

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

III, 1886

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF.

HARMADIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHETBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1886.

A Magyar-Zsidó Szemle harmadik évfolyamának
munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	<i>Lap.</i>
ÁBRAHÁM LIPÓT, Erdő-Szt.-György	479, 563
ADLER LIPÓT, Baja	138
ALEXANDER BERNÁT, Budapest	296
AUSPITZ ÁRMIN, Nagy-Várad	694
BACHER VILMOS, Budapest	29
BÁRÁNY JÓZSEF, Debreczen	390, 488
BARNA JÓNÁS, Budapest	299
BARTA LAJOS, Losoncz	576
BECK MÓRICZ, Bukarest	177
BEIN KÁROLY, Budapest	540
BERÉNYI SÁNDOR, Budapest	472, 557, 615
BLOCH HENRIK, Budapest	18, 384
BÜCHLER ARON, Jászberény	259, 682
BÜCHLER P., Moór	204
CSAJÁGI BÉLA, Budapest	469
CSERHÁTI MIHÁLY, Veszprém	670
DÁVID GYULA, Pozsony	262
EISLER MÁTYÁS, Budapest	415
FELEKI ALAJOS, Tapoleza	272
FISCHER GYULA, Budapest	257
FLESCH ÁRMIN, Budapest	33, 426
FRIEDLIEBER IGNÁCZ, Ungvár	432
FRIEDMANN ADOLF, Orosháza	421, 485
FRIEDMANN MÓR, Budapest	404
GOLDFAHN S. H. Topolya	181, 193, 393
GOLDHEIM LIPÓT, Budapest	706
GOLDZIHNER IGNÁCZ, Budapest	8, 219
GRÜN IGNÁCZ, Dicső-Szt.-Márton	203
HERZOG MÁNÓ, Budapest	181, 392, 461
HIRSCHLER DÁVID, Nagy-Vázsony	199
HOCHMUTH ABRAHÁM, Veszprém	54, 189, 702
HOFFMANN MÓR, N.-Kanizsa	338
HOLLAENDER ÁRON, B.-Gyarmat	689
KARDOS ALBERT, Budapest	53, 287
KAUFMANN DÁVID, Budapest	44, 108, 334
KAYSERLING M., Budapest	12
KÉCSKEMÉTI LIPÓT, Berlin	39, 119, 184, 257, 339, 391, 463, 549, 612, 671
KLEIN ALBERT, Szilas-Balháás	405
KLEIN GYULA, Szigetvár	187, 264
KLEIN JAKAB, Zala-Szt.-Grót	126, 281, 345, 618
KLEIN MÓR, N.-Becskekerek	118, 545

KLEIN SALAMON, Zenta	402
KOHN SAMUEL, Budapest 97, 175, 205, 326, 382, 450, 534, 595, 655	
KULINYI ZSIGMOND, Szeged	118
LAUFER LAJOS, Paks	139, 503
LIPPE VILMOS, Hatvan	127, 201
LÖW IMMÁNUEL, Szeged	56, 118, 407, 431, 579, 690
LÖWINGER JÓZSEF, Keszthely	349
LÖWY IZIDOR, Facset	688
LÖWY MÓR, Temesvár	77
MEZSEY FERENCZ, Budapest	267
NÉMETHY MENYHÉRT, S.-A.-Ujhely	643, 688
NEUMANN ANTAL, Budapest	79
NEUMANN EDE, N.-Kanizsa	48
PERLS ARMIN, Keszthely	123
PILLITZ DÁVID, Budapest	34
POLLÁRNÉ-FRISCH ADEL, Tapolca	397
REISER LÁSZLÓ, Vác	196
ROSENSPITZ SÁNDOR, Birmingham-Alabama 144, 285, 362, 420, 569	
SÁNDOR JÓZSEF, Kolozsvár	554
SCHNABEL JÓZSEF, Fehértemplom	201
SCHÖN DÁVID, Budapest	365, 424, 573
SCHÖN JÓZSEF, Budapest	493
SCHWARZ ADOLF, Karlsruhe	179
SCHWARZ J., Csáktornya	689
SCHWARZ SÁMUEL, Veszprém	288
SINGER ABRAHÁM, Várpalota	128, 271
SPITZER IGNÁCZ, Battyány	203
STEINER EDE, Zala-Lövő	203
STEINHERZ JAKAB, Nagy-Atád	342, 396
STEINTHAL H., Berlin	440, 603
STERN ABRAHÁM, Budapest	114
SZÁNTÓ SÁMUEL, Debreczen	525, 664
SZÖRÉNYI BENŐ, Karánszabes	619
VAJDA BÉLA, Budapest	106, 254, 359
VÁRADI DÁVID, Czegléd	209, 617
WALESZ ÁRON, Jász-Arokszállás	693
WEISZ SALAMON, Lugos	60
WEISZMANN N., Gyöngyös	205, 355, 476, 687
WURMFELD IGNÁCZ, Körmen	197
ZEMPLÉNI JAKAB, Budapest	419, 622
ZIEGLER IGNÁCZ, Budapest	667

TUDOMÁNY.

Abulvalíd.¹⁾

I.

Valahányszor a zsidóság valamely idegen kultúrával bensőleg érintkezett, mindig gyarapítja az abban rejlő eszmékkel a saját eszméinek körét és ezt állandóan oly ritka készséggel és oly meglepő fogékonysággal tette, hogy méltán látjuk ebben a zsidóság fejlődésének egyik legjellemzőbb mozzanatát.

A zsidóság szellemének sajátos termékei teljes idegen eszmekörök által áthatva sem tagadták el az őket jellemző alapgondolatokat; sőt ezek, az idegen elemek által termékenyítve, de előlük el nem bukva, életképességüket folyton beigazolták.

Ez érintkezések és az általuk létesült szellemi mozgalmak tanulmányozása nemcsak *elméleti*, történettudományi értékkel s fontossággal bír: sőt *gyakorlati* irányban arra taníthat bennünket, hogy zsidóságunkban mik az örök időkre lényeges elemek, melyeknek hivatása, hogy a vallásos és felekezeti élet kidomborodó mozzanatai maradjanak; mik ellenben a történelmi kombinációk változó, egyre folyamatban levő termékei, melyek más történelmi kombinációk közé kerülvén, okszerűen ezek mértéke szerint módosulnak, fejlődnek.

¹⁾ 1. Bacher V. Joseph Kimchi et Abulwalid Merwan ibn Ganah Étude d'histoire d'exgèse. (Extrait de la Revue des Études juives. Tome VI.) 1882. — 2. Ugyanaz. Die hebräisch-arabische Sprachvergleichung des Abulwalid M. ibn Ganah. (Bécs, 1884. a cs. akadémia értekezései során.) — 3. U. a. Berichtigungen zur Neubauer'schen Ausgabe des Kitáb al-usul 1884. (Zeitschr. der deutsch-morgenl. Gesellschaft. XXXVIII. köt. 620—629. lapjain.) — 4. U. a. Etymologisirende Wortklärungen bei Abulw. 1885. (Zeitschrift für d. alttest. Wissenschaft. V. köt. 138—151. lapjain.) — 5. U. a. Abulwalid Merwan ibn Ganah élete és munkái és szentírásmagyarázatainak forrásai (a budapesti országos rabbiképző 1884/5. értesítőjének előjáró értekezése.) Budapest, 1885.; ugyanaz németül. — 6. U. a. Die hebräisch-neuhebräische und hebräisch-aramäische Sprachvergleichung des Abulw. M. i. G. (Bécs, 1885. a cs. akadémia értekezései során.)

Mint minden egyéb téren, úgy itten is a történelmi kutatás »az élet tanítómestere».

A hellenizmussal való érintkezés a zsidó vallás okmányainak az alexandriai philosophia szellemében való feldolgozását vonta maga után. Egy irodalom termett meg, melyben ép oly része van a zsidó szentírás gondolatainak, mint az idegen philosophia eszméinek.

Még életbevágóbb, mert gyakorlati hatása volt a római szellemmel való érintkezésnek Palesztinában. Mint mindenütt a világon, a hová csak a rómaiak hódító kardja ért, a római jog s törvénytudomány, a jogi intézmények voltak azok, a miknek hatása alól a hódoló népek magukat ki nem vonhatták. A zsidó törvényfejlesztés, mely ép ez időtájt kezd vala iskolaszertien megindulni, nem menekülhetett e hatalmas érintkezés döntő befolyásától; nem is akart tőle menekülni. Mindenki tudja, hogy abban az időben mennyi jogi alapelvet, a jogi deductió módszerének mily számos sarkalatos tételeit kölcsönözte a rabbinizmus a rómaiak jogi rendszeréből, hogy néhány ide vágó jogi műszó is (minek példákat említenem?) átment a rómaiaktól a zsidó törvénytudományba. Kedvező körülmény volt, hogy a zsidóknak ama régi tana, hogy az írott törvényen kívül még szóval hagyományozott törvények is szabályozzák az életet, egybevágott a római jogforrások két nagy csoportjának: a *jus scriptum* és a *jus non scriptum* megkülönböztetésével. E felfogás most még élénkebb fejlődésnek indulhatott. Az írott és a szóbeli törvény megkülönböztetése aztán az írástudóknak alkalmat adott, hogy az írott törvénynek a megváltozott társadalom alkotta új viszonyok folytán fel-felmerülő hézagait egyre kipótolják.¹⁾ A törvényt fejlesztő körök *bölcsészeknek*, *chakhámim* neveztetnek, miképen a rómaiaknál is *prudentes* volt a nevük; magát a törvénytudományt meg *chokhmá-nak*, *okosságoknak* nevezik,²⁾ — kifejezés, mely különben a régi zsidó irodalom egészen más körét szokta jelölni — miképen a rómaiak is *juris prudentiá-nak* hívták. Nevezetes, hogy a *chakhámim* competentíája a régi törvénynyel szemben, több mozzanatra nézve egyezik

¹⁾ *Hoehmuth* rabbi (Magy.-Zs. Szemle I. köt. 556. lap 2. jegyzetében) nagyon helyesen mutat rá arra a befolyásra, melyet a rómaiak jogtudományi munkálkodása a misna szerkesztésére gyakorolhatott.

²⁾ L. a helyeket Bachernél: *Agada der babyl. Amoräer*. 128. l. 65. j. *Agada d. Tannaiten*. 186. lap.

a *prudentes* és *consulti* competentíájával ugyanazon irányban. Csak egyet akarok megemlíteni: *Corrigere leges propter utilitatem publicam*.

De a zsidóság történeti pályáján e felekezet tudományára és művelődésére egy nép befolyása sem érvényesült hathatósabban, mint a középkorban az arabé. Tegyük hozzá nyomban, hogy az arab alatt itt nem ethnographiai kört értünk, hanem inkább nyelvi és vallási közösséget. A muhammedánok sajátos irodalma, a mennyiben nem épen az iszlámot valló egyes népek nemzeti geniusának nyilvánulását képezi, az iszlám egyházi nyelvén, az arabon van lerakva. Ez univerzális muhammedán irodalommal való megismerkedés adta a leghathatósabb lökést a zsidó tudomány fejlődésének a középkorban.

A zsidó vallás bölcsészete, vagyis inkább speculativ dogmatikája a középkorban — ugyanaz különben, melynek olvasmánya rabbiképző intézetünkben positiv modern vallástudomány helyett még mai napig is egyedüli tárgyát képezi a zsidó vallásphilosophia oktatásának — nem egyéb, mint a muhammedán vallásbölcsészet formájának s anyagának alkalmazása a zsidó vallásra. Sőt még a pusztán halákhái irodalomnak is kelle éreznie a rokon tartalmu s irányu muszlim irodalomnak hatását. A halákha-irodalom fejlődésének legjelentékenyebb fordulópontja, a legeslegelső halákhái kódex megalkotása Maimonides által. Ezen, a zsidó halákha természetétől teljesen idegen irodalmi gondolatra Maimonidest kétségtelenül a muszlim törvény-irodalom szemlélete bírta; ez idegen példa nélkül nem adja magát a muhammedán kódexek zsidó hasonmásának megteremtésére. És tényleg, a ki valaha a muhammedán ritus- és törvénytudomány irodalmával foglalkozott, egy pillanatig sem fogja kikerülhetni figyelmét az a formai hasonlat, mely a Maimonides-féle törvénykódex között egyrészt és a muhammedán kódexirodalom között másrészt fennforog. Ez a congruentia annyira terjed, hogy p. o. — azért említem ép e mozzanatot, mert leginkább mutathatja, hogy itt nem véletlenséggel van dolgunk — Maimonides az ő kódexét a »széfer ham-madlá»-n kezdi, mely a dogmatikai ismereteket is magában foglalja, a muhammedán traditio-irodalom főmunkájának az Al-Buchári-féle kánonnak meg legeleje a *kítáb al-ilm* (a hit), aztán a *kítáb al-ilm* (a tudásról szóló könyv). A ki tudja, hogy M. mily járatos volt a muhammedán irodalomban,

azt nem fogja meglepni az az észrevétel, hogy a *Jad hachazaka* szakasztott oly viszonyban áll a muhammedán kánonjog-irodalomhoz, mint a *Mórah* a muhammedán dogmatika irodalmához.

II.

Igen nagy foganatja volt az arab kultúra befolyásának a zsidó tudományosság fejlődésére a *nyelvtudomány* terén. E befolyásra, mint legelső fejlődéstörténeti okra vezethető vissza utolsó sorban a sémi összehasonlító nyelvtudomány alakulása is. Legközvetlenebb hatása volt azonban azon mélységes s következetes grammatikai rendszernek, melyet az arabok a maguk nyelvére nézve megteremtettek volt, a héber nyelv alkotásának s törvényeinek felismerésére való alkalmazása.

A héber nyelv tudományos tárgyalásának ez új iránya, mely hivatva volt, nem csak a héber nyelv grammatikai vizsgálatát, hanem a héber szókincs szabatos meghatározását és általa az *írásmagyarázat módszervét* is reformálni, megteremtőjéül ismeri *Jehúda Chajjúd*s kordovai tudóst a X. század végén, ki a héber nyelv gyökereinek egy új teoriájával lépett elő és az újdont új elmélet fonalán az ige alaktanát, a grammatika e legfőbb és legfontosabb fejezetét teljesen új alapokra fekteté. E theoria egy csa- pással véget vetett a régibb irodalomban uralkodó azon nyers empiriából kiinduló szemléletnek, mely a szó gyökérének csakis azon elemeit vette észre, melyek az írásban állandóan találhatók. Chajjúd tekinthető mint az újabbkori héber igetan őse, a mennyiben a héber gyökök tényleges vagy virtuális kétszótagúságát (vagy akár mondjuk hárombetűségét) legelőször ő említette. Könnyen elképzelhető, mily nagy változás esett a héber nyelv alaktanának előadásán az arab grammatika befolyása által előidézett e nyelvtani reformáció által! Teljes grammatikai systemát Chajjúd még nem alkotott. De megalkotta az ő előzményeiből kiindulván és az ő rendszerének tökéletesítése által magát e nagy feladatra előkészítvén, az ő fiatalabb kortársa *Abulvalíd Merván b. Dsanách*, szaragosszai tudós a XI. század elején.

Azon nagy irodalmi tényeknek, melyek az arab nyelvtudomány befolyását s hatását jelzik a héber nyelvtudományra, tető- és fénypontját Abulvalíd jeleníti előnk. Őt nevezhetjük a zsidó *grammatikai rendszer* első megalapítójának és így közvetve a jőzan írásmagyarázat mesterének is. Az ő vállain nyugszik a Kimchik által közvetítve későbbi korszakok zsidó nyelvtudománya,

melynek mesterei az Abulvalíd állításait sokszor egyszerűen átvesszik, hivatkozás nélkül kútforrásukra (l. 1. sz. a. dolgozatot).

Ki ez irodalmat annak szülőanyjától, az arab nyelvészeti irodalomtól elkülönítve szemlélné, bámulattal fogja észrevenni azt a nagy ugrást, melyet a Chajjúd és Abulvalíd munkáinak egymásután következése előnk tüntet. Tagadhatatlanul tekintélyes, de körére nézve mégis csak aprólékos kezdet után, minden közvetés nélkül egy teljes rendszer; az alapkö lerakása után a nélkül, hogy az épület többi részeit készülni látnók, mindjárt a teljes, díszes épület falastúl tetőtűl: teljes grammatikai rendszer és teljes szótár!

E rohamos ugrás irodalomtörténeti magyarázata azonban nem okoz nehézséget, ha a következőről nem feledkezünk meg. A mint meg volt adva a gondolat, hogy a héber nyelv törvényeit, jelenségeinek magyarázatát, az arab nyelvtudomány módszerének a szent nyelv anyagára való alkalmazása által érhetjük el legbiztosabban: a hozzá értő tudós csak az arab irodalom gazdag kincstárában kellett széjjel néznie, hogy készen lelje a keretet, melyen belül a héber nyelvtudomány teljes rendszerét elhelyezheti. Mert az arab nyelvtudomány a XI. században már átélte volt klaszszikus korszakát és teljes fejlettségben foglalta el helyét a muhammedánok tudományos rendszerében. Ezen tény megfontolása fogja nekünk megmagyarázni azt a teljességet, melylyel Abulvalíd — persze a nagy feladatra monographiái és polémiai tevékenysége által előkészítve — megalkotja a héber grammatika és szótár *rendszeres* megalapításának nagy művét.

De azért ne higyük, hogy A. szolgálai utánzója volt az arab mintaképeknek. Bátran mondhatjuk, hogy a héber nyelvtudományban a XI—XIX. századig nem lépett fel eredetibb író, mint épen A. Kölcsönző volt a forma dolgában, de teremtő, alkotó az anyag felfogását tekintve. És hogy miben és mennyiben állott A. eredeti teremtése, annak megítélésében alig bizhatnók magunkat jobb vezérre, mint *Bacher Vilmosra*, ki egy csomó monographiában egyenkint tárgyalgatja az A. tudományos állására vonatkozó kérdéseket.

III.

Szerzőnknek e téren voltak elődei. Az Abulvalíd tudományos munkájának valódi átértése s megbecsülésére, valamint a zsidó irodalom sok egyéb fejezetére nézve áttörő volt *Munk*

Salamon, ki az A. munkásságát tárgyaló magvas munkájával (1851.) a zsidó nyelvtudomány történetének új ösvényeket nyitott. Ő volt a legelső, ki, mintán Ewald annak csak hiányos tartalomjegyzékét ismertette volt, A. nagy grammatikájából terjedelmes szöveget tett közzé az eredeti arab nyelven, mely Abulvalídöt mint klaszszikus arab stílistát is megismerteti velünk; eddigelé csak a szótár eredeti szövegéből birtunk kivonatokat *Gesenius* nagy szótárában és egyebütt. Elég érdekel volt már most felköltve a tanulmányok iránt, hogy a grammatika legalább héber fordításának közzétételére az idő elérkezettnek lássék. (Goldberg-Kirchheim, 1856.) Munk úttörő előmunkálatából legelőször nyertünk alapos értesülést azon gazdag pozitív és polemikus irodalmi működésről is, melyet A. részint tanainak megalapítása, részint pedig az azok elismerése ellen konok makacssággal ellenszegülő vaskalaposok megczáfolása körül kifejtett volt. E tevékenység A. nagy munkáit előkészítő számos kisebb-nagyobb értekezést s röpiratot létesített, melyek leginkább csak sovány idézetekből voltak elég hiányosan ismeretesek, míg a zsidó nyelvtudomány történetének egy másik híres művelője *Derenbourg József*, az angol s orosz könyvtárakban meglevő kézirati példányokból A. kisebb munkáit s polemikus iratait egybegyűjtve kiadta, francia fordítással kísérte, szakszerű jegyzetekkel felvilágosította, és e gyűjteményt megelőző tudós bevezetésben azoknak irodalomtörténeti helyét megvilágította. (1880.)

Ezalatt A. szótárának arab eredetije (Kitáb al-uszúl) is *Neubauer Adolf* által, úgy a hogy (lásd a 3. sz. a. dolgozatot), kiadódott, miáltal meg van adva az alkalom, hogy e híres s alapvető munkának, mely eddigelé csak szórványos kivonatokból s héber nyelvű idézetekből volt ismervé, szeme közé nézhesünk.

Így tárult elének az A. felhasználására és egyrészt tudományos állásának, másrészt befolyásának megítélésére megkívántott anyag. Elérkezett az idő, hogy A. munkásságának történelmi méltatásához fogjanak. Büszkék lehetünk rá, hogy ez anyag tudományos eredményeinek megvonása körül legtöbb érdemek szerzett tudós közülünk került ki, a czimben kitett dolgozatok szerzőjének személyében.

IV.

Abban a kényes helyzetben vagyok, hogy úgy e munkálatok szerzőjének e Szemléhez való állása, mint másrésztől e sorok

írójának a szerzőhöz való viszonya alig euedik, hogy kivált e lapokban B. ide vágó kitünő munkáiról azzal az illő dicsérettel nyilatkozzam, melyet e munkák a külföld szigorú kritikájának ítélőszéke előtti is kivívtak. Másrészt meg pusztán csak ismeretelésre szorítkozzván, könnyebb a feladatomban. Ha csak e cikkünk felírásában közölt czimeket tekintjük meg, úgy már is átlátható azon munkaterv, melyet B. Abulvalíd-dal szemben követett.

Ha azon új mozzanatok fölött tartunk szemlélt, melyekkel A. a héber nyelv tudományos tárgyalását gazdagítja, úgy mindenekelőtt szemünkbe ötlök az a tény, hogy mind alaktani s mondatani, mind pedig szótári téren benne ünnepehetjük a héber nyelv összehasonlító tárgyalásának megalapítóját. Ez oly tény, melynek elismerésében mai nap minden elfogulatlan író (csak Renant említjük) egyetért. Soványak és — különösen elméleti tekintetben — fogyatékosak voltak e tekintetben az előző kísérletek. A. azzal a nagy tudománnyal, melylyel az arab nyelv s nyelvtudományi irodalom terén rendelkezett, az araméus nyelvjárásokon és az úgynevezett új-léber nyelven kívül (ezekkel foglalkozik B. 6. sz. a. értekezése) különösen azon tanulságokra van figyelemmel melyeket a héber nyelv tényeinek magyarázatára nézve az arab nyelv jelenségeiből vonhatunk le. Nem hasonlítgatott nyakra-főre, derüre-borura; sőt mondhatjuk, hogy a mennyire csak lehetett, magából a héber nyelvből magyarázta a héber nyelv jelenségeit (4. sz. a. dolgozat). Ha tudjuk, hogy túlbuzgó félig tudás a legújabb időkig mennyit vétkezék e téren, úgy nem vonhatjuk meg bámulunkat a XI. századbéli spanyol-zsidó írótól, ki e sikamlós kutatás exakt módszerét megnyitotta és különösen szüntaktikai és szótári tekintetben nagyrészt mai napig is igazaknak mondható észrevételekkel világosította meg a nyelvvalakulás sötét műhelyét. Nagy köszönettel tartozunk B.-nek, hogy A. munkáiból az erre vonatkozó tényadatokat lelkiismeretes teljességgel egybeállította és jól ismert tapintatosságával elrendezte. (2. sz. a.) De főképen az 5. sz. a. munkáért vagyunk neki lekötelezve. Itt A. életrajzán kívül tudományának s búvárkodásának kútforrásaival, nagy elődéhez Chajjúds-hoz való viszonyával ismerkedünk meg és a Ch álláspontjához mereven ragaszkodó túlbuzgó ellenfelek ellen vitt polemianak, melyet a Derenbourgtól kiadott apróbb értekezések foglalnak magukban, megértésére nézve a kellő álláspontra helyeztetünk.

Leginkább azonban mint írásmagyarázó köti le A. a figyel-

münket A. nem volt az az ember, ki csupán csak szókon és alakokon töprenkedjék, pusztán csak aprólékokat bolygasson, hangyabolyt rakjon. Ez az ember valóságos philologus természet volt, eleven érdekekkel a reáliák iránt, éber figyelemmel a kultúrmozgásokra, de első sorban egészséges érzékkel a töle átkutatott nyelven lerakott irodalom iránt. Grammatikai értekezései és nagy munkája, de főképp szótára nagy tárházat nyújtják az exegézisnek, és könnyű dolga volt az utódoknak s epigonoknak azzal, hogy A.-nak az egyes szómagyarázatokhoz fűzött írásmagyarázó jegyzeteit, a biblia könyvenként folyó értelmezésébe átvették. És tényleg a java annak, a mit ők az írásmagyarázat terén cselekedtek, A.-nak róható fel érdemül.

Hiába keressük nála azokat a csillogó ötleteket, melyek már szerzőjük elméjében sem tartanak számot a komoly vélemény jogára, hiába azokat a cifra élcczel tarkított elmefuttatásokat, melyek inkább szellemi gimnasztika akartak lenni, sem mint törekvés, a fenforgó kérdéseken lendíteni, az igazságot megtalálni, vagy legalább is keresni. Értelmező megjegyzései nem véletlenek, elszigeteltek, pillanatnyi természetiek; sőt öntudatos rendszernek, komoly hermeneutikai gondolkodásnak láncszemei azok. Rendszert s törvényszerűséget kimutatni: ez volt gondolkodásának a vezérlő fonala. Nagy tisztelettel viseltetett az írásmagyarázás öröklött hagyománya iránt (70. l. és sok helyütt), de nem volt rabja. Mily szabad önállóság jellemzi őt csak a *tergum*-mal szemben (63. l.)!

Munkája, de kivált szótára, nem csupán irodalomtörténeti értékkel bír, mint a zsidó nyelvtudomány irodalmi fejlődésének egyik adata. Még modern időkben is haszonnal folyamodunk hozzá és útmutatása nem egy esetben a helyes ösvényre vezethet. Tanúság reá az a nagy haszon, melyet belőle az ő geniusával sok tekintetben rokon *Gesenius* a maga héber *Thesaurus*-a szerkesztése alkalmával húzhatott.

Abulvalid munkáiból még ninosen kiszedve az a sok gyöngy, melylyel ismereteinket meggazdagíthatjuk. Jól cselekedett Bacher Vilmos, hogy a czímben idézett dolgozatait e férfiú munkái jellemzésének szentelte; jól cselekszik azzal is, hogy a *Rikma* eredeti arab szövegének kiadásán fáradozik.

Budapest.

GOLDZIHNER IGNÁCZ.

Mendelssohn Mózes halálának századik évfordulója.

»Tegnap meghalt itt gutaütésben a híres zsidó tudós, Mendelssohn Mózes.« Ezt olvashatni egy jelentésben, melyet Reusz herczeg, Ausztria követe Berlinben, 1786. január 6-án Kaunitz herczeghez, a bécsi külügyminiszterhez küldött.

Mendelssohn Mózesnek, a ki soha politikailag nem szerepelt, 1786. január 4-én történt kimulása, azon rendkívüli részvét miatt, melyet Berlinben keltett, az osztrák követ előtt elég fontosnak látszott, hogy róla azonnal a bécsi birodalmi kancellárnak küldjön értesítést. Mi szerezte Mendelssohnnek ezen jelentőséget? Nem tartozott-e egy akkor még mindenütt visszataszított és egészen elszigetelve élő fajhoz s felekezethez? És a mi napjainkban, oly annyira előhaladott korunkban, sokan, kik a tudomány magaslatán állni s mindent úgynevezett tudományos szempontjukból megítélni szeretnek, bizonyos lenézéssel tekintenek Mendelssohnra. Igaz, ő nem volt oly nagy kritikus, mint Lessing, a kihez egy negyedszázadon túl a legbensőbb barátság fűzte; nem volt olyan bölcsész, mint Kant, ki mégis rajongásig tisztelte Mendelssohn elméjét és szívből sajnálta, hogy irodalmi hagyatékában nem találtak semmi filozofiai művet; nem volt oly esztétikus, mint Winkelmann, jöllehet a szépség tudományának kiépítésében lényeges, az esztétikusoktól elismert rész egészen neki jutott; de előtte senki sem irt Németországban filozofiai tárgyakról oly világosan, oly nagy kellemmel és bensőséggel, oly tiszta és elegáns nyelven, mint ő; német stílusa még ma is mintaszerűnek nevezhető. Hogy csak egyet említsek, nemes és vonzó alakja, világos bizonyítgatása által »Phädon«-ja annyi olvasót és csodálót talált, mint korának egy könyve sem. Hiszen 13 kiadást ért a »Phädon« és mennyi nyelvre fordították! Mindjárt megjelenése

után kétszer fordítottatott francziára, továbbá hollandusba, a dánba (Heiberg költő által, ki szabadelvűsége miatt kényszerült hazáját elhagyni és később mint titkár Napoleon szolgálatába állott), hóberbe, lengyelbe, oroszba; már 1793-ban a magyarba »egy hazafi által,« ki könyvét Teleky grófnak, Ugoesa főispánjának ajánlotta. Persze, korunkban, a midőn a Daudet-k, Sardouk, Zolák fogva tartják az elméket, nem igen tudnak a lélek halhatatlanságáról szóló könyvben kedvet találni, a Phädot már nem olvassák. Ámde Mendelssohn »Jerusalem«-jét, azon könyvet, melyet Kant »egy nagy, lassan haladó reform hirdetésének« tekintett, még ma is jelentős munkának hiszik; sem előtte, sem utána nem védelmezték a föltétlen hit- és lelkiismeretbeli szabadságot oly élesen, oly logikai következetességgel, mint e könyv teszi. És nagyon óhajtható, hogy Mendelssohnak a Manasse b. Israel apologikus iratához (Rettung der Juden) irt bevezetését mai napon is minél több figyelmes olvasó vegye kezébe.

Mi volt Mendelssohn népének, hitsorsosainak, azt kimulása-
kor kevesen tudták méltányolni. Hogy ő az, ki az első hathatós
okozója volt azon kulturatörténetileg legfontosabb fordulatnak,
mely az újabb időben a zsidók életében minden országban bekövet-
kezett, hogy ő fölrázta a szellemeket, hogy pentateuch-fordítása
által megint tiszta nyelvre tanította hitsorsosait, hogy mivelődési
ösztönüket ébresztette és megerősítette, hogy az egyenlőjoguságot
először hozta szóba; mind ezt működésségének roppant hatásaibau
csak évtizedekkel halála után tudták elismerni.

De mi által keltette már életében mindenkinek csodálását?
Csakis személyiségének varázsa, egész lényegének azon harmoni-
kus kikerekítése által, mely Lessing Náthánjának szolgált mintaképül.
Nemes érzülete, kedélyének mélysége, kedves és szíves tár-
salkodási modora, szerénysége, nyugodtsága és józansága még
az ellenfelei irányában is, mindenkit elragadott, mindenkit hozzá
vonzott, őt pedig korának kedveltjévé tette.

Mendelssohn a XVIII. század egyik legnemesebb alakja s
leghathatósabb működésű férfja, és mint olyant általánosan gyá-
szolták. Azon rövid nekrológban, mely egy nappal halála után a
»Berliner Privilegirté Zeitung«-ban megjelent, ezt olvassuk: »A
világnak ép úgy, mint barátjainak kipótolhatatlan veszteséget
okozott halála. Mely jövő században fog még ily szellem halandó
test hüvelyében megérleledni? Csak levetkőzött hüvelyéről szel-

leme s eltűnt a választófál, mely csak rövid ideig választotta el
megboldogult barátjától; dicsőült lelke most megint Lessingjénél
van, kinek még az imént »Morgenstunden«-jaiban oly megható
emléket emelt!«

Mendelssohn váratlan kimulásának híre megdöbbenőleg
hatott mindazokra, kik ismerték és tisztelték, mindenek előtt
azokra, kik sok évi barátság által voltak vele összekötvve. Midőn
Becker Zsófia, a hires Elise von der Recke utitársnője, azon
»legdrágább Zsófia«, kihez Mendelssohn utolsó levele van intézve,
még január 4-én a kurlandi hercegnőtől egy levélkét kapott,
ezen hirrel: »A mi nagy, bölcs Mendelssohnunk ma reggel el-
szenderült!« — akkor szíve mintegy megdermett. Naplójában
leírja fájdalmát, és azon mély benyomást, melyet e halálhír reá
és legközelebbi barátjaira tett. »Ő, kit oly gyöngéden szerettünk, ki
kevéssé nappal ezelőtt még vidáman űlt körünkben, ő oly hirtelen
kilépett, ily sokakat árván hagyott maga után. Fájdalmunk első
részesei voltak a hercegnő, Campe, Stamford, Nicolai és Parthey.
Ott űltünk elnémultan, egy sem birt szólani. Oh, mi hangosan
beszéltek könyeink, mondva: Ő nincs többé! És ezt kellett még
íten megélnünk! Mi pótolhatatlan hézagot érez Berlin, érez az
egész világ! . . . Senkinek sem volt köztünk azon bátorsága, hogy
Mendelssohn nevét kiejtse.«

Mendelssohn halálát még túl a német határokon is gyászol-
ták mélyen. A »Kopenhagener Zeitung« 1786. január 10-diki
számában ezt olvassuk: »A zsidó nemzetén mély sebet ejtett a
bölcs Mózes halála. Ő volt tanítója és vezére, ő tanácsadója és
szószólója, nevelője, mindene. Talmudisták és kereskedők, előljá-
rók és tanítók, bírák és orvosok, művészek és írók, mind hozzá
siettek, mint orakulumhoz, a mely ritkán tévedett és melyet nem
lehetett soha megvesztegetni; és mit tett ő vallásuk lényegéért,
azt tudja az egész világ! A berlini község tanusította is temetési
alkalmából, a mennyiben a zsidóknak minden pompát kizáró ha-
lotti szertartás megengedte, a kimult bölcs iránti benső tisztelőtét
és nagyrebecsülését. Holttestét csak 24 órával halála után temet-
ték el, jöllehet az orvos, kinek karjai közt lehelte ki lelkét, me-
gerősítette, hogy valóban meghalt. A koporsót legőszintébb barát-
jai, népének vénei és legkiválóbbjai vitték. Majdnem az egész
község kísérte a koporsót és az egész temetés tartama alatt szü-
netelt a zsidóknál minden forgalom és boltjaik be voltak zárva,

Idegenek, kik néhány nappal előbb jöttek Berlinbe, csak hogy a nagy férfival beszélhessenek, ki oly gyorsan kimult az életből, a halotttisztító-kamarába nyomultak, hogy legalább testét meglát-hassák, és sok könyvével áztatták kezeit és ajkait, melyekről annyi bölcsesség és jóság folyt!»

Száz év mulva meghatottan olvassuk e sorokat és halála századik évfordulóján visszaemlékezvén a férfura, ki annyi szeretetet keltett kortársainál, annyi gyászt okozott halálával, áthatva érezzük magunkat történetünk e tiszteletre méltó és működésével napjainkig kiható alakjának nagyságától, fölöttünk, közepünkben érezzük szellemét, hatását s fölkiáltjuk: Mendelssohn Mózes, drága, elfelejthetetlen férfi, te nem haltál meg, él és élni fog szellemed és neved!

Budapest.

KAYSERLING M.

Két ókori zsidóellenes vád eredete.

Szemünkre lobbantják, hogy túlérzékenyek vagyunk; de ez csak természetes dolog. Az igazságos ember vére forr, ha az el-lenség az engedett és a nem engedett fegyverhez egyaránt nyul, csak hogy ellenfelét letiporja. A jogérzet teszi érzékennyé a jogá-ban megsértett egyént. A ki az alaptalan vádat el nem hártítja magától, az nem fogta fel a becsületesség fogalmát.

Az, a ki nemzetének, törzsének vagy fájának hű fia, a leg-szentebb hevével és a legnagyobb odaadással síkra fog szállani, ha nemzetét, törzsét vagy faját megtámadják. — Mi zsidók ért-jük legjobban, hogy mi az alaptalan vád. A legrégebb idők óta a mai napig nem szűnt meg a vak gyűlölet a hazugság szolgálá-tában ellenünk működni. Egy *jobb* dologra méltó buzgalommal koholtak és emeltek vádakat ellenünk, hogy még gyűlöleteseb-bekké tegyenek bennünket. És fájdalom, a pokoli munkát koró-názta a siker. A nagy tömeg, a mely gondolkodni és vizsgálni nem tud, a lázítók és a hazug emberek állításait igazaknak vélte és átörökítette ivadékaikra azokat. Innen származik az, hogy a leg-nagyobb esztelenségek mindig hívőkre találtak.

De a mi még veszedelmesebb, tudomány színzetét kölcsö-nözték az otromba koholmányoknak. Egy tekintetben azonban könnyebben lehet boldogulni az ilyen »tudományos« vádakkal. A valódi tudomány segítségével, mely igazi ápolóit és hiveit minden különbség nélkül szereti, ki lehet mutatni, hogy melyik oldalon van az igazság.

A következőben akarom az eredetét két ilyen alaptalan vád-nak kimutatni, melyeket az egyik író a másiktól minden vizsgálat nélkül átvett.

I.

Tacitus »historiae« czimű munkájának 5-ik könyvében (3. fej.) a következő elbeszélést találjuk: »A legtöbb író egyet-

ért abban, hogy Egyiptomban kitörvén egy betegség, mely a testet elrutitotta, Bocchoris király, Hammon jósdájához fordult és orvosságot kért, hogy birodalmát megmentse; és neki meg lett parancsolva, hogy az emberek ezen nemetségét (t. i. a zsidókat), mivelhogy az istenek előtt gyűlöletes, más országokba küldje.

Hogy Tacitus ezen elbeszélése miképen értendő, ezt világosan látjuk, ha Trogus Pompeius munkájában (Tr. Pomp. kortársra volt Livius) az ide való helyet olvassuk. Ezen munka »Historiae Philippicae« a czíne) csak kivonatban maradt reánk; a kivonat szerzője Justinus, ki valószínűleg az Antoninusok idejében élt. Justinus XXXVI. könyvének II-ik fejezetében azt mondja: »Ennek (t. i. József) utódja Mózes volt, kit az ősi tudomány örökségén kívül még alakjának szépsége ajánlott. Az egyiptombeliek azonban, mivelhogy belpoklosság és rüh által szenvedtek, felelet (t. i. az orakulum felelete) által utasítatván, őt (t. i. Mózes) a betegekkel együtt Egyiptom határaiból kikergették, hogy a pestis tovább ne terjedjen.«

Tacitus, illetőleg Trogus Pompejus elbeszélésének forrása ismeretes; Manetho »Egyptiaka« czímű munkájából merítették az adatokat.¹⁾

Fölösleges ezen adatok alaptalanságát bizonyítani; már Josephus tette azt a legnagyobb sikerrel; még ma is hivatkozhatunk rá.²⁾ Mi itten csak azt kérdezzük, honnan eredhet ezen képtelen állítás?

Az egyiptomi feliratok megfejtése óta más nézeteken vagyunk Herodotos munkájának azon része fölött (2-ik könyv), mely az egyiptomi történelemre vonatkozik. Tudjuk, hogy a »történet atyja« Egyiptomba utazott, hogy ottan az ország történetét kutassa; a felvilágosításért az egyiptomi papokhoz fordult, kik neki azonban szánt-szándékkal hamis tényeket meséltek; leginkább azt vettük észre, hogy mindazon eseményeket ferdítették, melyek az egyiptombeliekre szégyent hoztak, úgy hogy a legnagyobb valószínűséggel azt állíthatjuk, hogy a mesés elbeszélésnek is történelmi magva van.

¹⁾ V. ö. Krall, Tacitus und Manetho; Unger, Manetho. Nézetem szerint nem csak Manethoból, hanem Lysimachosból is vette Tacitus elbeszélésének egy részét. Más összefüggésben részletesen fogom ezt kimutatni. V. ö. Josephus c. Ap. I. 34.

²⁾ Josephus c. Ap. I. 26. kt.

Ebből indulván ki, bátran kockáztathatjuk az állítást, hogy a belpoklos zsidókról való elbeszélés sem egyéb mint szándékos ferdtítés.

Manetho irodalmi működése a LXX. keletkezésének idejébe esik.³⁾ A bibliában pedig azt olvasták, hogy a hatodik csapás a belpoklosság volt; a nemzeti hiúság meg volt sértve; de könnyen segítettek a bajon és pedig az által, hogy a tényeket ferdítették.⁴⁾ A biblia elbeszélése szerint a csapások azért érték Egyiptomot, mert a király a zsidókat országából nem akarta elereszteni; csak azután, midőn a legnagyobb csapás dühöngött, lettek elbocsátva; maga a király már előbb is kérte Mózeset és Áront, hogy imádkozzanak érte az istenuh, és el fogja bocsátani a zsidó népet. A bibliai elbeszélésből folynak tehát a következő tények: 1. Belpoklosság. 2. Az istenhez való ima. 3. A zsidók elbocsátása, illetőleg kikergetése.

Ezen tények alapját szolgáltatták Manetho elbeszélésének. Az egyiptombeliek ő szerinte is szenvedtek a belpoklosságban, a zsidók voltak ő szerinte is ennek okozói, és végre ő szerinte is csak a zsidók kikergetése által szabadultak meg az egyiptomiak a baj alól; hogy pedig a nemzeti hiúságnak eleget tegyen, más összefüggésben és néhány hozzátétellel tüntette fel a dolgot.

Ezen állításom megerősítették két író által. Josephus (c. Ap. I. 26. f.) teszi a következő megjegyzést Manethóról: »..... a zsidókról való elbeszélésébe képtelenségeket kever, *velünk a belpoklos egyiptomiak tömegét és azokat, kik más betegségek miatt kenyserítették Egyiptomot elhagyni, fölcserélni akarván.*« Nyilván való, hogy Josephus azt másképen nem értheti, mint én fent fejtegettem.

De még határozottabban vádolja Orosius, az egyházatyja, az egyiptomi papokat az elferdítéssel.

Munkájának első könyvében⁵⁾ (8. f.) következőképen nyilatkozik, miután Justinus fent közölt helyét idézte: »Mint hogy Mózes, kit ők maguk is bölcs és tudós embernek vallanak, ezt, mint általa és az ővéi által véghez vitt munkát, bővebben és igazabban megírta, első sorban ennek (t. i. Mózes) hiúsége és tekintélye által.

¹⁾ Én Grätz nézetét nem vallom. V. ö. Scaliger, Hody és Frankel.

²⁾ L. cikkemet M.-Zs. Sz. I. k. 289. s. k. l.

³⁾ Historiarum adversum paganos libri VII. Orosius írta munkáján 417—418.

melyet amazok is elismernek, azoknak a tudatlansága pótolandó, *másodízben pedig az egyiptomi papok csaló rosszasága visszautasítandó* (dehinc sacerdotum Aegyptiorum fallax malitia confutanda est) *kik igyekeztek vagy csel által, a mi világosabb, az igazi isten látható haragját és irgalmát az emberek emlékezetéből megsemmisíteni, főképen zavaros elbeszélés által, hogy saját bálványaik gyalázatát ne mutassák, hogy ő (t. i. az igazi isten) tisztelendő stb.*

Az egyiptomi papok ellen felhozott vád nézetem szerint első sorban Manetho merész koholmányai ellen fordul. De Orosius nem csupán az első állításomat támogatja, hanem a belpoklosságot illetve is találko munkájában támaszt.

A 10 csapást felsorolván, Orosius a hatodikról következőképen ír: »Post vesicas effervescentes ulceraque manantia et, ut ipsi dicere maluerant „scabiem ac vitiliginem“ totie corporibus erumpentem.« Az eredeti szöveg itten nélkülözhetetlen; mert épen az által, hogy Orosius, ki, mint láttuk, az egyiptomi papok hazug állításait ismerte, a hatodik csapásról szólván, erre ugyanazon kifejezéseket alkalmazza, melyekkel a zsidók belpoklosságáról szóló írok élnek¹⁾, arra utal, hogy a koholmány eredete hol keresendő; de még több, Orosius azonosítja a hatodik csapást a belpoklossággal . . . ut ipsi dicere maluerunt. »

II.

Az ókori írok munkáiban még más vádról is olvasunk, melyet szintén a zsidók ellen emeltek. Apion, ezen fanatikus zsidógyűlölő, azt állította, hogy Antiochus Epiphanes a jeruzsalemi templomban egy arany számárfejet talált.²⁾ Ezen koholmány bámulatos gyorsasággal terjedt el. A művelt pogányok a zsidóknak ezen pogányi imádásáról meg voltak győződve. — De ezen »szertartás« eredetét is kutatták. Tacitus onnan származtatta, hogy Mózes vadszamarak nyomát követvén, népét a szomszagtól megmentette. Plutarch ugyanezen mesét adja elő; Suidas egy Demokritos nevű író nevében azt említi, hogy a zsidók ezen számárfejnek embereket áldoztak.

Az újabb időben is sokan iparkodtak a *számárvád* eredetét

¹⁾ V. ö. Justinus I. h. »Aegyptii cum scabiem ac vitiliginem palerentur, responso moniti Moysen cum aegris, ne pestis ad plures serperet, terminis Aegypti pellunt.

²⁾ Josephus c. Ap. II. 7.

kíaphatolni; de Halévy nézetétől eltekintve véleményem szerint még csak Cassel szellemes magyarázata vehető számba. Ez legyen itten közölve. Cassel legújabb munkájában (»Aus Literatur und Geschichte. Abhandlungen von Dr. Paulus Cassel. Berlin und Leipzig, 1885.) a »Caricaturnamen« című értekezésében ezen homályos kérdéssel beszél. A vád a szír háború idejében keletkezett. Akkor folyt a harc az egy Isten hívei és a görög istenek tisztelői közt. A pogányok felszólítására feleltek a zsidók a tiz parancsolat elsejével: »Én vagyok Istened — kivülem ne legyenek isteneid.« »Én« héberül = אֲנִי (oni);¹⁾ e szónak pedig teljesen megfelel a görög ὄνο = számár. Minél nyomatékosabban szól a tiz parancsolat a pogányok állatimádása ellen, annál élesebb volt a gúny, ha az אֲנִי אֱלֹהִים-ből szójáték által ὄνο θεός alakítottak. A későbbi időben a gúny jelentőségét nem értették; a pogányok átörökítették azt nemzedékről-nemzedékre a zsidók heves tiltakozása daczára.

Érdekes az, hogy a keresztények vallása is volt ezen gúny tárgya. A keresztények a zsidók istenét tisztelték; a tiz parancsolat a keresztényekre nézve is kötelező volt. Minucius Felix²⁾ említi, hogy a keresztényeket azzal vádolják, hogy egy számárfejet tisztelnek. Tertullian³⁾ így szól: »Ti (t. i. pogányok) mindig arról álmodoztatok, hogy egy számárfej az istenünk.« . . . »De egy új líra terjedt istenünkről. Egy zsidó kereskedő, ki állatokat vesz az árán számára, egy festményt állított föl a következő felirattal: »A keresztények istene Onokoites.« Az alak számárfülekkel, számárpátkókkal bírt, kezében könyvet tartott és tógát viselt. Az Onokoites jelentősége nagyon homályos; különféleképen magyarázták illetőleg olvasták a szót. Le Moine szerint Onokoites olvasandó, a mi = számárpap. Pape (s. v.) úgy fordítja hogy: a jászolban fekvő. Cassel mind a két magyarázatot elveti; az előbbit, mert a felirat a keresztény istenre vonatkozik; az utóbbit, mert a képen sem gyermek sem jászol nem volt látható. Maga a szó nem elég világos, mire már a variae lectiones mutatnak. Biztosan csak azt tudjuk, hogy a szó első része = onok. Cassel azt véli, hogy itt is gú-

¹⁾ Cassel szellemes állítása ellen az szól, hogy a héber „אֲנִי“ »ani«-nak olvasandó s még inkább, hogy a dekalóg nem אֲנִי-vel hanem אֱלֹהִים-vel (anóki) kezdődik.

²⁾ Irt Commodus császár idejében.

³⁾ Szül. 160-ban.

nyos ferditéssel van dolgunk; onok vagy onoch: אֲנֹכִי (kopt nyelven = anok, onok) eltorzítása. A mi a szó másik részét illeti, arról is azt sejtí a szerző, hogy eltorzítás. Véleménye szerint kell hogy a szó a képnak megfelelt légyen. A számárfülek az ὄνος-ra, a számárra mutatnak. De még az is van mondva a képen való alakról, »altero pede ungalatus,« hogy »az egyik lába patkós.« És valóban az alaknak számárlába volt. Láb számára létezik a görög nyelvben ezen kifejezés: πόλις, Ὀνόκολος is elő fordul. Cassel tehát azt hiszi, hogy Onokoites helyett Onokolos olvasandó. És most már értjük a felirat értelmét: »a keresztények számárlábu istene«; Onokolos gúnyos eltorzítása a héber szavaknak: אֲנֹכִי אֲנֹכִי »Én vagyok a megváltó.« Nem a megváltó, így gúnyoltak, hanem a számárlábu. — Cassel eme fejtegetései, ha nem is minden tekintetben kifogastalanok, legalább igen szellemesek. — Ma az említett vádak bennünket csak történelmi szempontból érdekelnek; vajha a többi vádak is már kizárólag a történet tárgyát képeznék!

Budapest.

BLOCH HENRIK.

IRODALOM.

A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1885-BEN.

Jelen áttekintet, mely teljesen két elődjének rovataihoz és sorrendjéhez csatlakozik, újonnan való bevezetésre nem szorul. Csak arra figyelmeztetek, hogy néhány még 1884-ben megjelent dolgozatot, mely a tavalyi áttekintetből kimaradt, az évszám hozzátételével, pótlólag fölvettem, továbbá, hogy a M.-Zs. Szemle II. évfolyamában megjelent dolgozatokat nem említettem.

A szentirást bíráló munkák közül említendő első helyen *Kuener A.* hollandi nyelven irt nagy munkájának második, átdolgozott kiadása (Leiden), melynek alapján e munka először németül is kiadatik *Weber Th.* fordításában, ily czimen: Historisch-kritische Einleitung in die Bücher des alten Testaments hinsichtlich ihrer Entstehung und Sammlung. Autorisirte deutsche Ausgabe (Lipsee, Schulze). *Wellhausen J.* is második, de változatlan kiadásban kinyomatta »Die Composition des Hexateuchs« című értekezését (mely 1876-ban jelent meg először egy folyóiratban) a »Skizzen u. Vorarbeiten« cz. gyűjtemeny 2. füzetében (Berlin, Reimer). *Bissell E. C.* a penteuhról való új elméleteket vizsgálja: The Pentateuch, its origine and structure — a p. eredete és szerkezete — (New-York). *König F. E.* a tavaly ezen rovat alatt első helyen említett művéhez egy toldalékot irt: Falsche Extreme in der Kritik des Alten Testaments (Lipsee, Hinrichs). *Baudissin W.* gróftól egy rektori beszéd jelent meg: Der heutige Stand der alttestamentlichen Wissenschaft (Giessen). — *Halévy J.* a Revue de l'histoire des religions-ban ily című cikket közölt: Esdras a-t-il promulgué une loi nouvelle. Dilettáns munkának mondják *Weill Al.*, ismert zsidó-francia iónak eddig két füzetben megjelent tanulmányát: Le Pentateu-

que selon Moïse et le Pentateuque selon Ezra (Paris, Dentu). — Komoly iránynyal és a zsidó hagyományra való tekintettel előadja a pentateuch tartalmát és történetét *Castelli D.* könyve: La legge del popolo Ebreo nel suo svolgimento storico — a zsidó nép törvénye történeti fejlődésében — (Firenze, 1884). Általánosabb tartalmu és népszerű előadása *Sack J.* könyve: Die Religion Alt-Israels nach den in der Bibel enthaltenen Grundzügen dargestellt (Lipsee, Friedrich). *Friedmann M.* befejezte a Bóth-Talmudban a tóra hagyományos szakaszait tárgyzó terjedelmes munkáját.

A szentirási tanok közül a világ teremtésére vonatkozik egy német, egy francia és egy (terjedelmes) angol dolgozat: *Buff W.*, Anmerkungen zur biblischen Schöpfungsgeschichte (a »Beweis des Glaubens« című folyóiratban); *Lavand de Lestrade*, Accord de la science avec le premier chapitre de la Genèse (Páris); *Galloway W.*, Dissertations on the philosophy of the creation and the first ten chapters of the Genesis (Edinburgh). A szombatról értekezik *Crafts W. Fr.*, The Sabbath for Man. A study of the origin, obligation, history, advantages and present state of Sabbath Observance (New-York, 640 lap). — A vízözönről: *Motais A.*, Le déluge biblique devant la foi, l'Écriture et la Science (Páris). — Kisebb tanulmány a zsidó törvény egészségügyi oldaláról: *Gueneau de Mussy N.*, Étude sur l'hygiène de Moïse et des anciens Israélites (Páris). A zsidó körülméletést is érinti: *Ploss H.*, Geschichtliches und Ethnologisches über Knaabenbeschneidung (Lipsee, Hirschfeld).

Egész szentirási könyvek kommentárjai vagy fordításai különösen angol nyelven jelentek meg: *Pusey E. B.*, The minor prophets — a kis próféták — (New-York, két kötet); *ugyanaz*, Daniel the prophet (New-York); *Cheyne T. K.*, The book of Psalms — a Zsolttár könyve — (London, 1884); *Wright G. H. B.* The book of Job (London); *Cheyne T. K.* Hosea (Cambridge, 1884). Ámosz prófétai iratát magyarázza hollandus nyelven: *Gunning J. H.*, De Godspraken van Amos (Leiden). Ide való továbbá: *Bergmann F.*, Jonah (eine alttestamentliche Parabel) übersetzt und erklärt (Strassburg). Chabakkukról hosszabb munkát adott ki *Baumgarten A. J.*: Le prophète Habakuk, Introduction critique et exégèse avec examen special des commentaires rabbiniques du Talmud et de la tradi-

tion (Lipsee). *Landbourg G. R.* adta Jesája második részének verses fordítását bevezetéssel és magyarázatokkal: Profeten Esaias Kap. 40—66. In metrick ofversättning met nödige inledning och förklaringer (Stockholm). Jóh könyvét latinul magyarázza *Knabenbauer J.*, Commentarius in librum Job (Páris) — *Schegg P.* az Énekek Énekét a régi allegoristikus fölfogás szerint magyarázta, ily című művében: Das hohe Lied Salomonis von der heiligen Liebe (München). *Löv Immanuel*-től megjelent az Énekek Énekének magyar verses fordítása (I. M.-Zs. Sz. II, 363.). — E helyen megemlítendő az angol egyház új bibliafordítása vagyis inkább a régi angol bibliának átdolgozása: *Revised Bible*, melynek létesítésében Angolország legkiválóbb bibliai tudósai sok éven át dolgoztak.

A szentirás egyes könyveire vagy szakaszaira vonatkozó dolgozatok közül nevezem a következőket: *Barth J.*, Beiträge zur Erklärung des Jesaja (a berlini rabbiszeminárium értesítőjében). *Guthe H.*, Das Zukunftsbild des Jesaja (Lipsee, Breitkopf und Härtel). *Halévy J.*, Jeremiás 10. fejj. 11. (aram.) verséről (a Revue des Études Juives XI. köt.) *Arndt*, Die Stellung Ezechiels in des alttestamentlichen Prophetie (Berlin, Haack). *Pearson W. L.*, The prophecy of Joel, its unity, its aim and the age of its composition (Lipsee). *Alexander W. L.*, Zachariah, his visions and warnings (London). Jóh könyvről ír *Schatzkes M.* a Háászif című héber évkönyvben. *Grütz H.*, saját havi folyóiratában, irt Kóheleth könyvről (Wright ellen védve a maga nézetét). Ugyancsak Wright kommentárjának megbeszélése alkalmából néhány figyelemre méltó nézetet ad elő Kóheleth könyvről *Klostermann* a Theol. Studien und Kritiken című f. ir. *Meinhold J.*, Die Composition des Buches Daniel (Greifswald, 1884, doktori értekezés). *Sayce A. H.*, Introduction to the books Ezra, Nehemia and Esther (London). — Szellemes tanulmány: *Steinthal H.*, Haman, Bileam und der jüdische Nabi (a berlini Lehranstalt értesítőjében). A paradicsomról való bibliai elbeszélést paradox módon és új földrajzi alapon magyarázza *Engel M.*, Die Lösung der Paradiesfrage (Lipsee, Schulze). A *Stade B.* Zeitschrift für Alttest. Wissenschaft című folyóiratában megjelent cikkeik közül ide valók: *Stade*, a Deuteron. 32. fejezetéről; *Boehme W.*, a Birák könyve 6. és 11. fejezet.; *ugyanaz*, a Birák 21. fejezet.; *Meyer Ed.*, Der Krieg gegen Sichon und die zuge-

hörigen Abschnitte; *Buhl Fr.*, Einige textkritische Bemerkungen zu den Kleinen Propheten. — A königsbergi Friedrichs-Collegium értesítőjében megjelent *Ungewitter O.* értekezése: Die landwirthschaftlichen Bilder und Metaphern in den poetischen Büchern des Alten Testaments. A bibliában említett növényekről szól: *Balfour J. H.*, The plants of the Bible (London).

A bibliai történet egyik legfontosabb korszakát érdekesen és behatóan megvilágítja *Rosenzweig A.* műve: Das Jahrhundert nach dem babylonischen Exil, mit besonderer Rücksicht auf die religiöse Entwicklung des Judenthums. Említendő továbbá: *Weiss H.*, Moses und sein Volk (Feiburg, Herder). *Soerensen A.*, Juda und die assyrische Weltmacht (Chemnitz, Programm der technischen Staatslehranstalt). *Hunter P.*, The story of Daniel, his life and times (London, 1884). *Ullmann V.* (dán). Foredrag over Israels Historie (Kopenhága, 1884.). *Halévy J.* értekezik Beér-Seba városáról (a Revue des É. J. XI. kötet). *Delitzsch Frigyes*, a Zeitschrift für Keilschriftforschung című folyóiratban: Assyriologische Notizen zum Alten Testament. — *Pailoux X.* nagy munkát írt a jeruzsálemi templomról: Monographie du temple de Salomon (Páris, 410 l. és 25 tábla, folióban). — A régi izraelita királyságról (főhásznlva a hagyományban talált adatokat és fejtegetéseket is) értekeztek külön művekben: *Ehrlich M.*, Königsthum und Staatswesen der alten Hebräer, nach biblischen und talmudischen Quellen (Szombathely) — I. M.-Zs. Sz. II, 512; — *Lévy Émile*, La monarchie chez la Juifs selon la Bible et la Talmud (Páris, Durlacher).

Héber nyelvtant héber nyelven és az újabb nyelvtudomány nyomán írt *Steinberg J.* e cím alatt: מערכי לשון עבר. Ugyancsak héberül, még pedig csinos verses alakban, írt לשון עבר cz. a., héber nyelvtant *Teller H. L.* (Bottuschan), melyből eddig az első hangtani rész jelent meg (1884). A potsdami Victoria-Gymnasium értesítőjében megjelent *Walther Ernst* műve: Grundzüge der hebräischen Formlehre nach den Ergebnissen der neueren Sprachwissenschaft. *Strack H. L.* nyelvtanának megjelent a második kiadása. Említendő még: *Friedrich P.*, Die hebr. Conditionalsätze (1884, königsbergi disszertáció). — A Hebraica című folyóiratban írta *Toy C. H.* a masszorai magánhangzó-rendszerről; a »Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik« című folyóiratban *Meinhof* a héber nyelv kiejtéséről.

Ez utóbbi tárgyról értekezik *Schreiner Márton* is: Adalékok a bibliai szöveg kiejtéséhez (Budapest).

A bibliai lexicografiához tartoznak *Halévy J.* dolgozatai a Revue des Ét. Juives X. és XI. kötetiben; a 22 képzővel kezdő tulajdonnevekről, שמה אמה קרה, שמה אמה קרה szavakról. *Stade B.*, saját folyóiratában ír Samária városának nevééről és eredetéről; *Bacher V.* ugyauott, ן״שׁ-ról, Izraél prófétái és költői tulajdonnevééről; *Schultze M.*, a német keleti társaság folyóiratában, ערסן (Ezrá 4, 13) szóról. *Bacher V.*, Stade folyóiratában, Abulvalid etimológizáló szófejtegetéseit állította össze. *Finn J. S.* צמח צמח című héber szótárának megjelent néhány további füzete.

A régi bibliai fordítások irodalmából említendőek: *Klostermann* megjegyzései a Kóheleth könyvének görög fordítására, a Theol. Studien und Kritiken című folyóiratban. *Könneke Cl.*, Die Behandlung der hebräischen Namen in der Septuaginta (a stargardi gimn. értesítőjében). *Lagarde P.*, Probe einer neuen Ausgabe der lateinischen Übersetzungen des alten Testaments (Göttinga). *Kohn Samuel* terjedelmes értekezésben, a német keleti társaság folyóiratában, bírálja a samaritánus targum új kiadását Heidenheimtől. *Lemm O.*, Bruchstücke der sahidischen Bibelübersetzung (Lipscse). *Ryssel V.* Die arabische Übersetzung des Micha in der Pariser und Londoner Polyglotte (Stade folyóiratában).

A régi zsidó szentírás-magyarázat és a héber nyelvtudomány történetéhez jelentek meg a következő adalékok: *Grätz H.*, Eine masoretische Studie über Vers-Abtheilung im Pentateuch und in den übrigen biblischen Büchern (a Monatsschrift-ban). *Wolff M.*, Zur Charakteristik der Bibel-Exegese Saadja's (Stade folyóiratában). *Steinherz J.*, Dúnas Ibn Labrát (Budapest). *Drachmann B.*, Die Stellung und Bedeutung des Jehuda Hajjúg in der Geschichte der hebräischen Grammatik (Boroszló). *Jastrow M.*, Abu Zakarija Jahjá b. Dawud Chajjúg und zwei seiner grammatischen Schriften (Stade folyóiratában és külön kiadásban). *Bacher V.*, Abulvalid Mervân Ibn Ganâh (R. Jóná) élete és munkái és szentírás-magyarázatának forrásai (Budapest, németül is: Leben und Wirken des Abulvalid stb. Lipscse, Schulze). *Ugyanaz*, Die hebräisch-neuhebräische und hebräisch-aramäische Sprachvergleichung des Abulvalid Merwân Ibn Ganâh (a bécsi cs. tud. akadémia értekezéseiben és külön ki-

dásban). *Bárany J.*, Salamon Ibn Gabiról (Avicebrol), mint enegeta. Sáros-Patak. *Porges N.*, Bruchstücke einer hebr. Übersetzung des Buches über die schwachlautigen Verba von Chajüg (a Monatsschrift-ban). *Bacher V.*, Bemerkungen über die dem Jehuda Ibn Balaam zugeschriebene Schrift zur hebräischen Laut- und Accentlehre (ugyanott). *Porges N.*, Saadja's (a 12. század végén irt) Commentar zu Daniel (ugyanott). *Bacher V.* (ugyanott) először ismerteti a római Immánuel b. Salamon Eben Bóchan című művét, mely bibliai hermeneutikának nevezhető. *Ugyanaz* Immánuel egy kortársának héber grammatikájáról és egy másik grammatikai munkáról értekezik a Revue des Ét. Juives és külön is megjelent dolgozatában: Un Abrégé de grammaire hébraïque de Benjamin b. Juda de Rome et le Pétah debaraï.

A talmud fordíthatóságának kérdését vitatja *Friedmann M.* egy kis héber tanulmányban (רבי על אדות התלמוד). *Rodkinoohn M.* pedig a talmud kivonatos kiadásának tervét adja elő egy héber nyílt levélben (אגרת פתוחה). Ein offener Brief an Theologen und Gelehrte über die Herausgabe des echten kurzen Talmud). *Schwab M.* a jeruzsálemi talmud francia fordításának hetedik és nyolczadik részét (Jebámóth és Szótá; Kethúboth, Nedárim és Gittin) adta ki (Páris). *Buber Salamon* a Háászifban kiadja Menachem di Lonsano jegyzeteit a jeruzsálemi talmudhoz. *Wünsche Ágoston*, a babyloniai talmud agádai részének német fordítását kezdte: Der babylonische Talmud in seinen haggadischen Bestandtheilen, wortgetreu übersetzt u. durch Noten erläutert. Erster Hbhd. — Berákhóthól Megilláig — (Lipscse, Schulze). *Brüll Neh.* (saját évkönyveinek új s többnyire könyvbirálatokat tartalmazó kötetében) ily című értekezést irt: Entstehung und ursprünglicher Inhalt des Tractates Aboth. *Schechter S.*, a Béth-Talmudban, kiadja Száadja gáon kommentárját R. Jismaél 13 hermeneutikus szabályára (מסכת). *Brüll Jakob* kiadta מנחת הכהן című héber munkájának második részét; német czime: Einleitung in die Mischna; II. Plan und System der Mischna (Frankfurt a. M.). *Deutsch Henrik* az Ábóth traktátus függelékét képező barajtha alapján írta »A misná methodológiáját,« mint adalékot a nevelőtani-történetéhez (az orsz. izraelita tanítóképző-intézet értesítőjében). *Weiszberg J. J.* a Háászifban összegyűjti a talmud tételeit és adatait a nevelésről és iskolaigyről. A *Westminster Review*-ban megjelent ily című tanulmány: On the study of the Talmud.

Említendő még: *Bergel O.*, Die Medicin der Talmudisten (Lipscse).

Levy I. nagy szótárából, valamint *Kohut S.* Árukhkiadásából két-két új füzet jelent meg. *Lattes A.* hagyatékából kiadott: Terzo Supplemento al Lessico talmudico (Milano). *Kaufmann D.* leírta az ú. n. kis Árukhnak Buxtorf által használt kéziratát (a Monatsschriftban).

A midrás irodalmának egyik főtermékét, a régi Tanchumát adta ki először kéziratokból s látta el nagy bevezetéssel és bő jegyzetekkel *Bober S.* *Ugyanaz* összegyűjtötte a Debárim zútának a Jalkutban talált töredékeit. *Theodor J.* a régi midrásmunkák fölosztásáról értekezik: Die Midraschim zum Pentateuch und der dreijährige Cyclus (a Monatsschriftban). *Bloch F.* (ugyanott) »Studien zur Aggadah« cím alatt hosszabb tanulmányt irt a midrás — első sorban a Peszikta — egyes szakaszainak belszerkezetéről. — *Epstein E.* (ugyanott) egy régi kéziratból közli a pentateuch eltérő olvasatainak lajstromát (I. M.-Zs. Sz. II, 515). *Deutsch H.*-től megjelent (Berliner Magazinban): Die Sprüche Salomos nach der Auffassung der Weisen im Talmud und Midrasch. *Halévy I.* és *Lévi Isr.* a Revue des Ét. J.-ban írnak a Bar-Talmion mondájáról. Számos kritikai megjegyzést a midrás-irodalomhoz közzé tesz *Reifmann J.* a Béth-Talmudban.

Az apokrifák irodalmát igen becses művel gazdagította meg *Rosenthal F.*, Vier apokryphische Bücher (Assumptio Mosis, das 4. Buch Esra, die Apokalypse Baruch, das Buch Tobit) aus der Zeit und Schule R. Akiba's (Lipscse, Schulze). Ide való még: *Scholz A.* Das Buch Judith, eine Prophetie (Würzburg).

A halákha köréből említendő *Mielziner M.* angol munkája a házasságról: The Jewish law of marriage and divorce in ancient and modern times (Cincinnati 1884). *Hirsch J.* (párisi főmérnök) a szombat- és ünnepnapok végét jelölő három csillagot astronomiai kiszámítás tárgyává teszi a Revue des Ét. J.-hez (Essai sur l'heure de la nuit close). Ugyanott *Montefiore M. G.* egy kéziratú responsumgyűjteményből ad kivonatot, melyet egy anconai rabbi irt a 16. században. — Különösen a halákha szempontjából irt *Oppenheim J.*, a Béth Talmudban, *Éliézer b. Hyrkanos* tannáról, *Sokolow N.*, az általa kiadott Háászif cz. héber évkönyvben, *Sámuel*ről, a hires babiloniai amoráról, *Antakolski M. S.*, ugyanott, *Abáji* amoráról. — Bár vitáirat, itt is említést érdemel *Hoff-*

mann D. műve: der Schulchan Aruch und die Rabbinen über das Verhältniss der Juden zu Andersgläubigen (Berlin).

A zsidók története különböző koraira vonatkoznak első sorban a Revue des Études Juives (X. és XI. köt.) számos czikkei: *Hild J. A.* befejezi nagy érdekű tanulmányát: A zsidók Rómában a közvélemény előtt és az irodalomban. *Reinach S.* a smyrnai zsidókról ír a sz. Polykarpus legendája alapján; *ujjanaz* közöl zsidóktól származó görög fölirotokat. *Hirschfeld H.* befejezi a medinai zsidók történetét. *Gaullieur E.* Bordeaux városának már a 9. században kimutatható zsidó lakosságának történetét adja elő. *Loeb J.* a savoyai zsidók történetéhez ír egy adalékot. *Scheid E.* befejezi a hagenai zsidók történetét. *Kaufmann D.* ír a XVI. századbeli anconai mártirokról; *Lévy E.* a metzi zsidókról. Kiadatlan kütföket közölnek a franciaországi, spanyolországi és angol zsidók történetéhez *Neubauer A.*, *Loeb J.*, *Schwab M.* A sicíliai zsidók történetéhez nagyfontosságú okirattárt tesznek közzé *Laguina* testvérek (Bartolomeo és Giuseppe) ily czim alatt: Codice diplomatico dei Giudei di Sicilia. — A Monatschriftban megvilágítja a kiadó, *Grätz II.*, Historische und topographische Streifzüge czim alatt közölt tanulmányokban a római idő és a talmudi korszak néhány kérdését: Die letzten Tempelbeamten vor der Zerstörung und die Tempelämter. Die römischen Legaten in Judäa unter Domitian und Trajan und ihre Beziehung zu Juden und Christen. Der Osterstreit in der Kirche der ersten Jahrhunderte und seine Beziehung zum Judenthume. Zur Chronologie der talmudischen Zeit. *Volkmar S.*, a Jahrbücher für protestantische Theologie cz. folyóiratban, ily cz. értekezést írt: Die Religionsverfolgung unter Keiser Tiberius und die Chronologie des Flavius Josephus in der Pilatus-Periode. *Neubauer A.* értekezése a palesztinai zsidók nyelvéről a második templom útolsó századában (I. M.-Zs. Sz. II, 209.) angolul a Studia Biblica cz. gyűjtő munkában jelent meg. *Delitzsch Ferencz* a Deutsche Revueben írt az adiabénei királyi családról. *Mommsen T.* Róma történetének V. kötetében Judéának és a zsidóknak is külön fejezetet szentelt. *Schürer E.* Neutestamentliche Zeitgeschichte cz. munkáját lényegesen bővítve ily czimen adja ki: Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi (Lipsee, Hinrichs). Eddig a második kötet jelent meg, mely a Palesztina és a zsidó nép belső állapotait, a szellemi és irodalmi mozgalmakat tárgyalja. — A

zsidó történet vázlatát írta *Reinach Th.*: Histoire des Israelites, depuis leur dispersion jusqu'à nos jours (Paris, Hachette). — A magyarországi zsidók újabb történetéhez fontos adalékot képez *Linc Imr.* és *Kulinyi Zs.* műve: A szegedi zsidók 1785 — 1885 (Szeged). — A csehországi zsidók történetének szenteli különösen *Grünwald A.* »Das jüdische Centralblatt« cz. lapját. Ide való *Grätz* értekezése (a Monatschriftban): Sendschreiben über die Austreibung der prager und böhmischen Juden unter Maria Theresia. — Említendő még *Wolf G.* dolgozata: Das tridentinische Concil und der Talmud (Bécs, Hölder). — A zsidó nevelés- és iskolaügyi történetét írta *Strassburger B.*: Geschichte der Erziehung und des Unterrichts der Israeliten (Stuttgart, Levy et Müller).

Életrajzi dolgozatokból említendőek: *Weisz J. H.*, Száadja gáon élete, a Háászif ez. évkönyben. *Reifmann J.* a Béth-Talmudban közöl adalékokat Maimuni és ellenfelének, Ábrahám Ben Dávid életrajzához. *Fischer Gyula*, Jehuda ben Saul ben Tibbon. Adalék a középkori zsidó irodalom történetéhez (Budapest). *Grosz H.*, Elieser b. Joel Halevi (a Monatschriftban). *Brüll N.* (saját évkönyvében). Jakob Pollákról, a pilpul megalapítójáról. *Grün N.* Der hohe Rabbi Löw und sein Sagenkreis (Prága). *David E.*, Manasse b. Israel (az Archives Israélitesban). *Lehmann E.*, Der polnische Resident Berend Lehmann, der Stammvater der Religionsgemeinde zu Dresden (Drezda). *Horowitz A.*, Nathan S. Maasz und R. Pinchas Horowitz (a Frankfurter Rabbinen cz. munkának 4. része). *Salfeld S.*, Salomon Herxheimer. Ein Lebensbild (Frankfurt a. M.). *Feitel Moritz*, Reminiscenzen aus meinem Umgange mit Leopold Löw (Pápa).

A zsidó irodalom történetét kezdte összefüggőleg és a nagyobb közönség számára előadni, még pedig a bibliai irodalomtól fogva, *Karpeles G.*: Geschichte der jüdischen Literatur (Berlin). *Waldek O.* kiadta első füzetét ily czimű vállalatnak: Volksausgabe des jüdischen hellenistischen Schriftthums der drei vorchristlichen Jahrhunderte (Bécs). *Frankl P. F.* elődeink mulató és épületes olvasmányairól való tanulmányát (M. Zs. Sz. II., 218.) németül adta ki a Monatschriftban. A liturgiai költészet irodalmát gazdagította *Ziemlich B.* a Berliner Magazinjában megjelent értekezésével: Das Machsor Nürnberg. Két régi kéziratot leír *Teichen L.*, Zwei Göttinger Machsorhandschriften (Göttinga). A nem-liturgikus héber költészet körébe vezet *Rosin D.* műve; Rei-

me und Gedichte des Abraham Ibn Esra, Heft I. (a boroszlói rabbi-szeminarium értesítőjében). A római Immanuel makámáiból adott német fordítási próbákat *Siegfried K.* a Jahrbuch für protestantische Theologie cz. folyóiratban. *Kaufmann D.* a Háászif cz. évkönyvben egy elfelejtett héber költőre utal, Ahrweiler Báruchra (a 15. században) és kiadja néhány költeményét. *Brüll N.* (saját évkönyvében) összeállít néhány a talmudi kor után használt héber közmondást. — *Schechter S.* a Béth-Talmudban kiadja Jehudának, R. Asér fiának vegrendeletét. *Ugyanaz* egy oxfordi kézirat alapján ismerteti Israel Alnaqua משה הכהן czimű eddig ismeretlen munkájának tartalmát (a Monatschriftban). *Buber S.* kiadta Isaak de Lattes יצחק לטת nevé történeti és irodalomtörténeti vázlatát (a 14. századból). *Tamizey de Larroque Ph.* és *Dukas J.* kiadják Salomon Azubinak, carpentersi rabbinak (a 17. században) leveleit (a Revue des É. J.-ban). *Schüller-Sizinessy* újra kiadta Romanelli »Massza báaráb« cz. remek héberségű utleírását (London és Cambridge). — *Grüber E.* kiadja Rapoport nagybecsű leveleit Luzattóhoz.

Az általános irodalomtörténet köréből említendők mint ide valók: *Cassel P.* szellemes tanulmánya: Ahasverus, die Sage vom ewigen Juden (Berlin). *Paris Gaston,* La parabole des trois anneaux (a Revue des Études Juivesben). *Levi Israel* (ugyanott) kimutatja néhány zsidó mondának terjedését a világ-irodalomban. *Jellinek A.* »Der jüdische Stamm in nichtjüdischen Sprüchwörtern« cz. művéből új füzet jelent meg.

A zsidó vallásbölelelet terén két klasszikus munka fordításai jelentek meg: *Hirschfeld Hartwig,* Das Buch Al-Chazari, aus dem Arabischen des Abul Hasan Jehuda Hallewi übersetzt (Boroszló) [Az arabs eredetinek első kiadása ugyanattól sajtó alatt van]. Maimonides, The Guide of the Perplexed (More Nebukhim), translated from the original and annotated by M. Friedländer (London, Trübner). *Mossé* (avignoni rabbi) fordította Abrahamel Izsák Rós amána cz. művét: Le Principe de la foi ou la discussion des croyances fondamentales du Judaïsme, traduit par le grand rabbin Mossé (Avignon). Vallásböleleleti tárgyakról szól *Krochmal A.* משה קרוכמל cz. munkája, melynek német mellékeztése is van: Historische Forschungen über die Idee der Relation des Menschen zu Gott (Lemberg). *Oppenheim J.* a Háászif cz. évkönyvben értekezik a zsidó bölelkezés kezdeteiről (a görög és

római korban). *Schönblum. S.* kiadta Isaák b. Ábrahám Ibn Latif יצחק בן עטליק cz. művét, a kabbala-irodalom egyik legrégebbi termékét. Névtelen és értéktelen művecske: Die Kabbala, ihre Hauptlehre und ihr Verhältniss zum Christenthum (Innsbruckh). *Knoller L.* vizsgálja a régebbi zsidó bölelkesedők (Száadjától Maimuniig) nézeteit a szabad akaratról: Das Problem der Willensfreiheit in der ältern jüd. Religionsphilosophie (Boroszló, 1884.) Száadjá theológiájáról értekezett *Muller P. J.* a Theol. Studien nevű hollandus folyóiratban (1884). Mint hazai termékek említendők: *Spiegler Sámuel,* Héber bölelészeti (Budapest). *Rosenstein Mór,* Maimuni és az iszlám (Budapest). — Említést érdemel még Spinoza Ethikájának héber fordítása *Rubin S-tól:* הקדמה cz. a. (Bécs).

A zsidó vallást általános szempontból megvilágítja: *Benamozegh E.,* Israel et humanité. Démoustration du cosmopolitisme dans les dogmes, les lois, le culte, la vocation, l'histoire et l'idéal de l'hébraïsme (Livorno). Egy ujabbkori bölelészeti rendszerrel párhuzamba állítja a zsidóság vallását *Asher D.,* Das Endergebniss der Schopenhauerischen Philosophie in seiner Übereinstimmung mit einer der ältesten Religionen.

Budapest.

BACHER VILMOS.

A ZSIDÓK TÖRTÉNETÉNEK KÉZIKÖNYVE MAGYARUL.

A zsidók története a bibliai korszak befejezésétől a legujabb korig, különös tekintettel a zsidók történetére Magyarországon, irodalmi szemelvényekkel. Dr. Kayserling M. »Handbuch der israelitischen Geschichte« cz. könyve stb. alapvető mű nyomán a középiskolák felsőbb osztályai, tanítóképző intézetek és a család számára szerkesztették *Csakái Fülöp és Schön József.* Budapest, Franklin-társulat, 1886.

Pedagógiai és historiai szempontból tekintvén e tankönyvét sajnálattal kell kijelentenünk, hogy igen sok kívánni valót hagy maga után. Igaz ugyan, hogy irodalmunk és történetünk minden főbb mozzanatát megtaláljuk benne, egész a legujabb korig terjed a történet fonala e könyvben, szemelvényeket is nyújt egyes művekből, de hogy valami pedagógiai terv szerint jártak volna el, hogy az irodalom minden ágából csak igen rövid mutatványt is adtak volna, hogy a legfőbb munkák tartalmát csak általános vonásokban jellemezték volna, — minderről szó sincs! Nagyobb

előnye e munkának azon igazi objektivitás, melylyel az eseményeket tárgyalja, meg van benne az igazságszeretet, nem lát a zsidók minden tettében dicsérni valót, — másrészt elég bátor más nemzetekről is szabadon nyilatkozni. De ez érdem nem illet mást, mint azon két szerzőt, kiknek munkáit első sorban fölhasználták, illetve fordították. Az első *Kaysersling*, kinek »Handbuch der Israelitischen Geschichte« cz. műve elismerésre méltó őszinteséggel jelen munka czimlapján is ki van téve; a másik *Kohn Sámuel*, kinek ismert munkája nyomán írták a magyar zsidók történetére vonatkozó fejezetet. Magukat a szerzőket meg azon érdem illeti, hogy elég eleven Kaysersling műveinek a fordítása — melyet csak itt-ott toldanak meg másunnan vett részletekkel — és elég ügyes Kohn nagy könyve tartalmának az összefoglalása.

De e csekélyke dicséretet sem nyújthatjuk szerzőknek megszorítatlannul. A mi ily munkánál egyik fődolog; a hely- és személynek pontossága, azzal szerzők a legkönnyelműb módon bántak. A zsidók egész hosszú történetében nincs kor, nincs ország, nincs színhely, melynek jelölésében nem találunk a legmegbocsáthatatlanfbb elferditéseket. Nehéz megítélni, avatatlanság vagy hanyagság hozta-e e szörnyszülőtteket, melyeknek itt következő lajstromából ítéljenek maguk az olvasók:

Helynevek elferditései: *Miepa* (101) e h.: Miecpa; *Betháur* (11), e h.: Béthczúr; *Beth-Chonor* (13, kétszer), e h.: Béth-Choron; *Bethoan* (16), e h.: Bethsean; *Ferda* (20), e h.: Czeréda; *Jotopáta* (32, kétszer), e h.: Jotapata; *Tiberiis* (33), e h.: Tiberias; *Emnaus* (37) Emmáus h.; *Picsle* (38) Pikole h.; *Gallia* (40) Galiláa h. (1), *Bekkiin* (u. o.) Bekiin h.; *Nehárda* (45) Nehardéa h.; *Cásarea* (46) Caesarea h.; *Sakauzib* (48) Sakanczib h.; *Thezaria* (53) Caesarea h.; *Teleitota* (72) Toleitola h.; *Lünnel* (84) Lünel h.; *Avila* (101) Avila h.; *mallarcai* (102) mallorcai h.; *Ensiheim* (122) Ensisheim h.; *Freiburg és Bratjgaulb* e. h.: a Breisgauban fekvő Freiburgból; *Soneino* (130) Soncino h. (u. o. *Soneinah* család, ennek a fordítása: die Soncinaten); *Trokki* (186) Troki h.; *Vila* (187) Vilna h.; *Tübingia* (198) Tübingen v. Tübinga h.; *Májna m. Frankfurt* (208) e. h.: Odera m. Frankfurt (Kayserslingnél Frankfurt a/O); *Secsen* (210) Seesen h.; *Lengnan* (222) Lengnau h.

Személynevek elferditései: *Januai* (22 és 23 négy-

szer), e h.: Jannai; *Abfalion* (25) e h.: Abtalion; *Anauel* (u. o.) e h.: Ananel; *Marianne* (u. o. háromszor és 28), e h.: Marianne; *Valerus* (28), e h.: Valerius; *Giéra* (31), e h.: Gióra; *Anász* (33), e h.: Anan; *Gamana* (u. o.) e h.: Gamala; *Gioráth* (u. o.) Gióra h.; *Gisra* (35 kétszer) Gióra 2.; ¹⁾ *Chanima* (37) Chanina h.; *Abbasaul* (u. o.) Abba Sál h.; *Nechunnia* (u. o.) Nechunja h.; *Hakanna* (u. o.) Hakanna h.; *Channanja* (u. o.) Chaňanja h.; *Antonius* (41), Antoninus h.; *Jezdigert* (49), Jezdigerd h.; *Tiruzd* (u. o.) Firuz h.; *Adija Sammel fia* (52), e h.: Sámuel Adija fia; *Amoukcas* (u. o.) Amrulkais h.; *kainkaa, nadir, kuraira*, (53) e h.: Kainkaa Nadir, Kuráiza (zsidó törzsek nevei); *Seirra* (55) Serira h.; *Kalonymos* (60), Kalonymos h.; *Saddias* (61), Saadia h.; *Tuamim* (61) Tamim h.; *ben Mirjám* (83) ben Maimon h.; *Dukes* (95) Dukes h.; *Káro* (96) Kára h.; *Algnades* (104) Alguades h.; *Ferres* (u. o.) Ferrer h.; *Benvenista* (105 és 106 többször) Benveniste h.; *Jachie* (110) Jachia h.; *Vecinto* (112) Vecinho h.; *Walther vor der Vogelweide* (117) W. von der V. h. (ez Kaysersling könyvének híven átvett sajtóhibája); *Susskind* (u. o.) Süsskind h.; *Gersam* (122) Gersom h.; *Isserle* (125) Isserles h.; *Jechil* (128) Jechiel h.; *Lisbolla* (128) de Lisbona h.; *Geroni* (130) Gerondi h.; *de Mirandolo* (131 kétszer) de Mirandola h.; *Szolmán* (178) Szoliman h.; *Serxes* (186) Serkes h.; *Wagenseil* (u. o.) Wagenseil h.; *Ariste levelének* (189) e h.: Aristeas levelének; *Van den Euden* (194) V. d. Euden h.; *Dieje* (196) Diego h.; *Ezdrás ed Zardi* (196) Esdras Edzardi h.; *Rosalis* (u. o.) Rosales h.; *Bóbbáviós Miguel* (u. o.) Miguel de Barrios h.; *de Assencion* (197) de la Assencion h.; *Idir* (201) Jáir h.; *Beczállel* (u. o.) Beczalél h.; *Lentschütz* (202) Lentschütz h.; *Buxdorf* (203) Buxtorf h.; *Cumperz* (205, háromszor) Gumperz h.; *Tesmim* (213) Teumim h.; *Owald* (221) Ewald h.; *Frics* (u. o.) Fries h.; *Kundt-Hadowsky* (u. o.) Hundt-Radowsky h.; *Weil* (u. o.) Veit h.; *Frankl Ágost* (227) Frankl Lajos Ágost h.; *Haiman* (230) Heumann h.; *Greizenach* (231) Creuzenach h.; *Bernay* (232) Bernays h.; *Salamon* (234) Salomon h.; *Chamanel* (237) Chanel h.; *Cramoly* (240) Carmoly h.; *Laudon* (258) Landau h.

Továbbá: Terminusok elferditései: *rabbé* (43)

¹⁾ Ezen egy név Gióra tehát 5 egymás után következő lapon háromféle módon van elferditve.

Rabbi h.; »Amárius« (44, idéző jellel) amora vagy amoréus h.; párasok (45) párasót h.; Jesita (akadémia 45) Jesiba h.; sadduceusok (56), szadduceusok h.; Mádó (79) Maddá h.; Serosim (85) Sorásim h.; Parsándoti (95) Parsándáta h.; toszefot (96) tószafót h.; Machoberot (129) Mechabberot h.; de medica hebraeo (190) de medico hebraeo h.; Kabballa (198) Kabbala h.; Hájláh (209) Hafláa h.; Apokrípha (279) Apokrifák h.

Tények és adatok elferditései: 25. l. Sebaste Samariában, holott Sebaste azonos Samariával; Kayserlingnél ez áll: »Sebaste (Samaria). 47. l. Az exilarchák Babiloniában »oly állást foglaltak el, miként hajdanta a nádor Magyarországon« (Kayserling: »wenn die Vermittler zwischen dem Volk und den Königen, zu denen sie in einem den deutschen Lehnsfürsten ähnlichen Verhältnisse standen«). 96 l. 1500 márka, 15,000 márka h. — 6. l. jegyzet: »Togát Romában csak olyanok öltöttek, kik nyilvános hivatalt kértek.«

Ez elferditésekhez járul még az egész könyvön áthuzódó azon következtetés, melylyel a szerzők a tulajdonveket és terminusokat átírják. Többnyire alapkönyvük nyomán indulva, a német átírást megtartják, sok esetben meg magyaros ortografiával írják a neveket s ebből, képzelhetni, mily fogyatékosan és zavaróan fogja majd a tanuló ifjuság, mely e könyv használatára ítélve van, az adatokat elsajátítani.

A nyelvre sem fordítanak szerzők oly gondot, minő a serdülő ifjuságnak szánt könyvnel multhatatlan kellék. Nem épen magyarul vagy inkorrekt, de üres frázisoktól nem óvakodik és elejétől végig még az interpunkcióban is pongyola. Ugy látszik, e hiányokat a nagy sietség okozta, melylyel könyvüket a piacra dobták. A rossz kifejezések közül csak egyet említek: a 96. lapon »talmudnyomtatványok« áll talmud-kiadások helyett, a német »Talmuddrucke« rabszolgai fordításaként.

Jó gondolata a szerzőknek, hogy könyvük végéhez irodalmi szemlévényeket is csatoltak, kezdve Ben Szirá könyvétől Eötvös József a zsidók egyenjogúsításáról 1840-ben megjelent értekezéseiig. Sajnos, hogy különösen Kecskemétinek a M.-Zs. Szemléből átvett műfordításai sok helyütt gondatlan lenyomás által el lettek torzítva.

Sajnálattal kell ezek után konstatálnunk, hogy e munkájukkal szerzők a meglévő hiányt nem pótolták és csak jogosultabbá

tették azon óhajunkat, vajha más, ki igenis ért a dologhoz, megírná a zsidó tanuló ifjuságnak és a zsidó családoknak azt a történeti kézikönyvet, melyre valóban szükségök van.

Budapest.

FLESCH ÁRMIN.

EGY KIS HELYREIGAZÍTÁS.

Engedje meg a t. szerkesztőség, hogy a »Szegedi zsidók« című 1885-ben Szegeden megjelent könyvben személyemet illető néhány téves adatot, az igazság érdekében, becses lapjában helyre igazíthassak.

Szegedi hivataloskodásom története röviden a következő:

1843. évi szeptember 20-án hívtam meg Sz.-Fehérvárról Szegedre mint hitszónok és rabbihelyettes. Három évi hivataloskodás után, 1846. január 22-én nyertem meg a rabbi címet. Ez alkalommal 102 szavazó közül 95 községi tag mellettem szavazott. De az ellenzék bujtogatása által a községben előidézett zavargások következtében 1846. augusztus hó 7-én lemondottam. Lemondásomat azonban a község csak azon feltétel alatt fogadta el, hogy az majd csak 9 hó múlva lépjen érvénybe, hogy tehát 1847. május 1-ig hivatalban maradjak »úgy mint eddig.«¹⁾ Ezen feltételt elfogadva 1847. május 1-jén kiléptem, de a községgel való minden érintkezésen kívül a legnagyobb békeségben és háborítatlanul ugyanazon év őszeig Szegeden laktam.

Szerző urak nincsenek tehát jól értesülve, midőn munkájuk 171-ik lapján azt mondják, hogy lemondásom után »mint hitszónok« tovább működtem, hogy a »rabbi« címem fentartása vita vagy kérdés tárgyát képezte volna s hogy végtére Szegedet elhagyni kényteleníttem.

Mindezekből egy betű sem felel meg a valóságnak.

Hogy az orthodox és az annak látszani akaró papok »Der Talmud etc.« című füzetemet elítélték, az természetes. Ilyesmi másokon is megtörtént, és azt hiszem, a világtörténelem könnyen kiheverte volna a hiányt, ha a szerző urak az idevágó pápi nyilatkozatok — stb. feleslegességek — szöszerinti közlésével

¹⁾ Az ezt bizonyító okirat eredeti példánya kezeink között van.

beeszes munkájuk nyomtatási költségét nem szaporították, vagy ha pl. a dorozsmai plébános halhatatlanságával kissé hátralékban maradtak volna.

A dolog érdemére nézve pedig meg kell jegyezmem, hogy az elleneim által 1846-ban kieszközölt tanu-felesketési komédia annak idejében csak a skandalum szaporítása végett volt inszenzálnálva, mert én a »Der Talmud etc.« szerzőségét sohasem tagadtam, a mikép ez értelemben az »Orient« folyóiratban, az 1847-iki évfolyam 406-ik lapján nyilatkoztam.

S már egyszer benn lévén az írásban, hadd igazítsak helyre még egy adatot, mely a szegedi zsidók történetére nézve elég fontos.

Ad pag. 2. 2-ik jegyz.

Az 1848-iki zsidó évkönyv nincs kezemnél. Ha ott a zsidók nagyobb számú felvétele 1784-re van kitéve, az csak sajtóhiba lehet. A helyes datum 1786. *sept. 18.*

Legyen szabad az okiratot, a melyből merítettem, egész terjedelmében itt közölnöm.

Kivül: Extractus protocolli Anni 1786. in quo receptae sunt nonnulli Judaei. — *Belől:* Extractus Protocolli Sessionis magistratualis, Liberae Regiaeque Cittis, szegediensis Anno 786. die 18-a Septembris Celebrata.

No 733. Lectae sunt instantiae.

Jakobi Markus, Hersch Wolf, Josephi Marcus, Jakobi Moisis, Leopoldi Aron, Josephi Marcus, Jacobi Politzer, Davidis Lebl Senioris, Israelis Jacob, Davidis Lebl Junioris et Lebl Wolf Judaeorum sui in gremium receptionem sollicitantium.

Erga quas Judaei in Conformitate, eatenus interventarum gratiosorum Dispositionum, excepto Herschl Wolf ad legitimatio-nem computus redditi sunt. Extrae, per Josephum Aigner mp. V. Not.

Praesentem Copiam Cum suo genuino Originali in omnibus punctis et Clausulis Conformem esse testor. Szeged die 28-a Junij, 821. — Iur. Josephus Virág, Iur. (olvashatatlan) Arek.

Kis-Velence.

PILLITZ DÁNIEL.

JÚDA HALÉVI UTAZÁSA A SZENT FÖLDRE.¹⁾

I.

Vágyódás.

Szentelt talaj, a föld éke,	Sas-szárnyakat ki ad nekem?
Nagy királyunk trónja, széke,	Hozzád szállnék mindenképen,
Messze nyugot országából	Szent porodba hadd merüljön
Szüim utánad vágytól ége.	Hulló könnytől ázott képem.
Szívem sajog, kinom éget,	Bár királyod nincs már veled,
Látva ősi dicsőséged,	Úgy kívánlak, bár szent helyed
S mint dőlt romba a szent templom,	Skorpiót és kigyót rejt most
Látva, díszed mint ért véget.	Gileádi balzsam helyett.

Köveidet megölelem,
Megcsókolom, s kéj van velem;
Rögöd ízét a méznél is
Édesebbnek, jobbnak lelem!

II.

Keleten él szívem bennem,
S nyugaton kell mégis lennem!
Hogy izlenék, amit eszem?
Mi kéjem van? — Eláll eszem.
Hisz a perezet hiún lésem,
Hogy megtartsam esküvésem,
Amig Cziön Edóm rabja,
S fogva tart a bész arabja . . .
Mit érsz nekem, spanyol föld te?
Tájadat bár áldás földte,
Nekem mindig kedvesb vala
A szentélynek hamvadts fála!

III.

Álom.

Én istenem, lakásid mily szépek,
Hozzád közel im valóban lépek!
Szentélyedbe vitt, Uram, az álom,
S ott bübajos angyalidat látom;
Égő ökör- s hisztáldozat áll ott,
Körül sűrű füstgomolyag szállott;

¹⁾ A költemények eredetije: I. II. III. V. VI. VII. és VIII: »Virgo Filia Jehudae«-ban, 53—61. lapokon, a IV. »Diván« 4. l. X.

A leviták dala kéjjel zengett,
Rendre dallva hódolatuk csengett . . .
Felébredek, s biz' ott vagyok nálad,
Dallak, s dalom szerelemben árad!

IV.

Hallgass szívem, mert ki állhat
Meg az isten terve előtt?
Ne kutasd a mély titkokat,
Ne emészd föl tűzként velőd.
Hagyd, ne bolygasd nagy szándokát,
Nem hatolhatsz be tervébe;
Menj honából, mért törnél fel
Az angyalok szent körébe?
Istenedbe bízva bízzál,
Jóban, rosszban remélj benne,
Ne csábitson el jó sorsod
Ne kábulj, ha bajod lenne.

Ne kívánd az ember útját,
Kövesd Isten jó ösvényét!
Ember-királyt ha szolgálsz itt,
Rabnak tűzöd az önkényét;
Hiú s mítsem nyujt a kegyük,
Haragjuk jaj s veszedelem, —
Jobb szolgálni azt a királyt,
Kie a fény és kegyelem.
Ő nyujt neked jót, hűséget,
Nyujtja kegyét és tanácsát.
Ebbe bízzál! Hagyd az embert,
Hagyd barátod, rossz tanácst ad. —
Boldog holtod, boldog bölcsöd,
Élted terem jó gyümölcsöt.

Térj meg, térj meg, emelj oltárt,
Áldozd fel rajt' indulatod;
Megáldja a közel jámbort,
S azt ki elment, s rajt' túladdott.
Ne kutasd te nagy tetteit,
Zörgesd kegyért szent ajtaját:
Az embernek tetszés szerint
Hagyja éltét, adja baját.
Hitta a fényt, s im előállt,
Hitta a lényt, s ime meglett,
Bölcsen van ez! »Látta Isten
Hogy jól van mind, mit teremtett!«

V.

Elhatározás.

(A spanyol zsidóüldözésekkor.)

A szent hajlék után szívem
Epedett,
De az útnak veszélyitől
Remegett,
Terved ottfönn most futásom
Okozza,
S az szívemnek régi vágyát
Fokozza.
Áldalak én, bármily útát
Adj nekem,
Ingya, bolygva, — szálljon feléd
Enekem!

VI.

R. József ben Czaddikhoz, Cordovában.

Ajkam tegnap még túláradt,
De ma gyöngé, de ma fáradt,
Árva eszmét sem találok,
Gondolatok nélkül állok.
Öntöznek dallva téged,
S nincsen felhő dalcsepp végezt;
Fényemet elfödte napod,¹⁾
S mi a gyertya, ha nap van ott?
Mit mondhatnék ujat néked?
Folyton dallja a sors éked!
Tudomány s tan ifjabb nálad,
Elsőséget hord a vállad.
Barátság s kegy téled részem,
Lelkem tőle ittas lészem.
Ajándékot nyujtott kezed,
Fényt lövellt rám arzod, eszed;
Szerelmed úgy megkötözött,
S szium ott van e bilines között.
Nem elég, hogy tiéd szívem,
Mert szerettél tisztán, híven?
Váltsága is oly nagy lenne,
Hogy ősjogod legyen benne?
Ég vágyam, hogy híved legyek, —
Más semmi, én tovább megyek!

¹⁾ R. József is irt Júdának egy költői levelet.

Ő, ki hőse a szent tannak,
Dallj te, Júda, dallj te annak,
Üdvözlésed vigye szállva
Villám, s ne a gólya szárnya.
Szájából végy tant magadnak,
S szent beszédi megragadnak;
A bölcs szívek szedik ennek
Tan-gyümölcsét, ha elmennék.
S hiszen messze útra mégy te,
Étkül tudást tőle végy te!
Lásd, a szava égi étel,
S attól lábra kapva mégy el.
Szedd e mannat, hisz' ma esett,
Holnap vesztett tárgyként lesed.
Ajándékot küldj te dallva,
Drága gyöngyöt fűzve dalba, —
Elfogad tán szíve kegye,
Ajándékom hogy elvegye!

VIII.

L e v é l

barátjához, ki utazási célját gáncsolta.

Szétáradó ámbra, tünjén leveled,
Csábos myrha forrása van teveled,
Családodnak drága fénye áradoz,
Dicsének azt elzengni mit fíradoz?!
Hej, szavaid büvel-bájjal esnek rám,
Ámde bennök eles török lesnek rám;
Szavad édes, s benn van a méh fullánkja,
Díszes erdő, s szúró tövis a fája...

Czión után hő vágyam hát ne lenne,
Amért vakok, sánták lagnak most benne?
Ám azt Urunk templomúért szeressük,
S ott lakozó társainkért keressük!
Nézd, ha igaz, amit szájad beszéle,
Vétek úgy, hogy térdre hullunk feléje;
S mert a nagy űs csakis jövevény volt ott,
Bűn, hogy ott vett halottjának sírboltot;
Üresség volt így az űsnek a tette,
Ki holttestét a szent földre vitette.
Érte vágyott, hő epedés volt vele,
Ámbár e föld pogányokkal volt tele.

Hiában állt ott az űsök oltárja,
Hiába volt az áldozat s füst árja.
Megemléksziünk a holtakról a mélyben,
S mért legyen a láda, tábla az éjben?
Felkeressük a rög s féreg rüt terét,
S ott hagyjuk az örök élet szent erét?
Van e részünk más, mint Isten szent kegye?
S elfeledve lenne mégis szent hegye?

Borús szemmel nézd nyugatot, keletet,
Biztos helyed kivüle hol lelheted?
Ó e földnek szent a rőge, talaja,
Oda nyílik a mennyeknek ajtaja:
Ott áll Béth-Él, ott áll Szináj s a Kármel,
S a próféták háza közül akármely;
Ott állt isten papjainak a széke,
A felkent fők szent trónusa és eke.
Isten nekünk s utódiunknak rendelé,
Bár hahogjon sívó kukik ott elé.
Igy adta azt az űsöknek régente,
Csupa csipős tövis, tüske volt benne;
Ott jártak űk szélteben és hosszában,
Mint virányos, büvös-bájos hazában,
S ámbár ott csak idegenek voltak,
Ott kerestek mégis sirt a holtaknak.
Isten előtt járva, kített űs fényét,
S megismerték igazságos ösvényét.
Ott támadnak fel az árnyak s kimennek,
Kik zár alatt lenn a földben pihennek,
A holt tetem ott ujjong majd, ha éléd,
S a nyugvókba visszatér majd az élet.

Vigyázz, vigyázz, nézd kedvesem, barátom,
Vissza! Lábad törben, lépben találom!
Elesábit a görög tudás világa,
Ninesen annak gyümölcse, csak virága, —
Mert gyümölcse: »Hogy a föld már rég volt ott...
Nem az Isten alkotá az égboltot...
Nines teremtés... Nines e létnek eleje?
Nem lesz vége... »No's van ennek veleje?
Lesd e kába botor bölcsenek nézetét,
Bár alapja sivár síkság és setét.
Oly kietlen üres szívvel térsz vissza,
Ha szád e sok csacskaságot mégiszsza...
Mért keresném e ferde út gátjait,
Ha szívem a legszebb utat látja itt?!

TÁRSADALOM.

Az antisemitizmus új évi mérlege.

Megfordultak az idők, jobb csillagok járnak. Már úgy látszik, mintha Amerika fölfedezésének négyévszázados évfordulója alkalmából egyszersmind a zsidóknak Spanyolországból való kikergetését még sem fogják általános nagyobb szabású zsidókiűzéssel ünnepelni. Ujra valósult a régi jóslat, hogy sikertelen marad mivel igazságtalan minden eszköz, a melyet ellenünk kovácsoznak, meghazudtoltuk a hazug vádakat, megszégyenültek az üldözőink. A kik bennünket le akartak leplezni, ott állanak meztelen alávalóságukban, keresztény bírák ítélték bíráinkról — kár a sok tört pálczáért. Meglepő egymásutánban foglalkozhatott a közvélemény azon tüneményvel, hogy a rágalmazók és az uszítók, a szájhősök és erkölcsös levették mennyire eltörpültek a törvényszékek előtt és hogy hullottak a mocskoltok ellenségeink dicsapajzsára. Ha szabad valamely ügyre képviselőiből következtetni, akkor szép fogalma lehet a jövőendő történetírónak a korunkat annyira felülő antisemitizmusról. Valahány csillag feltűnt az égen, csakhamar lehullott; mintha örökös volna az akasztófa Hámán családjában, Hámánka megtalálta ficskáját — csak képlegest, természetesen, korunk felvilágosodott volta szerint. Csodálom, hogy még nem akadt senki, a ki összeállította volna az egyes üstökösök tartamát, tudniillik az évet és napot, a melyen először tündököltek és a pontos dátumot, melyen el- vagy letűntek valami törvényszék szobájában. Nagyon érdekes statisztika volna, melynek Queteletje még csak azután támad! A ki aztán átnézné, milyen okoknál fogva lettek bevádolva, bebörtönözve, elítélve, szép szemléjét kaphatná a mindenféle vétkeknek és gazságoknak, a melyek közül egy se ad elegendő jogcímet arra, hogy elkövetjük népvezetői s nyilvános erkölcsbírói tisztre vergődjék. Sajnos elszigeteltségben ott magaslik még az újjakon felszámítható egy pár tisztességes

antisemita, mint az árva oszlop egy romba dőlt épületben; rossz anyag lehetett, melyből ez az egész készült. Egyik bukik a másik után, a ki tegnap még zajgott, ma elnémul; a társadalom mentője, hogy ne lássák, szótlánul húzódik a társaságból, mely élőbb-ítőbb kitalozítja, mint a test szervezete minden idegen mocskos elemet. Elég nagy az elmozdítottak sora, de minden hónap új leleplezéseket hoz és joggal kérdezhetjük mi is, mint az egyszerű Sámuel: Még nincsen vége a legénykéeknek?

Mit beszéljünk a kicsinyekről, a hol a nagyokról annyit hallottunk? Minek felsorolni a lapok és lapocskák szerkesztőit és kiadóit, a kik vállalkozásuk óta meglepő módon lettek lealczázva, ha az egész irány megindító hatóságilag megbélyegeztettek. Csak nem fogom minden házban a vizet kiönteni, ha eleve tudom, hogy mocsárból került mindenhová. A ki a berlini és a bécsi törvényszékek előtt lejátszott jelenetek után még hisz az új tan hírnökeiben, az vagy szándékosan és rossz indulatból hiszékeny, vagy azon, a mint mondják, különben elterjedt osztályhoz tartozik, a mely ellen az istenek is hiába küzdenének. Egy táborból, melyben a hazugság, az elhamarkodott, a könnyelmű, a hamis eskü, az öntudatos hamisítás és szemfényvesztés uralkodik, tiszta ember csak vonakodhatik; a hol a vezérek olyanoknak mutatkoztak a milyeknek ezek, ott pártról, elvről, gondolatról már szó sem lehet; a közönséges szótár oda nem fér.

De még sincs min diadalmaskodni. Nem csak a tudat, hogy mind az lehetséges volt a huszadik évszázad hajnalhasadta előtt, a mit az utolsó évek hoztak, aggaszt és nyomaszt, hanem még a fordulat sem mutatja olyan határozott javulás jeleit, hogy egészen meg lehetnének nyugtatva a jövő iránt. Kétségtelen, hogy ellenségeinket ért gyalázatos csapások elégtételeinkül szolgálhatnak annyiban, hogy támadóink minőségéből támadásaik jelleme is kiderült; ám mi sem elégszünk meg egyesek eltávolításával, mi szemlélyekkel egyáltalán nem törődünk, mi nem óhajtuk az ellenségek, hanem az ellenségeskedés kivesztét, mi nem imádkozunk: hadd pusztuljanak a vétkesek, hanem a vétkek a föld színéről. Az még nem béke, ha egy támadás a másik után visszaveretik, ez nem üdvös győzelem, ha minden perczen új kihívást, új küzdelmet kell várni. Csak akkor mondhatnók sikeresnek egyes gyűlöloink lealczázását, ha a társadalom undorral fordulna el az ilyen egyének által képviselt ügytől, ha látnók, hogy a kegyetlen fölébren-

désre józaneszű megtérés következik, hogy az előítéletek és az elfogultság azokkal együtt összedőlnek, a kik gerjesztették és támasztották. De mind ennek még hire-pora se vehető észre távolról sem.

Nem iszunk vért, a mi bizonyítékra sem szorul, be lett bizonyítva, részrehajlatlan törvényszék előtt. De csakhamar megelégedtek az ítélettel; az igazotott társadalom, mely éppen még valóságos szomjával kapta föl a középkori pörnek minden mozzanatát, a megmentettekkel már nem törődött egy cseppet sem; ki bánta többé, miképen keletkeztethetett olyan megdöbbentő vád, olyan bonyolított zavar, olyan páratlan feldulása a népszenvedélyeknek és a nyilvános erkölcsöknek. Ki hallotta, hogy a kormány utána ment volna az előtörténetnek, hogy felelősségre vonta volna a halhatlan események bűnös szerzőit, a kik közül egynéhányan oly szerepben mutatkoztak, hogy a világ joggal várhatta volna, hogy mindjárt az ügy befejezte után majd rájuk kerül a sor! Mi zárja ki, hogy maholnap újra föl nem merül a gonosz gyanu és meg nem ujulnak a régi jelenetek, a közvélemény fellázítása, egy egész hittételeket megháborítása, egy országnak fölzavarása és földulása? Meglehet, hogy ildomosabb az elhallgatás, a szemrehányás, de semmi esetre sem erkölcsös. Már a próféta mondja: Békét kiáltanak, békét, de nincs béke.

Prágában él az a nagy férfiú, ki önszántából ismételten kínálkozott különböző törvényszékeknek esküre, hogy mindama vádak, melyekkel a zsidókat illetik, igazak, bebizonyítottak. Régen és eleve tudtuk, hogy ez az esküfősz levante nem képes az általa bemoeskolt irodalomban egy sort önállóan olvasni, annál kevésbbé értelmezni, kimutatták neki százszor, hogy tudatlan, hogy hamisít, hogy hazudik, megjósolta neki szent megilletődésében Delitzsch, hogy majd »elpusztul vétkeiben«, de konokul megmaradt amaz nyilatkozatai mellett és mint az egyszeri filisztéusi óriás gúnyolta Izraél seregeit, sőt pénzt ígért mindenkinek, a ki őt legyőzni tudná. De a hazugság se él örökké. Még friss emlékezetben van a galád történet az óriás eltörpüléséről, a szájhős gyáva visszavonulásáról, ki nem merte az ítéletét bevárni, hanem magamagát ítélte el az által, hogy nem mert a törvényszék előtt megjelenni, nehogy összeroskadjon az agyonsúlyesztő vádak és ellenvetések sulya alatt: De azért nem történt semmi baja, ma is egyetemi tanár, a kinek még szabadságot is adnak, hogy kipihenje fárasztó gúztettei erőltetését.

Volt egyszersmind szerencsénk a tanárral, mint tanítvány-nyal megismerkedni. Kisült valahára, honnan meríti a pontozatlan hébert olvasni nem tudó rengeteg talmudi tudományát. Ha bizonyos körökben a szégyenpír nem volna ismeretlen valami, sok arczon, főtisztelendő arczon látni kellett volna, midőn Gráczból Bécsbe vitték vasba verve mesterüket, a kitől a talmud német fordítását várták, az éveken át alattomban működő rabbinikus jósukat. De midőn párhónapos bebörtönzése után ingyen, azaz állam költségén az osztrák birodalom határain kívül küldetett, egyedül ment a száműzetésbe, hű tanítványa, ki páratlan készséggel esküdni mert minden, a leghazugabb, a legmerészebb szavára, rágalmára is — kissé nagyon is szószerint értette a régi költői szót: jurare in verba magistri — elhagyta rítúl, míg ő, fájdalom, nálunk maradt. De minek is árulta el a megcsipett mester, hogy olyan balgatag, nehézfejű volt a tanítványa, hogy a legegyszerűbb talmudmondókát se bírta mulatságos botlás nélkül fordítani, mért fecsegett az iskolából, hogy nem lehetett boldogulni tanár-deákjával és hogy végre kénytelen volt lemondani a kecsesgető reményről, hogy — Rohlingból valaha még talmudista leszen? De a könyvecskék, melyekből annyi méreg, annyi ragályanyag szivárgott a néptömegbe, bántatlanul maradnak; elég, hogy a hazugságok feltalálója eltávolítottat, a hazugságokkal többé ne törődjünk — és így virágozik a rágalom és az előítélet, beharapódik mind inkább és mind jobban.

De legyen sikere a leleplezéseknél vagy sem, még se szabad háládatlanul félreismerni Isten újját a németországi eseményekben sem, a hol Hámán közvetlen utódja oly csodaszerű fordulatban éveken át bitorolt magaslatáról lett letaszítva. Hiába becstülje, tisztelje a kanczellár lapja, mennyire akarja, az az ember, a kire a törvényszék rásütötte a hazug bélyegét, a közvélemény színe előtt el van ítélve, még akkor is, ha egy szavazati többséggel az országházba kerül. És némi elégtételt szolgálhat nekünk azon tapasztalat is, hogy milyen elemekkel kellett szövetkezni, mennyire le kell szállnia egy embernek, a ki az államok legnyugodtabb és legtevékenyebb polgárai, a zsidók ellen ok nélkül akar uszítani. De mind ezen vigasztaló mozzanatok nem palástolhatják azon tényt, hogy mi ellenünk még minden szabad, mert akármennyire is vétkezett valaki, nem esik bántódása, akár udvari hitszónok is maradhat.

Beszéljünk-e végül magunkról is? Hiszen mindig azzal dicsekedtünk, hogy az egész zavaros áramlat kívülről került hozzánk. Reméljük tehát, hogy az anyafolyam apadása után minálunk is csökken majd az árvíz. Avagy attól tartunk, hogy a szakadásnak az ellenség táborában mi adjuk meg az árát, hiszen minden alacsony szervezetenél a meghasadás szaporodás, s e szerint egy párt helyett lesz több? Azon becses, megfizethetetlen vallomások után, melyek bizonyára egy őrizetlen pillanatban röppentek el egyes elkeseredett vezérek ajakáról, nincs mitől tartanunk. Ha a törvényhozást ban ezenül is annyi befolyásuk lesz mint eddig, ha a nemzet ezután is oly kevésbé hallgat ránk mint eddig s lapjaik csak úgy hullanak mint az őszi lomb, erőtlenség folytán, egy bizonyos ideg-atrophia következtében: akkor nem kell nyugtalankodnunk, sőt benső bizalommal nézhetünk a dolgok fejlődése elébe — mert szükséges a gőzkazánnak a szelentyű, hogy minden feszítés és veszély, mely a belsőben bujkál, szabadulhasson — a levegőbe.

Általában épen nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy az antisemitizmus távol attól, hogy szaporodott vagy megerősödött volna, apadt és csökkent. Az emberiség barátja velünk örvend e ténynek. Mi nem diadalt, hanem megnyugvást, nem győzelmet, hanem bizodalmat kívánunk. Igaz, hogy a üszkös vetőmag hosszú időre elpusztította az emberszeretet és a vallástürelem mezejét, de azért nem kell esüggednünk. Rajtunk van és barátainkon a más-hitűek között, hogy visszahódítsuk az elveszett teret kitartással, odaadással. Ha méltósággal bevárjuk a javuló fordulatot, hű érzülettel, megtántoríthatatlan szeretettel a haza, az állam iránt, de öntudatos ragaszkodással a saját felekezetünkhöz és ősi hagyományunkhoz, akkor nemsokára el lesz felejtve a kegyetlen tél, mely váratlanul beállt fejlődésünk reményes tavaszában. Sok jel már arra mutat, hogy nem hiába való megpróbáltatás volt, a melyen keresztül mentünk. Talán mirajtunk is valósul, a mit mondanak, hogy a mező, a melyen az árvíz állt, termékenyebbé válik. Reméljük tehát mi is új virágokat és dús aratást.

Budapest.

KAUFMANN DÁVID.

Országos rabbi-egyesület.

Nincs felekezet, a mely intézményeiben, életének mindenféle, bárminemű nyilvánulásaiban, oly tarka képet mutatna, mint a zsidó felekezet. Szervezeténél vagy, jobban mondva, szervezetlenségénél fogva, minden, még a legkisebb és legjelentéktlenebb község is, független, önálló egészet képez, a mely minden tekintetben a saját lábán áll, maga-magára van utalva és más községekkel nem törődik. Nincsen semmiféle szellemi kapocs, a mely az egyes községeket egymáshoz fűzné, a mely intézményeiknek egyöntetűséget adna. A hány zsidó község az országban, annyi zsidó felekezet. És ezen nem függetlenségnek, hanem elhagyatottságnak következményei mindenütt láthatók. Ezen félszeg állapot nyomása alatt sinlődik az egész magyar zsidóság, meunek tönkre legszentebb, legfontosabb intézményeink. Felekezeti életünk nemcsak, hogy magasabb lendületet nem vesz, hanem napról-napra hanyatlik, süllyed.

Nekünk, fájdalom, közös ügyeink nincsenek, legalább úgy teszünk, mintha nem volnának. Míg más felekezetek tömör egészet képeznek, vallásos dolgokban, egyházi ügyeik intézésében, de még társadalmi és politikai kérdésekben is, t. i. olyanokban, melyek a felekezetet közelebbről érintik és érdeklik, egységesen járnak el és velők szemben állást foglalnak mindig, addig nálunk szakadozottságunknál és a közszellem hiányánál fogva, egyöntetű eljárásról sem szorosabban vallásos jellegű, sem általában felekezeti ügyekben szó sem lehet.

A vallásos élet egyik legfontosabb és legjellemzőbb nyilvánulása a közös isteni tisztelet. Ha valahol, úgy az isteni tiszteletben kell tehát a felekezet egységének tükröződnie és ime nálunk: ahány templom, annyiféle isteni tisztelet.

Minden felekezetnek legszentebb és legsajátabb ügye a hitoktatás, legerősebb bástyája a serdülő nemzedéknek vallásos nevelése és ime, míg más felekezeteknél közösen megállapított egy-

séges, az egész országra vagy legalább egyházi kerületre szóló tanterv szolgál alapjául a hitoktatásnak, addig nálunk a hány hitoktató, ugyanannyi tanterv, a hány iskola, annyiféle vállaltan.

Hogy ezen visszás helyzetnek minő következményei lehetnek, arról nem kell bővebben szólnunk, szemmel láthatjuk, úton-útfélen találkozunk velük, a közöny napról-napra terjed, az idegenkedés gyarapodik, a vallásos dolgokban való tudatlanság és járatlanság nő.

A baj sokkal súlyosabb és régibb, a kór már sokkal jobban elharapódzott, mintsem bármely gyógyszerrel is remélhetnénk teljes orvoslatot. Csak egyre vagyunk képesek, csak egyre lehet törekednünk, hogy még *naggyobb* mérveket ne öltösn, hogy még *naggyobb* pusztításokat ne vigyen véghez. És ez első helyen és mindenekelőtt azoknak feladata és ügye, szent és elodázhatatlan kötelessége, a kikre a községek erkölcsi és szellemi vezetése van bízva, a kiknek hivatása a vallásos életet termékenyíteni, az ősi örökség felett őrködni, tisztje és ügye a zsidó lelkészeknek.

De ezen feladat nagyságával és nehézségével szemben egyesek, még a legkiválóbbak iparkodásától nagy eredményeket várni, tevékenységükhöz vérmes reményeket fűzni, ünámitás. Hogy a legbuzgóbb törekvések kárba ne veszzenek, hogy a legszebb és legüdvösebb tervek füstbe ne menjenek, szükséges, hogy a rabbik a különféle irányoknak hódoló, a különböző viszonyok között működő zsidó lelkészek, egymással érintkezzenek, egymással összeköttetésbe lépjenek, egymást megértsék és kölcsönösen gyámoltassák, szükséges, hogy a hivatalban megöszült, tapasztalatokban és érdemekben gazdag rabbik fiatalabb kartársaikat tapasztalataikkal, útbajgazitásaikkal és jó tanácsukkal segítsék és iparkodásaikat előmozdítsák, szükséges, hogy a nagyobb községekben, kedvező consolidált viszonyok között működő zsidó lelkészek kezükre járjanak kisebb községekben, sokszor mostoha viszonyok között küzködő kartársaiknak, szükséges, egy szóval, közszellemet teremteni a zsidó papságban, a minek mai napság egyetlen és legegyszerűbb módja: egy *országos rabbi-egyesület* alakítása. Kövessük német kartársaink példáját és csatlakozzunk.

Az egylet főcélja volna a kartársak gyakori személyes érintkezése és szellemi találkozására által egyöntetűséget teremteni a lelkészi működésben, egyöntetűséget a vallásos gyakorlatban, a

mennyire lehet a törvény, különösen a polgári életet is illető törvény alkalmazásában, az isteni tiszteletben, szóval a vallásos élet minden terén, a meddig csak a rabbi befolyása és hatásköre terjed, a hol működnie tisztje és hivatása, a hol működnie lehet és kell.

Ez az egyik. A másik, nem kevésbé fontos, a hitoktatás szervezése. A lelkészi működésnek egyik súlypontja a hitoktatásban van és ez, fájdalom, az ország legtöbb községében még parlagon hever. Hogy a buzgó, lelkiismeretes, feladatának magaslatán álló hitoktatónak mennyi akadályllyal kell küzdenie, hogy azokat a legtöbb esetben legyőzni nem képes, ezt, úgy hiszem, édes mindnyájan tapasztaltuk. Ha erőlesen nem látunk a dologhoz, ha egységes, közös eljárásra nem tökéljük el magunkat minél előbb, nem sokára késő lesz. A konfirmáció, az ifjúsági isteni tisztelet meghonosítása égető szükségé vált, de mi haszna egyesek erőlködésének, ha segítkezett nem nyujtunk egymásnak mindnyájan. Hiába iparkodik az egyes rabbi új intézményeket meghonosítani községében, a község előtt teher színében tűnik fel minden újítás és javítás, a költségektől tart, a melyekkel esetleg az új intézmény járhat és mindig kész hivatkozni más községek példájára, a melyek el vannak az új malaszt nélkül is.

Ezen czélok előmozdítása mellett minden, a zsidóságot, mint vallásfelekezetet érintő nagyobb fontosságú kérdések tisztázása és megvitatása tartoznék az egylet feladatai közé. Az évenként legalább egyszer tartandó országos értekezleteken alkalma nyílnék a papságnak az évről-évre felmerülő kérdésekkel szemben állást foglalni, tisztába jönni azzal, hogy a folyton haladó idő és fejlődés mennyiben érvényesíti és kell, hogy érvényesítse befolyását a vallás terén is, de alkalmat adna az egylet egyszersmind minden tagjának tudományos felolvasások útján tudomást venni a theologia újabb vívmányairól, a tudományos kutatás évről-évre gyarapodó eredményeiről. Magában véve is oly körülmény, mely elegendő volna ilyen egy egylet létesítésére birni azokat, a kik tudják, hogy kisebb községek lelkészei hivatalba léptükkor félbeszakítva minden összeköttetést a tudomány közegeivel, búcsút vesznek egyszersmind a tudománytól is, nem haladnak, magasabb színvonalra többé nem emelkednek soha, ez élet gondjainak sulya alatt görnyednek, idővel eltompulnak, teljesen elvesztik a hivatásukérti lelkesedést, s nem hogy gyarapodnának szellemi

és erkölcsi erőben, egészen magukra utalva inkább elvesztik munkakedvüket és minden önképzésre való hajlamukat.

És az ilyen egylet erkölcsi támaszul szolgálna egyszermind a lelkésznek a községgel szemben is, fokozná erkölcsi bátorságát, gyarapítaná önállóságát és függetlenségét, minden üdvös működésnek ezen első alapfeltételeit. Nem kell majd remegnie a kicsiny község különben is szárandó sorsu papjának legdurvább, legműveletlenebb »hive« haragjától, szeszélyétől, nem kell majd elhagyatottságának érzetében minden küzdelemtől visszarettennie és eleve már letennie a fegyvert, a melylyel mindnyájunknak a szent ügy érdekében küzdenünk kell, mert az erkölcsi támasz, melyet az ilyen egylet tagjainak okvetetlenül és önkénytelenül nyújt, emelni fogja öntudatát, öregbiteni erejét, gyarapítani befolyását és tekintélyét.

Ezek az egylet legfontosabb céljai. Hogy milyen legyen szervezete, hogy mennyire terjedjen hatásköre, hogy miképen teremtsen elő segédeszközöket, ezek oly kérdések, a melyekkel tisztába jönni nem lesz nehéz. E sorok célja csak a tisztelt kartársak szíves figyelmét a fontos ügyre irányozni. Fognak találkozni, bizton reméljük, a kik a mozgalom élére álljanak, csak legyünk azon, hogy meginduljon.

Fogjunk kezét, csatlakozzunk! Tegyük a szent ügy érdekében, a melyért mindnyájan buzgólkodunk és lelkesedünk, a melynek életünket és munkánkat szenteljük.

Nagy-Kanizsa.

NEUMANN EDE.

Gubernatis a magyar zsidókról.

Örömmel vettem a kezembe Angelo de Gubernatis könyvét (La Hongrie politique et sociale. Florencz, 1885.) és fájdalmas érzéssel tettem le.

Örömmel, mert azt hittem, hogy egy oly kiváló tudós és egy oly európai hírű irodalmi férfiú, minő Gubernatis, végre-valahára méltó könyvet fog írni hazánkról, — méltó könyvet, melyet nem rútit el a *Löher*-féle gyűlölet és nem tesz hasznavehetetlenné a *Tissot*-féle könnyelműség, de a mely alapos, mert tudós műve, és a nagy közönségnek is szól, mert szépirodalmi író tollából került ki. — Valóban Gubernatis éppen nem tartozik a magyarfalók közé, sőt hazánk iránt tüntető rokonérzést mutat, műve pedig egyenest a nagy közönségnek van szánva, sőt könnyed stíljából, élénk szelleméből ítélve a szerzőt, valódi francziának mondhatnók. De fájdalom, a könnyedség gyakran csap át könnyelműségbe, az élénkség még többször felszínességbe, s a mi bennünket, zsidókat, legfájóbban érint, a magyar nemzet iránti rokonérzése a zsidóság elleni antipathiába.

Hogy mily felszínesen ismeri Magyarország múltját, és mily könnyelműen ítél jelenéről, azt a sajtó már eléggé megvilágította. A ki hazánk történetét csak az arisztokrácia történetének látja, a ki azt hiszi, hogy Széchenyi, Kossuth, Eötvös a magyar nemzeti újjászületésnek csak előkészítői, valóságos megtestesítője pedig Trefort Ágost, a ki Petőfit szerbnek mondja azért, mert a magyar nemzetséget kigúnyolta, az bizonyára nem lehet Magyarországnak alapos ismerője, még kevésbé hivatott bírálója.

De Gubernatis munkájának minden gyöngéje mellett is sok olvasót fog szerezni, kivált a külföldön, a szerző nagy neve és megnyerő stílusa. — S ez talán Magyarországnak hasznára is válhatik, mert a szerző történeti és statisztikai adataival mégis valami fogalmat fog nyújtani hazánkról a külföld legnagyobb részének, mely előtt Magyarország ma is »terra incognita«, s mert erős rokonérzése mégis kitörülhet egy keveset abból a gyűlölködő elfogultsághól, melyet a *Löherek* cseppgettettek a szívébe.

S ime, mi zsidók, milyen ferde helyzetbe kerültünk! Mint magyaroknak kívánnunk kellene, hogy Gubernatis mentől több olvasóra akadjon, mert szeretettel ismerteti hazánkat, s mint zsidóknak az volna óhajításunk, hogy senki e művet ne vegye kezébe, mert a szerző elfogultan szól rólunk, gyűlöletes szívből tüntet föl bennünket.

Gubernatis külön fejezetet szentel könyvében (265—283 l.) a zsidókérdésnek, s talán e néhány lapon adatai a legfelszínesebbek, ítéletei a legkönnyelműebbek, az egész művön uralkodó jóindulatot pedig erős ellenséges hangulat váltja föl. — Ismertessük-e a könyvnek ezt a részét? Azt hisszük fölösleges. Elégszer hallottuk már mindazt, a mi a fejezetnek foglalhatja, ha nem is oly szép formában, de rendszeresebben, ha nem is olasz írótól és francia nyelven, hát német tudóstól és magyar parlamenti szóoklatban. Nem a nyílt antisemitákra célzunk, hiszen a nyílt antisemitizmus ellen Gubernatis kétszer is tiltakozik, Istóczy és társaival megtagad minden közösséget. — Gubernatis nem ezek közé tartozik. Tudósnak és grófnak nem illik ott helyet foglalni, s nézeteit más alakban is kell kifejezni. Mindenekelőtt valami általános alapot keres, mintha Hartmann Edét, a német filozofust követné, s előre biztosítja a zsidókat jóakarataról, mintha csak Somssich Pálnak híres levelét és a függetlenségi pártnak hirhedt választási nyilatkozatát olvasta volna. De nem késik csakhamar elősorolni mind azon apró hibákat, melyek a zsidót szerinte antipatikussá, kiállhatatlanná teszik, s reánk sütni mind azon nagy hibákat, melyek miatt veszély fenyegeti a társadalmat, kivált a magyar társadalmat. — Ismételjük-e mi is Gubernatis e sorait, melyek bizonynyal minden zsidót megszégyenítenének, ha sokkal igazságtalanabbakat is nem hallott volna? Ismételjük-e, hogy: »A keresztyének a becsület fontos dolog; de a zsidó elhlet nélküle. A zsidó, a ki hizeleg, a ki csúszik-mászik, a ki csal, nem vesztette el a zsidó társadalom becsülését. A mikor sikerről van szó, akkor türelmes tud lenni és elszenvédi a fáradságot, a megvetést, a visszautasítást. Többször megújítja támadását és soha sem bocsátja el zsákmányát.

A kit zsákmányául szemelt ki, azt sohasem veszi el szeme elől; és hálóját minden irányban kivetvén, lesben marad mindaddig, míg a zsákmány kezei közé nem kerül. Ha a terembe, hol egy zsidó és egy magyar találkoznak, nincs csak egy üres szék,

légy meggyőződve, hogy az első, a ki le fog ülni, az a zsidó lesz. Ha kiváló személyiség lép be a terembe, a kit senki sem mer megszólítani, légy bizonyos fölöle, hogy az első, a ki beszédet fog vele kezdeni, az a zsidó lesz. Csak törni fogja talán mindazon nyelveket, a melyeket összehadar, de mindezt jónak találja, ha alkalma nyílik rajta beszélni.

Rendesen a zsidó a veszedelemben nem nagyon bátor; de ha nem kockáztatja sem életét, mely neki drágább, mint becsülete, sem pénzét, a mely pedig az életénél is drágább, akkor bármire is hallatlan könnyelműséggel és merészséggel veti rá magát.

A zsidóban általán nagy családi erények lakoznak, és ha érdeke nincs kockán, akkor éppen oly jó gyermek és ép oly kedves tud lenni, mint a legjobban nevelt keresztyén. De ha tetszeni akar, ennek oka az, hogy kedveskedéséből valami hasznot remél. A keresztyén plátói gyöngédsége előtte csak gyöngeség és színlelés, s a minthogy nem ő találta föl a lovagiasságot, fölötte nehezen tudja is fölfogni. Nagyon megérti, hogy a jóindulatot éppen úgy lehet alkalmazni, mint a fortélyt, de mindig és csakis azon czél szerint, a melyet el akarunk érni. Zsidó szempontból a loyaltás, a nyíltszívűség, a nagylelkűség mind nem szükséges erények, csak ragyogó külsőségek, hatlatos eszközök, melyeket néha nagyon okosan föl lehet használni, a melyek azonban a zsidó természetnek nem lényeges, nem kiegészítő kellékei. (273—274. lap).

De miért folytatatók? Mindezt hallottuk már eleget; legföljebb annyi benne az érdekes, hogy egy olasz tudósnak, egy európai műveltségű írónak az ajakáról hangzik, a ki szabadkozik az antisemitizmus vádjától és a ki elég kegyes megengedni, hogy általános jellemzése alól vannak kivételek, hiszen Krisztus is zsidónak született.

Azokban ha mind e vádak nem is volnának oly annyira elcsépeltek, ellenök miért védekezzünk, miért tiltakozunk, éppen mi? Védjük magukat az olasz zsidók, hogy a kik a zsidóról jobb példát nem adtak honfitársuknak, tiltakozzanak ellene a francia zsidók, a kiknek nyelvén szóratnak világgá e vádak, szálljon Gubernatisal pörbe az etnografia, mely talán szimpatikusabb jellemzését adja a zsidónak, és czáfolja meg a történelem, mely talán igazságosabb ítéletet mond Izráel nemzete fölött; bennünket Gubernatis szavai csak akkor kezdenek érdekelni, midőn a zsidósá-

got és a magyar nemzetiséget, mint két ellenséges, viaskodó, életre-halálra küzdő harcfelet állítja egymással szembe, midőn a magyarság vesztét hirdeti, mert Budapestnek egy része, (Gubernatis szerint: egy negyede) zsidó, tebát idegen fajból való, midőn mi miattunk azt kiáltja az ország vezetőire, hogy: »*Caveant consules, ne quid respublica detrimenti copiat.*« Ezek a szavak egyenest nekünk magyar zsidóknak szólnak; ez ellen a fölfogás ellen nekünk kell fölemelkednünk és tiltakoznunk, ha nem igaz; ennek a vádnak a sulya alatt nekünk kell összeroskadnunk, ha igaz. — Ettől a kérdéstől függnék legszentebb érzelmeink, ősi vallásunkhoz való ragaszkodásunk és magyar hazánk szeretete; ezen a kérdésen fordul meg, hogy van-e jogunk Magyarországban élni vagy törekednünk kell, a mint Gubernatis ajánlja, a világnak valamely pusztán vidékére költözni, hogy ott megalapítsuk Izráelnek új államát?

Igen, az a kérdés, megfér-e egy és azon szívben a zsidóság-nak és a magyar nemzetiségnek érzete, vagy kizárja-e egyik a másikat, mint akár a szeretet a gyűlöletet. Az a kérdés, imádhajjuk-e Istenünket, és ugyanakkor lelkesülhetünk-e Árpád népeért, vagy pedig meg kell feledkeznünk az Istenről, a ki az ő-testamentomban szól hozzánk és hagyományainkat ott kell kezdenünk, a hol Szent-István koronát és kettős keresztet kap a pápától? Az a kérdés, össze tud-e forrni, vagy helyesebben szólva, bele tud-e olvadni, életben és testben a zsidónak nevezett elem a tiszta magyarnak hirdetett lakosságba, vagy pedig csak kereskedő gyarmat vagyunk-e, mint a görögök voltak a Bosporus mentén és a punok Spanyolország partjain, a kik kiszitták a barbár föld zsirját, hogy Athéne díszépületekkel ragyoghasson és Karthagó dőzsölésbe merülhessen; avagy csupán egy munkás telep vagyunk-e, mint a kínaiak az Egyesült-Államokban, kik a kényérért és egyedül a kényérért életre-halálra küzdenek a benszülött *yankee*-vel?

Szóval, az a kérdés, lehetünk-e mi egyszerre *vallásos zsidók és hű magyarok?*

A kérdés oly természetellenes, hogy inkább a megfordítottját vártuk. Hát lehetséges-e, hogy mi zsidók bele ne olvadjunk a többi magyarságba? Avagy nem azt a földet tapodjuk-e és nem ugyanazt a levegőt szívjuk, nem azt a kényeret esszük-e és nem ugyanazt a vizet isszuk-e, mint a többi magyarok? Avagy nem azokkal a gyermeknótákkal alszunk-e el, és nem ugyanazon a nyelven fejezzük-e ki érzelmeinket és gondolatainkat? Avagy

nem azon egy iskolába járunk-e és nem ugyanazzal a műveltséggel telik-e el lelkünk? Avagy nem Petőfivel lelkesülünk-e szerelmért és hazáért, nem Aranynyal merengünk-e el a nemzet multján és búsulunk s meg is vigasztalódunk a hon jelenén, nem Eötvössel érzelgünk-e az emberi nemnek folytonos bukással járó, de mindig megnyugvással változó sorsán, és nem Jókaival repülünk-e a fantázia birodalmába magyar ábrándképek után?

S ha Alpár mezején nem is folyt zsidó vér, és török bilincs nem is csörgött zsidó kezeken, nem küzdöttünk-e mi is az 1848-ik évi szabadságharcban és nem szenvedtük-e mi is az 50-es évek sulyos igáját? S ha a magyar irodalom újjászületésében zsidó toll nem is vett részt, mert nem vehetett, és ha a magyar alkotmány és társadalom átalakulásában zsidó publicista nem is működött közre, mert nem működhetett, hát az újabb irodalmi és tudományos mozgalmakból nem vesszük-e ki a magunk részét és az 1867-iki alkotmány helyreállításáért nem buzogtunk-e mi is tollal és szóval?

S a mióta helyreállott az alkotmány és folyik a nagy nemzeti munka kipótolni sok százados mulasztást és kiköszörölni ezernyi a hazán és kivált a magyarságon ütött csorbát, nem járultunk-e mi is a legnagyobb készséggel a munkához és nem váltaltunk-e magunkra illő terhet kivált a nemzeti intézmények (színház, Akadémia, Kisfaludy-Társaság, tudományos Társulatok és folyóiratok) támogatásában, általában a nemzeti kultúra (magyar nyelv és iskola) terjesztésében?

Ne hallgassunk tehát mi zsidók Gubernatisra, a ki elfogultságában le akar tépni a magyarok kebléről, és ne hallgass te sem, többi magyarság, ez idegenre, a ki csak úgy tud szeretni, hogy egy hű gyermekedtől akar elidegeníteni.

Ne hallgass reá, mert bizony-bizony, mi együtt érezünk és együtt gondolkozunk te rólad, mert mi azt szeretjük, a ki neked barátod, és azt gyűlöljük, a ki neked ellenséged, mert mi azért hevülünk, a miért te lelkesülsz, azt óhajtjuk, a mit te kívánsz, mert nemcsak neked, de nekünk is szentek a költő szavai:

Itt élned, halnod kell!

Debreczen.

KARDOS ALBERT.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Több oldalról vettünk cikkeket és fölszólalásokat a zsidó anyakönyvek rendezésének nagyfontosságú tényéről, melynél ki-
hatóbbat nem ismer a magyar zsidók története a kongresszus óta,
sőt — bátran mondhatni — az anyakönyvi állandó kerületek
alkotása, imperatív jellegüknél fogva, áldásosabb befolyásunak
fog bizonyulni amannál.

A cikkeket térhiány miatt, fájdalom, nem adhatjuk mind
s a közölteket sem egész terjedelmükben.

Hochmuth Ábrahám ezeket írja:

Hála istennek és a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisz-
ter Ó Nagyméltóságának, az országgyűlés valahára megszabadult
a zsidó anyakönyvek rendezését sürgető folyamodások özönétől.
Föltéve, hogy a közigazgatási közegek is kötelességüket teszik,
ugy vagyunk meggyőződve, hogy ezentul rendtelenségek nem fog-
nak előfordulni, s ha netalán mégis lesznek, sujtsa a mulasztót a
törvény szigora.

Hogy az anyakönyvek vezetése első sorban a rabbi köteles-
sége, ennek, egyebeken kívül, azon erkölcsi hatása is lesz, hogy az
évek óta üresedésben lévő rabbinátusok betöltetni fognak, ami a
vallásosság emelésére és a hitoktatás rendszeresítésére jó befo-
lyással lesz. Jóllehet a rabbik, mivel pecsét alatt levő anyaköny-
veket kell majd vezetniök, a keresztény lelkészekkel szemben egy-
kicsit szégyenítő kivétel alá esnek, tehintve mégis, hogy az anya-
könyvekérti felelősségben osztozó anyakönyvi kerületi elnökök fogja
azokat lepecsételni, belé fognak nyugodni azok is, kik eddig is
lelkiismeretesen s kifogástalanul vitték az anyakönyveket.

Maga a rendelet világos, minden kétséget kizáró; mind a
mellett nem lehet elhallgatnunk, hogy a felsorolt bevezetendő
adatok közül (12. §.) némelyek fölsőlegeseeknek látszanak, és egy-
lényeges hiányzik. Amazokhoz számítom: a koma állása, foglal-

kozása és lakhelye; a házasulandók szüleiknek foglalkozása s lakhe-
lye, melyek sem a r. k. sem a protest. anyakönyvekben, sem a kon-
gressusi mintákban nem fordulnak elő; továbbá a halálozás órája.
A halottvizsgálati bizonyítványban helye van annak; de minek
annak bevétele az anyakönyvbe? Ellenben hiányzik a bejelentendő
házzám, hol a halálest történt.

De semmikép nem foghatom fel a következő szabvány ér-
telmét. »Azon körülmény, hogy az anyakönyvvezető maga azon
személy, ki előtt a házasság kötött, a megtörtént házasság be-
jelentése alól a házasulókat fel nem menti.« (13. §.) Minek ezen
jelentés, miután az anyakönyvvezető maga összeadta a ház-
aspárt tanuk s közönség előtt és érvényesnek már kihirdette a
kötött házasságot? Hátha az új házaspár, amint az manap
divatos, az esketés után azonnal utnak indul? Vagy tegyük fel
azon esetet, hogy a házasultak a nyilvános és ünnepélyes eske-
tést semmisnek s tréfának mondanák — lehetne ennek érvé-
nyessége vagy következménye? Máskép és érthető volna ezen
szabvány, ha a 10. §-ra szorítkoznék, s pedig ily módon, hogy
ha az anyakönyvvezető, a házasfelek kívánatára, a más he-
lyen lévő rabbit az esketés végzésével megbizsa és az arra való
felhatalmazást kiállítja, a házasfelek ezen kiállítás előző je-
lentést tegyenek az anyakönyvvezetőnél. De ezen esetben is
nem tartjuk se helyesnek, se célszerűnek, hogy a házasulási ese-
tek bejelentésére kötelezők első sorában maguk a házasultak álla-
nak. Első sorban illesse ezen kötelesség az esketést végző rabbit,
aki hivatalos értesítésében (10. §.) összefoglalhatja a kellő adato-
kat, melyeket ő jobban ismer, mint a házasultak, s ha ő megtette,
akkor legyenek a házasultak másod sorban a jelentésre kötelezve.
Azonban ez is bajos volna; mert az állítólag házasultak csupán
szóbeli jelentésük alapján nem szabadna még a házasságot beve-
zetni az anyakönyvbe, míg nem bebizonyítja a megtörtént eske-
tést hivatalos írásban a rabbi is. Ha pedig ez megtörtént, fölső-
leges volna a házasultak jelentése.

Annál kevésbbé lehet a jelentési kötelezettséget a tanukra
róni. Tudakozódnak-e vajjon a tanuk a felett: megtették-e kö-
telességüket a házasultak és a rabbi, vagy nem? Általán mond-
hatni, hogy a 13. §. összes határozatainak — a bábaasszony és a
chevra kadisa kivételével — a gyakorlatban nem vehetni hasznát.
Végül legyen szabad ifjabb kartársainnak egyet-mást ta-

nácsolni. a) Az év elteltekor mind a három anyakönyvet lemásolni (9. §.) egy kicsit unalmas és fáradozó munka. Ennek kikerülése céljából kezdje meg az anyakönyvvezető az év elején a másodikat is, és írja abba a jelentéseket sorra, amint előfordulnak s bevezették az anyakönyvben. Ha aztán az év letelik, kész a munka s csak alá kell írnia. b) Hogy a falubeliek ne küldjenek hézagos születési s házassági jelentéseket az anyakönyvvezetőnek, célszerű lesz, bejelentési űrlapokat kinyomatni s időnként a fiókközségek előjárójánál letenni, s kinek szüksége lesz rá, onnan veheti s helyesen kitölti. E lapokban legyenek mindazon rovatok kitéve, melyek az anyakönyvbe bevezetendők. c) Ha az anyakönyvvezető székhelyén akkora a község, hogy gyakrabban fordulnak elő a jelentések, célszerű lesz ezen község számára külön anyakönyveket vezetni; különben megtörténhetik, hogy az anyakönyvben már lesznek például márcziusból való jelentések bevezetve és aztán jön valamely faluból egy februárból való jelentés. Ez pedig megzavarja az anyakönyvet és a statisztikai kivonatok elkészítésénél hibákra szolgáltatna alkalmat. Lehetne ugyan a jelentéseket előleges ívben evidenciában tartani s időnként a főanyakönyvbe bevezetni, de ez nagyon hosszadalmas s fáradságos volna.

*

*Löc Immánuel*től a következő sorokat vettük:

Nem szólok arról, hogy e rendezés magában hordja jövő szervekedésünknek garanciáit, alapjait, csak magát a rendeletnek közvetlen következményeit tekintem.

Az 1840-ediki 29-dik trvezikk világos rendelkezésének elenére a főváros hitközségében Meisel főrabbi halála után azon uszus fejlődött ki, hogy az anyakönyvvezetés a rabbiságtól elvétetvén, a hitközség irodájára ruháztatott át. E pesti példát utánozták vidéken is, úgy hogy a kongresszus már csak ott kívánta az anyakönyveket a rabbinak meghagyni, hol addig is ő vezette, míg egyébiránt a hitközségnek fenntartja azon jogot, hogy az anyakönyvek vezetésével valamely *személyt* megbizhat.

Örvedetes, és a papi állásra épügy mint közvetve a rabbiképző jövőjére nézve jóhatású intézkedése a rendeletnek az, hogy az *egyetlen törvényhozási* rendelkezést, mely a zsidó anyakönyvekről szól, respektálja, az anyakönyvvezetést a rabbiknak tarja fenn. Ez sok községet, mely — szégyenünkre legyen mondva — az ige

hirdetése nélkül évszámra el tud lenni és a papi teendőket nyomorúságos módon sakterek és sammeszék által végezteti, ösztönözni fog arra, hogy megüresedett rahbisági székét képzett emberrel betöltse.

Nem akarok példákat felhozni, noha az illetők megérdemelnék, hogy pellengérré állíttassanak, de tudok községet, mely sammeszékét avanchiroztatta rabbihelyettesnek s nem szégyel az ő árnyékában nyugodni, általa még esketési funkciót is végeztetni, noha mindenki tudja, hogy az előtte kötött házasságok a fennálló törvényes szabályok értelmében semmiesek. Rabbi nem levén, a hitoktatást a középiskolákban — s felső osztályaikban is — erre nem képesítettekre bizzák, úgy hogy a felsérdült ifjak, kiknek a hitoktató nem imponál, félvállról nézik magát a tantárgyat is.

Nem szabad felednünk azt sem, hogy a rendelet értelmében az anyakönyvvezető rabbik élethosszig választatnak — s hogy e rendelkezésben a legelső kormányi intézkedést láthatjuk, mely a rabbik állását oly védelemben részesíti, minőben a törvény értelmében a tanítók részesülnek.

A rendelet a hitközségek önkormányzati jogát lehető tiszteletben tartja s e tekintetben csak egy kivételt, az t. i. hogy a 17. §. értelmében a kerületek alakuló gyűlésein a hatóság magát biztos által képviselteti. Úgy hiszszük, az illető gyűlések teendőiket a biztos nélkül is elvégezték volna, annál inkább mert e hatósági biztos — ki a régi hatósági commissáriusoknak utóda — semmi különös hatalommal nincs felruházva s úgy látszik csak a testimonium legale céljából lesz kiküldve.

Az anyakönyvek formulárai ellen csak egy lényegesebb észrevétel van s ez az, hogy a halotti anyakönyv rovataiból kifejtetett a túlélő házastárs neve, a mely pedig az özvegyiség megbizonyítására és sok más czélra igen lényeges.

*

Az itt említett kifogásokra, azokkal egyetemben, melyeknek csak következő számunkban szoríthatunk tért, jövőre fogunk felelni. Mily elvi kérdések is jönnek az anyakönyvek rendezésénél szóba, azt hadd világítsa meg most a következő irat, melyet szóról szóra közlünk.

Krassó-Szörény megye tek. Alispáni Hivatalának, Lugoson.

A n. mélt. m. kir. vallás- és közoktatásügy miniszter urnak 1924.

eln. szám alatt f. é. november 13-áról kelt magas rendelete a zsidó anyakönyvek vezetését rendezni czélozván, a 2. §-ban elrendeli, hogy az anyakönyvek az 1840. 29. t. cz. 2. §-ában és az 1863. évi nov. 2-án 15940 sz. a. kelt udvari cancellariai rendelvénny 13. pontjában foglalt intézkedésekhez képest, anyakönyvvezetőül csakis rabbi vagy rabbihelyettes (vallásitanító) alkalmazható. A hivatkozott 1840. 29. t. cz. 3. pontjában e törvény, mely a zsidóanyakönyvekre vonatkozólag az egyetlen törvényhozási uton keletkezett rendelkezést foglalja magában, világosan és kifejezetten elrendeli, hogy a zsidók kötelesek anyakönyveiket papjaik által vezetetni. Miután azonban a szintén hivatkozott cancellariai rendelet nem ezen törvény alapján áll, hanem egyszerűen szöszzerint az osztrák polgári törvénykönyvnek 123—136. §-át reprodukálja, benne nem a zsidóknak papjairól, hanem rabbi- és vallásitanítóról (vallásoktatókról) van szó.

Hogy már most megállapítható legyen azon értelem, amely tulajdonítandó a vallásitanító kifejezésnek, a mely ezen rendelet kifolyásaként, a legújabb és most végrehajtás alatt álló anyakönyvi rendeletnek szövegében is szerepel oly módon, hogy a 2. §. rabbi és rabbihelyettesről és ez utóbbi mellett zárjelben azaz vele egyértelműleg vallásitanítóról is szól, szükséges, hogy annak azon értelmét, melylyel az eredeti kuttforrásban azaz az osztr. polg. tkönyv 127. §-ában bír, állapítsuk meg. Ott. t. i. az eredeti német szöveg következőképen hangzik: »Die Trauung muss von dem Rabbiner, oder Religions-Lehrer (Religionsweiser) der Hauptgemeinde des einen oder anderen verlobten Theiles . . . vollzogen werden. Der Rabbiner oder Religions-Lehrer kann auch den Rabbiner oder Religions-Lehrer einer anderen Gemeinde zur Trauung bestellen.«

Ezen törvény tehát a R. L. szót teszi Religions-Weiser helyébe, mely a régibb időben használtatott, például a régibb már a II. József császártól származó rendeletekben, minő pl. az 1789. máj. 7-éről kelt »Judenverordnung«, mely 4. §-ában következőt rendel: »Dem Kreis-Rabbiner bey seiner Gde, wie dem Rel.-Weiser . . . bey der seinigen, liegt ob die Geburts-, Trauungs- und Sterberegister der Juden zu führen.«

Ezen Religions-Weiser szó a németben nem használatos összetétel és egyedül a zsidóknak a helyettespapok jelölésére szolgáló mórech czedek szónak szöszzerinti fordítása kíván lenni. Ezen rabbihelyettes kisebb községekben teljesen a rabbi funkciót szokta végezni, úgy, hogy nem tehető az ellen vetés, hogy a fent hivatkozott 1840. 29. t. cz. azon rendelkezésének, hogy a zsidóknál a papok vezették az anyakönyveket, úgy tétessék elég, hogy a hol rabbi nincs, a rabbiival egyenlő qualificatióval bíró mórech czedek, ki a német régibb rendeletben Religions-Weiser, a né-

met polg. tkvben azonban, miután a Religions-Weiser szó nem használatos képzés, Religions-Lehrer czim alatt fordul elő. Ezen Religions-Lehrer, ki a Religions-Weiser vagyis mórech czedek helyébe lépett és a kit legújabb miniszt. rendelet rabbihelyettesnek, azaz vallásitanítónak nevez — és az ez, s mit jelen alázatos beadványomban hangsúlyozni óhajtok — azonban távolról sem azonos a hitoktatóval. Mint hitoktató t. i. legtöbb felekezeti iskolánkban sőt sok középiskolában is a rabbi felügyelete s ellenőrzése és az általa kitűzött tantervnek megoldása mellett a néptanítók működnek, akiknek azonban semmiféle qualificatiójuk arra nézve nincs, hogy egyéb lelkeszi teendőket végezzenek, és akik ezért a rendelet értelmében az anyakönyvvezetéssel, s amit különösen ki kell emelniük, házasságok kötésével megbízhatók nem lehetnek. Ha a rendelet a hitoktatókra czélzott volna, úgy, miután köztudomás szerint nálunk, mint említém, minden néptanító, egyuttal hitoktató is, nem kellett volna vallásitanítókat meg sem említeni, hanem helyette egyszerűen néptanítók lettek volna felemlítendők, ami pedig, hogy nem lehet a rendelet intentiója, továbbá bizonyításra talán nem is szorul.

Vallásitanító a rendeletben egyenesen mint a rabbihelyettes magyarázata szerepel, és miután a zsidóknál a hitoktatói működés eddig különös qualificatióhoz kötve nem volt és így ezen hitoktatóknak a rabbihivatal viseléséhez szükséges qualificatiójuk köztudomás szerint nincsen is, tiltakozni vagyok kénytelen az ellen, hogy az eddig főrabbisági kerületbehoz esatolt községekben az anyakönyvvezetés hitoktatókra bízassék. Tekintve pedig azon nagyfotosságot, amelylyel kiváltkép a házasságok kötésére nézve az anyakönyv legújabb rendeleteinek végrehajtása bír, tekintettel kivált a rendelet 10. §-ában foglalt azon kifejezésre, amely rabbihelyettes vagy rabbi funkciót cédő vallásitanítóról szól, amely kifejezésből kiviláglik, hogy nem községséges hitoktató, hanem egyenesen a rabbi funkcióra qualificált vagy autorizált mórech czedek értendő, méltóztassék ezen fontos elvi kérdést jelen felszólamlásom értelmében — a melyből ugybiszem a szónak értelme minden kétséget kizáró módon kiviláglik — úgy intézni el, hogy a rendeletnek imént idézett 10. pontjában előforduló azon kifejezésnek elég tétessék, mely szerint csak oly vallásitanító, azaz mórech czedek hivatalát viselő, nem pedig pusztán hitoktatót teljesítő egyén legyen megbízható az anyakönyvek vezetésével, és ami különösen igen fontos, az esetek és elvadások eszközésével, aki a rabbisági funkciók végzésére qualificálva van, más szóval, hogy kimondassék, hogy a rendeletben előforduló vallásitanító szó nem egyéb, mint a rabbihelyettes körülírás, azaz a hber mórech czedek szónak szöszzerinti fordítása.

Amennyiben nem méltóztatnék fejtegetéseim helyességét elismerni, az ügynek elvi fontosságát és fölülte felelős voltánál fogva kérem azt a n. m. m. kir. vállás- és közokt. ügyi miniszter úrnak eldöntése alá terjeszteni és a magas intézkedés leérkeztéig az anyakönyvvezetőnek a kerületbeli községek által történendő választását függőben tartani.

Kiváló tisztelettel maradtam

Lugoson, 1885. decz. . . .

tek. Alispán uramnak alázatos szolgálója

Weisz Salamon,
főrabbi.

Végül még csak azt akarjuk elmondani, hogy vett tudósítás szerint az egyik anyakönyvi kerületi székhely még *deczemb. 25-én* sem kapott az anyak. kerül. beosztás dolgában semmiféle hivatalos értesítést, s a megyei székhely *szolgabírója* 1—2 nappal a fentebbi dátum előtt kinyilatkoztatta e kerületi székhely rabbijára, hogy a szóban forgó miniszteri rendelet ő előtte egészen új!

Bözöd-Ujfalu.

Örömmel konstatáljuk, hogy fölhívásunk nem hangzott el nyomtalanul. A melyre mutathatunk, az eredmény egyelőre szerény ugyan, de reméljük, hogy módunkban lesz hónapról-hónapra öregbedésére utalni. Kérjük az ügy barátait — és melyik igaz zsidó nem volna az? — hogy a gyűjtést folytatva, minél nagyobb köröket nyerjenek ama meggyőződésnek, hogy itt felekezetünk becsületbeli dolgáról van szó. Nem szabad a pusztulásnak átengednünk azokat, a kiknek elég lelkük volt hozzánk csatlakozni! Melyikünk nem érzi, hogy Bözöd-Ujfalu községének nyomora mi ránk pírít? Vagy nem tudjátok, hogy a keresztény egyházak ezreket költenek nálunk a misszióra a gazdag katolikustól kezdve egészen a kevészámu unitáriusokig? Nálunk csak arról van szó, megtartanunk, az elzülléstől megóvnunk, a ki miénk. Ennyit sem tenni, a szégyen megérdemelt bélyegét sütné reánk.

Bizonyos keresztény körök, kik úgy tesznek, mintha a M.-Zs. Szemlét hirtől sem ismernék, hál' Isten észre vettek bennünket most, midőn Bözöd-Ujfalu részére megkezdettük a gyűjtést. Ha ráérnénk olvasóink mulattatására is tenni valamit, fölhoznók egyenkint, a mit ez urakkal a vak elfogultság és korlátolt fajgyűlölet mondat. Nem is egyébért hozzuk ezt föl, mint bizonyásgul arra, hogy egy szükséges dolgot helyes úton törekszünk elintézni. Az előre látott siker teszi az urakat idegesekké! Mi azonban folytassuk a munkát kötelességtudó nyugalommal.

Több oldalról kérdezték: mi a célunk a gyűjtéssel? A szükségletet ismerik olvasóink dr. Beck Móricz, bukaresti rabbi cikkéből. A községnek templomon kívül semmije sincs. Még tautója sem. Metszöje idegen ajku egyén. A begyülemelő összeg nagyságától függ, mit fogunk a sok tenni való közül végezhetni. Olvasóinkat jó eleve fogjuk mindenről értesíteni.

Eddig adakoztak:

Schmidl Albert *Losoncz* 5 frt. — Melczér Soma *Sz. Fehérvár* 1 frt. — Dr. Goldzieher Vilmos gyűjtése *Budapest*: Tószegi Freund Henrik 25 frt, tószegi Freund Paulin 5 frt, özv. Stern M.-né 5 frt, összesen 35 frt. — Hochmuth Abrahám főrabbi gyűjtése *Veszprém*: Hochmuth 1 frt, Hochmuthné 1 frt, dr. Pillitz Benő 3 frt, Rothauser Mór 2 frt, Rothauser Ignác 2 frt, Altstädter József 1 frt, Rothauser Rudolf 1 frt, N. N. 2 frt, összesen 14 frt 50. — Milch Miksa gyűjtése *Párkány*: Milch Miksa 1 frt, Grünwald 1 frt, Wallfisch Lipót 1 frt, Schwarz Mór 40 kr., Langer 1 frt., D. 20 kr., N. József 20 kr., Deutsch Adolf 20 kr., Lessner 20 kr., Bineter Adolf 40 kr., Gans 20 kr., Tóbiás 20 kr., Gross Mór 50 kr., N. N. 20 kr., N. N. 20 kr., Fried 20 kr., Bley 50 kr., összesen 7 frt 60 kr. — Kircz József gyűjtése a zsidó tanítóképző-intézetben *Budapest*: Deutsch Henrik 2 frt, Kircz József 1 frt, Bánfi Sándor 50 kr., Mendl Lajos 50 kr., Schwarz Mór 50 kr., Lederer Abr. 2 frt, Balogh Armin 1 frt, Stern Mór 50 kr., Becher Jakab 50 kr., Málnai 50 kr., Füredi 50 kr., összesen 9 frt 50 kr. — Kron S. L. fia gyűjtése *Szegszárd*: Kron S. L. fia 2 frt, dr. Lévy Ignác 1 frt, Salamon Sámuel 50 kr., Salamon Lipót 50 kr., Schulmann József 1 frt, összesen 5 frt. — Dr. Schwarz Adolf rabbi *Karlsruhe* 10 márká: 6 frt 16 kr. — Dr. Sidon főrabbi gyűjtése *Versetz* »Sternberg József, a verszezi izraelita ker. hitközség elnökének december 9-én ünnepelt ezüstlakodalma alkalmából« 36 frt 70 kr. — Dr. Bloch Henrik gyűjtése *Budapest*: Bloch Henrik 1 frt, Mandl Mór 3 frt, összesen 4 frt. — Ziegler gyűjtése *Budapest*: Winterberg Rezső 1 frt. — Flesch gyűjtése *Budapest*: N. N. 2 frt. — A szerkesztőségben adakoztak *Budapest*: Schill Salamon 1 frt, Bein Károly 1 frt, Erneyi Henrik 1 frt 30 kr., Detsinyi Gusztáv 1 frt, dr. Szalárdi Mór 1 frt, G. L. 1 frt, Leipniker Mauó 5 frt, B. B. St. 1 frt, összesen 12 frt 30 kr. — Radó Vilmos gyűjtése *Budapest*: Wahrman Sándor 10 frt. — Dr. Perls Armin főrabbi *Kecskemét*: dr. Perls és neje 2 frt, gyűjtött pénzből 10 frt, a kecskeméti hitközség »egyelőre« 15 frt, összesen 27 frt. — Izr. hitközség *Tárvoc-Szt.-Márton* 10 frt. — Dr. Weisz Ignác esztergomi főrabbi egy lakodalom alkalmából gyűjtött *Párkányban* 10 frt 50 kr. — Kóhn Lajos tanító gyűjtése *Baja*: Kóhn Lajos 1 frt, Deutsch Honka k. a. 50 kr., Walder Jakab 50 kr., Gerlóczy Gyula 50 kr., Spitezer J. 50 kr., Stricker S. 50 kr., Bassó V. 50 kr., Lichtenstein J. 20 kr., Mandl J. főkantor 1 frt, Klein Hermann 50 kr., Boschán Feri 50 kr., Scholcz József 50 kr., Basch A. 50 kr., Hajduska Mór 40 kr., Deutsch Mátyás 50 kr., Weidinger Pál 50 kr., Reich Bernát 50 kr., Reich Gyula 50 kr., Id. Reich Vilmos 50 kr., Reich Salamon 1 frt, Rosenbaum Bernát 40 kr., Zweig Mór 50 kr., Schöntal 50 kr., Weinberger Zsig-

mond 50 kr., Brust Simon 50 kr., Stern Vilmos 50 kr., Fleischmann Manó 50 kr., Rosenfeld Emil 30 kr., Fridmann Samu 20 kr., N. N. 20 kr., Deutsch Márk 50 kr., N. N. 50 kr., Boschán Mór 20 kr., Schön Jakab 20 kr., Basch Mór 20 kr., Schön Géza 50 kr., Deutsch Sára k. a. 40 kr., Ripp Samu 20 kr., Kóhn Lipót 20 kr., Freud Emil 20 kr., Mandl Matyi 20 kr., Schön József 30 kr., Borsódi Zsigmond 50 kr., Pollák Bernát 40 kr., Schön Dávid 40 kr., Weidinger József 50 kr., dr. Hermann Adolf 50 krajczár, Braunfeld 30 kr., összesen 21 frt. — Izr. hitközség *Várpalota*: 15 frt. — Eisler Mátyás gyűjtése *Páty*: Eisler Sándor 1 forint, Reich Lipót 1 frt 50 kr., Schwartz 50 kr., Weisz Hermann 50 kr., Mandl F. és társa 50 kr., Sz. A. 20 kr., Frühauf Rezső 50 kr., Weisz Lipót 40 kr., Augenstein R. 50 kr., Spatz J. 50 kr., Bachrach Gy. 50 kr., Auspitz A. 40 kr., Eisler Mihály 50 kr., Heufeld Ignác 50 kr., Krammer J. 20 kr., Reiszné urhölgy 20 kr., Herzfeld Adolf 50 kr., Klein Hermann 60 kr., Gansl H. 30 kr., Reinhardt 20 kr., Herzfeld József 50 kr., Eisler Sámuel 40 kr., Auspitz Babette úrhölgy 50 kr., N. N. 40 kr., összesen 11 frt 80 kr. — Dr. Kaufmann Dávid gyűjtése *Budapest*: dr. Kaufmann 5 frt, Gomperz Zsigmond 10 frt, összesen 15 frt. — Dr. Grünwald Zsigmond ügyvéd *Marmaros-Sziget* »apró gyűjtés dr. Altmann Izidor urnál tartott paszint«: 5 frt.

Ezenfölül adtak Kircz József tanár közbenjárására *Budapest*: Löwy M. E. fia kiadók 5 péld. Deutsch Henrik magyar fordítású imakönyvből. — *Az orsz. magyar izr. tanító-egyesület* adott: Mózes ötkönyve magyar fordítással 10 péld., abc az I. oszt. számára 10 péld., Radó olvasókönyveiből a II. oszt. számára 10 péld., a III. oszt. számára 10 péld., a IV. oszt. számára 10 péld., egyesületi imakönyvből 10 példányt.

A készpénzbeli adakozás tesz tehát eddig 265 frt 6 kr., hozzáadva az előbbi füzetben említett 10 frtot, a szerkesztőség részéről, összesen 275 frt 6 kr.

Ez összeg a Pesti hazai első takarékpénztárban van gyűmölcsözőleg elhelyezve.

A gyűjtőknek és adakozóknak összesen és egyenként szives köszönetet mondunk.

Folytassuk!

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Zsidó halottak 1885-ben.

Január 2-án meghalt Párisban 42 éves korában *Mortier Arnold* drámairó és a »Figaro« egyik legkiválóbb munkatársa.

Január 10-én meghalt Drezdában 74 éves korában dr. *Jakobsohn I. H.* egy ottani leánynevelő intézet tulajdonosa, előbb 20 évig rabbi Marienwerderben (nyugati porosz tartományban). Számos tankönyv, ifjúsági irat és homiletikai dolgozat jelent meg tőle; különösen ismertté tette nevét a több kiadást ért »Abtalion« című olvasókönyv.

Február 1-én meghalt Meránban 43 éves korában *Smolenskin Péter*, termékeny, nagy tehetségű és merész szellemű héber író. Regényei mely betekintést nyújtottak az orosz zsidók életébe, »Hassáchár« (A hajnal) cz. a. adott ki 1871. óta Bécsben egy gazdag tartalmu és ékes héberségű havi szemlé, mely nagyon elterjedett és a mivel orosz zsidóság egyik főorganumává lett.

Február 2-án meghalt Aradon 68 éves korában *Steinhardt Jakob*, főrabbi, kit épügy tudománya mint működése a hazai zsidóság vezérférfiai közé emelt. (L. bővebben róla a M.-Zs. Sz. II. 230—235. l.)

Február 15-én meghalt Páduában 49 éves korában *Morpurgo Emil* az ottani egyetemen a statisztika tanára. Két ízben választották egyetemi rektorrá. Harmincz éves korában lett az olasz parlament tagjává és 1873-ban a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumban államtitkárrá. 1879 óta egészen a tudományok élt. Munkái (La statistica e le scienze morali«, »L'istruzione tecnica in Italia«, »La democrazia e la scuola« stb.) nagy elismerésben részesültek.

Febr. 15-én meghalt Brombergben 75 éves korában *Dr. Gebhardt Gyula* ottani, azelőtt Gnesenben rabbi. Ő volt az első, ki Posen tartományban behozta az isteni tiszteletnél a német hitszónoklatot és az orgonát.

Febr. 22-án meghalt New-Yorkban 53 éves korában dr. *Damrosch Lipót*, kitűnő zenész. A hatvanos években Boroszlóban, 1871 óta New-Yorkban nagy és általánosan elismert érdemeket szerzett mint a zeneélet művelője, zeneintézetek sikeresen működő megalapítója és vezetője.

Márczius 11-én meghalt Metzben 57 éves korában *Bigart I.*, Lotharingiának köztisztelőben álló főrabbi.

Márcziusban meghalt Vercelliben (Olaszország) 83 éves korában lov. *Leci József Rafael*, az ottani községnek 1837 óta rabbi. Irodalmilag is működött.

Márczius 20-án meghalt Kopenhágában 63 éves korában *Bullin Jól*, kitűnő rézmetsző.

Május 15-én meghalt Hamburgban Dr. *Isaacsohn József*, az ottani »Nevé sálom« című község tudós rabbi, ki azelőtt több németországi és hollandiai községben működött.

Május 19-én meghalt Balatonfüreden 70 éves korában Dr. *Rózsay József*, lovag és királyi tanácsos, 1861 óta a pesti izr. kórház igazgatója, 1864 óta a m. kir. tud. akadémia levelező tagja. A 40-es években megalapította az izraelita magyar együletet és kiadta 1848-ban, dr. Pollák Henrikkel együtt, az első magyar izr. Évkönyvet.

Junius 4-én meghalt Münchenben, 73 éves korában, *Merzbacher Ábrahám*, bankár és numizmatikus, a zsidó irodalomnak holtigán szakértő és nemesszívű pártfogója. A Rabbinovicz »Dikduke Szófrim« című fontos munkájának, melyből eddig 14 kötet jelent meg, ő tette lehetővé a kiadását és végrendeletileg biztosította folytatását. Gazdag és értékes könyvtárt gyűjtött, mely 160 héber kéziratot, 5000 héber munkát és számos egyéb zsidó érdekű munkát foglal magában.

Junius 16-án meghalt Jeruzsálemben *Saphir Jakob*, jeles utazó, ki déli Arabiában, Indiában és egyéb országokban tett utazásait igen érdekes és fontos új anyagot tartalmazó héber munkában leírta. Ennek czime: Eben Szappir, I. kötet 1866, II. kötet 1874.

Julius 19-én meghalt Salzbrownban 40 éves korában Dr. *Berger Oszkár*, a boroszlói egyetemen az idegpatologia tanára.

Julius 22-én meghalt Boroszlóban Dr. jur. *Honigmann*, ki több zsidó tartalmu elbeszélést írt és a németországi zsidók szervezkedési mozgalmában tevékeny részt vett.

Julius 28-án meghalt Ramsgateben 101 éves korában Sir *Montefiore Mózes*, Brt., kiben a páratlan emberbarát, a buzgó zsidó és a lelkes hazafi erőnei egyesültek, kinek nevét hálásan és tisztelettel fogják

mindig emlegetni, mint századunk egyik legkiválóbb és legnemesebb zsidó alakját. (L. bővebben róla M. Zs. Sz. I. 503—509. II. 455—459).

Augusztus 7-én meghalt Velenczében 97 éves korában báró *Treves dei Bonilli Jakob*, gazdag emberbarát, ki 1848-ban és 1849-ben politikai szerepet is viselt, mint a velencei köztársaság törvényhozó testületének kiváló tagja. Hirneves gyűjtő volt és a művészetnek ismerője.

Augusztus 23-án meghalt Rowsleyben (Derbyshire, Angolország) 57 éves korában Dr. *Kalisch Márkus*, a bibliai tudomány egyik főképviseelője Angolországban. Németországból jött 1848-ban Londonba, hol sok évig a Rothschildházban nevelői állást foglalt el. Irt angolul egy terjedelmes kritikai kommentárt Mózes öt könyvére, valamint egy héber nyelvtant; német nyelven költeményeket és filozófiai dolgozatokat.

Augusztus 30-án meghalt Posenben 62 éves korában *Jaffé Beradt*, az ottani kereskedelmi kamarának valamint a városi képviselő testületnek köztisztelőben álló és tudományos műveltségű elnöke.

Augusztus 30-án meghalt Reichenauban *Ludassy Gans Mór*, ismert lapkiadó és író, volt miniszteri tanácsos.

December 6-án meghalt Berlinben, 64 éves korában, dr. *Strassmann Farkas*, a berlini városi képviselőtestület nagydíemű elnöke, a porosz országgyűlés tagja. (L. bővebben a következő cikkben.)

December 19-én meghalt Pakson, 83 éves korában *Ungár József*, 40 év óta az ottani hitközség főabbija, a talmudi tudománynak egyik legkiválóbb tekintélye.

Dr. Strassmann Farkas.

1821—1885.

A német zsidóság rövid három év alatt három nagy alakjának elveszte fölött kesereg. Magnus, Lasker, Strassmann. — Mindannyia emléke fölött a borongó kegyelet virraszt. Fájdalmát enyhíti a tudat, hogy a nagy világváros és az egész művelt Németország kiveszi részét abból. Kinek nevét e felirat viseli, a birodalmi város tanácstestületének 1863. óta tagja és tizenégy év óta elnöke volt. Amaz érzelem, hogy Berlin a tőle oly gyorsan távozóban egyik legjobb polgárát veszíté nemcsak az összes napilapokban — egy irányt sem véve ki — talál méltó kifejezést, hanem az összes polgárság rétegeiben az igazi tisztelőt és hála hangján talál visszhangra.

Élete rövid vonásokban ez: 1821-ben született Lissában szegény szülőkől. Orvosi pályára lépett és a boroszlói Burschenschaft-féle moz-

galmakban élénk részt vett. 1849-ben a schleswig-holsteini hadsereg orvososa volt; 1855-ben berlini gyakorló orvos. Már ekkor kezdte kibontakozni szűkebb köréből; a közügy szolgálatába lépett, melyben természetes hajlamai, jótékony szíve és emberbaráti jelleme sikert biztosítának számára. Ez időben a Schulze-Delitzsch szociális törekvései domináltak a helyzetet. Strassmann 1862-ben életbe hívá Schulze-féle alapon az ily czimű kölesöntársulatot: *Die Genossenschaftsbank des Stralauer Stadtviertels*. 1863-ban polgártársainak bizalma a városi tanácsba hívá meg és 1875-ben elnökévé választá.

A szegényügy volt a tulajdonképi talaj, melyen Strassmann áldásosat, maradandót alkotott. Ez ügy foglalkodtatá tanácsüléseken, bizottságokban majd szakadatlanul. Még is volt sikere. 1869-ben már megalakult Berlinben és később számos nagyobb német városban a »Verein gegen Verarmung und Bettelei«. A berlininek elnöke lett; elnöke lett nemkülönben a német szegényeket ápoló jótékony egyesületnek és tagja számos ötékony intézetnek.

1882. óta tagja volt a porosz képviselőháznak. Ez évben egészségi állapota miatt kénytelen volt visszalépní. Alapelvét, miszerint politikai és felekezeti harcoknak tanácstestületben nincs helyük, szépen valósítá meg. Azonban egy mesterségesen szított mozgalom, melynek Strassmann volt tulajdonkép célpontja, diadalmaskodni látszott.

E mozgalom azonban személyéhez soha nem férközhetett. A teljes tiszteletet és elismerést még azok sem vonhaták meg tőle, kiknek nézetei az övéivel homlokegyenest ellenkeztek.

Ét elhunyt minden támadást, mely nem a tanácselnököt, hanem a zsidót érte, méltósággal utasított el és nem szünt meg soha az egysérről az egészre terelni tekintetét; az ellentétek kiengedtelése volt főzédjja és a nézetektől eltekintve az éltető erőt pezsgésbe hozni, ez az, mit minden város követelhet mindazoktól kik szolgálatukat neki felajánlják. Ehhez értett Strassmann annyira.

Mélyen megbató ünneppé változott e férfiamak 9-én déli 12 óraker végbement temetése. Csöndes, egyszerű lakából a vörös tanács-palotába vivék az egyszerű zsidó tetemet, és ép azon helyen, hol a berlini tanács-testület elnöke java erejében köszönté fel a telegraphi-konferenciáját, ott feküdt teteme egyszerű koporsójában. Köröskörül palma-erdő és szomorú fű, gyászfűvállal bevont kandelaberekben hatalmas gyertyák, számtalan koszoruk egyszerű sokat mondó feliratjukkal. »Der Magistrat zu Berlin.« »Das Stadtverordneten-Collegium zu Berlin.« »Die deutschfreisinnige Fraktion des Reichstages.« »Der V. Reichstagswahlkreis.« »Die alten

Herren der Breslauer Burschenschaft der Raczko.« »Die Verarmung« »Deutscher Verein für Armenpflege und Wohlthätigkeit«. »Vorstand und Repräsentation der jüd. Gemeinde zu Berlin.« »Die Stadtverordneten zu Glogau.« »Die Genossenschaftsbank des Stralauer Stadtviertels«. »Direction des Krankenhauses Friedrichshain«, barátok, rokonok rengeteg közül. Egyszerűségükben ép oly meghatón beszélnek e feliratok mint az elhunyt életfeladatát tárgyzó terjedelmes remek emléksbeszédék. A császár még kedden küldött az özegeynek kasszorul, a császárné részvételnek le-
előleg adott kifejezést. A tanácspalota tornyán félig felvont zászló lengett, mely Berlin lakóinak tudtul adja, hogy a várost gyász érte.

A királyi képviselőtől kezdve a legutolsóig talpon volt, hogy adózzon a nagy férfinak emlékének. Forckenbeck főpolgármester meleg, velős szavakban dicsőítte az elhunytat a város szolgálatában kifejtett működését, rámutatva a nagy csoportra: »bajtársai valátok; dolgoztatok szellemében tovább és biztos a siker.«

A tulajdonképi emléksbeszédet Virchow tartá; és ki lett volna inkább hivatva a nagy halott fölött szólani, mint ő, Berlin legjobb polgára, ki itten oly egyszerű, meleg, megható szavakban szólott és ki mindenkoron a nagy reformok és institutiók szellemi részese, melyek Forckenbeck és Strassmann vezetése mellett testté váltak. Virchow beszéde a határozott plasztikus jellemzés mintaképe volt. Az elem szabott tér különben nem engedi meg, hogy a beszédek részletezzem. Helybeli lapok állítása szerint Waldeck óta hasonló temetést Berlin nem látott. Nem lehetett ugyan uniformist látni, hanem mindamellett az egyszerű menet a maga nagyszerűségében felülmúlt minden katonai pompát. Mert a polgárság színe-jaya haladt a ravatal mögött. A ravatal előtt piros bársony vánkoson vitték az elhunyt arany hivatallánázat és ennek közepén huzódott meg szerényen a vörös sasrend. Ez volt az egész, mit az állam külső dicsmérés jeléül egyik legjobb és legbuzgóbb polgárának nyujtott. De jól van ez így, az elhunytak bizonyára nem esett nehezére, hogy külső kitüntéseket nélkülöznie kellett. A majd három óráig tartó menet alatt a közlekedés szünetelt.

A sirkertben hazánkfia Dr. Maybaum tartott remek beszédet, mely a gyászos ünnep méltó befejezése volt. Beszéltek még sirja felett Forckenbeck, Virchow és Löwe, a katolikus főpolgármester, a protestáns tudós és a zsidó gyáros. E három szónok neve együttesen képviseli azt az eszmét, melyet Strassmann egész életét át megvalósítani igyekezett: a humanitás és emberszeretet eszméjét tekintet nélkül a személyre és vallásra.

Berlin.

V. Á.

Klein Ignác emlékezete.

Debreczen, 1885. december.

A közelmúlt napokban Klein Ignác urat, egy kiváló jellemű és a szó legvalódióbb értelmében közbeesülésben állott hűsorsosunkat kísérők örök nyugalomra. Klein Ignác földbirtokos volt, 79 évet élt, egy jeles család feje és számos tiszteletbeli hivatal viselője volt. Egyike volt ő azon mindinkább ritkuló férfiaknak, a kik életük feladatát a közérdekek önzetlen szolgálatát tüzték. Szüntelen munkásságát áldás és polgártársainak osztatlan szeretete jutalmazta. Valláskülönbőség nélkül tisztelték őt életében és valláskülönbőség nélkül siratták őt meg halálakor. Az az igaz tisztelet, az a meleg rokonszenv, mely őt munkás élete alatt környezte, utolsó sugaraival aranyozta ravatalát is. És a legidősebb emberek sem emlékeznek arra, hogy az alföldön zsidó temetés ily imponáns és tiszta részvét mellett ment volna végbe, mint néhai Klein Ignácé. A jó és mindenki által kedvelt „Klein bácsié“. Temetésén megjelent gróf Degenfeld főispán vezetése alatt a magyar tiszti kar, Simonffy polgármesterrel élén a városi tiszti kar, a királyi törvényszék képviselőiben Szögyény elnök és több bíró, a református főiskola részéről annak több jeles tanára. Az ügyvédi és orvosi kar kiváló tagjai, a katonai tisztikar, a pénzüntézetek és egyéb testületek vezérférfiai. Szóval Debreczen város színe java. A gyászszertartást Dr. Rosenberg aradi rabbi kitünő szónoklata emelte, és midőn a megtört család a drága halottól elbucszott, keves szem maradt szárazon. A megjelenteket egy fájdalom, egy részvét egyesítette és minden oldalról a legszebb jellemvonásait hangoztatták e nemes és hazafias férfimunk.

Ha e soroknak jelen folyóirat hasábjain helyet kérek, nagy azt teszem, mert azon férfin, körül itt szó van, a zsidó felekezetnek egyik legbuzgóbb híve és bár szerényebb körben, lelkes bajnoka volt és mint ilyen megérdemli, hogy emlékezete azon körökben is megörökíttessék, melyek az ily eszméket kegyelettel ápolják. Klein Ignác ur fiatalabb korában kiváló mértékben ápolta a zsidó tudományt és a kor több jelesebb talan-distáival élénk tudományos érintkezést tartott fenn. Sőt később is, midőn nagy gazdasága egész tevékenységét igénybe vette, nagy előszeretettel foglalkozott az e szakba vágó kérdésekkel. A magyarosodás, a zsidók társadalmi helyzete javításának kérdése nagy mértékben foglalkoztatták. A mikor az igazságok hazánkban legmagasabb hullámokat vertek, a meghaldogultnak nem egy harcot kellett vívnia azon elemekkel, melyek főhadiszállásukat a szomszédos határban állították fel, és a debreczeni ka-

színő, melynek legrégebb tagja volt, nem egy ízben volt színhelye oly jeleneteknek, melyek a jelenváltakat csodálatra és tisztelőre indították a jó Klein bácsi iránt, ki hittudománya gazdag tárából vagdosta parittyáit a helyi antisemita nagyságok fejéhez. Mindig győztesen hagyta oda a csatatér, melyen életét is készséggel feláldozta volna az ő hit, a mi hitünkért. Ez időben történt, hogy az ottani ezukrázat előtt egy nagyobb uri társaság ült együtt, melynek központját egy élményeiről és excentrikus dolgairól ismeretes gróf képezte. A gróf ki büszke arra, hogy a század legjelesebb férfaiival érintkezésben állott, a jó izléssel összeférőnek találta, hogy óralánézára jou-jou gyanánt, akasztott zsidót ábrázoló szobrocskát függessen. Epen kapóra jött a mindig harezra kész „Klein bácsi“⁴, kit, alig hogy a társaság közébe lépett, nyomban figyelmeztettek is a gróf óralánézára. Az öreg Klein felállott helyéről és a grófhhoz közeledve, illedelmes hangon következőleg szólta meg: »Kedves gróf ur, közzel járok a nyolczvanhoz és életemen át sok mindent tapasztaltam. Láttam akasztott oláh, tótot, cigányt, magyart, minden rendűt és vallást, de — akasztott zsidót még nem láttam. Mutassa csak gróf ur az óralánézát. . . .« A társaság hangos hahotára fakadt és a szellemes gróf restelkedve gondolta be kabátját az egyszerű, szerény öreg zsidó tekintete elől.

Most már nem harezol övéért, nem keres fel titkon szégyellős szegényeket. Ott nyugszik a hideg földben, a hol megszűnik minden küzdelem. Legyen béke és áldás e hantok felett!

N. z.

Tanügy.

A középiskolai hitoktatás kérdéséhez.

A pesti izr. hitközség hírneves titkára, dr. Goldziher, ki jeles és nagytekintélyű orientalista létére megengedheté magának, hogy azon kitiűnő »emlékirat«-ban, melyet a talmud-tóra-intézet ügyében hitközségéhez benyújtott, a magyar nyelv szótárát ezen új szóval: »Am-ha-áreczéség« gazdagítsa, szükségesnek találta, azonnal hozzátenni, hogy ez az idegen és új hangzású szó bizony nem jelent egyebet, mint a már meglehetősen régi keletű és jólismert »vallásos tudatlanságot.«

Pedig nem volt szükséges. Nem volt szükséges e magyarázatot adni azért, mert, bármilyen alapos, fájdalom! Goldzihernek azon panasza, hogy az Am-ha-áreczéséget »évről-évre nőni és terjedni engedik;« s bármely magas fokát érte legyen is el valaki az Am-ha-áreczéség rangfokozatának, annyit azért ma mégis még mindenki tud, hogy mi az az Am-

ha-áreczéség. Sőt többnyire még azt is tudják, hogy Am-ha-áreczésék lenni, a zsidóságban, nem valami czimeres predikátumot jelent. De miután mindenki látja és tudja, hogy szomszédja is csak olyan Am-ha-áreczésék, mint jómagam; s másrészt van elég más igenis jóhangzású és keresett czím és predikátum, mire a jelenkor zsidója, a közéletben való sikeresebb törekvései révén, igényt emelhet, hát nem bánja, nem röstelli senki: no hát legyenek Am-ha-áreczésék!

Mint hogy azonban Goldziher, a hitbuzgó jeles tudós, (s már az őt felhívott nagyérdemű pesti hitközség elnöksége), rövid, de velős megokolás mellett úgy találja, hogy ez az Am-ha-áreczéség igenis nem csak az egyes zsidó hitsorsosnak nem válik díszére, hanem az egész zsidóságra nézve is, még mindig oly veszély, mely annak »közjavát veszélyezteti«, tehát igen elismerésreméltó következetességgel s bizonyára minden helyesen gondolkodó ügybarát lelkes hozzájárulásával, odanyilatkozott, hogy azt okvetlenül elhárítani, még nagyobb elharapódzását meggátolni, a bajt gyökeresen orvosolni kell. Az orvoslást, a megújulást, az üdvöt, e tekintetben Goldziher első sorban a pesti hitközség hozzátartozóinak a javára, az ottani talmud-tóra-intézet olyatén újjászervezésétől várja, melynél fogva a nevezett intézet »a hitközség tagjai gyermekeinek megadja a lehetőséget, hogy belőlük zsidó vallásunk tudatos hívei és vallásos aspirációink lelkes előmozdítóit válhassanak« — a mely várakozás s az intézet céljáról való felfogáshoz Bacher tanár is az ő igazgatói előterjesztésében nagyjában hozzájárul.

Hochmuth és Perls pedig újjabban úgy vélekednek, hogy a mi a pesti hitközségre szól, az szól a vidéki hitközségekre is, hogy a mi ott szükséges, az ugyanoly mértékben itt is az, hogy a fővárosi Am-ha-áreczéségek a vidéki Am-ha-áreczéség nem áll mögötte, hogy ez sem igényel és érdemelne kevesebb gondot és figyelmet s hogy végre valahára elérkezett volna már az ideje annak, hogy a középiskolai hitoktatás eléggé ügyes-bajos dolga is országosan rendeztessék.

Mindezek ellen nekünk, természetesen, a legkisebb kifogásunk sincs és nem is lehet. Sőt ellenkezőleg, a legnagyobb hálával vettük mindegyik oldalról a jó ügy melletti hatásos buzgólkodást, és teljes szívről és lélekkel hozzácsatlakozunk az ügy iránti jó kívánatok- és várakozásokhoz nemcsak, de az említett összes folszólalásokban kifejezésre jutott alap-gondolatok- és célzatokhoz is. Hanem azért úgy vagyok meggyőződve, maguk az eddigi folszólalók sem fogják rosszalni a fontos kérdéshez való még további hozzászólást — akár ha az a részletekre nézve, az övéktől némiképen eltérő eredményre találna is vezetni. Sőt talán nem sokat

merek, ha azt állítom, hogy igénytelen nézetem szerint mind Hochmuth mind Perls, túlságos mértékben foglalkozva a pesti talmud-tóra-intézet tulajdon dolgaival, híjában vannak némileg a pozitív gyakorlati propozícióknak, illetőleg propozícióik szabatosabb formulázása- és megokolásának. Az előbbit nem szemrehányásként mondom. Korántsem! Távól legyen tőlem, oly kitűnő szakférfiaktól, mint minőknek a felszólalók nem csak ezuttal bizonyultak, akár csak egy pillanatra is, megvonnai akarni azt a jogot és illetékességet, hogy az oly ügyhöz, minő a pesti talmud-tóra-intézet ügye, hozzászóljanak. De miután mindketten azon álláspontból látszának legalább kiindulni, hogy a pesti talmud-tóra-intézet oly szerencsésen megindult újjászervezésének ötletéből a vidéki középiskolai hitoktatás is rendezendő és szervezendő volna (itt fájdalom! újjászervezésről szó még nem lehet), tehát joggal várhatta volna az olvasó azt, hogy már most ugyancsak ez utóbbi kérdéssel fogunk foglalkozni, legalább is oly behatóan, mint azon kérdéssel, hogy a talmud-tóra-intézet helyettesítse-e a proszemináriumot, igen vagy nem? S éppen ez az, a mi nem történik.

Hochmuth ugyan eléggé világosan és határozottan óhajtja, hogy a pesti hitközség szép példáját követve, a nagyobb vidéki hitközségekben is állítsanak fel, és tartassanak fenn az ottani talmud-tóra mintájára szabott talmud-tóra-intézetek. De nem mondja meg nekünk, minő úton-módon? Vajjon rendelkeznek és rendelkezhetnek-e a vidéki hitközségek, még azok is mind, a melyek nincsenek még mind e mai napig a furor separatisticus körmei által darabokra roncsozva, a nélkülözhetetlen anyagi erővel és szellemi erővel az olyan intézet fölállítására s fenntartására rendszeres felszerelésére és kezelésére? Erről Hochmuth nem szól. Lám Goldziher egész egyszerűen megjegyzi, hogy neki mindenik osztály számára egy külön tanító, tehát összesen négy tanító kell; s neki meg is lesz mind a négy; de vajjon miből és honnan vegyék ugyan a vidéki hitközségek az ő három-négy külön talmud-tóra tanítójukat? Különösen azok, a melyek még felekezeti elemi iskolával sem bírnak? És aztán a főkérdés: kik legyenek a vidéki talmud-tóráknak a tanulói? Nemde a középiskolákat látogató *összes* tanulók, vagy legalább is azoknak legnagyobb része. Mert ha megint csak egy kisebb-nagyobb *tövedékre* kelendő számítanunk, ha ismét csak azon kevesekkel akarjuk beérni, a kik hajlamból, vagy egyéb ily benső okoknál fogva, fogják a talmud-tóra-intézetet felkeresni, akkor hol marad megint a prófétának azon szava: »És fiaik mind legyenek oktatva Istenre?« — hol van az, hogy »nem papokat, hanem zsidó községeket kell képezni« (Perls)? A pesti talmud-

tórára nézve is ez az, a mi az én reményeimet egy kissé le-lehüti. — Az intézet mindvégig a középiskolai tanuló ifjúság szükségleteihez és igényeihez képest legyen és lesz is berendezve; igen, de azért sem Goldziher, sem Bacher nem várja, s tudom, nagyon jól tudom, nem is várhatja, hogy az intézetet már most az összes gimnasiunok és reálikolák zsidó tanulói valami nagyon tömegesen el fogják árasztani. Bacher még csak nem is szerény, mikor azt mondja, hogy az intézet azt tüzi ki céljául, »hogy a zsidó tanuló ifjúság *nagy többségének*, azoknak, kik nem papi pályára fognak valamikor lépni, alkalmat nyújtson, hogy a vallásnak stb. Alkalmat — de hát ha nem a »nagy többség« lesz az, a mely ez *alkalmat* megragadni és felhasználni fogja, hanem a nagy kisebbség: mi történjék akkor a »nagy többség«-gel — De azért, szívesen megengedem, a *pesti* talmud-tórának — az újjászervezésből kifolyólag — lesznek elég tanulói, s meglesz a nagy színtere, és fölötte üdvös hatása. Ámde az amynival kisebb vidéki hitközségek, nagy áldozatok árán fenntartott, talmud-tóra-intézetei honnan veszik majd az ő látogatóikat? Vagy jobban, mert, ismétlem, ez az egész kérdés sarkpontja, miképen akarjuk mi a középiskolai tanulók *összeségét* vagy legalább is azoknak nagy többségét a talmud-tóra számára megnyerni, vagy helyesebben abba bele kényszeríteni? Mert, hogy ilyen vagy amolyan enyhe, de érezhető és hathatós *kényszerre* okvetetlen szükségünk lenne, azt eléggé csattanósan bizonyítja már maga a Hochmuth által felhozott példa a veszprémi talmud-tóra vajmi siralmasra fordult sorsáról. Az az intézet kétségkívül minden tekintetben megfelelő volt; rajta bizonyára nem mult, hogy tanulói ne legyenek; és mégis kifogyott belőlük.

Ez tény; ezt, ha nem is szívesen, de el kell hinnünk, mert Hochmuth beszéli. De, hogy annak, mint ő találja, csak az lett volna az egyedüli oka, hogy a gazdagok elvonván fiaikat a talmud-tóra látogatásától, idővel aztán a szegények sem járatták többé oda az ő fiaikat, csupa szegyenkezésből, ahhoz, bocsánatot kérek, még némi kétség férhet. Irigylésre méltó optimizmus, egy általában, elvárni a gazdagoktól, a mai Izrael patriciusaitól, hogy akár csak mint a középkori *Sámuel ibn-Nagdélék*, *Abarbanelék* etc., ők járjanak itt elő a jó példával, s hogy aztán a szegények és alantabb állók őket már nyomban követni fogják.

Optimizmusról szólva, legyen szabad mellest és futólag rámutatnom arra a meglepő sajtászerűsége, hogy míg Hochmuth, a magyar zsidóság az érdemekben *megfűszült* bajnoka, a ki tehát, a székebb értelemben vett zsidó tudományosságára nézve, még jobb napokat látott, és — mondhatni — rohamosan elmúlni látott, az ő optimizmusában egészen

odáig elmegy, hogy komolyan hiszi, hogy a létesítendő talmud-tóra-intézetek még az egykori *jesibákat* is felváltani és helyettesíteni képesek leendnek, addig a fiatalabb papi nemzedékhez tartozó Perlsből oly pessimisztikus fölfogás szól, hogy szerinte még a legjobban szervezett és legcélzzerűbben vezetett talmud-tóra-intézethez kötendő nagyobb reményekről is már eleve szinte lemondanunk kellene. Szép fejtegetésében nem is hiányzanak az ezen fölfogást igazoló, igen figyelemreméltó egyetemes szempontok és ezekben fogva ő már egyáltalában nem akarja beérni a talmud-tórákkal.

Neki még több kell. Ő már csak a »*zsidó gimnáziumban* tudna egészen megnyugodni. »Zsidó gimnáziumot a felekezetnek«, így kiált fel. »Erre van égető szükségünk.« Jól van, legyen. De hát lehetséges is vajjon? Lehetséges-e, hogy akár a legnagyobb és legtehetősebb vidéki hitközségek is egy-egy külön zsidó gimnáziumot felállítsanak? Óh, hiszen ez nem is szükséges, mondja Perls; hiszen nem úgy értem én azt. Csak a már létező felső gimnázium mellé, oda, a pesti szeminarium-gimnázium mellé állíttassék az algimnázium, — és minden meg van mentve. Mert hiszen akkor meg van a legtermészetesebb proszeminárium, így okoskodik Perls, — és azzal megint ott vagyunk szerencsésen, a pesti talmud-tóránál s a proszeminárium kérdésénél. De hát a vidéki középiskolai ifjúság? Az, no hát az olyan már nincs is többé, mert az egész országból mind felmegy Pestre tanulni, »hogy legalább a gimnázium felső osztályait zsidó intézetben, zsidó tanárok vezérelte alatt absolveálhassa«; »az ilyen ifjak kezébe« Perls nyugodtan temé le Izrael sorsát. Igen, én is, hogyne; csak hogy úgy még azt az időt is elérhetnők, a midén a pesti zsidó gimnáziumba belépni akaró zsidó tanulók utasítottak vissza »eregestől — az intézet túlnépessége miatt — bizonyos jó barátok legnagyobb gaudiúrára, kik ebben a zsidó antisemitizmusnak eddigelő még soha nem látott új válfaját felismerni el nem maulasztának.

Komolyan, uraim! ne legyünk túlkövetelők. Ne felejtsük meg a régi jó közmondásról: »Marokkal fogtál, mítsem fogtál.« Maradjunk meg a gyakorlati szükség és kivihetőség biztos talaján. Értjük be az elérhetővel.

Nincs szükségünk jesibákra (en miniature), és nincs módunkban (legalább nekünk vidékieknek nem), zsidó gimnázium után még csak ábrítani is. Hanem igenis szükségünk van arra, hogy a középiskolai hitoktatás egyetemes szervezéséhez új és biztos alapra fektetéséhez sikeresebb, áldásosabbá tételéhez erélyesen hozzá fogjunk. És ez igenis lehetőségünk-

ben is áll. Mert — és itt minden hozzáadás vagy levonás nélkül hozzájárulok a Hochmuth-féle indítványhoz — már csak az az egy normális, egyöntetű, országszerte mértékadónak és érvényesnek elismert tantervvel is mily sokat nem lendíthetnénk a hitoktatás jelen tarka, váltakozó s ingadozó voltán! De még többet is tehetünk.

Mindenki tudja, hogy miben áll, általában, a zsidó hitoktatás, mint olyannak, belső főnehézsége. Azért hangsúlyozom: mint olyannak, mert a *vallástalanságnak*, a vallásos tudatlanságon kívül fekvő, mélyebb okai után való kutatás, mibe Perls ereszkedik, nem tartozik szorosan a *hitoktatás* kérdéséhez. Az elmélet és gyakorlat, a tan és élet, a hit és tudomány közti tátongó űrt manapság, legalább részben, a keresztény vallás és felekezetek is érzik és sinylik; de azért a hitoktatással itt mindenki tisztában van. Tisztában van önmagával és a világgal szemben.

A hitoktatók megteszik a magukét; tanítják a katekizmust, a szertartás- és erkölestant és az egyháztörténetet — s nem kérdik többé, hogy oktatásuk az életben mint és mily mértékben fog beválni. Tanítók és tanulók kötelességüket teljesítették, s a többit mindenki az Istenre, az Ősi hit önjerejére, s magára az életre bizza. Miért nem lehetünk mi is oly szerények? Miért nem nézhetnénk mi is hasonló »boldog megelégedéssel az égbe?« Miért kapkodunk és nyugtalankodunk mi amúgyra? Azért, mivel mi épen nem érhetjük be a pusztá katekizmussal, erkölestannal és egyháztörténelemmel. Nekünk, azokon kívül, még egy *nyelvet* és irodalmat — s hozzá oly nyelvet és irodalmat, minő a héber — kell tanítanunk. Még pedig nem csupán a leendő hitközségi tagoknak az istentiszteletben való értelmes és bensőségebb részvétele czéljából, — hiszen azzal még hagyján, hanem, mert mi az »Írás népe« vagyunk — vagy nem vagyunk; mert »a Tóra, melyet Mózes hátrahagyott, ez az öröksége Jákob házának;« mert érezzük és tudjuk, hogy az Am-ha-áreczéség a zsidóságot eltorzítja, megbénítja, megdermeszti, megöli; vagy Goldziher találó szavaival élve, mert »csak az oly nemzedék, mely a zsidóság világtörténeti és egyetemes földadataiért a profétákkal és zsolotárókkal (értsd: az *eredetiekkel*) lelkesedni tanul, mentheti meg újra vallásos intézményeink számára stb.« Ebben mindnyájan egyetértünk, elaunyira, hogy legfőlebb csak az iránt ágazhatnak el a nézetek, hogy az egyik kisebb, a másik nagyobb mértékben akarja a héber tanulmányok keretébe bevinni még a biblíantáui, talmudikus és középkori héber irodalmat is. De az iránt senkinél már a legkisebb kétség sem maradhat fenn, hogy azt az egész két-réti munkahalmazt a hetekönti két órában sehogyssem végezhetjük. Mit tegyünk tehát?

Szerény nézetem szerint a bajou legezélszerűbben, azaz a legközvetlenebbül, még a következő módon lehetne segíteni.

Mindenekelőtt állapodjunk meg abban, és mondjuk ki bátran, hogy a *kötelező hittanra kiszabott hetenkénti két órát minden osztályban kizárólag a héber tanulmányoknak*, azaz az imakönyvnek, a héber nyelvtannak és bibliának akarjuk és fogjuk szentelni. Azután pedig lássunk hozzá, hogy e héber tanulmány minél rendszeresebb és alaposabb lehessen.

Tudom, hogy azt fogják erre legelőbb is mondani, hogy ezzel a csomó csak kettévágra, de nem megoldva volna. Pedig nem úgy van. Én azért a felsőbb hittannal, erkölestannal és történelemmel (mert a kisebb katekizmus és bibliai történet tulajdonképpen már az *elemi* iskolára tartozik) felhagyni nem akarok, azokat feláldozni vagy mellőzni nem kívánom. Legkevésbé sem. Csak a *módszerben* kívánom én a héber tantárgyak számára az elsőbbséget vindikálni, úgy hogy azok a többiekkel szemben mintegy *kötelező* tantárgyakká tétetnének azáltal, hogy előadásukat minden tanuló okvetetlen kell hogy látogassa. Gondoskodjék minden hitközség akár a saját emberségéből, akár egy talmud-tóra egyet segélyével arról, hogy legalább a felsőbb négy osztály mindegyike részeseülhessen a kötelező két hittani órán kívül még két, vagy ha ez sem lehet, legalább még egy órai hitoktatásban, a mikor ugyanis *ugyanaz* a tanító, aki a kötelező héber nyelvtant, bibliát stb. tanítja, tanítsa ugyanazon osztályban a rendszeres hit-erkölestant és zsidók történetét. Az illető tanító pedig használja fel minden befolyását, a melylyel ő a saját tanítványaira, az osztályzat vonzó és taszító erejénél fogva, vagy még egyébként bírhat, arra, hogy tanítványai a nem kötelező hittantárgyak előadásait is ne csak látogassák, hanem azokban jó előmenetelre is szert tenni igyekezzenek annál inkább, minthogy *ez*, a tárgyak természetes összefüggésénél fogva, a kötelező tantárgyakból való előnyösebb osztályzatukat is befolyásolhatja. A mi által, hozzávéve még épen a nem kötelező tantárgyak érdekes voltát s a részükre s egyáltalában az ügy részére imígy könnyebben megnyerhető pártfogolást a hitközség körében, a látogatás a tanuló ifjúság legnagyobb és mindenestre legjobb részéről, itt is elegendőképen biztosítva lenne.

De ha csalódnám is e számításomban, még akkor is ragaszkodnom kellene a héber tantárgyak részére igénybe veendő ama formális kizárólagosság eszméjéhez.

Mert ha a dolog úgy állana, hogy a szóban forgó kétféle tantárgy közt stricte választanunk kellene, akkor is, úgy hiszem, itt Magyarországon a választás senkire nézve sem lehetne valami nagyon kétes.

De szerencsére nem úgy áll. Mert a héber, azaz a szentírás eredeti szövegének olvasása és értelmezése kapcsán, feltéve, hogy a nyelvi nehézségekkel való küzködés nem veszi igénybe az egész időt és figyelmet, szükség esetén igen jól ellehet végezni a hit- s erkölestant minden főbb részeit is (a történelmet persze nem); valaminthogy tudva van, hogy a zsidó hitoktatás régiebb és újabb mesterei közül, akárhány van, ki nem csak e lehetőséget készségesen megengedi, de sőt azt állítja és bizonyítja, hogy ugyancsak ez volna a zsidó hit- és erkölestant oktatásának egyedül helyes módszere. Holott megfordítva vagy akár csak a jelenleg divó ketté osztás mellett is, épenséggel elkerülhetetlen a középiskolákban fejlődő s az egyetemre vagy az életbe tovább huzelt vastag »Am-ha-á-recség.«

Hogy kontemplációim szerint ez utobbin a leggyakorlatibb úton bizonyos arányokban mégis lendíteni lehetne, azt, remélem, senki sem fogja kétségbe vonni.

Az a kérdés pedig, mily módszert kövessünk a héber tananyag felosztása, s különösen a héber nyelvtan oktatása tekintetében, a részletekhez tartozik, mikbe bocsátkozni jelenleg nem lehet szándékom. Én itt különben is a kinálkozó jó alkalommal csak az eszmét kívántam megpendíteni, vagy ha úgy tetszik, az indítványt a kegyes olvasók figyelmébe ajánlani, azon őszinte reményben, hogy a kérdést mások és hivatottabbak is fogják még felvenni.

Temesvár.

Löwy Mór.

KÜTFŐK.

51. sz.

A szombat a középiskolákban.

A vallás és közoktatásügyi m. k. miniszter rendelkezése, a középiskolákba járó izraelita tanulóknak szombati napon az írás és rajzolás alól való felmentése tárgyában.

49225. szám.

Valamennyi tankerületi főigazgatóhoz.

Több izraelita szülő azon kérelemmel fordult hozzám, hogy középiskolába járó fiaik szombati napon az írásra és rajzolásra ne kényszeríttessenek.

E kérelemnek azzal, hogy szombati napon e tanintézeteken írásbeli gyakorlatok ne tartassanak vagy rajzóra ne adassék, hely nem adható, és pedig az oknál fogva, mert e tanítás óráinak beosztása a középiskolákon ugyanis nagy nehézségekkel jár.

Megengedhetők találok azonban, hogy az ily tanulók a szombati nap tanóráim az írástól és rajzólástól tartózkodhassanak, de csakis a következő módzatok mellett:

1. Az ily engedélyért minden egyes szülőnek az illető iskolai igazgató és főigazgató útján hozzám kell folyamodnia.

2. Az engedély csakis kivételesen egyes figyelmet érdemlő esetekben, például rabbik fiainak vagy a rabbi pályára készülő tanulóknak fogom megadni.

3. A fölmentett tanuló az illető órában, fölmentettsége daczára jelen tartozik lenni s ha lehetséges, például a mennyiségtannál, szóbeli feleletre fel is hívható, sőt a rajzolásnál a rajzolandó tárgy szóbeli értelmezésére is.

Ha a tanosztály csupa írással vagy rajzolással van elfoglalva — s magyarázat nem fordul elő — a fölmentett tanuló ez idő alatt ugyane tantárgy elméleti vagy értelmező leckéinek ismétlésével tartozik foglalkozni; szépírási órán más tárgy ismétlésével is foglalkozhatik, de csakis ha magyarázat nem fordul elő. Az ily tanuló írása más dolgozataiból bírálandó meg.

Mint hogy azonban szépírási óra hetenkint csak egyszer tartatik, a lehetőség szerint azon kell lenni, hogy az ily óra szombatira ne essék.

4. A fölmentett tanulók egyéb órákon annál behatóbb vizsgálatnak vetendők alá.

Felhívom a kir. főigazgatóságot, hogy e tekintetben a vezetése alatt álló középiskolákat értesítse azzal, hogy a fölmentés egyes eseteiben az itt foglaltak értelmében járjanak el.

Budapest, 1885. december 12-én.

Trefort s. k.

52. sz.

Zsidó alapítvány a pápai főiskola részére.

A.

Alább is megnevezett Neumann Salamon, Pápai Izraelita, minden nevelő Intézetet, az Emberiség kimívelődése szent Helyének tartván, és az ilyenek gyarapítását tehetőségem szerént eszközölni is kívánván, a Helvétziai Vallástételt követők' Pápai Anya Oskolájoknak némi némű felségállásra ezennel 100, azaz Száz Váltó Czédulabeli forintokat készpénzben híjjánosság nélkül leszámlok, és voltaképpen a végett által adok, hogy ezen alapítványi Summa, mindenkor állandó Tökének hagyatván, bizonyos jó és bátorságos Helyre, az Oskolai Kormány által ki adassék, s ennek törvényes Kamatja a Collégium' legnagyobb szükségéinek pótlására fordíttassék.

Költ Pápan Május 1-ső Napján 1835.

B.

Teljes bizodalmű,

Drága Jóakaró Urunk!

Tiszti Főügyész és Gyülekezetünk' Első Gondviselője Tekintetes Sebestyén Gábor Úr előterjesztvén Iskolánk' Igazgatósága előtt, miképen az Úr, túl emelkedve ama — fájdalom! — igen elterjedt balítéleten, mely embert az emberiség' teteményeinek gyakorlatára csak bizonyos fajú, felekezeti, vagy rendű emberek iránt tart kötelezettnek, — Iskolánk, mint az emberi nem nevelése s a műveltség' terjesztése nem legutolsó eszköze iránt viseltető jó indulatát az által kívánta tetteleg bebizonyítani, hogy ezen nevelő Intézetünk' gyarapítására, az általa valósággal előmutatott, s az Igazgatóságnak az alapítvánnyal együtt által is adott 100 forintot sziveskedett alapítani; valamint az Igazgatóság az Úrnak ezen valóban nemes, és felemelkedett gondolkozásmódját méltányol elismeréssel tapasztalta; úgy mi is azon Intézet' oktatóji az Úrnak ezen szivességéért tartozott hálánkat ezennel is kijelenteni kedves kötelességünknek ismerjük. Teljes tisztelettel maradván Pápan Junius 11-kén 1835.

Az Úr, Bizodalmas Jóakaró Urunknak

alázatos szolgáló a Reformatum Collegium Professornál

Stettner György, időszerinti Rector.*Sebestyén István*, Professor.*Edeleányi Szabó Sándor*, Professor.*Tarcsi Lajos*, a nevezett főiskolában Bölcselkedmény s Természettudomány Oktatója.

A birtokában lévő eredetiből közli

NEUMANN ÁSTAL

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Wünsche A.*, Der babylonische Talmud in seinen haggadischen Bestandtheilen wortgetreu übersetzt und durch Noten erläutert. Erster Halbband (Berachoth-Megilla) Lipsze. Schulze O. — *Bárdány J.*, Salamon Ibn Gabirol (Aviebron) mint exegeta. Sárospatak. — *Stein Aurél*, Az ó-perzsa vallásos irodalomról (különlenyomat a Budapesti Szemléből) Budapest. — *Grossmann S. L.* Moadim l'simcha. Compendium der Fest-, Fast- und ereignisreichen Tage aus der Geschichte der Juden. 2—5. Heft (két füzetben) (Ijar, Sivan, Tammuz Ab.) Pécs. — *Imakönyv* szombat- és ünnepnapjait istenítiszteletra a pesti izraelita hitközség ifjúsági templomában. Összeállították a hitközség hit-tanárai. Budapest. — *Jahresbericht* der Talmudthora-Schule in Bonyhád für das Schuljahr 1884/5. Vorangeht: Ein Wort über praktisches Judenthum von Oberrabbiner Dr. H. L. Reich. Bonyhád. — *A magyar zsidó ifjúság lapja*, szerkeszti Haldsz Nándor, I. évfolyam I. szám. Budapest. — *Strack H. L.*, Herr Adolf Stöcker, christliche Liebe und Wahrhaftigkeit. Karlsruhe und Leipzig. — *Singer Izrael*, Rend- és illemszabályok stb. második kiadás. (Ára köve 10 kr., kartársaknak 20% engedmény.) — *Weil M.*, Alliance Israélite Universelle. le vingt-cinquième Anniversaire de sa foundation. Oran.

Zirndorf Henrik, a cincinmatii »Hebrew Union College« nevű rabbiképző intézetben, a zsidó történet és irodalom tanára, előfizetést hirdet ily című munkára: »Isaak Markus Jost und seine Freunde.« A munka legalább 250 lapnyi lesz és ára 1 dollár. Szerzője, ki több éven át hazánkban is működött, amál inkább van hivatva a híres zsidó történetírő életrajzának megírására, mert vele sok éven át személyesen érintkezett. — *Hamburg I.* strelitz (Mecklenburgban) tartományi rabbi azt közli velünk, hogy nemcsak »Realencyclopédie für Bibel und Talmud« című művének egy 18 ivnyi pót-kötete (Supplementband) fog megjelenni, melynek ára 4 márká lesz. — *Végre Lucez A. A.*, jeles jeruzsálemi tudóstól azon értesítést kaptuk, hogy »Jeruzsálem« című évkönyvének második kötete márcziusban fog megjelenni, igen gazdag tartalommal s részint hóber, részint német és angol szöveggel.

Új rabbiképző-intézetet akarnak fölláttani *Strassburgban*. Elzász-Lotharingia három konzisztóriumá és ezek főrabbjai már kidolgozták a részletes tervezetet, mely most a kormány helybenhagyását várja. Már három tanár nevét is emlegetik: Landauer orientalistát, Glaser strassburgi rabbit és Urit, ki a párisi szemindriumban végzett.

Két kandidáció. A *budapesti* egyetem bölcseleti tanszékére második helyen kandidáltak Alexander Bernátot, a *prágai* egyetemen első helyen a sémi nyelvi tanszékére Goldziher Ignácot. Az eredmény előrelátható: Budapestest mellőzni fogják a zsidót, mert zsidó; Prágára kineveznek a zsidót, mert tudós. Mi pedig öröüljünk annak, hogy van már oly magyar zsidó is, kinek hira a budapesti egyetembe is eljutott. Goldziherről nem kell szólnunk: őt — Prágába hívják.

Az antverpeni kiállítás zsidó felekezeti kitüntetettjeiről már múlt számunkban megemlékeztünk. A kitüntetés minőségéről most a *L'univers Israélite* a következő részletes adatokat közli: *díszoklevelet* nyert 4, *aranyérmét* 15, *ezüstérmét* 26, *bronzérmét* 25, *díszérem oklevelet* 10.

Mendelssohn-ünnep. Mendelssohn halálának századik évfordulóját Dessauban, a kitűnő férfi szülővárosában, méltó módon fogják megünnepelni. A program szerint az ünnep Mendelssohn *szülőháza* helyén emelt épületben veszi kezdetét; azután a Fridericianum nagytermében *Lazarus* fogja az ünnepi beszédet mondani; majd a zsinagógában dr. *Weisse* rabbi predikációt tart. Este az *udvari színházban* díszelőadás lesz, melynek programja a fejedelem beleegyezésével a következő: *ouverture Mendelssohn-Bartholdy Feliszól*, M. unokájától; *Onkel Moses*, jellemkép *Müller Hügötől*; *Büles Náthán Lessingtől*. — Megemlítjük egyuttal, hogy Dessauban bizottság alakult, hogy M.-nak szülővárosában *emléket* állítsanak. »Ha a Mendelssohn halálát követő év — így hangzik egyebek között a fölhívás — Goethe Iphigeniáját, Schiller Don Carlosát és Mozart Don Juanját szülte s így a német alkotás tetőpontját érte el, úgy álljon az emlékezet előtt az 1786. év január 4. napja is, ama férfi halálának napja, ki egy új kor hajnalán munkálkodva s szűkes viszonyokat és testi bajokat törekvése erejével leküzdve, az első között foglal helyet, kik a német szellem ama nagyszerű alkotásait előkészítették.« Adakozást elfogadnak a következő bankárok: Sonenthal Dessauban, Bleichröder S. Berlinben, Plant H. K. Lipsében és Hahn A. L. majnai Frankfurtban. A fölhívást 49-en írták alá, közöttük: Cohn báró, Ebers, Föckenbeek, Gneist, Kristeller, Lazarus, Sanders, Virehow, Wildenbruch Emilia, Zeller, 3 rabbi: Rahmer, Salfeld, Weisse, stb. — Ugy halljuk, hogy a német községek szövetezete (D. I. G. B.) ez alkalomból M.-nak életrajzát adja ki mint ifjúsági iratot.

Új egylet. Bécsben »Mirjam« czim alatt zsidó fiatal nőkből álló egylet alakult, melynek célja Palesztina gyarmatosítását előmozdítani.

Hochmuth Ábrahám. A Veszprémi Független Hírlap decz. 5-iki számában olvassuk: »A helybeli izraelita iskola e hó 3-án megalakult.

ünnepélynek volt színhelye. Az iskolának érdemekben megöszült igazgatója, *fr. Hochmuth A.* főrabbi ur e napon érte el tethus életének 70-ik születésnapját. Ez alkalmat a nevezett iskola tanító-testület és tanulóifjúsága felhasználva, azou gyengéd és szép meglepetésben részesíté az ünnepelt férfit, hogy sikerült arcképét, — mely a helybeli jóhírű Beeske-féde fényképészeti műteremben külön e célra készült, — e napon leplezte le. Az ünnepélyt, melyben az intézet tanítóin kívül a hitközségi iskolaszék vett részt, a »Szózat« élénklése után, *Baum Fülöp* tanító talpraesett és minden tekintetben sikerült beszéde nyitá meg. Különösen hangsúlyozta az ünnepelt férfinak bokros érdemeit a tanügy és tudomány emelése körül. A zsidó-vallás harezedett hősének nevezé, ki a tudomány és felvilágosodás lélekemelő fegyvereivel harezol, szóval és írásban az időnkint fel-felmerülő előítéletek és balvélemények ellen. Alig mulik hónap, a nélkül, hogy az ünnepelt férfi tudományos buvárlataival a felekezeti folyóiratokban ne találkoznánk. Végül a tanulókhöz fordulva, a kép erkölcsi jelentőségére figyelmeztetve őket, az ünnepelt díes pályáját követendő példának állítva a gyermekek elé. E nagy helyesséssel fogadott beszéd után egy V. és egy III. osztálybeli tanuló, az első egy beszédben, a másik egy *Schwarz Sámuel* tanító által ez alkalomra irt üdvözlő költeményben tolmácsolá a tanuló-ifjúság hálaérzelmeit, az ősz férfi előtt. Erre az ünnepelt emelt szót. A meghatottság szivrezgető hangján mondott köszönetet az intézet tanító-testületének e ritka és meglepő kitüntetésért, melyben őt a velök egy téren működő szerény munkást részesíté. Amint eddig életének legjavarészét — ugymond — a hazai és hitfelekezeti nevelés- és tanügy előmozdításának szentelé, ugy ezenül is, ha az Isten élteti, e nagyfontosságú tényezők emelésére akarja fordítani még hátralevő életének napjait, a haza és a vallás szolgálatában. E lélekemelő szavak után az iskolaszék érdemes elnöke *dr. Halassy Vilmos* ur tartott egy lelkesült szép beszédet, melyben a meggyőződés hatalmas szavaival esestetle a főrabbi ur érdemeit, melyeket ő, mint az iskola igazgatója, szerzett. A tanító-testületen kívül, egyedül az ő határtalan lelkesedéssel párosult buzgalmának köszönheti a hitközség, hogy iskolája a hazai haszonczéru intézetek legjelesebbjei sorába emelkedett. Széles e hazában ritkán akadunk oly férfira, ki, mint *Hochmuth A.*, a minden demostheneszi ékesszólásnál hatalmasabban beszélő tettel mutatá meg, mit tehet a lelkes ritka tapintatossággal párosult valódi ügybuzgalommal, egy iskola emelésére nézve. Az elnök lelkes szavait egy hatalmas »djen« kíséré. A »Hymnus« élénklése rekeszté be, e magasztos és nemes momentumokban ép oly gazdag, mint megható ünnepélyt.

Zsidók külföldön. *Rothschild Alfonz* bárót a párisi szépművészeti akadémia tagjául választotta. — A francia kormány a párisi sikeketéma intézet mellé oktatásügyi bizottságot szervezett, melynek tagjaivá kinevezte egyebek közt *Frank Adolffot*, az Institut tagját és *Javalt*, az intézet igazgatóját, ki szintén zsidó. — Az irlandi helytartó *Marinus de Groot*-ot a dublini zsidó község elnöké a békebizottság tagjául nevezte ki. — A párisi akadémia Halphen-díját *Felix Hémet*-nak ítélte oda. — *Meyer Salamon* a bécsi egyetem tanára kormánytanácsosi czímet nyert. — *Dr. Löwit Móricz* a prágai egyetem magántanára *San Jagóba* hivatott meg a fiziológia egyetemi tanárának. — A párisi akadémia egyik nagy díját *Steinschneider Móricz* berlini tudós nyerte el a középkori héber filozófiai irodalomról irt pályaművével.

Montefiore szülőházát Leghomban, Olaszországban, alkalmas fölirattal ellátott emléktáblával fogják ellátni. Megemlíjük itt egyuttal, hogy Montefiorenek kikeresztelkedett nagynénje volt, *M. Lydia*.

A Sárospataki Lapok decz. 14-iki számában olvassuk a következő sorokat: »A sárospataki izraeliták f. hó 7-ikén temették el papjokat, *Bayer* főrabbit, a vidéki hitsorsosok nagy részvéte mellett. A boldogult férfi, az ódon szabású rabbik módjára, egészen félrevonulva, kizárólag hivatalának és övéinek élt. Mit tett gyülekezete javára, nem tudjuk. Az azonban mindig fájt nekünk, hogy egy tekintélyes gyülekezet pásztora meg tud évekig élni, anélkül, hogy szültségét érezné a magyar nyelv tudásának. S midőn ezt a nyilvánosság előtt is kifejezzük: világért sem a boldogult emlékt akarjuk háborgatni, hanem a sárospataki zsidó-egyházközség történetéhez kívánunk egy érdekes adattal hozzájárulni. Jellemző dolog az kétségtelenül, hogy Sárospatakon, az igazi honfúság anyyi szent emlékei között, a XIX. század vége felé és akkor, amikor honfűi erénynek tartatik a magyar nyelv iránt való lelkesedés... itt és ilyenkor a zsidó-egyházközség feje előtt teljesen ismeretlen világ a magyar grammatica és a zsinagógából származó van az állam hivatalos nyelve egy olyan keverék nyelv miatt, amely jó lehet a piaera; de nem templomba való. A gyászszertartáson szereplő rabbik is valamennyien idegen haza nyelvén tündököltek. Szeretjük hinni, hogy a választandó rabbival egy új időszak fog kezdődni a sárospataki zsidó-egyház történetében; anynyival is inkább, mert 1886. január 1-től kezdve Sárospatak ugy szerepel, mint egy anyakönyvi kerület központja; anyakönyve pedig az állam hivatalos nyelvén vezetendő. Uj és méltó reményekre jogosító iskolájuk is meg kívánja, hogy az uj idők lelke vezérelje. Béke az elköltözötttel!«

Zsidó zsunalisztika. Zederbaum Sándor Pétervárott 25 éves

jubiläumát ülte a »Hamelitz« szerkesztésének. — Odeszában Lilienblum M. L. a »Derwecker« cz. zsargonban megjelenő zsidó lap szerkesztését átvette.

Nagylelkű adományok. Özv. Oppenheim báróné a Coblenz közelében fekvő *Bassenheimban*, 400,000 márkát adományozott, hogy ott felkezet nélküli kórházat építsenek. — *Kiewben* a minap nyitották meg a díszes zsidó-kórházat, melyet Brodsky Izrael 100,000 dollár költséggel emeltetett. A kórház száz beteg számára van berendezve.

Porosz kiüzések. A Poroszországból kiüzöttek segélyezésére alakult, többnyire zsidókból álló segélyző bizottságok eddigelé költöttek *Mémben* 518 különböző vallású ember részére 17,210 márkát s *Königsbergben* 1300 ember részére 30,000 márkát. A kiüzöttek közül közel 700-an mentek vissza Oroszországba, a többi Angliába, Hollandiába és Amerikába.

Zsidó statisztika. *Bokara* zsidó községe, mely a legrégebbiek egyike Közép-Ázsiában, közel 8000 lelket számlál. A városnak majdnem egész kereskedése és ipara a zsidók kezében van; különösen a selyem-szövésben nagy a hírük. A zsidóknak meg van a saját törvényszékük, mely a halálbüntetést kivéve, minden egyéb büntetést kiszabhat. E törvényszék ítéletét csak az emirhez lehet fölébbezni. Oroszország közelsége jótékony befolyással van rájuk, s már kezdenek európaisodni. — *Bolgárországban* 8,959 zsidó lakik, kik többnyire spanyol eredetűek. Szófia a zsidók legrégebbi gyarmata.

A cambridgei egyetem elhatározta, hogy egy zsidó vallású kandidátus, ki vallási okokból vonakodott a szombatra kitűzött napon vizsgálatot tenni, az előző csütörtökön vizsgálhasson. Mint a *Jew. World* decz. 11-iki számában olvassuk, az *oxfordi egyetem* is hozzájárult a testvérintézet elhatározatához.

Zsidó polgármesterek. Angolország három vidéki városában választottak 1885—86-ra zsidókat polgármestereikül: Leicesterben Israel Hart-ot, Manchesterben Philipp Goldschmidt-ot, Wrexhamban W. E. Samuel-t. Megjegyzendő, hogy az előbbi kettőt már másodizben érte polgártársai bizalma.

Német katonák eskületétele. Mint az *Isr. Wochenschrift* írja *Mindenben* (Poroszország) a zsidó vallású újonczokat, mielőtt a parancsnokság előtt az esküt letették volna, a zsinagógába vezették, hol őket a rabbi alkalmas módon intette a rájuk háruló kötelességek teljesítésére. Ez év november havában Mindenben a zsidó katonák eskületétele is, több tiszt jelenlétében, a zsinagógában ment végbe.

TUDOMÁNY.

A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

ELSŐ FEJEZET.

Biblia, héber nyelv és zsidóság a reformáció korszakában.

I.

A szombatoság története. — Milyen történelmi tények tették lehetővé létrejöttét. — A reformáció következményei. — A biblia uralkodása. — A ö-zsvetség kiváló tekintélye. Nyelve és szelleme leginkább megfelelnek a reformáció korszakának. Szereplése a hitvitákban, valamint az egyházi életben. — Eredeti szövege új jelentőséget nyer. A héber nyelv tanulmányozása keresztény körökben. — A közszellem megváltozik a zsidók javára. — »Zsidózók« az irodalomban. — Zsidózó felekezetek.

Az erdélyi szombatosok közel háromszázados története oly képet tár elénk, melyhez foghatót nem ismerünk. Nem fényes, nem nagy s ezért a figyelmet ki nem hívja, de leköti, mihelyt közelebről tekintjük. Kerete szűk és szerény; miniatürkép az egész. De az egyes vonások határozottak és jellemzők, gyakran megkapók. A színeket kereszténység, zsidóság és magyarság szolgáltatják egyaránt, a háttért pedig az emberi szellem szünni nem akaró küzdelmei és örökös vajadásai. S e történetnek jogos helye van hazánk, és bizonyos tekintetben a zsidóság történelmében is; becses adalékot nyújt az utolsó három századnak mivelődési és vallástörténetéhez, kivált az erdélyihez, és néhány új, még csak csekély részben tisztázott lapot ígat a magyar irodalom történetébe.

A szombatoság nem a külföldről szívárgott át Erdélybe sem idegenek csempészték be oda. Ugy a mint lett, az erdélyi
MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1886. II. Füz.

talajnak volt sajátzerü terméke. Magyar kezek hintették el magvait és magyar szellem ápolta és fejlesztette. Megalapítói, terjesztői és hívei egytől-egyig magyarok, vagy helyesebben: székelyek voltak mindvégig; más nemzetiséghez tartozót nem találunk közöttük, pedig Erdélyben sokféle nemzetiség élt egymás mellett. Irodalma kizárólag magyar; idegen elemeket szép számmal befogadott ugyan, de azokat csakhamar megmagyarosította.

Az erdélyi szombatosság a magyar reformációnak legvégső kifolyása, az ez által keltett vallásos mozgalmak utolsó hulláma, csakhogy határozottan helyi jelleget öltött. Erdély bizonyos vidékeihez kötve, tisztán székely volt kezdettől végeig.

A szombatos mozgalom ilyformán szűk határok közt folyt le, de aránylag soká tartott és minden elejébe gördített akadály mellett, szakadatlanul haladt tovább. A kereszténységből eredt, de a zsidóság felé tartott, s az előbbtől mind távolabbra, az utóbbihoz mind közelebbre jutott. Hogy ez iránytól eltérítsék, elárkolták és behányták természetes medrét; ekkor látszólag eltűnt, de azért a föld alatt még teljes két századon át folytatta előbbi útját, úgy hogy a figyelmes hallgató csak itt-ott vehette neszét. A mi századunk második felében végre ismét felbukkant, titokzatos hosszú útjának számos tanujelét hozván magával, köztük egy majdnem ismeretlen érdekes kis irodalmat is. S most már egyenesen a zsidóság felé tartott, a melyben, szemünk láttára, csak a minap tűnt el végképen.

Az erdélyi szombatosságot azonban, bár közvetlen sehogys sem függ össze a különféle más országokban megindult hasonló mozgalmakkal, még sem szabad önálló történelmi jelenségnek tekintenünk. Közvetve szüleménye volt a XVI. század hitújítási szellemének, terméke azon forrongásnak, melyet e szellem Erdélyben keltett. Létrejöttének lehetőségét a reformációval általában, azt pedig, hogy éppen Erdélyben jött létre, az ottani reformációval járó küzdelmeknek köszöni.

Mindenek előtt hadd állapítsuk meg azon történelmi tényeket, melyek érthetővé teszik az erdélyi szombatosság természet-szerű keletkezését és további fejlődését.

Íde tartozik első sorban a *bibliának egyre fokozódó tekintélye és befolyása a reformáció századában.*

Nincs korszak, melyben a szent könyv oly széles körökben oly feltétlen hatalmat gyakorolt volna az elmék fölött s annyira

meghódította volna az életet, mint az, mely a hitújítás megszületését és a léteért vívott első küzdelmeit látta.

A reformáció, hogy jogosultságát kimutassa, az anyaegyház tekintélye ellenében, mint legelső s megdönthetetlen vallásos tekintélyre, a bibliára hivatkozott. Ugyancsak reá hivatkoztak a reformációszülte különféle felekezetek egymás ellenében is, egyrészt hogy igazolják a maguk sajátos felfogását és eltérő gyakorlatát, s másfelől, hogy meggyőződéseiknek igaz voltát bizonyítsák mind a többi ellenében. Az ellenséges táborokban mindenütt ott volt a biblia mint zászló, mint fegyver és mint paizs. Eleddig sekrestyékben és klastromokban volt csak található: most királyi és főúri palotákban, polgári házakban, parasztkunyhókban — mindenütt, még az utcákon és nyilvános helyeken, sőt a csatatéren is. Azelőtt papok és szerzetesek ismerték csak, s ezek is elég házagosan: most közszájon forgott, s a nép, mely a biblia olvasásától gyakran el volt tiltva, most annak szavát hordotta szájában s annak nyelvén beszélt szélitiben. Ez a könyv vezérelte a vallásos mozgalmakat, irányt adott a politikának, átalakította a társadalmat, meghódította a költészetet s a tudományt, új nyelvet és új dalokat adott a nép ajkára.

A reformáció korszakában a biblia uralkodott, és pedig nem annyira az új- mint az ó-szövetségen.

Ez a nevezetes, első látszatra meglepő tény már e korszak eseményeiben s az általok szült szellemben találja természetes magyarzatát. A XVI. századnak a vallásos küzdelem adta meg jellegét. Az ilyen küzdelem pedig mindig heves és szenvedélyes és rajongást kelt, mely a pathos legerősebb hangján szokott beszélni, a minő az ó-szövetségből hallatszik ki, melynek java része a zsidó népnek hasonló küzdelmeiről szól, mivel e népből a vallás eszméje összeforr az államával, s a zsidó *nemzetnek* hősei egy-szersmind a zsidó *hitnek* is voltak bajnokai.

Hasonló viszonyok fejlődtek ki a hitújítással járó küzdelmekben is, melyek, a mennyiben a harcmezőn folytak, vallásos, de egyszersmind politikai háborúk is voltak. A vallás ügye egyuttal hatalmi kérdés volt. Ki mint a hitnek bajnoka, kardját felkötötte, az harczolt állami érdekekért, gyakran tüzhelyeért is, s viszont a harcmezőn dőlt el koronák s nemzetek sorsával együtt valamely vallásos tannak győzelme vagy veresége is. Azért a reformáció korszaka inkább feltalálta magát az ó-, semmint az új

szövetségben, mely utóbbiból az állam s a nemzet eszméje majdnem kiszorult. A maga kemény vitézeire inkább ráismert Józsuéban s a bírákban, Dávidban, a Makkabéusokban s a zsidó nép egyéb hőseiben, semmint Jézusban s az apostolokban, akik mint egy új tannak békés hírnökei, fegyver nélkül járnak-kelnek és megadással tűrnek és szenvednek. A reformáció korszaka pedig épen tűrni nem tudott, sem pedig szenvedni ellenállás nélkül. Nem csak védekezni szokott, hanem harcra szólítani, és támadólag fellépni, s ahol vassal nem tehetette, legalább szóhoz vagy tollhoz fordult. Minden párt harci dalra szorult és diadalénekre; ha pedig legyőzetett — s a győző fél irgalmatlanul élt diadalával — éles jajszóra fakadt és átkot szórt az ellenség fejére.

Mindezeket hiába keresték az evangéliumok elbeszéléseiben és tanításaiban, de megtalálták a zoltárokban s a próféták hatalmas beszédeiben, melyek majd haragosan dörögnek Izraél külső és belső ellenségei ellen, majd feljajdulnak égető fájdalomban; itt kemény fenytéssel, ott maró gúnynyal ostromozzák a pogányságot és bálványimádást. Már pedig a reformáció emberének pogány mindenki, ha hite nem az övé, s bálványimádás a magáén kívül minden egyéb isteni tisztelet. Mindezeknél fogva, mint támadó és támadott, a diadal mámorában és a vereség gyötrelmei közt saját hangulatának megfelelőbb hangokat talált az ó- mint az új-szövetségben.

Ezen általános okhoz még több más is járult.

A reformáció abban a kemény, szívsű küzdelemben, melyet az anyaegyház ellen vívott, leginkább az ó-szövetség álláspontjára szeretett helyezkedni. E könyvtől kölcsönözte leggyakrabban a fegyvert, melylyel jogosultságát védelmezte és lerontván a régit, tért hódított új hitelvi számára. Kivált a küzdelem első hevében már csak azért is előtérbe tolta az ó-szövetséget, mivel a római egyház, nagyon is háttérbe szorította volt.

Sőt az ó-szövetséghez még ott is vissza kellett nyúlni, a hol a vitaközlés szorosan az új-szövetség körül folyt, a melyről egyaránt hitte és hirdette mind a két fél, hogy az ó-szövetségben letett isteni ígének kiegészítése, mely mint beteljesülteket mutatja amannak ígéreteit. Mihelyt tehát meg volt ingatva a tekintély, a melylyel a római egyház eddigelé az új szövetséget értelmezte; az evangéliumok helyes felfogása és értelmezése végett az ó-szö-

vetséghez kellett folyamodni, mint a melyből amazok kiindulnak s a melylyel bensőleg szorosan összefüggenek.

Végre pedig a reformáció már dogmatikus tekintetknél fogva is visszautasította a katolikus egyházi énekeket s vallásos olvasmányokat, a nélkül hogy azokat azonnal másokkal helyettesíthette volna. A régieket el nem fogadta, újakat még nem teremtett. De a minek így híjával volt, azt, még pedig az isteni ihlet tekintélye által fölmagasztosulva, előtalálta az ó-szövetség könyveiben; tehát átvette és befogadta. Az eddig használatban volt himnuszok helyett Dávid zoltárait énekeltette híveivel, a szentek legendái helyett a prófétákat olvastatta velök, s az ó-szövetség így behatott a templomokba s a családházakba, a melyekből ezelőtt jóformán ki volt zárva.

Az ó-szövetséggel új jelentőséget nyert eredetijének régi nyelve, a héber is.

A reformáció el nem ismerhette a bibliának a római egyház által elfogadott latin fordítását, mely sok tekintetben lényegesen eltér a héber eredetitől. Vezérferfiak az akkor napirenden levő hitvitákban és tudományos értekezésekben a szentírás eredeti szövegére mentek vissza. Újabb, a héber eredeti után készült bibliafordításokat adtak a nép kezébe s azért, mint Luther még férfikorában tette, szélitiben kezdték tanulmányozni a héber nyelvet, melynek tudományos feldolgozása csak most s épen a reformáció embereinél vette kezdetét, de a melylyel, hogy az egyház ellen intézett támadásokat sikeresebben visszautasíthassák, a katolikus főpapoknak és theologusoknak is behatóbban kellett foglalkozniok.

Tudományos körökben, valamint az egyetemeken is, hol e czélból új tanszékeket állítottak fel, keresve kerestek tanárokat vagy csak magántanítókat a héber nyelv előadására. Mint hajdanában szent Jeromos, a Vulgata szerzője, hogy a héber nyelvet elsajátítsa, a talmud bölcsői közt kereste tanító mestereit, úgy fordultak most minden oldalról még érsekek, bibornokok és a szerzetes rendek főnökei is zsidó tudósokhoz, hogy általuk megismerkedjenek az ó-szövetség nyelvével és a biblia utáni héber irodalommal. A keresztény világban mind sürfiben kezdtek foglalkozni a talmuddal és midrással, kivált pedig a zsidó biblia-kommentárokkal, hogy belőlök megtanulják a szentírásnak legrégibb ráuk maradt magyarázatait, s előszeretettel tanulmányozták a zsidók

titoktanát, a *kabbalát*, hogy sokszor rejtélyes tételeiből kimagyarazzák a kereszténység miszteriumait.

Mindenütt kerestek héber bibliákat s egyéb héber könyveket s ezeknek olyan jó volt keletük, hogy többnyire keresztények állították fel az első nagyobb héber nyomdákat. Bomberg Dániel kivált a keresztények unszolására nyomatta ki óriási költségen a talmud első tökéletes kiadását, valamint a híres *Biblia rabbinica magná*, mely a héber szöveget s araméus fordítását számos zsidó kommentárral tartalmazza és három tized alatt három kiadást ért.

Mennyire nélkülözhetetlenek tartották akkoriban a tudományos és művelt körökben a héber nyelv ismeretét, érdekesen megvilágítja a tény, hogy gyakran, mint például Krisztina svéd királyné, még hölgyek is foglalkoztak vele, s hogy nők közt nem ritkán héberül folyt a levelezés.¹⁾

Ilyen körülmények közt *megváltozott az a középkorból átörökölt közszellem is, mely mindaddig oly szűkkeblű és úrgalmatlan volt a zsidók irányában.*

Igaz, még mindig elnyomták és megvetették őket s a leggonoszabb dolgokat hitték és híresztelték róluk. De azért bizonyos kegyelettel kezdtek beszélni arról a népről, mely hajdanában vette s egész odáig hűségesen megőrizte a szentírásnak most új érvényre jutott eredetijét, s az annyira becsült szent nyelvnek, legalább vallásos és tudományos életében, még mindig birtokában volt. Kevésbé elfogultan kezdték tekinteni multját, s ez kedvező hatással volt jelen állapotára is.

Elismerték, hogy a zsidó nép, mint Istennek kiválasztott népe, a kereszténység keletkezéseig az egyedüli volt, mely az igaz Istent hirdette, s hogy a kereszténység tőle indult ki. A vallásos pártok közt folyt heves tollharcz gyakran szült oly termékeket is, melyek, mint például Luthernek *»Dasz Jesus ein geborener Jude gewesen«* című könyve, csak önvédelmi vagy támadási czélból irattak ugyan, de azért közvetve mégis hatalmasan elősegítették a zsidóknak s a zsidóságnak méltányosabb s enyhébb megítélését. A tekintélyes, nem ritkán magas rangu keresztények, kiket héber tanulmányaik zsidókkal, s pedig ezek legjobbjaival hoztak össze-

¹⁾ A rendkívüli tekintélyre vonatkozólag, melyre a héber nyelv a reformáció korszakában és annak következtén Európaszerte jutott, az itt felhozottakon kívül számos érdekes adat található *Graetz*nél, *Gesch. d. Juden*, IX. 91—96., 161—2., 192—200., 223—230. l., X. 9. és 93. l.

kötetésbe, rendszeren elismeréssel, gyakran a nagyrabecsülés meleg hangján beszéltek zsidó tanítóikról és levelezőikről, s ezen elismerésüket kisebb-nagyobb mértékben átvitték az összes zsidóságra. És példájuk hatott a nagy tömegre, mely lassanként megszokta egészen más szemekkel nézni a zsidókat, a kikre azelőtt csak megvetéssel vagy gyűlölettel szokott volt tekinteni.

Az ez ügyben teljesen megváltozott fölfogásra nagyon jellemzők az ugynevezett »fél-zsidók« (Semi-Judaei) vagy »zsidózók« (Judaizantes, Judencer), kik a reformációval járó forrongások következtében különféle helyeken és időkben felmerültek. Sokan csak elméletük vagy theologiai tanulmányaik irányá által érdemelték ki ezen gúnynévnek tekintett elnevezést. Alkalmazták azt mindazokra, kik az evangéliumokat az ó-szövetség nyomán, emezt pedig többé-kevésbé a zsidó hagyomány vagy zsidó kommentárok szerint szokták magyarázni, de alkalmazták azokra is, kik tudományos vagy vallásos kérdésekben hivatkoztak a zsidók idevágó irodalmára, ezt tiszteletlen tartották, vagy épen védelmezés is támadások ellenében. Ily értelemben »judaizáns«-nak vagy »fél-zsidó«-nak gúnyolták ellenségei Reuchlin Jánost, ki a héber nyelvtudományt a keresztény tanulmányok körébe bevitte és az elégetésre ítélt talmudot védelme alá vette, továbbá Grotius Hugót, sőt magát Calvint is²⁾; az ágostai hitvallás 17. cikkje meg a *Chilistákat*, kik újabb megváltót vártak, kárhoztatta »zsidó nézetek terjesztése« miatt.

De voltak olyanok is, a kik az eredeti s igazi kereszténységet az által vélték visszaállíthatni, hogy tényleg felkaroltak több olyan zsidó vallásos gyakorlatot, melyet az ó-szövetség előir, a kereszténység eredetileg szintén kötelezőnek tekintett és csak később elvetett.

Az efféle zsidózók majdnem egyidejűleg keletkeztek Angolországban, a Rajnamelléken, Cseh-, Lengyel- s Oroszországban. Mindnyájan szóval s írásban dicsőítették a zsidóságot és többé-kevésbé nyíltan hirdették, hogy csak a zsidó vallás uralmának visszaállításától várható az üdv. Sőt megtörtént az is, hogy többen, köztük papok és szerzetesek, elmélyedve a szentírás olvasá-

²⁾ L. a »Calvinus Judaizans« című polemiaát *Hunnius Argilinus* 1593-ban Wittenbergben megjelent munkában II. 635. l. köv.

sában és a zsidó vallásos irodalom tanulmányozásában, vagyonuskat és szabadságukat, sőt életüket is kockáztatták és a zsidóságra tértek.¹⁾

II.

A magyar reformáció és a biblia. — Az ó-szövetség új érvényre jut. — Befolyása a magyar reformáció költészetére. — A bibliai és héber tudományok ápolása és felvirágzása. — Héber nyelvtudományok protestáns és katolikus iskolákban. — Bibliai fordítások. — Oláh Miklós levelezése Campoi Jánossal. — Újabb adat Élijá Levita életrajzához. — A közvélemény minálunk is megváltozik a zsidók javára.

Hasonló okok hasonló viszonyok közt hasonló eredményeket szoktak szülni. A reformáció következtén felmerült, fentismertett általános jelenségekkel találkozunk a magyar reformáció korszakában is.

Mig azelőtt, mint Szkhárosi éneki²⁾,

Az bibliának nem vala híre,

Az breviárnak nagy sok könyvere —

a megváltozott idők új jelszava hallatszik ki ugyancsak Szkhárosinak e versszakából:

De vegyük elő az szent bibliát,

Reánk ne várjuk Isten ostorát,

Ottan meglátjuk szent akarját,

Irgalmasságát, mind haragját.³⁾

A kik a reformáció hívei lettek, az anyaegyházból való kilépéseket azzal igazolták, hogy »a szentírás tudós magyarázói által« meggyőzettek róla, hogy »eddig tévelyegtek s az emberi hagyományok hamis ösvényén jártak.«⁴⁾ A katolikus hitelveket s valóságos gyakorlatokat pedig kivált azzal az okadatolással szokták megátadni, hogy

Semmi nincsen erről lám a szentírásban.⁵⁾

Viszont a katolikus egyháznak, hacsak a küzdelem elől ki-

¹⁾ Mindezekre nézve I. a részletes adatokat és kútforrásokat *Gratz*-nél I. h. IX. 177. köv., 519. I. köv. X. 91. köv., valamint *Schudtnál*, *Juedische Merkwürdigkeiten I*, V. k. 16. fejt. A különféle zsidó felekezetekről alantabb bővebben szólunk.

²⁾ *Régi magy. költők tára*, II. 225. l. 121—2. sor.

³⁾ *U. o.* 145—8. sor.

⁴⁾ *Jakab Elek*, *Dávid Ferencz élete*, 11. l.

⁵⁾ *Szkhárosi u. o.* II. 183. l. 185. sor.

térni nem akart, a reformációt az általa elfoglalt hartzérré követnie s a maga részéről is utálnia kellett a szentírás azon helyeire, melyek az ő felfogását s gyakorlatát igazolják. S így minden oldalról hivatkoztak a bibliára, mely most mindinkább a nép könyvévé kezd válni. A reformáció előtti időkből csak egy vagy két magyar bibliafordításból maradtak ránk kisebb-nagyobb részek. Luther fellépése után sűrűn érik egymást a kiadások, melyek az ó- és az új testamentomot, majd egészben, majd egyes részeiben, különféle magyar fordításban adták a nép kezébe.¹⁾ A bibliának szava mind sűrűbben kezdett hangzani; a fentebb felsorolt okoknál fogva, kivált a reformáció táborában, aránylag legsűrűbben az ó-szövetségé.

Az akkor napirenden levő hitvitákban a legszokásosabb s leghatalmasabb okokat rendszeren »a próféták és Mózes törvénykönyvéből« kölcsönözte mind a két fél²⁾, s a szószéken tőlök vett szövegekből szoktak kiindulni. A templomokban elénekelték Dávid zsoltárait, melyek már 1548-ban jelentek meg Benczédi Székely István fordításában. A költészet pedig majdnem kizárólag az ó-szövetség befolyása alatt állt. Ennek nyelve és tartalma, mint láttuk, leginkább felelt ugyan meg mindenütt e kor szellemének s tényleges viszonyainak, de sehol annyira mint az akkori Magyarországon és Erdélyben. Itt mindig új hasonlatosságot találtak a mindennapi szomorú események és azok közt, a melyeket az ó-szövetség könyvei elbeszélnek. Az Egyiptomból kivezetett Izraelben, mely hosszú vándorlás után végre hazát lel, hol minden oldalról ellenségek környezik, a maguk népére ismertek; a kegyetlenül földült s kifosztott Palesztinában a maguk hazáját látták. A babilóniai fogságba hurczolt zsidók a rabságra jutott önművéreikre emlékeztették őket, és »Juda leányának jajkiáltása«-lól saját feleségeik s leányaik keserves sirását vélték kihallani. Valóságossággal eltelt, hitért és nemzetért küzdő kemény férfiakat követelt e kemény kor, olyanokat, a minőket az ó-szövetség mutat: hősokeket, a kik szétverik a filiszteusokat, ammonitákat s moabitákat, értsd a törököt, tatárt, de minden egyéb ellenséget is, kivált ha más hiten, tehát »pogány« volt.

¹⁾ A magyar bibliafordítások időrendszerinti listáját I. *Balla*ginál »Tanulmányok a magy. bibliafordítások körül«, Nyelvtudom. közlemények, III. 39—42. l.

²⁾ Érdekes példát I. *Jakab Elek* u. o. 11. l.

Azért kiválóan az ó-szövetségből veszi ihletét a magyar reformáció költészete, s többnyire abból meríti énekeinek tárgyát. Átdolgozza a zsoltárokat, melyekkel imádkozik, Jeremiás siralmait és Jób kinszenvedéseinek elbeszélését, melyekkel elpanaszolja saját vagy nemzetének fájdalmát. Dicsőíti »az drága és istenfélő vitéz Gedeon«-t, a ki megszabadította »Pogánok markából az Izrael fiait«¹⁾, az »erős vitéz Sámson«²⁾, Sámuelet, Sault, Dávidot. Egyes patriarkák és próféták mellett megénekli a zsidó nép véréntánút, valamint Juditot, az »eszös és bölcs asszon«-t, ki »fejét vevé« Olofernesnek, és versebe szedi az ó-szövetség legkülönfélébb elbeszéléseit, néha egész könyveit, végre pedig számos olyan helyét, a melyet felhasznál az akkoriban mindig esipős, gyakran nyers vallásos polémia céljaira.³⁾

Ily körülmények közt minálunk is virágzásnak indultak a bibliai s ezek kapcsán a héber tanulmányok, kivált a reformáció hívei közt. Tudnivágyó ifjak, buzditva és támogatva városok, főurak és fejedelmek által, Erdélyországból s a hozzácsatolt vagy szomszédságában levő magyar részekből sűrűen ellátogattak Németországba, Hollandiába és Svájcba⁴⁾, melyeknek főiskolái megannyi gőczpontjai voltak az akkori theologiai tudományoknak. Ezek pedig szorosan összefüggtek a szentírás nyelvének s eredeti szövegének, de mint láttuk, még a biblia-utáni héber irodalomnak is tanulmányozásával. Erre nézve igen jellemző a következő, bár valamivel későbbi időkből való tény. Leusden János, az utrechti egyetem héber tanára, a biblia héber szövegének értelmezésére írt »Compendium biblicum«-ának 1685-ben megjelent 3. kiadását »kivált magyar tanítványai kérelmére« eszközölte, magát a könyvet pedig Apafi Mihálynak, Erdély s a hozzácsatolt magyar részek fejedelmének ajánlja, mivel »különösen ennek országból számosan jönnek Utrechtbe, hogy ottan, a fejedelem által

¹⁾ U. o. II. 74. l. köv.

²⁾ U. o. 289. köv. és 334. l. köv.

³⁾ Az itt felhozott, különben köztudomású tények bebizonyítására bő anyagot nyújt a *Szűldy Áron* által kiadott Régi Magyar Költők Tára II—IV. köt.; v. ö. *Kardos Albert*, A XVI. század magy. lyr. költészete (kivált 5—7, 20—34, 52. l. köv.) és *Herzog Manó*, A biblia befolyása a magy. irodalomra a XVI. és XVII. században, Magy.-Zsidó Szemle, II. 417. l. köv.

⁴⁾ L. *Frankl Vilmos*, A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században 196. l. köv. és *Franklói*, Melancthon és magyarországi barátai, Századok, 1874. 149. l. köv.

bőségesen támogatva, szorgalmasan tanulhassák a görög és a héber nyelvet.)¹⁾

A reformáció első magyar költői, mint Farkas András, Batizai András, Dévai Biró Mátyás és Erdősi Sylvester János, egytől-egyig megfordultak volt a wittenbergi egyetemen. S így nem meglepő, hogy költeményeikben itt-ott hivatkoztak valamely héber szónak eredeti jelentőségére²⁾ és a bibliai történeteket nem a szentírás elbeszélése, hanem a későbbi zsidó hagyomány szerint adják elő.³⁾ Egyikük, Erdősi, 1544 körül egy ideig a héber nyelv tanára volt a bécsi egyetemen.⁴⁾

A debreczeni, sárospataki, kolozsvári s egyideig a mosóczi protestáns felsőbb iskolákban a latin és görög nyelv mellett a hébert is tanították.⁵⁾ A besztercebányai protestáns gimnázium 1574-iki tanrendjében előfordul »zsidó nyelvtan« és »a szentírás zsidó szövegének magyarázása.«⁶⁾ A kolozsvári főiskola e korbéli tanulói közül Tholnai Bálintot, a héber, vagy mint akkoriban mondták: zsidó nyelvben való ritka jártasságáért *zsidónak* szokták nevezni.⁷⁾ Rustler Mihál mestert, a sopronyi protestáns iskola egyik tanárát (1574—79.), kivált kitünő héber nyelvtudománya miatt szokták magasztalni, Szegedi Istvántól pedig 1591-ben

¹⁾ L. *Goldziher Ignác*, Egyetemes Philologiai Közöny VII. évfolyam 42. l.

²⁾ A *Batizimál* többször (Régi magy. költők tára II. 109. l., 440—1. s.) előfordul »Maosim«, mint már az összefüggésből kitűnik, megfelel a héber *Mausim*-nak, Dániel 11. 38—9. v. Batizi, a Vulgatával és Lutherrel, tévesen tulajdonnévnek veszi ugyan, de helyes magyarázatából: »Maosim zsidóul, magyarul erősség,—Kóvár, kőpalota, kazdagság és bőségség« (u. o. 461—2. s.) világosan kitűnik a költőnek héber nyelvismerete. *Ilosvai* pedig a *Sokféle neveknek magyarázása* harmadik részében (u. o. IV. 258—63. l.) nagyszámu férfi- és nőnevet, többnyire helyesen, magyaráz a héberből.

³⁾ Példát rá l. *Tindinál*, *Sokféle részgyögyöl*, 7—24. és 48—69. sorban (Régi magy. költők tára III. 262—3. l.) Az itt előadott mese zsidó forrására már *Szűldy* utal (u. o. 453. l.) Más példával találkozzunk *Szeremlyéni Mihály*, Egyiptomból kijövéséről Izraelnek 33—40. sorában (u. o. II. 234. l.) Az itt elbeszélt mese forrása: *Midrás-Rabáth*, *Semóth* 1. Mind a két költő azonban aligha egyenesen a héber forrásból merítette az általa feldolgozott zsidó mesét, hanem valószínűleg valamely későbbi legenda-gyűjteményből.

⁴⁾ Régi Magy. Költők Tára II. 435. l.

⁵⁾ *Jakab Elek* i. h. 71. l., *Frankl* i. h. 33. l.

⁶⁾ *Frankl* i. h. 178. l.

⁷⁾ *Jakab Elek* i. h. 75. l.

jelentek meg magyarázatok a nagyobb pófétákhoz.¹⁾ Maguk a lelkészek szívesen megragadták az alkalmat, hogy a szószéken héber tudományukat mutassák be hallgatóiknak²⁾ és a bibliafordítók elég fontosnak tartották könyvük czimlapján kitenni, vagy az előljáró beszédben kiemelni, hogy »a sidó nyelvből«, »az sidó nyelvnek igazságából«, vagy »a héber eredetinek leghűbb értelme szerint« fordítottak.³⁾

A theologiai tudománynak ez új irányát követve, a magyar katolikus egyház is gondot fordított a héber tanulmányokra. A jezsuiták nagyszombati iskolájának 1558. tantervében fel van véve »A szentírás magyarázata s ezzel kapcsolatban a héber nyelv.« Az 1581-ben megnyitott kolozsvári katolikus főiskolán előadott nyelvek közt első helyen áll a héber.⁴⁾

Oláh Miklós, II. Lajosnak és Mária királynénak mint államférfiú és mint a tudományok művelője és pártfogója, egyaránt kiváló titkára, később esztergomi érsek s az ország primása, ó-szövetségi és héber tudományos kérdésekben többször fordult Campoi Jánoshoz, ki kivált azért foglalkozott a biblia eredetijével és héber nyelvtudománnyal, hogy Luthert és Melanchthont megczáfolhassa »ugyanazokból a könyvekből, a melyekkel a maguk állításait igazolják.« Egyebek közt Dániel könyvének hű fordítását és magyarázatát kéri »a héber nyelvben kitűnően jártas férfítól, ki a Prédikátor könyvét a héberből latinra fordította.« Ezen fordítást, mint írja, többször átolvasta s régibb fordítással összehasonlította. Kéri és buzdítja őt, hogy »ezen hasznos és üdös működését ezentúl is folytassa.«

Mellesleg megjegyezzük, hogy Campoi János válaszó le-
velében egyebek közt előfordul egy Elijá Levitára vonatkozó érde-
kes adat, mely e nagyhirű zsidó tudós életiróinak figyelmét eddig-
elé kikerülte. Oláh Miklóshoz intézett idevágó sorai a következők:
Hogy Dániel könyvének értelmezésére nézve minél biztosabb fel-
világosítást nyujthassak, »zsidókhöz fogok fordulni, kik Németor-

¹⁾ Frankl i. h. 153. és 400. l.

²⁾ Jakab Elek u. o. 196. l.

³⁾ Az előbbi olvasható Melius Péter 1565-ben megjelent Jób-fordításában, valamint a két Sámuel és Királyok könyvének fordításában, az utóbbi Bogáthnak még kiadatlan Jób-fordításában. I. Frankl i. h. 368. l. és Erdélyi országgyűlési emlékek, X. 166. l.; v. ö. Károlyi Gáspárnak bibliafordításához írt előljáró beszédét.

⁴⁾ Frankl i. h. 35. 43. és 111. l.

szágban szép számmal vannak. De van köztük egy, ki az utolsó ezer évben élt zsidók közül a legtudósabb, Éliás, származásra nézve német, ki azonban majdnem egész életén át Olaszországban tartózkodott, *jelenleg pedig* (a levél 1532. február 4-én kelt) *a főtisztelendő aquilejai patriárka házában él Velenczében*. Ha elérhetem, hogy néhány hónapot tölthetek nála: föltötte boldognak fogom magamat tartani.«¹⁾

Már fentebb kiemeltük, hogy a biblia tekintélyének emelkedésével s a biblia nyelvének tudományos ápolásával lassankint eltűnt az a mély megvetés, melyvel mindaddig tekintettek a zsidókra s a zsidóságra; ezek most elismerésre, itt-ott dicsőítésre is találtak. Alantabb látni fogjuk, hogy így volt az akkoriban a magyar világban, különösen Erdélyben is, sőt bizonyos külső körülményeknél fogva itt sokkal inkább, mint tán Anglia kivételével, a többi keresztény országban.

¹⁾ *Ipolyi Arnold*, Oláh Miklós levelezése 192—4. l. Az Élijá Levitára vonatkozó adatot l. u. o. 193. l. Emлитésre méltó, hogy Apafi Mihály magán könyvtárában több más héber könyv közt Elijá Levita héber grammatikája is megvolt; l. *Kemény József*, Notitia historico-diplom. sat. I. 187. l. Eliae *Servitae* helyett *Levitae* olvasandó.

Budapest.

KOHŒ SÁMUEL.

(Folytatása a jövő számban.)

Nágara Izraél.

I.

A spanyol kör utolsó nagy énekesét ismertetjük e sorokban — Nágara Izraélt. Ő valóban phönix, ki több mint százéves pihenés után még egyszer és utoljára ébredett föl hamvaiból, de már idegen földön. Elénekelte dalát, azután nyom nélkül eltűnt. Hamvait az idegen föld elnyelte, az ellenséges lég szerteszórta. Belőlük a phönix nem támad fel többé.

A végzetes spanyolországi kiűzés szellemileg is mélyen sujtá a zsidóságot és a költészet e százados szünetelését szintén ennek kell tulajdonítanunk. Kikre még tegnap büszkeséggel néztek külföldi hitfeleik, kikről el volt terjedve a büszke nézet, hogy mindannyian Dávid királyi házának származékai — a spanyol zsidóság ott állott hazátlanul, reménytelenül. Kiűzve hona határiból siratja a földmives vetését, a kereskedő vagyonát, az államférfi állását, és hány tudós panaszkodik könyvek közt, hogy munkálódása meg van bénítva, mert elrabolták könyveit. Most hová, most merre uj hazát keresni?

Ha igaz lenne is, hogy dicső fényben állott még Izraél országa, midőn elődeik először léptek a most elrabolt ország hatáiraira, mit keresnének most a réges-régen romban fekvő helyeken?

És mégis az őshaza felé vonzotta őket minden és a hazátlanok — talán öntudatlan is — az ősrégi hon felé keletre indultak uj hazát keresni.¹⁾

A kelet zsidósága könnyűen telt szemekkel, de tárt karokkal fogadta szerencsétlen testvéreit, megosztotta velök mindenét — az inséget s nyomort, mi osztályrésze volt. Algir, Marokkó, Tunisz s Egyiptomba vándoroltak a legtöbben. Számosan jöttek Damaszkusba. A damaszkusi zsidók szívesen látták hitsorsosaiikat, megosztották velük eledelüket, lakhelyüket, de nem — templomaikat. A damaszkusi zsidók zöme a moszтарab ritussal élt, egy kisebb rész szicíliai zsidó községet képezett s az ujjonnan

jöttek alapították harmadikul a szefárdi községet.¹⁾ E legutóbbi rövid idő alatt nemcsak túlszárnyalta a régibb két hitközséget, hanem túlszaporodván a környékben — így Gázában — új községeket alapított,²⁾ melyeknek — úgy látszik — rabbijaikat is ő szolgáltatta.

A damaszkusi hitközségben egy bevándorolt spanyol család újra befolyáshoz jutott; egyik tagja a kor nagyhirű kabbalista mesterének, Lurja Izsáknak volt tanítványa. Tudományossága és egy igen kedvelt munkája a »Lekach tob«³⁾ által oly hirre tett szert, hogy Damaszkus hitközsége rabbijának választá.⁴⁾ Midőn — a legnagyobb valószínűség szerint — Gáza községe az anyaközséghez fordult rabbiért, ez a már akkor elhunyt rabbijának fiát küldte ez állomásra.

E fiú volt *Rabbi Izraél ben Mose Nágara*⁵⁾ (olv. Nadzsara.)

* * *

Nágara Izraél született 1566. év táján Damaszkusban.⁶⁾

¹⁾ Zunz Ritus d. s. P. 55. l.

²⁾ Graetz u. o. 31. l. Berab Jakob Resp. 33. l.

³⁾ *Azulai* rendkívüli magasztalólag nyilatkozik e műről.

⁴⁾ *Conforte* Kore Hadoroth 37. a.

⁵⁾ Hogy a Nágara-család spanyol eredetű, majdnem kétségtelen, mert nem találunk esetet, hogy a benszülött családok oly hamar beolvadtak volna a spanyol hitközségekbe, főleg pedig, hogy oly előkelő állást foglaljanak ott el. *Kaysersling* (Gesch. der Juden in Navarra) utal egy *Nagera* nevű családra. A név maga még nem nyujtana elég biztosítékot, mert viszont Konstantinápolyban már régen lakott egy *Nágar* nevű család, melylyel már Izsák bar Seseth rezponzumaiban találkozunk. Valószínű is, hogy a család a *Nágara* nevet csak Törökországban vette föl, vagy legalább ott lett ilyen törökös hangzásúvá az eredetileg spanyol név.

⁶⁾ Születési évére nézve semmi határozott adatot nem találunk sem saját műveiben, sem egyebütt. A fentebbi évszámot a következő adatokból nyertük, mint legvalószínűbbet: Apja (Azulai Sem haggedólin) 1581-ben halt meg, mely évben, mint a »Mémé Izraél« bevezetéséből kiviláglik, ő nem lehetett több 14—15 évesnél és ennek megfelelőleg első munkája megjelenésekor, mely 1587-re esik legfőllebb 20 éves volt, tekintve, hogy egész szereplése e korszakon túl esik. Végül ha tekintetbe vesszük, hogy *Conforte* őt azon korszak férfiai között számolja föl, kik közül többeket ő (Conforte) még 1652-iki második jeruzsálemi útja alkalmával is életben talált, úgy születési évét hátrább semmi esetre sem tehetjük. *Dukes*, ki bővebben szándékozott Nágaráról értekezni a »Geschichte der neuhebr. Poesie« című művében, az 1560-ik évet teszi Nágara neve után, mely annál helytelenebb, mivel ott nem is születése évét, mint inkább virágzása korát látszik jelenteni.

Apja már ekkor hirnevének tetőpontján állott és gyermeke nevelésére a legnagyobb gondot fordítá. Akkoriban már nagyban divatozott keleten a nevelési mód, mely a törát és talmudot egyaránt elhanyagolva, a Zóhárra és egyéb kabbalisztikus munkákra vetette a fősúlyt. De az ősz Nágara, ki ugyan mint Lurja közvetlen tanítványa ¹⁾ a kabbala erős híve volt ²⁾, korántsem mulasztá el gyermekét a szentírással és talmuddal megismertetni, amiről költőnk művei lépten-nyomon fényesen tanuskodnak. Hiszen a szentírási költészet volt az egyetlen forrás, melyből merithetett, melyben magasan szárnyaló költői lelke táplálékot talált, mert a spanyol zsidó költők műveit az idők és viszonyok szerencsétlen volta elzárta előle.

Talán épen azon korban, midőn az atya a felserdülő ifjúval a kabbala tanait ismertetni óhajtá, ragadta el a halál. A már 14—15 éves ifjú ezután sem maradt gondozás nélkül. Elhunyt rabbijának fiáról a község gondoskodott. Különösen egy Cháim ibn Cháim ³⁾ nevű, jótékonyágáról magasztalt damaszki lakos vette pártfogása alá és részesítette gondos tanításban továbbra is a mindig szebbnél-szebb reményekre jogosító ifjút.

Már e korban költőnk szorgalmasan dolgozott a költészet terén. Ifjúi lelkesedéssel, gyermeki pajzánsággal és könnyedséggel írt költeményei 19—20 éves korában tekintélyes gyűjteményre szaporodtak. A gyermek elméjére, de főleg zenei érzékére mélyen hatottak a régi hazából hozott spanyol dalok, melyeket hitsorsosai ajkáról elég alkalma volt hallani és végre is a korán atyai felügyelet nélkül álló gyermek örömeit hallgatta Damaszkus utczáin és mulatóhelyein a török s arab népdalokat; lopva eljárógatott mindenüvé, hol ilyeneket hallhatott és bár jelentkező valóságos érzéke megvetéssel fordult el azok tartalmától, a dalok fül-

¹⁾ Vital Cháim névszerint nem említi őt. Lurja tanítványai között, (Lásd erre nézve Vital önéletrajzát 14. b. és *Graetz* IX. idevonatkozó 8-ik jegyzetét), míg *Conforte* (41. b.) első sorban emlékezik meg róla. Kétséget nem szenved, hogy Vital költőnk iránti gyűlöletből készakarva hagyta ki apja nevét. Az egyik névtelenül említett tanítvány helyébe bátran Nágara Mózes nevet tehetjük.

²⁾ Műve, a Lekacli tob, erősen kabbalái színezetű, a miért is Richard Simon épen nem kedvezőleg nyilatkozik róla, szemben Azulai-val. Busch Jahrbuch V. k. 235. l.

³⁾ Lásd a Mémé Izr. bevezetését. »Olyan voltam házanál mint saját gyermeke, reggel, délben, este egyaránt otthon várék nála.«

bemászó rithmusai és dallamai folyton visszahangoztak fülében. Ezekről ő nem is törekedett menekülni.

A legvallásosabb érzelmek, a lángoló istenszeretet, az ünnepi lelkesedés, az elpusztult isteni szentély fölötti kesergés, a messiási remények önkénytelenül is e kedvelt és talán nagyon is utczai dallamok alakjában léptek föl az ifjú lelkében és ő vonakodás nélkül önté ki beléjük érzelmeit.

Az utczák dalai csupán zenei érzékére hatottak, de lelkét ugyszólván teljesen érintetlenül hagyták. Nem ismert ő más érzelmeket, mint a melyeket a kabbala befogadott és elismert, mert hatalmasan uralkodott ez az egész keleti zsidóságon, a filozófiát és a földi érzelmek költészetét kegyetlenül száműzte és helyüket maga foglalta el.

Az ifjú látta, mint férnek össze ezen érzelmek a trágár utczai dallamokkal és fáradhatatlanul dolgozott tovább. ¹⁾ Nem hiszi — úgy nyilatkozik a Zem. Izr. bevezetésében — hogy hitsorsosai továbbra is ezen erkölcstelen dalokat fogják énekelni, midőn ő ugyanezen dallamokra vallásos énekeket szerzett számukra. Csak nem fogják szándékosan mellőzni azt, a mi megengedett, hogy élvezzék azt, a mi tilos. ²⁾

E költemények már első megjelenésükkor rendkívüli hatást keltettek. Azt beszélték, hogy a kor legnagyobb tekintélye, a kabbalista »oroszlány« ³⁾ Lurja Izsák bámulattal olvasta e költeményeket és azt mondta róluk, hogy az égben rendkívüli öröm támadt e költemények fölött. ⁴⁾

Többen az újabbak közül is ténynek vették, hogy Lurja

¹⁾ Héber dalokat idegen versformákra írni nem volt ritkaság. Eltekintve az arab versmértéktől, mely végre polgárjogot nyert a zsidó költészetben, olasz zsidók gyakran használták a terzinát és Moskató Juda, a Kuzari híres kommentátora, héber szonettekét írt. Hebr. Bibl. V. k. 102. l. Ugyanezt találjuk később Luzatto Cháimnál.

²⁾ Érdekes, hogy a keresztény egyház az első századokban épen ily czélből készítettett pogánydallamokra keresztény énekeket. Lásd *Dukes* Gesch. d. n. h. P. 9. l. és *Rambach* Anthologia I. 46. Zsidóknál már Nágara előtt élt e szokás, de nem oly mértékben mint nála.

³⁾ Rendesen נָשִׁיתָ névvel jelöltetik.

⁴⁾ Azulai II. 46. l. »És Rabbenu Háari nevében azt jegyezték föl... Tudvalevőleg Lurjától írott munka nem maradt reánk. Tanait és nézeteit tanítványai irataiból ismerjük.

igy nyilatkozott; ¹⁾ pedig ez lehetetlen, mivel ő e költemények megjelenésekor már másfél évtized óta sirban feküdt. Lurja ugyanis Conforte szerint 1573-ban, Azulai szerint már 1572-ben meghalt, ²⁾ a mikor költőnk épen nyolcz éves lehetett.

De mily fényes bizonytságot tesz ezen általános hitelt nyert állítás ama hatásról, melyet a *Zemiroth Israel* a kabbalistákra tett! Az elhunyt mesternek meg kellett szólalnia, hogy magasztalja e költeményeket!

De vajjon Nágara Izraél kabbalista költő volt-e? Atyja — mint láttuk — korábban halt meg, semmiut hogy fiát a kabbala tanaiba bevezethette volna. Érintetlenül bizonyára nem maradt N. Izraél az egész keleten uralkodó kabbala hatásától, de korántsem merült el abba.

A kabbala érthetetlen titokzatosságáért, csodatevő fogásaiért, homályos tanaiért nem hevült ő soha. Számos költeményei közt nincs egyetlen egy sem, melyben az akkoriban annyira divatozó titokzatos nevek, misztikus jelentésű betűösszetételek fordulnának elő és a melynek megértésére a tisztán érző emberi szívnél egyéb kívántatnék. ³⁾

Hanem volt a kabbalának egy oldala, mely korántsem a kabbala terméke, de a melyet ez örömet tulajdonított magának, a kabbala egyetlen költői oldala, és ez: *Isten szerelme Izraélhez*. Ez az ábrándos költői felfogás, mely feltalálójával a lánglelkű prófétákat, születési helyéül Czion hegyét ösméri, mely költészetéből mitsem veszítve végig vonult a talmud tengerén, mely minden anthropomorfizmusa mellett nem szűnik meg a legtisztább monothéizmus lenni, melyet a kabbala inkább titokzatossága mint magasztossága miatt ölelt fel, ez volt, mi Nágara lelkét áthatotta.

Ennek köszönhették költeményei első sorban a közkedveltséget, melyet találtak és ez volt az, minek kedvéért a kabbalisták az elhunyt mestert megszólaltatták.

Talán az egyetlen e korban, ki ezen megütközött, Menáchem di Lonvánó volt. Menáchem korának egyik leghiggadtabb gondol-

¹⁾ Azulai ezen állítását minden fontolgatás nélkül átvette *Dukes* u. o. 82. l. és 157. l. Hasonlóan *Friedländer* a »Pizmonim« kiadója; lásd E16-szavát.

²⁾ Lásd *Graetz* fentebb idézett jegyzetét.

³⁾ A Zóhárra egyszer hivatkozik csupán, egy viddúi (bűnvallomás)-szerű költemény föllírátában. *Zem. Izr.* 120. l.

kozású kritikusa, tudósa és verselője volt, de bizonyos, hogy támadásait bizonyos költői féltékenykedésnek is kell tulajdonítanunk, mely szavaiból eléggé kiérzik.

»Sté Jádóth« című művében (142. l.) mindenek előtt hibáztatja azon szokott eljárást, »hogy Izraél községe és Isten közötti viszonyra oly kifejezésekkel élnek, minőket a szerelmesek használnak egymás között. Habár ezt az Énekek énekében találjuk is, ez által még nincs fölhatalmazás adva bárkinek ilyenek használatára.« Miután utal arra, mennyire került ő ezeket, így folytatja: »Lásd, ennyire óvakodtam én ebben a tekintetben. A »Zemiroth Izraél« szerzője bizony nem sokat törődik ezzel és több helyt esik e vétségbe. Megenged magának oly kifejezéseket, melyeket csak szerelmesek mondanak egymásnak.«

A történetirő megelégszik ez érdekes megjegyzés konstatálásával; az esztétikus Menáchem vádjával szemben bizonyára nem fog habozni kijelenteni, hogy épen e hiba Nágara költészetének legmagasabb, legmegragadóbb pontja.

Nem kevésbé érdekes Menáchem di Lonvánó másik vádja, a melyben kikel a nyagon is profán forma ellen. Főleg azt rója meg, hogy Nágara annyira befolyásoltatta magát a dallam eredeti szövege által, hogy az új szöveg nem csupán a dallamot nyeri attól, hanem kezdő szavainak hangzása is megfelel annak, mi az olvasóban akaratlanul is profán gondolatokat ébreszt. ¹⁾ »Én — folytatja — midőn Damaszkusban jártam, meginttettem őt azért.«

E vád Nágara kortársaiával, számos elődeivel és követőivel együtt éri. Úgy látszik, hogy az akkori zsidó közsellem, minden fanatizmusa mellett, nem talált ebben hibáztatni valót és Menáchem tiltakozása legkevésbé sem gátolta Nágara követőit, hogy ebben is utánozzák példaképeiket.

Mielőtt ezen első költemények további sorsára térnénk, végezzünk egy másik jóval veszedelmesebb kortárs vádjával. Nágara Izraél egyetlen ellensége — legalább összevont műveiben és reánk maradt levelezéseiben másra nem akadunk, és a kortársak följegyzései szintén erről tesznek bizonytságot — egyetlen ellensége Kalábriai Vital Cháim volt.

Közöljük a vádat szó szerint, mert már a hang, melyben

¹⁾ Menáchem ezt a sort említi *מרוי על מה עם רם הוטה*, minek a spanyol »Muero me mi alma, ay muero me« felel meg. (Lásd *Graetz* IX, 422.)

irva van, magában elégnek látszik arra, hogy legalább is a legmagasabb fokú kételyt támaszsa a tény igaz volta felől. Hozzájárul még, hogy a vádat egy rossz szellemről megszállt leánynyal mondatja el és Nágara nevét említai nem meri s csupán czélzásokkal utal rá. ¹⁾ »Igaz ugyan — így szól a leány — hogy költeményei önmagukban szépek, de ő vele magával tiltva van még szóba állani is. Azért jó őrizkedni költeményei olvasásától, mert mindig utálatos dolgokat beszél és folyton részeg. A »bén hameczárim« (tammúz 17. és áb 9-ike közti) napokon húst evett, bort ivott, míg le nem részegedett. Kalapját a földre dobta, hangosan énekelt és azután Gubárban hitszónoklatot tartott a megtérésről. Midőn én ezeket neki szemébe megmondtam — teszi Cháim hozzá — bevallotta, hogy ez mind igaz.«

Ez állításon nem fogunk csodálkozni, ha tudjuk, ki volt Vital Cháim és csak az a meglepő, hogy Graetz, ki igen jól tudja hányadán áll a dolog Vitallal, ki ez embert először tüntette föl a maga valódiságában, csak valamennyire is komolyan veszi e szavakat. Azt azonban bátran állíthatjuk, hogy Vital korában senki sem adott csak annyi hitelt is e szavaknak, mint Graetz. Mindenesetre ideje, hogy Nágara jellemét véglegesen tisztázzuk e vádtól, mert úgy látszik, itt is érvényesül a régi igazság: Calumniare audacter, semper aliquid haeret.²⁾

És erre nézve bizonyára elegendő lesz, ha Vital Cháim és Nágara jellemét egymással szembe állítjuk, az előbbit Graetz nyomán.

Vital kiméletet és fegyvereiben válogatást nem ismert olyanokkal szemben, kik küldetésében kételkedni mertek; már pedig Nágara, mint egy ránk maradt leveléből látjuk, még tovább is ment.³⁾ Vital ilyenmü kételkedésért az egyiptomi zsidóasszonyoktól azt a hírt terjesztette, hogy férjeik távollétében megsértik a házassági hűséget.⁴⁾ Hogy magát Lurja egyetlen hivatott örökösének adhassa ki, nem restelt hazugságot hazugságra tetézni.

Vizsgáljuk ezzel szemben Nágara jellemét.

Az atyai felügyelet nélkül álló ifjú örömet hallgatta a

¹⁾ Önéletrajz 7. l.

²⁾ V. ö. *Geiger* Nachgelassene Schriften II. k. 198.

³⁾ Mémé Izraél 154. l.

⁴⁾ Önéletrajz 2. l. V. ö. *Graetz*nek Vitalra vonatkozó helyeit. X.

gyönyörű utcai török és arab népdalokat; lelke már ekkor telve volt a legmagasztosabb vallási érzelmekkel; több mint 300 vallásos költeményt szerzett, de világi költeményt már e korban sem írt. ¹⁾ És prózájában is, a »Zemiroth« és a »Mémé Izraél« bevezetésében oly őszinteséggel párosult szerénység szól hozzánk, melyet e kor kabbalista írónál bajosan találunk. Jellemről, szigorú erkölcsösségéről tanuskodik azon tisztelet, melyről róla fiatalabb kortársa Conforte megemlékezik, valahányszor teheti;²⁾ azon becsülés, melylyel őt Damaszkusban illették; és tanuskodik azon állás, melyet később Gázában elfoglalt. Vital vádjait ezek után bátran tekinteten kívül hagyhatjuk.

Térjünk vissza az énekgyűjteményhez.

A »Zemiroth Izraél« rendkívüli hatást tett Damaszkusban és az egész környéken. Örömmel és bámulattal olvasták az egész keleten és hirt csakhamar Olaszországba is elterjedt. Alig egy évtized mulva már nagyban érezhető volt egy második kiadás szüksége és találkozott is két testvér Kaczin Menasse és Efraim, kik azt saját költségükön — úgy látszik, változatlanul — másodszor kinyomatták Velenczében 1590.³⁾

Az elragadtatást, melyet a költemények keltettek, a kor

¹⁾ *Graetz* (IX. 422.) azt állítja, hogy fiatal korában számos világi költeményt írt. Ránk ilyen egyetlen egy sem maradt. A »Mémé Izraél«-ben fennmaradt alkalmi költemények világiaknak épen nem mondhatók, különben nem is fiatal korából valók. Elég bizonyosságot tesz azonban ama számos nyilatkozat, melyeket az ifjú legelső gyűjteménye verses előszavában találunk, hogy soha sem írt világi dalokat. Nyilatkozatai élesen jellemzik korát és a különbséget, mely közte és a spanyol kor költői közötti van, miért is szöszierint közlöm: Nem szeretem az idegen nyelvet, sem az idegen verseket; nehezék azok nekem, mint vállainon a teher. Csak azt a dalt választom én, mely Isten dicsőségére szól. A szent szövetségről óhajtok csak énekelni... és megvetem azok módját és eljárását, kik szerelemből énekelnek — Én Istennek énekek csupán, kerülöm a sántikálást és nem lépek félre.« A Mémé Izraél bevezetésében is nyilatkoztatja, hogy »nem kívánkozik azok dicsősége után, kik szerelmes dalokat írnak és azokkal dicsőködnek.« Reméli, hogy ezen gyűjteménye, bár nem csupán vallásos, nem fog a világi költemények számába soroltnai.

²⁾ Kore Hadoroth 37. a. 41. a. 49. a.

³⁾ E gyűjtemény első része 1590-ben került ki a sajtó alól, a második és harmadik 1594-ben. A Zem. Izr. 132. l. után úgy vélem, hogy legfőljebb 8 költeménnyel bővült e második kiadás. Az első ezefathi kiadás ma már alig található. A Zem. Izr. harmadik kiadása e század elején jelent meg bizonyosan Belgrádban.

egyik kiváló férfai tolmácsolja, *Leon di Modena*, ki ezen második kiadáshoz bevezetésül egy rendkívüli magasztaló költeményt írt.¹⁾

A gyűjtemény 3 részből áll. Az *Ólath támid* tartalmaz 225 költeményt az alkalom meghatározása nélkül, az *Ólath sabbáth* 54 szombati éneket és az *Ólath Chódes* 67 költeményt ünnepekre és félünnepekre. Minden egyes költemény homlokán ki van tüntetve, melyik török, arab, vagy spanyol²⁾ dal melódiájára³⁾ éneklendő. Ezenkívül még a keleten szokásos hangnem is jelölve van. Igen számos darab mértékesen van írva.⁴⁾ Mindannyia vallásos ének, Istent kérő és magasztaló tartalommal, csupán 6 elbeszélő tárgyú⁵⁾ és 5 lakodalmi ének van köztük.

¹⁾ Neve az akrosztichonban. A költemény végszavai: *או אל תהי פושע [בן] אם באמת תימר בשרי אל לא קם כישראל כישראל* (értsd Nágara).

²⁾ E szót «*Goldenhal*» (Bécsi akad. tört. Ért. 1859. július) és utána *Friedländer* »Romance«-nak értelmezi. Eltekintve attól, hogy a költeményekben épen semmi románcszerű sincs, a megfelelő *עִיבֵי וְתוֹקֵי* és *עֵיבֵי* (néhol *עֵיבֵי*) fölírat eléggé világosan mutatja, hogy e szó »Romanos«-nak i. i. spanyolnak értelmezendő, amint azt *Steinschneider* (Hebr. Bibl. III. 67. l.) kimutatta.

³⁾ A melodia szó az arab «*لَهْج*» szóval van rendszeren kifejezve. A németeknél szokásos *לֵהֶן* csak III. 6. és 47. daraboknál fordul elő. A második részben már saját költeményeivel jelöli a melodiákat, melyek az idegen dalm mellett közismertté lettek.

⁴⁾ Mértékesek többek között I. 1. 38. 43. 94. . . . II. 5. 19. 29. 32. . . . III. 63. 64. 65.

⁵⁾ A harmadik rész 5-dik költeménye Chanukka, a 6-dik Purim, a 8-dik az egyiptomi kivonulás történetét tárgyalja hosszú terjedgős verses előadásban. A 25., 26. és 28-ik darab midrási elbeszéléseket dolgoz föl a 6-ó 9-ikére.

Berlin.

VAJDA BELA.

(Vége következik.)

A kutyajutalom, Deut. 23, 19.

A Deut. 23, 19 említett *לֹא יִהְיֶה כֶּלֶב* értelme iránt nem volt kétség s nem tértek el a vélemények, míg e kifejezés először feliratok nem mutatkozott. A nem rég Cziprus szigetén Larnaka mellett kiásott két fönikiai márványtábla egyikén, amely azért oly fölötte fontos, mivel a fönikiai vallás és szertartás eddig ismeretlen intézményeit megvilágította, *לֹא יִהְיֶה לְכֶלֶב* megnevezés alatt, két fizetéssel járó templomi tisztség említettik. *Derenbourg* a *Revue des Études Juives* II. k. 126. l. az első szóban a szentírási kifejezés második részére (*כֶּלֶב*) ismét, úgy hogy ebben a törvény a pogányság egyik leggaládabb kinövését kárhoztatná. Hanem már *Halévy József* éleseszűen mint mindig, u. o. III. k. 200. l. azt vitatja, mennyire valószínűtlen, hogy a fönikiaiak maguk a rút pogány intézmény szentelt áldozatait kutyáknak nevezték volna, és azért azt hiszi, hogy a *כֶּלֶב* alatt valódi kutyákat kell érteni, mely állatnak az ófönikiai szentélyekben valami tisztük lehetett, talán a szentély megőrzése. Sőt a második szóban is (*כֶּלֶב*) a héber kölyök jelentésű *כֶּלֶב* szó többes számát találja, úgy hogy canes et catuli egymás mellett mint a szentély személyzetéhez tartozó állatok volnának említve.

Halévy ezen merész sejtelme meglepő megerősítésre talált, mert valóban másutt is találkoztunk ókori templomokban kutyákkal, mint a szentély nem lényegtelen segédjeivel. De talált e sejtelem egyuttal igazításra is, mert a szóban forgó állatok tisztí mienőségére nézve váratlan felvilágításban részesültünk. Epidaurusban ugyanis megtalálták azon két oszlopot, mely Pausanias szerint az ottani templom előtt állott. A két oszlop felíratában az istenség által végzett csodatettek között a következő is olvasható. *Hermione* fia, *Thyson* ὑπὸ κυνός τῶν κατά τὸ ἱερὸν θεραπευόμενος . . . ὕγιος ἀπῆλθε, azaz, a szentély egyik kutyájától gyógyítva egészségesen távozott; és továbbá: *κυὸν τῶν ἱερῶν θεραπευσε τῷ γλωσσῷ*

παῖδα . . a szent kutyák egyike nyelvél gyógyított gyermeket stb. Voltak tehát, a mit eddigelé nem tudtunk, Aesculap személyzete közt nemcsak kigyók, hanem szent kutyák is, a melyek nyelvökkel megnyalták a megsebesített testi részt, mint p. o. az említett feliraton a szemet és a gyerekek daganatban szenvedő fejét. A mi még minálunk is mint elterjedt babona országszerte található, hogy a kutyanyelvnek gyógyító varázserőt tulajdonítanak, ezt itt az ó-görög vallásban is találjuk. Innen magyarázandó az összefüggés, a mely sok mithologiai mesében és részletben Aesculap és a neki szentelt kutya között észlelhető. Régi föltevés, hogy Aesculap tisztelete és imádása Fönikiából jött Görögországba. Nem lehetetlen tehát, hogy a kutyák a szentélyekben való alkalmazása szintén a fönikiaiaktól jutott a görögökhöz és hogy az epidaurusi feliratok világosságot vethetnek a ciprusi lelet ezen homályos részletére. *Reinach Salomon*, a ki szokott kombináló tehetségével ezt az összefüggést a *Révue archéologique* 1884. szeptemberi füzetében 129. l. ff. először sejtette, nem beszél bibliai kifejezésünkről, mely most új jelentést nyert. Talán nem lehetetlen, hogy valódi gyógyító kutyák megfizetését vagy árát jelöli. Hogy helyes magyarázata nem sokára el lett felejtve, annál kevésbbé csodálatos, mivel Görögországban is, a hol még történeti időkben az állatok ezen alkalmazása a szentélyekben divott, az irodalomból nyomtalanul eltűnt emlékezete és csak egy szerencsés leletnek köszönjük a róla való tudomást. A *Derenbourg* föltevése ellen az is szól, hogy azon fogalom, melyet *כלב* szóban keres, más helyeken p. I. Kir. 14, 24 és II. Kir. 13, 7 mindig a *קיש* szó által van kifejezve.

Budapest.

KAUFMANN DÁVID.

IRODALOM.

A HITTANITÁS ÉS IRODALMA.

Gross Gusztáv, Vogel Ignác és Halász Nándor hitoktatási tankönyvei.

Egy csomó hittankönyv fekszik előttem. Birálatot kellene írnom róluk. Soha sem fogtam nehezebb, de soha könnyebb dolgot sem. Könnyű a munka, mert a hibák és helytelenségek nem rejtőznek el a bíráló szeme elől; mintegy kapva kapnak a kritikuson, de ép ezért nehéz is a bíráló helyzete. Ép oly száználomra méltó látványt nyújtanak a megjelent könyvek, mint midőn a földműves a remélt jó buza helyett őszőkös gabonát tele konyolyal csépel. Bő a termés, de kevés a köszönet benne. Önkénytelenül eszembe jut Jesája próféta példázata barátja szöllőjéről. A hittanirodalom munkásai — tisztelet a kivételeknek — dolgoznak, fáradságig szakadásig körmölnek és az eredmény — élvezhetetlen, hasznavehetetlen egres.

Honnan van ez?

Mert az író urak, s itt első sorban a hittan szerzőit par excellence értem — nem akarják átlátni, hogy tudni valamit s meg is írni két különböző fogalom, különösen megírni gyermekek számára, a kikkel az adott anyagot szívvél-lélelkel kell átéreztetni, illetőleg megértetni. A tudós könyvében nem maradnak elrejtve a nagy igazságok, akármilyen homályos nyelvvellett s nyakatekert stílussal lett legyen az megírva: akik érdeklődnek iránta, kiböngészik s kiválogatják belőle az egészséges dolgokat s közkinccsé teszik. De ha a tankönyv rosszul, nem a gyermekek felfogásához mérten van megírva, tele lehet az bölcsességgel, magvas tudománnyal, abból ugyan semmit sem fog okulni a gyermek, kinek az szánva van, s ha mégis megtanulja, mert semmi sem lehetetlen a világon, csak szánalmunkat ébreszti fel ő tani-

tóstul együtt, ki a dreszurában remekelt. A tankönyvirónak érteni kell tárgyát, tudni kell magát kifejezni tömören, magyarul s last but not the least, az anyagot úgy kell feldolgoznia s rendeznie, amint azt a gyermek appercepcziói képessége s fejlettsége megköveteli. A tankönyvirónak tárgyában jártasnak, magvas írónak s psychologusnak is kell egyuttal lenni. — De elég ennyi is a bevezetésből, fogjunk a dologhoz: állítsuk elő a bírálendő munkákat s tegyenek tanúságot.

A sok közül ime kettő: Az egyiknek czime *Gross Gusztáv: Machané Israel*. Történet, liturgia, időszámítás és hittan az izraelita ifjúság számára 48 lap. A másiké: *Vogel Ignác: Hit- és erkölstan* s függelékül a zsidók története a babiloni fogságtól a második templom elpusztulásáig. A középiskolák alsó osztályai számára.

Míg utóbbi mű nyíltan megmondja, hogy a középiskolák kézikönyve akar lenni, addig Gross Gusztáv csak sejtetni enged, hogy a szerző könyvével a középiskolákat akarja boldogítani, mert abban a könyvben sok minden van — a mint a czime is mutatja — mi nem népiskolába való. Gross Gusztáv az első husz lapon tehát öt negyed iven tárgyalja a zsidók történetét a világ teremésétől 3828-ig, akarom mondani 70-ig Kr. után; az első templom pusztulásától a másodikig lefolyt eseményeknek egy oldalt szentelve. Vogel csak a babiloni fogságon kezdi, s végzi Jeruzsálem elpusztulásával. Ime az egység! Rendszeres s egységes tanterv, jöjjen el a te országod!

De hogyan oldja meg mindegyik feladatát? Gross ur genialis munkát végzett volna, ha sikerül neki rövid husz lapon a zsidók történetét egy előadni, hogy az egyes események kidomborodjanak s a bennök rejlő erkölcsi tanúságok önkényt feltáruvva, mélyen bevésődjenek a gyermek lelkébe és szívébe. Fájdalom Gross ur nem született művésznek. Rövidre fogta s mégis mindent fél akart ölelni; az egyes fejezetekbe, melyek alig állanak 10—20 sorból, az események hosszú sorozatát gyömöszölte bele, minél fogva nemcsak hogy az egyes elbeszélések nem domborodnak ki, s a bennök rejlő erkölcsi erő elmosódik, elvész, hanem a mi még megvan, az is homályos, zavaros, imitt-amott valóságos khaosz. Érezhette ezt Gross ur, és ennyiben pl. psychologusnak mutatkozik, miután látta, hogy az erkölcsi tanúságok az ő elbeszélése nyomán nem rinak ki, kapta magát, kiokoskodja maga, s így el-

beszél s beszél is egyuttal, néha persze olyan eseményekből is levonja a következtetést, melyekről az elbeszélésben megemlékezni megfeledezett. Például Ábrahámról megemlíti, hogy Haranból Kán aamba költözöködött, hogy itt elvált tőle Lót, elmondja, mint menti ki rokonát a fogságból, s azután elkezd okoskodni s kiokoskodja ebből azt is, hogy »hogy kell az embert szeretni, még a romlott erkölcsű Sodoméért is főhászkodni.« De honnan álmódhatja a gyermek azt, hogy Ábrahám Sodoméért főhászkodott, mikor azt szerző nem is érinti. Vagy talán több erkölcsi hatással vélt lenni a gyermekek elméjére, ha a tények különben is száraz konstatació helyett egyszerűen az ő extraktumát magoltatja be! De legjobban bizonyítja szerző pedagogiai tapintatát Mózes s Áron című fejezetben, ahol megemlíti, hogy Isten rézkigyót állítottatott fel s így folytatja, kirívó vastag betűkkel: »A szentírás evvel azt akarja mondani, ki nyomorúságában az Isten felé tekint, segítséget nyer.« Bizon a szerző előbb is talált volna elbeszélést, melyből közvetlenebbül s meggyőzőbben vezethette vagy vezetethette volna le ezt az örök igazságot.

Vogel ur kerekdedebb elbeszélést ad ugyan s ő maga nem okosodik, a mi előnyére válik, de ő meg a tárgyalat korszak mondái iránt viseltetik előszeretettel, középszé gyanánt adva azokat, mintha bizony a valósággal megtörtént események nem nyujtanának neki elég anyagot, hogy a gyermekek hit- és erkölcsi érzését felkeltse és fejlessze. Vagy talán Vogel ur azért foglalkozik inkább a mondák világával, mert abban jártasabb mint a történetben? Történeti botlásaiából ime két példa: Ő a zsidók babiloni fogságát Cyrusig 70 évre teszi, holott tudvalevőleg csak 49 évről szól a krónika. A 12. §-ban, amely különben egészen el is maradhatott volna, III. Oniast testvérével Menelaussal öleti meg, holott Menelaus semmiféle rokonságban nem állott vele.

Egyébiránt Vogel ur sokkal jobb elbeszélőnek mutatkozik, mint Gross ur. Nyelvezete egyszerű s egy-két nyelvtani hibát leszámítva, elég magyaros, míg Gross nyelvezete, úgy a stílus mint magyarosság tekintetében minden kritikán alul áll, s legalább is egy sírún nyomatott ivre terjedne azon nyelvtani botlások száma, melyekért Gross urat csak azért nem vonom az ítélőszék elé, mivel minden körülmény arra mutat, hogy Gross ur maga sem tudja, hogy nem tud magyarul.

Gross urnak van időszámítása is. Ez oly zavaros, hogy fel-

nőtt ember se igazodnék el rajta. A hónapot így határozza meg: A négy holdalak egymásutáni változása s ujitása. Ehhez nem kell kommentár. Minden hónapra számít 29 napot 12 órát és ⁷⁹³/₁₀₈₀-adot, hogy mi ez utóbbi tört, valami konkrét vagy absztrakt fogalom-e, azt nem tudhatni stb. Nem említve azt, hogy tele van a szöveg tudálékos dolgokkal, miket a gyermeknek nem kell tudni, mint pl. hogy Isachar törzse már ismerte az őskorban az időszámítást, hanem még a jegyzetben a vonal alatt is fitogtatja a maga módja szerint mnemonotechnikai észbontó stb. nyakatekert ismereteit. Szegény gyermek. Jaj neked. De talán elég is Gross urról ennyi. Szándékom volt még a hit elemei s forrásai című fejezetét is bemutatni, de magam is megsokaltam már az eddigit, tartok tőle, hogy az olvasó közönség valami barbarnak gondol engem, kinek öröme telik abban, ha valakit jól megtépzhat. De igazolásomul tartozom kijelenteni, hogy ha már jó könyvön nem tudom kimutatni, hogyan kell irni, legyen meg legalább a rossz könyvnek az a haszna, hogy megtanítsa arra, hogyan nem szabad irni.

Kell még szólanom Vogel ur hit- és erkölestanáráról: A tizparancsolat keretében tárgyalja a hit- és erkölesi elveket, valamint az isteni tiszteletet. Tehát koncentrikus módon. Ezt megítélendő, vegyük egyuttal elő *Halász Nándor* urnak 4 füzetben kiadott *Zsidó hittani katechismusát*, melyet polgári és felsőbb leányiskolák számára írt. Amint a czime is mutatja, Halász ur a zsidó vallás hit s erkölesi elveit katechetikus módon akarja leányaival megkedveltetni s megismertetni. Helyes-e Vogel vagy Halász módszere szerint tanítani a vallást?

Nem! Mert a vallástánításnak első sorban nem az a célja, hogy ismereteket adjunk, hanem hogy felkeltsük a tanuló vallásos érzetét, ápoljuk nemesebb érzelmeit, s a mily mértékben hozzájárulhatunk, fejlesszük jellemét. De felkelthetjük-e növendékeinkben a vallásos érzetet, ha csak értelméhez szólunk, ha tisztán arra szorítkozunk, hogy már elvont, a theologusok által megállapított hitelveket és erkölesi szabályokat száraz determinációkban vagy paragrafusokba öntve, egyszerűen memorizáltatunk, a miket a gyermek jól rosszul megért, de amennyiben az ismereteit mechanikai uton kívülről nyerte s nem gyökereznek bensejében, ép oly könnyen el is felejt.

Hogy a tanítás hatása maradandó legyen, első sorban érdeklődést kell keltenünk a gyermekben az iránt, a mivel foglalkoz-

zik. Örömmel, kedvvel kell a gyermeknek magának dolgozni, s ezt csak úgy eszközölhetjük, ha a gyermek is tevőleges részt vesz az oktatásban, ha az adott anyagot maga dolgozza fel olyaténképen, hogy a tanár ügyes vezetése mellett, ő maga fakasztja saját bensejéből a nyereendő gondolatokat s eszméket; ezeket ő maga fűzi egybe s állapítja meg azon elveket, melyeknek megismertetése volt épen akkor a tanár célja. A mit így megtanult a gyermek, azt ő maga hozta létre, annak a gyökere az ő bensejében fakadt; az nem vész el soha. A tárgyi ismeret mint ilyen, hátterbe szorulhat ugyan idővel a gyermek emlékezetében; de az abból fejlesztett érzelmek s gondolatok örökké élnek szívében s lelkében.

Ha a gyermek értelmének s érzelmének összes irányait nem foglalkoztatjuk, ha csak a memoriára fektetjük a fősúlyt: hiába való, sőt veszélyes munkát végezzünk. A gyermek kiszabadulva az iskolából, csak a kint s terhet érzi; szíve, lelke sívár maradt. Miként a zsidók történetének rövid vázlata, a mint Halász ur a királyok korát tárgyalja, sohasem kelt erkölesös s vallásos érzelmeket, mert csak neveket s száraz tényeket tanult, melyeknek összefüggésük sincs, s a melyeket a gyermek bemagolt ugyan, de nem gondolkodott felette, nem érezte s nem értette át: ép oly hibás a katechetikus tanításmód is, mely alapjában véve — bárminő összefüggése legyen is az egyes kérdések közt — nem egyéb szóhalmaznál, vagy legjobb esetben száraz ismeretnél. Az a tanár, ki így tanít, tótágast állatott tanítványaival; fején, kezén tud járni a gyermek, de saját lábán megállani nem. A tanárnak könnyű az ő munkája: hisz ott a censura s egyéb büntetés; nagy az ő dicsősége; mindenki el van kápráztatva attól, hogy mint felel a gyermek a kérdésekre; de nézzetek csak a belsejébe: miként kezdetben, sötét és sívár.

De hát hogy is lenne a tanításnak sikere, hogy csak egy példát hozzak fel H. ur könyvéből, mikor gépiesen felel az első kérdésre a gyermek: »A vallástán Isten megismerésére s tiszteletére tanít« s azt se tudja, mi a megismerés, s miben áll Isten tisztelése, s a következő kérdésekre csak azért tanul újabb feleleteket, hogy azt a feleletet, mit az első kérdésre adott, *igazán* (!) megértse; de ezzel még nincs vége a dolognak, minden következő felelet az előbbinek megmagyarázása, vagy jobban mondva valóságos összezavarása.

Elismerem, hogy Halász ur, mint Vogel ur értik tárgyukat; a mit mondanak, az kevés kivétellel áll is, csakhogy a könyvbe fektetett sok ismeret, helytelenül rendezve, a gyermek elméjét nem műveli. A hittannak pedig első sorban ez a célja. S bizony H. ur a katekizmusához csatolt bibliai elbeszélések s történelmi rajzok alapján, különösen ha azokat kerelkedebben dolgozza fel s nem csupán appendixnek tartja, hanem ezekre fekteti a fősúlyt, merem állítani, hogy egy kis pedagógiai ügyességgel jobban megismeretheti s biztosan megkedvelteti növendékeivel vallásunk hittani s erkölcsi elveit.

S ezt jól tudja H. ur, mert egy könyvében, melyről más alkalommal szándékom nézetemet elmondani, maga írja: »A mit némely hitoktató, ha még annyira lelkesedik is az általa képviselt szent ügyért, tanítás útján el nem érhet soha, azt biztosan eléri, mielőtt az illető hit- vagy erkölcsstani tételre történelmünk valamely dicső embere élet- s jellemrajzában alakjában adja elő. Az ifjuság azt *szívesen*, tehát kellő figyelemmel hallgatja: az ethikai mozzanatokat emlékezetébe vési, lelkébe fogadja, megszívleli és mivel — *exempla trahunt*, az életben majdan követni is fogja.«

Ime ezek H. ur saját szavai, a melyeket én is cum grano salis elfogadok azzal a megjegyzéssel, hogy a hitoktató lelkesedése azért nem ragadós, mert vagy nagyot mondó frázisokban tetszeleg, vagy a mint azt H. ur érti, a tanító csak száraz determinációkkal tömi a gyermekeket, de semmi esetre sem nevel.

Budapest.

STERN ÁBRAHÁM.

EMLÉKEZÉS LÖW LIPÓTRA.

Reminiscenzen aus meinem Umgange mit Leopold Löw, vom Jahre 1829. bis zu seinem Lebensende (1875) von Moritz Feitel. Ein Beitrag zur Culturgeschichte. Pápa, 1885.

A felirathban jelzett, terjedelmére nézve ugyan nem nagy, de tartalmára nézve annál érdekesebb iratra ráolvashatjuk a Sámuelhez intézett szavakat: »Ne nézz a külséjére«. Ugy az elbeszélés hőse, mint az elbeszélő maga teljes mértékben megérdemlik, hogy figyelemmel kísérjük a magyar-zsidó felekezet kebelében nem mindig válogatott fegyverrel vívott harmincz éves kulturháború

lefolyásának itt-ott drámai hatályossággal előadott eme historikumát, melynek központját Löw Lipót képezi.

A szerző egyike ama tiszteletré méltó alakoknak, kik a régi talmud-iskola emlein fölnevelkedve, koruk szűk látó körét jóval túlhaladó szempontra emelkedtek, és helyesen fogván fel a zsidó hitközség feladatait, a haladó kor követelményeivel és a változott viszonyokkal érvényre emelkedett igényekhez képest ambíciójukat tulajdonképeni hivatásukon kívül a hitközségi élet lendületes fejlődésének előmozdításában is keresték. Feitel Mórnak a sors a betegség mellett jelölte ki helyét; de ő szellemének mozgékonyága és rugékonysága mellett nem elégedett meg a szenvedő test kezelésével, hanem élénk figyelmet fordított a népe szellemi életében mutatkozott bajokra, kinövésekre is, és szabad idejét különösen a harminczas és negyvenes években felszínre vergődött körtünetek és beteges állapotok javításának szentelte. Hogy fiatalkori barátjának, a fényes tehetségű Löw Lipótnak ritka szívósággal és egész odaadással egyengette útját Magyarországra, nem csak becsületére válik nemes szívének, mely eszményi barátságra hevülve, rokonérzése méltó tárgyát, mint ifjúkori ábrándjai egyik legdrágábbját örökre magába zárja — de kor- és nézettársai háláját is biztosítja számára.

Azonban arra nézve, hogy az élete virágában és dicsőségének delelő pontján működő barátját okvetetlen *kellett-e* egy oly körből, melyben tisztelet és elismerés bőven jutott számára, egy másik oly térre helyezni, a hol az elismerés virágaihoz, előre láthatólag a tövises és bogácskórók sűrű bozontján keresztül lehetett csak jutnia — mondom erre nézve még most is vitakozni lehet; mind a mellett a szándék nemessége és közjóért való lelkesedés a nagy elméjű s tudomány barát érdekében kifejtett eme túlbuzgó-ság mellett sem vonható kétségbe. Vannak egyéniségek, kik egy eszmével s annak személyesítőjével annyira azonosítják magukat, hogy miként a mágnesség ellentétes pólusai, folytonos vonzóerőt gyakorolnak egymásra, míg egymással közvetlenül nem érintkeznek; egy neme ez az önzésnek, melyet könnyen megbocsáthatunk, ha meggyőződünk arról, hogy az ily közvetlenül érintkezésből haszon háramlík a közjóra. S e szempontból itélve nem akadunk meg Feitelnek fáradhatatlan törekvésén, hogy barátja, ki büszkeségét képezte, a pápai hitközségben, mely a hívek lélekszámát tekintve sokkal népesebb volt a nagy-kanizsainál, sugározta orszá-

szerte nagyra törő szellemének messzire világító fényét. S ha helyesen fogtuk fel e munka írójának intenczióját, akkor az némileg öngazolás is akar lenni Jesája értelmében: »Én pedig azt gondolám, hiába fáradoztam, mulékony s értéktelen dolgon töregettem meg erőmet, de bizony Istenre bízom a felettem való ítélletet, és művem megállja helyét ő előtt.« Különben elég meghatóan ad az író maga kifejezést az indító oknak, mely őt ez irat közzétételére bírta, szólván: »Derék és becsületes fiaim is ez iratkötetből azt a meggyőződést meríthetik, hogy apjuk fiatal kora egyik tetemes részét mindenek felett drága hitének dicsőítésére, valamint hitsorsosainak, kiknek udve szíven fekszik, ritka önfeláldozással szentelte. De még azok is, kik Löw rabbit, működését és jelentőségét nem ismerték, e lapok olvasása közben Izraelnek egy kimagasló alakjával fognak megismerkedni, a kiben, valamint a saját hitrokonai részéről kiállott bosszús üldözések nem olthatták ki a népfaja iránti szeretet lángját, úgy a sötétség átokszóró emberei sem nyombhatták el abbéli reményét, hogy Izrael még valaha dicsőítve lesz a világtörténelemben.« (68 l.).

A mi már most a munka belértékét illeti, annak meghatározására a benne feldolgozott anyag, de különösen annak tárgya mértékadó. Kimagasló egyéniségeken még oly aprólékoságok és kicsinyiségek is érdekelnek, miknek ugynevezett tuczat-embereknél nem igen ifjúkori gyöngéd viszonyainak ismertetéseért, melyek egy »Gádól be-jisrael«-ben talán mégis csak másod sorban jöhetnek tekintetbe, sem vonjuk felelősségre. Másrészt keveseljük a részleteket, melyek a kiváló talמידista tanulmányozása menetének ismeretét közvelíthetnék. Az egész iraton félreismerhetetlenül meglátszik, hogy szerkesztésénél a főszerep a szívnek, az érzelemnek jutott...

Érdekes, hogy Löw már 1839-ben foglalkozott a magyar zsidók története megírásának eszméjével; hogy 1840-ben ezeket írja Feitel barátjának: »Ich trage Vieles in mir herum, th. Freund, aber in Oesterreich — man reunt sich überall den Kopf wund u. das Herz blutet mit. Sie haben aus meinen Beiträgen ersehen, dass ich mir unter dem Schutze der ungarischen Verfassung u. des ungarischen Liberalismus mehr Beweglichkeit und fruchtbareren Fortschritt verspreche.« Kulturhistoriai érdekű adat különösen zsidó szempontból, hogy Horwitz paksi rabbi már a 30-as

években magyar beszéddel üdvözölte Eszterházy főispánt installációjakor, s hogy ugyanő később mint pápai rabbi a 40-es években egy ízben magyarul prédikált. Pápa zsidó községe már 1846-ban határozta el egy zsidó felek. reálskola föllállítását. Ugyanez évben a pápai zsidó küldöttség magyar nemzeti ruhában keresi föl Löw Lipótot Kanizsán, kinek Pápán való megválasztása az alkotmányos küzdelmekkel szövődvén össze, Deák Ferencz és Sárkány bakonybéli apát közbenjárását is eredményezte. Pápán ugyanez évben már magyar beszéddel üdvözlik a zsidók papjukat; az új zsinagóga alapkövetését Deák Ferencz »nemzeti ünnepek« mondá, stb.

Nagy mértékben bilincselik le az olvasó figyelmét a pápai események, melyek az 1848–49. esztendei világra szóló események tüztengeréből ugyan, mint apró tüzes nyelvek lángolnak fel, de a hitközségi életben akkoriban dúló rákfenét szomorú világításban tüntetik föl a későbbi szemlélő előtt is. S a munka e részének, mely a »helyzet magaslátán« mozog, már története is van, a mennyiben, a lajthántúli szomszéd rajta fenakadt, s a *czenzura ollójával* háritotta el a veszedelmet, melyet a »Neuzeit«-ban, tehát másolatban megjelent adatok az »összbirodalom« esendjéte és rendjéte fenyegették!

A bécsi cenzura által inkriminált rész így hangzik: »A reá következő napon Urbányi főhadnagy azt beszélte el nekem, hogy a görzsönyi madarak már elrepültek, hozzá tette pedig még azt is, hogy a szintén menekült exminiszter Horváth Mihály itt mint borkereskedő áruhában jár-kele, s hogy egy nappal ennek előtte a francziskánusoknál ebédelt. Minden kitelhető módon igyekeztem Urbányi bizalmát a magam részére biztosítani, a nélkül, hogy a legcsekélyebb szolgálatot is tettem volna neki. Egy napon ismét ott voltam Urbányinál, ő akkor elővesz egy negyedrétivü néhány sorral tele írt papír darabot, s átnyujtván azt nekem, ezeket mondá: »Olvassa ezt.« Olvasom: »Löw rabbi Pápán a Veszprém-ben megtartott függetlenségi ünnep alkalmával magyarul szónokolt, és a prédikáció közben azt mondá: »Ó te átkozott Habsburg-ház, úgy fogsz te összedölni, mint hajdan a habsburgi vár a Schweizban összedölt.« Alá volt írva: D... S... D... K... és I. B. F. Ugy tettem, mintha e sorokat még egyszer akartam volna átolvasni, és darabokra téptem a czédulát. »Mit csinál Ön?« kiált föl Urbányi, nagyon meglepve és borzasztó haragosan.

Én pedig nyugodtan válaszoltam: Meg akarom Önt a gyalázattól óvni, hogy ezen fanatikus, hazug rágalmazó fajzat bünrészese legyen. Löw rabbi sokkal nemesebb és fenköltebb gondolkozású ember, semhogy ily nyers és gyalázatos kifejezéssel élhetett volna. Egyébiránt fölvilágosítottam Urbányit az egész ügy állásáról, különben volt is már erről némi tudomása. Velem erről nem beszélt többé, de eddigi teljes bizalmát sem birtam ezentúl. A megtörténeteket azonnal elbeszéltem barátomnak, figyelmeztettem is, hogy iratait hozza rendbe, mert nem lehetetlen, hogy egy szép napon meglepik. »Nem is fognak nyugodni az álnokok« — felelé Löw. Lottijának pedig erről mit sem szólt. (51. l.)

Az érdekes kis füzetből azzal az őszinte sajnálattal veszünk bucsut, hogy kár, hogy nem legalább kétszer annyi!

Nagy-Becserek.

KLEIN MÓR.

VÁLASZ.

Tekintetes szerkesztőség! Pillitz Dániel urnak a M.-Zs. Szemle mult füzetében közzétett »Egy kis helyreigazítás«-ára válaszunk a következő:

A Pillitz-ügy művünkben szigorúan a hitközség jegyzőkönyvei és a hatósághoz intézett jelentései alapján van előadva.

Szeged.

LÖW IMMÁNUEL ÉS KULINYI ZSIGMOND.

CHARIZI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Epigrammák. 1)

A bor. (31.)

Mindaz, mi új, szép és bűjos,
De ha vén lesz, utálatos:
Ámde a bor ha megvénül,
Istenibb lesz, — csudálatos!

* (32.)

Hűnek hittem a szőlőt,
De kígyó az, hamis, csalfa;
Szerettem, de hűtlen megcsal,
S a szívemet vonzza csálva:
Jól beöntém a gyomromba
S fejembe száll a goromba.

1) A Tachkemoni 50. makámájából.

A fősvény. (41.)

Ne boszankodj, derék férfi,
Hogy nem hullik a várt eső;
Tőled tanult fősvénységet, —
Ő is, mint te, haszonleső.

A gyász. (53.)

A szokásnak úgy hódolunk mind-mind,
Hogy fehérbe öltözzék, ki gyászol:
Im hajfürtöm csavarodik őszbe,
Az ifjúkort gyászolva meg százszor.

A gonosz gazdag. (96.)

Ha férfit látsz, aki gazdag,
De nincs benne semmi jóság,
Ne bándd, ha ő büszke mégis:
Nem jóság ő, hanem jóság.

A buta. (106.)

Nehéz eszü, de könnyelmü,
S teste nagy, mint Tábor hegye:
Tengerbe kell pottyannia,
Hogy a földet vízzé tegye;
Villámgyorsan futna lába,
Ha könnyű voln', mint a feje.

A bor. (112.)

Balsam-ír vagy, szőlő vére,
Úgy dall, úgy vall nyelvünk, velünk;
A szőlővér hoz nyugalmat:
„Hiszen vér volt engesztelőnk!”

A földi lét. (118.)

Aki hisz e ferde sorsnak,
Csak hálóra, törre talál:
Szőlőkert az ember élte —
S ki szüretel majd? a halál!

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

A reformált izr. egyház.¹⁾

Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Vajudtak a budai hegyek és szültek egy neveléses egeret. Majd vígan ugrándozott asztalon, oltáron, templomi szószéken, majd meg valami ódon könyves szekrényben ütött tanyát, a hol nagy kedvteléssel rágcsálta, szakgatta a talmud és sulchan-áruch penészes foliánsait. Nagy kárt nem tett szegényke, de folytonos turás-furása mégis kellemetlen volt. Az új-pesti zsidók minden áron szabadulni akartak tőle. Hát fogták magukat »és vevék az egeret és betevék egy ládába és feltevék a szekerre és bocsájták világgá, hadd menjen.« A szekérvonó ünök meg sem állottak, míg Budapestre nem érkeztek. Ott aztán kinyitják a ládát és kiugrik vala — tán az eger? Nem! egy ujdontat új próféta.

Ecce homo! Mózes és Sámuel, Dávid és Ászáf, napjaitok meg vannak számlálva. Most kiderült, hogy műveitek, évezredekden keresztül a művelt emberiség vezére és nevelője, két nagy vallás alapkönyve, lomtárba kerülnek.

Avagy nem biznak az új próféta hatalmában és ihlettségében? Nem hiszik, hogy ő van kiszemelve arra, hogy Izrael újjászületésénél bába-szolgálatot teljesítsen?

Pedig itt van a kézzelfogható bizonyíték, hogy csakugyan nagyobb Mózesnél. Mózesnek csak *egy* juha szűkött meg a nyájából s ő keresésére indulván, mint kész próféta tért vissza: mennyivel nagyobb prófétának kell válnia az olyan pásztorból, kit egész nyája hagyott a faképnél?

Ez új próféta mint reformátor lép föl és ismert minta szerint a nékhöz fordul. Ám hisszük, ennek sem lesz fogantatja. Mert a közönség új prófétákkal szemben nagyon gyanakvó természetű. Előbb a *tövískoszorut* akarja látni a reformátor homlokán, aztán adja helyébe a *babérkoszorut* meg a glóriát. A történet legalább azt mutatja, hogy az emberiség előharcosai, val-

lások megújítói mind megszenvedték az elismerést és dicsőséget, melylyel a világ utólagosan körülvevé.

Ámde az új reformátor küzdelem és készület nélkül azzal kezdte meg a zsidóegyházat ostromló szereplését, hogy théziseit mindjárt a wittenbergi templom — akarom mondani Budapest valamelyik mulató helyiség ajtajára szegezte.

Eltörli az ünnepeket meg a böjtöket, a szombatot, mintha vásár volna, átteszi vasárnapra, megszünteti a házassági törvényeket és évezredek szentelte szokásokat — egy tollhuzással, szóval leront mindent, a mi kenyelmében és kedvteléseiben korlátozná és — finis coronat opus — ünnepies auto da fét rendez, ráteszi a sulchan-áruchot és a talmudot, mely neki czimet és kenyeret adott, Istóczy meggyújtja a máglyát, a csöcsclék ujjong, a reform. izr. egyház hívei térdre borulnak és a zsidó exrabbi keletesen áldást mond reájok. Nem gyönyöröi látvány ez?

A talmud elégetve, a biblia széttépve — mi jön ezek helyébe? A reformátor rabbi kátéja és magyar imakönyve. No meg a szóbeli tan pótlására Jacobsohn, Kley, Salamon és Holdheim prédikációi — magyar fordításban. Ez minden. Semmi más. És ez a káté lesz majd a faltörő kos, melylyel a régi zsinagoga kapuit döngetni szándékozik? Ilyen kicsinyes nyomorult eszközökkel akarja a magukban és Istennel meghasonlott, elsivárodott lelkeket a hit számára visszahódítani? azzal hogy a legforróbb áhitat klasszikus megnyilatkozásainak örök érvényességű mester- és mintaénekeit, a zoltárokat kiveszi a hívők kezéből, szájából és ad helyette izetlen, saját gyártmányu imákat? A pusztá merő tagadás, még nem szült soha pozitív hitvallást. A szertartások, ünnepek, igék és sarkelvek csökkentése egy maga még nem növelheti a hit, erkölcs, férfias elzántság és kitartás erejét. A mehistofelesi elmék nem valók a reformátori szerepre!

E szerint nincs a vallásos reformnak egyáltalában semmi helye Izraelben? Azt nem mondtuk. Sőt ellenkezőleg. Van elég, a minek átalakulnia kell, a mi átalakulni fog. Elvégre a zsidó nép épen úgy alá van vetve a fejlődés törvényeinek, mint minden más történeti jelenség. A mi fejlődik, az meg szünet szüntelen módosul, változik, alakul, szóval reformálódik. A fejlődés magában foglalja a reform szükségét és tényét.

Mi csak azt mondjuk, hogy a jelen hideg hitű század nem alkalmas, nem fogékony ily nagy szabásu vállalatok iránt. Az

¹⁾ L. Kátfók 53—56. sz.

afféle kopott frázisokkal mint ez, hogy a vallás mai formái »nem felelnek meg többé a kiképzettebb kedély igényeinek« nem megyünk messzire. Az itt a kérdés: vannak-e a kiképzettebb kedélyeknek mostan egyáltalában vallásos vágyódásaik, igényeik?

Mindnyájan tudjuk, hogy általában nincsenek. És minden őszinte ember nekünk fog igazat adni. Már pedig reformálni nem lehet csak *hűbői hitre*. Nem az egyházat, hanem a gondolkodást kell első sorban reformálni. A vallásos élet gyakorlatai és szokásai önmagukban nem érnek semmit, lehetnek azok ódonok vagy modernek, keletiek vagy nyugatiak. Értékek és jelentőségek csak akkor van, ha a vallásos gondolkodás, a hívő lélek Isten után való epedésének kifejezései és következményei. Ám vallásos irányu-e korunk műveltsége? Gondolkodása? Hiszen ismert dolog, hogy a katolikus és protestáns egyházak vezérférfiai szintén foglalkoznak a század e körtünetével, anélkül hogy egyiknek is eszébe jutna reformokért kiáltani. Adjuk vagy szerezzük előbb vissza a hitet a szívekbe, azon ethikai alapokon nyugvó hitet, mely nem csupán meggyőződés, hanem személyes öntudat, személyes áthatottság és elteltség Isten lényétől és mindenek felett örökös gondviselésétől; a cselekvés azon feltétlen bizodalomát, mely nem számol más tényezőkkel mint a szeretet és igazság Istenének hatalmával. A míg azonban ez az elvilágiasodott gondolkodás tart, míg az akarat leghatalmasabb rugója az önzés, irigység és gyűlölség lesz, míg az az ugynevezett gyakorlatiasság tért nem enged eszményi törekvéseknek is: mindaddig a reform ideje meg nem érkezett, mindaddig a talmud azon szabályát ismerjük el irányadónak: »Nem szabad lerontani a régi zsinagógát, míg az új fel nem épült.« Legkevésbbé pedig azért, hogy az antisemita uraságoknak kedvükben járjunk.

A ki röstelli zsidó származását; ki nem tudja mennyit köszön a mai világ kulturája a zsidóságnak és nemzeti irodalmának; ki nem tudja mily messze van még az emberiség a zsidó hit- és erkölcselveinek megvalósulásától: ám az menjen és szakgassa darabokra a talmudot és bibliát és vesse rongyait a kazagó antisemiták lábai elé; az menjen és zavarja meg vizét amú kútnak, a melyből a zsidóság és kereszténység századokon keresztül szomjúságát enyhítette. Mi nem követjük példájukat. Mi nem szégyeljük az édes anya hajlott korát és egyszerűségét azért, mert leánya szebb, gazdagabb, hódítóbb, és nem kérjük kölcsön ennek

rongyait, hogy az anyára adjuk és ezüst haját eltakarjuk. Csak maradjon a mi anyánk az ő egyszerű öltözetében, mutassa redőit és sebeit, melyeket leányától kapott. Nekünk az ő komolysággal vegyült szelid arcza annál méltóságosabb, tiszteletesebb és angyalibb. Mi nem adjuk fel sem a bibliát sem a talmudot. Az első nélkül nincs alapunk, a második nélkül nincs »történeti folytonosságunk.«

A reform. izr. egyház, mely megtagadja a talmudot és fejleményeit, hiába beszél »történeti folytonosságról.« Az vagy ön-ámitás vagy öntudatos csulás.

A zsidóság történeti fejlődése egy mederben folyt a Krisztus utáni századig. Ott két ágra szakadt. Az egyik rész, mely nem akart megalkudni a paganizmussal, a talmudban folyt tovább. A másik készségesen megalkudott vele s létesítette a kereszténységet. Hol akarják tehát a hagyománnyal teljesen szakító reformátorok a fonalat felvenni? Meddig akarnak visszamenni? Krisztusig? Krisztus nem akarta a zsinagógát és rendjét felforgatni. Ő nem törölte el sem a szombatot, sem a böjtöket, sem a circumcisiót. Ő egészen a régi zsinagóga alapján állott és tanított. »Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésökre. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy azt betöltsem. Mert bizony mondom nektek, inkább fognak ég és föld elmulni, semmint egy jóta a törvényben.« Tehát a tarsusi Paulusig? Akkor meg ne habozzanak, ne tétovázzanak. Mondják ki nyíltan és határozottan, mit akarnak. És aztán kövessék meggyőződésüket.

Az Istenjelző *hé* (7-)betűnek — a talmud szerint — két nyílása van. Egyik a belépők, másik a távozók számára. Ezzel azt akarja mondani, hogy a zsinagóga nem ismer és nem alkalmaz vallásos kényszereszközöket. Kiki kövesse szabadon saját meggyőződését. A kit meggyőződése a zsinagógába vonz — mi nem édesgetünk, nem terítgetünk — az jöhet. Az ajtó nyitva. Ki meg el akar pártolni tőle, hátat fordítani neki, azt sem tartóztatjuk. Annak számára is van külön ajtaja. Az urak nem jól érzik magukat — csak tessék: »Patet janna, exi!«

Kecskeimét.

PERLS ÁRMIN.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Két hónapja körülbelül, hogy a zsidó anyakönyvet érdeklő magas miniszteri szabályrendelet közrebocsátott, melyről fölteszem, hogy nemcsak azon községeket foglalkoztatá, a hol pap nincsen és a mely rabbihelyettest nem tart, mert ezen esetben nem sok vizet zavart volna. Avagy ki merné állítani, hogy ha zánkban sok izr. község szükölködik pap vagy paphelyettes nélkül?

Hiszen minden izr. községben okvetlen zsidó is lakik és minden zsidó már természeténél fogva *pap*, mert az összes zsidóság képezi a »papságot« (mamlechet kóhanim). Legalább képzelem, ilyen lehet az eszejárása az *egyházfinak* vagy sammesz-nek, a *metszőnek* vagy magyarán sakternek, és némely *néptanítónak* is, hogy magukat pappá epecseljék, daczára annak, hogy mi végzett emberek talán képességeket megtámadnók; mert erre egyszerűen azt felelik, hogy vannak oly képesek, mint azok, a kik évtizedekig fáradoznak. Jesája próféta szavai szerint: »És minden fiad az Úrtól tanítottak lesznek.« Hogy nem túlzok, hadd bizonyítsák a következő tények:

Az egyházfit illetőleg a következő esetet hozom fel. Szemtanuja voltam, a midőn egy sz. kir. város polgármestere pap hiányában a zsidó egyházzal tanácskozott egy igen fontos vallásügy fölött és ez utóbbi a kérdésben ítéletet is hozott; pedig meggyőződtem felőle, hogy az illető sammesz a szó teljes értelmében »am haárecz« volt. Még is végzi a papi teendőket: esket, az anyakönyveket viszi stb. stb.

A metszőről a következő érdekfeszítő esetet tudom. Egy megyei fővárosban — az egész megyében pap nem létezik és az egész megyei zsidóság egy községet képez — sakter a rabbihelyettes, a ki a következő módon lett ezen hivatalra fölvatva. A szóban levő *sakter-rabbi* már évek óta sakterol, és így megtörtént, hogy a midőn még csupán sakter volt, egy szegény hitsorsosunk,

a ki gyermek korában »bachur« volt, jelentkezett nála a sakterság begyakorlása végett. Ez meg is történt, minélfogva az új sakter egy 10—15 zsidó családból álló községben metszőnek megválasztott; néhány évvel ezután pedig ezen község őt papjának választotta meg. Ez már most jelenlegi minőségében, mint sakterpap, az ő volt tanítóját, a ki eddig csak sakter volt, a ludbegy megvizsgálására képesítettnek nyilváníttotta és ezen képesítés alapján lett az illető sakter egy megyei fővárosban — illetőleg az egész megyében — paphelyettes. Megjegyzendő, hogy ez haladó párti községben, melynek husz évvel ezelőtt egy doctor philosophiae volt a rabbija.

Forduljunk most a néptanítókhoz, kik között tudvalegőleg van akárhány ezermester, ki az eddigi összes módszerei szabályokat fölforgatja és saját lángesze szerint újat teremt. De ez nem az én gondom; ha egyszer képesítve van, tanítson kedve szerint. De a mire igen is van gondom, az, hogy számos pedagógus — már megbocsátanak az urak, — a ki a héberben általában tudatlan, mégis végzi a papi teendőket, anyakönyvez, összeesket stb. Ilyen tény is tudok, még pedig egy megyei fővárosról, és hasonló eseteket számtalanokat tudnék még felsorolni és szükség esetén e községek nevét is megmondhatom.

Ily körülmények közt nagyon sajnálom, ha nem tudok azon eszmével megbarátkozni, a melyet több kartárs ur az utolsó füzetben 54—60. old. oly ünnepélyesen hangoztatott, t. i. hogy az évek óta üresedésben volt rabbiállások az említett miniszteri rendelet folytán valahára be fognak tölteni. Erre én röviden azt mondom: »spes vanae sunt«, és ne bizakodjunk a hiu reményben, mert minden anyakönyvi kerület központján van egy néptanító, a ki héberül tanít olvasni, és mint tanító négy osztályt végzett, tehát a rendelet értelme szerint lehet anyakönyvezető. Mert vallástanítónak — minthogy a törvény a theologiai képességről egy árva szócskát sem mond — az illető községi elnökség nagy hirtelen megteszi és a közigazgatási közeg nem tehet ellene semmit, feltéve, hogy a jó akarat meg is volna. Tehát az említett miniszteri rendeletben nemcsak külső alaku hiányok találhatók fel, hanem — a nélkül, hogy erős bírálat alá vonnám — a lényege hiányzik és hézagos, mert a héber tudományi képesség nincs meghatározva. Tehát ne tapsoljunk, mert még korán van!

És ennek a bajnak csak úgy lehetne elejét venni, ha az izr.

országos iroda a rabbi-intézet tanári karával és más jeles hazai theologussal egyetemben oda hatna, hogy a jelen körrendelet kibővítették oly formán, hogy a papi képesség is meghatározassék benne, még pedig körülbelül úgy, hogy a papi teendőket ezentúl csakis oly egyének teljesíthessék, a kik a 4 osztályon kívül még valamely rabbi-intézetet bevégeztek, vagy három tekintélyes rabbitól papi képesítvényt »hattárát« nyert; másoknak bármily papi teendőket végrehajtani szigorú büntetés mellett tiltva legyen. Csakis így lehet a végzett papoknak némiképen jövőjük biztosítva, és ezt véghez vinni, nem lenne nagy fáradság, mert a legnehezebb — a kezdet — már megtörtént. Ne álljunk tehát veszteg, hanem működjunk erélyesen szent vallásunk fejlődéséért, mert mindig új marad a régi közmondás: Segíts magadon s az Isten is megsegít.

Rózsahegy.

KLEIN JAKAB.

*

Természetes, hogy minden rabbi, ha nem is épen a maga községe, de a maga vidéke szerint itéli meg a nagyfotosságú miniszteri rendelet hatását és következményeit. Hochmuth Abraham túl a Dunán és Löw Immanuel a szintén magyarulakta alföldön más szemmel nézik a jövőt, mert másnak ismerik a jelent, mint az oláh vidékű Weisz Salamon vagy a tót környezetű Klein Jakab. Igazán jellemző és valóban baj, hogy *mind a két félnek igaza van.*

Ugy e tény igazolására, mint a szóban forgó rendelet áldásos hatásának föltüntetésére hadd iktassuk ide a következő sorokat, melyek az új intézmény mintaszerű megvalósítását tüntetik föl egy kis magyar városnak aránylag kis községében.

*

Tekintetes szerkesztőség! Az 1924/1885 számú, az anyakönyvvezetést szabályozó miniszt. rendelet értelmében az anyakönyvi kerületi alakuló gyűlés nálunk Hatvanban december 21-én tartatott meg a szolgabíró úr jelenlétében Lippe Mór elnöklete alatt. A gyűlés legkiemelkedőbb mozzanata a napirend 2. tárgya; »Intézkedés a min. rend. 3. §. c) pontja szerint« volt. Erre nézve általánosán, négy szavazat kivételével a következő határozat hozatott: »Erre elnök kimondja a határozatot, hogy a hatvani izr. »anyakönyvi kerület a magas min. rendelet értelmében qualifikált

» anyakönyvvezetőül egy a mai kor követelményeinek minden tekintetben megfelelő, képesített rabbit választ.« Idézem tovább a jegyzőkönyvet: »Elnök indítványozza, hogy a gyűlés a magas min. rend. c) pontjában elrendelt összes intézkedések megtételére egy teljhatalmu bizottságot válasszon, mely azonfelül egy külön szabályrendeletet is alkosson.« »Ezen indítvány egyhangúlag elfogadtatott és tagjaivá az elnökön kívül megválasztattak« Hatvanból 11-en és a vidékről is 11-en.

Mindezt a czélből irom meg a tekintetes szerkesztőségnek, hogy azt, ha jónak látja, nagybecsű folyóiratában közzétegye. Ki is egyebekben maradtam stb.

Hatvan.

LIPPE VILMOS.

*

Egy másik tisztelt munkatársunk a következő kérdéseket, illetőleg megjegyzéseket teszi:

1. Az anyakönyvi kerületeket a rendelet értelmében akként kell beosztani, hogy azok egy qualifikált anyakönyvelő díjazására képesek legyenek. Már pedig, hogy tovább ne menjek, Veszprém-megyét hozom fel példának. Az enyingi járás 1463 izr. lelket számlál, kik 4 kerületre vannak osztva, u. m. B. F. Kajarra 374, Enyingre 226, Siófokra 578 és Szilas-Balhásra 285 lélekkel. Kérdem, hogy legyenek ezek képesek külön-külön a követelményeknek megfelelni.

2. A 10. §-ban, mely az esketésre vonatkozik, igen fontos pont hiányzik. A miniszter tudvalevőleg kimondá, hogy eze szabályrendelet által a községek autonómiáját nem akarja sérteni s az elrendelt beosztás egyedül az anyakönyvvezetést illeti. Vegyük már most, hogy N. N. izr. lakos X. anyakönyvi kerülethez, de Y. rabbinátushoz tartozik: kérdem, az illető hol köteles magát hirdettetni — X-ben-e vagy Y-ban?

3. A 12. §. szerint az anyakönyvek a használat előtt zsinórral átfüzendők, az anyakönyvi ker. pecsétjével lepecsételendők stb. Ily rendszabály egy vallásfelekezethél sincs, valamint nincs meg a 14. §-ban előírt szigorú felügyelete a nevezett törvényhatóságoknak.

4. A születési anyakönyv rovatai között hiányzik a 8. rovat után a házszám megjegyzése, a 11. után a névadó s a 12. után »leányoknál a tanú neve.«

5. Az okiratok kiállításáért a díjak meg vannak határozva; ha az ily okiratok posta útján körettek, az eddigi gyakorlat szerint — mint más felekezetnél is — kétszeres díjat kellett fizetni. Ez a 6. §-ban fel lett volna említendő.

6. Pest megyében a felső-pilisi járásból kimaradt *Vasad* község, hol 13 zsidó lakos van. A 215. anyak. kerülethez tartozik Alsó-Vána, pedig ez nem a központi, hanem a völgyesgi járás területén van.

7. A halálozási anyak. rovatainál hiányzik egy: »a hátramaradt házastárs« megnevezése; ellenben a 3. és 4. rovatot össze lehetne kapcsolni; a temetés idejét is pontosan kellene kitenni, mert csak így volna megtudható, vajjon a halál beállta s a temetés közti idő megtartatott-e kellőképen.

Vár-Palota.

SINGER ÁBRAHÁM.

Folyóiratunk egy névtelen vidéki barátjától e sorokat veszzük:

Tek, szerkesztőség! Sok rossz szokásom közt a legrosszabb tán az, hogy azt képzelem, hogy minden kezem ügyébe keríthető zsidó felekezeti lapot el kell olvasnom. No' s, a minap lapozgattam a *Hitközségi hivatalnok*-ban, s benne több válaszát lelem *Friedmann* főkántor szerkesztőnek az anyakönyvek rendezése ügyében. Az egyik szóról-szóra így hangzik:

»Ob die Leitung des Matrikelamtes einem Beamten anvertraut werden kann, der weder Rabbiner, noch Rabbiner-Stellvertreter ist, darauf glauben wir, antwortet die Praxis. Thatsache ist, dass die Matrikel in vielen grossen Gemeinden des Vaterlandes nicht vom Rabbiner oder Rabbiner-Stellvertreter, sondern von andern Beamten geführt wird. Das Gesetz nennt in jedem der bezüglichen Paragraphen den Rabbiner oder Rabbiner-Stellvertreter, weil gewöhnlich diese Herren auch den Matrikelamte vorstehen. Daraus folgt aber nicht unbedingt, dass ein anderer hierzu befähigter Beamter das Amt nicht versehen darf. Und wie, wenn die Gemeinde keinen Rabbiner hat und auch keinen aufnehmen kann?«

Mint hogy *Friedmann* főkántor e szavai tudtommal merőben tévesek és megtévesztők, kérem a tek. szerkesztőséget, fontolja meg, nem volna-e helyén a *Hitk. Hivatalnok* szerkesztőjét figyelmeztetni, hogy egy szabályrendeletet magyarázni szép dolog, de elolvasni sem mindig fölösleges.

Az ország különböző vidékein működő t. munkatársainktól beérkezett, és részben már a múlt számunkban is közölt megjegyzések arról győztek meg bennünket, hogy helyesen jártunk el, midőn az anyakönyvi szabályrendelet nagy horderejét felismerve, azt egész terjedelmében közöltük. A mi a szabályrendelet értékét illeti, erre nézve is összevág a múlt évi december havi füzetünkben kifejtett nézetünk, jeles és szakavatott rabbijaink ítéleteivel. Részben a gyakorlat is igazat adott felfogásunknak, a mennyiben eddigelé *Jászberényben* és *Debreczenben* az anyakönyvi szabályrendelet keresztülvitele máris az ott létező két izraelita hitközség egyesülését eredményezte. A szabályrendelet üdvös kihatása az ország zsidóságának hitügyi viszonyaira azonban csak akkor lesz megítélhető, ha a közigazgatási bizottságok jelentései az anyakönyvi kerületek megalakulásáról, a felsőbb forumot is megjárták. — Éber figyelemmel kísérjük a fejleményeket, és összeköttetésünknel fogva leszünk azon helyzetben, hogy az eredményeket a leg-hitelesebb adatok után közölhessük. — Lehetnek a szabályrendeletnek és az anyakönyvi kerületek beosztásának egyes gyengéi, de ezek kiegyenlíthetők; nem tartjuk azonban ilyeneknek a t. munkatársaink által felvetett kérdések és tett kifogások javarészét, melyekre a következőkben felelünk meg:

Hochmuth Ábrahám az anyakönyvek rovatai közül (12. §.) feleslegesnek mondja a koma bővebb körülírásának, a házasanak szülei foglalkozásának és lakhelyének, továbbá a halálozás órájának megjelölését; de hiányzóan sorolja fel a *házsámot*, hol a haláleset történt. Mintán nagy városokban számos egyen neve ugyanazonos, a személyek azonosságának, a foglalkozás és lakás megjelölésével való feltüntetését egészen feleslegesnek nem mondhatjuk, a halálozás órája pedig sok örökösödési esetben játszik szerepet, és ennél fogva szükséges. A *házsám*, hol a haláleset történt, nem hiányzik, mert a 12. §-ban a halálozási anyakönyv 10. rovata így szól: »A haláleset helye, utca s házsám.« — A 13. §. azon rendelkezése, hogy a házasanak személyesen kötelesek házassági eseteket anyakönyveltetni, csak látszólag, és rendszeres körülmények között felesleges, de ekkor a rabbi azt nem is fogja megkivánni. Megtörténik azonban, ezt a rabbi urak többnyire tapasztalhatták is, hogy a rabbi a vőlegényt csak az esketési szertartás alkalmával látja először, és ez esetben nem árt az a törvényes intézkedés, hogy a fiatal házastegye még egyszer tiszt-

teletét rabbijánál, kinek tán szava lehet hozzá. — Ha hitfelekezetünk e jeles veterán bajnokának általánosan elismert logikai észjárása s éles kritikája más kifogásolandót nem talált, ugy a szabályrendelet szerkesztője művével nagyon meg lehet elégedve.

Löw Immánuel elismerő szavai nem kevésbé hizelgők. A 17. §. azon intézkedése, hogy az alakuló gyűlésen hatósági kiküldött legyen jelen, nézetünk szerint felette üdvös, mert számos kerületben ily kiküldött jelenléte képes leginkább biztosítani azt, hogy az alakulások rendben lefolyjanak, és a jegyzőkönyvek helyesen fogalmaztassanak. A halotti anyakönyveknél kifogásolja Löw, hogy a túlélő házastárs nevére nincsen rovat, de mi ezt egészen helyesnek tartjuk, mert az özvegyiséget nem a halotti bizonyítvánnyal, hanem a házassági anyakönyvvel és a házastárs halálát feltüntető anyakönyvi kivonattal kell beigazolni.

Klein Jakab cikkére csak röviden reflektálunk. Elmondta, már egy ízben nézeteinket a rabbiqualifikációról. (L. M.-Zsidó Szemle I. kötet 128—131. l.) Most is az a határozott meggyőződésünk, hogy a kormánynak csupán arra terjedhet ki joga, hogy a világi tárgyak ismeretének fokát állapítsa meg a rabbinál, egyébként a rabbijogositvány megbirálása a hitfelekezet jogköréhez tartozik. Ha valamely hitközség helytelenül jár el, ez még nem ok arra, hogy jogainkat a kormány által megszoríttassuk, hanem csupán azt a kötelességet vonja maga után, hogy az illető hitközségre felvilágosítólag hassunk. Hiszszük, hogy minden önérzetes község a jóakaró utbaigazítást köszönettel fogadja.

Singer Ábrahám felvetett kérdéseivel új bizonyítékot szolgáltat arra, hogy hitfelekezeti életünk szorgalmas megfigyelője. Feleleteink a következők:

ad 1. A kerületek alakításánál tekintetbe vétettek a létező viszonyok. — Egy régi hitközségtől, mely magára vállalja anyakönyveinek pontos és szabályszerű továbbvitelét, a régi jog meg nem vonható, míg a kötelességeknek megfelel. Vannak a kereszényeknek is kisebb és nagyobb, rosabb és jobb lelkésziségek.

ad 2. Ha eleinte itt-ott nehézséggel is fog járni, idővel az adminisztráció mégis rabbiságokat alkot az anyakönyvi kerületekből, úgy hogy minden izraelitának az lesz az anyaközsége s rabbisága, mely az anyakönyveit kezeli.

ad 3. E kérdésre szépen megfelel Hochmuth Ábrahám folyóiratunk múlt számában: »a felelősségben osztozó anyakönyvi

kerületi elnök fogja azokat lepecsételni, belé fognak nyugodni, kik eddig is lelkiismeretesen vitték az anyakönyveket.»

ad 4. A születési anyakönyv 8. rovata: »A szülők lakása s a gyermek születésének helye«, felöleli a házszámot is. A 12. rovat a koma számára van megnyitva, ebbe jegyezhető, mert egyforma jellegű, a tanú neve is, ha valamely rabbi lelkiismerete leányoknál tanú beiktatását megkívánná. »Névadó« számára rovatot nyitni pleonazmus volna, mert a gyermek névadója az, ki a születési esetet bmondja, rendszeren a szülék.

ad 5. Hogy azért, mert valamely okirat postán küldetik kétszeres díj szedessék, annak rációja nincsen.

ad 6. Meg vagyunk győződve, hogy még egyéb hibák is csúsztak be elnézésből a beosztásba, a melyek utólag helyre fognak igazítottatni.

Tényleg máris számos változást ejtett némely anyakönyvi kerületen a miniszterium — a szabályrendelet 1. §-ának erejénél fogva — a közigazgatási bizottságok előterjesztései alapján, és nem lehetetlen, hogy beletelik egy év, míg a beosztás állandó alakot fog ölteni. Így szokott ez megtörténni minden új intézmény létesítésénél, de ha az anyakönyvi kerületek alakuló gyűléseinek határozatai jogerejüvé fognak válni, akkor bizony számíthatunk a hullámzások teljes megszűnésére. Az eddigi változásokra vonatkozó miniszteri rendeleteket alább a »Kuttyók« rovata alatt közöljük.

Bözöd-Ujfalu.

Dr. Beck Móríciz bukaresti rabbi hazánkfiának figyelmeztése bözöd-ujfalvi hitsorsaink szomorú állapotára szélesebb körökben keltett visszhangot, mint remélni mertük volna. Nem mintha a hagyományos zsidó jótékonyosság apadó félben volna, de összetartozásunk érzetének hiánya, mint majdnem minden működésünket, ugy a jótékonyságit is jobbára azon kis körre szorítja, melyben mozgunk. A nyomor, melyet látunk, mindenütt tettehajtobb részvétre talál ugyan, mint az inség, melyről hallunk. De nálunk zsidóknál hiányzanak azo n intézmények, melyek ez utóbb esetekben, szeretnők mondani, a közlelkiismeret kötelességeinek tesznek eleget. Nincsenek közszélok szolgálatára rendelt alap-

jaink, nincs nálunk alliance, sem kultúregylet, sem semmi a mi más felekezetek erejét teszi és egyuttal önállóságát és közszellemét dokumentálja.

Annál nagyobb hálával emlékszünk meg a kézségről, melylyel olvasóink fölhívásunkat fogadták. Községek és egyletek, intézetek és iskolák, asszonyok és férfiak gyűlésen és mulatságon, lakodalmon és paszitan megemlékeztek a bőzöd-újfalvi prozelitákról. Különösen több *vidéki* rabbi buzgolkodásáról kell hálás köszönettel megemlékeznünk. A sokszor szűkes községi viszonyok daczára megőriztékök az eleven érzéket felekezetünk ez általánosabb érdeke és becsületbeli kötelessége iránt is!

Ujabban adakoztak:

Dr. Fischer Gyula gyűjtése *Budapest*: Fisch Kornélia 30 kr., Fisch Laura 30 kr., Fisch Róza 1 frt, Fisch Adolf 1 frt, Neimann Etel 20 kr., Weisz Hermína 10 kr., Dick Aranka 30 kr., Berger Róza 10 kr., Fischer Ilona 20 kr., Fischer Jolán 20 kr., Berger Czeceília 30 kr., Fischer Ignác 50 kr., N. N. 1 frt, Fürst Melánia 35 kr., Fürst Róbert 40 kr., N. N. 1 frt, Deutsch Arthur 1 frt, Deutsch Karolin 1 frt, Jonás Jenny 1 frt, Dr. Fischer Gyula 3 frt, Elvira 50 kr. Összesen 13 frt 75 kr. — Fischer Ede gyűjtése *Komárom*: Natonek Ignác 1 frt, Kines Mór 40 kr., Löwy Mór 40 kr., Brandstein L. 50 kr., Kollermann Henrik 30 kr., Schwarz József 20 kr., Schwartz Salamon 20 kr., gyűjtése *Budapest*: Steiner I. 50 kr., Krausz Samu 20 kr., N. N. 40 kr., X. Y. 20 kr., Wechler Sarolta 20 kr., Krauss Jonás 10 kr., Kohn Izidor 10 kr., Weisz József 20 kr., Ungár 20 kr., Hirsch Vilmos 1 frt, Münz Jenő 20 kr., Eisler Gyula 30 kr., König Arthur 20 kr., Pollácek Samu 20 kr., Tandlich Samu 20 kr., A. B. 20 kr., Pollatsek József 30 kr., Anonymus 20 kr., J. K. 20 kr., Pollak 20 kr., összesen 8 frt 30 kr. — Kolhbach Bernát gyűjtése *Budapest*: özv. dr. Schlesinger Edéné 2 frt, özv. Deutsch Anna 1 frt, összesen 3 frt. — Az országos rabbiképző intézet *első* tanfolyamának tanulói *Budapest*: 25 frt 60 kr. — Dr. Rosenspitz Sándor gyűjtése *Jacksonville, Amerika*: dr. Rosenspitz 25 frk, 75 frkot adtak: Furchgott Lipót, Benedikt Károly, Walter Fülöp, Slager Gyula, Zakarias Áron. »Az elsőn kívül, ki Nyitra városából származik, de magyarul már nem tud, egyik sem látta soha Magyarországot. De hát adtak, mert én kértem.« Összesen 100 frank = 49 frt 95 kr. — Dr. Klein Mór gyűjtése *Nagy-Becskerek*: Eckstein Fülöp 5 frt, Kohn I. L. 2 frt, összesen 7 frt. — Czukermann Frigyes, vallástanár *Homonna*: 50 kr. — Weiss Mór szeszgyáros *Kolozsvár*: 5 frt. — Dr. Klein Jakab gyűjtése *Rózsahegy*: Neumann Ignác 50 kr., Singer Nátán 50 kr., dr. Duschnitz orvos 50 kr., dr. Politzer B. 50 kr., Glasner Jakab 50 kr., Glasner I. 50 kr., Roth I. 50 kr., Fuchs I. 50 kr., Jannovitz S. 50 kr., Stern A. 50 kr., Klein I. 60 kr., dr. Klein I. 40 kr., Elzász E. rabbi 50 kr., Leitersdorfer tanító 30 kr., Netzel igazgató-tanító 30 kr., L. R. K. 3 frt, összesen

10 frt. — Dr. Rosenberg Sándor *Arad*: 20 frt. »Meudelsohn emlékeztető tartott fölolvasásom jövedelmének egy része.« — Hochmuth Ábrahámé gyűjtése *Veszprém*: Tuszkau Nanette 2 frt, Kadelburger Fanni sz. Tuszkau 2 frt, Tuszkau Valdemár 2 frt, Weisz Malvina 2 frt, Krausz Anna 1 frt, Breuer Gábor 2 frt, Breuer Gábor által »egy családi estélyen gyűjtött« 7 frt 20 kr., Balázs Lipót 1 frt, Fischer Dániel 1 frt, Szép Lipót 50 kr., Diener Sándor 50 kr., Braun Fülöp 50 kr., Krausz Jabab 20 kr., Schwarz Jakab 30 kr., összesen 22 frt 70 kr. — Dr. Klein Mór *Nagy-Becskerek*: 20 frt »A Maskil-el-dal egylet által az én indítványomra megszavazott összeg.« — Dr. Beck Móricz *Bukarest*: 5 frt. — Dr. Goldfahn bács-tapolyai főrabbi gyűjtése *Csontváros*: Neufeld Vilmos vasuti állomásfőnök 1 frt, Basch Károly 1 frt, Kern Gyula postamester 1 frt, Basch Jakab és neje 2 frt, Basch Adolf 1 frt, Basch Hermann 1 frt, Klein, Jakab 50 kr., Fischer N. 40 kr., Pollak Márton zentai 50 kr., Goldstein József szintén zentai 1 frt, id. Goldstein Dávid zentai 1 frt, Braun Zsigmond 1 frt, N. N. 40 kr., összesen 11 frt 80 kr. — Dr. Goldberg Ráfáel gyűjtése *Budán*: 5 frt »egy lakodalom alkalmával.« — *Budapest*: Keller Arnold mérnök 1 frt, Schill S. gyűjtése: dr. Erdélyi J. 2 frt, dr. Kaufmann D. gyűjtése: König Lajos 2 frt, Alexander B. gyűjtése: K. Zs. 5 frt, K. J. 5 frt, N. A. 2 frt, összesen 12 frt. Dr. Bloch gyűjtése: Reisman Nátán 5 frt. — Weizmann N. gyűjtése *Gyöngyös*: a tatus-quo izr. hitközség »egyelőre« 10 frt, a chevra Kadisa 3 frt, a bikur-cholim-egylet 5 frt, összesen 18 frt. — Dr. Goldfahn főrabbi gyűjtése *Kis-Hegyesen*: »Kriszhaber Paulin hajadonnak dr. Neubach Lipót orvossal tartott esküvőjén«: dr. Neubach és neje 2 frt, Kriszhaber Simon 1 frt, Kriszhaber Adolf 50 kr., Stern Fülöp 50 kr., Kriszhaber Antal 50 kr., Kriszhaber Ignác 30 kr., Hirschfeld Ignác 20 kr., Kriszhaber Mór Kuláról 1 frt, Stein Dávid Verbászról 1 frt, dr. Goldfahn gyűjtése *Bács-Tapolyán*: Buchwald Sándor ügyvéd 1 frt, Adler Adolf 50 kr., Etinger József 50 kr., Adler Simon 40 kr., Lederer Adolf 20 kr., Polacsek Ignác 20 kr., N. N. 10 kr., N. N. 30 kr., N. N. 20 kr., összesen 10 frt 40 kr.

Január hóban, a füzet zártáig, beérkezett tehát készpénzben összesen 248 frt. Mult számunkban kimutatott 275 frt 6 kr. Összes adakozás tesz e szerint eddigel 523 forintot és 6 kr. Ez összeg a Pesti hazai első takarékpénztárban van gyűmölcsözőleg elhelyezve.

A gyűjtőknek és adakozóknak összesen és egyenként szíves köszönetet mondunk.

Folytassuk!

tani híres rabbi Mordechai Benet jesibájába, ő azt mondá a kis bachuról, hogy a Sulchan aruch négy részét teljesen tudja. Szakképzésük képesek lesznek megítélni, mit jelent ily nyilatkozat R. Mordechai Benet szájából.

Ezen tanítója volt azon férfi, kit az elhunyt életének mintaképeül állított maga elé, eslekedetei, gondolkodásmódja s egyáltalán egész modorával oda akart törekedni, hogy hozzá hasonlóvá legyen. Nagy tanítója t. i. azon férfiak közé tartozott, kik nemcsak a talmud és rokon tudományait fejlesztették és ápolták, ismeretköre nem volt oly egyoldalú, mint az akkori idő legtöbb talmudistáé; hanem ő a tudomány minden ágát kedvelte és tanulmányozta, sőt tanítványait is mindig serkentette a tudományokban való előhaladására. Maga az elhunyt említé nekem sok alkalommal, hogy nagymestere kimondhatatlanul tisztelte Mendelssohnt és nagy előszeretettel tanulmányozta műveit, csupán azt az egyet nem tudta neki megbocsátani, hogy Sir-Hasirimt profanizálta fordítása által, holott a bölcsek ezt Isten és népe közti beszélgetésnek tüntették föl.

Nikolsburgból Pozsonyba ment a tudományszomjas ifjú a nagyhirű R. Szófer Mózes jesibájába. Mindjárt odaérkezésének első idejében, midőn még az ifju bachur teljesen ismeretlen volt, a rabbi oly kérdést vetett fel előadása alkalmával, hogy a tantermet megtöltő nagyszámu idősebb tanítványok és hallgatók teljesen megvoltak levve, egy sem bírván csak megközelítőleg is helyes választ adni. A kérdés feltevésénél a rabbi egy aranyat vett kezébe, azt jutalomdíjúl oda ígervén annak, ki a kérdést helyesen megfejti. Azonban mély esőnd uralkodott a tanteremben, csupán a sarokból hangzott valami mormogás, mely egy fiatal, teljesen ismeretlen bachurtól eredt. A mester figyelmét azonban ez nem kerülte el; maga elé hivatván a kis fiut, ki nem volt más, mint Ungár Joél, felszólítá még egyszer, hogy mondja ki véleményét nyíltan. A fiatal ember minden habozás és hosszabb gondolkodás nélkül oly szabatosan és értelmesen felelt a kérdésre, hogy a rabbi oda nyújtá neki az aranyat. Ezen percztől fogva jövője Pozsonyban megvolt alapítva, mert az egész hitközség előkelőinek házai nyitva voltak előtte; mindenütt esakis a »Dukatenbachur« képezte a napi beszélgetést és ezen néven is szólították őt Pozsonyban való egész tartózkodási ideje alatt.

Azon időben a bachurok közt Pozsonyban a szó szoros értelmében rendőrség létezett, mely Argus szemekkel őrködött afölött, vajjon nem foglalkoznak-e a talmudtanulók más profán tudományokkal is. Mitsem törődve ezzel, nem hagyta abba a már egyszer megkezdett irányt és szorgalmasan tanulgatta a német és franczia nyelvet, különös előszeretettel

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Ungár Joél emlékezete.

Megint kiragadta a halál közülünk azon férfiak egyikét, kik esendes visszavonultságban a tudománynak és nemes tevékenységnek szenteltek egész életüket és kiknek üdvös működése szerénységükönél fogva nem a megérdemelt mértékben jutott a nyilvánosság elé. — Én magam sem igen szoktam ugyan soraimmal a nyilvánosság elé lépni; de most ez egyszer nem mulaszthatom el, sőt véteknék tartanám, ha — mint a megboldogultnak veje és tanítványa, ki 12 éven át házánál tartózkodva, Elisaként »vizet öntöttem kezére«, mindig közelében és körülötte voltam; a tóra ezen tiszta forrásából emyi idő alatt olthattam tudományszomjamat és ki őt egész lényegében teljesen ismertem, — ha az elhunytnak életéből e helyt néhány adatot nem közölnék. Az utókornak akarok némi emléket életéből e sorokban nyújtani; nem pedig magasztalni vagy dicsőíteni őt, kit működése és élete annyira dicsőit. Csupán jellemét és működését akarom itt ismertetni; de mielőtt ezt tenném, röviden akarom életrajzát közölni.

R. Joél Ungár született 1802-ben Rohoncban, Vas megyében. Igen jámbor és jómódu szülőktől származott, kik az akkori idő szokásai szerint a talmud-tanulmányoknak szentelték a még zsenge korú fiut; ezen célra külön tanítókat tartottak neki, mivel vagyoni állapotuk ezt megengedé nekik. Éles esze, valamint ritka felfogó képessége és emlékező tehetsége nagy feltűnést, sőt esodálatot is keltett. A nagy talmudtudós R. Szender Maislis, a »Toszeftot Sabbat« írója volt akkor Rohonc rabbija és ő személyesen is különös gondot fordított a gyermek tanítására, gyakran intrvén szüleit, hogy rá kiváló gondot fordítsanak, mert Izraelnek egykori nagy tanítójává ígérkezik lenni.

Mennyire sikeres volt első tanítójának fáradozása, leginkább azon tény igazolja, hogy midőn a 14—15 éves fiu Nikolsburgba ment, az ot-

pedig a mennyiségtant. — Két nagy tanítójának előadásában azon kitöbbséget vette észre, hogy míg az, amit az első előadott vagy magyarázott, erős, szilárd meg nem dönthető alapossággal bírt, addig Szófer az előadásaiban gyakran fogások, ugynevezett »Psetlach« által igyekezett magának utat törni. R. Mordechai Benet emiatt egyszer szemrehányást is tett Szófernek, azt kérdezvén tőle, hogy meddig fogja még azzal a »Havél-havolimma« idejét tölteni? Mire amaz így válaszolt: Rabbí, ön hasonló a terhes szekérhez, ki egyenesen haladhat az országúton, anélkül, hogy bárki előtt is kitérni kellene, holott én egylovas, könnyű kis talyigához hasonlítok, melynek mindig jobbra-balra kitérni kell. — Később tanult még a R. Hirsch Charif verbói rabbinál, kiről mindig a legnagyobb tisztelettel emlékezett meg.

Visszatérve a jesibáról 22 éves korában Csejtén (Felső-Magyarországban) Justus gazdag kereskedőnek Mirjam nevű leányát vette nőül és ipja eredetileg a kereskedelmi pályára szánta őt, azon elvből indulva ki, hogy jó bachurból jó kereskedő is válhatik. De mennyire csalatkozott ezen feltevésében, leginkább bebizonyította azzal, hogy valahányszor vásárra vagy egyéb üzleti dolgokba kelle mennie, mindannyiszor körülte esopor-tosultak a vidék tudósai és talmudistái és ha ő egyszer talmud diskurzusba elegyült, akkor a vásár rendesen nála nélkül mult el. Emélfogva ipja őt elvonta a kereskedelemtől és bőven ellátta az élet minden szükségleteivel, úgy hogy kizárólag a tanulásnak szentelheté minden idejét.

Egyideig ott végzé a rabbi teendőket, anélkül, hogy ezért a legese-kélyebb díjat is elfogadta volna. Itt meg kell említenem azt, hogy szülő-városának felszólítása folytán, Joel Ungar Rechnitznak írta nevét életé-nek végeig, mert szülővárosa nagyon megtisztelve érezte magát általa. Gazdag ipjának halála után 1842-ben R. Jechezkiel Benet utódjával választotta meg a paksi hitközség, hol élete végéig, 45 évig működött.

Hirneve, mely őt itt megelőzte, egyengette előtte az útát és nem-sokára közel és távolból nagyszámu tanítványok gyűltek össze körülte. Négy évtizeden át kiváló, hirneves jesibát tartott feun és Magyarországnak rabbijai közül számosan az ő tanítványai voltak, köztük igen szép-hírnévvel bírók, egyebek közt dr. Hübsch new-yorki rabbi is.

Tanítási módszere és egész modora a tanítványokkal szemben leg-jobbán mutatták azt, mennyire sikerült neki R. M. B. híres tanítójához hasonlóvá lenni. A legalaposabb mély értelem, párosulva világos, tiszta és könnyen érthető előadással jellemezték ezen kiváló férfit; az eltárgyalt talmud-anyagban elforduló és a komentátorok által felvetett bármely nehéz kérdés nem maradt megoldatlanul; tette pedig ezt oly ügyességgel,

oly édesesű, könnyen érthető és mindamellét szilárd alapossággal, hogy mindazok, kik őt hallgatták, végre azon tünődtek, hogy miért tarthatták ezen nehezéget eddig meg nem oldhatónak. Én, ki 12 évig hallgattam tanítását (életeinek legszebb éveit voltak ezek) számtalan példát sorolhat-nék fel erre nézve.

Utolsó időben egyáltalán a legelső talmudistának lön elismerve; rituális ügyekben az ő véleményét és ítéletét a messze távolból, sőt Jeru-zsálemből is gyakran kikérték. Mindamellét oly szerény és igénytelen volt, hogy számos tisztelői gyakori felszólításának daczára sem tudta magát arra elhatározni, hogy talmud magyarázatait sajtó alá rendezze vagy csak leírja is.

Szerénység, nyájasság, joakaró szelidség és ritkán található beke-szeretet voltak jellemének fővonásai; oly páratlan lélekjóság lakott benne, hogy sohasem volt képes bárkitől is valamely kérelmet megtagadni. Soha, de soha sem viszonzott ő bántalmat vagy sérelmet. Önzetlensége és elége-dettsége leginkább abból tünik ki, hogy 45 évi működésének ideje alatt sohasem fordult hitközségéhez fizetés felemelésért vagy egyéb segélyért, habár súlyos idők is nehezdedtek rá, mert 8 gyermeknek apja volt és azon-kivül agg atyját is házában tartotta, úgy hogy gyakran a legszüksége-sebbet kelle nélkülöznie. De az ő szájából soha senki sem hallott panaszt és ritka megadással és türelemmel viselte sorsát. Emellett az özvegyek, árvák és szegények valóságos gyámolító atya volt; 16 árva leányt adott férjhez saját házában, minden ez alkalomra szükséges anyagi és erkölcsi támogatásban részesítvén őket. Életének legutolsó napjáig a hitközség szegénypénztárának elnöke volt, s még halála előtti legutolsó hétkben sem akarta másra bízni a szokásos adományoknak a szegények közti elosztá-sát, ő maga végezte azt, amint azt rendszeren minden héten egyszer szokta tenni.

A városi és megyei hatóságoknál szintén nagy tekintélyben állott és oly befolyása volt, hogy bármely ügyben való közbenjárása nem maradt eredmény nélkül.

Különösen jellemzi őt, hogy ritka állhatatos vallásos buzgalma, a tórához való rendíthetetlen ragaszkodása és tanának szigoru megtartása és gyakorlása mellett mily elnéző s toleráns volt azok irányában, kik más véleményét táplálták; a fanatizmus árnyékát sem lehetett rajta észlelni. Mit Sokratesről beszédek, az nála is megvolt, páratlan lélekjósága folytán mindig nyájás, szende mosoly játszadozott ajka körül, homlokán a harag keltette ráncokat sohasem látta valaki, csupán akkor hagyta el őt fenséges nyugalma, ha mást az ő jelenlétében üsároltak vagy vádol-

tak. Szent felindulásában gyakran szemére lobbantotta az árulkodónak, hogy ez a legnagyobb véték. A tudományt véghetetlenül kedvelte, különös előszeretettel a mennyiségtant ápolta. Nagy kedvvel foglalkozott Mendelssohn műveivel is.

Mély, vérző sebet ejtett rajta ama meghasonlás, mely a magyar zsidóságot 2 ellenséges táborra szakította és elvtársai közül, kik vele egyazon véleményen voltak, számosan fel is szólították, hogy csak ő álljon a mozgalom élére és indítsa meg az akeziót ez irányban, a mérsékeltbb hitközségek mindnyájan kövegni fogják őt. De páratlan békeszerető természetével ez nem egyezett meg. Nem akarok én mozgalmat előidézni, ugymond, mert talán újabb szakadást létesítenék, elég nekünk az eddigi surlódás és ellenségeskedés.

Nagyságát csakis temetése alkalmával lehetett teljes valójában látni. Pártkülömbőség nélkül csoportosultak ezereken a nagy elhunytak ravatala körül; a roppant hideg és jégzajlás daczára, sokan életük koczkáztatásával átkeltek a Dunán, hogy ezen nagy férfinak megadhassák a végtiszteletet.

Baja.

*

ADLER LIPÓT.

1885. december 19-én hunyt el s két nappal később eltemettük nagyiríri papunkat, Ungár Joelt.

A toll megreszket kezünkben, midőn ezen jelentésünket tesszük; nem tudjuk, az elhunytak életéről, vagy haláláról írjunk-e, mindkettő a maga nagyszerűségében lebeg szemünk előtt, s a benyomás, mely alatt állunk, nem engedi meg, hogy hű képet nyújthassunk akár az egyikről, akár a másíkról. De hogy csak némikép is áldozzunk halhatatlan szellemének, megkíséreljük, hogy életéből néhány vonást elmondjunk.

1840-ben foglalta el mezővárosunkban a rabbinátsí helyet. Itteni 45 évi működése alatt szerénysége, nyájassága és szívjósága által az egész megyebeli zsidóság szeretetét oly mértékben nyerte meg, hogy párt-nézet különbsége nélkül megyei papnak választott meg, mely minőségében haláláig működött. Szerették őt mindnyájan; de viszont ő is szeretett mindnyájunkat; mint hitfeleinek valódi pásztora, senkit meggyőződéséért nem vetett meg, lett legyen ez bármely irányu. Azt sem érdektelen följegyezni, hogy a világi tudományoknak is hódolt; sokat olvasott németül és ezen nyelvet hiba nélkül írta. Hogy héberül remekül írt, azt is fel lehet említeni; mert vajmi kevesen vannak a régi papok között, a kik tisztán írtak héberül. Hogy a magyar nyelvet nem bírta, azt eléggé sajnálta s

(többször nyilvánította, hogy ha fiatalabb volna, nyelviünk megtanulását bizonyosan el nem mulasztaná. Szabadelvi nézetei miatt a tulzók ellenségei voltak; de ő azt nem bánta, megmosolyogta őket s megboesátott nekik, ha — ami gyakran megtörtént — megsértették; tudta, hogy az ő léleknagysága és nyugodtsága meggyőzik őket. Hogy — a mit haladottabb tisztelői követeltek tőle — a kongresszusi válságos idő alatt nézeteit serpenyőbe nem vetette, csak annak tulajdonítható, mert tudta, hogy maga marad a vásáron; tudta, hogy úgy az egyik, mint a másik pártbeli tulzók nem méltányolnák az ő középállását. Fájt neki a különválás gondolata is, s ennek előre láttában inkább visszavonult a harcztérről s jobb időknék engedte át az egyesítést. Hát azt emlitetlenül hagyjuk-e, hogy szerény jövedelmének tizedrészet a szegényeknek adta? Még három nappal halála előtt sajátkezűleg osztogatta az alamizsnát szegényei között. Halála ép oly nagyszerű volt egyszerűségében és nyugodtságában; tisztá észsel beszélt övéhez, hogy példáját kövessék, hogy 250 forintot azon ezéhből gyűjtött, hogy halála után legyen egy évig mi-höl alamizsnát osztogatni. Emléke és szelleme soha sem fog kihalni a zsidóság szívéből!

Paks.

LAUFER LAJOS.

Amerikai levél.¹⁾

A pittsburgi nemzeti rabbigyülekezet és részvevői; az elfogadott tételek — A hangulat. — A zsidókeresztény egyház és tiszt. Freshmann Jakab. — Különbőség az amerikai és német-osztrák-magyar zsidóság között. — Hebrew correspondence schools. — Spanyol zsidók Amerikában. — Florida állam zsidói. — Magyar Társulat Amerikában.

Magyarországi lapjainkból látom, hogy önöknel otthon még a politikai lapok is megemlékeztek a legújabb amerikai zsidó »reformról.« Az ilyes felekezeti mozgalomnak a mi nagy lapjainkban való fölemlítése, sőt tárgyalása rendes dolog; de Magyarországon az újságok érdeklődése sokkal kisebb körű s ha mégis ezuttal kivételt tettek, azt kell következtetnem, hogy e »reformot« szörnyen érdekesnek tartják. Vagy tán oly újmutatás-féle akart volna lenni: hogy lám, milyen okosak a ti amerikai testvéreitek! Kövessétek, ti magyar zsidók, e nemes példát s menten vége lesz — az antisemitizmusnak? Nem hiszem. Hanem bizonyos az, hogy a zsidóságnak sem. Alios jam ego vidi ventos: mondja nyugodtan a mi ezredéves vallásunk.

A »reform« ügye egyébiránt a következőkben áll.

¹⁾ A mult számból térlány miatt kiszorult.

Az 1869-ben Philadelphiában megkezdett reform-mozgalom hősei elérkezettnek látták az időt újabb mozgolódásra. Kohler rabbi New-Yorkból és Wise rabbi Cincinnatiából kezdeményezték az újabb összejevetelt, melynek e hangzatos ezimet adták: *National Rabbinical Conference of the American Reformed Jewish Church*, az amerikai reformált zsidó egyház nemzeti rabbigyűlékezete.

November 16-án, hétfőn d. e. 10 órakor nyílt meg a gyűlékezet *Pittsburgban*, a Concordia-Clubb helyiségeiben. Megjelent 15 rabbi, a 2-ik napon újonnan jött még 3. Hadd soroljam föl őket betűrendben. Jelen voltak: Aarons Fortwayneből, Bloch-Youngstown, Falk-Buffalo, Guttman-Syracuse, Hahn-Cleveland, Kohler-New-York, Krauskopf-Kansas-City, Moses-Louisville, Machol-Cleveland, Philipson-Baltimore, Sale-Chicago, Schlesinger-Albany, Sonnenschein-St.-Louis, Seszler-Wheeling, Wise-Cincinnati, Weil-Bradford s végül a két pittsburgi rabbi: Naumburg és Meyer. — Elmaradásukat kimentették: Bien-Vicksburg, Berkowitz-Mobile, Gutheim-New-Orleans, Goldhammer-Nathville, Grosman-Detroit, Hecht-Montgomery, Hirsch-Philadelphia, Illowitz-Minneapolis, Landsberg-Rochester, Mozes-Milwaukee, Messing-St.-Louis, Silbermann-Galveston, Stolz-Little Rock, Wechsler-St.-Paul. A külső sikerrel, tehát, az látnivaló, a »nemzeti« gyűlékezet épen nem dicsékedhetett.

A gyűlékezet viselt dolgait röviden a következőkben foglalhatni össze.

Mintán elnököt (Wise), alelnököt (Krauskopf) és két jegyzőt (Philipson és Gutmann) választottak, Kohler a következő indítványokat terjesztette elé: A reform-rabbik törekvéseinek kifejezést kell adni; a prozeliták fölvetelére vonatkozó törvények módosítandók; a reform-zsidóság alapeszmei egyesült törekvéssel terjesztessenek a hitsorsosok között; bizottság kiildendő ki a szombati iskolák céljának módosítására; bizottság alakítandó, mely a gyász- és esketési stb. szertartás módosítására javaslatot tegyen.

A reformokra vonatkozólag a következő határozati javaslatokat fogadták el:

1. A zsidóság az Isten eszméjének legtisztább kifejezése.
2. A biblia a zsidóság e missziójának okirata s a vallásos és erkölcsös nevelés leghatalmasabb eszköze. Az újabb természettudományi és historiai fölfedezések nem ellenkeznek a zsidóság tanaival, mert a biblia csak a saját korának kezdetleges fölfogását tükrözi.
3. Mózes törvényeiben nem látunk egyebet oly rendszernél, mely hivatva volt a zsidókat Palesztinában való nemzeti életre nevelni; mai

papság ellenben csak erkölcsi törvényeit ismerjük el kötelezőknek s csak azon szertartásokat tartjuk főnn, melyek életünket fölemelik és szentesítik, de elvetjük mindazt, a mi a modern műveltség nézeteivel és szokásaival ellenkezik.

4. Mindazon mozaikus és rabbinikus törvények, melyek az étkezésre, papi tisztaságra és ruházatra vonatkoznak, alkalmasabbak arra, hogy modern szellemi emelkedésünket meggátolják, semhogy előmozdítsák.

5. A szív és elme egyetemes kulturájának modern korszakában Izrael messiási reményének közeledtét látjuk. Nem tekintjük magunkat többé nemzetnek, hanem csupán felekezetnek s nem remélünk sem Palesztinába visszatérést, sem áldozati istentiszteletet Áron fiainak vezetése alatt, sem bármily törvény visszahelyezését, mely a zsidó államra vonatkozik.

6. A zsidóság haladó vallás, mely mindig törekedett az ész követelményeinek megfelelni. A kereszténység és iszlám gondviselészeri missziója a monotheisztikus és erkölcsi igazság terjesztése. Mindenkit felebarátunknak ismerünk, ki velünk közreműködik az igazság és jog birodalmának terjesztésén az emberek között.

7. Valljuk és megerősítjük a zsidóság azon tanát, hogy a lélek halhatatlan; de mint a zsidóságban nem gyökerező nézeteket, elvetjük a testi föltámadásban, valamint a gyehennában és édenben (pokol és mennyország), mint az örökös büntetés vagy jutalom helyében való hitet.

8. A mózesi törvényhozás szellemével egyetértőleg kötelességünknek valljuk a gazdagok és a szegények közti viszony szabályozását; kötelességünknek valljuk részt venni a modern kor e nagy föladatának megoldásában a jog és igazság alapján.

Elfogadták továbbá a következő javaslatot: A szombat hagyományos megüldésében azon kapesot látjuk, mely bennünket multunkkal összeköt, valamint az egész világon szétszórzt zsidóság egységének szimbolizmat; minthogy azonban számosan vannak, kik egy vagy más okból szombaton isteni tiszteltben részt nem vehetnek; kimondjuk, hogy a zsidóság törvényei vagy szelleme épen nem ellenzik, hogy vasárnapi istentiszteletet tartsanak oly helyeken, hol ennek szükségét érzik.

A prozelitákat illetőleg azt javasolták, hogy őket a körülmetelés alól fölmentsék. De utóbb egy öt tagu bizottságnak adták át e kérdést. A missziót s a szombati iskolákat illető teteleket nem tartom önökre nézve oly érdekesekeknek, hogy velők levelemet még hosszabbra nyújtsam. Csak azt akarom még elmondani, hogy a három napig tartó gyűlékezet utolsó határozata szerint 1886. május első hétfőjén újra össze fog ülni Cincinnatiben.

Mindezekhez nem óhajtok hozzá szólni; én csak egyszerű tudósító akarok lenni. De ebbeli minőségemben lehetetlen föl nem említenem, hogy a 18 rabbi csupán önmagát képviselte, s nem egyet még a saját ekklézsiája is dezavualt. Ezek az urak oly jégre mentek, mely afféle történelmi, társadalmi, theologiai és szellemi ficzkádozásnak nem szolgálhat alapul és melyen a szentségekkel való labdázás fölülte veszedelmes. Hogy Amerika számtalan községeiben prédikálnak »a pittsburgi tizenöt« ellen (így szokás a »nemzeti gyülekezetet« nevezni), fölösleges mondanom. De a lapok előkelőbbjei is állást foglalnak ellenök. Mellékelve küldöm önnek a New-York Harald nov. 29-iki és a Rochester Abend-Post nov. 19-iki számát: megolvashatja, hogy mindenféle nyelven megszólalt a többé kevésbé ndvariás vagy heves tiltakozás.

Az utolsó helyen említett lap helyesen mondja, hogy a gyülekezet nem hagyott meg az egész zsidóságból egyebet az egységes Istennel, ellenében a kereszténység szentháromságával, stb.

Hogy azonban »a pittsburgi 15«-nek elvtársai Amerikában nagyon meg vannak elégedve, azt sem akarom elhallgatni.

A New-York Harald küldöttem számában megolvashatja a religious intelligence rovatában egyebek közt azt is, hogy: »Hebrew Christian Church — Rev. Jacob Freshmann preaches at half-past seven P. M.« Vajjon mi az a zsidókeresztény egyház, melyben Jacob Freshmann uram vasárnap este $\frac{1}{2}$ 8-kor prédikál? Hát ez bizony új felekezet. A new-yorki zsidókeresztények az ugynevezett Tri-murtit, az indiai Brahma, Szívá és Visnu egységes háromságát vagy tán inkább hármas egységet imádják. S hogy jutott e furcsaság az eszükbe? Amak csak Frischmann Jakab a megmondhatója. Ez a lengyel zsidó eredetű ember valamikor jómódu kereskedő volt, de miután harmadszori rendes vagy rendetlen bukása után zsidó atyjafiai nem segítettek többé, a misszionáriusokhoz ment és potom száz dollárért kikeresztelkedett. De egy év multán a misszionáriusok is ráuntak Frischmann örökös pénzkövetelésire s hogy ezeken is boszút álljon, megalapította a zsidókeresztény községet. S mert az új próféta nemesak bibliázni, talmudozni és derásolni tud, de Pythagorásról, Plátóról és a szentatyákról is tud beszélni, nem csoda, ha nem épen ajtatos, de kíváncsi közönség csoportosan megy vasárnaponként a tisztelendő ur sajátos vegyülékű tanainak szórakoztató előadásához. A predikáció után természetesen a csengetyűs zacskók is körre járnak — és szépséken megtehetnek ezüst pénzekkel. Ez hát nem is bolondság, hanem igazí »G'sehaft« a vallásszabadság alapján.

Két nagy zsidólap (az American Israelite és a Jewish Messenger)

foglalkozott itt nemrég a különbséggel az amerikai és a német s osztrák-magyar zsidóság között. Azt mondják, hogy az amerikaiak kongregacionalisták, az utóbbiak meg individualisták; a másik különbség meg az, hogy nálunk Amerikában a művelt és módos egyének teszik a vallási és községi élet alapelemét, erejét és mozditó szellemét, önkönl ellenben a művelt és vagyonos zsidók közömbösebbek a vallás iránt. Ha ez igaz, akkor az állapot nemesak »csodálatos« mint lapjaink mondák, hanem egyenesen szégyenletes.

Bizonyára érdekelni fogja a M. Zs. Szemle olvasóit, hogy a héber nyelvet újabban a minden keresztény felekezetbeli klérus nagy buzgalommal tanulja: A *Hebrew Correspondence Schools*: levelezés által héberben oktató iskoláknak nem kevesebb mint *nyolcvan ezer* a tanulójuk. A kiknek a földgömb ezen oldalán is szellemi éjjelük oly soká tartott, egész szívből kívánok nekik szerencsés jó reggelt.

E napokban Mexikóból Havamán át New-Yorkba utazandók, városunkban három napig időztek don Francisco de Rivas (a latin és görög tanára a mexikói egyetemen) nejével és két leányával; signor Don Manuel Dezavéda y Belizario nejével és két kis fiával, és Antonio da Silva y Santa Cruz két leányával. Nemde furesa zsidó nevek? Mindhármán New-York közelében lévő Newportba, a De Sola Mendez rabbi igazgatása alatt álló zsidó magán akadémiába viszik gyermekeiket neveletésre.

Sok év óta először hallottak itt az én templombomban megint zsidó istenítiszteletet, de héberül olvasni és imádkozni mindannyia tudott, míg én, nagy örömlikre, spanyolul tudtam velők társalogni. Mint töllik megtudtam, Nyugat-Indiában és Mexikóban először számos ily zsidó család lakik, míg községek csak Kingstownban, Jamaika szigeten, St. Thomasban, a hasomeví sziget városában és Willemstadban, Curacao szigeten és még Cuba szigetén állanak fenn, míg Mexikóban és a Colombiai Egyesült-Államokban egyetlen zsidó község sincs, bár a nyilvános és titkos zsidók száma itt több száz családra rüg.

Ebből érthető p. o. az oly eset, a milyen a minap történt. Señor Don Gomez Benliza de Aguilar, mexikói dúsgazdag zsidónak fia születvén, New-Orleansból hozatott körülméletét — neve: Heidenfeld Izsák — a kiuek aztán utja és fáradsága díjába tizenkét száz dollárt, azaz 2500 o. é. forintot fizetett.

A Florida államban lakó zsidó családok száma 122, melyek közül 43 itt lakik Jacksonvilleben, 14 Talakasseben, 19 Palatkában és 9 Pensacolában, a többi el van szórva a nagy területű állam minden részében, és személyes tapasztalásból tudom, hogy oly helyeken, a hol csak

egy-két család lakik, az anyák adják nem ritkán titokban a vallási oktatást gyermekeiknek. Titokban azért, hogy tudatlan fanatikusok és klerikálisok osztracizmusát elkerüljék.

Hogy leveleket kedves hazámat, Magyarországot érdeklő dologgal fejezzem be, megírom röviden, a miről az újságok otthon, híremmel legalább, teljesen hallgattak. Pedig a dolog méltó a fölemlítésre. Még tavaly június 25-én ugyanis New-Yorkban az Irving-Hallban óriási közönség gyűlt egybe, hogy az ide szakadt magyarok támogatása ügyében határozzon. Vannam M. James generális elnököt; a gyűlés, melyet Friedmann Lipót hívott egybe, egy magyar zenekar nemzeti dalai mellett igazi lelkesedés mellett folyt le. Az elnök kimondá, hogy a bevándorlás Magyarországból évről évre emelkedik; az ide jövők azonban csak nagy ritkán tudnak angolul s igen gyakran támogatásra szorulnak. A németeknek és francziáknak van segélyegyletük, melyek szervezete az összes Egyesült Államokra kiterjed: a mai gyűlés fődadata hasonló magyar egyesület alakítására megtörtént előmunkálatokat helybenhagyni és a Magyar Társulatot megalkotni. Dr. Kohut Sándor rabbi nagyhatású magyar beszédet mondott, a volt szenátor *Ecclesine* lelkes angol beszédben dicsőítette a magyar nemzet szabadságszeretétét. Szóltak még dr. Weisz Lajos rabbi, végre Percezel Lajos magyarul. Elhatározatott egy 15 tagú bizottság kiküldése, mely az együletet szervezi. Megemlítem még, hogy a gyűlésen a következők választottak meg tisztviselőikül: titkár volt Schwarz Gyula, alelnökök: Seligmann, Koch, Adler, Tuszka, Steckler, Pulitzer, Friedmann, Mayer, Kleinmann, Levy s a két rabbi: Kohut és Weisz. Tetszik látni: többnyire zsidó. Pedig tisztán magyar érdekek előmozdítását munkáló magyar társulatról van szó. De büszkeséggel tapasztalom, hogy zsidó felekezeti hazámfiai az újvilágban is első sorban jó magyar emberek. Hogy is mondja a költő? Minden ember legyen ember és magyar! Hozzá tehetem: otthon is, itthon is!

Jacksonville, Florida.

ROSENPITZ SÁNDOR.

KÜTFÖK.

53. sz.

A reformált izr. egyház.

A budapesti reformált izr. hitközség id. választmányának kérvénye a választás- és közoktatásügyi miniszterhez.

Nagyméltóságú Miniszter Ur!

Kegyelmes Urunk!

Nagyméltóságod, mint Magyarország vallásügyi miniszere előtt, — ki a tárezájához tartozó legaprólékosabb ügyeket is a legéberebb figyelemmel kíséri, — ismeretes leendő, hogy a Budapesten tartózkodó zsidó polgárok egy része, szám szerint mintegy 300, a f. é. február 8-kán tartott alakuló közgyűlésen elvben kimondotta, hogy a zsidó vallásnak a pusztulástól való megóvása miatt egyrészt, és másrészt, hogy a zsidó honpolgároknak a titokzatos istentisztelet senki által bűnül fel ne róvassék, és végül, hogy a zsidók istentisztelete összhangzásba hozassék a polgári élettel, — a zsidó vallás reformja égető szükségét képez, de kimondotta egyszeresimind azt is, hogy ezen cél elérése végett egyelőre a »Budapesti reformált izrael. egyház« megalakult: egyelőre mondjuk, mert meg vagyunk győződve, hogy Magyarország szabadelvű kormánya alatt a zsidóság is mielőbb le fog tenni hagyományos conservatismusáról és akkor hisszük, hogy nem sokára a reformált izrael. egyház »országos« leendő.

A midőn Nagyméltóságodnak legalázatosabban tisztelettel hivatalosan tudtul adjuk, hogy a budapesti reform. izrael. egyház az A) alatti hit. közgyűlési jegyzőkönyve szerint, a B) alatti program és annak alapján még kidolgozandó kété alapján megalakult és a midőn a választmányra bízott alapszabályokat C) alatt bemutatjuk, mely tisztelettel az iránt eszedezünk Nagyméltóságod kegyes színe előtt, miszerint az alakult »Budapesti reform. izrael. egyházat« elismerni, azt autonóm hatáskörrel felruházni és a C) alatti alapszabályokat megerősíteni megkegyeskedjék. Ebbeli kérelmünket következőkben van szerencsénk támogatni:

1. Mi nem akarunk újat, nem akarjuk a zsidó vallást sarkalatos elveiből kivetkőztetni, sőt egyik ezélünk ép az, hogy a zsidó vallás a maga eredeti tisztaságában mindörökké fentartassék, ezt pedig az által kívánjuk elérni, ha istentiszteletünket és minden szertartásainkat megtisztítjuk az oda nem tartozó felesleges apparatustól, mely a mai kor kívánalmainak többé meg nem felel;

2. de ezen eszménk sem új, megteremtette azt már a 18-as évek szabadelvű szelleme, csak két nézetünk szerint kívánatos irányban térünk el az 1848—1852-ig fenállott reformált izrael. hitközségtől és pedig,

hogy a héber nyelvet kevésbé szorítjuk ki vallásos ténykedésünkől és másodsor, hogy mi nyelvtől nem a németet, hanem a magyart ismer-tük el;

3. miként programmunk B) is mutatja, egyik többé-kevésbé országos jelentőségű reformunk a házasság némely intézményeinek reorganizációjában áll, a mely reform által a házassági jog teljes összhangzásban leendő az országos törvényekkel, mi által meg fog szűnni azon abnormus állapot, hogy a zsidó rabbinatusok az »Ó Felsége a király nevében« hozott ítéleteket bizonyos tekintetekben ne respektálják.

Nem akarunk programmunknak egyéb apróbb, de nem kevésbé nagy jelentőségű tételeire tovább kiterjeszkedni, csak még azt kívánjuk megjegyezni, hogy a nevelésügy terén főtörékvésünk oda irányuland, hogy gyermekeinket a hazaszeretet és törvénytiszteletre oktassuk.

Ezek irányelveink sarkpontjai és ezeknek előrebocsátása után engedje Nagyméltóságod reménylenünk, hogy bizva:

a magyar nemzet örökölt türelmessége és azon rokonszenvénl fogva, mely minden kulturhaladást örömmel fogad, különösen azon hitfelekezettiek részéről, kiket 1867. évben az alkotmány sánczaiba nagy-lékien befogadott, bizva:

a magyar felelős ministerium tiszta szabadelvűsége és különösen Nagyméltóságodnak a zsidó vallás iránt tanúsított pártfogásába a »Budapesti reform. izrael. egyház« elismertetni, authonon hatás-körrel felruházatni és beterveztett alapszabályainak megerősíttetni fognak.

A midőn még kiadásaink fedezetül az alapszabályok 6. §-ában foglalt bevételeket jelöljük ki, és kijelentenénk, hogy a magas kormányal Budapest főváros tek. tanácsa útján kívánunk érintkezni — fenti alázatos kérelmeinket még egyszer megújítva vagyunk

a Nagyméltóságú Minister Urnak hazafiúi tisztelettel legalázatosabb szolgáló

Dr. Nagy Andor,
id. jegyző.

Stérfányi Albert,
rabbi.

Dr. Herczfeld Samu,
id. elnök.

54. sz.

Programm

a Budapesteni alakuló reformált izr. egyház vallási jelleméről, morális célzatai- és nemzeti irányáról.

I.

A vallás jelleme.

A ref. izraelita egyház pozitív hitalapon áll.

Elismeri hitalapul Mózes törvényeit mindazon pozitív határozatai kivételével, a melyek a világos betűi vagy a törvény szelleme szerint ítélt helyhez vagy időhöz kötöttek és összeütköznek a hívők kiképzettebb öntudatával és gyökeresen változott társadalmi viszonyainkkal.

A ref. izr. egyház ily jellemével szemben a talmud semmineműi dogmatikus auktoritással nem bír.

A politikai és nemkülömben a vallásos és morális külvilágok, melyek között a talmud létre jött, párhuzamba nem vonható a mai viszonyokkal. A talmud a separatió elvét követte és kellett is, hogy azt a talmud utáni korszakokban addig kövessék, a míg a jelzett és alhoz hasonló viszonyok ily elvre mérv- és irányadók voltak.

A fentebb jellemzett álláspontot foglalja el a ref. izr. egyház Németországban és Amerikában, ilyent is foglalt el az 1848. évben Pestre létrejött és teljes működésben létezett ref. izr. egyház, a melyet 1852-ik évben az abszolút kormány jogtalanul megszüntetett.

A ref. izr. egyház didaktikai jogosultsága programmi tárgya nem lehet. Ervel foglalkozik a külön káté, mely az egyház hitzikkéit és vezérelveit tartalmazza.

A programmban erre vonatkozólag csak az emelendő ki, miszerint a ref. izr. egyház a történelmi folytonosság elvéhez szorosán ragaszkodik, hogy tulajdonképen, sem elméletileg újat nem teremt, sem gyakorlatilag eddig nem létezett álláspontra hivat nem téríti.

A ref. izr. egyház egy oly gyakorlati vallásos statutust vett tekintetbe, a mely a magyar koronához tartozó országokban legalább 300,000 izr. honpolgárnál észlelhető.

A mire a korszellem lendületet adott, a mi a társadalmi viszonyokból szükségképen fejlődött ki és mint önérczes objectum a történelmi jelenségek sorában helyet foglalt el, annak szervezeten alakba való áltése és a törvényesség kellekeivel való ellátása, ez a ref. izr. egyház működésének tárgya és szellemi lényege.

A ref. izr. egyház különben szentül vallja azon a hit által képezett kapos megóvását, mely évezredekben át az egyetemes zsidóságot egybefűzte, és mely azt minden közös hit- és morális érdek tekintetében tovább is egybefűzte.

Ugyanazon törzsen több lombozatos ágazat elér egymás mellett. Miadannyan egy gyökérből szivják az életápot, együtt pedig a közös törzsek diszül és a tikkasztó hőség elleni védül szolgálhatnak. Ekként legyen mindegyik hitágazat viszonya a közös hittörzshöz.

Ezen érdemben fényes példa gyanánt tündököljön előttünk azon egyetértés viszony, mely Berlinben és Hamburgban, valamint számos nagyobb és kisebb amerikai városokban a reformált és a konzervatív zsidóság között minden közös hitfelekezeti érdeket illetőleg létezik.

II.

Az egyház morális céljai.

A ref. izr. egyház morális céljai a következők:

1. hogy rázzuk le magunkról és hitvallásunkról az alaptalan és többnyire elfogultságban gyökerező azon kifogást, mely szerint az izr. hitvallás nem reformképes, s hogy hozzá a nyugat kulturája nem férhet;

2. hogy valamint a keresztény, úgy a mózesvallásu honpolgár is szabadon vallhassa tisztultabb hitét és ebeli meggyőződését, hogy részére is legyen oltár, mely előtt ájtatosságát hite és szíve sugallata szerint végezhesse;

3. hogy orvoslátot szerezzünk a hitvallás iránt naponta gyarapodó és a belső vallásosságot is öltököző közönyösség ellen, a mely jobb részt azon flagrans ellentét végzetes következményeivel tekinthető, mely a gyakorlati élet és a hitvallás szertartásai, a kiképzettebb kedély vallásos kívánalmái és az egyház rideg formái között létezik;

4. hogy ne engedjük többé a meghasonlást támadni zsengekora gyermekeink szívében, midőn a hitkiskola és a szülői ház oly flagrans ellentétben tűnnek fel előttük, hogy lehetetlen bűnösöknek nem tekinteniök a szülőket azon szertartások mellőzése-, illetve megsértéseért, a mik a hitkiskolában szent törvényekként adataknak elő. Óvjuk meg a gyenge szívüket olyan benyomástól, mely az érettség koráig mindenestre árt és lélektani-lag gyökerestül soha ki nem törülhető;

5. hogy elejét vegyük azon végzetes morális hátrálynak, mely a jövő nemzedéket várja, midőn megelégedkezvén arról, hogy materialistikus korszakban élünk, még tovább egykedvileg nézzük a naponta mélyebbre ható hanyatlást, melynek a pozitív hitvallás és veie együtt a belső vallásosság indulnak.

A merő morális elv a versenyt nem bírja megállani — legalább a közönséges művelt embernél nem — azon morális elvvel szemben, mely pozitív hitvallásban gyökerezik. Amaz erőtlen és elfátyolozott, midőn a kisérő álaranyos színeit tárogatja elének, emez hatalmas erővel és tüzeszlopként áll előttünk, midőn az édességeivel tévitra csábító közelget hozzánk.

A közelebbi években e körül a szomorú tapasztalások akkora méretet öltöttek, hogy az a fölötti aggály közben lehetetlen a figyelmet oda nem fordítanunk, hogy miként óvandók meg gyermekeink legbiztosabban a lejtős út veszélyeitől.

Eddigi nevelésünk és gyermekeink szellemi kiképzése végetti áldozatteljes törekvésünk úgy szólván csak a szerencse felé van irányozva.

Ha csalódik a remény, ha dugába dől a terv, ha dűlőbe ment a vállalat, ha férfias erőre van szükség, hogy odaadással elviseljük azt, a mit szépségében vagy haragjában ránk mért a sors, vagy a mi magunk hibái folytán méltán illet beunkat, a mind ezekről való gondoskodás kimaradt a családi tantervből, mely gyermekeink nevelésének irányait körvonalozza és meghatározza. Ez alatt pedig a társadalom a szomorú rémképek tanítja lett, hogy a legkisebb megrázkódás, a rendes útból ki bír sodorni és a morális erő annyira csökkent, hogy a kétségbeesés mindennapias lett, imitt nagyobb, amott kisebb zavarodás mágnussá vált, mely a vasat magához ragadja.

A materialistikus korszak, midőn az anyag sokszorozott súlyyulnak esik a lathá, fokozott szükségé teszi a pozitív hitvallást gyermekeink nevelésénél, sokkal kevésbé az ideális érdekek tekintetéből, melyek a láthatatlan magasságba törnek, mintsem azon reális eszlek kedvéért, a melyeknek vető- és egyszersmind gyümölcsöző földje az élő társadalom.

De a pozitív hitvallás, mely gyermekeink nevelésére oly szükségessé lett, persze gyermekeink szívéhez is kell, hogy férjen. Legyen kezdő és kiegészítő része a civilizált nevelésnek, összhangzó az édes anyai intés-

sel, az iskolai szigorú szabálylyal, legyen az aranyház, mely a házi és iskolai nevelést egybefűzi, mely Istentelen központosítja mind a szepet és nemest, mely a gyermek szivébe plántáltatik.

De nemcsak a materialistikus, hanem egyáltalán válságos korszakban élünk, midőn elévült rendszerekkel küzködünk; az alak a szellem szerint változik, mely azt élte. A társadalmi institúciók egymás után reform alá kerültek és folyton is kerülnek, a jövőt új kerékvágásba terejlük.

Es szabad-e, hogy hátramaradjon azon intézmény korszerű átalakítása, mely hogy összhangzó legyen a társadalmi szellemmel, ötvetlen szükségessé, de különösen szükségessé a jövő nemzedék, illetőleg a mózesvalásu nemzedék részére.

A ref. izr. egyház jövő nemzedékünk egyháza lesz, azé, mely iskolába, persze nem chéderbe jár. A kinek kedve telnek azt elvitatni, az szerezen előbb bizonyítékot arra nézve, hogy a hason ok nem szüli a hason okozatot. Mert noha nagyon is különböznek az európai viszonyok az amerikaiaktól, mindamellett lehetetlen, hogy szabadság és józan nevelés mellett legalább aránylagosan ne terjedjen a reform-eszme nálunk, úgy mint azt egynehány évtized óta Amerikában tapasztaljuk.

New-Yorktól kezdve New-Orleansig és Baltimoretól kezdve Portland-Origionig a legnagyobb számú izr. hittestületek a reformált zsinagóghoz tartoznak; de még a kisebbek és ifjabbak is nagyobbbrészt a reform zászólója alatt állanak.

Ha Poroszországban 1852. évben a kormány nem korlátozza a berlini ref. hitközösg önállóságát, ha Magyarországon ugyanazon évben az absolut kormány nem zárja be a reform. zsinagógát, bizvást ekkora irigységgel nem néznének amerikai hitorsosainkra.

Méltó irigység, mely utánzásra sarkal, mely szép kilátást nyit a közel jövőbe. A hason ok, hason okozatot is szil.

De szükséges, kétszerte szükséges, hogy magunk vessük alapját azon szentélynek, mely leginkább a jövő nemzedéknek van szánva, hogy magunk avassuk fel azon oltárt, melynek lépésői elől gyermekeinknek erős hitet, öntiszteletet, felebaráti szeretetet, hazafias szellemet, férfias türelmet vigyenek át az életbe, nekünk zamatos megnyugvásul, nekik pedig legszebb díszül, ha a szerencse kedvez, de egyszersmind legbiztosabb övszerül mind jó, mind balsorsban a kisértekek veszélyei ellen.

6. Hogy a nyilvános isteni tisztelget gyökeres átalakítása által a női nemet visszahelyezzük ösregi egyenjóságába, melyből a fenálló mostoha idők nyomása alatt keletkezett egyházi szervezet a női nemet kivétköztette.

A női nemet, melyet a természet gyöngéd szivvel legdúsabban áldott meg, első sorban is illeti a jog, hogy édes otthonját lelje az oltár előtt.

A női kezei gyermekeink nevelését. A jó anyai nevelést a biblia élő káténak ezimezi.

A vallásosság erényével ékesített nő sem túlságos fényűzésre nem

ragadtatik, midőn a szerencse kedvez, sem elégedetlenség nem fér hozzá, midőn a sors mostohán bánik velünk.

A vallásos hitvesnő akkora hatalommal bír fölöttünk, legalább a biblia és a talmud így esetelik a vallásos nő hatalmát, hogy fölöttünk és családházunk fölött a láthatár soha annyira be nem borulhat, hogy azon át ne hatoljon a remény felélesztő fényugara, melynek mérséklést, türelmet, bátorságot és új vállalkozó erőt köszönünk.

A nő nem vallásos egyenjogúsítása visszahozza szívébe a vallásos öntudatosságot, melyből, fájdalom, majdnem tökéletesen kifogyott azon valóságos volentár-szereppel szemben, mire a nő nem lesüllyedett a nyilvános isteni tisztelet és egyáltalán a hitkultust illetőleg.

Kell, hogy a női nemet ismét visszanyerjük az egyház részére, hogy kiüzzük a házából az oda befészkelte deismus romboló szellemét, mely semmi pozitív hitvallást nem ismer el, mely pusztá moráliekkel vélt gazdálkodhatni, e gazdaság mellett pedig elpusztul a társadalom talaja, elhalványodik az erkölcsi elv, mely hogy hatalmas legyen, a pozitív hitvallásban gyökerező monotheizmust nem nélkülözheti.

Kell hogy valahára véget vessünk azon szőgyenletes és szomorító állapotnak, hogy valamennyi honleány közül egyedül az izraelita hölgy az, a ki az ájtatosságtól elszakott, a templomban vendég, a vallásos nevelés iránt rideg közönnyel viseltetik.

7. Hogy szabadítsuk fel a társadalmi életet oly házassági korlátok hatalma alól, a mik ős régi családi, jogi és társadalmi viszonyokban, valamint egy sajátos papi intézményben gyökerezvén, reánk nézve minden jelentőséget tökéletesen veszítettek.

Lehetetlen tovább közönnyel elviselnünk a nyűgöt, melyben a valás nevében tereltettünk, hogy például némely tisztességes nemű viszony elévült oknál fogva házassággá ne alakulhasson, hogy egy özvegy asszony vagy a polgári törvény szerint elvált nő örök elhagyatottságra legyenek kárthatva, hogy úgyszólván morális veszélynek legyenek kitéve csupán azért, mert a körülmények egy ceremóniát, mely általuk volna végzendő, lehetetlenné tettek; hogy egy beestelen férfi örökké szerencsétlenné tehesse tőle törvényesen elvált feleségét, vagy elhalálozott testvérének özvegyét, midőn bosszúságból, vagy egyéb nemtelen okból az illető ceremóniának magát alá nem veti, vagy ha csak akkor hajlandó oldani a kötött kezeket, midőn az ártatlan nő drága pénz árán kiváltja magát zsarnoksága alól, holott valamennyi ily esetben az érdekeltek az országos törvény szerint szabadon rendelkezhetnének sorsuk fölött.

A vallás egyik szép célja a sors csapásait enyhíteni, nem pedig ellenkezőleg azt fokozni.

III.

Az egyház nemzeti irányja.

A ref. izr. egyház a polgárok assimilációját vallja elvül.

Az egyház egy irányelve, hogy a magyar nyelvet a templomban tökéletesen meghonosítsa, hogy ez legyen a rendes imanyelv nyilvános

istentisztelet alkalmával, és hogy az állameszme a lehetőségig hatolja át a liturgiát, valamint az összes ritust.

A héber nyelv ezáltal nem küszöböltetik ki a nyilvános hitkultusból.

A szent örökség iránti köteles kegyelet, valamint a hitfelekezethek egytíve valóságának érdeke, méltán érdemlik meg, hogy számba vegyük azt a nyilvános istentisztelet korszerű átalakításánál. Tehát az egyházi nyelv a héber marad.

Megjegyzendő, miszerint az élő hazai nyelvnek imanyelvéül való használása korántsem új intézmény a zsidó-egyház kebelében, sőt ellenkezőleg megróvándó mulasztást követnek el a stabilisták, midőn az imanyelv ügyében nemcsak a talmud, de még a ritualis kodex határozata ellen cselekszenek.

Az erről, valamint a programm mindegyik pontjáról való bővebb fejtegetés tárgyát képezi a fentemlített káténa.

IV.

Az egyház sarkpontozatai.

A ref. izr. egyház fent körvonalazott miléte és hová való törekvése pozitív kifejezést nyernek a következő sarkpontozatok által:

I. Az egyház hitalapja: Mózes törvénye.

II. Mózes törvényéből a tudvalévőkön kívül vallásos jelentőséggel nem bírnak:

a) az étkezési törvény, kivéve a pascha kenyér élvezetét az ünnepelőtti estén és az ünnep első napján;

b) a szombat- és ünnepnapon munkától való nyugvás, midőn állásunk vagy keresetünk a munkától való nyugvást nem engedik: kivéve az újévi és engesztelő napot;

c) a házassági törvény, a mennyiben ez az illető országos törvényvel összeegyeztetik.

III. Sem a talmud, sem a talmud utáni theologiai irodalmi didaktikus auctoritással nem bírnak.

IV. Az országos törvény a kizárólagos irány- és mérvadó mindazon jogok és kötelezettségekre nézve, a melyek az egyént illetik polgártársával, a társadalommal és az állammal szemben.

V. A vallásbeli illetőség criteriumát az anya részéről való származás képezi nemkülömböség nélkül.

A körülmételek kötelező marad, csakhogy következményeiben illetőségi criteriumnak nem vehető.

VI. A hitoktatás iránt fokozandó érdek, valamint a vallásos önérték kora ébresztése tekintetéből, továbbá azon morális hatás kedvéért, a mit az önelhatározás gyakorol reánk, rendes egyházi intézmény gyanánt tekintendő a confirmáció, mely mindkét nemnél 13 éves korának letelte után ünnepélyes nyilvános istentisztelet mellett végzendő.

VII. Az újévi ünnepeken kívül, melynek 2-ik napja az engesztelő napot megelőző bűnbánati napnak tekintendő, az egyház két napos ünnepet nem ismer.

VIII. Az engesztelő böjtnapon kívül az egyház böjtnapot nem

ismer. A többi böjtnapok csak mint történelmi emlékuapok tartanak fenn.

IX. A magyar nyelv a nyilvános isteni tisztelet rendes imányelve.

X. A nő nem egyaránt részt vesz a nyilvános isteni tiszteletben a férfi-nemmel, e tekintetben nem létező jogkülönbség.

A templomi isteni tisztelet külső alakja akképp alakítandó, hogy a nemi illedelmek tekintetéből szükséges rendben kívül nemi különbség fel ne tűnjék.

A nyilvános isteni tisztelet külső alakján a nyugati kultúrája tükröződjék. E szerint kell eljárni minden külső momentum körül, a mihez természetesen az újratosság időmértéke is tartozik.

XI. Az esketésnél a kizárólagos monógamia és a hitvesek egyenjogúságuknál fogva a házasságok vallásszabadság alapján teljesen egyenlőségűek.

XII. A rituális válólévlől csak feltételes szükség. A chalicza teljességgel szükségtelen.

XIII. Minden temetésnél, az egy éves gyermektől kezdve, halotti ima végzendő a lelkes vagy annak helyettese által. A halott körül szokásos szertartások nem kötelezhetők.

XIV. A halott utáni szokások házi gyász egy napra leszállítatik. Minden halottért az érdekeltnek kívánságára gyász-isteni tisztelet végezhető.

A Budapesten alakuló ref. izr. egyház ideigl. bizottsága.

55. sz.

Az orsz. iroda elnöke a rabbiképző tanári karához.

9961. sz.

Tekintetes Elnökség!

A budapesti reformált izraelita hitközség ideiglenes választmányának f. lyamodványát, a melyben a budapesti reformált izraelita hitközséget elismeri, azt autonóm hatáskörrel felruházi s alapszabályait meg erősíteni kéri, a vallás és közoktatási miniszter ur ö Nagyméltóságának folyó június hó 8-kán 20476 sz. a. kelt rendeletben nyert felhíváshoz képest oly kérés kapcsán van szerencsém a Tek. Elnökséghez visszavárolag átküldeni, hogy a nevezett választmány kérelme, illetőleg az általa előterjesztett alapszabályokra nézve *dogmatikai szempontból* véleményesen nyilatkozni, s a tanári testület indokolt nyilatkozatát a nevezett miniszteriumhoz leendő fölterjesztés végéig hozzám mielőbb beküldeni sziveskedjék.

Budapest, 1885. június 11.

Schweiger Márton,
irodai elnök.

Az orsz. rabbiképző-intézet tanári testülete

Tekintetes Elnökségének

Budapesten.

56. sz.

Az orsz. rabbiképző intézet tanári karának véleménye a ref. izr. egyház programjáról.

A budapesti ref. izr. egyház programjának dogmatikai megítélése tárgyában a következő megjegyzéseink vannak:

A tételek és elvek, melyek a programban kifejezvék, az alapítandó »egyházat« már előre kizárják a főmálló zsidóság köréből; valamint az »izraelita« nevezetre sem tarthat számot mindazok után, a miket tudományban és szokás szerint e fogalmon értünk. Az új vallás alapját nem képezi, mint az I. szakasz állítja, Mózes törvénye, minthogy ennek, rövid úton, oly sarkalatos rendeleteit helyezi hatályon kívül, melyeket a zsidóság mindenha törhetetlen és változhatatlan érvényűeknek tartott. A szombati nyugalomnak a IV. szakaszban előadott eltörölésével pedig az új tan a zsidóságnak legfőbb hitlevelét: a tizparancsolatot is megsérti. A szombati és ünnepi nyugalomnak, valamint az étkezési és házassági törvényeknek az ötkönyvben előadott, sem időhöz, sem helyhez nem kötött határozatait — melyeknek vallásos kitélező erejét ugyancsak a IV. szakasz megszünteti — a zsidóság osztatlan és mindenkor uralkodó fölfogása szerint, senkinek sincs joga hatályon kívül helyezni vagy megváltoztatni. Mindenestől új tan az, mely itt előadatik, tehát épen az ellenkezője igaz annak, a mit az I. szakasz 7. kikezdése állít; mert a Mózes törvényéből önkényesen és jogosult vagy megokolt elv nélkül összeállított szemelvények megtagadják a zsidóság dogmatikus talpkövét és így, minden historiai alap nélkül szükölködén, az új tan még egy pozitív vallás jellegére sem tarthat számot.

Tagadásba veendő továbbá, a mit az I. szakasz 7. kikezdése állít, hogy az új egyház a történelmi folytonosság elvéhez ragaszkodik. Sőt ellenkezőleg, már azon egy ténye által is teljesen kiszakítja magát a historiai zsidósággal való összefüggésből, miszerint a IV. szakasz III. pontjában a talmudot, valamint az egész későbbi vallástörvényi irodalmat mellőzi. A Mózes törvényében lerakott írott tannak kötelező és mellőzhetetlen kapcsolatban jár a zsidóság kebelében a szóbeli tan, az élő és az Irás betűit egyedül éltető tudomány, melyet számunkra amaz iratok őriztek meg. Mózes törvényeinek magyarázatát illetőleg a zsidóság egyedül s hagyományra van utalva. Midőn a program ezt mellőzi, már ezáltal is megfosztja az új egyházat zsidó-vallásos jellegétől.

Mint a Mózes törvényeihez és a historiai folytonossághoz való ragaszkodás állítása, ép oly alaptalan és önmagát ezáfoló az is, a mit a III. szakasz 3. és 4. kikezdése a héber nyelvnek az isteni tiszteletben való további megtartásáról mond. Érthetetlen, hol marad számára abban hely, mintán a szertartásból és nyilvános imákból kizárattott.

Végezetül lehetetlen megjegyzésünk egész erejével vissza nem utasítanunk ama föltevést, melyet a programu egynemely kifejezései keltethének: mintha csak a zsidóság reformjától volna várható annak korrekt magartatása az állam és a haza iránt. A zsidóság bilszke arra, hogy

hírből sem ismeri az összeütközést az állam törvényeivel, melyeknek magát készségesen aláveti. A baza és a társadalom iránti kötelesség érzetét mindig sikerrel törekedett hűveiben fölkelteni és ápolni. Ezért még csak a föltevés is, mintha a zsidóság az államhoz és törvényeikhez való viszonyát illetőleg reformra szorulna, nyomatékkaal visszautasítandó.

Bloch Mózes
e. i. elnök.

Dr. Baehér Vilmos,
e. i. jegyző.

Anyakönyvi kerületek.

57. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

49.482. szám.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunmegye közigazgatási bizottságának indokolt előterjesztése folytán a nevezett megye közíg. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettemmel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában f. évi november hó 13-án 1924. élnöki sz. a. kiadott szabályrendelettemhez csatolt kimutatás 12-ik és 13-ik, továbbá 19—21-ik folyó számai alatt felvett izr. anyakönyvi kerületek kiosztásában a következő változások tétessenek, és pedig:

Az említett 12-ik és 13-ik sz. a. Szent-Endre és Vörösvár székhelyvel felvett két izr. anyakönyvi kerületből három kerület alakítottatik. Ezek elsőjé **Szent-Endre** székhelyvel Szent-Endre rendezett tanácsu város képezi. A másodikhoz **Pomáz** székhelyvel a pilisi felső járásból a következő községek osztatnak be: Békás-Megyer, Bogdány, Boros-Jenő, Csobánka, Kaláz, Kis-Oroszi, Pócs-Megyer, Pomáz, Pilis-Szt-László, Szigetmonostor, Tótfalu, Üröm és Visegrád. A harmadikhoz **Vörösvár** székhelyvel a pilisi felső járásból a következő községek tartozandnak: Hidegkut, Nagy-Kovácsi, Pilis-Csaba, Pilis-Szántó, Pilis-Szt-Kereszt, Szent-István, Solymár és Vörösvár községek.

A 19—21. folyó sz. a. Kun-Szent-Miklós, Izsák és Kiskun-Félegyháza székhelyekkel felvett három kerületből öt izr. anyakönyvi kerület alakítottatik. Ezek elsőjé **Kun-Szt-Miklós** székhelyvel a Kiskun felső járásból Kun-Szt-Miklós községe képezi. A másodikhoz **Szabadszállás** székhelyvel a Kiskun felső járásból Fülöpszállás és Szabadszállás osztatnak be. A harmadikhoz **Izsák** székhelyvel a Kiskun felső járásból Izsák, Jász-Kerekegyháza és Páli községek tartoznak. A negyedikhez **Kiskun-Félegyháza** székhelyvel, Kiskun-Félegyháza rend. tan. város, továbbá a Kiskun alsó járásból: Jász-Szt-László, Kiskun-Majsa, Péteri és Szank községek osztatnak. Az ötödik **Uj-Kécske** székhelyvel, a Kiskun alsó járás Alpár, Ó-Kécske, Ujfalu és Uj-Kécske községeiből alakítottatik.

Budapest, 1885. december hó 19-én.

Trefort s. k.

58. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

49.647. szám.

Zólyomgyébe kehelezett *nagy-szalatnai* járás területén fekvő községeket, melyek az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában folyó évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendelettemhez csatolt kimutatásból elnézésből kimaradtak, a nevezett megye közönségéhez egyidejűleg intézett rendelettemmel pótlólag a **zólyomi** izr. anyakönyvi kerülethez osztottam be.

Budapest, 1885. december 17-én.

A miniszter meghagyásából:
Gömörj Oszkár s. k.
osztálytanácsos.

59. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

49.917. szám.

Vasmege közigazgatási bizottságának indokolt előterjesztése folytán a nevezett megye közíg. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettemmel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában f. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendelettemhez csatolt kimutatás 162-ik folyó száma alatt Kis-Czell székhelyvel felvett izr. anyakönyvi kerület ketté hasíttassék, s az egyikhez **Kis-Czell** székhelyvel Kis-Czell, Ság és Nemes-Dömölk községek, — a másikhoz pedig **Simonyi** székhelyvel az említett 162. sz. a. megnevezett többi községek osztassanak.

Budapest, 1885. évi december 19-én.

Trefort s. k.

60. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

50.653. szám.

Sopronmegye alispánjának azon intézkedését, melyvel *Felső-Péterfa* községet, mely az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. november 13-án 1924. éln. sz. a. kelt szabályrendelettemhez csatolt kimutatás 150. és 152-ik tétele alatt tévedésből úgy a kaboldi, mint a német-keresztúri izr. anyakönyvi kerülethez felvételre, a **caboldi** izr. anyakönyvi kerülethez osztotta be, ellenben *Küllő* községet, mely az említett kimutatásból elnézésből teljesen kimaradt, a **német-keresztúri** izr. anyakönyvi kerülethez csatolta: egyidejűleg jóváhagytam.

Budapest, 1885. évi december hó 31-én.

A miniszter jóváhagyásából:
Gömörj Oszkár s. k.
osztálytanácsos.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

52.738. szám.

Aradmegye közigazgatási bizottságának 1885. december 16-án tartott üléséből 1543. sz. a. kelt, indokolt előterjesztése folytán, a nevezett megye területén az izraelita anyakönyvi kerületeket illetőleg jelen sz. a. a felterjesztő közigazgatási bizottsághoz intézett rendelettel az 1885. november 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 408—415. sz. a. felsorolt anyakönyvi kerületek helyett a következő kimutatásban feltüntetett új beosztást léptetem életbe, és pedig:

Folyó szám	Az anyakönyvi kerület székhelye	Azon városok és községek, melyek izraelita lakosai a vonatkozó székhellyel bíró anyakönyvi kerülethez tartoznak.
Arad		I. Arad sz. kir. város. II. Az aradi járásból: Mikalaka, Glogóvác, Uj-Panát, Fakert, Zimándköz, Zimándújfalú, Almás-Iratos, Szt.-Leányfalva, Zsigmondház, Csicsér, Modorlak, Szabadhely, Gyorok és Kúvin községek. III. A radnai járás összes községei.
M.-Pécska		A pécskai járás összes községei.
Kurtics		Kurtics község a közigazgatásilag hozzácsatolt puszttákkal.
Simánd		I. Az aradi járásból: Mácsa. II. Az eleri III. A kisjenői IV. A ternovai V. A borosjenői } járás összes községei.
Buttyin		I. A nagy-halmágyi II. A borossebesi } járás összes községei
Uj-Szent-Anna		A világosi járás területén fekvő községek.

Budapest, 1886. január hó 7-én.

Trefort s. k.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

387. szám.

Bereg megye főispánjának, mint a közigazg. bizottság elnökének indokolt előterjesztése folytán a nevezett megye közig. bizottságának egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. szám alatt kiadott szabályrendelet mellékletében 318. sz. a. Munkács székhellyel felvett izr. anyakönyvi kerület kettéhasíthatván, a munkácsi járás területén fekvő következő községek és pedig: Ignécz, Csertenő, Kajdanó, Benedike, Rákos, Ruszkócz, O-Dávidháza, Iványi, Klaesano, Lauka, Cserejócz, Kis- és Nagy-Lobó, Hribócz, Bubuliska, Balázsfalu, Nagy- és Kis-Mogyorós, Szerescsnfalva, Medvegyócz, Kurasócz, Patkanyócz, Orosz-Kucsova, Kuzmina, Kálnik, Csapozka és Zsukó községek Benedike székhellyel önálló izr. anyakönyvi kerületet képeznek, a munkácsi járás területén fekvő többi községek pedig, valamint Munkács rend. tan. város, továbbá is a munkácsi izr. anyakönyvi kerületben maradjanak meg.

Budapest, 1886. január 14.

A miniszter meghagyásából:
Görmöy Oszkár s. k.
osztálytanácsos.

63. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

945. szám.

Kolozsmegye főispánjának, mint a közigazgatási bizottság elnökének indokolt előterjesztése folytán a nevezett megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 444. sz. a. Kolozsvár székhellyel felvett izr. anyakönyvi kerületből a Kolozsmegyéhez tartozó gyalui járás területén fekvő községek kivételének s azokból Gyalu székhellyel külön önálló izr. anyakönyvi kerület alakíttassék.

Budapest, 1886. január 19-én.

Trefort s. k.

64. sz.

Vallás- és közoktatási m. kir. miniszter.

946. szám.

Krassó-Szörény megye alispánjának előterjesztése folytán a nevezett megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. nov.

13-án 1924. éln. sz. a. kelt szabályrendeletem mellékletében 430. sz. a. Oravicza székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerülethez tévedésből beosztott, de még 1883. év végén megszünt krassovai járásból azon községek, melyek ugyanakkor a resiczai szolgabírói járáshoz esatoltattak t. i. Krassova, Nemeth, Jabalesa, Lupák, Kloktics, Vodnik, Goruja, Gerlistye és Rafnik községek a **Lugos** székhelylyel bíró izr. anyakönyvi kerülethez osztassanak be, azok pedig, melyek a volt krassovai járásból annak idején az oraviczai szolgabírói járáshoz esatoltattak t. i. Székás, Kalina, Zsurzava, Nagy-Tikvány, Kakova, Kis-Tikvány, Komoristye, Kernyecsca és Forotik község Brezonfalva teleppel az **oraviczai** izr. anyakönyvi kerületben hagyassanak meg.

Budapest, 1886. január hó 19-én.

Trefort s. k.

65. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

948. szám.

Kolozsmegye közigazgatási bizottságának indokolt előtersztése folytán a nevezett közíg. bizottsághoz egyidejűleg intézett rendeletimmal megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kelt szabályrendeletemhez esatolt kimutatás 445. száma alatt Bánffy-Hunyad székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerület ketté hasíttatván, az elsőhöz **Bánffy-Hunyad** székhelylyel a bánffy-hunyadi járás területén fekvő községek, a másodikhoz pedig **Hidalmás** székhelylyel az alnási járás területén fekvő községek osztassanak be.

Budapest, 1886. január hó 12-én.

A miniszter meghagyásából:

Tavárky Gedeon s. k.
államtitkár.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Bible flowers and flower lore. London. — *Csajógi Béla*. A pesti izr. hitközségi fiárvaház bizottságához tett jelentése németországai fiárvaházokról. Budapest. — Elbeszélések a mult- és jelenből. Irta dr. *Lehmann*, ford. *Grosz Viktor*. Székesfehérvár, 1886.

A szombatosok. E ezimen egy nagyérdéki monografia közlését kezdjük meg, mely a szombatosok történetét, dogmatikáját és irodalmát először fogja összefüggően és kimerítően tárgyalni s hivatva van a magyar elme fejlődése történetének egy ép oly sajátos mint nevezetes fejezetét kiegészíteni, illetőleg megalkotni. Szerzője dr. *Kohn Sámuel*, a magyar zsidók történetének ismert írója, ezuttal is csak kevés és töredékes előmunkálatra támaszkodhatott s ez új műve már ez okból is fölhívja a figyelmet, melyet ugy tartalma mint tárgyalása módja által bizonyára le is köt.

Straschun Mátyás. Az 1885. évben elhunytak lajstromát, fájdalom, még egy kiváló névvel kell kiegészíteniünk. Deczember 13-án meghalt Vlnában, 68 éves korában, Straschun Mátyás, híres atyjának, Straschun Sámuelnek méltó fia. Kiváló társadalmi állást foglalt el, mint bankár és a vlnai bank ezenzora, az orosz kormány rendjelekkel tünette ki, de élete földadatának és díszének leginkább a zsidó irodalommal való foglalkozást tekintette, melynek majdnem minden ágában a rabbinikus szakmákban épugy mint a modern tudomány termékeiben, egyaránt járatos volt és mély avatottságot kritikai fölfogással egyesített. Tekintélye hazájában és külföldön egyaránt nagy volt. Nyilvánosság elé ritkán lépett kutatásai eredményeivel. Valódi szeretetreméltóságot, tisztá és fölvilágosodott gondolkozást és majdnem megható szerénysége elfelejtethetlenné teszik azok előtt, kik személyesen érintkeztek vele. Áldás emlékére!

Salamon Ibn Gabiról erkölestani mondások gyűjteményeit képező Mibchár Happeniin (Gyöngyök választéka) ezim alatt ismert művének magyar fordítással ellátott új kiadására (ára 1 frt) előfizetést hirdet *Pol-lák Kaim* fővárosi tanár. Mint a felhívásból lájuk, nyanyattól megjelenik Vilnában, Romm testvéreknél, a nevezett munkának héber kommentárjával ellátott kiadása.

A Figyelő ez. irodalomtörténeti közlöny, melyet Abafi Lajos szerkeszt, múlt évi decemberi füzetében *Hochmuth Abraham* vezsprémi főrabbi élettrajzát közli.

Mendelssohn-ünnep. Méltó módon folyt le január 4-kén az ünnep Mendelssohn szülővárosában. Megjelentek Mendelssohn utódai, a Mendelssohn, Hensel és Wach családok Berlinből, Hamburgból és Lipséből. Az »Askaniische Strasse«-ben áll még M. szülőháza, melynek maig érintetlen maradt hátsó része s vele együtt a szoba, melyben M. nevelkedett. A falon függött M. képe, alatta állott márvány mellszobra Riet-scheltől; a szobában gyertyák égtek. A ház előtt nagy ünneplő tömeg részvétel mellett dalt énekelték. Tizenegyedfélkor a templomban *dr. Weisse* a zsinagógában hitszónoklatot tartott, melyet az anhalti herceg és családja is végighallgattak. A gimnázium nagytermében *Wickenhagen* igazgató mondott ünnepi beszédet, méltatva a fővilágosodás korszakának két nagy hőst, Mendelssohnt és Nagy Frigyeset. Majd *Lazarus* berlini tanárnak egy óra hosszat tartó nagyhatású emlékbeszéde következett, melyben M.-t mint »ein Genie der Lebensführung« dicsőíté. Ezután nagy bankett volt, melyben több száz előkelő vendég vett részt. Az udvari színházban este »Nathan«-t adták elő. Lessing színművét megelőzte *Gerlach* ünnepi ódaja és *Müller Hugó* »Onkel Mozes«-e, mely nem nagy tetszésben részesült. Az előadás tiszta jövedelme a Mendelssohn emlékre fordították. Megemlítjük még, hogy a család alapítványt tett Dessau városában, melynek 2000 márka jövedelme évenként a szegények közt fog valláskülönbőség nélkül szétosztatni. Mint amyi helyütt Németországban, nálunk is több városban ünnepelték meg M. halála évezázados fordulóját. — A budapesti *orsz. rabbiékező-intézet* ünneplő köre is jan. 4-én ülte meg M. emlékét. Az igen sikerült ünneplő tárgysorozata ez volt: 1. *Gyászének*, Friedmann Mór tanártól. Szerző közreműködése mellett énekli az ifjúság. 2. *Megújító emlékbeszéd*. Tartja Kecskeméti Lipót, ifj. elnök. 3. *Mendelssohn biblia-fordítása*. Irta és felolvassa dr. Herzog Manó. 4. *Héber fordítás Mendelssohn Jeruzsálem⁴-éből*. Irta és felolvassa Spira Jakab. 5. *Mendelssohn és Lessing*. Irta és felolvassa Blau Lajos. 6. *A hárcm gyűjtemény* meséje Lessing »Bölcs Nathán«-jából. Szavalja Ziegler László.

7. *Hymnus*. — Az *orsz. tanítólépző-intézet* is tartott M.-ünnepet, mely alkalommal *Dentsch Henrik* igazgató tartotta az ünnepi beszédet.

Dr. Rosenberg Sándor a jan. 6-ikán tartott aradi Mendelssohn-ünnepélyen »M. Mózes emlékezete« ezímen szép és érdekes felolvasást tartott, melyben behatóan foglalkozik Lessing Nathánjával. A felolvasásból, mely az Aradi Közlöny jan. 8-iki számában egész terjedelmében megjelent, a következőket közöljük:

»Még nem ismerek« — mondá maga Lessing — »oly helyet Németországban, hol már elő lehetne adni e darabot nyilvános színpadon; de üdv és boldogság azon helynek, hol az legelőször fog a nyilvánosság elé kerülni!«

Mi pedig mondhatjuk: Nem ismerünk ugyan még országot a földön, hol a különféle hitformák dacára a testvériség eszméje, mely drámánk lélkét képezi, erős, rendületlen köteleket font volna ember meg ember között; de üdv és boldogság édes magyar hazánknak is, hol a lelkiismereti szabadság géniusa, a testvériség e szent fonalát fúradatlanul szövö, hol már ezer meg ezer szív és elme található, mely teljes fogékonysággal bír Lessing e fenséges költeménye iránt, és epedve várja azon dicső kort, midőn széles e világon ember emberhez úgy szóland, mint Nathán a templomvitéhez: »Mit jelent nép, mit hitfelekezet? Valjon a keresztény és a zsidó előbb keresztény-e vagy zsidó, mint ember? Vajha önben is oly derékre akadnék, ki megelégszik embernek nevezetni!« —

A fejtegetésből hadd álljon itt a következő tartalmas rész:

»Ám, miért ékesített Lessing éppen egy zsidót ilyen az istenihez hasonló szeretetnek fénykoszorójával? Minő lélekτανi kényszerből választá a költő a humanitásnak dicső hordozójául egyedül Nathánt, a zsidót? Hiszen, magasztos nézete szerint minden emberi lény ily szent érzelmek és gondolatok valóítására hivatott isteni teremtmény? Ezen már bevezetésben érintett kérdésre, t. hallgatóim, szerény véleményem szerint úgy ethikai mint eszterikai szempontból igen egyszerű alapos feleletet lehet adni, és valóban esodálkoznom kell, hogy a legalább előttem ismeretes bírálók, kik »Nathán«-nal bővebben foglalkoznak, e feleletre nem jöttek rá. — Az erkölcsiség szigorú álláspontján, — és egy ilyen ethikai magaslaton állott kétségkívül drámánk költője, — a vallásos türelmesség és a felebaráti szeretetnek gyakorlása kivétel nélkül minden józaneszű embernek szent kötelessége, ha e disznóvra »emere« szert tenni akar. És valamint az, ki ez isten-szabta kötelmet nem teljesíti, nem lehet valódi becsületes, embe-ri rendeltetésének megfelelő egyéniség; ugy az, ki ezen észszerű parancsolatnak, ~~hatal~~ még nem lehet erkölcsi bajnoka az erénynek. Mert az erény

hősev é csak az válhatik, ki egy kötelesség teljesítése által világosan tanúsítja, hogy ő a legnagyobb akadályok daczára, miket az ellenséges külület a kiméletlen balsors és maga az elkeseredett, boszulásra jogosan gerjesztett lelkiület elébe gördítettek, és mégis rendületlen hű megvalósítója maradt a kötelességnek.

Ily esetben egyedül erénynyé szenteli az ember a kötelességet, azon erélyes lelki küzdelmek és égető fájdalmak által, melyeken ő keresztülment akkor, midőn ama hatalmas akadályokat, amaz ellenkező tette fejlődítő okokat, szóval: a bosszura és gyűlöletre csábító ösztöneit hőiesen legyőzte, és így nemcsak a kötelesség embere, hanem az erény hőse is vala. — És csakis az ilyen lelki küzdelmekben edzett férfit, ki a legborzasztóbb ellenségek között, a legsújtóbb csapások alatt mégis tántoríthatatlanul gyakorolja az önzetlent, az önmegtagadó emberszeretnek parancsát, kellett Lessingnek választania a tiszta humanitás hőseül, ha meg akart felelni a dráma legelső és legfőbb törvényének, mely követeli, hogy az illető hős szívünkben a legmelegebb részvétet, a legbensőbb szánalmat, a legnagyobb csodálkozásra elragadó érdeklődést keltsen fel személye iránt. — A török hívő Saladin tehát, vagy a keresztény templomvitéz, kik nem az elnyomott pusztá létért, nem bujdosó családok biztonsága és ártatlan magzatok meg hitvesek védelméért küzködtek keservesen, hanem uralom- és nagysággért, állami és vallási felsőbbbségért harcoltak, nem lehetnek drámái, azaz küzködő erényhősei a felebaráti szeretetnek! és ha ők ezt gyakorolták is, ugy csupán emberi kötelességüket teljesítették, ami ugyan tetszést, sőt tiszteletet is ébreszt irántuk elmélkedő lelkünkben, de korántsem azon irgalom- és részvétteljes csodálkozást, melyre minden érzékeny ember »Náthán«-nak, a török- és kereszténytől egyaránt megvetett zsidó hőcesel szemben szükségképen elragadtatik, kivált midőn saját szájából hallja a megrázó eseményt, hogy forrón szeretett hitvesét és hét reményteljes fiát éltető áldásadásra hivatott keresztény kezek lángoló máglyára dobták! »Mikor ön hozzám jött«, — így szól a drámai hős a hecsületes szerzetes barátához — »harom napon és éjjelen át porban, habmiban fekiüdtem Isten előtt és keservesen sirtam — sirtam? Oh! pörbe is szálltam vele, átkozván önmagamát és e világot, megfogadván a legvérengzőbb gyűlöletet a kereszténységnek. — De lassankint visszatért elmém, ez szeliden szólott nekem: És mégis van igaz Isten, mégis Isten végzete volt ez szintén. Fel csak, tedd, amit már régen megfogadtál, amit teljesíteni bizonyosan nem nehezebb, mint megfogadni, ha csak akarod. Fel hát! Én felálltam, és mondtam Istenhez: akarom, csak te is akard, hogy akarni tudjak! Éppen akkor érkezett meg ön és átadta nekem a keresztény

ket, Rechát: mit ön hozzám, mit én akkor önhez szóltam, már feledém, csak azt tudom még, hogy a remegő gyermeket ágyamra vittem, gyöngéden csókolgattam és térdre borulva zokogtam: »Isten! az elvesztett hétért már isnét egy!« A ki még ily test- és lélekmegrázó körülmények között is, melyek egy hitvese- és magzatától megfosztott atyát csakugyan embergyűlöletre feljogosítottak, a vallásos türelmesség és a felebaráti szeretnek gyakorlására képes, még pedig oly felekezet iránt képes, mely őt a kétség örvényébe sodorta; az, de csakis az lehet csodálatra ragadó hőse a humanitásnak, mely nála nem általános kötelesség többé, hanem a lelki küzdelmek és gyötrelmek tüzeiben megszilárdított erény — egy óriási isteni hatalom! Am ily borzasztó körülmények között nem élt, vagy jobban mondva, nem élhetett a moszlím vagy a keresztény, hanem csak Náthán a zsidó. — És valóban, t. hallgatóm, hogy ha mi a középkori történelem századokig tartó drámáját, vagy inkább tragédiáját tekintjük, ugy fájdalomteltlen mondhatjuk, hogy Náthán a zsidó nem egyéni hős jellemet képvisel, hanem egy egész néptörzset, mely szintén szeretni tudott, szeretni akart, daczára annak, hogy hite miatt vadállatként üldözött helyről-helyre, hogy ezer meg ezer keresztény embertársa között alig egyre akadt, ki a drámánkban előforduló szerzet-baráttal szolt volna: »Ó! mily gyakran fakadok keserves könyűkre, ha látom, midőn keresztények egészen elfelejteni tudják, hogy maga az Úr, a megváltó is zsidó volt!« De hiszem, oly erősen hiszem, mint jóságos egy Isten örökdik fölöttünk, hogy mindinkább közeledik az általános felvilágosodásnak azon nagy és tartós korszaka, melyben a vallásos türelmesség és a felebaráti szeretet, nem egyes kiváló szellemek erénye, de minden ember szent kötelessége leendő, melyben örültnék fogják tartani azt, ki még képes lehet embertársát az ő hite, azaz szívének legbensőbb és legártatlanabb, mert legegységibb meggyőződése miatt gyűlölni. És ha mi is azon emberekhez akarunk tartozni, kik e világboldogító kornak előmozdításán működnek, ugy serkentsük csak egymást fáradatlanul a türelmességre és az önzetlen szeretetre! mert ily fáradhatlan serkentés nagyon is szükséges, tekintve fenséges drámánk inté igazságát: »Az előítélet, melyben felnőttnünk, azért, mert mi megismertük azt, még korántsem veszti el hatalmát fölöttünk. Nem mindig szabadok azok, kik gonyt üznek lánczaikkal!« De mi akarunk és fogunk is szabadok lenni, szabadok a gondolkodó ész és a szerető szívben, ha csak igazságosak leszünk mindig egymás irányában!

Kivándorlók. A new-yorki United Hebrew Charities hivatalos értesítése szerint 1885-beu 671 zsidó kiuteltet vissza Európába, kik nem voltak képesek magukat Amerikában fenntartani.

A windsori új pap. I. N. Dalton, M. A. eddigelé a cambridgei egyetemen egyike volt a talmud legszorgalmasabb hallgatóinak: »A talmudi irodalom tanulmányozása, jegyzi meg erre a Jewish World, Cambridgeből ezáltal a királyné közelébe emelkedett.«

A budapesti szentegylet, chevra kadisa tudvaleg minden harmadik évben vesz föl új tagokat. Most decz. 6-tól 14-ig tartott a fölvétel. Az eredmény, mint a Hittk. Hivatalnokban olvassuk, a következő volt: Fölvétetett összesen 713 tag, és pedig 661 díj befizetése mellett, 52 részint díszes állásukra és részint vagyontalanságukra való tekintettel, foly. díj nélkül. Befolyt összesen 27,150 frt és 4 arany, a mi bizonyára fényes eredmény.

Az angol parlamentnek nyolcz zsidó tagja van: Cohen Artur, Cohen Lionel, sir Goldsmid Julian, Montagu S., báró Rothschild F., sergeant Simon, báró Worms H., és Isaac L. H. Megemlítjük még, hogy eredetileg 18 képviselőjelölt volt.

A zsidók kiűzése Poroszországban különösen kisebb városokban hagyott föltűnő nyomot. Memel 1214 zsidója közül csak 400 maradhatott lakhelyén. A kiűzöttek nagyrésze Hollandiába és különösen Londonba ment.

Zsidó zsrnalisztika. Szent-Pétervárott febr. 1-től fogva Kantor L. szerkesztése alatt »Hajom« czímmel héber nyelven írott *napilap* fog megjelenni. — A Zupnik A. H. szerkesztése alatt megjelenő »Drohobitscher Zeitung« ezentul havonként két ívnyi héber nyelvű mellékletet fog adni.

Helyreigazítás. Dr. Kaufman Dávid »Az antisemitizmus újévi mérlege« cz. mult számunkban megjelent czikkében a következő értelm-zavaró sajtóhibákat igazítottuk helyre: 40. l. 12. s. alulról: Hámánka h. minden Hámánka; 42. l. 19. s. f.: az elhallgatás, a szemrehányás h. az elhallgatás, a *szentkunyás*; 44. l. 11. s. f.: hallgat ránk h. hallgat rájok.

TUDOMÁNY.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

MÁSODIK FEJEZET.

A reformáció Erdélyben s az unitárius hit Dávid Ferencz haláláig.

I.

A reformáció Erdélyben. — A négy »recepta religio«. — Erdély a lelkiismereti szabadság hazája. — Idevágó országgyűlési határozatok s egyéb adatok. — A különféle vallások küzdelmei egymás ellen. — Az unitárius vallás; Dávid Ferencz. — Az akkori unitárius vallás s a többi kereszténység közti ellentét. — Dávid Ferencz fokozza az ellentétet. — A Krisztus nem-imáadásának tana.

A reformáció meglepő gyorsasággal eljutott Erdélyig, a hová könnyen befért, de a melyen túl már nem igen terjeszkedhetett. További haladásának útját vágták az országot körülzáró meredek heglánczolatok. Ezekben a természetalkotta határokon délkeleti irányban mintegy megakadt az egész idáig rohamosan haladott vallásos mozgalom, s a megtorlódtott ár annál hatalmasabb hullámokat vetett itten.

Erdélyben ugyanis a mohácsi vész után keletkezett politikai viszonyok, kivált az első erdélyi fejedelmek küzdelmei a katholicus ausztriai dinasztia ellen, kedveztek a reformáció terjedésének. Különféle tanai és felekezetei gyorsan egymásután vetek gyökeret, és meglehetősen akadálytalanul erősödtek a bel- és külháboruk által elfoglalt országban.

Luther tana, mely már 1520 körül jutott oda, 1558-ban vétetett be törvényesen; 1564-ben a Kalviné, s már négy évvel később, 1568-ban, az unitárius hitvallás is. Azóta négy törvényesen elismert vallás, vagy mint akkoriban szokták mondani »recepta religio« létezett Erdélyben: a katholicus, a lutheránus, a református és az unitárius.

Mind a négynek törvényes befogadása János Zsigmond fejedelem uralkodása alatt történt. Erdély a vallásos türelem és

lelkiismereti szabadság hazája, mondhatni egyedüli menedéke volt az akkori Európában. Mindenütt korlátlanul uralkodott az a szűkkeblű, kizáró és kiméletlen szellem, mely gyakran véres háborút viselt a magától eltérő minden vallásos nézet ellen: csak Erdélyben élhetett mindenki a maga vallásos meggyőződése szerint. Itt bárki bántatlanul gyakorolhatta a hite által előírt szertartásokat, s a mi több: vallás dolgában itt szabad volt a szabad szó.

Az 1557. tordai országgyűlésen alkotott törvénynek 7. cikkelye: »hogy minden azon vallást tartsa, melyet inkább akar, az új és régi szertartásokkal; megengedvén a hit tárgyában azt tenni, a mi nekik tetszik¹⁾; vagy az 1568. országgyűlés határozata: »Minden helyökön a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha pedig nem, senki kényszerítéssel ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő neki tetszik²⁾: a szólásszabadságnak és lelkiismereti szabadságnak akkoriban példátlan elismerése. Hasonló elveket hirdetett maga János Zsigmond is, a ki azt akarta, »hogy országa vallás tekintetében szabad ország legyen³⁾. Az 1569. nagyváradi hitvita folyamában nyilvánosan kijelentette, hogy »a hit Isteu ajándéka, és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik⁴⁾, s a hitvitát e szavakkal rekesztette be: »A mi birodalmunkban szabadon, valahol akartak disputálhattak, mindenkoron a mi prédikátorunkat eléállítjuk; szabadon minden bántás nélkül eljöhettek. Sőt azt kívánók, hogy más országból is főtudós emberek eljőnének . . . , hogy az Istennek tiszta igéjéből az igazság kinyilatkoztassék⁵⁾. János Zsigmondnak e nyilatkozatai, melyek korának elfogult nézeteit messze tulszárnyalják, fényes pontok nem csak Erdélynek, hanem az emberiség művelődésének történetében.

De azért a különféle befogadott vallások Erdélyben sem férhettek meg békésen egymás mellett. Lehetetlen dolog volt az akkoriban, kivált egy épén nem nagyterjedelmű országban, hol

¹⁾ Szilágyi Sándor, Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 78. I.

²⁾ U. o. II. 343. I.

³⁾ L. az idézetet Jakab Eleknel, i. h. 114. I.

⁴⁾ U. o. 142. I.

⁵⁾ L. az idézetet Szikely Sándor, Unitárius vallás történetei Erdélyben, 66. I.

négyszer felekezett, köztük három új, még keletkező félben levő, azon volt, hogy a terjeszkedésére szükséges tért egymástól kölcsönösen elhódítsa. Csak hogy a köztük folyt küzdelmekben, kisebb-nagyobb erőszakoskodásokat nem tekintve, nem nyúltak fegyverhez, s a bel- és külháborúk által dúlt ország megkimélve maradt a vallásháboru iszonyaitól. A harc, melyet egymás ellen viseltek, nagyjában szellemi harc volt, de mint ilyen ritka heves és szenvedélyes; a leghevesebb és legszenvedélyesebb az, melyen a legkésőbb keletkezett egyháznak, az unitáriusnak, kellett keresztülmennie.

A XVI. század közepe felé Olaszországban felmerült unitarizmus ottan valamint a szomszéd Svájcban már csirájában elfojtatott a hóhér keze által. Szerencsésen megmenekült első szóvivői közül többen, s épen a legkiválóbbak Lengyelországba vették útjukat, hol kedvezőbb körülmények közt már 1558-ban alapíthattak unitárius egyházakat. Az új tan innen átszivárgott a szomszéd Erdélybe, hol János Zsigmond udvarában — kinek anyja, Izabella, a lengyel királyi családból származott — számos előkelő és tudós lengyel megfordult. S itt csakbamer hívókra, Dávid Ferenczben pedig bajnokára talált.

Dávid Ferencz egyike volt azon erős férfiaknak, a kik meggyőződésüket fentartják s védelmezik egy egész világ támadásai ellen, de elég bátrak azt önként feladni, mihelyt tévedésnek fölismerik s arra a hitre jutnak, hogy másutt rejlik a keresett igazság.

Dávid Ferencz katolikus pap volt az Erdélyben terjeszkedő reformáció idején. 1540-ben szülővárosának, Kolozsvárnak majdnem összes polgárságával együtt Luther hitére tért, melynek védelmére előbb mint iskolamester, később mint lelkész nem egy ízben tusára kelt a reformátusokkal. E viták, kivált tudós ellenfelének, Melius Péternek okoskodásai újra megingatják hitében, és ő 1559-ben elfogadja a református vallás melynek hitcikkeleseit most erélylyel és buzgalommal védelmezi a lutheránusok ellen. Néhány évvel azután találkozik Blandratával, ki Olaszországban az unitárius vallás bölcsőjénél állott, Lengyelországban az unitáriusok egyik vezérfeje volt, és 1563 óta János Zsigmond udvaránál élt mint Izabella orvosa. S Dávid Ferencz, a református hitre tért királynak akkori udvari papja, felkarolja a vallásos nézeteket, melyeket az udvari orvos vele közölt, s előtte fejtege-

tett. Eleinte azon van, hogy a református vallást unitárius érte-
emben tovább reformálja; 1566-ban már nyíltan és határozottan
hirdeti az új hitet és megalapítja az erdélyi unitárius egyházat.

Oly időkben, minők a reformáció korszakának első tízedei
voltak, a mikor a különféle új felekezetek hitvallásukat még nem
állapították meg véglegesen, és oly férfunál, a minő Dávid Fe-
rencz volt, a vallásnak ezen egymásután való változása korántsem
tudandó be állhatatlanságnak, vagy épen vallásos könnyelműség-
nek. Ellenkezőleg! Következetesteg volt az egy nemes hévnek,
mely az igazságot áhítozza, küzködése egy mély vallásos érzület-
nek, mely kielégítés után epedez és Dávid Ferenczcel elmon-
datta azokat az öntudatos szép szavakat, melyek találóan jellem-
zik életét és törekvését. »Eleitől fogva, ugymond, az igazságnak
voltam kedvelője, ennekutána is akarok lennem, és tehetségem
szerint az Istennek tiszta igéjét követnem; ha pedig valamiben
megcsalaktam volna, a kik az Istennek igéjéből igazabbat ma-
tatnak megköszönöm és követni őket nem szégyenlem«¹⁾.

Az erdélyi unitárius egyház, alapításától fogva Dávid Fe-
rencznek 1579-ben bekövetkezett haláláig, egészen ennek befolyása
alatt állott. E rendkívüli férfunak hatalmas szelleme jelölte ki
számára az utat, a melyen ép oly erélyes mint fényes egyénisége
magával ragadta a hívőket mindig előre és mindig messzebbre.

A reformáció e legfiatalabb iradéka ugyanis a leghatáro-
zottabban vitte tovább a reformáció eszméjét. Ujitásaiban a leg-
merészebb volt s a legtávolabbra jutott a régiebb kereszténység-
nek vallásos felfogásától, kivált keletkezésének és szervezkedésé-
nek idejében, mely számára a fájdalmas vajadások korszaka volt.
Hitvallása még ingadozott, s egyes hitcikkelyeinek végleges
megállapítása belső és külső küzdelmekkel járt, melyek egyre fo-
kozták a közte s a többi kereszténység közt fennálló, különben is
éles ellentétet.

Ezen ellentét kiváltkép abban a kérdésben nyilatkozott,
mely körül a reformáció keletkezése óta a legnagyobb hévvel,
mondhatni elkeseredéssel folyt az eltérő nézetek küzdelme: az
Isten egységének s ennek kapcsán Jézus igazi természetének fel-
fogásában.

¹⁾ Székely Sándor, i. h. 80. l. L. az idézetet Dávid Ferencz, Az szent
írásnak külön külön részéből vőtpredikációk stb. Gyulafehérvár, 1569, János
Zsigmondhoz intézett ajánló levélben.

A római egyház, valamint Luther és Kalvin követői, kiki a
maga értelmezése szerint, mindnyájan a szent háromságban talál-
ták kifejezve az isteni egységnek eszméjét. Az új egyház ellenben
határozottan elvetette a szent háromságról szóló tant és élesen
hangsúlyozta Isten egységes voltát. Ebből kifolyólag, abban az
akkoriban már majdnem bevégzett theologiai harcban, mely
Jézusnak csak emberi vagy csak isteni, vagy emberi és egyszer-
smind isteni természete fölött folyt, a reformáció többi egyházai
által elvetett azon nézetet vallotta, mely csakis emberi természete-
t tulajdonított Jézusnak, a kít tüntetőleg »ember Jézus Krisz-
tus«-nak szokott mondani.

Kivált ezen tan adta meg jellegét az új hitvallásnak, melyet
Dávid Ferencz szokott buzgalomával félkarolt, és János Zsigmond-
dal s tanácsosaival is elfogadtatott. Követőit, ép ezen rá nézve
jellemző hitcikkelyénél fogva, *antitrinitáriusok*-nak, később *uni-
táriusok*-nak, vagy egyik főtanítójuk nevérol *socinánusok*-nak
nevezték. Ellenségeik, hogy eretnekeknek bélyegezzék, *arianusok*-
nak szokták őket gúnyolni.

Az igazság keresésében lankadatlanul fáradozó s egyéb
tekinteteket nem ismerő Dávid Ferencz az unitárius egyházban
sem állapodhatott meg ott, a hol azt találta. Nem sokára tovább
ment, mint tanító mestere Blandrata. Az általa elfogadott új hit-
elvekből újabb és messzebbmenő következtetéseket vont le, kivált
abban a kérdésben, mely körül szintén soká hevesen folyt a vita:
Kit kell imádni? illetve: Kihez szabad imádságot intézni?

Dávid Ferencz, midőn az unitárius hitelveket elfogadta, az
1568-iki és 1569-iki zsinatokon még csak annyit állított, hogy »a
szentlélek nem Isten, imádni azt nem kell, mert a proféták és
apostolok ezt nem tanították«¹⁾. 1571-ben megjelent egyik mun-
kájában már különbséget tesz Istennek és Jézusnak tisztelete és
imádása közt²⁾. 1578-ban végre közzétette a *Krisztus nem-imáda-
sáról* szóló híres négy tételét, a melyben már határozottan ki-
mondja, hogy »az Atya Istenen, ég és föld teremőjén kívül sen-
kit sem kell imádni« és hogy »hamis az imádság, a mi a Jézus-
hoz van intézve«³⁾.

¹⁾ *Jakab Elek*, i. h. 121. l.

²⁾ *U. o.* 195. l.

³⁾ *U. o.* 226. l.

II.

Az unitáriusok ellen intézett támadások. — Keletkező félben levő egyházuk a bibliával védekeznek. — Az ó-szövetség eredetijére és szöszzerinti értelmére hivatkoznak. — A héber nyelv jelentősége az általa folytatott hitvitákban. — E hitvitákban részt vesz az egész nép. — A sajtó- és vallásszabadság elnyomatik. — Blandrata és Socinus föllépése Dávid Ferencz ellen. — Az utóbbinak elítélése és halála. — Az új unitárius hitvallás és a zsidózás.

Dávid Ferencz Erdélyben szabadon és bántatlanul hirdethette a tanokat, melyek miatt csak a minap Genfben máglyán égették volt el Servet-et és Velenczében vízbe fulasztották Trevizoi Juliuust és De Ruegót. De azért itt is mindenütt a leghevesebb ellenmondásra talált az unitárius hit, és megalapítása csak heves támadások és elkeseredett küzdelmek közt történhetett.

Az unitárius vallás ugyanis, a midőn Erdélyben megfogamzott, három törvényesen elismert vallással találkozott. Híveket csak ezek rovására szerezhetett; s bár egymás ellen szakadatlanul folytatták a küzdelmet, mindnyájan egy értelemmel rátámadtak arra az új hitfelekezetre, mely magát közéjük ékelte s oly álláspontra helyezkedett, mely lényegesen eltért mindnyájuktól. S e ámadások, melyekben a külföld is élénken résztvett, ugyanabban a mértékben fokozódtak, a melyben Dávid Ferencz továbbfejlesztette tanait¹⁾.

E küzdelemben a főszerep természetesen a bibliának jutott. Csakhogy az unitárius egyház, mivel leginkább előrehaladott volt a reformáció útján, a legerélyesebben őlt a reformáció e leghatalmasabb fegyverével. Szemben az »emberi szerzeményekkel«, a bibliának megdönthetetlen tekintélyét sokkal következetesebben hangsúlyozta mint a reformáció-szülte többi felekezet, s a legsűrűbben s leghatározottabban hivatkozott az ó-szövetségre, még pedig annak szöszzerinti értelmére, tehát héber eredetijére.

Azokban a gyakori, nem egyszer több napon át folytatott nagy hitvitákban, a melyeken új tanainak igaz voltát védelmezte, a maga részéről rendszeren csak a szentírás tiszta szavaiból való okadatolást tűzte ki feltételül, mivel mindaz, mit a fenförgő kérdésekről »a próféták, Krisztus és az apostolok írásin kívül más emberek irtak, elvetendő«, mely kikötésre az ellenfél csak részben

¹⁾ Az unitárius egyház ellen egész Dávid Ferencz haláláig intézett támadásokról l. *Jakab Elek* u. o. 117—8, 128, ff. és 170—1. l.

s feltételezen állott rá¹⁾. Ennek minden állítására, melylyel a maga tanait védelmezte vagy az unitáriusokét megtámadta, az utóbbiaknak rendszeren az volt a feleletök: »Hol van erről szó a szentírásban?« vagy: »Ők azt a szentírásban nem látták«²⁾.

Hogy kimutassák az új-szövetség helyes értelmét, egyre Mózes törvénykönyvére vagy a prófétákra utaltak; másrészt pedig tiltakoztak az ellenfél azon eljárása ellen, »hogy az ó-szövetség bizonyosságtételeit új-szövetségbeliekkel magyarázza«³⁾. Magukat az ó-szövetségből felhozott idézeteket csak akkor ismerték el helyeseknek, ha az eredetinek megfeleltek, nem pedig ha valamely fordításból voltak véve, »mert az közönséges Biblia fordítást... minden bőltsek megvetik, miért hogy az Sidó kut-főtől igen eltávozik«⁴⁾. S Dávid Ferencz, mivel ugy tapasztalta, hogy a meglevő fordításokból nem a szöszzerinti, egyszerű értelemben idézik ellene a szentírást, s mivel az eredetinek helyes fordításától tanainak lényeges megerősítését várta, 1571-ben a héber és görög nyelvet értő tudósokból bizottságot alakított azon czélból, hogy a bibliát »az eredeti szövegekből hibátlanul« lefordítsa⁵⁾.

Az Isten lényege körül folyt viták rendszeren Istennek az ó-szövetségben szokásos különféle héber elnevezéseiből indultak ki⁶⁾. A háromság hivei kivált az alakjára nézve többes számú *Elóhim*-ra szokott utalni, melyet Istennek háromságára magyaráztak⁷⁾. Az Isten egységének védői ellenben »érthetetlen kabalizmus«-nak mondták az efféle magyarázatokat⁸⁾. E viták folyamán gyakran hivatkozás történt még a zsidók hitvallására

¹⁾ *Jakab Elek*, u. o. 107., 139. l.

²⁾ *U. o.* 174. l.

³⁾ *U. o.* 110. és 113. l.

⁴⁾ Így nyilatkozik még *Enyedi György*, a ki vagy tizenhárom évvel Dávid Ferencz halála után (1592—97) az erdélyi új unitárius egyháznak volt szuperintendense, Az ó- és új-testamentumbeli helyeknek, melyekből az háromságról való tudománt szokták állítani, magyarázattyok, Thoroczka Máté fordítása, Kolozsvár, 1619, 128. l.

⁵⁾ *Jakab Elek*, i. h. 211. l.

⁶⁾ *U. o.* 71. 85. 99. és 174. l. V. 6. a református *Melios Péter* (Horhi Melios, Ihász Péter), Az egész szent írásból való igaz tudomán, Debrecon 1569. l., 2. és 4. feje., és Ugyanannak, Igaz szent írásból kiszedett ének, *U. o.* 1570, 1., 3. és 4. rész, továbbá az unitárius *Enyedi György* fentidézett munkáját 2—8. l., 13. l. kövv. 124. 212. l. kövv. és egyebütt.

⁷⁾ »Az *El* zsidóul teszi az Atyát, a *Ho* a fiut, a *Va* a Szentleket« *Jakab Elek*, u. o. 85. l.

⁸⁾ *U. o.* 107., 121. l.

is: »Halld meg Izraél, minékünk egy Istenünk van¹⁾ és kivált az unitáriusok voltak azon, hogy ellenfeleiknek bibliai és héber tudományát gyarlónak mutassák be²⁾. Egészen bibliai nyelven tartott, többnyire polémiai irányu egyházi beszédek egyúttal mellé állítván Mózes írását és Jézusnak ígését, s próféták jövődöléseit s az evangelium szavait, csak úgy hemzsegték az ó-testamentomi idézésektől s célzásoktól. Előszóval vetettek párhuzamot a maguk s a régi Izraél viszonyai és sorsa közt; az ellenfélben Babilont látták és Edom népét, s annak nézetében és vallásos gyakorlatában pogányságot és bálványimádást³⁾.

Hasonló hangon és hasonló tartalommal voltak írva az unitáriusok részéről nagy számmal megjelent röpiratok, melyek az ellenröpiratokkal együtt sűrű záporoként hullottak a nép közé. Személyesen kapott utánuk és szenvedélylyel vitakozott felettök.

Az unitárius egyháznak ily módon folytatott küzdelmei élénken foglalkoztatták a szellemeket. A támadásban és védelemben, melyeket a vitateremből a templomba, s onnét az utcákra vittek át, részt vett az egész nép, János Zsigmond fejedelemtől kezdve, ki nem ritkán személyesen beleegyedett a nyilvános hitvitákba⁴⁾, egész az utolsó polgárig. Találón jellemzi e mozgalmas időket *Nagy Szabó Ferencz*, ki 1581-ben, tehát két évvel Dávid Ferencz halála után születvén, oly időben írta följegyzéseit, a mikor az unitárius egyház keletkezésével járó események még eleven emlékezetben voltak. »Akkori napokban — ugymond — hallottál volna egész Erdélyben minden helyeken a köznéptől sok esztelen disputációt és pántolódást: falún, városban, étel-ital között, estve-reggel, éjjel és nappal, praedikátoroktól a praedicáló székéből sok káromlásokat és módnélkül való kárpálódásokat a két religio, ugymint a calvinista és ariana (értsd: unitárius) religión valóktól disputálást hallottál volna⁵⁾.

¹⁾ Így idézi Melius Péter, *Jakab Elek*nél u. o. 146. l. Dávid Ferencz így fordítja: »Halld meg Izraél a Jehova a mi Istenünk egy Jehova«, u. o. *Egyháztört.* Emlékek 53. l. *Sommer János* pedig egyszerűen a héber szöveget teszi ki *Refutatio Scripti Petri Caroli* című könyvének czimlapján; *Keresztény Magvető* XX. évf. 343. l.

²⁾ *Jakab Elek* i. h. 204. l.; hasonló törekvésre mutat *Engedő György* fentidézett vaskos könyvének majdnem minden lapja.

³⁾ *Jakab Elek* i. h. 97., 152—8. l.

⁴⁾ U. o. 109. és 185. l.

⁵⁾ *Mikó*, Erdélyi történet, adatok, I. 29. l.

Ekként folytak a dolgok egész János Zsigmondnak 1570. márczius 14-én bekövetkezett haláláig, mely végzetes fordulópont képez az erdélyi unitárius egyház történetében. Véget ért a föltétlen vallásos türelemnek korszaka, mely alatt Erdélyben biztos menedéket talált mindenki, a kit vallásos nézetei miatt üldöztek, és bátran hirdethettek máshol kárhuzatot új tanokat. Báthori István elnémította az addigi sajtó- és szólásszabadságot. Lefoglalás és vagyonvesztés büntetése alatt megtiltotta a vallásos kérdéseket tárgyaló könyveknek előleges vizsgálat és jóváhagyás nélküli kinyomatását. Uralkodása első három évében különféle országgyűléseken háromszor hozatott, illetve más-más szavakkal megújítottatott a törvény, »hogy senki, akár külső, akár a fejedelem erdélyi és magyarországi birodalmában levő ember a religióban innovációt behozni ne merjen« és hogy joga legyen a fejedelemnek az efféle innovatorokat »fogsággal, halállal, vagy káromlásokhoz képest egyéb büntetéssel megbüntetni¹⁾. Mind e törvények első sorban az unitáriusok ellen voltak intézve. A katolikus hitű fejedelem ugyanis mély ellenérzést táplált irányukban, melyet még fokoztak vetélytársának, az unitárius Békes Gáspárnak zavargásai és végre nyílt lázadásai.

Mind ez csak előjele volt a közeledő viharoknak, mely akkor tört ki valójában, midőn 1576-ban a lengyel királynak megválasztott Báthori István helyett ennek öccse, Báthori Kristóf lett Erdély fejedelme.

Dávid Ferencz épen akkor kezdte nyilvánosan hirdetni a Krisztus-nem-imádását, miben határozott ellenmondásra talált Blandratánál valamint az ez által Erdélybe hívott Socinus Fausztusnál, az unitárius egyház egyik elismert tekintélyénél. A papság egy része hozzájok szegődött, s az anyaegháznak tekintett lengyel unitárius egyház, melyhez az ügyet felterjesztették, szintén elvetette Dávid Ferencz új tanát. A mindkét fél által felállított és hévvel védelmezett »theses«-ek az ellentétet egyre fokozták. A vita mindinkább elkeseredett és mint az efféle vallásos belviszonyoknál rendszeren szokott történni, kiméletet nem ismerő szenvedélylyel folyt. Blandrata és társai a Krisztus-nem-imádásáról szóló taut mint Dávid Ferencznek az unitárius hittelt

¹⁾ *Jakab Elek*, i. h. 201. l.; *Szilágyi Sándor*, Erdélyi Országgyűlés Emlékek II. 528., 534., 540. l.

meg nem főrő újítását, magát Dávid Ferenczet pedig mint újítót feladták a fejedelemnek.

Följelentésük nyílt fülekre talált. Báthori Kristóf, a jezsuiták pártolója és Erdélybe hozója, Dávid Ferencznek és egyházának megsemmisítésére törekedett, mire nézve mihelyt a fejedelmi széket elfoglalta, megtette a szükséges előkészítő lépéseket. Az 1576-iki kolozsvári és tordai országgyűléseken megszorította Dávid Ferencz jogait s hatáskörét s ismételte a hitújítások ellen hozott régibb határozatokat. 1578-ban újabb szigorú végzést hozatott az országában terjeszkedő »hallatlan és káromló innovatóriók« ellen. Ezeknek hirdetői »ha nyilván való innovatoroknak convincálatnak« kiszolgáltassanak a fejedelemnek, kinek »authoritása legyen érdemek szerint valami büntetéssel akarja megbüntetni őket«. E végzés értelmében teljes szigorral bántak el Dávid Ferenczcel, kit súlyos betegen kemény őrizet alatt Gyulafehérvárra vittek. A testi és lelki fájdalmak által megtört férfin méltósággal visszautasította az ellene felhozott vádakat s bátran kijelentette »hogy azon isteni tisztelet, a mely az Isten igéjében parancsolva nincs, Isten előtt kedves nem lehet; Krisztus imádása a szentírásban sehol parancsolva nincs, tehát Isten nem kedvelheti«. Holtiglani fogságra ítélve, Déva várába vitetett, hol nem sokára meg is halt 1579. november 15-ikén.

A megrettent és újabb fenyegetések által még inkább megfélemlített unitárius papság Blandrata sürgetésére megkésztette »Jézus Istenségéről, imádásáról, segítségül hívásáról és Krisztus országáról az új hitvallást«. Dávid Ferencz egyháza nem létezett többé, legalább nem nyilvánosan és nem törvényesen elismerve.

Dávid Ferencz ellen, mihelyt közzétette a Krisztus nem-imádásáról szóló tételét, azonnal felhozták: hogy »zsidózó«. Tette azt Socinus, ki azzal vádolta, »hogy a zsidózásra tér s Krisztust megtagadva, Mózeset akarja behozni az eklézsiákba«; ismételte Blandrata a gyulafehérvári törvényszék előtt, midőn Dávid Ferenczet kihallgatták¹⁾; utánok írta az egykori szász krónikás, ki Dávid Ferencz elzárásának okául azt jegyezte fel, hogy »zsidó lett«²⁾, s utánok beszélte nem sokára a nép szája is, mely

¹⁾ Dávid Ferencz bukásának érdekes részletes elbeszélését l. *Jakab Elek*nél, u. o. 223—244. és 226—27. l.

²⁾ *Kövérny László*, Erdély történ. IV. 34. l.; v. 3. *Trausch József*, Chronicon Fuchsio-Lupino-Oetardinum, I. 71. l.: »Franciscus Davidis, ex Sacramentario Arianus et ex Ariano Judaeus factus«.

a székely zsidózókat »Dávidisták avagy szombatosok«-nak, ezek lelkészeit »Dávidista avagy szombatos papok«-nak szokta nevezni¹⁾.

Pedig Dávid Ferencz korántsem volt zsidózó. Az isten egy-sége, az általa hirdetett tanok közül az egyetlen, mely zsidó, az unitárius egyháznak kezdetől fogva volt egyik sarkelve, s még ma is az. A Krisztus nem-imádásáról szóló tétele, melyet az unitárius egyház visszautasított s a többi kereszténység kárhözhatott, igaz, nem felelt meg a keresztény felfogásnak, de azért nem volt zsidó sem, mivel egészen kívül esik a zsidó hitvallás keretén. A zsidózás mindenütt az ó-szövetséget az új-szövetség fölé helyezte, az előbbinek a kereszténység által eltörölt törvényeit részben vagy egészben visszaállítani törekedett és a keresztény vallás-gyakorlatok helyébe zsidó rítusokat tett. Mind ennek Dávid Ferencznel sehol semmi nyoma. Ellenkezőleg ő mindvégig meglehetősen megvetőleg nyilatkozott a külsőségekhez »testiekhez és helyhez kötött« zsidó isteni tiszteletről, mely sokkal alantabb áll a Krisztus által tanítottnál, és határozottan kiemelte az új-szövetségnek az ó-szövetség fölött való elsőbbségét, melyet részletesen fejteget. »A ki — ugymond egyebek közt — a két szövetség közötti különbséget nem tudja, Mózeset Krisztussal, a törvényt az evangéliummal összehaverja: felcseréli a leandót és valót, a betűt és lelket, a földit és égít, a keresztényből zsidót csinál, az örök életet feleli, a szent írásokat nem érti.«²⁾

A ki így beszél, az nem lehetett zsidózó, és bizonyos, hogy Dávid Ferenczet jogtalanul mondták annak. De azért bizonyos az is, hogy a zsidózás keletkezése Erdélyben az ő fellépésének volt következménye s hogy, mint Geleji Katona István írja³⁾, Socinus Faustus »igazán prófétált volt«, midőn azt állította, hogy, ha Dávid Ferencz tanai elfogadtatnak, »semmiképpen nem lehet, hogy mindenütt a Zsidózás erőt ne vegyen«.

¹⁾ *Keresztény Magyarok*, XIX. évf. 163. l.

²⁾ *Jakab Elek*, u. o. 191—4. l.

³⁾ *Titkok Titka*, Gyulafehérv. 1845, 270. l.

Budapest.

KOHN SÁMUEL.

(Folytatása a jövő számban.)

Maradjunk a régínél.

(Hósea 8, 7 értelmezéséhez.)

A Magyar-Zsidó Szemle a lefolyt év utolsó füzetében (II. köt. 635. s. köv. l.) *Hochmuth* rabbi ur »Egy bibliai mondat mint röpke szó« című cikkének végén már eleve lemond azon reményről, hogy a Hósea próféta 8, 7. versében foglalt mondatának ő általa közlött új értelmezése ki fogja szorítani a közmondást: »Ki szelet vet, vihart arat«, és csak azt várja, hogy a biblia fordításából küszöböltessék ki egy megrögzött értetlenség és izetlenség.

Nagyon őszintén sajnálom, hogy még e reménytől is meg kell fosztanom az igen tisztelt szerző urat. Nem találhatok az idézett mondat eddigi fordításában sem nem értetlenséget, sem nem izetlenséget. *Hochmuth* ur szerint a józan próféta »szelet vetni« sohasem láthatott. De Hósea próféta nem az egyedüli, ki ily »valótlan és értetlen« hasonlatot használ. A Példabeszédekben is találunk rokon gondolatot: »Ki igaztalanságot vet, gonosztétet fog aratni« (22, 8). Épen ezt fejezi ki Elifáz is Jób könyvében (4, 8). »A mint láttam, kik bajt szántottak és veszedelmet vetettek, ugyanazt aratták is«. Ép ily joggal beszélhet Hósea próféta szél vetéséről és vihar aratásáról »Szelet vetni és vihart aratni«: ezzel igen helyesen és hathatósan fejezi ki a munka és fáradozás sikertelenségét és foganattalanságát, mert a ki semmit nem tesz, azaz szelet vet, csak semmit várhat, azaz vihart. Az izraeliták bálványimádásnak adták magukat, bálványokban bízának, cselekvésük szélvetéséhez hasonlít, minek nem lehet más következménye mint vihar aratása.¹⁾

De még nyelvtanilag is hibásnak kell itélnem *Hochmuth* magyarázatát. Igaz, hogy a főnév accusativusban — viszonyító nélkül — az igének időhatározójaként használható; de csak akkor, ha a főnév maga időt jelent, p. o. (Exod. 32, 17) *יָשַׁב בְּהַר אֲרִבְעִים יוֹם* »hat nap alatt« vagy (Deut. 9, 9.) *יָשַׁב בְּהַר אֲרִבְעִים יוֹם* »és a hegyen 40 napig és 40 éjig maradtam«.

E mondatokban *יָשַׁב בְּהַר אֲרִבְעִים יוֹם* főnevek időhatározók viszonyító nélkül is, holott *יָשַׁב* és *סוּפְרָה* csak akkor jelenthetnék: »szél idejében, vihar idejében«, ha a viszonyító *בְּ* járul hozzájuk.

Hochmuth ur úgy vélekedik, hogy magyarázata mellett még a *ה* paragogicum is, melylyel a *סוּפְרָה* szó el van látva, bizonyít. E bizonyíték igen gyöngye, és a Gesenius grammatikájára való hivatkozás nem teszi erősebbé. E rag, igaz ugyan, hogy időt is jelenthet, de megint csak oly főnévnél, mely magában is az idő fogalmát bírja, mint a Gesenius-Rödiger által idézett példák *עָרָה* *יָשַׁב* mutatják. Így tehát *Ibn Ezrá* és *Kimchi* nézetéhez ragaszkodunk, mely szerint *סוּפְרָה* szóban a *ה* betű *ה* pleonasticum, mint *אִמְרָה* és *יְשׁוּעָה* szókban.

Ha *Hochmuth*nak igaza volna, hogy t. i. *סוּפְרָה* szóban a *ה* temporalét kell találunk, feltűnő, hogy ez a *יָשַׁב* szónál hiányzik. Valószínűtlen, hogy ez minden rag nélkül időt jelentsen, ha már ilyen a rá következő főnévnél szükségesnek tartott.

Máskülönb *Hochmuth* rabbi ur nem az első, ki, ok nélkül, Hósea próféta e mondatában a közönséges fölfogás szerint értetlenséget és izetlenséget talált. A mint *Wünsche* Ágoston (Der Prophet Hosea 347. l.) mutatja, már *Stuck* sem helyeselte a próféta mondatának szokásos magyarázatát, mert azt írja: »Quaeritur enim, quomodo vates plane ex inopinato in imaginem tam singularem tamque ineptam incidere: seminant ventum, metent turbinem.«

De *Stuck* magyarázata még kevésbé ajánlkozik, mint a *Hochmuth* rabbi uré, és így legjobb lesz: maradjunk csak a régi fölfogásnál.

¹⁾ *יָשַׁב*, szél itt körülbelül annyit jelent mint *הַבֵּל*, eredetileg »lehellet«, azután hiábavalóság, semmiség, de a semmis bálványok jelölésére is szolgál (I. Jerem. 2, 5.)

Bukarest.

BECK MÓRICZ.

IRODALOM.

PREDIKÁCIÓK.

Hitszónoklatok és beszédek. Irta *dr. Neumann Ede*, nagy-kanizsai főrabbi. Első kötet. Nagy-Kanizsa, 1886.

Ó bort az ember mindig jobban szeret az új bornál, és joggal, mert semmire sincs az idő oly jótékony és nemesítő hatással, mint a szőlő nedvére. Minél tovább áll a bor a hordóban, annál jobb lesz. Fiatal bor lehet tiszta és izletes, mégis tarthatunk tőle, hogy a megkötött szénsav gyöngyöt vet és új erjedést szül. Ifju vér pezseg és ifju bor nem kevésbé. Csak ha megüledik, akkor van meg a borban a folyton gyarapodó képesség, hogy az ember vérére frissebb lüktetésbe ejti, kedvét éleszti, elméjét gerjeszti, képzelő erejét fokozza, gondolkodó tehetségét öregbíti, képzettségét gyorsítja. Ó bor nemes ital lehet, különben nem öregedhetnék. Persze, ha az ó bor elsőbbségét dicsőítjük az új borral szemben, nem szabad feledni, hogy ilyenkor mindkettőnél nagyjában hasonló minőséget tételezünk föl. Nincs szakértő, ki az idei budai sashegyit többre becsülné az egri bikavérnél. De azért a bor, melyben sok az alkohol és az ethérikus anyag, már sajtoláskor elárulja, mi lesz majdan belőle.

A szőlő nedvének e különös előnyeit juttatja eszembe a czim-beli kötet. Dr. Neumann e beszédei, azt eleve akarom kimondani, igazi, tüzes magyar borhoz hasonlíthatók. E bornak kitünő a zamata s perczig sem habozhatni a fölött, hogy annak a talajnak a minősége, melyből a szőlőtő kinőtt, nem kevésbé vált hasznára magának a zamatnak. Mindazáltal van valami e borban, mi fiatalságára s arra emlékeztet, hogy még nem tisztult eléggé, s azért néhány palaczkban még kissé zavaros. Frissen csapra verve az ilyen bor, lehet, hogy kitünően izlik; kérdés azonban, hogy már ezért palaczkra is fejthető-e. Akárhány beszéd előadva elragadó hatást tehet, de azért nem szükségkép alkalmas még mindenik a közrebecsátásra. A nyomtatott szónoklat ugyanis más szempont

alá esik, mint a mely a szószerken lett elmondva; nemcsak azért, mert az olvasó sokkal, de sokkal kritikusabb, mint a hallgató, hanem azért is, mert a nyomtatott szónoklat inkább mint bevégzett egész lép elének — vagy a képletben szólva, melyből kiindultunk: teli palaczkként nyújtják. A szerző, kiről örömet elismerjük, hogy sokoldaluan képzett és szép tehetségű szónok, helyesebben jár vala el, ha eddig tartott beszédei közül még nagyobb szigorúsággal tette volna meg választását. Kevesebb több lett volna. A 16 beszédből álló gyűjteményben van néhány igazán kitünő szónoklat, melyek egyaránt gazdagok gondolatokban, fordulatokban, jól fölhasznált bibliai versekben; de nem ártott volna, ha p. o. a 8. és 9. számú kimarad. A sziddur ellen ily hevesen kitámadni, mint e helyütt, nemcsak igazolatlan, hanem igaztalan eljárás is, és majdnem kínos hatással van, hogy egy beszédében az Isten nevének megszenteltetéséről a szónok nem tud a chillul-hassém más példáját, mint az imát Jeruzsálembé való visszatérésért. Az ifju szónoknak, ki hírünkkel az első rabbi, ki a budapesti rabbiképzésből kikerült, nem lett volna szabad arról megfélemlenie, hogy első szónoklatainak legalább némi részben ez intézet szignaturáját kellene mutatniok. A vegyes házasságról való predikáció — hogy még egy példát említsek — bár sok igazat és helyeset mond, nem zsidó hitszónoklat, mert a ki vegyes házasságot akar kötni, azt e beszéd bizony nem fogja visszatartani. Egyébiránt nem csekély ellenmondás van abban, ha a vegyes házasságot csak a családi életre való tekintettel ellenezzük s nem egyuttal vallásos okokból is. Izrael vallása a családban, a házasság, a hitvesi életben gyökerezik, s azért mi a családod veszélyezteteti, mindazt vallásos okokból kell távol tartani.

De a mit megróttam, csak abban leli magyarázatját, hogy a bor, melylyel kínálnak, még fiatal, nem eléggé megtisztult. De azért igazán kitünő, melyet jóízűen lehet fogyasztani annál inkább, mert előre látható, hogy e bor nem sok idő múlva valóban fölséges lesz. Hogy szerző képes derekasat végezni, arról teljesen meggyőzőtt bennünket: reméljük, hogy a midőn vele a homiletikai irodalom terén újra találkozunk, azt fogjuk tapasztalni, hogy gyáva földön hagyott minden göröngyöt.

Karlsruhe.

SCHWARZ ADOLF.

UTAZÁS MAGYARORSZÁGON A MULT SZÁZADBAN.

Roest M., a *Jüdischer Letterbode* szerkesztője, eme folyóirat X. kötetében egy *Ábrahám Lévi* útleírását közli, ki mint 17 éves ifju 1719-ben Európa nagy részét beutazta s ezen vándorlása benyomásait le is írta. Érdeemesnek tartom ezen zsidós németiséggel írt művecskéből azon részt bemutatni a magyar közönségnek, mely magyarországi tapasztalatait és megfigyeléseit tartalmazza (167—169. l.). Elég füvesék nem egy helyütt, de azért érdekesek: Innen *Magyarországnak* (Ungrin) tartottam. *Nikolsburgból Göding* felé vonultam s ezután *Stomfa* (Stamph) felé; végre *Pozsonyba* értem. Ez kis város ugyan, de nagy külvárosoktól környezve és igen vigkedvű. A zsidók itt két pártban laknak, az egyik része a Várhegyen (Schlossberg) lakik; a másíknak tartózkodó helye a »Zuckermandel«; úgy, hogy itt tulajdonképen két zsidó község létezik s mindegyikének külön temploma van. Azonban a Várhegyen lakók előkelőbbek s kétszáz háztartásból állanak, kiknek kereskedelme olyan mint *Cseh- és Morvaországban*; az ő kezükben van ugyanis a vásár. A mi ezt a Magyarországot illeti, ez egy termékeny ország. Kiváltképen gazdag borokban, melyek között van a messzehíres bor *Tokaj* vidékéről. Azt mondják, hogy itt *Pozsony* táján van egy szőlőhegy, hol három szőlőben arany szemek találatnak. Ugyanitt vásárolható egy pint bor, a mi jócska nagy, másfél császárgarasért és sör két garasért. Gabnája és gyümölcse is igen olcsó. Nevezetese a magyar ökrök és a nagy juhok, mert vannak két akkora nagyok és nehezek mint a mieink és a mellett igen olcsók. (Az író Westphalen tartományának Lippe grófságából származik.) Az ökrök szép fehérek, szekeret húznak és szántanak, mint a lovak, mert igen hatalmasak. Szarvaik rőfnyí hosszúságuk valamint a juhokéi is. — Csodálatos a nagy meleg, mely itt nyáron és a kegyetlen hideg, mely itt télen át uralkodik. Így például magam szemével láttam, hogy a *Duna* (Tuna), egy nagy hajóborította folyó, mely *Bécsből* jöven ezen város mellett folyik, egy téli nap ittlétem alatt ugy befagyott, hogy két óra elteltével ez emberek gyalog átmentek a jégen. Ugyanakkor oly erősen hullott a hó, hogy miatta az ember ajtaja elé sem mehetett, mert a hó valósággal ellepte a házakat. De azért itt az emberek derekasan védekeznek a kemény tél ellen: jó bundákkal; akár csizmáikat akár ruháikat

prémme bélelik. De különben sincs egyéb ruhájok, mint bundás; sőt vannak sokan, a kik télen-nyáron bundában járnak. — A magyarok mindnyájan fegyveresek mint a katonák. A paraszt ép úgy mint a nemesember mindig hosszú görbe kardot visel oldalán s hajuszt (Knebel) orra alatt; úgy, hogy a törökökhöz hasonlítanak. — Nyáron oly nagy a hőség, hogy miatta már 9 órakor majdnem lehetetlen az utczán járni. Ilyentájt jönnek a parasztok ökreikkel a vásárra még pedig csupaszon (!), mert viseletük nem egyéb mint az ing, mely a csípőig ér s egy derék ugyancsak inggyolcsból. Semmi sincs fejök tetején, sem lábukon harisnya vagy cipő, de a nemesemberek, mint télen, hordják bundáikat. — Ugyanitt van egy gyenge kis vár, hol a királyi korona nyugszik; mert a császárnak három koronája van; emez a magyar korona, mely hat ezen czéltra kinevezett nagy úr és nemes által elzárva tartatik olyaténképen, hogy mindegyikének egy-egy kulcsa van és a zár csak akkor nyitható, ha mind a hat kulcsával együtt jelen van. Ez a magyar korona. A cseh korona *Prágában* fekszik; a birodalmi korona *Augsburgban*. A mi Magyarországot illeti, minden bőségben terem. — Az emberek, a kik közel a hegyekhez laknak, állatias vadságuak, mert nyáron alig földik be testöket, hanem beérik az inggel. A mint magam szemével láttam, gyolcs derekat és fölötte félróvid inget viselnek. In summa mihamar kész közöttük az összezördülés és perpatvar. Élelmi szerekben és ruházatukban törökösen viselkednek.

Budapest.

HERZOG MANÓ.

IRODALMI HOLMI.

A »gádesi Herakles«. — A »kozarók áttérése a midsrásban«. — A színek Zakariás próféta látomásaiban. — Balti istennő a szentírásban.

Goldfahn S. H. tisztelt munkatársunk a M.-Zs. Szemle II. évfolyamában megjelent két cikkre küldte megjegyzéseit, melyekkel íme a folyó év »Holmi« rovatát megnyitjuk. Az első megjegyzés *Kohut Sándor* cikkére vonatkozik (II, 13.), mely szerint a jeruzsálemi talmudban a gádesi Herakles volna említve. Erre nézve a következőt írja *Goldfahn* ur: »Kohut véleményéről ugyan az áll, a mit ő maga a boldogult Rapoport magyarázatáról állít, t. i. hogy »filologiai fogatkozásánál fogva nem sikerült«.

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1886. III. FÜZ.

»גיה דאיקליס« a nyelvtan törvényei szerint csak annyit jelenthet mint : Heraklesnek ג-ja, azaz geniusa, nemtője. De azon is csodálkozom, hogy kikerülte Kohut figyelmét, hogy a jeruzsálemi talmud illető mondatának már meg van régen a nézetem szerint teljesen kielégítő megfejtése. Grätz, a »Monatschrift« 1873-ik évfolyama 5. s. köv. lapján Aurelius Victor »de Caesaribus« című munkájából kimutatja, hogy Diocletianus császári társának Valerius Maximianusnak a »Herkulius« czímet adta, valamint ő maga a »Jovius« czímet vette föl. A kérdéses talmudbeli mondat tehát így fordítandó : Én Diocletianus király (császár) alapítottam ezen harcjátékot (vagyis nagyvásárt) Tyrusban Herkulius öcsém (barátom, azaz Maximianus társam) nemtőjének tiszteletére nyolcz napi időtartamra. <

*

Goldfahn második megjegyzése a kozarok áttérésének midrási említéséről irt dolgozatomat illeti (II. 557—561). Ekképen szól :

»Azon vonás, hogy az áttérő kérdezősködik, és mindenütt hallja Izraél dicséretét«, nézetem szerint nem kölcsönöztetett a kozar király áttéréséből, hanem a babiloniai talmud egy helyére vezethető vissza (Gittin 56 b.). Itt ugyanis azt olvassuk Titus császár egy testvérfiáról, ki Grätz szerint azonos Flavius Clemenssel, hogy, midőn a zsidóhitre áttérni szándékolt, halálból feltámasztván Titust, Bileámot és Jézust, mindegyiköktől azt kérdezte : »kié a legkiválóbb rang a mennyországban?« és mind a háromtól azt a feleletet kapta : »Izrael népé«, minek folytán ő, Clemens, Jézus tanácsára át is tért a zsidó hitre, igazi prozelitává lett.

Más alkalommal majd kimutatom, hogy ez a sokat hánytvetett valódi legenda zsidó-keresztény eredetű, tehát abba a körbe való, melyeket Lévi Isr. a M.-Zs. Szemle II. kötet, 22. lapján említett értekezésében »zsidó-keresztény agádáknak nevez«.

*

A Monatschrift mult évfolyamának deczemberi füzetében (542—550. l.) igen figyelemreméltó kis értekezést olvasunk, mely új világot vet Zakariás próféta vízióinak egy addig eléggé föl nem derített részletére, t. i. azon színekre, melyekben a nevezett próféta könyvének két helyén (1. fejt. 8. v. és 6. fejt. 2—6. v.) a

vizióban látott lovak mutatkoznak. Az értekezés írója, Sekles S. New-Yorkban, egy M. de Paraney francia tudós által kiadott kínai naptárna utal, melynek eredete Nagy Sándor korára és Assyriába vezet vissza. Ebben a régi forrásban a világtájékok színek által vannak jelképesítve, még pedig jelöli a fekete szín az éjszakot, zöld a keletet, vörös a déli tájéket, fehér a nyugatit míg a belföld sárgával vagy narancs színnel van jelölve. A színek ily jelképes földrajzi használatából érthetők bizonyos tengerek és folyók régi nevei. Így a »vörös tenger« nem egyéb mint déli tenger, a fekete tenger nem egyéb mint éjszaki. A kaspi tengert zöldnek is nevezték, mint a kelet felé fekvőt, míg a tatárok, kiktől nyugotra esik, fehér tengernek nevezik. A színek ezen jelentését a babilóniai exiliumból visszatértekhez tartozó próféta mindenesetre ismerhette és épugy föltehetette ismeretét kortársainál, kiknek számára fölrta vizióit. A különböző színű lovak alatt a különböző világtájakat és az azokban lakó népeket érti, ámbár, mint ezt Grätz az értekezéshez irt toldalékában mutatja, több szín jelölheti ugyanazon egy tájon lakó népeket. A kínai naptárral összeegyezik mindenesetre a próféta kifejezőmódja, midőn »fehér« és »fekete« lovokról beszél. Ezeket a nyugatot és az éjszakot érti. A többi részletekre nézve elég az említett értekezésre utalnom. Csak azt jegyzem meg, hogy jóval a czikk megjelenése előtt élő szóval közölte velem a benne kifejtett gondolatot Gaster M. barátom, a bukaresti egyetem tudós és szellemes tanára, midőn hazáját elhagyni kényszerült és Londonba utaztában egy napig Budapesten is időzött.

*

Dr. Friedländer N., Déesen, beküldi szerkesztőségünknek a »The Jewish Times« című San Franciscóban (hol Dr. Friedländer veje lakik) megjelenő hirlap mult évi márczius hó 6-iki számát, és figyelmünket szólítja fel az e számban közzétett cikkére, melyben a szentírás egy igen nehéz helyét, I. Krón. 4, 10, megmagyarázza. Magyarázata, ámbár igaznak nem vehetem, mégis oly elmés módon elmozdítja az említett vers négy szavában rejlő nehézségeket, hogy földünknek ezen messze, a tengeren túl napvilágot látott hozzávetését e helyen is közölhetők vélem. E négy szót ugyanis: וַיִּשְׁתָּה מִקְּדָה לְבִלְתִּי עֵצִי ekképi pontozását javasolja Friedländer: וַיִּשְׁתָּה מִקְּדָה לְבִלְתִּי עֵצִי. Így olvasva a négy szó a

megelőző föltéti mondatok utómondatává lesz; Jábecz azt fogadta volna: Ha engem megáldasz (Izraél Istene) . . . akkor készítek legelőt (hajlékot?) Balti bálványomnak. Könnyen láthatni, hogy mondattanilag és szótanilag így olvasva a négy szó sokkal világosabbá és egyszerűbbé lett, de annál nagyobb az ily módon keletkezett értelembeli nehézség, mondhatjuk — képtelenség, a mit bővebben bizonyítani szükségtelen. Szerencsésebb Friedländer másik konjekturája, melylyel azt bizonyítja, hogy Balti istennő tényleg említették a szentírásban, t. i. Jes. 10, 4, hol כַּרְעֵהָ בַּלְתִּי כַּרְעֵהָ אֱסִירֵי בַּלְתִּי így olvasandó: כַּרְעֵהָ הָאֱסִירֵי azaz: Balti (istennő) görnyed, eltörik Aszir (isten), mi által e mondat szakasztott mása lett a Jes. 46. fejelejték: כַּרְעֵהָ בַּל קִרְם־בּוֹ. De ezen konjekturával nemcsak szerencsésebb tudós szerzőnk, hanem elődje is van benne. A nélkül, hogy sejtené, találkozik Dr. Friedländer *de Lagarde* és *Geiger* nézetével (I. Jüdische Zeitschrift IX. köt. 1871, 119. l.) Sőt Geiger még előbb egy másik szentirási helyen fölfedezte a Balti istennőt, t. i. II. Kir., 23. fejelejték, 10. versében, בַּלְתִּי szóban (I. Jüdische Zeitschrift II. köt. 1863. 559 l.).

JÚDA HALÉVI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

I.

Az én özem ruháját
Könyeimben áztatja,
S szépségének napjánál
Azt biz' meg is szárazsítja.
Nem kell neki más forrás,
Csakis könnyem patakja,
S szépségének bájánál
Elvész az ég s a napja.

II.

Hagyd a multat és jövővel,
Ne törődj a jövővel,
Hallgass meg, nézz szertesztét, —
Példa legyen e beszéd:
»Az oroszjánt, bármily büszk,
Bátran nézi a kis öz . . . «
S most szép ara, özike,
Nézd kedvesed ízibe,
Szemed őt ha megöli,

Csőköd éltet önt belé.
Két drága kő ajakad,
Rajta a szem megakad,
Mint fénylő nap, úgy ragyog,
S a homály nem uralog.
Üdítő koryt, élvezet,
Útunk pusztán ha vezet;
Fényhez a kéj tapad ott,
S ez képezi ajakod!

Budapest.

TÁRSADALOM.

Octroy és autonomia.

Miőn I. Napoleon az orosz hadjáratához készülvén, Metz környékében néhány napig időzött, megjelent előtte a délfrancia orthodox zsidók egyik küldöttsége azon czélből, hogy a császár által szándékolt zsidó emánczipációt meghiusítsa. A császár türelmetlenül hallgatta a szóvivő fejtegetését, melylyel bizonyítgatni akarta, hogy a francia zsidók eddig egyenjogusítás nélkül is jó alattvalók voltak, és félt, hogy az emánczipáció nem csak a vallásosságon, hanem az abból folyó alattvalói hűségeen is csorbát ejteni fog. Azt mondják, hogy a császár erre történelmi lovagkorbácsával az asztalra csapott volna, és indulatosan felkiáltott: »Akarom, hogy a zsidók egyenjogusítottassanak és fognak is egyenjogusítottatni!«

A délfrancia zsidók követőkre találtak a magyarországi zsidókban. 1863-ban magam is föltanúja voltam, mikor a híres szikszói rabbi, Reb Hillel, Szegeden a fekete sas vendéglő egyik szobájában kevés számú hallgatóság előtt az emánczipáció ellen szónoklatot tartván átszellemült arcczal és majdnem vértanúi ihlettséggel ilyképen kifakadt: »Oh, mily édesen hangzik, ha utcai subanczok utánunk kiáltják: Jidlach stb.«

Nem tudom, történelmi tényen alapszik, avagy a Napoleon-féle gondakörhöz tartozik-e a fentebb említettem jelenet: annyit bizonyos, hogy ugy az első, mint a második adoma híven tükrözik ama szellemet, mely bizonyos zsidó körökben nem csak Mózes idejében, hanem manapság is dívik. Nem hiszem azonban, hogy volna Franciaországban manap egyetlen zsidó, — és legyen az bárminő konzervatív — ki ne áldaná ama főkelt szellemek emléket, kik a jogegyenlőség sorompóit előlük kinyitották, valamint nem hiszem, hogy volna hazánkban józan eszű hitsorsosunk, ki az emánczipáció előtti állapotokat visszavánná.

Szomorú ugyan, de való! Az emberek gyarló természetében rejlik az ösztön, hogy még az ellen is tiltakozunk, mi saját magunkra föltétlenül üdvös, mi által még a szabadelvűség legkövetke-

zetesebb kormányfőirai sokszor kénytelenek az anyyira és méltán gyűlölt oktrojhoz folyamodni ott és akkor, a hol és a mikor ellenszegülésre találni, legkevésbé sem vártak. Tudnék példaképpen oly eseményeket felhozni, melyek hazánkban még csak a múlt évben — nemzsidó körökben — lejátszódtak, de bizonyítja ezt maga az 1869-iki zsidó kongresszus és annak következményei, le egészen a vallásügyi miniszternek a zsidó-anyakönyvvezetést szabályozó múlt évi rendeletéig. Ha az 1872-iki országgyűlés a helyett, hogy nekünk községi életünk szabályozására korlátlan szabadságot adott, kötelezővé nyilvánította volna a kongresszus már szentesített, bár törvénybe még nem iktatott volt alapszabályzatát, akkor bizonyára nem állt volna be annak szükségessége, hogy a kultuszminiszternek 1885-ben oktrojhoz kellett folyamodnia, midőn tapasztalt visszaélések orvoslását foganatba vette.

Mert hogy ezen rendelet az autonomia alapelveivel semmiképpen össze nem egyeztethető, ahhoz kétség sem fér. De felekezeti becsületét és érdekét szívén hordozó, mely hűsorsosunk nem viseltetnék hálával a kultuszminiszter eme böles intézkedése iránt! Hisz jelenleg nincs közegünk, mely hivatva volna felekezeti életünk fogatkozásait és a kongresszusnak részint szándékosan, részint öntudatlanul elkövetett mulasztásait jóvá tenni. *A meddig felekezeti autonómiánk törvénybe nincs iktatva, addig meg nem szűnhetnek az oktrojok velünk szemben*, melyek majd üdvös, majd szégyenletes állapotokat fognak teremteni.

Felekezeti autonómiánk! Mikor az antisemita mozgalom mégcsak tejfogait vigyorította ránk, már akkor adtam egy magyar-zsidó szaklapban azon nézetemnek kifejezést, hogy felekezeti autonómiánk hiányát csak most fogjuk fájlni, és a bekövetkezett események csakugyan igazolták baljóslatomat. Azóta úton-útfélen sürgetik azt. De még nem haladtunk tovább, mint e kérdés elméleti megoldásáig, mivel ennek gyakorlati kivitele egy oly közeg lételetét feltételezi, mely azt hivatalosan kérelmezhetné. Ilyen közeg pedig eddigelé nem létezik. A két iroda közül egyik sem lehet hivatva az összes hazai zsidóság nevében fellépni, mert mindegyik csak egy pártot képvisel; *a felekezeti autonomia pedig nem lehet pártkérdés*. Előbb-utóbb tehát ismét kell egy országos egyetemes gyűlést egybehívni és bizonyára föltette szükséges volna ezt mielőbb foganatosítani! De azt mondják: még nincs itt

az ideje; az ellentétek nemcsak, hogy nincsenek kiegyenlítve, de nőtton nőnek inkább; egy újabb kongresszus eredménye föltette meddő maradna; várunk kell tehát, míg az idő egyengető hatása a különféle pártok közti válaszfalakat le fogja dönteni. Nem emlékeztet-e emez okoskodás gr. Andrássy Gyula híres feleletére, melyet adott, mikor kérdezték, vajjon mikor fog Bosznia és Herzegovina okkupációja véget érni? Amaz esetetlem messiási idő hajnalhasadtát sem észleljük eddig, és mi valószínűleg nem is fogjuk azt megérni.

Kényszer nélkül nem fognak soha sem felekezeti ügyeink rendeztetni, és mivel már benne vagyunk az oktrojokban, miért ne folytatók? Anyi bizonyos, hogy utódaink emlékünket ugyanazért áldanak, a miért kortársaink egy része bennünket megkövezne. Minél távolabb jövőbe helyezjük felekezeti életünk rendezését, annál kevésbé várható mindazon kérdések sikeres megoldása, melyeknek égető szükségességét mindnyájan érezzük. Mert a tapasztalatokon okulva nem fogjuk elmulasztani egy esetleges kongresszus határozatainak törvénybe iktatását kellő időben kérelmezni, avagy talán már eleve odahatni, hogy a nm. kultuszminiszter ur magától az országgyűléstől utasítást nyerjen a kongresszus egybehívására. És bizonyos, hogy a jelen törvényhozói nemzedék még élénken emlékszik azon pusztításokra és zürzavarra, melyet lelkiismereti szabadság sugallta 1872-iki határozata előidézett, és bizonyára óvakodni fog annak ismétlésétől.

Hogy mi volna egy újabb kongresszus teendője, annak taglalását még korainak tartom. Csak annyit szeretnék már most hangsúlyozni, hogy utat-módot *kell* találni a különféle pártok kibékítésére, illetőleg oly alapelvekre kell majdán szervezkedésünket fektetnünk, melyek bár homlokegyenest ellenkeznek is mostani községi szervezkedésünk alapelveivel, de magában foglalják a biztosítékot arra nézve, hogy a féltékenység romboló szelleme azokból táplálékot ne nyerjen. Nehéz egy feladat ugyan, de megoldása nem lehetetlen! Jó akarat és a különféle, ugy a zsidó, mint a nem-zsidó felekezeti szervezkedéseknek lehető tanulmányozása vezetnének legbiztosabban eme célhoz.

Szigetvár.

KLEIN GYULA.

A szombat és a középiskolai oktatás.

»És ti pedig lesztek nekem papok birodalma és szent nemzet« (II. M. 19, 16). Isten ezen üzenetével vezeti be Mózes tanítónk a Szinaj hegyén kinyilatkoztatandó zsidó vallást. A zsidó vallás nem ismer el sem egyéni, sem családi, sem társadalmi különbséget, egyformán kötelezi hivat, legyen az főpap vagy napszámos — egyenlő erővel követeli mindenkitől a vallási törvény teljesítését. Állása vagy foglalkozása senkit sem ment föl a vallási törvény gyakorlása alól; az úgynevezett dispencziót nem ismeri a zsidóság s nem is jutott az sohasem érvényre annak kelében. Innen fejlődött a zsidó vallás azon főelve, mely papok és laikusok közt különbséget meg nem állapít és semmi kivételt meg nem enged. A szolgának, a mesterembernek, a bankárnak ugyanazon szigorúsággal, pontossággal, lelkiismeretességgel kell megtartania a vallási törvényt, mint az országos főrabbinak. Ez nemcsak elméleti elv maradt, a mindennapi gyakorlatban is érvényesült. Századok óta léteztek és léteznek mai napig minden zsidó községben oly tagok is, kik a vallási törvény gyakorlásában való szigorúságukban fölülmulják a rabbikat. Hiszen »hinc illae lacrymae,« hogy az orthodox községek nem szeretik a »dr.« rabbikat, mivel némelyikük esetleg túlteszi magát oly vallási törvényen vagy hagyományos szokáson, melyet a község nagy része még tiszteletben és épségben tart.

Ezen tények valóságát mindenki tudja, a ki a zsidó vallás gyakorlását községeinkben közelebről ismeri s figyelmes szemmel kíséri; de úgy látszik, hogy a vallás és közoktatási m. k. miniszter ő Nagyméltósága a zsidóság ezen lényeges főelvét nem méltatja. »A középiskolába járó izraelita tanulóknak szombati napon az írás és rajzolás alól való felmentése tárgyában« 1885. december 12. 49225. sz. a. kibocsátott rendeletében azt határozza, hogy 1. a szombati napon az írásra és rajzolásra való felmentésért minden egyes szülőnek az illető iskolai igazgató s főigazgató útján egyenesen ő hozzá kell folyamodnia; 2. hogy ezen engedélyt csakis kivételesen, például rabbik fiainak vagy a rabbi-pályára készülő tanulóknak fogja megadni.

A jog szempontját egészen mellőzvé — kérdem, mily készletből tartja a miniszter úr jónak, a zsidóság egyik lényeges elvét felforgató ezen kivételes rendszerét megállapítani, mely szerint csakis rabbik fiainak vagy e pályára készülőknak engedi meg, hogy vallásos érzésüket és lelkiismeretüket ne sértsék? Hát ha egy buzgó zsidó napszámos lelkiismereti furdalást érezné, ha tehetséges fia csak a vallásosság árán látogathatja a középiskolát, a hol kényszerítik nem valamely szeszélyes vagy elavult szokást, hanem egy világos, kétséget nem szenvedő szentirási törvényt megsérteni: nem érdemelné-e ezen vallási érzület vagy — úgy látszik, sokan ennek tartják — ezen »sancta simplicitas« a miniszter úr figyelmét? Általános a panasz manapság, hogy nem lehet eredménye a vallási oktatásnak, mivel az előadott tanok ellenkeznek a családi élettel. Szükséges-e ezen ellentéteket a másik irányban is előidézni?

Midőn Irányi indítványát a vallásszabadságról az országgyűlésen évről-évre tárgyalják, azt szokjuk hallani, hogy hazánkban a vallásszabadság azon mértéke tényleg megvan, mely a meglévő viszonyoknak s a jogosult kívánalmaknak kielégítőleg megfelel; ezen kivételes rendszer azonban nem egyeztethető össze a szabadsággal, sem a zsidó vallással s legkevésbbé a vallásszabadsággal.

Fájdalom, újra éreznünk kell szervezetünk hiányát; nincsenek jogosult képviselőink, kik adott alkalommal vagy a kellő információkat megadnák, vagy résen állnának, hogy megvédjék vallásunk legszentebb ügyeit s hogy a netán ejtett sebek orvoslását az illető helyen kellő erélyvel követelnék.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Az anyakönyvi ügyszóhoz óhajtván hozzászólni, mindenek előtt az eddig mások által még nem érintett *kancelláriai rendelet*ről akarok pár megjegyzést elmondani. Nézetem röviden az, hogy e rendelet egyes §§-ai kijavítandók, illetőleg átalakítandók lettek volna, mielőtt ő Nagyméltósága azt most már második ízben hatályba léptette. Már Löw Lipót »Ben-Chanania« című hetilapjában annak idején nagyon élesen bírálta. Lehet, hogy megjegyzéseim egynémelyike innen való. Az illető évfolyam rendelkezéseimre nem áll s azt hiszem, nálam sokkal tehetségesebb ember sem emlékezhetik mindenre, a mit 22 évvel azelőtt olvastam. Én részéről jónak találnám, ha t. kollega uram, dr. Löw Immanuel, boldogult atyjának és nagy elődjének nevezett nagybecsű bírálatát újból közzé tenné; e lapok nagyrabecsült szerkesztőse, úgy hiszem, nagyon szívesen kinyomtatná azt. Addig is bátorokodom a magam észrevételeit elmondani.

Mindjárt az 1-ső §-ban lényeges hiba fordul elő, a mennyiben azt állítja, hogy a zsidóságnál a férjnek nincs joga volt nejeinek nővérével egybekelni, minekutána meghalt nejeinek nővérével mindenki egybekelhet és gyakran előfordul, hogy özvegyemberek meghalt nejük nővérét nőül veszik. Hogy az osztrák polgári törvénykönyvben, melyből tudvalevőleg az egész kancelláriai rendelet ered, ezen téves állítás szintén előfordul, ennek igazolásul nem szolgálhat, mert az osztrák kollega urak is azon török fejöket, hogyan juthatott ezen téves állítás a polgári törvénykönybe, és hir szerint úgy segítenek a bajon, hogy adott alkalommal dispencziót kérnek a hatóságtól. A hazai rabbik pedig a téves állítást egyszerűen mellőzik, és pedig joggal, mivel úgy vélekednek, hogy a kérdéses §. csakis a zsidók nőülési törvényeit akarja feltüntetni, nekünk tehát zsidó theologus létünkre e törv-

nyeket jobban kell ismernünk, mint az udvari kancelláriai rendelvénynek, illet. az osztr. polg. törvénykönyv-szerkesztőnek, melynek tévedéseivel alig szabad törődnünk. A dispencziót illetőleg pedig biztosan merem állítani, hogy ha valamely hazai kollega érte folyamodnék, bizonyára elutasítják, mert 1. az udvari kancelláriai rendelet csak a kihirdetésekre nézve említi a hatóság részéről adandó dispencziót; 2. a szóban forgó ügy csupán vallási dolog, mely inkább a lelkészhez tartozik, nem pedig a politikai hatósághoz.

De én, ezen egyes téves állításától eltekintve, az egész §. átalakítását szükségesnek tartom, minthogy nem rég volt alkalmam arról is meggyőződni, hogy a kérdéses §. arra a balmagyarázatra is adhat alkalmat. Hogy a kenne felsorolt zsidó vallású házassági akadályokon kívül nem léteznek semminemű vallási házassági akadályok többé, vagy ha léteznek is, azok a törvény értelmében tekintetbe nem vehetők, sőt ha valamelyik rabbi más mint a kérdéses §-ban megnevezett vallási házassági akadálynál fogva a kihirdetést vagy az esketést megtagadja, az illető rabbi három hónapi fogsággal is büntetendő. Ha a t. szerkesztőség megengedi, máskor részletesen elbeszélem az esetet. — Vagy szólítson hát fel a vallás- és oktatásügyi miniszter úr tekintélyes rabbikat, hogy közöljék vele a zsidó vallási házassági akadályokat és ez utóbbiak értesítése nyomán soroltassanak azután fel a zsidó vallási házassági akadályok, vagy pedig, a mi sokkal czélszerűbb, mondassék egyszerűen: a házassági akadályokra nézve mértékadó a zsidó házassági törvény.

A 2-ik §. azon tétéle, hogy a kihirdetésnek a »helybeli előjáróság által kell történnie« arra a balértelmezésre szolgált okul, hogy a kihirdetés a hitközség jogaihoz és dolgaihoz tartozik, hogy a kihirdetendőknek hitközségük előjáróságától kihirdetésük elrendelését ki kell kérniök, hogy a hitközségi elnökség rendeli el és szolgáltatja ki a róla szóló bizonyítványt; az anyakönyvvezető rabbinak pedig semmi köze a kihirdetéshez, neki nincs más joga, mint hogy — ha egyszerűen az esketés végrehajtója — a házassulandóktól követelheti, hogy mutassák be a kihirdetésükről szóló bizonyítványt: jóllehet a 3-ik §. felteszi, hogy a rabbi a »kihirdető,« és hogy az ő útján történnek a netaláni házassági akadályokról a feljelentések. Minden félreértés kikerülése céljából ki kellene mondani, hogy a házassulandóknak kötelességük a szükséges

kimutatások mellett az illetékes anyakönyvvezető rabbit megkérni, hogy a mennyiben neki, a rabbinak, már előre házassági akadályról tudomása nincsen, rendelje el kötendő házassági egybekelésük kihirdetését. Ha a rabbinak az előleges megvizsgálás után semminemű törvényes kifogása nincsen, ő maga személyesen vagy pedig az anya-, illetőleg a fiók-hitközség elnöksége útján eszközöli a kihirdetést. Hisz a keresztényeknél is csak a lelkészeknél történnek a bejelentések, a paphoz mennek »beiratkozni,« a mi is a legezélszerűbb eljárás, mert csak az anyakönyvvezető lelkész képes a kötendő házasság törvényes megbíralására — eltekintve attól, hogy a kihirdetésnek fontosságát fel nem fogván, még a mi úgynevezett haladópartí zsidaink is némi ellenérzéssel viseltek a házassági kihirdetés irányában, azt vélvén, hogy ez a keresztény egyházi házassági rendszeréből átvett céltalan szabvány, melyet a kormány a zsidókra rátukmált, melynek kijátszását némely előljáró urak nem is áttallják. Pedig a zsidók nemcsak azzal dicsekedhetnek, hogy nekik már a legrégebb időben oly anyakönyvi és népszámlálási rendszerük volt, mely a mai népek bármelyikének sem válna szégyenére, miként azt más keresztény tudósokon kívül még Wagner Adolf is, a berlini egyetemi tanár, kiről, tiszteletet becsületet egykori tanáromnak, épen nem mondhatnám, hogy valami nagy zsidóbarát, elismeri, hanem hogy a házassági kihirdetések is megvoltak a régi zsidóknál. Különböztet megjegyendő, hogy ezen §-t még sok rabbi félreérti, a mennyiben sok rabbi a kerületében, ill. a megyében előforduló összes kihirdetéseket székhelyének zsinagógájában teszi közzé, míg a törvény értelmében a kihirdetésnek ama gyülekezet zsinagógájában vagy imaházában kell történnie, a mely gyülekezetnek a házasulandó a tagja.

A 12-ik §. azon tétele, hogy az egyik vagy a másik jegyes fél rabbija végezteti az esketést, nem felel meg sem hitközségeink alapszabályainak, sem a hazai zsidók általános szokásainak, hanem átvétetett a cseh- és morvaországi zsidók szokásaiból, melyek szerint a vőlegény magával viszi az ő rabbiját, hogy a házassági összedást végbe vigye. A magyar zsidóknál pedig a mennyasszony rabbija illetékes az összedásra. Hogy a 12-ik §. kérdéses tétele visszaélésekre és a törvény kijátszására alkalmat szolgáltathat, tényekkel bizonyíthatnám, hanem nomina sunt odiosa. Különböztet a 3-ik §. is feltételezi, hogy ha két rabbi a hirdető, csak egy rabbitt illeti az összedás. — Hogyan lehet az »előmutatott szük-

séges bizonyítványokat a házassági könyvhöz fűzni, a nélkül, hogy az illető anyakönyv idővel meg ne rongáltassék, azt semmiképen fel nem foghatom.

Férne szó a többi §§-okhoz is. Általában azt a csekély véleményemet bátorítokom kockáztatni, hogy sokkal czélszerűbbnek tartottam volna, ha a Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter úr, mind a kongresszus, mind a status quo, mind az orthodox párt 2—3 előkelő rabbiját (hisz a házassági törvényekre nézve lényeges nézetkülönbség nem forog fenn) enquête-re összehíván, ennek alapján egy ideiglenes, a magyar polgári törvénykönyv behozataláig érvényes rendeletet készíttetett volna; ezen rendeletnek még a behozandó polgári törvénykönyv is hasznát fogná vehetni. Az udvari kancelláriai rendelet maga eredetileg is csak »ideiglenesen állapotított meg.«

Rátérek most egy-két szóval az anyakönyvi rendeletre, melynek területbeosztási intézkedése mintegy beteljesedésére szolgál a szentirás ama jóslatának: »hogy nem fog hiányozni szükölködő az országban« (5 M. 15, 11). Míg a miniszter úr fáradozik, hogy a katolikus alsó papság szükölködő részét a nyomor körmei alul kiszabadítsa, addig az anyakönyvi kerületek czélszerűtlen beosztásánál fogva zsákmányul adja a nyomornak a zsidó papság nagy részét. Hogy a rabbi »nőtlen, vagy magzatlan házas« legyen, mit a »neolog szertartásu« budapest-köbányai hitközség elnöksége kiírt pályázatában elsőbbségnek mond, valóban valami »neolog« különködés. Ott sem fog az anyakönyvi ügy valami jól állani, a hol az anyakönyvvezető olyan »mindenes«, a ki egy személyben: hitközségi szolga, metsző, előimádkozó stb. stb., milyet pl. az *alberti-irsa* izr. hitközség most 250 frtyi fizetéssel szerződtetni akar. Mint Bács megye székhelyének szülöttje, mint e megyebeli rabbi és mint a VII. község-kerület volt hitfélekezetű tanfelügyelője jól ismerem Bács megye zsidó hitközségeinek viszonyait és lelkiismeretesen mondhatom, hogy untilg elég lett volna Bács-Bodrogh megyét Zombor, Szabadka, Ujvidék és Baja városokkal együtt 10 legfőbb 12 kerületbe beosztani, nem pedig 17-be.

A 2-ik §-nak az anyakönyvvezető minőségéről szóló tétel sem tartom czélszerűnek. Csekély nézetem szerint jobb lett volna, ha a kongresszusi pártiak számára egy Budapesten, az orthodox pártiak számára pedig egy Pozsonyban székelő vizsgáló bizottság szerveztetik. Ezen vizsgálóbizottsághoz lettek volna betér-

jesztendők minden *ujjonnan* megválasztandó rabbi és anyakönyvvezető *összes képességi okiratai*.

Végére megjegyzem, hogy a »vallástanító« kifejezésre nézve hozzájárulok Weisz Salamon kolléga uram nézetéhez, mert különben attól kell tartanunk, hogy hovatovább a tanítók végzik majd a rabbi-teendőket.

Bács-Tapolya.

GOLDFAHN S. H.

*

Tekintetes szerkesztőség! Bocsanatot kérek, hogy bátorlakodom becses figyelmét igénybe venni, amennyiben én is az anyakönyvek vezetése ügyében felvilágosítást kérek, illetve a kérdés megoldásához hozzá szólni óhajtok.

Főtisztelendő Singer Ábrahám rabbi úr a M.-Zs. Szemle február havi füzetében több kérdést intéz az anyakönyvek vezetése ügyében, melyekre a 130. lapon válaszolni méltóztatik. Ad 1.: »A kerületek alakításánál tekintetbe vétettek a létező viszonyok. Egy régi hitközségtől, mely magára vállalja anyakönyveinek pontos és szabályszerű továbbvitelét, a régi jog meg nem vonható, míg a kötelességeknek megfelel. Vannak a keresztyéneknél is kisebb és nagyobb, rosszabb és jobb lelkeszségek.«

Ne tessék zokon venni, ha a választ a tényleges viszonyokkal megfelelőnek nem találom s ezt faktummal igazolhatom. A váci stquo izr. hitközséget képezik: Vác város, Duka, Hartmán, Kis-Németi, Csomád, Rátót, Kis-Sz.-Miklós, Vörösegyház, Sződ és Dunakesz helységek izr. lakosai. Az 1924. sz. vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet folytán a váci izr. hitközséghez tartozó, *fekvésük és közlekedésük folytán Vácához irányzó kerületi helységek* izr. lakosai egy Tóth-Györkön szervezendő anyakönyvi kerülethez osztattak be, az egy Dunakesz kivételével, mely Újpesthez csatoltatott. Ha Tóth-Györk eddig is rabbiságot képezett volna, ha fentemlített helységek közlekedési vagy bármilyen más viszonyai Tóth-Györk felé gravitálnának — mint ahogy tényleg nincsen — akkor némileg érthetném e beosztást, noha igazságosnak akkor sem tarthatnám. E beosztás semmiben sem mozdítja elő az anyakönyvek pontos és szabályszerű vitelét az által, hogy a váci anyaközséget szétszakítja, mert a pontos és szabatos anyakönyvvezetés egy rendezett, a kor igényeinek megfelelő régi hitközségben minden esetre jobban van biztosítva, mint egy még szervezendő kis

helység anyakönyvvezetése lehet, mely helységnek a kerületével, *ez új intézményt kivéve, semmiféle más összefüggése nincsen*. Ha pedig a kormányt e beosztás által azt a consequentiát akarta elérni, hogy az anyakönyvi kerületből idővel rabbiságokat alkothasson — mint ez a 2. pontra adott válaszból kitetszik — ezzel sem lehet megbarátkoznunk, mert eltekintve attól, hogy ily intézkedés haladási és fejlődési tehetségünket és erőnket szétforgácsolná, ennek még jogi akadályok is állják útját. Tudjuk, hogy Magyarországunk elég, tán kelletnél is több rabbisága van, láttuk nem rég az orthodoxok felterjesztésénél is, minek hát azok számát szaporítani? Másrészt meg az izraeliták szellemi gyújtópontját képezzék necsak a rabbiság, hanem a kulturális intézmények is. Ha már most pl. Tóth-Györk anyakönyvi kerülete idővel csakugyan rabbisággá fejlődne, mit nyert azzal a kerület? mit nyújthat arra nézve, hogy a kerület központja lehessen? Vác ellenben fentart egy 6 oszt. nyilv. népiskolát, melyben a kerülethez tartozó tanköteles gyermek ugyanazon feltételek mellett nyerhet oktatást, mint a helybeli, és azonkívül élvezzi a hitközség jótékony intézményit és a Chevra-Kadisát. Nyújthat-e aequivalens fejében egy *ujjonnan* szervezett rabbiság valamit is, mikor ott még a rabbi díjazása is erejüket felülmúló vállalat? Azt mondom, hogy jogi természetű akadály is forog fenn ily *ujjonnan* szervezendő rabbiság ellen. Mert tekintettel arra, hogy eddigelé is minden izraelita valamely rabbisághoz csatlakozásra kényszerítettet, tekintettel arra, hogy miúgy ilyenek az élethoszsziglan megválasztott rabbi fizetésére nézve bizonyos egyetemleges kötelezettségeket vállaltak, kérdem, felmentheti-e őket az anya-hitközség e kötelezettségük alól csak azért, mert önálló rabbisággá fejlődtek?

A II. kérdésre adott válasz nem elég világos és a kérdést meg nem oldotta. Főt. Singer rabbi úr kérdi: Ha N. N. házassalándó fél X. anyakönyvi kerülethez, de Y. rabbisághoz tartozik, hol köteles az illető magát kihirdettetni?

Szerény nézetem oda irányul, minthogy a kihirdetésnek más czélja nem lehet, mint a megkötendő házasság nyilvánosságra hozatala által az ellene netán fenforgó vallási vagy törvényes akadályoknak idejekorán bejelentetése, továbbá minthogy sok *ujjonnan* szervezendő anyakönyvi kerületben, milyen az említett tóthgyörki, a kerülethez tartozó egyének csaknem ismeretlenek, az imaházban összegyűltek száma pedig oly csekély, hogy az egész

kihirdetés céljára nézve illuzoriussá válik: okvetetlen szükséges lesz a kihirdetést a rabbiság székhelyén eszközölni, mint ahogy a keresztényeknél is a kihirdetés azon egyházban történik, hová a házasulandók illetékesek. Az anyakönyvvezetőnél aztán a már végbement egybekelés lesz bejelentendő a törvényszabta időben, hogy így ne rendeltessék alá a lelkészi hivatal az anyakönyvvezetőnek — hol e kettő nem egy személyben egyesül — csorbítva és megsemmisítve annak tekintélyét.

Minden félremagyarázás kikerülése céljából legyen szabad végül kijelentem, hogy e soraimat semmiféle érdek nem saggallja, mert én sem rabbi, sem anyakönyvvezető nem vagyok, hanem egyszerű kereskedő, ki a hitközség adminisztrációjában csak annyiban vesz részt, amennyiben mint iskolaszéki elnök szerény hatáskörében felekezetiink haladását és minden téren felvilágosítását előmozdítani törekszik.

Vác.

REISER LÁSZLÓ.

*

A M. Zsidó-Szemlében és egybeült megjelent cikksorok után itélve az anyakönyv rendezését célzó miniszteri rendelet nagy port vert fel Izraelben; és úgy látszik, mintha különös alkalmat szolgáltatott volna arra, hogy egyes rabbi urak hosszú beadványokban és még hosszabb cikkekben *subjectiv* felfogásuknak kifejezést adhassanak.

Mivel pedig a nagytisztelendő rabbi urak már ez ideig is a a tanító kicsinyítésén eleget fáradoztak, engedje meg kérem a tek. szerkesztőség, hogy mint tanító és különösen mint hitk. jegyző (de nem anyakönyvvezető) az 1924. sz. miniszteri rendeletre vonatkozó egy két megjegyzésemet előadhassam és hogy különösen dr. Klein I. urnak és társainak is felelhessek. Az érintett rendelet ugyanis megkívánja, hogy minden anyakönyvvezető bizonyos kvalifikációval bírjon. És ez csak helyeselhető!

Mivel pedig a Hochmuthok, Kohnok, Kayserlingek, Kleinek Löwök, Rosenbergegek, stb. nem teremnek minden bokorban, de még minden hitközségben sem — és mivel az ország zsidó papjai közül sokan a *héber*en kívül még az elemi ismereteket is alig bírják: nagyon világos, hogy az anyakönyvvezetést nem a héberül tudóra, hanem arra fogják bízni, a ki a magyar nyelvben és írásban jártas és a ki a rendeletben jelzett kvalifikációval is bír — tehát esetleg tanítóra, vagy mondjuk »vallásitanítóra« is.

Van azonban ugyanezen rendeletnek egy nagyon lényeges hiánya, melyre a t. olvasók figyelmét annál inkább is felhívni bátor vagyok, mivel róla ez ideig még szó sem volt és mivel, mint tudom, zavarólag is hat az egész hitközségi életre.

Azon hiány pedig, a melyre rámutatni kívánok, az hogy nem történik egyuttal intézkedés arra nézve, hogy az egy anyakönyvi kerülethez tartozó izr. családok, kultusz tekintetében is, hová illetékesek.

Hogy ebből igen sok kellemetlenség származik, az bizonyos. Így pl. anyaközségünkhez előbb mintegy három járásbeli zsidóság tartozott. A m. rendelet értelmében megalakultak mindenütt az anyakönyvi kerületek és így elvesztettük a szomszéd járásbeli fizető tagokat; azok pedig, akik jelenleg hozzánk tartoznak, az anyakönyvi költségen kívül, ha épen úgy akarják, egy krajczárra sem kötelezhetők. E valóban odliózus körülmény megnehezíti az anyaközségek helyzetét és majdnem képtelenné teszi őket intézményeik fenntartására.

A vitatkozó rabbi urak azért, szerény véleményem szerint, helyesen cselekednének, ha egy memorandumban figyelmessé tennék a magas kormányt a rendelet hiányos voltára és ha megkeresnék az iránt: egészítené oda, hogy mindazon izraeliták, kik egy anyakönyvi kerülethez tartoznak: a kerületben levő anyaközség egyházi, iskolai és egyéb kiadásaihoz is járulni tartoznak.

Ez sokkal lényegesebb, mintsem hogy figyelemre ne méltatók; különösen azért, mert csak így juthatnak az egyes községek ama helyzetbe, hogy a kor követelményeinek megfelelő képzettséggel bíró rabbit, vagy anyakönyvvezetőt alkalmazhassanak.

Dr. Klein Jakab urnak pedig benünket néptanítókat kicsinylő soraira Heinével felelek:

So folgt Jeder der Methode
Dran er nun einmal gewöhnet;
Und anstatt dich drob zu schelten
Sag' ich Dank dir, wohlversöhnet.

Körmend.

WURMFELD IOHÁNZ.

A mi a rendelet fölfogását illeti, megfelel W. urnak Hirschler ut következő cikke.

A szerk.

Tekintetes szerkesztőség! Meglevén győződve az izr. anyakönyvi kerületek új beosztásának fontosságáról, valamint a M. Zs.-Szemle ez irányban tanusított nagy érdeklődéséről, bátor vagyok a tek. szerkesztőséget felkérni, méltóztatnék az alább következő tudósításomnak becses havi folyóiratában egy kis helyet szorítani.

Tudvalevő dolog, hogy az új miniszteri rendelet értelmében a mi bakonyzéli hitközségünk filiális községeivel is abban a szerencsében részesült, hogy anyakerületet képezhessen. Az alakuló gyűlést megelőzőleg már megindult a kerületben a mozgalom. A kerületbeli jobb érzelmi híveknek jelszava volt: szakítani kell a régi slendriánna, most itt az ideje, hogy olyan lelkeszt választjunk, a ki időnkint az évek óta elárvult szószerkről képes legyen Isten igéjét hirdetni; a hívek nagyobb része ellenben, habár szintén kifejezést adott ama vágyának, miszerint ő is szeretne néha prédikációt hallani, azon nézetnek szerzett érvényt, hogy az anyagi helyzet ez idő szerint nem engedi a drága kultuszt. Aközben — a kerületben oly általánosan elismert tekintély nem lévén, ki a híveket tömöríteni és a jobb nézetnek megnyerni képes lett volna — bekövetkezett a hitközségi elnök által január hó 19-ére kitűzött alakuló gyűlés napja, melynek a szolgabíró jelenlétében kellett volna megtörténnie. De mert ép e napon tartotta Váralota is alakuló gyűlését, a szolgabíró ide dr. Sándorfi kerületi orvos urat a veszprémi izr. hitközség egyik derék tagját delegálta.

Dr. Sándorfi rövid beszédben a gyűlés célját fejtegette, hangsúlyozta, mennyire szétzüllöttek a hazai izr. hitközségek és mily nagy fontosságúvá válhatik majd az új szabályzat értelmében foganatba vett anyakönyvi kerületekre való beosztás. Az anyakönyvvezető megválasztása kerülvén most sorra, némelyek a Todescó-féle iskola tanítójára kívánták volna az anyakönyv vezetését bízni, ki azonban a szabályzat tendenciájára való hivatkozással motiválta a megtiszteltetés visszautasítását és így megválasztatott az eddigi »rabbihelyettes« kerületi anyakönyvvezetőnek.

A jegyzőkönyv legsarkalatosabb pontja azonban e választást ideiglenes jellegűvé minősíti, miután ama klauzulát tartalmazza, miszerint abban az esetben, ha a kerület rendszeresen képzett papot választana, vagy a hatóság a mostani választást jóvát nem hagyja, de még akkor is, ha a kerület idővel a veszprémi izr. hitközséghez csatlakoznék: az idej választási aktus érvénytelen.

Nézetem szerint általánosságban a vidéki választásokról azt a véleményt lehet kimondani, hogy a jobb érzelmi zsidók nagyobb sikert vártak az új intézkedésből. De bizzunk a jövőben.

Nagy-Vázsony.

HUISCHLER DAVID.

*

Tekintetes szerkesztőség! Az anyakönyvi rendeletre vonatkozólag, a M.-Zs. Szemlében eddig megbeszélt cikkekben többnyire ezen rendelet 2-ik §-ából eredő jó hatás hangsúlyoztatott, mely szerint anyakönyvvezetőkül csak rabbik alkalmazhatók.

Ha minden hitközség rabbit vagy rabbihelyettest alkalmazhatna, valóban szép és áldvós dolog volna. Hitközségek, melyeknek 1000, 500 vagy legalább 100 adózóra képesek tagjak van, tehetik is; oly hitközségek azokban, melyek 50 vagy csak 30 tag által tartatnak fenn és melyeknek évi jövedelmök 1000—1500 frt. s a fennidézett szabályrendelet alapján az anyakönyvvezetéssel felruházva lettek, alig képesek a mai kor követelményeinek megfelelő rabbit vagy rabbihelyettest alkalmazni és kellőleg díjazni.

Főtisztelendő dr. Löw Immánuel főrabbi úr cikke szerint vannak községek, melyek rabbi-funkciókat sakterek és sammeszek által végeztetnek. Ily állapot mindenesetre tűrhetetlen, ha a község azon helyzetben van, hogy a rabbiságot méltóan betöltheti. Hinni akarjuk, hogy ily visszasságok a ritkaságok közé tartoznak, és hogy csak kevés intelligens taggal bíró község is — ha pénzügyei nem engedik — inkább rabbi nélkül fog maradni, mint ily segédeszközöz fordulni.

Most már felelet vár azon fontos kérdésre: miképen és ki által láttatik el az anyakönyvvezetés oly községekben, ill. kerületekben, melyek rabbit vagy rabbihelyettest alkalmazni nem képesek, de anyakönyveiket eddig mégis kifogástalanul vezették?

A felelet igen könnyűnek látszik: a 2-ik §-nak eleget teendő, azon kerület, mely képesített rabbit vagy rabbihelyettest alkalmazni nem képes, más szomszéd kerületbe osztatik be.

De fontoljuk meg egy kissé a dolgot. Községek, melyek mostanáig önálló anyakönyveket vezettek, mindent el fognak követni, hogy anyakönyveiket el ne veszítsék. Ezek el fogják bocsátani a kántort, kinek fizetésén esetleg rabbihelyettest tarthatnak. De e rabbi azután kénytelen lesz az előimádkozó, tanító s a többi funkciókat is végezni, mert a községnek többre nem telik. S ki nyert aztán ezzel?

De a helyi viszonyok megfontolása is szükséges. Magyarországon és különösen Erdélyben úgy a polgárosított határörvidéken vannak vidékek, hol 500 □ kilométer területeken alig akadni egy zsidóra. Ily vidékeken vannak anyakönyvi kerületek, melyeket összesen 30—50 tag tart fenn.

Főtisztelendő dr. Beck bukaresti rabbi úr és hazánkfia a M.-Zs. Szemlében közzétett érdekes cikkében (Kirándulás a bözöd-ujfalvi szombatosokhoz) olvasható, hogy a bözöd-ujfalvi hitközség anyakönyvei, habár egy vargamesterséggel és földműveléssel foglalkozó egyén által, mégis rendesen vezetettek. Bözöd-Ujfalu most anyakönyvi központ lett. Területe 3417^{es/100} □ km., mely áll egy rendezett tanácsu városból és három járásban fekvő 136 helységből. Főt. dr. Beck rabbi úr cikke szerint ezen hitközség oly szegény, hogy a mai követelményeinek megfelelő előimádkozót sem képes tartani. A mint a M.-Zs. Szemle olvasói tudják, a tek. szerkesztőség ezen elhagyott község felszegélyezésére gyűjtést nyitott. Hogy fog már most ezen község, illetve az anyakönyvi kerület a miniszteri szabályrendelet 2-dik §-ának eleget tenni? Ki gondolkozott már erről?

Szóval, szükséges volna, hogy olyan hitközségek, melyek akár anyagi, akár a jelzettem földrajzi viszonyoknál fogva nem képesek rabbit vagy rabbihelyettest alkalmazni, anyakönyveiket egyelőre még a hitközségi elnök, jegyző vagy egy alkalmas előjárósági vagy községi tag, vagy orvos, hivatalnok, tanító által a kerületi elnök vagy egy erre választott bizottság felelőssége alatt vezethessék. Minthogy az ily kisebb kerületekben sokszor évenként legfőleg 50-60 anyakönyvi eset fordul elő, nem járna vállalkozásuk nagy fáradsággal.

A szabályrendeletnek így értelemben való kiegészítése, nézetem szerint, szükséges volna. A pontok röviden ezek volnának:

Ha az anyakönyvi kerület rabbit vagy rabbi helyettest alkalmazni abszolúte nem képes, az anyakönyvek vezetésével az elnök vagy más személy bízható meg.

Az anyakönyvek helyes vezetéseért az elnök, a megbízott személy, az előjárósági testület vagy egy erre választott bizottság felelős. — A tényleges anyakönyvvezető csak feddhetetlen életű s az anyakönyvi intézménnyel inkompatibilis foglalkozást nem űző egyén lehet, ki az idevonatkozó szabályzatokat ismeri és

kinek neve és állása mindenkor az illetékes közigazgatási hatósággal közlendő.

Ha a község illetve anyakönyvi kerület jövedelme annyira gyarapodik, hogy képesített rabbit vagy rabbihelyettest kellőleg díjazhat, köteles ily állást azonnal rendszeresíteni, a megválasztottnak anyakönyveit átadni.

Az imént javasolt intézkedések rendeleti úton mihamarábbi szabályozása által minden anyakönyvi joggal bíró hitközség azon helyzetbe juthatna, hogy az anyakönyvek helyes vezetése tekintetében az államnak a kellő biztosítékot nyújthassa.

Fehértemplom.

SCHNABEL JÓZSEF.

Tek. szerkesztőség! Vonatkozva multkori tudósításomra, kérem, hogy az orsz. iroda elnökéhez intézett s ide mellékelte levelet nagybecsű folyóiratába fölvenni méltóztassék; e levél képezi eljárásunk igazolását s annak b. folyóiratában való közzététele ügyünk névére kiváló befolyással és fontossággal bír. Maradtam stb.

LIPPE VILMOS.

Hatvani izraelita anyakönyvi kerület.

13/1886. szám. Az orsz. ízr. iroda érdemes Elnökének, Nagyságos Schweiger Márton urnak *Budapestben*. — Nagyságos uram! Szükségesnek tartom Nagyságodat anyakönyvi kerületünk állapotáról értesíteni, annál is inkább, mert egyedül Nagyságod az, ki szorult helyzetünkben bennünket támogatni képes.

Az 1924/1885. számú vallás- és közoktatásügyi min. rendelet következtében az anyakönyvi kerületi alakuló gyűlést 1885. decz. 21-én megtartottuk és ott, eltelve felekezetünk ügye iránti buzgó lelkesedéstől és azon szándéktól, hogy az anyakönyvvezetői állásnak egy modern, magyar rabbival való betöltése által, felekezetünk ügyét ismét egy lépéssel előbbre vigyük, és hitközségünk niveauját hazafias magyar szellemben emeljük, majdnem egyhangulag a következő határozatot hoztuk: „hogy a hatvani ízr. anyakönyvi kerület a magas min. rend. értelmében kvalifikált anyakönyvvezetőül egy, a mai kor követelményeinek minden tekintetben megfelelő képesített rabbit választ.” Az összes intézkedések megtételére egy 22 tagból álló, teljhatalmú bizottságot választottunk.

Azt reméltük, hogy kerületünk évi kinstári adóösszege legalább is 16,000 forint tesz ki és így az anyakönyvvezetői állást 1000 forinttal tájlatjuk; e feltevésből kiindulva intéztem kérdést az orsz. rabbi-

képző intézet elnökségéhez, hogy lesz-e az intézetnek e tavasz folyamán oly végzett növendéke, ki kellő javadalmas mellett, fentközlített állást elfoglalná. Azonban a beérkezett hivatalos adatok számításunkat balomra döntötték: kitűnt ugyanis, hogy az adóösszeg kitenne ezírka 23,000 forintot; de néhány más hitközség kötelekébe tartozó nagybirtokosnak ezírka 15,000 forintot kitevő évi adója ebből lemaradva, nekünk csak körülbelül 8000 frt marad kivétési alapul. Erre pedig 1000 frtot kivetni — mi 15⁰/₀-os megterheléssel járna — teljesen lehetetlen.

Ilyen auspiciumok mellett hivtam össze f. hó 10-ére az anyakönyvi kerületi bizottságot.

A fentebb előadottakra vonatkozó tanácskozást és határozatot ugy kívánom leghűbben tudomására hozni Nagyságodnak, ha szószerint idézem a jegyzőkönyvet:

„Elnök előadja, hogy e szerint a megválasztandó anyakönyvvezetőknek évi fizetését és lakbérilletményét kell meghatározni. Tájékoztatóul előadja továbbá, hogy a dolog pénzügyi oldalát illetőleg várakozásainkban esalatkoztunk, amennyiben azt hittük, hogy a kerület kincstári adója legalább 16,000 frtot tesz ki, holott legnagyobb sajnálatunkra, a hivatalos adatok alapján arról győződünk meg, hogy a kincst. adóösszeg csak körülbelül 8000 frtra rug. Jegyző felolvassa az alakuló gyűlésen hozott idevonatkozó határozatot.

Erre hosszas, belátó tanácskozás következett, melyben különösen élénken részt vettek: Politzer Jónás, Blumenthal Dániel, Kohn Pál, Reich Márton, Ellnbogen Joáchim, Nyitrai Jakab és Lippe Vilmos és kifejtették, hogy különösen Hatvannak hitfentartási költségei oly nagyok, hogy az idén is a 760 frtnyi gabellán kívül 470 frtnyi egyenes adóösszeg vettettet ki a hitközség tagjaira; a vidékiek is túl vannak terhelve, úgy hogy alig lesz képes a kerület az újabb terhet, bármi lenne is az, elviselni; de tekintve az alakuló gyűlésen hozott határozatot, és hogy a kerület így morális kényserhelyezethe jutott, egyhangulag következő határozat hozatott és fogadtatott el: Irja ki az elnökség az alakuló gyűlésen hozott határozatnak teljesen megfelelőleg a pályázatot egy magyar és német napilapban 400 frt évi fizetéssel és 150 frt évi lakbérátalánnyal.“

E határozatot foganatosítottam és a pályázatot a „Pest Hirlap“-ban és „Neues P. Journal“-ban kiírtam.

Ezzel teljesítettem kötelességemet, de jól tudom, hogy évi 400 frt fizetés mellett megfelelő papot nem kapunk. De az ellen, hogy ez állásnak surrogatumnal, hivatalnallal való betöltése által sülyedjünk, a középkorba visszaessünk, az ellen elvi meggyőződésünkkel küzdünk és tiltakozunk.

És most Nagyságodhoz, mint az erre egyedül hivatotthoz jövünk és kérjük, segítsen rajtunk! Ne engedje azt, hogy legjobb meggyőződésünk dacára, anyagi szegénységünk miatt, összetett kezekkel legyünk kénytelenek sülyedni látni hitközségünk színvonalát, melyet eddig modern templom és iskolák építése által, erőnk teljes megfeszítésével emeltünk.

Ujra kérem, segítsen rajtunk!

Ki is a legmélyebb tisztelettel maradtam Hatvanban, 1886. február 16-án a Nagyságos Elnök urnak kész szolgálja a hatvani anyakönyvi kerület elnöke. — Aláírva: *Lippe Mór*, elnök. *Lippe Vilmos*, jegyző.

*

Anyakönyvi kerületünk február 17-én tartotta meg kerületi közgyűlését. Az anyakönyvek vezetésére vonatkozólag abban tör-tént a megállapodás, hogy f. é. május hó 1-jével egy szeminarisztikus szakképzettséggel bírói rabbit fog alkalmazni. Fizetése fix 600 frt, 200 frt lakbérilletmény, minden a kerületben történő esketésről 3 frt s az úti-költségek megtérítése. Továbbá a házassalándóknak itt helyben történő 3-szori kihirdetéseért 1 frt. A költségfedezetet egy minden községből kineveztt tag — készítette a járulék az állami adókulcs szerint 8⁰/₀-ot túl nem haladhatja. A gyűlés nagy részvét mellett a legszebb rendben folyt le.

Battonya.

SPITZER IGNÁCZ.

*

Tekinteses szerkesztőség! Tisztelettel kérünk fölvilágosítást a következőre nézve: Oly egyént, kinek itt nagy birtoka van s ideiglenesen itt tartózkodik is, jóllehet másutt fizeti kultuszadóját, lehet-e az — a miniszteri anyakönyvi rendelet 3-ik §. c) pontja értelmében — itt is, az anyakönyvi költségek hozzájárulása címén, megadóztatni: igen vagy nem? Maradtam stb.

Zala-Lövö.

STEINER EDE.

A szerkesztőség felelete: *Nem.*

*

Bátor volnék a tekintetes szerkesztőséghez egy szerény kérdéssel járulni: nem volna-e czélszerű, ha a M.-Zs.-Szemle, mely az anyakönyvi nagyfontosságú ügyét fölkarolta, azzal is hozzájárulva az anyakönyvek végleges rendezéséhez, hogy az összes zsidó keresztneveket magyar fordításban közölné? Maradtam stb.

Dicső-Szt.-Márton.

GRÜN IGNÁCZ.

Tekintetes szerkesztőség! A M.-Zs. Szemle nagybecsű füzetiben többoldalról figyelemre méltó módosításokkal és tanácsokkal járultak a zsidó anyakönyvek vezetése körül fölmerült kérdések helyes megoldásához. Igen tisztelt anyakönyvvezető kartársaimnak szintén jó szolgálatot vélek tenni, midőn e tárgyhoz szólni óhajtok és azért tisztelettel kérem a tek. szerkesztőséget, hogy óhajtok és azért tisztelettel kérem a tek. szerkesztőséget, hogy kevéssé soraimat közölni sziveskedjék.

Elvitázhatlan tény, hogy a korrekt anyakönyvvezetés nemcsak állami, hanem egyszersmind vallásfelekezeti ügy is. Megnyugvással vettük a m. k. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ama nyilatkozatát, hogy az anyakönyvek új rendezése a vallásügyeit nem bolygatja. Senki sem fog tehát bennünket hibáztatni, ha az anyakönyveket helyesen vezetvén, az államérdekek megóvása mellett, saját vallásfelekezeti törvényeinket is érvényesíteni akarjuk.

Ezek után bátor leszek igen t. kartársaim figyelmét követzőkre felhívni: Ama szomorú tapasztalattal szemben, hogy itt-ott találkoznak hitsorsosokkal, kik héber nevüket nem ismerik, bár ezt tudniok több rituális szertartásoknál föltétlenül szükséges, jónak látom, az újonszülött magyar neve mellé héber nevét is bevezetni.

Azonban ennél sokkal fontosabbnak és szükségesebbnek tartom, hogy a törvénytelen szülötteknél világosan kitétéssék, hogy törvénytelenége mely kategóriához tartozik, mert esetleg olyanhoz is tartozhatnék, melyben a törvénytelen szülöttek sohse köthetnek házassági frigyot törvényes szülöttel.

Ez vallástörvényeink alapelveivel összefüggésben lévén, az anyakönyvvezető vétkes mulasztása, tudatlansága vagy közönyösége által azon anomália fordulhatna elő, hogy vallástörvényeink ellenére tiltott házasságok köttetnének. Már ez is mindenestre figyelemre méltó ok arra nézve, hogy az anyakönyv vezetésére, illetőleg az esketés- és elválásfunkció vezetésére, oly személyek alkalmaztassanak, kik a kellő kvalifikációval bírnak, azaz, kik a vallástörvényeket tökéletesen ismerik, mert semmi sem képes többé helyre hozni ama hibákat, a mit avatatlan fő és kéz az anyakönyvekben elkövethet. Kiváló tisztelettel

Moór.

BÜCHLER P.

Tagadhatatlan, hogy az anyakönyvi területek beosztásával a kormány alapot rakott le a hitközségek területi szervezkedésének a jövőre nézve, de a midőn megengedte a hitközségeknek az anyakönyvi kerületeket, orthodox és neolog kerületekre újabban szétforgácsolni, a midőn azon határozománnyal, hogy egy és ugyanazon kerületekben különféle áruyalatu központok is lehetnek, azon felfogást szentesítette, hogy az anyakönyvvezetést nem állami, hanem felekezeti ügynek tekintí, kérdés, nem nyújtott-e újabb táplálékot a felekezeteink kebelében dúló pártoskodásnak? Tény anyi, hogy tudtommal egyik orthodox hitközség következőkép okadatolta, valószínűleg vett minta szerint, a kért külön anyakönyvvezetési jogot: »... flagrans lelkiismereti kényszerít involvál, hogy mi más felekezettel egyetemben tartunk anyakönyvvezetést, és ennek révén megadóztassunk, minthogy nekünk a neologok javára még csak adózni is vallásilag meg van tiltva...«

A rendelet két irányban tehetet volna nagy hasznót: ha a rabbi kvalifikációját pontosan körülírja és semmi kivételt nem enged; és másodsor, ha a terület-beosztásban is az igazi centralizációt viszi keresztül, melynek értelmében egy helyen csak egy anyakönyvi központ lehet. Mindkét pontban azonban a rendelet oly nevezetes engedményeket tesz, hogy én — megvallom — az új alkotás dicsőitit nem igen bírom megérteni.

Végül hadd vessek föl egy finanziaális kérdést: oly egyének, kiknek valamely anyakönyvi kerületben birtokuk van, melyen a nyarat tényleg töltik is, ha más hitközségnek rendes tagjai, kötelesek-e vajjon azon anyakönyvi kerület szükségleteihez is adózni, melynek területén birtokuk után is fizetnek állami adót — igen vagy nem?

Gyöngyös.

WEISZMANN N.

Weisz Salamon lugosi főrabbinak mult számunkban közölt beadványa Krassó-Szörény megye alispánjához tudtunkkal még nem nyert elintéztést. A fontos ügyet felkarolta Szeged községe, mely országszerte föl hívja a zsidó községeket, hogy ez érdemben a közoktatásügyi miniszterhez forduljanak.

Az elfogadásra ajánlt kérvényre nézve teljesen eligazít annak befejezése, melyet ime szórul-szóra közlünk;

„Nagyméltóságodnak erélyes tevékenysége az országos rabbiképzőnek oly soká vajudott megalapításában ép úgy, mint anyakönyvi rendeletének szövege és iránya egyaránt meggyőznek bennünket a felől, hogy a névelő közgazgatási hatóságoknak jelzettük téves felfogását szándékla-
táival megegyezőnek tartani nem fogja, mert a vallástanító értelmének odamagyarázása, hogy alatta akár közép-, akár népiskolai hitoktatással megbízott, de a rabbi qualificatiójával nem bíró és azért általunk lelkésznek el nem ismerhető tanítók is érthetők, felekezetiinkre nézve a legkáro-
sabb következményekkel járna.

Ezen felfogás t. i. felekezeti érdekeinket mélyen sérti, mert természetes folyamánya az lenne, hogy nekünk rabbira, azaz lelkészre egyáltalán szükségünk nincsen. Ezen felfogásnak érvényre jutása mellett a zsidó egyházi élet leghivatottabb művelőit volna kénytelen országszerte nélkülözni, a budapesti országos rabbiképző intézet egyszerre elvesztené hallgatóit és fölöslegessé válnék, mi pedig a józanabb elemek által kívánt művelt és hazafias, s tudományosan képzett lelkészek alkalmazására irányuló törekvéseinkben azon jótékony kényszerrel nélkülözönek, hogy a községek anyakönyvvezető alkalmazására köteleztetvén, ilyenül teljesen quali-
fikált egyént iparkodnának megnyerni.

Bátorkodunk azért Nagyméltóságodat azon kéréssel terhelni, mel-
tőztassék a hivatkozott rendelet végrehajtására vonatkozólag a közgaz-
gatási összes hatóságokat fölvilágosítani és utasítani, hogy a vallástanító
alatt nem néptanító, középiskolai tanító vagy hitelmező, hanem, mint
maga a rendelet 10-dik pontja mondja, a rabbi functiók végzésére külön-
ben is jogosított s képosított rabbi helyettes, (udber néven „mórech cedek“) értendő.

Fogadja Nagyméltóságod újból mélyen érzett hálaingnak és jóaka-
ratába vetett igaz bizalmunknak kifejezését, amelylyel maradtunk stb.

Szeged azonban nemcsak szól, hanem cselekszik is. A kör-
levél, melylyel kérvényét szétküldte, egyebek közt ezeket mondja:

Az anyakönyvi kerületek alakítása egyrészt azt a jótékony kény-
szert hozza meg, hogy a tekintélyesebb hitközségek művelt papokat al-
kalmazzanak. De másrészt megadja erre a lehetőséget is a kerülethez tar-
tozó zsidó polgárok anyagi hozzájárulásában.

Ezentul még csak arról kell majd gondoskodnunk, hogy a magyar
zsidó hitközségek szolgálatára alkalmas papokat neveljünk, kik a vallás
jégit magyarul hirdethetik és akik egyáltalában a műveltség és haladás
utján vezethetik községeiket.

Az országos rabbiképző intézet van rá hivatva, hogy felekezetiink-
nek ilyen papokat neveljen, de ez hivatását csak úgy válthatja be igazán,
ha lehetővé tesszük, hogy a zsidó ifjuság nagyobb számmal keresse a
papi pályára vezető utat.

Sajnálattal látjuk, hogy ifjaink közül, kivált pedig a jobb magyar
zsidó családok gyermekei közül, csak elvétve törekcsenek egyesek a papi
pályára, mely pedig az anyakönyvi rendelet erélyes végrehajtása esetén
kenyéradó pálya is lesz. Mindenesetre kenyéradóbb, mint a többi diplo-
matikus pálya, melyeken ifjaink lépten-nyomon méltatlan mellőztetéssel
találkoznak. Hogy többet ne enlitsünk, egész tömeg zsidó felekezeti
középsiskolai tanár van állás nélkül évek óta, mivel a zsidó felekezetnek
középsiskolái nincsenek, más felekezetek és az állam pedig iskoláknál
előnyt adnak a más vallású folyamodóknak.

Ez is egy ok arra, hogy a hitközségek érdekét összeegyeztetve
ifjaink érdekével, működési kört nyissunk számukra ott, ahol felekeze-
tiinknek is kiváló szolgáltatásokat tehetnek. És kezdeni kell ezt a papi
pályára megkömnyítésén, kezdeni kell azon a törekvésen, miképp rabbiképző
intézetiink messzebb körök ifjait vonhassa magához.

A szegedi zsidó hitközség képviselő testülete e nagy cél szem előtt
tartásával — egyelőre *tíz évi* kötelezettséggel — *évi háromszáz forint ös-
tönéljait* ajánl föl egy ifju számára, ki a rabbiképző intézet tanfolyamát
sikerrel látogatja, hogy tanulmányaiiban anyagi gondok zavaró hatása
nélkül buzgóan haladhasson előre.

Megvagyunk győződve, hogy hasonló stipendiumok kilátása mellett
a magyar zsidó ifjuság legjobban és legtörekvőbb elemeit édesgethetők a
papi pályára és hogy a felekezetek idők múltán intelligens, állásaikban
anyagilag független, önérzetes papjaiban bírná azt az elemet, mely az
egyházi szervezkedést legsikeresebben segíthetné elő.

Második kérésünk tehát az, legyen szíves t. elnök ur oda bati,
hogy hitközségének képviselő testülete saját erejéhez képest *szintén tízöt-
ön ki úy ösztönéljait* és ne riadjon vissza az áldozattól, melynél gyümölcsö-
zöbbit a magyar zsidó felekezet nem hozhat.

Szíves válaszázt kérve, hitrokonj üdvözlettel vagyunk. A szegedi
zsidó hitközség képviselő testülete: *Dr. Rósa Izó*, elnök. *Kulinyi Zaig-
mond*, jegyző.

Melegen ajánljuk a szegediek kérvényét elfogadásra, lelkes
példájukat követésre.

Bözöd-Ujfalu.

Alig vezethetnők be gyűjtésünk legujabb eredményét méltóbban, mint a következő levéllel, melyet a czeplédi hitközség nevében Váraai Dávid elnök ur intézett hozzánk.

19/1886. sz.

A Magyar-Zsidó Szemle tekintetes Szerkesztőségének Budapest.

A szombatos prozeliták ügyében közreboacsátott felhívásuk a tisztelettel alulirt izr. hitközségi előljáróság előtt is meleg viszhangra talált s csupán azt kell sajnálnunk, hogy a bözöd-ujfalvi hitsorsosok segélyezésére, csakis 10 frtot adományozhatunk, mivel hitközségünk pénztára különben is nagyon meg van terhelve.

Midőn ez összeget továbbítás végett átküldeni szerencsém van, azon őszinte óhajomnak adok kifejezést, hogy vajha koránzná siker a megindított jótékonyági munkálatot s hogy hitsorsosaink hozzájárulásuk által biztosítanak e kis község lételét.

Czepléd, 1886. február 1-én.

Kiváló tisztelettel

Az izr. hitközség-előljárósága:

VÁRAI DÁVID.
hitk. elnök.

Ujabbán adakoztak.

Dr. Pfeiffer Fülöp Győr. 5 frt. „Vagyok bátor a b.-u. szegény hitközség segélyezésére e csekélységgel hozzájárulni azon szerény megjegyzéssel, hogy talán lehetséges volna azt a községet néhány éven át állandó subventióban részesíttetni az adakozók részéről, mert egyszer s mindenkorra alig lesz segítve bajukon. Részemről szívesen csatlakozom.“ — Seltmann Lajos főrabbi gyűjtése *Hódmező-Vásárhely*: 8 frt. „Singer Sándor ügyvéd urnál egy thea-estélyen.“ — Schaffer S. Mór gyűjtése *Fekete-hegy* (Bácsmegeye): Schaffer S. Mór 50 kr, dr. Reisz F. 1 frt, Marberger S. 1 frt, Beck Gy. 50 kr, Schaffer S. 1 frt, Steinitz 50 kr, S. D. 50 kr, Schaffer Lipót 50 kr, Schaffer Dávid 20 kr, Ábrahám 50 kr, Engler 30 kr, Goldmann Sám. 20 kr, Grubi Hermann 20 kr, Löbl Simon 20 kr, Hollender 20 kr, Kolin Lázár 50 kr, Stark Ármán 50 kr, Schwarcz Adolf 20 kr, Langer H. 20 kr, Deutsch H. 10 kr, összesen 8 forint 80 kr. — Hoffmann Mór tanár *Nagy-Kanizsa*: 2 frt, „a helybeli főgimnázium 5. és 6. oszt. izr. tanulók gyűjtése.“ — Izr. hitközség *Czepléd*: 10 forint. — Englimann Hermann gyűjtése *Dicső-Szent-Márton*: Englimann Hermann

2 frt, Englimann Hermanné 1 frt, Grün Ignáczné 50 kr, Grün Ignácz 1 frt, Hirsch Háni 50 kr, Ábrahám Fanni 50 kr, Grün Adolf 1 frt, Grün Adolfné 50 kr, Grün Dávid 50 kr, Weiszbürg Jakab 1 frt, Karpf Samu 50 kr, Braun Ferencz 20 kr, Schwarz Ignácz 20 kr, Josefóvits Márkus Balástelke 1 frt, Deutsch-testvérek Ó-Koesárd 50 kr, összesen 10 forint 90 kr. — Berger Vilmos gyűjtése *Sárbogárd*: Frank Izsák 45 krajczár, Stampfer K. urnó 30 kr, Steiner Ignácz 15 kr, Smideg Mór 10 krajczár, Krausz Fülöp 10 kr, Krausz Adolf 10 kr, Kalisch Mór 10 kr, Stampfer Lázár 10 kr, Berger Vilmos 20 kr. A következő tanulók 10—10 frt adtak: Krausz Emil, Stampfer Irma, 5—5 krt; Smideg Mari, Steiner Giza, Graf Hermína, Reich Katalin, Kanitz Dínóra, Reich Etel, Kánicz Nancsi; 4—4 krt: Glanez Katicza, Gl. Irma, Gl. Berta, Gl. Katalin; 3—3 krt: Lichtenstein Katalin, Löwi Vilmos, Fischer Jolán, Wittol Jenő, Kohn Manó; 2—2 krt: Kalisch Kati, K. Szera, K. Ignácz, Fischer Dávid, Alpern Rudolf, Deutsch Adolf, Wittol, Deutsch Lajos, Czukor Gyula; 1—1 krt: Salamon Géza, Strausz Miksa, összesen 2 frt 70 kr. — Dr. Goldberg Rafaél főrabbi gyűjtése *Buda*: zsidó hitközség 10 frt, Chevra Kadisa 10 frt, izr. nőegylet 5 frt, összesen 25 frt. — Steiner Ede ker. rabbi gyűjtése *Zala-Lőröc*: „Küldöm azon reményben, hogy alkalmileg keireletünkben is fog sikerülni ez összeget némi adományokkal szaporítani.“ Izr. nőegylet 2 frt, Brückner Julia Kisasszony 1 frt, Gerstmann Lipót 30 kr, Strausz Miksa 30 kr, Hirschel Sám. 50 kr, Deutsch Sám. 50 kr, Fridrich Antal 50 kr, Nyitrai J. 30 kr, Kaufmann József 50 kr, Hoffmann Sám. 50 kr, Bodlanski J. 40 kr, Reichenfeld J. 40 kr, Schwarz Ign. 20 kr, Popper Jakab 20 kr, Arnstein Gyula 20 kr, összesen 7 frt 80 kr. — Hochmuth Ábr. gyűjtése: Grünfeld Ignácz, *Engyng*: 5 frt. — *Budapest*: Drucker Mór 1 frt, Bloch Mózes a rabbi képző elnöke 1 frt. — Dr. Goldfahn főrabbi gyűjtése *Bács-Tapolcsa*: Ádám Albert 30 kr, Adler Manó 30 kr, Reiter Jakab 20 kr, N. N. 20 kr, N. N. 20 kr, N. N. 20 kr, dr. Hadzsi János 2 frt, Haeker Bernát 50 kr, Epstein Ignácz 40 kr, Csillag Nándor 20 kr, Schöffler István 20 kr, Beer Soma 20 kr, Haiduska Lipót 30 kr, N. N. 30 kr, Roth Dávid 30 kr, Hirschfeld Ignácz 30 kr, összesen 6 frt 10 kr. — Mandl Samu tanító gyűjtése *Vág-Vecse*: N. N. 1 forint, Mandl Samu 50 krajczár, Kalisch Jakab 20 krajczár, Danczig Márk 50 krajczár, Löwy Ignácz 30 krajczár, Ruhig Jakab 50 krajczár, N. N. 60 krajczár, összesen 3 forint 60 krajczár. — *Az orszagos rabbi képző-intézet felső* taufolyamának hallgatói közül: dr. Herzog Manó 1 frt, Ziegler Ignácz 2 frt, Keeskeméti Lipót 1 frt, Eisler Mátyás 50 krajczár, Pinkenfeld Samu 20 kr, Blau Lajos 50 kr, Elzasz Bernát 50 kr, Schwarcz Miksa 30 kr, Flesch Ármán 40 kr, Fischer Ede 20 kr, Feldmann József 20 kr, Guttenberg P. 2 frt, (dr. Fischer Gyula 3 frtja már ki volt mutatva) összesen 8 frt 80 kr. — Spitzer Géza és Spira Salamon gyűjtése a *Dubbuk Chuberim* egylet tagjai között, *Berlin*: dr. Barth Jakab egyetem tanár 3 márká, dr. Berliner tanár 2 m., Bikhales stud. phil. 50 pf., Blumenthal st. phil. 50 pf., Bondy st. ph. 1 m., Eppenstein st. ph. 1 m., Fenchtwang st. ph. 1 m., Fleischhacker st. ph. 1 m., Gottlieb cand. phil. 1 m., Grabowsky st. ph. 50 pf., Heppner st. ph. 50 pf., Heumann st. ph.

50 pf., dr. Hildesheimer tanár 5 m., Hirsch st. chem. 1:50 m., dr. Hoffmann tanár 3 m., Klein st. ph. 1 m., dr. Kotték 1 m., Landau cand. ph. 1 m., id. Münz cand. ph. 50 pf., ifj. Münz st. ph. 50 pf., Petuchowsky st. ph. 1 m., Rosenberg cand. ph. 1 m., Sandler st. p. 1 m., Schlesinger id. és ifj. st. ph. 1 m., Spira cand. ph. 1 m., Spitzer st. ph. 1 m., Sommer st. ph. 50 pf., Weingarten st. ph. 50 pf., Wreschner st. ph. 50 pf., összesen 36 márka = 22 frt 25 kr. — Büchler P. rabbi gyűjtése *Moór*: »Ganzl Mór családú ünnepélyén« 10 frt. Moóri izr. hitközség 5 frt, összesen 15 frt. — Friedländer Lipót gyűjtése *Budapest*: Krakauer Jakab 1 frt. Kr. Eszter uró 50 kr. Kr. Vilmos 20 kr. Kr. Jolán 30 kr. Kr. Blanka 20 kr. Neugebauer Vilmos 1 frt. összesen 3 frt 20 kr.

Ernyei Á. H. budapesti bankár tanácsára készítettett a M.-Zs. Szemle szerkesztősége 50 drb 20 kros *szelvényekből álló gyűjtő-könyvecskéket*, úgy hogy egy egész ily könyvecske 10 frtot képvisel. Ily apró gyűjtések eszközésére eddigelé 35 ily könyvecske van forgalomban, 33 a fővárosban, 2 a vidéken. Elkelt eddigelé 6, egy *Felérvarott*, négy *Budapestben*: *Czukermann* Jakab gyűjtése: *Kronberger* és fia 1 frt, *Guttman* Sarolta, *Seitner* J. á 40 kr, *Bosehán*, *Czukermann* Ignác *Kassa*, *Fáikovics*, *Goldmann*, *Goldstein*, *Guttman* M., *Jellinek* Prágából, *Klein* Uj-Kécske, *Kohn*, *Messinger* Czecczília, *Morgenstern*, *Neufeld*, *Putz*, *Reich*, *Singer*, *Tyrnauer*, *Homonna* á 20 kr. *Az országos izr. tanítóképzőben*: *Bárisz*, *Berger*, *Ebrenthál*, *Engel*, *Fuchs*, *Goldberger*, *Gottlieb*, *Herczka*, *Hoch*, *Koim*, *Klein*, *Krausz*, *Müller* á 20 kr, *Mandl* Ign. 40 kr, *Pollák* Károly, *Manó* és *Mór*, *Steinhardt*, *Steiner*, *Taub*, *Totisz*, *Weiszberger* és *Zenzl* á 20 kr, összesen 10 frt. — *Rosenbaum* *Adolfné* és *dr. Schauslagné* gyűjtése, név megnevezése nélkül 34 frt 60 kr. — *Dr. Linkes* *Ármin* gyűjtő, u. n. 10 frt. — *Dr. Löw* *Samu* gyűjtő, u. n. 10 frt, összesen 50 frt.

Weisz Gábor hitoktató *Czeglédén* az általa nők számára szerkesztett imakönyvből 12 példányt küldött a következő levél kíséretében:

A „bözöd-ujfalvi“ hitsorsosok segélyezése iránt küzzétett meleg felhívásuk viszhangra talált minden zsidó kebelben s csak az sajnálatos, hogy nincs mindenkinék módjában, e némes czélhoz annyival hozzájárulni, a mennyit szíve sugallanna.

A tisztelettel alulirt, szerény néptanító és középiskolai hitoktató bátorodik 12 drb általa szerkesztett „*Technosz*“ imák izr. nők számára czímű könyvet küldeni, azon reményben, hogy e könyvek olvasása öregíteni fogja a vallásos szikrát, mely a bözöd-ujfalvi izr. nők szívében ki-gyulladt.

Február hóban, a füzet zártáig beérkezett tehát készpénzben 210 frt 55 kr. Mult számunkban kimuttatott 523 frt 6 kr. Az összes adakozás tesz e szerint eddigelé 733 frtot és 61 kr.

Ez összeg a Pesti hazai első takarékpénztárban van gyűmölcsözőzöleg elhelyezve.

A gyűjtőknek és adakozóknak összesen és egyenkint szives köszönetet mondunk.

Folytassuk!

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Két költségvetés.

Vettük a pesti és szegedi hitközség évi jelentéseit, melyek az idén is öröndetes tanuságot tesznek az ország két első községének anyagi és erkölcsi gyarapodásáról és haladásáról.

A *pesti* jelentés hangsulyozza, hogy »viszonyaink között nincs előkelőbb és áldozatokra méltóbb hivatásunk, mint az a hatás, melyet ifjúságunkra oktatás s a felekezeti feladatokra való művelt előkészítés által törekedünk gyakorolni.« Ez ügyben az áldozatokkal egyenlő színű állottak az eredmények is. Az ifjúsági istentisztelet az idén már a középiskolai ifjúság összes osztályaira s a polgári iskolákat látogató leány-nővendékekre is kiterjedt. Szombat- és ünnepnapon három izben tartatik az isteni tisztelet a vallásánarók vezetése alatt, a kik maguk végzik a teljes szertartást. A hitközség külön imakönyvet állítottott össze, mely a héber szövegen kívül a magyar fordítást is tartalmazza.

A *talmud-tóra* reorganizáltatott. »Az e reorganizációt előkészítő előterjesztések, illetőleg a teljes tanácskozási anyag a *Magyar-Zsidó Szemle* 1885-iki októberi füzetének tanügyi rovatában közzé van téve, a hol az érdeklődő t. képviselő uraknak az ujjászervezés irányáról és az abban uralkodó szellemről, ugymint az előljáróságot ez ujjászervezésben vezérlő szempontokról s az érvényben lévő tanterv részleteiről is tudomást venni alkalmuk van. Megelégedésinkre szolgál, hogy ezen, a hitközségi elnökség beleegyezésével eszközölt publikáció *vidéki jeles szakfőfjalnak* az ügyhöz való hozzászólása kiinduló pontjánul szolgált és szolgált egyfolyton, miáltal a *talmud-tóra* iskolák szervezésének fontos és országszerte égetővé váló kérdésében tett kezdeményezésünk külső hatása is előmozdított. Az ujjászervezés által előállott igények két új tanító-erőnek alkalmazását tették szükségossé. Ugyanis igazgató tanáru dr. *Bacher Vilmos* rabbi-képző intézeti tanár urat és tanáru *Schön Dávid* hitk. hittanár urat nevezük ki az intézethez.« — A *héber tanfolyama* egy 2. osztályljal bővült

de a közönség eddigelé nem pártolja kellőkép: mindkét osztályba 26 tanuló járt. — A *középiszkolai vallásoktatás* Stern Ábrahámban harmadik rendes tanárt nyert. A hitoktatás 1885-ben a községnek nem kevesebb mint 21,213 forintjába került: a talmud-tórára elő van irányozva 2950 frt. A fiúiskola előirányzata 13,739 frt; rendkívüli szükségletként 500, új elemi iskola berendezése: a leányiskola 7197 frtba került.

A község oktatási intézményeinek statisztikai adatai: fiúiskolába járt 581, leányiskolába járt 469, talmud-tórába járt 73. — A kiküldött hitoktatók által hitoktatásban részesült a középiszkolákban: 1622, (tavali hitoktatók által hitoktatásban: 1780 (1323), a népiskolákban 6543 (6125). Mindössze 11,068, tavali 9955. Föl volt mentve a hitk. elemi 2 iskolájában 621, 478-an pedig 1647 darab tankönyvet kaptak, téli ruházásban 428 növendék részesült.

A *szegények gyámolítása* is elég nagy arányokat öltött. Rendes havonkénti segélyre fordítottak 3507 frtot, adományokat 3472 frt erejéig adtak, téli kiosztásra 1913 frt került, a husvéti élelmezés 1856 frtra rugott, díjtalan esketés 178 volt, 29 szegény ara közt 100 és 200 frtjával 3300 frtot osztottak ki. Kunos Ignác tanár 400 frtos ösztöndíjat nyert; ösztöndíjat kaptak még Herzog és Fischer rabbik, hallgatók és Bernauer és Dclej műegyetemi növendékek. 2000 frt a szűkölködő hitközségeknek templomépítés céljára adatott. Ezt »annál is inkább kellett kötelességünkül tekintenünk, minthogy mely fájdalommal azt kell tapasztalunk, hogy még oly helyeken is, honnan a *különböző felekezetek* templomai és iskolai céljaira bő segélyek nyújthatnak, felekezetünk templomai és iskolái majdnem *rendszeresen mellőzöttek.*»

A *kórház* (a bizottság elnöke dr. Böke Gynla) kezelése 17,642 frtba került; kezeltetett itt 835 fekvő és 9661 járó beteg, a szegények orvosai által 4279, összesen tehát 14,775 beteg. A község most új kórház építéséről gondoskodik. Egy ápolási napra 1 frt 2 kr esik. — A *fiúvázban* (elnöke Deutsch Jakab) 64 növendék nyert nevelést és ellátást; bevétele 36,772 frt, kiadása 23,262 frt, az intézet vagyona 333,362 frt, vagyonszaporodás a múlt évben 13,729 frt. Egy növendék eltartása 169 frt 98 krba került. — Az *izr. siketnémák orsz. intézetében* (elnöke Neuweit) 75-en neveltetnek, köztük 5 r. kath.; itt 1 igazgató, 3 tanító és 3 tanítónő működik. Bevétele volt 25,128 frt, kiadás 17,016 frt, az intézet vagyona 428,704 frt, vagyonszaporodás 10,112 frt. Egy növendék eltartása 274 frtba került. — A *nyugdíjintézet* 94,968 frtot tett.

A *hitközség vagyona* a múlt évben 30,573 frttal, az alapítványok 9830 frttal emelkedtek, törlesztésre és refundációra 43,129 frt fordítá-

tott. *Kultuszjárulé* címén befolyt 1885-ben 91,768 frt, az adózók száma 5669. Az adományok összege tett 1885-ben 26,176 frtot 82 krt. — Elintéztetett 8642 ügydarab. Tartatott 14 előjárói, 110 ügyosztályi és bizottsági, 10 választmányi és 2 közgyűlés. — Az anyakönyvi rendelet értelmében az anyakönyveléssel Goldheim Lipót bízott meg, »ki egyuttal a hitk. vallásánáinak állományában fog helyet foglalni.« Volt tavali 2266 születés (318 törvénytelen), 535 esketés, 1507 haláleset. — A rabbinátus 294 ügydarabot intézett el; házassági per elintéztetett 126, válás 15, chaliczá 4. — A jelentés végül megemlékezik *Steinhardt, Montefiore és dr. Rózsay* haláláról.

A budget összegező tételei: *szükséglet* 228,554 frt 79 kr. *Fedezet* 213,358 frt 90 kr. *Hidny* 15,195 frt 89 kr.

*

A *szegedi hitközség* jelentésében nemcsak a rendes hitközségi, hanem a község által kezdeményezett több országos ügygyel is találkozunk.

Az *isteni tisztületnek* méltóbb ellátása beható tanácskozások tárgyát képezte. A főrabbi, dr. Löw Immanuel 33 hitszónoklatot tartott; alkalmi isteni tisztület 7 volt, jelesen a nőegylet 50 éves és a község 100 éves főnállása ünnepein. *Szegénygyámolításra* fordított a község 387 frtot, és követésre méltó példa, hogy ez összegben általános felekezeti érdekek istápolása is szerepel, így a budapesti izr. siketnémák, a bécsi izr. vakok és rabbiképző-intézet segélyegylete. A chevra 582 frtot osztott ki. A szegény családok részére 761 frtot gyűjtöttek. Szegény iskolás gyermekeket 943 frt erejéig segélyeztek.

A *fiú- és leányiskolába és óvóba* összesen 529 növendék járt, köztük 150 egészen tandíjmentes. Az idén megnyílt az 5. leányosztály, melyet 26-an látogatnak, jövőre a 6. osztályt szervezik. — *Hitoktatásban* részesült 172 gimnáziumi, 37 realiskolai, 32 polgári fiúiskolai, 97 polg. leányiskolai, 39 városi és kath. elemi, összesen 377 tanuló. A tantestület fizetése emeltetett, a tornatanítást az idén megkezdették.

A *költségvetés* főbb tételei: a bevételek közül: kultuszadó 1885-ben 8690 frt, templomi adomány 1081 frt, tandíj 1912 frt, imaszék-bérllet 1246 frt, gabella 1160 frt, jótékonyág 1370 frt, városi segély 2000 frt; a kiadások közül: hitk. alkalmazottak fizetése 8005 frt, nyugdíj illetmény 1650 frt, tantestület fizetési 5423 frt, adósság törlesztés 450 frt. Zársumadás összege: 24,764 frt 58 kr. A község vagyona 143,096 frtban van kimutatva. Kultuszadó címén hátralék 16,579 frt (múlt évről 3971 frt). Tartatott tavali 20 gyűlés, köztük 6 közgyűlés. A községi

ügykezelés 985 darabot mutat föl, a főrabbiági hivatal 1177 iratot adott ki.

A »rendkívüli események« fejezete általános érdekű ügyeket tárgyal. A négyzet jubileuma méltó hódolat volt a fáradhatatlan *Kohen Johanna* érdemeinek. A zsidó felekezet képviselőjének kérdése a főrendiházban tudvalevőleg alkalmat adott a szegedi hitközségnek, hogy a bazai községeket egy általa szerkesztett kérvénynek az országgyűléshez leendő benyújtására fölszólítsák. Az ügyesen és tapintatosan szerkesztett kérvény egész terjedelmében van közölve a jelentésben, melyből azt is megtudjuk, hogy 36 hitközség csatlakozott a szegediekhez. Nevöket méltó itt is följegyezzük: N.-Kikinda, Orsova, Félegyháza, Déva, Lugos, Ó-Moravicza, Alsó-Kubin, Palánka, Czegléd, B.-Csaba, Tapolca, Gyöngyös, Szarvas, Z.-Egerszeg, Szolnok, Miskolcz, Kolozsvár, Székesfehérvár, Keszthely, Temesvár, Mohács, Kecskemét, Jászberény, Battonya, N.-Sz.-Miklós, Trencsén, Békés-Gyula, Liptó-Sz.-Miklós, Pápa, Szabadka, Csongrád, Török-Bece, Pécs, H.-M.-Vásárhely, Zombor.

Megvalljuk, föltétlenül helyeseljük a jogos ügyben való ily fölszólalást és a hozzájárulást is nem csekély tényezőnek tartjuk arra nézve, hogy a zsidók összetartozósága és a zsidó közügyek iránti érzéket lassanlassan fejleszsjük.

Közölve van még dr. Hirschler és Sváb főrendiházi tagok válasza a szegediek üdvözlő iratára. Meg vagyunk győződve, hogy e két levél majdan érdekes kortörténeti adalékul fog tekintetni a mai zsidóság közszellemének ismertetésére. Megérdemelnék, hogy manapság is széles körökben olvassák és fölöttük elmélkedjenek. —

A hitk. százéves fűmállása után szó van a szegedi anyak. kerület megalakulásáról. A külső községekben lakó hitfelekre akként szabták ki a közös költséget, hogy egy családra átlag két forint esik. A jelentés végül megemlékszik Steinhardt főrabbi haláláról is.

— f.

Tanügy.

Talmud-tóra, hittanítás, proszeminárium, szeminárium.

Jó jele a hitfelekezeti élet föllendülésének hazánkban, hogy e Szemle 1885. októberi fizetében a talmud-tóra iskolák ügyében megjelent hivatalos iratok a legjelesebb szakférfiak hozzászólását vonták magok után. Minthogy ez értékes felszólalások nagyjában azon igénytelen nyi-

latkozat köré csoportosulnak, mely részéről ez ügyben hivatalos cselemla történet, kötelességemnek vallom, a felmerült eszmecsere folytán ismét szót emelni. Úgy hiszem, e folyóirat t. szerkesztősége sem fogja az itten következő sorokat holmi „Zárszó“-félének tekinteni akarni; az úgy, melyely e rovatban foglalkozunk, oly fontos és hitfelekezeti életünk üdvös fejlődésére oly nagy kihatással van, hogy azt még akkor sem szabadna a napirendről letenni, ha már annyira is volnánk, hogy a szóban forgó hitközségi feladat mindnyájunk teljes meglegedésére, méltó módon lenne megoldva.

Talmud-tórán kezdjük. De az eszmecsere haladása a középközponti hitoktatást is belesodorta tárgyalásunkba. Meg a proszemináriumok ügye is felmerült. Az utóbbiakról nem akarok ez alkalommal szólni; csak azt a ténnyt akarom felemlíteni, hogy — amint látszik — a proszemináriumok kérdésére nézve a felszólaló urak, kik ez ügyet eszmecsereünkbe belevonták, (Hochmuth e folyóirat II. 615. lapján, Kleín u. o. 662. l.) mást magyaráztak ki szavaimból, mint a miért magam akarnék felelősséget vállalni. Merő képtelenséget állítana az, a ki a proszeminárium szükségessé voltát tagadni akarná; de véleményem szerint, az okos szervezési módszer ellen vétene meg az, a ki a papi pályára való előkészítést a hitközség ama feladatával zavarán össze, hogy a hozzátartozók gyermekeit a felekezeti feladatok művelt felfogására és teljesítésére nevelje. Ezért kétféle dolog a *talmud-tóra-iskola* meg a *proszeminárium*; amaz hitközségi belső intézmény, emez az országos felekezetre szóló szakiskola.

De még egy más pontra nézve is nagyon rövid helyreigazitással kell szolgálnom. Nem hiszem, hogy a mit Löwy rabbi ur (e folyóirat jelen évfolyamának 76. lapján) követel, bármily kívánatos is legyen az ő tervének érvényre emelése, hogy t. i. a köteles két órai hitoktatás minden osztályban „*lezárolag a héber tanulmányok*“ legyen szentelve, kivihető volna. Nincs rá ugyan, tudommal, praecedens, de kétségbevonom, hogy a hittanár valamely tanulót az illető osztályban joggal — beszéljünk prózáilag — megbuktathat, ha a „*héber tanulmányokban*“ nem bír a tanár által követelt készültséggel. A törvény a hit- és erkölestan előadását követeli, és e törvényhez kell alkalmazkodnunk, midőn a két órai oktatásról gondoskodváu, a vallástanár elé szabjuk az általa előadandó tananyagot. Ha ez oktatás tartalma és eredménye bennünket ki nem elégít, a mi kötelességünk annak hiányait kiegészíteni és alkotni oly intézményeket, melyekkel nem a törvénynek, hanem minmagunknak tartozunk. És ez intézmények között a legkiválóbb a *talmud-tóra-iskolák* szervezése.

Ez iskolák rendeltetésére és szervezetére nézve az e folyóirat hátsólapján lefolyt eszmecsere nem tüntetett fel mozzanatot, mely arra mu-

fatna, hogy a tisztelt felszólaló uraknak az ellen, a mit *Bacher* barátom és magam ez ügyben kockáztattunk, lényeges kifogásuk volna. E tekintetben csak köszönettel adózhatunk azon hízeltő elismerésért, melylyel tőrekvésűnkét kítüntetni sziveskedtek. Annál több megjegyzés esett magának a hitoktatásnak szervezetéről. És e téren, nincsen komoly zsidó ember, a ki ne lássa, hogy biz itt beteg szervezettel van dolgunk, melyet nem gyógyíthatunk pillanatnyi enyhítő szerekkel, a melyek legfőlebb ideig-óráig tehetnek szolgálatot, de bizonyos, hogy a betegség jelei később annál rohamosabban törnének elő.

„Vajjon nincs-e balsam Gileádban?”

Hochmuth főrabbi ur, azon módszeres gondolatmenettel, mely minden nyilatkozatát kítünteteti, úgy hiszi, hogy a fennforgó bajokon úgy segítünk, ha azt eszközöljük ki, hogy az egész országban egy tanterv uralkodjék. Bizony! így minden esetre rendszert teremtenénk, *alaki* összefüggést, de gyógyítanók-e komolyan a bajnak gyökerét? Nem csak arról van szó, hogy vajjon összefüggés létezik-e országsszerte a hittanításra alkalmazott módszer és tanítási haladás között; hanem arról és főképen arról van szó, hogy a hittanítás iránya, bár összefüggésbe hozva, megfelel-e annak a feladatnak, melyet a felekezeti tanítás ez ága megoldani hivatva van?

Hogy a jelen állapot nem áll a jogos igények színvonalán, arra nézve, ha jól értettem nyilatkozataikat, a felszólaló urak egy értelmén vannak.

Kétségtelen, a rendszerben van a hiba, de honnan szedjük a jó rendszert?

Ne kerüljessük a kérdés megoldásának fókuszát! — Derekas és arra való hittanításunk sem az elemi iskolában, sem a középiskolában, de még többet mondok, a gyülekezetben s a templomban sem léssen addig, míg őszinté, korunk s felekezetünk rendeltetésének színvonalán álló theológiánk, vallástudományunk nincsen.

Az iskolai *hittanítás* nem lehet egyéb, mint kifolyása, következménye a theológiának, mint *tudománynak*; ebből szája táplálékát korról-korra, és ha azt nem akarjuk, hogy elavuljon, elmervedjék, elhaljon a vallástanítási pedagógiának ez összefüggését eleven fennmaradását kell ápolnia és táplálnia. Valamint a kis fizika, amit az alsóbb iskolákban tanítunk, irányát s tartalmát a fizika tudományának állásától nyeri a mint azt minden korszakban a bűvárkodás haladása előbbre viszi, azonképen van az minden tudás terén, és a vallásos tudás terén sem lehet másképen.

De már hogyan állunk mi a hittannal? Ennek semmi benső kapcsolata nincsen a vallástudomány haladásával. Nem is lehet. Mert hogy

őszintén megvalljuk — mindig csak a mi viszonyainkról szölok — abban az egyetlen intézetben, melynek hivatása volna a vallástudományt ez országban képviselni, azon számos oktatási anyag és ügyesség között, melylyel ott a rabbi-pályára készülő ifjúságot foglalkoztatják, hiába keresnők jelét annak, hogy a zsidó theológiának mai állását *rendszeresen* képviselni és a művelt vallásos köztudat tudományos kifejtését eszközölni képes volna.

Ezt, úgy látszik, teljességgel mellékesnek, talán fölöslegesnek és féleket attól, hogy károsnak is tekintik. Az ott uralkodó szellemről elvárhatjuk-e, hogy a hittanítás fejlődésének támasztója legyen? Lehet-e ez alapon a hittanítás okszerű fejlődéséről szölni? és lendítünk-e rajta azáltal, hogy új és megint új tanterveket főzünk ki, vagy a régieket foldozgatjuk-toldozgatjuk — de a fent említett hiány miatt soha se vagyunk képesek olyat teremteni, mely a theológiai tudománnyal összhangban álljon? Itt nem használ se enqütézés, se konferenciázás, se hittanítói kongresszus; e bajon nem segíthetünk *mechanikai* módon, hanem csakis *organikus* módon; nem is pusztá jóakarattal és buzgalommal, hanem erélyes hozzáállással és komoly eszelekvéssel; de nem is rögtönösen, hanem a jövő számára jobb talajt készítvén elő. Mert mindennek előtt annak bizonyosságát kell lelkiismeretünkben megérlelni, hogy azt az elzülést, mely e téren generációnkat jellemzi, nem kívánjuk örökségül átadni gyermekeinknek.

Reá mutatunk a kérdés nyitjára; nem a mi kötelességünk, hogy ez alkalommal mélyebben bocsátkozunk e tárgyba.

Csak egyet kívánok itt még megjegyezni. A fent *mechanikus* kísérleteknek nevezett intézkedések közé kell sorolnunk azt az egyetlen egyet is, mely a rabbiképző keretében ez ügyben eddigelő történt. A rabbi-képző intézet vezérő és felügyelő bizottsága legutolsó ülészakájában (mult évi június hóban), ha jól értesültem, az intézet tanári testülete a bizottság részéről felszólítást vett arra, hogy tegyen indítványt egy hittanítói tanfolyamnak az intézet mellett való felállítására nézve. Kétségtelenül üdvös intézkedés, hezagot is pótló s reménylendő, hogy a tanári testület azon teljes esztendő alatt, mely neki az előterjesztés elkészítésére adatott, az ügyet gondosan tanulmányozza és oly intézetet terem, mely a hittanítói *qualifikáció* elnyerését rendszerei és az ahoz megkívántott ismeretek elsajátítását lehetővé teszi. De kvalifikált hittanáraink nagy számmal vannak mostan is; hisz rabbiképző intézetekből kikerült tudós rabbik is foglalkoznak hittanítással. És mégis miért panaszkodnak ezek éppen úgy, mint bárki más az általuk teljesített hittanítási fogantatatlanságáról? Ugy gon-

dolom, ez a körülmény *ad oculos* mutatja nekünk, hogy nem csupán a vallásánarok kvalifikációján fordul meg a bonyodalom, melynek okait fűrkészszük.

Nem ismételtetjük elég gyakran és elég nyomósan: a míg a hittanítást valami bübájós ráolvasásnak tekintjük, melynek pusztán mecha- nikai hatása képes az ördögöt kiűzni a gyermek testéből-lelkéből, addig nem fogunk észlét érni. A hittanítás anyagát más dolognak kell tekinteni, mint „emberek parancsolatjából” elvégzett oktatási funkcióznak, melynek tartalma mindegy akárhonnán szíja életének erejét. A hittanítás a növen- déket Izrael vallásának magaslataira kell hogy helyezze; kell hogy ele- ven élet lüktesen ereiben; és ez érlükteset ne várjuk holmi pedagógiai experimentumoktól, törekvő iskolamesterek didaktikai fogásaitól. A hittanításnak szelleme kell hogy egységes és megszakadás nélkül össze- függő legyen. a legmagasabb theologiai oktatástól le egészen a legutolsó falusi iskola katedrájáig; és ez összefüggés legyen tudatos, álljon szolgál- latában a vallásos életnek és képesítse az utóbbit azon szellemi össz- hangzat előidézésére, melynek hiányát mi most mindnyájan oly mélyen fűjlaljuk.

A hittanítás reformja emnélfogva a theologiai magasabb tanulmányok és törekvések alakulásának kérdéséttől nem választható el. Ennek megol- dása kész talajt fog teremteni az iskolai hittanításnak is.

De hát mit tegyünk mi odáig, míg a hittudomány szerves élő ala- kulása megteremhet minálunk? Bizony bizony, bajos e kérdésre feleletet adni. De a mit tehetünk, az két irányban történhetik. Első sorban: ko- moly zsidó theologusaink, kiknek e tóren hivatalos kötelességük van, vé- gezzék el, példát adva, a magok körében egyenkint azt, a mit a hitfeleke- zet jövőjének érdeke az összesség szempontjából követel tőlünk. Alkossu- nak a magok körében komoly hittanítást, olyat, mely egyrésztől a theolo- gia mai fejlődésének kifolyása, mely másrészt képes a növendék lelkében harmonikus hangulatot megteremteni, nem pedig ellentéteket előidézni. oly ellentéteket, melyek a vallásos frivolitás magvait rejtik.

De második sorban a magyar zsidók összessége ne elégedjék meg ez izolált törekvésekkel; hasson oda, hogy végre valahára Magyarország- ban az országos zsidóság szellemi érdekeinek komolyan megfelelő zsidó theologia létezzék, hogy a zsidó papképzés ne álljon hadilábon a modern theologia fogalmával, ne álljon útjában a zsidóság vallásos fejlődésének, hanem legyen mindenek előtt *összinte*, magamagával azonos, a művelt zsidó közérzületet tudományos irányban kiegészítő és szabályozó. Ha ez meglesz és hogy meglegyen, nincs magyar zsidó ember, a ki ne akarhatná, akkor

majd a zsidó tudomány magasabb szféráiból annyi fényugár fog özö- leni az apróbb tanításra, hogy nem fogunk a hittanítás problémája előtt, mint aféle Szfinx-rejtvény előtt Oedipust várva állani, nem fogunk nap- ról-napra más experimentumokkal, projektumokkal gyógyítani akarni egy beteget, kinek felocsudását az aggódo család szorult lélekkel várja.

Budapest.

GOLDZSIHER IGNÁCZ.

Egy minta-iskola.

Darmesteter A. derék zsidó francia tudós a »Revue Pédagogique» egyik tavalyi számában ismerteti a londoni *Jews' Free School*, zsidó ingyenes skola szervezetét, mely nemcsak Angolország, de egész Európa legna- gyobb népiskolája.

A J. F. S. London legszegényebb városrészében épült négy emle- tes egyszerű vöröstégla épület 18 méter hosszú homlokzattal, rajta e fel- irat: *Jews' Free School*, alapították 5577—1817., ujra épült 5643— 1883. Az intézet egyetlen férfiü müve: *Angel* igazgatóé, ki egész életét e nagy észlnek szentelé.

Midőn Angel 1842-ben az intézet igazgatója és egyuttal egyetlen tanítója lett, igen középszerű vegyes iskola volt, melybe 216 fiú és 120 leány járt. Angel maga nevelte legkiválóbb növendékei közül magának a tanítókat s már 1853-ban az állam az iskolát felügyelete alá vette: az ntézet elfogadta az állami tanítvert s a tanfelügyelő igen beható inspek- czióját, de viszont tetemes évi segélyben részesült. Azóta évről-évre emel- kedett s ma világhíri minta-intézet 3200 növendékkal s 89 tanítóval. A mostani óriási épületnek Angel maga csinálta a tervét.

Az iskola 73 tantermet foglal magában: 45-öt fiuk és 28-at a leányok számára; jelenleg 66 tanterem van elfoglalva.

A hivatalos tanterv a népiskolai tananyagot 7 évfolyamra osztja, melyek egyenlőtlenül osztozkodnak az osztályokban; az alsókra természet- esen több osztály jut. Ime az adatok évfolyam szerint:

Fiuk: 1-ső évfolyam (7 éves növendékek), 13 párhuzamos osztály átlag egyenként 40 tanulóval. — 2. (8 évesek), 11 párhuzamos osztály egyenként 40 tanulóval. — 3. (9 évesek), 8 p. oszt., ezek között 5 oszt. e. 60 és 3 oszt. e. 40 tanulóval. — 4. (10 évesek), 5 p. oszt. e. 60 tanuló- val. — 5. (11 évesek), 3 p. oszt. e. 60 tanulóval. — 6. (12 évesek), 2 p. oszt. e. 60 tanulóval. — 7. (13 évesek), 1 oszt. 40 tanulóval.

Leányok: 1. 5 oszt. 40 tan. — 2. 7 oszt. 40 tan. — 3. 4 oszt.

60 és 1 oszt. 25 tanulóval. — 4. 3 oszt. 40 tan. — 5. 3 oszt. 60 és 4 oszt. 25 tan. — 6. 1 oszt. 60 tanulóval. Leányoknál a 7. év helyébe lép egy osztály, melyben a legidősebb gépvarrást, főzést, mosást, vasalást stb. tanulnak.

A növendékeket minden évben egyszer ingyen ruházzák; azonfölül kap mindenki, ha akar, 1 óraker reggelit (lunch) és 250-en még azonfölül később ebédet. Az iskola nem egészen ingyenes; tandij hetenként 1 penny: 5 kr., de csak az fizet, a ki akar; sohsem kéri senkitől. 1884-ben 900—1000 fizetett. Megjegyzendő, hogy reggel minden növendéknek, ha otthon nem tette, az intézetben kell mosakodnia és fésülködnie.

A tanítók között 48 a férfi és 41 a nőtanító. A férfiak közül 10 csak most készül vizsgálatra, a nők közül 4. A tanítóknak 7000 kötetből álló könyvtár áll rendelkezésükre. Azonfölül van a nagyteremben, mely mint egy 2000 ember befogadására alkalmas, egy kis kézikönyvtár, mely nagy szótárakból s a pedagogia főmunkáiból áll.

Az alsóbb osztályokban mindenütt egy tanító oktat, a felsőbbekben — angol szokás szerint — a tanító felügyelete alatt még egy »pupil teachers: növendék-tanító, ki 12—16 éves.

Az oktatás két szakaszból áll; az egyik a köteles tantárgyakat foglalja magában a hivatalos tanterv szerint s az előírt 4 órai időtartamban; a másik a fakultatív tantárgyakat s ez a szakasz a héber oktatás egész körére terjed s napi 2 órát vesz igénybe. Ez a hat órai mindennapi tanítás délelőtt tart 9—1-ig s délután 3—5-ig. Vakáció van 6 hét: zsidó húsvétkor 2 és az őszi nagy ünnepek idejékor 4 hét.

Minden évben hivatalos vizsgálat tartatik az iskolában. A tanfelügyelő — jelenleg a híres egyiptológus Lepage-Renouf — mellett még 3 alfelügyelő segítkezik. A vizsgálatok februárban vannak s 8 napig tartanak, naponta 8 órán át. E vizsgálat, azért oly beható, mert eredménye szerint szabja meg az állam a maga segélyösszegét.

Angolországban ugyanis az állam minden jól berendezett iskolának segélyt ad, mely eleinte minden növendék után 4 shilling és 6 pence (2 frt 70 kr.) évenként. Ezenfölül kap az iskola még fejenként 1, 2 v. 3 sh. (60 kr. 1 frt 20, 1 frt 80), a szerint a mint a tanfelügyelő az iskolát: beválnak, jönnek vagy kitünőnek mondja. Van még más állandó segélyösszeg is: 1 sh. fejenként leányiskolában, ha a növendék tud varrni; 1 sh. ha olvasni és énekelni tud; 6 pence ha énekelni tud, olvasni nem. Vanak végül segélyösszegek az évi hivatalos vizsgálat eredménye szerint; 1 penny (5 kr.) jár fejenként és tárgyanként az elemi tananyagból. 1 sh. fejenként a felsőbb tárgyakból (angol, geogr., tört.) ha az eredmény elég-

éges, 2 sh. ha az érdemjegy jó; külön a tanulók által szabadon választott tárgyakból fejenként és tárgyanként 4 sh.

E rendszer természetesen a legszigorubb ellenőrzést teszi az állam részéről szükségessé, mert minden egyes adat pénzébe kerül. A legnagyobb segélyösszeg, melyet egy iskola növendékei után fejenként kaphat 20 sh. és 10 pence (12 frt 60 kr.) és az utolsó évben a *Jews' free school* fejenként 20 sh. 7 pence-t kapott, azaz összesen, közel 32,000 forintot. A nagy pénzhelyi eredmény mutatja a nagy tanulmányi eredményt. Ez különben Angel iskolájára annál kitüntetőbb, mert majd minden tanítványa orosz, német, lengyel, a kiknek előbb angolul is meg kell tanulniok. Az állami segély s a tandij különben csak jelentéktelen részét fedezik az intézet költségeinek, melyek évi 190,000 frtra rúgnak; a közönség jótékonyága tehát évenként 160,000 frttal járul az iskola főtartásához. Látni való, ily iskola és ily jótékonyág is csak Angolországban lehetséges. Megjegyzendő, hogy Angel igazgató egy barátja, Davis Alfréd, eddigelé egymaga 360,000 frtot adakozott az intézet céljaira s ugyanennyit végrendeletileg is biztosított. A Rothschild-család átlag évenként 100,000 frtot áldoz az iskolára. Mundeλλα a közoktatás volt főnöke, — kit mi közoktatásügyi miniszternek nevezünk — midőn tavál a Jew's free school-t meglátogatta, ezt írta a vendégkönyvbe: *May 12. Visited this school and found it in all respects admirable* »meglátogattam ez iskolát s minden tekintetben csodálatra méltónak találtam.«

KÜTFÖK.

66. sz.

Miniszteri rendelet az anyakönyvi kerületek ügyében.

Vallás- és közoktatási m. kir. miniszter.

4010 szám.

Alsófehérmegye közigazgatási bizottságának indokolt előterjesztésére megengedem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. nov. 13-án 1924. eln. szám alatt kiadott szabályrendeletem mellékletében 441. sz. a. Nagy-Enyed székhelyvel felvett izr. anyakönyvi kerület ketté hasíthatván, a marosújvári járás területén fekvő községek **Marosujvár** székhelyvel önálló izr. anyakönyvi kerületet képezzenek, a Nagy-Enyed város, valamint a nagy-enyedi s balázsfalvi járásokban fekvő községek izr. lakosai pedig tovább is a **nagy-enyedi** izr. anyakönyvi kerületben maradjanak meg.

Budapest 1886. február 13-án.

A miniszter meghagyásából:

*Gömöry Oszkár s. k.
osztálytanácsos.*

67. sz.

A gabellaügyet szabályozó rendelet.

A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter Budapest sz. kir. főváros közönségének Budapestén.

9731. szám.

Az óbudai izr. hitközség rabbinátusa és előjáróságának Havranek Pál és Schäffer János ottani lakosok, mészáros iparosok ellen valamint a budai izr. hitközségnek Peringer Ferenc ottani mészáros ellen kóser húsnak tilos árulása miatt emelt panaszára hozott másodfokú határozatok ellen, közbevetett felfolyamodványok tárgyában f. é. február 10-éről 3946. és szintén ez évi ápril hó 20-áról 13086. sz. a. kelt tanácsi felterjesztések csatolmányainak visszaküldése mellett, a vallás és közoktatásügyi miniszter úrral egyetértőleg létrejött megállapodásokhoz képest értesitem a főváros közönségét, miként tekintettel egyfelől arra, hogy a kóser húsnak az izr. hitközségek tagjai részére való mérése és árulásának kérdése az izr. vallásos szertartással szorosan összefüggő tárgy lévén, arra nézve az ipartörvény alig alkalmazható, s mint tisztán

vallási intézmény folyománya annak rendezése és az egyházi önkormányzat tárgyai között tartozik, tekintettel továbbá arra, hogy az izr. hitközségek az elől nevezett iparosokat nem a husvágástól és méréstől általában, de csak a hitközségek kizárólagos jogát képező s a vallásos szertartásokhoz számítható kóser hús árulásától és kimérésétől kívánták eltíltatni, mihez a fentebbiek szerint is már joguk van; s tekintettel arra is, hogy előlnevezett mészárosoknak az 1872. VIII. t. cikkel biztosított szabad husvágási iparuk az izr. hitközségek kóser húsárulási tilalma esetében sem szenved változást; másrésztől ellenben az 1872. VIII. t. cz. által biztosított szabad ipar fogalmát mégis a korlátozások ellen, lehetőleg védelmezni kívánván, a főváros tanácsának f. é. január hó 12-ről 82687/874. és szintén f. é. február hó 16-ról 80303/874. sz. a. hozott határozatait, mely szerint az óbudai és budai izr. hitközségek az előlnevezett mészáros iparosok ellen a kóser hús árulása iránt fogatosíthatni kért tilalmi kérvényükkel a rendőrséghez illetőleg a polgári bírósághoz utasítottak, feloldatván, felhívom egyuttal a főváros közönségét, hogy a többször nevezett izr. hitközségek által fogatosíthatni kért tilalmak Havranek és Schäffer, valamint Peringer Ferenc ellen, mint kik az illető izr. hitközségtől, a kóser hús árulására szükséges felhatalmazással nem bírnak, haladéktalanul fogatosítsa.

S mintán a szóban forgó kérdésre nézve az iratok tanusítása szerint az eljáró hatóságok egymástól eltérő felfogásuk szempontjából a már mondottakon túl még az alább jelzett szabályok szoros szem előtt tartására kívánom a főváros közönségét figyelmeztetni, ugyanis:

a) a kóser húsképen kimérendő állatok vallástörvényeszerinti leölése kizárólagosan csak az izr. hitközség rabbinátusa részéről erre minősített és erre kirendelt egyének által eszközölthetik;

b) csak azon mészárosoknak szabad husvágó helyeiknél a kóser húsárulást jelző ezégtáblákat kifüggeszteni, kik az illető izr. hitközségtől erre jogosítvánnyal bírnak; de másrésztől az izr. hitk. is köteleességében áll a kóser hús árulhatási engedélyt szorgalmazó mészárosoknak az erre vonatkozó jogosítványt kiszolgáltatni, ha az illető mészárosok az izr. hitközség által eleve meghatározott feltételek elfogadására s teljesítésére készeknek nyilatkoznak, ebből folyólag

c) minden izr. hitközségnek saját területére nézve felügyelet engedendő arra nézve, hogy a főváros vágóhidjain sakterektől csak az illető hitközség rabbisága által e célra minősített egyének alkalmazásának, mihezképest

d) a főváros közönségének köteleességében áll, a fővárosban létező pesti, budai és óbuda izr. hitközségeket és pedig mindegyiket saját területén ezen kóser húsárulási jog háborítlan és kizárólagos használatában megvédeni, annak gyakorlásától mindenki másét eltíltani s ezen jog hathatós érvényesítése körül az izr. hitközségek előjáróságainak segédkezet nyújtani.

Budapest, 1875. május 21-én.

Simonyi s. k.

68. sz.

A husvétli liszt eladását szabályozó rendelet.

A vallás- és közoktatási magy. kir. miniszter Schweiger Márton urnak, az orsz. ízr. iroda elnökének.

7394. szám.

Folyó évi márczius hó 23-án 6051. szám alatt kelt intézvénym kapcsán értesitem Uraságodat, hogy a földmivéls-, ipar- és kereskedelem-ügyi-miniszter Budapest fővárosához folyó évi 6671. sz. alatt kelt intézvénnyel, velem egyetértőleg kimondotta, hogy a husvétli kenyereknek, mint rituális jellegű s ily használatra szánt élelmi szereknek elárúsítása nem a szabad ipar, hanem az egyházi önkormányzat tárgyai közé tartozik. Minélfogva a fővárosban ezen jog gyakorlását illetőleg az egyes hitközségek vannak hivatva saját hiveikre nézve akként intézkedni, mint az m. é. május hó 21-ről 9731. sz. a. kelt rendeletével a kóserhus árulásra nézve megállapítva lett.

Budapest, 1876. évi ápril hó 7-én.

Miniszter ur meghagyásából:

Szász Károly s. k.
miniszteri tanácsos.

69. sz.

A hitközségi jövedelem adómentességéről.

A m. kir. pénzügyminiszterium körrendelete valamennyi kir. adófelügyelőhöz és kir. adóhivatalhoz.

27698. szám.

Kérdés tétetvén az iránt, vajjon az ugynevezett Gabella jövedelmek (kóserhus mérés után nyert jövedelem ugy a szarvasmarhák és barmfiak vágásáért szedett díjak) a kereset-adónak tárgyát képezik-e vagy nem? tudomás és alkalmazkodás végett kijelentetik, hogy a szóban levő gabella, a mennyiben az ez után nyert jövedelem kizárólag kultuszintézmények fentartására fordítatik, és haszonbérbe adva nincsen, hanem az illető hitközség által házilag kezeltetik, a kereset-adónak tárgyát nem képezi. Magától értetik, hogy azon esetben, ha a gabella-jövedelmek egyike vagy másika a hitközség által bérbe volna kiadva, az illető bérlő ezen vállalat után III. osztályú keresetadóval megróvándó.

Budapest, 1878. június hó 7-én. A másolat hitelűl Budapest, 1878. június 9-én.

Pauer s. k.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Freudenthal J.*, Über die Theologie des Xenophanes, Boroszló (a boroszlói rabbi-szeminarium értesítőjében). — *Franck Ad.* Le péché originel et la femme, d'après le récit de la Genèse, Paris. — *Berliner A.*, Lehrgedicht über die Accente der biblischen Bücher תנ"ך nebst Commentar von Joseph b. Kalonymos, Berlin. — *Maybaum S.*, Festrede zur Feier des 25 jährigen Reg. Jüb. Wilhelm I., Berlin. — *Ehrlich H. L.*, Rechte Demuth. Gottesd. Vortrag. Bonyhád. — *Ungar J. J.*, Der stille Reformator. Denkrede auf Moses Mendelssohn, Iglau, 1886. (*Ledner Izák H.*-nak Budapest, 90. születésnapjára ajánlv.) — *The American Jew's Annual* for 5646. Cincinnati and Chicago. — *The illustrated Hebrew Almanac* for the year 5646. New-York and Philadelphia.

A pesti ízr. hitközség és a M.-Zs. Szemle. A következő levelet vettük:

„199. sz. A Magyar-Zsidó Szemle t. szerkesztőségének, helyben.

Van szerencsénk a t. szerkesztőséget értesíteni, hogy tekintettel azon üdvös működésre, melyet a vezetése alatt megjelenő felekezeti folyóirat kifejt, az alulírott előljáróság a nevezett folyóiratnak 200, azaz: kétszáz o. ért. forintnyi évi subventióval való segélyezését határozta el. Hitrokoni üdvözléssel

Budapest, 1886. február hó 2-án.

A pesti ízr. hitközség előljárósága:

Wahrmann Mór, s. k. elnök. *Goldziher Ignác*, s. k. titkár. s

Hálás köszönettel és annál nagyobb örömmel vesszük ily előkelő helyről az elismerés e nyilatkozatát és tényét, mert a szerkesztőség annak kinyerésére semmiféle lépést nem tett.

Revista Israelita ezimen új felekezeti lap indult meg febr. 1-jén Romániában honfiktársunk *dr. Beck Mór* bukaresti rabbi szerkesztése alatt, A Revista alakjára akkora mint a M.-Zs. Szemle s megjelenik minden hó 1-én és 15-én 2—2 ivnyi (32 lap) terjedelemben. Az első szám kitűnő szerkesztői kézre vall. A lap programját szép czikk követi Mendelssohnról majd érdekes és föllötte tanulságos közlemény az oláh orthodox és zsidó

lakosság születési és halálozási arányáról 1870—1884-ig, melyből kitünik, hogy ez idő alatt az orthodoxoknál v. oláhoknál a halálozás 30,338-al multa felül a születések számát, míg a zsidóknál a születések száma 28,667-el multa felül a halálozását. A változatosan összehajlított „belföldi krónikát“ a „külföldi szemle“ követi: Osztrák-Magyarország, Német-, Francia-, Olasz-, Angolország, Ázsia: következik G. Panu aláírással hosszabb czikk a zsidók emancipácziójáról Oláhországban; a mellékelt statisztikai táblából megtudjuk, hogy emancipáltak összesen 1879. hatan, 1880. ötvenketten, 1881. öten, 1882. hárman, 1883. „egyen“ — azóta senki sem. E 67 egyén foglalkozásra így oszlik meg; van köztük 19 bankár, 19 kereskedő, 9 ügyvéd, 6 birtokos, 3 orvos, 3 gyógyszerész, 2 ipáros, 2 tőkepénzes, 2 kézműves, 1 egyet. tanár, 1 hivatalnok. Bukaresti 25, jászvárosi 15 stb., mindössze 7 helyről valók. — Vegyesek rovata fejezi be a Revista Israelitát, melynek évi előfizetési ára 20 frank, külföldön 25 frank. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Bucuresti, Strada mircea-voda 12.

A Kisfaludy-Társaság január havi ülésében Szász Károly *Kecskeméti Lápótnak* több héber költészeti műfordítását mutatta be, melyek ez előkelő szépirodalmi társaságunk kebelében is nagy tetszéssel fogadtattak.

Mendelssohn és Mirabeau. A filozofus halálának százéves fordulója alkalmából ezeket írja az *Archives Israelites*: Mendelssohn munkáinak egyik nagy érdeme, hogy a zsidók érdekében azon általános mozgalmat keltette, mely Franciaországban 1791-ben emancipácziójukat eredményezte. Mirabeau és társai egyenesen Mendelssohnból indultak ki. Az »assemblée constituante« emlékezetes vitájában, mely a zsidók fölszabadításáról folyt, az első zsidó neve, kit említettek, a Mendelssohné volt s Mirabeau volt, ki e nevet kiejtő. Ő jól ismerte a zsidó filozofust s 1787. ő volt az, ki ennek eszméit egy kis íratban e czím alatt fejtegeté: *Mend et la réforme politique des Juifs*. Azt mondják, hogy Grégoire abbé volt, a zsidó emancipáczió atyja. Ép annyi joggal mondhatni, hogy M. meg nagyatyja, legelső megindítója volt. »Minden oldalról fölhangzott most, száz év után újra, Dessau nagy szülöttjének dicsérete, csak Franciaország zsidósága nem vett róla, fájdalom, kellő időben tudomást.«

Uj folyóirat. *Geiger L.* tanár (Berlinben) a „Goethe-Jahrbuch“ és a „Vierteljahrsschrift für Kultur und Litteratur der Renaissance“ ismert kiadója (Geiger Ábrahám fia) a német zsidó községek szövetségének történelmi bizottsága (l. M.-Zs. Sz. II. 638.) által megbízott egy folyóirat szerkesztésével, melynek czíme lesz: „Zeitschrift für die Geschichte der

Juden in Deutschland.“ A folyóirat — mint a szerkesztő által hozzánk beküldött prospectumból értesülünk — időszakhoz nem kötött füzetekben fog megjelenni, az első füzet már valószínűleg márcziusban. Négy füzet tesz egy kötetet, melynek ára 8 márká.

Kunos Ignác, kitől tavali a M.-Zs. Szemle is közölt egy érdekes konstantinápolyi levelet, a *pesti zsidó hitközségtől* az idén is nyert 400 forintnyi ösztöndíjat törökországi tanulmány-utjának folytatására. Örömmel regisztráljuk, hogy a derek ifju tudós nyelvészeti kutatásai hivatott részről meleg elismeréssel találkoznak.

Két levél. Adjuk a következő két levelet minden megjegyzés nélkül: elég ékesszólóan beszélnek azok maguk helyett.

Balaton-Udvari, 1885. deczember 20. Főtisztelendő rabbi ur! Drága nagy jó uram! Midőn egy nemes, önzetlen jótékonytságot, mely a veszprémi íz. hitközség egyik bugzó tagja által vitetett végbe, ha ezt főtisztelendőséggeddel e helyen tudatni bátorkodom: az illetők s magam részéről az erény s fennkölt szellemek adjuk meg a tartozó hálaelismerést; más részről erősen hiszszük, hogy főtisztelendőségged áldásdus, bölcs hitvezéri pásztori működése csak szaporítani fogja — ha kell — az áldozók, segélyzők számát. E szerény bevezetés után kérve soraim figyelembe vételét, szabad legyen a tényállásra vonatkoznom. Folyó év szeptember 25-én vigyázatlanságból községünkben tűz támadván 6 lakrészen, 10 szegény család lett szánandó állapotra s sorsra juttatva. Egyesek, községek siettek a nyomort enyhíteni. *Breuer Gábor* veszprémi termény s borkereskedő ur, vidékünkön s szállóhegyünkön nagy mennyiségű bort vásárolván össze, látván a szerencsétlenséget, a károsultaknak ... frtot adományozott. Ily nemes emberbaráti elvek: enyhíteni a nyomort, szaríztatni a sírók könnyeit, a szeretet s pártfogolás nemes erényét felekezetesség nélkül kiterjeszteni mindenkire: ugy hiszszük mindinkább közelre hozandják, szorosra fűzik a népek, felekezetek egygyüvőrtartozandóságát s megálapítják, állandósítják a béke és boldogság országát! A hitfelekezetek árnyalatai között az evangéliumi protestantizmusnak is azon jelszavak irták lobogójára. Fogadja főtisztelendőségged kitünő tisztetem nyilvánítását. Áldásdus hitvezéri működésére isten áldását öhajtvá, maradtam főtisztelendő rabbi urnak aláztatos szolgálja *Cs. Kis Dávid* ev. ref. lelkész.

*

Veszprém, 1885. deczember 24. Főtisztelendő uram! Fogadja hálás köszönetemet, hogy Breuer Gábor, községem tagjának a balaton-udvari tüzikárosaltat segélyezésére gyakorolt emberszerető tettét velem közölni méltóztatott. Én ugyan már régóta a nemesszívü emberek egyikének isme-

rom; de mégis nagy örömmre szolgált, ezt újlag és oly tekintélyes oldalról bebizonyítatva találni. Nem kevésbé tartozom hálával és elismeréssel főtisztelendőségnek az oly feukölt szellemtől és valódi ember-szeretettől átiteltet soraiért, melyekkel megtisztelni sziveskedett és azon jó véleményért, melyet igénytelen személyem hitpásztori működéséről táplál. Búszke vagyok arra, hogy engemet is azon napszámok sorába helyeztet, kik híven munkálkodnak az ur Isten szőlőkertjében, melynek segédesebb s Istennek legtetszőbb gyümölese a népeket s vallásfelekezeteket egymáshoz fűző általános emberszeretet. Meggyőződve lévén, hogy főtisztelendőségnek nemes példája másokra is jó befolyással lehetne, bátor-kodtam nagyrabecsült levelét a »Veszprém«-ben a nyilvánosságunk átadni. Kiváló tiszteletem kifejezése mellett, maradtam főtisztelendő uramnak aláztos szolgálója *Hochmuth Ábrahám*.

Rabbi-avatási ünnep. Az orsz. rabbiképző intézetben febr. 15., 16. és 17-én voltak az idei rabbiképesítő vizsgálatok, s 18-án volt az intézet templomában az ifju rabbik, *dr. Bárány József, dr. Rosenstein Mór* és *dr. Steinherr Jakab* elboesítási ünnepe, mely a következőkép folyt le: *Friedmann* főkantor és intézeti énektanár vezetése alatt az intézeti énekkar előadta a C. zsoltárt; ezután *Hochmuth Ábrahám* veszprémi fő-rabbi, mint a szakbizottság elnöke, tartott a jelöltekhez intézett beszédet leendő hivatásuk főadatairól; majd az ifju rabbik nevében mondott *dr. Bárány* búcsubeszédet, melyvel Ibn Gabiról című kis értekezés felolvasása volt összekötve; ezt követte a héber és magyar szövegű rabbiképesítő oklevelek átadása *Bloch Mózes*, a tanári kar e. i. elnöke által, héber beszéd kíséretében. Az ünnepélyt, melynél nagyszámu közönség — többek közt *dr. Hirschler Ignác* főrendiházi tag, *Deutsch Sámuel*, hitk. másod-elnök, *dr. Kohn Sámuel* rabbi, a szakbizottság tagja — volt jelen, a hymnus rekesztette be.

Kol-nidré a hangversenyteremben. Január 10. és 17-én Párisban az Éden-színház Lamoureux hangversenyének műsorában szerepelt egyebek között a »Kol-nidré de *Masc Bruch*.« Br. zsidó, Kölnben szül. 1838-ban s ismert zeneszerző; egyebek közt két operát is írt: a *Loreleyt* s *Frithjófot*.

Nyílt kérelem. Minthogy a Magyarországon bármely nyelven megjelent zsidó hírlapok bibliográfiáját állítom össze, tisztelettel kérek mindenkit, a kinek ily hírlapról tudomása van, sziveskednék annak pontos leírását a tek. szerkesztőséggel e hó végéig tudatni. *Herzog Manó*.

TUDOMÁNY.

A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

HARMADIK FEJEZET.

Az erdélyi szombatoság keletkezése.

I.

Zsidózó felekezetek. — Szombatosok Csehországban. — A »Subbotniki.« Angol szombatosok. Keresztény-zsidók. Ábrahámíták. Uj-izraelíták. — Az erdélyi szombatosokról szóló legrégebb tudósítások. — Miként keletkezett a szombatoság a Dávid Ferencz hitén megmaradt unitáriusok közt.

A keresztény világban a legkülönfélébb időkben s helyeken merültek fel rendesen apróbb felekezetek, melyek vallásos életükben többé-kevésbé határozottan visszamentek arra az állapotr, a melyen a kereszténység első századaiban találjuk az e b i o n i t á k a t s egyéb zsidó-keresztényeket. Mindnyájan a szentírásból indultak ki, melyet sajátos felfogásuk szerint értelmeztek. Bármennyire különböztek is egymástól, mindnyájukat az jellemzi, hogy a keresztény életben kisebb-nagyobb mértékben vissza akarták helyezni az egyház által eltörölt zsidó vallásos törvényeket és gyakorlatokat. Kivált a reformáció ölében sűrűn tűntek fel az efféle a zsidósághoz hajló felekezetek.

Csehországban már 1530 körül keletkeztek szombatosok, a kik »oly valósággal tartják meg a szombat ünnepet, hogy ha szemükbe találna mi esni, sem vennék ki azon a napon.« Az efféle szombatosok vagy zsidózók (*Subbotniki*) nemsokára fellépnek Sziliziában, Lengyel- s Oroszországban is, mely utóbbi helyen egész a mai napig fennmaradtak s e század második fele óta sűrűn térnek a zsidó hitre. ¹⁾ Hasonló irányú felekezettel talál-

¹⁾ *Lugossy*, Uj Magy. Muzeum 1850—51. évf. II. CVI. l. *Benkő*, Gener. Transilv. II. 241. l. *Philippson*, Allgem. Zeit. d. Judenthums, XXVIII. évf. 398. l. és *Sternberg Hermann*, Gesch. d. Juden in Polen (Lipsee, 1873.) 116—126. l.

kozunk 1545 körül Angolországban az ottani *quakerok* közt.¹⁾ A biblia szellemétől áthatott *puritánusoknak* több hitszónoka és vezérférfia szintén a vasárnapról a szombatra tette át a nyugalomnapot, sőt még azt is követelte, hogy az ó-szövetség állam-törvénynek ismertessék el.²⁾

A szintén Angliában felmerült *keresztény-zsidók*, kiknek egy része 1661-ben Németországba kivándorolt és Heidelberg közelében letelepedett, Jézust megváltónak elismerték ugyan és mint üdvözítőben hittek benne: de azért megülték a szombatot, szigoruan ragaszkodtak az ó-szövetség étkezési törvényeihez, sőt megtartották a körülmételést is.³⁾ Csehországban valószínűleg az elnyomott husziták közül kikerültek az *ábrahámíták* vagy *izraeliták*, a kiknek utolsó maradványait vagy száz év előtt a legkegyetlenebb módon Magyarország déli határvidékeire hurczolták, ahol nem sokára elenyésztek. Ezek hitelveikre és vallásos gyakorlatukra nézve annyira voltak zsidók, hogy joggal állították róluk, hogy »már a keresztény névre sem érdemesek többé.«⁴⁾ 1750-ben megallapította Southcote Johanna az *angol szombatosok* vagy *új-izraeliták* felekezetét, mely a zsidó vallásos törvények megtartása által készült a várt megváltó jöttére és még 1831-ben is akadt hívőkre. Az angol és amerikai *baptisták* közt pedig még mai napság léteznek, a kik külön kis községeket képezve, a vasárnap mellett megünneplik a zsidók szombatját is.⁵⁾

Az erdélyi szombatosokat eleinte összefüggésbe akarták hozni a fentemlített velők egykoru vagy náluknál régibb cseh, lengyel vagy orosz szombatosokkal. E hozzászólás nagyon is közzelfékvőnek látszott, a míg csak keveset tudtak róluk, irodalmukról pedig épenséggel semmit sem. Mióta azonban Lugossy József az Akadémia nyelvtudományi osztályának 1850. szeptember 2-án tartott gyűlésében bővebben ismertette a szombatos

¹⁾ A forrásokat l. *Schudt*, *Jued. Merkwürdigkeiten* I. 538. l.

²⁾ L. a forrásokat *Graetz* i. h. X. 95. l.

³⁾ *Schudt* i. h. l. 523 és bővebben IV. I. Continuation 313. l.

⁴⁾ E kevéssé ismert felekezetről, mely hazánkban élte végső napjait, l. *Gesch. d. Abrahamiten, Israeliten u. Deisten in Böhmen* sat. 1783. (h. n.) a fentebbi idézetet u. o. 55. l.

⁵⁾ *Herzog* *Realencycl., Sabbatharier* szó alatt.

énekeket tartalmazó úgynevezett *Jancsó-kódexet* s ennek alapján a szombatosok vallásos felfogásait, a régi nézet tévesnek bizonyult. Terjedelmes s érdekes értékezésében, mely az akkoriban alig kikerülhető számos tévedése dacára még mindig fölötté tanulságos, Lugossy legelőször mondta ki, hogy »a szombatoság eredetét Erdélyben szintén honosnak, s külső befolyás nélkül is egyedül az emberi lélek gondolkodási menetéből kimagyarázhatónak« hiszi és Dávid Ferencz föllépésének közvetett vagy közvetlen kifolyásának tartja.¹⁾ Későbbi kutatások s a szombatosokra vonatkozó közben megjelent apróbb-nagyobb adatok igazat adtak neki.

Külföldi befolyás, ha az ilyen csakugyan bizonyítható volna, első sorban a nem-magyar népfajokra: szászokra, oláhokra, rusznyákokra s egyéb szlávokra hatott volna. De éppen ezek közt sohasem verhetett gyökeret a szombatoság; hivi, a mennyire azokat ismerjük, kivétel nélkül székelyek voltak mindnyáján. Közte s a más országokban élő hasonló irányu felekezetek közt nem létezik, legalább nem észlelhető semminemű összefüggés, de annál nagyobb és szorosabb közte és Dávid Ferencz tanai közt. Ennek bukása előtt Erdélyben sehol semmi nyoma a szombatoságnak, mely csak halála után, de azután majdnem azonnal felmerült. Alapítói, első terjesztői és követői kizárólagosan a Dávid Ferencz nézetén megmaradt unitáriusok közül kerülnek ki, s a szombatosok eredeti dogmatikájában, mint látni fogjuk, egyebek közt egészen ott találjuk azt a hitvallást, a mely miatt őt elitelték.

E tényekkel megegyeznek a szombatoság keletkezéséről ránk maradt legrégebb tudósítások.

Nagy Szabó Ferencz, ki vagy hét éves gyermek lehetett, midőn e felekezet felmerült, melyhez legközelebb rokonai, anyja, bátyja és sógora azonnal csatlakoztak, a szombatoságot egyszerűen mint újítást tünteti fel, mely Dávid Ferencz halála után az unitárius egyház ölében kifejlődött, úgy hogy »csakhamar két vallás lőn az egyből, ugymint arianus és szombatos vallás.«²⁾

Geleji Katona István, a ki vagy fél századdal a szombatoság fellépése után irt, a dolgot úgy adja elő, hogy Blandrata azért támadt Dávid Ferencz hitvallása ellen, mivel látta: »hogy

¹⁾ *Lugossy József*. Egy szombatos énekes könyvről, Új Magyar Múzeum 1850–51. évf. II. CVL–CIX. l.

²⁾ *Mikó*, Erdélyi Történ. Adatok I. 29. l.

minden istennélkülvalóság és zsidózás jönné ki belőle, *a mint meg is lön.*» Annak bukása után »őtet az ő követői nagy martírnak tartván, hamis értelmében annál inkább megkeményedének és mütégy megfeneklének. Sőt nagy sokan közülök a dologban elébb is menvén, zsidózásban füződözének.« ²⁾ I. Rákoczy György pedig, midőn a zsidózókat 1638-ban kiméletlenül üldözte, egyenesen kimondotta: *kutassák, »kicsodák azok a szombatosok, kik a recepta unitária religióról exorbitattan az Judaismsra.«* ³⁾

Az erdélyi szombatoság önálló keletkezése csakugyan könnyen és természetesen kimagarázható a Dávid Ferencz halála előtt és után történekből.

A merész ujjitót börtönbe vetették, de az ő tanait el nem zárhatták; azok túléltek a komor várfalak mögött kimult férfút. Nagyon is mély gyökeret vertek az ő hitén volt unitáriusok szívében. A nép, mely a hű ragaszkodás megható jeleivel kísérte a szekeret, mely lelkipásztorát a végzetes gyula-fejérvári gyűlésre vitte; a polgárság, mely küldöttségek és ajándékok útján mindent elkövetett a vádlottnak megmentésére; a nemesség, mely még az ítélethozatal órájában kijelentette, hogy Dávid Ferencz nézetétől nem távozik el s a Krisztus nem-imádása és segítségül nem-hívása mellett kiván megmaradni; az unitárius papság azon, igaz csekély része, mely a fenyegetések által meg nem félemlítve, mindvégig megtagadta, hogy aláírásával járuljon Dávid Ferencz kárhoztatásához és az unitárius egyház által felállított új rendszer elismeréséhez: mindezek birói ítélet következtén nem adhatták fel egyszerre azt a hitvallást, melyet annak megalapítója elragadó ékesszólással és mohón olvasott iratokban a meggyöződés erélyes hangján hirdetett volt előttük s melynek most már martírja is volt, ki az ország színe előtt a börtönbe, onnét a halálba ment érte.

A rab Dávid Ferencz még élt, s az 1579-ki október 21—24-ki országgyűlés már szükségesnek látta újra eltiltani »az országban naponként való innovatiót, a mi már ennekelötte is sokszor meg volt tiltva, s mely ellen mostan is mind magános mind egyházi személyek a suttagóásoktól nem szűnnek meg.« ¹⁾

²⁾ *Geleji Katona István*, Titkok Titka. Ajánló elő beszéd (17. l.)

³⁾ *Keresztény Magvető* IX. évf. 155. l.

¹⁾ Erdélyi Országgy. Emlékek III. 143. l.

Ezeket a Dávid Ferencz nézetén megmaradottakat az unitárius egyház öléből kitagadta; viszont ők nem tekintették többé hitfeleiknek azokat, a kik elfogadták az újabb unitárius hitvallást. Hisz azok most más, tehát akkori nézet szerint, hamis hiten tévelygők voltak.

Kereken ki is mondja ezt egy tanköltemény, mely a szombatos irodalomnak egyik legrégibb terméke:

Pápaságot az kik hogy már elhagyták,
Lutherit ¹⁾ vagy Kalvinust változtatták,
Maga melyik jobb másíknál nem tudják:
Ezek mind a háromság Istent vallják.

Ez háromféle vallás ez világban
Sok lelkeket tart igen nagy vakságban,
Tévelyegnek Isten ismeretében,
Legeltetnek hamis biztatásokban.

Negyedrendben az kik egy Istent vallnak,
Tiszteletben im ezeknél nem jobbak,
Emberi találmányt ők is követnek,
Az többivel egy hajóban eveznek ²⁾

Eőssi András, e költemény szerzője, egyike a legelsőeknek, kik Erdélyben az unitárius vallást elfogadták volt, ³⁾ a Blandrata és elvtársai által megállapított újabb unitárius hitvallást ilyformán egy sorba helyezte a többi három befogadott vallással. Merő tévedés mind a négy.

Ez négy rendnél nem lehet igaz vallás,
Nines ezeknek az igaz boldogulás,
Mert konkolyos mindezeknél az vallás,
Haszontalan mind az sok prédikálás. ⁴⁾

»De hát melyik az igaz vallás.«?

¹⁾ T. i. Luther hitét.

²⁾ A kolozsvári unit. főiskola könyvtárában levő *Szombatos Énekes-könyvben* az »Üdvesség utánra tanító ének« című költeménynek 6—8. versszaka.

³⁾ L. a következő fejezetet.

⁴⁾ A fentemlített költemény 9. versszaka.

A régi unitáriusok szerint természetesen a Dávid Ferenczé. Csakhogy ezt a saját egyházuk, valamint a törvény által kárhözhatott hitet nyilvánosan nem vallhatták. Mint a fennidézett országgyűlési határozat jellemzően mondja, még csak »suttogások« voltak felőle. Az efféle titokban gyakorolt vallás pedig nem maradhat meg soká előbbi álláspontján. Szilárd szervezkedés és elismert vezetés híjában, egyesek veszik kezökbe ügyét. Ezek aztán egyéni felfogásuk szerint járnak el, a melybe, a nyilvánosság üdvös ellenőrzése nélkül, mindinkább elmélyednek s így rendszeren a széles országról félre fekvő járatlan ösvényre, s ezen mindig mésszebb jutnak egész a szélsőségig.

Az utóbbi kivált ott szokott megtörténni, a hol karhatalommal igyekeznek elnyomni valamely vallásos meggyőződést. Mert az ilyen könnyen válik rajongássá, mely egyre fokozódó makacssággal folytatja az utat, a melyről nyers erőszak által el akarják téríteni. Hívei megfoghatóak, de annál buzgóbbak és lelkesebbek lesznek.

Pedig épen ilyenek voltak a viszonyok a Dávidisták táborában, hol még mindig titokban bár, de annál bensőbb kegyelettel ragaszkodtak az elhunyt mesternek az országból kitiltott tanaihoz. Az egyik vagy másik, ki magányában behatóbban foglalkozott velök, tanulmányozásukba elmélyedve s utbaigazítás s ellenmondás nélkül a maga eszejárása után indulva, könnyen, majdnem szükségképen jutott a szombatosságra.

Dávid Ferencz, mint láttuk, vallás dolgában csak *egy* tekintélyt ismert: a bibliát. Szerinte »emberi szerzemény volt minden, mi a bibliából be nem bizonyítható.« Ezen elvből kiindulva megtámadta »Istennek a patriarkák, próféták és apostolok előtt ismeretlen háromságát« és visszautasította a Krisztus imádását, »mely a szentírásban sehol parancsolva nincs.«¹⁾

Vezetés nélkül maradt hívei nem állapodtak meg azon a határon, mely előtt megállt mesterök, a ki, ha meg nem bukik és nem sokára meg nem hal, tán maga is túl megy azon. Határozottan tovább vezették annak elvét, a melyből levonták mindazokat a következményeket, a melyre jutniok kellett, mihelyt tévovázás nélkül merészen keresték. Éjjel-nappal forgatván a bibliát, ugy győződtek meg, hogy még sok egyéb dolog sem talál-

ható benne, melyet a kereszténység szentesített és befogadott, s hogy viszont sok olyan olvasható abban, a minek a kereszténység vallásos gyakorlatában nyoma sem volt többé.

Ide tartoztak első sorban Mózes törvénykönyvének, vagy mint akkoriban röviden szokták mondani, a *törvény*-nek számos parancsolatai s egyéb intézkedései, melyeket az egyház majd másokkal helyettesített, majd egészen mellőzött. Pedig e törvények nem módosíthatók, még kevésbé eltörölhetők. Hisz az ó-szövevény világosan előírja, s az új-szövevény helyben hagyja és megerősíti azokat. Azért mindnyájan egyaránt kötelezők. Néhányat közülök megtartani, másokat érvényen kívül helyezni, lehetetlen, tilos dolog. A ki a törvénynek

.....csak az nagyját tartja,
Ó magát az ilyen igen megcsalja,
Hogy a törvényt így *előfogata* tartja.

Ez ilyen nem Krisztusnak tanítványa,
Mert ő törvény pontját is feltámasztja,
Hiány nélkül tartanunk parancsolja,
Betörlőnünk tisztán és épen hagyja.¹⁾

Nem ok nélkül tették egy 1604-ből való szombatos zsoltár- és ének-gyűjteménynek elejére²⁾ Máté evangéliumának versét: »Ne véljétek, hogy jöttem az törvénynek és az prófétáknak eltörlésére: nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem hogy betöltsem.« A legrégibb ránk jött szombatos kéziratnak e jelégével egyszersmind igazolták és megokolták azt a gyakrabban és mint láttuk, különféle alakban felmerült nézetet, mely a keresztény vallásos életben visszahelyezendőnek vélte az ó-szövevény törvényeit, s viszont eltörölendőnek azon gyakorlatokat, melyek amazokkal ellenkeznek.

S épen ebből a nézetből indult ki a szombatosság s az út, a melyen hozzájutott, mint a következőkből még világosabban kitetszik, épen a fentjelzett észjárás volt. Az erdélyi szombatosság keletkezésekor nem volt egyéb mint Dávid Ferencz tanainak az akkori viszonyoknál fogva könnyen megérthető tulhajtása, vagy helyesebben, szigorú és következetes továbbvitele.

¹⁾ Isten törvényének megtartására tanító ének III. rész 25—6 versszak; 1. a köv. fejezetet.

²⁾ Ez a kézirat is a kolozsvári unitárius főiskolának tulajdona. L. a köv. fejezetet.

¹⁾ *Jakab Elek* i. h. 235 l. és u. o. Egyháztört. Emlékek 47. l.

II.

Milyen körülmények születték Dávid Ferencz tanainak zsidó irányban való tulhajtását. — A szombatosság gyors terjeszkedésének okai. — A magyar közvélemény a zsidókról a reformáció előtt és után. — A zsidókra nézve meglepően kedvező változás okai és jelenségei. — A zsidók és vallásuk magyar költőknél és theologusoknál. — Idevágó szombatos nyilatkozatok. — A szombatosok történetének három korszaka.

Dávid Ferencz halála után hívei egy részének annál gyorsabban és biztosabban kellett oda jutniok, hogy mesterök tanait zsidó irányban tovább fejleszszék illetve tulhajtásák, mivel őket erre mintegy kihívták, sőt egyenesen rávitték.

Dávid Ferenczet zsidónak gúnyolták s azzal vádolták volt, hogy tanai visszavezetnek a zsidósághoz. De ellenségei ezzel nem érték be. Hogy megbuktatását előkészítsék s elítélését igazolják, élükre állították, sőt elferdítették tanait. Olyanokat mondattak vele, a miket az ő tételeiből tán mint következtetéseket le lehetett vonni, de a miket ő maga nem állított soha; de még olyanokat is, a miket az általa felállított hitcikkelyekből még ki sem olvashattak. Megrontására koholt tizenhat hittétele közé oda tették a következő kettőt is:

(II.) »Az a názareti ember Jézus. . . . bár Isten követe, a mit szolt, nem minden Isten szava«.

(III.) »Annak tehát és az apostoloknak szavai a Mózes törvényei és más prófétai jóvendölések mértékére vonandók: a mi azokkal ellenkezik, elvetendő vagy úgy értelmezendő, hogy azok tanával egyezzen; a mi az erkölcsök, az élet és isteni tisztelet egyedüli szabályozója.«¹⁾

Hiába tiltakozott azok ellen, »a miket mások hordoztak körül nevében.«²⁾ Ezen körlevelek által a legtágabb körökben ismertetet állítólagos hittételei alapján történt az ő nyilvános elítélése.

Az unitárius polgárság és nemesség nagy része pedig, mint láttuk, azontúl is kegyelettel csüggött a »nagy martir« tanain, kinek nem csak a nagy tömegben, hanem az unitárius egyház vezérférfiai közt is még mindig akadtak lelkes hívei és nagytekintélyű és tudós védői. Kivált a magyarországi unitárius papság,

mely nem állt a Blandrata s a Báthori Kristóf fejedelem nyomása alatt, érelyesen, mondhatni szenvedélyesen fogta pártját az »elárult« Dávid Ferencznek.

Karádi Pál, a magyarországi unitárius egyházak püspöke, a gyűlölet hangján írt kárhözható és gúnyos levelet intézett a kolozváriakhoz, melyben a leghevesebben megtámadja mindazokat, a kik Dávid Ferenczet feljelentették s elítélték. Hasonló tartalmu levelet küldött a kolozváriaknak Óvári Benedek, simáudi prédikátor, ¹⁾ de még az Erdélyben élő legkiválóbb unitárius tudósok közt is akadtak kik, mint Palaeolog Jakab és Sommer János, védelmére keltek a nagy hitújító kárhözható tanainak. ²⁾

Ezen tények érthetővé teszik, hogy a szombatosság eszméje akkoriban, hogy testet öltön, már csak fölkarolóra és hirdetőre szorult. Mihelyt ez megtörténik, előre látható, hogy a sok unitárius közt, a ki Dávid Ferencz híve maradt, feles számmal találkoznak olyanok, a kik a szombatosságra térnek. Hisz úgy tudták, vagy helyesebben azt hitették el velök, hogy zsidó volt eddigi vezetőjük, egyházuk megalapítója és tisztelve tisztelt feje is, s hogy zsidó tanok voltak azok, melyek miatt martírságot szenvedett. Miért ne lennének tehát zsidók ők is? Ha igaz — s igaznak kellett lennie, hisz ennek alapján itélték el — hogy Dávid Ferencz azt tanította, hogy elvetendő mindaz, a mi Mózes törvényével ellenkezik, s hogy ez »az erkölcsök, az élet és isteni tisztelet egyedüli szabályozója«: miért ne követnék e törvényt ők is? Széltiben hirdették, hogy »Dávid Ferencznek, ha életben maradt volna, az volt szándéka, hogy behozza a zsidóságot s a körülmételést és elvesse az egész új szövetséget«: ³⁾ e szándéknak utólagos valósítása csak üdvös dolog lehetett, méltó arra, hogy felkarolják, érdekében fáradozzanak és ha kell áldozzanak és tőrjenek is érte.

S kivált ezen körülmény magyarázza a szombatosság keletkezését és hamaros terjeszkedését.

A vallásos forrongás e korszakában, a midőn egymás után

¹⁾ Székely Sándor, i. h. 82—81. és Boros György. Kereszt. Magvető. XX. évf. 341. l.

²⁾ Az idevágó védiratokat l. Kereszt. Magvető XX. évf. 161. 341. és 343. l. ff.

³⁾ Aratór (Szántó?) Stephan jezsuita paterusk 1600-ból való jelentése, Archiv d. Vereins für siebenbürg. Landeskunde XIX. évf. 595. l.

¹⁾ Jakab Elek, i. h. 230. l.

²⁾ U. o., 235. l.

támadtak az új felekezetek, igaz, könnyen talált követőkre minden új hit. De a szombatosság egészen más viszonyok közt fejlődött, mint mind a többi vallás.

Nem egyházi tekintélyek vagy tanult theologusok alapították, hanem a nép ölében, mintegy magától keletkezett. Mint kárhóztatott és szigorú büntetés alatt filos tan látott napvilágot. Rejtékben született s abban nevelkedett; nyiltan és szabadon nem léphetett föl soha. A sajtót, melynek az akkori hitvillongásokban oly fontos szerepe jutott, sohasem használhatta; terjesztésére vagy csak védelmére egy könyvet sem tehetett közzé nyomtatásban. Kézírti ima- és énekes-, vagy egyéb vallásos tartalmú könyveit elkobozták, vagy elégettették a hóhér keze által. Híveit üldözték, elzárták, kegyetlenül kivégezték. S ez az új vallás, mely azonfölül még a zsidó rítusok elfogadása által annyi szokatlan nélkülözést és terhes kötelességet rótt követőire, rövid idő alatt számos buzdó hívőre talált s az elejébe gördített mindennemű akadályok ellenére majdnem félszázadon át egyre haladt s mind tágabb körökben valóságos rajongással felkaroltatott.

Ez csak úgy történhetett, hogy az első szombatosok közül sokan, tán a legtöbben csak azért vették fel e hitet, mivel a Dávid Ferenczének tartották s azt vélték, hogy elfogadása által voltaképen megdicsőült mesteröket követik, a mint tényleg dávidisták-nak nevezték is őket.

Hozzájárult egy más, nem kevésbé fontos körülmény.

A zsidókat a reformáció előtt mint az egész keresztény világban úgy minálunk is, a legmélyebben megvetették és megutálták. Az országos törvényen kívül álló, a társadalomból s a tisztességes kereskedelemről kiszorított, ruházatuk s egyéb megkülönböztető jelek által megbélyegzett emberek voltak, a kikkel egy fűdél alatt lakni bűnnek tekintetett. Vallásukról pedig annyit tudtak csak, hogy a valami istenkáromlás, melynél fogva követői a »barmok, vad állatok és pogányok« mellé állíthatók. ¹⁾

Ilyen viszonyok közt egyszerűen a lehetetlenségek közé tartozott volna valamely zsidó felekezetnek keletkezése. El sem képzelhető, hogy akkoriban valaki elfogadhatott volna olyan tant vagy vallásos gyakorlatot, mely a *zsidó* névvel volt megbélyegvezve.

¹⁾ *Kohn Sámuel*, A zsidók története Magyarországon I. 172—5 és 296 l. ff.

Ezen körülmény a reformáció után és annak következtén lényegesen megváltozott. A magyar világban is méltányosabban és kedvezőbben kezdték megítélni a zsidókat. Csak hogy itten a közvélemény e fordulatának fentebb (86—92. l.) felsorolt általános okaihoz még egy speciális ok is járult.

A magyar reformáció csak a mohácsi vész után kezdett nagyobb mértékben terjedni, s épen akkor megszűnt lenni a régi magyar zsidóság. Egy részét Törökországba hurcolták, a többit, kiki az általa birt országrészekből, számüzte János király valamint Mária özvegy királyné. ¹⁾ Azóta a reformáció századában csak a török hódoltságban és néhány az ausztriai határszéleken fekvő városban találunk zsidókat Magyarországon.

A zsidók eltűnésével eltűnt az ellenök táplált gyűlöletnek főoka: a kenyéririgység. Erdélyben pedig már a reformáció előtt is csak itt-ott éltek egyes zsidók; letelepedésöket csak Bethlen Gábor engedte meg 1623-ban. ²⁾ Itten sohasem látták azokat a vörös folttal, csúcsos kalappal és sajátos szabású köpenynyel járó-keelő zsidókat, kiket kereskedők és czéhek mint versenytársakat, polgárság és nemesség mint pénzköleszönzöket s gyakran alkalmatlankodó hitelezöket gyűlölték és megvetettek. Csak a szorgalmasan forgatott bibliából s a templomokban énekeltszóltárokból ismerték öket, tehát mint isten megválasztott népét, mint azokat, kik a pogányság közepette az igaz vallást bírták, az igaz istenért küzdöttek és elvéreztek s így »nagy példát hagyának a kereszténeknek« sőt voltaképen maguk is jó kereszténynek ³⁾ voltak.

Az e korszakbeli költészetben egyszerre dicsősítve tűnnek fel a zsidók. Mig azelőtt még hivatalos okiratokban és helyi törvényekben is mint *gonosz, cselszövö, hitetlen istenáruló* zsidók szoktak szerepelni: ⁴⁾ most Farkas András és Batizi András egyformán mondják, hogy:

A zsidók valának istemek népei. ⁵⁾

¹⁾ *Jászay Pál*, A magy. nemzet napjai a mohácsi vész után I. 24., 33., 90., 145. és 179. l.; *Fraknoi*, magy. országgyűlési emlékek I. 21. és 29. l.

²⁾ *Erdélyi Országgy. Emlékek* VIII. 186. l.

³⁾ *Székely Balázs*, Régi Magy. Költök Tára II. 324 l. 222. sor és *Tinódi* u. o. III. 225. l. 56 sor.

⁴⁾ *Kohn Sámuel*, i. h. 173. l. és 316. l. l. jegyz.

⁵⁾ *Régi Magy. Költök Tára* II. 13. l. 15. sor és u. o. II. 74. l. 3. sor.

Igaz, mind a ketten hozzáteszik, hogy »régen,« még a kereszténység keletkezése előtt volt az így. De a korukbeli zsidók végre mégis ama régi zsidóknak voltak csak ivadékai és vallásuk még mindig amazoké volt; s azért csak tagadhatatlan igazság maradt, hogy:

A tíz parancsolat istentől adatek,
A zsidó népektől el-kihirdetettek. ¹⁾

A magyar laut most dalt zeng »egy zsidó leányról,« Jónás prófétával nem-zsidókkal szemben büszkén elmondhatja:

Vagyok zsidó nemzet,
Félem és rőttegem az mennybéli Istent.

és feunen dicséri »a zsidóknak drága könyveit,« melyek az »élő isten törvénye.« ²⁾ Magyar költők megéneklik a zsidóknak nem csak a biblia által elbeszélte, hanem azon hősiesség harcait is, melyeket a rómaiak s egyéb pogány népek ellen vívtak fővárosuk- és szentélyükért valamint »a szent törvényért és a szombatnak szentültartásáért.« ³⁾ Kegyetlen pogányoknak bélyegzik a zsidóknak és vallásuknak üldözöt; a zsidó vértanukat mint szenteket dicsőítik sőt versenyezve felmagasztalják azt, a miből azelőtt gúnyt üzték volna.

Nem kevesebb mint három XVI. századbeli költő megénekli a jámbor Eleázár főpapot, az anyát és hét gyermekét, »kik megtartották a törvényt s apáik hagyományát és nem akartak enni disznóhúst, s e miatt a kegyetlen Antiochus király által a martirium dicsőségével koronáztattak.« ⁴⁾ A »pogán, kegyetlen

¹⁾ U. o. II. 98. l. 83—4. sor.

²⁾ U. o. II. 81. és 90. l. IV. 210. l. 63—4. sor.

³⁾ *Josephi Judaici... de bello Judaico cum Romanis sat.* (magy. versekben) Debreczen (1582) és *Historia sacra continens proelia ac pugnas filiorum Israel... pro lege sancta et pro sanctificatione sabbathorum* (szintén magyar versekben Debreczen 1583).

⁴⁾ *Bornemisza Miklós*, *Historia* miképpen az szent Eleázár pap sat. (h. n.); *Zombori Antal*, ki Szabó Károly szerint (Régi magy. könyvtár I. 104. l. 203. sz.) szerzője az előttevaló jegyzetben idézett *Historia sacra*-nak, melynek folytatálagos címe: *continens... et mortem Eleazarum... ac Machabeorum septem fratrum... custodientes legem, patri traditionem, non manducantes carnem porcinam, ob hoc ab Antiocho rege saevissimo... martirii gloria coronati sunt*, és végre egy Névtelen, Az istentől Eleázár papról és az kegyetlen Antiochus királyról való historia. Régi Magy. Költők Tára II. 317—24 l.

király« hiába inti, fenyegeti őket, hogy »mind disznó-húst ennének«: ők kijelentik:

Ez mindok állatot nemhogy én megenném
Sem akarom illetnem.

Miként lehetett volna nevenséges, vagy éppen istentelen dolog, ha ezen zsidó ritust elfogadják? Hisz ezzel csak példáját követhetnek azon szenteknek, a kiket a legkegyetlenebb kinok sem birtak rá, hogy megszegjék istennek Mózes által adott törvényét. Azok sem nyúltak a tilos eledelhez; inkább meghaltak és mint dicső vértanúk

Az nagy Úristen országában menének. ¹⁾

Most már nem átalották egymás mellé állítani a *zsidó* és a *magyar* szót. A nyelvtudomány, az akkor divó felfogásnak hódolva, bizonyosnak állítja, hogy a magyar nyelvnek »semmi egyéb nyelvekkel, az egy Sidón kívül, rokonsága nincsen;« ²⁾ ezen zsidó nyelv pedig még az akkori zsidóknak is volt zsinagógai nyelve. A magyar költő most párhuzamot vet a még nem rég annyira megtált és szidalmazott zsidók és saját népe közt és, három különféle szövegben ránk maradt, terjedelmes éneket ír »A zsidó és magyar nemzetről.« ³⁾ A zsidók őstörténetével összehasonlítja a magyarokét, a kiket

. . . ah nagy isten itt mind megszállta,
Mint ah zsidó népet Kánaánnak földében.

Azután dicsőíti a zsidók hőseit és szent és bölcs királyait és melyek állítja a magyar vitézeket, Szent-István, Szent-László és Mátyás királyt. Nabugodonozornak megfelel »az hitetlen török esásár«, Jeruzsálemnek Buda vára;

Ah zsidó népeket isten foglylyá adá
Régen babyloniai királynak,
Magyarokat adá törökök markába;

a zsidók isten igazi igéjének, az evangéliumok el nem ismerése által fejőkre zúditották istennek haragját; ugyanezért, értsd a reformáció visszautasítása és üldözése miatt, kezdenek a magyarok is

¹⁾ Régi Magy. Költők Tára II. 318. l. 24. sor, 319. l. 71—2. sor és 324 l. 221. sor.

²⁾ *Magyar Grammatikatska sat.* (Geloji Katonának *Titkok Titka* ezimű fent idézett munkája mellett) előljáró beszéd.

³⁾ Régi Magy. Költők tára II. 13. l. v. 3. u. o. 375. l.

. . . ugyan járti
Mint ah zsidó népek régen Jeruzsálemben.

Hasonló irányt követnek az e korbéli feddő és siralmas költemények (Jeremiádok). A »Szent Moizes ötödik könyvében« irt »rettenetes veszedelmes átkok« egytől-egyig érték vagy még fenyegetik a magyarokat is; büneik és büntetések hasonlók a zsidókéhoz¹⁾. Jeremiás siralmái, melyek a zsidó nép szenvedéseit elpanaszolják, majdnem szóról szóra átvétetnek mint »Siralma az magyar nemzetnek.«²⁾

Sőt egy régibb unitárius egyházi ének himezés nélkül ki-

¹⁾ Székárosi, Az átokról, u. o. II., 207. l. ff.

²⁾ Toldy, A magyar költészet kézikönyve (1855. kiadás) I. 58—9. l. Toldy megjegyzése (u. o. 55. l.), hogy »a hangulaton s némely képeken kívül, alig van egyéb közösség a magyar dalnok s a zsidó próféta énekeiben«, arra mutat, hogy Toldy, bár kiemeli, hogy maga a költő Jeremiásra hivatkozik, még sem ismert a voltaképi zsidó forrásra. A szóban forgó ének ugyanis Jeremiás siralmái 5. fejezetének bár költői, de azért lehetőleg hű fordítása és huszonkét versszaka pontosan megfelel e fejezet huszonkét versének. Toldy, régibb protestáns énekgyűjteménynek nyomán, csak tizenkilenc versszakot közöl belőle, közte néhányat protestáns szellemben átdolgozva; nála az ének elején hiányzik két versszak, a végén pedig egy. Az egész költemény eredeti alakjában található a régi szombatos énekeskönyvben; 1. a köv. fejezet tartalomjegyzékében a 85. szám alatti éneket. A Toldynál hiányzó első két versszak a következő:

Ezek hívek az szent ige, kít követnünk kell,
Hogy ez világ népeivel mi ne vesszünk el,
Az Izrael népeivel ne tévedjünk el,
És ne éljünk pogányokkal hamis kenyérrrel.

Jeremiás Izraelnek romlását látta,
Nagy keserves siralommal azt megsiratta,
Szántalan sok rabságokat szána és bána,
Többi között a próféta ezeket írta.

Az utolsó versszak így hangzik:

Az siralmas Jeremiás az 6 könyvében
Ezt írta be mindeneknek üdvességében,
Mind jókat követhessünk mi életünkben,
Atyaíúi szeretetet tartunk lelkünkben.

Az utolsóelőtti versszak pedig, mely Toldynál így végződik:

»Kegyelmes uristen! tarts meg az mi hazánkat,
Dicsérhessünk mind örökké, te szent háromság«

a szombatos énekeskönyvben, mely még számos egyéb érdekes eltérést olvasatot mutat, mint már a rimelés bizonyítja, helyesen ekkép hangzik:

Kegyelmes Istenünk, tarts meg az mi hazánkat,
Adj földünkben, mert ideje, jámbor urakat.

mondja, hogy isten előtt kedvesebb a zsidó, mint a magyar nép: amaz »istení kézzel plántált szőlőgyümölcs, »a Jáfet pogány maradékiából kikerült magyar nép »csak vadfa oltott ága.«¹⁾

Ilyen felfogások mellett a zsidókat többé nem nézhették le úgy mint azelőtt, kivált vallás dolgában nem. Maga Geleji Katonna ugyanabban az unitáriusok ellen irt könyvében, a melyben azoknak szemére lobbantja, hogy tanaiik a zsidósághoz vezetnek és vérfagyasztó kegyetlenséggel nyilatkozik a zsidók ellen, nemcsak egyre utal a bibliai héber eredetijére s a »zsidó szók« igazi jelentőségére²⁾, hanem még idézi »a Barachiás-t, a Rabbi Lévit-t, a Jonathan Chaldaeust« és sürűn hivatkozik »Rabbi Moses Nachmanides«-re, »Aben-Ezra Sidó«-ra, a talmud bölcsseire, sőt a kabbalisztikus Zohár-ra,³⁾ mely zsidó tekiütelyeket persze csak Buxtorf és mások fordításaiából ismeri. S Enyedi György, az unitáriusok szuperintendense, még a szombatoság virágzása idejében is állítja: hogy az »Christus és az Apostolok nem ellenkednek Mosessel.« Az ellen pedig, »hogy az Elohim három személt jegyezzen« a bibliában, egyebek közt felhozza: »Czuda dolog az, hogy a Sidó nyelvnek tulajdonságát az Deákok értik jobban a Sidóknál. Az Sidók, noha mindenkor olvasták ezt az Moses írását, de mégis soha azt nem vélték, hogy itt az Istenbe sokaságot értesen: amazok penig az idegen nyelvben mint jövevények fel találták azt, a mit a természet szerint való Sidók nem tudtanak.«⁴⁾ Más szavakkal: a biblia olyatén magyarázata, melyet a régi zsidók nem ismertek és mely csak a kereszténység keletkezése után jött forgalomba, helyes nem lehet.

Mindezekből kiviláglik, hogy a zsidó szó kivált Erdélyben, s ottan kivált az unitáriusok közt, most már korántsem gyakorolta azt a visszatartó, megvetést keltő hatást, a melylyel azelőtt járt. Zsidó és hitetlen megszűntek azonos fogalmak lenni. Valamely vallásos felfogás vagy gyakorlat helyes, sőt »jó keresztény« lehetett, noha zsidó volt, vagy tán épen azért, mivel az volt. A Dávid Ferencz állítólagos zsidózásáról terjesztett hírek

¹⁾ L. az idézetet Kordos Albert, A XVI. század magy. iymni költésze 43. l., 2. jegyz.

²⁾ Titkok Titka 22., 24., 308., 807. l. sat.

³⁾ U. o. 23., 28., 499. l.

⁴⁾ Enyedi György, Az ó- és új testamentombeli helyeknek magyarázatok sat. 6. és 13. l.

mellett kívált ezen megváltozott új nézetek megértetik velünk, hogy annyian találkoztak, kik a zsidó rítusok tényleges elfogadásától nem riadtak vissza. Csak most történhetett, hogy a szombatokosok emelkedett öntudattal elmondották a feddő szavakat:

Halld meg vak világ ezt, nyisd rá elmédet,
Értsed nagy tévelygésedet, mely állja szivedet:
Zsidó név nagy ríttság nálad s utálad,
Zsidó hitet rágalmazod, untig szidalmazod; ¹⁾

csak most vált lehetővé, hogy a *szombatos* vagy *zsidózó* elnevezést nem gúnynévnek, hanem a többi világ által félremagyarázott tiszteletnévnek tekintették, melyet büszkén viseltek s a melyről a vértanúk megadásával és lelkesedésével elénekelték:

Örülünk mi ezen, noha ők nem tudják,
Hogy mely törvényedet jegyül fíadnak,
Adtad zsidóságnak,
Ők szidalom helyén minket avval hínak.

Rólunk nem rázzuk le szent szombatod nevét
Szombatosok leszünk, mert Sátán erejét
Elálljuk nagy mérgét,
Tűréssel meggyőzzük sok kegyetlenségét.

Vigasság az nekünk, hogy szent törvényednek
Bélyegét viseljük, nagyságos jegyednek, ²⁾
Szombat ünnepének,
Népei így vagyunk Uri Felségednek. ³⁾

* * *

Az eddigiekben ismertettük a szombatosság előtörténetét, illetve azon tényezőket, melyek megmagyarázzák keletkezését és érthetővé teszik későbbi történetét.

Maga e történet három pályaszakon megyen keresztül. Világosan megkülönböztetjük benne a fejlődést, a virágzást s végre a hanyatlást.

E szerint három időtartamra nézve nagyon egyenlőtlen korszakra oszlik a szombatosság története.

¹⁾ L. a következő fejezetben a régi szombatos énekeskönyv tartalomjegyzékében a 109. szám alatti éneknek »A z a p o s t o l i i g a z h ű t r ű l e« című III. részét, 1. verssz.

²⁾ A szombat *jegy*-nek nevezetik Mózes II. k. 31., 13. és 17. szerint.

³⁾ A következő fejezet tartalomjegyzéke 43. szám alatti énekének 11-13. verssz.

Az *első korszak*, mely még *határozottan keresztény állásponton mutatja a szombatosságot*, 1588-tól 1621-ig terjed, azaz az új felekezet keletkezésétől Péchi Simon főkancellár bukásáig.

A *második korszak*, melyben *mindinkább zsidó álláspontra helyezkedik a szombatosság*, tart 1621-től 1638-ig, azaz Péchi bukásától az úgynevezett »dézsi complanatio«-ig.

A *harmadik korszak*, melyben *tényleg a zsidóhitet felkarolták a szombatosok*, magában foglalja azt a két századnál hosszabb időszakot, mely lefolyt 1638-ból 1869-ig, azaz a »dézsi complanatio«-tól egész a szombatosoknak a zsidó hitre való nyilvános áttéréseig.

E korszakok tartalma és jelentősége megfordított viszonyban áll tartamukhoz.

Az első kettőben, mely mindössze csak ötven évet számít, a szombatosság életerős, terjeszkedik és irodalmi tevékenységet fejt ki; a kerek számmal kétszázharmincz évre terjedő harmadik korszakban ellenben egyre hanyatlik, úgy szólva csak tengődik.

Budapest.

KOHN SÁMUEL.

(Folytatása a jövő számban.)

Nágara Izraél.

II.

Nágara Izraél anyagi helyzetére és állására is befolyással volt e költemények hatása.¹⁾ Hitközsége — mint ez rendszeren történni szokott — részt vett a dicsőségben, mely volt rabbijának gyermekét és az ő gyámoltját érte. A szeretet, a melylyel eddig körülvették, tiszteletté és bámulattá változott. A damaszkusi szefárdi hitközség nagy fontosságú hivatalos levelezéseit a héber nyelv kezelésében oly kiválóan bizonyult Nágárára bízta,²⁾ — egy kissé modern fogalommal élve — ő a *hitközség titkára volt.*³⁾ Mielőtt Nágara állásáról bővebben szólnánk, bizonyára szükséges lesz magának a hitközségnek helyzetéről megemlékezni.

A törökországi zsidók helyzete ezen időben eléggé kedvező volt és épen ebben találhatjuk meg egyik főokát a török földön virágzásnak indult zsidó irodalmi működésnek.

Ama vezérszerepet, melyet Spanyolország elveszített és Németország akkor még meg nem szerzett, a törökországi zsidóság bírta hitrokonai között. Magában az államban igen jelentékeny helyet foglalt el a török zsidóság. Az épen elhunyt hatalmas zsidó államférfiu *Don József* naxosi fejedelem állását a nem kevésbbé

¹⁾ Itt emlitem meg *Steinschneider* azon állítását (*Polemische Literatur s. v. Nágara I.*), hogy Nágáranak apja követője volt a damaszkusi rabbiszékben. Ez állítás minden alapot nélkülöz, de lehetetlen is. Bizonyára a nagy bibliografus ezen adata véletlen tévedésen alapúl.

²⁾ Így p. a hirneves *Abraham Halevy ibn Megas* konstantinápolyi orvost hitközsége nevében hívja Damaszkusba, ami magában is igen érdekes kortörténeti adat és a hitközségek működésére fényes világot vet. (Mémé Izraél 144. b.) Ugyancsak ő ajánlja föl a község megbizásából a jeruzsálemi Maszód Judának a damaszkusi rabbiszéket (U. o. 145. b. V. ö. *Conforte* 39. b.)

³⁾ כִּי עֲדָה דְּמִמֶּנּוּ מְבִיאֵת, mondja a *Mémé Izraél* bevezetésében.

jelentékeny *Askenázi* (Tedeschi) *Salamon* foglalta el és épen ekkor állott hatalmas befolyása tetőpontján s nem is késett soha azt fölhasználni, midőn hitrokonai megvédéséről volt szó. De *Salamon* korántsem állott egyedül, hanem kivüle még igen számos férfiu és nő¹⁾ birt közvetlen vagy közvetett befolyással a szultánra.

Természetesen a fővárostól távolabb fekvő vidékeknek zsidó lakossága — és így Damaszkus és vidéke is — inkább ki volt téve az egyes pasák önkényének és szeszélyének, de helyzetük össze sem hasonlítható a németországi zsidók ugyanez időben való szomorú állapotával, melynek vérfagyasztó adatait *Zunz* állította össze (a »*Synagogale Poesie*« 2-dik szakaszában).

Nágara igen jól ösmerte a konstantinápolyi zsidók befolyását az udvarra és igyekezett titkári állásán összeköttetést a damaszkusi és konstantinápolyi zsidók között állandóan föntartani.

Midőn akár Damaszkus, akár a körülfekvő helységek zsidósága a pasák önkényes rendeletei által sanyargattatott, Nágara volt az, ki meghatóan írt leveleiben erről a konstantinápolyi hitrokonokat értesítette.

Midőn a virágzó *Zefath* zsidó lakosságát az ottani pasakényszeríté kiköltözni, Nágara sietett erről a damaszkusi hitközség nevében a konstantinápolyi előkelő zsidókat értesíteni, hogy használják föl befolyásukat a szerencsétlen zefathiak érdekében.²⁾ Hasonlóan, midőn saját hitközsége szenvedett ilyenmő önkénykedések alatt.³⁾ Nágara ezen levelezéseiben a »*takkif*«-ok történetéhez is lelünk egy kiváló nevet és ez *Szangi Meir*, konstantinápolyi zsidó, Nágáranak, úgy látszik, személyes ismerőse.⁴⁾ Nem csoda, ha ily módon hire úgy Damaszkusban, mint egész keleten folyton növekedett. Minden oldalról tiszteletben és elismerésben részesült; úglátszik, hogy külön iskolája — béth hamidrás — volt Damaszkusban, melyet a hitközség előkelőbb tag-

¹⁾ Így *Kiera Eszter*, *Askenázi Salamon* özvegye és mások. L. *Gratz* IX. 458 és k.

²⁾ *Mémé Izraél* 159. a. Ezen adat megerősíti azon állítást, melyet *Charrière* közöl ezen zefathi szerencsétlenségről; nem szükséges tehát föltennünk, hogy ott *Zefath* és *Tiberias* föl van cserélve, a mint *Gratz* vélekedik. *Gesch. d. J. IX, 444, 1. J.*

³⁾ *Mémé Izraél* 159. b.

⁴⁾ U. o. 159. b. és 160. a. A név maga említve van már *Conforte*-nál 39. b. és 42. a.

jai is látogattak.¹⁾ Korának legkiválóbb zsidó tudósaival és költőivel levelezésben állott, így: Bérab Jakob-,²⁾ Bérab Mósé-,³⁾ Askenázi Beczaléllal⁴⁾, kinek haláláról megható emlékbeszédben emlékszik meg⁵⁾, továbbá Lachmi Ábrahám és Jabez Salamon költőkkel. Azon kívül magánosok kértére ünnepi alkalmakra számukra alkalmi iratokat írt.⁶⁾

E héber levelek messze földön mintaképen bámultattak, úgyannyira, hogy *Cháim ibn Cháim* ösztönzésére leveleit egybegyűjté és hat csoportba rendezve Velenczébe küldte kinyomatás végett, a már akkor teljesen elkészült Zemiróth Izraél folytatásaként, mint a czimlapon említi, oly czélból, hogy az ifjúság tanulja belőlük a héber nyelv művészi és szép kezelését és ez az elbizakodottnak épen nem mondható Nágara szájából bizonyára igen sokat jelent.

A Mémé Izraél — ez a gyűjtemény czíme — tartalmaz csoportok szerint, hivatalos, baráti, magán-leveleket, vitázó s satirikus tartalmúakat és végül gyászalkalmakra írottakat. Az egész gyűjtemény emelkedettebb helyekben és elmés szójátékokban bővelkedik és ha nem is költői, de kortörténelmi szempontból nagy fontosságú. A kiadó, helyesebben a sajtó alá rendező, Gerzson Izsák, toldaléklul hozzászátolta még a gyűjteményhez Nágaraának egy kisebb homiliaszerű iratát, mely épen a kiadó kezeiben volt, czíme *Meszáchéketh bethébel*.

E munka megjelenése után Nágara még egy darabig Damaszkusban élt. Vajjon hitszónoklatokat tartott-e ott, nem tudjuk és nem is valószínű; ellenben biztosan állíthatjuk, hogy különböző alkalmakkor a környék városaiba járt szónokolni.⁷⁾

Körülbelül 1610 táján hivatott meg Gázába a rabbiszéke,⁸⁾

¹⁾ Erről csupán egy elszigetelt adatunk van M. Jz. 148. a.

²⁾ U. o. 152. a.; ³⁾ 149. a.; ⁴⁾ 140. a.; ⁵⁾ 165. a.

⁶⁾ Igy búcsúleveleket, vagy lakodalmi és házfelszentelési alkalmakra. U. o. 140. b. 140. b. stb. stb.

⁷⁾ Főntebb láttuk, hogy Vital öt Gubáiban hallotta szónokolni.

⁸⁾ Többen (Graetz, Duker) nem vesznek tudomást róla, hogy Nágara rabbi volt Gázában, pedig Conforte Dávid ezen állításához kétség nem fér. Először, mivel Conforte alig egy emberöltővel élt későbbben Nágaraának, sőt ifjabb kortársának mondhatjuk, másodsorú mivel Conforte saját albeszélése szerint 1645-iki jeruzsálemi útja alkalmával hosszabb ideig tartózkodott Gázában, hol költőnk főnök, hivatalbeli utódjának, előadásait hallgatta. Conforte az anyagot gyűjtötte munkájához a »Kóre haddóroth«-hoz és bizo-

mely hitközség akkor a tekintélyesebb és mértékadó hitközségek közé tartozott.¹⁾

Nágara ezután sem szünt meg dolgozni, azonban — úgy látszik — erejét már az első gyűjtemény megjelenése után a költészet és egyéb komoly tanulmányok között osztotta mag. Még a Mémé Izraél megjelenése (1605) előtt készen volt a »*Pic'el Óhébe*« című Jób-kommentár, később a »*Maarkhoth Izraél*« pentateuch-kommentár. Ugyanekkor kezdte, de csak pályája végén fejezte be a »*Mikvé Izraél*«-t, mely 40 prédikációt tartalmazott.²⁾ Conforte Dávid még mind a hármat látta kéziratban, a Széder haddóroth szerzője azonban már egyiket sem ösmeri; reánk nézve szintén ösmeretlenek.

Ezek mellett azonban korántsem szünt meg a költészet terén működni. Lelkének enyészhetetlen ifjúságával és erejével írta meg későbbi költeményeit. Az indulatok ereje nem gyengült, a költői föllengés nem lassult, csupán a nyelvkezelés vált művésziessébbé, választékosabbá és csakis ez különbözteti meg őket az ifjabb termékektől. Ezen későbbi költészeti műveket a Seérith Izraél cím alatt gyűjtötte össze.

E gyűjtemény tudtommal négy kéziratban maradt fenn, és pedig egy a bécsi udvari könyvtárban, melyet Friedländer M. H. használt, egy Amsterdamban, melyről Pollák G. ad értesítést a »Hakarmel« II. k. 283. lapján; a másik kettő és pedig egy nagyobb 8-rét és egy hiányos 12-rét alakú kézirat Kaufmann Dávid tanár úr birtokában, mely utóbbiak legszívesebben lettek rendelkezésemre bocsátva.³⁾

Ezek nyomán a »Seérith Izraél« nagyon sajtószertű beosztásáról győződhettem meg. A gyűjtemény a török és perzsa énekekben szokásos hangnemek szerint 12 részre oszlik. Minden csoport egy ilyen hangnemre van szerkesztve és mindegyiket hangneméhez tartozó rövid »*fitichath*« פתח פתח (ouverture) előz meg. Legelől és legnagyobb számmal vannak a »*rószet*« hangnemre

nyára hosszabban kérdezősködött az apáról; innen van, hogy Nágaraának összes kéziratban levő műveit ösmeri.

¹⁾ David ibn Zimra első sorban hivatkozik e község minhádjára. Resp. 4. sz.

²⁾ Lásd Mémé Izr. bevezetés 139. b.

³⁾ A »Zemiróth Izraél« ritka velencei kiadását Bacher Simon ur bocsátotta rendelkezésemre.

írottak, mely perzsa zenei műszó bizonyos egyenletes ütemeket jelent. Nagyobb csoporttal bírnak a *chuszeine irake zenbuli busze-lik* stb. hangnemek. Ami variáció az egyes hangnemekben belől előfordul, az itt is az egyes arab és török dalok *lchan*-jával (ad notam) van megjelölve. ¹⁾ A Friedländer M. H. által Bécsben 1858. kiadott »Pizmonim« alig egy negyed részét tartalmazza az előttem fekvő kéziratokban található költeményeknek. ²⁾

E két különböző kezek által írt kézirat nyomán a Seérith Izrael« költeményeinek számát 450-ben állapíthattam meg. Eszerint Nágáranak nem 470 költeménye maradt összesen reánk, mint azt Zunz hitte (Literaturg. 419. l.), hanem *nyolcszáznál* alig néhányal kevesebb.

Meddig viselte Nágara rabbi hivatalát, és mely évben szólítá el onnan a halál, erre nézve határozott évszámot nem mondhatunk. A »Kóre haddóróth« többször idézett helyéből az tűnik ki, hogy 1630-ik év táján még hivatalában volt. Így halála évétől 1635-ik évet vehetjük föl. Holta után érdemei játalmául a hitközség fiát Nágara Mózzest ültette helyébe, kit Conforte 1645-ben hivataloskodása közben talált.

III.

Nágara költészete csakhamar követőkre talált, kiket annak költeményei és sikerei egyaránt ösztönöztek. Mődukban áll négyet megnevezni. Egyet, *Ganzo Józsefet*, már Conforte Nágara követőjének nevez (50. a.) A többi háromról Pollák G. értesít bennünket (Hakarmel II. 293). Neveik: Abasz Móse, Amigó

¹⁾ E többnyire perzsa zenei műszók magyarozatát *Vámbéry* tanár úrnak köszönöm.

²⁾ Friedländer kiadása 120 költeményt tartalmaz. A cím már maga is hibás, mert »Seérith Izrael«-nak kellett volna maradnia. Ezt a címet adta neki maga a szerző, ezen cím áll a kéziratok minden egyes lapján és ezen név alatt ismeri a Kóre haddóróth, a Szedér haddóróth és a Sem haggedólim. A Pizmonim cím épen úgy illik ezekre, mint többi költeményeire. Megjegyzendő, hogy a német cím »Hymnen« nem kevésbé helytelen, mert ezek nem himnuszok. Fr. a Pizmonim szót fordítja ezzel, pedig e szó nem jelent himnusz. (A szó eredetére nézve lásd Zunz Gottesd. Vorträge 383. l. és Duker Z. G. n. h. P. 37. l.) Természetesen mindezeknél nagyobb baj, hogy egy lapja sincs e 18-rét kiadásnak szembeötlőbb hiba nélkül, melyeknek egy nagy része föl van sorolva. Hamagid, 1868. 350. és 357. lapján.

Izsák bar Chananja, Abtaljon bar Mordechaj. ¹⁾ Költeményeiket Pollák Nágara költeményeinek főntemlített kéziratával együtt kötte válalta. Bennök Nágara utázozóit véli fölismerhetni; mindhárom idegen melódiákra írta költeményeit Nágara példája után.

Nágara korában a sziddur, machzór és egyéb liturgiai imakönyvek már teljesen meg voltak állapítva. A XVI-ik század végén annyira szentesítve voltak a gyakorlat által, hogy új részletek többé alig juthattak bele. Nágara költeményeinek hatását fényesen jellemzi az a körülmény, hogy a megszokottság által emelt határokat áttörni képesek voltak. Utána ez többé elő nem fordul. Sajátságos, hogy leginkább az olasz ritualéba nyertek fölvételt, miért is a Szed. haddor. szerzője olasznak tartja. ²⁾ Ezen rituále 10 költeményt vett föl Nágaratól. ³⁾ Legismertebb a חַדְוֹן הַיְיָ , melynek szerzőjéről sokan — az akrosztichon daczára — Juda ha-Chászidot tartották. ⁴⁾

Zunz nem habozik őt »százada legnagyobb zsidó költőjének« nevezni és ez bizonyára a legkevesebb mit Nágara megérdemel. Nágara korának zsidó költőivel nem hasonlítható össze, mert ezeknek költeményei csakis külalakjuk folytán tarthatnak igényt e névre. Igaz nem találjuk nála a gondolatok ama merész röptét, a széles szemkért, ama meglepő világnézetet, melyet a spanyol kör költőinél bámulunk, melynek utolsó s bizonyára nem méltatlan tagja maga Nágara Izraél.

A kabbalisztikus világnézet, melynek meg nem hódolt, de a melyvel küzdenie kellett. ködös homályával eltakarta előle a messze kilátást, úgy hogy kizárólag magából, mélyen és hevesen érző szívéből lehetett merítenie költészetének összes anyagát. És bár e szív elég gazdag volt érzelmekben, bár e forró érzeményeket méltó és hatalmas szavakkal tudá tolmácsolni nem lehet tagadni, hogy — daczára a nagyon is változatos külalaknak — valamennyi költeményeiben bizonyos egyformaság uralkodik.

Bármely hangból indul ki, szíve mindenütt visszatér a sze-

¹⁾ Az első Conforte is említi és büszkén nevezi rokonának. Magnéziában élt, hol mint tudós és költő, de főleg mint orvos nagy hírnévé állott. Később a király udvari orvosa lett, mely állásában naponként 20 frtot (ס'ד"ט) kapott a királytól.

²⁾ Szed. had. 12. c. V. 6. *Azulai* II. 46.

³⁾ Főlszámlálva *Zunz*, Literaturg. 419. l. v. 6. Ritus 56. l.

⁴⁾ Catal. Bodl. II. s. v. Nágara.

retett Izráel néphez, ennek megváltásáért könyörög, annak szenvedéseit panaszolja. Ha lelkét a legigazabb isteni szeretet elragadja, ha a zsoltárköltők szellemében az Örökkévaló mindenhatóságát és dicsőségét zengi, nem tud mást mondani e hatalmas Istennek, minthogy építse már föl mindenhatóságában Czion templomát és vigasztalja annak gyászolóit:

Istenem! erős védelmem!
Gyógyítsd be szívem baját!
Oh hallgasd meg gyenge szómat
S meg ne vesd ajkam dalát.
Építsd újra a szent várost
Oltalmam kösziklájja.
Oh ne hagyj, hogy segedelmed
Néped hiába várja.

Csupán azért zendül lantja, ezt várja oly türelmetlenül oly nehezen.

Ki fönt lakol a mennyekben,
Üdvaram építsd fel!
Szabadulásom óráját
Istenem hozd közel.
Czion szentélynek hegyére
Nyájaimat vezesd fel,
A szenvedések vermében
Néped oh ne felejtsd el!

Majd lefesti Izráel sanyarúságát, kit az ellenséges népek mint ragadozó állatok vesznek körül. (Steinschneider, Polem. Lit. 280.)

Mióta engem elhagyál
A nap leégetett
És én epedve szüntelen
Várom megjöttedet.
Azóta nyugtot nem talál
Szerelmesed sehol,
Kinok között vár, míg reá
Szabadulást hozol.
Dühös orosz lány tépi szét
Medve tapodja el testét.

Igy váraozik kimondhatatlan kínok között kedvesére, vőlegényére az elhagyott szerető. És az nem maradhat már soká, nem késhet tovább. A költő lelke már látja a boldog időt és föl-szóltítja a menyasszonyt, hogy siessen kedvese elébe.

Menj kedvesem, menj az útra
Mely díszkertedhez vezet!
Halld oh halld a hívő hangot
Mely immár megérkezett.
Eljött a születnek napja
Kerted hűs árnyékot ad:
Dicsőséggé változtatom
Által gyalázatodat.

A következő költemény (Ólath Sabbáth 45.) zombati ima, mely csakhamar a szent templomért való könyörgésbe csap át:

Szállj el tőlem édes álom!
Istenemet kérni vágyom:

Lábam törből míg kimentí,
Könyörgök hozzá folyton;
Vaslánczaim ha eltörte
Hála dal kél lantomon.
Esdve szüntelen könyörgök,
Míg felém fordul megint,
Csüggedt lelkemnek kiáltom:
Bizz! Az Isten rád tekint.

Isten emeld föl karoddal
Cziont, mit elpusztítál,
Teljesítsd be már a reményt
Melyet nekünk nyujtottál.
Te ki emelsz és sülyesztel,
Nézd mint eltiportatánk.
Idézd föl a mult csodáit,
Kegyelmedben nézz le ránk.

A következő költemény (Pizmonim 1.) egyike a legjellemzőbbeknek Nágara költészetére nézve. A szerelmes biztató hang, melyen Isten Izráel községéhez szól mindenesetre különös, de egyúttal igazán költői:

Hegyeknek zergéje, szép mint a Libanon!
Völgyek szép rózsája, viruló lilium!
Mézédes ajakad dalokban újongjon
Visszatérsz illatos hegyedre, halmodra.

Nézz körül s tekintsd a bátor zergéket
Fiaid vágyódva fölkeresnek téged.
Vadak körmei közt nem hagyom én őket,
Irgalommal nézek szent dicső lakodra.

Újongj hát üldözött, dicső dalt énekelj
 Örvendj! itt az idő, hogy a sárból felkelj;
 Nem tespedsz el ottan, én magam hozlak fel,
 Segítek, eljövök vigasztalásodra.

Dicső a hölgyek közt, minő lesz szépséged!
 Királyok, vezérek ápolnak majd téged.
 Csendes vízfolyásként leszen békességed,
 Szent várost építek újra romjaidra.

Az a szerelem végtelen, mely az elhagyottat kedveséhez köti. Ezt meg nem törheti semmi, ki nem olthatja semmi, hiszen ez tartja föl benne az életet. Vőlegénye az ő egyetlen vígasza és az eljön, el nem maradhat; ezen kételkedni nem csak nem szabad, de nem is lehet.

E vonzalom festésében éri el Nágara költészete tetőpontját. Midőn ezt zengi, a próféták szelleme szállja meg, lantja a zokogást hallatja, mely a templom romjai között föl-föl hangzik, és a nyelv visszanyeri azt a zománcot, melylyel egykor a rég letűnt boldogság napjaiban ékeskedett.

Hogy ne gyujtotta volna ez föl a kabbalisták lelkét, hogy ne ragadta volna el az egész keleti zsidóságot; hiven festik ez elragadtatást a Lurja szájába adott szavak: Nágara költeményei kiválóan kedveltek az égben és az angyalok örvendenek rajtuk.¹⁾

¹⁾ Nágara költeményeiből *Sachs* fordított németre három, Busch Jahrbuch V. kötetében, és kettőt *Bacher Simon* a Jüdische Gemeinde- und Schulzeitung 1873. 141. és 146. l.

Berlín.

VAJDA BÉLA.

IRODALOM.

HÉBER LANT.

Szenttörténeti tárgyú költemények. A család és az iskola számára. Irta: *Hoffmann Mór*. II. kiadás. Budapest, 1881. — Könnyek, költemények. Irta: *Veszprémi Soma*. Veszprém, 1885.

Egy időben, mint a miénk, melyben fűhöz-fához kapunk és minden követ megmozdítani akarnánk, hogy a vallásos érzületet fölébresszük és ébren tartsuk, éppen nem esik rosszul látni, hogy zsidó tárgyú, vallásos irányú és népünket jellemző költeményeket irnak és kiadnak. (Ha vajjon olvassák is?) Sok más között ezek is hathatós szer lehetnének a Jónaként mélyen alvó vallásos lelkesedést felkölteni és a zsidó tudatnak a légmentesen elzárt szivekbe valahogyan utat nyitni.

Ime két füzetke, melyek egyike csupa szenttárgyú költeményeket tartalmaz, a másika egy-egy zsidó jellemet tüntet föl.

Az első irány hazánkban egészen új valami — ami fölött különben csodálkoznunk nem kell. Mert mi magyarországi zsidók mindenben olyanok vagyunk. Ahol mások már az Omegához értek, ott mi még jóformán az Alfát se kezdtük. Frankl L. Á., Philippon, Sachs, Wertheimer és sok egyéb hirneves férfiú Izrael történetéből és vallásos életéből fontos és szívemelő mozzanatokot költői lélekkel feldolgoztak és költemény formában — »arany almákat ezüst foglalatban« — eléadtak. Kettős lehet a haszna ily formájú költeményeknek: erősítik a zsidó érzést a zsidóban, érdeket keltenek történetünk és vallásos gondolataink iránt a más hitfelekezetekben.

Hoffmann őszintén iparkodik e czélt elérni és ebben méltán elismerést is érdemel. De — nem költő. Tud lelkesedni, de nem lelkesíteni; tud egy történeti személyt vagy eseményt költőileg felfogni, de nem tudja egyszersmind költőileg értékesíteni, művé-

szieszen feldolgozni, kikerekíteni. Nincs erő fantáziájában, nyelvben — bár helylyel-közzel szép — nincs hatalom, gondolataiban kevés a magvasság, nincs magasröptűség. Már pedig, ahol ez hiányzik, ott költeményről bajosan lehet szó. Például »A Teremtés« milyen fárasztó! Vagy a »Szombat« mennyire untat és költőtletlen! De azért talál ám az ember közülök néhány csinosat is, mint pl. »Az első köny.« »Mózes halála.« — A »Kol nidré« gloriifikációját nem helyeselhetjük, főleg, ha távolról sem tartalmazza azt, amit H. benne találni akar. Hogy szerző »A tizvértanú« cz. költeményt miért tartja »balladá«-nak, nem értjük. A »Chanukka« (így és nem »Chanukah«) cz. költemény utolsó (de még utolsó előtti) strófáját nem értem. Mert hogy mondhatjuk, hogy a Chanukka-mécseket a »jelen« vagy a »jövő« emlékeül gyújtjuk? Talán inkább hálaképen és buzdításul. Emlék csak a multra vonatkozhatik. »Bélsaczár«-ban (így és nem Belsazar) a szerző szerint két kéz irt, de mit tegyünk, ha Dániel könyve egy kéz újjait említi csak?

Hogy külsőségekről is szóljak, szemére kell hányuom a szerzőnek a héber szók egészen rossz átírását. *S' mah Jiszrael, Sodom, Absolom, Belsazar, Kol nidréh, Rosch Haschono* e. h. Semá Jiszráél, Szodom, Absálóm, Bélsaczár, Kol nidré, Ros hassáná s más ily apróságok.

De — mint mondánk — az irány, melyet H. úr megkezdett és eddigelé egyedül képvisel, dicséretet érdemel. Vajha akadna költőnk, ki tovább folytatná!

Sokkal több tehetséget mutat Veszprémi költeményeiben. A költemények — csak a zsidójellemüekről szólok, a *lyriaiakat* (így két ízben) mellőzöm — magukban valóban szépek. De neki meg az a hibája, hogy nem ismeri a zsidó tiszta családi életet, a zsidó férj és feleség világszerte híres hűségét — különben nem rajzolna valóságos ördögöket. Így zsidó jellemet nem szabad ferdíteni, s oly képet, mely a valóságnak nem felel meg, festeni nem szabad.

Azután nem ért a zsidó szertartásokhoz. Pl. a »chérem«-mel való sujtást egészen önkényes módon tünteti föl, nem törődve azzal — vagy jobban mondva nem tudva azt — hogy e czeremóniának bizonyos módja, szokása van, mely szerint végbement. De annyit mégis tud, hogy a zsidó halotti ima »Kádes.« (Bocsánat uram: »Káddis.«)

Ezen irány — értem zsidójellemek költői feldolgozását — hazánkban még sem oly annyira új. Kiss Józsefünk mesterileg ért hozzá és szerzőnk teljesen az ő hatása alatt is áll. Csak hogy felfogás dolgában eltér a mestertől és nem — előnyére. Mert Kiss a zsidóban embert fest, emberi vonásokkal, emberi érzésekkel és indulatokkal, hibákkal és erényekkel. Veszprémi csak szörnnyeket tud belőlük csinálni. Tanuljon és fejlődni fog. Költői tehetségnek bizony nincsen híjával.

Budapest.

FISCHER GYULA.

JÚDA HALÉVI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Jöjjön gazdag és a szegény.
Fényben áll itt a völgevény;
Rajta, jerünk,
S legyen velünk
Öröm, jókedv, vígadalom.
Készen vár a lakodalom.
Nézzetek csak: ő mint örül.
Álmodik a menyekzörül.

A kedves őz felvidul ma,
S szüzek között megindulva,
Mint királynő,
Úgy kivál ő;
S a szerelem énekével
Kedvese hogy most elé kel,
Súgja-búgja oly édesen:
»Jer hát hozzám, én édesem!«

Mint ujjong e nemes tömeg,
A zaj dalon, dalon tör meg;
Im azt dallom,
Im azt vallom:
»Örüljetek, kedves hívek,
Vigadjatok, ti lü szívek.
E napot az isten adta,
Kéjre, kedvre! vígan rajta!«

Völgevénye úgy nézdeli,
Nézi, nézi: minő deli!
Feje szédül
Termététül;
Mint királynő ül melléje,
S oly boldog így völgevénye.
Oldalán ül, kéz fog kezét —
Mily fenséges e környezet!

Öröm ragyog e két képen,
Maradjon az mindig épen!
A regg pirja —
S alig bírja
Szemünk e fényt, oly kábitó,
Andalító, oly csábító . . .
Virágzó fa e mátkapár,
Fa, melyet mos esüdes vizár!

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

A szombat a középiskolákban.

A M.-Zs. Szemle mult havi füzetében közzétett Főtisztelendő Hochmuth Ábrahám ur cikkében foglalt nézetet — a középiskolákba járó izr. tanulóknak a szombati írástól való felmentését illetőleg — nagyon helyeslem. Saját magam — s mint hiszem — az összes vallásos izraeliták véleményét tolmácsolá nevezett főrabbi akkor, midőn a nagyméltóságú vallás s közoktatásügyi miniszter ur mult év december 12-én 49225 szám alatt kibocsátott ama rendeletét, mely szerint a középiskolákba járó izr. tanulókat csak kivételesen s akkor menti fel a szombati írástól, ha azok rabbi fiai vagy rabbipályára készülők — nem helyesli.

Hiszen szent vallásunk törvényei nem tesznek különbséget a pap s laikus között, egy s ugyanazon törvény megtartására kötelezvék a lelkészek s a közemberek is; egy parancs szól, kivétel nem ismerve, mindenkinek, miként azt Mózes könyvének következő verse állítja: »*Ti mindnyájan* az örökkévaló Istenek előtt álltok — ti mindnyájan kivétel s különbség nélkül kötelezve vagytok parancsait híven követni — mindnyájan, ugy a község előljárói, a vallás fejei, papjai, mint a tudatlan közember, még a favágó s vízholdó napszámos is.« Nem tesz tehát vallásunk törvénye hívei közt semmi különbséget, semmi kivételt.

S ha a »rabbi fiai vagy rabbi pályára készülő tanulók«, kikben zseuge koruknál fogva, a hit még nem lehet megingathatatlan, többi izr. tanulótságukat szombaton irni s rajzolni látják, nem fog-e a még ugyis győnge alapon nyugvó hitük ingadozni? Nem fog-e a még szívükben silány gyökeret vert vallás onnan lassanként elillanni? Nem fogják-e, hitsorsosaik által a szombat megszenteltetését látván, őket követni és esetleg később a vallás többi törvényét is lábbal tiporni?

Nem ér tehát semmit, ha csak kivételesen engedtetik meg az izraelita tanulóknak a szombati írást nem végezni. Nem ér

semmit, ha egyik tanuló attól fel lesz mentve, míg a többi izraelita vallású kényszerítették a vallás tiltotta munkára.

Az összes hazai rabbiknak kellene egyetemesen a Nagyméltóságú Miniszterhez folyamodni, hogy vagy engedje meg az összes izr. tanulóknak — kivétel nélkül — a szombati írás mellőzését, vagy kegyeskedjék az összes középiskolák igazgatóinak meghagyni, hogy az évi tanrend elkészítését akkép rendezzék, hogy szombatra — melyre ugyanis csak 3 tanóra esik, mivel a középiskoláknál nagyobbára szombaton délután nincs előadás — írás, számolás s rajzolás ne essék.

Ismerve a Nagyméltóságú Miniszter kegyelmességét, s a vallásukat híven követni akarók iránti nemes indulatát, bizton reményilem, hogy ezen alázatos kérésünknek eleget fog tenni.

Fel tehát, kartársaim! tegyük meg a fontos s nem kevésbbé komoly ügyben a kellő lépést! Isten a Ista szent törvényünk megtartása lebegjen szemünk előtt s tettünket siker fogja koronázni.

Adja Isten, úgy legyen.

Jászberény.

BÜCHLER ÁRON.

A halotthamvasztás.

A halotthamvasztás aktuális kérdéssé kezdett immár lenni minálunk is és így természetes, hogy a zidó szakemberek ítéletét is foglalkoztatja. Így p. o. Berlinben a rabbiság egy konkrét eset alkalmából el fogja dönteni, vajjon szabad-e a temetőn a község egyik tagjának, kinek holt testét Gothában elhamvasztották, hamuvedrét elhelyezni. A mult év végén néhány olasz község fordult e kérdésben a livornoi község ismert tudós főrabbijához, *Benamozegh Elidához*, a ki véleményét »Jáané báés« cz. héber értekezésben közzé is tette. Szerző tárgyát, a zsidó vallástörvény állását a halotthamvasztás kérdéséhez alaposan, értelmesen és éleseszüen vitatja és nagy olvasottságot és szakismeretet tanusít. Ezen folyóirat olvasóira nézve sem lesz érdektelen, az olasz tudós véleményével közelebbről megismerkedni.

Benamozegh rabbi tárgyát öt kérdésre osztja, melyet azonban a következő négyre lehet összevonni: 1. Vajjon a temetés a halott eltakarításának egyedül megengedett módja-e, avagy szabad a holttestet elhamvasztani? 2. Ha a temetés az egyedüli

megengedett mód, mi történjék, midőn valaki végrendeletileg testének elhamvasztásáról intézkedik? Vajjon kell-e az ismert talmudi elv értelmében ez esetben is a halott végső akarátját végrehajtani, avagy úgy tekintendő ezen meghagyás, mint temetés elleni tiltakozás, a melynek tekintetbevétele tilos? 3. Szabad-e oly halottal, kin e hamvasztás fog végbemenni, a zsidó halotti szertartások értelmében foglalkozni, rajta az előírt mosást, tisztítást végezni és érette a halotti imát mondani? 4. Szabad-e a zsidó sírkertben a halottak hamvát tartalmazó vedrek számára helyet engedni? — Látnivaló, hogy szerző kimerítőleg és minden oldalról vitatja a kérdést.

A mi az *első*, a legfontosabb kérdést illeti, arról legterjedelmesebben értekezik Benamozegh és úgy dönti el, hogy a zsidó törvény szerint a halotthamvasztás meg van tiltva. Hivatkozik a talmudnak a temetésről való fejtegetéseire (Szanhedrin 46. s köv. 1.) és a kérdések ebbeli nyilatkozataira. De minthogy ezen bizonyítását szerző nem tartja egészen biztosnak és czáfolhatatlannak, a szentírásból vett bizonyítékokkal is előáll. Mindenekelőtt azt állítja, hogy ezen isteni ige (Gen. 3, 19.) »... mignem visszaterasz a földhöz, melyből vétettél, mert por vagyis porhoz fogsz visszaterni« — törvény és isteni meghagyás jellegével bír, ámbar csak elbeszélő összefüggésében találjuk az idézett szavakat: hiszen másutt is találjuk a szentírásban, hogy a mi látszólag pusztá elbeszélés, valóságos törvénynek veendő, így az emberi nem fenntartásáról (Gen. 9, 1), a csipő injáról (Gen. 32, 33), az Egyiptomba való visszatérésről (Deut. 17, 16). Igaz, hogy így a törvényben foglalt 613 parancshoz egy új törvényt nyernénk; de ez komoly czáfolatnak nem veendő: mert — úgy kérdi szerzőnk — képzelhető-e, hogy a patriarkák idejétől kezdve egészen a talmudi korszakig a temetés pusztá szokáson alapult, anélkül, hogy törvény erejével bírt volna? Hisz már a szentírás azon elbeszélése (Deut. 34, 6), hogy az Isten eltemette Mózes, világosan a mellett szól, hogy a halottak földben való eltakarítását az egyedül megengedettnek tartották. Csak két esetben találjuk, hogy a halottat elégették — míg a királyok eltemetésénél említett hamvasztáson nem a holttestnek elégetését kell értenünk, hanem a király tiszteletére drága anyagokból, fűszerekből készített máglyát. — Az egyik eset Akhán-é (Jósua 7, 25), hol azonban az elégetés bűntetést képezett; ebből nem szabad semmit következtetni. A másik

eset Säum-é (I. Sám. 31, 12); de e helyre már Kimchi megjegyzi kommentárjában, hogy a jübesbeliek csak a testnek már rothadó részét égették el, míg a csontokat eltemették. Ellenben azt találjuk, hogy ott, hol a törvény az elégetés büntetését szabja, a kivézés ezen nemét sajátságos módon elkerülni törekedtek; mert a halott elégetését — úgy látszik — lelázónak és meggyalázónak tekintették. Ez utóbbit abból is következtethetjük, hogy Mózes az arany borjut a tűznek adta át, hogy a jámbor királyok a bálványképeket tűzben égetik el, hogy Jósia király (II. Kir. 23, 16) a bethéli oltáron a bálványimádók csontjait elégeti, hogy végre Ámos 2, 1 a móabitáknak megbocsáthatatlan bűnül az rovatik föl, hogy Edom királyának csontjait elégették. — Mindezekből az következik, hogy zsidó-község a halotthamvasztást nem hozhatja be törvényesen, hanem a temetés megszokott módjához köteles ragaszkodni. Az ember visszatérjen eredetéhez, a földhöz, melyből vétetet.

A *második* kérdést illetőleg szerző nem tud határozott véleményben megállapodni, de azon nézet felé hajlik, hogy az elhúnytnak azon végrendeleti akarátját, hogy elhamvasztassék, szabad teljesíteni, midőn az érdekelteknél nem használt semmi nemű ellenvetés, így p. az arra való figyelmeztetés, hogy a talmud tana szerint az ég bocsánata csak a temetés által érhető el.

A *harmadik* kérdésre nézve szerző halálkhalailag bebizonyítja, hogy oly izraelitának holt testénél, kit családja a község akarata ellenében ugyan, de az elhunyt végrendeleti akarátját követve, az elhamvasztásnak készülni átadni, szabad a zsidó halottas szertartásokat végezni és lelki üdvéért imádkozni. Mert az ilyent, ki halála után kíván elégettetni, nem lehet semmi módon azok közé sorolni, kiket a talmudi törvény szerint nem gyászolnak, nem siratnak; minthogy sem eltélt bűnösnek nem tekintethetjük, sem olyanoknak, ki a községtől, a »cizbír«-tól, elkülönödött; hiszen csak egy pontban vált el a község szokásaitól. Egyes vallástörvények megszégése miatt nem szabad a halotttól megvonni az őt megillető gyászolást és annak jeleit. Az elhamvasztandó holttestet tehát úgy kell tekinteni, mint más halotttét, épúgy szabad érte a szokásos imákat mondani, valamint egyáltalában nincs megtiltva, azokért, kik nem a vallástörvény értelmében éltek, haláluk után a szertartásos imádságokat végezni.

A mi végre a *negyedik* kérdést illeti, azt mondja szerzőnk, MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1886. IV. FÜZ.

hogy szabad ugyan a halott hamvait, úgy mint más holttestet, a temetőben eltemetni, de semmikép sem engedhető meg, hogy vederben nyilvánosan kiállítsák. Hasonlóképen tilos, a temetőn helyet engedni a halottak elégetésére, mert ez által a zsidó község maga részesnek látszanék a tényben, és mert ez által nagyon is szembe ötlének a halott eltakarításának két módja közötti különbség, mely két mód közül mindenesetre csak az egyiket illeti a tisztesség magasabb foka.

Benamozegh rabbi, kit szakkörökben mint szentírásmagyarázót, bölcsezt és kritikust rég előnyösen ismernek, ezen bibliai és rabbinikus forrásokon alapuló rezponzumával mindenesetre nagy érdemet szerzett magának, és ámbár a kérdés halákhai oldalát még részletesebben lehetne megvilágítani, az ő véleménye jövő közléseknél tekintetbevételt és méltánylást érdemel.

Pozsony.

DÁVID GYULA.

Zsidó prozeliták eltakarítása.

— Adalék a felekezeti autonómia kérdéséhez. —

A katolikus vallás dogmatikájának egyik sarkalatos elve, hogy a keresztény a keresztség felvételével bizonyos benső megmáshíthatatlan jelleget (character indelebilis) nyer, melyből semmi körülmények alatt nem bontakozhatik ki; legyen bár eretnekké, hittagadóvá vagy épen máshitvé, keresztény jellegét el nem vesztheti, elannyira, hogy visszatérése alkalmából az ismételt keresztelés szükségessége nem áll be. Ezen elven alapulnak régi hazai törvényeink, melyek keresztény áttérését a zsidó vallásra eltiltják és melyekből amaz ismert miniszteri rendelet kiindult, melynek értelmében a külföldön történt áttérés semmisnek nyilvánítottatik.

Tagadhatatlan, hogy ezen miniszteri rendelet még az 1867-iki egyenjogúsítási törvényvel sem ütközik össze, noha annak 2. §-a világosan kimondja, hogy ezen törvényvel ellenkező korábbi törvények hatályon kívül helyeztetnek. Mert ezen törvény kimondja ugyan a zsidók egyenjogúsítását de nem a zsidó felekezetét is. Természetes, hogy egészen más szempont alá esnék az említett miniszteri rendelet, ha felekezetünk már

bévelt vallásfelekezetet volna, mert mint ilyen *jogi személy* jelle gével bírna és akkor az egyenjogúsítási törvény rája is alkalmaztatván, a visszonság elvénél fogva jogában állana keresztény hitvallásukat kebelébe felvenni. De hiszen mindez csak ábránd és utopia! Eddigélé autonómiánk sincsen és recipiálásról merünk ábrándozni. Az autonómia pedig — nézetem szerint — elöcsarnoka lesz a recipiálásnak. Ha önkormányzati joggal felruházott felekezetünk tekintélyének egész súlyával fellépván, a recipiálást kérelmezni fogja, alig hiszem, hogy ezen fellépése sikertelen maradna.

De merre tévelyegnek gondolataim! Prozeliták eltakarításáról akartam szólni, és ime autonómiánkról tünődöm! Nem tehetek róla! Egyrészt azért nem, mert rögeszmévé fejlődött bennem ama meggyőződés, hogy autonómiánk hiánya nemcsak mindazon megaláztatásoknak kutfeje, melyeknek felekezetünk hazánkban még mindig ki van téve, hanem egyszersmind kutfeje ama dermedtségnek és közönynek, melyet vallásos dolgokban lép-ten-nyomon észlelünk; másrészt pedig azért sem, mert ha recipiálásunk már ténynyé vált volna, akkor fölöslegesnek bizonyulna amá kérdés taglalása, vajjon szabad-e keresztény hitből zsidó hitre áttérteket zsidó szertartás szerint zsidó temetőben örök nyughelyre tenni. Ezen esetben ugyanis ránk is kiterjeszkednék az 1868: LIII. t.-cz. 22. §. nyújtotta azon jog, hogy »temetőekben a különböző vallásfelekezetek tagjai vegyesen és akadálytalanul temetkezhetnek«, holott jelenleg csakis a bevett keresztény vallásfelekezetek viszonságát szabályozza ezen törvény.

És mégis! Ámbár hazai törvényeink és miniszteri rendelet a keresztény hitből való áttérést a zsidó hitre semmisnek nyilvánítják, mindamellett beállhat oly eshetőség — mint tényleg már be is állott — hogy prozeliták tetemei mindenben zsidó tetemekül tekinthetők anélkül, hogy összeütközésbe jönnének állami törvényeinkkel, de még anélkül is, hogy bármely vakbuzgó keresztény ebbeli eljárásunkon legkevésbé is fönnakadhatna.

A katolikus egyház ugyanis ismer egy ugynevezett *sepultura asiniua-t* (szamártemetést). Az öngyilkosok, párbajban elesettek, a hitehagyottak stb. szertartásos temetkezésben nem részesülnek, hanem a character indelebilis tekintetbe nem vételével papi kíséret nélkül, nem szentelt földbe temettetnek el, épen úgy mintha nem lettek volna keresztények. Igaz ugyan, hogy ön-

gyilkosoknak nem igen jó alkalmazásba a keresztény dogmatika eme szabványa, mert az egyház a legtöbb esetben az öngyilkosságot bizonyos elmeháborodottság következményeinek deklarálja; de nyílt kérdés elmeháborodottság következményeinek deklarája; alkalmaz-e a kath. egyház bár módosított okadatolással szintoly enyhe praxist, avagy kivétel nélkül csakis sepultura asininában részesítetnek-e azok? — Egy helyen előfordult konkret eset alkalmából eldöntetett eme, következményeiben oly föltötte fontos kérdés, a mi következö két hivatalos sürgönyből kitetszik.

F. február 3-án a helybeli plebános következö telegrammot menesztett a pécsi püspök ö Nméltóságához:

»Franciscus Németh Vienna abnegata fide factus judaeus careus sepultura ecclesiastica quomodo sepeliendus? Si per me non potestne a rabbino sepeliri? Peto ordines. — P. rochus.«

A még az nap 100 pt. szám alatt Pécsről ideérkezett válsasz eképen hangzott:

»Márton plebános — Szigetvár. *Qui ecclesiae membrum esse manifeste cessavit ritu catholico sepeliri non potest.* Ordinaris.«

Tehát: A kath. egyház minden kétséget kizáró határozottsággal megtagadja az ilyen prozelitától a szertartásos temetkezést, mert nem tekinti azt kereszténynek. Ha pedig nem keresztény, akkor az említett miniszteri rendelet nem vonatkozhatik ezen esetre és a zsidó lelkész nem jó ütközésbe állami törvényeinkkel, ha saját vallásának szabványai szerint zsidónak tekinti és zsidó szertartás szerint takaríttatja el az ilyen halottat, ütközésbe pedig már azért sem jöhet a törvényekkel, mert a zsidó temető tulajdonképen nem is bir vallásos jelleggel. Az állam valamint a katolikus egyház tehát egész közömbösen viseltethetnek az iránt, vajjon a sepultura asinina a keresztény sirkert melletti árokban, vagy a zsidó temető valamely gödrében megy-e végbe.

Szigetvár.

KLEIN GYULA.

Autonomia és anyakönyv.

E folyóirat mult havi füzetében Klein Gyula szigetvári rabbi úr a zsidó vallásfelekezet autonomiájának szükséges voltáról elmékedvén, egyebek között az anyakönyvi ügy rendezése tárgyában kibocsátott szabályrendeletet az autonomiára káros, és annak alapelvével összeütközö intézkedésként tünteti fel. Igaz, hogy opportunus szempontból nagyon örül e rendeletnek, de mint az önkormányzat hive, elvi okoknál fogva elítéli. Szó férne ugyan abhoz is, hogy vajjon ily nagy kérdésben lehetne-e, hozzá még ekkora, engedményt tenni az opportunitásnak — de ennek taglálásától, mint szorosan ide nem tartozó kérdéstől elállhatok.

Nem oszthatom azon aggodalmakat, hogy a jelen füzetekben alaposan megvitatott anyakönyvi rendelet az autonomiára káros hatású lehetne, sőt épen azt hiszem, hogy a felekezeti autonomia az anyakönyvi üggytől elkülönítve is egészséges és önálló fejlődést vehet, és hogy az anyakönyvi intézményt csupán azért, mert az anyakönyvi esetek vallás-szertartási cselekményekkel függnek össze, és az alapon, hogy hazánkban az anyakönyvek egyházi személyek által kezeltetnek, a felekezeti önkormányzat körébe tartozónak állítani, nagy tévedés.

Sokan vannak azon véleményben, hogy az anyakönyvi ügy rendezése a vallásfelekezetek autonom jogkörébe tartozik. Pedig ez nem áll, és hogy e felfogás magát mégis annyira befeszkelhetette, az az érinttetem okokban találja magyarázatát. — Mindenek felette tisztába hozandó, hogy mi az az egyházi autonomia, mily ügyek tartoznak annak körébe, és azonnal látni fogjuk, hogy vajjon melyik felfogása helyesebb.

Közjogunkból kiindulva egyházi autonomia alatt nem érthetek egyebet, mint valamely vallásfelekezet hiveinek azon jogát, mely szerint azok vallási, iskolai, és ezekre vonatkozó saját alapítványi ügyeiket az országos törvények korlátai között a törvény, vagy azt pótló szabály alapján saját gyülekezeteikben rendezhetik, és saját közegeik által önállóan intézhetik. Nem kívánom, hogy e definíció kifogástalannak tartassék, de úgy hiszem, hogy az, az egyházi — e szót mindig tág értelemben véve — autonomia fogalmát mégis kimeríti. E fogalomból pedig logikailag azon következtetést vonni, hogy az anyakönyvi ügy is az önkormányzat körébe tartozik, nem tudom. Azokban a nagy harcokban, melyek

az önkormányzatért vívattak, és vívatnak még mindig, a lelkiismeret és vallásszabadság képezte a csatakiáltást, de bizony az anyakönyvi ügyért lándzsát ott nem igen tördelnek. Nem pedig azon egyszerű oknál fogva, mert az anyakönyv nem egyéb nyilvánartásnál, melynek családi, vagyoni jogi, honvédelmi és statisztikai szempontokból fontosságát kétségbe vonni nem lehet, mely mint ilyen köztekintetekenél fogva állami gondozás tárgyát képezheti, sőt kell, hogy képezze, de az önkormányzat tárgyainak sorába nem emelhető, és hogy szorosán vett felekezeti ügyet nem képez, a mellett, hogy ha erre szükség volna, csattanós bizonyítékokat tudnék felhozni. Ilyen, hogy csak egyet említnek, hogy például a noszlopi orthodox izraelita hitközségnek eddigi anyakönyvvezetője Kovács Lajos ref. lelkész volt, nem is említve, hogy a kongresszuson, melyben pedig az ily kérdések túlságos érzékenységgel tárgyalattak, az anyakönyvi ügy az országos törvény alá rendelt intézménynek deklaráltatott.

A magam részéről is üdvösnek találom, hogy a polgári hatóságok helyett egyházi személyek kezeljék az anyakönyveket, mert az anyakönyvi esetek körül a lelkészeknek fontos szerepök levén, azok feljegyzése körül is nagyobb hitelességgel járhatnak el. Azonban itt nem egyházi cselekményeket, hanem úgy szólván állami megbizásból közhitelességű funkciókat végeznek. Az anyakönyvvezető e minőségében a magyar büntető törvénykönyv szerint is közhivatalnoknak lévén tekintendő, az államnak azon jogát, hogy az anyakönyvvezető kvalifikációját, a kezelés módját illetőleg, törvény hiányában azt pótló rendelettel intézkedjék, annál kevésbé lehet kétségbe vonni, mert az anyakönyvvezetőt a születési esetek törvényes vagy törvénytelen voltának megállapítása körül *causae cognitio* illeti meg, és mert magának az államnak — csak a honvédelmet tekintve — fontos érdekei forognak szóban, az autonomia pedig csak az állam érdekkörén belől képzelhető. Ami tehát kivételes rendszabálynak mondatik, ez csak annyiban olyan, a mennyiben hitfelekezetünk számbeli, anyagi és szellemi viszonyainál fogva felekezeti téren szintén kivételes körülmények között van. E kivételes helyzet visszásságainak megszüntetésére irányított rendszabályok tehát az autonómiának nemcsak kárára nincsenek, de annak a talaját okszerűen javítják, és az autonómia igaz barátja ezen fenntartás nélkül örülhet.

Nem érthetek egyet a tudós rabbival abban sem, hogy a

zsidó autonomia azon mulik, mert »nincs közege, mely azt hivatalosan kérelmezhetné.« Aki a szervezeti kérdéssel csak felületesen foglalkozott is, az tudni fogja, hogy autonomikus jogok elnyerése soha sem függött azon, hogy nem volt »hivatalos közeg,« mely azt kérelmezte volna. A katholika egyháznak hierarchikus szervezetében vannak és lehetnek u. n. közegei bőségesen, melyek ezen egyháznak autonómiáját sürgetik, és sürgethetik; és vajjon ezen mulik-e a kath. autonomia?

Nem kevésbé tévedésben van Szigetvár rabbija az iránt, a mit a két iroda jogállása felől tart. Ezeket ugyanis az autonomia akadályaként tünteti fel, holott eltekintve attól, hogy az izraelita kerületi elnököknek 1883-iki, következményeiben máris oly nagy hatású és az autonómiát sürgető emlékirata az egyik irodának közvetlen részvéte mellett készült, — tudja mindenki, hogy e két iroda épen a zsidó felekezet autonóm jogköréből indult ki. Ezen alkotások tehát a zsidó autonómia embryonalis állapotában tüntetik fel, de az autonómiára magára veszedelmet nem képeznek, hiszen lételők is az autonomia iránt való törekvésekből veszi eredetét.

A felekezeti önkormányzat csak akkor lehet áldásos hatása, ha azon kötelékek, melyekre bizatik, e joggal élni képesek, az iránt helyes érzéket tanúsítanak. E kötelékeket meg kell teremteni, meg kell rakni az alapot, hogy azon tovább építhessünk. Az erők tömörítése, a kultura mérföldjelzőinek odébb szorítása a rend meghonosítása és a nemzeti szellem terjesztése, ezek képezik a mi autonómiánk elő- és létfeltételeit. Minden hatalmi tény, melynek ez a célja, nem octroy, hanem haladás az autonomia felé.

Budapest.

MEZEY FERENCZ.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

A M.-Zs. Szemle márcziusi füzetében néhány tisztelt kar-társ szakszerű megjegyzéseivel találkozom, melyek annyival inkább érdekelték, miután ugyanezek egy január havában a magas vallás- és közokt.-ügyi miniszteriumhoz felterjesztett 15 okadatolt kérdéseim- és megjegyzéseimben tartalmaztatnak és megfejtést nyernek.

Felterjesztésem- és annak sorsáról legközelebb az *anya-*

könyvezési kézikönyvem függelékében fogok referálni. Itt erről csak azon czélból teszek említést, hogy esetleg valamely elsőbbségi jog megsértése fel ne merüljön, a mi különösen ft. *Goldfahn* ur két első megjegyzésére, ft. *Büchler* urnak pedig valamennyi észrevételére vonatkozik.

Ezen szellemi találkozás igen kellemesen meglepett, és különösen örvendtettem a kivitel egyöntéttségét illetőleg G. ur 2. passusának az udvari kancellária rendeletének 1. §. nézve (191. lap) és B. ur indítványának a törvénytelenség kategóriáit illetőleg. — És tán sikerül tisztelt kollegáim érdeklődését felkeltenem azon kijelentéssel, hogy az említett *függelékem* számára már hónapokkal ezelőtt a zsidó házassági jog szabványait tömört rövidségben összeállítottam. A kiadók ugyanis a mű kinyomatását addig halogatják, míg a reklamált anyakönyvi kerületeken létesítendő változások véglegesen be nem lesznek fejezve.

Az udvari kancell. rendelet már gyakran és sokoldalulag támadtatott meg, s annál meglepőbb, hogy a n. m. vallás- és közokt. miniszter ur ezt minden hibával és fogyatkozásaival ismételtelen feléleszti.

Említett felterjesztésemben utaltam is néhány erre vonatkozó észrevételekre anyakönyvezési kézikönyvem 10—11. l. és idéztem B. Ch, III. 324. l. bold. Löw egy feleletét, melyet a cs. k. helytartóság 1857. jul. 16. intézett egy kérdésére adott.

Hadd említsem erre nézve pár sorát egy *keresztény* tudósnak, Szehtlo Kornél a zsidó házassági jogról szóló művében egyebek között szóról-szóra így ír: »Az 1863. évi nov. 2-án 4. kancell. rendelet a zsidókat oly politikai jog gyakorlatában akadályozván, melyet más vallásfelekezetek szabadon gyakorolnak, ellentétben van az 1867. évi XVII. t. czikkel. Miután pedig ezen t. cz. 2. §-a mindazon törvényeket, szokásokat vagy rendeleteket megszüntette, melyek ezen tv. 1. §-ával ellenkeznek, *nyilvánvaló, hogy az 1863. évi nov. 2-án kir. udv. rendelet és törvényileg meg van szüntetve.*

Ezen rendelet tehát érvénytelen, érvényesek pedig, miután az igazságügyminiszter az 1868. évi 54. t. cz. 22. §-ában kapott meghagyásnak mai napig sem tett eleget, a zsidók hitfelekezeti törvényei.«

A döntvénytár XVIII. 15. szerint ugyan az izraeliták válóperében az eljárásra nézve az 1863. nov. 2. kir. udv. rendlv. sza-

bályai szolgálnak zsinórmértékül, de azt találjuk, hogy a tvekezési gyakorlat ezen renDELETEH sem ragaszkodik szigoruan.

Különben miniszt. beadványomban a kancz. rndl. még sok hiányára és mellőzésére is utaltam, így p. o.: Az u. k. r. (az osztr. p. tvk. 126. §. szrt.) elhatározta, hogy »a zsidóházasság kihirdetésének 3 egymásután következő szombaton vagy ünnepnapon kell történnie.«

Itt hiányzik specifikációja azon zsidó ünnepnapoknak, melyeken a kihirdetés teljesíthető, ugy mint az 1848. jan. 17. 1405. sz. a. kir. udv. rendlt. azon zsidóünnepok jegyzékét tartalmazza, melyeken a kihirdetések a zsinagógában történhetnek. — Továbbá ezen rendelet szerint a kihirdetést nem volna szabad félbeszakítani mégis Winiwarter (Bürgerl. Recht I., 337. l.) azon véleményen van, hogy a tvekek ezen idézett szavai csak azt akarják jelenteni, hogy nem elégséges az ugyanazon szombaton vagy ünnepnapon történt ismételt kihirdetés. — Egyuttal meg akarom jegyezni, hogy semmivel sem indokolható a 3. §. utján, hogy éppen a rabbi lehet csak »kihirdető«, valamint az sem, a mit *Reiser* ur (196. l.) uormaként akar felállítani: »okvetlen szükséges lesz a kihirdetést a rabbiság székhelyén eszközölni«. Nem, mintha a rabbi méltóságával ellenkezne, hogy »kihirdető« legyen; de a czél nem volna elérve. Ugyanis III. Inceze pápa már 1215-ben ezen intézményt (mely addig néhány francia egyházból divott) az egyetemes egyháza kiterjesztette, *hogy azok, a kiknek valamely házassági akadályról volna tudomásuk, ezt bejelenthessék* és a trienti zsinat Sess. 24. c. l. de ref. matr. ezen határozatot helyben hagyta. Ez volna ezen intézmény genezise, és az állam ennek czélszerűségétől áthatva, inditva érezte magát ez intézményt, melyet saját hitágazataink nem ismernek, reánk is kötelezővé tenni. A kihirdetés a fent érintett czélt csak akkor érheti el, ha oly helyen történik, hol a mátkapár egyik vagy másik fele és azok családjai vagy egyéb viszonyai ismeretesek, a mi pedig a rabbi székhelyén nem mindig előfordul. Hogy szembeéltő példát hozzak, megjegyzem, hogy több hozzám tartozott közelfekvésű községek jelenleg más kerületbe vannak beosztva és viszont tőlem távol fekvők az én kerületemhez osztattak be, melyeknek lakosait sem én, sem más helybeli épenséggel nem ismeri. S így czélszerűség elvéből a kihirdetésnek a mátkapár illetőségi zsinagógájában kell történnie, tekintet nélkül arra, hogy ott rabbi van-e alkalmazva vagy nincs.

A k. r. 12. p. szerint a rabbi vagy vallástanító*), az összedást más községek rabbijára vagy vallástanítójára is bízhatja. Ezen meghatározás nem elég szabatos, minthogy ez nem tartalmazza a subdelegálás jogát. Kézikönyvem toldalékában idézek egy erre vonatkozó császári nyílt parancsot. Szintugy emlitem a függelékben, hogy mely időközben kell a 3 engesztelési kísérletnek történnie, ami a kancell. rend. 17. §-ban hiányzik.

Miniszteri felterjesztésemben szóról-szóra azt irtam: »Kénytelen vagyok megjegyezni, hogy az u. k. r. szigorú áttekintést és átváltozásokat igényelt volna.« Az eddig mondattakból a laikus irányában sem szükséges állításomat okolni, de itt volna az ideje, hogy *minden párt t. rabbija* a vall. s közokt. minisztériumnál kérelmezzon, hogy a zsidó házassági jog elvégre részéről elismerésben és méltánylásban részesüljön.

Nincs hatalom, a mely bennünket hitelveink megsértésére indíthatna; de a magas kormány rendeleteit is szigorúan követni akarjuk, csak hogy vallásunk törvényeit soha sem alkalmaztathatjuk a kormánynak ezekkel összeütköző intézkedéseire, holott a kormány az állam érdekeinek veszélyeztetése nélkül a zsidókra vonatkozó szabályrendeleteit vallásunk meg nem változtatható törvényeire alkalmaztathatja.

Az ellentétek mindig élesebbé válnak, úgy, hogy szent kötelességünk vallásunk veszélyeztetett érdekeit védelmezni.

Protestálnunk kell a n. m. vall. s közokt. miniszter azon határozata ellen, mely tanuló ifjúságunkat kényszeríti a tiz parancsolat egyikét: a szombati nyugalmat megszegni.

Nem lehet megjegyzés nélkül hagynunk, hogy egy zsidóházasság a rituális elválás nélkül is felbontathatónak tekintésék, a mi a kir. Curia 1884. jan. 30. 7897. sz. döntvénye által kezdeményeztetett, és azóta több tvszék által követett eljárás.

És ezt érintve, fel kell említenem a vallás- és közokt. ügyi miniszter azon rendeletét, mely szerint olyan gyermekek, kiknek szülei a rituális körülmetélést véghezvinni nem engedik, a zsidó-

*) Miniszt. beadványomban oda utaltam, hogy az *osztr.* vallás- és közokt.-ügyi miniszter ur indítva érezte magát a »vallástanító« (t. i. »Religionsweiser«) fogalmát értelmezni, és ezen jelzésnek fogalmát 1877. jul. 7. 10,860. sz. a. k. rndt szerint »Religionsweiser-ek oly vallástanítók, kik nem csak az izrael. vallásoktatást végzik, hanem egy rabbi helyett a vallási és egyéb lelkesítő funkciókat végzik.

anyakönyvekbe beiktatandók, s melynek behozatalát szinte megakadályozni kellene.

Midőn a volt es. kir. helytartótanács magyarországi ideiglenes főnöke 1851. jul. 4-én azon rendeletet tette közé, hogy a körülmetélési műtétek csak orvosok, vagy erre hivatalosan feljogosított végzettség által vétehetnek véghez, a *pesti hitközség tükora* egy felterjesztett beadványában ezen határozat ellen tiltakozván, az visszavonattott, és ma, *midőn sokkal fontosabb dolgok forognak szűnyegen, hallgassunk, s tette ne ébredjünk? meghallgatást ne reményeljünk?*

Végre még egy futólagos megjegyzést. Grün ur (203. lap) proponálja, hogy a M.-Zs. Szemle az összes zsidó egyéni neveket magyar fordításban közölné. Megnyugtatósára közlöm, hogy én egy ilyen lajstromot már régen összeállítottam, és az kézikönyvem toldalékában legközelebb meg is fog jelenni.

Vár-Palota.

SINGER ÁBRAHÁM.

Tisztelt Szerkesztő Ur! Engedje meg, hogy becses lapjában oly ügyben felszólalhassak, mely méltán megérdemli, hogy az illetékes körök vele foglalkozzanak.

Aki a hazai zsidóság magyarosulását szívén hordja, benső örömmel üdvözöl minden oly intézkedést, mely azt valóban czélozza.

A m. minisztériumnak az anyakönyvvezetés rendezése tárgyában kiadott szabályrendelete, valóban abnormis állapotokat fog a hazai zsidóság kebelében megszüntetni, ha az, egyes hiányaiban pótolva, szigorúan végrehajtatik, s a miniszter úr örök hálára kötelezte a hazai zsidóságot, mert ama rendelet által gyors léptekkel közeledünk a hazai zsidóközségek rendezésének célja felé.

Nem akarok jelen felszólalásomban idézett szabályrendelet elemzésébe bocsátkozni; eléggé megvitattott az az érdekelt hitközségek és hazafias papságunk által, minek következtében már is szép számú min. pótrendelet intézkedik, hogy e fontos ügy kellő megoldást nyerjen.

Az anyakönyv rendezését czélzó m. miniszteri rendelet 2. §-a értelmében, a hitközségek — hol eddig a papi állás ürese-

désben volt — meglehetősen anyagi áldozatok árán igyekeznek ez állást a záros határidőn belül betölteni.

Ámde mily szomorú tapasztalatokat kell az ilyen, plane kisebb közönségeknek szerezniök!

Az orsz. rabbiszeminárium főnállása óta csak három-négy növendékét promoveálhatta a rabbiságra, és ez nem is lehetett másként, mivel a hol nincs, onnan nem is vehetünk,

Azonban a hitközségek elé oly kötelességeket szab a m. miniszt. rendelet, mely sok tekintetben a hazai zsidóközségek magyarosodását hosszú időre tán illuzióriussá teszi. A hitközségek az üresedésben levő rabbi állásokat az anyakönyvi ügy rendezése céljából most már kénytelenek betölteni, már pedig nincs elég képesített egyén az állások betöltésére.

Ha pedig az anyakönyvvezető rabbik egy évi működés után véglegesítettéknek tekintendők és elmozdíthatatlanok, miképen fognak a hitközségek a kor szellemében nevelt papokra szert tehetni?

A hitközségek iránti tekintetből, de magyar hazafias szempontból is, szerény nézetem szerint ez ügyben a következőképen lehetne eljárni:

Mindazon ifjak, kik magánuton képezték magukat a rabbiságra csakis azon esetben tarthatnának igényt állomásra, esetleg véglegesítésre, ha egy, az orsz. rabbiszeminárium tanári karából e célra alakított vizsgálóbizottság előtt megfelelő képesítő vizsgálatnak vetik alá magukat.

Meggyőződéssem, hogy ily eljárás mellett eleje vétetnék azon szerencsétlenségnek, hogy vak vezessen világtalant.

Tapolca.

FELEKI ALAJOS.

*

Tek. Szerkesztőség! A *Hitk. Hivatalnok* utolsó számában azon pár soromra válaszol, mely tőlem e folyóirat »névtelen vidéki barátjától« febr. füzetében (128. l.) megjelent. Méltóztatik emlékezni, hogy én akkor azt mondtam, hogy Friedmann ur téved, midőn a hitk. hivatalnokokat (akár p. o. a kántor urakat) az anyakönyvek vezetésére jogosítottaknak mondja. Erre most azt feleli: igaza volt, mert hisz sok községben ez most így van. Bocsánatot kérek! Nem erről volt szó; hanem arról: *szabad-e ezentúl is a min. rendelet értelmében ennek így megmaradnia?*

Fr. urnak nincs injjére az én névtelenségem. Nagyon sajnálom, de nem látom be, vajjon kevésbbé tévedett volna-e Fr. ur állításával s szerencsésebb lett volna-e védelmében, ha véletlenül tudja, hogyan hínak engem?

Együttal megírom a tek. szerkesztőségnek, hogy a minap fönn jártam kis városunk polgári kaszinójában és ott a N. P. Journal-t (marcz. 14. 73. sz.) nézegetvén, benne egy igazán pompás pályázatra akadtam, melyet érdemes olvasóinknak tájékoztására és épülésére szószerint közölni. Higyjék el, kérem, tiz vezércikkben sem tudnak önök és t. munkatársaik annyi érdekeset elmondani, mint a mennyi e *Konkurs*-ban áll. Ime szóról szóra:

In der hiesigen israelitischen Kultusgemeinde wird vom 1. Mai dieses Jahres *ישׁתה ויורק בעל היללה ורקה* und zugleich *Religions-Lehrer*, der auch die *Fähigkeit besitzen muss, laut Ministerial-Erlass die Matrikel zu führen*, aufzunehmen gesucht. Jährlicher Gehalt fl. 400, freie Wohnung, ganze Schechita und Neben-Emolumente. Reflektanten haben ihre Offerte, wie auch von anerkannten Rabbinern verschene *Kabotes* und Zeugnisse, wie auch ihr Alter und Familienzahl an hiesigen Kultus-Vorstand bis 30. dieses Monats einzusenden; dem Acceptirenden werden Reisespesen vergütet. *Maros-Ullye*, 9. März 1886. (Hunyader Komitat). Jonas Kohn, Gemeinde-Vorstehér.

Reméllem, Kohn Jónás ur nem fog megneheztelni, hogy a M. Zs. Szemle az ő hirdetését — ingyen közölte.

*

E folyóirat mult havi számában a zsidó anyakönyvek rendezése ügyéhez ismét számosan hozzászóltak. Az egyik az udvari kancelláriai rendelettel szemben felelevenítette Löw Lipótnak a »Ben-Chananja«-ban közölt kifogásait; a másik kimutatni igyekszik, hogy az anyakönyvi kerületek megállapításánál a tényleges viszonyok tekintetbe nem vétettek, míg ismét mások a »valástanító« szónak különböző módon történt értelmezését variálják vagy többé kevésbbé lényeges egyéb kérdéseket vetnek fel. Legyen szabad ezekre nézve megjegyzéseinket a következőkben megtenni:

1. Első sorban az udvari kancelláriai rendeletre reflektálnunk és azt hiszszük, hogy legzeleszerűbben cselekszünk, ha e rendelet változatlan republikálásának indokait és céljait röviden előadjuk:

Zsidó házassági ügyekben észlelt ismételt rendtelenségek folytán a vallás és közoktatási m. kir. miniszter 1876. évi november hó 8-án 25996. sz. és 1877. évi június hó 2-án 13256. sz. alatt kelt átirataiban arra kérte a m. kir. igazságügyminisztert, hogy »a zsidó házassági perekben követendő eljárásnak rendeleti uton való szabályozására nézve, az 1868: 54. t. cz. 22. §-ában nyert felhatalmazást mielőbb igénybe vegye.«

Az igazságügyminiszter 1878. évi január hó 25-dikén 16576/1877. sz. alatt kelt válasziratában — közölve ennek kapcsán a legfőbb ítélőszék elnökének e tárgyban kikért 1877. év 58. eln. sz. alatt kelt jelentését — oda nyilatkozott, hogy miután a legfőbb ítélőszék elnökének jelentéséhez képest a magyar királyi kuria mint legfőbb ítélőszék jelenleg is az 1863. évi november hó 2-án 15940. sz. alatt kelt udvari rendelvénnyel szabványait veszi zsinórmértékül, annival kevésbé tekinti szükségesnek az 1868: 54. t.-cz. 22. §-ában nyert felhatalmazást igénybe venni, mert újabb intézkedésénél szinte csak az udvari rendelvénnyel szabványait vehetné fel, és az egész módosítás csupán a hivatalos közegek újabb elnevezéseinek felvételére szorítkoznék.

Az igazságügyminiszter ezen álláspontjával szemben, különösen pedig a legfőbb ítélőszék elnökének érintett jelentésére való tekintettel a kultuszminiszternek elodázhatlan kötelességévé kellett válnia: a zsidó közönséget a fennálló birói gyakorlatra figyelemzettetni, a mi annival szükségesebbnek látszott, mert akkoron a rabbi nagy részben az udvari kancelláriai rendeletet, mivel az alkotmány visszaállítása előtti időből származott, hatályon kívül helyeztetnek tekintették.

Az udvari kancelláriai rendelvénnyel változatlan republikálásának *indoka* tehát egyedül a legfőbb ítélőszék elnökének 1877. évi február hó 21-én 58. eln. sz. alatt az igazságügyminiszterhez intézett jelentésében keresendő, melynek folytán — és pedig bírúinknak az 1869: 4. t.-cz. 19. §-ában gyökerező jogánál fogva — az udvari kancelláriai rendelvénnyel törvényessége fölött minden kételynek meg kellett szűnnie; *cselja* pedig a republikálásnak csakis az volt, hogy a zsidó közönség, a legfőbb ítélőszék kijelentése után a rendelet érvényben léte iránt többé bizonytalanságban ne maradjon.

A mérvadó körök ismerik a kancelláriai rendelvénnyel hibáit,

de a polgári törvénykönyv megalkotása előtt azokon javítani nem lehet.

2. Az anyakönyvi kerületeken a miniszter által folyton engedélyezett változások bizonyítják, hogy felsőbb helyen meg van a készség arra, hogy jogos kívánságok teljesíttessenek. De ha igazságosak akarunk lenni, be kell vallanunk azt is, hogy ott, a hol változások szükségesek, azokat többnyire az izraelita hitközségek mulasztásai okozták. Tudunkkal annak idejében a hitfelekezeti közegek felszólították az izraelita hitközségeket adatok és felvilágosítások adására, és ha most oly hitközség, mely a központból kapott levelet felbontatlanul visszaküldte, arról panaszkodik, hogy tényleges viszonyai figyelembe véve nem lettek, ezért mást, mint önmagát felelősséggel nem terhelheti. Bátran állíthatjuk, hogy azon kerületekben, melyekből a kívánt adatok beérkeztek, a beosztás ellen panasz nincsen.

3. A »vallástanító« szó értelmezése tárgyában a vitáknak véget vet a következő *rendelet*:

»*Vallás- és közoktatási m. kir. miniszter 8758. szám. Szegeged szab. kir. város közönségének.* A szegedi izraelita hitközségnek /: alatt idézart beadványát, melyben az 1885. évi 1924. eln. sz. alatt kibocsátott rendeletben előforduló »vallástanító« szónak bővebb magyarázatát kéri — a következő megjegyzések mellett küldöm meg a *czímnek*: Az idézett szabályrendelet szövege s intenciója eleve kizárja azt, hogy az abban előforduló »vallástanító« szó oly értelmezése juthasson érvényre, minőtől a szegedi izraelita hitközség tart. A törvényhatósági közigazgatási bizottságok, melyek az anyakönyvvezető kvalifikációját első fokon vannak hivatva megbírálni, az eddigi alakulásoknál egyöntetűen és helyesen interpretálták a szabályrendelet ide vonatkozó részét. Tekintettel e körülményre, de főképen arra, hogy az idézett szabályrendelet 19. §-ának utolsó bekezdése értelmében a közigazgatási bizottságok kötelesek az anyakönyvi kerületek alakulására vonatkozó összes iratokat és határozatokat hozzám felterjeszteni, úgy hogy azon nem várt esetben, ha a szabályrendelet bármely részének helytelen magyarázata miatt a közérdekkel elmulasztott határozat hozatnék, az részemről végső fokon kellé módon helyesbíthető: a szegedi izraelita hitközség által kért azon intézkedést, hogy az anyakönyvi ügy rendezése tárgyában kibocsá-

tott szabályrendeletben előforduló »vallástanító« szó jelentménye a törvényhatósági közigazgatási bizottságoknak pótlólag megmagyaráztassék, a fentiekhez képest szükségtelennek találtam. Szíveskedjék erről a *czím* folyamodó hitközséget megfelelőleg értesíteni. — Budapest, 1886. évi márczius hó 5-én. *Trefort.*»

4. Az anyakönyvvezetők egy része nincs tisztában az iránt, hogy mily állást foglaljon azon tényvel szemben, hogy hitsorsosaink közül számosan más névvel bírnak az egyházi s mással a polgári életben. — Figyelemmel e jelenségre melegen ajánljuk az anyakönyvvezető rabbiknak, hogy híveikkel a bibliai neveket jobban becsültessék meg, mint az ez időben történik. Főúri, állambivatalnoki s tudományos körök kimagasló keresztény hitvallásu alakjai nem gyéren viselik az »Ábrahám«, »Áron«, »Gedeon« stb. bibliai neveket, a szefárd (spanyol) ritusú hitsorsosainkra is rá lehet ismerni előneveikről, csak mi képezünk tovább is kivételt? — Ha azonban a szülék kétféle név adásától elállani hajlandók nem volnának, úgy legalább kövessük azt a gyakorlatot, hogy a születési anyakönyvbe az újszülött mindkét rendbeli nevét iktassuk egymás mellé; az anyakönyvi rovatban a két név bármelyikét tetszés szerint fogja használhatni, de mindenesetre tudni fogja azt is, hogy melyik az egyházi neve.

5. Legtöbb nehézségre ütközik határozott felelet megadása azon többrendbeli kérdésre, mely az anyakönyvi terület teherviselése tárgyában lett felvetve. — A fentebb közölt miniszteri rendeletből kitűnőleg szoros ügyelet lesz arra, hogy minden kerületben szabályszerűen minősített anyakönyvvezető legyen alkalmazva. Miután egy kvalifikált egyént kellően díjazni is szükséges, különösen jobb módú hitsorsosainknak áldozatkésztséget kell tanúsítani. Ez időben számos helyen kétely forog fenn az iránt, hogy a kerület területén lakó izraeliták feltétlenül tartoznak-e az illető anyakönyvvezetőség terheit viselni? — Többnyire a vagonosabb zsidó földbirtokososztály tette a kérdést vitássá, mert a fennálló szabályok szerint minden izraelita csak *egy* hitközséghez kötelező adózni, a zsidó földbirtokos és haszonhérló pedig a zordabb évszakot a városban tölti, s itt véteti föl magát a hitközség kötelékébe is. Tudomásunk van arról, hogy oly esetekben, midőn a földbirtok területére illetékes hitközség akarta a hitsorsosokat megadóztatni, a miniszterium e hitközséget a megadóztatástól eltiltotta, ha az illető földbirtokos kimutatta, hogy egy másik lak-

vagy tartózkodási helyén létező hitközség adozó tagja. De hozzá tesszük, hogy a miniszterium ezen intézkedéseit a vidéki hitközségeknek nem egészen helyes eljárása okozta. Egnémely hitközség ugyanis, melynek alig néhány száz forintra rugó évi szükségletei vannak, a területén gazdálkodó, de a városban is lakó zsidó földbirtokosra — ennek állami adójához arányítottan — nagyobb hitfelekezeti adóösszeget rótt ki, mint a minőt a község egész évi költségvetésének fedezete igényel. Ily eljárással szemben azután felsőbb helyen — minthogy az adókiivetés alapszabályszerűen történt és alaki hiba folytán megsemmisíthető nem volt, de a hitközség jogtalan eljárása mégis kibizonyult — azon kényszerhelyzetbe jutottak, hogy elyben ki kellett mondaniok, miszerint minden izraelita csak *egy* hitközség terheit tartozik viselni s hogy akkor, ha az illető több helyen tart lakást, a tartózkodási helyeire illetékes hitközségek közül szabadon választhat.

Hogy a hitközségi adóra megállapított ezen elv mennyiben követendő akkor, midőn tisztán anyakönyvvezetési terhekről van szó, az eddigelőldöntve nincsen, de nem figyelmeztethetjük elég nyomatékkal az anyakönyvi kerületeket, hogy ézszerűen igyekezzenek eljárni. Szerintünk helyes volna a zsidó földbirtokos osztályt első sorban évi járulékok önkényes felajánlására felszólítani; ha ez ildomosan történik — ismervé a fővárosban tartózkodó ezen osztályt — meg vagyunk győződve arról, hogy mindegyik szívesen fogja a szükségletnek megfelelő összeget évi járuléknak felajánlani, mert — tapasztalatból tudjuk — súlyt helyeznek a zsidó földbirtokosok, kik nem gyéren katolikus egyházpatronusok is, arra, hogy a katolikus pap miveltségi fokával felérő rabbi is tartózkodjék ott, a hol az év bizonyos szakát töltik, és mert épen vagonosabb hitkonainkra nézve nem irreleváns a felekezet előbbre vitele, azt pedig tudják, hogy ez a szellemi tényezők által, a minő a rabbi, leginkább érhető el. Természetes, hogy a zsidó földbirtokos hozzájárulási összege mindig az alkalmazott rabbi minőségéhez fog arányulni, ezt azonban tőle rossz néven sem vehetjük: azt, hogy egy anyakönyvvezető sakter fizetését viselje, tőle kívánni nem lehet. De hát ha a kerület oly gyenge, hogy megfelelő anyakönyvvezető nem tarthat? — Erre csak az lehet a válaszuk: akkor olvadjon be a szomszédkerületbe, a mint ez több helyen már meg is történt. A »Kutfők« rovatában olvashatók a kerületek egyesítésére vonatkozó rendeletek.

Hogy mi történjék akkor, ha a zsidó földbirtokos szűkebb-
lűnek bizonyul, arra szívesen elmondjuk nézetünket, ha a szükség
magával hozza — egyelőre azonban ily esetet lehetségesnek nem
tartunk.

*

Jegyzőcke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását
a vallás és közoktatási m. kir. minisztérium tudomásul vette:

1. *Monor* (Pestm.) Elnök: dr. Garami Dávid. Ideiglenes anyakönyv-
vezető: Lilienfeld Ignác. Megalakult 1885. decz. 17-én.
2. *Réczkeve* (Pestm.) Ideiglenes anyakönyvvezető: Berger Jakab a
kerület elnöke. Megalakult 1885. decz. 17.
3. *Soroksár* (Pestm.) Elnök: Czerkovitz Ignác. Anyakönyvvezető:
Schön Mózes rabbi. Megalakult 1885. decz. 21.
4. *Vöröscsár* (Pestmegye) Elnök: Füst Dávid. Anyakönyvvezető:
Braun Jakab. Megalakult 1885. decz. 18.
5. *Pozsony* (Pozsonym.) I. A cong. hitk. anyakönyvvezetője: dr.
Dávid Gyula rabbi. II. Az orth. hitk. anyakönyvvezetője: Grünfeld Vilmos
rabbsági functiókat végző vallástani. Megalakult 1885. decz. 14.
6. *Zólyom* (Zólyomm.) Elnök: Dr. Löwy Nándor. Ideiglenes anya-
könyvvezető: Neufeld Ármin. Megalakult 1885. decz. 27.
7. *Paks* (Tolnam.) Elnök: Kohn Antal. Anyakönyvvezető: Adler
Sándor rabbi.
8. *Poprád* (Szepesm.) Ideiglenes anyakönyvvezető: Dr. Grósz Lajos
a kerület elnöke. Megalakult 1885. decz. 13.
9. *Versecz* (Temesm.) Elnök: Sternberg József. Anyakönyvvezető:
dr. Szidon Adolf rabbi. Megalakult 1885. decz. 15.
10. *Nagy-Enyed* (Alsó-Fehérm.) Elnök: Feiler Farkas. Anyakönyv-
vezető: Hartmann Gyula rabbi helyettes. Megalakult 1885. decz. 13.
11. *Gyula-Fehérvár* (Alsó-Fehérm.) Elnök: Baruch Albert. Anya-
könyvvezető: Weisz Kálmán rabbi. Megalakult 1885. decz. 15.
12. *Derecske* (Biharm.) Elnök: Roth Ferencz. Anyakönyvvezető:
Szófer József rabbi. Megalakult 1885. decz. 23.
13. *Nagy-Bajom* (Biharm.) Elnök: Klein Károly. Anyakönyvve-
zető: Jungreisz Sámuel rabbi. Megalakult 1885. decz. 30.
14. *Székelyhíd* (Biharm.) Elnök: Rosenfeld Elek. Ideiglenes anya-
könyvvezető: Kohn Júda. Megalakult 1885. decz. 29.
15. *Szarvas* (Békésm.) Elnök: Huszerl Lipót. Anyakönyvvezető:
Reichard Márkus rabbi helyettes. Megalakult 1885. decz. 23.
16. *Győr-Szt.-Márton* (Györm.) Elnök: Krausz Márkus. Anyakönyv-
vezető: Fried Márkus rabbi. Megalakult 1885. decz. 16.
17. *Vág-Beszterce* (Trencsém.) Elnök: Grün Károly. Anyakönyv-
vezető: Weisz Márkus rabbi. Megalakult 1885. decz. 16.
18. *Trencsén* (Trencsém.) Elnök: Fried Antal. Anyakönyvvezető:
dr. Diamant Mór rabbi. Megalakult 1885. decz. 17.

19. *Drijetoma* (Trencsém.) Elnök: Weil Mór. Ideiglenes anya-
könyvvezető: Fuchs Jakab jegyző. Megalakult 1885. decz. 30.
20. *Bosdéz* (Trencsém.) Elnök: Krausz Mór. Anyakönyvvezető:
Donáth József rabbi helyettes. Megalakult 1885. decz. 30.
21. *Becskó* (Trencsém.) Elnök: Kurez Samu. Anyakönyvvezető:
Hochberger Salamon rabbi helyettes. Megalakult 1885. decz. 31.
22. *Kisuzva-Ujhely* (Trencsém.) Elnök: Weil Mór. Ideiglenes anya-
könyvvezető: Brüll Salamon. Megalakult 1885. decz. 22.
23. *Nagy-Kőrös* (Pestm.) Elnök: Szántó Sándor. Ideiglenes anya-
könyvvezető: Rottenberg Izsák jegyző és vallástani. Megalakult 1885.
decz. 10.
24. *Czegléd* (Pestm.) Elnök: Váradai Dávid. Ideiglenes anyakönyv-
vezető: Weisz Gábor vallástani. Megalakult 1885. decz. 28.
25. *Laki* (Trencsém.) Elnök: Hirsch Herman. Anyakönyvvezető:
Weisz Henrik rabbi functiókat végző vallástani. Megalakult 1885.
decz. 15.
26. *Bollesó* (Trencsém.) Elnök: Haas Lipót. Anyakönyvvezető:
Blumgrund N. H. rabbi. Megalakult 1885. decz. 13.
27. *Puchó* (Trencsém.) Elnök: Knöpfelmacher Salamon. Ideigle-
nes anyakönyvvezető: Langfelder Henrik. Megalakult 1885. decz. 11.
28. *Ilava* (Trencsém.) Elnök: Rosenthal Bertalan. Anyakönyv-
vezető: Lewin Dávid rabbi. Megalakult 1885. decz. 20.
29. *Lakompal* (Sopronm.) Elnök: Leutner Ednár. Anyakönyv-
vezető: Ullmann Dávid rabbi. Megalakult 1885. decz. 28.
30. *Német-Keresztúr* (Sopronm.) Elnök: Tauber Zsigmond. Anya-
könyvvezető: Friedmann Dávid rabbi. Megalakult 1885. decz. 23.
31. *Nagy-Bittse* (Trencsém.) Elnök: Glasel Ármin. Anyakönyv-
vezető: Neubauer Mózes rabbi. Megalakult 1885. decz. 21.
32. *Rajecz* (Trencsém.) Elnök: Pollák Jakab. Anyakönyvvezető:
Schneckendorf Bernát rabbi helyettes. Megalakult 1885. decz. 28.
33. *Várna* (Trencsém.) Elnök: Neumann Joachim. Ideiglenes
anyakönyvvezető: Schiff Mór. Megalakult 1885. decz. 20.
34. *Zsolna* (Trencsém.) Elnök: Spanyol Márk. Anyakönyvvezető:
Hönig Adolf rabbi. Megalakult 1885. decz. 18.
35. *Apostag* előbb *Dunavecse* (Pestm.) Elnök: Gróf Lajos, anya-
könyvvezető: Basch Manó rabbi. Megalakult 1885. decz. 16.
36. *Dunapataj* (Pestm.) Elnök: Grossberger Mór. Ideiglenes anya-
könyvvezető: Halbrohr Gáspár. Megalakult 1885. decz. 16.
37. *Tót-Győrke* (Pestm.) Elnök: Witt Jakab. Anyakönyvvezető:
Kohut József Áron rabbi. Megalakult 1885. decz. 16.
38. *Cáz* (Komáromm.) Elnök: Braun Adolf. Anyakönyvvezető:
Eckfeld Bernát rabbi. Megalakult 1885. decz. 15.
39. *Ó-Gyalla* (Komáromm.) Elnök: Fischer Fülöp. Anyakönyv-
vezető: Deutsch Ignác rabbi. Megalakult 1885. decz. 14.

40. *Szobráncz* (Ungm.) Elnök: Fialkovics Izidor. Ideiglenes anyakönyvvezető: Jakubovics Armin. Megalakult 1885. decz. 20.
41. *Diósgyőr* (Borsodm.) Elnök: Herz József. Anyakönyvvezető: Fuchs Vilmos rabbihelyettes. Megalakult 1885. decz. 28.
42. *Csaba* (Borsodm.) Elnök: Friedmann Dávid. Anyakönyvvezető: Gítnz Jakab rabbi. Megalakult 1885. decz. 31.
43. *Ónod* (Borsodm.) Elnök: Groszmann József. Anyakönyvvezető: Kohn Jakab rabbi. Megalakult 1885. decz. 30.
44. *Mező-Csátih* (Borsodm.) Elnök: Klein Márton. Anyakönyvvezető: Tannenbaum Fábián rabbi. Megalakult 1885. decz. 21.
45. *Sajó-Sat-Péter* (Borsodm.) Elnök: Brody Miksa. Anyakönyvvezető: Glüek Izsák rabbi. Megalakult 1885. decz. 27.
46. *Bolyok* (Borsodm.) Elnök: Grosz Jónás. Anyakönyvvezető: Katzburg Izraél rabbi. Megalakult 1885. decz. 23.
47. *Szendrő* (Borsodm.) Elnök: Klein Gyula. Anyakönyvvezető: Szóffer Mór rabbi. Megalakult 1885. decz. 30.
48. *Mező-Kövecsl* (Borsodm.) Elnök: Spitz Dávid. Ideigl. anyakönyvvezető: Klein József. Megalakult 1885. decz. 27.
49. *Somfa* (Pozsonym.) Elnök: Wertheim Mór. Anyakönyvvezető: Winter Lázár rabbi. Megalakult 1885. decz. 27.
50. *Békés-Csaba* (Békésm.) Elnök: Dr. Kerényi Soma. Anyakönyvvezető: Kohn E. H. rabbi. Megalakult 1885. decz. 15.
51. *Kis-Szeben* (Sárosm.) Elnök: Dr. Rosenfeld Samu. Ideiglenes anyakönyvvezető: Schön Mór. Megalakult 1885. decz. 22.
52. *Lemes* (Sárosm.) Elnök: Weisz Jakab. Anyakönyvvezető: Bain Náthán rabbi. Megalakult 1885. decz. 17.
53. *Szendrik* (Sárosm.) Elnök: Beck Izsák. Ideiglenes anyakönyvvezető: Braun Mózes. Megalakult 1886. január 4.
54. *Hanufalu* (Sárosm.) Elnök: Trainer Sámuel. Ideiglenes anyakönyvvezető: ugyanaz. Megalakult 1885. decz. 29.
55. *Kurúna* (Sárosm.) Elnök: Stern Sámuel. Ideiglenes anyakönyvvezető: Piroch József. Megalakult 1885. decz. 15.
56. *Sebes-Kellemes* (Sárosm.) Elnök: Glüek Mór. Ideiglenes anyakönyvvezető: Jules Lipót rabbi. Megalakult 1887. január 3.
57. *Alsó-Kubín* (Árvam.) Elnök: Steiner Béni. Anyakönyvvezető: Steinhart Bernát rabbi. Megalakult 1885. decz. 4.
58. *Námesztó* (Árvam.) Elnök: Goldstein Fülöp. Anyakönyvvezető: Duschinszki Bernát rabbi. Megalakult 1885. decz. 17.
59. *Turdossán* (Árvam.) Elnök Neumann Armin. Anyakönyvvezető: Salamon Mózes rabbi. Megalakult 1885. decz. 10.
60. *Kis-Márton* (Sopronm.) Elnök: Pollak Ignác. Anyakönyvvezető: Kutna Salamon rabbi. Megalakult 1885. decz. 28.

Válaszul.

Mind magán uton, mind nyilvánosan több oldalról lettem interpellálva és azon szemrehányást hallom és olvasom, hogy az anyakönyvügyi cikkemmel a t. tanító urakat kicsinyítettem volna. Ennek következtében szükségesnek tartom kijelenteni, hogy eszem ágában sem volt valamely »*Pedagogus*« urat az ő működési terén megtámadni. Sőt az én részemről biztosítom, hogy teljesen meg vagyok arról győződve, hogy felekezetünk üdvének és virágzásának nagy részét csakis a tanító uraknak köszönheti.

De én ezen véleményemet hiába kürtölöm, senki sem akarja magáévá tenni, mert a mai világban mindenki annyira át van hatva a modern skepticizmustól, hogy ezeknek beszédmódjával felel: »Lehetséges, talán« stb., sőt némelyik egyszerűen azt mondja: nem igaz. De mit tőrdöm a világgal, ha én egyszer a tanító urakkal szimpatizálok és elérem, hogy a felizgatott kedélyek régi kerékvágásukba visszatérnek. Velem nem szükséges rossz lábón élni, mert én tágitok és engedelmeskedem.

Még Wurmfeld Ignác urhoz van néhány szavam. Azon állítását bővebben czáfolni, hogy a rabbik általában a tanítók kicsinyítésén már régóta fáradoznak, más kartárs urnak engedem át, én röviden csak tagadhatom, mert tudomásom szerint a pap csak akkor kelt ki a tanító ellen, ha ez utóbbi paposkodni akart, már pedig a pap nem igen szeret tanítóskodni, ha csak nem kénytelen vele.

W. úr azon nézetére pedig, hogy a rabbik M.-Zs. Szemlebeli cikkeikben és felszólalásaikban csupán a saját elfogultságuknak adtak kifejezést, csak azt kérdezném, vajjon a szegedi izr. hitközség szubjektív-e? vagy talán maga a miniszteri rendelet is szubjektív-e? Mert ugyanazt akarják mind a ketten — és mind a ketten mást, mint W. ur.

B... S... urnak az »*Izr. Tanügyi Értesítőben*« ellenem való kifakadására csak azt felelem:

»Der Mensch? wo ist er her?»

Zu schlecht für einen Gott; zu gut fürs Ungefähr.«

Rózsahegy.

KLEIN JAKAB.

Bözöd-Ujfalu.

Ha nem csorog, csöppen — tartja a magyar közmondás. A gyűjtés halad, bár lassan és ezuttal igen csekély eredményvel. De azért nem teszünk le a reményről, hogy még számíthatunk az összeg gyarapodására. Mert míg az apróbb községek egész sora krajczárt krajczárhoz téve gyűjtötte a forintokat, addig hiányznak még az adakozók sorában oly nagyobb községek, melyekre első sorban szoktunk gondolni, midőn a zsidóság valamely közigyéről van szó. A nagyobb központokban megoszlik ugyan az érdeklődés és a tetterő százfél, de azért Bözöd-Ujfalu nyomorának híre el fog jutni ő hozzájuk is, s az adakozás bizonyára nem fog elmaradni ott, a hol az nemcsak jótékonyág, hanem egyuttal kötelesség.

Ujban adakoztak:

Eisler Mátyás gyűjtése *Budapest*: Breyer Adolf 50 kr Krausz Dávid 1 frt. M. J. 50 kr. B. és D. *Felcsuth* 1 frt. Eisler Bernát, *Mogyorós* 50 kr. Összesen 3 frt 50 kr. — Elzász B. gyűjtése *Budapest*: Kuffler 50 kr. N. N. 20 kr. Mittelmann 30 kr. N. N. 44. Összesen 1 frt 44 kr. — B. T. E. 1 frt. — Adler gyűjtése *Budapest*: Millhoffer Henrik 1 frt. Dr. Fuchs Adolf 80 kr. — Sebők Márton hites magyar tolmács gyűjtése *Boroszló*: dr. Knoller rabbi 2 márka, dr. Seligmann 2 m., dr. Einstein 1 m., dr. Zimmels 50 pf., dr. Guttman 50 pf., Biach st. phil. 50 pf., Ellguther st. ph. 25 pf., Grünfeld cand. phil. 25 pf. Jakob st. ph. 50 pf., Josephson st. ph. 50 pf., dr. Littmann 50 pf., Lazarus st. ph. 1 m., Lewinsky st. ph. 50 pf., Lewy st. ph. 50 pf., Pöchner 50 pf., Oppenheimer 50 pf., Schönfeld st. ph. 50 pf., Spiró st. ph. 50 pf., Walter st. ph. 50 pf., Weinsberger st. ph. 50 pf. Összesen 14 márka 50 pf. = 9 frt.

A szelvényes gyűjtő könyvecskék útján befolyt *Budapesten*: Bacher Miksa által 10 frt, dr. Salgó Jakab által 3 frt 40 kr. Klein Sándor st. med. 10 frt. Reismann Fülöp 7 frt 60 kr. Barna Jónás 5 frt 80 kr. — *Felcsuthon* Blau Gyula által 4 frt.

Összesen 57 frt 54 kr. Mult számunkban kimutatattott 733 frt 61 kr. Az összes adakozás tesz e szerint eddigelé 791 frt és 15 krajczárt.

Folytassuk!

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Zunz Lipót temetése.

Berlin, márcz. 21. 1886.

Nem megrondító fájdalom volt az, mi bennünket elfogott, midőn e hó 18-án reggel meghallottuk a gyászhirot hogy: Zunz Lipót meghalt. A könyben, mely pilláinkon megjelent, nem volt a fájdalomnak több része, mint a büszkeségnek, melylyel egy ily módon bevégzett életmüködsre visszatekintettünk és mint a tudatnak, hogy a békés életet csendes, küzdelem nélküli halál fejezte be. Szerdán délután szokása szerint nyugodni tért, elszunnyadt és ekkor eljött érte a halál angyala, kiről az aggtudós gyakran tréfásan megjegyzé, hogy az ő lakásczimét bizonyára elfelejtette. Vasárnap 21-ikén kísértük koporsóját a berlini zsidó temetőbe. Temetése csendes, nyugodt volt, mint egész élete és halála, és épen ezért volt méltó Zunzhoz. Nem láttuk ott a testületek lobogóit, a kíváncsi tömeget, és a csendes fájdalmat nem zavarta a rendőrök és a tolongók zajgása. Az új zsinagoga, melynek oltára előtt Zunz koporsója reggel óta ki volt téve, tönve volt, de esupa gyászolóval. A kíváncsi tömeg otthon maradt, mert nem volt semmi pompa és a halott nem volt magas állású egyéniség. A gyászzevelen minden czím nélkül az egyszerű név állott: »Dr. Leopold Zunz« de tudta a jelenvoltak között mindenki, mit jelent e név.

Jelen volt a berlini zsidóság mind a három árnyalata. Ott volt az orthodox rabbiképző tanári kara és hallgatói; ott volt a Lehraustalt tanári kara és hallgatói; ott volt a reform zsidóközség küldöttsége. Nyugodt fájdalom és jóltevő béke lebegett a koporsó felett. A gyászszertartást gyászúnck kezdette meg, mely után *dr. Maybaum* berlini rabbi megragadó gyászbeszéde következett, mely e profétai szavakhoz volt fűzve: »Ime nézéztek, ez az én szolgám, kit én gyámolítok, az én választottam, kibem szellemem kedvet talál. Szellemem rajta nyugtatom, hogy az igazságot hirdesse a népek között« (Ezsaj. 42.1). Nem Zunz müködsét óhajtja méltatni — úgy mond — mert ez egyenlő az egész zsidó tudomány méltatásával, hanem beszélt a szellemről, mely őt és müködsét átlen-

gette. »Vajha e szellem — így végző beszédét — örökké tovább élne Izraelben; e községben, mely már a mester életében igyekezett iránta Izrael adósságának egy részét lefizetni. »Ha emancipáció és tudomány nem üres hang, hanem életforrás, mint azok, melyeket sok helyongás után a pusztában végre megtalálunk, úgy gyümölcsötvetni fogja ez az intézeteket: a magasabb tanintézeteket, az általános hitoktatást, méltó istentiszteletet és czélszerű hitszónoklatot. »Ez Zunz végrendelete! Vajha Izrael közséje megszivlelné ezt és hasonlóan gondoskodnék az ifjúság virágzó erejéről és tagjai erkölcsi egészségéről, mint szegényei és betegeiről és így Zunz Lípót emlékéit áldássá tenné a jövő nemzedékek számára.«

Ezután *dr. Joel* boroszlói rabbi beszélt, ki utalván e század első évtizedeinek kételkedő és kutató nagy zsidó férfaira, kik közül amnyian hitlenek lettek vallásukhoz, Rabbon Gamliel e szavait intézi a nagy halotthoz: »Üdv neked férfi! ki békében mentél be a kutatás országába és békében jutottál ki onnan.« A temetőben először *dr. Ungerleider* berlini rabbi tartott búcsubeszédet közséje nevében, utána *dr. Neuman* egészségügyi tanácsos a Zunzstiftung részéről. Ezután a wolfenbütteli Sámsoniskola küldötte *dr. Rosenstock* megható beszéde következett. »Nő és gyermek — ugymond a szónok — nem kíséri ki e koporsót, de elküldé küldöttjét az anya: a Sámsoniskola, mely Zunzot, mint árva szegény fiut, szeretettel fölfogadta és ápolta, nem remélvén, hogy ápoltjában a zsidóság áldását neveli föl. Koszorút küld az iskola a nagy halott koporsójára, mely tanítványának és egyuttal mesterének hamvait rejti magában«. Végül *Blumenthal* bucsuzott el a halottól a berlini hittan iskola nevében.

A gyászszertartásban a legmeghatóbb volt, midőn ezután a zsidóság legnagyobb tudósai könyvek között vállaikra vették a mester koporsóját és a végső nyugvó helyre letették.

És most ott nyugszik a berlini temetőben, mely egy nagy férfi koporsójával ismét gazdagabb lett, míg Izrael legnagyobb tudósával szegényebb. A szerény hajlék a berlini Koppenplatzon nem lesz többé az a hely, mely mellett dobogó szívvel haladunk el, tudván, hogy itt Zunz lakik, nem lesz többé az a hely, mely felé az egész zsidó tudományos világ figyelmét fordítja. A test kiut nyugszik, a szellem szerte lebeg messze országokon. Szálljon és lebegjen, tanítson és buzdítson mindenfelé, hol zsidók laknak. Adja a mindenható, ki Zunzot kegyelmében Izraelnek ajándékozá.

V. B.

Amerikai levél.

Jacksonville, Florida, 1886. márczius.

A »pittsburgi tizenöt«-nek egész irányja ellen megindult mozgalom nagyobb hullámokat vet, mintsem hittük volna. A majdnem egyetemes tiltakozásról már értesítettem önöket. De most azonfölül tetteket sürgetnek a fékevesztett vallásos radikalizmus ellen.

Nevezetesen azt hangoztatja az amerikai zsidóságnak jözanul maradt többsége, hogy az Union of American Hebrew Congregation által fönntartott rabbiképző nincs jó kezekben, midőn annak igazgatója, dr. Wise, elmegy Pittsburgba a zsidóságot sarkalatos elveiből kiforgatni. Pedig a községek egyesületében reform- és orthodox-irányu községek egyaránt vesznek részt, tehát egyformán járulnak a szeminárium föntartásához. *Uj rabbiképzőt* kell tehát állítani, melynek szellemére és vezetésére az amerikai zsidóság nyugodtan rábízhatja jövőjét.

Igy találkozott Gutheim, Hecht és Vorsanger meghívására tizenhárom rabbi New-Orleansban. Képvisele volt Newport, Philadelphia, Baltimore, New-York, Newmark stb. A rabbik közt meglemlten a következőket: Mendez, Chunnaceiro, Schneeberger, Drachmann, Kohut, de Sola-Mendez stb. Minden vita nélkül kimondották, hogy szükséges a »Conservatív Jewish Theological Seminary« föllállítása. Minthogy az ügy élén Amerika leggazdagabb zsidó közséjének, a new-yorki Emanu El népszerű rabbiája, dr. Gottheil Gusztáv áll, remélhető, hogy a dolog még fejlődni fog.

Mennyire? ki tudná azt megmondani! Minden esetre elismerendő, hogy a községek egyesülete — mely pedig az amerikai zsidóságnak eddig legáldásosabb alkotása — egyenesen veszélyeztetve van e mozgalom által. S épen ez tesz sok zsidó embert és lapot tartózkodóvá a tervezett új rabbiképzőnek eszméjével szemben. Fölhozzák, hogy a cincianati szemináriumból eddig kikerült fiatal rabbik derekasan töltik be helyüket s épen nem követik mind dr. Wise fölforgató elveit; hogy a gondolat és a szólás szabadsága lényegileg zsidó alkotás s a kutatás függetlenségét a zsidóság nem akadályozta soha, stb.

De ha esetleg e mozgalomnak esakis az lesz az eredménye, hogy az amerikai zsidóságot visszariasztja a radikalizmus irányának követésétől, akkor sem lehet majd sikertelennek mondani.

Végül röviden akarom még megemlíteni, hogy az amerikai *conservative* zsidóság leginkább megfelel a magyar mérsékelt liberális pártinak. Oly emberek pedig, mint Sonnenschein, Landsberg, Kohler, Wise, Hirsch apa (Philadelphia) és fia (Chicago) önkönd még hál' Isten — nincsenek.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

A debreczeni hitközségről.

Ez év február havában jelentős mozgalom ért sikeres véget Debreczen városában. A két különálló, kongresszista és statusquo zsidó hitközség végkép egyesült. Általánosabb, valamint helyi és személyi okok működtek közre, hogy annak idején, a kongresszus táján, a debreczeni zsidók is két pártra szakadtak; inkább csak helyi és személyi okokból magyarázható, hogy a szakadáshoz oly hosszú időn, 16 évnél is tovább ragaszkodtak. Mert valóban a debreczeni két község között az utóbbi évek alatt alig volt legkisebb különbség észrevehető. A kongresszisták a kongresszus reformterveiből alig, vagy talán semmit sem létesítettek, a statusquo község pedig egészében is, tagjaiban is sokat simült a korhoz, kivált, a mi a magyarság ügyét illeti. A haladó-párt sem magyar lelkészt nem választott, sem az istentisztelet régi formáján nem változtatott. Viszont a maradó párthan sem volt ájtatosabb és tudatosabb a felekezeti élet azért, mert a neolog elemek kiváltak belőle. Szóval a szakadásból nem láttak a debreczeni zsidók legkisebb hasznát is, de annál több erkölcsi és anyagi kárt. E károkat egyenként kifejtetni fölösleges; elég ha rámutatunk a két legsajnosabb eredményre. Debreczenben, a legmagyarabb városban, a hol a zsidók száma 1880-ban megközelítette, ma pedig bizonynyal meghaladja a 4000-et, nincs a zsidóknak magyar papjuk; továbbá Debreczenben, a felekezeti iskolák e virágzó telepén, nincs a zsidóknak egyetlen felekezeti iskolájuk, holott tanköteleik száma öt- és hatszáz között váltakozik. Az anyagi kárt meg sem akarom említeni, pedig a két templom fentartása, a két kultusz ellátása komoly pénzügyi bonyodalmakba sodorta mindkét hitközséget. Mind e bajoknak, de főképp az iskola szükségének érzete hova-tovább megerősödött a debreczeni zsidókban és mindinkább megerősítette beállást az egyesülés vágyát. Megindultak az alkudozások, de az alku pontjai közt mindig akadt egy-egy meglótránkoztató pont; akadt azoknak t. i., a kik kerestek közöttük. Végre is a két község jobbjai megúván a húzást-halasztást, 1885. őszén legalább egy iskola alapításában akartak egyesülni. Az iskola ügye valódi érdeket költött és az összes zsidóságot mozgatta. Az egyesülésnek elháríthatatlannak látszó akadályai e mozgalom elől elenyésztek; a két hitközség elfogadta a már rég kidolgozott alapszabályokat, amál is inkább, mert közben megjelent az anyakönyvek vezetésére vonatkozó miniszteri rendelet, a mely Debreczennek egész városát egy anyakönyvi kerületté olvasztotta. A közös alapszabályok ez év elején megerősítették, és februárban a debreczeni zsidók már az új

alapszabályok szerint alakultak hitközséggé és választották meg az előjáróságot.

Az egyesülés pontjai közül több általános érdekű is van. Az új hitközség nem nevezi magát sem kongresszistának sem statusquónak vagy bármi másnak, hanem egyszerűen »*debreczeni zsidó hitközség*»-nek, melynek tagjai a város területén lakó minden zsidó. Nem kevésbé jelentős pontja, mely kimondja, hogy a hitközség a régi rabbin kívül egy vele teljesen egyenlő rangú, jogú és jövedelmű magyar lelkészt is választ, valamint az a pont is, mely felekezeti iskoláról akar gondoskodni s azt éppen a magyar lelkész felügyelete alá akarja helyezni.

Reméljük, az új hitközség sietni fog ez alapszabályoknak megfelelni és nem fog megelegedni csupán az írott malasztal. Reméljük, rövid időn a második pap, a magyar lelkész állását is betölti és a választás alkalmával talán nem fogja figyelmen kívül hagyni, hogy a budapesti szeminárium éppen a napokban becsátott el kebeléről három jeles képzett-szerű ifjú lelkészt.

Reméljük, továbbá, hogy a jövő iskolai év elején már megnyitja a hitközség elemi iskoláját nagyszámú fiai és leányai előtt. Nem fogja engedni, hogy az egész ifjú nemzedék minden vallásos oktatás nélkül növekedjék föl, és nem fogja tűrni, hogy tagjai kegyelemért kopogtassanak a felekezetek iskoláin.

Meg vagyunk győződve, hogy Debreczen zsidósága nem fog megállni a félúton; hanem ha már példát adott sok város meghasonlott zsidóknak az egyesülésre, járjon jó példával elől abban is, hogy magyar lelkészt választ és elemi iskolát állít. Valóban mi sem volna kívánatosabb, mintha Debreczennek mentől több hitközségünk követőjéül szegődnek. Itt a legfőbb ideje, hogy a felekezet tagjait ne válasszák el többé e gyakran üres nevek: *kongresszista, statusquo, orthodox* stb. A mely városokban hasonló szakadás áll fenn, kisebb-nagyobb konzessziók útján az egyesülés majdnem mindenütt elérhető, s a hol a hívek a szertartás egységébe még sem tudnának belenyugodni, legalább a közös pénzügy kösse őket össze.

Mert csak az anyagi erő egyesítése adhatja meg hitközségeinknek a módot, a tehetséget, hogy a felekezeti élet egyik legfőbb feladatát teljesítse, hogy t. i. felekezeti iskolákat állíthasson, mivel eléggé tudjuk, hogy elvégre is az iskolákon fordul meg a felekezet fölvirágzása vagy elhanyaglása.

Veszprém, 1886. márczius.

Tek, szerkesztőség! Szíveskedjék kérem alábbi tudósításnak hecses folyóiratában egy kis tért átengedni.

Folyó hó 6-án volt a helybeli izr. templomban a felállított új orgona felszentelése. Már jóval az ünnepély kezdete — 10 óra — előtt zsufolásig megtelt a templom minden zuga díszes közönséggel, melynek soraiban számos keresztényt is láttunk. Az ünnepély, a hitközség főkantorának, Mór Simon úr művészi énekével vette kezdetét. Az ünnepély fénypontját azonban a hitközségi főrabbi, főt. Hochmuth Ábrahám magyar szónoklata képezte, mely az alkalmi beszédek színvonalánál jóval fölebb emelkedett. Történeti visszapillantást vetett a zsidóság magyarosodására és reformálására, mely a családon és iskolán keresztül utat tör magának, hogy hovatovább a zsinagogában is elfoglalja az őt megillető helyet. Az orgona bevezetése is egyike azon reformoknak, melyek a zsinagoga közeledését jelzik az általános isteni tisztelet egyik lényeges módjához. Sajnálom, hogy e tudósítás szűk keretében nem ismertethetem részletesen e kitünő beszédet. Meg nem állhatom azonban, hogy a bezáró szavak egyik hatásos részét ne idézzem jellemzésül a kiváló egyházférfit hazafiságának és valódi szabadelvű gondolkozásmódjának. »Valamint az orgona hangjai — mondá — nem ismernek különbséget ember és ember, népfaj és népfaj, hitfelekezet és hitfelekezet közt, hanem minden kedélyre és szívre egyenlő erővel hatnak, egyenlően felébresztik s szunnyadó érzelmeket, úgy olvadjanak össze a nem messze jövőben hazánk népei, hitfelekezetei egy állami testté, melyet egy törekvés vezessen, egy akarat telítsen, egy eszme lelkesítsen, hazánk jóléte és felvirágoztatása.«

Reméljük, hogy a nagyérdemű előjáróság áldozatkészsége — vonzóbbá tévén az istentiszteletet — befolyással lesz az ájtatosság felkölésére és ezáltal a szív és elme nemesítésére.

SCHWARCZ SAMUEL.

Tanügy.

A magyar közoktatás állapota 1884/85-ben.

I.

Ama fontos jelentésben, melyet a közokt. miniszter — mint minden évben — az idén is az országgyűlés elé terjesztett, hogy a közoktatás jelen állapotáról tájékoztassa, a zsidóság mint felekezet nem foglal el kiváló helyet. A zsidók, egyénileg, helyt állnak magukért; abban, a mi

az egyesek buzgalmitól, törekvésőtől, becsvágyától, hazaszeretetétől függ, a zsidók nem hátrálnak meg senki előtt; de szegyenkezve meg kell húzódnok, a hol az összetartásnak, az egyesült erőnek, a szervezett felekezetnek kellene eredményesen nyilatkoznia. A zsidóság mint iskolafentartó s őrző nem foglalja el azt a helyet, mely műveltségénél, vagyonságánál és számánál fogva megilletné. Vita tárgya lehet, vajjon üdvös-e, ha a közműveltséget terjesztő iskolákban a felekezetiiség előtérbe nyomul; hisszük is, hogy ha a többi felekezetek az iskolaiügyet egészen az államra bíznák, a zsidóság ebbeli bizalmában a többieket fölülmúlja; de nagyon helytelen, ha a zsidóság nem filozófiai okokból, hanem közömbösségből s értelmetlenségből az iskolafentartó felekezetek közt oly szerény helylyel éri be. A zsidó népiskola, néhány nagyobb várost nem tekintve, szálmal állapottban van; egyéb közműveltséget terjesztő iskolái a zsidóság-nak nincsenek; a hittani iskolákról jobb nem szólni; a zsidóiskolák még mindig fölös számmal vannak; a tanítóvásár még nem szűnt meg egészen; a zsidó tanítóképző intézet, noha a fővárosban van, távolról sem felel meg a jogosult kívánalmaknak; talán a rabbiseminárium halad jó úton, úgy hogy az innét kikertült rabbikhoz biztató reményeket fűzhetünk, habár a zsidó tanügyi érdekében sajnálunk kell, hogy a rabbijelölteket épen tanügyi s pedagógiai dolgokra nem tanítják. Kiktől várjuk a zsidó iskolák emelkedését, ha nem a rabbiktól, s honnét merítsék ezek az ehhez szükséges ismereteket, ha a pedagógiai műveltségnek még elemeivel sem rendelkeznek? Egységes, nagy impulzust nem várhatunk sehonnét, mert maga a zsidó felekezet nincsen szervezve; még állapotainkat is csak a miniszteri jelentésből ismerhetjük meg, mert az adatok gyűjtésére sincsenek középponti organumaink; a zsidó tanügyi gazda nélkül szűkölködik s ez állapot minden visszasságát türi és szenvedti. Hogy ennek így kell-e lennie, nem kutatjuk; hogy a mint van, nem jól van, nem kell vizsgálunk, tudja s érzi mindenki; csak az a csodálatos, hogy senki sem találkozik, a ki ezen nem segíteni, de legalább elmélkedni s e tárgyban felszólalmi érdemesnek tartaná.

Vigasztaló, hogy a szervezet hiányait némileg pótolja az egyéni törekvés. A zsidó tanügy rosszul áll, de a zsidók a magyar tanügy terén nem az utolsóok. Egy pillantás a következő adatokra eléggé bizonyítja.

I. A népoktatás.

Statisztikai adatokból leginkább a népoktatás állapotára vonhatunk következtetéseket. Ha a tankötelesek számára elég iskola áll rendelkezésre, ha a tanköteleseket iskolába járásra tudjuk bírni, ha az

iskolák jól föl vannak szerelve, jól képzett tanítókkal rendelkeznek s az iskolaszékek kötelességüket teljesítik: bizhatunk abban, hogy az iskola meg fog felelni rendelkezésének. Keressük ki a miniszteri jelentésből az erre vonatkozó adatokat.

1. Mindenekelőtt föltűnő, hogy *egy felekezetenél sem akora az iskola-kötelesek aránya*, mint a zsidóknál.¹⁾ Meglehet, hogy az a zsidóság jobb egészségügyi viszonyainak eredménye, de valószínűleg része van benne annak is, hogy a zsidó tanköteleseket nagyobb pontossággal írták össze, a mit egy alábbi összehasonlító táblázat is igazol. Mindenesetre említésre méltó, hogy 1000 zsidó lakos közt 184,4 tanköteles találhatók, míg a többi felekezetenél e szám 147,9 (gör. keletiekénél) és 170,9 (ág. hitv. ev.) közt váltakozik, az országos átlag pedig 165,6. A zsidó tankötelesek összes száma 115,260, az összes tanköteleseknek: 2.276,917-nek, 5,7⁰/₁₀-a. Minthogy pedig a zsidók az ország lakosságának 4,54 százalékát teszik, tankötelesek aránya nagyobb az ország lakosságához való arányuknál.²⁾

Nem oly kedvező a *tényleg iskolába járók aránya*. A 115,260 zsidó tanköteles közt csak 87,178 járt *tényleg* iskolába, nem járt: 28,082, 1000 zsidó lakosra csak 139,5 iskolába járó jutott, míg az ág. h. evangélikusoknál e szám 152,6, a r. katolikusoknál pedig 145,2. Ha pedig azt kérjük, hogy 1000 ily vallású tanköteles közt hány járt *tényleg* iskolába, a következő, ránk nem nagyon kedvező táblázat ád felvilágosítást:

1000 ily vallású tanköteles közt	
tényleg iskolába járt az ág. h. evangélikusok közt.	892,3
» » » a róm. katolikusoknál	856,3
» » » a helv. hit. reformáltaknál	792,5
» » » az unitárius hittieknél	786,9
» » » a mózes hittieknél	756,4
» » » a görög-keletiekénél	665,0
» » » a görög-katolikusoknál	587,6

¹⁾ A zsidó tankötelesek közt volt

magyar	88,412 = 76,75%
német	26,605 = 23,09%
román	2 = 0,00%
tót	162 = 0,14%
ruthén	26 = 0,02%

²⁾ Legtöbb zsidó tanköteles volt: Budapesten 14,664 (iskolába járó 12,436), Mármaros-megyében 6495 (isk. j. 935), Nyírában 5745 (isk. j. 5236), Zemplénben 5288 (isk. j. 2391), Szatmárban 4115 (isk. j. 2875), Pest-megyében 405 (isk. j. 3772), Biharban 3934 (isk. j. 3330), Szabolcsban 3578 (isk. j. 2288) stb.

Íme csak a görög-keletiekénél s görög-katolikusoknál állunk e tekintetben jobban, a mi annyit jelent, hogy a számba jövő műveltségi tényezők közt a zsidóknál legrosszabbak az iskolázási viszonyok. Egy zsidó központi organumnak volna feladata e baj speciális okait kideríteni s orvoslásáról gondoskodni.

Ha az 1869-diki, 1881-diki s 1884-diki viszonyokat hasonlítjuk egybe, a következő haladást látjuk:

	1869.	1881.	1884.
Zsidó tanköteles	82,147	85,887	115,620
Iskolázott	34,777	73,573	87,178
Százalék	42,1	85,61	75,69.

A táblázat csak úgy érthető, ha 1. az 1884. eredmény csak pontosabb összeírás eredménye, mert föl nem tehető, hogy míg 1869—1881. tehát 12 év alatt, a zsidó tankötelesek száma mindössze háromezerral szaporodik, addig a rákövetkező három év alatt a szaporodás 30,000; 2. az újabbán földerített tankötelesek nagyobb része iskolakerülő volt, úgy hogy 1881-ben sem volt a viszony oly kedvező, minőnek a számok mutatják. De hozzáteendő, hogy az iskolázók számának gyarapodása 1881—1884. kielégítő; ily nagy gyarapodást az utolsó három esztendőben egy felekezeten sem mutat. Ez biztató körülmény.

2. A zsidó felekezeti iskolák száma mindössze 509 volt, 1881-ben 469, 1882-ben 510, 1883-ban 516. Az arányt e táblázat mutatja: 1000 népokt. tanítványt volt

állami jellegű	31,3
közszégi »	113,9
róm. kath.	329,3
gör. kath.	134,6
gör. kel.	110,9
helv. h. ref.	143,9
ág. h. ev.	88,6
unitárius	3,5
mózes h.	31,4
magán jell.	10,9
egyesületi	1,9.

Látni való, hogy még a zsidó tankötelesek arányában sincsenek zsidó népiskolák, a mi összevetve ama másik tényvel, hogy 28,082 zsidó tanköteles nem jár iskolába, eléggé mutatja, hogy mellőzve minden filozófiai okoskodást az állami oktatás elsőségéről, mindenekelőtt arról kellene gondoskodni, hogy ez a 28,082 tanuló valami nemü oktatásban részesüljön. Megemlítendő még, hogy az utolsó évben 33 zsidó népiskola

megszűnt, ellenben más helyen 26 új keletkezett. A megszüntek közt csak négy olvadt be állami iskolába. Az 509 iskola közt csak 1 volt felső nép- s 1 polg. iskola, a többi mind elemi népiskola. Az 509 iskola közt továbbá 35 volt fiúiskola, 19 leányiskola, 455 vegyes iskola.

3. *Az iskolák tannyelvét* illetően igen kedvező viszonyokat találunk a zsidó népiskolákban. Az 509 zsidó népiskola közt 368-ban a tanítás nyelve tisztán magyar volt, csak 13-ban tiszta német, 128-ban pedig német-magyar. A kisebb csoportokat nem számítva, csak az állami s reformatus iskolákban volt az arány kedvezőbb, minden más jellegű csoportban sokkal kedvezőtlenebb. A zsidó iskolák t. i. $97,44\%$ arányában megtanítják a magyar nyelv eredményes tanítását, az államiak s reformatusok 100% arányban, de a községiéek csak $80,27\%$ arányban, míg a r. katolikusoknál e szám $77,18$, az evangélikusoknál $44,36$, a görög keletieknél $8,01$.¹⁾

4. *A tanítók száma* az 509 zsidó népiskolában 908 volt, ami a többi csoportokhoz mérve elég kedvező aránynak mondható. Még kedvezőbb, hogy a 958 tanító közt 866, tehát $90,4\%$ okleveles, melynél valamivel kedvezőbb arányt csak az állami és községi iskolák mutathatnak fel.²⁾ Abban meg első helyen állnak a zsidó népiskolák, hogy a 958 tanító közt 870 volt rendes és csak 88 segédtanítói minőségben alkalmazva. Aránylag kevés a nőtanítók száma, 958 közt 86, de a róm. katolikusokat a zárdai tanítónőkkel nem számítva, a többi felekezeteknél az arány még csekélyebb. Leggyörendesebb, hogy a 958 tanító közt »anyanyelvi képességgel« beszélt a magyar nyelvet 892, érthetően beszélt 28, keveset tudott 29, éppen semmit mindössze 9. Csak az állami s reform. tanítók haladják meg e tekintetben a zsidókat. Ez arány még kedvezőbbé vált az által, hogy újabb időben még 10 zsidó tanító szerezte meg a magyar nyelvi képességet tanúsító oklevelet. Mindössze most már csak 28 zsidó tanító nem tudja a magyar nyelvet eredményesen tanítani.

5. *Az egyellen zsidó tanítóképző intézet* megfelel a törvény követelményeinek, 4 tanfolyammal, gyakorló iskolával bír, s magyar tannyelvű. Tanulóinak száma 1883/4-ben az év végén 94 volt. A tanárok száma 9 volt, a tanhelyiségeké ugyancsak 9. Fentartási költsége volt 18,950 ft.

¹⁾ Tiszta német volt a tanítás nyelve 5 nyitra-, 5 szabolcs, 3 szilágy-megyeyi iskolában; a legtöbb német-magyar tannyelvű, 22, Sárosban; 20 Turócban, 15 Nyitrában, 14 Bács-Bodrogban stb.

²⁾ A legtöbb nem okleveles van Pozsonyban 10, Borsodban 7, Somogyban 7, Pest-Pilis-Solt-K.-K. megyében 7. Sárosban 6, Tolnában 6 stb.

1884-ben 34 tanítónak adott ki képesítő oklevelet. A növendékek közt 58 részesült segélyben, a segélyösszeg 1500 frtra rúgott. A gyakorló iskolában 4 tanító 110 tanulót oktattott.

6. *Az állami felsőbb leányiskolákat* a zsidók sűrűn látogatják. Ime a kimutatás.

	tanulók száma	354, ezek közt	mózes hitű	229
Budapest	»	»	»	»
Trencsén	»	»	»	»
Mármaros-Sziget	»	»	»	»
Lőcse	»	»	»	»
Sopron	»	»	»	»
Besztercebánya	»	»	»	»
Pozsony	»	»	»	»
	662			327.

II. A középiskolai oktatás.

A zsidóság e téren mint iskolafentartó nem szerepel; az az egy mózes hitfel. abreáliskola is (Vág-Ujhely) csak állami segélyvel képes feladatának eleget tenni. Amál érdekesebbek a zsidó tanulók számára vonatkozó adatok.

A zsidó tanulók száma az összes középiskolákban 7551-re rúgott, úgy hogy 1884/5-ben minden 1000 középiskolai tanuló közt volt:

* (472. ₂)	455. ₅ r. katolikus	(1882/3-ban 445. ₀)
(108. ₃)	42. ₇ g. kath.	» » 43. ₈)
(741. ₁)	48. ₂ g. keleti	» » 51. ₆)
(147. ₄)	137. ₀ reform.	» » 142. ₉)
(80. ₈)	110. ₇ ág. h. ev.	» » 110. ₂)
(4. ₀)	6. ₈ unit.	» » 8. ₀)
(45. ₄)	198. ₉ mózes v.	» » 198. ₅ .)

Kitűnik, hogy a zsidók és evangélikusok saját népességi arányainak meghaladó arányban küldik gyermekeiket középiskolába, a min nem ítélhetőnk meg, ha meggondoljuk, hogy a zsidókat mind vagyoni, mind foglalkozási, mind pedig lakásvizonyaik utalják arra, hogy gyermekeiket a középiskolába küldjék.

Eléggé ismert, de azért számszerű kimutatásra is érdemes tény, hogy a zsidók aránylag sokkal tömegesebben keresik föl a reáliskolákat, mint a gimnáziumokat. A gimnáziumi tanulóknak körülbelül egy hatod része, a reáliskolaiaknak két ötöde zsidó vallású. Ime a táblázat, mely nem szorul bővebb magyarázatra:

* Ez első számok jelentik, hogy 1000 lakos közt hány van az illető vallásfelekezetből való.

	r. kath.	gör. kath.	gör. keleti	helv.	ev.	unit.	mózes h.	együtt
a 150 gimn. járt	15,270 46.40%	1600 4.88%	1674 5.09%	4952 15.03%	3624 11.01%	241 0.73%	5548 16.31%	32,909
a 27 realiskolába járt	2016 40.02%	20 0.39%	157 3.11%	248 4.92%	576 11.41%	18 0.36%	2003 39.76%	5038

A hitfelekezeteknek az ország lakosságához való számbeli viszonyát tekintetbe véve kitűnik, hogy

a gimnáziumokban:

a r. kath.	472.2	arányával szemben 464.0 volt az iskolázóké
a görög	108.3	» » 48.8 » »
a g. kel.	141.1	» » 50.0 » »
a h. h. ref.	147.4	» » 150.5 » »
az á. h. ev.	80.8	» » 110.1 » »
az unit.	4.0	» » 7.3 » »
a móz. hit.	45.4	» » 163.1 » »

a redlikolákban:

a r. kath.	474.2	arányával szemben 400.2 volt az iskolázóké
a görög	108.3	» » 3.9 » »
a g. kel.	141.1	» » 31.1 » »
a ü. h. ref.	147.4	» » 49.2 » »
az á. h. ev.	80.8	» » 114.3 » »
az unit.	4.0	» » 3.6 » »
a móz. hit.	45.4	» » 397.6 » »

A zsidó tanulók túlyomó része pedig 5927 (78.5⁰/₀) a miniszter vezetése alatt álló középiskolákat látogatta, míg 1624 (21.5⁰/₀) a felek. autonóm középiskolába járt.

III. A felsőbb oktatás.

1. *A budapesti egyetemen az 1884/5. beiratkozott:*

az I. félévben	3059	rendes,	283	rendkívüli	tanuló
a II. »	2926	»	246	»	»

Ezek közt volt az I. félévben 1022 zsidó vallású

a II. »	988	»	»	30.8 ⁰ / ₀ .
---------	-----	---	---	------------------------------------

Látni való, hogy a budapesti egyetemen a zsidó hallgatók aránylag még többen vannak, mint a középiskolákban, 1000 egyetemi hallgató közt ugyanis volt 384 r. k., 22 g. kath., 26 g. kel., 136 reform., 105 ev., 19 unit. és 308 mózes hitű. Ha ez számokat összehasonlítjuk az előbb

közölt középisk. számokkal, azonnal szembe tűnik a nagyobb arány. A zsidó hallgatók így oszoltak meg a különböző karok szerint:

a jog- s államtud. karban I. félévben	261	II.	347
az orvosi	»	»	602 » 582
gyógyszerész	»	»	7 » 6
a bölcsészek	»	»	43 » 41
gyógyszerész	»	»	9 » 9.
	1022		988.

2. *A budapesti tanárképző intézetnek* tagjai vallás szerint így oszoltak meg:

róm. kath.	23
ág. h. ev.	11
h. h. ref.	3
g. kel.	1
mózes h.	6
	44.

3. *A kolozsvári egyetem* hallgatóinak száma az I. félévben volt 449, a II-ban 441. Ezek közt volt az I-ső félévben 22, a II-ban 24 mózes hitű. Ezek így oszoltak meg: jog- s államtud. karban 5 (II. félévben 5), orvos 16 (18), bölcsész 1 (1). Minden száz hallgató közt volt 47.2 r. kath., 7.3 g. kath., 3.4 g. keleti, 20.1 ref., 8.3 ág. ev., 6.6 unit., 5.5 mózes v.

4. *A kolozsvári tanárképzőnek* volt 26 (25) tagja, ezek közt nem volt zsidó.

5. *A József-műegyetemnek* az I. félévben 662, a II. félévben 564 hallgatója volt, ezek közt az I. félévben volt 254, a II. félévben 227 zsidó vallású 39.2⁰/₀. A zsidók számának aránya tehát itt a budapesti egyetem zsidó hallgatóinak arányát is meghaladja. A zsidó hallgatók így oszoltak meg: építész 15 (15), mérnök 146 (127), gépész-mérnök 66 (66), vegyész 12 (11), az egyetemes szakosztályban 3 (2), rendkívüli hallgató 12 (6).

6. *A rabbi-képző intézetről* most már a jelentés összeállítója is tudja, hogy két öt éves tanfolyama van (eddig mindig két éves tanfolyamunak tűntette föl), melyben 94 tanuló iratkozott be. 6646 mózes hitű lakosra esik egy rabbi-képző intézeti növendék, míg az evangélikusoknál az arány 7515, a róm. kath. 7485. Tekintetbe veendő azonban, hogy a rabbi-képző alsó tanfolyami tanulóknak egy része nem lép be a felsőbb tanfolyamba, mert az első tanfolyam egyszersmind a gimnázium 4 felső osztályának jellegével is bír.

7. A jogakadémiaiban összesen az I. félévben 58, a II-ban 53 zsidó hallgató találtatott. A hallgatók összes száma volt az I. félévben 730, a II-ban 685. A különböző vallások aránya ez volt: r. k. 316 (316), g. kath. 26 (26), g. kel. 24 (23), ref. 199 (192), evang. 77 (75).

IV. Emberbaráti intézetek.

E téren egyes nagy emberbarátok jóvoltából külön önálló intézetei vannak a zsidóságnak. Ilyen »az izraelita siketnéma országos intézete«, melyet Fuchs Antal budapesti lakos alapított, s mely 1877-ben nyílt meg. Azóta összesen 130 siketnéma gyermeket vett föl, kik közül 75 még kiképeztetik, 55 már kilépett az intézetből. Alapítványi költségen 24 siketnéma neveltetett benne, 51 részint 400, részint 100—300 frtig terjedő tartási díjat fizet. Az intézetben keresztény növendékek is részesülnek oktatásban. A siketnémák *váza* kir. orsz. intézetében a növendékek száma 89, ezek közt 12 mózes hiti.

Arna- és szeretetház volt mindössze 62, ezek közt zsidó felekezeti 5. *Aradon* 1, alapította Deutsch Ignác, növendékek száma 8 fiú, *Budapesten* 2, az egyiket alapította Fuchs Antal, növendékek száma 48 fiú, a másikat alapította az izr. nőegylet, növendékek száma 32 leány; *Gyöngyösön* 1, alapította az izr. egyet, növendékek száma 4 fiú, 1 leány, *Pozsonyban* 1, alapította az orthod. hitközség, növendékek száma 6 fiú.

*

Ime a miniszteri jelentésben foglalt azon adatok, melyek zsidó felekezeti lapban felek szempontból említésre méltók s számára jellemző s tanulságos tényt derítenek föl. Világosan kitűnik, azt hisszük, hogy a zsidók népokt. állapotai ki nem elégtők, mert sok az iskolamulasztó s kevés az iskola. De dicséretet érdemel, hogy az iskolák s tanítók túlnyomó része a magyar nemzeti eszme szolgálatában áll s ebbeli kötelességeit híven teljesíti. Föltűnő, mily tömegesen tódulnak a zsidó vallásnak minden felsőbb tanintézetbe, így a felsőbb leányiskolákba, a középiskolákba, főleg a reáliskolákba, az egyetemekre, főleg a műgyetemre, tehát mégis inkább a gyakorlati pályákra, mit a körülmények eléggé megmagyaráznak. Ama töredékes számok, melyek a miniszteri jelentésben találhatóak, tovább nem vezetnek, és sok részletre nézve külön a zsidó vallásukra vonatkozó számokat nem is találunk. De már az itt közölt adatok és sok más tapasztalat is arra utalnak, hogy a zsidók tanügyének egységesebb szervezése magának az ügynek s ezzel a köznyelvtéségnek is csak hasznára válhatnék.

Budapest,

ALEXANDER BERNÁT.

Reflexiók.

Az orsz. izr. Értesítő tiz éves megállásának ünnepére kiadott szám-ban Bánóczy József igénytelen miőködsémről is megemlékezvén, azon hitének adott kifejezést, hogy jól tenném, ha a tanítók véglegesítésének kérdéséhez még ma is hozzászólanék a M.-Zs. Szemle hasábjain. Őszintén megvallom, hogy bármily megtisztelőnek vettem e meghívót, ma az állandósításról beszélni meghaladott álláspontnak tartottam. Azt hittem, hogy a sötét árnyak már mind elvonultak, hogy a türelemtelenség bajvivői a külső nyomás hatása alatt, legalább felekezetiünk körében mind letették rozsdás fegyvereiket, azt hittem, hogy az ellentétek mind megszűntek s immár a zsidó tanító is legalább békében és megtámadtatás nélkül eheti a falat kenyereit. Ez volt hitem, de sajnos, épen a zsidóság ezen előkelő folyóiratából kellett mihamarabb ellenkező meggyőződésre jutnom. Az ez évi 3. számban u. i. Klein Jakab rabbi ír oly hangon szól a zsidó tanítóságról, mely engem valóban megdöbbentett.

Galamb epéjü ember legyen az, ki Klein Jakab rabbi ur ezen sorából nem rosszakaratot olvas ki. Haragszik a tanítókra mint ezermesterekre, pedig én azt óhajtom, vajha minél több nemere a kézi és elmebeli ügyességeket szert tennének. A mi zsidó közsegeink oly szegények, hogy a sokféle és drága tanszereket csak ritkán szerezhetik be. Ha már most a tanító ügyes »ezermesterségével« azok nagy részét maga állítja elő, szertintem jól eszeledett és ezért mindennél egyebet, csak gúnyt nem érdemel. Vagy ha a szegény tanító, ki szintén élemezni, tisztességesen járni, tanítani akarja gyermekeit, de miután ez az 5—600 frtból ki nem futja, sok mindenfélére fog, mindenki inkább hibáztathatja, mint a rabbi, ki azt tanítja hibeinek, hogy a becsületes munka nem szűgyen.

Valóban nem valami irigylésre méltó a zsidó tanító helyzete, mert felekezetiünkben a rendezett tanügy iránt való helyes érdek kellően kifejlődve ninesen: Innen van, hogy miglen a ref. felekezetnek például kirtűnően szervezett tanító állomásai vannak, hogy miglen a bpesti ev. község elemi tanítói 18 heti óráért tanári fizetésben részesülnek, addig a zsidó tanítónak ninesen kilátása előmenetelre. Nagy hitközségek egyáltalán nem tartanak fenn elemi iskolát, a meglévőket nyügnök tekintik. Itt Budapest az izr. hitközség mértékadó tagjai nyíltan vallják, hogy ők az iskolát csak a szegény néposztály számára tartják fenn. A hatalmas izr. hitközség előkelő tagjai az ev. iskolába küldik gyermekeiket, bárha jól tudják, hogy ezek csak akkor vétetnek fel az intézetbe, ha a szegény tót fu után még hely marad. *Később szótára, hogy a háromszoros zsidó*

tanpénzen virágszik az ev. el. és polg. iskola Budapesten. Hogyan vételessünk komolyan figyelembe, hogyan tartsunk igényt egyenlőségre, felekezetiünk, multunk és végre saját személyiünk megbecsülésére, midőn a budapesti izr. hitközség nem hatott még oda, hogy egy oly elemi és leány polg. iskola állíttassék, mely neveljen jó magyar polgárokat és honleányokat azon családok gyermekeiből, kik hivatva lesznek már öröklött nevöknél és vagyonuknál fogva a hitközséget mai fényében fenntartani, a zsidóságot méltóan képviselni. Rossz politika ez azok részéről, kik takarékoskodni vélnek akkor, midőn egy ily iskolát fel nem állítanak, mert a más felekezeti iskolába járó gyermekekből derék emberek igen, de a zsidóságra tartó egyének nem válnak. Azok hitközségi czélokra nem fognak áldozni soha, azokból a Fochsok faja ki nem kerül.

De még másért is sivár a zsidó tanító élete. A tudományos vasalaposág is lábra kapott, és a »kutyabőr« után kezdik megítélni a tanárok és bölcsészlet doktorai, ki mennyit ér. Nagyra vannak a gyakran vékonyka szaktudományukkal és még oly állásokra is, mely tanítókat illet meg, középiskolai tanár kerül, mert az »ezermester«, a »lángeszű pedagógus« csak szükséges rossz, épen felekezetiünk körében. Azon férfin, kit minden elfogulatlan szakember hazánk legelső szaktekintélyének ismer a pedagógiai tudomány terén, Kármán Mór oda nyilatkozott előttem, hogy ugy van rendjén, hogy a tanítóképzői tanári állás gyakorlati téren kitént elemi tanítókkal töltsék be. A m. kormány ily értelemben intézkedik is, a mennyiben minden tanítóképző intézethez egy bizonyos számú középiskolai tanár mellé legalább oly számban elemi vagy polg. iskolai tanítókat nevez ki. És ez így van helyén, mert a pedagógiai szaktudomány elmélete könyvekből és az egyetemen elsajátítható, de a tanítás praktikuma csak az elemi iskola padjai előtt. Valamint jeles praktikus tanítót nem képzelhetek bő elméleti ismeretek hián, ugy viszont jó képzőtanár sem képzelhető tanítói routine nélkül. Hogy milyen készültséggel kívánom a képzői tanárt tanszékében látni, elmondtam a M.-Zs. Szemle 1885-ik évi 1. számában. Senki sem fogta fel világosabban a Herbart-Ziller-féle pedagógiai rendszernek alkalmazását a népiskolára mint Ufer, Rajna melletti Eisenachban működő Pickel és Scheller, ugyancsak mint Kehr, egy Lüben, Bárány, Lederer, kik mint az elemi pedagógiai methodikusai kiváltak a tanítóképzői tanárok sorából. A jeles nevek egész jegyzékével szolgálhatnék annak bizonyítására, hogy tulajdonképen minden jó hírnévnek örvendő preparandiában néptanítókból promoteált tanárok működtek. Daczára ezen általánosán ismert igazságoknak épen az izr.

tanítóképzéldehez történt több tanári kinevezés alkalmával egy népiskolai tanító, vagy tanítóból lett tanár sem nyert alkalmazást, mert épen felekezetiünkben a tudományos czéhből mellett a néptanító csak szárandó ezermester. Kivánatos épen a tanítóképzés érdekében, hogy a szakközégek, jövőben történendő kinevezések alkalmával oda hassanak, hogy az elemi tanügyi terén kivált elemi tanító is eljusson azon állásra, hol nem szaktudósokat, hanem néptanítókat nevelnek nemcsak szaktudományyal, de a módszer praktikumával.

Szükségesnek tartottam ennyit elmondani. Könnyebben megtehettem ezt én, ki a zsidó tanügyi körökön kívül állok, de a mellett ugy felekezetem tanügyét, valamint az általánost szívemen viselem. Az igazság megmondása nem kellemes ugyan, de alig van nemesebb czélja e folyóiratnak, mint midőn egyengetni engedti utját tanügyiünk felvirágoztatásának és a felekezetiünkben még kellően ki nem fejlődött közoktatás iránt való helyes érzék megteremtésének.

Dixi et salvavi animam meam.

Budapest.

BARNA JÓNÁS.

A budapesti hitoktatói testület ügyrendje.

A pesti izr. hitközség az általa alakított hittanítói testületet újjászervezte és számára a következő *ügyrendet* léptette életbe:

1. Az izr. hitközség részéről alkalmazott, illetőleg ideiglenesen kiküldött összes hittanítók és tanúrok *testületé* alakulnak.
2. E testület *feladata* a hitközség által kiküldött hittanítók oktatását a föv. összes iskoláiban összehangzatban és következetes folytonosságban tartani; a hitoktatás helyi problémáinak felismerését és megoldását a tapasztalatok kölcsönös közlése által elősegíteni; elméleti fejtegetések által a hittani didaktikát fejleszteni.
3. A testület *elnökét* az izr. hitközség előjárósága az oktatási ügyosztály meghallgatása után nevezi ki három évre.
4. A testület tagjai *két szakosztályra* oszlanak, a szerint a) mint a) középiskolákban s polgári iskolákban vagy b) népiskolákban vannak alkalmazva. Minden testületi szakosztály elnökét az illető tanárok sorából a szakosztály választja meg egy-egy évre *szótöbbséggel*. A szakosztályok elnökei helyettesítik szükség esetén a testület elnökét.
5. Az elnökök jelölik ki a testület egymint a) szakosztályok *jegyzőit*.
6. A szakosztályok a működésük körébe tartozó oktatási kérdések

ről, különösen a tantervről és annak összhangzó alkalmazásáról *havonként egyszer értekezletet* tartanak. Ez értekezlet hivatása, hogy azon módszertani értekezleteket pótolja, melyek minden rendes iskolában a tanító-testület által tartatnak. Az értekezletek jegyzőkönyvei a *szünet havonként egyszer tartandó összes értekezletben* bemutatandók és tárgyalás alá veendőek; az oktatási ügyosztály által kiadott ügyek, ha sürgősek, hónapközben tartandó rendkívüli ülésben végzendők el.

7. Ugyszintén a hitközség részéről kiadandó tanácskozási tárgyak is a szakosztályok ülésai alá tartoznak első sorban; véghatározat hozatala czéljából a plenum elé terjesztetnek. Sürgőseknek jelölt ügyek elintézése a szakosztály üléséből egyenesen az oktat. ügyosztályhoz tétethetik át.

8. A testület állandó teendői közé tartozik, hogy minden iskolaévből április hó végeig az ügyosztály elé terjeszti azon *módosításokat*, melyeket az illető csoport tantervében megejtendőnek vél. Ugyanezen alkalommal a *jövő iskoláévet előkészítő* összes munkálatok a testület által előterjesztendőek.

9. A testület és szakosztályok üléseiből minden a tanítás ügyével nem szorosan kapcsolatos kérdés ki van zárva. Az elnök kötelessége örködni a felett, hogy az oda nem tartozó kérdések sem indítvány alakjában sem más módon ott meg ne forduljanak.

10. Elvárja azonban a hitközség, hogy a 2. §-ban említett értelemben a testület a *hittanítás elméletének* fejlesztésére is közreműködik. Az elnökök dolga ez irányban kérdéseket kitűzni, azokat a rendes vagy rendkívüli üléseken referáltatni és vitatkozás alá boesátani. Minden tagnak jogában áll erre vonatkozó kérdéseket és tétéleket bejelenteni.

11. Minden jegyzőkönyv a jelenlevők névsorát tartalmazza.

12. A főtiszt. rabbinatus tagjai ugymint a hittani iskolaszékek elnökei minden ülésre meghivandók.

13. Az ülésekről szóló jegyzőkönyvek hitelesített alakban az oktatási ügyosztályhoz beküldetnek.

14. A testület tagjai minden teljes ülésen ugymint saját szakoszt. ülésein kötelesek megjelenni, távolmaradásukat az elnöknel előzetesen igazolni.

Az oktat. ügyosztály 1886. január hó 15-én tartott üléséből.

Helybenhagyatott az előjáróság 1886. márczius hó 21-én tartott ülésében.

Az imigyen újászervezett testület élére mint elnököt *dr. Goldziher Ignác*ot állította a hitközség előjárósága.

KÜTFÖK.

70. sz.

Miniszteri rendeletek a portomentesség ügyében.

A vallás- és közokt. m. kir. minisztertől.

28693. sz.

Tekintetes Schweiger Márton úrnak, az orsz. ísr. irod. elnökének.

Kérdés tétetvén hozzám az iránt, hogy az egyházi hatóságok a portómentes postautalványokat hivatalos pénzküldeményeiknél használhatják-e? a közmunka- és közlekedésügyi m. kir. miniszter úr f. évi július hó 24-én, 27567 sz. a. kelt átiratában arról értesített, hogy az 1878. évi XX. t.-cz. XVIII. czikke által érvényben tartott, 1865. év okt. 2-án kibocsátott portómentességi szabályzat VIII. czikke, és a »Postai Tarifák« 45-ik §-a (96 lap) értelmében az egyházi hatóságok és hivatalok pénzes levelek és kocsipostai csomagjakra nézve portómentességet nem élveznek, és a kocsipostai díjmentességet csupán ezen hivatalos számadásokat s irományokat tartalmazó hivatalos és értéknélküli küldeményekre nézve vehetik igénybe, melyeknek sulya a levélpostával továbbítható súlymaximumot meghaladja.

Ezenkívül az egyházi hatóságok és hivatalok csupán az állami hatóságok felszólalására, az állan számára gyűjtött pénzt vagy könyöradományokat, de csakis állami pénztárakba vagy a felszólító állami hatóságokhoz küldhetnek portómentesen.

Az állam számára gyűjtött pénzek szállítására az egyházi hatóságok és hivatalok a portómentes postautalványokat használhatják, ellenben egyéb pénzküldeményeikre portómentességet nem élvezvén, azokat csakis a feladáskor bérmentesítendő postautalványokon esetleg pénzes levelekben adhatják fel a postára.

Miről Tek. Uraságotat szives tudomás és mihez tartás végett ezenel értesitem.

Budapesten, 1885. július hó 29-én.

a miniszter meghagyásából:
Tandry Gédon s. k.
államtitkár.

71. sz.

Vallás- és közokt. m. kir. minisztertől.

15731. sz.

Tekintetes Schweiger Márton úrnak, az ísr. orsz. irod. elnökének.

A fennálló postai szabályok értelmében a törvényesen elismert hitfelekezetek egyházi hivatalait a hivatalos ügyekben egymás közt s a föltétlenül portómentes hatóságokkal váltott levelezésükre nézve a levél-

postán portómentesség illeti meg, s e szerint az izraelita anyakönyvek vezetésével több helyütt általam megbízott egyéb közegek is ebbeli levelezésükre nézve a portómentességet igényelhetik. Minthogy azonban ezen körülmény s az anyakönyvi ügyek portómentes minősége egyáltalában az eddigi szabályokban határozottan kimondva nem volt, szükségesnek látta a közmunka- és közlekedésügyi m. kir. miniszter úr erre nézve a k. postahivatalokat kellő utasítással ellátni. Az ennek folytán a »Postai Rendeletek Tárában« közzétett rendeletet /, alatt másolatban idezárva Tekintetességének szíves tudomás és a vezetése alatt álló összes hitközségek illetőleg anyakönyvvezetők megfelelő utasítása végett ezennel megküldöm.

Budapest, 1885. ápril hó 28-án.

A miniszter meghagyásából:
Tanárky Gedeon s. k.
államtitkár.

72. sz.

Másolat. 15731. vall. miniszt. sz.-hoz.

A közmunka- és közlekedési m. kir. miniszterium 1885. évi ápril 21-én 8082. sz. a. kelt s a »Postai Rendeletek Tárá«-ban közzé teendő rendeleteinek másolata.

Egyházi hivatalok s miniszteri rendelettel kinevezett anyakönyvvezetők portómentessége anyakönyvi ügyekben.

Az 1865. évi portómentességi szabályzat II. czikkének 8. pontja szerint (Postai Tarifák 18. §. B. 8. pont) a törvényesen elismert vallásfelekezetek egyházi hivatalainak hivatalos ügyben egymás közt s föltétlenül portómentes hatóságokkal, közegekkel s testületekkel váltott levelezése portómentes. Kételyek szétoszlátása végett figyelmeztetnek a postai hivatalok, hogy az említett ügyekhez az anyakönyvek vezetéséből eredő ügyek egyáltalán, tehát nemcsak az idézett határozatban példaképpen felemlített házassági, hanem a születési s halálzási esetekre vonatkozó ügyek is tartoznak. Az egyes helyenként egyik-másik hitfelekezeti hitközség részére a vallás- és közokt. miniszterium által kinevezett anyakönyvvezetőknek az ilyen ügyekben az illető egyházi hivatalok helyett egymásközt, egyházi hivatalokkal s föltétlenül portómentes hatóságok, közegek s testületekkel váltott levelezése szintén portómentesen kezelendő, ha az egyébként a portómentes levelezésekre előírt külső kellékekkel bír.

Portómentességi záradékként az egyházi hivatalok s anyakönyvvezetők az illető portómentes leveleiket a borítékban e szavakkal »Anyakönyvi ügyben portómentes« tartoznak ellátni. Az ajánlati díj alól ezen levelek minemnek felmentve. Budapest. A miniszter helyett: Baross s. k. A másolat hitelül: Schmidt s. k. aligazgató.

A másolat hitelül:
Lampe Alajos s. k.
aligazgató.

73. sz.

Miniszteri rendelet az anyakönyvi kerületek ügyében.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

2935. szám.

Szepes megye közigazgatási bizottságának f. évi január hó 12-én 1158/1885. k. b. sz. alatt, és folyó évi február hó 3-án 109. sz. a. kelt jelentései s azokkal benmutatott izr. hitközségi beadványok alapján, a nevezett közig. bizottsághoz egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy az izraelita anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelettemhez csatolt kimutatásban 277. és 278. folyó számok alatt Lőcse és Szepes-Váralja székhelyvel felvett két izr. anyakönyvi kerületből, három kerület alakíttassék.

Ezek elseit Lőcse székhelyvel képezik: Lőcse sz. kir. mint rend. tanácsú város. és a lőcsei járásból: Dvorecz, Kurimján, Lengvart, Ruszkinócz, Görgö, Kolesó, Komsán-Dolján, Nemessán, Alsó- s Felső-Répis, Roskócz, Goriszka, Ulozsa s Zavada községek. A másodikhoz: Szepes-Váralja székhelyvel esatoltatnak Szepes-Váralja rend. tanácsú város, és a lőcsei járás mindazon községei, melyek a Lőcse székhelyvel bíró izr. anyakönyvi kerülethez nem tartoznak. A harmadikhoz Szepes-Olaszi székhelyvel beosztatnak: Szepes-Olaszi és Göllniezbánya rend. tanácsú városok, valamint a bányai járás területén fekvő községek.

Budapesten 1886. február hó 24-én.

Trefort s. k.

74. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

4104. sz.

Torontál megye közig. bizottságának f. é. január hó 18-án tartott üléséből 4699/133. k. b. szám alatt kelt indokolt előterjesztése folytán a nevezett közig. bizottsághoz egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy a török-kanizsai szolgabírói járás területén fekvő Valkány község az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kelt szabályrendelettem mellékletének 421. száma alatt Török-Kanizsa székhelylyel szervezett izr. anyakönyvi kerületből kivétetvén, a 420. sz. a. megállapított nagyszentmiklósi izr. anyakönyvi kerülethez esatoltassék.

Budapest, 1886. február 23.

Trefort s. k.

75. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

4858. sz.

Szabolcs megye közig. bizottságának indokolt előterjesztése folytán a nevezett közig. bizottsághoz egyidejűleg intézett rendelettel meg-

gedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában m. é. nov. 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendeletmhez csatolt kimutatás 356, 358, 363 és 365. folyó szám alatt felvett izr. anyakönyvi kerületek beszámlálásában a következő változások tétessenek és pedig:

1. A 356. sz. a. bűd-szt.-mihályi kerületből két izr. anyakönyvi kerület alakítatik. Ezek elsőjét **Polgár** székhelylyel a Polgár község izr. lakosai képezik. A másodikhoz **Bűd-Szt.-Mihály** székhelylyel Bűd, Szent-Mihály és Tisza-Dob községek tartoznak.

2. A 358. sz. a. anyakönyvi kerület székhelyét Ó-Vencsellő helyett **Gáva** község képezi.

3. A nagy-kállói járáshoz csatolt s idézett szabályrendeletméből elndzésből kimaradt *Napkor* község izr. lakosai a 363. sz. a. nagykállói izr. anyakönyvi kerülethez osztatnak be.

4. Az ugyanazon járásbeli, a kimutatásból tévedésből kimaradt *Mírtonfalva* község izr. lakosai a 365. sz. a. nyir-acsádi izr. anyakönyvi kerülethez osztatnak be.

Budapesten 1886. évi február 23-án.

Trefort s. k.

76. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

6599. szám.

Veszprém megye közíg. bizottságának indokolt felterjesztése folytán a nevezett közíg. bizottsághoz egyidejűleg intézett rendeletmmel megengedtem, hogy a *pápai* izr. anyakönyvi kerületből a következő községek: Pór-Szalók, Külső-Váth, Gergőli, Vinár, Mihályháza, Nyárid, Békás-Mezőlak, Felső- s Alsó-Görzsöny, Acsád, Nagy- és Kis-Prith, Csögec, Egeralja, Adorjánháza, Csösz-Dabrony, Vid, Kis- és Nagy-Szöllös és Vécse kikebelezessenek és külön anyakönyvi kerületté **Nemes-Szalók** anyakönyvvezetői székhelylyel megalakittassanak.

Budapest, 1886. február 19.

Trefort, s. k.

77. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

6939. sz.

Trencsén megye közíg. bizottságának f. évi január hó 11-én tartott üléséből 17/57. sz. a. kelt indokolt előterjesztése folytán a nevezett közíg. bizottsághoz egyidejűleg intézett rendeletmmel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendeletmhez csatolt kimutatás 78 folyó száma alatt Kisuzcaujhelyi székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerület ketté hasítottassék, és az egyikhez **Ó-Beszterce** székhelylyel a Kisuzca-Ujhelyi járásból Ó- és Uj-Beszterce, Klubina, Radvoszka, Rjesnicza s Lodnó községek — a másikhoz pedig **Kisuzca-Ujhely** székhely-

lyel a kisuzca-ujhelyi járás mindazon községei tartozzanak, melyek az ó-besztercei izr. anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.

Budapest, 1886. márczius 3.

Trefort s. k.

78. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

7566. sz.

Sopron megye közigazgatási bizottságának indokolt előterjesztése folytán a nevezett közíg. bizottsághoz egyidejűleg intézett rendeletmmel megengedtem, hogy az izraelita anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendeletmhez csatolt kimutatás 156 folyó száma alatt Kapuvár székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerület ketté hasítottassék, és az egyikhez **Beled** székhelylyel a kapuvári járásból Beled, Csapod, Czirák, Dénesfa, Edve, Győrő, Hímöd, Keezöl, Kisfalud, Tótkeresztur, Mihályi, Páli, Vadostfa, Vásárosfalva, Vicsza és Zsebbeház községek, a másikhoz pedig **Kapuvár** székhelylyel a kapuvári járás mindazon községei csatoltassanak, melyek a beledi kerülethez beszámlálva nem lettek.

Budapest, 1886. márczius 10-én.

Trefort s. k.

79. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

7663.

Trencsén megye közíg. bizottságának indokolt előterjesztése folytán a nevezett közíg. bizottsághoz egyidejűleg intézett rendeletmmel megengedtem, hogy az 1885. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendeletm mellékletében 82 és 83 folyó számok alatt előforduló *nagy-bittsei* s *lottesói* izraelita anyakönyvi kerületek, egy izraelita anyakönyvi kerületté, **Nagy-Bittse** székhelylyel egyesítettessenek.

Budapest, 1886. márczius 10-én.

Trefort s. k.

80. sz.

Vallás- és közoktatásiügyi magyar kir. miniszter.

8984. szám.

Árva megye közíg. bizottsághoz egyidejűleg intézett rendeletmmel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendeletm mellékletében 72 és 73 f. számok alatt felvett *trcsónai* s *námesztői* anyakönyvi kerületek egyesítve, **Námesztő** székhelylyel, egy izraelita anyakönyvi kerületet képezzenek.

Budapest, 1886. márczius hó 16-án.

Trefort s. k.

Irodalmi hírek. *Pollák Káim*, Válogatott gyöngyök. Gyűjtemény a népek irodalmából, Aba Ajab Suleiman b. Jechia után. Budapest, 1886. — *Palm A.* *Qohelet und die nacharistotelische Philosophie.* Mannheim, 1885. — *Kohut Sándor*, *The Ethics of Ibn Fathers.* New-York, 1885. — *Bien H. M.*, *Oriental legends and other Poems.* New-York, 1883. — A második iskolaév. Magyar olvasó- és nyelvképző könyv. Szerk. *Szirmai, Vörös és Szilágyi.* — *Das zweite Schuljahr.* Deutsches Lesebuch von *J. Szirmai, L. Klein u. A. Mayer.* Ára kötve 30 kr. Budapest, 1886. Franklin.

A Sárospataki Lapoknak. A S. L. márczius 1-jén kiadott számában a M.-Zs. Szemle közlései nyomán ismerteti a budapesti ref. izr. egyház sarkpontozatait s egyebek közt a következőket mondja: Sajnálkozásunkat kell kifejeznünk a felett, hogy az orsz. rabbiképző intézet tanári kara, a mely egy pár valódi kitünőséget is foglal magában, tulságos szabadelvűséget lát a reform-egyház sarkpontozataiban s a héber nyelvnek és hagyományoknak (talmud stb.) több jogot kíván fentartani, mint a ref. izr. egyház hívei. Oly férfiak, mint *Goldzher* és *Bacher* sokra becsülhetik és méltán a zsidó hagyományokat, mint *irodalmi termékeket*; de nem tesszük fel róluk, hogy azokat, sőt a tóra ezerimionális szabályait is komolyan megegyezőknek tartanak a 10 parancsolat szellemével. Ez idézett sorok írója saját felekezetének szempontjából ítélvén, oly állásponton áll, melyből a zsidó felekezet bármely belső kérdését elfogulatlanul megítélnie lehetetlen. Ezért a vele való polémia vagy a szem. tanári karának védelme nem is volna helyén. De mert folyóiratunk egyik szerkesztőjét, ki egyuttal a tanári kar tagja, egyenesen aposztrofálja, szükségesnek tartjuk kijelenteni, hogy a tóra ugynevezett »ezerimionális szabályait« igenis »komolyan megegyezőknek« tartjuk a 10 parancsolat szellemével s hogy a talmud a mai zsidóságra is nemcsak irodalmi emlék becsével bír, hanem a vallásos hagyományok kutféjűl s okkal-móddal a vallásos gyakorlat szabályozójául is tekintendő. Végül megemlítjük, hogy téved az idézett sorok írója, midőn *Goldzher*t is a szeminariumi vélemény egyik munkatársaként említi. *Goldzher*nek abban semmi része, a minthogy a rabbiképző intézet tanári karának nem is tagja.

Követendő példa. A Jewish Messenger egyik utolsó számában ezt olvassuk: New-York városának egyik protestáns temploma kiadta nyom-

tatásban isteni tisztületének sorrendjét. Érdeklő tan olvasóinkat, milyen buzgó néhány szomszédjuk s így közzéteszszük a programmot. Naponként: 6:30. délelőtt első istentisztelet; 7:30. a második, azonfölül rövid oktatás; 8:30. a harmadik; 9:30. a negyedik, azonfölül elmélkedés. 4. délután esti ima és predikáció; 8. külön predikáció. Külön ist. tiszt. asszonyoknak 3. d. n. hétfőn, szerdán és pénteken. Csupán férfiaknak 5. d. n. kedden, esütörtökön és szombaton. Gyermeknek külön 3. d. n. szerdán; 9:30. és 2:30. vasárnap. Vasárnapokon az istentisztelet sorrendje ez: 7:30 első; 8:30 második; 9. gyermekeknek; 10. reggeli ima; 10:45. nagy isteni tisztület és predikáció; 2:30. gyermekeknek; 4. esti és predikáció; 8. külön predikáció. A templomnak — teszi hozzá az angol lap — van egy rektorja, két segéde, két misszionáriusa, de egyetlen *minjan*-embere sem!

Máramarosmegye népoktatási állapotát 1884—85-ben a következő adatok tüntetik föl. Népoktatási tanintézet volt 209, ezek között zsidó felekezetű *egy sem*. Tanköteles volt: r. kath. 3370, g. kath. 28,546, helv. hitv. 1283, ág. hitv. 34, zsidó 6384. Iskolába járt a tankötelezeteknek mindössze 38.7⁰/₀-ka. Iskolába nem járt a r. k. közt 26⁰/₀, helv. 33⁰/₀, g. k. 63⁰/₀, a zsidó *tankötelesek* 78⁰/₀; tehát az iskolázás *legrosszabb* a zsidóknál!

Utbaigazításul. »Zum Irwerden« cz. alatt egy helybeli német felekezeti lap, melyet komoly ember tisztességes közlőny számba alig vesz, neki ront a M.-Zs. Szemle szerkesztőinek. A czikk írójával szóba nem állunk. De mert hamis tényeket bocsátna világgá, kivételesen pár fölvilágosító sorra méltatjuk. E czikk szerint ugyanis a M.-Zs. Szemle »das quasi amtlich-wissenschaftliche Organ des Seminars, der hiesigen Religionsgemeinde wie der Landeseanzlei«. Ámbár emyi előkelő hely organumának lenni, méltán képezhetné büszkeségünk jözeimét, mindazáltal tartozunk vele az igazságnak kijelenteni, hogy a M.-Zs. Szemle hivatalos közlőny jellegével egyáltalán nem bír. A czikk továbbá a szeminariumot védi a M.-Zs. Szemle ellenében. Igazán sajnálhók a szeminariumot, ha ilyen védelemre szorulna. Különben közismeretes, hogy a rabbiképző tanári karának legnagyobb része a M.-Zs. Szemle munkatársa. Czikkirő meg van győződve, hogy a szeminarium tanári karának magyarul nem tudó része protestál a M.-Zs. Szemlének állítólagos »ultrareformisztikus« irányá ellen. Az utóbbi ráfogást egyszerűen visszautasítjuk. A tanári karának pedig csak egy, igen tiszteltre méltó tagja van, ki nem tud magyarul s ennek is módjában lehet lapunk tartalmáról tudomást szereznie.

Az angol misszió, mely a zsidóknak keresztény lútre térítését

títzte ki céljául s magában Londonban öt intézettel és nyolczadfélszáz-ezer forint évi költséggel rendelkezik, tavaly mindössze 32 zsidót nyert meg a kereszténységnek. Egy felekezeti lap ez adatok alapján kiszámítja, hogy így minden áttért zsidó közel 25,000 frtjába kerül a misszióknak.

Zsidók külföldön. *Shrinsky S.* Wellingtonban, *Uj-Zelandában* a kormányzó által a törvényhozó tanács (felsőház) tagjává nevezetett ki. — *A párisi* Académie des Sciences Petit-d'Ormy-díját *Halphen G. H.* nyerte el matematikai dolgozataiért. — *A francia* beesületrend nagytiszti méltóságát nyerte *Sée Lipót* a 9. gyalogezred parancsnoka; tisztí keresztjét: *Marx Sándor* műszaki főfelügyelő, *Cohn Leon* Somme megye prefektusa, *Lecaillant* Eszajás a közbátorság főnöke; lovagkeresztjét nyerték: *Weil Leon*, dohánygyár igazgatója, *Alphandry* bíró, *Fraenfort* tüzérkapitány, *Strauss Salamon* műszaki kapitány és *Sámuel*, a zánóvok hadnagya. — *Strassburgban* január végén zsidó kórházat avattak föl. — *A francia* közoktatásügyi miniszter által a népkönyvtárak újjászervezésére kinevezett bizottság tagjai egyebek között *Millaud* *Eduárd* és *Naquet* *Á.* szenátorok (főrendiházi tagok) és *Reinach* *József*.

Kivándorlás Amerikába. 1885-ben Amerikába összesen 18,533 zsidó vándorolt ki, ezek között 11,348 Oroszországból, 1825 Ausztria-Magyarországból, 1819 Német- és 379 Olaszországból, stb. 7306-nak kivételével valamennyi kivándorló New-Yorban maradt.

Pestmege iskolái. Tóth *József* tanfelügyelő Pestmege közigazgatási ülésén a megye tanügyi viszonyairól tett előterjesztést, melyből a következő adatok bennünket is érdekelnek. A tanköteles gyermekek összes száma 109,736. Vallásra nézve volt ezek közt r. kath. 65,472; gör. kath. 31; gör. kel. 772; helv. hitv. 27,960; ág. evang. 11,370; unit. 5; zsidó 4026. Iskolába járt 89,704, azaz 81.6%₀ és pedig r. kath. között 70.9%₀; g. kath. 45.1%₀; g. kel. 65.7%₀; helv. hitv. 86.9%₀; ág. ev. 78.2%₀; unit. 60%₀; zsidó 92.1%₀, azaz: 3710. A megyei összes iskolák száma 513, köztük zsidó 31. Tanító van 926, zsidó 53.

Katonai statisztika ezimén a „Katonai Lapok“ érdekes összeállítását közölnek a közös hadsereg állományáról. Az adatok között felekezeti szempontból érdekesek a következők. Az anyakönyvi állomány minden 1000 emberre esik 695 r. kath., 10 g. k., 68 g. kel., 89 ág. hitv., 5 helv. hitv., 2 unit., 31 zsidó. Zsidó volt összesen 27,342 ember. Figyelemre méltó, hogy nemzetiségi tekintetben a magyarok részesülése folyvást növekszik. 1872-ben volt 168, 1882-ben már 194. Vallási szempontból a zsidók folytonos növekedése konstatálendő. 1872-ben 1000 emberre 15, ma pedig 31 zsidó katona esik, tehát több mint kétszerannyi.

TUDOMÁNY.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

NEGYEDIK FEJEZET.

A szombatosok történetének első korszaka. 1588—1621.

I.

A szombatoság keletkezésének ideje. — *Eössi András*, a szombatoság megalapítója. — Felete és vallása ügyében kifejtett tevékenysége. — Műveltsége és írói mőködése. — Munkatársai. — A régi szombatos énekes könyv keletkezése.

Nagy Szabó Ferenc tudósítása szerint *Eössi András* volt a szombatos felekezet megalapítója. »De végtére osztán — azt írja Borsos Sebestyénnek általa folytatott krónikájában — egy oly korban, ugymint a mint emlékezem 1588-iki esztendő táját esmét megújula és kétfelé szakada az arianus vallás; mert Szent-Erzsébeten lakik vala egy főember, kinek *Eössi András* vala neve, ez — mondom — addig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalálá belőle a szombatos vallást, és nagy sokakat elhíttetett vala, a szentírásnak világos locsúit mutogatván a nagy ügygüyű községnek.«¹⁾

Mivel a szombatoság keletkezésének idejére nézve ez az egyetlen határozott adatunk, az 1588-iki évet vesszük fel e felekezet történetének kiinduló pontjául. Ezt pedig annál inkább tehetjük, mivel 1588 előtt a szombatosoknak még semmi nyoma²⁾ és mivel a különben is hitelt érdemlő egykoru krónikásnak

¹⁾ *Mikó*, Erdélyi Történ. Adatok. I. 29. l.

²⁾ A Kriza által ismertetett szombatos énekeskönyvben előfordul ének, mely iratott »Az ezer ötszázban és az nyolczvanegyben« (Uj Magy. Muz. 1851—2. II. 166. l.) határozottan *unitárius* ének; előfordul a Janesó-kódexben is, de a Kriza által idézett utolsó versszak nélkül.

fennebbi tudósítását megerősítik az aránylag gyér adatok, melyek a szombatosság megalapítójára vonatkozólag ránk maradtak.

Szent-Erzsébeti Eőssi András dúsgazdag székely főnemes, három egész faluval s azonkívül számos portióval s egyéb jószágokkal birt Udvarhelyszékben Küküllő- és Fejérvármegyében. ¹⁾ Mint Dávid Ferencz legrégebb hiveinek egyike, az elsők közé tartozott, kik János Zsigmonddal, ennek tanácsosaival s egyéb főnemesekkel együtt 1567-ben fölvtették az unitárius hitet. ²⁾ Gyöngéledő, úgy látszik benuult, hivatalos okiratban foglalt saját valómása szerint »sok esztendőktől fogva nyavalyás ember volt magával is tehetetlen.« ³⁾ Még egyéb kemény megpróbáltatásokon is keresztül ment; a halál előbb feleségét, azután minden gyermekét: három fiát ragadta el tőle. ⁴⁾

A magtalanul visszamaradt beteg ember a vallásban keresett vigasztalást. Elmélyedve a szentírásnak olvasásában, ennek mértékével mérte Dávid Ferencz kárhoztatott tanait, melyeknek ezentúl is hive maradt. Ugy találta, hogy azok az egyedül igazak, csakhogy még nem egészen igazak; s falusi magányában, többnyire betegágyán »szépen kitalálá« azt a vallásos rendszert, mely által azokat tovább fejleszteni és tökélyesbitni vélte.

Azon szombatos tankölményt, a melyből fentebb (233. l.) közöltünk néhány, mind a négy befogadott vallást egyaránt elítélő versszakot:

Eőssi András beteg ágyában monda
Sok áldásokkal az Istenet áldá,
Teljes életében felmagasztala,
Kíért véghetetlen jókat találá. ⁵⁾

¹⁾ Azoknak részletes felsorolását l. a *Kövér László* által közzétett okiratokban, Keresztény Magvető VI. évf. 37. és 39. l.

²⁾ *Borsos Sebestyén* krónikája, *Mikó*, i. h. I. 28. l.

³⁾ *Kövér* u. o.

⁴⁾ *Kövér* i. h. 35. és 37. l.

⁵⁾ A tankölmény, melynek czime: Az üdvességnek utáratánító ének meg van a *Kriszta János* által ismertett kolozsvári szombatos énekes könyvben, l. *Új Magy. Múzeum* 1551. 2. évf. II. 168. l., de az itt idézett versszak nélkül; ez található a kolozsvári unit. főiskola könyvtárának egy másik szombatos kódexében, mint a tankölménynek utólagosan írt berekesztése. *Boros György*, ki e kódexet ismertette, e versszakot nem magára a kölményre, hanem az előtte való rövid imára akarja vonatkoztatni, mivel az ének 28 négyesoros vers, a mit beteg ember alig mondhatott

Az efféle magára hagyatott, beteg ember módjára, Eőssi mindinkább emleült vizsgálódásaiba és elmékedéseibe, melyeknek eredménye csakhamar legbensőbb meggyőződésévé vált nála. Szentül hitte, hogy a keresett igazságot megtalálta és hitvallását ismertető fentidézett énekét azzal zárja be, hogy

Dicsértessék az Isten magasságban,
Ki meg adta érnünk ezt az életben;
Igaz vallást megtaláltuk rejtekben
Kövessük azt híven teljes életünkben!

S ezen igaz vallásán rajongással csüggött; ezentúl neki szentelte egész életét.

A bibliával kezében fáradzott környezetének az ő hitére való megtérítésén. Ennek érdekében és terjesztésére írt, vagy íratott különféle könyveket, szerzett imákat és kisebb-nagyobb értekezéseket és másoltatott olyan régebbi iratokat, melyek az ő tanaival megegyezni vagy azokat megerősíteni látszottak, s az efféle könyveket leírás végett mindenhová kölcsön adta, s még a vidékre is elküldte. ¹⁾ Azonfelül szerzett vallásos énekeket is. Az említett tankölményen kívül írt még több másokat is, közbe úgy látszik, azt a tizenöt énekből állót, mely »Az hamis vallásoknak

el« (Kereszt. Magvető XXI. évf. 8. l.). De láttuk, hogy Eőssi nem valamely rövid ideig tartó, de súlyos betegségen ment keresztül, hanem hogy ő »sok esztendőktől fogva nyavalyás ember volt, magával is tehetetlen«, s így, valószínűleg megbénulva, de lelki erejének teljes birtokában, nem csak azt a tankölményt, hanem mint látni fogjuk, több más is »beteg ágyában monda«, honnét az egész általa keltett szombatos mozgalmat vezette. Ez a versszak metrumra és rimelésre nézve tökéletesen megfelel a tankölménynek, melynek végén áll, s így bizonyos, hogy erre s nem a megelőző prózában írt imára vonatkozik. Megjegyzendő, hogy a szóban forgó kódexben még egy másik ima után, Koncz József tanár urnak velem közölt másolata szerint, szintén áll:

Eőssi András étel előtt mondotta,
Másnak is meghatta,
Hogyha úgy akarunk, hogy az Isten megáldjon:
Im (hihetőleg imádkozunk).

Borosnál (u. o. 11. l.), a 2-ik sorban hiányzik az »s« szó, a 3-ik sor kezdetén »Im« helyett »Műis« áll. Az Eőssire vonatkozó e két megjegyzés 1617-ben, tehát alig 20 évvel Eőssi halála után íratott és minden esetre feltétlenül hiteles.

¹⁾ *Mikó*, Erdélyi Tört. Adatok. I. 36. *Szilágyi*, Erdélyi Országgy. Emlekek X. 166. l.

rontására és az igaz vallásnak minden részeinek megmutatására irattatott, s nem egyéb, mint a szombatos vallásnak versbe szedett részletes kátéja. ¹⁾

Gyermekeinek halála után örökbe fogadta Péchi Simont, de csak azért, hogy majdnem azonnal messze földre küldje őt. Mi czélemből és minő utasításokkal? Sejtethetjük, ha bámulattal látjuk azt az alapos héber nyelvtudományt és a rabbinikus irodalomnak széles ismeretét, melyet a visszatérő Péchi magával hoz. Közben továbbra is magányosan maradt a testileg megtört aggastyán. Péchit nem azért fogadta fiának, hogy veszteségét pótolja s ne töltsse elhagyottan életének alkonyát, hanem azért, hogy a nagytehetségű ifjubar apostolt szerezzen a maga vallásának, a ki azt majd tudományos alapokra fekteti, szervezi és terjeszteni fogja. Csak halálos ágyán látta ismét fogadott gyermekét. ²⁾ Utolsó földi öröme az a megelégedés lehetett, hogy Péchiben vetett reményeiben nem csalatkozott. Meghalt 1598 vagy 1602 körül. ³⁾ Hívei, kik mint fő-tekintélyre hivatkoznak rá, nem sokára holtá után azt jegyezték fel róla: »Eőssi András jámbor ember volt, míg élt ez földön, az az Isten megáldotta érte. Jámbornak jámbor emlékezeti vagyon holtá után is.« ⁴⁾

Eőssi András nem volt iskolázott theologus, sőt az akkori humanisztikus műveltségnek sem állt színvonalán. Tankölteményei, hol pedig nem egyizben nyílt rá alkalom, csak ritkán mutatnak klaszikus, soha sem héber nyelvtudományra. ⁵⁾ Nyíltan bevallja,

¹⁾ L. alantabb a szombatos énekek lajstromában a 109. szám alatti éneket, valamint az e korszak irodalmát tárgyaló fejezetet.

²⁾ Hogy Péchi csak örökbe fogadgatása után utra kelt és közvetlen Eőssi halála előtt tért vissza, következik a *Kőváry* által i. h. 35 és 37. l. közölt két okirat egybevetéséből. E körülményre alantabb, Péchi életrajzában, még visszatérünk.

³⁾ Épen akkor, midőn Báthori Zsigmond a fejedelemségről lemondott s az országból elutazni készült, *Kőváry* i. h. 36. l. Az évszám tüzetes meghatározása attól függ, vajjon az ott közölt forrásban Zsigmondnak első vagy második lemondásáról van-e szó.

⁴⁾ Keresztény Magvető XXI. évf. 8. l.

⁵⁾ A görögnek ismeretére csupán egy megjegyzése utal, melyet nyelv-puristáink kedvéért közlök:

Sőt az Írást is hamisan hívják *Evangelium*nak

Mert az *Izenet* jegyzése szerint minden jól érthető.

L. a fentidézeti Énekes könyv az hamis vallásoknak rontására sat. II. ének, 18. verssz.

hogy az efféle tanulmányokkal nem foglalkozott és hogy vallás dolgában fölöslegeseknek, haszontalanoknak tartja azokat. Hiába — úgy mond — kérdezik tőle:

..... hol értettük és tanulhattuk volna

Az üdvösségnek minden igaz utát, ha nem laktunk Paduában sem Párisban?

Mint ha abban állana az üdvösség, hogy valaki sok pogán írást tudjon

És sok pogán nyelveket magyarázzon, rhetorikát pöngessen és musikát.

Annál jártasabb az egyháztörténetben és egész terjedelmében ismeri az ó- s az új-szövetséget, a melyekből hitvallását merítette, és kijelenti, hogy

Elég minkünk a Te bölcseségöd, nem kell nekünk ő boldog bölcseségök. ¹⁾

Költői tehetséggel épenséggel nem bírt. Verselésében, rímelésében és nyelvezetében megvet minden külső csint, mely irántán nem is volt érzéke. De meglátszik versein, hogy tudja, mit akar, s azt józanul, világosan és határozottan, gyakran az egyszerű észjárás erős logikájával és mindig a szentírásra hivatkozva, öntudatosan és a meggyőződés megkapó hangján tudja kifejezni.

Elképzelhető, hogy ezen írói modora nem csekély hatással lehetett azokra, a kik a fennebb ismertetett vallásos mozgalmak által kellően előkészítve, fogékony kebelvel olvasták iratait, kivált egyszerű paraszt emberekre.

S éppen »a nagy együgyű község«-hez, melynek megtérítésén, a krónikás szerint, különösen fáradozott, szokott fordulni költeményeiben is. Az általa hirdetett tanokat úgy adja elő, hogy

Nem kell erre sok disputáció, hánykodás, kiáltás,
Könnyű dolog ezt csak parasztnak elméjében fogni; ²⁾

megérti azokat, a ki elfogulatlanul figyel rájuk. Azért kéri az olvasót:

¹⁾ U. o. XII. ének 74—5. és 80. versszak.

²⁾ U. o. I. ének, 2. rész, 2—3. versszak; v. ö. u. o. XIII. ének 72. versszak:

..... paraszt nyelven megtanulhatjuk
Az szent nyelvnek értelmét, igaz hasznát,
Üdvösségünknek az ő igaz utát.

Adnád füleidet az hallgatásra
 És vönnéd magadat az jó sziligy esőndességre:
 Akkor jól meglátnád, hogy így találnád,
 Valamint mondom, így tapasztalhnád és értenéd. ¹⁾

Szentül hiszi, hogy a ki az ő új hitvallása fölött elhamarkodva nem ítél, végre meggyőződik annak igazságáról, s számtalanszor a legkülönfélébb fordulatokban ismétli az intést:

Csak ne mond meg hirtelen, mikor halod . . .
 Tartsd függőben egy ideig elmédet
 Míg nem látod és míg jól megismeröd
 Hogy Istentől vagyon mind az mit mondok. ²⁾

Összinek nem sokára akadtak munkatársai, köztük olyanok is, kik tudományra és költői tehetségre nézve messze felülmúltak. Ő állította fel a szombatosság alapelveit és ő teremtetten annak dogmatikáját: de vallásos rendszerének részletes kidolgozása és gyakorlati kivitele jobbára elvtársainak és tanítványainak volt műve. A szent-erzsébeti vallásalapító ezen apostolai buzgalommal fáradoztak a szombatosság életbeléptetésén.

Nem épen nagy, de elég tekintélyes, mondhatni díszes sereg volt, mely Eőssi zászlajához szegődött. Számos névtelen, vagy csupán névről ismert író mellett, ott találjuk Bogáthi Fazakas Miklóst, a koszorus költőt és Péchi Simont, a hirneves tudóst és államférfiut és korának a keresztények közt tán legelső hebraistáját. Ezek hihetetlen rövid idő alatt megteremtették az e korszakbeli szombatos irodalmat, melynek az új felekezet közönte szerzetét, valamint vallásos gyakorlatának egyöntetűségét.

Egyebek közt a maguk felfogása szerint átdolgozták a zsol-tárokat; majd egyszerűen átvettek, majd módosítottak vallásos nézeteiknek megfelelő unitárius énekeket; versbe szedték a zsidó imakönyvnek néhány darabját s az ó-szövetség több más költői részét: de irtak szép számmal új himnusokat, valamint az összes vallási életet felkaroló eredeti énekeket is és nem sokára öntudattal elmondhatták:

»In vallásunknak minden részéről énekeket irtunk,
 Külön magának minden dologról rend szerint egy végbe.« ³⁾

¹⁾ U. a. III. ének 23—4. versszak.

²⁾ U. o. XII. ének 69—70. versszak.

³⁾ U. o. I. ének, I. rész, 40. versszak.

Ezen bőséges költészeti készletet nem sokára összeallította egy rendező kéz, valószínűleg Eőssié, és a szombatosságunk már 1600 körül volt önálló, teljes énekes könyve, melyet későbbben megtoldottak a már említett tankölteményekkel, valamint egyéb énekekkel, melyeket a szombatos költészet egész e korszak végeig szült.

Igy jött létre az *eredeti* szombatos énekeskönyv, mely tartalomra és vallásos irányra nézve merőben eltér a szombatosok *későbbi* énekes könyveitől. Hogy ezektől megkülönböztessük, ezentúl a *régi*nek fogjuk nevezni; értjük alatta azokat a különféle, de nagyjában megegyező szombatos énekgyűjteményeket, melyek az itt tárgyalt első korszakból, azaz az 1621-ig terjedő időkből valók.

Ezen énekes könyv a szombatos vallásnak eredeti alakjára nézve leggazdagabb és feltétlenül megbízható forrásunk. Berendezéséről, használatának módjáról annak helyén szólunk. Egyelőre arra szorítokunk, hogy kivált a benne foglalt bő adatok nyomán ismertessük a szombatosság legrégebbi dogmatikáját, hitcikkelyeit és vallásos nézeteit. Csak azután fogjuk eldönthetni azt a kérdést, mely néhány kiválóbb egyénre nézve még mindig vita alatt van: Kít számíthatunk a szombatosokhoz, kit nem? Csak azután fogjuk megérteni ezen felekezet vallásos gyakorlatát és későbbi történelmi fejlődését, s méltányolhatni a hitet, melyért követői annyit tärtek és elviseltek.

II.

A régi szombatos énekes könyv kéziratai. —²⁾ A Jancsó-kódex. — A kolozsvári unitárius főiskola énekes könyve. — Egy második kolozsvári kódexnek az Akadémia által eszközölt másolata. — Egyéb kéziratok. — A régi szombatos énekes könyvnek tartalma. — Tárgymutató.

A régi szombatos énekes könyv, mint az összes többi szombatos irodalom, még kiadatlanul hever a különféle könyvtárakban, de szerencsésebb volt mint ezen irodalom többi terméke. Az idők viszontagságai, tán az emberi kéz is, mely máglyát gyújtott a szombatos könyvek számára, inkább megkímélték a vallásos költészetnek, mint a theologiai tudománynak vagy polemianak

szüleményeit. Az utóbbiak részben, úgy látszik, örökre elvesztek, részben a későbbi imakönyvnek kivételével, csak megrongált vagy csonka, gyakran hibás és ügyetlen kéz által másolt újabb példányokban maradtak meg; a régi énekes könyv nagy gonddal készült, többnyire teljes és aránylag ép, egykoru kéziratban jutott ránk.

Ezen kéziratok közül hármát használtam; ezek a következők:

I. Az ugynevezett *Jancsó-kódex*, mely az Akadémia kéziratárában őriztetik. Kezdetén és végén hiányzik néhány lap. Első része 105 ivrétű levélben (210 oldalon) tartalmazza Bogáthi-nak versbeszedett zsoltárfordítását, azután következnek 55 levélben (110 oldalon) »Az Istentől rendeltetetszent, igaz ünnepeknek megszentelésére csináltatott énekek az igaz valláson való tudós és istenfélő férfiatól.« Ezek teszik a sajátképi énekes könyvet. A kódex iratott 1615-től 1618-ig öt különféle kéz által.¹⁾ Behatóan ismertette Lugossy fent (231. l.) említett jeles értekezésében, csak-hogy az egyes énekeket fel nem sorolja és azokat, melyekből gyakran terjedelmes idézeteket közöl, közelebből meg nem jelöli.

II. A kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában meglevő kézirat: »Az Izrael Istenétől rendeltetött szent és igaz innepeknek megszentelésére csináltatott énekek, az igaz valláson való tudós és istenfélő férfiatól, az Isten seregének épületiért.« A 169 negyedrétű levélre terjedő kódex iratott 1617-ben, többrendbeli egész 1626-ig terjedő későbbi hozzáadásokkal. Tartalmát ismertette Kriza János,²⁾ első részét a kódex elején levő nem mindig helyes index szerint; a második részben előforduló énekeket ugyanabban a sorrendben, mint ott, az illető feliratokkal és első sorokkal, néha versszakokkal közli.

III. Egy szintén a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában őrzött nagy negyedrétű kézirat, melyet Jakab Elek, a nélkül hogy az egyes énekeket felsorolta volna, röviden ismertetett.³⁾ Czimlapján az 1604-iki évszám áll. Első részében Bogáthi zsoltárfordítása foglaltatik 274 lapoldalon; második része, melyet legalább kilenczféle kéz egymásután írt, illetve megtoldott, czimlap és

¹⁾ Lugossy i. h. C. III. l. négy másolatot említ, de az utolsónak, Zák Péter kisseolyosi rectornak írása után, van még hat levél, melyet más kéz írt.

²⁾ Új Magy. Múzeum 1851—2. évf. II. 160—171. l.

³⁾ Keresztény Magvető XV. évf. 1870—5. l.

minden külön felírás nélkül a szombatos énekeket tartalmazza. Ezen teljes, a meglevők közt úgy látszik legrégebb szombatos kódexet az Akadémia lemásoltatta. A betűről betűre hű másolat, melynek minden egyes lapja megfelel az eredeti illető lapjának, az *Akadémia kéziratárában* őriztetik.

Ezen három kézirat közül az első eredetiben, a harmadikat az Akadémia által eszközölt másolatban használtam. A másodikból 124 lapot, azaz azokat az énekeket másoltattam, melyek az előbbi kettőben csak hiányosan vannak meg, vagy egyáltalán elő nem fordulnak. Az e korból való egyéb szombatos kéziratokból¹⁾ csak egyes érdekes jegyzeteket és tanulságos hozzáadásokat használtam, melyeknek közlését jobbra szakértő férfiak szivességének köszönöm.²⁾ A bennök előforduló énekek mind találhatók a fentemlített kódexek egyikében vagy másikában. E három kézirat, mely egymást kiegészíti, tartalmazza a régi szombatos énekeskönyvnek, vagy helyesebben: az e korszakbeli szombatos vallásos költészetnek *összes* énekkészletét.

Ezen énekek java része, kivált a szombatra s az ünnepekre valók, meg van mind a három kódexben, de mindenütt más-más sorrendben és gyakran más-más cízzel, illetve felírással is. Számos más ének csak az egyik vagy másik kéziratban található, s így bajos dolog az egyes énekeket közelebből megjelölni és utalni az illető kézirat vagy kéziratok azon helyére, a hol azok találhatók.

Ezen oknál fogva összeállítottam a következő jegyzéket, mely a betűrendet követve, tárgy szerinti csoportosításban, folyó szám alatt mutatja az említett kéziratokban előforduló összes énekeket. Száraz, de nélkülözhetetlen adathalmaz az, mely azonban tájékozó áttekintést nyújt a régi szombatos énekes könyv változatos gazdag tartalmáról. Ezentul az illető éneket mindig ezen tárgymutató megfelelő száma alatt fogom idézni.

¹⁾ Ide tartozik a *Boros György* által csak a minap ismertetett ugynevezett »Szombatosok régi könyve« (l. Kereszt. Magvető XXI. évf. 8. l. s. köv.), melyben egy-néhány ének is előfordul, és bizonyos tekintetben az Erdélyi Múzeumban levő *Bogáthi-kódex* is, melyet Jakab Elek ismertetett, Kereszt. Magvető XV. évf. 175—184. l.

²⁾ Közülök *Koncz József* tanár urnak Marosvásárhelyt és *Boros György* tanár urnak, a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárnokának és helyütt is őszinte halál mondok azon szíves előzékenyséért, melylyel e munkában támogattak.

I. Szombatra való énekek.

1. Áldás tőlünk neked, szent atyánk Uristen. (*I. Szombat reggeli tanításra*; *III. Pénteki időre.*)¹⁾ I. 8. (113^a); II. 7; III. 34, (322).²⁾
- Az szent népnek Ur Isten ujlása. (*Szombaton reggeli tanítás előtt*). II. 21; III. 13 (292).
- Boldogságunk szent Uristen benned vagy. (*I. [Ad] diem Sabati sive mane et prandie, sive ante contionem et finita [contione]*). I. 68 (149^b); II. 101.
- Dicséretet az mi Istenünknek. (*I. Szombat végére való*; *III. Az szombat végében tanítás után*) I. 16 (124^a); II. 26; III. 26 (296).
5. Egész hét már tölt szépen el. (*Szombat végére való*) I. 24 (123^a); II. 24; III. 25 (313).
- Egy lélekkel mostan. (*Tanítás utánra akár mikorra*) II. 29.
- Egy szívvel most minden Urat dicsérje. (*Szombaton tanítás utánra való*) I. 18 (119^b); II. 17; III. 17 (298).
- Eltöltöttük az szent szombatot. (*Szombat végére való*) I. 23 (122^b); II. 23; III. 24 (312).
- Emlékezzél meg te gyarló ember a te Istenedről. (*I. Die Sabbati finita Contione*) I. 66 (148^b); II. 78.
10. Felséges Isten mennynek földnek Ura. (*I. Szombaton déleesti tanítás előtt*; *III. Szombaton estveli tanítás előtt*) I. 21 (121^b); II. 20; III. 15. (295).
- Felséges Uristen hozzád kiáltunk. (*I. Szombaton estveli tanítás előtt*; *III. Szombaton reggeli tanítás utánra*). I. 16 (117^b); II. 15; III. 23 (310).

¹⁾ A szombat megünneplése a zsidóknál tudvalevőleg péntek estén veszi kezdetét.

²⁾ A római számok a kódexeket jelölik ugyanabban a sorrendben, a melyben fennebb ismertettek: I. a Jancsó-kódex; II. a Kriza által ismertett kolozsvári kódex; III. az Akadémia által másoltatott kolozsvári kódex. A zárjelek közt dűlt betűkkel kitett szavak az illető énekeknek a különféle kódexekben gyakran eltérő felírása vagy ezime. Az arab számjegyek azt jelölik, a szóban forgó ének a hányadik az illető kódexben. A zárjelek közt kitett arab számok pedig vonatkoznak a kódexek illető lapjaira, melyeket I-ben levelek, III-ban lapoldalak szerint utólagosan megszámoztak. I. 8 (113^a) például annyit jelent, hogy az illető ének a Jancsó-kódexben a nyolczadik s ottan a 113. levél első oldalán található.

- Felséges Uristen mennynek földnek Ura. (*Szombat estveli tanítás előtt*) I. 17 (118^b); II. 16; III. 22 (305).
- Hálát adunk Uri Istenünknek. II. 27.
- Hálát adunk Uristen, te felségednek. (*III. Szombat végére való*) II. 28; III. 66 (369).
15. Jer dicsírjük az hatalmas kegyelmes Uristent. (*Szombaton estveli tanítás előtt*) I. 15 (117^a); II. 14; III. 21 (304).
- Jer dicsírjük ez mai napon az nagy Uristent. (*Szombat reggeli tanítás előtt*) I. 11 (115^a); II. 10; III. 27 (301).
- Jer nézz reánk nagy Ur Isten. III. 3 (278).
- Irgalmas Uristen szent nevedért hallgass meg most minket. (*I. Minden szombatra jó*; *III. Precatio ad Deum viventem*) I. 67 (148^b); III. 73 (379).
- Istennek szent népe most intlek. (*Szombat reggeli tanítás előtt*; *III. Pénteken*) I. 14 (116^b); II. 13; III. 27 (315).
20. Kegyességnek szent atyját, ezeknek nagy Urát. (*I. Tanítás utánra való dél előtt*; *III. Pénteken*) I. 10 (114^b); II. 9; III. 28 (315).
- Könyörögjünk az Istennek, kegyelmezzen ő népének. (*I. Szombatra*; *III. Oratio pia ad Deum*) I. 69 (150^a); II. 102; III. 7 (284).
- Könyörögjünk Istennek, kegyes teremtőknek. III. 1 (275).
- Látod Uram mi szándékunkat és jóra vágyódásunkat. (*I. Die Sabbati*; *III. Cancio nova, die Sabbati canent[i]j!*) I. 65 (147^b); II. 77; III. 65 (368).
- Már beállott az szent szombat. (*I. Szombat kezdetire tanítás előtt*; *III. Pénteken*) I. 4 (109^b); II. 4; III. 31 (319).
25. Mi kegyes atyánk édes Istenünk. (*Tanítás után és mindenkorra*; *II. Pénteki időre*) I. 13 (116^a); II. 12; III. 35 (324).
- Midőn Istennek az ő szemei. *I. Szombatra*; *III. Cantio pulcra*) I. 72 (151^b); II. 105; II. 77. (384).
- Mindenható Ur felséges Ur Isten. (*Ez akármely ünnep végére is jó*) I. 25 (123^b); II. 25; III. 26 (314).
- Most kezdetik az szent szombat. (*I. Szombat kezdetin reggel*; *III. Pénteken*) I. 5 (110^a); II. 5; III. 30 (317).

- Oh nagyságos felséges Atya Uristen. (*I. Szombaton déleesti tanítás előtt; III. Reggeli tanítás után*) I. 20 (121^a); II. 19; III. 14 (294).
30. Örök atya Isten az mig élek. (*Minden szombatra jó nőta*) II. 100.
- Öszvegyültünk nagy örömmel. (*Szombat reggeli tanítás előtt; III. Szent gyülekezetre való szent ének*) I. 1 (107^a); II. 1; III. 9 (286).
- Seregeknek Istene, szenteknek vezére. I. 28 (124^b); II. 31.
- Serkenj fel ember, ha már ide jöttél. (*I. Szombat déleesti tanítás előtt; III. Reggeli tanítás előtt*) I. 12 (122^a); II. 22; III. 10 (288).¹⁾
- Serkenjünk fel mindnyájan ez dücsőséges napon. (*Szombat reggeli tanítás előtt*) I. 6 (111^a); III. 18 (299).
35. Szent atyánk, Uristen, menny föld erős Istene. (*I. Tanítás utánra és mindenkorra; III. Pénteken*) I. 12 (115^b); II. 29 (316).
- Szent törvény könyvében gyakor helyen Isten kívánja. (*Szombati tanítás előtt utolsó időre*) I. 2 (107^b); II. 2; III. 23 (308).
- Szentséges nagy napját az Urnak. (*I. Szombat reggeli tanításra; III. Pénteki időre*) II. 8; III. 32 (320).
- Szombatnak napja, kit szent Ur hagyta. (*Szombat tanítás utánra*) I. 17 (124^b); II. 30.
- Szombatnak napját nagy parancsolva. (*III. Cantio pia die Sabbati canenda*) II. 32; III. 8 (285).
40. Tekintsük meg Isten jó voltát. (*Szombati ének*) I. 19 (125^a); II. 35.
- Teremtő Ur szombatja. (*Szombat reggeli tanítás utánra*) I. 7 (112^a); II. 6; III. 20 (302).
- Ur mi Istenünk, édes lakó helyünk. (*Szombatra*) I. 70 (150^b); II. 103; III. 2 (276).
- Választott szenteknek kegyes őrizője. (*Szombatra, mindenkorra*) I. 19 (120^a); II. 18; III. 12 (290).
- Várván, szent Ur, te innepedet. (*I. Szombat reggeli tanítás előtt; III. Pénteki időre*) I. 3 (109^a); II. 3; III. 33 (321).

¹⁾ Azonos az Énekes könyv az hamis vallásoknak rontására sat. ezimü tankölmény VIII. énekével; I. alatt. 109. sz.

II. Uj hold napjára való énekek.

45. Dicsiretes és szent nap. I. 33 (127^b); II. 39.
- Semmi nincs ez földi állatok közül.¹⁾ I. 34 (128^a); II. 40; III. 81 (393).
- Tiszteld ember az te teremtődet. I. 36 (129^a); II. 42.
- Utát minden teremtett állat. I. 32 (126^b); II. 38.
- Világbiró szent isten, seregek királya. I. 35 (128^b); II. 41.

III. Pesah²⁾ (Pogácsás hét) innepére való énekek.

50. Az Uristent jóvoltáról magasztaljuk hatalmáról. I. 44 (133^b); II. 50; III. 61 (361).
- Csudálatos az nagy Istennek dolga. (*Pesah innepére tanítás után*) I. 42 (132^b); II. 48; III. 59 (358).
- Czion hegyéről szabadítódat. (*I. Pesahra; 14. die inter duas vespas*) I. 47 (135^a); II. 53; III. 57 (355).
- Emlékezzünk az nagy Isten dolgáról. (*I. Historiája az egyiptombeli szabadításnak*) I. 43 (133^a); II. 49; 60 (359).
- Istennek innepi(t) szentelő hű, kegyes áldott hivek. (*I. Pesah napja hetére*)³⁾ I. 39 (130^b); II. 45.
55. Jöllehet nagy sokat szóltunk zsidókról. I. 46 (134^b); II. 52; III. 62 (362).
- Jövendő boldog életnek. (*Tanítás utánra*) I. 38 (130^b); II. 44; III. 54 (353).
- Mennyei felségnek mi kik javát várjuk. (*Tanítás utánra való*).?
- Pusztáin Óreb hegynek. (*I. Tanítás előtt*) I. 37 (129^b); II. 43; III. 53 (351).
- Romlott világnak megépülését. I. 45 (134^a); II. 51; III. 58 (357).
60. Sok csudái közt Isten ilyen csudát. (*I. Pogácsás hét utolsó napjára*) I. 40 (131^b); II. 46; III. 55 (353).

¹⁾ Közölte *Jakab Elek*, Keresztény Magvető XV. évf. 174. l.

²⁾ I. mindig így írja a héber פֶּסַח-t, II. *Pesah*-nak, III. majd *Pesah*-majd *Pesa*- vagy *Pesaa*-, majd *Phase*-nek írja.

³⁾ A héber קֹדֶשׁ הַמַּעֲבָדִים fordítása.

IV. Heteknek, avagy ötvenedik napnak ünnepére való énekek.¹⁾

- Ily parancsolat Isten törvényében. I. 53 (138^b); II. 59; III. (334).
 Isten törvénye szerint mai napunk szentelt. I. 54 (139^a); II. 60; III. 44 (335).
 Jákob magvának rendelt törvényi kiadását. I. 49 (136^b); II. 55; III. 46 (339).
 Nines ég alatt ember nép sem nemzetség. (*Históriája az törvénykiadásnak*) I. 52 (138^a); II. 58; III. 48 (340).
 65. Sok drága javait az felséges Isten. (*I. Zsengés innep*²⁾) I. 50 (137^a); II. 56; III. 47 (340).
 Teremtő atyát, egek szent Urát. I. 48 (136^a); II. 54; III. 45 (338).

V. Sátoros ünnepre való énekek.

- Gyarló embernek földön élete. (*Az összegyűjtés ünnepére*³⁾ való) I. 60 (143^b); II. 65; III. 40 (329).
 Összegyűjtés innep, minden eszébe vegye. I. 59 (142^b); III. 41 (331 l.).
 Összegyűjtés innepé vagy on. I. 58 (142^a); II. 64; III. 41 (331 l.).
 70. Szűnek és szemnek világos vezére. (*I. Szedő-vedőre*⁴⁾) I. 62 (145^a); II. 67.
 Urunk Istenünknek örvendetes napja most. (*I. Ur sátorosára*) I. 61 (144^a); II. 66.
 Zsidó szentek ünnepit hívek szentül kik tartjuk⁵⁾ I. 57 (141^a); II. 63; III. 49 (442).

VI. Uj esztendőre való énekek.

- Jött be uj esztendő. I. 51 (137^b); II. 57; III. 63 (364).
 Uj esztendő napján vigadjunk. I. 56 (141^a); II. 62; III. 64 (366).

¹⁾ Így a felirat I-ben; II-ben hiányzik az első két szó. Heteknek ünnepe a héber שבועות-nak, ötvenedik nap a pünkösöd (a görög-latin pentecoste) szónak fordítása.

²⁾ A héber הן הבכורים szó szerinti fordítása.

³⁾ Az הן האסוף-nak, a sátoros ünnep egy másik héber elnevezésének szó szerinti fordítása.

⁴⁾ Ebből: szedni, venni, a héber הן האסוף egy másik fordítása.

⁵⁾ Több versszak kihagyásával közölte Kardos Albert, Magy.

75. Uj esztendőt az nagy Urnak ki szentel igazán.¹⁾ I. 55 (140^a); II. 61; III. 40 (374).

VII. Sanyargatásra való ének.²⁾

Seregid Uristen állnak te előtted. II. 70.

VIII. Közönséges énekek.

- Adjunk hálát az nagy Ur Istennek. (*Reggelre és estvére való könyörgés és hálaadás*) II. 94; III. 4 (280).
 Adjunk hálát mindnyáján az Atya Uristennek. (*Invocatio*) III. 72 (378).
 Az jó hitű ember sziligy ez világban. (*Igen szép ének*) II. 115.
 80. Az rettenetes kerek világnak nagy erős Istene. (*Cantio pia*) III. 68 (372).
 Bánatos szívem tekints az égre. (*II. Cantia elegins; III. Cantio pulcra*) II. 108; III. 80 (390. l.).
 Diesiretet énekléssel montunk Uram neked. (*I. Szombati ének; III. Hálaadás*) I. 30 (125^b); II. 36; III. 37 (326).
 El bemegyünk nagy örömmel. (*Introitus*³⁾) III. 75 (383).
 Emlékezzél szent Ur, szabadíts meg. (*I. Cantio oratio Pua; III. Istenhez könyörgés*). I. 71 (151^a); II. 104; III. 67 (371).
 85. Ezek hívek az szent ige. (*Cantio pulcra*) III. 82 (394).
 Ezt ládd nyughatatlan felséges Uristen. (*Cantio viatica és mindenkorra jó*) I. 64 (146^b); II. 76 és 90.
 Hálákat mostan kegyelmes Atyánk. (*Hálaadás*) II. 33; III. 39 (327).
 Hálát adunk neked Mindenható. (*Gratiarum actio*). III. 71 (376).

Zsidó Szemle II. 452. l. Felírása I-ben és III-ban: Sátoros innep-re, II-ben hibásan: Uj esztendőre való, mi balutra vezette Krizát, ki ezen éneket az uj esztendőre való közölte, i. h. 164. l.

¹⁾ Közölte Kardos u. o. 451. l. több, egyebek közt az 1. és 2. versszak kihagyásával s ennek következtén több apróbb önkényes módosítással.

²⁾ Így II., hol a kódex első részének ezen énekkel vége szakad. A sanyargatási napra való többi énekek, melyek itt nyilvánvalóan kimaradtak, legalább részben azok lehetnek, melyek az újabb énekes könyvekben mint Kippur napjára való előfordulnak.

³⁾ Azaz, a templomba való belépéskor.

- Hálát adunk Uram te néked. (*Hálaadás*) II. 34; III. 38 (326).
90. Hatalmas gazdag, bőkezű. (*I. Há öt elhálálja minden ünnepen mondhatni; III. Hálaadás*) I. 31 (126^a); II. 37; III. 36 (325).
- Isten, ki vagy nap és világ. (*Oratio a vesperis*) II. 106; III. 6 (282).
- Járuljunk mi az ég örök Ur Istenéhez. (*Invocatio ante cantionem*) III. 69 (374).
- Jertek elé szent Istennek minden hivei. II. 95.
- Megadja meg Isten. (*Consolatoria in afflictionibus*) III. 87 (385).
95. Mennybeli Uristen hallgass meg engemet. (*Precatio ad Deum viventem*) III. 74 (381).
- Nagy hálát adjunk az Atya Istennek. (*Gratiarum actio pro exhibito Messia*) III. 52 (348).
- Ne utálj meg Uram én sok bűneimért. III. 76 (383).
- Oh mennyei nagy boldogság. (*Istenes szép dicsiét*) III. 5 (281).
- Oh nagy jó szent Isten. III. 74 (388).
100. Szent kegyelmes Szent Ur. (*III. Akármikorra*) II. 68; III. 11 (289).
- Tekintsük meg Isten jóvoltát. (*Étel utánra való*) II. 35.
- Uristen ki az napot estvén. ¹⁾ (*Cantio pulchra elegantissima quoque*) II. 109.

IX. Halottas énekek.

- Az testi halál, mely Adám miatt. (*Cantio funebris*) II. 110.
- Isten világ kösziklája. (*Igaz az Ur*) II. 112.
105. Nyugodjék már az ő lelke békességbe. (II. 111).

X. Tanköltevények.

- Az nagy Ur Istennek, kik fogadást töttünk. II. 96.
- Az üdvösségnek utjára tanító ének. (*Ó emberi állat vedd jól eszedbe*) II. 47. ²⁾

¹⁾ Közölte *Kriza*, Uj Magy. Muzéum, 1851—2. évf. II. 169. l.

²⁾ Előfordul a *Szombatosok régi könyvében* is; l. *Boros Keresztény* Magvető XXI. évf. 14. l.

Christus Urunk mondja, minden meghallgassa. (*Cantio pia et observata digna ex multorum dictis Profetarum, Christi et Apostolorum concripta pro monenda Dei ecclesia*) I. 74 (153^b); II. 85.

Énekes könyv (I. énekek) az hamis vallásoknak routására (I. romlására) és az igaz vallásnak minden részeinek megmutatására. I. 75. (355^b); II. 93¹⁾

Ez énekek renddel így következnek:

- I. *Hogy az Krisztus az Apostolokkal egyetemben az pharizeusokkal egy valláson volt, és egyaránt magyarázták az szent Irást, az Istennek egy volta felől is egyet értöttek.* (Áll két részből.²⁾
- II. *Az uj szövetségről s több dolgokról.*³⁾
- III. *Az sidó hűtről.*⁴⁾
- IV. *Az örök válasszáról, és hogy törvénynek eszekeletiben egy bűnös ember sem üdvözülhet.*⁵⁾
- V. *Az megigazulásnak módjáról.*⁶⁾
- VI. *Az igaz poenitentiáról és annak minden nemeiről.*⁷⁾
- VII. *Az igaz isteni tiszteletről.*
- VIII. *Az isten igéjének igazán való hallgatásáról.*⁸⁾
- IX. *Az könyörgésről, éneklésről és hűtről.*

¹⁾ Ezen terjedelmes költemény kivételesen nem kezdő sor, hanem czime szerint van felvéve, mivel a benne előforduló egyes énekek rövidebben és világosabban az illető számok szerint idézhetők. I-ben csak az első ének két része, a második, negyedik ének, és az ötödik éneknek eleje áll, hol a kéziratnak a 21. versszakkal vége szakad; II. teljesen közli mind az énekeket. Itt következő tartalomjegyzékük szintén II-ből van véve.

²⁾ II-ben mind a két rész kétszer áll, itt valamint e kódex 70. és 80. énekében.

³⁾ II-ben még külön a 81. énekben is.

⁴⁾ II-ben még a 82. és bizonyos eltérésekkel a 64. énekben is, az utolsó helyen Az apostoli igaz hitről felirással; azonkívül található még a *Szombatosok régi könyvében*, l. *Boros i. h.*, u. o.

⁵⁾ II-ben még külön a 83. énekben.

⁶⁾ II-ben még külön a 84. énekben.

⁷⁾ II-ben még a 75. énekben is mint külön ének található, ép ugy I. 63 (145^b) Az ki magát bűnösnek ismerné felirattal és III. 51 (345) Az üdvözülésnek módjáról való ének cím alatt. Kezdődik: Üdvözülendő embernek poenitentiát kell tartani.

⁸⁾ Ezt, valamint a szombatra való éneket l. fent, 33. sz. a.

- X. Az igaz alamizsnálkodásról.¹⁾
 XI. Az lelküismeretről.
 XII. Az Krisztus haláláról bőségesen annak minden módjáról, sídóknak mostani állapotjokról, mivel hogy az Jezus Krisztust nem ismerik, mostani üdönek és az szent írásnak folyásáról. Az igaz tanítót miről ismerik meg.
 XIII. Az Ur vacsorájáról és az mosódásról.
 XIV. Az ünnepekről, vérről, fojtotról és fertelmes eledelről.
 XV. Az gyülekező helyről, a temetkezésről, a kalandáriomról, álomról, jövendölésről.
110. Isten törvényének megtartására tanító ének. II. 98.
 Ez éneknek első része ez :
 I. Tudjad ember és jól eszedben vegyed.
 Második része ez Éneknek :
 II. Csak egyedül az egy Istent imádjad.
 Harmadik része :
 III. Ha megadod minden tartozásodat.
 Negyedik része :
 IV. Halljátok meg tü bírák és tisztartók.

¹⁾ II-ben még a 72. énekben is; I. 72 (152^a) mint külön ének a lamizsnáról czím alatt.

Budapest.

KOHN SÁMUEL.

(Folytatása következik.)

A számarfő.

Egy régi rágalom története.

Calumniare audacter, semper aliquid haeret. Akármily vakmerő legyen a rágalom, hogy mindig ragad valami, azt alig tapasztalta valaki oly keservesen, mint a zsidó nép. A rágalom iránti előzékenységben nem annyira valami velünk született rossz indulat kihatását szeretem látni, mint inkább annak bizonyítékát, hogy az erkölcsi világban az igazság az eredeti és annak föltevése természetes; a hiszékenység gyakran onnan származik, hogy nem birunk pusztá koholmányra gondolni, midőn akármilyen még a leghihetlenebb állítással állunk szemben. A tudósok meg épen oly ártatlan emberfajta, mely nem könnyen hajlandó merő hazugságot föltenni, a hol valami irottal van dolga.

Valahányszor hallom, hogy az ókorban keringett valami zsidóellenes koholmány forrására akadtak, azon régi adomára kell emlékezni, mely Nagy Frigyesről szól. Egyszer az elmés királynak kedve kerekedett, hogy egész tudós akadémiáját felültesse. Azon kérdést tette elejébe, mért veszt súlyából a hal, mikor vízben mérik. Tuczatonként jelentkeztek a szellemes feleletek, a meglepő megoldások, kételkedett is egy pár tudós páróka, vajjon nem valami véletlenre vezethető-e vissza a király megfigyelése, de a mérleghez nem nyultak és nem felelt senki: Felsőleges uram, tréfálni méltóztatott.

A rosszakaró régi mesék folytonos tudós megvitatása még azon félrevezető benyomást is kelti, mintha az illető hazugságok az ókorban valóban mind általános hürüek és elterjedtek lettek volna és az irodalmi termékek telvék velük. Az u. n. onolatria, vagy számarimadás vádjáról p. o. annyit irtak és írnak, hogy azt hiuné az ember, hogy nem maradt ránk az ókorból író, ki a zsidókat csak említi és egyuttal ne ismételné amaz általánosnak és világ-hürünek vélt rágalmat. Tényleg azonban a tanuk látszólagos sokasága három íróvá törpül és a három is ugyanazon egy forrásra vezethető vissza. A három író a következő: Diodorus Siculus, Apion és Damokritus. Az első szerint Antiochus Sidetes barátjai azt beszélték volna Antiochus Epiphanesről, hogy midőn a jeru-

zsálemi templomot elfoglalta, a kastélyban kőfaragványt látott: számaron ülő és Mózesnek látszó nagy szakállu embert, ki könyvet tartott kezében. Apion e csoport helyett csak a szamarat említ: midőn Antiochus ezt a templomban találta, nyilvánvalóvá lett, hogy a zsidók szamarat imádnak. Végre a különben ismeretlen Damokritus, kinek töredékét Suidas örökítette meg, ugyanazt mondja, csak hogy nála az Apion említette számarból csak az aranyfő maradt meg, melyet isteni imáadásban részesítettek a zsidók. Tacitus, a kire rendszeren hivatkoznak, nem tartozik ide, mert csak arról szól, hogy a szamarat szent emlékül őrizték a templomban, nem pedig, hogy istenítették. Hiszen elég világosan beszél az egyik helyen, *Historiae* V, 9, a zsidók *láthatatlan* Istenéről; hogy említhette volna hát pár fejezettel előbb V, 4 a szamarat isten gyanúát. Plutarchus szintén csak a zsidók hálájáról a számár iránt, nem annak imáadásáról tesz említést.

De a tudósok nem érték be ezen helyekkel, hanem valósággal neki indultak számarvadászni. Mintha Sál király ideje óta a szamarak keresését mindig korona jutalmazná, úgy hajhászták a zsidóktól istenített szamarakat az egész ókori irodalom területén. És mit nem talál az ember, ha elszántan és biztos várakozással keresi! Midőn Martialis egyik epigrammjában azt mondja egy zsidónak: *jura per Anchialum, Voss hamar előáll e javítással: ancharium: esküdj a számárra.* Juvenalis híres versében: *nil praeter nubes et coeli numen adorant*, melyben a zsidó istenfélőkről¹⁾ mondatik, hogy a felhőkön és az ég Isten-ségén kívül nem imádnak semmit, *coeli* szót *cilli-re* javítják, az ég hirtelenül számárrá változik. Midőn Petrinus Arbiter töredékeiben hasonlóképen a zsidóknak az ég istenítése tulajdonítotott:

Judaicus licet,

.coeli summas advocet auriculas,

természetes, hogy itt is a számár füleit találják: a coeliből cilli lesz. A későbbi római történetíró Florus azt beszéli, hogy Pompejus, a ki, valamint előtte Antiochus Epiphanes, szintén behatolt a jeruzsálemi templom legszentebb helyébe, nem talált ott semmit, de a szöveg annyira el van rontva a kéziratokban, hogy helyes olvasása még nincs eldöntve. Hanem mivel itt is előfordul a coe-

¹⁾ V. ö. *Bernays J.*, *Ges. Abhandlungen* II. köt. 77. l.

lum szó, ebből cillumot csináltak és Pompejus is tanuskodik a szentélyben őrzött számár mellett. Ezen ötletekhez, melyeket (*Göser*¹⁾ és *Rösch*²⁾ gondosan állítottak össze értekezéseikben, most még egy újabb járul, mely *Krausz F. X.*-nek³⁾ köszönhető. Ismeretes tény, hogy a theodosiusi kódexben két ízben említetik a zsidók és a samaritanusok között egy harmadik vallásfelekezetet, melyet egyebütt nem találunk, a *coelicolae* felekezete. Nevezett tudós végre kisütötte, miben rejlett ezen párt új babonájának büne, *novum crimen superstitionis*; számárimádók voltak: *cillicolae*, nem égimádók: *coelicolae*.

Ez utóbbi ötletektől eltekintve, mindössze csak három helyen találkozunk a régi irodalomban azon állítással, hogy számár találtatott a zsidók szentélyében. De a három hely bizonyosan ugyanazon egy forrásra vezethető vissza. Talán Posidonius vagy Apollonius Molo elveszett zsidóellenes irataiból ment át az őritt koholmány a többi író műveibe. De megczáfolhatatlan tény, hogy egyebütt nincs sehol nyoma e koholmány elterjedt voltának és hogy az első író, a ki egyáltalában említi, Diodorus egy emberi, számaron ülő képről, nem pedig istenített számárról beszél. Már most Antiochus Epiphanes eléggé megmutatta, milyen gonosz indulattal viseltetett a zsidók iránt, úgy hogy a legképtelenebb rágalom is föltehető tőle. De lehet, hogy nem is ő e rágalom igazi szerzője, hanem érzületének valamely örököse Antiochus Sidetes barátjai között, ki ő neki tulajdonította a vakmerő hazugságot, mivel neki volt először alkalma a pogányok közt bepillantani a jeruzsálemi szentély titkaiba. Elég az hozzá, egyetlen egy embernek hazug nyilatkozatán alapszik az egész vád.

De minden állításnak kell, hogy oka, alapja legyen, legyen az igazi vagy téves, így vélekedik a tudósok igazságszeretete. Keressük tehát az okát.

A tudósok többsége Antiochus király állítását — minthogy merő koholmányt, hazugságot nem tehetünk fel — tévedésre vezeti vissza, nyelvre vagy ténylegesre. De mit beszélek a király állítá-

¹⁾ L. *Göser A.* nagybecsi cikkét, *Die Berichte des klassischen Alterthums über die Religion der Juden*, a tübingi *Theologische Quartalschrift* 50-ik kötetében 565—637 ll.

²⁾ *Rösch G.* *Caput asiaticum* című tanulmánya, *Theologische Studien und Kritiken* 55-ik kötetében 523—544. ll.

³⁾ L. *das Spotterneifix vom Palatin und ein neuentdecktes Graffito*, (Freiburg, 1872.) 26. l.

sáról! Hiszen a tudós magyarázók megfélekedtek arról, hogy a kérdésben levő rágalom valamely egyéntől származott és úgy bánnak vele, mintha népmese volna. Azt mondták némelyek, hogy az egész számárvád az Egyiptomban fennállott Oniastemplom Ὀνείων név félreértésén alapszik, mely megnevezést ὄνος szóval hozták összefüggésbe. Mások arra gondolnak, hogy a szentírásban előforduló e kifejezést בַּי הַיָּמִים a számár kopt nevével (ΠΙΕΩ) fölcserélték. Még Halévy ¹⁾ is osztozik ezen fura véleményben, melyet ő csak annyiban módosít, hogy a legszentebb Istennév kiejtése IAΩ egyenlő a kopt nyelvben szamarat jelentő szóval. Ezen magyarázatokkal kapcsolatban áll, a melyre Bloch H. utalt e lapokban (M.-Zs. Sz. III. 17.), Cassel P. legújabb kísérlete, a ki a tíz parancs első szavában és ennek állítólag a görög ὄνος szóval egyenlő hangzásában látja a hirhedt rágalom csiráját. Mind e szellemes ötleteknek csak egy a hibájuk: hogy nem igazak. Már kiinduló pontjuk helytelen. Mi bizonyítja, hogy épen Alexandriában keletkezett a vád, hogy egyáltalában a nép száján keletkezett, holott csak arról értesülünk az említett forrásokból, hogy egyetlen egy emberre megy vissza? A kopt nyelvből vett magyarázat meg alattomos petitio principiūvel jár, mert egyszerűen fölteszi, hogy a négybetűs Istennevet IAΩ-nak ejtették ki, míg nagyon valószínű, hogy már akkor tiltva volt e név kiejtése. Mily nyomós föltevésnek fűződnek rendesen ilyen könnyű szerrel oda dobott ötletekhez, legjobban bizonyítja Halévy, a ki nem átallja kijelenteni, hogy a tetragrammaton kiejtésének tilalma Alexandriában keletkezett és csak onnan ment át Palesztinába és az egész zsidóságra (i. h. 173. l.). Az eddig említett magyarázatoknál még képtelenebbeket is kockáztattak: arra utaltak, hogy a שָׂדֵד szó a szentírásban egyszer. Deut. 32, 12, Isten nevét, másszor pedig, Hós. 8, 9, a vád számárvád kíséri, vagy arra, hogy az ὄπαυός (ég) szót gyakran így rövidítik ὄνος. De hagyjuk már ezeket a filologiai garabonciákat és térjünk át azon magyarázati kísérletekre, melyek tényleges tévedésre vezetnek vissza a számárvád állítását.

Mivel lehetetlen — azt mondják — Antiochusnak merő hazugságot tulajdonítani, okvetetlenül föl kell tenni, hogy valamit látott a szentélyben, mit ő tévesen számárnak nézett. Némelyek szerint a kerubok alakjában számárvádot látott. Mások a

frigyláda előtt őrzött mannamértékre gondolnak, melynek héber neve עֵצֶה (Exod. 16,33) könnyen összetéveszthetett a שָׂדֵד-számár szóval. Eltekintve a második ötletben rejlő megdondatlanságtól — szerinte t. i. Antiochus héberül értett volna — mindkét magyarázat abban a nagy hibában szenved, hogy az első templomot fölcserélik a másodikkal, melyben sem kerubok alakja sem ómer nem volt. Grätz ¹⁾ először figyelmeztetett arra, hogy a templom legszentebb helyén az u. n. אֶבֶן שֵׁטֶרֶת volt, vagyis »alapkő«, melyen egy másik kő emelkedett felső malomkő alakjában; mint-hogy pedig ennek — vagy a mint G. helytelenül mondja, az alsó malomkőnek — ὄνος a görög neve, kiderül, honnan származik a számármese. De eltekintve attól, hogy csak egy, nem pedig két »alapkőről« olvasunk a forrásokban, mi haszna ezen magyarázatnak, hiszen Antiochus most is hazugságban marad, mivel csak nem nézhette a követ nagy szakállas és könyvet tartó emberalaknak, és hogy épen akkor, midőn berohant, tóratekeres feküdt volna a kövön, nehéz elképzelni. Mindennek daczára ezen magyarázatot némi módosítással elfogadták. Antiochus eleve föltette volna a zsidóknál a Typhon imádását; midőn tehát az üres szentélyben egyedül a követ látta, mely a régieknel Typhon képének vétetett, joggal állithatta, hogy ezt látta. Typhon képének pedig használták a szamarat is, úgy hogy később egyszerűen megváltoztatták a király megfigyelését az egyik kép helyett a másikat téve, s azt állították, hogy Typhon képét, t. i. szamarat talált a templomban. Azonban e föltevés elcsik azon másikkal együtt, melyen alapszik, hogy t. i. a pogány király valami várakozással lépett volna a szentélybe, és hogy a pogányok a zsidókat Typhonban hívőknek tartották.

Ez utóbbi föltevés nem más, mint egy eltemetettnek vált tudományos bogár szomorú öröksége vagy fölelevenítése. A számármese eddigi említett magyarázatai magától értetődőnek veszik, hogy bármikép keletkezik a számár imádás vádja, egy csepp történeti igazság sem rejlik benne. Csak Daumer G. Fr.-nek jutott a kétes dicsőség, hogy a régi zsidóknál határozott számárvádot talált, melynek nyomait mindenhol látta, a hol más szemek nem vennék észre. »Der Feuer- und Molochdienst der

¹⁾ Revue des études juives, IX. 174. l.

¹⁾ Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums 21-ik köt. 197. l.

alten Hebräer« című könyvében fejtegeti, hogy a Baal Peor kultusza nem volt egyéb számárimádásnál, melyet különben szépnek, mélygondolatu és emberhez méltónak mond, hisz nem egyéb mint az érzékiség istenítése, a számár valóban az ó zsidó istentisztelet egyik központja volt. De az eszeveszett tudáosság ezen fattyúhajtását még felülmulta egy osztrák buvár eszelősködése, ki, a mint látszik, az ókor elveszett zsidóellenes iratainak sejtethető tartalmát képzeletből iparkodott helyre állítani. *Haupt Józsefnek* ¹⁾ nem kellett világos, kétségtelen tanúbizonyosságok, ő benső, sejtett okokból következtette, hogy mért *kellett* az ókornak a zsidóságot mint Typhon szülöttjét és a zsidókat Typhon embereinek tekintenie. A számár vádnak a Typhonnal való összeköttetése kísértetként járt a komolyabb tudományban. *Movers* és *Müller J. G.* egykoru kutatásai szerint, melyekhez későbbben *Pleyte W.* is csatlakozott, az egyiptomi rabszolgaságban sínlődő Izraélnél a Moloch-Typhon-imádása uralkodott, mely tényből az alexandriai zsidógyűlölet a számárfőről való rágalmat is faragta volna. Ennek a felfogásnak kihatását látjuk még *Göser* és *Rösch* gondos és elfogulatlan értekezéseiben is, midőn az egész vádat a Typhonhitnek a zsidókra való átviteléből származtatják.

De ki nem látja, hogy áthidalhatatlan űr tátong a régi zsidók állítólagos egyiptomi vallása és a szintén csak állítólag Alexandriában fölmerült zsidóellenes koholmány között. Ki őrizte volna meg Egyiptomban az egyszeri rabszolgák balhitét hí emlékezetben! Ha valóban a Typhon imádásával vádolták a zsidókat, akkor ez csak vallástörténeti sejtelmé volt az alexandriai bölcsészeknek, melyet ők, mint Philo maga is, az arany borjuról való szentírasi elbeszélésből levezettek. De mindenesetre a módosított typhoni elmélet szerint az Antiochus-féle állítás pusztá hazugság, mert az egyszeri zsidók állat-, illetve számár-imádása Mózés óta nyomtalanul kiveszett.

De az eredetileg alkalmasint csak egyetlen egy íróra visszavihető rágalom az irodalomból átszivárgott a hiszékeny népek közé, általánosan hitt közhelylé vált. Minő szívóssággal tartotta fenn magát, legjobban megítélhetjük a tényből, hogy a zsidóktól a keresztényekre is átment, kik ellen legalább két évszázadon át felfoghatatlan állandósággal ismételték a számár-imádás vadjját.

¹⁾ Mittheilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale XIII. évf. 150—168. l.

Minucius Felix és Tertullianus ebbeli adatai legjobb megvilágítást nyertek azon képekben, melyek ránk maradtak, mint az egyszeri keresztényellenes gúny tényleges képviselői. Legismertesebb a *Stefanoni* és *Münter* ¹⁾ által közölt vésett kő, melyen a számár mint szónok vagy iskolamester ábrázolatik két tanítványnyal előtte, és két hátsó lábán állva. *Renan* ²⁾ még egy számárfő könyvettartó ember agyagképét is ide számítja, melyet szintén a keresztény Isten kigúnyolásának tekiut. Tertullianus elbeszélésének legmeglepőbb megerősítése azonban kétségkívül azon 1856-ban a capitoliumi császárpaloták romjaiban talált graffito, mely a gúnyfeszület neve alatt nemsokára egy egész irodalmat indított meg. Ez a falvakolatba valami éles szerszámmal bekörmölt kép, mely azóta az egész faldarabbal együtt kivágtván, a Kircher-féle muzeumban Rómában van kiállítva, egy számárfőjé és T képi feszületre vert embert mutat, a ki előtt egy imádó férfiú áll. A kép alatti felirat ekképen hangzik:

AAE
ΞAMENOS
ΣΕΒΕΤΕ
ΘΕΟΝ.

Már nem kételkedik ma senki abban, hogy ezen felirat egyszerűen, a mint az első magyarázója, *Garrucci* ³⁾ helyesen értelmezte, így olvasandó: Ἀλεξάμενος σεβεται[-ε]θεόν, Alexamenos imádja az istent. Hogy nem hiányzik itt semmi, és hogy az egész kifejezés kétségtelen és kifogástalan, legjobban kiderítette *Bernays Jakob* a zsidó istenfélők római és görög megnevezéséről szóló klasszikus értekezésében ⁴⁾. Mivel a képet a palota pedagiumában vagy inkább katonai őrszobájában találták, kétség nem fér ahhoz, hogy valami durva katonaelezcczel állunk szemben, a mint ugyanazon termekben még akárhány ilyen katonai feliratra vagy körmölésre akadnak. Valami pogány ki akarta gúnyolni Alexamenos keresztény pajtását az által, hogy falra karcolta, a mért számárfőjé és keresztire feszített istenét imádja. Csakis *Haupt* akart az ábrázolt emberben zsidóra ismerni, a mely fel-

¹⁾ *Kraus* a. i. h. 10. l. és a táblát.

²⁾ *L'Antichriste* 40. l. 1. j. és *Marc-Aurèle* 64—65. l.

³⁾ *L. Storia della arte cristiana* V. köt., a 478-ik tábla magyarázó szövegét.

⁴⁾ *Gesammelte Abhandlungen* II. köt. 77. l. 2-ik j.

fogással épügy áll egyedül, mint azon furesánál-furesább ötletével, miszerint a kép nem gúny, hanem egy Typhon imádó komoly rajza.

Az érdekes karczolat korára nézve elágaznak a tudósok nézetei, de a legnagyobb valószínűséggel a harmadik század első feléből ered. Akkor elnémult lassanként a zsidókat és keresztényeket — ut judaicae religionis propinquos »mint a zsidó vallás rokonait«, hogy Tertullianus szavaival éljek — egyaránt becsmérő vád, ugy hogy ebben a graffitóban egyszersmind tanuját és siremlékét tekinthetjük.

A gnosztikusoktól eltekintve, kiknél valóban mint gemmákon és más emlékeken láthatjuk, a számárnak valami titokszerű jelképes szerep jutott, nem hallunk többé a számárimádásról, sem mint vádról, sem mint vallástörténeti tényről. És ez az egyetlen örvendetes mozzanat ebben az egész szomorú áttekinthetben, hogy a balhiedelmet végül épenséggel kiveszettnek, eltemetettnek nyilváníthatjuk, a hogy épen e fölfoghatatlan koholmány történetéből meríthetjük azon meggyőződést, hogy a legszivósabb rágalomnak és hazugságnak is valahára ki kell pusztulnia.

Ugyanazon Antiochus Epiphanestól ered egy másik, de kegyetlenebb rágalom is, a mely a kereszténység, de még inkább a zsidóság történetében szomorú lapokat tölt be. Ugyanabban a szentélyben, a hol a szamarat találta, látott ő egy görögöt is, kit a zsidók templomukban hizlaltak, hogy aztán a mint náluk szokásos, ünnepélyesen fölkonczolják és beleit megemészsziék. Ezen görög utódjai még bejárják az országokat vérlázító bosszukiáltással, míg a számárfő-imádók vádja régen pihenni tért a történet sirkertjébe. Az egyik vád közömbös, ártatlan volt a másikhoz képest, de egy anya szülte; túlélhette az egyik a másikat, de ki kell ennek is vesznie, mint kiveszett amaz. A tudósok' ennek az eredetét is kutatták, mely iparkodásnak természetesen még kevesebb eredménye volt mint a másíknak. Elbeszéltem az ikertestvérek történetéből az egyikét, az ártatlanabbét. A tanulság, mely belőle levonható, a következő: A rágalomnak lehet története, szívs tartama, de nem szükséges, hogy tényleges oka legyen; végre és végképen győz az igazság, hanem a merő, a szemtelen hazugság is komoly és számba veendő történeti hatalom a világon.

Budapest.

KAUFMANN DÁVID.

IRODALOM.

ZSIDÓ IFJUSÁGI IRATOK.

1. A »Magyar Zsidó Ifjuság Lapja«. Szerkeszti *Haldsz Nándor* iskolaigazgató. Megjelen kétszer havonként 2 íven, kiadja Márkus Samu Budapestben. Ára egész évre 4 frt. — 2. Elbeszélések a múltból és jelenből. Irta *dr. Lehmann*, mainzi rabbi és az »Israelit« szerkesztője. Fordította *Gross Viktor*. Kiadják Singer Ede és testvére Szekesfehérvárott, 1886. 1. füz. k. 8-r. 126 old.

Zsidó körökben nem ritka a panasz, hogy az indifferenzizmus folyton nagyobb tért hódít nemcsak az intelligensebb, de a kevésbbé intelligens körökben is; hogy a vallásos dolgok iránti érdeklődés mindinkább csökkenik, hogy ennek következtében a hitélet a zsidó család körében fölötte laza, a minék természetes következménye gyanánt az ifjuság mindinkább elidegenedik ősei vallásától, ennek követelményeit nem ismeri, szertartásait nem érti. Sok az igazság ebben a panaszban.

Mert évtizedek előtt, mikor még a zsidó család szigorú volt a zsidó szertartások megtartásában is, a fiú vagy leány minden további útmutatás nélkül is megtanulta apjától és anyjától mindazokat a szertartásokat, melyek a benső melegséget sohasem nélkülözött zsidó családi élettel úgyszólván össze voltak forrva; sőt igen sok lelki örömmel képezték el nem apadó forrásait. Ezek a szertartások, melyeknek mélyebb jelentőségét igen jól ismerte a zsidó fiú és leány, mai napság zsidó ifjuságunk nagy része előtt még hírből sem ismeretesek. Mert egészen más az, tudomással birni valamiről, a mit szívesen megteszünk s mi az, időközönkinti visszatértét örömmel várjuk, mint egy gyorsan múlt tanórán alkalmi magyarázat után megismerkedni vele, hogy ismét — elfelejtsük.

A család kebelében a hagyományképen szentnek tartott szertartás tápot adott a gyermeki kedélynek s a kedély útján maradandó nyomokat hagyott az értelemben és elmében. A megfordított út hidegen hagyja sokszor a kedélyt, a vallásos cselekvés iránti érzék kivész és évek múltán beáll az indifferentizmus, mely nem találhat érdeket valamiben, mihez teljesen hiányzik érzéke.

A pauza tehát jogosult. A baj létezik, de miképen lehetne rajta segíteni?

Az indifferentizmus oppugnálását minden időben megkísérelték Izraél jobbjai. És ritkán hiába. Nemcsak a sötétebb korszak, a derültebb ujkor, sőt a jelenkor is bebizonyította, hogy a zsidó tud a vallásáért szenvedni, bántalmakat eltűrni s a mellőztetést béketűrőssel elviselni; veleszületett optimizmusa nem engedte meg, hogy elkeseredése szélsőségekre ragadjon igaztalan bántalmazói iránt. S ha indifferentizmusról beszélünk, jól tudjuk azt, hogy ez nem oly általános még s hogy ennek előidőzésében külső körülmények ép oly nagy befolyással voltak — értve ezek alatt a zsidók polgári és politikai életében az utolsó évtizedekben végbemenő átalakulásokat és sok mást. A mi izoláló van a zsidóságban és annak szertartásaiban, azt a teljesen összeolvadni akaró intelligens körök legjobban érezhették s amaz összeolvadás bizonyos koncessziók nélkül nem történhetett. A magyar zsidóság nincs engedmények s e szervezkedés hiányát érezzük minden téren. E szervezet hiányában kísérlet marad ugyan minden javítási törekvés, de azért igen becses és használható anyag, ha egyszer a szervezkedés a végleges előkészülmény stadiumába lép.

Első sorban a zsidó hit-életet emelni kell. S erre nézve nem vagyunk tényezők hiányában. Ilyen a sajtó is. Mai napság hatalommá nőtte ki magát. Nemcsak az általános, hanem a felekezeti is. Csak Német- Angol- és Franciaországra kell utalnunk, hol a zsidó felekezeti sajtó bámulatra méltó eredményeket vívott ki a hit-élet emelése körül, a zsidó községi élet minden ágában.

Nálunk a zsidó felekezeti sajtó rövidebb keletű, de *Tencernek* és *Deutsch* Henriknek »Magyar Izraelitá«-ja nem kevés érdemet szerzett a hatvanas években s a hetvenes évek elején. A tudós és értelmes osztály számára a Magyar-Zsidó Szemle szolgáltat most a zsidó felekezeti érdekeknek, egybekötve a tudományt az élettel, az irodalmat a társadalommal, maguknak a zsidók

értelmesebbjeinek sokféle alkalmat arra, hogy saját felekezetük multjával megismerkedjenek.

De hogy teljesen czélt érjünk, vissza kell hódítanunk a valástól elidegenedő zsidó ifjúságot s ennek révén a családot is a zsidóságnak. Az ifjú kedély fogékony a jó tanítások befogadására. Azért örömmel üdvözöltük azt a két vállalatot, melynek czimeit ismertetésünk fölé irtuk.

A »Magyar-Zsidó Ifjúság Lapja« már nevével mutatja, hogy mit akar. Maga a szerkesztő, ki egy zsidó ifjúsági iratot már az ötvenes évek végén indított meg Győrött, s ki e szerint nem ujonoz e téren, így körvonalozza a maga elé kitűzött czélt: »hogy a mindkét nembeli serdültebb ifjúságot népe nagy multjával újból megismertesse, őseitől öröklött szent vallásáért lelkesítse s valóban tiszteletreméltó hagyományai iránt kegyelettel töltse el, de egyszersmind a jelen és jövő időben reá háruló társadalmi feladatoknak teljes tudatára emelje, szóval annak *vallás-erkölcsös* és *hazafias* nevelésében egyaránt hathatósan közreműködjék.«

Szép s az ifjúsági iratoknak egyedül megfelelő helyes czél. Ebből a lapból 6 szám fekszik előttünk, melyek bizonyosságot tesznek arról, hogy a szerkesztő kitűzött czélját megvalósítani is iparkodik. Nagyon természetes, hogy neki még sokféle nehézséggel kell megküzdenie. E nehézségek elseje s legnagyobbika az, hogy a magyar-zsidó ifjúsági írók táborát még meg kell teremtenie. Kevesen vannak, nagyon kevesen, kik az irodalom ez ágában működnek, hiszen a magyar-zsidó irodalom általában még gyermekkorát éli. A magyar ifjúsági irodalom is csak az utóbbi években vett némi lendületet s nagyobb részben még idegen nemzetek termékeivel táplálkozik. Hát még a magyar-zsidó ifjúsági irodalom? De a mi nincs, az buzgó akarat mellett lehet, s az említett lap szerkesztője, ki figyelemre méltó ügyességgel válogatja meg az anyagot s ki a speciális irány mellett, melynek szolgálatában áll, lapját már a kezdetben is oly változatosan és érdekesen tudta egybeállítani, bizonyára nem fog belefáradni s a megkezdett buzgósággal fog tovább haladni. Az eddig megjelent számokban közölt iránycikkék, elbeszélések, költemények, mondák, regék, legendák irodalmi színvonalon állanak, nyelvezetük legtöbbször magvas, magyaros és idővel, ha többen-többen foglalkoznak a változatosság is nagyobb lesz. A lap

a 10—16 éves kort tartja szem előtt, de tudunk esetet, hogy felnőttek is élvezettel olvassák, s némely család körében kedvesen látott vendég.

A vállalatot pártolásra érdemesnek találjuk s ez úton is melegen ajánljuk azt a zsidó családok figyelmébe.

Pártolásra méltó a másik vállalat is, de a megjelent füzetben közölt két elbeszélés inkább családi olvasmány, mint ifjúsági. Az egyik elbeszélés címe: *Gróf vagy zsidó*. A másiké: *Az elhagyott*. Mindkét elbeszélés oly életviszonyokat tárgyal, mely felülhaladja az ifjúság értelmi körét, s szerény nézetem szerint csak a teljesen serdültek kezébe adható, azok kezébe, kik jobban cselekszenek, ha ezeket az elbeszéléseket olvassák, mint valami más regényt. A német-zsidó irodalom gazdag az ilyen termékekben, és Lehmannak elbeszéléseinél helyesebbnek tartottuk volna, ha a fordító — kinek fáradtsága így is teljes elismerésre méltó — *Herzberg* klasszikus művét: »Jüdische Familienpapiere«, vagy *Hause B., Die Aufnahme* című kitünő elbeszélését fordítja le. — De a *serdültebb* ifjúság ez elbeszéléseket is élvezettel fogja olvashatni. A fordítás nagyobbára sikerült. Itt-ott akadunk némely magyartalan kifejezésre, vagy következetlenségre. Így az első elbeszélésben Hohenstein Ágnes majd *grófné*, majd *grófnő*, »minden ön ellen volt« (42. l.) *vonakodsz* (50. l.) *meggyűződtetni* *iparkodott* (51. l.) *büntetésekkel* *fenyegetés* (56. l.) *Én egy szegény zsidó szülőktől származom* (58. l.) *örültség felmerült* (62 l.) *traktumokat, mit kezeibe adnak* (63. l.). Ilyen kisebb botlás több is van. A második elbeszélés hősnője majd *Fridrike*, majd *Fridrika* stb. Több kifogásunk van a könyv kiállítása ellen. Nem elég díszes: sárga papiros, sűrűke boríték. A fordító a további elbeszélésekben e kisebb tévedéseket bizonyára ki fogja kerülni, a kiadó pedig csinosabb kiállításról gondoskodni. E vállalatot is melegen ajánljuk a magyar-zsidó családok pártolásába és figyelmébe.

N.-Kanizsa.

HOFFMANN MÓR.

JÚDA HALÉVI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Rejtvények.

I.

Vak s van szemé ott a fejen,
Szükség van rá minden helyen,
Mást ruháztat az esztelen,
Míg ő csupasz és meztelen.

(VARGA)

II.

Átfoghatja könnyen karod,
S végtelen sok tárgy van lapjún,
Látod titkát, ha akarod,
S meg nem fogod soha napjún.

(TARKÓ)

III.

Nézd e pálczát, kicsiny, csekély,
De arannyal, gyönggyel felér;
Sápadt, pedig nincs is bűja,
Mint ember, ha vágy s baj bűjja.
Derék, bátor, mint egy vezér,
S szerelemtől sorvad ezér.
Teste üres, és oldalán
Öt katona áll, s ő talán
Mindzen embert úgy elnémit,
S hősöket is úgy megbénit.
Edényhez fut, s úgy jó eléd,
Mint a vizet merő cseléd.
Foga tigris, de hiába,
Mit sem tesz, ha üres szája.
Van neki öt jó szolgálja,
Ki öt folyton hűn szolgálja:
Díszit készit, most majd meg dalol,
Neki király is meghajol;
Szolgálja a békét s esatát,
Ez itt halált s éltet az ad!

(II01-04)

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

A magyar nyelv a zsinagógában.

Statisztikailag ki van mutatva, hogy a zsidó hitfelekezet hazánkban magyarosodás tekintetében sehol panaszra okot nem szolgáltat, ha az eddigi eredményeket az utolsó két évtizedből szemügyre vesszük. És e tekintetben — örömmel konstatáljuk — nem is nagy a különbség az ugynevezett haladó és orthodox zsidó közt. Ezen felette örvendetes lendület forrása főképen az iskolában keresendő, hol a felerdülő nemzedék magyar szellemben neveltetik és e szellemet a családba is átülteti. Ily módon nem egy esetben nem csak a szülők nevelik a gyermeket, de megfordítva a gyermek a szülőt is, mert nem elégszik meg az iskolában nyert hazafias érzület megőrzésével, hanem egyttal lelkes apostolává is válik annak környezetében és ritkán eredmény nélkül. Így esik meg elég gyakran, hogy a szülők végre is kénytelenek gyermekeik nyelvén beszélni, ha nagy nehezükre is válnék az, hiányos magyar nyelvismeretük folytán. Hogy pedig ezen örvendetes tapasztalatnak mennyire jótékony a hatása hitrokonaink kulturális haladására, el is tekintve a hazaszeretettől, melynek a nyelv is hatalmas tényezője, azt bővebb fejtegetés nélkül is könnyen beláthatni. A szép eredmények, melyek már eddig is elég észrevehetően, mutatkoznak, a jövőben bizonyára nőttön nőni fognak és talán nem túlzásnak veendő, ha bennök egyik jelentékeny zálogát látjuk megcsonkítatlan egyenjogusításunknak azon áskálódásokkal szemben, melyek még mindig nem tűntek le a napirendről. Elvégre is kell, hogy utat törjön magának a kohlományok és előítéletek torlaszain keresztül azon meggyőződés, hogy egyedül és kizárólagosan a vallás az, mely bennünket megkülönböztet máshitű polgártársainktól, minden más tekintetben pedig érdekeink nem lehetnek mások ezekénél.

De a milyen nagy a jelentőség, melyet a magyar nyelv és szellem terjedésének hitfeleink között tulajdonítani hajlandók

vagyunk, ép oly fájdalmasan esik szívünknek látnunk, hogy zsinagógáink egy igen nagy, ha nem a legnagyobb részében, nem a magyar nyelv, hanem a német vagy jobban mondva a zsidó-német a szent ige hirdetésére kiváltságot élvez. Hogy ebben csakis a megszokotthoz való ragaszkodás vezérelheti az illető köröket, nem pedig még távolról sem vallási szempont, az még laikusoknál sem szorulhat bizonyításra. Miféle más jogezimen hirdetik hát még ma is a zsidóhívőnek Isten igéjét idegen nyelven? erre a legélesebb kazuisztika sem tudna csak némi plausibilis feleletet adni. — Nem tudjuk mikor fognak a bevett szokásnak vakon és szolgálilag hódoló testvéreink a szóban forgó korántsem ártatlan abszurditásnak belátására jutni, de hogy erre már is égető szükség volna, azt bővebben kifejtetni valóban fölöslegesnek tartjuk.

Igaz, hogy még hazánk sok részében akadnak zsidó hitközségek, hol a német hitiszónoklatot a magyar szót nem értők miatt teljesen mellőzni nem lehet, de ez legfeljebb csak most, és csakis a hívők egy részéről áll, nem pedig a felerdülő nemzedékről. Ez utóbbi, melytől vallásunk jövője függ, minden kétséggel örömmel fogadná, ha papja anyanyelvén hirdetné a szent igét. De fájdalom, eddigelé tudtunkkal ezen irányban, különösen a mi orthodox hitrokonainkat illeti, egyetlen egy községben sem mutatkozik javulási szándék.

Országszerte német vagy zsidó-német szó hangzik a szószékről, s így miundinkább meggyökerezik a tudat, mint ha a magyar nyelv meghonosítása a zsinagógában is az istentisztelet eddigi formáját lényegesen átalélná. Pedig ha van előítélet, mely az értelemlényű megtekintve semmivé válik, úgy bizonyára az említett felfogás minden józan gondolkodó előtt az. És nem tiltakozik ezen a régihez való amugy is felfoghatatlan ragaszkodás ellen a hazafiai lelkiismeret a legélesebben? Mennyire fájdalmasan érezzük, valahányszor hazaszeretetünket kétségbevonni vagy gyanúsítani halljuk, és mégis tűrnők most és jövőre is, hogy templomainkban a magyar szó a legszentebb eszmék kifejezésére érdemtelennek tűnjék fel!

A vallás és közoktatási miniszter a pozsonyi jesibára vonatkozólag 4 gimnáziumi osztály elvégzését rendelte el, előkészületül a profán tudományokból a leendő orthodox rabbi részére. Mennyire szerény követelmény az oly férfiaktól, kik hivatalosan legyenek állásuknál fogva hűvek erkölcsi és szellemi ölete feltett

örködni; oly javak felétt tehát, melytől a haza boldogsága és jóléte nagyrészen függ. És már ezen aránylag parányi elismeret némi lendületet ígér hitrokonaink egy tetemes részének vallási életében, de össze sem hasonlító volna az áldás, mit általános meghonosítása a magyar nyelvnek a zsidó szószerkezen szülne. — Mennyit veszene idegenszerűségéből még a nem modernizált isteni tisztelet is, mennyire oszolnának az előítéletek nálunk, hol az antisemitizmus korántsem dicsekedhetik oly termékenységgel, melylyel az másutt bárjanzik, ha a közönséges ember közvetlenül meggyőződhetnék amaz erkölcstanításról, melyről oly megvetőleg szoktak egyesek megemlékezni.

Vagy be akarják várni, különösen orth. testvéreink, míg egy szép napon a képviselőházban ezen határozottan igazolhatatlan gyöngéje isteni tiszteletüknek szőnyegre kerül és végre magasabb helyről erre is, valamint nem régiben az anyakönyvek rendezésére utasítást kapnak? Nem képzelhetni, hogy ezen idő nagy távolban volna, ha eddigelé — elég feltűnően — nem is bolygatták még a dolgot; de hogy felette sajnós volna még e tekintetben is a kényszerbe várni, azt aligha lehet tagadni. Szívesen megengedjük, hogy a szóban forgó ujtás megvalósítása egyelőre még akadályokba ütköznék már csak azért is, hogy a jelenleg hivatalban levő orthodox rabbik tulnyomó része a magyar nyelvet nem bírja. De itt volna már az idő, midőn a fogadandó rabbtól nem csak a magyar nyelv ismeretét, hanem a magyar hitszónoklatot mulhatatlan feltételnek kitűznék. Ha ezen bizonyára csak jogos és méltányos szükségnek elég tétetnék, nem csak támadóinkat fosztanók meg egy újabb esetleges vádanyagtól, hanem igazi magyar voltunknak is egy újabb bizonyítékát adnók és sokkal inkább tűnnek szembe a közelség is, melyben a magyar zsidóság ugynevezett orthodox és haladó pártjai egymáshoz tényleg állanak.

Budapest.

STEINHERZ JAKAB.

Az indítványozott rabbi-egyesületről.

Dicséretre méltó dr. Neumann kartársam indítványa (M.-Zs. Szemle január, 45. l.), szép a cél, mely szeme előtt lebeg és melyet a rabbi-egyesület által elérni óhajt; de kérdés, alkalmas eszköz-e az arra, hogy a keresett célt megközelítőleg is elérhessük. Tehát mielőtt a közjónak vagy — jobban mondva — a közbajnak orvoslására valami szert ajánlunk, nem lenne fölösleges azt — a nélkül, hogy pesszimisták legyünk — mindkét oldalról megvizsgálni, és nemcsak a távol fekvő és kétséges hasznát ünnepiesen hangoztatni, hanem az abból minden valószínűséggel eredhető káros hatásra is ügyet vetni. Sajnos lenne, ha az orvos a testi betegek kezelésénél csak arra támaszkodnék, hogy ugyanezen diagnózist egy más orvos is felállította hasonló betegség gyógyításánál, a nélkül hogy szem előtt tartaná, hogy ama beteg épen e kezelés után s talán folytán dült sírba. Példa nélkül szólva, ne csak azt vizsgáljuk, vajjon az ajánlott szer használtatott-e már valahol hasonló cél elérésére, hanem mindenek előtt azt, mily eredményel használtatott?

És ha ezen utóbbi szempontból indulunk ki, akkor kötvé hiszem, hogy általán oly nagyon vonzódnánk a németekhez, legkevésbé pedig hiszem azt, hogy ezeknek eredménye annyira elragadhatna, hogy bennünket tüstént tetre gerjeszsen. Ámbár igaz, hogy mindenki érzi — vallási tekintetben — hazánkban a sajnós viszonyokat felekezetünknel; az is igaz, hogy a vallási érzelmek épen felekezetünknel napról-napra eltompulnak, minél fogva igen kívánatos volna, valami okot-módot ezen baj gyógyítására kifürkészni; de szinte oly igaz az, hogy épen e bajok orvoslására egy rabbi-egyesület nem a legalkalmasabb eszköz. Sőt a német rabbi-egyesület sem érlelt még oly egészséges gyümölcsöt, hogy ez bennünket utánzásra serkenthetne, hanem tudomásom szerint épen ellenkezőleg, a régi pártoskodási tüzet újólág szította, mert a berlini rabbi-szeminárium tanítványai, a kik igen számos és tekintélyes községben székelnek, és ezen iránynak tisz-

telő, sőt a boroszlói intézetből kikerült rabbik közt is sokan mitsem akarnak az egyesületről tudni, és számosan ezek közt csak azért csatlakoztak, hogy bent a seregben is legyen az ellenzék képviselve. A mit tehát az egyik párt jónak ajál, azt a másik czáfolja és vitatja, a mit ez a vallás fejlődésére indítványoz, azt a másik eretnekségnek bélyegzi. Az egész egyesület eddig az ellenséges elméket csak felizgatta, de semmi esetre nem volt képes üdvösebb állapotot teremteni. És ez korántsem személyi nézet, hanem régi bebizonyult tény, a minek erősítésére hadd idézzem eredetiben és szószerint *dr. Cassel*, berlini tanár és híres tudós szavait: »Die mehrfach von 1844 an und später von 1868 an wiederholten Rabbinerversammlungen und Synoden sind bis jetzt ohne sittliche Wirkung geblieben und haben nicht der abweichenden Gestaltung der Gebetordnungen in den Gemeinden Einhalt zu thun gewusst.« (Lehrbuch der jüd. Gesch. u. Lit. 515. l.) Ezt a nevezett tudós néhány évvel ezelőtt mondta, de hogy ez most sem változott, azt az épen leirt német rabbi-egyesület eredménye legjobban igazolja.

Nos, ha egy rabbi-egyesület nem képes ott prosperálni, a hol majdnem kivétel nélkül végzett ember alkalmaztatik rabbivá, akkor mit várjunk tőle hazánkban, a hol a rabbiknak legalább négy ötöde és a községeknek is egy igen jó része végzett rabbi felől hallani sem akar, nem hogy vele tanácskoznának vagy épen tőle valami módosítást elfogadjanak. Hiszen volt alkalmunk a legújabb időben — mint minden alkalommal — az elkeseredést az anyakönyv miatt némely községben látni, és meggyőződhetünk, hogy a pártok még most is oly mereven és ellenségesen állanak egymással szemben, mint azelőtt egynehány évvel. Különbem nem is hiszem, hogy a t. szaktárs úr oly nagyon óhajtaná az ökörmezei, dorogi, püspökladányi stb. papok ajánlata szerint az isteni tisztetletet vagy a hitoktatás tantervét szervezni. Persze azok sem kívánnak tőlünk tanácsot, s így talán legjobb lesz, ha régi barátunk, a »Sulchan-Árukh« értelmében járunk el, melyet legfeljebb mindenki a saját szellemi képzettsége szerint fog majd fel.

Azt a hiedelmet feltűnőnek találom, hogy az imádkozás vagy helyesebben, a nem-imádkozás szervezése által akarjuk a vallási érzelmet további súlyedésétől megmenteni. Én azt hiszem, hogy ha itt egy lengyel »chazan«, ott egy modern »kán-

tor,« itt egy redősen lefolyó gyapju-, ott meg egy selyem-»thalit«-ban imádkoznak, itt az egész »lechódodi« énekelve, amott a fele orgonaszóval adatik elő — ez mind lényegtelen formalitás.

Én még a hitoktatás egységes tantervében sem látok védőfalat arra nézve, hogy az ifjúságban a vallási érzelmek el ne satnyuljanak, mert mit várjunk olyan ifjúságtól, a mely az elméleti vallástant ugyan jól betanulta, de szülei házában a vallási parancsokat mindennap lábbal tiporni és minden tilalmat áthágni lát?

Egy rabbi-egyesület alakítása *vallási* célzattól tehát alig használna.

Mily módon segítségünk hát mégis a közbajon? Ez oly rejtvény, melynek megoldására a tapasztaltabb és tudósabb kartárs és hitsors urak szives figyelmét ezennel fölhevom. Egyet azonban bátor vagyok ezuttal a magam részéről *dr. Neumann* javaslatára kapcsán ajánlani. Igenis tanácsos volna egy rabbi-egyesületet alakítani, de olyat, melyből minden vallási ügy tárgyalása alapszabályilag ki legyen zárva, és melynek egyelőre *csupán anyagi célja* volna, körülbelül az, hogy szegény rabbi-özvegyek és árvák támogattassanak. Hogy ez nagyon is szükséges, erre számos eset szolgál példánl; csak a sárospataki rabbi elhunytára utalok, kinek házában a legnagyobb nyomor és sanyaruság maradt, hogy még az utolsó napszámosnál sem lehet keservesebb és szívszorítóbb. Egy ilyen egyesület által egyelőre azt nyernők, hogy a más-más irányu rabbiknak alkalom nyílna egymással személyesen érintkezni és egymást közelebről megismerni, a mi talán idővel valami egyezkedéshez vinne, de egyelőre még kénytelenek vagyunk a német Friedrichként szólani. »Jeder werde nach seiner Façon selig!«

Rózsáhegy.

KLEIN JAKAB.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tekintetes Szerkesztőség! A nmlg. vallás és közoktatásügyi miniszter urnak az izr. anyakönyvek vezetése ügyében kibocsátott rendelete ösztönzésül szolgált az országban működő izr. anyakönyv-vezetőinek arra, hogy kiki saját ereje és tehetsége szerint a magas kormány ebbéli intencióját hathatósan előmozdítsa, hogy imígyen ez állami intézkedés végeredményében üdvös céljának minél jobban megfeleljen.

E beces folyóirat szerkesztősége szintén áthatva ez intézkedésnek jelentőségétől és az izraeliták államjogi viszonyainak megszilárdítására gyakorló üdvös hatásától, ez ügynek állandó rovatot és tért nyitva; hogy az ügyben avatott hivatalnokok részéről, az izr. anyakönyv vezetése körül tapasztalt hiányok felfedezve, mielőbb oroslást nyerjenek, e téren felmerült vitalis kérdések, kölcsönös eszmecsere által kellően szellőztetve és megvitatva, s az imígyen megállapított javítások közzétéve, országos alkalmazást nyerjenek.

Ezeknél fogva bátor vagyok, az itteni kerületi rabbi Kohn Salamon ur által, kerületében előforduló anyakönyviktatási esetek kellő ellenőrzése céljából alkalmazott üdvös és közlésre méltó intézkedését e beces havi folyóirat hasábjain, a közügy érdekében, közzé tenni.

Nevezett rabbi ur, kifogástalan anyakönyvvezető minőségében nyert 25 évi tapasztalatai alapján azon meggyőződésre jutott, hogy a vidéki tagoknál e tekintetben mutatkozott konok hanyagsággal szemben, daczára minden megfenyítésnek, nehezen boldogulhatni. Az erkölcsi felelősség, valamint a törvényes bírságok súlyos terhe — e bajon minden áron segíteni akarván — azon ötletet érlel meg benne, miszerint itt közigazgatási segédkezők illetve támogatás használandó: a helybeli szolgabírószághoz fordult az iránt, hogy járásbeli körjegyzőit hivatalosan felszólítani sziveskednék az előforduló születési valamint halálozási eseteknek annyiban való ellenőrzésére, hogy az illető, kinél ily eset előfordul, 8 nap leforgása alatt az anyakönyvvezetőtől nyert s e célra

készítettett nyomtatott igazolványi jegyet, melyet is az eset beiktatásánál az anyakönyvkezelőségtől nyer, a körjegyzőnek az eset beiktatásának igazolásául bizonyos büntetés terhe alatt kézbe adni illetve bemutatni köteles.

A helybeli szolgabírószághoz e kérésnek helyt adván, járásbeli körjegyzőihez következő végzést intézett, az ezután közölt szabállyal.

Végzés.

Ezen — az izraeliták az anyakönyv vételére vonatkozó — szabályzat oly felhívással küldetik ki elegendő mennyiségben a járásbeli jegyzőségekhez, hogy egy-egy példányt minden kerületökbeli izraelita családfőnek vételismervény mellett kézbesítsenek, egy példányt pedig maguknak megtartván, éber felügyeletet gyakoroljanak arra nézve, vajjon az előforduló születési, halálozási és házassági esetekben a családfő a bejelentésnek a keszthelyi izraelita rabbihoz kellő időben megtételét egy ondt nyomott bejelentési jeggyel képes igazolni, s a mint és a hányszor mulasztást észlelénének — ide az illető családfő szigorú megfenyítés céljából esetről-esetre jelentést tenni elengedetlen feladatuknak ismerjék, s hogy a nyilvántartás könnyebb legyen s a családfő a bejelentési jegynek a körjegyzőséghez történendő felmutatására kötelezendők. — Keszthely, 1886. évi február hó 5-én. — Göde m. p. szolgabíró.

A fenti végzésben nevezett szabályzatot, melyet a helybeli rabbi ur a miniszteri rendeletből, az illető felekre vonatkozó rövid vázlatban kivonván, a vidéki tagok mindegyikének a körjegyzők által vételismervény mellett kézbeadott, van szerencsém itt mintául, illetve közhasználatul szószerinti szövegezésben közzé tenni:

N. N. urnak.

A Nm. vallás és közoktatási miniszter ur által az izr. anyakönyvek vezetése tárgyában kibocsátott miniszteri rendeletben a születési, halálozási és házassági esetek bejelentésének elmulasztása esetére kiszabott büntetések elkerülése és a miniszteri rendelet a nevezett esetekre vonatkozó rendelkezéseinek szigorú megtartása céljából mihez tartás végett következőkről értesítettik:

1. Minden születési eset, (halva születtek beléfoglalva) 8 nap alatt és minden halálozási eset 48 óra alatt bejelentendő. — A bejelentéseknek személyesen kell történniök, írásbeli bejelentések tekintetbe nem vétetnek.

2. A születettek bejelentésére kötelezettek: 1. A házasságban élő apa, 2. a születésnél jelen levő bába, 3. az orvos, 4. minden jelen volt személy, 5. az anya, ha erre már képes.

A halottak bejelentésére kötelezettek: 1. a családfő, 2. a jelenvolt családtagok, ilyenek nem létében, 3. az a kinek házában, lakásán a baleset történt, 4. a *chewra kadisa* eljárásága, ha ezen egylet eszközölteti a temetést.

A házassági esetek bejelentésére kötelezettek: 1. Maguk a házassulók. — Azon körülmény, hogy az anyakönyvvezető maga azon személy, ki előtt a házasság kötött, a megtörtént házasság bejelentése alól a házassulókat fel nem menti, 2. az aki a házassulókat összeadta, 3. a jelenvolt tanak.

3. A bejelentést eszközölni a sorrendben utóbb nevezett egyének csak akkor kötelesek, ha megelőző kötelezett nem létezik, vagy ha az a jelentéstételben akadályoztatik.

4. Ezen bejelentéseknek a kiszabott határidők alatti teljesítését elmulasztók 5—50 frtig terjedő pénzbírsággal büntetendők.

5. Az anyakönyvi hivatalban a bejelentést eszközölt egyén bejelentési jegyet kap, mely a születési vagy halálozási és bejelentési kelettel, valamint az anyakönyvvezető aláírásával ellátva lesz. E jelentési jegyet az illető igazolására megőrizheti.

6. A keszthelyi szolgabírói járásban minden egyes körjegyző meg van bízva, a körében az izr. születettek és elhaltak szoros anyakönyvi beiktatása fölött őrködni, tehát jogosítva van az illető féltől a bejelentési jegyet magának megmutattatni; és kötelezve van minden mulasztást a szolgabírói hivatalnak azonnal bejelenteni.

7. Házassági hirdetések, csak 3 egymás után következő szombat, vagy ünnepnapon történhetnek, még pedig az anyaközségben, Keszthelyen. — Kelt Keszthelyen, 1886. január hó 15-én. — *Hoffman Soma*. A Keszthely izr. anyakönyvi kerület elnöke. *Kohn Salamon*. Kerületi rabbi és anyakönyvvezető. *Göde Lajos*. szolgabíró.

Bizton hiszszük, hogy ez a kellő ellenőrzés czéljából alkalmazott intézkedés, ha általánosan alkalmaztatik, az országnak vidéki anyakönyvkezelése körül nagy hézagot fog pótolni. Minden kétségen felül áll az, hogy a vidéki tagok részint tudatlanságból, részint hanyagságból származott közönyt miatt, a rendes anyakönyvi beiktatást elhanyagolják, amiért is e téren a szigorú és hivatalos ellenőrzés szükségessé vált. Az ellenőrzés pedig sikere-

sebben más módon nem eszközölhető, amiért is, a közügy érdemében, ezt, e becses lapok, a zsidó anyakönyvek rendezésének szentelt rovatában közölni erkölcsi kötelességemnek tartottam.

Keszthely.

LÖWINGER JÓZSEF.

*

Jegyzőke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás- és közoktatási m. kir. miniszterium tudomásul vette (a megalakulás napját, mint kevésbbé lényegest, ezentul mellőzzük):

(Folytatás.)

61. *Csacza* (Trencsém.) Elnök: Roth Sámuel. Anyakönyvvezető: Blütz Mihály rabbihelyettes.

62. *Nagy-Marton* (Sopron.) Elnök: Rosenberg Henrik. Anyakönyvvezető: Elhrenfeld Bernát rabbi.

63. *Gyula* (Békésm.) Elnök: Deutsch Mór. Ideiglenes anyakönyvvezető: Brody Sámuel vallástanító.

64. *Báán* (Trencsém.) Elnök: Ochs Ignác. Anyakönyvvezető: Reich Jakab rabbi.

65. *Győr* (Győr.) Elnök Nagl Benő. Anyakönyvvezető: Dr. Ranschburg Salamon rabbi.

66. *Győrseiget* (Győr.) Elnök: Köniq A. M. Ideiglenes anyakönyvvezető: Snyders Jakab rabbi.

67. *Nagy-Kikinda* (Torontalm.) Elnök: Krausz M. Miksa. Ideiglenes anyakönyvvezető: Weiner Simon vallástanító.

68. *Győr-Szent-Márton* (Győr.) Elnök: Dr. Schlesinger Mór. Anyakönyvvezető: Fried Márk rabbi.

69. *Modor* (Pozsonym.) Elnök: Zerkoviez Lipót. Anyakönyvvezető: Singer Ábrahám Benjámin rabbi.

70. *Miskolc* (Borsodm.) Elnök: Rott E. M. Ideiglenes anyakönyvvezető: Fischmann Joakim jegyző.

71. *Eger* (Hevesm.) Elnök: Kohn Jakab. Ideiglenes anyakönyvvezető: Grünbaum Ármin jegyző.

72. *Verepélér* (Hevesm.) Elnök: Herman Sámuel. Anyakönyvvezető: Tammenbaum Mór rabbi.

73. *Gyöngyös* (Hevesm.) Elnök: Bernáth Ignác. Anyakönyvvezető: Füst Lázár rabbi.

74. *Hateon* (Hevesm.) Elnök: Lippe Mór. Ideiglenes anyakönyvvezető: Jungreis Márk.

75. *Heves* (Hevesm.) Elnök: Spitzer Ignác. Anyakönyvvezető: Elfer Jakab rabbi.

76. *Pétervási* (Hevesm.) Elnök: Ullmer Soma. Anyakönyvvezető: Fábrián Márk rabbi.

77. *Bátaszék* (Tolnam.) Elnök: Pollák Ármin. Anyakönyvvezető: Weisz Ábrahám rabbi.

78. *Szegszárd* (Tolna.) Elnök: Klein Miksa. Ideiglenes anyakönyvvezető: Deutsch Sámuel vallástanító.
79. *Tolna* (Tolna.) Elnök: Kohn Salamon. Ideiglenes anyakönyvvezető: Steuermann Ede tanító.
80. *Gyöng* (Tolna.) Elnök: Krausz Ábrahám. Anyakönyvvezető: Fischer Imre rabbi.
81. *Moór* (Fejérm.) Elnök: Gánzl Mór. Anyakönyvvezető: Büchler Pinkász rabbi.
82. *Czece* (Fehérm.) Elnök: Strasser Fülöp. Ideiglenes anyakönyvvezető: Reich Gyula.
83. *Duna-Pentele* (Fehérm.) Elnök: Bruck Simon. Ideiglenes anyakönyvvezető: Kiss Vilmos tanító.
84. *Rózsahegy* (Liptóm.) Elnök: Dr. Duschnitz Frigyes. Anyakönyvvezető: Elzász Manó rabbihelyettes.
85. *Liptó-Szent-Miklós* (Liptóm.) Elnök: Dr. Ullmann Frigyes. Anyakönyvvezető: Singer Vilmos rabbi.
86. *Erdőd* (Szatmárn.) Elnök: Herskovits Miksa. Anyakönyvvezető: Weisz Ignác rabbihelyettes.
87. *Beregzász* (Bereg.) Elnök: Meisels Vilmos. Anyakönyvvezető: Schreiber Salamon rabbi.
88. *Munkács* (Bereg.) Elnök: Fisch Mór. Ideiglenes anyakönyvvezető: Kiss Mihály jegyző.
89. *Rétság* (Nógrád.) Elnök: Hoffmann Dávid. Anyakönyvvezető: Lőrincz Izsák rabbi. Az anyakönyvi kerület székhelye *Nagyoroszába* lett áthelyezve.
90. *Lippa* (Temes.) Elnök: Arnstein Lipót. Ideiglenes anyakönyvvezető: Lichter Jakab tanító.
91. *Dicső-Szent-Márton* (Kis-Küküllő.) Elnök: Weiszborg Mózes. Ideiglenes anyakönyvvezető: Grün Ignác.
92. *Pomáz* (Pestm.) Elnök: Berger Izsák. Anyakönyvvezető: Grünberger Áron rabbihelyettes.
93. *Izsák* (Pestm.) Elnök: Weisz György. Ideiglenes anyakönyvvezető: Weisz Soma tanító.
94. *Tápió-Szele* (Pestm.) Elnök: Klein Adolf. Anyakönyvvezető: Lichtenstein Ignác rabbi.
95. *Abony* (Pestm.) Elnök: Basztin Adolf. Ideiglenes anyakönyvvezető: Schrank Vilmos tanító.
96. *Szombathely* (Vasm.) I. Elnök: Lackenbacher Fülöp. Anyakönyvvezető: Dr. Stier József rabbi. — II. A szombathelyi orth. izr. hitközség anyakönyvvezetője: Kornfein Márk rabbi.
97. *Kőszeg* (Vasm.) Elnök: Dr. Höffner Imre. Anyakönyvvezető: Richter Zsigmond rabbi.
98. *Rohonc* (Vasm.) Elnök: Dr. Berger Miksa. Anyakönyvvezető: Ehrlich Mór rabbi.
99. *Sárad* (Vasm.) Elnök: Id. Schmaßl Manó. Anyakönyvvezető: Deutsch A. L. rabbihelyettes.

100. *Vasvár* (Vasm.) Elnök: Rosenberg Bernát. Anyakönyvvezető: Berger Lipót rabbi.
101. *Körmen* (Vasm.) Elnök: Rosenbaum Zsigmond. Anyakönyvvezető: Ehrlich Miksa rabbi.
102. *Muraszombat* (Vasm.) Elnök: Berger József. Anyakönyvvezető: Kaufmann Lipót rabbi.
103. *Szent-Gothard* (Vasm.) Elnök: Herz Sándor. Ideiglenes anyakönyvvezető: Friedländer Sándor rabbihelyettes.
104. *Német-Ujvár* (Vasm.) Elnök: Stern Sándor. Anyakönyvvezető: Pollak Jakab rabbihelyettes.
105. *Város-Szalonnak* (Vasm.) Elnök: Engel Mór. Anyakönyvvezető: Heinrich Jónás rabbi.
106. *Nagy-Szent-Miklós* (Torontáln.) Elnök: Tenner Vilmos. Anyakönyvvezető: Vogel Nátán rabbi.
107. *Sárbogárd* (Fejérm.) Elnök: Strausz Simon. Anyakönyvvezető: Löwy Ignác rabbi.
108. *Bicske* (Fejérm.) Elnök: Freund Antal. Ideiglenes anyakönyvvezető: Königsberg Sámuel jegyző.
109. *Szilas-Balás* (Veszprém.) Elnök: Dr. Lorsy Izor. Anyakönyvvezető: Klein Albert rabbi.
110. *Ajka* (Veszprém.) Elnök: Steiner József. Ideiglenes anyakönyvvezető: Kollin Antal jegyző.
111. *Bed* (Biharm.) Elnök: Dr. Czinezár Jakab. Anyakönyvvezető: Grünberger Izidor rabbihelyettes.
112. *Tenke* (Biharm.) Elnök: Weisz Ede. Anyakönyvvezető: Kun Bernát rabbihelyettes.
113. *Oroszláca* (Békés.) Elnök: Fülöpp Jakab. Ideiglenes anyakönyvvezető: Révész Miksa jegyző.
114. *Pancsova* (Torontáln.) Elnök: Messer Fülöp. Anyakönyvvezető: Goldgruber Salamon rabbihelyettes.
115. *Csabrendek* (Zalam.) Elnök: Weisz Mór. Anyakönyvvezető: Büchler Zsigmond rabbi.
116. *Keszthely* (Zalam.) Elnök: Hoffmann Soma. Anyakönyvvezető: Kohn Salamon rabbi.
117. *Nagy-Kanisza* (Zalam.) Elnök: Gelsei Guttmann Henrik. Anyakönyvvezető: Dr. Neumann Ede rabbi.
118. *Zala-Lőc* (Zalam.) Elnök: Popper Jakab. Anyakönyvvezető: Steiner Ede rabbi.
119. *Bellánc* (Zalam.) Elnök: Pollák Gyula. Anyakönyvvezető: Kaufmann Adolf rabbi.
120. *Pácsa* (Zalam.) Elnök: Korein Lipót. Anyakönyvvezető: Schwartz Mór rabbi.

Helyreigazítás. Mult számunkban 4. sz. (Förövár) így olvasandó: »Anyakönyvvezető: *Hann Jakab* (nem Braun; hiányzott továbbá a minősítés) rabbi.

A hitközségek és a tisztviselők. ¹⁾

A rituális intézmények közegei között a rabbi úfán, ki mint a vallás őre, e szakba vágó minden egyes mozzanatot vezérelni, felügyelni és intézni van hivatva, a második helyet a *metsző*, a sakter foglalja el. Daczára a napról-napra szaporodó »egyéni szabadelvűségnek,« mely sok hitközségi tagot a sakter hatáskörétől egészen emancipál, nem létezik izr. hitközség a világon, mely metszőt nélkülözhetne, mert ezen esetben megszünnék izr. hitközség lenni. Eltekintve továbbá a vallásos szemponttól, vagyis inkább abból kifolyólag, a sakteri teendők képezik a legtöbb hitközségek anyagi alapját is, minthogy a »gabella« című közvetett kultuszadó a sakteri intézuiciótól van feltételezvé. Mindezekből világosan kitűnik, hogy a sakter, úgy vallásos, mint anyagi tekintetben a hitközségek igen fontos állású közege.

A hol e tisztviselő még a kántori teendőket is köteles elvégezni, ott állásának fontossága hatványozott értékkel bír, nemcsak hogy az étkezési törvények exekutív közege, hanem az isteni tisztelet fővezetője is, mely nélkül vallásos szertartás és így hitközség is alig képzelhető. Azonfölül állása a legterheltebb; teendői nappalra és éjjelre, szombat és ünnepnapokra terjednek ki.

Lássuk már most, mint gondoskodik a hitközségek legnagyobb része ily fontos állású, elgyötört testtel, lélekkel munkálkodó családapáról. Véglegesítésről szó sincs. A meddig munkálkodik, fizetik; ha öregszik, keze reszket, hangja gyengül, jogában áll a hitközséget perbe fogni és az ügy eldöntéséig családjával éhen halni. De erejének teljes épsége közepette is existenciájáa egyeseke kegyének nádalapján inog.

Összeszedem minden bátorságomat, hogy most a tisztviselők egy neméről szóljak, és működését, állását, viszonyát a hitközség anyagi erejéhez kellőleg megvilágítsam. E tisztviselő a *kántor*. Tagadhatatlan, hogy a jól rendezett isteni tisztelet, melynek élén egy jó hangú, miértő, szakavatott kántor áll, szívet és lelket emelő intézmény, és én volnék az utolsó, ki az isteni tiszteletet

ezen disztől óhajtaná megfosztani. Tehát nem is szándékom oly kántorokról kicsinylőleg szólni, kik az imák héber szövegét alaposan értik, a szertartásos szokásokat ismerik, énekük tekintetében a kor színvonalán állanak, szabad idejüket az énekkar fegyelmzésére, oktatására, új temploménekek szerzésére és az isteni tisztelet ékítésére fordítják és tisztelettel meghajlom oly hitközségek előtt is, kik lelkes, buzgó papról, szakavatott, jellemes sakterekről, becsületes és alapos képzettségű jegyzőről, művelt, lelkiismeretes tanítókról már kellőleg gondoskodtak és még elég anyagi erővel bírnak arra, hogy azon fölül jó kántort és énekkart is fenntartsanak. De beszélnem kell oly kántorokról, kik az imák héber szövegeit sem bírják hibátlanul olvasni, kik járatlannok a templomok szokásaiban, kiknek fogalmuk sincs az ének mivoltáról, kik lengyel, orosz, szerb és román korcsmadalokat alkalmaznak a legszebb imák szövegére, kik csak azért kántorok, mert a természet őket erős mellel, csengő hanggal áldotta meg, de ezen természeti kincseket sem felfogni, sem alkalmazni, sem becsülni nem képesek; szólanom kell oly hitközségekről, melyek a tanítókat 400 frrtal díjazták és a kántorra ezen összeg háromszorosát fordítják; melyek elég szűkkeblűek, hol a szegények segélyezéséről, az árvák támogatásáról, a saját gyermekeik neveléséről van szó, melynek tagjai néhány forint kultuszadó többlet miatt készek a hitközséget ketté szakítani, ha az a hitoktatás vagy más nemes célra fordíthatnák, de elég könnyelműek nagy adópótlékot fizetni oly kántor kitarítására, ki szabad idejét a sörházban tölti melle erősítése végett, ki épen nem kifogástalan jelme miatt méltatlan az oltár elé lépni, kinek segítői, tétlenségükben olyan életmódot visznek, mely a jobb érzelmet sérti, és mindezen áldozatot csakért hozzák, hogy szombat- és ünnepnapon hangfeszamodásokon épüljön a tudatlan laikus.

Valóban ideje volna már, ha a zsidóság is kántoriskolát szervezne. Miért ne kívánjunk azon egyéntől, ki az isteni tisztelet élén áll, alapos szakképzettséget? Miért ne neveltessék azon egyén, ki az isten oltára előtt működik, vallásos szellemben? Miért ne legyen kénytelen zsenge korát, mozgékony ifju éveit oly felügyelet és vezetés alatt töltöni, mely tehetsége, jelleme, erkölcsé és szakképzettsége tekintetében minden kételyt kizár. Szóval miért kívánunk minden más hitközségi tisztviselőtől oklevelet, csak a kántortól nem?

¹⁾ L. M.-Zs. Sz. I. k. 461. és 513.; II. k. 51., 181. és 225. l.

Kántoriskola által két irányban nyernének a hitközségek. Először, a szakavatott, művelt kántor, soha sem képes a hitközségben oly zűr-zavart, perpatvart előidézni, mint azt számos kántor jelenleg teszi. Másodszor pedig nem volnának kénytelenek a kántorbarát hitközségek oly egyéneket alkalmazni, kik kétes jellemük, vad tudományuk, homályos életmódjuk, és idegen származásuk folytán méltatlanok a társadalomba felvételni.

A hitközségi *jegyzőkről* is kellene bővebben írnom, de ebben több okból vagyok gátolva. Először a hitközségi jegyzők száma hazánkban oly csekély még, hogy külön hivatalnokai karnak alig deklarálható. Másodszor nem tehetek a jegyzők helyzetének javítására nézve külön javaslatot, a nélkül hogy a gyanunak nem tenném ki magamat, hogy pro domo harcolok. Ha azonban a hitközségi hivatalnokok mellett általában emelek szót, méltányos, hogy a hitközségi jegyzők is értessenek alatta. De a jegyzők képességéről és állásának fontosságáról okvetlenül meg kell egyetmentést az ügy érdekében jegyezmem.

Öreg hiba az, hogy a hitközségek nem kívánnak a jegyzőtől egyéb képességet, minthogy szép írással, jó »konceptussal«
birjanak, és általános műveltség hírében álljanak. Ez, szerintem korántsem elég. Mert mai viszonyaink között, hol, kivált a vidéki városokban, a hitközségi irodák a politikai hatóságokkal folytonos érintkezésben állanak és némely tekintetben ezeknek integráló részét képezik, legkevesebb az, mit a jegyzőtől alkalmazása előtt kívánhatunk, hogy *köznyelvi és főbb vonásairól, az anyakönyvi ügyekről és az idevágó hadkötelezettségi törvényekről, a hitközség által kinevezendő szakértő bizottság előtt vizsgát tegyen.*

A jegyzők szakavatottsága jótékony befolyását a hitközségek valamennyi ügyeiben juttatná érvényre, mert a hitközség bizalmát is nagyobb mértékben bírnia, és számos esetben mentené meg a hitközségek vezető férfait oly túlkapásoktól, melyek gőzerővel összegyűjtött ülésekben hozott fölszines határozatoknak eredménye szokott lenni.

Most térjünk vissza a hitközségi hivatalnokok helyzetére.

Nem szorul bizonyítékokra azon körülmény, hogy a mely hivatalnok állandósítva minczen és jövőjét nem látja biztosítva; a mely hivatalnoknak folyton rettegnie kell, hogy egyik vagy másik szeszélyéből helyéből bármikor elmozdítható — az kötelességét soha sem fogja annyira teljesíthetni, mint a ki nyugodtan családja

jövője fölött, egyedül a becsület és kötelességtől függve, minden erejét, tehetségét zavaratlanul és kizárólag a reá bízott ügynek szentelheti. Előbbinél gyakran aggály és izgatottság hatnak gátlólag, de számos esetben alá kell rendelnie jobb meggyőződését egyik vagy másik nézetnek az ügy kárára, mert nem ellenkezhetik azokkal, kiktől függ. — További fejtegetésekbe nem bocsájtkozom, hisz a gyakorlat majdnem minden hitközségben észlelhető, valamint észlelhető azon különbség is, *mely felekezeteink és más felekezetek hivatalnokainak tekintélye között létezik.*

Nem lehet tisztem a hitközségi hivatalnokok társadalmi tekintélye ügyében lándzsát törni, mert ez a felfogás dolga, melyen talán csak a jövő század fog valamit a művelődés szerszámával csiszolni. De méltán követelhetik az izr. hitközségi hivatalnokok, kik gyakran csekély fizetés mellett szentelik ifju éveiket, egész tehetségüket a hitközségek szolgálatának, hogy állandósításuk országos törvényben gyökerezék.

Indítványom tehát ez irányban a következő:

1. *A hitközségekkel előzetesen történt megállapodás után, hivatalnok össze az izr. hivatalnokok kongresszust, melynek tárgya az izr. hitközs. hivatalnokok állandósítása legyen.*

2. Tekintettel arra, hogy nem minden hitközség bir elég anyagi erővel hivatalnokai nyugdíjazására, *lépnének érintkezésbe a hitközségek vezérférfiai egy országos izr. hitk. hivatalnokok nyugdíjalapjának megteremtése iránt,* mely az izr. iskolaalapból kérelmezendő egy részből, az e czélból rendezendő sorsjáték tiszta jövedelméből, és a hitközségek kebelében rendezendő gyűjtésekből volna néhány év alatt megteremthető, és a hitközségek övi járulékaiból, a hivatalnokok fizetési levonásaiból, kegyeletes alapítványokból és jótékonykezélu előadások tiszta jövedelméből volna szaporítható.

Meg vagyok győződve, hogy a hivatalnokok ezen jogos követelésének méltánylása egyetlenegy izr. hitközségben sem hiányzik, hanem visszhangra fog találni minden családapa szívében. Im! a jelszó ki van adva. Áldás, mindazokra, kik az ügyet előmozdítani hivatvák és felkarolni óhajtják.

Gyöngyös.

WEISZMANN N.

Bözöd-Ujfalu.

Ujabb adakoztak:

Goldfahu rabbi gyűjtése: Unger József *Ó-Moravicza*: 3 frt. — Szűrényi B. gyűjtése *Karásnébes*: 3 frt 40 kr. „egy asztal-társaság adakozása”. — Klein Albert ker. rabbi gyűjt. *Szilas-Balhas*: Deutsch Zsigm. 1 frt, Friedländer Lázár 30 kr. Kellner Fülöp 30 kr. Gyűjtő K. A. 40 kr. Összesen 2 frt. — Dr. Jusztb Armin *N.-Szombat*: 2 frt. — Sternthal Adolf gyűjtése *Budapest*: Sternthal Adolf 5 frt, Altschul Simon 1 frt, Guttmann Ignác 1 frt, Stein Gyula 1 frt, Fleisch Samu 1 frt, Rust Bernát 1 frt, Holitsz Eduárd 1 frt, Keppich Emil 1 frt, Winterberg Gyula 1 frt, Cseresnyés Sándor kir. törvénysz. elnök 1 frt, Rosenfeld Samu 1 frt, Brill Ferenc 1 frt, Weisz Berthold 1 frt, dr. Weimán 1 frt, Gross Zsigmond 1 frt, Gyémánt Mihály 1 frt, Schwartz Ferenc 1 frt, Összesen 21 frt. — Dr. Telegdi Miksa járásorvos gyűjt. *Enying*: Dr. Telegdi 2 frt, Fleischmann Ignác Siófokról 3 frt, Kardos Ignác Siófokról 2 frt, Politzer Miksa Pusztá Pétről 2 frt. Összesen 9 frt.

A *husz krajczáros szelvényes könyvecskek* útján befolyt: Eisler Antal gyűjtése *Budapest*, név nélkül, 10 forint. — Czukermann Jakab gyűjtése *Budapest*: Berkovits Mór, Berger Adolf, Bergsmann Samu, Bernáth Béla, dr. Csányi, Czukermann testvérek á 20 kr., Deutsch Sándor 40 kr., Eichenwald Sándor, Ipolyság 20 kr., Engel Samu, Ferster Mór, Grauer Jakab Homonna, Graloits Antonia, Groszmann J., Grünmandl Ignác, Hadeck Francziska, Jczkovits Mór, Jákobovits Mór, Kann Emil, Kurez Hugó, Kleinmann Lipót, Klein Adolf, Kassa á 20 kr., N. N. 1 frt, Lázár I. 40 kr.; Liebermann Samu tanító, Lebovits Dávid á 20 kr., Lichtenstern Miksa 60 kr., Lichtenstern Elise 40 kr., Mannheim, Popper Zsigmond, Perl Sándor, Rotter Henrik, Rotter Stern Camilla, Schwán Jakab, Schmiedek Armin, Schön Miksa, Stiasny Ede, Salamon Náthán tanító, Sternberg et Comp. Tolnai Béla, Weinberger R. és Weiler Géza á 20 kr. Összesen 10 forint. — Győrki Károly tanító gyűjtése *Apatin*: Ábrahám Zsófia 60 kr., Ábrahám Rózsa 20 kr., Veisz Dávid 20 kr., Fleisch Rózsa 20 kr., Rosner Malvin 20 kr., Kaufmann Lipótné 20 kr., Spitzer Izidor 20 kr., Kaufmann Béni 20 kr., Schwarz Márkus 20 kr., Hoffmann Kálmán 20 kr., dr. Weidmann Vilmos 40 kr., Spitzer Adolf 20 kr., Farkas Ferenc 20 kr., Goldberger Gusztáv 20 kr., Győrki Károly 20 kr., Neiser Jakab 40 kr., Fleisch Adolf 20 kr., Kaufmann Sándorné 20 kr., Neiser Salamon 20 kr., Kaufmann Sannelné 40 kr. Összesen 5 frt. — Brössler Ignác gyűjt. *Budapest* név nélkül 10 frt. — Roth Lajos gyűjtése *Budapest*en 10 frt, *Aradon* 5 frt, összesen 15 frt.

Összesen e hóban 90 frt 40 kr. Mult számunkban kimutatottat 791 frt 15 kr. Az összes adakozás tesz e szerint eddigelé 881 frt és 55 krajczárt.

Folytassuk!

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Steinschneider Móricz 70 éves jubileuma.

Berlin, 1886. április.

El kell ösmernünk, hogy a berlini zsidóság még mindig azt a kiváló helyet foglalja el a mai zsidóságban, melyet számára Mendelssohn szerzett, daczára annak, hogy az ilyen örökség azok közé tartozik, melyeket legkönnyebben eljávthatni. Ha áll az, hogy az igazi műveltséget semmi sem jellemzi jobban, mint a jótékonyosság — természetesen nem a rendszernélküli, szeszélyes jótékonyosság, hanem a *modern jótékonyosság*, mely amaz talán nem annyira mennyiségben, mint inkább rendszerben és észszerűségben mulja fölül, ha áll ez, úgy Berlin zsidóságának e tekintetben is az első helyet kell juttatnunk. Talán lesz még alkalommal erről külön beszélni, az elmúlt hetek eseményei azonban önkénytelenül ama kiváló szerepre figyelmeztetnek bennünket, melyet a berlini zsidóság a zsidó tudomány terén elfoglal.

Alig temettük el e tudomány neosztorát, Zunzt, kinek dicsőségében Berlin zsidó községe annnyival inkább méltó részt vehetett, mivel ő volt az, ki évtizedeken át a körében élő mestert az anyagi gondoktól teljesen fölmentette, midőn egy hétre rá ugyane városban az első zsidó tudósok egyik legkiválóbbjának 70-ik születésnapját ünnepeltük.

E két eseményt amaz emlékbeszéd fizte össze, melyet Steinschneider születésnapjának délelőttjén Zunz Lipót felett tartott, az igazgatása alatt levő leányiskolában, a tanítványok és nagyszámú előkelő közönség jelenlétében.

Ezután a jubiláns lakásán gyűltek össze nagyszámban barátai és tisztelői, egyesek és küldöttségek, hogy az aggkorba lépő mestert üdvözöljék. A berlini hitközség nevében Meyer igazságügyi tan. nyújtott át egy üdvözlő iratot. A rabbinatus részéről dr. *Ungerleider*, *Mayerbaum* és *Frankl* jelentek meg. A »Deutsch isr. Gemeindebund« nevében dr. *Kristeller* egészségügyi tanácsos, a *Lehranstalt* nevében dr. *Müller Joel*,

a leányiskola tanítói nevében *dr. Guttman*, a tanügyi bizottság nevében *dr. Sachs L.*, a hitközségi iskolák nevében *dr. Holzmann és Kirchstein*, a Veitel-Heine-Efraim intézet nevében (hol Steinschneider 27 év óta tart tudományos előadásokat) *Liepmann*, Steinschneider jelenlegi hallgatói nevében Gottheil *cand. phil.* (a newyorki Gottheil fia) üdvözölték a jubilánst.

Ámbar az ünnepély tulajdonképi nyilvános jelleggel nem birt és arra semmi előkészületek és felszólítások nem történtek, igazán rendkívüli mennyiségben érkeztek egész Európából, de az oceánion túlról is, a legelőkelőbb hitközségek, testületek és magánosok részéről az üdvözlő telegrammok és egyéb üdvözlő iratok.

Hazáról mint testület csupán a *Rabbiképző tanári kara és hallgatói* küldtek üdvözlő iratot; magánosok közül Weisse József (Vágújhely), Kayserling, Goldziher, Kaufmann, Löw, Löwy, Friedmann főkéntor stb. urak. Végül emlitem meg a *Magyar-Zsidó Szemle szerkesztőségét*. Mellékesen hozom itt föl, hogy Steinschneider e folyóiratot jól ismeri. »Már tölem nem kívánhatják, mondá egy ízben, midőn a M.-Zs. Sz.-ről beszélgettünk, hogy magyarul is megtanuljak; arra már öreg vagyok.«

Steinschneider hetvenedik születésnapjára a jubilánsnak ajánlva, a következő munkák jelentek meg:

Dr. Egers »Divan des Abraham ibn Ezra«, mely kiadásnak alapjául fekvő kéziratot Steinschneider közbenjárására a berlini királyi könyvtár szerezte meg.

Dr. Neubauer »Catalog of the Hebrew Mrs. in the Jews College in London.«

Gottheil R., J. H. »A list of plants by Gregorius bar Ebrayá.«

Dr. Berliner »Die Schriften des Dr. M. Steinschneider«, melyben kiváló gondnal Steinschneider irodalmi dolgozatai vannak felszámolva és ez magában egy kis könyvet képez. Megtudjuk belőle, hogy a jubiláns nem kevesebb mint *hatvan* folyóiratba dolgozott eddig, mely folyóiratok a tudományok legkülönbözőbb szakait képviselik. Bevezetéssel vagy egyéb melléklettel ellátott *tizenhat* mások által kiadott munkát. Katalogust összeállított tizenhatet, mely között van főmunkája, a 3000 quart kolumnát tartalmazó *Catalogus Librorum hebraeorum in bibliotheca Bodleyana*. Önálló munka megjelent tőle tizenkilencz; e csoportot ama munka zárja be, melyet a francia Akademia ez évben pályadíjjal koszoruzott. Amint ugyancsak e művecskéből kiténik, St. héberül, latinul, németül, francziául, angolul és olaszul dolgozik irodalmilag.

Hála Istennek bátran remélhetjük, hogy St. működése még egyáltalában nincs befejezve, tekintettel ama szellemi és testi erőre, melylyel

az agg tudós rendelkezik. Erőtelmes és buzgó munkása ő még mindig a zsidó tudománynak, melynek nem csupán belső fejlődése, de nem zsidó részről való elismerése és egyéb tudományokkal való egyenjogosítása körül is rendkívüli érdemeket szerzett.

VAJDA BÉLA.

Amerikai levél.

New-York vallásossága. — A keresztények és a zsidók. — Az új szeminarium. — A Deborah egy női munkatársa.

A tisztelt olvasótól várom az ítéletet, vajjon e közlemény felírata dícséret, vagy gúny fejében állhat-e vagy nem? Én csak azon megjegyzést teszem, hogy a számokat a *New-yorki Herald* márczius 14-én kelt, hivatalos kiütökből merített összeállításából veszem át.

Köz tudomásu dolog, hogy *new-York* lakosságának száma az egy és fél milliót már igen jóval túlhaladja. Hány templom van benne? Lássuk!

	Templom
Baptista	48
Congregationalista	9
Reformált hollandiai (Dutch)	27
Lutherán	24
Methodista (Episcopális)	61
Methodista (Afrikai)	8
Moraviánus	2
Kálvinista (presbyterianus)	70
Egyesült kálvinista (presbyterianus)	7
Reformált	5
Quácker (barátok)	9
Reformált Quácker (barátok)	11
Sháker (reszketve vagy tánczolvá imádók)	4
Protestáns Episcopális (anglikán)	84
Reformált protestáns Episcopális (anglikán)	3
Unionista (több egyesült protestáns felekezetheli)	15
Swédenborgián (Új jeruzsálemi)	6
Mormon (az utolsó napok szentjei)	4
Kambellista (keresztény testvérek)	3
Karmellista (Krisztusban egyesültek)	9
Görög katolikus	3
Római katolikus	66
Zsidó	38
Buddhista (chinai)	10
Ethikai culturista	3
Theosophia	1
Spiritista	69

és még ezeken kívül mintegy harmincz különféle, részint protestáns felekezetekből re- vagy deformált, részint pedig atheista vagy éppen pogány alakot viselő kisebb-nagyobb, többnyire újonat új vallásfelekezetek, melyek vasárnaponként egy vagy kétszer gyűlnek össze az e célra bérelt nagy termekben, vallásuk, vagy vallástalanságuk, lelkük és testük, jelen és jövő üdvösségük feletti nyilvános vitatására és e tárgyak feletti eszmecserére.

Hogy a 66 római katolikus templomnak hány hive van, (menyien mennek gyónni stb.) arról nincs tudomása sem a Heraldnak, sem a New-Yorki Heraldnak; de azt bizonyonnyal állítják, hogy valamennyi protestáns azaz, az úgynevezett *evangelikus felekezetek* templomaiban New-York városában mindössze csak 76,028 kommunikáns volt az 1885-ik évben; míg a többi fent említett felekezetek, a lit barátjait és elleneit képviselő társaságok és eklézsiák gyűlékezeteit, vasárnaponként átlag mintegy ötvenezer lélek látogatja.

Hát a zsidók? Ezekből van New-Yorkban mintegy *száz ezer lélek*.

A harmincznyolcz zsidó templom és zsinagógának összesen mintegy hatezeröttszáz tagja van, melyeknek a *mérsékelt reformáltak* mintegy harmincz, az *ultra reformáltak* mintegy húsz, a *mérsékelt orthodoxok* mintegy tizenöt és a többi *orthodoxok* mintegy harminczöt százalékát képezik; de, minthogy ez utóbbi osztály többnyire a szegényebb sorsu kereskedők, kézművesek és munkásokból áll; csak az előbbieknél van befolyásuk és a new-yorki számos pártatlan nagyszerű jótékony intézetek is, főképen azok által tartatnak fenn, az *utóbbiak számára*.

Az említett izraelita jótékonyági egyesület (United Hebrew Charities) az 1885-ik évben 60,253⁶³/₁₀₀ dollárt (mintegy 150,000 o. ért. forint) adott ki szegény zsidók segélyezésére. Ha már most a harmincznyolcz zsidó templom 6500 tagját átlag mintegy harminczötezer lélekre vesszük, azon kérdés merül fel, hogy a többi New-Yorkban található 65,000 zsidó lélek hová tartozik?

A felelet erre az, hogy: ezekből is majdnem *ötezer* izraelita család fő vagy a *Bené-berit*, vagy a *Késér sel Bárcel*, vagy a „Free Sons of Israel” nevű szerzeteshez, vagy nem ritkán mind a háromhoz is tartozik, a mi által halála esetére családja számára egy ezer dollártól egész ötezer dollárig emelkedő összeget biztosít... és minthogy efféle kiadásai stb. nem ritkán tetemesek, a templom vagy zsinagógába *maga* évenként egyszer-kétszer, családja talán havonként egyszer ellátogat és pedig, hol az egyikbe, hol a másikba, csak úgy — az Isten kedvére és a maga gyönyörűségére, de a költséges tagságra bizon semmiképen sem vágyódik. A többi csekély

rész pedig abban a hitben él, hogy hiszen »vallás« nélkül is dicsérheti az ember az Istent, szóval is tettel is, és a mit a papságnak kellene adni, inkább jótékonyági célra fordítja, alamizsnát osztogatja, vagy saját zsebében hagyja.

Sajátságos, de húsz évi tapasztaláson alapuló meggyőződésből tudom és a tisztelt olvasónak őszinteséggel és bizalommal meg is sugom, hogy szerintem nincs a világon város, mely vallásosabb és egyszersmind vallástalanabb, jámborabb és egyuttal istentelenebb, jótékonyabb és kegyetlenebb, békésebb és mégis pokoliabb volna, hol a jog, igazság és igazságszolgáltatás oly szép, jó és nagyszerű, de egyszersmind drága, bizonytalan és ferde, hol annyi gyönyörűség mellett annyi nyomorúság, annyi szép és nagy erény mellett oly borzasztó nagy és utálatos bűn fészkel, mint New-Yorkban!

De ha talán mégis van, akkor az bizonyonnyal nem London vagy Páris, Bécs, vagy Berlin, nem Budapest vagy Róma, hanem New-Orleans.

Mondom, még a híres Kohler, Wise és Hirsch doktorok is elismerik, hogy bár »fent és lent« nincs is, de New-York és New-Orleansban ott vannak a *paradicsom* és a *pokol* egymás mellett.

A föllátható új szeminarium ügye is bizonyára érdeklő olvasókat. Innhol a legújabb hírek. A dolog fejlődik. Az anyagiak nálunk Amerikában, tudvalevőleg gőzerővel fejlődnek; de a szellemiek, ha életrevalók, sem veszteglenek soká a tervezgetés és ohajgtatás posványában.

Márczius 18-án nagy gyűlékezet volt együtt a 19. utca Portugal zsinagógájában. Jelen voltak egyebek közt a következő rabbik: Harfield Richmondból, Cohen, Heineman és Morais Philadelphióból, Drachmann — Jersey City, Maisner, Michel és Schneberger — Baltimore, Welner — New Haven, Beck és Fische — Newark; New-Yorkból pedig: De Sola Mendes, Pereira Mendes (amannak testvére, atyjuk dr. Mendes newporti rabbi szintén jelen volt), Cohen, Heilbrun, Philips és Blumenthal. — Dr. Solomon Solis Cohen választatott meg elnöknek és dr. H. P. Mendes jegyzőnek. Bizalmi férfiak (committee on Credentials) voltak: de Sola Mendes, Drachmann és Schneberger, a kiknél a jelenlevő rabbik és világiak igazolták magukat.

A következő javaslat terjesztetett elő: »Minthogy nyilvánvaló lett annak szükségessége, hogy az amerikai zsidóság azon része, mely Mózes törvényéhez és az ősi hagyományokhoz hűven ragaszkodik, erejét egyesítse és törekvését szervezze a végből, hogy az igaz zsidó szellemet a maga tisztaságában föntartsa: elhatározzuk egy zsidó theologiai szemina-

riumi egyesület szervezését, a melyen a biblia részreajlatlanul taníttassék, a rabbinikus irodalom híven magyaríztassék, a hol a papi pályára készülő ifjúság alapos ismeretet szerezhessen a zsidó tudományban és tanítóik oktatásán és példáján buzdulva, megszeresse a héber nyelvet, odaadásal és hűséggel ragaszkodjék a zsidó tanhoz.« Aláírva: A. Kohut New-York; Morais — Philadelphia; H. P. Mendes — New-York; A. P. Mendes — Newport; F. de Sola Mendes New-York; B. Drachmann — Newark; H. W. Schneberger — Baltimore.

A javaslat egyhangulag elfogadtatván a *Jewish Theological Seminary Association* megalakítása elhatározottatott. A tervezett szeminárium, melyet némelyek Hebrew vagy Orthodox University-nek is neveznek, *New-Yorkban* fog fölállíttatni.

Az egyesület tagjai négyfélék: aláírók (subscribers) évi 5 dollár tagdíjjal; — pártolók (patrons) 10 dollár; — községi küldöttek (congregational delegates) azon községek részéről, kik az egyesület tagjainul belépnek; az ily községek minden egyes tagjuk után 1 dollárt fizetnek évenként; a delegátusok száma a tizet meg nem haladhatja; — végre állandó tagok (life members), kik egyszer s mindenkorra 100 dollárt fizetnek. Megjegyzendő, hogy a gyűlekezeten azonnal 2500 dollárt íratott alá. E szerint igen valószínű, hogy a cineimattii szemináriumon kívül lesz még egy másik: a new-yorki. Érdekos, hogy maga Wise egyik lapjában a »Deborah«-ban (márcz. 20-iki szám) helyesli a mozgalmat, még pedig két okból: először mert a fölállítandó intézetben »jung herüberkommende Russen und Polen der Taufe entrissen werden sollen«, másodsor »dem es werden da orthodoxe Chasonim-Prediger herausgebildet werden, die nun einmal unter der amerikanischen Jugend nicht zu haben sind.«

S ha már a Deboraht emlitem, hadd mondjam el, hogy e lap egyik igen szellemes munkatársa Alexandra nem más mint Sonnenschein asszony, az elhalt nagykanizsai tudós *Fassel* rabbi leánya, St. Louisban, Missouri. Kivánok sok ily női munkatársat a *M.-Zs. Szemlének*.

Jacksonville, Florida.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

Tanügy.

A középiskolai hitoktatás.

I.

A hitoktatás kérdése, ámbár már jó ideje foglalkoztatja az iskola kiváló szakembereit és a szószék jeles férfait, még elméletileg sem közeledett valamivel a megoldás stádiumához. E becses lapokban megjelent

fölszólalások is, nem a tárgyban magában találták a kérdés nehézségeit, hanem inkább külső körülményekben és csak mint laudatores acti temporis tűnnek föl, kik keservesen panaszkodnak, hogy társadalom és család, iskola és község nem támogatják többé a hitoktatást oly mértékben, mint azt régente tették, jöllehet, hogy a hitoktatás, a számára kiszabott két óra mellett, most sokkal kevesebb idővel rendelkezik. Ha így értjük a kérdést, azt következőkép kellene formálni: *Mit kell és lehet a törvény-szabta hetenkénti két órai időben tanítani, hogy a leglényegesebbet biztosítsuk abból, amü azelőtt a több idővel rendelkező és minden oldalról támogatott hitoktatás nyújthatott?*

Azonban a kérdés nem áll egészen így.

Mert igaz, hogy az összhangzás az élet és tan, a zsinagóga és iskola között nagyon megkönnyítette a hitoktatás földadatát; ezen összhangzást a különböző nevelési tényezők közt óhajtnak mi is és keservesen nélkülözzük. Azonban még az nem bizonyítja, hogy a hitoktatás magában véve jó volt és teljesen megfelelő földadatának, mert az könnyü volt; sőt kétségtelen, hogy ha a régi hitoktatást, az ő módszertelenségében, a jelen pedagógiai tudománynak vagy korunk vallásos tudatának ítélőszéke elé állítanók, az ítélet nem hangzanék kedvezően egyik oldalról sem. Nem is tartok tőle, hogy valamelyik, e lapokban fölszólalt szakferiak közül a vallásos élet és vallásos oktatás eszményképét látna olyan, még most is található községekben, hol a régi viszonyok teljes épségükben fennmaradtak, a hol még az is elérhető, hogy a középiskolai növendék a köteles két órán kívül még néhány hetenkénti órában nyerjen vallásos oktatást, mely oktatás azonban a régi jelleget is megtartaná, hogy t. i. a növendék fokozatosan haladva, megtanulna minden rendszeres összefüggés nélkül valamit a pentateuchból Rasival, néhány zsolttárt és prófétai fejezetet, végre misnát és sulchán árukkhot. Mert, ha ily irányban keresnök a hitoktatás földadatát, a két órai tanidő mellett is a fősulyt a héber tanítására kellene fektetnünk, azonkívül pedig még oly könyvet alkalmaznunk, a mely — mint azt egy hittani könyv szerzője ki is emelte — dióhéjba foglalt sulchan árukkh-nak megfelelne. Így megadhatnók növendékünknek mind a képességet, hogy a zsinagógában fölталálja magát, mind pedig a gyakorlati vallásosságra szükséges ismereteket. Az iskola így megfelelne kötelességének, növendéke valamivel meghaladná az am-há-recz niveauját; a családra kellene bízunk, hogy a növendéket gyakorlati vallásosságra is szoktassa.

Azonban mi, nem csak hogy ily eredménnyel nem elégednénk meg, hanem — ha pedagógidának és korunk vallásos tudatának van valami hoz-

zúszólása — még az a jeles báhur sem felelne meg kitünően a hittanból, a ki a jesibát elhagyván világi tudományra adná magát, és érettségi vizsgáira jelentkezne, és pedig azért nem, mivelhogy sem vallásunk főbb igazságait sem a zsidóság történetét és fejlődését nem, legalább rendszeresen nem ismeri, azt tudatába föl nem vette.

A hitoktatásnak más nézetekből kell kiindulni, a régítől lényegesen eltérő irányt követni.

Valóban nemesek a körülmények változtak, hanem egyszersmind a vallásoktatás tárgya és célja is; mi nemesek vallásos ismereteket akarunk nyújtani és a vallásos gyakorlatokra vonatkozó szabályokat, hanem a gondolkodásra hatni, a zsidóság tanának megfelelő meggyőződéseket teremteni, akaratot ébreszteni, nevelni akarunk. A mozgalom, mely egy évszázad óta a zsidóság kebelében mutatkozik — ne ámítsuk magunkat — az egy benső alakulás jellegét is viseli magán, átalakult vallásos tudatunk is és a hitoktatásnak ezzel számolnia kell.

A talmud századokon át háttérbe szorította a bibliát, minden valástudomány inkább foglalkozott a törvények értelmezésével, a vallásos cselekmények szabályozásával mintsem hittünk igazságaival, tanbeli tartalmával; kizárólag a kötelességeket tudatta a hívekkel, kiterjesztette tárgyalásait és intézkedéseit az élet minden mozzanataira, de nem hangoztatta hittünk sarkalatos elveit, egyoldalú és formális volt, hiányzott a bensőség és az eszme. A zsidóság eszméinek hangsúlyozása jelöli meg a felekezetünk kebelében mutatkozó mozgalmat és ha van az újonnan felkapott »orthodox és neolog« divatos jelszavaknak valami lényeges értelme is, az csak ezen mozgalommal állhat összefüggésben.

Hitoktatásunk főadata szerint az volna, hogy felekezetünk minden híve teljes tudatával bírjon vallásunk hívatásának, hogy ennek igazságai erős meggyőzések gyanánt éljenek lelkében és vezéreljék az életben; oda kell törekednünk, hogy ifjaink vallásunk szempontjából tanulják megérteni az embert és rendeltetését, helyzetét és földadatát a társadalomban s nemzetben, a természettel és Istennel szemben. Hittünk elvein alapuló világnézetet akarunk neki nyújtani.

Ez a mi földadatunknak igen lényeges része, ennek megoldására kell törekednünk.

Megoldhatjuk-e? Minthogy theológiánk a szó szoros értelmében nincsen, a mely vallásunk tanbeli tartalmát formálná, a szertartások által képviselt eszméket kiemelné — jogosult volna a kételkedés. Dr. Goldzihernek a kis és nagy fizikáról hozott példája nagyon is találó. A theológiának kellene ily irányban megállapítani a célt, hová az ifjúságot

vezettetni akarja és a pedagógiának csak az a földadat jutna, a módszert megállapítani, melylyel e célok elérhetőek volnának. A theológiát nélkülöző hitoktatás még annak az eshetőségnek is ki van téve, hogy valamely eretnek törvényszék anathemát mond reá, mert p. o. Eszajás II. fejezete alapján a Messiás hitet úgy adja elő, mint az emberiség fokozatos fejlődésének eszméjét, és ezzel kapcsolatban vallásos kötelességgé teszi, hogy mindenki részt vegyen korának művelődési törekvésein stb. Azonban talán ettől nem kell annyira tartanunk, s minthogy némi előmunkálatok mégis vannak, már a hitoktatás vállalhatja a theológiának földadatát is és ha sikerül neki a föntjelzett irányban megtalálni a helyes utat, akkor számíthat arra is, hogy tanítványaiiban fölbred az akarat, hogy a vallás szertartásait is gyakorolja és hogy a héber nyelvet is megkedvelje. Nem egy tanítványomra hivatkozhatom, a ki elhatározta magát, hogy házi szorgalommal pótolja azt, a mit az iskola az érvényben lévő szabályok értelmében a hébert illetőleg mulasztani kényszerítve volt.

Melyik volna a föntjelzett célhoz legbiztosabban vezető módszer, melyik a megfelelő tanterv?

Erről jövőre.

Budapest.

SCHÖN DÁVID.

Az orsz. magy. izr. tanítóegyesület közgyűlése.

Április 22-én délután 3 órakor és folytatólag 23-án d. e. 9 órakor tartotta meg Szántó E. elnöke alatt a magyar izraelita tanítóegyesület rendkívüli közgyűlését, a pesti zsidó község ifjúsági templomnak rendezett dísztermében, a tagok és egyéb szakférfiak nagy részvételével jelenlevők élénk érdeklődése mellett.

A gyűlést Szántó igen szép beszéddel nyitotta meg, melyből a következő részt szösz szerint átveszzük:

»Nem találok fölöslegesnek azt az általános álláspontot is jelölni, melyet egyesületünk, mint felekezetet egyesület, a tiszta pedagógiai kérdésekkel szemben elfoglal, és ez az álláspont nem más mint az, melyet — mint az egyedüli helyest — hazánk legfelvilágosodottabb tanfériai élükön a felejtethetlen Eötvös József báróval, akkor elfoglaltak, midőn az 1868-iki népiskolai törvényt megalkották, t. i. a pedagogia független a felekezetiességtől. A hittan a népnevelés szolgálatába léphet, tegye is, mert üdvös, de a pedagogia nem kizárólagos felekezeti eszköz.

»Ezt valljuk és követjük mindazokkal egyetértőleg, kik szinte azon nézetem vannak, hogy a pedagogia általános.

»Mert azokkal szemben, kik a pedagógiát akármelyik hitvallás szülöttjének akarják tekinteni, hogy a köznevelés fölött gyámságot gyakoroljanak, azokkal szemben mi azt mondhatnók: A ki a szeresd felebotadot, mint tenmagadat, a ki szülők és öregek iránti tiszteletet, a szegények, özvegyek és árvák iránti irgalmat, vagy más bibliabeli ethikai tételt tanít, az zsidó pedagógiát üz, mert ezt Mózes tanította; vagy ez a pedagógiai tétel: oktasd a gyermeket saját egyéniségéhez mérten, zsidó pedagógia, mint ezt böles Salamon tanította, és hogy még csak egy példával éljek: az az állam, mely az általános tankötelezettséget, az iskolakényszert törvénybe iktatja, zsidó tanügyi politikát üz, mert ezt már a talmud tanította. Mi ezt nem tesszük, mert álláspontunk az: a pedagógia általános.

»Mi azt hisszük, a mit a mult és jelen század legkiválóbb férfiai, a mit Locke, Rousseau, Pestalozzi, Jean Paul, Diesterweg, a mit Kazincezy és Eötvös az emberiség neveléséről irtak, örök becsü marad minden kultur-nemzetre és azért e téren nem ismerjük el az exkluzív felekezeti álláspontot.«

A közgyűlés tárgyat a közokt. miniszter által kitiizött hat tétel között háromnak a megvitatása képezte. Az első: A népiskolai közegészségügy, melyet *Lédeker Abraham* tanár 11 tételben fejtett ki. A második: Az olvasókönyvek használásának módja, *Radó Vilmos* tanártól 8 tételben részletezve.

Ez utóbbi előadás folytatólagos tárgyalásával kezdődött a közgyűlés második napja. Radó tanár tétéleinek elfogadása után *Csajági Béla* igazgató fejtegette: A kézügyességi oktatás czéjja, anyaga és módszere cz. kérdést.

Az országos képviseleti tanitógyűlésbe kiküldött két tag: *Szántó Elezár* igazgató és *Klingenberg Jakab* pécsi igazgató.

Tiszteletbeli tagokul megválasztattak: *Blum Joakim* újverbászi és *Weisz Farkas* pesti tanító, *Reiser László* iskolaszéki elnök és *Wittmann Mór* iskolalátogató, mindkettő Vácztól.

A közgyűlés egész lefolyása, mint nagy örömmel konstatáljuk, méltó volt a zsidó tanítók műveltségéhez és egyesületük régi hírnevéhez. Meg vagyunk győződve, hogy a tartalmas előadások és szakszerű tárgyalások elmemozdító és termékeny hatással lesznek nemcsak a résztvevőkre, hanem magára az ügyre is, melynek a mi zsidó tanítóink ép oly értelmes, mint lelkes munkásai.

KÜTFÖK.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

81. sz.

Vallás- és közoktatási m. kir. miniszter.

7833. szám.

Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye közigazgatási bizottsága f. évi január hó 14-én 13 k. b. sz. a. kelt határozatának azon részét, melyvel a tassi izr. anyakönyvi kerületben az eddigi anyakönyvvezetőt ideiglenesen félévre hivatalos működésében megerősítette, s a duna-vecei izr. anyakönyvi kerületben Basch Manó rabbit anyakönyvvezetőül elismerte, jövőbagyó tudomásül veszem. A dunapataji izr. anyakönyvi kerületben Halbrohr Gáspár anyakönyvvezetőt, miután minősége az ügyiratokban feltüntetve nincsen, csak ideiglenesen tartom elismerendőnek, és utasítandónak rendelem a kerületet, hogy fél év alatt az izr. anyakönyvek tárgyában kibocsátott szabályrendeletem 2. §-ában előirt köllékeknek megfelelő anyakönyvvezetőül gondoskodjék, vagy pedig azt, hogy Halbrohr Gáspár a rabbisági, illetve az esketési szertartás végzésére képesített egyén, igazolja be. Nevezett közigazgatási bizottság idézett határozata alapján végre megengedem, hogy az 1885. évi nov. 13-án 1924 eln. sz. a. kibocsátott szabályrendeletem mellékletében 15 folyó szám alatt felvett dunavecei izr. anyakönyvi kerület székhelye Dunavecsről **Apostagra** helyezessék át.

Buda pesten, 1886. évi márczius hó 10-én.

Trefort s. k.

82. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

Tolna megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy a simonytorjai járásban fekvő s tévedésből beosztatlanul maradt Kölesd község a gyölnki izr. anyakönyvi kerülethez csatoltassék, nem különben, hogy az ugyanazon járásbeli Medina, Kis-Tornás és Varsad községek, melyek az 1885. évi nov. 13-án 1824 eln. sz. a. felvett *höggyészi* izr. anyakönyvi kerülethez csatoltattak, ismét kivétesenek és szintén a **gyölnki** izr. anyakönyvi kerülethez osztassanak be.

Buda pesten, 1886 évi ápril hó 6-án.

Trefort s. k.

83. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

11109. sz.

Szepes megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelet-mel megengedtem, hogy Podolin rendezett tanácsú város, valamint a porrádvölgyi járás területén fekvő következő községek és pedig: Bussócz, Hodermark, Keresztfalu, Krigh, Landok, Holl-Lomnicz, Maldur, Szent-György, Toporez, Tótfalu, Viborna és Zsdjár községek az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kelt szabályrendelet mellékletében 283 sz. a. Lubló székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerületből, továbbá a tátrai járás területén fekvő következő községek és pedig: Forberg, Rokusz, Kis-Szalók és Sztráska községek az idézett szabályrendelet mellékletének 281. száma alatt Hunfalu székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerületből kivétessenek és a 280. sz. a. **Késmárk** székhelylyel felvett kerülethez osztassanak.

Budapest, 1886. ápril. hó 14.

Trefort s. k.

84. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. ministerium.

13184. sz.

Zemplén megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelet-mel jóváhagytam a nevezett közig. bizottság azon határozatát, melylyel az 1884. VII. t. cz. rendelkezése folytán Abauj-Torna megyéből a Zemplén megye tokaji járásába bebelezett Erdő-Horváti, Komlóská és Régeczai három huta községben lakó izralitákat a **tolcsvai** izr. anyakönyvi kerülethez osztotta be.

Budapest, 1886. ápril 11.

A miniszter meghagyásából: *Tandárky Gedeon* államtitkár.

85. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

13057. sz.

Bars megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelet-mel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi nov. 13-án 1924 eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletének 59-ik száma alatt Léva székhelylyel felvett izr. anyakönyvi kerület ketté hasíttassék, s ezek egyikéhez **Mező-Kis-Salló** székhelylyel a lévai járás területén fekvő Csatta, Kis-Oroszi, Garam-Danásd, Lékér, Garam-Vezekény, Nagy- és Kis-Endréd, Aghó-Nyir, Felső- és Alsó-Várad, Garamszentgyörgy, Nagy-Salló és Mező-Kis-Salló községek osztassanak be, a másikhoz pedig **Léva** székhelylyel, Léva rend. tan. város és a lévai járás mindazon községei tartozzanak, melyek a mező-kis-sallói kerülethez nem esatoltattak.

Trefort s. k.

86. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

13059. sz.

Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelet-mel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1925 eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 237 és 239 f. számok alatt előforduló *karcazi s. madarasi* anyakönyvi kerületek egyesítve **Karczag** székhelylyel, egy izraelita anyakönyvi kerületet képezzenek.

Budapest, 1886. április 15.

Trefort s. k.

Kihirdetési bizonyítványok bélyegkötelezettsége.

87. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

1920. szám.

A m. kir. pénzügyminiszter ur folyó évi május hó 20-án 904. sz. alatt kelt átiratában tudomásomra hozta, hogy az izraelita lelkészek a kihirdetési bizonyítványokat nagyobbrészt bélyegtelenül állítják ki. Ezen okiratok, valamint a más egyházban való egybekelhetésre szóló engedélylevelek, ugyszintén a felmentés (dispensatio) iránti kérvények bélyegkötelezettsége tekintetében pedig a »bélyeg és illetékek iránti törvények és szabályok hivatalos összeállítása« határozott intézkedéseket tartalmaz, a mennyiben az illetéki díjegyzyék 31. tétele értelmében a kihirdetési bizonyítványok, más egyházban való egybekelhetésre kiállított lelkész-hivatali engedélylevelek ugy a 60. t. értelmében okhirdetési bizonyítványok, ha abban valamely eljegyzett pár kihirdetése tanusítatik, ivenkint 50 krnyi állandó bélyegilleték alá esnek; — ha pedig az utóbb említett bizonyítvány két vagy több eljegyzett pár kihirdetését igazolja, az 50 kros bélyeg annyiszor kívántatik, a mennyi a házasulandó párok száma. Midőn a kihirdetési bizonyítvány szövege egyszersmind az elbocsátási (dimissionalis) vagyis a fentjelzett engedélylevelet is magában foglalja, ez esetben csakis a kihirdetési bizonyítvány után a fentebbiek szerint járó bélyegilleték rovandó le. Végül a felmentés (dispensatio) iránti kérvények az ill. díj. 34. t. alapján ivenkint egyszerre 50 krnyi bélyegilleték alá esnek.

Budapest, 1884. évi június hó 4-én.

Miniszter ur meghagyásából *Tandárky Gedeon* s. k. államtitkár.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Isidore Loeb*, Tables du calendrier juif depuis l'ére chrétienne jusqu'au XXX-e siècle avec la concordance des dates juives et des dates chrétiennes et une méthode nouvelle pour calculer ces tables. (*Heber és német bevezetéssel is.*) Páris, 1886. — *Pietro Perreau*, Educazione e cultura degl' israeliti in Italia nel medio evo. Corfu, 1885. — *Ad. Neubauer*, Catalogue of the hebrew manuscripts in the Jews' College, London. Oxford, 1886. — *A. Rosenzweig*, Künstler und Jugendbilder. Eine pädagogische Parallele. Neuhaus 1886. — *G. Mars*, Jüdisches Fremdenrecht. antisemitische Polemik u. jüdische Apologetik. Karlsruhe és Lipése, 1886. — *Isaac M. Wise*, Judaism: its doctrines and duties. Published in the office of the Israelite. — *Rusztli R. J.*, A kegyúri jog és a szegedi gyakorlat. Jogtört. tanulmány. Szeged, 1886.

Zunz-ünnep. Az országos rabbiképző-intézet felső tanfolyamának theologiai egylete május 2-án *Zunz Lipót* emlékezetére ünnepet rendez a következő tárgysorozattal: 1. Elnöki megnyitó, *dr. Herzog Manó*tól. 2. *Zunz Lipót* élete és munkái. Irta s olvassa *Blau Lajos*. 3. *Zunz Lipó*thoz. Ünnepi óda. Irta s olvassa *Kecskeméti Lipót*. 4. Emlékbeszéd *Zunz Lipót* felett. Irta s olvassa *dr. Fischer Gyula*. 5. *Zunz és Heine*. Irta s olvassa *Ziegler Ignác*.

A Mendelssohnok czimén érdekes cikket közölt *Darvai Móricz*, dévai tanár, a Fővárosi Lapok márczius 31. számában. Idézi egyebek közt Mendelssohn Ábrahám levelét egyik leányához, melyben ez áll »A vallás külső alakja, melyre téged is tanítottak, történelmi és változó, mint minden emberi intézmény. Nehány évezreddel ezelőtt a zsidó hitforma uralkodott, azután a pogány és jelenleg a keresztény. Téged testvéreiddel együtt a keresztény vallásban neveltünk, mert ez a legműveltebb népek hite és semmi olyat nem tartalmaz, a mi eltántorítson a jótól, ellenben igen sok olyat, a mi szeretetre, engedelmességre, türelemre és önmegadássalra vezérelhet, már csak Alapítója példájának föltüntetése által is, melyet oly kevesen értenek és még kevesebben követnek.« Ehhez ciklikiró a következő elmélkedést fűzi: »Nem véljük egészen érdektelennek Mendelssohn Ábrahám, a nagy ember fia és még nagyobb ember apjának magában véve kevés igényű alakjára fordítani a magyar olvasó figyelmét. Az idé-

zett levélben oly gondolkodásmód nyomára akadunk, mely hazánknak is nem egy fogadott jában fejlődhetett ki. Ily fölfogás kétségtelenül leggyorsabban és legalaposabban oldaná meg, ha általánossá válnék, azt a kérdést, melyet egy egész — igaz, hogy kicsiny — párt nem is próbálhatna elmérgesíteni, ha semmi ethnikus vagy társadalmi alapja nem volna.« — Őszintén megvalljuk, nem értjük Darvai urat világosan. A nálunk kikeresztelkedettek lelki állapotára utal talán, vagy föltegyük-e a zsidó valásu irótól, hogy hitsorsosait tömeges kitérésre szólítja föl?

Dr. Hirschler Ignác főrendiházi tag, a bécsi orvosi társulat tisztetbeli tagjának választatott.

A pesti izr. hitközség hitoktatói testülete április hó 4-én tartotta meg dr. Goldziher elnöklete alatt első alakuló gyűlését, a mult havi számunkban közölt ügyrend alapján. A teljes számban megjelent hitoktatókon kívül jelen voltak még dr. Kohn Sámuel és Pollák Lajos rabbik, továbbá dr. Bacher Vilmos, a talmud-tóra igazgatója és az iskolaszék néhány ügybuzgó tagja. *Dr. Goldziher*, a testület elnöke, hatásos beszédben vázolta a hitoktatás jelen kedvezőtlen állapotát. Miután az elnök *Stern Ábrahám* hittanárt a testület jegyzői teendőinek végzésével megbizta, fölszólította a szakosztályokat a megalakulásra. A választás azonnal meg is ejtetett; a középiskolai szakosztály *Schön Dávid* hittanárt, a népiskolai pedig *Szántó Eleázár* igazgatót választotta elnökül.

Zunz temetéséről mult számunkban közölt tudósításunkoz Sp. G. ur ezeket írja Berlinből: Levelében Vajda barátom büszkeséggel mutat a körülményre, hogy ime a koporsó kísérői mind igazi fájdalom alatt gönyednek. De bizony nem vált volna szégyenére, ha többen ott lettek volna, és különösen — legalább nekem — fáj az, hogy a keresztény tudományos és politikai világból egy árva lélek sem volt látható. Pedig hát senki sem tagadhatja, hogy Zunz igazán tudós és egész lelkével német volt. Ez pedig nemesak a mi dolgunk.

Steinschneider köszönete. A következő sorokat vettük: *Berlin 1886. április 8.* Tek. Szerkesztőség! *Steinschneider ur* általam kéreti a tek. szerkesztőséget, sziveskedjék köszönetét kifejezni mindazok iránt, kik hetvenedik születésnapjára Magyarországból üdvözöltek, mivel rendkívüli elfoglaltsága miatt ebben egyelőre meg van akadályozva. Maradtam stb. Vajda Béla.

Tisza Kálmán mint prenumeráns-gyűjtő. Bod Péternek a magyar protestantizmus történetét tárgyaló latin nyelvű kézírati munkájára hirdetett nemrég előfizetést a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap; egy példány ára 18 ft. E t. laptársunknak április 25-én megjelent számú-

ban erre vonatkozólag a következő sorokat olvassuk: »Bod Péter munkájára Tisza Kálmán miniszterelnök ur szerkesztőségünkbe a következő előfizetéseket volt kegyes beküldeni: Trefort közökt. miniszter 5 példánnyal, Széll Kálmán, Perczel Miklós, Szapáry Gyula gr., Péchy Tamás, Fejérváry Géza br., Bedekovich Kálmán, br. Radvánszky Béla, gr. Andrássy Manó, Herczeg Odeschalchy Gyula, Kállay Béni, Orezy Béla br., ifj. Szögyényi László, Széchenyi Pál, Tóth Vilmos, Tisza Kálmánné, gr. Teleki Domokosné, gr. Károlyi Tiborné, br. Wodianer Albert, br. Podmaniczky Gézáné, Odeschalchy Gyula hgné, gr. Dégenfeld Lajos, gr. Károlyi Tibor és Tisza Kálmán egy-egy példánnyal. Összesen 28 példány. Ehhez nem kell kommentár!« — Nem kell valóban, sem a Prot. E. és I. L.-nak, sem a M.-Zsidó Szemlének. Mi elborulva csak ezt kérdezzük: mikor fognak a mi nagy uraink felekezeti ügyei iránt emyire érdeklődni?

Dr. Kúnos Ignác konstantinápolyi munkatársunktól a napokban a m. tud. akadémia kiadásában ily című munka jelent meg: *Három karagöz-játék: török szövegét tölgyezte és magyarra fordította K. I.* (Budapest, 1886.) 159. l. E munka rendkívüli fontosságu adaléket nyújt a török pórnyelv és népiélet ismeretéhez, és szakemberek itélete szerint hivatva van a török filológiában eddig fájfált hézagot pótolni. Mindenesetre örvendhetünk, hogy Kúnos tudományos utazásából aránylag rövid idő után máris talpraesett eredményt bír fölmutatni.

Zsidó statisztika. Szent-Pétervárott a zsidó lakosok száma folyton kevesbedik. Pár év előtt még 40,000 zsidó lakott ott, ma már csak 16,826.

Zsidók külföldön. Dr. Gaster Mózes az Oláhországból kiűzött volt bukaresti egyet. m. tanár *Oxfordban* a román nyelv és délszláv nyelvjárá-sok lektorává neveztetett ki. — Dr. Fränkel S. a boroszlói egyetem m. tanára ugyanott a sémi nyelvek rendk. tanára lett. — *Bernstamm Lipót* orosz születésű szobrász a párisi Musée Grevin igazgatójának neveztetett ki.

A zsidók Würtenbergen. A württembergi Israelitische Central-kirchenkasse hivatalos kimutatásából a következő közérdekű tételeket közöljük. *Bevétel:* 64,578 márka, többek közt: községek hozzájárulása a rabbi fizetéséhez 7960 m., *állami segély* 10,000 m., *a kir. állampénztár* hozzájárulása 23,180 m. — *Kiadás:* 55,183 m. és pedig többek közt: közigazgatási költség 8006 m., rabbi díjazás 23,100 m., tanitók és kántorok fizetésjavítása 9428 stb. *Vagyon:* 169,970 márka.

TUDOMÁNY.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

NEGYEDIK FEJEZET.

III.

A szombatosság eredeti dogmatikájának alkotó részei. — Kátéja. — Az egy isten tana. Polémia a szentháromság ellen. — Jézus és Mózes. Az evangélium és az ó-szövetség. — A zsidóság és a kereszténység közti ellentét kiegyenlítése. — A chiliazmus. — A szombatosság messiási hite.

A sokat rágalmazott, egész a legújabb időkig vagy nem ismert vagy pedig félreismert szombatos vallás eredeti alakjában úgy tűnik fel, hogy a *kereszténységben* gyökerezik, mellette felkarolja a *zsidóságot* és befogadja még a *chiliazmust* is, azaz azon hitet, mely a jövőben ezeréves isteni birodalmat vár a földön.¹⁾

¹⁾ A régibb írók, kik többnyire csak mellékesen nyilatkoznak felőle, beérik azzal, hogy néhány külsőségek felemlítése által jellemezzék, vagy egyszerűen judaizmus-nak, atheizmus-nak, tévedésnek, fényének, átkozott-nak, utálatos poklosság-nak mondják. L. *Geleji Katona István* i. h. Ajánló előbeszéd és u. o. 271—5. l.; *Otrókosi*, *Origines Hung.* II. 133. l.; *Benkő* Transilvania, II. 241—3.; *Seibert* *Nachrichten* stb. 55—6. Az első, a ki tüzetesen és többnyire helyesen ismertette a szombatos vallást, *Lugossy József* volt; csakhogy többször említett értekezése, mivel akkoriban csupán az egy János-kódexről volt tudomása, a szombatosságnak csak legrégebb, eredeti alakját tünteti föl, s ezt is meg lehetős hézagosan, mivel ebben a kéziratban a fontos tanközleményeknek java része hiányzik. A Lugossy óta megjelent ilevágó kisebb-nagyobb értekezések a következők: *Orbán Balázs:* A székelyföld leírása (1868.) I. 146—150. l. — *Kövérny László:* A szombatosok Erdélyben, Keresztény Magvető IV. (1869. évf.) 244—261. l. — *Ujgyanaz*, Péchy Simon, kanczellár. U. o. VI. (1871. évf.) 34—48. l. — Az erdélyi székely szombatosok, Vasárnapi Ujság XX. (1873. évf.) 167, 175, 190, 202 ll. — *György Lajos*, az erdélyi

Ezen három különféle alkotó rész, mesterségesen kigondolt sajtósági rendszer szerint, szorosan összefüggő szerves egésszé van egyesítve.

Lényegét röviden és világosan összefoglalják azon hittételek, melyeket az 1617-ben írt úgynevezett »Szombatosok régi könyve«, mint »ez vallás summáját« ad elő¹⁾ s néhány érdekes értekezésben bővebben fejteget. Az ezekben letett elveknek néha szóról-szora hí költői átdolgozását tartalmazták az előbbi fejezetben felsorolt szombatos énekek, kivált a tanköltemények, melyek összefüggő előadásban részletesen és tüzetesen ismertetik a régi szombatos hitvallást. Kátéja ily formán kétféle alakban jutott ránk: prózában és versebe szedve. Ez a kettő egymást kiegészítvén, világosan és szabatosan körülírja a szombatoság eredeti dogmatikáját.

Induló pontja a zsidó, illetve unitárius hittétel: Isten egy, és egységes.

Első és főbb része az igaz vallásban:

Az igaz istent valljad csak *egy számban*,²⁾

mely hitcékkel a fentemlített hitvallás első tétele tüzetesebben és polemiai élel így fejez ki: »Az Isten felől azt valljuk, hogy valóságban is és szám szerint is *egy*.«

A szombatosok az akkori hitvitákban szokásos nyers hangon, hevesen, szenvedélyesen és durván kikelnek a szentháromság tana ellen. Ez szerintük a sokistenségnek egy neme, melyet csak

székely szombatosok, i. h. XXX. évf. 598, 614 és 630 l.; — *Ferencz József*, Dávid Ferencz és a szombatoság i. h. u. o. 746. l. — *Lőw Lipót*: A szombatos felekezet szertartáskönyvéről, Zsidó évkönyv (Szerkeszti *Kiss József*) I. (1875—6. évf.) 99—106. l. — *Dux Adolf*: Aus Ungarn (1880.) 270—293. l. — *Jakab Elek*: Bográthi Fazakas Miklós; Keresztény Magvető XV. (1880. évf.) 168—175. l. — *Kardos Albert*: A XVI. század magy. lyrai költészete (1883.) 34—47. l. — *Nagy Sándor*: Szombatos kódexek (1884.) — *Beck Móricz*: Kirándulás a bözöd-újfalvi szombatosokhoz. Magyar-Zsidó Szemle II. (1885. évf.) 654—660. l. — *Kardos Albert*: Szombatos énekek U. o. II. 506—511. l. A Keresztény Magvető eddig megjelent huszonegy évfolyamában ezen a maga nemében jeles folyóiratnak több munkatársa, kivált *Koncz József* s utjabban *Boros György* közölt a szombatosokra vonatkozó számos nagybecsű adatot és kútfőt, melyekre, úgy mint a fentidézett értekezések egyikére és másikára, alkalom adtán visszatérünk.

¹⁾ *Boros György* Keresztény Magvető XXI. évf. 6—20.; a hittételeket I. u. o. 9—10. l.

²⁾ 110. I. rész, 2. versz.

az alexandriai és niceaei zsinatok találtak fel és kivált Athanasius terjesztett, »ki ördögös volt.«¹⁾

Ők visszatértek a régi, tiszta igaz hithez és istent dicsőítvén, öntudattal elmondják:

Megtanultuk azt mi, hogy csak *egyedül* vagy;
Társ nélkül, mindenek hogy te bírója vagy;
Mennyen földön tied *osztatlan* uraság,
Véghefetlen gazdag minden hatalmasság,²⁾

és mindig más-más fordulatokban eléneklük:

. csak Őtet Istennek valljuk.
Egyedül Ő teremtő, megváltó, szabadtó,
És csak Ő maga üdvezítő;
Egyebek csak *eszközök* Ő kivülé mindenek,
Akármint hogy neveztesselek,³⁾

Az ilyen eszköznek, és még pedig isten főszközének Jézust ismerik. Nagyobbnak tartják őt Mózesnél, a prófétáknál, és Isten minden egyéb szentjeinél:

Utánad nagyobb⁴⁾ szerelmes fiadat
Ember Jézus Krisztust rőtöd és hagyta az.
Hívek őt fejjökül tartanak, mint királyt
És tévelygés nélkül örzenék az vallást.⁵⁾

»Krisztus urunk«-nak nevezik, »Ur Jézus«-nak, »Szent Jézus«-nak, »király«-nak és »Isten fia«-nak, az utóbbinak csak abban az értelemben, hogy »Isten fiai azok, kik az bünt nem cselekedik« vagy, kik »egy időben is nem tévelygettnek.«⁶⁾

Leggyakrabban, mint »Messiás«-t dicsőítik. Ő az ígért megváltó, a kiről a próféták jövendöltek, és

Nem volt előtte, sem más nem lézen utána Messiás,
Ő ez világnak örökös ura, mint tanit szentírás.⁷⁾

¹⁾ 109. az I. ének 2. része, Athanasiusról I. u. o. 4. versz.

²⁾ I. 10.

³⁾ 109. I. 3—5.

⁴⁾ I.: nagyobbban.

⁵⁾ I, 11. v. 6. 109. XII. 7.

⁶⁾ 109, IX. 7 és 16; v. 6. az erős polemiait azok ellen, kik az evangélium azon helyeit, hol Jézus Isten fiának mondatik, »emberi gondolat szerint magyarázták . . . s úgy mint pogányok és világnak fiai, azt végezték; hogy Istennek Isten fia van, és embernek ember fia.« Keresztény Magvető XXI. évf. 19. l.

⁷⁾ 59, 4; v. 6. 109. XII. 2—4.

De azért erősen hangsúlyozzák tisztán emberi természetét. Egyik hitcikkelyük szerint isten rendelte őt »az szent király nemből, az Dávid magyából«, mint »szabadító királyt, mindennél szentségesb ember«. Rendesen Dávid Ferenczcel »Ember Jézus Krisztus«-nak mondják, a minék az evangéliumok is állítják:

Sőt szent fiad is soha nem mondta ő magát Istennek.
Vegyék eszökben és hagyják hátra ezt az nagy káromlást,
Ne költsék azt, hogy az Isten ember és az ember Isten ¹⁾

Erősen kiemelik Dávid Ferencznek Krisztus nem-imádásáról szóló tanát. »Az imádás csak az atyához való, a mint ezt Jézus is tanítja.« ²⁾

Valamint Jézust nagyobbra teszik Mózesnél, úgy az evangéliumokat az ó-szövetségnél. Majdnem Dávid Ferencz szavaival állítják, hogy:

Az új-szövetség nem papiroson, sőt szüiben iratot
És nem tentával, hanem lélekkel, mint szentírás mondja

s azért

Az új-szövetség nagyobb az ó-nál, sokkal drágalátosb

a mint maga Jézus

Megmutatja újnak nagy dicsőségét, ó-nak pedig
sokkal is kisebb voltát ³⁾

A kettő közt a viszony a következő:

Az ó-szövetségben »az isten az embernek minderről törvényt és rendtartásokat adott oly kötés alatt, hogy ahhoz semmit ne legyen szabad tenni, se abban ne legyen szabad elvenni.« ⁴⁾ Ezen törvény »Isten szava és nem a Mózes írása; a szövetséget nem Mózes

¹⁾ Keresztény Magvető XXI. évf. 10, 17, 20. l., 109. I., 2. rész, 7.

²⁾ Keresztény Magvető u. o. 10. l.; a tétel bővebb fejtegetését l. 108. 5—13; v. ö. 110. második rész, 1.

³⁾ 109. I. rész, 2 és 1. és 4. és u. o. XII. 29. V. ö. a szombatos hitvallás 5. cikkelyét »Drágalátosb és dicsőségeseb az új szövetség az ó-nál (minden) képpen s evvel is, hogy az ó-szövetség tentával iratot táblákra és könyvbe, az új pedig az szüibe szent lélek által.« Keresztény Magvető, u. o. Megjegyzendő, hogy »szent lélek« itt nem a szokásos dogmatikus értelemben veendő, hanem szombatos felfogás szerint azon szent lélek, melyet Jézustól vett az emberiség; l. alant. Ezen tételekkel v. ö. Dávid Ferencz fent (175. l.) idézett idevágó nyilatkozatait.

⁴⁾ Mózes V. k. 4. 2 és 13. l.

kötötte, hanem általa kötötte Isten; a hegyen nem Mózes szólott, hanem Isten általa.« Az ó-szövetségben letett törvény« elváltozhatatlan és örökké maradandó; ¹⁾

Szándéka istennek arra sem akaratja,
Soha nem volt, hogy változtassa vagy megmásolja.
Egyszer kiadott törvényét más rendben hagyja. ²⁾

Az evangélium tehát nem új törvény s a régít legcsekélyebb részében sem módosítja, hanem újból megerősíti és azoknak, a kik tőle elpártoltak, vagy azt félremagyarázták, megmutatja »a megterésnek, üdvözülésnek utait, módjait« ³⁾ Jézus nem az ó-szövetség eltörlésére, hanem azért jött, »hogy ő minden rontást és fogyatkozást megépítsen, és helyére állasson« ⁴⁾ sőt

Ő azt mondja, hogy inkább meg kell az törvényt tartani,
Hogy nem azelőtt Mózes népének az ó szövetségben,
Mert azért jött ő, hogy betöltesse mind heány nélkül ⁵⁾

s épen ez által bizonyította isteni küldetését:

Erről tetszett meg Krisztus igazsága
Mikor magát ez jel által hirdeti:
Hogy nem rontja az törvényt egy pontban is
Sem bötűben, sőt épen betölteti. ⁶⁾

Ha az apostolok itt-ott mindazáltal az ó szövetségtől eltérőleg tanítottak, csak azért tették, mivel

Kedveztek akkor az szokatlan és gyenge pogányságnak
És hogy mindenbe mindjárt egyszerre nem kényszerítették. ⁷⁾

Maga Jézus

. . . zsidó volt nemzetében,
Mind vallás rendiben.

Ő a zsidó törvényt predikállotta,
Mózesre és prófétákra
Embert igazította.

¹⁾ Keresztény Magvető i. h. 9—12. l.; v. ö. 109. VII. 2—5; 110. IV. 19.

²⁾ 37. 15.

³⁾ 109. II. 19.

⁴⁾ 109. XII. 2.

⁵⁾ 109. I. első rész, 16 u. o. III. 17—18.

⁶⁾ 109. XII. 62; v. ö. u. o. I. első rész, 13; 110. III. 34—5.

⁷⁾ 109. I. első rész, 17. v. ö. u. o. III. 14—17; XIV. 9—10 és 23—4.

Apostoli is mind zsidók voltak

Zsidó hitet tanítottak.

Magok is tartották ¹⁾

A kik Jézushoz csatlakoztak, ha zsidók voltak, megmaradtak vallásukban, ha pogányok voltak, »zsidó hitet vették.« Első tanítványai és követői, zsidók pogányokkal egyaránt, semmit »zsidó hitben nem különböztek.« ²⁾ Ő maga meghagyta nekik, hogy

Valamit mondnak Mózes székiben ülő írástudók

Mind azok szerint cselekedjete, az mit ők tanítanak,

Csak képmutatását és álnokságát dorgálta és gyűlölte a farizeusoknak.

De az vallásban egy volt velök az magyarázatban.

Sőt az szent írást Krisztus felől is egyaránt értették.

Csak hogy ő legyen *személye szerint* az Krisztus, nem hitték ³⁾

A ki tehát Jézusnak s apostolainak igaz híve akar lenni, annak mindenben Mózes törvényét kell követnie, úgy a mint a zsidók tették és még most is teszik, annak az egyetlen egy pontnak kivételével, hogy a zsidók »gonoszságukban és vakmerőségükben« tagadták és tagadják, hogy Jézus a próféták által jövedölt messiás. ⁴⁾

De ez tényleg nem történt és nem történik így. Nem sokára Jézus halála után elferdítették és meghamisították tanát; megmásították Mózes törvényét és eltörölték Izrael egyedüli igaz hitét. »Apostoloknak az ő holtok után hamar mindjárt visszatért az pogányság.« ⁵⁾

Zsinatokat tartottak és azokon »tudatlan tévelygő sok pap megkoufirmálta« a háromság tanát és

..... ez ő találmányok

Maradékokra szokásból szállott mind az a mai napig.

Kik nem kérdezik, sem tudakozzák, jól vagyon-e vagy nem. ⁶⁾

Hasouló hamis tanokat hirdetett a pápaság, melynek »hiába való nagy sok találmányit pogány módra vakságban követik.« ⁷⁾

¹⁾ 109. III. 2—3. és 6. (II. 69. szövege szerint; I. fent 109. III. ének.)

²⁾ u. o. 8—13.

³⁾ 109. I. első rész, 6—12; v. 5. u. o. XII. 63—65, III. 4—5.

⁴⁾ 109. I. első rész, 26—29; u. o. második rész 18; III. 17—19; XII.

44. ff. és 64—66.

⁵⁾ 109. XII. 71.

⁶⁾ 109. I. második rész, 16.

⁷⁾ 109. I. második rész, 17.

Az szombat helyén vasárnapot tartják.

Az pések helyén húsvétet rendölték.

Az ötvenedik nap helyén piánaköstöl

Vakmerőképen.

Az új esztendőöt öszről tölre vitték.

Az innepet is arra változtatták.

Több innepidben nem tartnak egyet is

Úgy mint pogányok. ¹⁾

A »fertelmes eledelt« nem kerülik; »az undokságot tisztára fordítják«; a templomokban temetnek s tisztátlan tetemek és tilos képek, vagy mint ők nevezik: *bálványok* közt hirdetik isten ígését. A főpap ruháján volt apró esengetyüből, vagy tán a szoltárban említett czimbalomból »harangot formáltak«, mely »nincs szentírásban sehol«; az isteni tiszteletet »elváltoztatták, csak pap és mester és tanuló« által végeztetik. Isten világos törvénye ellenére új kalendáriumot »vetettek a világnak nyakára,« mely nem számít új hold szerint s így az ünnepeket »mind fordították«, ²⁾ szóval: vallás dolgában

Az ő sarkából mind kitekertek és visszaforgattak. ³⁾

Tehát még nincsen felállítva isten birodalma! Még mindig uralkodik a hamis vallás, a régi pogányság és Jézus megváltói küldetésének ilyformán nem volt eredménye. A jövedölések, melyeket a próféták a messiás megjelenéséhez fűztek, nem teljesültek, mi már abból kitűnik, hogy a zsidók még mindig vannak »számkivetésben, hosszú fogságnak sok sanyaruságában« és Jákob magvának még nincsen »ígért birodalma.« ⁴⁾

Ezen tény miképp magyarázható?

A szombatosok úgy oldották meg a kérdést, hogy hitvallásukba belevonták a reformáció táborában élénken vitatott *chiliasmust*, melyről állítólag Dávid Ferencz is írt egy könyvet. ⁵⁾ Csak hogy ezen tant sajátos felfogásuk szerint kivált abban az irányban módosították, hogy általa kiegyenlítsék a zsidóság és kereszténység közt fennálló ellentétet.

¹⁾ 109. XIII. 2—3.

²⁾ 109. XIV. 9, 2, 20; XV. 1—6, 10—12, 20, 23. ff.

³⁾ 109. I. második rész 30; v. 5. u. o. XIII. 23—4.

⁴⁾ 32. 7; v. 5. 109. II. 9—11.

⁵⁾ *Jakob Elek i. h.* 178. 1.

Szerintük »csak rész szerint lött meg az új szövetség.« Jézus ugyanis akkoriban nem teljesíthette isteni küldetését. A zsidók makacssága és vakmerősége, valamint a megtért pogányok gyengesége s állhatatlansága megakasztották megváltói művét. Ez csakis az »akkori sok bűnösöknek« vált javukra, de be nem fejeztetett, hanem »elhalasztották az ő halála miatt.« Csak Jézus kortársai üdvözültek, ha elismerték és hittek benne, »és azok váltattak meg halálával, nem maradékok, sem az utána valók.« Csak »azokra nézett akkori szövetség,« de

Nem hatott az utánok valókra,
Sokkal inkább nem az mostaniakra;
Eltért, megszűnt mind zsidóról, pogányról.

Az apostolok is »irtak csak az jelen valóknak«, de »nem irtak semmit maradékoknak és utánok való nemzetségeknek.« Holtuk után az új szövetség felfüggesztett, és »mind ez világ maradt az ő-kötésben.«¹⁾

De az Úr, ha majd jónak látja, újra elbocsátja Jézust,

Hogy az istennek minden ígretit
Betöltse, és ő mindent megújítson,
Mind bántást és nehézséget elvegyen
Egy summában: új világot teremtsen.²⁾

A zsidóság felszabadul, Jeruzsálem felépül, e földön az emberek mindnyájan úgy élnek isten akarata szerint, mint a mennyben az angyalok és Jézus

Akkoron bírja az Dávid székit az Jákob házában
És uralkodik minden hívekkel az új szövetségben,
Lélekből álló nagy, dicsőséges mennyei országban.³⁾

A szombatosok messiási hitét és annak közvetítő szerepét a zsidóság és kereszténység közt érdekesen megvilágítja a zsidók »pesah ünnepe« irt következő költemény. Egész terjedelmében közöljük, nem annyira költői szépségénél, mint dogmatikai jelentőségénél valamint azon körülménynél fogva, hogy a versfők szerint szerzője Péchi Simon, akkoriban Erdély főkancellárja volt.

¹⁾ Mindezekre nézve l. 109. II. és bővebben u. o. XII.

²⁾ 109. XII. 36—7.

³⁾ 109. II. 14. v. 5. 15, 5; 43, 16—19; 38, 5.

Pesahra való¹⁾

Nótája: *Kérlek és intlek mostan légedet stb.*

Sion hegyéről szabadítottad

Mennyei szent úr várjuk örömmel szent Messiásodat,
Melyet világnak újítására fogadásod mutat,
Bocsásd el szent Úr Messiásodat, add néped válttságát.

Izrael magva nagy reménységgel

Ez ígretet óhajtván várja sok időtől fogva,
Csak hogy szent Jézust, Mária fiát velünk nem tudhatja,
Jöjj el Messia Úr hagyásából néped válttságára.

Mindenkor szent úr ezt emlegetjük,

Szívbelől ezekről ájtatosan egymással beszélünk,
Hogy mikor leszen öröme napja fiadnak mivelünk
Bocsásd el szent Úr Messiásodat, had örüljön lelkünk.

Oh drágalátos öröme méltó

Szentséges nagy nap, melyen Christusunk országát foglalja,
Mikor szentekkel minden gonoszon leszen birodalma.
Jöj el Messia Úr hagyásából néped válttságára.

Noha gyakorta ezt mi forgatjuk,

De kiváltképen mikor Sidóknak válttságát számláljuk,
Hadnagy Mózesről mint Aegyptusból lett szabadulásunk,
Bocsásd el szent Úr Messiásodat, hogy szabadulhassunk.

Pesah ünnepet evvel szenteljük

Hogy hatalmatad Aegyptusbeli válttságról hirdetjük,
Erről jövőnd drágább válttságra gerjed reménységünk,
Jöj el Messia Úr hagyásából, veled had örüljünk.

Eléreljed meg szent úr*immáron

számkivetésben hosszú fogságát, sok sanyarúságát,
Jákob magvának add meg valaha ígért birodalmát,
Bocsásd el szent Úr Messiásodat, add néped válttságát.

Csak tőled várunk édes Istenünk

Messiásodról tőled hallgatunk, őt örömmel várjuk,
Idő eltelve mikor meghadod, neki fejet hajtunk,
Jöj el Messia Úr hagyásából, tégedet uralunk.

Ígretednek megtökéllését

Örökös hittel valljuk szent Isten, kiből felségednek,
Életünk napit híven szenteljük, szolgálunk nevednek,
Bocsásd el szent Úr Messiásodat, válttságát híveknek.

¹⁾ 52.

Boldogok az, kik ez reménységben ¹⁾

Szent innepiden minden időben nevednek szolgálnak,
 Pesáhn Messiaszt bizonyos hittel váltáságokra hívájk,
 Jőj el Messia Úr hagyásából, hozd néped váltáságát.

Ördög birtokát te ronthatod el,

Kegyetleneknek minden hatalmát rólunk fordítod el,
 Sőt boszút állasz megölt szenteknek vérökért öröddel,
 Jőj el Messia Úr hagyásából s ördög házárt rontsd el.

Erdemök szerint fizetsz híveknek,

Mert minden gonoszt talpok alá vetsz örökös szenteknek,
 Kiből fejenként ígéretekről bizonyossá lesznek,
 Bocsásd el szent Úr Messiasodat, váltáságra népednek.

Mi téged várunk igaz hitünkben

Boldogságunkra, minden gonosztól szabadulásunkra,
 Jőj el sietvén birodalmodban iktass országlásra,
 Jőj el Messia Úr hagyásából néped váltáságára.

¹⁾ Az eredetiben e sor így hangzik: »Boldogok az, kik ez reménységben élnek vagy halnak.« De a végig egyező versmérték tanúsága szerint e három utolsó szó nyilván későbbi toldás.

Budapest.

KOHŒ SÁMUEL.

(Folytatása következik.)

Egy érdekes lelet.

A keresztény régészet nagy mestere, J. B. de Rossi, az »Archives de l'orient latin« II-ik kötetében egy igen érdekes letről tesz jelentést (439—455. l.) Az »ad duos lauras« című földalatti temetőben (cimeterium) találtak egy poharat szép rajzzal és görög felirattal. A nagy tudós szerint a rajz a jeruzsálemi templomot ábrázolja; a pohár a római zsidó községé volt.

A rajz a következőt mutatja: Egy udvar közepén, mely 3 oldalról oszlopokkal van körülvéve, emelkedik egy templomi kápolna (cella), melynek homlokzatját négy vörös oszlop tartja; ezek közt egy arany kapu van. A homlokzat ormóján a hétágú lámpa látható. Jobb és baloldalon egy-egy nagy sötétbronz színű oszlop áll szabadon. Az udvar előlről rácsozat által van bekerítve. E mögött, a szent területen egy vagy több asztal van, melyeken arany serlegek és más edények, továbbá az ethrog és a lúlab állanak; ezek közepette ábrázolva van a hétágú lámpa. Az oszlopcsarnokon kívül, a néző jobb oldalán, látunk két épületet, melyek homloka görbevonalúnak tetszik; mindegyik mögött emelkedik egy *pálma*.

Szükségtelen itten de Rossi bő magyarázatát ismételni; mindenki előtt, a ki a jeruzsálemi templom tervét és a kevés zsidó archéologiai maradványt ismeri, világos, hogy a szóban levő rajz zsidó épületet és pedig a jeruzsálemi templomot ábrázolja, de, mint magától értetik, csak nagyjában és igen tökéletlenül.

De nézzük a feliratot is; ez, mint már említém, görög; két részre oszlik. Az egyik a czellát veszi körül, a másik párhuzamosan vonul azon körrel, mely az egész ábra körül húzódik; ebből csak a következő rész maradt meg: ΣΩΝ ΠΑΝΤΩΝ; amaz következőképen hangzik: ΟΙΚΟΣ ΙΡΗ ὡς Σ ΑΑΒΕ ΕΥΑΘΙΑ.

De Rossi véleménye szerint a hiányzó rész így egészítendő ki: ΗΙΕ ΖΗΣΑΙΣ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΣΩΝ ΠΑΝΤΩΝ, mert ezen fordulat latin nyelven zsidó és keresztény eredetű poharakon igen

gyakran található, azon kívül görög nyelven is *egy* példányban reánk maradt. — Az egész felirat értelme de Rossi szerint ez: A béke háza; vedd az áldást, igyál és élj a tieddel. Az első két szó: οἶκος ειρήνης, mint Rossi véli, a templomot jelenti; igaz, hogy eddig még nem sikerült más példát felmutatni, a hol a templom a »béke házának« nevezetik; de minthogy Isten ὁ θεός vagy „ὁ κύριος τῆς ειρήνης,“ nevét viseli¹⁾ lehet az »isten háza« helyett azt mondani, hogy »a béke háza.«²⁾

Nem kevésbé nehéz a „λαβὲ εὐλογίαν“; de joggal utal de Rossi más feliratokra, melyekben ezen kifejezés található; igaz, hogy ezen összetétel: hogy λαβὲ εὐλογία nagyon ritka, de előfordul. A felirat értelme véleményem szerint a következő. Az „οἶκος ειρήνης“ a rajz magyarázata vagy czime; a felirat második része annak szól, a kinek kezébe a serleget adják és pedig azt mondja neki: fogjál az áldáshoz (kezdj áldani t. i. az Istent), (aztán) igyál és élj a tieddel. A λαβὲ εὐλογίαν ezen felfogása mellett, mint édes atyám figyelmeztet, a talmudi kifejezés: טל וברך szól. (Berákoth 40 a). A pohár a III-ik Kr. u. század második, vagy a IV-ik század első felében készült.

¹⁾ II. Cor. XIII, 11; Phil. IV, 9; Rom. XV, 33; XVI, 20; I. Thess. V, 23 és máshol.

²⁾ Talán lehet arra is utalni, hogy Jeruzsálem »a béke városának« nevezetik. Ezsajás 32, 18.

Budapest.

BLOCH HENRIK.

IRODALOM.

IMAKÖNYVEK.

I. Imakönyv szombat és ünnepnap ientiszteletre a pesti izraelita hitközség ifjusági templomában. *Összeállították: a hitközség hittanárjai.* Előszóval ellátta és fordította Schön Dávid. Budapest, 1886. Kiadja Zilahy Sámuel. — II. *Techinoth.* Imák izraelita nők számára. *Írták Weiss Gábor és Löfpler Jónás hitoktatók.* Czepléd, 1883. Kiadja ifj. Berger Lipót. Ára 80 kr.

I. A pesti izr. hitközség, mely dicséretre méltó igyekezettel iparkodik a hitoktatást magasabb színvonalra emelni és semmi áldozattól vissza nem riadó buzgósággal törekszik a középiskolai ifjuság vallásos nevelésén: az általa berendezett ifjusági istentisztelet czéljainak megfelelő imakönyvről is gondoskodott, melynek szerkesztésével a középiskolai hittanárokat, magyar fordításával pedig Schön tanárt hízta meg.

Ami tehát a külső alakot s az imák összeállítását és elrendezését illeti, a szerkesztőség viseli érte a felelősséget; ennek szem előtt kelle tartania a czélt, melyet a hitközség eléje tűzött: kézikönyvet készíteni az ifjuságnak a rendezendő istentiszteletek alkalmára, s e czéljának a könyv nagyjában meg is felel, noha egy és más kifogásunk van a szerkesztés hiányosságai ellen.

Első sorban is elvártuk volna a szerkesztőktől, hogy néhány szóval jelöljék ki az elvet, mely őket az egyes imák felvételénél vezérelte. Mert különben nem foghatjuk föl, hogy mért nem vettek föl pl. az újvire szóló imák közé egyetlenegy Piut-imát, és a kiengesztelő nap számára is csak igen keveset, rövidet, majdnem lényegtelen.

Hogy talán ez által hosszura nyult volna az istentisztelet? Ez nem lehet komoly kifogás, mert ily nagy ünnepek alkalmával egy fél óra ide vagy oda, nem a világ, de igenis fontos az, hogy serdülő ifjuságunk liturgiánk legszebb és legfontosabb imáival idejekorán megismerkedjék.

Nem értjük továbbá azt sem, hogy mily oknál és jognál fogva csoukitották meg az egyes Haftárakat. (Pl. az újév és a Peszach első napjaira szólókat). Ép oly megfoghatatlan előttünk, hogy mért nem fordítottak egyetlenegy sem a tórából felolvasandó szakaszokból? Hisz amint maga az »előszó« mondja, *első sorban* voltak tekintettel olyanokra, a kik héberül *nem* értenek. No de akkor multhatatlanul szükséges, hogy épen ezek megérték a legfontosabb részét az istentiszteletnek: isten ígését. Vagy talán azért nem fordították, mert ezeket ugyanis megtalálják akár-melyik bibliában? No de akkor fölösleges munka volt a Haftárak fordítása is.

Nem tudjuk továbbá, hogy mit vétett több ima (pl. Alenu, Adón Olám stb., több Piut), és a hetek ünnepe első napjára szóló Haftára, hogy fordítatlanul maradt. Minderre a szerkesztőségnek kellett volna ügyelni, ezeknek tekintetbe nem vétele határozottan az ő mulasztása.

Szerkesztési hiba továbbá az is, hogy egyes apró imák, melyekre folyton szükség van, melyeket minduntalan keresgélni igen bajos, és melyek bizony nem igen növelték volna a könyv kiterjedését, térmegtakarítás miatt nem ismételtetnek, holott nagyobb imák, melyekre bátran történhetett volna egyszerű utalás, igen ismételtetnek.

Nem hagyhatunk továbbá fölemlítetlenül egyes apróbb mulasztást. Így mindjárt az első ima befejezésénél szükség van és történik is utalás az Alenu és Kaddis imára; de magok ezen imák csak a könyv végén állanak. Már pedig a helyes módszer azt követelné, hogy az első szükséges alkalomnál álljanak ezen imák és csak később utaltassék rájuk. A Hallel ima »Ló Lánu« és »Áhávti« szakaszainál azon megjegyzés áll, hogy ujholdkor nem mondatnak. Tudjuk azonban, hogy ezen szakaszok a Peszach ünnep 2 utolsó napján sem mondatnak, már pedig ezen napokon is tartanak ifjusági istentiszteletet. Az újév első napjának Haftárája I. Sám. 1. fejezet feliratot visel. A szerkesztők azonban minden ok nélkül kihagyták a Haftára első részét és a könyvben tényleg közötti Haftára-rész I. Sám. 2. fejez. Ép ily hiányos a Jom-Kippur Mincha Haftárájának felirata: *Joná*; mert tudjuk, hogy ezen Haftára végzavai Michá 7.18—20 vannak véve.

Megállapodásra kellett volna továbbá jutniok az egyes ünnepek elnevezésénél. Így a Peszach ünnep: *Peszach, megszábadu-*

lás és kimélet ünnepének, a Szukkoth, majd *Szukoth* majd *sátoros* ünnepnek, a Sábáuoith, majd *Sevuoth* majd pedig *heti*-ünnepnek neveztetnek. Ép ilyen ingadozó az orthografia is. Majd *Thorát* és *Szimchath Thorát*, majd pedig *torát* és *Szimchat Torát* írnak.

Eltelkintve több apró észrevételtől, ezek azon kifogások, melyek a szerkesztőséget terhelik.

Térjünk át a fordításra, melyet Schön egyedül végzett.

Amint ő maga mondja előszavában, »sok helyütt Deutsch Henrik elismert fordítása nyomán indult.« S ha tényleg összehasonlítjuk ezen két fordítást, azt találjuk, hogy Schön nagyon is gyakran használta a Deutsch fordítását, annyira, hogy egyes imák fordítását egyszerűen szóról-szóra átveszi, másokban pedig egyes kifejezéseket vagy fordulatokat változtat csak. Hogy volt-e joga Deutsch imakönyvét ily értelemben használni? oly kérdés, mely mint tudva van, keserű tollharczot idézett elő a két író közt, melynek eldöntése azonban nem tartozik mireánk. Ami tisztán azon részeket illeti, melyeket Schön maga fordított, nem lehet tagadni, hogy ő mindenütt szépen, lendülettel, izléssel és magyarosan fordít. De ép oly tagadhatatlan, hogy Schön túllépte a fordító jog határát; mert először is oly szabadon fordít, annyit magyaráz bele a szövegbe, hogy gyakran egészen kivetkőzötti az imát eredeti jelentéséből. Igaz ugyan, hogy minden fordító bizonyos mértékben exegeta is, de a rendszeres exegezis soha sem volt még fordítás. De hisz Sch. azt mondja, hogy *azért* nem fordított szóról-szóra, »mivel inkább oly fordításra volt szükségünk, a mely ifjuságunk héberül nem tudó részének *magyar imádság* gyanánt is szolgálhasson.« Már engedje meg Sch., mi ezen logikát nem értjük. Mert vagy *igazi ima* a héber eredeti s akkor nem láthatjuk be, hogy mért nem volna annak hí és korrekt fordítása szintén ima; ha pedig a héber eredeti nem felel meg az ima fogalmának és Sch. fordításában még is *imát* nyújt: akkor meg ő *átolgozó* de nem *fordító*.

De van Sch. fordításának még egy öreg hibája: t. i. rendszeren, ahol a héberben érzéki, vagy istenről *emberi* kifejezések használtnak, ott ő ezeket egyszerűen kihagyja. Ehhez, ugy hiszem, neki mint *fordító*nak joga nincsen. A fordító első kötelessége a hűség, s ha Sch. attól félt, hogy tanítványai ezen helyeken megütököznek, akkor hagyta volna egyszerűen ki a héber eredetit is. Ha neki ehhez mint *szerkesztő*nek elég *bátorsága* nem volt, ugy

még kevesebb *joqa* van ahhoz mint *fordítónak*. És egyáltalában téves Sch. felfogása, melyből fordításánál kiindult. Mert ne tegyünk az ifjuságnak koncessziókat a biblia vagy imák rovására. A szentírásnak és imáknak is egyik legbájosabb sajátága, hogy mindig *emberi* nyelven szól *emberekhez*. S még akkor is, ha istenről szól, az egyszerű ember eszejárásához alkalmazza kifejezéseit. Ha tehát mi a bibliát vagy az imákat nemzeti nyelvre fordítjuk, akkor ne fektessük erőszakkal a *mi* felfogásunkat és esztünkjárását a gyermekek agyvelejébe; ne képzeljük örökké minden középiskolai fiuban egy modern filozofust, a kinek esze a világért sem tőr el megütkezés nélkül egy érzelmi vagy anthropomorfisztikus kifejezést. Adjuk csak bátran híven és szépen vissza e kifejezéseket, s valóban értük pirulni vagy miattuk zavarba jönni soha okunk nem lesz.

S végre még csak egy szót e könyv bolti áráról, melylyel nem tudjuk a szerkesztőség vagy a kiadó ellen forduljunk-e? Ezen imakönyvnek, mely csak egy részét képezi a szokásos imakönyveknek, s mely azonfelül a *rossz nál is rosszabb papírosra van nyomtatva s valóban megbotránkoztatón bekötve — ezen imakönyvnek ára — hallatlan — 1 frt 20 kr.* Ha meggondoljuk, hogy külföldön 50—60 kért kitűnő imakönyveket nagyszerű vászonkötésben lehet kapni, valóban nem találunk kifejezést ezen visszaélés megrovására. És valóban csodálkozunk, hogy a pesti izr. hitközség nem ügyel arra, hogy amidőn ezeket áldoz egy szent célra, akkor e cél eszközeivel kicsinyes *üzérkedések* ne történjenek.

Reméljük azonban, hogy ha ezen imakönyvből második kiadás rendezetik, a felsorolt hiányok eltűnnek és akkor ezen imakönyv igazán megfelel azon célnak, melyet a hitközség annyi jóakarattal és áldozattal, a szerkesztők és fordító annyi buzgósággal és szakértelemmel elérni törekednek.

II. Térjünk át a Weisz és Löffler imakönyvére. A zsinagoga magyarosodása hazánkban még csak ifju keletű s így természetes, hogy a nemzeti nyelvű zsidó liturgia is csak fejlődésének ifju korát éli. Mert valamint a nagy természetben minden csak lassan és szervesen halad kifejlődéséhez: úgy nem lehet ez másképp a szellemi élet világában sem. S így az irodalom minden ágában rendszeren fordításon, idegen termékek átültetésén kezdjük a dolgot, s csak miután ez által izlésünk és ügyességünk fejlődik,

nyelvi és tudományos érzékünk gyarapodik, kezdünk lassankint az idegen gyámság alól felszabadulni és önállóan járni, eleinte persze, mint a gyermek, lassan és félénken, de azért mindig fejlődve, folyton erősbülve.

Igy állunk a magyar-zsidó imádságos könyvek dolgában is. Részben még a fordítás korszakát éljük, de beléptünk már az önállóság első stádiumába is. S míg az elsőnek nehézségeit már több vagy kevesebb szerencsével végkép leküzdeni kezdjük, addig az utóbbiban határozottan közeledünk a cél felé. Az objektív bírálatnak dolga, hogy a kezdés nehézségeit méltányolja. Főképp méltányos ezen követelés imádságoskönyveknél. Mert hisz rég elismert dolog, hogy alig van nehezebb valami, mint igazán szép és megfelelő imát írni. Ehhez mint első feltétel nem kevesebb követeltetik, mint igazi költői inspiráció, és mély vallásos érzület. Az utóbbi nélkül irhatunk szép *költeményt*, de soha *imát*, az elsőnek hiányában ömlengésünk lehet *vallásos*, de soha sem *szép és művészi*. Az ima továbbá, ha hatni akar — s minden imának ez a célja — szükséges, hogy erős *ó dai lendülettel* fokozódjanak benne az érzések és gondolatok elejétől végig anélkül azonban, hogy ezen határt átlépve, szenvedélyes kitörésbe csapjon át a hang; ez sértené az imádság szentségét. De ennek daczára az ima nem nélkülözheti a *mély lírai*, szinte *gyermekded naïv* hangot sem, mert ez határozza meg igazi vallásos értékét.

Ezenkívül legyen az ima tisztán alkalomszerű; ne mondjon se többet se kevesebbet, mint a mennyit az alkalom okvetetlenül megkövetel. Mint a mesterséges jegecz a fonál körül, úgy kristályalódjanak az imának gondolatjai mind az alkalmi esemény körül. Ne lógjon, ne csúngjon itt semmi; ami magától, természetesen nem akar jegeczesedni, az maradjon lent salaknak, de ne zavarja az összhangot. Ezzel összefüggésben az imának aztán egy főposztulátuma, hogy ne legyen tulságosan hosszú. Mert lehet az ima szép, fenséges, alkalomszerű és magasztos gondolatoktól telítve, mihelyest hosszúra nyulik, fáraszt, kimerít és legjobb akarat mellett sem lelkesülhetünk többé rajta.

De van specialiter a *zsidó* imának még egy fő kelleke: a szentírási és liturgiai versek célszerű alkalmazása. E versek ügyes és alkalomszerű használása különös bájt és ékességet kölcsönöz az imának. Egy rég ismert isteni hangnak ehoját véljük

hallani e versek felzundulásánál, saját gyarló gondolatainkat drága arany keretbe foglaljuk ez által.

Amint mindezekből látjuk, sok kelléke van egy szép imának s ha ezen mértéket alkalmazzuk a Weisz és Löffler imakönyvére, bizonyára sok kifogásolni valót találunk. Először is, hogy ezen imákban hiányzik a magasabb költői lendület, ámbár örömmel bevalljuk, hogy van közte egynéhány igazán szép és hatásos, is. Pl. az »Áhítatért való könyörgés«, »Esti ima«, Lefekvés előtt«, »Bőjti ima«, »Ab. 9 napján« címűek. Hibája továbbá ezen könyvnek, hogy imái mind tulságosan hosszúak, noha tagadhatatlan, hogy alkalmoszerűek és megfelelők. Hátrányára van ezenfelül az is, hogy nem eléggé használja a szentírást, noha egyes verseit gyakran szerencsésen alkalmazza.

Mondom, ha ily szempontból akarjuk e könyvet megítélni, elég kifogásolni valót találunk benne. De ezen könyv nem is lép föl oly magas pretenzióval, mintha ideális imakönyv akarna lenni; csak hézagot akart pótolni a liturgia-irodalom egyik ágában, csak kezdeményező szerepét vállalta magára s mint ilyen, helyét derekasan meg is állja. Mert ha hiányzik is benne a költői lendület, de bizonyos természetes, közvetlen, meleg hang vonul át az egészen, mely mindég megtalálja az utat a szívhez. Azonkívül az elvezete mindenütt szép és tiszta, kifejezései válogatottak és magyarsága elejétől végig kifogástalan. És — faute de mieux — nagyon is ajánlható magyar-zsidó asszonyaink figyelmébe. Mert ha már azon körülmény, hogy nemzeti nyelven van írva, egymaga nem is ajánlaná, bátran mondhatjuk, hogy fogyatkozásai mellett is legalább van oly jó, mint $\frac{7}{8}$ része azon német techninnáknak, melyek nálunk közkézen forognak.

Budapest.

BÁRÁNY JÓZSEF.

JÚDA HALÉVI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

A tengeren.

Kedveseim, testvéreim, Messze ország tág tércin, Boldogságot reméljetek, Údvben folyjon le éltetek!	Nem állhatok, le kell ülnöm, Le sem szabad települöm, Lábamat ki nem nyújthatom, Nem jó reám a nyugalom.
--	---

Ezt kívánja a vágy foglya, Őt a tenger árja fogja, Lelkét adta át a szélnek, S ki van téve a veszélynek.	Beteg vagyok, jaj, úgy félek, Minő ádáz nép közt élek; Gonoszb ez mint maga e vész, Korlátlan úr a tengerész.
---	--

Nyugatra űz a fergeteg, Lelkem tőle olyan beteg; Majd keletre száll, visz a szél, És vígságom im visszatér.	Fenyegette van itt éltém, A bölcsesség itt nem érdem. Egy tudás van, ami elég, Ez az úszás, az ügyesség.
--	---

Jaj, küszöbi a halálnak Lépcsényire közel állnak, Vékony deszka véd csak tőle, Egy ballépés, s már előle!	Elborul a bútól képem, Ha felszáll e kép elébem, Szívem, lelkem hogy örülne? Rajta felleg hogyne ülne?
--	---

Koporsóban vagyok élve, Eltemetve szűk-szűk térbe, Alig négy rőf széle-hossza, Testem-lelkem megkínozza.	Mig majd lépek isten elé, Lakom szívem ha föllelé, Oltárát mig megtalálom . . . Teljesedjél édes álom!
---	---

A jóságos nagy istenek,
A kit zengnek itt mindenek,
Ki oly sok jót tett énekiem,
Zsong majd dalom, lágú énekiem!

Budapest.

KECSEKEMÉTI LIPÓT.

IRODALMI HOLMI.

A színek, mint világtájak jelképei. — Gáza városa Ibn Abi Zimor reszponsumaiban. — A »szamárvád.«

A Zakariás próféta vízióiban előforduló színekre nézve köztünk a Monatsschrift nyomán egy ép oly elmés, mint valószínű magyarázati kísérletet, mely szerint a színeket a világtájak szimbolikus jelöléseinek kell tekinteni (l. fentt, 182. s köv. l.) E magyarázat azonban, melyet az említett német folyóiratban újdonságúnak adott elő szerzője, már régebben látott napvilágot egy héberül írt értekezésben: »A színek egyik titkáról az ókori népeknél.« Ezen értekezés először 1875-ben a Haczefera cz. pétervári heti lapban, 1885-ben (Julius és augusztus) pedig újra a »Hajahaduth« nevű elég ismeretlen, de figyelemre méltó új leMBERGI héber lapban jelent meg. Az előbbi lap kiadója Braudes R. A., ki egyúttal a szóban forgó értekezés írója, szíves volt munkálatát nekem is elküldeni és kötelességemnek tartom, amaz érdekes magyarázati kísérletre való prioritási jogát e helyen konstatálni. Braudes nemcsak Zakariás vízióira szorítkozik kísérletében, hanem a színeknek jelképes jelentését a bibliai és talmudi exegézis más pontjaira is — bár nem mindig szerencsésen — alkalmazza. Csak egy példát említek. A Libanon hegység neve, mely minden esetre a לבן fehér szóval összefügg, nem hótakarta csúcsairól vétetett volna, hanem e név eredetileg csak a Palesztinától északra eső hegységek nyugati, Phoenicia felé tekintő részét illette, és mint nyugatit a fehér névvel jelölték.

*

Vajda Bélának Nágara Izraélról szóló értekezésének egy idézetét (l. fentt, 249. l. 1. j.) *Herzog Manó* munkatársunk azon kiegészítő adattal pótolja, hogy az idézett reszponzum Dávid Ibn Abi Zimra reszponzumainak livornoi kiadásában (1651) a 30. szám alatt áll. Említésre méltó, hogy e reszponzumban azon kérdést vitatja Ibn Abi Z., vajjon Gáza, a régi filiszteus város vallástörvényi tekintetben — az adandó tizedekre nézve intéztek hozzá kérdést — a szent földhöz tartozik-e vagy nem. Igenlőleg felel, mert a Vádi-el Aristól — a bibliai Náchal Miczrajim, l. Num. 34, 5, — még két óra járásra fekszik

Palesztina felé. *Socin* (Baedeker, Palaestina und Syrien, 2. kiadás 1880. 207. l.) 13 órányi utat számít Gázától El-Arisig.

*

A »szamárvád« magyarázatának érdekes története az imént gyönyörködtette olvasóinkat. A magyarázati kísérleteket, melyekkel amaz ókori vádnak homályos eredetét nyelvilag földérinteni iparkodtak, Szemlénknek egy avatott munkatársa egy új hipotézissel gyarapítja, mely elmésségénél fogva igaz, hogy mesterkélt-ségénél fogva is, a kísérletek első sorában érdemel helyet. *Goldfahn S. II.* a következő módon képzele a számarimadás vádjának keletkezését: »A pogányok kérdésére, ki az általuk imádott isten, a görögül beszélő zsidók így feleltek: ó őv (a létező, Mózes II. k. 3. fej. 14. v. nyomán, l. *Freudenthal*, die Flavius Josephus beigelegte Schrift über die Herrschaft der Vernunft, 43. l.), hozzátéve ezt is: ó θεός τῶν θεῶν (»az istenek Istene«) vagy pedig ἡ κεφαλή τῶν θεῶν (»az istenek feje,« v. ö. Pál I. level. a korinthusbeliekhez, 11. fej. 3. v.) Ez utóbbi kifejezés társulván az ó őv szóhoz, könnyen ily elferdítés támadhatott rosszakarató görögök-nél: ο ἰνοκεφαλός θεός számarfejű isten. Hogy épen Antiochus Epiphanest nevezik e vád első szerzőjének, figyelemre méltó módon megegyezik azzal mit Dániel könyvében (11. fej. 36. v.) olvasunk e királyról: יעל אל אלים ידבר נפלאות, az istenek Istene ellen csodálatosakat, iszonytiakat fog mondani.«

TÁRSADALOM.

A magyar nyelv a zsinagógában.

Ezen czim alatt utalt e sorok írója e folyóirat mult számában a magyar nyelv regeneráló hivatására vallási gyakorlatunkban, mely hivatás betöltése azonban mindeddig csak pium desiderium.

De a tárgy nagyfontosságu egyrészt ép úgy, mint könnyű kivihetősége másrészt elégtelennek tüntetik föl az egyszerű általános rántalást és a bővebb kifejtés azért nem lehet igazolatlan.

A magyar hitszónoklat volna, mint említve volt, eltekintve minden még oly csekély reformtól, legszebb diadala a magyaros szellemnek zsinagógáinkban. Mert hogy egyéb alkalmaknál — mint p. házassági és egyéb hirdetések — a magyar nyelv volna jog- és észszerűen használandó, nem pedig idegen, az még jóformán kérdés tárgyát sem képezheti, noha még e tekintetben sem felelnek meg még a főváros összes zsinagógái sem, nem is szólva oly számos magyar hitközségről, hol alig akad, ki a magyar szót nem értené.

De térjünk vissza a magyar hitszónoklathoz. Azt kívánjuk még a legkonzervatívabb irányu rabbitól is, hogy magyar legyen a szószéken is, hogy ne zárja ki önmagát az elég sokáig nélkülözött és csak nehéz vívódások után elnyert polgári jogokból. Mert ki az idegenszerűség bélyegét nem hajlandó magáról levetni, az jogosan nem tarthat igényt a honosság jótéteményeire.

A ki pedig manapság bárhol Magyarországon egy ugynevezett orthodox templomba lép és ott a héber nyelv mellett a legjobb esetben még csak német szót hall, az nem fogja magát magyarok közt érezni, hanem idegen földről ide vetődött gyarmatra fog gondolni. De míg a máshitű csak fejesóválva távozik e furcsa

tapasztalat színhelyéről, addig a művelt zsidó fájdalommal telik el az ily felfoghatatlan ferdeségnek, még pedig sajnálatra méltó ferdeségnek láttára.

Megengedjük ezen még nem is palástolható irányu pártolónak, hogy a magyar nyelv bevonulásával zsinagógánkba az isteni tisztelet esztetikai oldala is némi érvényre jutna, de azt határozottan merjük állítani, hogy a tisztán vallási álláspont ezáltal a legcsekélyebb csorbát sem szenvedné.

De tegyük fel, hogy hitrokonaink mindannyian ezen igazság belátására jutnának és a magyar nyelv használatát a zsinagógában jogosnak és méltányosnak elismernék, honnan kerüljenek ki azon rabbik, kik e követelménynek eleget tegernek?

Távol legyen tőlünk ezen czélra a magyar rabbi-képzőt ajánlani orth. testvéreinknek. A szabad nézetvallás mindenha egyik főelve volt a zsidóságnak, és hogy ez jövendőre is így maradjon köztünk, a szabad fejlődés és gondolkodás minden barátjának csak forró óhaja lehet. De valjon a magyar nyelv alapos ismeretére és annak érvényesítésére isteni szolgálatunkban épen a rabbiképzőre szorultunk-e? Nem lehetne-e erre előkészíteni ugyanott, hol a leendő orth. rabbik talmudi ismereteiket szerzik meg? — Miért lenne az rendjén, hogy oly magyar városokban, minők Pozsony, Nagy-Várad és Sátoralja-Ujhely, a jesibai tanítás kizárólagosan a sanctionált jargonban történjék!

De itt ismét hangoztatnunk kell, hogy korántsem elegendő — mint azt rendszeren mondogatni szokták — hogy a tanítványok (báchurok) csak ugy mellékesen sajátítsák el a magyar nyelvet. Mert ki a talmudot és egyéb zsidó irodalmi termékeket akár csak fölületesen ismeri, sejtieni fogja a nehézségeket, melyekkel azoknak átültetése más nyelvbe jár olyanokra nézve, kik hosszú gyakorlat utján hozzá nem szoktak.

A talmudnak magyarul való oktátása az iskolában volna tehát az első lépés a magyar nyelv meghonosítására még orth. zsinagógákban is. Az első oktatás pedig folytatását nyerné a jesibában ismét csak magyar nyelven úgy, hogy évek multával oly derék magyar talmudisták kerülnének ki, minők az eddigi németek voltak.

A gyakorlat bizonyára nem hazudtolná meg az annyira egyszerű logikát és a zsidó vallás orthodox képviselői is sokkal bátrabban és nyiltabban védhetnék álláspontjukat esetleges tá-

madásokkal szemben. Hogy mennyit nyerne ezáltal a magyar zsidóság egyöntetűség tekintetében, mennyi surlódásnak és félreértésnek venné elejét, azt könnyen átláthatni.

Végül csak németországi párhiveikre utaljuk orth. testvéreinket, kik vallási maradiság dolgában ép oly kevéssé engednek és e mellett mennyire ápolói német anyanyelvüknek.

Hisz az észszerűséghez még a hazaféret is járul, midőn arról van szó, hogy zsinagógáinkat és talmud-iskoláinkat magyar anyanyelvünknek megnyissuk.

Budapest.

STEINHERZ JAKAB.

A visszahatas.

Nincs olyan rossz dolog a világon, melynek valami jó oldala nem volna; és habár néha azt hiszszük, hogy majdnem lerokadunk, és zúgolódunk a gondviselés ellen, miképen érdemeltük a csapásokat, mégis tény, hogy mindazoknak jó oldala is egyszer csak napfényre jut. Persze az ember rövidlátóságával és türelmetlenségével gyakran elcsügged, és csak görnyedt állásából pislant félfénken fölfelé. És ez áll úgy az egyeseknél, mint nemzeteknél és felekezeteknél. Milyen aggodalommal észlelték már évtizedek óta a zsidó vallásos érzelmeik hitünk hanyatlását, de hisz a zsidók nagyobb része abban gondolt a modern kultúrával haladni, ha először is vallását hanyagolja el.

Mennyire téves volt ezen föltevés, melynek igazi oka tán a félműveltség volt, nemcsak a társadalomban előfordult következmények bizonyíták, de az azóta félig meddig sikeres haladás a jó uton is. A vallástalanság által meglazult a zsidóság közti egyetértés; mindegyik más uton-módon akart boldogulni s csak abban értettek egyet, hogy hitsorsosaival egynek sem volt injére együtt működni bármily téren is; ha nagynéha tették, csak a kényszernek engedtek. Sőt még kereskedelmi ügyekben is, a hol tehetők, örömebb fogtak kezét más felekezetbelivel, mint saját hitsorsosaikkal.

Egyszerre csak bekövetkezett a nagy áramlat, az antisemitismus, mint Fáraó egykori parancsa a zsidók kiirtására, persze modern módon támadva, mely bizony sok elkeseredettséget szült. Türetünk, szenvedtünk sokat, nagyon sokat, de most, hogy az áradat tisztátalan hullámai meglehetősen elvonultak, nemcsak a

rombolás szomorú eredményeit van okunk szemlélni, haem a jótékony hatást is, melyet szült.

A zsidóság inkább csatlakozik, mint valaha. A férfiak kezdek ismét megbecsülni a régi intézmények áldását s mi asszonyok is arra a tudatra ébredzünk, hogy gyermekeink nevelését vallásos szellemben is kell vezetnünk. Magyarok maradunk — mik is lehetnénk egyebek? De zsidók is leszünk — mik is volnánk egyebek? Hirdessük emelt fővel uton-útfélen, a templomban és a családban, a társadalomban és az életben: hogy magyarok és zsidók vagyunk.

Tapolca.

POLLÁKNÉ FRISCH ADÉL.

Két miniszteri rendelet.

Nehéz időket élt át felekezetünk az utolsó évtizedben. Pártokra szakadva, csaknem teljesen üntudatlanul találták az ellenséges, nem épen nemes forrásokból eredt mozgalmak hazánk zsidóságát, míg a tájékozottak, ismerve vallásos gondolkodásunknak és létünknek multját s értékét, fölébredt önértzet mellett kellett hallania a társadalom minden osztályán végighangzó káromlását vallásunknak, látnia érdemeseink mellőzését. Csak a törvényhozó hatalom alkotmányos végrehajtóinál nem láttuk még határozottabb jelenségeit az új mozgalomnak, azok tovább is a szabadabb elveknek hirdetői maradtak, habár az ellenük szórt szidalmak nem is fojtattak el csirájukban.

Annál kellemetlenebbül kellett érinteni bennünket, midőn a vallás- és közokt. miniszterium az e sorok olvasói előtt már ismert rendeletet kibocsátotta, mely a zsidó vallású középiskolai tanulóknak a szombaton való írást és rajzolást kötelességévé teszi. Ezt néhány hónappal később egy másik követte, mely a felmentésért folyamodóktól, minők csak rabbik fiai, vagy a rabbi pályára készülők lehetnek, szigorú igazolást kíván. E rendeletek, mint azt már főt. *Hochmuth* kimutatta, egyenesen vallásos életünkbe nyulnak s felekezetünkre nézve tendenciájukban, vagy legalább következményeikben kevéssé örvendetsek.

Vallásos életünk egy század óta a legkülönbözőbb jelenségeket hozta létre, a vallásos gondolkodás legkülönbözőbb irányai jutottak benne érvényre, míg a mindkettőnek alapját képező tudo-

mány ezek multjának megismerésében mind előbbre haladt. Bár mily kevéssé biztatók jelenleg a körülmények, mégis kétségtelen, hogy a zsidó theológiában előbb-utóbb a tudományos kutatásnak, a történeti kritikának a vallásos gondolkodás összes jelenségeivel szemben mindenki által a legnagyobb szabadság fog adadni. Az itt-ott mutakozó ellenséges érzület meg fog törni a tudományos módszernek a legrégebb emlékeknel való következetes alkalmazása előtt. Mert az a vallás fog előttünk igaznak bizonyulni, melynek előtérbe lépő eszméi nem törnek meg a történelmi kritika előtt és azután is a vallásos gondolkodás jogosult tényezőiként jelennek meg előttünk.

De ha a tudománynak a vallásos életnek legrégebb emlékeivel szemben is a legnagyobb szabadságot kell megadnunk, az intézmények közül, miket a vallásos érzület teremtő ereje hozott létre, melyekbe évezredek vallásos szelleme mindig új életet lehel, nem szabad feladnunk egyet sem, míg a vallásos tudatra nézve értéktelennek nem bizonyult. Az institucziók értéke fölött azonban nem a tájékozatlan »közvélemény« fog dönteni, nem azok fogják határozni, a kik a zsidóság körén belül, ennek vallásos életétől mégis oly távol állanak, mint »napkelet napnyugtótól,« nem azok, kiknek vallásuk nem sokkal több a népük iránt való szeretetnél — de még egy miniszteri rendelet sem.

A vallásos és erkölcsi élet azon hatalmas fejlődésének, melynek az exilium utáni zsidóság természetyszerű örököse és folytatója lett, melynek a művelt emberiség legnagyobb vallásos eszméit, részben pedig módosult megokolással intézményeit is köszöni, egyik nyilvánulása volt a zsidóság egyik nevezetes intézménye: a szombat. Pihenő nap — emlékeztető az Egyiptomból való kiszabadításra, a világ teremtésére — ilyenek tekintik a Mózes könyvei. Az intézmény, mely így szorosan vallásos és nemzeti jelenséggel birt, hatalmas fejlődésnek képezte támaszpontját. Helleniszták és palesztinai vallásnitók egyaránt nagy jelentőséget tulajdonítanak neki, a róla való törvények tömege bizonyítja fontosságát, Rómában a kívülállóknak különösen szemökbe ötlük ez intézmény »a keleten« épen úgy, mint a »nyugaton,« a nép inkább hajlandó a háborúban életét is feláldozni, mint ez intézmény szentségét megsérteni. De nemcsak a tradícióirodalomban látjuk, mennyire dicsőítik ez intézményt, a további vallásos fejlődésben a racionálisnak épen úgy, mint a misztikusok és a hagyományhoz szoro-

san ragaszkodók a vallásos élet egyik legnevezetesebb momentumának tekintik azt. Csak Maimúní szavaira (Móreh, II. 31. fej. v. ö. Albó, Ikkárim, ed Velenceze 93. s köv. l.) és a szombat jelentőségére a Lurjá utáni kabbalában kell hivatkoznunk, hogy az intézmény fontossága a zsidó vallásos élet egészében kitűnjék. S ezen fontosság a napot a reá vonatkozó törvények egész összességével, úgy a mint azok az idők folyamában fejlődtek, illeti meg, a mely törvények között a tiltott munkák felsorolását is találjuk, ezek sorában pedig említi a misna (Sabbath VII, 3) az írást is, a mely tilalom tehát legalább is a kereszténység alapítójának koráig vezethető vissza.

Szükségesnek tartottuk ezeknek a kiemelését, mivel csak ezáltal lesz érthető ezen intézmény hatalma, melylyel a zsidóságnak azon részénél bir, mely tudatlanságból még nem dobott el magától mindent, melyre nézve nem áll a »tudós grófnak« állítása, hogy t. i. rejtegeti zsidó voltát. S ilyen hagyomány ellen, mely a vallásos gondolkodás legkülönbözőbb irányainak befolyása alatt állott, mely évezredek fejlődésen ment keresztül, melyben a zsidó nép eddigi nemzedékei épülést és megnyugvást találtak, melyet az nagy áldozatok árán a legnagyobb konzervatizmussal védelmezett — ilyen intézmény ellen irányul a fentemlített két miniszteri rendelet. Még jelenleg is élő vallásos intézmény ellen irányulnak azok, s így egyenes valláskényszert tartalmaznak, minőt szabad állam szabad polgárok, vagy ezek kiskoru hozzátartozói ellen nem alkalmazhat soha. — Az intézmény élete mellett tanuskodik a fölmentésért folyamodóknak valószínűleg nem kis száma, mely az első rendeletre alkalmat szolgáltatott, a mi nem törtérik vala, ha a vallástudatra nézve teljesen közömbös szokásról volna szó. Igy bizony lehet egy felekezetet bármilyen védtelen a legigazságtalanabb támadásokkal szemben, ki lehet téve a legvakmerőbb rágalomnak, a hatalom önkényének, előkelőbb tagjainak jó része lelketlenül viselkedhet ügyei iránt; de emberi jogokat és meggyőződést tisztelő hatalom nem támadhat meg évezredek intézményt, mely azonkívül legalább is úgy tud megállani az ész előtt, mint jó része azon intézményeknek, miket a művelt emberiség tisztel.

Nem igazolható ilyen támadást az első rendeletben felhozott ok, hogy a rajz és írásbeli gyakorlatok óráinak beosztása úgy is nehézségekkel jár, annál nehezebb lenne tehát azoknak áttétele,

mert a régibb gyakorlat nem kényszerítette az írni nem akarókat arra, a nélkül hogy ez az illetők tanulmányaira zavaró hatással lett volna. Épen nem érthető, hogy miért nem adatik meg az engedély legalább minden folyamodónak, mert maga azon körülmény, hogy az illető a folyamodás hosszadalmas útjától nem riad vissza, bizonyítja, hogy súlyt fektet a vallásos törvényre, a mely pedig nem ismer különbséget rabbik és nem-rabbik között, továbbá, mert a rend. 4. pontja gondoskodik arról, hogy a fölmentettek »behatóbb vizsgálat« alá vétessenek.

Lehetnek azonban, és bizonyára lesznek is e rendeletnek felekezetünkre épen úgy mint hazánk kulturájára nézve is káros következményei. A rendelet a zsidóság egy jelentékeny részénél akadályt fog képezni művelődésében. Erdélyben és általában az ország keleti részein számosan lesznek azon szülők, a kik inkább lemondanak gyermekeik tudományos kiképzéséről, hogysém általuk a szombati nyugalmat rendszeresen megsértessék. Ha a rendelet hatályban marad, talán már a legközelebbi tanévben észrevehető lesz a középiskolákba belépő zsidó tanulók számának csökkenése. A kár nemcsak felekezetünket, de általában az ország közműveltségét is fogja érni. Talán nem fog tetszeni némelyeknek a tény kiemelése, hogy a zsidókat történeti okok teszik hajlandókká a szellemi munkára. Atyáinkat a tradíció tudományával való foglalkozás, melyet vallásos kötelességnek tekintettek, nem csekély szellemi erő kifejtésére és a tudománynak, a megismerésnek becsülésére tanította. Tudományokkal foglalkozó ősöknek ivadécai szintén hajlandók szellemi munkára. Innen van a zsidók »tódulása« a tudományos pályákra, mely bizonyára nem vált a hazai tudománynak kárára. Az erők, miket azelőtt a vallásos tudományok foglalkoztattak, most másfelé fordultak, habár nem nagy rokonérzéssel fogadták azokat. Most ugyan a hazánknak, a tudománynak, a művelődésnek csak üdvére lehet egy a nemzettesttel összeforrott, csak vallásos gondolkodása által külön választott, minden külön politikai aspirációk nélkül való nép legjobb erőinek fölvétele és fölhasználása; de azért a min. rendelet említett következménye némely körökben mégis öröndetes eredményként fog üdvözlötni. Pedig ama körökben tudni kellene, hogy a tudomány fölvirágzása, melyet annyira óhajtunk, nem várható ott, a hol annak mivélését mindenféle eszközökkel csak bizonyos társadalmi körre akarják szorítani; tudni kellene, hogy erkölcsileg

igazolhatatlan az egyén szabad fejlődését megakadályozni, mennyivel inkább, ha egy fél milliónyi felekezetnek foglalkozását előírni akarjuk, tudni kellene, hogy modern kulturállam nem közös származásu, hanem helyi közösségen alapszik, s hogy az minden egyének egyenlő jogokat biztosít. Ha vannak társadalmunkban sokan, a kik tudva cselekszik a rosszat, a kik rossz szemmel nézik a zsidóknak a tudomány terén szerzett érdemeit, úgy vallják be legalább önmaguk előtt, hogy még a középkorban élnek, a középkorban, a maga korlátoltságával és türelmetlenségével, Michelet szavaival élve »a világ és ember föfedezése« előtt, de ne mondják, hogy a tudománynak s századunk legnagyobb, legnemesebb eszméinek ügyét komolyan veszik.

*Közégeinknek és rabbijainknak pedig, ha hallgattak is eddig, midőn mindenfelől fölhangzottak a káromlások — nehéz is volna mindeuré megfelelni oly időkben, midőn minden suhanéz egész felekezet nevét bárhol büntetlenül gyalázhathatja, — ha hallgattak és hallgatnak ma is, midőn műveletlen s vallásukat rosszul ismerő elemek visszavonása miatt, a vallászabadság örve alatt egységesítésünk meg van akadályozva s minden eshetőségnek ki vagyunk téve, ha hallgatva türtek néha még politikai intézményektől kiindult sérelmeket is, ugyanezen esetben *öntudatra kell ébredniök, sürgetniök a rendelet visszavonását*, mely elvileg szomorú jele az időknek, mert élő vallásos intézmény ellen irányul. Theologusok eltérő nézetten lehetnek annak értékéről, de semmiesetre sem szabad kívülállók ítéletének, döntésének tárgyát, a hagyományhoz ragaszkodó hitsorsosaink művelődésében akadályt képeznie. *Ha nem tudunk ennek érvényt szerezni, úgy mindig el kell készülnünk a vallásos életünkbe való beavatkozásra.**

Budapest.

M. C. S.

Tekintetes szerkesztőség! A M.-Zs. Szemlében közzétett főtiszt. Hochmuth és főtiszt. Büchler rabbi urak nézetei — a középiskolába járó izr. tanulóknak a szombati írástól való felmentését illetőleg — azt hiszem, nem tulzok, ha állítom, hogy élénk visszhangot keltettek minden igazhívő zsidó kebelében és tette készíté a rabbikat, mint vallásunk hivatott vezetőit, kik közül erősen hiszem, alig volna egy is, ki készséggel ne csatlakoznék oly indítványhoz, mely e kemény és vallásunkat szíven talált rendelet visszavonását célozza.

Saját tehetetlenségem érzetében tudom, hogy egyesek ily fontos és komoly ügyben nem tehetnek semmit, egyetemes működés vezethet egyedül sikerhez. E czélból szerény nézetem szerint a tek. szerkesztőség felhívást intézne a M.-Zs. Szemle hasábjain a rabbikhoz és a zsidóság kiválójaibbhoz, kik befolyásos állásuknál fogva használhatnak ügyünknek és aláírásaikkal csatlakoznának azon kérelemhez, mely e rendelet visszavonását kérélné.

A tek. szerkesztőség küldöttséget választ, ki az illetékes helyeken tolmácsa lesz a közérületnek, ha azonban az összeség jelenléte szükségeltetik, remélem, nem zárja ki magát senki ily égető kérdés és fontos lépésnél.

Zenta.

KLEIN SALAMON.

Közöljük Klein rabbi ur levelét, mint újabb bizonyítékát azon fölfogásnak, mely hazánknak erre legilletékesebb köreiben a hivatolt miniszteri rendeletet illetőleg általános. M. C. S. cikke folyóiratunk e számában is komoly tiltakozás felekezetünk vallásos életébe való beavatkozás ellen. Klein Salamon rabbi ur javaslatát azonban, több okból, nem tartjuk kivihetőnek. A vallásunkat ily közletről érdeklő ügyben való együttes eljárás megállapítására Magyarország rabbijai bizonyára megfelelőbb formát fognak találni, mint — hogy ugy mondjuk — egy folyóirat utján való nyilvános toborzást.

Kántoriskola és hivatalnoki nyugdíjintézet.

— Fölvilágosításúl. —

A M.-Zs. Szemle mult számában Weizsmann úr Gyöngyös-ről »A hitközségek és a tisztviselők« című cikkét közölte. A mennyiben cikkirő a tisztviselők és a hitközségek között fönnálló viszonyt általánosságban fejtegeti, nem lehet ellenvetésünk. Sőt egészen véve, néhány kivétellel, alá is írnök a megrovást, a melylyel a zsidó kántorokat illeti. A két pozitív indítványt azonban, melyeket Weizsmann úr tesz, alulírott, mint a »magyar izr. hitközségi hivatalnokok országos egyesületének« elnöke, nem hagyhatja pótló megjegyzés nélkül. Az első indítvány kántoriskola létesítéséről szól. Ily iskola azonban már létezik. Részemről már 1868-ban, a magyar izr. kongresszus alkalmával, dolgoztam ki e tárgyra vonatkozó emlékiratot, mely akkoriban teljes

méltánylásban részesült is. De már ezelőtt is foglalkoztam a kántorok képzésével. Mióta végre az országos rabbiképző-intézetben adom elő az éneket, ezzel kapcsolatban rendszeren kántorokat is tanítok. Így példának okáért a jelenleg Stuttgartban, Grác- és Troppauban, sőt két Amerikában működő kántor is az én vezetésem mellett nyerték kiképeztetésüket. E külföldi községek némelyike köszönőlevelet is intézett az izr. országos irodához, megdicsérvén az új intézményt.

De mi hasznunk benne? Hisz a magyar hitközségek nem fogadnak föl művelt kántort, előnyben részesítik a lengyel, orosz és román zsidókat, mint azt Weizsmann úr helyesen jegyzi meg. Következménye ez eljárásnak azon szomorú tény, hogy magyar fiaink többé nem akarnak a kántori pályára lépni. Ha ebből kifolyólag Magyarországon annyi a kántor-proletár, mint másutt sehol, annak oka csupán csak a községek. A községek kebelében azon előítélet uralkodik, hogy a lengyelek és oroszok jobb kántorok. Tény az, hogy utóbbiak, ha Magyarországra jönnek, még csak itt tanulnak. Ezenkívül meguehezítik ez idegenek a nemzeti kultúrát. A zsinagógában már régen honos lenne a magyar nyelv, ha nem volna köztünk annyi műveletlen orosz, kik, mint az isteni tisztelet vezetői, szerepelnek.

Weizsmann úr második indítványa oda irányul, hogy az izr. hitközségi hivatalnokok nyugdíjintézetet létesítsenek. Ily intézetünk is van már. Én t. i. már négy évvel ezelőtt alapítottam az izr. hitközségi hivatalnokok egyesületét, melyet a kormány szentesített is. Az egylet már 223 rendes, 42 pártoló és 6 alapító tagot számlál. A tagok között vannak rabbik, rabbi-helyettesek, kántorok, titkárok, metszők stb. Az utolsó közgyűlés kimutatása szerint ez új egylet már 5300 frt vagyonnal is rendelkezik. Természetes, hogy még nyugdíjat nem adhatunk, ehhez legalább egy millió alap kívántatnék, de segíyezni már most is segíyezük tagjainkat. Eddigél elhalt tagok nyolcz özvegyének adtunk már kétszáz forintnyi segélyt. Beteg és szolgálatképtelen tagokat szintén már gyakrabban segíyezünk. Ha a haza minden községe és hivatalnoka az egyesületbe lépne, elérnök már 10 év multán azon czélt, mely Weizsmann úr előtt lebeg, és melyet én is szem előtt tartottam az egyesület alapítása alkalmával. Fizetnek ugyan községek is évi járulékot, de ezt csak kevesen teszik. A tárgy sokkal fontosabb, mintsem hogy ezt egy kis cikkben kimeríthetnök, a

miért is alapszabályainknak csak két paragrafusát akarjuk ide iktatni:

Az egyesület célja:

A tagok erkölcsi és anyagi támogatása.

1. Az erkölcsi támogatás áll:

a) a hivatali állás méltóságának emelésében, a mennyiben az egyesület mindenképen törekedni fog a hitközségi hivatalnokok érdekeit minden irányban előmozdítani és jogaikat megővni.

A jogok és köteleességek részletes felsorolása után így végződik a paragrafus:

f) ha a gyűjtendő alap és az évi jövedelem idővel kedvező gyarapodást fognak mutatni, akkor a c) és d) alatti esetekben (szolgálatképtelenség és haláleset) az egyesület segélyezés helyett aránylagos nyugdíjat is adhat, a mely esetben azonban az egyesület köteles lesz egy nyugdíj-szabályzatot, a jóváhagyási záradékkal leendő ellátás végett, a m. kir. belügyminiszteriumhoz bemutatni.

Ezzel csak annyit akartunk Weizmann úr tudtára adni, hogy az indítványában foglalt dolgok már valóságban léteznek.

Budapest.

FRIEDMANN MÓR.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tekintetes szerkeztőség! ¹⁾ Meg levén győződve, hogy a M.-Zs. Szemle szívesen nyújt felvilágosítást minden az anyakönyvvezetést érintő kérdésben, bátorkodom a tek. szerkeztőséget felkérni, hogy az alább következő soroknak a M.-Zs. Szemlében egy szerény kis helyet szorítani s az azokban érintett kérdésre nézve felvilágosítást adni méltóztatnék.

Főt. Büchler P. kartárs úr ezen folyóirat márcziusi füzetében felhívja az anyakönyvvezetők figyelmét ama sajnos körülményre, hogy sok hitsorsos már héber nevét nem is ismeri, s ennél fogva javasolja, hogy az anyakönyvvezetők minden ujjonszülött magyar neve mellé, héber nevét is bevezessék; sőt mi több, kívánatosnak találja, hogy a törvénytelen szülötteknél ama körülmény is, hogy törvénytelenül születettnek, világosan kitétéssék.

¹⁾ A múlt számból térszűke miatt kiszorult. — Szerk.

Noha én is osztom a tiszt. kartárs úr ama nézetét, hogy az anyakönyvelés nem csak állami, hanem egyszersmind vallásfelekezeti intézmény is: mégis kételkedni bátorkodom, hogy ez idő szerint kivihető lesz-e a tiszt. kartárs úr javaslata. Én részemről szolgálhatok egy faktum elbeszélésével, mely épen az ellenkezőt bizonyítja.

Egynehány hónapja, hogy az enyingi járás tek. szolgabírája hivatalosan megvizsgálta a vezetésem alatt levő anyakönyveket s midőn észrevév, hogy én a magyar név mellé a héber nevet is, s a polgári számitáson kívül a születési hó s napot héberül is bevezettem — ezt kifogásolta. Hiába volt az én ellenvetésem, miszerint ezen adatok vallásfelekezeti szempontból szükségesek, a tek. szolgabíró úr — hivatkozván a rendelet 11. §-ára, mely szerint az anyakönyvek az állam hivatalos nyelvén, vagy az illető község jegyzőkönyvi nyelvén vezetendők, az ő nézeténél maradt, hogy az említett héber megjegyzések nem az anyakönyvbe valók.

Ennek után bátor vagyok a tek. szerkeztőséghez ama szerény kéréssel járulni, miszerint méltóztatnék arra nézve felvilágosítást adni, vagy illetékes helyről határozott választ kieszközölni ezen kérdésre: vajjon meg van-e engedve a zsidó anyakönyvvezetőknek a héber nevet, születés v. halálozás évszámát, havát s napját, s egyéb jegyzeteket, melyek vallásfelekezeti szempontból szükségeseknek látszanak, az anyakönyvekbe bevezetni? Kiváló tisztelettel maradtam stb.

Szilas-Balhas.

KLEIN ALBERT
ker. rabbi.

*

A Klein Albert rabbi ur által felvetett kérdésre részben megadtuk már a választ folyóiratunk f. évi április havi füzetének 276. lapján 4. pont alatt, melynek utolsó három sora azonban néhány szó kimaradása folytán érthetlenné vált, miért is azokat a kimaradt szavakkal kiegészítve itt ismételjük: »az anyakönyvi rovatban a két név (t. i. a polgári s egyházi név, de mindakettő latin betűkkel írva) egymás mellett elfér, és az illető egyén a polgári életben azoknak bármelyikét vagy mindkettőt tetszés szerint fogja használhatni, de mindenesetre tudni fogja azt is, hogy melyik az egyházi neve.«

A mi a napoknak zsidó naptár szerint anyakönyvbe való iktatását illeti, ezt vitális felekezeti érdeknek nem tartjuk ugyan, mert e bejegyzés nélkül is könnyen kideríthető, hogy a polgári időszámítás szerinti bármely napnak a zsidó naptár szerint melyik nap felel meg, mindazáltal nem kifogásolható, mert a fennálló szabályokkal ellentétben nincsen, hogy az anyakönyvbe az időmeghatározások a zsidó naptárnak megfelelőleg is beiktattassanak. Ugy tudjuk, hogy a görögkeleti vallásnak anyakönyvi bejegyzéseinél a görög-orsz naptár szintén nem marad figyelmen kívül, és hogy ez ellen eddig senki fel nem szólalt. Szintugy nem kifogásolhatja senki, ha a zsidó anyakönyvvezető p. folyó évi junius 1-je alá, ijár hó 27-ik napját is iktatja. — A hatóság csupán azt követelheti, hogy ezen bejegyzések *ne zsidó, hanem általa olvasható betűkkel* történjenek — ehhez pedig határozott joga van.

*

A M.-Zs.-Sz. áprilisi számának 275. lapján közölve volt a kultuszminister azon rendelete, melylyel a szegedi hitközség kérvénye a »vallástanító« ügyében el lett intézve. A miniszter rendeletében arra hivatkozik, hogy a közigazgatási bizottságok »az eddigi alakulásoknál egyöntetűen és helyesen interpretálták a szabályrendelet ide vonatkozó részét« — azaz, hogy csak rabbikat és rabbi funkciókat végző rabbihelyetteseket értettek s csak ilyeneket vettek mint anyakönyvvezetőket tudomásul. Hogy ennek ily döntő helyről való kimondása mily szükséges volt, bizonyítja a következő idézet Krassó-Szörénymegye közigazgatási bizottságának 1886. márcz. 6-dikán tartott ülésének jegyzőkönyvéből: »A *karansebesi* izr. anyakönyvi kerületben kijelölt anyakönyvvezető Szörényi Benő hitközségi jegyző és ottani polgári iskola tanítója és az izr. ifjuság vallástanítója... minősítése ellen... kifogás nem emelhető, amint nem emelhető az a *facseti* anyakönyvi kerületben kijelölt Löwy Izidor izr. vallástanító s eddigi anyakönyvvezető ellen sem... valamint a *bálinzi* kijelölés ellen sem, amely kerületben Bernstein Mór hitközségi jegyző jelöltetett ki anyakönyvvezetőül, ki a budapesti Röser-féle felsőbb kereskedelmi tanodát végezte...«

Ezen drasztikus példa után alig fogja valaki állíthatni, hogy a szegedi kérvény, mely a minisztert a hivatkozott rendelet kiadására indította, felesleges volt.

A miniszter ur kijelentése után egészen nyugódtak lehetünk ugyan Krassó-Szörénymegye fölfogásának felső helyen való megítélése iránt. Csak azt óhajtjuk, hogy az anyakönyvvezető ideiglenessége ne tartson tovább, mint az anyakönyvi rendelet 8. §. megengedi.

Szeged.

LÖW IMMÁNUEL.

*

Főt. dr. Löw I. e fölszólalásának nemcsak a közlött tények érdekessége, hanem a miatt is készséggel adtunk helyet, mert alkalmat nyujtanak annak kijelentésére, hogy eddigelé — mint a tudomásul vett anyakönyvi kerületek általunk közölt jegyzékéből világosan kitűnik — egyetlen oly anyakönyvvezetőt sem ismert el a miniszter ur véglegesnek, a ki a szükséges képesítést ki nem mutathatta. A szegediek kérvényére kiadott miniszteri rendelet pedig a mellett tanuskodik, hogy ez az eljárás ezentul sem fog kivételt konstatálni.

*

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalkulását a vallás és közoktatási m. kir. miniszterium tudomásul vette.

(Folytatás.)

121. *Zala-Szt.-Gróf.* (Zala m.) Elnök: Steiner Ádám, Ideiglenes anyakönyvvezető: Berkovits Albert tanító.

122. *Zala-Egerszeg.* (Zala m.) Elnök: Fischer László. Anyakönyvvezető: Engelsmann Izrael rabbi.

123. *Alsó-Lendva.* (Zala m.) Elnök: Pollák Lázár. Anyakönyvvezető: Schacherlsz Mózes rabbi.

124. *Csáktornya.* (Zala m.) Elnök: Löbl Mór. Anyakönyvvezető: Schwarcz Jakab rabbi.

125. *Nagyvárad.* (Bihar m.) I. Elnök: Ullmann Izidor. Anyakönyvvezető: Fuchs Mór rabbi. — II. A nagyvárad kongresszusi hitközség ideiglenes anyakönyvvezetője: Váradi Mór.

126. *Csenger.* (Szatmár m.) Elnök: Groszmann Fülöp. Anyakönyvvezető: Jungreisz Ábrahám rabbi.

127. *Békés*. (Békés m.) Elnök: Beck József. Anyakönyvvezető: Schäfer Lipót rabbihelyettes.
128. *Sopron* sz. kir. város. I. A status quo ante alapon álló hitközség anyakönyvvezetője: Eliás Miksa rabbi. — II. Az orthodox hitközség anyakönyvvezetője: Grünwald Manó rabbi.
129. *Boldogasszony*. (Moson m.) Elnök: Schey Ignác. Anyakönyvvezető: Pscherhofer Mór rabbi.
130. *Rajka*. (Moson m.) Elnök: Kurz Lipót. Ideiglenes anyakönyvvezető: Grünbaum Mór vallástanító.
131. *Gyoma*. (Békés m.) Elnök: Hartenstein Vilmos. Ideiglenes anyakönyvvezető: Lichter Vilmos tanító.
132. *Új-Szent-Anna*. (Arad m.) Elnök: Werner Adolf. Anyakönyvvezető: Löwenstein Mór rabbihelyettes.
133. *Gyalú*. (Kolozs m.) Elnök: Rosenberger Bernát. Anyakönyvvezető: Krausz Albert rabbihelyettes.
134. *Szamosujvár*. (Szolnok-Doboka m.) Elnök: Koppél Noé. Anyakönyvvezető: Kohn József rabbihelyettes.
135. *Mosony*. (Moson m.) Elnök: Stadler Manó. Ideiglenes anyakönyvvezető: Roth Ede vallástanító.
136. *Nagy-Somkut*. (Szatmár m.) Elnök: Hirsch Náthán. Anyakönyvvezető: Keller Izsák rabbi.
137. *Újvidék*. (Bács m.) Elnök: Preszburger Gábor. Anyakönyvvezető: Dr. Süsz Ignác rabbi.
138. *Szeged*. (Csongrád m.) Elnök: Dr. várhelyi Rósa Izsó. Anyakönyvvezető: Dr. Löw Immanuel rabbi.
139. *Balaton-Füred*. (Zala m.) Elnök: Oblatt Sámuel. Anyakönyvvezető: Pollák Ábrahám rabbi.
140. *Kapocs*. (Zala m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Simon Adolf.
141. *Kővágó-Örs*. (Zala m.) Elnök: Stern Jónás. Ideiglenes anyakönyvvezető: Stern József rabbihelyettes.
142. *Topolcsa*. (Zala m.) Elnök: Lessner Sámuel. Ideiglenes anyakönyvvezető: Feleki Alajos jegyző.
143. *Sütemeg*. (Zala m.) Elnök: Scheiber Sándor. Anyakönyvvezető: Kronberger Jakab rabbihelyettes.
144. *Privigye*. (Nyitra m.) Elnök: Rosenthal Zsigmond. Anyakönyvvezető: Abeles Lipót rabbi.
145. *Szakolcsa*. (Nyitra m.) Elnök: Spitzer József. Ideiglenes anyakönyvvezető: Weisz Samu vallástanító.

146. *Nagy-Surány*. (Nyitra m.) Elnök: Braun Rezső. Anyakönyvvezető: Plaut Filipp rabbi.
147. *Vágujhely*. (Nyitra m.) Elnök: Herzfeld Mór. Anyakönyvvezető: Weisse József rabbi.
148. *Szent-János*. (Pozsony m.) Elnök: Opler Ede. Anyakönyvvezető: Reiniger Jakab rabbi.
149. *Malacska*. (Pozsony m.) Elnök: Wertheimer Ármín. Anyakönyvvezető: Dr. Pisko Henrik rabbi.
150. *Csongrád*. (Csongrád m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Weisz Tivadar.
151. *Kemecse*. (Szaboles m.) Elnök: Weisz Ignác. Anyakönyvvezető: Glück Emánuel rabbi.
152. *Kis-Várda*. (Szaboles m.) Elnök: Reismann Ármín. Ideiglenes anyakönyvvezető: Schreiber Naftáli rabbihelyettes.
153. *Mada*. (Szaboles m.) Elnök: Fried Aurél. Ideiglenes anyakönyvvezető: Kain Sámuel.
154. *Ngörbátor*. (Szaboles m.) Elnök: Weisz Mór. Ideiglenes anyakönyvvezető: Fried Ábrahám vallástanító.
155. *Makó*. (Csanád m.) Elnök: Dr. Dózsa Sámuel. Anyakönyvvezető: Fischer Antal Enoch rabbi.
156. *Brezsóbánya*. (Zólyom m.) Elnök: Telek Ármín. Ideiglenes anyakönyvvezető: Fischer Náthán tanító.
157. *Besztercebánya*. (Zólyom m.) Elnök: Hertzka Mór. Ideiglenes anyakönyvvezető: Fleischnér Lipót.
158. *Gyömrő*. (Győr m.) Elnök: Steiner Lázár. Anyakönyvvezető: Pollák Simon rabbi.
159. *Téth-Szent-Kut*. (Győr m.) Elnök: Gessesner Lipót. Anyakönyvvezető: Fischer Jakab rabbi.
160. *Jánosdúza*. (Vas m.) Elnök: Stern Lipót. Anyakönyvvezető: Reichenfeld Márk rabbi.
161. *Hógyész*. (Tolna m.) Elnök: Engelmann Ármín. Anyakönyvvezető: Goitein E. M. rabbi.
162. *Fehérgyarmat*. (Szatmár m.) Elnök: Bécsi Sámuel. Anyakönyvvezető: Jungreis Sámuel rabbi.
163. *Bethlen*. (Szolnok-Doboka m.) Elnök: Deutsch Bernát. Anyakönyvvezető: Lichtenstein Júda rabbi.
164. *Avas-Felsőfalu*. (Szatmár m.) Elnök: Vátfalvi Jónás. Anyakönyvvezető: Weinberger Pinkász rabbi.

165. *Szinér-Váralja*. (Szatmár m.) Elnök: Stern Sámuel. Anyakönyvvezető: Schönfeld Zsigmond rabbihelyettes.
166. *Buttyán*. (Arad m.) Elnök: Bienenstock Márk. Anyakönyvvezető: Deutsch Lázár rabbihelyettes.
167. *Nagy-Bocskó*. (Máramaros m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Rosenberg Éber.
168. *Deés*. (Szolnok-Doboka m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Hartmann Ferencz.
169. *Szeghalom*. (Béks m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Edelstein Ignác.
170. *Balassa-Gyarmat*. (Nógrád m.) Elnök: Weisz Salamon. Anyakönyvvezető: Deutsch József rabbi.
171. *Simánd*. (Arad m.) Elnök: Blau Zsigmond. Anyakönyvvezető: Fischer Mihály rabbi.
172. *Temesvár*. (Temes m.) Elnök: buziási Eisenstädter Ignác. Anyakönyvvezető: Dr. Löwy Mór rabbi.
173. *Görbő-Pincehely*. (Tolna m.) Elnök: Grosz Dávid. Ideiglenes anyakönyvvezető: Katz Salamon rabbihelyettes.
174. *Simontornya*. (Tolna m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Sterk Ignác.
175. *Losonc*. (Nógrád m.) Elnök: Dr. Schmeller László. Ideiglenes anyakönyvvezető: Rosenthal Tobiás vallástanító.
176. *Nagy-Becskerek*. (Torontál m.) Elnök: Schwarcz Mihály. Anyakönyvvezető: Dr. Klein Mór rabbi.
177. *Sajó-Kazincz*. (Borsod m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Schweitzer Márton.
178. *Sajó-Szt.-Péter*. (Borsod m.) Elnök: Brodi Miksa. Ideiglenes anyakönyvvezető: Glück Izsák rabbi.
179. *Pécska*. (Arad m.) Elnök: Schleisner Fülöp. Ideiglenes anyakönyvvezető: Kohn Simon jegyző.
180. *Török-Kanizsa*. (Torontál m.) Elnök: Frank Vilmos. Ideiglenes anyakönyvvezető: Ungár Lázár jegyző.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A pesti izr. nőegylet.

1866—1885.

Irta *Friedmann Gábor*, a pesti izr. nőegylet titkára. Budapest Hungaria könyvnyomda nyomása, 1885.

A pesti izr. nőegylet az összes hazai zsidó jótékonyezélni egyletek között kétségtelenül az első helyet foglalja el. A zsidóságnak amugy is egyik főjellemvonása a jótékonyági szellem, a mit még elleneink is bevallanak; de ha volna is, ki ezt tagadná, egy pillantás ama füzetbe, melyet a pesti izr. nőegylet titkára a mult évi országos kiállítás alkalmából kiadott, meggyőznie mindenkit amaz állítás helyességéről. Mert a pesti izr. nőegylet valóban bámulatos eredményeket mutat fel. Szerző diéséretreméltó hasznos munkát végzett, midőn előadván előbb az egylet tanulságos történetét, számos statisztikai táblában kimutatja annak nagyszabású működését. Hadd tudja meg a nagy világ, mily alkotásokra képes a zsidó nő a családi élet szűk keretén kívül a jótékonyág határtalan mezején.

Az egylet jelenlegi felvirágzása annál feltűnőbb, minél figyelmebben tekintjük a körülményeket, melyek között keletkezett. E körülmények vajmi mostohák valának. Az emancipáció törvényhozásilag még nem volt kimondva; nemes törekvéseket főleg pedig a szabadság érzete mozdít elő. A magyar zsidóságnak akkoriban semmiféle szervezete nem volt, melyből a kezdeményezés eszméje kiindulhatott volna. És így annál esodálandóbb az a szilárd akarat, az a tette kész buzgalom, melylyel egy gyöngé nő a kezdeményezés nehéz munkáját magára vállalta. E nő *Bischitz Dávidné* vala, az egylet jelenlegi elnöke.

Bischitz Dávidné megtudta nyerni a pesti hitközség akkori vezér-férfiait, köztük *Meisel* főrabbit, az ügynek, és ezeknek befolyásával csakhamar sikerült az egyletet életbe hívni. Már az 1867. évi márczius 20-án,

körülbelül egy évi előmunkálat után, mialatt a tagok száma 735-re szaporodott, meg lehetett tartani az első rendes közgyűlést, mely elnöknek *Gottesmann Múclósnét*, alelnöknek *Bischitz Dávidnét* választotta meg. Már előbb ajánlott volt fel *Pollák-Herz Borbála* egy nevezetes összeget egy leányárvaház alapítására; ennek létesítésére irányította immár a választmány főfigyelmét. Több rendbeli akadály leküzdése után 1867. évi okt. 6-án felavattatt a 12 árvalány számára teljesen berendezett intézet, mely 1869-ben már 20 árvának adott biztos menedéket. Az egylet mindinkább részesülvén a közönség pártfogásában, más irányban is kiterjesztette működését. Az árvalányok számára *képzésügyi alapot* létesített, majd pedig *táplálékot* nyitott, mely évenként ezer meg ezer embernek nyújt a legolcsóbb áron izletes, tápláló eledelt. Az árvalház csakhamar átalakított és 1870. okt. 26-án kellő ünnepiességgel megnyitott. Ugyanezen intézet nemsokára ama kitüntetésben részesült, hogy Erzsébet királyné látogatásával megtisztelte.

Az egylet ekközben mind nagyobb felvirágzásnak indult. Tekintélye is folyton növekedett; midőn a fővárosi népkonyhák felállítására szóba került, irányadónak az egyleté vétetett. Az 1878-iki párisi kiállításon az egylet díszoklevelet nyert. Ez alkalommal *Hirsch* báró 10,000 frtot ajánlkozott az egyletnek és azonkívül egy 67,090 frtos alapítványt tett az árvalházba felveendő 10 leány számára. Az árvalház ekkor ismét megnagyobbított, és ezen alakjában 1880. decz. 19-én nyitattott meg. A nemeskeblű báró még több ízben támogatta az egyletet nevezetes adományokkal, többek között a népkonyhát is, mely legközelebb fog áthelyeztetni az újonnan emelt díszes épületbe.

Az egylet az évek folyamában rendkívüli tevékenységet fejtett ki. Már az 1866-iki háboruban megsebesült katonák egy részét ápolta tőle telhetőleg; azóta minden alkalommal, a hol jótékony közreműködésére szükség volt, a legnagyobb áldozatkézséggel sietett a szerencsétleneken segíteni. Az 1876-iki budapesti és az 1879-iki szegedi árvíz alkalmával megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a pusztító elemtől sújtott szegénysorsu lakoságnak; az 1878-iki orosz-török háború és Bosznia megszállása alkalmával, valamint az orosz zsidók kiűzésekor mindent megtett, hogy a boldogtalanok sorsán enyhítsen.

Buzgó törekvésének fényes eredményeit a pesti izr. nőegylet főleg kitünő szervezetének köszönheti. A 38 tagból álló választmány élén áll egy elnök (jelenleg *Bischitz Dávidné*) és egy alelnök (jelenleg *Herzl D. Antalné*); maga a választmány négy osztályra oszlik: pénztári (5 taggal), árvaházi (12 taggal), tápintézeti (4 taggal) és segélyezési osztályra (17

taggal). Az igazgatás 4 részből áll és pedig: segélyezési, árvaházi, árvamenhelyi és tápintézeti osztályból.

A segélyezési osztály feladata alkalmilag folyamodóknak segélyt nyújtani, továbbá egyeseknek havonként rendszeren és negyedévenként lakbérjárulékra kisebb-nagyobb összegeket engedélyezni; azonkívül gyermekágyasoknak, bábáknak vizsgálatdíjra, kiházasításokra, végre árváknak a szükséges költségeket adományozni. Ezen osztály rendkívüli fejlődését mutatják a következő adatok. Az osztály *alapja* 1884—85-ben (az igazgatási év ápr. 1-től márcz. 31-ig terjed) volt 43,882 frt 41 kr.; az eddig belépett *alapítók* (kik legalább 100 frtot ajánlanak föl) száma 274, az *alapítói járulékok* összege 38,900 frt, (1884—85-ben 12 alapító 1200 frttal). Az alapítók között vannak: *Fuchs Johanna* 3500 frttal, *Landau L. R.*-né 1000 frttal, *Deutsch Ignáz* 1000 frttal, *Hoffmann Frigyes* 900 frttal, hatvani *Deutsch Bernátné* 500 frttal, tornyai *Schossberger S. F.* és *Regina* 500 frttal, *Elwensfeld Benő* és *Fanny* 500 frttal, *Biedermann Leon-tin* (Páris) 500 frttal, *Altmann Emma* 400 frttal. A *tagsági évi járulékok* összege 111,706 forint 48 kr., 1884—85-ben 900 tag után 5623 forint. Ezen osztály eddigi összes *bevételei* 194,701 forint 56 krajczár. Legtöbb 1884—85-ben: 15,451 frt 35 kr. *Kiadásai* pedig kitesznek 202,437 frt 23 krt, legtöbbet 1884—85-ben: 18,440 frt 37 krt. A kezelési hiány ezen osztály igazgatásában másnemű jövedelmekből fedeztetik.

Az *árvaházi osztály alapja* 1884—85-ben 218,121 frt 7 krt tett ki. Az *alapítványozók* (a kik legalább 3000 frtot ajánlanak föl) száma 15, 116,000 frt alapítványozási összeggel. Az *alapítványozók* között vannak: *Hirsch* báró 67,000 forinttal, *Pollák-Herz Borbála* 10,000 frttal; azonkívül maga az egylet 6 alapítványt létesített. Az *alapítók* (kik legalább 1000 frtot ajánlanak föl) száma 29, 30,000 frt alapítási összeggel (1884—85-ben 4 alapító 4000 frttal), egyebek között tornyai *Schossberger S. F.* és *Regina* 2000 forinttal. A tagok *évi járulékaiknak* összege 52,189 frt, 1884—85-ben 499 tag után 3034 frt. Az *árvaház-igazgatás* eddigi összes *bevételei* 193,103 frt 19 krt tesznek ki, legtöbbet 1881—82-ben: 15,584 frt 12 krt, 1884—85-ben 16,167 frt 15 krt.

Az egylet által fenntartott árvaház mintaszerűnek mondható. A növendékeket illetőleg a következő adatokat találjuk. *Belépett* összesen 109 (1884—85-ben 5) növendék; *kilépett* összesen 59 (1884—85-ben 3) növendék; eltartott 1884—85-ben 50 növendék. A kilépettek egyrésze férjhezment, másrésze rokonánál van, némelyek egyes emberbarátok által adoptáltattak, ismét mások mint tanítónők, szabónők, varrónők, eselédék vannak alkalmazva. Az *árvák eltartási és nevelési költségei* eddigelé 155,168

forint 68 krt, 1884—85-ben 11,772 frt 40 krt tettek ki; jut tehát mint *átlagos költség egy árvára* 270 frt 54 kr, 1884—85-ben csak 235 forint 45 kr. E tételnél meg kell állapodnunk. Egy árva eltartási és nevelési költsége 270 frt, de még 235 frt is sok. Amde előfordult, mint például 1853—74-ben, hogy egy gyermekre jutott átlagos költségkép 368 forint 29 kr. Ez mindenesetre aránytalanul nagy összeg. Ha keressük, hogy mi okozza e nagy költséget, ugy azt találjuk, hogy a *külön iskoláztatás* az, mely a kiadások legnagyobb részét igénybe veszi. Az egyeslet ugyanis egy 6 osztályból álló elemi iskolát tart fenn árvái számára, már pedig a tanítók fizetése, valamint a tanszerek beszerzése és az iskolai berendezés nagy költséget okoznak. Azért jól tenné a pesti izr. nőegylet, ha árváit a városi vagy felekezeti iskolákba járatná; ilykép évenként tetemes összeget takaríthatna meg. Ez összegben még több árvát vehetne föl intézetébe, mely amugy is 60 gyermekre van berendezve. A gyermekeknek ebből az a hasznok támadna, hogy kilépvén az intézetből, jobban ismernek a külvilág viszonyait, melytől az intézetben természetesen egészen el vannak zárva.

Az egyesletnek van *árvamenhelye* is, mely 1875-ben alapított. Ide csak félig elárvult gyermekek vétetnek fel, a kik az iskolalátogatás befejezte után tehetségöknek megfelelő valamely kereseti ágra képeztetnek ki, hogy rokonaiknak keresetökben segítségükre lehessenek. Az árvamenhelybe *belépett* összesen 45 (1884—85-ben 3), *kilépett* 27 (1884—85-ben 3), 1884—85-ben volt 18 növendék. Az árvamenhely *összes költségei* 26,911 frt 48 krt, 1884—85-ben 2689 frt 95 krt tettek ki; *átlagos költség egy gyermekre* 206 frt 68 kr, 1884—85-ben csak 199 frt 44 kr. — Az egyeslet *künnalok árcairól* is gondoskodik; eddigelő ilyenekre *kiadott* 19,176 frt 44 krt, 1884—85-ben 20 árva után 1704 frt 80 krt. *Összes költség* az egyeslet által eddigelő fentartott valamennyi árvákra 201,256 forint 60 kr, 1884—85-ben 88 árva után 16,167 frt 15 kr.

Az egyeslet *tápitészeti osztályának alapja* 1884—85-ben 18,572 frt 94 krt tett ki. *500 frtos alapítványozók száma* 9, összesen 7500 frttal; köztük *Hirsch br.* 3000 frttal, *Landau L. R.-né* 1000 frttal. *100 frtos alapítványozók száma* 82, összesen 8200 frttal. A tagok *évi járulékaiknak* összege 6612 frt 1884—85-ben 87 tag után 530 frt. A tápitészeti igazgatás *összes bevételei* 111,799 frt 43 krt, 1884—85-ben 9001 frt 25 krt tettek ki. *Kiadásainak összege* 119,707 frt 25 krt, 1884—85-ben 9728 forint 7 kr.

A tápitészeti rendkívüli működését mutatja a kiszolgáltatót ételadagok nagy száma. Eladatott 10 krjával 754,703 adag, 1884—85-ben 55,282 adag. Ingyen kiszolgáltatót az egyeslet 112,434, 1884—85-ben

11,491 adagot. A rabbiképző-intézet tanulóinak, akik 1879. óta érkeznek a tápitészethez egy külön termében, melyért a rabbiképző házibért fizet, összesen 41,336 adag, 1884—85-ben 10,996 adag szolgáltatott ki. Megjegyzendő, hogy a rabbiképző méltóságával épen nem egyezik meg, hogy tanulói a tápitészethez járnak el étkezni; nagyon itt volna az ideje, hogy a rabbiképző segélyegylete mindenek fölött oza a nagy bajon segítene; ha egyebet nem tehet, hasson legalább oda, hogy a tanulók valamely más alkalmasabb helyen étkezzenek. — Maga a tápitészeti áldásos intézmény a fővárosi lakosság szegényebb rétegei számára. Eddigelő összesen 908,473 egyén, 1884—85-ben 77,473 egyén érkezett ott *váltskülönbség nélkül*. Az egyesletnek *átlagos költsége adagonként* 13:17 kr, 1884—85-ben csak 12:50 kr, adagját mégis 10 krjával adja el.

Az egyeslet fennállása óta *készpénzben való segélyezésre* 183,000 forintot fordított és *jótekonyszejáira folyó kiadásokként fél millió forintnyi összeget költött*. Résztint saját intézeteiben, szintén azokon kívül 180 árvát nevelt fel, tápitészetiében pedig annak megnyitása óta több mint 900,000 ember kapott ebédet.

A pesti izr. nőegylet 19 éves működésére tehát teljes megelégedéssel tekinthet vissza; de azon igényt is támaszthatja a nagy közönség iránt, hogy ez őt áldásos működésében minél nagyobb mértékben gyámolítsa. S szeretjük hinni, hogy a gyámolítás nem fog elmaradni, sőt inkább az egyeslet élén álló nemes szívű hölgyek példájára lelkesülve, főleg a hazai zsidó nővilág nem fog késni a szeretet adóját az emberiség oltárára leróni.

Budapest.

EISLER MÁTYÁS.

A jesibák állapota hazánkban.

A jesiba valamikor oly iskola volt, a hová minden zsidó sietett, hogy a talmudban jártasságot nyerjen. Soha sem lépett be oda, hogy ez által rabbi állomásra szert tegyen.

A zsidó ellenérzéssel viselkedett oly rabbi iránt, a ki ifju korától fogva arra a pályára adta magát; mert a rabbisizt oly magasznak látszott neki, miutha bűn lett volna, erre mint valami mesterségre készülni. Mindenki vallásos kötelességnek tartotta a talmud tengerébe alámerülni és gyöngyöket keresni.

A jesiba tulajdonképen küzdő tér volt, a hol szellemi fegyverekkel léptek sorompóba. Nagyon érdekes látványt nyújtott ilyen talmudi elő-

adás. Magas székén ül a rabbi, a ki vasszorgalommal fáradozik a talmud nehézségei körül. Körülötte buzgó ifjak csoportosulnak. A rabbi most egy talmudi probléma megoldásával foglalkozik. Először halán morgog, az ember azt hinné, hogy nem képes a tárgyat felölelni; de lassan-lassan emelkedik a hangja és erősbül is. Most e probléma keretébe vágó forrásokat meríti ki, itt-ott saját megjegyzéseit is hangsúlyozza, a melyeket magyarázatokkal préméz fel. Megjegyzésein felismerhető a kritikai é és a szérszálhasogató ítélő tehetség. Hangulata szenvedélyesebb, harciasabb lesz. Leszűrődött véleményei tömörülnek, jegezesednek, míg egy épületté épülnek fel, melynek mestergereidatái a logika képezi. Most visszatér, mérő önnel és zsinórmértékkel vizsgálja az épületet, vajjon van-e egység a részei között. De azalatt, míg ő bont és ront, már türelmetlenkedik ott egy sovány báchur, csak úgy liheg a vágótól, hogy vele minél előbb összecsapjon. Előlép hadonázva és oly nézeteket állít fel, a melyek a rabbiéval farkasszemet néznek. Most már általános vita keletkezik, a melyben a szellemi reppegyük és a helyzetet üstökön ragadó rögtönzések döntő túlsúlyra vergődnek.

A talmuddal való foglalkozás azon módja, mely mai napig jesibáinkban uralkodik, nem hivatkozhatik arra, hogy a legrégebb idők óta érvényes a zsidóságban. Csak a XVI. század óta kerekedett felül az u. n. pilpul, mely nem annyira a talmud tartalmát megérteni, annak nyelvi és anyagi nehézségeit megoldani, hanem főleg arra iparkodik, hogy mesterséges kérdésekre mesterséges módon keressen feleleteket, hogy az éleseszűségnek, az éleznek, az elméskedésnek minél több alkalma nyíljon a legáltalánosabb dialektika bonyolódott vitáiban. Ennek a tanmódnak különösen azon szomorú következménye lett, hogy minden más tanulás és ismeretszerzés iránt elnyomta és elölte a hajlamot és érzéket. Sőt a pilpul egyenes ellensége lett a talmud igazi megértésének. Mondhatni, mióta a pilpul befolyásra vergődött, azóta hanyatlásnak indult a talmud tanulmányozása. A józaneszüek túrték ezt az állapotot, mivel nem volt jobb iskolájuk. Hisz a tudományok termei be voltak zárva a zsidók előtt. Mióta azonban a szabadság hajnala felvirradt és a zsidónak más iskolába lépni megengedettett, azóta felébredt mintegy varázsütésre az ellenézés a jesibák iránt.

Sokat köszönhetünk a jesibáknak, ezt nyíltan be kell vallanunk, régiségük miatt tiszteletet is érdemelnek, de most csak a régiségértárba valók. Miért? Mert nincs céljuk. A zsidónak, akinek utjába ezer meg ezer akadályt gördítenek, nem szabad platói szeretetből csak egy tudományról foglalkoznia. Neki gyakorlati tudományokat is kell felkarolnia.

A jesibákban azonban a képzés egyoldalú. Csak a talmudot tanulmányozzák, de a héber, valamint a többi tudomány parlagon hevernek. Továbbá nincs ott semmi rend. Más intézetben vannak tanárok, osztályok, órarend, bizonyítványok, itt ez mind terra incognita. Itt egy ember vezeti a jesibát, a kinek úgy is sok baja van a hitközség ügyeivel. De ha nem érnek rá a rabbik, hogy tanítsanak, miért esábitják oda az ifjúságot? Fájó látvány, mi gyakran korososul el ott sok tehetséges ifjú.

Milyen szívfaesaró fájdalom nyilalja át az embert, ha látja, hogy türelert báchurok most a rabbiképző intézetbe lépve, szakálatlan ifjak közé ülnek és a conjugiatiókat magolják. Hányszor koronázta vajjon siker az ilyen báchur törekvését? Észjárása el van esigázva és sok időbe kerül, míg ez simulni tud iskolai tárgyakhoz. Csatázó temperamentuma nehezen alkalmazkodhatik az egyszerűhez.

A jesibák rendszeren a chaszidizmusnak hódolnak. A chaszid eskütét ellensége úgy a héber- mint más tudománynak. Ő az egyiptomi hus-tálaknál akar maradni. Klauzjában boldognak érzi magát: »noli tangere circulos meos« kiált füleidbe, ha onnan kihúzni akarod. Mindig jókedvű. Külsőségekre nem ad semmit és nagyon fanatikus. Rabbiját tiszteli és imádja. A »rebbe« korlátlan hatalmat bitorol, de míg hitsorsait hetykén lenézi, addig összezsongorodik a legkisebb hivatalnok előtt is. A »rebbe« rendszeren egy kis, elhagyott helységben székel és oda zarándokol hozzá gazdag és szegény. A legújabb időben a Belezben (Lengyelorsz.) lakó »rebbe« bir döntő befolyással.

Milyen pusztá hely ez! Az utczán az ember csak úgy gázolog a loes-pocsban, a házak alacsonyok és piszkosak. És az emberek? Elvadult lények, akik egész napon csak a klauzban vannak. Üzletüket feleségükre bízzák. Ilyen buvóhely nagyon alkalmas arra, hogy a haladásból gúnyt üzzenek. A nagy világi események nem hagynak itt semmi nyomot.

Ne higye azonban a tisztelt olvasó, hogy a chaszid elvetemedett ember, aki csak galicziai tuncseket visel, a nélkül hogy jó tulajdonságokban szükkölködnék. Bámulatra méltó az a nyugodtság, a melylyel ő a sors csapásait elviseli. Ő nem irigyel senkit és soha nem esik kétségbe. Belőle soha sem lesz sikkasztó, öngyilkos, anarchista, szociálista. Igaz, hogy fanatikus, de csak hitsorsai irányában, más vallásakkal nem törődik. De e jó tulajdonságok alig valók a mostani világba, ahol küzködni és haladni kell.

És miért szövethetnek az orthodox rabbik a chaszidokkal? Hiszen ők mindég üldözték a chaszidizmust? — Mert Magyarországon az ortho-

doxizmus lassanként oly elveknek hódol, hogy bátran várható, miként ez magát rövid idő alatt a haladás karjaiban találja. Az orthodox, mihelyest a műveltséget pártolja, önkénytelenül neologgá lesz.

A kettő közt csak formai különbség van, a lényeg ugyanaz. Nagyon okosoknak bizonyúlnak az orthodoxok, mivel — hisz némelykor ez is megesik — a rabbik fenyegetésire rá sem hederítve, gyermekeiket iskolákban képezetik. A szeminárium növendékeinek majdnem háromnegyede orthodox szülők gyermekei. Jellemző, hogy számosan közülök Zemplénegyéből, az orthodoxizmus székhelyéből valók.

Igy olvad be lassanként az orthodoxizmusba a neologizmusba. Az első helyébe pedig a chaszidizmus lép. A harc elkecsereedett lesz, mert a chaszid rendszeren a fanatizmus zászlaját lobogtatja. De remélhető, hogy ő lesz a vert fél. Az orthodox rabbik, akik tekintélyüket fenntartani akarják, kénytelenek a chaszidokkal egy hírt pengetni. Sokan azért szöveteznek velük, nehogy hitszegőknek bélyegzetessenek.

Milyen akárhányszor az orthodox rabbik helyzete, hadd illusztráljam egy-két példán. A tudós rabbik, Hildesheimert, kinek jámborsága feddhetetlen, üldözték Magyarországon, mivel ő jesibájában nemcsak a talmudot, hanem a többi tantárgyakat is tanította. A s.-a.-ujhelyi rabbik, aki egyike a leghíresebb talmudistáknak, aki annyira ragaszkodik a legjelentékesebb formákhoz, hogy hajlandó volt rabbiságáról lemondani, midőn halotti szekeret akartak csináltatni, gúncsolják a chaszidok, mivel németül szónokol. A chaszidizmus szarvai tehát nőni kezdenek, nemcsak Lengyelország az övé, de Magyarország jó nagy része is. Befolyása vastag vonásokban felismerhető.

A chaszidizmusnak kevés jesibája van. De szükségben nem szenved, hisz az orthodoxok valamennyi jesibája szolgálatában áll. Ezek nem megvetendő befolyással bírnak. Valamint a korállók szigeteket képeznek, a melyek a tenger hullámaival dacolnak, úgy a jesibák is. Együtt összesereglenek a haladás megbénítására. A chaszidizmus nagyobb jesibái következő helyekben vannak: Marmaros-Sziget, Huszt, Nagy-Kapos, Olasz-Liszka.

Az orthodoxizmus nagyobb jesibái: Pozsony (150 tanuló), Nagy-Várad (80 tanuló), S.-A.-Ujhely (60 t.), Homonna (60 t.), Szikszó (50 t.), Nagy-Márton (50 t.), Vác (40 t.), Bonyhád (50 t.), Pápa (50 t.), Kis-Márton (25 t.), Sáros-Patak (20 t.), Eger (25 t.), Nyitra (30 t.), Német-Keresztúr (30 t.), Putnok (30 t.), Halas (30 t.), Verbó (40 t.), Ungvár (20 t.). Ezen kívül vannak kisebb jesibák: Szendrő, Kassa, Szántó, Hanyusfalva, Paks, Szécsény, Tolcsva, Helmez, Helmin, Galanta, Szerda-

hely, Sebes, stb. A felsorolt jesibák közül három vergődik túlsúlyra: Pozsony, Nagy-Várad és Pápa. Talán helyén lesz e hármat külön-külön jellemezni.

Pozsony a főjesiba. Évenként meglátogatja ezt az iskolát — ha annak nevezhető — 150 növendék. A rabbi négyszer ad hetenként elő, rendszeren vizsgát is tart. A vizsgán nem felel a kértzett egyén, hanem a kinek kedve kerekedik, az beleszól. A hang erőssége a szorgalom mérője. A hanyag báchurt legfeljebb csak lefordják.

A nagyváradai orthodox hitközség rabbija nem fanatikus ember és így nem is ellenezte a tudományok tanulmányozását. Midőn azonban néhány fanatikus bagolyhugásra fakadt, ő is kéréllhetetlen lett. Igaz, hogy kezdetben oly tantervet dolgozott ki, mely szerint a báchurok egy néptanítónál világi tudományokat is tanuljanak; azonban ezen tanterv mint Jóna prófétának Kikájónja, a mily gyorsan keletkezett, oly gyorsan el is veszett.

A pápai hitközség rabbija nem tűri meg azt a báchurt, aki nyelvtant fogat. Ő, aki életének felét világi tudományokkal töltötte el, nem resteli egy chaszid szerepét elvállalni. Ő, kit az alma mater fiává fogadott, eltiltja a tudományok ápolását.

Ez eljárás, úgy vélem, jellemzi a mai jesibát általában. A jesiba és a tudomány összeférhetetlen. És mert a tudomány győzelmes haladásában lehetetlen kételkedünk, örömet gondolunk arra, hogy e győzelem egyúttal világhosságot derít maga köré. E világhosság fénye mellett előbb-utóbb észre fogja venni a jesiba, mily izolált és tarthatatlan a helyzete — és a jesiba látogatója, mily sötétségben bolyongott eddigél. Ez a jövődő tán még messze van, de elérkezése bizonyos.

Budapest.

ZEMPLENI JAKAB.

Amerikai levél.

Alexander Bernát úrnak a magyar tanügyre vonatkozó igen érdekes cikkait nagy figyelemmel olvastam át és — ime — most alig tudok kifejezést adni az állapotok feletti esodálkozásomnak.

Hatszáz ezer zsidó-magyar csak így tud kitérni magáért?! És az oly számos, nem ritkán dugszázdag hitsorsosok, kik 30—40 év előtt tán még szegény kis árendások voltak, csak úgy tudják boldogságukat és roppant gyarapodásukat, a jó Istennek különös kegyelmét meghálálni!

Bezzeg nem úgy van ez itt Amerikában — a mit legjobban az

által bizonyíthatok, hogy husz év alatti itt létem óta csak egyetlen gazdag hitsorsosra sem emlékezem, ki halálakor — bármi nagy családot hagyott is hátra — *végrendeletében* még is rendszeren egyszáz dollártól egész ötezer, és több ízben harmincz, egész százötvenezer dollárig való összegeket nem hagyott volna hitrokonai felekezeti, tanügyi és emberbaráti intézete számára — a mit, örökös dieső emlékeztetésül elég hangosan hirdetnek a sok százra menő márvány-táblákon olvasható nagyszámu nevek, melyek New-York, Philadélphia, Baltimore, Chicago, Cincinnati, Richmond, Charleston, New-Orleans, Sávannah, St.-Louis, Denver, San-Francisco és más kisebb városok nagyszerű felekezeti, tanügyi és emberbaráti intézeteiben olvashatók.

Azért vannak az amerikai zsidóságnak amnyi nagyszerű templomai és páratlan emberbaráti intézetet képező *remek palotái*, kör- és árvaházai, minőkhöz hasonlókat az egész többi világon sem lehet találni!

Lám — a newyorki konzervatív rabbi szeminárium eszméjét csak néhány hónap előtt pendítették meg komolyan, és már is *hatalan* község sereglett össze, hogy nem holt betűk és üres szavak, vagy hiábavaló frázisok — hanem *tettek* által tegyék festté az igét.

Azonban — ha nem is esodálatos — de minden esetre még is furesza dolog ám az is, hogy: minél jobban gyökeresedve gyarapodik az új newyorki konzervatív, annál jobban erősödik, gazdagodik a cincinnati-i reform rabbi-képző intézet is.

Mert Amerika zsidósága pártállása szerint beszél ugyan, de mindkét részen egyforma odaadással cselekszik. Vajha megtanúlnák ezt Magyarországon is.

Jacksonville, Florida.

ROSENPFITZ SÁNDOR.

Vidéki levelek.

Orosháza, 1886. május.

Tekint. Szerkesztőség! Hitközségünk — bátran merem mondani — azok közé tartozik, melyről e folyóiratban érdemes megemlékezni. Ámbár anyagi helyzete nem a legirigylendőbb, mert számra körülbelül 180 tagból áll, mégis saját erejéből tart fenn vidékünkön a legjobb hírnévnek örvendő 6 osztályú népiskolát 4 tanítóval, tart azonfölül kántort és más két hivatalnokot, újabban egy iskola építését is megkezdette, mi 3—4000 forintba kerül. Hitközségünk, mely sohasem riad vissza, ha a hazafiság és a közművelődés oltárán áldozni kell, még január hóban elhatározta, hogy magyar hitzónokot alkalmaz. A választás ugyancsak f. hó 4-én ment

végbe, mely alkalommal általános szótöbbséggel *dr. Rosenfeld József* úr Miskolcra az orosházi kertület anyakönyvvezetőjeül, illetve orosházi rabbinak megválasztott. Legyen körünkben szívesen üdvözölve!

FRIEDMANN ADOLF.

Nagy-Várad, 1886. május.

Tek. Szerkesztőség! A hitoktatás sikere bizonyára nagy részben nem csak a módszertől s a rendszertől függ, hanem a hitoktató buzgalmtól, egyéniségétől is. Ennek illusztrálására engedje a tek. Szerk. elmondanom, mit tett *Auspitz Adolf* úr, kit 27 évi tanítói pályáján osztatlan elismerés kísér, de kinek középiskolai hittanári érdemeit csak kevesen ismerik. A gimnázium, a reáliskola és a polg. iskola haladóparti növendékeit részestí hitoktatásban, s hogy minél nagyobb buzgalmat keltsen, az alsóbb osztályok legszorgalmasabb növendékeinek úgynevezett »szorgalmi díjat« tűzött ki, a felső osztálybeliek számára pedig pályadíjat »Salamon mondásai« egy tételének legjobb kidolgozására. — Mint-hogy ez nálunk nem oly mindennapi dolog, gondoltam, megírom a M.-Zs. Sz.-nek. Hátha vannak, kik tanúlságot vonnak belőle, akár csak elméletit is. Maradtam stb.

S.

Tanügy.

A középiskolai hitoktatás.

II.

Hogy a hitoktatásnak nem lehet egyedüli czélja a vallásos igazságok és kötelességek ismertetése, hogy fóladata egyszersmind nevelő is legyen, ezt már bölcsseinknél is látjuk hangsúlyozva: »Nem a tanulmány a fődolog, hanem a cselekedet« (Ábóth I. 17); és pedig az útudatás, meggyőződésből kiinduló cselekedet, minthogy »a tudatlan nem lehet igazán jámbor« (u. o. II. 5.). Bölcsünk ezen nyilatkozatai azonban nemcsak a hitoktatásra, hanem általában minden tanításra vonatkoznak, és ezen elv ugyanaz, a mit a legújabb időben tekintélyes pedagógusok hangoztatnak, hogy minden iskolának, még a középiskolának is, nevelő czéljai vannak, hogy minden ismeret, melyet nyújtunk, a vallásérkölciséget, a jellemet fejlessze, mindennek, a mi mint ismeret a tanítvány lelkében él, összefüggésben kell lenni a vallásérkölcési élettel, melyet a növendék lelké-

ben fejleszteni akarunk; mindennek hozzá kell járulni az ifjú lélek műveléséhez. Az ily irányt követő iskolákban a hitoktatás a tanításnak gőczpontja, melyben a többi tantárgyaknál elért erkölcsi gyarapodások egyesülnek; itt a hitoktatást nemcsak a szokásos konvencionális, hanem a többi tantárgyakhoz való viszonyán alapuló elsőbbség illetné; az ilyen iskola megfelelné azon szabálynak, melyet bölcsseink a tanításról fölláttattak. Ez volna a zsidóság szellemében vezetett iskola.

Hogy így alakulnak-e át iskoláink, hogy lesz-e az egyes diszciplínák közt más kapocs, mint a tanítás egyidejűsége, az még a jövő kérdése; azonban semmi esetre sem vonható kétségbe, hogy a hitoktatásnak minden körülmények közt a főt kifejtett irányban kell haladnia. Csak azt tartom még szükségesnek itten különös hangsúlyal kiemelni, hogy miután vallásunk nem elégszik meg az érzülettel és meggyőződéssel, hanem a cselekedeteket követel tőlünk, nem szabad azoknál megállapodnunk; a vallásos élet kötelező formáira is kell a növendéket vezetni, melyekben az érzületek és meggyőződések kifejezésre jutnak.

A legtöbb hitoktatási kézikönyv abban a fogyatkozásban szenved, hogy az elméleti és gyakorlati részt, az istenismeretet és istentiszteletet, a tant és a törvényt egymástól elválasztja. Külön tárgyalják a felebarátí szeretetet, mint érzületet, és külön a részvétet és segélyezést, a szeretet gyakorlati formáit, melyekre vallásunk kötelez. A rendszeres beosztás kedvéért óvakodva kerülnek, hogy az erkölcsi világrendnél ne említsék a ros hársáná, az erkölcsi szabadság, a megbánás- és megtérésről szóló tételknél ne ismertessék a jom-kippur ünnepét.

Az ilyen eljárás ép úgy ellenkezik a lélektan törvényeivel, mint a hitoktatás céljaival. Az előbbivel azért, mert nem veszi tekintetbe az aperceptio folyamatának szabályait, melyek szerint minden, a lélekben jelentkező képzet csak akkor érvényesül, ha rokon és iránta érdeklődő képzetek által fogadtatik, a melyektől támogatást nyer és melyeket viszont támogat. Minél több jó ismerőssel találkozunk valamely társaságban, annál szívesebben maradunk, ez a képzetek társítására nézve is áll. De ellenkezik ezen eljárás a hitoktatás gyakorlatias rendeltetésével is, mert elmulasztja az alkalmat, megismertetni a tanítvánnyal a köteles cselekedeteket akkor, midőn lelkét legdélnekben foglalkoztatja az érzület vagy igazság, melynek kifejezésére e vallásos cselekedet szolgál. Ha pl. a tanítvány egész lelkét betölti a gondolat, hogy ő ura lehet erkölcesinek, hogy Isten szívesen fogadja a megtérőket, mert kegyelmes és könyörületes, ha eszébe jut, hogy ő is vétkezett már — a mint okvetetlenül eszébe jut — ha fölébred benne a lelki bánat, tagadhatatlan, hogy jól

elkészített talajba esik azon napnak ismertetése, melyet Isten számunkra kitűzött, hogy megvizsgáljuk lelkünket és erkölcesinket és keressük az utat, mely hozzá visszavezet. Csakhamar meggyőzülünk a növendékben az akarat is, hogy a jom-kippur napját szentül megünnepelje.

Egyik főszabálya tehát a hitoktatásnak az: *Alkora ismerted a vallásos kötelességeket, mikor azokat a megfelelő érzelmekhez vagy igazságokhoz fűzheted.*

Még fontosabb azon kérdés, miképen lehet tanulmányunkban vallásos meggyőződést és érzelmet kelteni, mi módon ismertessük vallásunk tanbeli tartalmát, hogy az meggyőződéssé alakuljon? Sokan szeretik e kérdést azzal a frázissal előfonteni, hogy egy jó tanító kezében minden módszer alkalmas, a rossz tanítón a legjobb módszer sem segít. Leginkább olyanok vitatják e nézetet, kik bizonyos irtózással tartózkodnak minden elméleti kutatástól és fejtetéstől, a kik a pedagógiát inkább ügyességnek mintsem tudománynak, inkább mesterségnek, mintsem művészetnek tekintik. Ezek így képzelik a dolgot, hogy az ügyes tanító megtalálja a kellő hangot a figyelem ébresztésére, a hatás gyakorlására, hogy világos fejtegetései meggyőződést, ékes és szívható szavai érzelmeket teremtenek. Nem tagadható, hogy a tanító egyéniségétől függ sok tekintetben a tanítás eredménye, de az azért még nem képes ellensúlyozni egy helytelen módszer következményeit. Lehetetlen, hogy a vallástánítás üres magolással ne fadjuljon a szokásos vezérfonalak használata mellett, melyek kezdődnek a vallás fogalmával, vagy Istennel, vagy pedig a vallástán beosztásával, szóval, valami általánossággal, melyből a részek, szakaszok, fejezetek és tételek logice kibontakoznak ugyan, a tanítvány azonban mégis csak a könyv végén érthetné meg, a mit az elején tanult, ha azt addig szerencsésen el nem felejtette volna.

A legnagyobb pedagógiai ügyesség, a legékebb szavak nem pótolhatják ezen rendszer gyarlóságait. A hangzatos szavak egyszerű-kétszer meglehetik hatásukat, később azonban eltompul a gyermek lelke és gyakran még tudata sines arról, hogy mit tud vagy mit érez. Tudat nélkül pedig nincs akarat, akarat nélkül nincs cselekvés, mi módon akarja a tanító elérni, hogy a gyermek kész lélekkel fogadja a fejtegetésekhez fűzött vallásos kötelességeket és hogy azokat gyakorolja is?

A hitoktatás módszere nem lehet más, mint a többi tantárgyoké, azaz inductív. Itt is a szemléletből és tapasztalatból kell kiindulni, a bibliából és a zsidók történetéből. Helyzetek és életviszonyok, minőket a bibliai és a későbbi zsidó történet nyújt; ideális érintkezés a patriárkák-kal, királyokkal, prófétákkal, valamint a bibliai korszak tanári történet-

ben kimagasló alakokkal; a héber költészet remekeiben, a hagiografákban nyilvánuló vallásos érzületek és hitelvek; a növendék saját lelki élete, nézetei és hajlamai, reményei és vágyai, csalódásai és szenvedései, melyek alkalmilag benne fölébrednek; az iskolai és családi élet számos erkölcsi viszonyai, melyekre reflektálni lehet — képezik a tapasztalás és szemlélés tárgyait, a nevelés szükséges eszközeit, melyekből a hitoktatásnak kiindulnia kell. A biblia ismertetni velünk az ember viszonyát Istenhez, a társadalmi kötelességeket, erkölcsi alapigazságokat, a világ-nézetet, melyet a zsidóság hirdet, csak hogy mindezt úgyszólván szemléltetve, nem pedig rendszerben összefoglalva. Olyan a biblia, mint az élet maga, ez az erkölcsi és vallásos ismeretek kiapadhatatlan forrása, ide vezessük tanítványainkat, hogy maguk merítsenek belőle a mi vezetésünk és utbaigazításunk mellett.

Második főszabály volna e szerint: *A hitoktatás módszere legyen induktív, a bibliai és történeti olvasmányok alapján.*

Ezen általános elvek részletes alkalmazásába jelenleg nem bocsátkozom, azonban fönntartom magamnak, hogy — a t. szerkesztőség engedelmével — a legközelebbi számban elmondjam nézeteimet a bibliai olvasmányok kiválasztásáról, csoportosításáról és alkalmazásáról. A rendszeres összefoglalásról, a szöveg nyelvéről, illetőleg a héber tanításáról, még nézetemet bővebben is szeretném kifejteni.

Ez alkalommal csak még azt akarom fölemlíteni, hogy két évi tapasztalat meggyőzött arról, hogy ezen módszer mellett a hitoktatás, kivált eleinte, sok fáradságot okoz ugyan és nagyon igénybe veszi a tanító dejét és erejét, hogy azonban e fáradság meg is leli jutalmát és nem megy kárba azon hittani óra, a melyben sikerült a tanítványok érdeklődését fölbresztetni, nézeteiket és akaratukat fejleszteni.

A célt, ha nem is érjük el teljesen, legalább megközelítjük, és ez a mai viszonyok közt már nagy nyereség.

Budapest.

SCHÖN DÁVID.

Ifjúsági istentisztelet a fővárosban.

Senki előtt sem ismeretlen azon szomorú tény, hogy a zsidóságban mindinkább esőkken a ragaszkodás vallásához, mindig kevesebb lesz azok száma, kik a tannal foglalkoznak, kik a templomot látogatják, a vallás parancsaira ügyelnek és a zsidóság ügyével törődének. A miért őseink életüket áldozták fel s magokat inkább ezenekint huzoltatták a vérpadra, sem hogy vallásuktól elidegenedjenek: arra most korunk megvetőleg tekint s mint valami fölösleges időpazarlást, mint hiába való, értelem nélküli dologgal bánik vele! Nehéz az ilyenekkel megértetni, hogy egyedül vallásunkhoz való ragaszkodásának köszönheti a zsidóság fennmaradását, ez vizagstalta a bajok közepette, ez tanítá lelkesülni a szépért, ez szoktatta nemes tettek elkövetésére s mindarra, mi az életet értékesé tudja tenni. S mindezt napjainkban nélkülözhetjük-e? Sajnos, sok azok száma, kik igennel felelnek rá, s mi esodálndó, ha gyermekeik Istenben nem bíznak, templomot nem látogatnak, vallásstanokról mitsem hallanak s a szertartásokról fogalmuk sincs! A héber szó oly idegen előttük, mint akár a khinai. Hogy őseik ezen a nyelven fordultak Istenükhöz kérelmeikben épugy mint örömyilvánításukkal s hogy az ma napság is még azon képesok egyike, mely a szélrőrsa minden irányában szétszört zsidóságot összefűzi, azt korunk gyermeke nem is sejtí. Hogy mily jövőnek néz a zsidóság elébe, ha majd ilyenek kezébe lesz letéve — hogyan állhat majd fönn — erre, ne adja Isten, hogy a válasz bekövetkezzék!

Még jőkor vette észre hitközségünk a fenyegető veszélyt s igyekszik a bajt orvosolni s hiszszük is, hogy fáradozása nem lesz eredménytelen. Visszaadja a zsidó ifjúságnak a templomot, az istentiszteletet! Diszesen rendezett be számára helyiséget hová összegyűlepszik, hol Isten igéjét olvassák fel nekik s lelkes tanárok hirdetik a szent ígét. Míg eleinte újdonsági inger vonzotta az ifjakat a templomba, addig az most már szívből kötelemköké vállott! Lelkük felüdüil, érzelmük nemesbűil, szívök vágyódiik a fenséges után, mert az isteni ige új életerőt, munkaszeretetet és életkedvet csepegetet beljük. Itt tanulják szeretni az istent teljes szívvel és lélekkel. Itt hallják mikép kell szeretni a szülőköt, az embertársat, a társadalmat, a hazát. Itt tanulják megismerni a zsidóságot, mert tanából olvasnak fel számukra, mert tanáraiik azt értésükre juttatják. Míg egyrészt anyanyelvükön is fohászkoznak Istenükhöz, másrészt az imákat eredetiben éneklík el orgona kíséretében, mi az újtatóságot nem kis mértékben segíti elő. Valódi gyönyör végighallgatni azon istentiszteletet, hol a polgári iskolát látogató leányok romlatlan szívből

fakadó érzéseiknek adnak héber nyelven kifejezést, mely istentisztelet *dr. Bak Izraél* buzgó és fáradhatatlan működésének szép eredménye, melynek sikerét csak akkor fogjuk teljesen méltányolhatni, ha majd időmultával tapasztaljuk, hogy azok, kiknek vallásos nevelésük mindeddig teljesen parlagon hevert, egykoron a zsidó szellem oly buzgó terjesztői lesznek. Legyen ez legszebb jutalma az önzetlen fáradozásnak! Ki kell emelnünk azon külső diszt és eleganciát, melyet *dr. Bak* kifejt, úgy hogy ezen istentisztelet semmi kívánni valót sem hagy maga után.

A fiu-istentiszteletnél, melyet *Schön* és *Stern* tanárok vezetnek, még nem sikerült mindenben ezélt érni. Nem tartjuk ugyan oly könnyű dolognak, hogy 300—400 fiu között ima közben a rendet fel lehessen tartani — hisz a nagyok között is nehezen megy. De a látogatónak lehetetlen észre nem vennie, hogy a valóban buzgó tanároknak eddigelé még nem sikerült keresztülvinniök, hogy a növendékek pontosan jelenjenek meg s az ájtatossághoz teljesen méltó magaviseletet tanusítsanak. Hasonlókép ki kell emelnünk, hogy a felsőbb osztályok növendékei igen gyéren látogatnak el, kikre nagyon is ráférne végighallgatni a szónoklatokat épügy, mint a templomi szertartásokkal megismerkedniök.

De hát ezek nem mondom: apróságok, de mégis csak csekélységek, melyek nem a szervezetben leledzenek, hanem a kezdemény nehézségeinek természetes jelenségei. Rövid időn el fognak tűnni ezek is; a nagy munka pedig, melyet a pesti zsidó község áldozatkészsége és a derék tanárok buzgó-sága itt végez, az egész hazai zsidóságnak osztatlan tetszését és elismerését méltán megérdemli. Őszintén óhajtjuk, vajha a vidék követné a főváros példáját s mindenütt hatnának ily uton is ifjúságunkra, mely majdan reméljük, jobb zsidó lesz, mint a mai nemzedék.

Budapest.

FLESCH ÁRMÁN.

KÜTFŐK.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

88. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

14,287. szám.

Zala megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel a következőket határoztam:

A csabrendeki izr. anyakönyvi kerületet változatlanul meghagyom és megengedem, hogy Lukafa község a zala-lövői kerületből a zalaegerszegi izraelita anyakönyvi kerületbe átsatoltassék.

Továbbá a mihályfai izraelita hitközségnek külön anyakönyvi kerület engedélyezése s a zala-szt.-gróti izraelita hitközségnek az anyakönyvi kerületnek rabbisági kerülethez képest leendő megállapítása iránti kérelmeinek helyt engedve, az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 174, 176, 177, 179. és 181. folyó számok alatt felvett kerületeket **Mihályfa** székhellyel engedélyezett újabb izraelita anyakönyvi kerülettel szaporítom, és ezen hat kerület területköreit a következőképen állapítom meg:

a) a **sümei** izr. anyakönyvi kerülethez tartoznak a sümei járásból: Bazsi, Prága és Sümeg községek;

b) a **mihályfai** izr. anyakönyvi kerülethez tartoznak a sümei járásból: Mihályfa, Óhid, Kis-Görbő, Nagy-Görbő, Szalapa, Kis-Vásárhely, Döbröze és Cseh községek.

c) a **zala-szt.-gróti** izr. anyakönyvi kerülethez tartoznak a sümei járásból: Alsó- s Felső-Aranyód, Botyk, Csáford, Sennye, Szt.-Grót, Tüske-Szt.-Péter, Tekenye, Túrje-Udvarnok, Véged és Szt.-Vidornya; a keszthelyi járásból: Z.-Szt.-László, Gyülevész és Kustány; a pacsai járásból: Bezeréd, Padár, Kallás, Z.-Koppány és Kehida; a zalaegerszegi járásból pedig: Zalabér, Pakad, Szepesk, Pokafa, Kemend, István és Gyűrűs községek;

d) a **keszthelyi** izr. anyakönyvi kerülethez tartoznak a keszthelyi járás mindazon községei, melyek a zala-szt.-gróti izraelita anyakönyvi kerülethez csatolva nem lettek;

e) a **pacsai** izraelita anyakönyvi kerülethez tartoznak a pacsai járás mindazon községei, melyek a zala-szent-grótri izr. anyakönyvi kerülethez beosztva nem lettek;

f) a **zala-egerszegi** izr. anyakönyvi kerülethez tartoznak mindazon községei a zala-egerszegi járásnak, melyek sem a zala-lövői, sem a zala-szent-grótri izraelita anyakönyvi kerülethez be nem osztattak; továbbá a novai járás mindazon községei, melyek az alsó-lendvai izraelita anyakönyvi kerülethez nem csatoltattak.

Budapest, 1886. év május hó 15.

Trefort, s. k.

89. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

15,277. szám.

Kis-Küküllő megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg intézett rendelettemmel megengedtem, hogy az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 462. folyó szám alatt felvett **dicső-szent-mártoni** izraelita anyakönyvi kerület ketté hasították, és az egyikhez **Hosszaszó** székhelylyel a hosszaszói járásban fekvő községek, a másikhoz pedig **Dicső-Szent-Márton** székhelylyel Erzsébetváros sz. kir. mint rendezett tanácsú város, továbbá az erzsébetvárosi, dicső-szent-mártoni s radnói járásokban fekvő községek izraelita lakosai csatoltassanak.

Budapest, 1886. évi ápril 30.

Trefort, s. k.

90. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

13,817. sz.

Nógrád megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettemmel megengedtem, hogy az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 51. sz. a. felvett izr. anyakönyvi kerületnek székhelyét **Rétság** helyett **Nagy-Oroszi** képezze.

Budapest, 1886. ápril hó 19-én.

Trefort, s. k.

A hegyaljai bor és a zsidók.

91. sz.

1798-dik Esztendőben Septembernek 12-kén S.-a.-Ujhelly Várospan tartott Köz Gyűlésből.

Nro 962. *Közönértelessé tételnek az Asszú szőlő bor csinálás és Hegy allyai borral való Kereskedésről szőlő Rendtelek:*

Minekutána az Hegyallyai nagy költséggel természetni szokott különös jószágú Boroknak régi jó ára, és betse, következőleg a külső pénznek e' részben való bé-folyása meg-tűkkesését az Ország tapasztalta volna, annak okait ki-tanulni és el-háritani szándékozván, még az 1723, és 1729. esztendőkbéli Ország Gyűléseken világosságra jött az, hogy ez nem másunnan, hanem az valóságos jó Hegyallyai Boroknak más alább való helyeken termett Borokkal való össze egyvelítéséből, és az asszú szőlővel való vissza élésből, melyet más jóvevény Nemzetek közt, főképpen a 'Sidók gyakoroltak, származott légyen: Ahoz képest mindjárt az 1723-diki 118-dik, és az 1729-diki 12-dik Törvényvel az illetén egyvelítések, és vissza élések eltiltattak, és egyszersmind ezen dolognak minél jobb lábra tételhetése véget, egy több Nemes Vármegyék ki küldöttyeiből álló jeles Deputatio rendeltetett. Kinek-is fel-adott munkája' s vélekedéséhez képest, 1737 esztendőben ki-adott kegyelmes Királyi Rendelés által, több hasznos Rendelések között, mind 'Sidók, mind mások, kiknek az Hegyallyán Szőlőjök nintsen, és ennél fogva az Hegyallyai Bornak betse vesztésével nem sokat aggdódnak, a' Bornak asszú szőlővel leendő meg-tsinálásától el-tiltattak, és ezen Tilalom az 1741-diki 29-dik Tzikelly által kötelező Törvény-is tétellett.

Mely Törvényeknek tellyesítése iránt való fel-vigyázás, főképpen ezen Megyét, melynek kebelében ezen Természet adományi találatnak, illetvén, és azoknak meg-tartására, sok rendbéli parantsolatokkal-is ösztönöztetvén, minden időben azokhoz alkalmaztatott Határozásokat tenni, és az által-hágókat törvényes confiscatióval büntetni el-nem mulatta.

Leg-közlelőbb pedig a' tavalyi 1797. esztendőben, sok külső belső 'Sidók, s' más tilalmas kezek által tsinált Borok sequestrum alá vétetvén, és ennek fel-szabadítása véget a' belső 'Sidóság a' Felsőséghez folyamodván, méltóztatott Kegyelmes Koronás Királyunk Ő Felsége e' folyó 1798-dikban Sz. Jakab Havának 7-dikén a' 17,187 szám alatt költ kegyelmes Rendelése erejével, ezen Megyének a' Törvényen s Királyi Rendszabásokon épült Rendeléseit helyben hagyni, kötelezővé tenni, és az egész Országban ki-hirdettetni.

Melly a' Felsőség által ki-szabott a' Törvény által meg-erősített rendelések s végezések egybe szedetvén, s előre vigyázólag némelly környül állások ki-világosíttatván s meg-határozatván ekképen következnek:

Először: Minden ezen Országban lakó 'Sidó, akármely Hegyen termett asszú szőlővel leendő Bor, vagy-is Mással, és Ausbruch tsinálású, úgy jó féle Bor, asszú-szőlő, és Essentzia Vásárlástúl, és az ilyenekkel való kereskedéstől egészen el-tiltatik úgy annyira,

Másodsor: Hogy ha valaki közzüllök, vagy adósságban, vagy más úton ez elfolyt esztendőben szálló Birtokában lépett volna, az abban termett aszszú szállót a' nyers közzül ki-szedni, és azt akár el-adni akár azzal a' bé-vett mód szerint Borokat meg-tsinálni szabad nem lézen. Söt

Harmadsor: Hogy a Szöllő tartásból a' Törvény 's Királyi Kegyelmes Rendelések által hágására mód ne adattasson, a' 'Sidónak se maga, se más nevében szállót bírní, avagy tsak mivelni-is meg-nem engedtetik, hanem egy esztendőnek el-forgása alatt attól meg-válni tartozik.

Negyedsor: A' jó féle Borokkal való kereskedéstől (mint félyebb) az Hazában lakó 'Sidóság el-tíltva lévén, a' kortsmára való ordinariurn Borinak vétele az apródonkint léendő ki-kortsmálás de nem hordonkint való el-adás véget, kinek kinek maga vagy-is kortsmája szükségéhez képest szabad lézen.

Ötödsor: Aszszú-szöllővel Koscher Bort akármelly 'Sidónak maga számára, vagy el-adásra tsinálni szabad nem lézen. Ellenben valamint a' 'Sidónak ordinariurnot, úgy a' Szöllő birtokos Keresztyéneknek aszszúval-is koseroztatni nem tiltatik; de úgy, hogy ez által a' Tílalom ki ne játzodtassék. Melynek-is el-távozttására

Hatodsor: Minden 'Sidókkal való Tzimborálás színeltt módok, egy kézre való jádtzások, 's alkudozások, collusiók, praetextusok, és 'Sidók közben járásával léendő Bor, aszszú, és Essentia adások, vévések, minden karban lévő Embernek tilalmaztatnak.

Hetedsor: Akár mi névvel nevezendő Idegennek és Kül-földinek, söt ez Hazában lakó, de se az Hegyallyán szállót, se másutt az Országban Fekvő Jozságot nem Biró Embernek, aszszú szállót vásárolni, és azzal Borokat tsinálni meg-nem engedtetik.

Nyolctzadsor: Mint hogy az úgy nevezett Essentiának az Aszszúról való le-húzása, és különösen el-adása, úgy az Essentia helyett Mustnak az Aszszúra való töltése, mind a' tsinált Bornak soványttásával, mind a' vevőnek károsításával gonoszúl gyakoroltatni tapasztaltott; azért annak itzénkint, vagy azokra nézve, kik kereskedésre sok aszszút bé-szednek, és el-adnak, Átalagonként és Hordonként-is léendő árúlása, és vévése, mind az el-adót, mind a' vevőt érdeklő, 's alább ki téendő büntetés alatt, keményen tilalmaztatik.

Kilentzedsor: Az ollyatén Hegyekről, melyek az Hegyallyaiak közzé nem számlálatnak, Aszszút ugyan se egykor, se máskor, szín Bort pedig akár megtsinálás, akár más végre az Hegyallyára Bójt-elő Havának 2-dik napjáig bé-hozni meg-nem engedtetik; azután-is pedig tsak a' Vice-Ispányoknál téjendő jelentés, és általok adandó Passus mellett.

Tízedsor: Valamint az Hegyallyai vagy-is Göntzi Hordó 180. Itzés lézen, úgy az Átalagnak 90. a' Puttonnak pedig, mellyel az Aszszú méretik 45. itzésnek lenni kellekik, hogy négy Putton egy egész Hordót íssön. Hogy pedig

Hizen-egyedsor: A' Vásárlásban a' Földes Uraság mellett lévő elsőség az Aszszút vagy Bort el-adni kívánó Jurisdictionatusnak kárára ne légen, az azzal való élés oda szorittatik, hogy a' Vásárlást egyenesen

maga, nem pedig Tisztye, vagy más valami tiltott személy számára; és annyi kész pénzen, a' mennyi más érette meg-adna tégye 's teelekedje.

Tizen-kettődsor: Mind ezen elő adott Rendszabásoknak által hágói iránt, a' fent említett Törvények és Királyi Rendelések értelmében tovább-is meghatározottott: Hogy ha valaki akármely karban 's állapotban lévő, ezen Rendszabásokat akármelly Pontyában meg-töri 's által hágja, azonnal ugyan azon Bornak, Aszszúnak, vagy Essentiának, a' mellyel Törvényt szegett el-vesztésével 's confiscatiójával, ha pedig azon Bor, Aszszú, vagy Essentia már meg-nem volna, annak Árrával, vagy ha tsak vétkes teelekedetben, avagy el-mulatásban állana a' Törvény szegés, a' Nemesek ugyan pénzbeli fizetéssel a' Nemtelenek pedig testi sanyargatással 's veréssel Fiscalis Actio mellett büntetessenek. Melly Contrabándának, vagy Confiscált Javaknak, avagy büntetésül meg-vett pénznek egy harmada azé, a' ki a' Törvény szegőt-bé adta, más két harmada pedig a' Nemes Várnegyed lézen, és a' közönséges haszonra fog fordittatni, 's annál fogva az 1723. esztendőnek 118-dik Törvénye, és az 1737. esztendőben Octobernek 11-kén költ Királyi Rendelés szerint ezen büntetéseket a' különös Földes Uraságok, magok hasznára, épen nem fordittattyák.

Végtére: Minthogy némelly 'Sidók, a' Factor név alatt olly vakmerőségre vetemedtek, hogy ha valakit nagyon meg-szorított állapotban lenni tapasztolnak, annak a' leg-jobb Borát-is, vagy más neve 's színe alatt, vagy tulajdon nevekben-is magoknak nagy Óltsón meg-szerzik, vagy hasonló óltsósággal a' kereskedő kezéhez játzodtattyák 's még-is valamint a' Vevőtől, a' szerentség vételért, úgy az el-adótól a' Tsupa el-adásért, nagy jutalmat kívánnak, melly ha tsekély, a' másszori el-adásához a' Boros Gazdának reménysége nem lehet. E' mellett különös Mesteraégekkel, 's Contractusokkal a' külső Bort az Hegyallyára bé-hordják, és itten valamint az Hegyallyának, úgy a' kereskedőknek nagy kárával, de magok tulajdon nagy hasznával eladják. Egy szóval ők gazdagúlnak a' Boros Gazdák pedig szegényednek. Ezen gonosznak el-hárítására tehát meghatározottott: Hogy ezután se 'Sidó, se Keresztyén illy móddal Factoroskodni ne merészellyen 24. páltza, vagy ha Nemes annyi forint büntetés alatt. Mindazonáltal az idegen embert ha kívánnya, Boros Gazdák Házához akárkinek vezetni nem tiltatik, tsak hogy az alkudozásban, és Bor kóstolásban ne avatkozzék, söt azon jelen se légen, és a' jutalmat köteleességül se egyikőtől, se másiktól ne kívánnya.

T. N. Zemplény Vgye Feő Jegyzője
Bernátfalvi Bernát László, m. k.

Közlí: LóW IMMÁNUEL.

Rituális vérvád a múlt században.

92. sz.

11516. Judaei in hocce regno degentes nomine communi acerbe quaesti sunt Consilio huic Locumtentionali Regio quod ob refricatum apud plerosque Christianos praecipuum illud, quasi judaei pro celebrando paschate christiano sanguine egerent, graves rudioris presertim plebis persecutiones experiri cogantur ac in huius rei testimonium plura commemorant exempla. Ut itaque securitati huic gentis vano praecipuo labefactatae consulatur, praetitulatis dominationibus vestris committendum duxit consilium isthoc regnum ut ex animo populi convenientissima quam pro ratione localium circumstantiarum applicandam censebant ratione adhibitis si e re visum fuerit etiam animarum curatoribus praecipuum illud, quasi in judaeorum sacris humano uteretur sanguine evelli facere studeant eundemque edoceri curent abominandum hocce crimen legi Mosaicae scriptisque profetarum toti adeoque veteris testamenti legi, quibus religio judaeorum potissimum nititur non minus ac ceterorum religionum legibus adversari, consequenter casus homicidii quibus unus alterve judaeorum etiam si ad peculiare quospiam superstitiosos fines involveretur, toti genti judaicae haud majori jure imputari posse, quam similes si qui inter Christianos contingant casus in odium omnium converterentur.

In reliquo serie invigilaturae sunt praetitulatae dominationes vestrae, ne in obversum novissimae legis art: quippe 38 Judaei quaque ratione molestentur, id ipsumque per solitas etiam currentales populo districtum, ac sub comminatione graviorum poenarum inhihent et in quolibet persecutionis ac illatae Judaeis injuriae casu reum in exemplum etiam aliorum, severius castigabunt. Datum ex consilio regio locumtentionali hungarico Budae die vigesima quarta mensis Junii anno millesimo septingentesimo nonagesimo primo celebrato.

Praetitulatum dominationum vestrorum

ad officia paratissimi
comes *Josephus Csáky* m. p.

Közl: FRIEDLIEBER IGNÁCZ.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Goldziher Ignác*, Palestina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. (A m. t. akadémia nyelv- és széptudományi értekezéseiből.) Budapest, 1885. — *Grossmann S. L.* Rabb. in Baranya-Szt.-Lőrincz, Moadim l'simchah. Conpend. der ereignissreichen Tage aus der Gesch. d. Juden. 4. füzet. Pécs, 1886. — *Müller Joel*, Briefe und Responsen in der vorgeonäischen jüdischen Literatur (a berlini Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums értesítőjében.) Berlin, 1886. — *Hamburger J.*, Real-Encyclopaedie für Bibel und Talmud. Supplementband zur Abtheilung I. und II. Lipsec, 1886. — *Loeb Isidore*, Un Procés dans la famille des Ibn-Tibbon (Marseille 1255—1256.) Paris 1886.

Az orsz. rabbiképző vezérlo bizottságának két elhunyt tagja, báró Schey Fülöp és Steinhardt Jakab helyébe a vallás- és közoktatásügyi miniszter *Pollák Lajos* pesti rabbit és *dr. Rosenberg Sándor* aradi főrabbit nevezte ki.

Zunz-alapítvány. Főlkérteünk a következő felszólítás közzétételére: Folyó évi márczius 17-én meghalt dr. Zunz Lipót. Azon alapítvány, melyvel husz évvel ezelőtt a nagy tudós tisztelői meghálálták a zsidó tudomány körül szerzett érdemeit, halála után is arra fog szolgálni, hogy ezen tudomány haladását és terjedését a különösen Zunz művei által teremtett szellemben mozgítsa elő. Az alapítvány szabályzatának 3. §-a értelmében ezen ezelt az által kívánja elérni, hogy a) tudományos munkák vagy folyóiratok megjelenését előmozdítja vagy a szerzőnek adott tiszteletdíjjal, vagy a kiadónak fizetett segédlyvel; b) oly könyvtárakat, melyeknek fennállása a zsidóság tudományának lényeges szolgálatot tesz vagy tehetne, megalapít vagy megvesz, fenntart, vagy gyarapít; c) oly tudósoknak, kik e tudományt egyetemeken vagy más nyilvános tanintézeteken szigorúan tudományos szellemben előadják, segélyt nyújt; d) a zsidó tudomány szolgálataiban tett utazásokat vagy más vállalatokat gyámolítja. — A szabályzat 4. §-a értelmében a rendelkezésre álló összeghez képest teljesítendő az említett egyes feladatok úgy, hogy a segély engedélyezésénél a dolog belső értéke vagy a kínálkozó alkalom sürgős volta legyen mértékadó. Az alapítványból nem csak egyes személyek, hanem a zsidó tudományt ápoló egyletek és intézetek is kaphatnak

a jelzett feladatoknak megfelelő segélyt. Az alólírott kurátorium ezenel mindazokat, kik az alapítvány hováfordítása iránt javaslatokat kívánnak tenni, arra kéri, hogy javaslatukat, a hozzávaló mellékletekkel együtt, legkésőbb f. évi augusztus 15-éig az alólírott elnöknel adják be. A folyó évre 1400 márkát tesz az alapítvány rendelkezésre álló jövedelme. A szabályzat példányait az alólírott elnöknel kaphatni. Berlin, 1886. április 17-én. A Zunz-alapítvány kurátoriuma. Dr. Neumann S. elnök, Dr. Ábrahám jegyző.

A haj színe mint faji jelleg. Egy német anthropologus megfigyelése szerint Németországban 100 német gyermek között 32 szőke és 14 barna; 100 zsidó között csak 11 a szőke, ellenben 42 a barna. Mint-hogy a »vegyes szín« a fajok kereszteződésének volna jele, forrásunk szerint e statisztika is azt bizonyítaná, hogy a zsidó faj leginkább megővta »állandóságát.«

A pesti szentegylet, chevra kadisa, tagjainak statisztikáját állította össze a Jüdische Pester Zeitung, melynek adatait röviden a következőkben közöljük: — A tagok összes száma 3421. Ezek közt 18 nemesi család 41 taggal van képviselve; (a családok: csángó-hétfalusi Baronyi, lovag domonyi Brüll, hatvani Deutsch, dírszta Fischl, tószegi Freund, budai Goldberger, megyeri Krausz, lovag vágújhelyi Laczko, szegvári Lázár, lovag Lederer, kisteleki Lévy, Linzer, lovag Posner, tornyai Schosberger, dombóvári Schulhof, zombori Stein, erényi Ullmann, lovag Wechselmann); 204-nek (6°/_o-nak) magyar a neve. — Foglalkozásra vagy állásra nézve a 3421 tag között van: főrendi tag 2, (dr. Hirschler, Sváb Károly), orsz. képviselő 5, (Wahrmann, Chorin, Mandel, Neményi, Krausz), konzul 3, (Brüll — Hollandia, Altshul — Svédország, dr. Ullmann — Szerbia), katona 2, (Havasi honvédkapitány, dr. Weismandl főorvos), miniszteri tanácsos 1 (Grünwald), m. titkár 1 (Szántó), kir. bíró 2 (Kéry, Décsy), kir. táblai bíró 1 (Neuberger), közjegyző 3, író és zsmnalista 19, városi képviselő 15, tanár (közép- és polgári iskolai, szeminárium, egyetemi) 25, tanító 13, igazgató (vasuti, banki, iskolai) 31, nyilv. hivatalnok 178, magánhivatalnok 107, ügyvéd 75, orvos 109, mérnök és építész 25, patikás 1, állatorvos 1, földbírtokos 98, nagyparas (gyáros) 35, iparos 488, nagykereskedő 157, kereskedő 1236, háztulajdonos 70, kisiparos 335, vendéglős és kávé 80, magánzó 91, ügynök, szolga és munkás 312.

Fabiny Teofil. Az »Evangelikus Egyház és Iskola« cz. lap, május 29. számában olvassuk: »Fabiny Teofil, igazságügyi miniszter ur ö Excja f. hó 25-én volt kegyes a budapesti ág. h. ev. esperesség elnökségét saját

hazánál a legszívesebben fogadni. Ugyanaz és a következő napon az egyes fővárosi ág. h. ev. egyházak küldöttségűi tisztelegtek nála. El voltak ragadtatva az egyház kitünő vezérferfia azon nyilatkozata által: hogy az *Egyház iránti kötelességünk általán legelső kötelessége.* Éljen! e — Közöljük új igazságügyi miniszterünk e nyilatkozatát követendő például azon első zsidó felekezeti miniszternek, ki nálunk a következő századok valamelyikében esetleg ki fogna felszerezni.

A rabbisági hivatal nevezése az új anyakönyvi rendelet szerint. Lapunk egyik rabbi-munkatársától vesszük a következő érdekes közleményt: Mi minden kell egy rabbisági irodában az anyakönyvi rendelet szerint? 1. A három anyakönyv és a hozzávaló másodlatok iveri. — 2. Születési bejelentés az anyakönyv rovatai szerint, a bábák számára. — 3. Kivonatminták mind a három anyakönyvből. — 4. Kihirdetések könyve az esketési anyakönyv rovatai szerint. — 5. Kihirdetési bizonyítványi blanketák. — 6. Haláleset bejelentés-máshol született és azért oda jelentendő finemű elhaltak számára. — 7. Kiadványok jegyzőkönyve. — 8. Kézbesítő és póstakönyv. — 9. Pecsét és stampiglia. — 10. Nyomatott Ketuba-minták.

A Benai-Brith rend (J. O. B. B.) terjedése Németországban gyorsan halad. A következőkben közöljük a páholyok névsorát, székhelyöket s zárjelben a páholy elnökét: Deutsche Reichsloge, Berlin (S. L. Maretzki); Germania-Loge, Halle a. S. (J. Hirsch); Berth. Auerb-Loge, Berlin, (S. Hagen); Concordia-Loge, Kattowitz (S. Friedländer); Mamre-Loge, Benthien (Dr. F. Rosenthal); Allemania-Loge, Stettin (W. Blaschke); Montefiore-Loge, Berlin (Dr. H. Hildesheimer); Humanitas-Loge, Gleiwitz (Alex. Stein); Lessing-Loge, Boroszló (Dr. Sternberg); Caritas-Loge, Kreuzburg (G. Proskauer); Fraternitas-Loge, Drezda (L. Schlesinger); Mendelssohn-Loge, Magdeburg (J. Lindenthal); Amicitia-Loge, Posen (Jul. Salz); Eger-Loge, Ostrowo (Fabian Frankel); Zion-Loge, Hannover (Dr. Bergmann).

Zsidó iskolák Elzász-Lotharingiában. Egy legújabb kimutatás szerint E.-L.-ban a nyilv. zsidó elemi népiskolák száma 67, 73 osztályos és 2743 tanulóval. Azonkívül van ott 5 magán zsidó el. iskola 135 tanulóval; továbbá 2 gyermekóvó, 2 továbbképző iskola és egy beutazással összekötött nevelő iskola.

Zsidó statisztika. Melbourne zsidó községe, *Ausztráliában*, 270 tagot számlál. — Marseille főrabja Weyl Jónás nemrég fölulvasást tartott a francia földrajzi társaságban a zsidó lakosság számáról *Franciaországban.* E szerint 1871-ben tetemesen megfogyott a zsidóság, mert a Németországhoz csatolt Elzász-Lotharingiában 50.000 zsidó lakott. De

azóta ismét gyarapodott bevándorlás által, különösen a fővárosban és a keleti megyékben. Jelenleg Páris közel 45,000 zsidó lakost számlál; Marseille 5,500; Nancy 5,000; Bordeaux 4,000; Lyon 2,500; Lille, Bayonne, Vésoul és Besauçon mindénik 2,000; összesen 70,000. — *Algériában* van 35,000 zsidó, *Tuniszban* 55,000. E szerint Franciaországban és ennek afrikai birtokaiban összesen van 160,000 zsidó. — Egy nemrég megjelent angol statisztikai tanulmány szerint *India* 254 millió lakosa között mindössze 12,000 a zsidó.

A zsidó iskolák apadása 1884-ben. A közoktatás állapotáról szóló kimutatásból közöljük a következő érdekes adatokat. *Megszűnt a zsidó iskola:* Árvában; Zázriván; Bács-Bodrogban; Garán, Szántován; Beregben; Beregszászon; Biharban; Diószegben, Székelyhídon, Tenkén; Hajdubán; Sámsonban; Hunyadban; Szászvároson; K.-Küküllőben; Csapton s Mikeszászán; Komáromban; Aranyoson, Banán, Marczelházáon; Nyitrában; Drahócson, K.-Baábon, Lakácsón, Miaván; Pozsonyban; Bur-Szt.-Györgyön, Jókán, Nagy-Lévárdon; Sopronban; Felső-Szt.-Miklóson; Szatmárban; Csengerben; Torontálban; N.-Szt.-Miklóson; Trencsénben; Deeseren; Ugocsában; N.-Szöllősen; Ungban; Csapon, N.-Kaposon, Szobránczon; Zalában; Lentiben; Zemplénben; S.-A.-Ujhely, összesen 32 helyen 33 iskola. *Új iskola keletkezett:* Hajdubán; Nánás és V.-Péresen; Hevesben; Füzes-Abony; Jász-Kúnban; K.-Ujszálláson; Komáromban; Kürthön; M.-Tordában; Sz.-Régenben; Nógrádban; Szirákon; Pozsonyban; M.-Füdümesen, Pereden; Sárosban; Bogdányban, Héthárson, Keczer-Peklénben; Szabolcsban; Kótajban; Szatmárban; Nagy-Bányán, Sárközőn; Tolnában; Döbrüközön, Faddon; Trencsénben; Marikon, Turzovkán Vágújhelyen; Ugocsában; Töketerebes; Vashan; Sárvárott; Veszprém-ben; Marczaltón; Zalában; N.-Kanizsán; Zemplénben; Erdőbényén, Tarzalón; összesen 26 helyen 26 új iskola. A beszűntetett zsidó iskola 4 esetben beolvadt az állami iskolába, s amennyiben a főlösztatott 33 iskola helyett csak 26 keletkezett, a zsidók évi vesztetése 7 iskola. Megjegyzendő, hogy 1883-ban mindössze csak 6 volt a szaporodás.

Kivándorlás Amerikába. 1885-ben Amerikába összesen 18,533 zsidó vándorolt ki, ezek között 11,348 Oroszországból, 1825 Ausztria-Magyarországból, 1819 Német- és 379 Olaszországból, stb. 7306-nak kivételével valamennyi kivándorló New Yorkban maradt.

TUDOMÁNY.

Az áhitatról.

I.

Az áhitat határozott és élesen körülvonalzott jelentésményel bír; a fogalomnak névvel való megjelölése azonban korántsem régi. Az ókori klasszikus nyelvekben hiába keressük az ennek megfelelő szót. A görög *ἔδωγμα* rokon ugyan vele, de sokkal babonásabb és a pogány szertartásokkal összefüggőbb, hogysen a mi áhitatunkkal azonos lenne. Csodálatos azonban, hogy a bibliában sem található e fogalomnak névvel jelölése. De sőt maga az *ujhéber kavvána* sem felel meg, eredetét tekintve, annak, mit mi áhitat alatt értünk. Idő multával azonban ugyanaz lett a jelentése, a mit a zsidóság ezen röpke szava is bizonyít: »Ima áhitat nélkül olyan mint test lélek nélkül.«

Honnan támadt e mondat? Író nem találta azt föl; mint növény önmagából nőtt ki a zsidó szellemből. Tudós barátaim adatai szerint csirája és szükséges tápláléka már benne van a talmudban. A XI. században mutatkozik világosabban Bachjánál »A szív kötelességei«-ben, ki körülírja e fogalmat, a nélkül, hogy azt kavvána szóval jelölne: »A szavak a nyelv birtokában vannak, az értelem a lélek birtokában. A szavak képezik a héjat, az értelem a magot. Ki csak ajkával imádkozik és lelke egészen más gondolatokkal van tele, annak imája olyan, mint a test szellem, a héj mag nélkül.« Maimuni az, ki az áhitat fogalmát közelebbről meghatározza és kavvána szóval jelöli. E két férfiú hazájában, a spanyol zsidóság között, keletkezett ez a röpke szó, melyet a XV. században Aráma Izsák mint általánosan ismertet és szokásosat idéz. A zsidók kiűzésével Spanyolországból, a kabbala meleg éghajlatába, Ázsiába vándorolt e mondas, a hol kabbalisztikus gondolatok fűződtek hozzá. Azon szemlemi tévelygés, melyet kabbala névvel jelölünk, tiszta megjelenésében sokkal magasabb, tisztátlan kinövésében sokkal alacsonyabb, hogysen az általános zsidó szellemet mélyebben érinthette volna. A kabbala révén a nyugat hűsebb éghajlatába került, hol a kabbalisztikus toldalékoktól megtisztulva újra egyszerű meztelen tisztaságában mutatkozott. Századunkban vallásunk számtalan tankönyvei és példaszó-gyűjteményei között egyetlen egy sincs, mely nem tanítaná: »Az ima

áhitat nélkül olyan, mint a test lélek nélkül», a nélkül, hogy tudnánk, honnan keletkezett. Ezt nevezem én szerencsés mondatsnak, mely mindenki szájában forog, a nélkül, hogy szerzőjét ismernők, mintha égből volna kinyilatkoztatva.

Nekünk e fogalom jelölésére külön szavunk van, de ez bizonyára nem fogja azt bizonyítani, hogy ima közben csak mi bírnak az igazi áhitattal, sőt — talán joggal — mondhatná valaki, hogy azért bírjuk e szót, mivel a dolog maga nálunk gyakran hiányzik. Avagy hihetők-e, hogy a biblia szentjei áhitat nélkül imádkoztak? Ha Mózes utolsó beszédjében bennünket azzal biztat: Te Istent mindenütt feltalárod, »ha őt teljes szíveddel és lelkeddel keresed«, ha Jézus azt hirdeti és követeli, hogy Istent keresni kell »lélekben és igazságban,« képzelhető-e ezen keresés és ezen ima áhitat nélkül? Az erkölcsi törvények azon pillanatban jutnak öntudatunkba, midőn az erkölestelen látjuk: így az áhitatra való fölhívás csupán akkor ébredt föl, midőn hiányát tapasztalták. Midőn a második templom ideje óta a nap órái meg lettek határozva, melyben imádkozni kell, midőn az ima formái mindinkább határozott alakot öltöttek: akkor vették észre csupán a mélyebben érezők az ima bensőségének hiányát, mely a forgalom akadályának és tehernek tekintett és kelleltenül, gondolat nélküli sietséggel végeztetett, mintha bűbéri szolgálat lenne, mely kötelességszerűleg Isten számára végezendő. Ekkor hangzott fel az intés az »Atyák mondásai«-ban. »Ne tekintsd imádat folytonos kötelességnek, egy terhes adósság lefizetésének, hanem bensőd önkéntes megindulásából eredő könyörgés legyen az irgalomért és kegyelemért az irgalmas és kegyelmes Istenhez.«

Annai érdemünk e fogalom megjelölése által minden esetre van, hogy éles tekintettel megismertük az áhitatot mint ama formális elemet, mely a valódi ima tartalmát, rendeltetését és egész lényegét teszi. Mert ha áll az, hogy olyan ima, melyet Mózes, a misna és az új-testamentum követel tőlünk, áhitat nélkül nem képzelhető, ugy bizonyos az is, hogy áhitattal csak szabad lélekből és igaz szívből imádkozhatunk.

Halljuk mindenek előtt, hogy definiálta az áhitatot *Maimuni* és *Kant*. Az első abban ismerte föl lényegét, hogy az ember távoztassa el lelkéből minden szórakoztató, üzleti, önző gondolatot, szóval az olyat, mely Istentől eltérít; ellenben tartsa mindig eszében, hogy Isten előtt áll. Tartalmilag ez ugyanazt mondja, amit

Kant a következőképp fejt ki: »Áhitat a lélek hangulata Isten előtt megalázkodó érzület iránt való fogékonyságra.« E nagy filozófus egyébiránt igen becsmérőleg szól az áhitatról, ugy vélekedvén, hogy az áhitat mindig azzal a balvéleménnyel jár, hogy már magában is van bese. Hogy e balvélemény csakugyan gyakran kísért, szomorúan bizonyítja a vallások története; a figyelemzetéseknak azonban nem lett foganatjuk. És így szomorúan tapasztaljuk, hogy az ó-kortól fogva mind máig »szorgalmas imádkozás, vezeklés, sanyargatás, bucsujárás és hasonló, továbbá baszontalan, elmeelő önkínzások a leghathatósabb eszközöknek tartattak vétkektől való szabadulásra és az ég kegyelmének kinyerésére; azt hitték, hogy sanyargatás és remete-élet szentté avatnak.« Azonban nemcsak az eszköznek és czélnak félreismerése — mint Kant hiszi — ha a vallásgyakorlatok, melyek csak eszközül szolgálhatnak, czélul kívánnak tekintetni; nem egyenes ellenmondás-e, ha áhitatunkban folyvást készségünket mutatjuk a jót akarás iránt, ellenben soha a jóakaratot tett által nem bizonyítjuk? Persze »áhitatosan rajongani könnyebb, mint jól cselekedni.«

Az önzés beleférközhetik minden jóba és ekkor, anélkül hogy külső megjelenésében változtatná, belső lényegét forgatja föl. Hisz a kötelességserben változtatná, ha csupán Isten kegyét, oltalmát és jótéteményeit vagy az emberek tiszteletét és becsülését czélozza, ép oly erkölestelen, mint a hamis áhitatgyakorlás. Valamint az áhitatot az erkölcsös cselekedet egészíti ki, ugy tartozik a jó cselekedet lényegéhez az áhitat. A jó bizonyára ép oly tetsző Isten mint az emberek előtt; de hogy Isten akar-e jutalmazni vagy büntetni, és hogy az ájtatos imát meg akarja-e hallgatni vagy nem: ez egyedül igazságosságán, jóságán és bölcsességén áll. Cselekedetnél és imánál azért egyaránt maradjon távol a legtitikosabb gondolat is jutalomra és büntetésre. Cselekedjél ugy, hogy cselekvésed módja Istennek és embereknek tessék, és hogy, szigorú önbírálás után, a mindenek előtt önmagadnak tessél, úgy hogy, ha Isten kegyelme meg találna áldani, szentséges jósága ne érijen érdemlent.

Az ily érzületet erősítse az áhitat. A talnud bölcssei ép ugy mint Jézus azért nagyon kevésre becsülik az olyan imát, mely egyéni anyagi szükségletekkel hozakodik Isten elé — mert az ilyen csak e világi étellel törődésre mutat. Valóban kérdésbe tehető, hogy a termékenységért, szép időért, esőért és harmatért, dús aratásért való ima miként becsülhető többre, mint a földnek szá-

tása és művelése a földműves szorgalma által? Az Istenhez való fura-
kodást aprólékos gondoljaival a múltó perczért s azon föltevessel,
hogy a mindenek fölött Jóságost sürgős kérelmével meg fogja
lágyítani — az ilyet az igazi jámborság csak elítélheti. Am az
ily önző buzgóságtól az igazi áhitat távol áll. »Rakd terhedet
Istenre, — tanácsolja a zsoldáros — hogy gondolataid Istenben nyug-
godjanak.« Az áhitatos ima Istenben való bizalmat és megnyug-
vást szüljön az által, hogy szem előtt tartjuk végtelen bölcsességét
és mindeneket átölelő jóságát. Szabadítson fel minden kicsinység-
alól, emeljen föl magosabb gondolat-régiókba, tisztítson és erősít-
sen meg bennünket jó cselekedetre. Ez legyen az épülés, melyet
tőle nyerünk. Ugy imádkozunk, amint Bachja közli egyik jámbor-
ról: »Én istenem, miattad való gandom és bánatom száműzött
lelkemből minden egyéb gondot és minden más bánatot;« és ha
csapás sújtott, legmélyebb fájdalomkban szólunk a jámbor fő-
pappal, Elivel: »És mégis van Isten, tegye a mit jónak lát.«

A pszichológiai fejtegetés még behatóbban fog megismer-
tetni az áhitat lényegével. Az első kérdés az: gondolkodás-e az
áhitat, vagy érzés, vagy akarás. Ezzel azonban hamar tisztában
lehetünk, meggondolván, hogy az áhitatban az egész lélek fekszik,
hogy a léleknek áhitattal teljesnek kell lennie; mert ezzel világos,
hogy a lélek működésének mind a három formája részes az áhi-
tatban, hogy ájtatos gondolkodásnak és érzésnek és akarásnak
kell lennie. De ha ennyire egyetemes és átfogó, akkor még rejt-
vényesebb a lényege, különösen ha meggondoljuk, hogy az áhitat
a legkülönfélébb tartalmu imában is azonegy. Himnuszokat zengünk,
melyek a gondolat legmagasabb régióiba emelkednek, Isten lényét
és működését a természetben és történetben dicsőítik; örömtelt
szível rebegünk hálaimákat és fájdalmas lélekkel kérő és meg-
bánó imákat; imarendünk pedig minden istenitisztelet számára
egyesíti az imának mind e különféle neveit — és mindnyájukban
áhitat legyen. Mindegyik imában át legyünk hatva Isten végtelen
főnségétől és saját lényünk kicsinységétől és semmiségétől; és
mindkettő egyesüljön háláérzettel az ő leereszkedéseért hoz-
zánk, véges lényeihez, és egyesüljön bizalommal kegyelmébe; és
minden imánkat lengje át azon eltökélés, hogy őt utánózzuk
gyöngye erőnkkel, hogy hozzá hasonlók legyünk gyarlóságunk
daczára. Mindezt összevéve nevezzük áhitatnak.

Berlin.

STEINTHAL.

A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

NEGYEDIK FEJEZET.

IV.

A szombatoság elnyomására hozott törvények hiábavalóknak bizonyulnak.
— A fehérvári országgyűlés végzése 1595-ben. — Mihály vajda és Rákóczy
Zsigmond rendeletei. — A besztercei országgyűlés végzése 1610-ben. —
Bethlen Gábor és az 1618-iki országgyűlés határozatai. — A szombatosok
üldözése s e miatti panaszaik. — Idevágó mutatóványok vallásos énekeikből.
— Az ellenök hozott törvényeknek miért nem volt fogantatja. — Miképen
viselkedtek az üldözésekkel szemben. — A marosvásárhelyi szombatosok
levele a budai vezérhez. — Borsos Tamás.

A közel múltban történtek kellően előkészítették és megter-
mékenyítették a talajt az Eőssí által hintett vetések számára. A
székely főnemes új vallásának a Székelyföldön hamar és sürűn
akadtak hívei. Hiába fáradoztak elnyomásán; eredménytelen ma-
radt minden törvényes intézkedés, melylyel további terjedését
gátolni akarták.

Már az 1595-iki április 16-ikára hirdettet fehérvári ország-
gyűlés törvényt hozott a szombatoság ellen.¹⁾ Ezen végzés követ-
keztén Mindszenti Benedek, udvarhelyszéki főkapitány egy ideig
hevesen üldözte a szombatosokat, míg fontosabb országos ügyek
figyelmét tőlük elfordította.²⁾ Az ellenök kimondott tilalmat meg-
erősítette az Erdélyt bitorló Mihály vajda, ki 1600-ban újra el-
rendelte a szombatosok megbüntetését, egyebek közt jászágók
lefoglalását.³⁾ Hasonló rendeletet bocsátott ki Rákóczy Zsigmond
1607-ben.⁴⁾ A Báthory Gábor alatt 1610-ben Beszterczen tartott
országgyűlés határozatai közt már ismét ott találjuk a következő
végzést: »Vagynak sokan az országban, kik . . . sídó hitet és sídó

¹⁾ Erdélyi Országgy. Emlékek III. 348. l.

²⁾ Kemény József és Nagyujtai Kovács István, Erdélyország történeti-
nek tára II. 3. l.

³⁾ Mikó i. h. I. 29. l.

⁴⁾ Erdélyi Országgy. Emlékek V. 401. l.

ritusokat követvén, isten ellen való káromlásokat szölnak, Tetszett azért országul, hogy efféle religiön valókat az jövendő gyűlésre cizáltassa Felséged, holott, ha ad meliorem mentem nem redacizálnak, törvény szerint büntetessenek. Interim az papok, kik káromlásokat szölottanak, tisztességes custodia alatt tartassanak.¹⁾

Mindazáltal már 1618-ban szükségesnek látta Bethlen Gábor az akkor Kolozsvárra egybehivott rendeknek előterjesztést tenni »a szombatosok avagy zsidósok ellen.« Felszólítja az országgyűlést, »keresse ki efféle sectáknak autorit, promotorit, fautorival együtt és büntetetlen ne szenvedjük, . . . kik publice avagy privatim, akar tanítók s akar egyéb rendek az recepta religiókon kívül sectákban találatnak most és ennekutána is minden kedvezés nélkül büntetődjenek mind személyekben s mind javakban.« Az országgyűlés a fejedelmi előterjesztés értelmében »örök, soha el nem törölhető végzéként« határozta, hogy a szombatosokat kik a jövendő karácson napjáig valamely befogadott vallásra nem térnek, perbe fogják s pártfogóikkal egyetemben a törvény egész szigorával sujtsák.²⁾

Az új vallás követőire szabott kíméletlen büntetéseket elég gyakran véghezvitték. Könyveiket s egyéb irataikat elkobozták és, mint például 1600-ban Marosvásárhelyt, a pelengéren cigányokkal elégették.³⁾ Vagyonukat lefoglalták, és legalább időközönként »öléssel, veréssel« vérig üldözték őket, úgy hogy sokan tüzhelyöket elhagyva, bujdosni, meg mások az országból elmene-külni kényszerültek.

Ezen legrégibb üldözésekre nézve csak kevés részletes tudósítás maradt ránk. De elég kegyetlenek lehettek, ha hallgatjuk a szombatosok keserves panaszait, melyek mint az égető fájdalom megannyi jalkiáltásai sűrűn hangzanak e korszakbeli énekeikből. Hadd iktassunk ide néhányat ezen majdnem ismeretlen költészetből, melyből alkalomadtán szándékosan közlünk terjedelmes idézeteket.

Egy szombati himnus például így kezdődik:

Választott szenteknek kegyes őrizője,
Egeknek, tengernek, földnek nagy istene,
Hatalmas vezére,
Mélto panaszunkat fogadd füleidbe.

¹⁾ U. o. VI. 170. l.

²⁾ U. o. VII. 488. l.

³⁾ *Műve*, i. h. I. 30. l.

Dühös sítán mit gyöz, forgódik csak azon,
Mint hűséged mellől minket elszakaszszon,
Örömtől megfoszszon,
De mi felségednek esedeziünk azon:

Gyermeked plántátad ne hadd kiszaggatni,
Kit pogányok között kezdetlél fundálni,
Jó talpra állatni,
Örökös frigyeddel magadnak foglalni.

Ily szép móddal indult kis örökségedet
Ne hadd elpusztulni jó épületedet,
Drága szép mivedet;
Vad fától folyólódnai ne hadd öröködét!

Noha kereszténység nagy fenn tartja tollát,
Ördög is ellenünk igen feni fogát,
Ártalmas haragját;
Ha nem őriz szent Úr: megállja boszúját.

Talpa alatt tartja szegény zsidó népet,
Szombatért üldözi törvénykövetőket,
Kergeti híveket;
Ha nem őriz szent Úr: megemészti őket.¹⁾

Megkapó a következő keserves panaszuk:

Mi dolog légyen az, hogy az igazságért
Igy háborgatnak minket?
A kegyetlen sárkány maró kölkeivel
Csaknem eszen bennünket!
Ha jámborok vagyunk és szófogadó fiak:
Üldözik életünket,
Törvényed utáról ölélssel, veréssel
Akarnak vonni minket.

El kel vallásunkért atyánkat, anyánkat
Hagynunk, édes földünket,
Feleségünk, fiunk, házunk, örökségünk
És minden életünket.
Sok nyomorúságot bűdossal²⁾ kell tenniünk,
Tünnünk sok gyalázatot:
De kicsinynek véljük, csak engedd érhetnünk
Az utolsó szombatot.³⁾

¹⁾ 43. 1—4. és 8—9.

²⁾ Bűdossal=bujdosva; 1. *Lugossy*, i. h. C I. l.

³⁾ 86. 3—4.; v. 5. 4., 2.; 52. 11—12.

A törvény szigorához járult környezetük gyűlölete és megvetése. Az egymás ellen küzdő négy befogadott vallás egyformán üldözte az »átkozott, istentelen, fene judaizmus«, melynek híveit uton utfélen maró gunyval és szidalmakkal fogadták és kísérték.¹⁾

De a törvény és a társadalom üldözésének nem volt semmi nemű foganatja. A szombatosok elnyomására hozott szigorú törvények, mint ezeknek gyakori és mindig hiábavaló ismétlése bizonyítja, többnyire hatástalanok maradtak. A belvillongások és külháborúk e korszakában a fejedelmek figyelmét komolyabb és sürgősebb ügyek kötötték le, mint a szombatosok erélyes üldözése, a hatóságok pedig nem alkalmazták ellenök a törvény szigorát. Vagy nem vették észre a külsőleg valamely más felekezethez tartozó zsidókat, vagy nem akarták őket észrevenni, mivel gyakran sógorsági vagy baráti viszonyban voltak velük.²⁾ A magasrangu tisztviselők és államhivatalnokok, kik mint látni fogjuk, szép számmal felkarolták az új vallást, bár nem gátolhatták az ellene hozott törvények alkotását, minden esetre akadályozták és enyhítették azoknak keresztülvitelét.

Az időközönkénti elnyomás és megfenyítés, mint minden vallásos üldözés, csak azzal az eredménnyel járt, hogy az üldözöttek vallásos buzgalma egész a rajongásig fokozta. Készek voltak mindent túrni s elviselni hitükért. A gúnyneveket, a melyekkel őket illették, tiszteletneveknek vették; ha szidalmazták, örültek neki és szájalommal tekintettek azokra a »vakokra és bolondokra,« kik, midőn őket szidják, voltaképen istent és törvényt káromolják³⁾. Ha vallásuk miatt sanyargatták, üldözték őket, segítségért kiáltottak istenhez:

Ne legyen mi rajtunk többé az siralom,
Áradjon fel rajtunk az örök jutalom!
Istentelen népnek ő erős igáiok
Ne vonja nyakunkat többé ő ostorok.

Szabadítsd meg Uram a te szolgálóidat,
Mutasd meg immáron te nagy hatalmadat.

¹⁾ L. fent. 373. l., 1. jegyz.; v. 5. 43, 10—11.

²⁾ Az elnézésre nézve, melylyel fejedelmek és hatóságok a fent felsorolt okoknál fogva a szombatosok iránt voltak, alantabb felhozandó érdekes adatokat közöl Mikó i. h. 29. l. ff.

³⁾ 43, 10—11.

Szállítsd le minékünk az te oltalmadat,
Hozza elő nekünk mi régi korunkat!¹⁾

Az üldözés közepette, a hitrajongás szavával bátorították egymást,

Hogy életünk holtunk átkozott ne legyen,
Menjünk vígan mi erre
Jelen való kínra, bíra s nyavalyára,
Ideig való csak e!²⁾

és erőért és kitartásért imádkoztak:

Ábrahámnak ura, Izsák- és Jákobnak
Kegyelmes szent istene!
Ne hagyj elszakadnunk, töléd eltávoznunk
Az mostani ügyünkbe;
Tarts végig hitünkbe és reménységünkbe
Az mostani időbe!³⁾

Bátorították és serkentették egymást, hogy ne engedjenek sem csábításnak, sem erőszaknak:

Helyt ne adjunk világi konkolyoknak!
Ellenségnek hitető szavának
Álljunk ellent úgy mint hamisságnak
És istentől bocsátott kísértő próbának.

Az vallásban nádszálak ne legyünk,
Abból jobbra se balra ne térjünk,
Azt csak egy pontban is meg ne sértsük,
Fegyverében felöltözvén, szüntelen vigyázzunk!⁴⁾

Azzal vigasztalódtak, hogy

Az ötvös aranyát s ezüstét az tűzben
Szokta megpróbálni:
Minket is az isten az gonoszok által,

s hogy üldözöik csak muló bajokat okozhatnak nekik, de az igazi, tartós boldogságot, a földöntuli jobb életet nem vehetik el tőlük; ők az igazak jutalmát, ellenségeik a gonoszok büntetését fogják ott venni:

Ha itt ránk dühödnék ez muló világon:
Az másan nem bánthatnak,

¹⁾ 108., 8—9.; v. 5. 43, 3—4. A fentti idézés utolsó sorával v. 5. Jerem. siralom. 5., 21,

²⁾ 106., 18.

³⁾ U. o. 20.

⁴⁾ 4., 7—8.; v. 5. 1., 12.

Ott veszik jutalmok, ott adatik zsoldjok
Az hamis csalárdoknak.
Jer, engedjünk nekik az igazság mellett
A hamis vérontóknak.

Hadd ontsák ki vérünk! Hadd bizzanak vele!
Semmit attól ne féljünk!
Idővel még mi is látjuk ő kénjokat,
Kit megmondani tudunk,
Bizonyoságot teszünk az isten könyvéből,
Melyet nyilván remélünk.¹⁾

Lykor, ha nagyon is kegyetlenül bántak velük, isten átkát
kérték le üldözőikre:

Könyörögjünk az istennek,
Kegyelmezzon ő népének
Törje fejét ellenségnek,
Kik tört vetnek életünknek.

Örülnek, de keserítsd meg,
Kik mi reánk indultak meg,
Ő napjokat rövidítsd meg,
Tanácsokat bolondítsd meg!

Erejét ellenségeinknek
Verd meg²⁾ mi gyűlölőinknek;
Nyilván legyen minden népnek
Te vagy istene szentidnek!³⁾

De rendszeren szájalommal tekintettek azokra a tévelygőkre,
a kik őket üldözték és imádkoztak értök, hogy belátván tévedé-
süket megtérjenek, az igaz hitet, értsd: a szombatosságot, felka-
rolják és így szintén üdvözüljenek.

Neked úristen azon könyörgünk, kegyelmes atyánknak,
Lágyítsd meg őket és adj ő nekik hús szívet az végre,
Érthessék ők is mi velünk együtt szent igazságodat.

Akkoron látják, mely távol voltak ők az üdvösségtől,
Az mint mi voltunk, míg velük együtt hamisan értettünk.
Terjessz ki uram nagy bőségesen te szent kegyelmedet.⁴⁾

¹⁾ 106., 19—20.: v. ö. 29., 8—9.

²⁾ III. itt »vedd el«-t olvas.

³⁾ 21., 1., 3. és 5.

⁴⁾ 109. I. ének, 1. rész 41—2.; v. ö. u. o. XI. ének 26—7.

vagy, mint egy szombati énekük mondja:

Ellenségnek távoztasd gonosz szándékát,
Szent ígédnek szabadítsd meg már igaz utát,
És annak igazgasd kiesiny táborát;
Öregbítsed és terjesszed mindenütt ő határát!

Hogy sok népek te hozzád megtérhessenek
És mi velünk egyetemben dicsírhessenek,
Mindvégig békeségben maradhassanak
És az örök bódogságban részesek lehessenek.¹⁾

Erős és tántoríthatatlan volt hitük, hogy végre diadalmas-
kodik az igazság és vele vallásuk és felekezetiük. Bizvást várták,
mintegy látni vélték, hogy a jövő előbb-utóbb üdvöt, felmagasztal-
ást hoz számukra, és romlást és veszedelmet hitetlen üldözőikre.
Tudjuk, így énekeltek:

Tudjuk, még nekünk is eljő örömnapunk
Mikor bátorsággal te néked szombatunk
Senkitől nem tartunk,
Mert szent messiásod uralkodik nálunk.

Akkor nyugatod meg mi fáradt lelkünket,
Sok keserüségből kiveszed fejünket,
Adod örömlőnket,
Jákob seregével megáldasz bennünket.

Romlás száll akkoron idegen népekre,
Kik törvényed átkát keresték fejökre
Nem éltek kedvedre,
Kik kegyetlen szívből törtek hivedre.²⁾

Ez pedig, úgy voltak meggyőződve, mind megtörténik, mikor
másod ízben eljő Jézus és hozza a megváltás boldog idejét, melyet
»jövő szombat«-nak, »végső szombat«-nak, »örökkévaló végső szom-
bat«-nak neveztek, mivel soha meg nem szünő zavartalan békét
és nyugalmat, lefoglalt jószágaiért kárpótlást Jeruzsálem kin-
cseiben és örök jutalmat vártak tőle:

Akkor békeségünk, nemes szabadságunk
Előkerül — elhittük;
Ott fizetsz minékünk, ott elégíts meg,
Semmit nem kételkedünk,

¹⁾ 29. 7—8.

²⁾ 43. 16—18.

Ott a gazdag várost minden káráinkért
Készen adod minkünk,
Akkor a dulótól s fene kapitánytól
Nem ijedünk, rejteünk.)

Ezen énekekből és himnusból elég hangosan beszél hozzánk az első szombatosok rendületlen hite, mely oly kiválóan alkalmas volt arra, hogy őket bátorítsa és szenvedésre s kitartásra buzdítsa. A következó esemény érdekes világot vet arra a sajtószéri világra, melyet a maguk számára alkottak. Az ószövetség volt az, melybe tökéletesen beleélték magukat, melynek szelleme föltétlenül uralkodott gondolkodásuk s érzületük fölött.

Miáon Báthori Zsigmond 1595-en háboruba indult Szinán hasa ellen, a marosvásárhelyi szombatosok bizonyosnak tekintették az utóbbinak gyózelmet s a török diadalmas bevonulásának veszedelmét. Ezt így »általlátták«, nem politikai, még kevésbbé sztratégiai okoknál fogva, hanem egyszerűen azért, mivel »három isten«-ben hisznek országukban, a mi pedig »nem halad már továbbra.« Az *egy* isten az őt imádó törököt választotta eszközül, hogy Erdély hitetlenségét megbüntesse. Ugyanabban a helyzetben látták magukat Marosvásárhelytől, mint hajdanta, Jósua könyvének 2. fejezete szerint, Rahab Jerikóban, ki, pogányok közt élven, előrelátta, hogy az igaz istenben hívő zsidóké lesz a gyózelem. Tanácsot tartottak, melyben elhatározták, hogy Ráháb példájára jökor kegyelmet kérnek a közeledó ellenségtől és házait bizonyos jelek által ismertetik föl vele, hogy őket azokban megkímélhesse. Fogalmazták s aláírták a következó levelet:

»Hatalmas bassa!

»Az egy Isten minden jóval megáldja hatalmasságodat és az hatalmas gyózheterlen császárt és az egész muzulmán nemzetiséget. Továbbá mi M. Vásárhelyt, Erdélyben lakó szegény emberek, kik mi is a disznóhust meg nem eszszük, sem egyéb fertelmes állatot, és *egy* Istent vallunk lenni, nem *hárm*at, általláttuk azt, hogy nem halad már továbbra, hanem az egy Isten elveszi a birodalmat tőlök és adja az hatalmas császárnak a magyarokat és a török nemzetiségnek.

»Könyörgünk azért mi szegény emberek az hatalmas bassának, hogy tegyen irgalmatosságot azon a napon mi velünk

mely napon ezt a mi városunkat elrabolják és elfoglalják a hatalmas császár vitézi. Hogy pedig a mi házainkat akkor megismerjék, oly jelt teszünk házainkra, hogy a hatalmas császár vitézei azt nagy könnyen megismerhetik; és a hatalmas császár hadai akkor minket ne bántsanak, melyért a hatalmas Isten megáldja a hatalmas és gyózheterlen császárt és az egész muzulmán nemzetiséget minden jó szerencsével.

»Költ Erdélyben M. Vásárhelyt 1595-ben 15. july.

»Mi szegény nyomorult rabjai, de igen jóakarói a hatalmas bassának és mind az egész török nemzetiségnek.

Boros Tamás m. p.

Szabó Gáspár m. p.

Szabó Menyhárt m. p.

Eötvös Miklós m. p.

Eötvös Péter m. p.

»Kik egy Istent vallunk és disznóhust nem eszünk, a több atyafiakkal együtt a hatalmas bassának szegény rabjai.«

A jámbor szombatosok, mint az e korbéli krónikás mondja, »ki szöcs, ki szabó, ki ötvös, ki pedig egyébféle mives emberek«, egygyűségükben bizonyára nem is gondoltak rá, hogy voltaképen árlulást követnek el ezzel. Ráháb bibliai alak, az isten népének a zsidó hagyomány által dicsóított frigyese és segítője, ki úgy mint ők maguk a pogányságból az igaz hitre tért: példáját követni csak isten előtt kedves, jó cselekedet lehet. A bibliai nyelvezeten, itt ott Ráháb szavaival írott levelet *) Makóra küldték egy ottani szombatos atyafinak, hogy »bévigye az bassának Tömösvárra és onnét aztán küldjék el azt a báui vezérnek.«

De a levél valahogy Báthori Zsigmond kezébe került, ki kemény szitkok közt elrendelte a marosvásárhelyi szombatosok elfogását. Néhányan közülük elmenekültek, a többit Görgéy várába vitték, hol kutat vágattak velök. A fejedelem azonban, ki őszkor diadalmasan hazatért, a szombatosokkal többé nem törődött, mintha egészen mefeledkezett volna róluk. A kik közülök bujdosnak, »karácsonjátba házokhoz haza orszózának, pironkodának és senki semmit nem szóll vala nékik és nem lőu sémmi bántások.

*) 86. 10.; v. 6. 7. 11.; 8. 9.; 36. 25. stb.

*) A levél szövegével v. 6. Júnia 2. 9—10., 12. és 18. v.

A görgényieket, a kik ott fogva valának, a jövődő nyáron haza bocsátták és semmivel egyébbel meg nem büntették őket.¹⁾

S mindez az 1595-iki év második felében történt, alig három hónappal azon határozat után, melyet a fejevári országgyűlés a szombatosok ellen hozott. Oly keveset törődtek a szombatosok a vallásuk ellen hozott tilalmakkal s oly elűzően bántak velük a hatóságok, melyek szemet hunyva, ha csak szerét ejthették, még látni sem akarták őket. Borsos Tamás, Borsos Sebestyénnek, a krónikásnak és Maros-Vásárhely bírájának fia, ki az ottani szombatosok feje s a budai vezérhez intézett levélnek első sorban aláírója volt, nem sokára az itt elbeszélte események után, mint Maros-Vásárhely képviselője és megbízottja, tisztelgett Bocskainál és később több ízben Konstantinápolyban járt, mint a fejedelem követe.²⁾

¹⁾ A budai vezérhez irt levelet s a vele összefüggő eseményeket l. *Mikó, i. h. I. 30—33. l.* és *Kemény József és Nagyajtai Kovács István, Erdély-ország történeteinek tára II. 3. l.*

²⁾ *I. h. u. o.* és *Mikó, i. h. 95. l.*

Budapest.

KOHN SÁMUEL.

(Folytatása következik.)

IRODALOM.

GEIGER LÁZÁR.

Lazarus Geiger. Seine Lehre vom Ursprunge der Sprache und Vernunft und sein Leben, dargestellt von Ludwrig A. Rosenthal. Stuttgart J. Scheible's Verlagsbuchhandlung 1884.

Midőn a világhírű nyelvtudós életét és működését jelen sorokban röviden bemutatni óhajtjuk, nem lehet célunk a t. olvasókat e rendkívüli lángész történetével és fejlődésével, korszakalkotó munkáinak alap gondolataival és rendszerével megismertetni. Geigernek, a nagy nyelvtudósnak méltatása, genialis felfedezései a nyelv körül nem rövid és száraz ismertetést, de bő és beható tárgyalást követelnek. Mi a fáradhatatlan buvárban a zsidó vallásos nevelés befolyását, a rendkívüli tudásban a rendületlen hitű zsidót akarjuk bemutatni, mert Geiger Lázár élete legfényesebben czáfolja meg mindazon balvéleményeket és ferde ítéleteket, melyeket mai napság olyan határozott önmegelégedéssel és előkelő szakvéleménnyel terjesztenek utca-hosszat a zsidó szellemről és tudományról, intra et extra muros, semiták és antisemiták egyaránt.

Mert hiába! Amióta a XIX. század felvilágosodott szelleme azon néhány zavaros elmét és szivtelen semmittevőt abban a tiszteletben részesítette, hogy elnevezte őket »antisemitá«-nak, reánk pedig a semita bélyeget sütötte, azóta nagyon megváltoztak a vélemények és nézetek, nemcsak rólunk, de saját ítéletünk önnön magunkról is.

Az oka kézügybe esik. Soha a zsidó tudomány módszerét, a zsidó szellem történeti fejlődését kevésbé nem ismerték, mint a tudományos korban, melyben élünk. Mások nem ismernek, mi magunk nem ismerjük saját magunkat; de azért ítélünk, mert hát ítélni kell: ez korszerű, ez divatos.

És sajnos, de való, hogy sehol Európában a zsidó tudományokban való járatlanság nagyobb mértékben nem uralkodik, mint nálunk Magyarországon, noha, hála az égnek, nálunk már minden utcái suhancz a korszellem színvonalán álló antisemita, persze »elyből és meggyőződésből«. Sehol Európában az idegen befolyás erősebben és károsabban nem mutatkozik, mint nálunk, noha nincsen nép, mely önállóságát annyit hangsúlyozná, mely az idegent annyira korholná, mint a magyar.

Mert hiába is kacagányozzák és sarkantyúzzák egy felmagukat a mi hirhedt antisemitáicskáink, hiába buzogányoskodnak és görbekaardoskodnak egy »őseredeti, mély meggyőződésből fakadó« antisemitizmusuk mellett és az idegen befolyás ellen! A magyar antisemitizmus külföldi termék, importált czikk; csakis antisemitáink korlátolt — vagyis inkább korlátlan — tudatlansága, ez — kénytelenek vagyunk az igazság előtt meghajolni — *ez kizárólagosan szabadalmazott honi ipar.*

És hiába is sirunk és jajgatunk egy, mi magyar zsidók folyton, hogy üldöznek és rágalmaznak, hogy nem ismernek és félreismernek, hogy hamis vádakkal és ráfogásokkal lépnek fel ellenünk: mert mi magunk szolgáltatjuk a fegyvert ellenségeink kezébe, azon páratlan közömbösség által, melylyel minden zsidó tudományos törekvés és vállalat ellen állást foglalunk, azon páratlan tudatlanság és előkelő megvetés által, melylyel a zsidó élet történetét és a zsidó szellem nyilatkozatait ignoráljuk.

Tétlen panasz, féltékeny tetszészajhászat az egész. Mert ha ellenségeink becsmérelnek, mi elég gyávák vagyunk azt hinni, hogy ezen nagyreményű uraságok kegyében és becsülésében magasabbra szálltunk, ha sajátkezüleg vágjuk földhöz népünk és valóságunk becsületét; és ha legbensőbb érzéseinket, legszentebb vallási tétéleinket támadják meg, mi elég oktalanok vagyunk azt gondolni, hogy kevésbbé vetnek meg, kevésbbé mutogatnak ujokkal ránk, ha kihívó gunyynal és önmegalázó hidegvérűséggel sárt dobálunk népünk szentesített és örökigaz tanaira és hagyományára.

Innen van aztán, hogy hamis nézetek és ítéletek támadhatnak felőlünk.

A zsidó — így szól az egyik — gondolkodásánál és érzésénél fogva képtelen a tudomány bármely ágában korszakalkotó munkásságot kifejteni. Ő a tudományt nem önmagáért szereti és

műveli, hanem a haszon miatt, mely belőle báramlik; nála a tudomány nem czél, hanem eszköz, nem életfeladat, hanem üzlet. Innen van, hogy oly tömegesen lépnek az orvosi és jogi pályára, mert ez ígér legtöbb és legbiztosabb hasznot. És ha néha egy-egy más pályára is téved, biztos lehetsz — oh szent Habakuk, el ne kaczagd magad — hogy az állami kinevezést várja.

A zsidó vallás — így szól egy modern hitsorsos — valóságos utonállója korunk haladásának és műveltségének. Elavult törvényeivel, túlélt tanaival és túlhaladt álláspontjával valóban nem a korba való, melyben élünk. Századunk egyáltalában nem a vallásosság százada. Egy kor, melyben az exakt tudományok olyan bámulatok haladásnak indultak, melyben az emberi ész oly rendkívüli felfedezéseket tett — biztos kézzel kormányoz láthatatlan régiókba és ereszkedik le feneketlen mélységekbe — ilyen korban vallásos érzületről, vallásos meggyőződésről szólni: valóban inkább szárnalmas, mint nevetséges. De mit szóljunk főképp a zsidó vallásról! ezer meg ezer parancs valósággal megköti az egyéni szabadságot és a józan ész és szabad akarat nyilvánulását; ezer meg ezer ok nélküli tilalom egyenesen megakadályozza, hogy a kor műveltségének színvonalára emelkedjünk, hogy századunk tudományos felfogásának álláspontjára helyezkedjünk. Zsidó vallás és korszerű tudományos szellem, zsidó vallásosság és modern műveltség olyan dispárat fogalmak, melyeket csak a rövidlátó maradiság nem lát: akik igazán századunk fia, nyugodt lelkiismerettel emelkednek túl ezen elavult állásponton.

A zsidó tudomány és főképp a zsidó theologiai tudomány — így szól egy másik — tudományos névre igényt nem is formálhat; se tárgya se módszere. Mert végre minden pozitív alkalmazást, minden logikai alapot nélkülöző rabbinikus okoskodás még nem tárgy, és a gondolatok szellemes nyakkitekerése még nem módszer. És a helyett, hogy ezen tudomány és főképp a talmud, az észre ébresztőleg hatna, hogy a gondolkodást fejlesztené és fegyelmezné, károsan hat reá: eltereli az egyenes utról és görbe utak követésére készíti és szoktatja. Akik ezzel foglalkoznak, rendszeres, tudományos gondolkodásra képtelenek.

Geiger Lázár élete és fejlődése fényesen megcáfolja mind ezen állításokat. Azért főképp két vonást akarunk életéből kiemelni: hogy Geiger zsidó maradt a szó őseredeti jelentésében és hogy a

zsidó tudományval és első sorban a talmuddal való foglalkozás tette Geigert képessé, hogy az legyen, ami lett.

Midőn világraszóló munkájával, mely által az egész nyelvtudományt részben új alapra fektette, egyszerre a legnagyobb tudósok sorába emelkedik; midőn hatalmas lángelméjével áthatja az egész mindenséget és kutatja a nyelvnek és észnek, az embernek és minden létező dolognak az eredetét és fejlődését; midőn Darwin származási teoriáját felfedezi és alkalmazza, még mielőtt Darwin felépített volna; ugyanakkor Geiger rajongó lelkesedéssel ragaszkodik a zsidó vallás legkisebb parancsához, legcsekélyebb szokásához is: ezen vallás szerint él és cselekszik, egy hajszálnyit nem tágit, egy jottát nem enged. És midőn buvárkodásai közben vas logikával áll meg a tárgyak előtt és nem elégszik meg azzal, hogy léteznek, hanem örökké azt kérdezi: mért léteznek ezen dolgok így és nem másképp, mért itt és most? hogy keletkeztek egyáltalában ezen dolgok: akkor Geiger a zsidó tudomány módszerét követi, melylyel foglalkozott; akkor Geigert egyszerű felfedezéséhez a zsidó észjárás, a talmudi okoskodás vezérelte.

Geiger élete nem gazdag mozgalmas körülményekben; nem folyton váltakozó és feltűnő viszontagságai által vonja magára a figyelmet. Csendes és nyugodt volt az, mint nagysága és fejlődése, mint egy filozofusé a szó legteljesebb és legnemesebb jelentésében.

1829 május 21-én majnai Frankfurtban született. Régi zsidó tudós családból származott, mely 200 éven át tudományosságát és tekintélyét által kitüntetve élt a frankfurti hitközségben. Apja, Geiger Salamon, a zsidó theologiai tudomány minden terén egyaránt kitűnő tudós és az ősi valláshoz és szokásokhoz rendületlenül ragaszkodó zsidó volt. Áhítattal határos tisztelet a tudomány iránt, odaadás a vallásos élet minden mozzanatáért: ezek voltak az első benyomások, melyek a gyermek figyelmét a szülői házból lekötötték. A szombat megünneplése, a hol vig, hol bus ünnepek ismétlődése — melyek az egész családot oly sajátosságos hangulatba ejtették; a vallásos énekek, melyek hol kiengesztelőldve a viszontagságokkal, békét és reményt lehelve, örömben fakadtak ki, majd pedig örökös szemrehányásként zúgolódtak a világrend mostohaaságai ellen: felkeltették a gyermek kíváncsiságát. És midőn mindennek az okát kérdezte, az apának alkalmat nyílt ott bevezetni a zsidó nép történetébe. A rabszolgaság és megszabadulás a Fáraók igája alól; a zsidó állam kétszeri föléledése

és bukása; a szabadságért és vallásért vívott dicső harcok egész sora: már kora ifjúságában foglalkoztatták gyenge elméjét és vésődtek be ártatlan keblébe. Így kezdett szíve hevülni őseinek vallása iránt; látja, hogy az isteni gondviselés szemlátomást ott lebeg Izrael élete fölött és ő maga is büszkén tartja magát ezen 3000 éves történet folytatójának és eredményének.

De mily boldognak érezte magát, midőn atya a zsidó tudományba kezdte bevezetni! Mennyire emelte ez büszkeségét! Valahára tehát szabad lesz neki is megismerkedni ama hatalmas szemekkel, melyek oly szent szinnel és bájjal voltak bevonva azelőtt, közelebb ismeretségbe léphet azon könyvekkel, melyek fölött apját oly sokszor görnyedezve ülni látta; szellemi társalgásba léphet az elmúlt korok ama nagyjaival, kik egy szenvedő nép léteért és jogaiért annyit tudtak tűrni és szenvedni, akik édesfájdalmas reménnyel biztatják a csüggedőket és próféta ihlettel hirdetnek szebb jövődőt a szellem, tudomány és meggyőződés martírjainak; ama hősekkel, kik oly rendületlen őserővel hadakoznak egy fényes múlt fegyvereivel egy sötét jelen előitéletei ellen, a kik oly szent áhítattal és lelkesedéssel buvárkodtak és fürkészték, kerestek és találtak üdvösséget és vigaszt a szentírás ama igénytelen, de örökigaz szavaiban, melyek egy rabszolganépet a világtörténet csodájává teremtettek és alakították át!

Tudomány és vallás örökös szövetségben áll; a tóra tanulmányozása szent és elévülhetetlen kötelesség; ezen tanulmány elhanyagolása egyenlő a vallás megvetésével; a tóra-tanulmány nem kenyérkereset »se kapa se ásó,« hanem szent önczél: ezek voltak a tanok, melyeket ifjú korában a zsidó vallásos nevelés plántált szívébe és melyek megtanították a tudomány valódi, önzetlen értékére.

Legelőször a szentírást tanulja és a buvár esztét és figyelmét itt is a teremtés története vonja magára először. Látja, hogy keletkeznek a dolgok egymásután, bizonyos sorban és rendben, ok szerű törvény szerint. Látja, hogy ébred az első ember állati állapotából öntudatra és hogy követi el ezen ártatlan teremtés az első bűnt, felelősségének teljes tudatával. Látja a találmányok keletkezését, melyeket az özőn víz örökre elmos. De a maradványból egy új, fejlettebb nemzedék áll elő, a családokból törzsek lesznek, az egyenlő és összeütköző körülmények és életviszonyok mindinkább eltávolítják az első embereket ősi helyeikről

és ők haladnak és költöznek mindig tovább és tovább az évezredekben át, miglen előttünk áll egy egész emberiség millió szenvedélyeivel és örökös küzdelmeivel. Keletkezés és fejlődés léptenyomon.

Később a talmuddal ismerkedik meg. Itt egy egész új tér, egy egészen új módszer nyílik meg előtte. És valóban bátran állíthatjuk, hogy Geigert legnagyobb részt a talmuddal való foglalkozás tette képessé korszakalkotó fölfedezésére. Nem mintha azon elfogult nézetben volnánk, hogy a talmud különös módon és minden tudománynál inkább élesíti az emberi szellemet és hogy azon specziális sajáttsággal bír, mely fölfedezésekre alkalmasá tesz. Hanem igenis állítjuk, hogy azon specziális módszer, mely mindig és mindenhol az ellentéteket fürkészi ki és állítja szembe, minden véleményt éles vita tárgyává tesz és a legtávolabb fekvő körülményeket is belevonja bizonyítékul vagy cáfolatul; melynél az eredmény *nem adva van*, hanem a szellemi vita és harc alatt *keletkezik és fejlődik*; az auktoritás elismertetik ugyan, de nem csalhatatlan; a szentesített hagyomány alapján, a történeti fejlődés és szellemi vívmányok kapcsolatán a meglevőket nem lerombolják, de megtartják, tovább fejlesztik, átalakítják és alkalmazzák; ez kizárólagosan talmudi módszer, ez a zsidó tudomány specziális eljárása.

Ennek a módszernek köszönhetette Geiger ama feltétlen szellemi önállóságot, mely mindent ítélőszéke elé von, mielőtt elismerné, mely már kora ifjúságában arra késztetti, hogy a dolgok eredetét és keletkezését keresse, de egyszersmind ennek köszönhetette ama önzetlen szeretetet minden meglevő eredmény és vívmány iránt és ama hálás tiszteletet, melylyel minden szellemi támogatást fogadott.

Ezen szellem és ezen nevelés befolyása alatt fejlődött és élt Geiger szüntelen. Mert midőn a gimnáziumban a görög és római remekírókat lelkesedéssel fejtegeti és hasonlítja össze, nem feledkezik meg azon kötelességekről sem, melyekkel a biblia szent nyelvének tartozik, és midőn a klasszikus és modern nyelvek alapján a nyelv eredetét kutatja, atyai házában kedvteléssel iparkodik megfejteni egynémely talmudi helynek látszólagos ellentmondását. A gimnáziumból való távozásakor Jób könyvét választja előadásá tárgyául. Mily büszkén dicselkedik, hogy a nagyszámu és előkelő hallgatóság figyelmét egy zsidó talajon keletkezett remekműre

fordíthatta, hogy gondolatait a zsidó irodalomról nyíltan kimondhatta és hogy szavai oly nagy hatást keltettek!

Tanárai fényes társadalmi állást, nagy jövődőt jósolnak neki, öreg atyja pedig szomorú aggodással tekintett gyermeke jövője felé. Hisz zsidó volt és egy zsidónak tudományos pályán csak két dolog közt lehet választani: keresztviz vagy nyomoruság. De Geiger soha egy perczig nem habozott, rég lemondott ő minden fényes társadalmi állásról. Mint valódi talmudi bölcs, tovább tanult, mert ez volt egyedül célja és a jutalom, melyet várt, maga a tudomány volt. Mit törődött ő a világ mellözésével, ő, aki az egész világot átölelte gondolataival? Mit bánta ő az emberek gyűlöletét, ő, akinek szíve szeretettel fogadott be mindent a mi élt, kinek szelleme eredetét kutatta mindennek, ami létezett?

1861-ben az elhalt Joszt helyébe a frankfurti zsidó reáliskolába kinevezték tanítóknak. Pontosabb és lelkiismeretesebb tanítót nem képzelhetni. Szívével és lélkével tanított; tanítványait az odaadó apa szeretetével szerette; gyakran fogadta házában és olyankor legszebb ünnepi ruhájába öltözött. És ha barátai ennek az okát kérdezték, ő gyermeki örömmel azt felelte: ma ünnepem van, mert gyermekeimet fogadom házamnál! És ő valóban mindannyiszor ünnepet rendezett, nem hiányzott asztalán semmi, ami szem-szájnak kellemes. És midőn feltűnő értekezései és világraszóló munkájának »Ueber den Ursprung der Sprache und der Vernunft« I. kötetje, mint a villám csapott le a tudományos világba, ő igénytelen és szerény maradt, mint az előtt és dícséretének hallatára elpirult, mint egy iskolás gyermek. És midőn a legnagyobb nyelvtudósok bámulattal tekintenek fel rengeteg tudományához és ő elméletével egyenesen Darwin mellé áll: ugyanakkor korán reggel fölkelve, szük szobájában alá és fel járva, éneklő őseinek mélabus zsolosmáit és gyűjtöget szombaton délutánként kört maga körül, melynek felolvasásokat tart a bibliából és a zsidó történetből. Soha a legkisebb parancsot át nem hágya semmi körülmény és tekintély kedvéért. Midőn egy tudós barátja egyszer meghívja és étellel megkínálja, azt mondja neki »Mein Herr, bedienen sie sich«, ő szerény genialitásával azt feleli: »Nein, mein Herr, ich beherrsche mich« — és nem evett.

Dr. Neubürger a frankfurti antropológiai kongresszuson a filologia és antropológia viszonyáról rendkívül érdekesen értekezve, Geigernek következő szép emléket emelte: »Geiger, der

gewaltige, unermüdlige und doch so bescheidene Forscher wurde der Wissenschaft durch den Tod entrissen. Aber der Bogen des Odysseus ist zurückgeblieben. Möge sich bald ein Berufener finden, der ihn zu spannen versteht.« 1870. augusztus 29-én életének 42-ik évében halt meg. Temetésén ott volt egész Frankfurt értelmisége és nem volt szem, akár zsidóé, akár keresztényé, mely száraz maradt volna. Geiger neve a történeté, korszakalkotó munkája a világirodalom egyik remeke, de jámbor és rendületlen vallásos élete a zsidó népnek disze-büszkesége. Adja az isten, hogy e szomorú időkben példája minél többeket utánzásra serkentsen és buzdítson!

Budapest.

BÁRÁNY JÓZSEF.

EGY IRODALMI EMLÉK A MULT SZÁZADBÓL.

Mátyási József verseket írt és a mult század végén élt. Mind a két tényt meg kelle állapitanunk, mert különben senki sem tudta volna. És ebben a tudatlanságban maga a költő hibás, lévén verselményei igen gyarlók. Ő maga vgyan egykoron azt hitte volt, hogy u. n. költeményei híresekké válnak és ezt így fejezte ki Munkáimhoz című egyik versében:

Ne kívánczozatok pompás Könyv-tárokba;
Jobb hely lesz az edényes almáriomokba;
Mert benn felejtetek amott a penésznek,
De a pohár-szekben inkább észre-vésznek.

Én munkáit nem épen a penészből, de a Nemzeti muzeum könyvtári porából szedtettem elő, hogy bennök lapozgassak. Fennemlített tulajdonsága miatt, Mátyási mindedig életrajzának megírójára nem talált, pedig művei megfigyelést érdemelnek már azért is, mert sok bennök a korra és eseményeire vonatkozó, bár kissé száraz adathalmaz. Legelső megemlékezik költőnkől Horváth Döme a Kecskeméti Lapok egyik számában (1872. okt. 20. a 42. számban Emlekezzünk régiekről feliratu vezérezkibeiben). Azt mondja itt Mátyásiról, hogy a Kecskeméthez közel fekvő Izsák helységében született, atya református lelkész volt és ő maga mint gróf Fekete János magyar generális titoknok nyugdíj élvezetében letelepedett Kecskeméten, a hol ifju korában a ref. lyceumot

látogatta volt. Munkái közül említi a Magyar nyelv kimiveltetését (mely még a Nemz. muzeumban sincs meg), és az említett főiskolában kézirat gyanánt őrzött Mezei éjszakái és Kalászkaparékot, melyet a francziából átültetett. Írt továbbá három kötet költeményt is, melyeknek címei: Semminél több valami (két kötetben). Pozsony és Vác 1794—98) és A barátság és annak mestersége, egy tanköltemény (Pest 1821). Mikor született és halt meg, meg nem tudhattam, mert sehol ez iránt felvilágosítást nem szerezhettem. 1828-ban azt hozza felőle a Hazai s Külföldi Tudósítások (május 5. a 37. számban), hogy Kecskemét »Városának Tanácsa, a Tudományos Érdekeket megismerni és jutalmazni Kívánván Tek. Tudós Mátyási József Hazai kedves Költőnket, a Magyar Litteraturában szerzett sok és jeles Érdemeiért, Tanátsi végzése által fizetés nélkül, a Városi Lakosok közé vette és polgári jussal megajándékozta.« Egy másik hirlap révén — Hazánk és a Külföld (1868. jun. 18. 25. sz.) — megtudjuk azt a kétségkívül érdekesebb hirt, hogy a költő népdalokat is teremtett és egy verséért méczénásától, gr. Feketétől 500 ezüst forintot kapott. Költészetéről Horváth csak annyit jegyez meg, hogy versei »nem birnak maradandó irodalmi beccsel, de erős magyar érzést árnak el és humorja minden dicséretet érdemel.« Toldy Ferencz végül A magyar költészet történetében (2. kiad. 402. l.) igen röviden és kevéssé végez költőnkkel. Itélete így hangzik: »M. J., ki üres tan- és alkalmi verseivel még Csokonainak is nagy embere volt! Pályáját »A barátságról« írt nagyobb költeményével rekesztette be (1821) az élve már elfeledett férfi.«

Hogy olvasóinknak itt bemutatjuk, több oka van. Először, mert Mátyási leírja a Kecskeméten 1794-ben dühöngött »Izrael-égése feletti veszedelmet« t. i. azon iszonyu tűzvészt, mely akkor a város nagy részét elpusztította. E furcsa elnevezése a tűzvésznek talán onnan eredhetett, hogy az elemi csapás a zsidó negyedet vagy talán a zsinagógát hamvasztotta el vagy végre ott keletkezett, a mire utalhatnak — kissé homályosan ugyan — a következő sorok:

De nints képzelődesemben oly iszonyu ábrázat,
Nints szülő tohetségemben elég bő magyarázat,
Hogy voltaképen el-mondjam, mint rémité 's rontá el
E Magyar Izrael maga neve napja Izráel:
Ugy szélledt mint a' galambok bátoratlan serege, stb.

Költevényei között, melyek majd latin majd magyar nyelven írvák, igen számos az alkalmi költemény, honnan aztán kiténik rendkívül nagy jártassága a bibliában. Az innén vett idézetek és rántalások az illető vers végén pontosan kitétetnek, mi épen nem emeli költeményének varázsát és becsét.

Van végre közöttük egy darab, melyben egy nem rég lefolyt pörre sajtáságosan emlékeztető vérvádról tesz említést, mit egész terjedelmében itt közölni nem lesz minden érdek nélkül való. A végsorok ránk zsidókra nézve nem éppen hizelkedők, de ép ezért nem is igen fognak meglepni senkit. Megszoktuk. Egyszersmind ki fog tűnni belőle a költői tehetség meglehetősen hiánya és verselésének gyengesége.*)

Elérkezvén azért *Tsenger'* Helységéhez
 Első szerentsém volt a' Szamos' vizéhez
 Más nap' ebédeltem *Károly* Városában,
 Voltam Gróf *Károly'* pompás Kastélyjában,
 Különös szépségű kertjét-is meg-jártam,
 'S míg a' vonó lovak' változását vártam,
Szalvánár Vármegyének gyűlése végződött
 Ránk a látogató zápor-ként töltődött,
 Azok beszéltek egy szörnyű esetet,
 Melytől hideg leli-ki a' természetet;
 Hogy bizonyos Zsidók az ördöggel töltek
 Valami Keresztyén-gyermeket meg-öltek.
 Valóság a' dolog, mert a' gyilkos fia,
 Elárulá, mint folyt a' rít historía.
 Sőt a' hóhérok-is, a, hol vérit vették,
 Egynehány teppjeit ottan felejtették.
 De míg a' gonoszság ki-nem sül egészen,
 Jó kezeség alatt bántások nem lézen.
 Miólta tsak élek örökké hallottam,
 Noha mint költeményt hinni átallottam,
 Hogy a' Zsidó Nemzetség élné valósággal
 A' Keresztyén vérről, mintegy orvossággal;
 Vagy talán eszelős fejekben a' forog,
 Hogy a' Krisztus' vére, átkul rájuk tsorog,
 'S abból formálták ki e' bolond varázslást,
 Hogy hívei' véret iszszák mintegy mászlást,

*) *Bátori Dezső* szegszárdi tanár volt szíves figyelmeztetni ezen passzusra, mely előfordul Pestre egy Jó Barátomhoz írogatott Levelem, a Bétsi és Erdély országai Utazásaimról. Erdélyből 1791-ben ezimű költeményben. (Második darab. Vátzon 1798. 125.—127. ll.)

De akár mint légyen, ha e' dolog való,
 A Zsidó mind egyik kereszt-fára-való;
 Mert akár babona ez, akár orvosság,
 Iszonyodik tőle a józan okosság,
 Nem méltó szenvedni oly boszorkány Vallást,
 Melyly hinne afféle ördögi javallást;
 Sem olyan nyavalyát nem lehet gondolni,
 Hogy ártatlan vérről kéne orvosolni.
 Inkább a Zsidóság nagyostól apróstól
 Veszszen-el, sőt minden falra hugyozóstól,
 Mint-sem egy Keresztyén ártatlan magzatja,
 Babonáságának légyen áldoztatja.
 Vagy ha használ vérfünk valami bajában,
 Elég borbély-műhelyt talál árendában,
 Ott jó pénzért akár itze számra vegye.
 S azért nem is bántja a' Nemes Vármegye
 Vagy ha a' nem *Kóser* (s) kap akár ezeret,
 A' ki fizetésért vagat magán eret,
 De lopva ne öljön, mert ha rá esmérnek,
 Bőrín a' kerékkel szeker utat mérnek.
 Forditom szavamat az ebről kutyára.
Zsidóról Tsigányra, e' sem különbb pára;
 Mert ki nem tudja azt egész Országban,
 Kivált a' ki jártas a' Magyar Ujtságban;
 Hogy egynehány *Tsigány Nagy-Hort* Vármegyében
 Találtott ember-húsnak ételében. S. i. t.

(s) »*Kóser* annyit térszen, mint *Tiszta*, ép. A' Zsidók csak azokat az állatokat, a melyek a' Móses' törvényében nem tilalmaztatnak, 's tsak a' magok által le-öletett marhát és szüretelt hort tartják olyanoknak. A Keresztyén Ifjuságnak a' bordélyházakra nézve igen hasznos lenne a' Zsidó Vallásnak ezt a' válogatós ágazatját régulául venni.« —

Budapest.

HERZOG MANÓ.

JÚDA HALÉVI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Szombati ének.

Serleg ide! Bájád éget,
Kedves szombat, üdv tenéked!

Hat szolgál a hétköznapi,
S bár munkától leroskadok,
Egy-két napnak látsznak azok,
Úgy szeretlek, szombat, téged,
Kedves szombat, üdv tenéked.

Az első nap fel munkára!
A szombat lesz munkám ára,
Isten arra áldást tára . . .
Kínom díjja legyen éked,
Kedves szombat, üdv tenéked.

Szent napom úgy fénylik régen,
Irigyli hold s nap az égen,
Hétfő és kedd mit ér nékem?
Nyujthatsz, szerda, sötétséget,
Kedves szombat, üdv tenéked.

A csütörtök már rebeste:
"Holnap nyugszom", szűm ezt leste
Reggel még rab, s úr már este,
Isten ad majd vendégséget,
Kedves szombat, üdv tenéked.

Pénteken már kéj van velem,
Szent nyugvásom ma föllelem,
S ha küzdésem csak bajt terem,
Este nyugszom, kín nem éget,
Kedves szombat, üdv tenéked.

Az alkony oly kedves, fényes,
Az est arca oly negédes,
Alma vár ránk, mézes, édes.
Hív nyugvást nyujt díszed,
Kedves szombat, üdv tenéked.

Zsongjon neked lány énekem,
Kéj napja vagy te énnekem,
Iszom, eszem, derült egem.
Kéjem, kedvem nem ér véget,
Kedves szombat, üdv tenéked!

A hűtlen.

Kedvesemtől kérve kérem:
Mért kívánja ontani vérem?

Néki lágyan ó mondjátok:
Hagyjon, szűnjék már ez átok,
Szemem sorvad, alig látok,
Ujból rám száll tán az álom,
S szenderemben őt találok.

Megváltaná őt e lélek,
Száz haláltól biz' nem félek,
Öröm, lángom — nála élek.
Ambra, tömjén drága képe,
Szeme myrrha, szívem lépe.

Nyilként átdőf szép szemével,
Társa szívét tépi széllyel,
S nézitek ti kínom kéjjel?
Am gyűlöljön engem hívem,
Mégis hordja jármát szívem.

Megvetem a földi éket,
Ha feltűn, éj, szent emléked,
Midőn ölelt . . . Most is éget!
Ajka mézes borra vára,
Csókom csattant gyöngy ajkára.

Szája rubin, csábos parázs,
Bíbor ajka bor és varázs,
Am megvetett, s szűrt mint darázs:
"Ejnye, ejnye, meddig innál?
Tán szám folyton borral kínál?"

Budapest.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

Országos zsidó-árvaház.

Már akkor sem voltam gyerekeMBER, mikorában a kezdődő antisemitizmus röpiratai először jutottak kezemhez. Mint afféle naiv ember, kinek lelkiismeretét nem nyugtalanítja vétek, kíváncsivá tett engem is, hogy hát melyek azok a rémséges bűnök, melyek miatt ki vagyunk, zárva a templomból, hol »a nagy nemzeteknek a tisztelet tönjénét égetik.«

Minek is mondjam azt, hogy ott miket találtam; én is keresztülmentem azon metamorphosison, melyen, hála az ég Urának, keresztül estünk mindnyájan. Ugy tudom, már most nem sok ősz szálát hajt fejünkön, bármit írjanak is a kedvesek.

Egy dolog volt mégis, a min egy kicsit megütköztem, ez pedig nem más, mint az a — sajnos, hogy nem igaz — ráfógás, hogy valamennyi zsidó egy szoroson egytívé tartozó, közös cél felé haladó nagy egyesületet képez, s hogy ez egyesületnek, legyen akár orthodox, akár neolog — minden zsidó tagja. Mondom kissé megütköztem e dolgon, mert rösteltem, hogy én még nem nyertem felvételt az egyesületbe. Mért nem vagyok e nagy egyesületnek teendőibe beavatva én is, kinek épen az a mestersége, hogy a zsidó névnek becsületet szerezzek!

Tán még nem elég érdemet szerveztem arra! Utána jártam a dolognak, kutattam, kérdezősködtem; testvért, rokont, barátot egyaránt faggattam: mondanák meg, melyik, hol az az egyesület, a melybe eddig minden zsidó nyert felvételt, csak én nem, mért zárnak ki csak engem az egyesületből, melynek — biztos — más zárja nem lehet, mint azonosítva magát azon nemzettel, melynek

körében él, a zsidó vallást a maga tisztaságában fentartani, ápolni s a vallásszülte intézményeket teremteni.

Nagyot nevettek rajtam. Vallási érdek egyetértés közös gondolkodás — olyan nincs!

Már hogyan volna? Van bizony, csakhogy ez a mi megölünk. Hát nem értünk-e mindnyájan egyet abban, hogy örökös per-patvarban élünk egymással, hogy a hol két hitrokon lakik együtt, mindegyik más módon tesz eleget vallásos meggyőződésének? Nem értünk-e egyet abban, hogy mindenikünk saját eszejárása után akarja vallásunk életfáját idomítani? hogy míg egyrésze mereven ragaszkodik egy csomó ósdisághoz, melynek a valláshoz semmi köze, a másik része szégyenkezve fordul el mind attól, mi a zsidóságra emlékeztet, s ha lehetne, még az orrát is másképp idomitaná? Van egyetértés, van, de nem sok benne az áldás!

* * *

E kornak tárgyilagos történetírója ha majdan leírja, hogy az egyes vallásfelekezetek mily mértékben járultak a tudomány művészet s irodalom előbbreviteléhez, megadja számunkra is a megérdemelt babért. De ha majdan a magyarországi zsidó vallásnak történetét akarja megírni, kénytelen lesz bevallani, hogy korunk olyan intézmények létesítésében, melyeket a zsidó vallási közérzület, közszellem hozott volna létre, nagyon szegény volt.

S ivadékaink joggal alkalmazhatják majd magukra a költő szavait:

Tartottunk volna össze! nem törölünk
Szemünkből ammy fájdalmas könyűt.
A porszemet, mely csak magában áll,
Elfűja egy kis szellő, egy lehellet;
De hogy ha összeolvad, összenő, ha
Ny porszemekből szikla alakul:
A fergeget sem ingathatja meg!

Bűnt követnék el, ha azt állitanám, hogy hitrokonainkban nincs meg legnagyobb mértékben a jótékonyág iránti érzék. Úgy tudom, hogy ez — bizonyos rendszer szerint — már jóval előbb gyakoroltatott, hogy a mostani jótékonyági egyletek divatba jöttek.

Divatnak mondok, mert nagyon sokszor nem a zászlóra irt jelszó képezi a földolgot, hanem a szereplőknek feltűnési viszke-

tege. Nincs hazánkban olyan szegény község, melyben »Chevra Kadisa« vagy más hasonló egyesület nem volna, nincs az a szegény ember, ki a jótékonykodás önkéntes adója alól ki akarna bújni. Minnek is sorolnám elő e ténykedés megannyi módját; fényes lapot lehetne összeállítani azon jótettekről, melyeket egy év alatt tesznek hazánkban hitrokonaink. Zajtalanul rakja le ezernyi ember filléreit a jótékonykodás oltárára, jutalmat azon tudatlan nyerve, melyet a jótett támaszt benne. Szébb módon alig gyakorolható ez erőny! S mégis kell, hogy fájdalmas érzés támadjon keblünkben, ha elgondoljuk azt, hogy a segélyezés mily szűk körre szorítkozik, ha elgondoljuk, hogy a legtöbb fillér pusztán azokat illeti, kik véletlenségből azon helyen laknak, hol az adakozó. Kevés azok száma, kik azokról is gondoskodnak, a kik a falu vagy város határán túl laknak. S hát ez az oka annak, hogy jótékonyágunkat manifesztáló emléket nem állíthatunk, ez az oka annak, hogy nagyobb szerű jótékonyági intézményeket fővárosunkon kívül máshol nem létesítettünk. Feltehető, hogy hazánk nagyobb városaiban együtt véve lesz annyi vagyonos és intelligens zsidó, mint a hány a fővárosban lakik. S ha kérjük mik azok, a miket annyi »ész s erő« létrehozott, pirulva kell bevallanunk, hogy *semmi*. Budapestnek van egy csomó jeles s a zsidó jótékonykodásról tanuskodó intézete, de ez korántsem elégséges a sok nyomor s inség befogadására. Fajunk egyik átkát látom abban, hogy a zsidóságnak nagy zöme minden iránt mutat inkább érzéket, mint tisztán zsidó közügyek szolgálatában álló dolgok pártolása iránt. Vallásunk intenciójából folyik s magunk is azt kívánjuk, hogy a jótékonykodás gyakorlásában ne keressük a vallásfelekezetet, de a saját érdekét figyelmen kívül hagyni: valóságos bűn. Igaz ugyan, hogy nem sok zsidó községnek ismerem beleletét, de az ismertes is elegendők arra, hogy következtessünk a többiekre.

S mit látunk ezekben!

Nincs egyesület, legyen az akár a jótékonykodás, akár a művelődés, akár a közjó szolgálatában, melynek zsidó tagjai ne volnának. S hogy ezek daczára is szomorúságos szerepet játszanak azokban hitfeleink, nagyon is ismeretes. Az is csodálatos, hogy mikor nemzeties czélokra mennek felhívások az ország lakosaihoz, hitrokonaink közül is találkozik akárhánynak, ki a gyűjtés mesterségére vállalkozik, de arról, hogy országos zsidó intézmények érdekében, melyek tudvalevőleg mind nemzeti alapon állók, történt-e

nagyobb mozgalom, nekem nincs tudomásom. Az orsz. izr. nyugdíjalap, az orsz. izr. siketnéma intézet részéről kibocsátott felhívások legyenek tanubizonyosságaim. Mi ennek oka, nem tudom, tán csak nem az, hogy a magyar-zsidó polgártársnak elismerése nem ér annyit, mint a más vallásúé? Jaj nekünk, ha így van, mert aki magát nem becsüli, azt a világ sem becsüli meg.

* * *

Vagy három évvel ezelőtt mozgalom indult meg az iránt, hogy országos tanítói árvaház szerveztessék elhalt tanítók hátrahagyottai részére.

A jelszó kiadatott és természetes, hogy a zsidó tanítók csak ugy buzgólkodtak az alap megteremtésén, mint a más felekezetbeliek. E tanév elején megnyílt az árvaház, de zsidó fiú az ottani növendékek között nincsen. Meg vagyok ugyan győződve, ha az árvaházi bizottság az egyenlőség elvét szemelőtt tartotta volna, s zsidó fiú is nyer felvételt, ha folyamodik. De zsidó fiút, tanítónak árváját, erősen hisszük, nemis fog lakói közé az árvaház számítani.

Borzalommal kell, hogy teljék el az ember, ha elgondolja, hogy Magyarország 700,000 zsidója nem létesített még oly helyet, hova szegényül elhalt hitsorsosainak árvái elhelyezhetők volnának. Miért, hogy azok, kik népünknek lefolyással bírnak, fel nem világosítják őket, hogy a zsidó közszellem elhanyagolása erkölcsi tekintélyünknek mennyire árt?

A megvalósulást áhitozó intézetek közül tán semmire sem volna inkább nagyobb szükség, mint egy országos zsidó árvaházra. Tény az, hogy a vidéki városokban a zsidóságnak vagyoniilag alább szállt, s hogy a szegény földhöz tapadt zsidók száma aránytalanul nagy; ezek árváiról gondoskodni elodázhatatlan kötelességünk!

Megszűntek már azon idők, midőn a hitközség szegényeiről, nevezetesen árváiról, elég volt olyformán gondoskodni, hogy 12–14 éves korukig »napokat« ettek s azután világgá bocsátották őket. Keresztülvágták magukat sokan, lett is belőlük tanító, kereskedő, házaló, ha sikerült; ha nem, az se volt nagy baj, megélt az a jég hátán is. Mostanában ily készültséggel semmire sem lehet menni, s hogy ha ilyen ekzsisztenciák mai napság is támadnak, azoknak okoznak fájdalmat, kiknek a zsidók nevelése szívéükön fekszik.

A főváros bizonyos utcáin most is nagy számmal láthatók fiatal gyerkőczök, rongyosan, piszkosan és megdöbbenve kérdi magától a szemlélő: miből élnek s mi lesz belőlük?

Műveltség nélkül tétlenséghez szokva s olyanokkal társalkodva, kik fogékony keblöket édes méreggel töltik be, csakhamar üntudatlan eszközeivé válnak rágalmazóinknak s velük együtt fájós sebeket ütnek becsületükön. Ártatlanok közülök sokan, mert a zsidó egyetértés számukra — szánandó árvák számára — menedékről nem gondoskodott.

* * *

Egy létesítendő országos zsidó árvaház hasznos missziót teljesítene.

Tudvalevő, hogy a legnagyobb szegénység magyarországi zsidóink között a műveletlenséggel többnyire egy helyen lakozik.

Tegyük fel már most, hogy felsőmagyarországi árvák kerülének ide, tekintve az embernek azon vágyát, hogy az szülőföldjén üti fel tanyáját, évek mulva szép számmal bocsátatnának vissza olyan ifjak, kik modern zsidó szellemben nevelve, hátramaradt hitsorsosaik műveltségén többet lendíthetnének, mint ezernyi-ezer írott malaszt, melyet amúgy is az olvas el rendesen, kinek nincs rá szüksége.

Egy létesítendő árvaház alkalmat adna arra is, hogy hitsorsosaink között olyan foglalkozási ágakat honosítsunk meg, melyek még nem igen elterjedtek. Nem volna szükség a növénydek képességét és hajlamát elnyomni, de azért könnyű szerrel lehetne olyan eszméket plántálni belé, melyek a boldogságról való fogalmát helyes irányba terelnék.

Mily üdvére szolgálna a zsidóságnak, ha a rengeteg zsidóságnak csak egy kis százaléka üzné a földművelést. Nem néznék oly irigy szemekkel elleneink a sokszor szegény falusi kereskedő csillogó holmiját; nem kellene oly gyakran hallani a panaszt, hogy a munkának csak könnyebb végít fogjuk meg. Számtalan örömet szereznének a véle foglalkozóknak, olyanokat, melyeket az eshetőségnek annyira kitett kereskedő nem ismer; derültebb hangulat, józanabb világnézet töltené el kebleiket!

Előszámlálni azon megmérhetetlen hasznot, melyet ily intézet felállítása hozna létre, szükségtelen dolog. De ha már mást

nem is lehetne általa elérni, mint azt, hogy a magyarországi zsidóknak egy közös hajléka volna, melynek megteremtése, fentartása és virágzóvá tétele mindnyájának közös gondját képezi s melyben a zsidó összetartozás és jótékonyág nyerne kifejezést, már ez is megérdemelné a vele való foglalkozást.

Korán volna még arról beszélni, hogy hol, mikép keletkezzék és tartassék fel e zsidó árvaház.

Csak annyit mondok: adjon Magyarország vagy 600 zsidó földbirtokosa közül kiki egy zsák buzát évenként, fejtsenek ki azok, kik más — nem mondom hasztalan — czélért fáradoznak, ez ügyben is kis buzgalmat; a kiket megillet, értessék meg népünkkel, hogy közadakozásból teremtett intézmények mily üdvére válik mindnyájunknak, s talán mesebeszéd csak, hogy nincsen zsidó összetartás.

Budapest.

CSAJÁGI BÉLA.

Magyarország felekezetei az 1883-ik év népmozgalmában.

Szívesen és minél gyakrabban fordulunk a statisztika számaihoz. Meggyőzőbbek azok a néma számok a legfényesebb szónoklatnál, a legtisztább okoskodásnál. De különben is *kell* hinni bennük, mert ezt megköveteli forrásuk tekintélye. Van ezen kívül egy igen jó oldaluk, az t. i. hogy ha valaki a belőlük vont következtetéseket nem akarja vagy nem szereti elfogadni, annak joga és módja van a statisztika számaiból új eredményre jutni, ha ugyan lehetséges. Mert a számokat elesírni, a merre nekünk tetszik, nem lehet; azok csak egyet mondhatnak, csak egyet dicsérhetnek avagy kárhoztathatnak, és így a belőlük vont ellenkező következtetések közül is csak egynek lehet igaz; ennek is igazat nem a mi rokonézésünk, hanem ama számok bőségesen bizonyító beszéde ad és ugyanez itéli el a másikat, de sohasem a mi antipathiánk.

Szükségesnek tartottam ezeket előre bocsátani akkor, midőn az országos statisztikai hivatal Évkönyvének legutolsó, az 1883-ik évre vonatkozó folyamából kivínom egynémely népmozgalmi adatot megvilágítani.

A magyarországi születések összes száma 1883-ban (Horvát-Szlavonország és Fiume nélkül:) 640,235.

A felekezetek szerint való megoszlás a következő:

Felekezet	A születések száma	Ezek között törvénytelen	
		összesen	százalékokban
Római kath.	321,720	28,905	8,98 ⁰ / ₁₀
Görög kath.	69,836	5,031	7,20 »
Görög keleti	88,918	7,263	8,16 »
Ágostai evang.	46,564	2,870	6,16 »
Evang. reform.	87,008	7,429	8,53 »
Unitárius	2 281	268	11,74 »
Mózes vallása	23,908	751	3,14 »

Elszomorító számok ezek; nemcsak a keresztény felekezetekre, kikinél a törvénytelen gyermekek oly nagy mértékben participálnak a születések számában, hogy úgyszólván majdnem minden 11-ik újszülött törvénytelen, hanem elszomorító ránk zsidókra is mint hazafiakra, jól tudva azt, hogy e tekintetben kedvező helyzetünk dacára is csekély számunk folytán csak igen kevésbé apad meg az országos szám. A keresztény felekezeteknél ugyanis a törvénytelen születések 1883-ik évi átlagos száma 8,46⁰/₁₀, a zsidóké 3,14⁰/₁₀ és az országos szám 7,70⁰/₁₀.

Mit bizonyít ez? Azt hogy a zsidóságot éppen nem lehet erkölcsstelenséggel vagy bujassággal vádolni, a mint ez — sajnos — történik; ámbár távol legyen tőlünk, mintha viszont a keresztény felekezeteket akarnók ugyanezen váddal illetni, sőt készségesen kijelentjük, hogy e rájuk nézve kedvezőtlen szám részben a kevésbé intelligens népnek tudandó be. Annyi azonban mindenképen kiviláglik, hogy e tüneményeket vagy természeti (ha úgy tesszük: faji) vagy vallás-erköcsi indító okoknak kell betudnunk; s bármelyiket is fogadjuk el a kettő közül, mindegyik alkalmas fegyver bizonyos vádak megczáfolására. Mert, ha a törvénytelen gyermekek kedvező számarányát a zsidóságnál a »vére« okozza, elesik a fajtalanság vádja, ha pedig a vallás, úgy lehetetlen józan észszel Mózes hitének demoralizáló tanokat betudni. Ámde kétségtelen, hogy az erény sem az emberrel nem születik teljesen, sem rossz vérű néphe a vallás által be nem olttható és így az sem vitat-

ható el, hogy a zsidóságot emez erköcsi színvonalra vallásának és természetének együtthatása emeli.

Most pedig lássuk, mit mond a házasságok statisztikája. Házasság kötöttet összesen: 145,004, melyek a következőképen oszlanak meg:

Felekezet	A házasságok száma	Ezek között olyan, melyet legény kötött hajadonnal, volt	
		összesen	százalékokban
Római kath.	66,906	51,449	76,89 ⁰ / ₁₀
Görög kath.	18,237	13,524	74,13 »
Görög keleti	20,473	15,579	76,09 »
Ágostai evang.	11,267	8,620	76,50 »
Evang. ref.	22,331	16,777	75,12 »
Unitárius	613	382	62,31 »
Mózes hitű	5,177	4,185	80,87 »

Kitűnik tehát ezekből, hogy a zsidó házasságok között jóval nagyobb az a rész, mely esetekben legény és hajadon kötöttek frigyét, mint bármely keresztény felekezetnél, és ez igen fontos. Szeretik ugyanis a zsidóságot kapzsisággal vádolni, kik a házasságot is üzletnek tekintik. Vajjon mely felekezet válódhat inkább ezzel, az-e, melynél olyan házasságok kötöttek nagyobb számban, a hol a pénzsomjat kizáró szerelem vonz ifjút a leányhoz, vagy talán azon felekezet, a hol szép számban vesz el a legénység gazdag özvegyeket? Ugyanis a római kath. házasságok 5,9 százaléka olyan, a hol legényhez megy nőül özvegy-asszony, holott a zsidóknál az ilyen házasságok csak 1,9 százalékot tesznek. S vajjon nem valószínű-e, hogy özvegy ember nem igen kap gazdag leányt? már pedig az ilyen házasságok a római katolikusoknál és a zsidóknál is egyenlően 9,6 százalékot képviselnek, a mi ez utóbbiakra nézve kétségtelenül kedvező szám, minthogy náluk a legény és hajadon közt kötött házasságok egyrészt és a számos elválás folytán az elváltak házassága másrészt nagyobb számot foglalnak le a százból, mint a katolikusoknál.

A mi pedig az elválást illeti, az — ámbár kóros jelenség és a zsidók közt aránytalanul nagyobb számban fordul elő — következtetésekre éppen nem alkalmas; mert csak természetes,

hogy az eminenter városban lakó, anyagi helyzeténél fogva is válópert könnyebben indító zsidók közt, kivált minthogy vallási szabályaik is enyhébbek e tekintetben, több az elválás, mint a keresztény felekezeteknél, kik elé ily esetekben és főleg a szegény nép elé sok nehézségek gördülnek.

Mellőzzük azt, hogy e helyett viszont mily aránytalan többségben — majdnem kizárólag — keresztények élnek vadházasságban vagy ágytól és asztaltól elválva, és térjünk át a *halálozásokra*. Az 1883-ik évben összesen 461,067 lelket ragadott el a halál Magyarországon, tehát a születések (640,235) úgy viszonylanak a halálozásokhoz, mint — nem egészen pontosan — 11: 8. A halálozások a hővetkezőleg oszlanak meg:

Felekezet	A halálozások száma	Ezek között	
		5 éven alól levő	5 éven felül levő
Római kath.	232,998	124,936	108,062
Görög kath.	50,130	23,323	26,807
Görög keleti	66,255	32,325	33,930
Ágostai evang.	35,546	16,756	18,790
Evang. ref.	63,169	29,979	33,190
Unitárius	1,424	592	832
Zsidó	11,545	5,264	6,281

Látható tehát, hogy míg a születésekben az összes keresztény felekezetek 96.²⁷ és a zsidók 3.⁷³ százalékkal vannak képviselve, addig a halálozásokban a keresztény lakosságnak már 97.⁴⁹, a zsidó-felekezetűeknek pedig csupán 2.⁵¹ százalék erejéig vesznek részt. Sokkal ismertebb e jelenség, hogysem magyarázatra szorulna. Azokra bízom a megfajtását ezen és sok más megfoghatatlannak, a kiknek kedvük telik benne a zsidóktól a faji, társadalmi és vallási erkölcsalapot minden áron elvitatni.

BERÉNYI SÁNDOR.

A hitközségek és izr. egyletek.

Nem találunk Magyarországon hitközséget, melynek kebelében izr. egyletek nem léteznének. Az egyletekben nyilvánul felekezetünk egyik jellemvonása. Tömörülünk a testi és lelki jólét érdekében. A »chevra-kadisá«-k a halottak, »bikkur-cholim«

a betegek, »maszkil-el-dál«, »ozer-dallim« a szegények, »talmud-tóra« a szegény gyermekek érdekében jöttek létre, és méltán büszkélkedhetünk azon tudatban, hogy egyik felekezet sem bővelkedik annyi önzetlen egylettel, mint mi zsidók. Az egyletek *célja* képezi a zsidóság feyüldalát, de azok *számában* rejlik, kivált a mai körülmények között a jelentékeny árnyoldal.

Hogy czélszerű-e az egyletek, arra határozott nem-mel kell felelnem, ha a hitközségek lényegét és rendeltetését akarom definiálni. Az izr. hitközség oly vallásos testület, melynek rendeltetése a vallásos szertartásokat fenntartani, a tanügyet előmozdítani és szilárdítani s jótékonytáskát gyakorolni. Hatáskörébe tartozik e szerint valamennyi izr. egylet czéljainak foganatosítása; minnek teremtünk tehát statut a statusban a különböző egyletek alkotása ált. 1?

Ezen kérdés még határozottabb alakot ölt, ha az adminisztrációt vesszük szemügyre. Némely hitközség kebelében 5—6 egylet áll fenn. Mindeniknek van külön helyisége, személyzete, könyvelése stb., melyek oly összeget nyelnek el évenként, hogy annak segélyével majdnem több jótékonytáskát lehetne keresztülvinni, mint a budget többi tételeivel.

Ha a hitközség hazai vállalatot akar nagyobb összeggel támogatni, vagy határon kívül létező inségen enyhíteni és e célból az egyletek közreműködéséhez folyamodik, ezek nem ritkán méltóságukon alulinak tartják a hitközség felsőbbbsége alá helyezkedni, és így mit közös erő lehetővé tenne, hajótörést szenved az ambicionális kérdések zátonyain.

A házi szegényeken minden egyes egyleti pénztár segít ugyan anyagi tehetsége szerint, de ha ezen szétforgácsolt kegyadományok központosíthatnának, azokon a szegényeket *alaposan* lehetne a téli nyomor elől megvédeni, lehetne őket az *egész tél* tartama alatt az éhség és hidegtől megóvni, míg a megosztott anyagi erő csak futólagos, perczyai segélyt nyújt, és számos visszaélések következtében sok munkakerülő here absorbeálja a pénztári erő egy részét, a támogatásra méltó és utalt szegény családok kárára.

Nem ritkaság továbbá 2 vagy több *hasonczéli* egylet egy hitközségben, melyek rendesen egyik-másik előkelőbb ember ambíciójának kielégítésére lettek alkotva, és a surlódás ezeknek hagyományos fővonása. A mellett tehát, hogy a halottak lelki

üdvösségéről kötelesek gondoskodni, az élőknek pártoskodási iskolául is szolgálnak.

Némely egylet továbbá már annyira vitte, hogy saját költségén izr. kórházat rendezett be, de korántsem azért hogy abban betegeket ápoljon, mert arra nincsen anyagi alapja. Az egylet maga nem hasíthat ki vagyonából ily alapot. A hitközségnek és többi egyleteknek nem engedtetik befolyás a kórházra, tehát nem is látják magukat indítva az alapot közös erővel megteremteni. Ott diszlik tehát a kórház, minden egészséges ember örömére, az egyleti pénztár kárára — mely az épület és berendezés karban tartásáról és kiegészítéséről köteles gondoskodni. — Ablakai, ajtaja pedig zárva. Mily jótékony hajlék lehetne ez központosított pénztár mellett!

Vannak továbbá egyleti elnökök, kiknek egyedüli törekvése minél nagyobb vagyont kimutatni a zárszámlában, és ezek vezetése alatt csak igen csekély részben tölti be az egylet hivatását. »Vagyonszaporítás« a jelszó; a bevételek 90%-a értékpapírok megszerzésére fordíttatik, már csak azon czélból is, hogy folyópénzek hiányában, ezen ürügy alatt a segélykérvények elutasíthatásának. Az egylet tehát mindinkább távozik rendeltetésétől, lassanként kivetkőzik jellegéből, és a »jótékony egylet« sorsjegyi társulattá fajul. »Itt nyugszik« tehát egy tőke, melynek kamatját az egylet nem a túlvilágon kapja meg, hanem itt e gyarló földön húzza és tőkésíti.

Czelszerűtlennek mutatkozik végre az egyletek, mint független testületek állása, a hitközségek jelenlegi pártáryalatai között. Ha valamely hitközségtől egy töredék bármily okból, de mindenkor a vallásszabadság védőpajzsa alatt, elszakad és így a hitközség anyagi alapját aláássa, intézményeit szétrobantja és az eladósodás örvénye felé hajtja, nincs jogában az egyleteknek azon egyletnek, mely leginkább az odahagyott hitközség tagjaiból áll, az elpártoltakat kebeléből is kizárni. Nem mondhatják nekik az egyletek, melyek legtöbb esetben rituális alappal bírnak és a hitközség intézményeivel, a templommal, stb. szoros kapcsolatban állanak, hogy: »ha ti vallásos meggyőződésből« pártoltatok el azon hitközségtől, melynek számos tekintetben kiegészítő részeit képezzük, nem vagyunk kötelesek továbbra is benneteket azon rituális kedvezményekben részesíteni, melyek vallásos érzelmeket úgy sem elégitik ki.

Nem, a mi kormányunk azt nem engedi meg. Sőt a Chevrakadisák alapszabályait, mely egyletek teendőit a templom, kántor, pap, tehát a hitközség intézményei nélkül csak képzelnem lehet, nem hagyja jóvá, ha azokban az egylet teljes függetlensége a hitközségtől nincsen kimondva, és ha azon körülmény nincs feltüntetve, hogy az egylet tagjai olyan egyének is lehetnek, kik az illető hitközség — melynek tagjai az egyletet alakították, fentartják és vezetni hivatják — kebelébe nem tartoznak.

A zsidó-hitközségek szétforgácsolását és ezzel kapcsolatban a tanügy megszorítását, a jótékonyág megbénítását ellenben nemcsak megegedi, de »a vallásszabadság« elvénél fogva szentesíti is a kormány. Sőt azt is megengedi, hogy az izr. iskola-alapból évenként ezrek fordíttassanak két zsidó központi hitközség fenntartására; de hogy az elpártoló frakciók, romboló pártoskodásuk észszerű és jogos következményeit is viseljék, azt nem engedi már meg a magas kormány.

Míndezekből elég világosan kitűnik az izr. egyleteknek mostani czélszerűtlensége. Oda kellene tehát törekedni, hogy az egyleteket a hitközségekbe olvasszák, az egyletek pedig a hitközség kebeléből kiinduló osztályok által helyettesíttessenek.

Temetkezési-, beteglátogatási-, szegénysegélyezési-, tanügyi-osztályok, melyek külön főnök, de egy és ugyanazon előjáróság és hitközségi elnök felügyelete és hatásköre alatt mint a hitközség ügyei állanak, tökéletesen helyettesíthetnék és pótolhatnák a chevra-kadisa, a bikkur-cholim az ózer-dallim és a talmud tóra egyleteket.

Ezen eljárás mellett, különféle haszon háramlanék sok hitközségre, de magukra az ügyekre is; ugyanis

1. Az egyleti pénztárak központosítása mellett, és tekintve, hogy a hitközség az egyletek kötelezettségeit magára vállalja, képes volna számos eladósodott hitközség az átvett, szabad rendelkezés alatt álló egyleti pénzek segélyével — mert a kegyeletes alapítványok eredeti rendeltetésüktől el nem vonhatók — a nyomasztó terhek alól kibontakozni.

2. A helyiségek, személyzetek és iroda-szerekben megta- karított összegek lehetővé tennék a jótékonyági hatáskört kibővíteni, és hazai vállalatokra, a szegények támogatására, a betegek ápolására jelentékeny összegeket fordítani.

3. Tekintve, hogy a hitközségi előírányzatok összeállításá-

nál kizárólag a szükséges kiadások fedezete tartatik szem előtt, de vagyonszaporítás sohasem jó combinatióba, az egyes hitközség tagok terhein is lehetne könnyíteni, a menyiben a kivett adók jóval kissébb összegekben volnának megállapíthatók, mint amennyit egy-egy tag jelenleg különféle ezimen, de egy és ugyanazon zsebből fizet —

4. és végre gátat vetne ezen centralizáció a gyakori kiválasásoknak a hitközségek kebeléből, mert ha le kellene a kiválaszóknak mondani a jelenlegi egyletek kedvezményeiről is, százszor is megfontolnák a kiválasztási lépést, mielőtt azt megtennék és csak azok pártolnának el, kik csakugyan vallásos meggyőződés által vezéreltetnének; ezek száma azonban oly csekély, hogy alig találkozni a nagyobb hitközségekben is a külön hitközség megalkotására szükséges tíz egyén.

Gyöngyös.

WEISZMANN N.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tekintetes Szerkesztőség!

Mint a *Magyar-Zsidó Szemle* egyik igénytelen olvasója, módomban lévén tapasztalni, hogy mily éber figyelemmel kíséri e becses folyóirat a hitfelekezeti életünkben felmerülő különböző mozzanatokat, mily készséggel nyújt olvasóinak tájékoztatást minden, hűveinket érdeklő ügyben és mily szakértelemmel vitatattik itt meg a hitközségi életbe vágó minden kérdés: én is szabadságot veszek magamnak a Tek. Szerkesztőséget jelen közleményemmel terhelni, remélve, hogy a jelenleg napirenden levő anyakönyvi ügy minden külön felekezeti ügyeinkért érdeklődőt élénken foglalkoztatván, nagyrabecsült olvasói közt akadhatnak olyanok is, kik az izr. anyakönyvvezetés rendezése céljából kiadott miniszteri szabályrendelet fogantatásának útjában álló nehézségeket ismerni óhajtván, érdeklődni fognak az iránt, hogy hazánk e végső, hűveinktől igen gyéren lakott részében mily viszonyokkal találkozunk e nagyfotosságu rendelet, és hogy mily akadályoknak néz elibe itt e bérczes, a központban csak igen kevés ismert vidéken. Ide tartoznak: *Udvarhely, Nagy-Küküllő és Csík megye*, melyek egyikében sincs valami számba vehető izraelita hitközség. E megyéket tisztelt olvasóival annyiban, a mennyiben ezek a

folyamatban levő anyakönyvi ügy rendezésénél tekintetbe jöhetnek, tehetségem szerint ismertetni, célja jelen soraimnak.

Lakhelyem lévén az itt felsorolt megyék izr. lakói nagyobb részének központi hitközsége, különösen Udvarhely megyének, mely egészen az *erdő-szt-györgyi* rabbi-kerülethez tartozik, és a tőle egy órajárásúyra eső s a nevezett magas rendelettel az anyakönyvi kerület székhelyeül kijelölt *Bözöd-Ujfalva* községgel élénk összeköttetésben áll: e körülménynek köszönhetem, hogy az anyakönyvi kerületnek f. évi február 10-én Bözöd-Ujfalva tartott alakuló gyűlésére meghíva és a jegyzőkönyv vezetésével megbízva lettem. Ez alkalommal eléggé módomban volt, legközelebről megismerkedni a nehézségekkel, melyekbe a szóban levő miniszteri rendelet végrehajtása e kerületben ütközik. Udvarhely megye egész területén alig lakik több 100 izr. családnál, beleszámítva még a bözöd-ujfalvi szombatos prozelitákat is. Az egész megyében csak Bözöd-Ujfalva van rendes izr. imaház. Ezenkívül lakik még *Szt-Dométeren* vagy 12 család, a többiek pedig szóróványosan laknak az egyes községekben, sehol sem képezve említésre méltó gyülekezetet. E mellett még egy jó része ezeknek — 25—30 család — igen szegény is, egy másik része meg nincs is állandóan e megyében letelepedve. Hogy a többször említett magas miniszteri rendeletnek ily körülmények közt eleget tenni épen a lehetetlenséggel határos, nagyon könnyű bebizonyítani, miként ezt a mondott anyak. kerületi gyűlésen tapasztalni is lehetett. Ha csak 400 frt évi fizetés is állapíttatik meg egy más vidékről meghívandó, esakis a reá ruházott hivatalnak élő, az anyak. kerület székhelyén lakásra kötelezett, és a kellő qualificatióval bíró anyakönyvvezető részére, akkor is esik középszámba egy-egy családra 4 frt, a mi — ha figyelembe vesszük, hogy ezen 100 család, melyek a megye 136 községében és Udvarhely rendezett tanácsu városában szerteszét lakaak, hol egy, hol két család egy-egy községben, vagy akár három falura sem esik egy izr. lakos, és ennél fogva már a leglényegesebb felekezeti intézmények, u. m. metsző és tanító tartása is mily nagy áldozatokkal jár, ezenkívül rabbit is fizetni és imaházi költségeket viselni — ha mind ezt, mondom, összevetjük, könnyű lesz belátni, hogy ez a 4 forint is elég nagy teher. Hát ha még számba vesszük azon körülményt, hogy a lakosságunk, már t. i. az izr. családoknak, egy jó része a megadóztatásra képtelen is.

Az előadottakból e szerint elég világosan látható, hogy az

anyakönyvi ügy rendezése céljából, mint másutt, úgy itt is pótintézkedésre lesz szükség. Részemről azon igénytelen növetet kockáztatnám, hogy egész Udvarhely megye csatoltatnék a szomszéd Maros-Torda megyéhez és ennek Udvarhely megyéhez közel eső több községével együtt *Erdő-Szent-György* székhelyvel új anyakönyvi kerület alakítottatnék; vagy pedig, ha Udvarhely megyének minden áron külön önálló anyak. kerületnek kell lennie, akkor engedtetnék meg az erdő-szt-györgyi rabbinak, hogy az általa e megye részére eddig is viselt anyakönyvvezetői hivatalt ezután is viselhesse, anélkül hogy székhelyét Bözöd-Ujfalura, mint az anyak. kerület székhelyére, kellessék áttennie. Erdő-Szt-György különben is igen közel esik Bözöd-Ujfaluhoz, és a két község szakadatlanul érintkezik egymással, és ez utóbbi előbbinek vidékéhez számítottatik, lévén itt a heti vásár, a posta, a patika és az orvos. Hogy különböző megyék területéhez tartozó községek *egy* anyakönyvi kerületet képezzenek, az itt e megyékben, hol az ily községekben is, mint maga Bözöd-Ujfalu, melynek alig van több lakosa, mint az anyaországban egy közép nagyságú város egyik utcájának — 3—4 felekezetnek vannak gyülekezetei és ezek lelkeszei 8—10 különböző megyékhez tartozó községekben lakó hivatkozott részére vezetik az anyakönyvet — ez eset itt épen mindennapi dolog. Miért nem lehetne ez tehát a mi hivatkozott között az azon körülmények közt?

Udvarhely megyének fentebb előadott viszonyaihoz némileg hasonlítanak a szomszéd Nagy-Küküllő megyeiek. Itt is csak két hely jöhet zsidó szempontból tekintetbe: a megye székhelye, *Segesvár* és *Medgyes*. Értésülésem szerint előbbiben alig lakik több 5—6 izr. családnál, tehát semmikép sem alkothatnak hitközséget. Medgyesben azonban már oly számban vannak hivatkozott, hogy a szükséges felekezeti intézmények fentartására is képesek, és ennél fogva rendes hitközséget képeznek. Mindkettő: Segesvár és Medgyes, anyakönyvi székhelyül van kijelölve, és az anyakönyvvezetői választás mindkét helyen megejtetett. Azonban a segesvári anyakönyvi kerület nem lévén képes a megválasztott anyakönyvvezetőt díjazni, mint hálom, ez akként akar magán segíteni, *hogy az izr. iskolai alapból segélyt kérjen*. A kérdés azonban itt nagyon könnyen megoldható. A két kerület egy megyéhez tartozván, ezek is, mint ez már országszerte történt, *egy* kerületté olvadhatnak.

Csik megyében szintén csak két hely érdemel említést: *Tölgyes* és *Békás*. Tölgyesen lakhatik 50—60 izr. család és egyéb az izr. felekezeti életben szereplő legszükségesebb intézmények közt nyilvános iskolát is tartanak fenn. Békáson 20 családra tehető az izr. lakosság száma. A többi községben pedig még gyéribben találhatók hivatkozott, mint az előbbi nevezett két megyében. Anyak. kerületi székhely: *Tölgyes* és anyakönyvvezetője az itteni iskola vezértanítója.

Mellesleg félemlítendőnek tartok még egy körülményt a folyamatban levő ügyről, a mi izr. körökben megfajthatatlannak tetszik, és a közelebről érdekeltekre kínos benyomást tett. Kis-Küküllő megyében két nagyobb hitközség van: *Dicső-Szt-Márton* és *Hosszúszó* (Langenthal), előbbinek, *hol tényleg rabbi nincs*, az anyakönyvvezetés joga továbbra is megadatott, utóbbitól pedig, *bár rabbit tart* és szintén jelentékeny hitközség, e jog megadatott. Mély tisztelettel stb.

Erdő-Szt-György.

ÁBRAHÁM LIPÓT.

*

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalkulását a vallás és közoktatási m. kir. miniszterium tudomásul vette:

(Folytatás.)

181. *Szatmár-Németi*. (Szatmár m.) Elnök: Spiegel Adolf. Anyakönyvvezető: Mandelbaum Farkas rabbi.

182. *Káta*. (Bács m.) Elnök: Fürst J. Lipót. Anyakönyvvezető: Strasser D. L. rabbi.

183. *Parabuly*. (Bács m.) Elnök: Róder Sámuel. Ideiglenes anyakönyvvezető: Róder Jakab tanító.

184. *Rimaszécs*. (Gömör m.) Elnök: Grünbaum József. Ideiglenes anyakönyvvezető: Grünfeld Mór.

185. *Pataok*. (Gömör m.) Elnök: Roth Árpád. Anyakönyvvezető: Taubenbaum Jakab rabbi.

186. *Tiszolc*. (Gömör m.) Elnök: Böhm József. Anyakönyvvezető: Lederer Gábor rabbi helyettes.

187. *Rimaszombat*. (Gömör m.) Elnök: Dickmann Ignác. Anyakönyvvezető: Singer S. Leo rabbi.

188. *Kalocsa*. (Pest m.) Elnök: Dr. Weisz Simon. Anyakönyvvezető: Wolf József rabbi.

189. *Orsora*. (Krassó-Szörény m.) Elnök: Dr. Nádas Ignác. Ideiglenes anyakönyvvezető: Szörényi Adolf polgári iskolai tanító.
190. *Facsél*. (Krassó-Szörény m.) Elnök: Hirschl Mór. Ideiglenes anyakönyvvezető: Löwy Izidor vallástanító.
191. *Lugos*. (Krassó-Szörény m.) Elnök: Holecner Adolf. Anyakönyvvezető: Weisz Salamon rabbi.
192. *Karásches*. (Krassó-Szörény m.) Elnök: Neuberger Ignác. Ideiglenes anyakönyvvezető: Szörényi Benő vallástanító.
193. *Bállincz*. (Krassó-Szörény m.) Elnök: Weisz Mór. Ideiglenes anyakönyvvezető: Bernstein Mór tanító.
194. *Oravicza*. (Krassó-Szörény m.) Elnök: Belgráder János. Anyakönyvvezető: Reitmann Bernát rabbihelyettes.
195. *Údvári*. (Bihar m.) Elnök: Katz Márton. Anyakönyvvezető: Friedmann Jakab rabbi.
196. *Telc*. (Új kerület, Kolozs m.) Elnök: Kain Mihály. Anyakönyvvezető: Keller H. rabbi.
197. *Kápolnás-Nyék*. (Fejér m.) Elnök: Frank Márton. Anyakönyvvezető: Klein Lipót rabbihelyettes.
198. *Tisza-Foldvár*. (Bács m.) Elnök: Grosz Illés. Anyakönyvvezető: Herczog Jakab rabbihelyettes.
199. *Püspök-Ladány*. (Hajdu m.) Elnök: Roth József. Anyakönyvvezető: Rosenberg József rabbi.
200. *Földes*. (Hajdu m.) Elnök: Weinberger Ferencz. Anyakönyvvezető: Csillag Mihály rabbi. (Új kerület.)
201. *Új-Fejértó*. (Szaboles m.) Elnök: Fögel Ignác. Anyakönyvvezető: Silbermann Ferencz rabbi.
202. *Nagy-Kálló*. (Szaboles m.) Elnök: Kohn Sámuel. Ideiglenes anyakönyvvezető: Benedikt Bernát.
203. *Balbány*. (Szaboles m.) Elnök: Weiszhaus Márton. Anyakönyvvezető: Réinicz Ábrahám rabbi.
204. *Nyír-Acsád*. (Szaboles m.) Elnök: Schwarcz Ignác. Anyakönyvvezető: Rosensamen Ármin rabbihelyettes.
205. *Tisza-Dada*. (Szabolcs m.) Elnök: Krausz Bernát. Anyakönyvvezető: Briszk Salamon rabbi.
206. *Felső-Visó*. (Új kerület, Mátararos m.) Elnök: Pollák Márk. Anyakönyvvezető: Güntzler Sámuel rabbi.
207. *Dragonérfalu*. (Mátararos m.) Elnök és id. anyakönyvvezető: Kihán József.
208. *Palánka*. (Bács m.) Elnök: Rosenstock Lipót. Anyakönyvvezető: Deutsch Manó rabbi.
209. *Beszterce*. (Beszterce-Naszód m.) Elnök: Goldstein Antal. Anyakönyvvezető: Horovitz Jenő rabbihelyettes.

210. *Új-Arad*. (Temes m.) Elnök: Dr. Pollák Mór. Ideiglenes anyakönyvvezető: Freund Adolf.
211. *Fehértemplom*. (Temes m.) Elnök: Kohn Lázár. Ideiglenes anyakönyvvezető: Schnabel József titkár.
212. *Nagy-Ilonda*. (Szolnok-Doboka m.) Elnök: Schwarcz Mózes. Ideiglenes anyakönyvvezető: Fényes Mór.
213. *Kártics*. (Arad m.) Ideiglenes anyakönyvvezető: Pichler Armin tanító.
214. *Hátzeg*. (Hunyad m.) Elnök: Katsovitz Antal. Ideiglenes anyakönyvvezető: Hirn Náhán hittanító.
215. *Algyógy*. (Hunyad m.) Elnök: Salamon Ferencz. Ideiglenes anyakönyvvezető: Friedmann József.
216. *Vajda-Hunyad*. (Hunyad m.) Elnök: Hersch Gergely. Ideiglenes anyakönyvvezető: Rosenfeld József vallástanító.
217. *Szászváros*. (Hunyad m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Reiss Albert.
218. *Petrozöny*. (Hunyad m.) Elnök: Ullmann Lipót. Ideiglenes anyakönyvvezető: Lengyel Antal tanító.
219. *Szabadszállás*. (Pest m.) Elnök: Schwarcz Eliás. Anyakönyvvezető: Kalisch Mayer rabbihelyettes. (Új kerület.)
220. *Lovásberény*. (Fejér m.) Elnök: Weisz Náhán. Anyakönyvvezető: Taub Jakab rabbi.
221. *Benedéke*. (Bereg m.) Elnök: Perlstein Benjámín. Anyakönyvvezető: Weisz Áron rabbi. (Új kerület.)
222. *M.-Kászon*. (Bereg m.) Elnök: Dávid Ábrahám. Anyakönyvvezető: Fränkel Áron rabbi.
223. *Mándók*. (Szaboles m.) Elnök: Rochlitz Dávid. Ideiglenes anyakönyvvezető: Elefánt Ignác.
224. *Tisza-Lök*. (Szaboles m.) Elnök: Neuwirth Jónás. Anyakönyvvezető: Fried Jakab rabbi.
225. *Büd-Szent-Mihály*. (Szaboles m.) Elnök: Kresch Ignác. Ideiglenes anyakönyvvezető: Rosenberg Jakab tanító.
226. *Palocha*. (Sáros m.) Elnök: Leuchtag Manó. Anyakönyvvezető: Goldberger Mózes rabbi. (Új kerület.)
227. *Héldárs*. (Sáros m.) Elnök: Szűsz M. Anyakönyvvezető: Margaréten Márk rabbi. (Új kerület.)
228. *Berzenice*. (Sáros m.) Elnök: Müller Izráel. Anyakönyvvezető: Ehrenfeld Sándor rabbi.
229. *Vác*. (Pest m.) I. Elnök: Steiner Ignác. Anyakönyvvezető: Ullmann Frigyes rabbi. II. A váci orthodox izr. hitközség ideiglenes anyakönyvvezetője: Stein József vallástanító.

230. *Félegyháza*. (Pest m.) Elnök: Csillag Zsigmond. Ideiglenes anyakönyvvezető: Schwarzenberg Sámuel rabbihelyettes.

231. *Szent-Endre*. (Pest m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Fischer Fülöp.

232. *Tass*. (Pest m.) Elnök és ideigl. anyakönyvvezető: Bauer Salamon.

233. *Újpest*. (Pest m.) Elnök: Friedmann Ármin. Ideiglenes anyakönyvvezető: Ziffer Ede jegyző.

234. *Nádudvar*. (Hajdu m.) Elnök: A nádudvari izr. hitk. elnöke. Anyakönyv vezető: Schick Jakab rabbi.

235. *Szerencs*. (Zemplén m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Stern S. Mór.

236. *S.-A.-Ujhely*. (Zemplén m.) Elnök: A s.a.-ujhelyi izr. hitk. elnöke. Anyakönyvvezető: Löw Lázár rabbi.

237. *Csorna*. (Sopron m.) Elnök: Ifju Weisz Mór. Anyakönyvvezető: Kohn Farkas rabbihelyettes.

238. *Kapuvár*. (Sopron m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Biringer Bernát.

239. *Beled*. (Sopron m.) Elnök: Fleissmann Mór. Anyakönyvvezető: Fellmann Joachim rabbi. (Új kerület.)

240. *Kazsa*. (Abauj-Torna m.) I. Elnök: Dr. Kain Dávid. Anyakönyvvezető: Liebermann Kálmán rabbi. — II. A kassai orthodox izraelita hitközség anyakönyvvezetője: Jungreis Mór rabbi.

241. *Naszód* (Besztercze-Naszód m.) Elnök: az entradáni izr. hitközség elnöke. Anyakönyvvezető: Löw Márk rabbi.

242. *Ó-Becse*. (Bács m.) Elnök: Freund József. Anyakönyvvezető: Güns Ignác rabbihelyettes.

243. *Kajászó-Szent-Péter*. (Fejér m.) Elnök: Krausz Mór. Anyakönyvvezető: Fried Mór rabbihelyettes.

244. *Bószörmény*. (Hajdu m.) Elnök: Fried Simon. Anyakönyvvezető: Fried Áron rabbi.

245. *Hadház*. (Hajdu m.) Elnök: Horowitz Lajos. Ideiglenes anyakönyvvezető: Rosenberg Ignác rabbihelyettes.

246. *Hosszúaszó*. (Kis-Küküllő m.) Elnök: Nussbaum Emánuel. Anyakönyvvezető: Grünbaum Ábrahám rabbi. (Új kerület.)

247. *Aranyos-Megyes*. (Szatmár m.) Elnök: Rosenbaum Izrael. Anyakönyvvezető: Günsberg Henrik rabbi.

248. *Türök-Becse*. (Torontál m.) Elnök: Dr. Mittelmann Nándor. Anyakönyvvezető: Pollák Fülöp rabbi.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A pesti zsidó kórház 1885-ben.

A most kiadott jelentésből, melyet *dr. Böke Gyula* egyet. tanár, mint a kórházi bizottság elnöke és kórházi igazgató szerkesztett, a következő közérdekű adatokat közöljük.

A kórházi orvosok a múlt évben 9483 járó beteget kezeltek, ezek közt volt keresztény 3321: 35⁰/_o. Fekvő beteg volt a kórházban 826 (1884: 838), köztök keresztény 54: 6'5⁰/_o. Bevettett betegápolási díj ezimen 5034 frt 50⁰/_{kr.}, (1884: 4820 frt 50 kr.), kórházi kiadásokra fordítottat 20,056 frt 50 kr. Minthogy a szegényorvosi intézvény tavaly 4429 frt 5 krba került, a zsidó község és a chevra-kadisa közegészségi cézra összesen kiadott 24,485 frt és 61 krt.

A kórházi épület, mely negyvenöt év óta áll fenn, nem felel meg többé az igényeknek. A Teréz-körut megnyitásával pedig kiszámítják kertjét is s így mulhatatlanul szükséges új kórházi épületről gondoskodni.

Meleg szavakkal említszik meg a bevezetés Muraközi dr. Rózsay Józsefről, ki 22 éven át állott a kórház élén; érdemei elismerésüül elrendelte a község, hogy az engesztelő nap hazkárája alkalmával neve, mint a hitközség egyik jöltevőjéé, 10 éven át a gyűlekezet előtt fömlittessék

A kórházban, mint gondnok *Abélisz Lajos* van alkalmazva; a gazdasági teendők ellentörzését két tiszteletbeli gazda gyakorolja: a község részéről *Stern Adolf*, a chevra-kadisa részéről *Beer Salamon*, ezen fölül a jótékonyági osztály elnöke, *Adler Lajos* mindenben résztvesz, a mi a kórház javára létesítendő.

A kórházban három betegosztály van; a belgyógyászati *dr. Stiller Bertalan* egyet. tanár vezeti, a sebészeti *dr. Báron János* egyet. m. tanár, a szemészeti *dr. Szili Adolf* egyet. m. tanár. Működésükben segítségükre vannak a kórházban lakó orvosok: *dr. Feleki Hugó* és *dr. Reiner Ede*.

Az orvosi jelentésből a következőket vesszük ki. Az utolsó öt év betegforgalma így alakult: 1880: 737 beteg, 1881: 697, 1882: 771, 1883: 882, 1884: 838, 1885: 826. Magyarországi ezek között 730, osztrák 86, orosz 7, stb., budapesti születési 17.68⁰/₀, budapesti lakos 56.17⁰/₀, utról jött 26.15⁰/₀; nemre nézve volt 548 férfi, 278 nő. A halálzási arány férfiaknál 10⁰/₀, nőknél csak 8⁰/₀: a kezelt betegek 43⁰/₀-a 16—30 éves, ezek közt elhalt 4.4⁰/₀, ellenben 46—50 éves beteg az összes létszám 4⁰/₀-át teszi csak, míg a halálzás e korban 34⁰/₀-ra rug. Belgyógyászati beteg volt 544: 66⁰/₀, sebészeti 187: 23⁰/₀, szembeteg 95: 11⁰/₀. A 826 beteg közül gyógyultan elbocsátott 68.5⁰/₀, javultan 14.5⁰/₀, gyógyulatlanul 2.6⁰/₀, meghalt 9.5⁰/₀, 1886-ra maradt 4.9⁰/₀.

A gazdasági jelentés érdekes adatai: a 826 beteg ápolási napjai 16331, az ápolónőké 2184, egy beteg átlag ápolatott 19.7 napig, a betegek és ápolónők élelmezése került 7377 forint 14 kr., egy személyé került 39.8 krba, tartózkodása alatt került egy beteg 25 frt 19 krba.

Ágyalaptíványt kettőt tettek 1885-ben 1000—1000 frrtal néhai Gyögyei Adolf és n. Rosenfeld Mina. Egészen 51 ágyalaptíványa van a kórháznak többnyire 1000 frrtal; a bécsi zsidó kórházban ágyalaptívány csak 6000 frrtal történhetik. Hagyomány 1885-ben nem folyt be. Az alapítványok és hagyományok kamatai tettek tavaly 3498 frt 49 kr, az adományok 988 frt 56 kr.

—f.

Vidéki levél.

Oroszáza, 1886. augusztus hó.

Az izr. hitközségek intézményeinek legűdösebbike kétségtelenül a rabbiállás intézménye, a mennyiben manapság a nélkül modern hitközség alig képzelhető. Ámde, a mint már multkor levelemben jeleztem, hitközségünk azok közé tartozik, melyek anyagi tehetségre nézve nem a legjobban szituáltak; csak 10—15 éve gyarapodott, ez előtt alig volt 40—50 tagja. De e gyarapodás fő tényezője, a virágzó kereskedelem — más kalamitásoktól eltekintve — sajnos, már néhány év óta, valóságos stagnációba esapott át. Hanem áthatva a folytonos haladás szellemétől, a némes törekvés, hogy a korral haladó társadalom mindinkább fejlődő kulturájával lépést tartunk, mindig áldozatkészszé tette közösségünket.

Az évek hossza során át elárvult rabbi-hivatal így lett most rendszeresítve, s f. év június 30-án dr. Rosenfeld József ur által betöltve, kinek imnapies beigtatása ugyanaz napon ment végbe.

A rabbi fogadtatás valóban impozáns volt! Egész Csabáig egy, a hitközség kebeléből választott küldöttség utazott eléje. A helybeli pályavármál dr. Haasz Soma ur meleg szavakkal üdvözlé az új lelkész, mire azután az imaházba kíséré őt az óriási menet. Itt az előjáróság, élükön Fülöp Jakab hitközségi elnökkel, mondott szívből jövő »Isten hozott«-at Oroszáza és kerülete megválasztott papjának. Istenisztelet végeztével a beigtatott főrabbi megtartotta magyar nyelvű székfoglalóját, mely nagy lelkesedést idézett elő, a miben a nagy számmal megjelent más hitfelekezetiek is osztoztak.

Hogy a rabbi állás betöltetett, azt — ismétlem — hitközségünk összes tagjai áldozatkészszégének köszönhetjük. De a főérdem, az oroszán rész — elismerésül legyen mondva — derek elnökünk bölcs és tapintatos vezetésének és fáradhatatlan működésének köszönhető, ki nem egy akadályt elhárítva, az ügyhöz méltó buzgalommal és erőlyvel addig nem nyugodott, miglen a kitűzött cél elérve nem lett.

Örvendetes tényül említem meg végre azt is, hogy községünk a kornak és az egészségi kívánalmaknak megfelelő iskolát is építettett, mely szeretett rabbinkkal együtt nagyban hozzá fog járulni a lélek és az erkölcsök nemesítésére. Mi, hogy akként legyen, adja a Mindenható!

FRIEDMANN ADOLF.

Tan üg y.

A zsidó népiskola fejlődése történetéhez Magyarországnban.

I.

A szemünk előtt letűnt évtizedek egyik legnagyobb szellemi vívmánya kétségkívül a *tanítótehetség*, melylyel az egyes államok még pénzbírság terhe alatt is biztosítják maguknak a polgárok erkölcsi és értelmi kiképzését. Hogy hány évszázaddal előzte meg e tekintetben az államokat a zsidó törvényhozás, azt Mózes öt könyve hirdeti. A miként parancsolja a *felebaráti szeretetet*, vagy a *bátrányoltárok lerombolását*: ugy parancsolja a *gyermekek tanítását* (lásd Mózes V. k. VI. fejt., 7. vers, továbbá XI. fejt. 19. vers., XXXI. fejt. 12. v. és még sok más helyen.) Pénzbírsággal nem fenyegeti a törvény megszegőit, hanem eget és földet hí tanuul, hogy elvesztik álladalmi önállóságukat, ha nem tartják meg *mind* a parancsolatokat. De ámbátor elhanyagoltak sok parancsolatot és rendeletet: ezt a törvényt szigorúan megtartották. Tanuskodik e mellet az

a 24 könyv, mely kizárólagosan zsidó szellemi termék s melyet *szenzirás*-képen tisztel a földkerekség minden művelt nemzete. Ilyen művet csak művelt nép teremthet; ilyen nyelven csak művelt néphez beszélhetnek.

És a bibliai korszak lejártával, az álladalmi élet megszűnésével: a tanulás volt és maradt a zsidó egyedüli vigasztalása, vallásos életének ez képezte főmozdítóját. Hisz úgy vélekedtek, hogy azon dolgok közt, melyeknek gyümölcsét az ember a földön élvezi, és maradandó alapítvány a jövő életre, a tóra tanulása legfelsőbb helyen áll. (Lásd. Misná, Peá első fejezet.) Jósua, Lévi fia, pedig azt állította, hogy a ki a tóra tanulmányozásával foglalkozik, azt szerencse kíséri minden vállalkozásában és ezen állítást a szenzirás három versével támogatja és bizonyítja. (Mózes V. 29. f. 8. Josuá 1. f. Zsoltár I. f. 2—3.). Az ily nézetek és felfogások jobban hatnak az akaratra, mint a pénzbürségolástól való félelem. Ez a szellem vezérelte Joehánát, Zakkai fiát, midőn Vespasianus császár engedelmével Jánnia városában tanintézetet alapított 70-ben, ez indította Abba Areka rabbit arra, hogy Szúrában iskolát alapítson 219-ben Kr. után. Míg a szenzirás és a talmud az oktatást inkább, mint Istennek tetsző dolgot fogja fel és bátran bizza a szabad akaratra: addig a Sulehan-Árukh már oly követelménynek tartja a gyermekoktatást, melynek elhanyagolása szigorú büntetéssel jár.

Szerinté kényszeríteni kell az apát, hogy gyermekét taníttassa, és ha az apa huzamosabb ideig távol tartózkodik családjá körétől, úgy a község előljárósága önbatalmulag nyulhat az illető atya vagyonához, hogy gyermeke oktatásában részesüljön.

A mely községben 25 gyermek van, ott tanítót kell fogadni a községnek, 40 gyermekhez már két tanító kell.

Oly község, hol nincs tanító, átok alá helyeztetik, és ha még ekkor sem állít fel iskolát, az egész helységet el kell pusztítani.

A gyermekoktatásra való hajlandóság és akarat mintegy összeforrott a zsidó vallásos érzületével. Ez magyarázza meg a zsidónak azon aggodalmas gyorsaságát, melylyel* még manapság is siet gyermekét minél előbb az iskolában elhelyezni, ez magyarázza jalkiáltását, ha az nem sikerült neki.

Nem tartottam feleslegesnek ezt mintegy tárgyam bevezetéséül megemlíteni, mert e tekintetben a magyar zsidó egy mákszemnyit sem út el más országban élő hitrokonától.

II.

Hajlandóság és akarat is csak kedvező körülmények között mutatnak fel kitünő eredményt, lánczra kötve az oroszlan is gyenge és tehe-

tetlen. A magyarországi zsidónak, noha életsora sok tekintetben tűrhetőbb volt, mint más országbeli hitrokonáé, mégis csak távol állott egy a társadalmi, mint az állami élettől. Magára hagyatva, csak a maga szükségleteit elégítette ki, még az oktatásra nézve is. Mert tény — és ezt még most is tapasztalhatjuk — ha zsidó ember letelepedik valamely faluhelyen, bár rongyszedéssel keresse élelmét: gyermeke mellé tanítót fogad. És tény az is — a mi különben magától értetődik — hogy zsidók között írni-olvasni nem tudó embert nem is találni, vagy legalább alig találai. Az, hogy ez az írás-olvasás a héber nyelvre szorítkozik, csak politikai tekintetben változtat a dolgon, pedagogiai tekintetben nem; a gyermekoktatásnál pedig a pedagogiai szempont a fő. De földolog az is, hogy mindeütt, a hol egy vagy több zsidó letelepedett, a népoktatás magva el volt vetve. A hol pedig meg volt engedve, hogy zsidók községet alakítsanak, ott mindenesetre az ugynevezett rabbiiskola indult virágzásnak, minők Magyarországon: a pozsonyi, kis-mártoni, ó-budai stb. voltak. Éppen ellenkezőleg mint a katolikus felekezetenél, hol Magyarországon az egész népoktatás a különböző papi rendek kezébe volt letéve, a zsidóknál a népoktatás nem a rabbik közvetlen vezetése alatt áll, hanem világi tanútlak: lámduán vagy báchur vezetése alatt. Ezek nem végezheték egy a tisztítást, miként kartársaik a kolostoriskolákban, kik kiválóan a gyermekek emlékező tehetségét fejlesztették — a zsidó tanító, a melammed, a héber olvasáson és íráson kívül a biblia fordításával és magyarázatával is foglalkoztatta a gyermek elméjét. Igaz, hogy e fordítás zsidó-német dialektusban történt, de alig derengett az újkor nappala, mely Mendelsohn bibliafordításával veszi kezdetét és mely összeesik ama nagy kultur-mozgalommal, melyet a németországi filantropisták indítottak meg: Magyarországon zsidó lakosai is tevékenyen láttak hozzá, hogy a nagy törekvésekből nekik is jusson rész.

III.

A zsidókat egyáltalában nem terhelteti a vád, hogy romlott német dialektust csak is ők alkalmazták iskoláikban. A XVIII. század első felében nem is tanították a nemzeti nyelveket. Ennek tudvalevő következménye volt, hogy az ifjak, bevégezvén a gimnáziumi tanulmányokat, alig voltak képesek egy német levelet vagy fogalmazványt írni, sőt hogy még a hivatalnokok és könyvirők is rossz németiséggel írtak. Még kevésbé lehetett szó a magyar nyelvnek az elemi iskolákban való ápolásáról, mert Mária Terézia uralkodása alatt, a ki Felbiger prépost által a népoktatásügyet rendeztette, a magyarok mintegy *önbélt* mondták le nemzeti nyelvükről. II. József alatt pedig *kényszerből* kelle a magyar nyelvet mellőznök. De

mind a két uralkodó alatt Magyarország népoktatásügye, ha nem is nemzeti tekintetben, de kulturális szempontból sokat nyert. Hiszen II. József alatt a lelkészek számát 1189-czel szaporították Magyarországon és minden új plebánia mellé iskola is állíttatott. Nyertek a zsidók is mind erkölcsi mind szellemi tekintetben, ha csak az által is, hogy a tudomány intézeteibe nekik is szabad volt tanulóluk belépniük.

Mennyi küzdelmébe s fáradságába került a szegény zsidóknak, még a XIX. század első negyedében is, míg csak engedélyt kaptak iskola avagy zsinagóga építésére! Érdemes volna a pesti izraelita hitközség elöljáróságának 1825. évi február hó 19. kelt könyörgő levelét, melyben ő felségéhez, I. Ferenczhez, iskolai célokra való telek megvételehez engedélyért esedezik, (lásd Reich J. Beth-El II. kötet 3. füzet) itt e helyen is nyilvánosságra hozni, de tárgyunk megvilágítására elég, ha ezen körülményre csak rá mutatunk, a tanulást, miszerint a zsidóknak annak saját költőségükön való felépíthetéseért könyörögniük kelle, a mit más felekezet ingyen és készen kapott, könnyen vonhatja le mindenki. Szerencséjükre a magyar zsidóknak, hogy a nemzeteknek a műveltség iránti lázas mozgalma közepette a magyarokban erős nemzeti érzés ébredt fel. Az 1825-dik évvel új korszak kezdődik hazánk történetében. A nemzeti törekvésekben a magyar zsidók is, a mennyire nekik meg volt engedve, őszintén részt vettek. És ezt félreismerhetetlenül azzal tanusították, hogy szabad jószántukból vitték be a magyar nyelvet a népiskolákba, a hol mind e mai napig hű ápolásban részesül. Akkoriban méltatták is a zsidók hazafias ügyeket, a mennyiben a sajtó legalább elismeréssel adózott a zsidóknak; így például a »Jelenkor« 1832. márczius 7. számában ezeket is írja: »Nagy-Károly, 1832. márczius 7. A zsinagógában ez nap derek magyar beszédet tartott a helybeli zsidó tanító, melyet a magyarok királyáért az egész izraelita közönség által utánozott magyar imádság zára be. Van-e példa követésre méltóbb nem magyar feleinkre nézve?« A hol iskola volt, azt az új kor igényeinek megfelelően alakították át és a magyar nyelvből külön tanítót alkalmaztak. Így Pesten Rózsási József, Szegfő Mór stb., Aradon Reich Salamon, Máramaros-Szigeten Davidovics Sámuel, Makón Steinhardt, Pozsonyban Buxbaum, Lengyelötön Ehrlich Ede alatt, Pápán Löw Lipót alatt, Miskolczon Hoelmuth Abr. alatt, S. A. Ujhelyen a Kästenbaum-féle alapítványból. A »Jelenkor«-on kívül a »Pesti Hírlap«, a »Budapesti Híradó«, a »Nemzeti Ujság« és az »Életképek« időről időre szintén elismerőleg nyilatkoznak a zsidóknak a nemzeti törekvésekben való részvételükről. Ezen dicséretet pedig leginkább jól szervezett iskoláknak köszönhetők, melyekben immár a héber és német nyelven kívül

a magyar nyelv is kötelezett tantárgy lón. Így a zsidó népiskolának nagy feladat jutott Magyarországon; neki nemcsak a gyermek egyéni tehetségeit kelle fejleszteni és kiképezni, hanem egyszerűs mind védőbástyául szolgálói százados előítéletek és rosszakaratu vádak ellen. A zsidó népiskola Magyarországon mindig nyitva állt a keresztény embernek és legtöbb helyen keresztény emberek felügyelete alá helyezték. Nagy-Váradon a zsidó normál-iskola körül — mint ezt az Első Zsidó Naptár és Évkönyv hálával föl említi — főtiszt. Szidor Elek premontr. kanonok szerzett nagy érdemeket, a pesti izraeliták első óvintézete Ney Ferencz — a budapesti belvárosi reáliskola jelenlegi igazgatójának — vezetése alatt állt; a s.-a.-ujhelyi zsidó iskola gondnokságát Richter Ferencz táblabíró vállalta el. Szillban Csutor kanonok látogatta meg időről időre a zsidó iskolát, eltekintve azon látogatásoktól, melyeket a helytartó tanács küldöttei tettek.

Azonban a 30-as években még mindig nagy akadályok álltak a zsidó népiskola fejlődésének útjában. A zsidóknak még mindig nem volt megengedve, hogy bárhol szabadon letelepedhessenek, továbbá, hogy mesterséget, ipart üzhessenek vagy földbirtokot vásárolhassanak. Igaz, hogy ez nem a szorosan vett oktatást hátráltatta, de igenis az iskola fejlődését. Ezt a tényt pedig elég érdekesnek tartom, hogy róla bővebben beszéljek, annyival is inkább, mivel egy maradványa azon szomorú állapotoknak még mai nap is evődik a zsidó iskolaügyön.

IV.

Az iskolai oktatás vagy felekezeti érdek, vagy állami. Ha protestánsok versenyeztek hazánkban is a katolikusokkal iskolák alapításában, mindkettőjük czélja: felekezetük érdeke volt, melyet a házi oktatásra nem lehetett bízni. Ha az állam ezélszerű iskolákat épített és berendeztet: ha követelt, hogy mások is csak ezélszerűen berendezett iskolaépületekben taníttassanak; ha megszabja a tananyagot, melyet az egyes osztályokban feldolgozni kell: ugy ez nem az egyén iránti tekintetből, hanem az állam érdekének szempontjából történik. A zsidó felekezettel az egyén kiképzése a főczél, vagyis a zsidó istenek tiszteletére oktatja gyermekét, más érdekek tulajdonképen nem is szabadna előtte lebegni. Izrael istene pedig azt mondja: »Minden helyen, a hol említk nevet, hozzád fogok jönni és megáldalak.« (M. II. XX. 21.) A zsidónál az oktatás: isteni tisztelet, és az isteni tisztelet: oktatás. Ezen eszme valóstításához nem kell csinos iskolaépület, nem kell külsőleg is hirdetni, amit csak istennek kell tudni. Ehhez járult társadalmi állásuk és foglalkozásuk. A ki ma N. községben lakik, holnap meg X. városban, annak nem nagy kedve telhetik abban,

hogy járuljon oly ház építéséhez, melyből talán reá egy parányi haszon sem háramlik; pedig hát a zsidónak ilyen volt a sorsa egész 1840-ig, mely időig pl. Sz.-Fehérvárott, Győrött, Debreczenben, Léván, Kassán s más helyeken zsidónak nem is volt szabad lakni.

Tehát először az oktatásra vonatkozó hagyományos felfogás, másodsor foglalkozás és polgári állás, mindmegannyi áthidalhatatlan akadályok gyanánt álltak a zsidó népiskola fejlődésének útjában egészen 1840-ig. Hogy ezt a két hatalmas ellenséget a népiskolának a 18 év óta élvezett egyenjogusítás még nem győzhette le teljesen és végképen: az nagyon természetes. De hogy ennek leküzdésében mennyire fáradoztak legjobbjaink, azt a következőkben — a mennyire a rendelkezésemre álló kevés adatokból kitelik — kimutatni igyekszem.

V.

Alig hogy az 1840-diki pozsonyi országgyűlés törvénybe iktatta, hogy a zsidók »az egész országban és kaposolt részeiben bárhol lakhatnak« hogy »gyárakat állíthatnak, kereskedést és mesterséget űzhetnek«, mint hosszú, hosszú zord tél után a nap melegítő sugarai fölszínre hozzák a földben rejtett megvak csirait: ugy hatott a magyar nép testvéri szeretete a zsidó népiskola fejlődésére, mert a magyar zsidók jobbjai és tehetőséjei azonnal arra irányozták figyelmüket. Egyesültek, hogy nagyobb erővel többet végezhesenek; nemcsak a hátramaradottság érzete, hanem a hála érzete is kölesünzött munkájuknak lüktető erőt. Egyesültek a »honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő egylete czímét nyerte. Közös nagy érdek legjobban iskolákban mozdítható elő, *magyarostani* is csak iskolában lehet; és csakugyan rövid 6—7 év alatt a következő községekben alapítottak iskolákat: Szegeden, Kecskeméten, S.-A.-Ujhelyen, Galgócson, Miskolczon, Szeniczén, Sz.-Fehérvárott, Balassa-Gyarmaton, Vág-Ujhelyen, Rohonczon, L.-Sz.-Miklósán, Győrött, Bonyhádon, Pápán, L.-Berényen, Sz.-Péteren, Uj-Verbászon. Az első Magyar-Zsidó Naptár, mely ezeket 1848-ban közli, rámutat a nehézségekre és áldozatokra, melyekkel az iskolaépítés és berendezés akkortájt járt, mi már erre főntebb rámutattunk és így a felsorolt községek földrajzi fekvéséből egy pár következtetést akarunk levonni.

1. Hogy a zsidó hazafiság nem szorítkozik sem bizonyos megyére, sem területre. Akár alföldön, akár a Kárpátok vidékén, akár közel Ausztriához, akár Tót-Horvátország mellett lakják: a magyarosítás érdekében sikkra szállt egy negyed évszázaddal ezelőtt, ugy mint ezt ma napság is tezi.

2. Hogy a felsőmagyarországi községek, bár nagyjában sokkal konzervatívabban, mint máshol, mégis összeegyeztetik vallási meggyőződésüket a hazafias törekvésekkel.

3. Hogy az iskolaépítés jobbadán ott foganosítottatik, hol a lakosok kedvező vagyoni viszonyok közt élnek. Ez a szabály nemcsak a zsidókra érvényes, hanem a felekezetre általában, sőt még az államra is.

A népnevelést előmozdító egyletek a pesti egylet mintájára az ország többi részeiben is alakultak, u. m. Kassán, L.-Sz.-Miklósán, V.-Ujhelyen, Trencsénben, Nagy-Váradon, B.-Gyarmaton, Miskolczon, Pápán, Aradon, N.-Kanizsán, Fehérvárott, Eperjesen, Lengyeltötin stb. Iskolákat építeni! ez lön a jelszó. De honnan szereztek a költségeket? A községek önként megadóztatták magukat, *fölmenték a hus árát*, adakoztak a templomban az isteni tisztelet alkalmával; egyes nemeslelkű emberek, minő többek között *Brody Wolf*: 10,000 pengő forintot adományozott a miskolczi zsidó községnek iskola építésére, *Küstenhausen Ráfiel* 50,000 p. forintot rendelt a s.-a.-ujhelyi községnek iskola alapítására, és más iskolaczelokra.

Hirsch Mózes lankadatlan buzgalomával és anyagi áldozataival hozta létre az aradi iskolát; az alapítványul hagyott 3400 forintból 400 frt rendeltetett (szegény gyermekek közt kiosztandó) iskolakönyvek beszerzésére, 1600 frt az iskolaépület időnkénti javíthatására, 500 frt az aradi izr. iskola tanítói és tanítónői közt kiosztásra stb. Előbbihez hasonló ügyeket fejtett ki *Kraus Zsigmond*, ki a körös-ladányi zsidó iskolát üggyeztetett. Tabon egy zsidó 4 házat hagyományozott a községnek, melynek egyikéből iskolaépület vált. Baranyamegyében, Mágocon *Mnutner Jakob* két házat hagyott a községnek örökségül, egyikök iskola lett.

Azután alakultak egyletek — ugynevezett »krajczár-egyletek« — *Hochmuth Ábrahámné* kezdeményezése folytán, melyeknek czélja, a szegény sorsu zsidó gyermekeket ruhával és könyvekkel ellátni. Egyesek is sokat tettek e téren. Egy *Rosenberg M.* nevű pesti kereskedő minden évben 10 szegény zsidó gyermeket teljes öltözékkel ajándékozott meg (*Verenigte Ofner-Pester Zeitung*). És még hány ilyen nemeslelkű adakozót lehetne felsorolni!

Ezeknek köszönheti a magyar zsidóság népiskoláit, melyeknek száma, a vallás- s közoktatásügyi m. k. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizedik jelentésének hiteles adatai szerint, már 1870-ben 490-re rugott.

Ánélkül, hogy bővebb számítgatásokba bocsátkoznám, a különböző felekezetek iskoláit és létszámukat feltüntető kis táblázatot iktatok ide.

Felekezet	Létszám 1870	Iskola 1870
római katolikus	7.500,000	5,217
görög katolikus	1.580,000	2,050
görög keleti	2.600,000	1,604
protestáns	3.140,000	3,847
unitárius	60,000	103
zsidó	500,000	490

Hogy a zsidók 1840-től 1870-ig, felhát 30 év alatt iskolaépületek tekintetében is képesek voltak a többi felekezethez utolérni, sőt némelyiket aránylag túlszárnyalni, ehhez a nemesszívű községeken, azok egyes tagjainak áldozatkészségén kívül még a szellemi harczosok is járultak. Wahrmann Júda, Zipser Mór, dr. Rosenfeld József, Löw Lipót, Steinhardt Jakab, Hochmuth Ábrahám, Schwab Arslán stb., stb. élő szóval és irataikban fejlesztették és terjesztették az iskolaügy iránti érdeklődést és gondoskodtak, hogy a haladás oltárára lerakott áldozatokkal arányban álljon az iskolákban felmutatandó üdvös eredmény. A szellemi harczosok közé számítandók azon lelkes zsidó tanítók is, kik megértve a kor szózatát, szívük minden erejével csüngtek felekezetük érdekein, kik megmutatták mire képes a talmud foliánsai közt felnevelkedett zsidó ifju. Nevüket megörökíti a szakirodalom; némelyiknek munkássága, mely az egész ország tanügyi fejlődésére kihatott: már is megtalálta méltó jutalmát, a mennyiben »Az oktatás története Magyarországon« című műben (dr. Kiss Áron tanártól) róluk is szól a történet.

Azonban sok zsidó tanító elméjét a felekezeti érdek és a haladás közötti harc annyira megzavarta, hogy csak kártékonyan hatott a zsidó népiszkola fejlődésére. Minthogy ez a tény árnyékát a legújabb korba is átvette, beféjezésül ennek is szentelünk egy pár sort.

VI.

Már 1848-ban panaszt emel Einhorn Ignác, hogy a zsidó iskola fejlődését sok más ok között az is igen hátráltatja, hogy a tanítók nagy mértékben hozzájárultak a »vakbitűek« ama állításának keletkezéséhez, miszerint az újkorú iskola a »vallálatlanság- és valláskicsapongáshoz« vezet. (L. E. M. Zs. Naptár 251.). A zsidóknál ez nem üres frázis, mert a hitoktatás a zsidó tanítóra van bízva. De 1848-ban a szabadelvűség uralma alatt állván, nem is csudálhatjuk az akkori tanítóktól, kik tulajdonképp talmud-tudósok voltak és nem gyermektanításra képesített taní-

tók, ha az újdonság ingerétől ösztönözöttetve néha a ezélon túl is lőttek; de másrészt a zsidók egy részétől sem vehetjük rossz néven, ha a tanítókat gyanus szemmel kezdék nézni és bebizonyított tények alapján adott alkalommal rajtuk tudni. A tanítóképző intézetek felállításával a község és tanítók közti viszony mind feszültebb lön. Az 50-es években a pesti minta-főtanodával egybe volt kötve a tanítóképző is, a hol inkább a haladó kor igényeinek, mint a zsidóság követeléseinek megfelelő tanítókat képeztek; minck az lett a következtése, hogy midőn azután 1868-ban az egész oktatásügyet országosan rendezték és közös és állami iskolákat szerveztek: a zsidók kapva kaptak az alkalmon és gyermekeik oktatását két különemű részre osztották, a »világi« tárgyakat tanulhatják bárhol, ők csak a »vallástant« akarják ellenőrizni. És ime 1870-től 1880-ig a zsidó iskolák száma 41-gyel apadt.

Az 1869-ben újjászervezt és most is fennálló zsidó tanító-képző intézet részben eloszlatta ugyan a községeknek a tanítók iránt való bizalmatlanságát — de csakis részben, mert hogy épen a vallástanítás tekintetében mily zűrzavar létezik még a jobb zsidó iskolákban is, milyen eltérő az egyik iskola tanterve a másiktól: arról a M.-Zs. Szemle több közleménye fényes tanbizonyosságot sorol fel.

Ha 1848-ban a szabadelvűség hajtott a zsidó tanítót a vallástanításra, ma a zsidó tudományokban teljes tudatlansága viszi oda, a mint bölcsseink mondják: »A tudatlan nem lehet jámbor« (Abóth). A tanító-képzőkből kikerült fiatal emberek — mert nagy része állami vagy más felekezeti intézetben nyeri kiképzését — egészen idegenek a zsidó vallástudományban és azért idegenkednek is a zsidóságtól.

Ha a zsidó iskolát tovább fejleszteni akarjuk, akkor nézetem szerint szükséges, hogy:

1. Egységes, a különféle hitközségi viszonyokat tekintetbe vevő tanterve legyen a vallásoktatásra.
2. Állapíttassék meg a tanítóképző intézetek minden egyes tanfolyamában végzendő tananyag a zsidó vallás tudományából, és ez kötelező legyen akár a felekezeti, akár állami képzőben járó zsidó tanító-jelöltre.
3. Minthogy a tanítóképző intézetek a középiskolák alsó osztályai-ból kapják növendékeiket, szükséges, hogy a középiskolai hitoktatás is rendeztessék és az előbbi osztályokkal szerves összefüggésbe hozassék.
4. Középiskolákban csak oly hitoktatók nyújthatnák a zsidó tanuló ifjuságnak a hitoktatást, kik erre a rabbi-szemünárium által autorizálva lettek.

Az orsz. izr. tanítóegyesület közgyűléséről.

Mig hajdanában Zsidóország székvárosába évenként háromszor záradokolt a hívők nagy serege, addig a magyar zsidó tanítók három évben egyszer gyülekeznek az ország fővárosába, hogy a zsidó iskola fejlesztéséről tanácskozzanak és hogy megbeszéljék, mily úton-módon javíthatnának helyzetükön. Az idén is, aug. 19- és 20-kán tartatott meg a közgyűlés, melyre az ország minden szeléről és vidékéről — nagyobb számban mint eddig valaha — jelentek meg a zsidó tanítók. Az egyesület elnöke *Szántó Eleázár* kérő leveleket küldött a nevezetesebb hitközségek előjáróihoz, minek folytán sok tanító a községektől kapta az útiköltségeket. Községeink jól tesszik, ha támogatják tanítóikat önképzési törekvéseikben, mert a tanító haladásával egyenlő lépést tart az iskoláé is. Nem fojthatok itt el egy észrevételt, melyet mintegy kényszerűleg tehettek a közgyűlésen jelen voltak, ugyanis oly hitközségek tanítói, hol tudományosan képzett rabbi gondozza a hitfelekezeti ügyeket, szabadabban és józanabban gondolkodnak és cselekesznek, mint oly hitközségek tanítói, hol éppen nincs rabbi, vagy ha van, az illető azt hiszi, hogy még manapság is csak a Bábel hárfáján pengetett zenén üdül a zsidóság. Nem ártana, ha a községek ezt megszívelnék, mert határozottan állíthatjuk, hogy a tanító olyan, a milyenné a rabbi vagy a hitközség teszi. Ezt csak érinteni akarván, áttérek immár magára a közgyűlésre, melyet *Szántó Eleázár* lelkesítő szép beszéddel megnyitott, tapintatosan vezetett és buzdító szavakkal zárt be.

Az elnöki jelentésből kiemeljük: hogy az egyesületnek 392 rendes és 40 pártoló tagja van. Bischitz Dávidné közbenjárása folytán *Gereuthi Hirsch Mór báró* 600 forinttal, *Engel Adolf* pécsi földbirtokos pedig 50 forinttal járult az egyesület vagyonához, mely jelenleg 19,850 frt 51 krt teszen és a pesti izr. hitközségnél van letéteményezve.

Hogy az egyesület vagyona évről évre fokozatosan emelkedik, ezt *Csukási F.* statisztikai adatokkal igen szépen mutatta ki. Az ő jegyzeteiből tudjuk, hogy a vagyon 1875-ben még csak 9801 frt volt, ugyanazon évben tagsági díjak eziméu 310 frt folyt be, holott e díjak 1885-ben már 1112 frtot tettek. Nagyon természetes, hogy a segélyezések is a vagyon emelkedéséhez mérten emelkednek. Mig például 1875-ben (*Csukási* adatai szerint) 237 forint osztatott ki a megszorult zsidó tanítók közt, addig 1885-ben 620 frt küldetett az ország különböző részein működő tanítóknak, mert a fővárosban levő tagjai az egyesületnek — noha az egész egyesületnek körülbelül 1/3-ét tesszik vagy éppenséggel nem, vagy csak igen

ritka esetben veszik igénybe az egyesület segélyét, úgy, hogy bátran állíthatjuk, hogy 99% a vidéki tagok segélyezésére fordítatik. Az idei közgyűlés az öszvegyi díjakat 100-ról 200 frtra emelte. Hogy ezt teheti, ennek oka azon újabb jövedelmi forrás, melyet könyvek kiadása által nyitott. Sajnos, hogy e könyvek nem részesülnek a hitközségeknél nagyobb pártolásban. Más felekezetek rákényszerítik a tanítóikat, hogy ezen és nem más tankönyvet kell használni, miért ne tehetnék hitközségeink is, hogy a felekezet számára irt tankönyveket vezessék be iskoláikba.

Áttérek immár a közgyűlés pedagógiai és didaktikai értekezéseire és első sorban *Schön József* föv. községi tanító a héber tantárgyak módszeréről tartott előadását említem, melyhez *Bak J.* hittanár és *Halász Náhán* iskolai igazgató hozzá szólottak, mindketten legmelegebben ajánlván előadónak tételét, melyeket a közgyűlés el is fogadott.

E tételek így hangzanak:

1. A biblia héber szövege középpontja az egész héber oktatásnak, onnan kell kiindulnia s oda kell visszatérnie.
2. A héber nyelvtan nem képez külön tantárgyat, hanem alkalmilag annyi nyújtatik belőle, a mennyi a bibliai szó vagy vers helyes megértésére okvetetlenül szükséges.
3. A biblia minden szava erkölcsös és szent: nincs benne egy mondat sem, mely a mai erkölesi felfogásainkkal ellenkezik, de igenis vannak benne oly viszonyok tárgyalva, melyek a gyermek látó- és felfogási körét messze túlhaladják, ezeket nem erkölesi, hanem tisztán pedagógiai szempontból kell hogy mellőzzük.
4. Minthogy a gyermek látó- és felfogási köre évről évre tágul és erősödik, az egyik évben netán pedagógiai szempontból kihagyott versre a következő évben vissza kell térni.
5. A biblia, őseinktől öröklött hagyományaink szerint, melyeknek helyes felfogását a lefolyt évszázadok igazolják, azon nyelvre fordítandó és azon nyelven értelmezendő, melyet a nép és a gyermek legjobban ért, Magyarországon tehát kizárólag magyar nyelven kell a bibliát fordítani és értelmezni.

Igen érdekes és alapos készütségről tanuskodó előadást tartott *Klingenberg Jakab* pécsi tanító a »jellempépzésről«. *Igazság és szeretet* a két sarkétel, melyen a jellempépzés nyugszik. Mutatja, hogy a zsidó felekezeti élet, ha a vallás szigorú követelményeinek megfelel, legbathatósabb a becsületes és szilárd jellem képzésére.

Még *Weisz Gábor* Czeglédről és *Szántó Jenő* Szolnokról is higgadtan fejtegették az »Önsegély« és a »Videki körök« kérdését, mely kér-

déséknél élénk vita fejlődött ugyan, de a komolyság, a méltóság medrében folyt az egész gyűlés, úgy hogy zsidó községek büszkeséggel tekintettek tanítóikra.

2.

Zsidó népiskolák értesítői 1885/6

Tizenöt zsidó népiskola értesítőjét vettük az idén. Nem tudjuk, jelent-e meg több is, de sajnáljuk, hogy az értesítők kiadása nem terjed körben s különösen sajnáljuk, hogy a fővárosi felekezeti iskolák, a fővárosi nagyobb községi iskolák példáját követve, értesítőt nem adnak ki. Az iskolai értesítő érdekes világot vet az iskolára, fenntartása módjára, sőt az iskola szellemére és vezetésének minőségére is. Az idei értesítők a következők:

Arad, közli Heumann Ármin igazgató helyettes (olv. helyettes) 16. l. *Baja*, 12. l. *Balassa-Gyarmat*, közli Brett Mór igazgató 18. l. *Győr és Győr-sziget*, 18. l. *Kalocsa*, szerkesztette Horn Samu tanító 12. l. *Kaposvár* 10. l. *Kassa*, 20. l. *Kula* 18. l. *Losonc* 24. l. *Nagy-Kanisza*, szerkeszté Bún Samu 54. l. *Pécs*, közli Klingenberg J. 16. l. *Szécsény*, közli Spitzer Lipót igazgató tanító 16. l. *Szeged* 16. l. *Szigetvár* 18. l. *Topolya* 22. l.

Arad nem ad egyebet »az izraelita elemi fi- és leánytanoda« — mért nem röviden: *zsidó népiskola*? — növekedésüknek érdemsorozatánál és statisztikájánál s az iskolaszék és tanító-testület névsoránál. A leányiskolának az iskolaszéken kívül külön női felügyelő bizottsága is van, mely valószínűleg inkább a női kézimunka ellenőrzésével foglalkozik. Az aradi viszonyok azon kívánságot költik föl bennem: bár az értesítők, a pécsiek példáját követve, megemlítenék, hány zsidó gyermek nem jár a felekezeti, hanem a közös vagy magániskolákba. Tudtunkkal Aradon a tanulók jó része elhódított a felekezeti iskolától: reméljük, hogy a hitközség vezérő férfiái s különösen főrabbija mindent el fognak követni, hogy az elveszett territoriumot visszahódítsák. Hogy a közös iskolai nevelés reánk nézve minő káros, arról a felekezeti iskolákat beszüntetett hitközségekben ma már elég tapasztalatot gyűjthettek. Erősen hisszük, hogy az oly városok amint pl. Temesvár (város) és Kecskemét mielőbb meg fogják magukat emberehni és a meddő hitoktatás helyébe újból virágzó népiskolákat fognak állítani.

Baja nép és polgári iskolája jelentést ad a lefolyt tanévről s megemlékezik Bassó Vilmos tanító 50 éves jubileumáról. Erre az iskola költségvetése, iskolaszék s tantestület névsora, majd a polgári iskola tanterve következik. A népiskola tantervét a testület átdolgozta s azért itten nem közli. Végül névsor és statisztikai táblázat következik.

Balassa-Gyarmat tananyagot, általános óratervet, iskolai felszerelést, iskolaszéki s tanítói névsort, költségvetést és fontosabb eseményeket közöl. A bibliai történetet csak Mózes haláláig tanítja, tehát Dávid királyról és Ezsásjáról a felsőbb iskolába nem lépő gyermek nem tanul semmit. A bibliából nem elchrestomathiát tanít, hanem a tóra I., II., IV. és V. könyvét (1884. óta magyarra fordítva) tárgyalja, tehát a III-adik könyvnek erkölcsletani törvényeit, a tóra e gyöngyeit, nem tanítja. Pedig azt sem tartjuk valószínűnek, hogy a másik 4 könyvet becsületesen el tudják végezni három év alatt. A negyedik osztályban van hittan (a 10 parancs magyarázata) és — ami dicsőre méltó — szertartástan is.

A nem felekezeti tárgyak közül a német olvasást — igen helyesen — az első osztályban kezdik s a harmadik osztálytól kezdve nyelvtant s tantanant, azonban nyelvtan alatt csak fordítást és helyesírási gyakorlatokat értenek, amiben megnyugszunk, mert többet — német grammatikát — magyar ajkú gyermekektől a négy elemi osztályban követelni hiábavaló erőlködés marad. A női kézimunkában még mindig előbb tanítják a kötést mint a horgolást.

Győr és Győr-sziget az iskola alapítványait közli, továbbá iskolaszéki s tanítói névsort. Még csak statisztikai táblázatot sem kapunk e 433 tanulóval bíró iskolától.

Nem ad statisztikát a »*Kalocsai izraelita hitközség nyitváno öt osztályú vegyes elemi iskola értesítője*« — mért nem röviden: kalocsai zsidó népiskola? — sem. Bevezetésül az 1885. okt. 10-én felavatott új iskoláról mondatik néhány szó: nem az épületnek, hanem a felavatásnak leírása. Kalocsa tudniillik új iskolát épít, mert »építsünk iskolát« »kölcsonösen érzett kívánsalom« volt ott s a magvas mondatok nem szoktak nyomtalanul elhangzani »a társadalom nyílt lélegkörében!« s már most az új épület »minden egyes téglája egy jelentőségteljes betű iskolaügyünk történetében« — Az iskolában iskolai takarékpénztárt is kezelték. Idén nem hallottam, hogy valahol az iskolai takarékpénztárnál sikkasztás történt volna, ami igen örvendetes dolog. Még örvendetesebb volna azonban, ha az iskolai takarékpénztárak divatja lejárta volna már magát. Utalják a tanítók a gyermekeket a postatakarékpénztárakhoz.

Kaposvár három rubrikás érdemsorozatot közöl: viselet, szorgalom, általános osztályzat. Utána tanítói és iskolaszéki névsor, statisztikai kimutatás, költségvetés és az iskolai jötevők kimutatása következik.

Kassa derék igazgatója, Rottenberg Mór Noé esimes értekezést nyújt, (A zsidó és a munka), közli a tantervet s az érdemsorozatot. Különös, hogy Kassán még most is a Gáspár-féle olvasókönyveket használják.

Kula az idén közlő először értesítőt s ezért ennek kiadását a bevezető sorokban alaposan megokolja. Közli az iskolaszék névsorát — *elnöke* ott a rabbi — a tanerők beosztását, a taneszközök jegyzékét — melyek közül kiemelendő a tornaeszközök kielégítő volta — megemlékszik jótéteményekről és jutalmazásokról s ad érdemsorozatot és statisztikát.

Losonc beszámol a lefolyt tanévről. Mint új dolgot emeljük ki, hogy minden tanuló egy-egy forintot fizet a beírás alkalmával a *tanítói nyugdíj* alapra, melyet ily alapon kíván a hitközség létesíteni. Ott, hol a közönség ily újabb teher viselésére reábirható a létszám veszélyeztetése nélkül, talán figyelemre méltó eszmének bizonyulna e kezdeményezés. Mert ami alamizsnát az országos nyugdíj-alap nyújt, arra a zsidó hitközségek zsidó könyörlete csak kivételképp fogja bízhatni az elaggott tanítót vagy családját. Szép dolog, hogy az iskola a losonci fürdőbe májusban kirándulást tett. A *tananyag* szerint a második és harmadik osztályban a tóra első könyve, a negyedik és ötödik osztályban »Mózes IV. könyve« — ami remélhetőleg annyit jelent, hogy a bátralevő négy könyv —II—V— fordítattik, mert azt már még sem tehetjük föl, hogy az öt osztályval, de 6 évfolyammal bíró iskolában az első és negyedik könyvön kívül egyebet nem tanítanak. Héber és német nyelvtant erősen tanítanak, s a héber írást pedig »magyar (Oh Spitzig Izgij!) és német szöveggel.« A felszerelés közt kellő tornaeszközöket találunk. Az iskolai takaréktár mellett »öt évi gyakorlat taniszkodik« Losoncon, a »valóban takarékos gyermekeket megdicséri az iskolaszék az osztály előtt« és olyankor a szegénysorsú gyermekek soha sem irigylik a jobbmódúakat. Kapunk statisztikát, érdemsorozatot, viselet, szorgalom s előmenetet és általános osztályzat szerint.

A *nagy-kamizsai* izraelita nyilvános hatosztályú elemi fiú és leányiskola valamint az ezzel egybekötött kereskedelmi iskola értesítője szép kiállításban nyújt tájékoztatást e nagy intézetről.

Az iskolaszék áll 16 tagból s első helyen, a tanító testület az ének- és tornatanítón kívül 13 tagból áll és IX-edik helyen közöltek. Bevezető értekezést a folyó számla kamatszámításáról Bún Samu ír. Az évi jelentés megemlékszik *Gutfreund Gábor* nyugalmazott tanító és a derék *Eichberg Adolf* igazgató haláláról. Eichberg 1839-től egész 1883-ig működött Nagy-Kamizsán és a zsidó tanügy iránt érdeklődő körökben országszerte megérdemelt elismerésben részesült.

A női kézimunka tanítására tanterv készült, mely a kötéssel kezd, a horgoláson, jegyzésen, hurkoláson, varráson sat. folytatja.

A leányiskola hat osztályának növendékei konfirmáltak s óvnót első napján a zsinagógában: csak aztán az új intézmény ne zsinájék ismét

meg mint sok más községben! A tanszerek, iskolai könyvtár, iskolai jótévkök után az érdemsorozat és a statisztikai kimutatások következnek, melyből kiemeljük, hogy a 607 tanuló közt a jóhírű intézetnek 271 vidéki tanulója volt. Iskolai takarékpénztár itt is kezeltetik.

Pécs az iskolaszék s tanító testület névsorát s a tananyagot közli. A tóra harminadik könyvéből nem tanít semmit, a többi négy könyvet kihagyásokkal, melyek némesenki tüzetesen felsorolva. Héber nyelvtant már nem tanítanak, de a német nyelvtant még mindig szerepel. A statisztika »összege kimutatást« ad, melyből kiemeljük, hogy 248 gyermek íratott be a zsidó népiiskolába, s hogy — ami eléggé szomorú — a közös iskolába 34 fiú 42 leány, tehát a népiiskolai tanulók majdnem negyedrésze jár. Ezenfelül jár nőzárdaiskolába 12, magániskolába 24 leány.

Szécheny rövid jelentést ad a tanévről, iskolaszékről, tanítókról, továbbá általános óratervet és részletes tantervet, melyből az a furesza állapot tűnik ki, hogy a jó széchenyiek érdemesnek tartják oly felekezeti iskolát fenntartani, melynek tananyaga a bibliából: a harmadik osztályban a tóra első könyvéből 4 szidrá és a negyedik osztályban a tóra második könyvéből öt szidrá (nyilván az első szidrák). És az odavaló rabbi havonként rendszeresen meglátogatja az iskolát és megnyugszik ebben a bibliatanításban. Milyen jó, hogy a rabbiképzőből kikérülendő rabbik jobban fognak e jó úrnál a zsidó iskola feladatához általában s a hitoktatáshoz különösen érteni!

Szeged értesítőjében Deutsch Samu tanító néhány szóban ajánlja a hagyományos zsidó dallamok ápolását az ének tanítása alkalmával és e czélból Schorr Mór szegedi kántor füzetere utal, melyben az egész évre való dallamok egy hangra le vannak téve (Neimóth Jiszról. Szeged. Traub. 1884. ára 10 kr.)

Következik jelentés a tanévről, statisztika, iskolaszék, tantestület, jöteknység s részletes tananyag. A hittani tananyag a négyosztályú zsidó népiiskolák számára mintául szolgálhatna. Többet tanítani e címen alig lehet, kevesebbet nem szabad.

Szigetvár. Jelentés a tanévről. »Héber tantárgyak terjedelme«: imafordítás, a tórából a 2. és 5. könyv, és héber nyelvtan. Érdemsorozat, statisztika.

Topolya egészségügyi elmékedést közlő Lévai Izrael tanítótól. Évi jelentés, melyből megtudjuk, hogy Topolyán a tanítók fizetésöket az idén havonként pontosan megkapták, ami ezélt soha sem történt. Iskolai takarékpénztár ott is van, s a tanulók a kivett pénzen »többnyire az önségélyző

egylettől 20 kros részvénykönyvecskéket vettek.« Ne féljünk hát, hogy kivesz az új nemzedékből a »sochrischer Geist.«

Az értesítőkől a következő statisztikai adatokat emelem ki:

Iskola	Osztály			Tanítók				Évi költség forint	Tandij forint	Nem zsidó tanulók	Tanulók létszáma
	fiú	lány	vegyes összesen	férfi	segédek		nyomó				
					férfi	nő					
Arad	4	4	8	4	4	2	—	—	4	361	
B.-Gyarmat	—	4	4	4	1	1	2,750	—	—	287	
Baja	2	4	3	9	5	1	—	—	7	309	
Győr-Gy.-Sziget	5	6	11	6	4	—	—	—	—	433	
Kalocsa	—	5	5	2	1	—	—	—	—	119	
Kaposvár	—	5	5	3	2	1	3,625	fiú 10—30 lány 15—35	—	189	
Kassa	—	4	4	4	1	—	—	—	—	185	
Kula	—	5	5	2	—	—	—	*	19	64	
Losoncz	—	1	4	5	4	1	—	6—40	—	247	
Nagy-Kanizsa	6	6	12	5	5	2	1	—	7	512**	
Pécs	—	4	4	4	1	2	—	—	—	248	
Szeged	4	5	9	4	4	—	1	7,834	8	609	
Szécsény	—	4	4	2	1	—	—	—	—	80	
Szigetvár	1	1	4	6	2	1	—	—	—	137	
Topolya	—	5	5	3	—	—	1,700	—	—	122	

* Az értesítő szerint: »A tandijakat az iskolaszék, a szülők anyagi viszonyaihoz mérten, a lehető legnagyobb tapintatossággal szokta meghatározni.«

** Ezenfelül két kereskedelmi osztály 74 tanulóval.

Zs. P.

KÜTFŐK.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

93. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

19,229. szám.

Bihar megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendeletmel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi nov. 13-kán 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 379. f. sz. a. előforduló nagy-bajomi izr. anyakönyvi kerület ketté hasíttassék, és az egyikhez **Udvari** székhellyel a tordai járásból Szerep és Udvari községek, a másikhoz pedig **Nagy-Bajom** székhellyel a tordai járás mindazon közegei csataltassanak, melyek az udvari kerülethez beosztva nem lettek.

Budapest, 1886. június 1.

Trefort, s. k.

94. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

18,594. szám.

Tolna megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendeletmel megengedtem, hogy Belecska község a simontornyai izr. anyakönyvi kerületből kivéssék, és a görbőpinczehelyi izr. anyakönyvi kerülethez csatoltassék.

Budapest, 1886. május 29.

Trefort, s. k.

95. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

19,655. szám.

Komárom megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-kán 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletének 137-ik folyó száma alatt, Csúz székhellyel felvett izr. anyakönyvi kerület ketté hasíttván, az egyikhez **Koltha** székhellyel, az udvardi járásból Baromlak, Cseli, Koltha és Udvard községek, — a másikhoz pedig **Csúz** székhellyel ugyanazon járásból Csúz, Fur, Jászfalu, Kürth és Szemere községek osztassanak be.

Budapest, 1886. május 20.

Trefort, s. k.

96. sz.

Vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter.
19.531. szám.

Szabolcs megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy a dadai alsó járásban fekvő Tisza-Dada, Takta-Kenez, Pthügy és Tisza-Dob községek izraelita lakosai a tiszalöki, illetve a budszentmihályi izraelita anyakönyvi kerületből kilépve, Tisza-Dada székhellyel külön anyakönyvi kerületet képezzenek.

Budapest, 1886. június 19.

Trefort, s. k.

97. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.
21.158. szám.

Sáros megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy a felső-tarcai járásban fekvő, Dobó-Pétermező, Tarkeő, Pomikalecz, Héthárs, Kijó, Décső, Roskovány és Harsár-Lucska községek izraelita lakosai a kis-szebeni izr. anyakönyvi kerületől különválva Héthárs központtal, s továbbá az ugyanazon járásbeli Palocha, Gyurkó, Obrucsó, Oroszvolya, Csires, Jesztreb, Pusztamező, Lubotin, Orló, Andrejvka, Kuresin, Gromos, Kozselec, Plavnicza, Hajtnoka, Uják, Matiszova, Sztarina, Lagnó, Szulin és Kis-Lipnik községek izraelita lakosai a berzeviczi izr. anyakönyvi kerületből kilépve Palocha központtal külön izraelita anyakönyvi kerületeket képezzenek.

Budapest, 1886. június 19.

Trefort, s. k.

98. sz.

A paksi zsidók szabadalomlevele a múlt századból.

Wir Endes Unterfertigte Geben an der Sammtlichen Hiessigen Juden Gemeinde hinaus nach deme Uns wiesend ist, dass die Judenschaft von Unserer Abgelebte Ötern vor Uhr-Alter eine förmliche Privilegia zum Isralitischen Glauben erforderlichen Grundt, nemlich zu erbauung der Sinagoga, Baath haus, Kranken Hospital, und Früdhof, ohne Kreuzer Entgeltet zu genüssen gehabt haben, durch den Gewesenen Fejérbunst Ao 1777 aber die Schriften zu Grunde gegangen sindt, mithin werde anheint zu Endesgesetzten dato und Jahr von uns unwiederstehlicher fäst gesetzten Contract und Privilegia Lauth weiter folgente Punkten in Besten Form rechtens Gutwillig da hin gegeben wie folget.

1. Über geben wir ein zufüglichen Platz auf Unsere Grundt Franco an die Juden Gemeinde zu erbauung auf Ihre Eugene unkosten ein Neuer Sinagog Lauth bey liegenten Abriss und Contract von Maner Meister d. do. worinen sie Ihre Sermonien vormög Ihren Gesätz Frey und ohne Gehindert pflegen derfen, wie auch

2. (Nem olcsaható.) Krankenhaus Bathaus und Freydhof sollen alle wie bis herr Ihr Verbleyßen haben, und weiten alle diese Gebäuer zu Verpflegung die Gantze Judenschaft Gehörig gross ist so soll Alles Immer und Ewig sein verbleyßen und die Gantze Judenschaft zu Genüssen haben. Soll Eben

3. Wenn durch Unglücks-Fälle oder Schiksal Gottes einige von obgemelte Gebäuer zu Grunde gehen möchten, ist die Privilegia so hinlänglich Güldig, dass die Judenschaft nach Ihren willen auf die Alte Grunde (ohne Neuer dingsz Nötig habenter Erlaubniß) widerum auf zu Bauen, und

4. Ist der Juden Gemeinde erlaubt Ihre in Wein Lösen machende, oder einkaufende Wein in Ihren Jüdischen Wirtzhäusern, wie auch die Wein Schänken selbstn Franco vor Arendiren und verpachten zu könen nach Eýgenen willen und ohne Gehindert.

5. Die Jüdische Gemeinde wöhl Bestens: solle al Jährlich durch sie selbstn mit zihende Votum Richter und Geschworne nach der Mayore Gewöhl werden, ohne Einzige bey uns Nötig habende Antrag, wohl aber nach Beschehene erwöhlung von uns Confirmirt werden sollen. Der Rabiner, Juden Richter und Geschworne sind von uns Bevollmächtigt alle Partajen in Gantzen Orth in allen Afferen als erster Instans Judt contra Judt Citiren zu lassen, und auf Ihr aussmachende Sentenz in Gerichtssachen durch alle zwangs-mittel Exequiren bevogt sind.

6. Solle auch die Juden Gemeinde erlaubt sein wann sie der hiesige Fleisch Haker nich genugssam mit Koscher Fleisch vorsehen kann, dass sie Selbstn Fleisch zu ihrer Bedarfschaften derfen.

7. Weilen hir die wonhafte Juden Gemeinde sie und Ihre Vor Eltern hohe unkosten gehabt welche auf 8000 Rbf. Gulden Belaufen durch dass zweimahlige erbauen der Sinagogen aujetzto neuerdingss dass dritte mahl, so ist disser Befehl von Allhisigen gnädigen Herrschaft, dass sich keiner ohne Verwilligung der Judengemeinde Ansessich machen kann, wie auch mit derselbigen sich zu vergleichen und einzufinden schuldig sein wirdt.

8. Und schlüsslich wird denen Juden erlaubt all Jährlich zu Ihrer Lauber Fest Fejertag zeiten Ihr Benöthigten Laub zu Ihrer machenten hütten auss unsern Walt ohne Entgelt ab haken zu können, diesses alles durch eügener Unterschrift und Beyliegender Petschaft bestetigt worden.

Sig. Paks dje 17-ten 7-bten 1781.

Juliana baroness von Széraz (L. S.)

Josephus L. B. Rudnyanszky (L.S.)

Daróczy Lajos (L. S.)

Báró Rudnyanszky (L. S.)

Rosty Ferencz (L. S.)

Köszl: LAUFER LAJOS.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Bloch Mózes. Az ethika a halákhában (Az orsz. rabbiképző-intézet 1885—86. évi értesítőjében. Németül is). Budapest, 1886. — Izrael népének története Jeruzsálem második pusztulásáig. Irta J. Wellhausen, fordította Kardos Albert. Budapest, 1886. (Történeti kézikönyvek XIII. Athenaeum r. társulat kiadása.) Das Buch Al-Chazari des Abul-Hasan Jehuda Hallevi im arabischen Urtext sowie in der hebr. Übersetzung von Jehuda Ibn Tibbon herausg. von Hartwig Hirschfeld. I. Hälfte. Leipzig, 1886. — M. S. Antokolsky, אבל נבד (Gyászbeszéd Straszchun M. fölött, héberül). Vilna, 1886. — Sermons et allocutions par Zadoc Kahn Grand Rabbin de Paris. Deuxième Série. Paris 1886. — A pesti izraelita kórház 1885. évről szóló jelentése. Szerk. dr. Böke Gyula egyet. tanár, az izr. kórházi biz. elnöke. — S. L. Groszmann, baranya-szent-lőrinczi rabbi. Moa'im Isimchah, 7. füzet. Pécs. — Dr. M. Klein, Worte der Trauer, gespr. an d. Bahre der Fr. S. Berger. Nagy-Becskerek.

Steinthal H., a híres bölcész és a berlini egyetem, valamint a Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums nagyérdemű tanára, a múlt télen tartott fölolvasását az Áhitatról a M.-Zsidó-Szemle rendelkezésére bocsátotta. Jelen füzetben közöljük az értekezés elejét.

Rabbik mint szabadkőművesek. Dr. Blumenstein luxemburgi rabbi tavaly székelye egyik páholyában fölolvasást tartott e czimén: A zsidóság és a szabadkőművesség. Ez alkalommal a frankfurti Popul. wissenschaftl. Monatsbl. szerkesztője, dr. Brill Adolf fölemlíti, hogy az elhalt dr. Schwarz, Köln város orthodox rabbija, szintén szabadkőműves volt. Megemlítjük itt, hogy a magyarországi rabbik között is van szabadkőműves.

Zsidók külföldön. Antokolsky Márkus orosz szobrász a bécsi művészeti akadémia tagja lett. — Dr. Harkavyt szt. pétervári tudóst a konstantinopolyi Syllagos cz. keleti társaság tagjául választotta. — Dr. Philippson Mártont, a brüsszeli egyetem tanárát s az ott helyi zsidó konzisztórium tagját a belga kir. tud. akadémia tagságával tisztelte meg.

A hitfelekezetek a budapesti egyetemen. A Budapesti Hírlap egyetemünk hallgatóságát a hitfelekezetek arányára nézve mutatóján, a következőket írja:

Az elmúlt iskolai félévben volt egyetemünknek 3016 hallgatója, még pedig a hittudományi karon 90, a jogin 1586, az orvosin 1095, a bölcséletin 245. A hitfelekezetek aránya kiszámításában természetesen figyelmen kívül kell hagynunk a tisztán katolikus hittudományi kart s csupán a többi három karra lehetünk tekintettel.

A római katolikusok a három kar hallgatóságának 40·4 százalékát tették (mind a négy karnak 43·6 százalékát.) Legkatolikusabb volt a bölcséleti kar 52·6 százalékkal, a jogi kar katolikusainak arányszáma 48·4 százalék, az orvosi karé csak 26 százalék volt. Egybevetve az egész ország hitfelekezetei arányát, mely a római katolikusokra nézve 47·2 százalék, látni való, hogy a katolikusok az orvosi kar kivételével a számuknak megfelelő, sőt valamivel nagyobb arányban járulnak az egyetemi hallgatóság összeállításához.

A két protestáns felekezet közül a református az ország lakosainak 14·7 százalékát, az ágostai 8 százalékát teszi. Az egyetem három karán volt összesen 11·5 százalék református és 9·6 százalék ágostai hitvallású. Az egyes karok szerint megoszlásuk a következő: a jogi karon volt 11·8 százalék református, 11·4 százalék ágostai; a bölcséleti karon 16 százalék református, 11 százalék ágostai; az orvosi karon 10 százalék református, 6·7 százalék ágostai. Részvételük szintén egészen természetes arányúnak látszik. Az unitárius felekezet csak 7 képviselőt küldött ugyan az egyetemre, de számuk az egész országban is csak 0·4 százalék, meg ök annyira az erdélyi részekhez vannak kötve, hogy kis számuk nem feltűnő a budapesti egyetemen.

A két görög hitfelekezet a milyen jelentékeny részét teszi az ország lakosságának, olyan aránytalanul csekély számmal iparkodik tudományos képzését a budapesti egyetemen szerezni meg. Míg ugyanis az ország lakosságának 25 százaléka vallja e két felekezet hitét (t. i. 14·1 százalék görög keleti és 10·8 százalék görög katolikus), addig a budapesti egyetem három karán összes számuk csak 4 százalék, még pedig a bölcséleti karon 6·5 százalék, a jogin 5·5 százalék, az orvosin csupán 2 százalék.

Legnagyobb arányban a zsidóság járul az egyetem hallgatóságának alkotásához. A zsidóság összes száma az ország lakosainak csak 4·6 százaléka. Az egyetemen pedig a 3 kar hallgatóságának 34·4 százaléka zsidó. Az egyes karokat tekintve, még a bölcséleti karon is, melyre pedig zsidó hallgatóságnak csak 3·4 százalék iratkozik be, a hallgatóságnak

13'8 százaléka zsidó, a jogi karon ma 22'4 százalék, az orvosi karon pedig 55 százalék a zsidók száma.

1882-ben az orvosi karon még csak relatív többségben voltak, t. i. 43 százalék (1881—82. II. felében), 1883-ban, 47'5 százalékra szaporodott, 1886-ban már 55 százalékra. A jogi karon 1882-ben 24'5 százalék volt, 1883-ban 25'7 százalékra szaporodott, 1886-ban 22'4 százalékra esökkent a zsidók száma. A bölcséleti karon 1882-ben 14 százalék volt a zsidók száma, ez 1883-ban ugyancsak 14 százalék maradt, 1886-ban leapadt 13'8 százalékra. A rendkívüli hallgatókúl beirt gyógyszerész növédekéek közt a zsidó aránya 7'3 százalék.

Kitért zsidók. A magdeburgi J. Familienblatt szerint 1885-ben a következő híres kitért zsidók haltak el: *Glaser Gyula*, volt osztrák igazságügyminiszter; *Thilo K. G.*, a m-frankfurti törvénytudományok elnöke és birodalmi képviselő; nemes *Philipsborn* kopenhágai porosz követ; *dr. Henle Jakab*, a göttingai egyetem világhírti anatómusa; *Hiller Ferdinánd* karnagy és zeneszerző Kölnben; *Lehfeld Otto* hírneves színész Weimarban.

A berlini egyetemen, mint a Debreczeni Prot. Lap. jun. 26-iki számában olvassuk, 4434 hallgató közül 40 a magyar. Ezek között 28 zsidó vallású, köztük a bölcsészeti szakon 5—6 rabbi-növédek.

Budai templom-alap. E cím alatt a Prot. Egyh. és Isk. Lap 24. számában a következő sorokat olvassuk: »*Tisza Kálmán* ő nagyméltósága, mint a budai reform. templom-alapra adományokat gyűjtő bizottság védnökje a napokban az említett alapra 2220 forintot küldött a püspök urhoz, mint általa gyűjtött összeget. Ő maga 500 frttal kezdte meg az aláírást.« A mi előkelő asszonyaink még nem igen tudják, hogy felekezeti ügyekért is érdemes érdeklődni. Vajha e példa azt köztük legalább — divattá tenné.

Orgona német zsinagógákban. A magdeburgi Isr. Wochenschrift összeállítja azon német városokat, melyeknek zsinagógáiban orgona vagy harmonium emeli az istenítisztelet ünnepességét. Az eddig közölt névsor a következő: Alzey, Alsheim, Aachen, Augsburg, Berlin, Bernburg, Bielefeld, Bonn, Boroszló, Bromberg, Braunschweig, Bingen, Bayreuth, Bochum, Cassel, Chemnitz, Coblenz, Drezda, Dortmund, Düren, Duisburg, Erfurt, Ems, Elberfeld, Essen, Frankfurt M. m., Furth, Frankenthal, Glogau, Gelsenkirchen, Hildesheim, Heilbronn, Hechingen, Karlsruhe, Königsberga, Kaiserslautern, Lipese, Leobschütz, Mannheim, München, Mühlhausen i. Th., Münster i. W., Mainz, Meiningen, Münden, Nürnberg, Neustadt o. S., Neunkirchen Richtberg m., Neuwied, Oppeln, Oppenheim,

Ober-Ingelheim, Odenheim, Pirmasens, Rodalben, Stuttgart, Stettin, Streitz, Speyer, Steele, Schweinfurt, Ulm, Wiesbaden, Worms, Witten.

Vizsgálati tervzet a ref. egyházban. A magyarországi ev. ref. egyház a theologiai vizsgálatok új tervzetét dolgoztatta ki egy bizottság által, melynek *Szász Károly* az elnöke és *Tóth Sámuel* a jegyzője. E tervzetből két pont érdekel bennünket különösen. Az első az, hogy szintén behozta a két első év után az *alapisvizsgálatot*, mely a mi rabbiképzőnkben alapítása óta áll már fönn. Akár volt erre befolyással a mi példánk akár nem, a reformátusok tervzete minden esetre ékesszóló bizonyítéka a mi régi eljárásunk helyes voltának. A második pont a *héber tudás* azon mértéke, melyet e tervzet a kandidátustól megkíván. Erre nézve szóról-szóra idézzük a bizottság előterjesztését: »Ezen alapisvizsgálat tárgyaira vonatkozólag megjegyezzük, hogy két egyházkerület fölterjesztett javaslatában, az *ó-szövetségi exegesis*t az alapisvizsgálat tárgyai közé fölvetni óhajtja, sőt az egyik egyházkerület azonfelül még az első képesítő vizsgálat tárgyai közé is fölveszi, tehát az *ó-szövetségi* írásmagyarázatot nagy fontosságánál fogva *lett izben* kívánja vizsgálat tárgyává tenni.

»Bizottságunk ezen fontos tárgy beható vitatásánál meggyőződött arról is, hogy az egyes egyházkerületekben eltérő felfogások és eljárások vannak érvényben arra nézve, hogy mennyi ideig kötelezendők a theologus ifjak az *ó-szövetségi* exegesis hallgatására. Van olyan theol. akadémiánk, a melyben a *héber nyelvtan* az első év első felében heti hat órában befejeztetvén, a második félében már az *ó-szövetségi* magyarázat rendszeres hallgatása megkezdetik; több akadémiánkon a két első év folyamán alatt ezen exegesisnek hallgatását a theologusok be is végzik. És éppen ez a főindok, a miért az *ó-szövetségi* exegesis az alapisvizsgálat tárgyává kívánják tenni, sikeresebb eredményt remélvén az oly vizsgálatról, mely közvetlen a tantárggyal való foglalkozás után tartatik, mintha két teljes év után — mely alatt az *ó-szövetség*-magyarázattal talán éppen nem is foglalkoznak, állanak elő az illetők képesítő vizsgálatra. A bizottság azért tisztelettel ajánlja a konvent figyelmébe:

»Mintán maguk az egyes egyházkerületek a konventnek 1883. évi azon utasítását, hogy az *ó-testamentomi* bibliai magyarázat a theologusokra nézve csak egy éven át kötelezett, oda módosították, miszerint két évről háromra emelték az *ó-szövetség* hallgatását, mondták ki kötelezőnek theol. akadémiáinkon: ennek alapján hívassanak fel az egyes kerületek, hogy az *ó-szövetségi* magyarázat kötelezővé a 2-dik és 3-dik éves theologusokra nézve tétessék; az egész első év a héber nyelvtan alapos megértésére s begyakorlására fordítottassék; mert jobban bevésődnek az ifjú lélekbe azok az idegen nyelv-

tani alakok, ha huzamosabb ideig, mely alatt idő engeütnék azoknak te-
dolgozására s begyakorlására, foglalkozhatik azokkal az ifjúi elme. Ebben
leli egyik indokát javaslatunk azon pontja, hogy az ó-szövetségi magya-
rázatot az alapvizsgálat tárgyai közül kihagytuk: nem lehetvén semmi
tárgyból addig, míg az iskolailag befejezve nincs s annak hallgatását
magára nézve az illető vizsgálattevő be nem végezte — szakvizsgálatra
biztosan és teljes megnyugvással előállani. Sőt még óhajtjuk, hogy a ne-
gyedéves hittanhallgatóknak is ajánltassék figyelmükbe az ó-szövetségi
exegesis hallgatása, de már ekkor félévi colloquiumok tételének kötelezte-
tése nélkül. «

Zsidó statisztika. Az 1885-iki népszámlálás szerint *Boszníában*
és Hercegovinában van 492,710 mohammedán, 571,250 görög kel.,
267,788 katolikus, 5805 zsidó; 285 gör. kel. és 144 kath. templom,
929 mecset és 16 *szinagóga*; 67 állami, 59 gör. kel., 27 kath., 760
moham., és 13 zsidó iskola. — 1885-ben *Bécsben* 248 zsidó tért ki, s
pedig 146 férfi és 102 nő; zsidóvá lett, illet. zsidó hitre visszatért össze-
sen 63. — Hivatalos közlés szerint tavaly *Orosz-Lengyelországból* 20,150
zsidó vándorolt ki Amerikába.

A Sárospataki Lapok f. é. 24. számában, e sorokat olvassuk:
*Az emberszeretet szép példája. — Szívem fájó érzéssel tölt meg, midőn
a szomorú értesítést olvasám . . . *Kis Gyula* szederkényi lelkész idegen
földön elhunytáról . . . Hat árva, köztük négy neveletlen, siratják a sze-
rető anyával a csaknem imádásig szeretett férjet és apát. Azonban eny-
hülést hozott kebleme a tudósítás Karlsbad evang. lelkészéről, orvosáról
és egy miskolci jeles úri egyének részvtéről, kivált a zsidó
családnak, mely *Kis Gyulát*, mint szállásadó, dajkálta, emberséges jóté-
konyságáról. A lelkész ur az egész temetési költséget viselte. Az orvos
ur . . . A zsidó, kinél a beteg szállásolt, semmi fizetést el nem fogadott:
az elhunynak kesergő leányát saját kocsiján vitette ki a temetőbe. Csakis
ennek népes családjából állott a derék ev. lelkész mellett a halotti kísé-
ret . . . A zsidó család azon ágynemijé, melyen *Kis Gyula* utolsó álmára
szenderült, hasznavehetetlenné lett, mégsem fogadott el semminemű díjat.
Im, az igazi izraelita, János I. 48. Hlyenek által közelget hozzánk isten
országa. É. A. «

TUDOMÁNY.

Adalékok a zsidók történetéhez Magyarországon 1790—1840.

I.

A zsidók története hazánkban a legsajátságosabb képet
nyújtja, helyzetök majd javul, majd rosszabbul, de mindenkör
szoros kapcsolatban áll az ország politikai, de még inkább gaz-
dasági viszonyaival. Zavaros időszakok, belső viszályok a zsidók
elnyomását vonják maguk után, míg rendezett viszonyok között
erős s hatalmas királyok alatt, helyzetök többnyire tűrhető.
Sajátságosnak nevezhető történetök még azért is, mert különös,
hogy épen a magyarok bejövételének első századaiban élvezik a
legtöbb szabadságot s birnak a legtöbb jogokkal. Így pl. Sz.
László és Kálmán törvényeinek tanúsága szerint akkor ingatla-
nokokat vehettek és bírhattak. Minél inkább érintkezik azonban a
magyarság a nyugati népekkel, minél jobban kezd nálunk is a
feudalizmus tért foglalni, annál inkább terjed a zsidógyűlölet, a
zsidó-elnyomás.

A mohácsi vést követő századokban a nemzet hosszú ideig
léteért, alkotmánya- és vallásáért folytatott háborúival volt elfog-
lalva s ezen küzdelmek között vajmi keveset törődött a zsidók
ügyével. Innét magyarázható, hogy 1790-ig alig van a zsidókat
illető törvényhozási intézkedés. Vannak ugyan helytartósági ren-
deleték, melyek a zsidók beköltözését megakadályozni óhajtják,
vannak egyes városi statutumok, melyek a zsidók kizárását a
városokból czélozzák, de általános, országos érvényességű tör-
vényt alig találunk.

II. József szabadelvű uralkodásával, a zsidókra nézve is
szabadabb és kedvezőbb irány kezdődik. A türelmi rendeletében
nem mondhatta ugyan ki a zsidók vallásszabadságát, de igen
fontos a minden esetre meghélyegző türelmi taksa eltörlése, jölle-
het József az ezen cím alatt fizetett adót kamarai adó neve

alatt továbbra is behajtotta. József halálával azonban szabadelvű intézményei is megszűntek s a reakció megkezdődött.

De ha József rendszere meg is bukott, az általa inangurált szabadelvű szellem tovább élt, túlélte a reakció korát s követelte jogait. Hozzájárult még, hogy a Franciaországban megindult nagy szellemi mozgalom hazánkban is mindinkább visszhangra talált, a francia forradalom nagyhangzúsú jelszavai az egyenlőség- és testvériségről nálunk is hívókra találtak s mindezek befolyással voltak arra, hogy a zsidókról is kedvezőbben kezdtek gondolkodni. A felvilágosodás szelleme, mely Franciaországból kiindulva körutat tett egész Európában, segítette eloszlatni azon balvéleményeket, előítéleteket, melyeket a zsidók ellenében tápláltak.

A francia eszmék terjedését legjobban bizonyítja azon röpiratok nagy száma, melyek a francia bölcsesek szellemében élőket a vallás és kath. egyház ellen fordították. Voltak röpiratok, melyek a vallásról így gondolkodtak: »Közös erővel szereztetett a haza . . . közömbös, Byzancez, Mekka, Tibet h adta-e valását; jogait nem adta, tehát el sem veheti.« A zsidó kérdésre vonatkozólag ilyen nyilatkozatot találunk: »Fiukat büntetni apákért nem illik: hogy nem hisznek az Idvezítőben, nem a mi dolgunk, valamint az se a Sidóság dolga, hogy mi hiszünk benne«.

Ez magyarázza meg azon kedvező hangulatot, azon liberális felfogást, mely nálunk 1790/1 körül a zsidóság iránt uralkodott.

Ezen szabadelvű iránynyal szemben megindult azonban egy másik mozgalom, mely a zsidók visszaszorítását akarta kieszközölni, s ezen mozgalom az akkori zsidóság természetes ellenségétől származik: a kereskedők, czéhek és ezek következtében a városok részéről.

A zsidók sajtáságos helyzetöknél fogva minden más térről leszorítottak s így egyedül, majdnem kizárólagosan a kereskedelemre voltak utalva, itt pedig veszélyes versenytársai voltak a leginkább városokban élő kereskedőknek. Részben ezek féltékenysége, részben a városi polgárság szűkkeblűsége okozta, hogy a zsidók a sz. kir. városok legnagyobb részéből s még más városokból egészen kizárattak, sőt a bányavárosok kerületében és attól hét mértföldnyi távolságban az 1724. jún. 26-án, 1748. decz.

17-én és 1777. febr. 7-én kelt királyi rendeletek értelmében halálbüntetés terhe alatt még mutatkozniok sem volt szabad.¹⁾

Az 1790-ki szabadelvűbb iránynyal ellentétben tehát a kereskedők indítják meg a mozgalmat a zsidók ellen. 1790. június 15-én kelt köriratában felszólítja a pesti polgári kereskedői testület az ország összes kereskedőit, hogy együttesen nyújtsanak be az országgyűléshez egy tervezetet a kereskedelem emelése érdekében. Egyszersmind beküldi ezen tervezetet²⁾ és a városok kereskedői társulatainak véleményét kéri. Nem szándékozom ezen meglehetősen bő tervezetet ismertetni, de érdekel bennünket az, hogy a kereskedelem emelkedésének egyik akadályául a zsidókat nevezi. Vádolja őket az árúk hamisításával, a tolvajlás előmozdításával, orgazdasággal, uszorával, titkos szövetkezéssel a keresztények kizsákmánylására stb. Végül azon ajánlatot teszi: A vagyonos zsidóknak, kik ép úgy mint a keresztények a szükséges alaptőkét kimutatni képesek, engedtessek meg a főbb városok közelében az Allingrosso-üzlet, pl. Ó-Budán vagy más nemesi vagy kamarai birtokon, de tiltassanak el szigorúan a városokban való házalástól. Minden zsidó, a ki mezővárosokban letelepszik, köteles egy bizonyos alaptőkét kimutatni s törvényszékileg biztosítani. Szorítsák őket arra, hogy minden családból legfőlegb egy ember foglalkozzék kereskedelemmel, a család többi tagjai pedig ipar- és földművelésre adják magukat. Telepítsék le őket Magyarország egyes még műveletlen részeibe, hogy azokat műveljék, alakítsák őket át, hogy a társadalomhoz közeledjenek, s idővel a többi polgárokkal egyenlőknek tekintethessenek.³⁾

Ezen még elég kedvező ajánlatokból következtethetjük, milyen volt a zsidókról elterjedt vélemény. Az 1790/1. országgyűlésen a városok, a kúsnemesség, az országos sérelmek között a zsidók ügyét is felhozták. A szabadelvűbb irány a másik — a zsidókra éppen nem kedvező — iránynyal találkozott s az eredmény, hogy az 1790/1. országgyűlés egyelőre kimondotta, »hogy a Magyarországnban s csatolt részeiben tartózkodó zsidók minden sz. k. városokban s más helyeken (nem érte ide a kir. bányavá-

¹⁾ Planum Com. Josephus Haller de futura Judaeorum in Regno stabilienda conditione 1791.

²⁾ Beschwerden u. ohnmassgeblicher Vorschlag, wie dem Handel in Ungarn abzuhelfen wäre v. P. . . H. . . St. . .

³⁾ Beschwerden stb. 37—43. old.

rösök) azon állapotban, melyben 1790. évi január 1-ső napján állottak, megtartassanak s ha netalán kizavartattak volna, ugyanoda visszahelyeztessenek.¹⁾ Az 1791: 67. tvcz. pedig a többi országos sérelmekkel együtt a zsidók helyzetének megállapítása végett szintén egy országos commissiót küldött ki azon utasítással hogy a legközelebbi országgyűlés elé a zsidókra vonatkozólag határozott javaslatot nyújtson be.

Ezen országos deputáczióknak volt tagja gróf Haller József, ki a tervezet elkészítésével megbízott. Haller a tervezetet elkészíté, melynek tartalma a szerző mély gondolkozásáról, fenkölt szelleméről és szabadelvű irányáról tesz tanúságot. Meglepi azon meleg humanizmus, a melylyel a zsidók állapotáról szól s különösen bámulatlan azon hév, a melylyel a zsidókat a rituális vérvád ellenében védelmezi.

Nem lesz talán érdektelen ezen meglehetősen terjedelmes tervezet egyes részeit egykorú magyar fordításban szószerint bemutatni. A szabad kir. városok privilegiumait illetőleg csakis N.-Szombat városa mutatta be privilegiumát a zsidók kitilthetására vonatkozólag, melyet Ferdinand adott ki és úgy I. Leopold, mint Mária-Theresia hitelesített. Ebben okul adatott, hogy a zsidók egy keresztény gyermeket megöltek volna s azt vallási czélokra használták. Ez ellen Haller így szól: »A Moses Vallásu emberi áldozatot sehol sem parantsol, sőt attól, mint a keresztény Vallás, mely azon fundálódik, iszonyodik, s azt nyilván tiltja. De ha meg nem egyeznének is a Mozes Törvényével ezen durva kegyetlenkedések; hatán mindazáltal az újabb könyveikből származnak ezen embertelen rendelkezések. De ezen könyvek, melyek közt első helyet érdemel a Talmudnak nevezetett könyv, esmeretek a keresztények előtt, azokat ők mint például Csehországban kinyomtatják és azokban sehol valami olyas észre nem vevődött, sem nekik szemekre nem hányódott. Ha a Zsidó vallásnak ilyen istentelen, még pedig időről időre elkövetendő gonoszságok tulajdoníthatnának, úgy azt a Világnak semmi részében sem lehetne megszenvedni, mert az ő vallások mindenütt ugyanazon egy, ennél fogva a lakosokat mindenütt a legnyilvánosságosabb veszedelemre tenné ki; de hogy az a vallás, mely az igaz Istent eméiri és tiszteli, egyszersmind vétkeket is parancsolna, képtelen-

¹⁾ Corp. jur. 1790/1. 38. tvcz.

ség. Tagadni ugyan nem lehet, hogy a Zsidókról való ezen vélekedés darab ideig szinte közönséges volt: de valyon azért, hogy valamely vélekedés közönséges, nem lehet é azért hibás? hiszen sok századokon keresztül közönséges hibás vélekedés volt, hogy a Nap mozog, a föld mozdulatlan; közönséges volt, hogy velünk lábbal öszveérő emberek nintsenek; közönséges volt (hogy az újabb idöket említsem) a boszorkányok létele, mely általa hány emberek tüzre kárhoztatódtak; az emberiségen, és szabad legyen mondanom, az igazságon ugyanannyi sebek ejtődtek.«

Sorban veszi azután mindazon törvényeket, a melyek a zsidók ellenében hozattak s fejtegeti, mennyiben szükséges és megokolt azok változtatása. Áttér ama közönséges vádakra, a melyek a zsidók erkölcei és szokásai ellen fel szoktak hozatni s valóban nemes gondolkozásra mutat, midőn ezeket mondja: »Valyon azon vétkeket, melyekben közönségesen (a mint állítódik) lélegzenek a zsidók, nem onnan kell-e inkább származtatni, hogy az egy eddig megvetetett Nemzetnek tartatott és vele úgy is bántak, továbbá, hogy élme keresése módjaiban megszorított. Pallérozodjanak ki a zsidók, könnyebbítődjenek meg az ő kitanultságokra szolgáló segítő eszközök, érezzék tsak, hogy úgy bának vele, mint emberekkel, mint Ország lakossáival, érezzék tsak hogy Magyarországnak hazájok van és akkor azon Zugoldások, melyek ellenek felhozódnak, bizonyonnyal oly közönségesek nem lesznek.« Hivatkozik a haszonra, melyet a zsidók az országnak nyújtottak s hivatkozik Spanyolország sorsára, mely kiütések által tönkre ment.

Végül az országos deputáczióknak a következő törvényjavaslatot ajánlja:

Törvénycikkely: A zsidók állapotáról Magyarországnak és az ahhoz kapcsolt részekben:

A Magyarországon tartózkodó zsidóknak a lakozási jog és az azzal egybekötött jogok továbbra is a maguk épségökben meghagyatnak. Ennél fogva szabad léssen nekik minden szabad kir. városban s ezen országban s hozzá kapcsolt részeiben fekvő akármely helyen lakozni; eltöröltetvén Horváth-, Tóth- és Dalmátországok részére hozott ellenkező törvények, valamint minden ez ellen szóló privilegiumok. Nem lesz szabad azonban a zsidóknak a szab. kir. bányavárosokban sem annak környékén 7 mérföldig

kereskedés v. akárminő okból menni, amúl kevésbbé ott állandóan lakni, az ez ellen vétőkre három évi börtön határozottatott.

Ezenkívül szabad lészen a zsidóknak tulajdon vallásuknak Mózes törvénye szerint való gyakorlása, és ebben őket senki sem háborgassa, annyival kevésbbé ne bosszantsa: A katolikusok ünnepeit azonban külsőképen megtartani kötelesek, házaikban a lármát okozó munkálatokat kivéve, akárminő munkát végezhetnek. Büntetés terhe alatt azonban eltiltatik, hogy keresztény cseledeiket ünnepeik és istentiszteletök gyakorlásában megakadályozzák. Szabad lesz a zsidóknak a keresztényeknek kiszabott tanítás módja szerint (kivéven a vallást illető tárgyakat) tulajdon iskolákat állítani, sőt más közönséges iskolákat, akademiákat és egyetemet látogatni, ottan doctori gradust nyerni és a szabad mesterségeket gyakorolni.

Ha valamelyik zsidó valami bünbe esik, vagy valamely kereszténnyel polgári pere volna, a nem nemes keresztények számára megállapított törvények szerint fog eljárni. A zsidók között támadt polgári pereket és egyenetlenségeket pedig legyen nekik szabad, az eddigi szokás szerint, rabbijok elé vinni s onnan az országos törvényszékekhez fellebbezni. A szerződéseket, valamint üzleti könyveket s mindazon irományokat, melyek a törvényszéknél bemutatandók, nem zsidó nyelven, hanem azon nyelven irandók, mely az ország vagy a kapcsolt részekben használatos. Tartozik továbbá minden zsidó a keresztények módja szerint kereszt- és vezetéknevet választani, azzal minden írásban élni s azt az illető törvényhatóságnak írásban eleve beadni, az akár mely vallású kóborlókra kiszabott rendelkezések a kóborló zsidókra is kiterjesztetnek. ¹⁾

A javaslat ekkép elkészülvén, az országos deputáció gyorsan munkához látott s már 1792. nov. 12-én Sándor főherczeg nádor elnökele alatt tárgyalás alá vette a Haller-féle planumot és azt némely módosításokkal elfogadta. Különösen két kérdés körül folyt a vita. Az első Horvát-, Slavon- és Dalmátországot illetőleg, melyekre nézve az 1729. évi 19. tcz. világosan kimondja, hogy ott a zsidóknak lakniok nem szabad. A deputáció tehát a Haller-féle javaslatot oda módosítá, hogy a zsidók a kapcsolt részekben birtokjogot nem szerezhetnek ugyan, de kereskedést

ízhetnek s kereskedelmi czélekből ott időzhetnek. Lényegesebb s a zsidókra nézve hátrányosabb azon módosítás, hogy a zsidók a szab. kir. városokban lakhatnak ugyan, birtokjogot is szerezhetnek, de a városnak csak azon részében, melyet a városi hatóság részökre kijelöl. Ellenben a bányavárosokat illetőleg, miután a bizottság kimondása szerint, a hét mérföld megállapítása igen bajos s csak folytonos vexálásokra adhatna okot, azon módosítás fogadtatott el, hogy a kir. bányavárosokban a zsidók nem lakhatnak, de azokban kereskedhetnek s azok hetivásárait látogathatják. De változatlanul elfogadtatott a javaslat azon része, mely a zsidók iskoláztatására vonatkozik. Hogy azonban a zsidók s különösen a szegényebb osztálynak bevándorlása mégis megakadályoztassék, az újonnan szerkesztett articulus végére hozzátoldatott, hogy külföldi iparosok és nagykereskedők csak akkor telepedhetnek itt meg, ha legalább is 1500 frt vagyont felmutatni képesek. ¹⁾

A javaslat tehát elkészült s az országgyűlésnek volt volna beterjesztendő. De ezen munkálatnak sorsa is ugyanaz volt, mint a többi reformmunkálatoké. A kormány el lévén foglalva az időközben kitört francia háborúkkal, rövid országgyűléseket tartott csak azért, hogy általa a szükséges segélyeket unjczokban és pénzben megszavaztassa, a reformmunkálatok pedig elhalaszttak. Másrésről Ferencz király, valamint a Thugut miniszterium alatt kezdett reakzionárius kormány írtózott a reformoktól s az életbeléptetett elrettentő politikával minden újabb reformkísérletnek útját vágta. De maga a nemzet is, melyet az 1790-ki szabadelvű eszmék annyira lelkesítettek, buzgalmával alábbhagyott, mignem egy új korszak újra zászlajára tűzte a reformkérdést, újra felfogta az eljettett fonalat s diadalra vitte azon eszméket, melyeket elfojtani, elnyomni lehet ugyan ideig-óráig, de végképen kiölni sohasem.

¹⁾ Opus excelso Deputationis regnicolaris in publico-politicis.

Debreczen.

SZÁNTÓ SÁMUEL.

¹⁾ Joseph Haller: Planum de futura Judaeorum.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

NEGYEDIK FEJEZET.

V.

A szombatoság terjedése. Idevágó tudósítások. — A szombatoság faluvidéken és városokban. Az udvarban s a fejedelem környezetében. — Lengyelfalvi Orbán Ferencz. — Véczei idősb Balássy Ferencz. — Szombatosok, mint Bocskay végrendeletének végrehajtói. — Mint Bethlen Gábor teljhatalommal felruházott követei. — Mikép magyarázza a székely népmonda a szombatoság meglepő hódításait. — Mit beszél Balássy Ferenczről. — Regény Pécsi Simonról s a szép Eszterről. — Szombatos zsinatok. — Ujholdszámitás és naptár. — A hitvallás ingadozása. — Hidvégi Mikó Ferencz. — Az erdő-szentgyörgyi egyházi gyűlés a szombatosokat kitagadja.

A szombatosok erős meggyőződése hitük igazságáról s majdani diadalmáról, a rajongásig fokozott mély vallásosságuk, valamint a fentebb ismertetett országos állapotok s egyéb külső körülmények érthetővé teszik, hogy az idegenszerű és üldözött új vallás gyökeret verhetett s oly hamar felvirult. Hívekre, igaz, kizárólag csak a székelység közt talált, melynek ülében keletkezett, de ezek már nem sokára elénekelhették:

Mi kis sergünket köszönjük Néked

Napról-napra szaporítván, hogy igen nevéled¹⁾

Már 1600-ban, mint külön hitfelekezetet ismerték a szombatoságot, melyet egy ez évben kelt tudósítás második helyen említ az Erdélyben létező felekezetek sorában.²⁾ Náprágy Demeter, erdélyi püspök 1602-ban azt beszéli az aranszékiekéről, hogy »vallásra nézve különfélék: katolikusok, kalvinisták, szombatosok és ariánusok«,³⁾ Bástia pedig az erdélyi ügyekről irt jelentésében ugyanakkor javasolta Rudolf császárnak, hogy »Mindenek előtt kiirtandó az ariánus, szombatos avagy zsidó hit.«⁴⁾

¹⁾ 11. 22.

²⁾ Bericht d. Jesuitenpater Arator Stephan v. J. 1600, Archiv d. Vereins für siebenbürg. Landeskunde XIX. évf. 594. l.

³⁾ Erdélyi országgy. Emlékek V. 165. l.

⁴⁾ U. o. 145. l.

A szombatosok túlnyomó része természetesen az unitáriusok közül került ki¹⁾, de csatlakozott hozzájuk számos református is, így például Betfalun és Rugonfalván²⁾ valamint Marosvásárhelyt, hol majdnem mind a reformátusok a szombatoságra tértek.³⁾

Faluvidéken és kisebb helységekben legnagyobb sikerrel hódított a zsidózás, hisz, eredetileg kiválóan a paraszt néphez fordult (fent 313. l.). Leginkább el volt terjedve Udvarhelyszékben, a honnét kiindult, valamint a szomszéd Maroszáékban, kivált a vallásalapító Eössi Andrásnak s rokonságának jószágain vagy azok közelében. Szent-Erzsébet, hol Eössi udvarháza állt, Nagy- és Kis-Solymos, mely utóbbiban a nemes Mátéfi család nagy buzgalommal másoltatott szombatos könyveket⁴⁾. Bözöd és Bözödújfalva, Andrásfalva, Boldogasszonyfalva és Ikland, hol Eössinek, illetve Pécsinek mindenütt voltak birtokrészei, az ezek szomszéd-ságában fekvő Nagy- és Kis-Ernye, Szent-Demeter, Erdő-Szent-György, Udvarhely, Csöb, Székelyszállás, Vécze, Bordos, Csekefalva, Szent-Ábrahám, Rava, Kelemtelke, Kaba, Szent-Márton, Buzaháza, Szereda, Gálfalva, Nyomád, Jedd, Gagy és több más falu, melyek számát harminczkettőre teszi a hagyomány⁵⁾, voltak a szombatoság ősi fészkei, melyekből azt soká, itt-ott egész a legújabb időkig tüzzel-vassal sem irhatták ki.

A városok magyarajku polgársága közt szintén számos buzgó követőre akadt a zsidózás. Marosvásárhelyt, mint fentebb láttuk, már 1595-ben létezett szombatos község. Többnyire mes-teremberek képezték, köztük Borsos Sebestyénnek a krónikásnak és városbírónak gyermekei és sógorsága, valamint a város előke löbb családjainak egyéb tagjai.⁶⁾ Kolozsvárt is szép számmal

¹⁾ Ezen fentebb fejtegett nézetet megerősíti a *Szombatosok Régi Könyve*, melyből közben egy idevágó kivonatot közölt Boross György, Kereszt. Magvető, XXI. évf. 143—6. l.

²⁾ *Keresztény Magvető* XIX. évf. 92. és 163. l.

³⁾ *Mikó*, i. h. I. 29. l.

⁴⁾ A Jancsó-kódex, iratott Kis-Solymoson, Mátéfi Pál házában, a II. számú régi szombatos énekeskönyv u. o. Mátéfi Bazil számára. Pécsinek »A szent atyákból kiszedegetett Tanulások. sat. című könyvét másolták« kis-solymosi birtokos nemes M. (Mátéfi) János számára. Az utóbbira nézve l. *Keresztény Magvető* X. 45. l.

⁵⁾ *Orbán Balázs*, A székelyföld leírása I. 147. l.; az itt névszerűen említett helységek szombatos lakosairól annak helyén szólunk.

⁶⁾ *Mikó* i. h. I. 29. és 31—2. l., *Erdélyi országgy. Eml.* X. 191—2. l.

voltak a szombatosok, ¹⁾ köztük Thoroczkai Máté püspöknek János nevű fia, ki később a zsidózásnak martirja lett ²⁾, épp úgy Torbán, Köröspatakon és Székely-Keresztúron. ³⁾ Egyesek Erdélyen kívül, mint például Makón is találtattak. ⁴⁾

Volt köztük sok tanult ember, mit a »deák« vagy a »literatorus« melléknév bizonyít, melyet számosan közülök viseltek; sőt volt köztük néhány kiváló tudós és költő is. ⁵⁾ A lófő-székelyek, valamint az egyéb köznemesség közül szintén sokan csatlakoztak hozzájuk ⁶⁾, de a főnemesség is szép számmal volt képviselve soraikban, s éppen ő közülről kivált Eössi András és Pécsi Simon rokonságából kerültek ki a szombatosság leglelkesebb hívei és legbuzgóbb, minden áldozatra kész hirdetői és terjesztői. Első sorban említendő Lengyelalvi Orbán Ferencz, Eössinek sógora, ki akkoriban Udvarhelyszék jegyzője volt, továbbá Véczei idősb Balássy Ferencz, a székelyek tábornoka és Bethlen Gábornak több ízben követe. ⁷⁾ Az utóbbi oly korán s annyi hévvel karolta fel a szombatosságot, hogy a székely népmonda a zsidózást ő általa találtatja fel s e miatt az ördöggel elviteti őt. ⁸⁾ Kivált a Pécsi Simonhoz sógorsági viszonyba jutott családokban — s ezek száma nem csekély volt — mindenütt mély gyökeret vert a zsidózás. S e családok, mint látni fogjuk, a legelső és legfényesebbek voltak és neveik közt vannak olyanok is, melyek Erdélyben még mai napság a legtekintélyesebbek közül valók. E családok révén a szombatosság hívekre talált a legmagasb állami hivatalnokok közt s így beférkőzött a fejedelem palotájába és meghitt környezetébe is.

Bocskai István fejedelem, 1606-ban irt végrendeletében

¹⁾ Erdélyi országgy. Emlékek X. 27. és 192. l.

²⁾ L. róla alant. a következő korszak történetében.

³⁾ Az utóbbi két városra nézve csak 1638-ból vannak idevágó tudósításaink, de ezekből kiviláglik, hogy már azelőtt voltak ott szombatosok. L. Kereszt. Magvető III. 261. l.; IX. 247. és 257. l. ff. és XVII. 222. l.

⁴⁾ Mikó i. h. 31. l.

⁵⁾ Ezekről alantabb szólunk.

⁶⁾ L. a szombatossággal vádlottak névsorát Erdélyi országgy. Eml. X. 27., 192—9. l.; Kereszt. Magvető IX. 247—259. l.; XVIII. 43—9. l.

⁷⁾ Az előbbire nézve l. Erdélyi országgy. Eml. X. 28. l.; Szalárdi János, Siralmas magy. krónika (Pest 1853) 135. l.; v. ö. Keresztény Magvető III. 260. l.; az utóbbira nézve l. Kövöry László, Erdélyi történelme IV. 220. l. és Orbán Balázs, i. h. I. 157. l.

⁸⁾ L. Orbán Balázs, i. h. I. 157.

három végrehajtót nevezett ki, közte két szombatos: első helyen udvari papját, Alvinczi Pétert, kívül, mint szombatos költővel fogunk találkozni, és mellette Pécsi Simont, akkoriban belső titoknokát. ¹⁾

Még jellemzőbb a következő tény. A Bethlen Gáber és II. Mátyás közt 1615-ben Nagyszombatban kötött szerződést az előbbinek nevében, Kövesdi Sarmasági Zsigmond mellett. aláírták: Pécsi Simon, akkor már országos főkancellár, Véczei idősb Balássy Ferencz, a fentelemtett buzgó szombatos és Borsos Tamás, a marosvásárhelyi szombatosok fennebb közölt levelének első helyen aláírója. A Bethlen Gábor részéről kiküldött négy teljhatalmu követ tehát, *egymek* kivételével, mind szombatos volt. ²⁾

A szombatosság ilyformán lábra kapott a székelység minden rétegében, a jobbgátság s a közkatonaság ³⁾ közt épp úgy, mint a polgárság s a nemesség körében. Parasztkunyhókban és műhelyekben, iskolákban és palotákban egyaránt felkarolták.

E diadalmas haladása oly feltűnőnek látszott, hogy a későbbi nemzedékek minden áron magyarázatot kerestek számára. A régibb viszonyokban rejlő valódi okokat nem ismervén, abból indultak ki, hogy a zsidózás csak zsidók révén keletkezhetett és csak rendkívüli befolyások következtén terjedhetett.

A népmonda, mely az ördöggel elvitt Véczei Balássy Ferenczet mondja a szombatosság alapítójának, azt is tudja felőle, hogy egy ideig Lengyelországban élt egy dúsgazdag zsidó szolgálatában. Ott megismerkedett a zsidó rítusokkal és végre a zsidóságra tért, mire a zsidó fiának fogadta és roppant kincseinek örökösévé tette. E kincsekkel hazatért Erdélybe, nemességet szerzett és építette, nagy megvásárolta a balázsfalvi és szent-demetéri kastélyokat, hol előbb titokban gyakorolta, utóbb nyíltan hirdette a szombatosságot, melyet tekintélyes állása és kincsei csakhamar felvirágoztattak. ⁴⁾

¹⁾ Romy, Monumenta II. 315. l.

²⁾ Kövöry, i. h. IV. 221. l.

³⁾ A szombatossággal vádlottak közt feltűnő sok a »darabont« és »veres darabont«, Kereszt. Magvető IX. 247—259. l.

⁴⁾ Orbán Balázs i. h. I. 158. l. Ezen mondatát Vinkler Pál, böződujfalvi plébános, 1764-ben egy minorita szerzetes után, mint történelmi tényi feljegyezte az ottani plébánia könyvébe. Ennek hiteles másolatát, mely a szombatosok 1868-iki perében a periratok közt szerepelt, l. az orsz. Udvarban, Erdélyi főkormányzáséki ltár, 28479/1868. sz. a.

Hogy az egykori hatalmas főkancellár szombatosságát s az ennek érdekében kifejtett tevékenységét magyarázza, a népmonda abból indul ki, hogy »cherchez la femme!« Pécsi Simon, azt beszéli, első nejének halála után gyakran rándult Marosvásárhelyre, hol egy nagyváradai zsidónak Eszter nevű bájós leányába szeretett, ki érzelmeit viszonzta. A zsidó apa, hogy e viszonynak véget vessen, leányát több rabbi kíséretében Nagyváradra visszaküldte. Pécsi erről értesülvén, utközben megrohanta a leány kísérőit, a szép Esztert elragadta s szent-erzsébeti udvarházába vitte, hol vele összeesküdött. Eredetileg azon fáradozott, hogy zsidó feleségét a kereszténységét megnyerje, de Eszter bájai és rábeszélései nem sokára oda vitték a dolgot, hogy Pécsi a zsidó hitre tért és gazdag ajándékok által jobbágyait is rábirta a zsidóság elfogadására. ¹⁾

Egy másik hagyomány úgy tudja, hogy Böződujjalut, hol egész a mai napig mindig a legrajongóbb szombatosok voltak, Pécsi ugy hódította meg a zsidózásnak, hogy éhség idején gabonát osztogatott az elszegényült népségnek. ²⁾

A szombatosok azonban, bár száma és tekintélyre nézve egyre szaporodtak, ebben az egész korszakban még nem alkottak formaszári községeket és nem voltak még külön papjaik. Csak egyes szombatos főnemesek kastélyaiban találkoznak úgynevezett »udvari papok«-kal, kik, mint Bogáthi, Balássy Ferenc szentdemeteri kastélyában és Szentmiklósi Mihály Pécsinek szent-erzsébeti udvarházában, a szombatos ügyet szolgálták. ³⁾ Rendszeren egyes tanultabb, vagy buzgóbb szombatosok végezték a tanító-kántor és prédikátor teendőit. ⁴⁾

Annál inkább érezték szükségét annak, hogy valahogy szervezkedjenek. Már 1606 körül »a sabbatáriusok Udvarhelyt kezdettenek gyűlést és törvényt tartani, mely annak előtte nem volt.« Ennek következtében Rákóczy Zsigmond, ki akkoriban Bocskai ne-

vében Erdélyt kormányozta, szigorúan meghagyta Udvarhelyszék hatóságainak, hogy »az régi szokás ellen, afféle valláson levő papoknak se gyűlést a megnevezett helyt s egyébütt is ne engedjenek lenni, se törvényt tenni. ¹⁾

De a szombatosok vezetői, kiket Rákóczy tiltó rendelete a szokásos, de itt helyén nem levő elnevezéssel »papok«-nak mond, mind a mellett gyakrabban tartottak titkos gyűléseket, hogy valóságos gyakorlatukat szabályozzák s egyöntetűvé tegyék a szétszört hívek számára.

Egy ilyen szombatos zsinatnak végzései részben, de, úgy látszik, az eredeti szövegezésben ránk jutottak. A szombatosok ugyanis Mózes törvénykönyve szerint megülték a zsidó ünnepeket. Ezek idejét azonban egyszer mindenkorra nem lehetett meghatározni a szokásos időszámítás szerint, mivel a zsidó naptár, tudvalevőleg, holdév után számít. Zsidók, kiknek példája után indulhattak volna, nem laktak köztük, zsidó kalendárium pedig épen-séggel nem volt található Erdélyben és másutt is annyira ritkaság volt akkoriban, hogy Pécsi 1620-ban két aranyon vásároltatt egyet Konstantinápolyban. ²⁾ Azért nagyfontosságú dolog volt számukra, pontosan meghatározni a mindenkori újhold kezdetét s ennek alapján a napot, melyen valamely ünnep megüendő. Felállítottak és elfogadtak bizonyos szabályt, mely szerint a hívek mindenütt egyformán megállapíthatták az újhold, vagy mint egy héber műszó szószerinti fordításával szokták mondani, az »új-ság« ³⁾ kezdetét.

»Az óra felől, ujság felől is ⁴⁾ — így hangzik az idevágó határozat — így végeztünk. Mivelhogy egy egész nap 24 órából áll, egy éjből és egy napból: *tetszett ez is*, hogy nem úgy, mint eddig, az keresztények órája szerint, mikor az napnak nagyobb

¹⁾ Erdélyi Országgy. Emlékek V. 401. l.

²⁾ Borsos Tamásnak, a már többször említett marosvásárhelyi szombatosnak, akkoriban fejedelmi követnek Konstantinápolyban egyebek közt ezeket írja: »Egy zsidó kalendárium nélkül se hagyjon Kgd., mentül hamarabb maga jöveteli előtt juttassa kezembem. Józsefnek (bíhetőleg valamely török zsidó, aki által héber könyveit szokta vásároltatni) az vásárlásiért két aranyat küldtem.« *Történ. Tár* 1881. évf. 630. l.

³⁾ Megfelel a héber »chiduss«- vagy »chiduss ha-chódés«-nek.

⁴⁾ Ezen »is«- valamint a következő »tetszett ez is«- bizonyítják, hogy az illető gyűlésen még egyéb határozatokat is hoztak.

¹⁾ *O. b. Balász* i. h. l. 146. l. A monda hozzáadja, hogy Eszter két fiát szült Pécsinek és ennek elítélése után gyermekeivel s több szombatossa Nagyváradra menekült.

²⁾ U. o. 147. l.

³⁾ Bogáthira nézve l. alant, hol tüzetesebben foglalkozunk vele; Szentmiklósi nézve l. *Benkő*, Transsylvania II. 243. l.

⁴⁾ Többnyire így volt az még a szombatosok történetének második vagy virágzási korszakában.

része eltelt, akkor tartsuk az újságot, hanem mikor az éj eltelik, reggelre kelve hat óráig az napnak fele eltelik.

»Azért, ha az újság az reggeli hat óra előtt vagyon: ugyanakkor leszen az újság ünnepe is. Ha pedig az reggeli hat órát csak minutával elhaladja is: az újság ünnepe is más napra halad.«¹⁾

E szabályt, mint az erdélyi országgyűlési határozatoknál akkoriban szokásos »végeztünk« és »tetszett ez is« bizonyítják, valamely gyűlésen fogadták el. Alkotó részét látjuk benne valamely nagyobb teljes szabályzatnak, mely mint »kalandárium«²⁾ közkezen forgott a szombatosok közt.

Mélyen voltak meggyőződve ezen naptáruk, illetve a zsidó időszámítás helyes voltáról. A keresztény naptárt ellenben, melyet »a pápa szerzett, világnak régönten nyakára vetett«, olyanak mondották, mely »isten ellen vagyon és természet ellen.« A hétnek napjait »régii pogányok az ő isteninek nevére nevezi,« az ünnepeket hamisan megjelöli s így »sok fertelmességgel mind csordultig vagyon oly annyira, hogy ezen kalandáriumot

Az istenfőnök el kell távoztatni,
Nem kell kézbe fogni, sem szemmel azt látni
Ugy mint istentelen és pogány találmányt.³⁾

Gyűléseik s egyéb szervezkedési kísérleteik daczára azonban még mindig elég ingadozó volt a szombatosok hitvallása. Mindnyájan egyetértettek az ó-szövetség feltétlen elismerésére, Jézus isteni természetének és mindannak visszautasítására nézve, mit az új-szövetség közzététele után teremtett az egyház. De a részletekre nézve, kivált vallásos gyakorlat tekintetében, még nem történt általános megállapodás.

Mint látni fogjuk, maga Pécsi még e korszak vége felé sem volt egészen tisztában azzal az új vallással, melynek akkor már vagy két tizedig szentelte volt tehetségét és erejét. Hidvégi Mikó Ferenczről, a maga, valamint Bethlen Gábor rokonáról, Kemény

¹⁾ *Régi Szomb. Énekesk.* II. 389. l. E lap, mely a voltaképi énekes könyv után megnyitja a különféle későbbi toldalékok sorát, tartalmaz több egymással összefüggésben nem álló adatot a zsidó időszámításra nézve. Kezdezőik Münster Sebestyén és Éber Pál idevágó könyveiből vett latin idézetekkel, melyek után a fennebb közölt magyar sorok állnak.

²⁾ L. róla alatt. az e korszak irodalmát tárgyaló fejezetben.

³⁾ 109. XV. 27—81.

János azt beszéli, hogy »religiójában névvel unitárius, de valóságban semmi religióju ember vala. Az pápistaságban az purgatoriumot és ceremóniakat javallotta, zsidóságból az szombatot, kiből egyet, kiből mást, és az millenárium időket hitte.«¹⁾ A szombatot ünneplése, valamint a millenáriumban való hit elárulják, hogy ez a »semmi religióju ember« voltaképen szombatos, csakhogy vallásával még nem egészen volt tisztában. Nem hiába éppen neki ajánlotta Pécsi Simon irodalmi tevékenységének zseggéjét, a talmad egy részének jegyzetekkel kísért magyar fordítását.²⁾

Annyit azonban világosan átláltak mind a szombatosok, hogy főbb hitelveikkel s azon hittel, melyet maguknak Jézusról formáltak, éles ellentétbe jutottak az akkor létező összes keresztény felekezetekkel, sőt végkép szakítottak magával a kereszténységgel is.

Ezen, mint a következőkből kiviláglik, erősen kifejlődött tudatra végre jutniok kellett még azoknak is, a kik tán még mindig hitték, hogy Dávid Ferencz nyomdokaiban járnak. Nem zárkózhattak el azon tény elől, hogy vallásos elméletük, még inkább pedig az általuk elfogadott vallásos gyakorlat nagyjában azonos a zsidókéval. Másrészt pedig maga a kereszténység kirekesztette őket ölelől.

Bethlen Gábor, az 1618-iki kolozsvári országgyűlésben a szombatosok ellen hozott törvénynek végrehajtására, Dajka Keszérű János, református püspököt nevezte ki teljhatalommal felruházott személyesének. Feladatát megnehezítette s annak megoldását majdnem lehetetlenné tette az a körülmény, hogy a szombatosok külsőleg többnyire unitáriusoknak vallották magukat. Azért ezek számára püspökük, Radezky Bálint által ugyanazon év november 11-ikére egyházi gyűlést hivatott egybe Erdő-Szent-Györgyre, hova egyidejűleg megidézte a szombatosokat is.

E gyűlésen könnyen elérte, hogy az unitáriusok a szombatosokat kebelől kizárták. Hisz csak így szabadulhattak attól a szemrehányástól, hogy nevök oltalma és vallásuk palástja alatt tenyészik és terjed a zsidózás. De a református főpap, hogy a kezébe fektetett hatalmat saját vallásának javára is fordítsa, egy-

¹⁾ *Kemény János* erdélyi fejedelem önéletírása, kiadta Szalay László Pest, 1856. 65. l.

²⁾ L. alatt. Pécsinek *A szent atyákból kirszedetelt tanuságok*, mt. czímű munkájáról.

úttal kivitte azt is, hogy épen a református papokra bízzák a szombatosok visszatérítését.¹⁾ Elképzelhető, mennyi zaklatást és üldözést hozott a törvény nevében folyt ezen erőszakos hittérítés a szegény szombatosokra, de bizonyára az unitáriusokra is.²⁾

A szombatosokat így nyilvánosan és ünnepélyesen kirekesztette kebeléből még az a keresztény felekezet is, a melyből keletkeztek, a melylyel a legtöbb érintkezési pontjuk volt s melyhez egész odáig részben jóhiszeműleg, részben a kényszernek engedve, külsőleg tartoztak is.

Nem csoda, hogy a kereszténység által kitagadott szombatosok, daczára Jézusban való hittiknek, már e korszakban, valásra nézve, zsidóknak ismerték magukat.

Tekintsük közelebbről a zsidókhoz és zsidósághoz való viszonyukat s ennek kapcsán vallásos gyakorlatukat és irodalmukat!

¹⁾ Geleji Katona István, Titkok titka, Ajánló előbeszéd (22. l.); Székely Sándor i. h. 133. l.

²⁾ L. Katona, i. h., u. o.

Budapest.

KOHN SÁMUEL.

IRODALOM.

A KALENDÁRIOM-SZÁMÍTÁSRÓL.

Tables du calendrier juif depuis l'ère chrétienne jusqu'au XXX-e siècle avec la concordance des dates juives et des dates chrétiennes et une méthode nouvelle pour calculer ces tables par *Isidore Loeb*. Prix: 10 francs. Paris. A la librairie A. Durlacher 1886.

I.

Az időszámításnak általában az égi testek mozgásai képezik alapját. E mozgások ugyanis, az időnek ismeretes függvényei lévén, meghatározhatjuk az utóbbit, ha az előbbieknak fázisait közvetlenül észlelések által meghatároztuk. Kepler és Newton törvényei segélyével képesek vagyunk valamely égitest helyét és sebességét tetszőleges múlt vagy jövő időre kiszámítani, és fordítva, megállapíthatjuk az időt, mely szükséges arra, hogy az égitest bizonyos mozgási állapotból egy tetszőleges más mozgási állapotba menjen át. Ily értelemben véve, az időmeghatározás valóban asztronómiai észlelések és számítások dolga. Konvencionális itt is, mint minden mérésnél, csak az egység. Ily időegységek, melyek állandó alappal bírnak: 1. a nap, azon idő, mely alatt a Föld tengelye körül megfordul; 2. az év, azon idő, mely alatt a Föld a Nap körüli útját, az ekliptikát befutja. E két egység egymáshoz való viszonya 1 : 365.2422542, és e szerint incommensurabilisok.

Az, amit a közönséges életben időszámításnak, vagy inkább kalendáriom-számításnak nevezünk, lényegesen különbözik az asztronómiai időmeghatározástól. Az asztronómiai törvényeknek azokhoz alig van közülük és gyakran a különböző vallású népeknél különböző konvencionális megállapodások viszik abban a fősze-repet. Arra a kérdésre, pl. vajjon az 1256-iki év Peszách első napja a hét melyik napjára esett vagy vajjon a keresztény vagy a török naptár melyik keltjének felel az meg, erre a csillagok nem adnak

feleletet. A legfinomabb mészeltató és a legélesebb asztronómiai számítás sem fogja ezt kideríteni és Leverrière, ki a Newton-féle törvény és a naprendszerben észlelt perturbációk alapján a Neptunt fedezte fel, másodpercznyi pontossággal kiszámította annak helyzetét és meghatározta annak méreteit, a fentebbi kérdésre nem felelhetett volna, hacsak asztronómiai tanulmányain kivül véletlenül az ettől félreesebb speciális naptárszámítással is nem foglalkozott. A számítás itt tulajdonképen a számelmélet körébe tartozik és abban áll, hogy a konvenczió által megállapított számok (ciklusok) egymáshoz való viszonyából kiindulva, valamely időpontnak e számok ciklusában való állását meghatározzuk. Az egyes ciklusokban ismétlődő ünnepek és más vallási szertartások ideje pl. akkor lesz meghatározva, ha egy tetszőlegesen adott évre kijelöljük a helyet, melyet ezen időpont a különböző ciklusokhoz viszonyítva elfoglal.

Az egységek itt is, mint az asztronómiai időmérésben, a nap és az év és ezeknek fenn említett incommensurabilitása a kalendárium berendezésénél bizonyos korrekciókat tett szükségessé; maguk ez utóbbiak is konvencionális jellegűek. A juliusi és a Gergely-féle naptár különbözősége éppen e korrekcióknak egymástól való eltérésében fekszik.

Az éven belül a hónap és a hét ciklusai a legfontosabbak; mindkettőnek tartama szintén a konvenczió dolga, — az előbbi a különböző naptárakban különböző és a zsidóknál és a törököknél némileg a hold mozgásával függ össze, az utóbbinak eredetét a bibliában találjuk.

II.

A zsidó aera Kr. e. 3761. okt. 7-ikén veszi kezdetét. Az év, hosszúságára nézve, lényegesen különbözik az asztronómiai évtől és hatféle: a háromféle közönséges év: rövid (353 n.), közép (354 n.), hosszú (355 n.); a háromféle szökőév: rövid (383 n.), közép (384 n.), hosszú (385 n.). A hónapok hosszúságára áll a következő: Tisri, Sebát, Niszán, Sziván, Áb mind a hatféle évben 30 napos, Tébeth, Ijár, Tammúz, Elul mindig 29 napos; Márcshván a két hosszú évben 30-, különben 29 napos; Kiszlev a két rövid évben 29-, különben 30 napos; Ádár a három közönséges évben 29-, a három szökőévben 30 napos; Veádár a közönséges éveken nincs, a szökőévekben 29 napos.

A keresztény időszámítás valamely tetszőleges éve zsidó naptárának szerkesztésére legelőször meg kell határozni, vajjon a juliusi naptár melyik napjának felel meg Peszách első napja? E feladat megoldására Gauss¹⁾ adta meg a kulcsot, az eljárás megokolását Cresy²⁾ közölte. Ez eljárást követve, igen egyszerű számvetési műveletek segítségével mindenki összeállíthatja magának a tetszőleges év naptárát. Megjegyzendő, hogy a számítás eredménye, mely a Peszách első napját a juliusi naptár szerint adja, a Gergely-féle naptár számára még javítandó, tekintetbe véve, hogy ez utóbbiban az 1582. év október havából 10 nap kihagyatott, és azonkívül a százaz évek közül, melyek a juliusi naptárban mindig szökőévek, csak minden negyedik tekintetik ilyennek.

Legyen T a keresztény időszámításnak adott éve. Osztasék el $(12T+12)$ szám 19-el és neveztessek a maradék a -nak osztandó T szám 4 által és legyen a maradék b . Keresendő ezután $(20.0955877+1,5542418a+0,25b-0,003177794a)$ kifejezés, mely összevonás után M egész számot és m tizedestörtet ad. Osztasék végül $(M+3A+5b+1)$ szám 7-el és legyen a maradék c .

Ezt előrebocsátva, a következő esetek különböztetendők meg. 1. Ha $c=2, 4, 6$, akkor Peszách 1. napja márczius $(M+1)$ -ikére esik. 2. Ha $c=1, a>b$, és ezenfelül $m>0,63287037$, akkor P. 1. n. márczius $(M+2)$ -ikére esik. 3. Ha $c=0, a>11$ és ezenfelül $m>0,89772376$, akkor P. 1. n. márczius $(M+1)$ -ikére esik. 4. Minden más esetben lesz P. 1. n. márczius M -ikén.

Ha így bizonyos évre megvan P. 1. n., akkor megkapjuk a következő év újév-napját, ha az előbbihez 163 napot hozzáadunk. Ugyanígy eljárva a $(F+1)$ -ik évre, megkapjuk a két újév közti napok számát is és így megtudjuk, vajjon a megfelelő zsidó év a fennemlített évek melyikéhez tartozik.

Fontos lesz még az év napjainak a hét napjaihoz való állását meghatározni. Ha az év napjait január hó 1-jétől e hét betűvel jelöljük: A, B, C, D, E, F, G , úgy, hogy jan. 8, 15, 22 stb. megint $A, -9, 16, 23$ stb. B betűkkel, stb. jelöltetnek, akkor azon betű, mely összeesik a vasárnappal, neveztetik ezen év *vasárnapi betűjének*, pl. ha jan. 1-je kedd, akkor a $v. b. = F$. Tekintetbe véve

¹⁾ Mon. Corr. 1802. május.

²⁾ Corresp. ast. I. Vol. p. 556.

hogy $365 = 52 \times 7 + 1$ és $366 = 52 \times 7 + 2$ könnyen belátjuk, hogy minden következő polgári közönséges évben a vasárnapi betű *egygyel* — minden szökőévben *két* betűvel megy hátra, még pedig ez utóbbi esetben az egyikkel feb. 23-ig, a másikkal innen tovább. Eszerint a juliusi naptárban mindig $4 \times 7 = 28$ év múlva visszatérnek a *vb-k*. Ezen időszak *napezirkulusnak* nevezetik. Minthogy 9 évvel Kr. e. a vasárnapi betű = *A*, valamely adott *T* évre $(T+9) : 28$ osztás maradékát kell csak meghatározni; e maradékhoz megkapjuk a megfelelő *vb*-ket úgy, hogy

28,	27,	26,	25,	24,	23,	22,	21	stb.
<i>A,</i>	<i>B,</i>	<i>C,</i>	<i>D,</i>	<i>E,</i>	<i>F,</i>	<i>G,</i>	<i>A,</i>	<i>B</i>
			<i>E</i>				<i>C</i>	stb.

felelnek meg, mint *vb-k*. Minden negyedik év tehát két *vb*-vel bir.

Meglévén a *vb*, valamely tetszőleges keltről megtudhatjuk, vajjon a hét melyik napjára esik a következő módon: Elosztjuk az illető év addig lefolyt napjait (a kérdéses keltet is beszámítva) 7-el. Tegyük fel, az osztás maradéka = *o*, akkor az illető nap szombat, péntek, csütörtök, szerda, kedd, hétfő vagy vasárnap a szerint, a mint a *vb A, B, C, D, E, F* vagy *G*. Ha pedig a maradék 1, 2, 3, 4, 5, 6, akkor ennyi nappal megyünk előre az *o* maradék-nak megfelelő naptól. Pl. Legyen a $vb = C$ és meghatározandó, márczius 21-ike a hét melyik napjára esik. Minthogy az addig elmúlt napok száma 7 által osztva, maradékul 3-t adnak, a *C* betűnek megfelelő csütörtöktől még 3 nappal előre kell mennünk, és így lesz márczius 21-ike vasárnapon.

III.

Jóllehet ily módon egyszerű műveletekkel megszerkeszthetjük a tetszőleges év naptárát, különösen, ha még a fenn kijelölt szorzatokban alsóbbrendű tizedeseket elhanyagoljuk, ami a számítás eredményére leggyakrabban nincsen befolyással, mégis ezen eljárás kényelmetlen és hosszadalmas, különösen, ha nem éppen az egész év naptára, hanem csak egyes kelték meghatározása kívánatik, és azért nem hiába való munkát végeztek azok, kik hosszabb múltra vagy jövőre a különböző naptári átszámítások adatait táblázatokban átnéztesen összeállították. A magától értetődő megízhatóságtól eltekintve, a könnyű áttekinthetőség lesz ilyen táblázatok egyik főkélléke. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy ily kronologiai egybevetésekre többnyire oly embereknek van

szükségük, kiknek számhalmaz, vagy pláne matematikai jelek előtt, ha ezek külföldben még oly igénytelen jelentőséggel lépnek is fel, nagy respektusuk van, amennyiben ezek alatt mindjárt bonyolódott matematikai problémákat gyanítanak.

Ezen kellékeknek megfelel *Loeb Izidore*-nak e czikk fején megnevezett táblázatos munkája. Az ezekben foglalt eredményeket természetesen nem szabad úgy tekinteni, mintha azok szerző önálló matematikai munkálkodásának volnának eredményei, a »*méthode nouvelle*» kifejezés a munka czimén korántsem azt jelenti, hogy szerző talán táblázatainak összeállítására új eredeti formulákat, vagy új kulesot használt volna.¹⁾ Az újítás inkább külső, formai. Mindazonáltal fenn említett tulajdonságainál fogva határozott értékkel bir.

E táblázatok a 800—2000 Kr. u. évekre vonatkoznak és a keresztény (1582. okt. 4-ig juliusi, aztán pedig Gergely-féle naptárra) és a zsidó időszámítás adatainak egybevetésére szolgálnak, de különös tekintettel vannak egyszersmind a zsidó vallás szertartására. A 19 táblázatot megelőzi egy franczia, német és héber nyelven adott utasítás, mely röviden, de a laikus által is könnyen érthető módon előadja azoknak kezelését.

A táblák tartalma a következő:

I. A móllád (újhold) időpontja.

II. Elméleti adatok.

¹⁾ Az idevágó munkák közül csak egynehányat, *Loeb* által is használtat és általa felemlítettet akarok itt megnevezni:

Meyer Kornick, System der Zeitrechnung in chronologischen Tabellen, eine vollständige Anleitung zur Kenntniss des Julianischen, Gregorianischen, Jüdischen u. Muhammedanischen Kalenders; Berlin, 1825.

G. A. Jahn, Tafeln zur gegenseitigen Verwandlung jüdischer und christlicher Zeitangaben; Leipzig, 1856.

Jacob Montel, Calendrier hébraïque perpétuel concordant avec le calendrier grégorien; Nîmes, 1848.

E. H. Lindo, A Jewish calendar for Sixty-four years; London, 1838.

Berl Goldberg, Chronologische Tafeln zur immerwährenden Berechnung des jüdischen Kalenders; Königsberg, 1842; — Kalenderkunde der Israeliten wissenschaftlich dargestellt; Berlin, 1844.

S. D. Luzatto, Calendario ebraico per venti secoli; Padova, 1849. *A. J. Wunderbar*, Immerwährender Kalender der Juden; Dessau, 1854.

Josef Engel, Immerwährender Kalender für alle Nationen; 2-te Ausgabe. Wien, 1868. stb.

III. Valamely adott év *m* moládjából¹⁾ a reá következő évek moládját adja a megfelelő rovatokban levő számoknak *m*-hez való hozzáadása által.

III₂. Az év moládjából meghatározza az év egyes hónapjainak moládját,

IV. A hatféle év hónapjai és napjai.

V. A zsidó ciklusok 61 jellegei és az u. n. determinánsok,²⁾

VI₁ és VI₂. Tisri 1-jének a hét napjaihoz való állásából, megadja ezt az év minden napjára.

VII. Vasárnapi betük a keresztény időszámításra.

VIII₁ és VIII₂. Azon zsidó ünnepek napjai, melyek nem esnek mindig a hónap u. a. napjára; azonkívül a szombati penta-teuchfelolvasás beosztásának 14 féle alakjai.

IX. Ismeretes vasárnapi betű mellett az év tetszőleges napjához megadja a hét napját.

X. A nem mozgó zsidó-ünnepek és az Ómer napjai.

XI. Az u. n. Tekufoth.

XII. Az egymásnak megfelelő keresztény és zsidó évek a determinánssal.

XIII. A 19 évi ciklusok moládjai.

XIV. A zsidó és a keresztény időszámítás hónapjainak egybevetése.

XV. Ugyanaz más, rövidebb alakban.

XVI. A lefolyt napok száma a keresztény aera kezdetétől egy bizonyos napig.

XVII. Körülbelül ugyanaz.

XVIII. és XIX. Ugyanaz a zsidó időszámításra.

A munka a Societé des études juives kiadványa. Ára (10 frank) elég nagy. Külalakja (nagy quart) kissé ügyetlen.

¹⁾ Ez alatt az év első hónapjának moládjá értendő.

²⁾ A determináns áll egy számból, mely mutatja, vajjon az év a hét hányadik napjával kezdődik és a *d, r, a, D, R, A* betük egyikéből, mely mutatja, vajjon a hatféle év melyikéhez tartozik. A kis betűk a közönséges éveket, az öreg betűk a szökőéveket jelölik. Így pl. 2 *d* azt jelenti, hogy az év hétfőn kezdődik és közönséges évek.

Budapest.

BEIN KÁROLY.

HÉBER BÖLCÉSZET.

Irta Spiegler Gyula Sámuel. Budapest, 1885.

A héber irodalom a jogegyenlőtlenség hosszú századaín át a világirodalom ghejtőjét képezte. Csak ritkán vetődött ide, tudománysumj és kíváncsiság által hajtva, kutató, ki a divatos előítélet sugallta jelszavak és jelmondatoktól menten, a fővényben is reményelt gyöngyöket találni, s ebbeli fáradozásait sikeres eredménnyel látta jutalmazva. »A szegényes viszonyok közt küzködő bölcösséget lenézik« — mondja a hosszú időn át félreis-mert s eléggé nem méltatott Prédikátor, kinek kimagasló szellemi terméke, a talmud szerint, csak heves viták után emeltetett egyenlő rangra a kánon többi részeivel, már pedig a héber irodalomnak is bőven jutott a lenézésből, melyben annak teremtője és ápolója vele hűségesen megosztzkodott. Kicsinyelték, mert nem ismerték. És nem kívánczoktak vele megismerkedni, mert hol a tudatlanság e téren virtusnak nem is tartatott, de hibául sem rótták föl a »tudós«-nak, ha a héber irodalmat csak hírből ismeri. A zsidó nép állami és társadalmi viszonyainak jobbra fordultával jobb napok derültek a héber irodalomra is, a mennyiben a helyett, hogy »gyűlölt és elhagyott volt, népek díszére és nemzedékek örömére vált.« Eme kedvezőbb irodalmi viszonyoknak természetesen a zsidóknak maguknak kellett utat törni. Meg kellett szóllaltatni a holt betűt élő nyelven, hogy a környezet kövesse Heraklitus tanácsát, melyet Lessing Nátánjának jelégéjeül választott: »Introite, nam et hic dii sunt.« Elősegítették a héber irodalomnak a soká előtte elzárt körökbe való hatolását a történelem jelentősége és korszakot alkotó jelenségei is, miknek létjogosultságát a régi de soha el nem avuló igazságokkal okadatolták.¹⁾ Így játszott a szükség a tudásvágy kezére, hogy a héber irodalom nemesebb termékei a világirodalom piaczára jussanak, s hogy számára is biztossittassék az ajánlatnak megfelelő kereslet és kelendőség. Magától értetődik, hogy a századokon át tekinteten kívül hagyott és figyelemre sem méltatott héber irodalomnak nagy elővigyázattal és óvatossággal kellett azon termékei kiszemelésénél eljárnia, mikkel az előítélet sanda szeme elé állott, és a tartalom »aranyalmait« a forma »ezüst foglalataiban« kellett a közönségnek oda

¹⁾ L. a M.-Zs. Szemle 1885. okt. és nov., valamint a f. é. febr. füzetét.

nyújtani, ha csak nem akarta magát a gúnyos megkoszaroztatás és szégyenletes visszautasítás veszélyének kiténni. S a mit Schiller az augustinburgi hercegehez intézett levelei egyikében a bölcséleti igazságokról mond, hogy t. i. »egészen más formában kell, hogy *feltaláltassanak*, és ismét másban, hogy *terjesztessenek* és *alkalmaztassanak*«, ugyanaz áll, de még hatványozott mértékben, a héber irodalom azon részéről, mely bölcséleti igazságokat tárgyal. Ugyancsak figyelni kell a kéznek bizonyulnia, mely a zsidó bölcsészet gyémántjait a világirodalom koronájába beilleszteni ajánlkozik, különösen pedig a *csiszolásban* mester legyen, a ki nem *tördelni*, hanem *fényesíteni* akar. S az ilyen mesterek közül egy-nehányat az e sorok élén jelzett munka szerzője is említi, könyvéhez irt bevezetésében, habár e névsort nem egy, méltánylásra valóban érdemes névvel lehetett volna megtoldani, s ha ezeknek alapos tudományosságra valló munkáit szerző fölhasználja, bizonyára nem lett volna oka azt megbánni. Avagy szabad-e a »héber bölcsészet« ismertetésénél a Haarbrücker, Schmolders, Kaufmann, Schmiedel, Rosin, Eisler sat. munkáira való hivatkozásnak hiányoznia, ha csak amaz az ignorantia invincibilis bajában sínylőnek nem akar tartatni. Már pedig ezt már azon erős önhietség és valóban megirigylendő önelégültségnél fogva sem tehetjük föl, melyvel ezen, különben nagy szorgalommal megírt munka bevezetésében hangsúlyozva kiemeli a szerző, hogy »fáradozásai gyümölcsével alapját vetette meg a tudományos magyar héber irodalomnak«, mintha csak a hatvanas években Budapestén alakult magyar-zsidó egylettel, az evvel egyidejűleg kezdeményezett magyar-zsidó hírlapirodalommal, nyomtatásban megjelent egyházi beszédekkel, történelmi munkákkal, monográfákkal, héber bölcsészeti munkák fordításával jóval meg nem előzték volna az »alapvetéssel.« Igaza van ugyan a »héber bölcsészet« írójának, hogy minden »út Budapestre vezet«, csakhogy ezek az utak néha tekervényesek, az meg vita tárgyát képezi, ha vajjon sikerült-e e munkában »a héber bölcsészetről világos választot nyújtani.« Egy ilyen munka megírása nem azért nehéz, mivel »a figyelemre méltó bölcsészeti tantételek a roppant terjedelmű héber irodalomban gyakran csak szórványosan, mint a gyöngyök a tenger fenekén találhatók« (4. l.), hanem azért inkább, mert nem könnyű dolog ám a feldolgozandó anyagot annyira szellemileg dominálni, hogy az mintegy magától simuljon a neki illő

tetszetős formához. De evvel koránt sem száudékunk a munka érdeméből bármit is levonni, sőt teljes elismeréssel adózunk a magy. tudom. akadémiának, hogy nagylelkűségének újabb jelét adta, midőn egy tagadhatatlan sokat olvasott és valóságos hangyaszorgalmat kifejtett írónak lehetővé tette, hogy munkája sajtó alá kerüljön. A munka azt kétszeresen megérdemelte, először ugyanis, mert magyar nyelven van írva, aztán mert a szerző a hazafiságot mint egy második imperativus categoricus színben tünteti föl.

Lássuk most a munka beltartalmát:

A lendületes irányú bevezetés futólagos áttekintést nyújt a zsidó bölcsészet kifejlődése processusáról, irányairól, hanyatlásáról és ismét fellendüléséről. Megjegyezendőnek tartjuk, hogy azon természetesen számba nem jöhet, de szerzőnk által komolyan vett nézetnek, mely szerint a görög bölcsészek Mózes tanítványai valának (5), Apamaeai Numeniuson kívül, héber írók is, mint Sem-tob-ibn-Falaguera, Bibago Ábrahám, de Rossi Azarja, Moscato Juda Ibn Jachja s. m. t. hódolnak (V. ö. Steinschneider, Zur pseudep. Lit. 49.; Hebr. Bibliogr. 17, 62).

A mi a »héber bölcsészet«-nek a négy történelmi korszak szerinti fölosztását illeti, ez ellen először az hozható föl, hogy a miszticizmus »aranykorát« bajosan lehet az ókor keretében szorítani, továbbá hogy a »rendes bölcsészet korszaka« a tulajdonképeni »héber bölcsészet«-hez sokkal lazább viszonyban áll, semhogy arra a »héber« czímet kifogásolatlanul lehetne alkalmazni, hiszen szerző maga helyesen mondja, hogy »mint az általános bölcsészet képviselői, ők is« (már t. i. e korszak bölcsészei) »az egyetemes bölcsészet történelmében foglalnak helyet« (132). Hogy pedig ezek *szorosán* réve a héber bölcsészet terjesztői gyanánt tekinthetők volnának, mert »tanuk vezéreszméinek forrása ebben rejlik« (u. o.), ezt az állítást maga a szerző czáfolja, Spinozát péld. akként jellemezvén, »hogy a történeti kritika zászlaját lobogtatva, kimutatta, hogy a tóra nem isteni, írója nem is Mózes maga« (134); Spinoza bölcsellete az által még nem lesz »héber«, illetve »bibliai bölcsészet«, mert ősei Kánaán földjén ütötték föl sátraikat.

A (héber) prófétákról értekezvén (19), a héber hitbölcsészek foruma előtt meg nem állhat szerzőnek azon állítása, hogy a próféták »voltak azon férfiak, kik a bölcsészet szellemétől jöttek

látták Isten mindenütt jelentkező gondviselését.« (L. Maim. bevez. a misnához, More II, 36.; Jess. hath. 7. Emun. Med. III, 3, Kusari I, 35, Nachm. Tóracomm. V. 19, 21. Ikkarim III, 8, V. ö. Wellhausen Gesch. I, 3, Geiger Vorles. I, 35) valamint hogy ellentmond önmagának is avval a kijelentésével, hogy »a szentírás nem bölcsészeti könyv« (15). Felületességre mutat továbbá a tétel, hogy a próféták korában pokolról és gonosz szellemről szó sem volt. (L. ennek ellenében Deut. 32, 22; Zsolt. 139, 8; Sám. I, 16, 23). S minek nevezzük azon állítást, hogy a kereszténység sarktétele (első sorban a háromság tana) a próféták irataiban gyökereznek? A keresztény dogmatika tankönyvében értenők ezt, nem pedig a zsidó bölcsészetnek zsidó által írt történetében.

A miszticizmus eredetét szerző már a bibliában véli föltalálni, s szerinte Mózes oly tiszta vérű kabbalista volt, mint akár Moses de Leon, vagy Botarel Moses, de az őt nem tartóztatja vissza attól, hogy Ritterrel lándzsát ne törjön az »eredeti bölcsészet«-nek pogányra és keresztényre való felosztása mellett, s Joel helyes álláspontjával szemközt a bibliai bölcsészetnek csak a hamupöke szerepét juttatja a bölcsészet történetében. Általán véve visszatetszést kelt a tudományos kutatás emberében, valahányszor látja, hogy még öregecske filozofusok is bókolnak élet-halálra a leánygyházak az anya rovására (91); mintha amannak büszkeségére nem szolgálna, hogy ilyen anyával bír. Bölcsészeti íróhoz inkább illik a komoly hang, melyet szerző a Philórolól írt szép fejezetben használ, mint az erőltetett bizonyítgatása annak, hogy — Hegel okoskodása alapján — a héber bölcsészet »sarkpontja« nem a — monotheizmus, hanem a pantheizmus, melyet utolsó feloldásban Maimonides is tanított! (115).

Sokat idéz szerzőnk a Zohárból, de idézeteinek értelmére nézve nem mindég látszik tisztában lenni, így péld. מַשְׁפָּטֵי הַיָּמִין מַשְׁפָּטֵי הַיָּמִין nem »külső és belső nézet« (79), a mit ember fia, még ha kabbalista is, nem ért, hanem az ismeretes bölcsészeti terminusok a priori és a posteriori: מַשְׁפָּטֵי הַיָּמִין nem »képezett képezményt«, hanem, ha már schema etymologicont akarunk a jó magyarság rovására használni, »vésett véseményt« (L. Aruch מַשְׁפָּטֵי); aztán, hogy ha »a lélek a testből kimeuekülvé, az eredetnek emelkedik« (79) vagy ha »a könyvek túlzóznéléséről« van szó (15) — az efféle kifejezések ellen hangosan tiltakozik a magyar nyelv géniusa, mely szivesebben veszi, ha a lélek eredete felé tör,

vagy emelkedik, s kevésbbé fájlalja, ha a könyvgyártás fénykorát éli.

Száadjanak, Júda Halévinek, Ibn Ezrának, Bachjának, Maimunnak, Nachmáninak és Mendelsohnnak, jóllehet az ezekről írt értekezések és munkák egy jókora irodalmat tesznek, aránylag kevés tér jutott a »héber bölcsészet«-ben a kabbala és Széfer Jeczirá-val szemközt, bár el nem hallgathatjuk, hogy általan véve elismerésre méltó meleg hangon ünnepli a szerző a héber bölcsészeket, mint a szabadság és civilizáció dicső és önzetlen előharczosait.

Már az eddigiekből látszik, hogy a zsidó bölcsészet valódi történetét nem szabad ezen első, e tárgyról magyarul írt munkában keresnünk. Bölcsészet helyett részben kabbalai elmésségeket nyújt; nem mind zsidó, a mit zsidó (vagyis »héber«) eredetűnek és jellegűnek mond; történetnek pedig már azért sem nevezhető, mert teljesen hiányzik főrészből a tudomány által földerített irodalomtörténeti tények tekintetbevétel, úgy hogy itt a Pirké R. Eliezer az első század terméke gyanánt szerepel, a Zóhar pedig a »ókor, vagyis a mysticizmus korszaka« főkütfőjét teszi. Vannak benne egyes fejezetek, melyeket a tájékozódni kívánó nem élvezet és okulás nélkül fog olvashatni; de a ki tudományos tényeket és a zsidó vallásbölcsészetben és történetében eligazodást keres e munkában, csak a legnagyobb óvatossággal és más ide vágó dolgozatok ellenőrző segítségével válaszsa vezérül. Az adatok bősége és a stíl élénksége némely helyen elég vonzóvá teszi az előadást. Az e téren oly szegény magyar szakirodalomban számot tesz Spiegler műve, de a zsidó tudományak és a bölcsészet történetének irodalmát nem gazdagítja.

Nagybecskerek.

KLEIN MÓR.

IRODALMI HÖLMI.

Mózes ötkönyvének új magyar fordítása. — Egy költenényből Budavár megvételéről. — Héber kézirat a történelmi kiállításon.

Deutsch Henrik úr, az izr. tanítóképző intézet igazgatója, Mózes öt könyvének magyar fordítását, melyet már 1874-ben befejezett, most a héber szöveggel és egy magyar kommentárral együtt bocsátja sajtó alá. Egy héber és magyar prospektusban, melyhez az igen diszes kiállításban készülő munka két lapja is

van próbánl csatolva, a tudós szerző a »hazai izraelita hitközségi előljáró, lelkész, iskolaszéki elnök, iskolai igazgató és tanító urak« figyelmébe ajánlja az első sorban iskolai tankönyvnek szánt művét. Előadja az elveket, melyeket mind fordításában, mind magyarázatában követett. Kimondja, hogy hagyományos fölfogás és tudományos magyarázat, ama két vezéresillag, melyeket e munkálatnál mindig szem előtt tartott. A fordítást illetőleg a rokonjelentésű névszokat és igéket lehetőleg következetesen fordította, éppoly következetesen járt el az ige időviszonyai pontos visszaadásában, nagy súlyt fektetett a kötő-szók kellő fordítására; a héber szók, illetve tulajdonnevek magyar betűkkel való átírásánál szigorú rendszert követett, azon tulajdonneveket, melyek a magyarban használatosak, úgy írta át, a hogy rendesen kiejtik. Az első könyv már legközelebb fog megjelenni. A megrendelések a szerzőhöz intézendők.

*

Budavár megvételének 200 éves fordulója emlékéből a müncheni Allgemeine Zeitung (szept. 3., második melléklet) egy eddig ismeretlen bajor dialektusban írt költeményt közöl, melyben két paraszt Buda elfoglalásáról beszélget. Ezen költemény egyik versszaka a Budán fogságba ejtett zsidókra vonatkozik és így hangzik:

Kai Mensch ko aussprechä den Handl, wiész gangü
Die Judn, die hat mä fast alle schier gfangt;
Sie schryen: »Messias! hilf uns Heidancy!
Jetzt wird mä s' scho lehmä den Schellämachey.

Azaz magyarul: Senki sem képes elmondani a dolgot, hogy folyt le. A zsidókat majdnem mind foglyokul ejtették. Kiáltották: »Messiás, segíts nekünk!« »Most már megtanítják őket zsidó üdvözlétikre.« A két rimelő zsidó szót a költemény kiadója úgy magyarázza, hogy az első azonos Adonái-vel, az Isten nevével, a másik pedig annyit mint Sálóm aléchem, az ismert zsidó üdvözlét.

*

A Budavár megvételének kétszázados fordulója alkalmából a fővárosban rendezett Történelmi Kiállításnak becsesnél becsesebb tárgyai közül különösen a II. folyosó A szekrény alsó tárlójában kiállított héber kézirat érdekel bennünket. E kézirat főt. dr. Kohn Sámuel budapesti rabbi tulajdona s nem egy érdekes

részletet őrzött meg a zsidókról Budavár visszafoglalása alkalmából. Magát a MS-ot a tudós rabbi bőven ismertette »Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez« cz. művében, XXIX. sz. a. 131—136. lapon. Tartalma: »Schulhof Izsáknak, budai lakosnak, Budának rohammal való megejtése alkalmából írt két gyászdala, valamint amaz események elbeszélése, melyekre vonatkoznak. 1686.« Schulhofnak felesége, a budai főrabbi leánya, az első roham alkalmával megöletett, »midőn a várost a keménysaivűek ostrommal bevették«, ő maga fogságba került, valamint hét éves fia is, ki aztán meghalt, míg ő utóbb kiváltatott. Megtudjuk a kéziratból, hogy »négy száz fogságba esett zsidó hajón volt s mellettök csak néhány ór a császár hadából, a huszárok vakmerő tömege oda ment s úgy tettek, mint ha azért jöttek volna, hogy a foglyokat lássák s szerencsétlenségüknek örüljenek. De kivont karddal hirtelen a hajóra rontottak, sokat a zsidók közül megöltek, többen a vízbe ugortak és belefuladtak.« Azt olvassuk itt továbbá, hogy »vallástudomány, ima és jótékonyság czéljából annyi szent egylet létezett közöttünk«, hogy az ostrom alatt elpusztult »három zsinagóga, számtalan tóra-tekeressel egyetemben« és »sok száz szent könyv, melyeket darabokra tépve, lábball tiportak.« A nagy történelmi eseményről is megtudunk pár szemtanui részletet: a lakosság az ostrom alatt az ablakokat, védelmeül, betapasztotta; midőn az ellenség a várba nyomult, a törökök dühökben a várost négy szélén fölgújtották; vizét a lakosság csak életveszélylyel hozhatta kívülről; a város hétfői napon vétetett be stb.

JÚDA HALÉVI KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Úristenem ...

Úristenem, hol találalak tégedet?
Fényben-éjben van elrejtve lakhelyed!
S mely helyen nem lelünk reád, Úristen?
Hisz fényeddel van eltelve itt minden!

Ott lakozol az emberek lelkében,
Ki föntartod a föld szélét mind épen;
Rád építenek a közelben szenvedők,
Benned bíznak a távolban senyvedők.
Körülvesszik trónodat az angyalok,
Felhők között székelsz,
Téged dicsér és magasztal lágy dalok,
S fölöttük élékelsz.
Égi sphaerák nem hordhatnak tégedet,
Templom-csarnok nem rejtheti ékedet!

És ha dicső, szent trónodon megállasz,
És föléjük, ó magasztos, felszállasz:
Inkább érznek, inkább néznek tégedet,
Önmagukat nem érzik, csak lényedet.
Minden ajak csak azt vallja, hirdeti:
Te vagy a teremtő!
Lát mindenki. Ezt tagadni ki meri?
Hisz' az ég, s mit rejt ő,
Mind erődöt, fényed éked — ezt vallja,
Bár szavukat senki-senki nem hallja.

Vágyva vágytam, közel hozzád hogy legyek,
Tiszta szívből buzgott imám, ó egék!
Téged indult felkeresni e lélek,
S im azonnal magam előtt lelélek.
Néztem, láttam, megcsodáltam erődöt,
Láttalak szentségben:
Van-e, aki ne rettegjen tetőled,
S karodtól ne féljen?
Van-e, aki ne szólítná nevedet?
Hisz kinyujtod adakozva kezedet.

Mi balga hit, hogy az Úr itt lenn honol,
Hogy az isten az emberek közt trónol...
Mit nem gondol ki a hívság embere,
Ki a porból, ronda porból erede!

Ott székelsz te hatalomban, szentségben,
Hol az ima hangzik;
Az angyalok kara dicsér az égben,
Hangjuk fennen hallszik.
Fejük fölött szilárdan áll trónusod,
S erősíteni őket csakis te tudod!

Remény.

Czión felszabadulására.

Kis galambom, messze tájon,
Hangod vígan, vígan szálljon;
Füledig a hír ha hatott;
Im istened szólít téged,
Borulj elé, hozd el éked,
Hozd eléje hódolatod.

Menj, térj vissza ős-fészkedbe,
Sátrul újra Cziónt vedd be,
Allits fel ott szent emléket!
Bűnödért ki üzött, üldött,
Ujra megvált, te elzüllött —
Meggháld, hogy megment téged.

Térj vissza a fény honába,
Elhagyja azt Edóm lába,
Arábiát kezdeddel sújtsd,
Rombolód házat rontsd le,
Bősz haraggal törd meg, bontsd le,
S barátidnak szerelmed nyújtsd!

Budapest.

TÁRSADALOM.

Az erdélyi kulturegylet és a zsidóság.

Az erdélyrészi köznevelődési egyesület kérései során nem mulasztotta el, hogy föl ne keresse az országos irodát és az orth. közvetítő bizottságot, azon izr. hitközségeket, melyek címét megtudható, és a nevesebb, vagyonosabb egyeseket.

Néhány rabbi a gyűjtők sorában is található.

Nem mulaszthatja el, hogy kérő szavát ne emelje föl e lapok hasábjain is, szólva a beszédet — Ezékiellel — »vagy hallják, vagy nem« s a Nemzeti Eszme szájába adván ama devise-t, mi egykoron a szintén nemzeti szimbolum gyanánt emelkedő szent sátor építése körül mondaték:

»Szólj az Izraél fiainak, hogy vegyenek az ő marháijokból és adjanak ajándékot; minden embertől, a kinek szíve szabad akarattja szerint hajol az adásra, vegyetek ajándékot.«

Mert a kérésre joga van és az áldozat megadása kötelesség. Joga van.

Az erdélyrészi magyar köznevelődési egyesület munkaprogramjának ugyanis mindjárt első meghatározó pontja szó szerint ez alapezzikelyt foglalja magában: »Az egyesület figyelmét első sorban és legfőképp a művelődési intézményekre fordítja és pedig: az erdélyi részekben élő felekezettek, u. m. a római katolikus, az ev. református, az unitárius, az ágostai hitű, az izraelita, a görög-katolikus és görög-keleti magyar egyházak támogatása útján, egyházi és iskolai szükségleteik pótlásával.«

És az erdélyrészi magyar köznevelődési egyesület e törvénynek nem csak betűben maradását, hanem betelhetését is akarja, midőn úgy választmánya, mint fiókjai megalkotásában s összes szervezkedésében szorgosan elkerült mindent, a mi egyoldalulag első sorban felekezeti, aztán pártpolitikai s általában politikai, végül a mi osztály- vagy részleges érdekköri jelleget, avagy csak gyöngye színezést is adhatott volna, vagy adhatna a mozgalmannak, akár pozitív, akár negatív értelemben.

Az erdélyrészi magyar köznevelődési egyesület tisztán és világosan az, a minek nevében mondva van: magyar.

Joggal és czélzatosság nélkül hangozhatott tehát föl a pár hét előtt Kolozsvárt megtartott országos közgyűlésben az évi jelentés ama pontja, mely az állandó választmány üléseit kis országgyűléseknek nevezvén, megelégedéssel konstataálta, hogy vita ez ülésekben néha erdélyi szenvedélyességgel, de mindig erdélyi békülékenységgel folyt, »találkozván egymással az egymást másként mindenütt repulzáló ellenfelek, a társadalmi hivatások, a meggyőződésesek mindig szent, de olykor csodálatosan elütő nyilatkozásai.« És más helyen igaz büszkeséggel jelentheti ki az egyesület két évi fáradozása amaz egyik nagy eredményét, hogy »a két év előtti Erdély felekezeti, párt, nemzetiség s vidékek által izolált magyarsága most mégis legalább ez egy szervületben találkozza« látható!

És ha a szándék e tisztasága és a tények e valósága áll, az így maradás *biztosítéka* sem hiányzik.

Az egyesület kormányzása ugyanis a virilis intézményen alapszik, azaz igazgató tag minden alapító. Ily formán minden, az egyesületet egybealkotó érdekszféra, szavazatainál fogva is olyképp védheti meg a maga álláspontját, a mily arányban hozzájárult a közös áldozáshoz. Föltéve tehát, a mit az általános hozson kívül soha ne adjon isten, hogy valamelyik tagrész a maga nisúsának óhajtana érvényt szerezni, nyújtott áldozata arányában teheti ezt s másfelől magára vethet, ha akaratlanul is sérelem éri, mert nyitva volt a sorompó; az ő hibája, ha csak a panaszra érkezik be.

A kérés jogosultságát e néhány lapidáris vonásban érintve, ebben bennfoglaltatik az adás obligója.

Azonban tovább megyek.

Nem azt mondom, hogy: nemzeti eszméről levén szó, zsidó hitű polgártársainknak is meg kell hozniok adományait, mint meghozák a szabadságharcz nagy napjai alatt. Azt mondom: *különösen* meg kell hozniok. Nem mert talán több pénzök volna, nem azért; hanem mert nekik kiváltképen kell átérezniök azt, mi itt lefoly, első sorban Erdélyben, hol a nemzeti fejedelmek ama *régi könyv* époszi halálharczait szenvedék át, a hol az *Ó-szövegségi csatakönyvvel* kezében sok ideig küzdött és vérzett székelység és magyarság újabb tusája foly.

A zsidóságnak kiváló érzékkel kell bírnia ahhoz, a mi itt történik. Múltjának legendáinál, emlékeinél fogva.

A magyar-állam folyó fölépítéséhez az ismét és ismét lerombolt Templom újraépítésénél mi sem hasonlatosb.

S hozzá most a mi zsidó hitű polgártársainknak ez, a magyar-állam közös Czion, az »örömondó«, honnan a »törvény kijön«, mint Ézsaiás, az »áldás- és életadó«, mint a zoltár mondák.

Nem volt alkalom szebb, bizonyíthatniok, hogy életezélben, ábrándban, sorsosztályosságban és várakozásban mindnyájunkkal egyek. Hogy nyelvünk az ők nyelvök, népünk az ők népök, jövőnk az ők jövőjük.

Ha ez áll, akkor meg kell pezsdülnie ereikben, ha csak van egy csep, az ősi vérnek: s segíteniök kell a Jókai által második honfoglalásnak nevezett munkában, mely ha nem is oly fényes, daliás, költészettel teljes, mint a honszerzés vala, de ép oly megpróbáló, s ha isten segít, talán »nagyobb is leszen ennek a második Háznak dicsősége, hogy nem az első vala.« (Chaggai 2, 9.)

A *mindnyájunk nyelveért* foly itt a küzdelem. És a zsidónak tudnia kell, mi az a hazai, nemzeti nyelv? *mely most a magyar.* Tán visszarezg még, mint messzi álom, keblében a Nehemiás évezrek előtt elhangzott haragos szava s érteni, érzeni fogja az akár ma is isjelszóul választható panaszt:

»Ugyanazon napokban látám azoknak gyermekeit fele részint az Azótblieknek nyelveken szólni és nem tudnának nemzeti nyelvökön szólni: hanem minden idegen népeknek nyelveken; annak okáért feddődém velek, gonoszt mondván nekik, és megverék egynehányat ő közülök, azoknak hajokat kiszagatván, és ily esküvéssel kötelezém őket: az Isten megbüntessen titeket!« (Neh. 13, 24, 25, 26.)

Talán a hazára váró jövő sorson melázza, fölébred szívében a dalnok profécziája, ki siratá hazáját, »így mint özvegyek s kit a szétdult város fölött terített le az ellenséges lövés: »Észak felől jő a veszedelem, mert ime én az észak felől való országoknak minden nemzetségét összegyűjtöm. Te azért övezd föl magadat. (Jer. 1, 14. 15. 17.)«

Talán e fenyegetett s az országos társadalmi mozgalom által előre erősített hazában föllelte már a rég sovárgott »békeségnek hajléká«-t, a »bátorságos sátor«-t (Ezsaiás 32, 18), a

»kövér föld«-et, a megvédendő törvényt, mely közös a jövevény és a nép közt (Móz. 24, 22.), a »várost« melynek »békességet kell keresni, mert abban van a ti békességetek« (Jer. 29, 7): s csatlakozva az előkészüléshez betöltik a tanácsot, hogy »az okos ember meglátja a következő nyavalyát (Péld. 27, 12) s hozzájárulnak addig is az önfeigyverkezés békés művéhez, míg oldva lesz a lángcsomó s Joél riadója szól: »Rontsátok el a ti szántóvasaitokat, csináljatok fegyvereket azokból és kaszátkból csináljatok dárdákat. (Joél. 3, 10.)«

Ha ez a zsidók hazája, e nyelv az ők nyelvök, e nemzet nemzetök: segíteniök kell a »szétszórt csontok összeszedésiben,« mert átöröklöve kell bírniok a nemzethez és néphez ragaszkodó nagy próféta lelkét, az Ezekielét, ki látá megéledni a »megszáradt tetemetek,« (Ezek. 37, 4.) a balsorsban bánkodó Nehemiásét (Neh. 2, 3.) kinek — maga bár jöllétben — idegenbe vesző népeért »szomorú az arca, holott nem beteg;« a hősi asszonyét, ki faja romlásakor »a király elé borula, sírván« (Eszter 8, 3.), s amaz óriás papét és katonáét, ki pörbe szállott nemzetéért az Úrral, bújában s nyomoruságában mentegette mondván: hogy ha meg nem bocsátasz ezeknek, törölj ki engem a te könnyedből, a melyet irtál. (II. Móz. 32, 33.) Ne maradt volna mindebből mai népünk, a magyar nép számára is, mely hosszú elhagyatottságában idegen bálvány tisztelője lett?

Koloson perzsely függ a róm. kath. templom ajtaján; a debreczeni ref. egyházmegyében kupa buzában és fazék borban gyűjtenek hiveiktől a papok; Felvinczen napszámukból adnak 1—1 krárt a gör. keleti kaszások: hát ti nem adnátok-e egyik szent szombatotokat nekünk, *rabbik és községi elnökök!*?

Hazafias egyházi beszédök után kijelenthetnék a rabbik: hogy az elnökség beleegyezésével is, a ránk virradó egyik innapon, vagy ezen és ezen a szombaton a templomi adomány-ajánlás szóljon egészben vagy részben az erdélyi kulturegyletnek.

Fényes esküvőiteknél emlékeztethetnék az ifjú párt, hogy a család föltétele a haza, s hogy a haza fogalma most azonos e szóval: nemzeti művelődés, melyre legszebb adó a férfi mulatságából egy megvont fillér, a nő csipkéből egy darabka.

Miért ne történelhetnék csoda ma is, miért ne?

Az Áron botja, a kiszáradt szó, megelevenülve miért ne hajthatna ma is virágot? a kedély közömbössége sziklájából miért

ne fakadhatna ütésre a lelkesülés eleven vize? s a közélet egyre sivárabb pusztáján miért ne gyúlhatna lángba a lélek képe, az az asszú fa, melyből az Úr kiáltja: ha kételkedsz is, indulj!

Már gyuladoz. A nemzet hordja a követ és fát az egyházakhoz, iskolákhoz, falvakhoz, melyek gyámolítására már bajai folytán az állam, az anya, gyöngé. Erdélyben lassan, zajtalanul emelkedik a Templom, kalapács kongása nélkül mint egykor a Hírám építette szentség.

Erdélyben a földrajzi, égalji, népi és történelmi ellentétek kibékítésének klasszikus talaján, hol a magyar szombatos tud lenni, a kath. püspök Martinuzzi török, a kálvánista nagy Bethlen titkon levelez ama lángeszű magyarral, a Jézus-rendi »német« Pázmánal, hol a nemzeti fejedelem Rákóczy nyomatja az oláhoknak az első könyvet s a szászok maguknak követelik a korona multbeli megvédése jogát, mi ha nincs is úgy, a többivel egyet bizonyít, egyet, hogy a világon ez a föld, hol minden mellékes, minden alárendelt, minden csak érte van: a *honért*.

Ha a kulturmozgalom egyetlen országos organizmusban egyesülne: ez az erdélyi szövetekezet elveinek s szervezetének mintáján fog létesülni.

Ezért kell most mindenekelőtt és mindenekfölött Erdélyt támogatni.

Cras tibi.

Ezért, ezért is fordulunk zsidó hitű polgártársainkhoz is.

»Tégy jót a te akaratodból a Czionnal.«

S vajjon nem ismétlődhetik-e a mítosz, melyet a Genesis regél, hogy a népet a sátor építésekör végre erővel kelle az adakozástól, az áldozatnyújtástól eltiltani, mert »többet horda a nép ajándéka, hogynem a mennyi kelle a szent hajléknak művére.« (II. Mó. 4, 5.)

Kolozsvár.

SÁNDOR JÓZSEF.

Foglalkozás és felekezet.

A Magyar Zsidó Szemle f. évi szeptember havi számában kézen fekvő hiteles adatok, félre nem magyarázható beszédfi számok alapján kimutattuk, hogy az élet három legfontosabb mozzanata: a születés, a házasság és a halálozás körül milyen eltérések tapasztalhatók a zsidó és nem zsidó felekezetek között, és hogy mennyire kedvező jelenségek merülnek föl a zsidók javára. A szerénytelenség vádjá nélkül vonhattuk le tehát azon következtetést, hogy a zsidóság, akár mint felekezet, akár mint faj, a mondott három nagy jelentőségű erkölcsi momentum szigorú és igazságos tekintetbe vétele után nem alatta, de sőt fölötte áll a keresztény felekezeteknek. Lesznek olyanok is, a kik még *ezt is* büneül fogják felróni a zsidóságnak; hiszen a rosszakarat minden abszurd dologra képes, hanem a ki még nincs ama együgyű meggyőződésben, hogy e föld és annak minden kényelmei, a köztisztelet és a jövedelmező hivatalok egyedül keresztény ember jogzatának tárgyai, az kétségen kívül meg fogja szivlelni a bizonyítékokat, miket az »örökös vádlottként« szereplő zsidó nép egyik fia eléje rak. Lehet, hogy nem sok újat mond; de hát kopott vád, kopott mentség!

A zsidó nem foglalkozik földműveléssel, mert ez csak verejtékes munka után nyújt kenyeret . . . Ugyan, tisztelt vádló urak! hol mutatnak nekem csak egyetlen csizmadiát is, a ki fiából földművelőt nevelt volna? Nemde nem képesek? És pedig azon egyszerű okból nem, mert a földművelés nem mesterség, s a ki azt egyszer elhagyta, annak ivadékai soha sem fognak ismét hozzá visszatérni. Ez bizonyításra sem szorul. A zsidóság kezéből másfél ezer éve kivették az ekét, elfeledte már kezelését; a világ is változott azóta, azt hirdetik felőle, hogy polgárosodásának terjedésével háttérbe kezd szorúlni az őstermelés és helyét az ipar foglalja el. És most legyenek a zsidók földművesekké? De eltekintve ettől, jól tudják az illető urak, milyen nehéz a föld népének a sorsa s azt is tudják, hogy a zsidó mint földművelő sem hagyua el követésre méltó tulajdonságait: a szorgalmat, a kitartás, a takarékoságot. Tehát — hogy a kívánság komoly voltáéhoz illően

beszéljünk — konkurencziát akarnak teremteni a szegény nép számára? Azonban fordítsuk meg az érmet. Ugyanazon vádló urak esetleg egy füst alatt arról is szoktak panaszkodni, hogy tönkre megy a magyar nemzet, ha ipart és ezzel kapcsolatban nagyobb szerű kereskedelmet nem teremt. A zsidók olyképen igyekeznek ezt a hazát tönkre tenni, hogy míg a népességnek csak 4·55°/_o-át képezik, addig az iparosok közt 8·26 és a kereskedők közt 46·78°/_o-kal vannak képviselve, tehát kétszeres, illetőleg tízszeres arányban. Viszont a keresztények úgy mozdítják elő az ország jólétét, hogy — ámbár a lakosságban 95·3°/_o-kal fordulnak elő, mégis az iparosoknak csupán 91·57°/_o-át, a kereskedőknek pedig 52·95°/_o-át nyújtják, tehát még az ipar terén sem érik el a kellő számot, és még messzebb esnek ettől a kereskedelemnél, a mint ezt részletezve mutatja a következő táblázat:

Volt 1880-ban	a lakosság	az iparosok	a kereskedők
	k ö z ö t t		
római kath.	47·30 ^o / _o	58·70 ^o / _o	38·74 ^o / _o
görög kath.	10 ^o / _o	4·12 ^o / _o	1·97 ^o / _o
görög kel.	14·07 ^o / _o	6·02 ^o / _o	5·22 ^o / _o
ágostai	8·76 ^o / _o	11·00 ^o / _o	6·02 ^o / _o
helvét	14·71 ^o / _o	11·40 ^o / _o	6·41 ^o / _o
unit.	0·41 ^o / _o	0·22 ^o / _o	0·12 ^o / _o
zsidó	4·55 ^o / _o	8·26 ^o / _o	46·78 ^o / _o
egyéb	0·02 ^o / _o	0·17 ^o / _o	0·28 ^o / _o

S ha most tekintetbe vesszük, milyen különbség van hazánk és egy nyugati kulturállam, pl. Poroszország között, a melynek ipara pedig még korántsem az első, akkor láthatjuk, ki segíti legjobban előre vinni azt a zászlót, melynek fölírása: *Nyugatra magyar!* Poroszországban ugyanis mezőgazdasággal foglalkozik a népesség 34·5°/_o-a, nálunk 64°/_o, amott iparral 32°/_o, nálunk 9·6°/_o, Poroszországban kereskedelemmel 5°/_o, hazánkban 2·2°/_o.

Igaz, a foglalkozások megosztásában nagy az aránytalanság, de nem a kedvezőtlen irányban. Sőt ellenkezőleg: a zsidók oda tódulnak nagyobb mértékben, a hol a tér üres, a hol tehát hézagot töltenek be. Ugyancsak virágzana a magyar kereskedelem, ha a zsidók e pályát létszámuk arányában választanák, vagy pláne, ha úgy tartózkodnának tőle mint a keresztény felekezetek! Még csak a szellemi foglalkozásokról kívánunk futólag szó-

lani. Mindenekelőtt azonban jegyezzük meg, hogy manap már kasztrendszer nem létezik; minden ember olyan pályát választ, a milyent épen akar; senki nem tekintí, vajjon az általa választott foglalkozásnál, mely felekezet van túlsúlyban; senkit pályájáról leszorítani nem lehet. És ismétlem: nem azért van a kereskedők közt kevesebb keresztény, mert sok a zsidó, hanem épen megfordítva. És ez lényeges különbség. Mert hát egyebektől eltekintve, kétségen kívül való, hogy például az orvosi pályát akkor sem keresné fel több keresztény, ha a zsidók visszavonulnának. Nálunk 1499 lélekre jut egy orvos, Ausztriában 913 lakosra, a mi sokkal kedvezőbb viszonyokra mutat. Bizonyos tehát, hogy hazánk egészségügyi helyzete nem lehet oly kielégítő, mint Ausztriáé, és nem is olyan. Az sem szorul bizonyításra, hogy kevés az orvosunk, mikor Ausztriában épen kétszer annyit van. E téren tehát még szabad a tér, mindamellett, hogy az orvosok között a zsidók — úgy hiszem — több mint 50°/_o-kal vannak képviselve. Miért nem keresik fel a keresztények nagyobb számban e pályát? Hiszen szükség is van orvosokra, másrészt aránylag úgy is kevés a keresztény orvos! S azután kellő képesség esetén csak biztosra vehető, hogy holmi községi és körorvosi állásokra elsőbbségük van a zsidók fölött! Ámde azok az urak, a kik minden káknán csomót keresnek, nem terhelik ilyes körültekintésekkel fejüket. A mikor a zsidó balra tér ki az útból, akkor jobbra kellett volna, és viszont.

A zsidóságnak ugyan eszébe se jutna — ha már mindenáron valamely rendelet szerint cselekvő és egyittérző közösségnek tekintik őket — ismétlem, eszébe se jutna a keresztény felekezeteket kérdőre vonni azért, hogy oly csekély számmal mennek az iparos, kereskedő és orvosi pályára, mely létszámuk arányának épen nem felel meg; pedig égető szükség van mind a három téren emberekre. És ime ők még az ellenkezőjét sem restellik a zsidóknak szemére hányni!

Meg volna tehát fejte, miért részesedik a zsidóság látszólag oly aránytalanul az iparban, kereskedelemben és a szellemi foglalkozások terén; ennek tisztán maguk a keresztények az okai. S ha valaki egyéb indító okot is akarna felhozni, az alig lehetne más, mint a zsidók haladó képessége és ambíciója.

Budapest.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Lapunk egy barátjától érdekes két nyomtatványt vettünk, mely eredetileg 1883. november elején készült és nem volt a nyilvánosságra szárvva.

Az egyik »Nyilatkozat« Magyarország irányadó orthodox köréhez abból az alkalomból, hogy ezek mozgalmat akartak megindítani a közoktatásügyi miniszternek 1883. május 30. kelt azon rendelete ellen, miszerint a pozsonyi jesiba növendékeinek némi világi ismerettel is kell birniok. A »két alap gondolat, melyben öv és intő szöveget« emelnek, szószerint a következő:

a) Die ungarische Orthodoxie und die von ihr getragene und nicht hoch genug zu haltende Pressburger ישיבה mögen von der das ungarische Ministerium betreffenden Competenzfrage absehend, selbstthätig und zielbewusst für eine nicht so sehr dem ministeriellen Machtgebote, als dem in den Zeitverhältnissen liegenden Bedürfnisse Rechnung tragende Ausbildung der dortigen ברויט sorgen und demgemäss an die eintretenden Schüler auch in profan-wissenschaftlicher Beziehung ihre Vorbedingungen stellen.

b) Die volle und ernste Berücksichtigungen der profanen Kenntnisse auf der Pressburger ישיבה wird die von den Unterzeichneten stets gehegte hohe Achtung vor dem altererbtten Geiste der ישיבה, der ישיבה bisher dort gewaltet und auch fernerhin um jeden Preis walten soll, nicht im Geringsten vermindern, sondern im Gegentheil noch erhöhen.«

Ezek után így folytatja:

»Es scheint uns umsomehr geboten, dass ohne Zeitverlust von unseren orthodoxen Freunden in Ungarn der von uns empfohlene Weg betreten wird, als allen Wahrnehmungen nach das ungarische Ministerium in der Consequenz seines ersten Erlasses nicht nur für die ברויט als diejenigen, die sich als Rabbinen ausbilden einen gewissen Bildungsgrad fordert, sondern jetzt schon damit umzugehen scheint, nur solche Rabbinen staatlich anzuerkennen, welche einige profane Kenntnisse besitzen, indem die Berechtigung der Matrikelführung durch die Rabbinen nicht mehr unbedingt erfol-

gen soll, sondern den Entschlüssen und Urtheilen der Verwaltungsbehörde untergeordnet wird.«

Ismételjük, ez érdekes nyilatkozat 1883-ban kelt. Alá vannak írva: Altman Mózés Berlin, Aron A. Königsberga, Bondi Hugó Mainz, Feuchtwanger J. L. München, Fraenkel Vilm. München, Haurwitz F. Königsberga, Hirsch Gustáv Berlin, Hirsch Benj. Halberstadt, Lehmann Ármín Stettin, London H. Berlin, Loewe Hirsch fiai D. Crone, Mansbach S. Köln, Merzbacher A. München, Nathansen E. Halberstadt, Prins Fülöp Lipman Amsterdam, Seligmann Áron Karlsruhe, Straus Sámuel Karlsruhe, Wormser Ráfael Karlsruhe.

A másik irat 1883. novemb. 30-án kelt Majna melletti Frankfurtban és föbb tételeiben a következő:

»Die hohe Achtung und Verehrung, welche die ergebeust Unterzeichneten, wie alle wahrhaft orthodoxen Juden für die ישיבה zu Pressburg empfinden, der innige Wunsch, diese Pflanzstätte der תורה und תורה in ungeschmälerter Wirksamkeit erhalten zu sehen, veranlasst uns, wenn auch ungerufen, unsere Ansicht über einen Gegenstand auszusprechen, welcher das fernere Gedeihen dieses תורה-Instituts aufs tiefste berührt.

Wir haben aus den Zeitungen ersehen, dass das Königl. Ungarische Ministerium als Vorbedingung für die Aufnahme von ברויט die Absolvierung einer Mittelschule verlangt, dass aber bei der ungarischen Orthodoxie wenig Geneigtheit herrscht, diesem Verlangen nachzukommen, vielmehr die Absicht besteht, sich ablehnend zu verhalten und die Competenz des Ministeriums zu bestreiten.

Es kann wohl kein Zweifel darüber obwalten, dass ein solches Verfahren wohl eine Aufschiebung, jedoch keine Aufhebung zur Folge haben wird und dass in dem Kampf gegen das Ministerium dieses Letztere Sieger bleibt; es steht zu befürchten, dass dasselbe seine Forderungen höher hinaufschrauben, die bevorzugte Stellung der ישיבה aufheben, ja zur Bekleidung einer Rabbinsatsstelle ein gewisses Mass von profanem Wissen verlangen und so die Schüler der ישיבה von den Rabbinsatsstellen und der Matrikelführung ausschliessen werde.

Das wissen Sie Alles so gut wie wir, das zu sagen ist daher nicht der Zweck dieser Zeilen. Was wir Ihnen mittheilen möchten, ist unsere eigene Erfahrung און חכם בעל טעם.

Auch Deutschland hatte blühende ישיבות, namentlich Frankfurt war eine ישיבת יראים בישראל... Und die Frankfurter ישיבה ist gleich allen anderen Deutschlands in Verfall gerathen und hat einem Geist des Abfalls und der Zerstörung Platz gemacht, der von hier aus sich durch ganz Deutschland verbreitete, die תורה lag בקרן בקרן. Und woher kam dieser Abfall? Weil unsere grossen Lehrer glaubten, sich der Bildung entziehen, sich vor ihr abschliessen zu können. Sie meinten es sicherlich gut, allein sie sind irre gegangen, weil ihnen die Erfahrung fehlte. Mag durch die Bildung Einer oder der Andere zum Abfall geführt werden, das sind nur lose Zweige oder faule Stämme, die der Wind herab und umweht, das gesunde Holz hält den Sturmwind aus, und ein neues Geschlecht ersteht, gefeit gegen den Abfall, das den Kampf gegen denselben aufnimmt und ihn siegreich besteht.

Die Gefahren der Bildung können nicht durch Abschliessung, sondern durch den alten von unseren חכמים empfohlenen Grundsatz von יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ bekämpft werden.

Gestützt auf diesen Grundsatz ist hier unserer alten תורה eine neue Stätte, ein neues Heiligthum errichtet worden und Sie finden hier ein heranwachsendes Geschlecht, das במצות ist, die תורה hat wieder Eintritt in die Häuser gefunden, nicht allein in Vereinen, in den Wohnungen wird gelernt... kurz es herrscht hier in dem wiedererstandenen orthodoxen Kreise ein Streben und ein Eifer für תורת הקדושה und für die jüdischen Institutionen, wie es nur zu wünschen ist, und das ist die Folge von תורה עם דרך ארץ. Und das Beispiel Frankfurts ist nicht ohne Nachahmung geblieben, an vielen Orten Deutschlands haben die Orthodoxen sich ermannt und sind auf der gleichen Basis wie hier für unsere heilige Religion eingetreten, das Prinzip von תורה עם דרך ארץ hat sich auch bei ihnen bewährt.

Wir halten daher die Erlangung von profanem Wissen nicht für eine Gefahr, sondern für eine Befestigung der תורה, wir halten solches nicht allein für gestattet, sondern für dringend geboten.

Man erwiedere uns nicht, dass dort die Verhältnisse anders liegen wie hier, es gab eine Zeit, wo die hiesigen Verhältnisse genau den jetzigen dortigen Verhältnissen entsprachen.

Die Forderung des Ministeriums mag, wie sie vorliegt,

unzweckmässig und unerfüllbar sein, allein dasselbe wird nicht ablehnend verhalten, sondern den aufrichtigen Willen bekunden, das Ziel, das die Regierung im Auge hat, durch eigene Initiative zu erreichen.

Uns aber bitten wir zu vergeben, dass wir es gewagt, Ihnen unsere Ansichten vorzutragen, unsere Worte kommen aus dem Herzen, mögen sie zum Herzen dringen.

Aláírva: Schwarzschild Eml., Goldschmidt Selig, Roos Benj., Schwarzschild Jakab Ábr., Homburger Tiv., Feist József, Benjamin Benny, Frenkel Mózes, Hackenbroch Vilm., Schwarzschild A. M., Niederhofheim B. *

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás- és közoktatástügyi m. kir. minisztérium tudomásul vette:

(Folytatás.)

249. *Eperjes.* (Sáros m.) Elnök: dr. Glück Lipót. Anyakönyvvezető: dr. Austerlitz Mayer rabbi.

250. *Zsáddny.* (Abauj-Torna m.) Elnök: Böhm Adolf. Ideiglenes anyakönyvvezető: Koln Izsák rabbi.

251. *Battonya.* (Csanád m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Deutsch Zsigmond.

252. *Jolsva.* (Gömör m.) Elnök: Deutsch Mór. Anyakönyvvezető: Atlasz Adolf rabbihelyettes.

253. *Novák.* (Nyitra m.) Elnök: Groszmán Mayer. Anyakönyvvezető: Lichtenstein Vilmos rabbi. (Uj kerület).

254. *Mihályfa.* (Zala m.) Elnök: Schwarz Ignác. Anyakönyvvezető: Fischer Jakab rabbi.

255. *Uj-Kécske.* (Pest m.) Elnök: Kastlicher Ármín. Ideiglenes anyakönyvvezető: Klein Ármín vallásnámító. (Uj kerület).

256. *Ipolyság.* (Bars m.) Elnök: Schwarz Adolf. Anyakönyvvezető: Groszmán Gyula rabbi.

257. *Komárom.* (Komárom m.) I. Elnök: Grünfeld Jakab. Anyakönyvvezető: dr. Schnitzer Ármín rabbi. — II. A komáromi orth. izr. hitközségnek külön anyakönyvvezetés engedélyeztetett.

258. *Székesfehérvár.* (Fejér m.) I. Elnök: Wertheim S. L. Ideiglenes anyakönyvvezető: Gerber Manó jegyző. — II. A sz.-fehérvári orth. izr. hitközség anyakönyvvezetője: Fischer Gottlieb rabbi.

259. *Felső-Ábrány.* (Borsód m.) Elnök: Schlesinger L. Anyakönyvvezető: Schlesinger Lázár rabbihelyettes.

Bözöd-Ujfalú.

Gyűjtésünk lassan halad, nagyon lassan. Május óta nem közölhetünk kimutatást, s hogy most aránylag tetemesebb összeget mutathatunk ki, főként a rabbiképző-intézet néhány buzgó növendékének érdeme, kik az iskolai nagyszünet alatt ismerőseik körében tette kész érdekeltséget tudtak ez ügy iránt ébreszteni. A tanulság, mely ebből folyt, hogy a jövő nemzedék lelkesebb zsidó lesz a mostaninál, vigasztaló ugyan, de a bözöd-újfalviak szomorú állapotán nem igen lendít. A másik tanulság, mely a derék buzgólkodásából levonható, fölvilágosíthat azon eljárást illetőleg, melyet követve, igenis czélt érünk: egy-egy gyűjtő városban, falun, községben, egyletben sikerrel szállhatna szembe a tétlen közömbösséggel — ha akadna gyűjtő. De mily kevés akadt ideig! Népes hitközségek, melyek nagy határ országban visznek vezérszerepet; neves rabbik, kiknek szava jogos figyelemre tarthat számot; tehetős egyesületek, melyek évről-évre százakat áldoznak a jótékonyágnak; előkelő vagy gazdag zsidó férfiak, kiknek nevével mindenütt találkozni, hol társadalmi szövetkezés lendít közügyön: mindezek érzékenyen vesznek az antisemitizmus kifakadásait s az ellenséges közszellem leselkedő esendjét, de a bözöd-újfalviak nyomorának híre nem jut el hozzájuk; nem tudják, hogy ezer koholt vagy túlzó vádnál jobban ránk pirít Bözöd-Ujfalú insége.

Ily állapotokkal szemben ideje, hogy a gyűjtést lezárjuk. De mert lehetnek még néhányan, kik a becsületheli tartozás lerovásához esetleg járulni óhajtanak, fönntartjuk nekik erre az alkalmat *decemberig*. Megvalljuk, erre nem a remény biztat, hanem a kötelesség sarkal — a kötelesség e szegény prozelitákkal szemben, kik önkény, meggyőződésből vállalták magukra azt a martíromságot, mely, ez idő szerint, a zsidóhit vallásával körülbelül egyazon.

*

A »Magyar Zsidó Szemle« tekintetes szerkesztőségének
Budapesten.

Erdő-Szt.-György, 1886. augusztus 30-án.

A bözöd-újfalvi szombatos-proselita hitközség megbízásából van szerencsém a f. hó 29-én tartott gyűlése jegyzőkönyvének ide

fektetett két példányát a tekintetes szerkesztőségének átszolgáltatni. Nagy örömmre szolgál, az igazi érdemet, habár csak párányi részben is, megjutalmazva látni. E szegény, egyszerű földművelőkből álló hitközségnek nem áll módjában, egyébbel, mint az őszinte elismerés szavaival adózni. Rendkívül jól esett e hitközség tagjainak egyikétől a legjobb tévőinek értesülni, hogy a tekintetes szerkesztőség ezután sem szűnend meg javukért működni. Dr. Beck Mór ur ez évben is szerencsétlente a hitközséget becses látogatásával, de ezuttal Erdő-Szt-Györgynek, de különösen csekélységemnek is juttatott e szerencséből, mely körülmény nekem nemcsak azt a kedvező alkalmat szerezte meg, hogy oly nemes jellemmel ismertem meg, hanem a tekintetes szerkesztőségnek hozzá akkortájban intézett leveléből egyuttal meggyőződtem arról is, a miben ugyan addig sem kételkedtem, hogy mint föltisztelendő dr. Beck Mór ur, egy a tekintetes szerkesztőség is híven az általa közrebocsátott felhíváshoz a bözöd-újfalviak ügyében, ezután is fáradhatlanul akar ez ügyben működni, tekintvén ezt az egész bazai zsidóság becsületbeli kérdésének. E nézetet részemről is osztva, én is kötelességemnek tartom a dologhoz, ha egyébbel nem, legalább igénytelen tollammal járulni. E czélből átrándultam Bözöd-Ujfaluba, több ügyet megbeszélvén, első teendőnek tekintették, hogy viszonzásul az érdekükben tett annyi fáradozásokért legalább hálaajoknak igyekezzenek kifejezést adni.

Fogadja tehát a tekintetes szerkesztőség az itt átnyújtott igénytelen sorokat és ezeknek kíséretében részemről azon leghőbb kívánságomat, hogy a megkezdett művet akként sikerüljön befejeznie, hogy az híveink legtágabb köreiben is az elismerést kivívja és történelmünkben a tekintetes szerkesztőség részére és valamennyiök részére, kik e czélra közreműködnek, fényes lapot biztosítson.

E gyűlés alkalmával a hívek azon kívánságukat fejezték ki, hogy az adakozók iránti tekintetből e jegyzőkönyv a »Magyar Zsidó Szemle«-ben közzététetnék.

Midőn erre a tek. szerkesztőséget kérémm, maradtam stb.

Ábrahám Lipót.

*

J e g y z ő k ö n y v

a bözöd-ujfalvi szombatos-proselita hitközségnek 1886. évi augusztus hó 29. napján tartott közgyűléséről.

Elnök: Kovács Chajim, jegyző: Ábrahám Lipót.
Jelen voltak alulírottak.

T á r g y:

Ábrahám Lipót felhívja a gyűlés figyelmét az örvendetes mozgalomra, melyet a jelen év folyamán egyes emelkedett szellemű hitrokonok oly czélből indítottak meg, hogy a hitközség megfelelő segélyezések által az izr. hitközségi életben szükséges és e hitközség külön viszonyainak megfelelő, de szegénység miatt nem létesíthető intézmények életbeléptetése, ápolása és fentartására képessé tétessék, ez irányban élénk tevékenységet fejtenek ki, e czélra már eddig is szép összegeket gyűjtöttek és a hitközség javát mindenképen előmozdítani törekcsenek. E körülménynél fogva e hitközségre egyike a legszebb kötelességeknek hárul, melynek teljesítése mind a kötelezőre, mind a kötelezettre nézve egyaránt kellemes, t. i. a *híladatosság kötelessége*. Azon reményben, hogy az érdekeltek ebben szerénységükkel való visszaélést látni nem fognak, indítványozza, hogy a hitközség a tapasztalt igazi testvéri szeretet fölött hálás elismerésének adjon kifejezést.

H a t á r o z a t.

A közgyűlés a tett indítványt egyhangulag elfogadja, örömmel megragadván ezuttal az alkalmat, hogy kifejezze mély háláját nemes pártfogói iránt, névszerint dr. *Beck Mór* bukaresti hitszónok ur iránt, ki nem kimélve költséget és fáradságot, e hitközséget már kétszer szerencsélte látogatásával és az illető körök figyelmét az itteni helyzetre irányá; továbbá a Magyar Zsidó Szemle szerkesztői, dr. *Bánóczy József* és dr. *Bucher Vilmos* urak iránt, kik értesülvén a hitközség súlyos viszonyairól folyóiratukban egy lelkes felhívással a híveket segélyezésre buzdították és a hitközség részére gyűjtést rendeztek, az adakozásnál maguk menvén a jó példával előre; végre *Schweiger Márton* ur, az izr. országos iroda elnöke iránt, ki ép oly buzgalommal fáradozik a hitközség érdekében és részére a legközelebbi napokban is 100 forintnyi segélyt eszközölt ki a magas kormánytól. Nevezett hitrokonok egyaránt érdemelték ki a hitközség legüszintébb, legforróbb hálá-

ját és ennek minden tagja örömét találja benne, ha ebbeli tartozásai lerovásához szavazatával járulhat. Ennél fogva a gyűlés határozatilag kimondja, hogy dr. *Beck Mór*, dr. *Bánóczy József*, dr. *Bacher Vilmos* és *Schweiger Márton* urak iránt hálával és elismeréssel tartozik, ezt jegyzőkönyvében megörökíteni kívánja és indítványozót megbízza, hogy ezen határozatot említett urak mindenikével e jegyzőkönyvnek egy-egy példánya útján közölje. Midőn e gyűlés ilykép nevezett hitrokonoknak, mint főszereplőknek hálájával adózik, egyszermind nyilvánítani ohajtja meleg köszönetét mindazon nemeskeblű adakozók iránt, kik a fentvezetett urak által megindított gyűjtéshez filléreikkel járulni kegyeskedtek.

Felolvastatván a jegyzőkönyv, észrevétel nélkül elfogadtatott és a jelenlevők nagyobb része által aláíratott.

Kelt mint fent.

Jegyzette: *Ábrahám Lipót*, m. k.
izr. hitk. tanító.

Kovács Chajim, m. k.
elnök.

Kovács Símó, m. k.

Kovács Dávid, m. k.

Nagy Zélik, m. k.

Nagy Jagli, m. k.

Kovács Mendel, m. k.

Kovács Herman, m. k.

Abraham Zevilin, m. k.

Kovács Lewi, m. k.

Ács Samuel, m. k.

*

Ujabb adakoztak:

Diamant Gyula, az orsz. rabbiképző intézet növendékének gyűjtése *Trencsénben*: dr. *Donáth Emil* 2 frt, dr. *Frankl* 2 frt, *Schlesinger József* 2 frt, *Bauer Jakab* 1 frt, *Beichta Jakab* 1 frt, *Fried Antal* 1 frt, *Groag* 1 frt, *Herezka* 1 frt, dr. *Kátscher* 1 frt, *Kátscher Henrik* ifj. 1 frt, *Kornhauser Lipót* 1 frt, dr. *Lichtenstein* 1 frt, *Marmorstein* 1 frt, *Pollák Herman* 1 frt, *Rettinger* 1 frt, özv. *Rintelné* 1 frt, *Schnee* 1 frt, *Singer* 1 frt, *Weiss Zsigmond* 1 frt, dr. *Weiss Sándor* 1 frt, *Meisel* 55 kr, *Neumann Sámuel* 60 kr, *Bogyanszky* 50 kr, *Flack* 50 kr, *Fuchs* 50 kr, *Friedmann* 50 kr, *Freyberger* 50 kr, *Gansel* 50 kr, dr. *Groszner* 50 kr, *Grosz Bernát* 50 kr, *Hirschfeld* 50 kr, *Kátscher Bernát* 50 kr, *Kátscher Henrik* idősb 50 kr, *Kátscher Márkus* 50 kr, *Kirez* 50 kr, *Löwenbein M.* 50 kr, *Löwin A.* 50 kr, *Mohr* 50 kr, *Munk* 50 kr, *Pollák Károly* 50 kr, *Roth id.* 50 kr, *Roth ifj.* 50 kr, *Stark A.* 50 kr, *Spitze* 50 kr, *Kaszriel Bernát* 40 kr, *Reich J.* 40 kr. Összesen 35 frt 95 kr. — *Engel Manó* orsz. rabbiképző intézet növendékének gyűjtése *Iglón* 20 kros bárczákkal 1 frt 20 kr. — *Wintner Sámuel* orsz. rabbiképző növendékének gyűjtése 20 kros bárczákkal *Sárospatakon* 3 frt 20 kr. — *Frank József* orsz. rabbiképző növendékének gyűjtése bárczákkal *Farkas-*

martírjaivá, mily skálán megy végig az előadások akusztikuma. De mint egynémely jesibán megfordult egyén — mélyen tisztelt szerkesztő uram! restellem kimondani: mint a féle . . . báchur — soba sem láttam kártékony hatását azon szörnyű tüneménynek, hogy a prelegáló rabbi »először halkan mormog . . . de lassan-lassan emelkedik a hangja és erősbül is.« Szent Kleofás! Hová lesz műveltségünk, ha a talmudot magyarázó tanár »először halkan mormog . . . de másodszor« — bocsánat, Zempléni ur logikája és magyar stílusa szerint: »de lassan-lassan emelkedik a hangja és erősbül is.« Ily hanglejtés »a tudománnyal összeférhetetlen« és »szívfacsaró (mi ez?) fájdalom nyilalja át az embert« — hisz ily frázist a jesibán nem tanult az öregapám unokája — ha a színészet szabályai szerint ily abnormis hanglejtés mellett való oktatás képét várásolja a kulturbarát az ő jámbor lelke elé.

De, mélyen tisztelt szerkesztőség, nem tréfára való dolog az, hogy a M.-Zs. Szemlében azt az intézményt engedik kifiguráztatni, melynek zsidó tudásunkat mind e mai napig köszönjük. Nem a »neologizmusnak« köszönjük, hogy még vannak zsidó dolgokat tanulmányozó emberek, kiket e tudományért nem fizetnek. A »neologizmus«-tól már rég el lehetne temetve a legutolsó hébertől író-olvasó laikus. Mert a »neologizmus« még nem teremtette meg azt a lelkesedést, mely e nem bárkinek jövedelmező tudománnyal való önzéstelen bibelődésre ébreszti az embert.

Aztán azt is méltóztassék meggondolni, hogy itt Magyarhonban a Chorinok, Löwök, Zipserek, Hochmuthok, stb., kiknek a mi felekezetiünk itt ez országban egész haladását köszöni, egytől egyig azokból a kigunyolt jesibákból kikerült emberek. Nem hallottam róla, hogy a »tanárokkal, osztályokkal, órarenddel, bizonyítványokkal« vagy tán még pedellussal is (azt Z. ur egészen kifejejtette »csudalmánynainak« lajstromából) diszlekedő rabbiiskolákban kiművelt rabbik az amazokéhoz hozzáfogható zseleni eselekvést még csak ki is gondoltak légyen.

Méltóztassék elhinni, sok a dolgom, és hogy ennyi időt fordítottam Z. ur cikkére, csak azzal igazolhatom, hogy nem lehet ily éretlenséget szó nélkül hagyni, ha a t. szerkesztőség tekintélye fedezi azt. Talán bizhatom a t. szerkesztőség részreghajlatlanságában és igazságszeretetében annyira, hogy e sorok közzétételét nem hiába reményelem.

Fogadja különben igaz tiszteletem kifejezését, melylyel vagyok

Ó-Budán, 5646-iki chl hó 20-án
alázatos szolgája

UNGAR IZSÁK,
közönséges zsidó, de még nem neologus-

Amerikai levél.

Birmingham, Alabama, 1886. szeptember.

Birmingham, mondhatni, újonat-új város, melynek azonban máris 35,000 lakosa van. *Magnetic City*-nek is mondják, aonyi az egész környék földjében a vas. Számítják is már előre, mikor lesznek itt a világ legnagyobb vasbányái; bizonyos egyébiránt, hogy a melyek már megvannak, valóban óriásiak. Számítgatják azt is, hogy pár év múlva már 100,000 lakosa lesz. Növekedésének amerikai arányaira érdekes világot vet az, hogy itt száz meg száz helyen építkeznek s nemcsak nappal, hanem egyfolytában éjjel is elektromos, Drummond és Marcy-féle világításnál.

Eddigélé 68 zsidó család van itt, kik gyönyörű templomot építettek, melyet most újévkor én fogok fölavatni.

De nem azt akartam megírni, hanem pár sorban értesíteni önöket, a radikális reform-mozgalom nagy hanyatlásáról. Minthogy utolsó, nagy hullámokat vert gyűlekezését és ennek határozatait följegyeztem a M.-Zs. Szemle olvasói számára, illő hogy — nem kell mondanom: megnyugtatósnkra, mert aligha ijedtek meg azelőtt; nem volt mitől! — mondom, illő hogy most pár szóval elmondjam azt is, mily hamaros fordulatot tett ez az egész radikalizmus.

Dr. Sonnenschein már jóformán maga sem tudja, micsoda párthoz tartozik: keresztény vagy zsidó-e? s ha még az utóbbi, milyen zsidó? Dr. Kohler, New-Yorkban, látván és tapasztalván községének határozott magatartását, bevonta vagy elcsempészte az általa lobogtatott radikális színezetű lobogót. A cincinnatii dr. J. M. Wise meg nagy haragjában lapjának, az American Israelitnek egy hasábján háromszor is ellentmond maga-magának, védi Sonnenscheint, ki pedig már maga is földalta a poziciót.

Ime a vezérek állapota. S a hadseregé? Nem mondom, hogy bonlólélben van. A vezérek tán épen azért ütöttek akkoriban oly nagy lármát, hogy elhitessék velünk, hogy mögöttük az amerikai zsidóság ezrei állanak. De azt sem állítom, hogy egyáltalán nem volt vagy ma is nincs pártjuk. A zsidó ember mindenütt kiszámíthatatlan — Amerikában kétszeresen az.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

A német-zsidó községek szövetekezete.

A Deutsch-Israelitische Gemeindebund aug. 1-jén kiadott jelentése világos képét tárja elénk a német zsidók ez egyetlen közv. intézményének. Azt képelem, tanulságos dolog, vele újlag is megismerkedünk. Nem mintha ily községi szövetekez. megalakítását ithon utánozunk kellene. A mi készületlen viszonyaink között az tulságos kevés s azért meddő volna — de meg hiányzanék megteremtésére nálunk az áldozatkézség is. Csak nem kételkedtek ezen? Egyetlen közös intézményeink az orsz. rabbiképző és a tanítóképző. Mindenki tudja, hogy azokat esupán a Haynan embertelenségének és nem a magunk emberségének köszönjük. E két intézet növendékei kevés kivétellel szegény családok gyermekei: vajjon hány község járul ez iskolák segélyegyleteihöz? Azt hiszem, pírulva olvasnók a névsort, ha közzétennők; mily kevesen vannak és milyenek hiányzanak abban!

A német zsidók, mintha nem is a mi hitfeleink volnának. Nemesak szóval lelkesednek; előmozdítanak tudományt és irodalmat; alapítanak és fémntartanak rabbi- és tanítóképzőket. A helyi adakozás és az egyleti jótekonyság nem meríti ki áldozatkézségöket. Ott a község csak az összeség egy részének tartja magát, nem univerzumnak, mely önmagának elég.

A D. I. G. B. — mert nem azonagy fajnak más-más nemzethez tartozása szerinti fejlődéséről akarok értekezni, mint az olvasó alkalmassint hitte volna, ha e sorok élére, böles előrelátásból, ezimet nem teszek — tehát a D. I. G. B. elég szépen és elég gyorsan fejlődik. Külterjileg még vajmi csekély méretű; de sokfelé ágazó működése világosan jelölök a nagy szabást és igazolják egyuttal a nagy tekintélyt, melyet magának kivívni tudott.

A szövetekezetebe tartozók jelenleg 317 község (1884-ben még csak 191, l. M.-Zs.-Sz. I. 213. l.) és 247 rendkívüli tag összesen 39 helyen: köztük berlini 109, hamburgi 34, M. m. frankfurti 28. Évi költségvetése 27,518 márka. Kiadásai közül érdekesb tételek: hitoktatásra és hitoktatatók képzésére költöttek segélyezés, költségpótlás, díjak, taneszközök, stb. alakjában 1955 márkát; tanítóképzői növendékekre 1610 m.; hitk. hivatalnokokra 4240 m.; népműveltségi és irodalmi czélokra 2526 m.; kézműre 1239 m.; szegény-gyámoltásra 242 m. — A bevételek közül tájékoztatók a D. I. G. B. állapotára: községek járulékai 5124 m., a rendk. tagoké 3705 m., különböző czimú adakozások fejében 2847 m. —

A lefolyt évben (1885. április 1.—1886. április 1-ig) 8510 m. takarítottak meg.

1882-ben alapított könyvtára a 2000 kötetet meghaladja. A katalogust részletenként nyomtatásban közlik. Sorrenden van a »historiai szakasz« és »iratok a zsidók emancipációja mellett és ellen.«

Érdekes intézmény a »Deutsch-Israelitische Darlehenskassa für Frauen und Jungfrauen« bár megvalljuk, nem tarthatjuk alakítását a szövetekez. egyetemes czéljaival benső viszonyban állónak. Kiadtak kölcsönökre 2580 m. A tételek e ezimen ezek: kölcsön varrógép beszerzésére 70 m., nődivatárú üzlet alapítására 300 m., kettőnek papír, tea és dohányüzletre 300 m., egynek tanítónővé képzésre 300 m., egynek zenei képzésre 300 m., stb. — Visszafizettek 686 m. — Alaptőkéje a pénztárnak 46,132 m. — A jelentős kiemeli, hogy »a kölcsön-pénztárt ez évben sem vették annyira igénybe, a mennyire a pénztár készlete megegyedte volna; ugy látszik, hogy e pénztár meglétéről és tevkenységéről nem igen tudnak.« E pénztár czélját különben idézett adataink eléggé illusztrálják.

Az 1885. okt. 19-én megalapított történeti bizottságról a zsidók történetének kikutatására Németországban, már szólottunk (l. M. Zs. Sz. II. k. 638. l. *Bloch Henrik* cikkét). Czéljaira 2,200 m. ajándék érkezett be. A berlini község és a frankfurti Königswarter-alapítvány külön-külön 2000 m. engedélyeztek több évre a bizottság munkálataira, a frankfurti és a hannoverai község 5—500 m. szavaztak meg. E bizottság teljesen független dolgozataiban a D. I. G. B.-től. A szövetekez. méltán hiszi, hogy ez irányú működésével jeles szolgálatot tesz a zsidóság ügyének: »Denn die Geschichte der Juden ist die Vertheidigung der Juden.«

A szövetekez. statisztikai évkönyvet is kiad. Eddigelő egy jelent meg s az is rendkívül hiányos. 2500 község van Németországban és ismételt fölszólításra is csak 850 küldött be adatokat. Ez évben új, javított kiadás fog megjelenni.

Két cikk is van még e jelentésben. Az első, mely a füzetet megnyújtja, a D. I. G. B. egyik alapítójának, a tavai elhunyt dr. jur. Hougmann Davidnak utítja meg emlékezetét. A másik »Aus der Synagoge. Eine Jügenderinnerung von Hajim Steinhilf.« Boldog Németország! Ott — mint a legtöbb művelt országban — minél tudósabb, műveltebb, előkelőbb, hiresebb a zsidó, annál jobb zsidó. Pénzével, tudományával, tőllával első sorban is felekezett szolgálja. De nálunk Magyarországon — oh mi nálunk Magyarországon! . . .

Tanügy.

A középiskolai hitoktatás.

III.

A megelőző cikkekben kifejtett nézetekből indultak ki a budapesti hittanárak a jelenleg alkalmazott hitoktatási tanterv megállapításánál, melynek közlését itt helyen lévőknek tartom.

Hitoktatási tanterv a középiskolák számára:

I. osztály. Bibliai történet Josuáig. Az egyes elbeszélésekből esetről-esetre levonva az erkölcs- és hitvallás elveit, melyeknek kifejezésére, ha az általános igazság magában a tárgyalt szövegben befoglaltatik, az illető szövegből vett versek alkalmazandók, ennek hiányában azonban azok a bibliából egyébtinnen is vehetők.

II. osztály. Bibl. történet Josuától az első templom elpusztulásáig, mindig különös tekintettel a Szentföld földrajzára. A tanmód, mint az első osztályban.

III. osztály. A. A zsidók története az első templom elpusztulásától a második templom lerombolása utáni időkhöz; ennek bevégeztével az összes hittani elvek összegezendők. — B. Az imakönyv főbb imáinak ismertetése.

IV. osztály. Válogatott zsoltárok és példabeszédek, az azokban foglalt vallásos és etikai elvek ismertetése.

V. osztály. Válogatott fejezetek az egyes prófétákból. Ezek alapján tárgyalandó az egyes próféták élete, koruk jellemzése és etikai nézeteik ismertetése.

VI. A zsidók története a babiloniai fogságtól a misná befejezéséig, különös tekintettel a Pirké Ábóthra, e kor irodalmi termékeire és a vallás fejlődésére.

VII. osztály. A zsidók története a jelen korig, egyes kiváló egyéniségek életrajza és jellemzése, különös tekintettel a zsidók történetére Magyarországon.

VIII. osztály. A. Rendszeres összefoglalása a vallásos és etikai elveknek. — B. Rövid áttekintése a zsidó vallás történeti fejlődésének.

Az első és második osztályban az oktatás követi a biblia menetét, szemléltetvén a patriarkák életén a legfontosabb etikai kötelességeket és a zsidó nép történetén a vallásos alapigazságokat és törvényeket, úgy, mint a küzdelmeket, melyekkel azoknak a zsidó nép kebelében való megszilárdulása járt. Már ezen osztályokban lehetőleg fölűtendő, miképen

neveli Isten a zsidó népet a külön történeti hivatásra, melyet számára kitűzött.

A negyedik osztályban alkalmazott hagiografiai olvasmányok tartalmuk szerint csoportosítottak. Így szól p. o. a XIX., XXXIII. és CIV. zsoltár Isten nyilvánulásáról és törvényeiről, ugy a természetben, mint a történelemben; az isteni gondviselésről a XXII., XXIII., XXXIII., XCI., XCI., CXXXIX. zsoltár; az ember helyzetéről és jellemzéséről a VIII. és XC., a zsidóság helyzetéről és rendeltetéséről a XLIV., LXXIV., LXXVIII., LXXIX., XCVI., CII., a templomról és istentiszteletéről a XLII., LXXXIV., XCV., C., CVII., CXXXIV. zsoltár, stb.

Az ötödik osztályban tárgyalandó prófétai olvasmányok az egyes prófétákból külön-külön csoportosítandók oly módon, hogy kora, tanai és nézetei, a küzdelmek és szenvedések, melyekkel azoknak hirdetése járt, a tanuló lelkének a próféta eszményi egyéniségéről hű és világos képet nyújtson, melyen a tanuló vallásáért, az igazság és szeretet örök eszméért lelkesülni tanuljon.

A hatodik és hetedik osztály számára előírt történelmi tananyag ismerteti egyrészt a zsidóság vallásos életének fejlődését, másrészt vallásunk alapelveinek terjedését és átalakulását a zsidóságon kívül.

A harmadik osztály számára megállapított tananyag különböző nézetek kompromisszumát tünteti föl, míg a nyolcadiké, mint a középiskolai oktatást befejező osztályé, már annak jellege által meg van szabva.

Ezen tanrend egyik jellemző vonása, hogy rendszeres hittan csakis a nyolcadik osztályban és főleg még a harmadikban alkalmazható, de akkor is ez inkább rendszeres összefoglalása az eddig megismert igazságoknak és kötelességeknek. Ezek nagyobb része már alkalmazilag t. i. a történet formában lettek tárgyalva és ismertetve. A vallásos érület ébresztését a vallásos élet szemléltetését tekinti e tanterv főcéljának, hogy elősegítse a vallásos nevelést és behatólag pótolja a családi élet mulasztásait. A gyakorlati érintkezést és példát eszményi érintkezéssel és példákkal igyekszik helyettesíteni.

Budapest.

SCHÖN DAVID.

Az áll. felsőbb leányiskolák az 1885—86. iskola- évben.

Azt hiszszük, nem lesz érdektelen lapunk olvasóira nézve, ha két év után¹⁾ újból szemek elé állítunk egy olyan statisztikai kimutatást, mely az ország különböző részeiben felállított állami felsőbb leányiskolák növendékeinek felekezeti szerinti megoszlásával foglalkozik.

Kellemesen hat reánk azon tény, hogy az egész országban ezen iskolák örvendetes gyarapodást mutatnak fel, nemcsak az osztályok számára, de azok népességére nézve is. Még kellemesebben érintenek azonban azon adatok, melyekből kitűnik, hogy hitsorsosaink — a fővárosiak épp úgy, mint a vidékiek, gyermekeiket aránylag igen sűrűn küldik ezen tanintézetekbe, a mi, mint már egyszer e lap hasábjában megbeszéltetett — csak díesértükre válik.

Ime itt közöljük a kimutatást:

Hely	Osztályok száma	F e l e k e z e t					Tandíj	Növendékek összes száma
		róm. kath.	gör. kath.	helvét	ágostai	unitárius		
Besztercebánya	I—III	19	—	—	13	—	43 30 frt.	75
Budapest	I—VI	131	2	13	28	—	187 80 »	361
Lőse	I—V	25	—	29	—	—	8 15 »	62
M.-Sziget	I—VI	26	7	25	2	—	11 30 »	71
Pozsony	I—III	61	—	1	34	—	11 25 »	107
Sopron	I—V	25	—	—	36	—	29 20 »	90
Trencsén	I—VI	25	—	—	3	—	32 30 »	60
Temesvár	I—II	28	5	7	—	—	42 30 »	82
Összesen :		340	14	75	116	—	363	908

Ha az 1883—4. évi és az 1885—6. évi kimutatásokat egymással összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy csak Budapesten (—42), Lőcsén (—2) és M.-Szigeten (—5) csökkent az izraelita növendékek száma. Itt a fővárosban ezen fogyás tisztán az intézet helyiségváltozásának (a Lő-

¹⁾ L. M. Zs. Sz. I. köt. 858. s. köv. 1.

pótvárosból a belvárosba tétetett át) tulajdonítható, a vidéken okát mélyebben a helyi viszonyokban kell keresnünk, a többi helyeken mindenütt (Besztercebánya +10, Pozsony +5, Sopron +8, Trencsén +7) arányos gyarapodást találunk.

Sajnáljuk, hogy a kolozsvári áll. f. leányiskola értesítőjét nem használhattuk. Pótlásul álljanak itt két kiváló nem állami iskolának statisztikai adatai: *Békés-Csabán* a nőképző társulat négy osztályból álló polgári leányiskolájába (tandíj 20 frt) járt 34 zsidó tanítvány, (10 r. k., 2 helvét, 21 á. h.); *Budapesten* az orsz. nőképző-egylet 3 osztályú tanintézetét (tandíj 70 frt) látogatta 39 zsidó növendék, (r. k. 92, g. k. 7, helvét 33, á. h. 25, unitárius 1).

A fővárosi áll. fels. leányiskola iránt érdeklődők szívesen főgnak arról értesülni, hogy a nevezett intézet igazgatósága, tekintettel a kormányban mindig szükségesebbé váló lelkioktatásra — elrendelte, hogy vallás tanárjai és papjai hetenként egyszer az intézet összes növendékei számára felekezetük szerint külön termekben, de egy időben iskolai isteni tiszteletet (énekkel összekötött exhortációt) tartsanak, mely elrendelésnek már is jótékony hatása mutatkozik, és melynek áldásos gyümölcsét gyermekeink az életbe kivinni vannak hivatva. Adja az ég, hogy az igazgatóság intenczióit teljes siker koronázza.

—4—

A losonczi értesítő.

Felekezeti tanügyünk sok tenivalót kíván: sokat kell elhagynunk, többet felvennünk, hogy a zsidó iskola — mint nagyróbrszét már is — a népiskolák között első helyen álljon. Kétségkívül nemcsak a tanító, de általában a tanügyre örvendetes esemény a tanügyi közlöny, és nem kevésbé jótékony hatással van arra nézve az is, ha egy tekintélyes, az ország művelt köreiben elterjedt folyóirat oly nagy helyet szán lapjain a tanügynek, mint ép a M.-Zs. Szemle, melynek tanügyi rovatáról el kell ismernünk, hogy többet ér, mint egynémely tisztán tanügyi szaklap. A mily jól eső örömmel győződünk meg erről esetről-esetre, ép oly kellemetlen hatással volt reánk a f. évi szeptemberi számban »Zsidó népis-kolák értesítője« című értekezésben, legalább a mi — losonczi — értesítőnk bírálatánál használt írónikus hang. Mert, hogy szakavatott kezek szerkesztik a lapot, azt tudjuk, de hisszük azt is, hogy a tek. Szerkesztőség feltételezi rólunk, hogy mi nem brillirozni akarunk értesítőnkkel, hanem igenis iskolánkat bírálat alá bocsátva, követni akarjuk a jó tanácsot

és egy percig sem tagadjuk, hogy a *M.-Zs.* Szemle ráuk nézve is mértékadó. Tapasztalván azonban, hogy *L.* tévedés van az *i. t.* bíráló úr részéről, 2. hogy a helyi viszonyokkal egyáltalában nem ismerős, méltóztassék megengedni, hogy a bírálatra, mint a szóban forgó iskola egyik tanítója, szerény észrevételeimet, vagyis inkább helyreigazításaimat megtehessem.

»Szép dolog, hogy az iskola a losonczyi fürdőbe májusban kirándulást tett.« Ha ez komolyan van mondva, akkor csak elismeri a t. bíráló úr, hogy igaz az a pedagógiai állítás, hogy a természetet a természetben kell a gyermekekkel megismertetni. (A losonczyi fürdő a »Losonczyi nagy erdő«-ben van.) A tananyagnak a bibliára vonatkozó részét helyesen tette fel; mert eddig fiúk számára csak négy évfolyam volt, de most az iskola kibővítettéven t. bíráló úr nézete érvényre fog jutni. Héber és német nyelvtant a helyi viszonyoknál fogva tanítunk, ha nem is oly nagyon »erősen.« De hogy miért »Iezig Spitzig«-féle eljárás, hogy miért tartozunk mi a Borsszem Jankó torzalakjai közé, ha mi héber betűkkel nem csupán német, mint ez az orsz. izr. tanító-képző intézetben és hazánk oly sok zsidó népiskolájában történik, hanem magyar szöveget is iratunk, erre már csakugyan kíváncsiak vagyunk. Mert ne tessék azt gondolni, hogy a népiskola eredeti szöveget használ a héber írásnál, legkevésbé sem, csakis úgy irat, mint zsidó levelet közönséges zsidó polgárok és nem rabbik, vagy zsidó tudósok írnak. Ha ez oly sok éven át német szövegezéssel történt, miért ne lehetne magyar szöveggel is írni. Háttha az a zsidó megakarja őrizni írását s németben nem oly jártas, mint magyarban, ne legyen neki alkalma gondolatait héber betűkkel is leírni, avagy a héber írás csak németeknek van megengedve, magyarok számára az tiltott gyümölcs! Az iskolai takarékpénztár iránt nyugodtan lehet t. bíráló úr, mert a mi iskolánkban csak egyenlő tanulók vannak, nem pedig szegény és gazdag; a kinek több pénze van, az takarékosabb volt, mert mi az iskolai t.-pénztár valódi célja felé törekszünk, midőn azt vezetjük.

Ezekben kívántam t. bíráló úr nézeteire választ adni, kérve a tekerkesztősséget, méltóztassék e soroknak b. lapjában helyet adni.

Losoncz.

BARTA LAJOS.

KÜTFŐK.

Rendelet portómentesség tárgyában.

99. sz.

Vallás és közoktatási m. k. miniszterium.

14.517. szám.

Tapasztaltatt, hogy egyes portómentességet élvező hatóságok és hivatalok, különösen pedig a lelkesítő hivatalok portómentes leveleiket és küldeményeiket nem mindig az állam hivatalos nyelvén szokták czímezni, sőt, hogy azokon gyakran még a portómentességi záradék, vagyis a jogczim, melyen a díjmentesség kedvezménye élveztetik, és a rendeltetési hely megjelölése sem az állam hivatalos nyelvén történik.

Miután a jelzett eljárás következtében az illető levelek és küldemények többször elkésve jutottak rendeltetési helyükre, sőt sok esetben a portómentesség ellenőrzése is lehetetlenné vált; úgy a postaszolgálat, mint a jó s gyors közigazgatás érdekében a közmunka s közlekedésügyi miniszter úrral egyetértőleg van szerencsém Czímet tisztelettel felkérni, hogy saját hatáskörében a szükséges intézkedéseket haladéknélkül az iránt megtenni méltóztassék, miszerint a portómentes hivatalos levelek és küldemények jövőben az állam hivatalos nyelvén czímezteszenek.

Végül van szerencsém megjegyezni, hogy a jelen körintézkedésben foglalt meghagyás csakis a hazai hatóságok és hivatalok egymás közt váltott portómentes levelei s küldeményeire vonatkozik.

Budapest, 1886. július hó 3-án.

A miniszter meghagyásából:

Tanárky Geleón, s. k.
államtitkár.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

100. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

32.059. szám.

Tolna megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelettemmel megengedtem, hogy a *simontornyai izr. anyakönyvi kerület felosztatása* mellett, az ahhoz beosztva volt községek közül *Simonytornya, Némedi, Nagy- és Kis-Székely a görbő-pincehelyi*; továbbá *Misza, Szent-Lőrincz és Pálfa a gyöngyi izr. anyakönyvi kerülethez* csatoltassanak.

Budapestben, 1886. évi augusztus 30-án.

A miniszter meghagyásából:

Gömöröy Oszkár, s. k.
osztálytanácsos.

101. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

28,836. szám.

Árva megye közig. bizottságához egyidejűleg menesztett intézvényemmel elrendeltem, hogy a vári járásban fekvő Arvaváralja, Alsó- és Felső-Lehota, Paraszt-Dubova, Diuha s Chlebnice községek az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletének 71. folyó száma alatt felvett tudosini izr. anyakönyvi kerületből kivéssenek és a 70. sz. a. megállapított *alsó-kubini* izraelita anyakönyvi kerülethez csatoltassanak.

Budapest, 1886. szeptember 14.

Trefort, s. k.

102. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

28,894. sz.

Hajdu megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendeletimmal megengedtem, hogy **Hadház** rendezett tanácsú város az 1885. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletének 369. száma alatt felvett bűszörményi izr. anyakönyvi kerületből külön izraelita anyakönyvi kerületet képezzen.

Budapest, 1886. évi augusztus hó 27.

A miniszter meghagyásából:

Gömörj Oszkár, s. k.
osztálytanácsos.

103. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

24,613. sz.

Ezennel megengedem, hogy a m. évi november 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellett fekvő kimutatás 53-ik sorszáma alatt a *sziraki* anyakönyvi kerületbe osztott községek közül **Csécse** székhelyvel Csécse, Esecg, Koránd, Heréd, Jobbágyi, Szt-Gede, Alsó- és Felső-Told, Garab, Szt-Iván, Hutassó, Bokor-Sámsonháza, Verehély, Kis- és Nagy-Bárkány, Szöllös, Lórinzi, Szántó, Szele, Nemesi és Kis-Terenne községek önálló anyakönyvi kerületté átalakulhassanak.

Budapest, 1886. szeptember 1.

Trefort, s. k.

104. sz.

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter.

27,314. sz.

Nyitra megye közigazgatási bizottságához egy idejűleg intézett rendeletimmal megengedtem, hogy az 1885. évi november hó 13-án 1924. éln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletének 114. száma alatt felvett privigyei izr. anyakönyvi kerület kettéhasíttassék, és az egyikhez **Novák** székhelyvel a privigyei járásban fekvő F.-Lelőcz, A.-Lelőcz, Nagy- és Kis-Lehota, Podhrágy, Laszkár, Koos-Czigel, Szabedrás, Dívék, Dívék-ujfalu, Banka, Macsó, Szomorfalu, Bernákfalu, Verbény, Bastyánka, Jeskófalu, Rudnó, Rudni-Lehota, Krstyánfalu, Dlzsin, Szees, Kosztoznafalu, Lestyén-Dobrocsna, Nevidzén-Lomnicza, Valaszkabala, Tenes és Csávojj községek osztassanak be, a másikhoz pedig **Privigye** székhelyvel a privigyei járás mindazon községei tartozzanak, melyek a nováki kerülethez nem csatoltattak.

Budapest, 1886. évi szeptember 15.

Trefort, s. k.

105. sz.

B. Eötvös József levele a szegedi hitközséghez.

1868. ápril 28-án.

Örömmel olvastam a szegedi izraelita hitközségnek folyó évi márczius hó 22-én kelt szives bizalmi nyilatkozatát.

Csak kötelességemnek feleltem meg, midőn a hazai izraeliták közügyei rendezésére nézve velük egyetértve megtettem az előkészítő lépéseket, s ha azon valóban példás buzgalomból, melyet a bizalmi férfiak tanácskozmányaiban tapasztaltam, a közügyek további fejlődésére következtetést lehet vonnom, akkor egész bizalommal fejezhetni ki azon reményt, hogy e haza izraelita polgárai közügyeiket, melyek nemcsak magukra, de a hazára nézve is nagyfontosságúak, a hazai törvényhozás által biztosított önkormányzat alapján, olyképen fogják rendezni, hogy azok igazgatási szervezete, mint erős és egyöntetű egész a hazai törvények oltalma alatt megerősödjön, a gyakorlat által meggyökeresedve, és az egyéni és testületi tevékenységnek tág és szép tért nyitva, nem csak teljesen biztosítani fogja az izraeliták egyházi és iskolai ügyeinek gyors intézését, de hogy e szervezet meg fog felelni mindazon érdekeknek is, melyek méltánylását a haza minden polgáraitól jogosan várhatja.

Szives köszönetemet és üdvözlömetet küldöm az egész izr. községnek.

B. Eötvös József.

Közlő: LÖW IMMÁNEL.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Zunz Lipót emlékezete.*

Kiadja az orsz. rabbiképző-intézet felső tanfolyamának theologiai egylete. Zunz Lipót arcképével. Budapest. Franklin-társulat. 1886. — *Szold Benjamin*: Das Buch Hiob, nebst einem neuen Commentar (Héberül irt kommentár Jób könyvéhez). Baltimore 1886. — *Grósz Gusztáv*, Maehane Jiszraél. Történet, liturgia, időszámítás és hittan az izr. ifjúság számára. 2-ik bővített kiadás. Szeged. — Beszéd, melyet a *veszprémi* izr. templomban bevezetett orgona felavatása alkalmával mondott *Hochmuth Ábrahám*, Budapest. Athenaeum. — *Lédever Ábrahám*. Társadalmi Paedagogia. I. füzet. Budapest. — „Józsika és Erzsike“ gyermeklap, szerk. *Gyöngyössy Rudolf*. Arad.

Az erdélyi kulturegylet és a zsidóság. Az ily című ezikket, melyen jelen számunk társadalmi rovata első helyen közöl, bizonyára nem szükséges olvasóink figyelmébe külön is ajánlani. Hiszen a zsidóság évtizedek óta fáradozik magyar nemzeti voltának megerősítésén és terjesztésén és bátran hozzátehetjük — elismertetésén. Ép ez okból lehetetlen át nem éreznünk, hogy az erdélyrészi magyar közművelődési egylet, midőn a veszélyeztetett erdélyi magyarság mellett kitámad, fontos missziót teljesít, melyben öt minden igaz hazafinak támogatni kell. — Megemlítjük még, hogy cikkünk írója, *Sándor József* ur, az E. M. K. E. titkára.

Az orsz. rabbiképző intézetben az idén 113-an iratkoztak be, és pedig 93 az alsó és 20 a felső tanfolyamba. A 113 így oszlik meg megyék szerint: Abauj 5, Árva 9, Bars 1, Bács-Bodrog 2, Békés 2, Bereg 1, Bihar 2, Borsod 3, Csanád 1, Csongrád 1, Felér 1, Gömör 1, Hajdu 2, Heves 4, Kolozs 1, Komárom 1, Liptó 3, Nógrád 1, Nyitra 7, Pest 7, Pozsony 6, Sáros 3, Sopron 2, Szaboles 1, Szatmár 7, Szepes 1, Szilágy 2, Tolna 1, Trencsén 6, Turóc 3, Ugocea 2, Ung 3, Vas 1, Veszprém 3, Zala 3, Zemplén 10. Budapest 7, Bécs 1, Szilázia 1.

Zsidó hitoktatás. A Popul. wissenschaftl. Monatsbl.-ben olvassuk, hogy egy Rajna melléki város zsidó községében olyan ember volt hitoktatónak alkalmazva, kiről utóbb kistilt, hogy csak szabóságra volt kvalifikációja, no meg, hogy az illető már régebb idő óta keresztény hitre tért. »Cseppet sem csodálkozunk ezen,« teszi hozzá a mondott lap, »hiszen a zsidó hitoktatás uratlan jószággá süllyedt, üzleti cikké lett, melyel mindenki kereskedhetik, ki zsidó szülőktől származik!«

Pályakérdés. Az amerikai rabbiegyesület a következő pályakérdést tűzte ki: Zunz Lipót élete és irodalmi működésének méltatása, tekintettel a zsidóság történetében való fontosságára. Pályadíj 200 dollár. A versenyművek 1887. aug. 10-ig vagy dr. Kohler rabbihoz New-Yorkba, vagy dr. Jastrowhoz Philadelphiába küldendők.

Berlin iskolái. Berlinben összesen 326 iskola van: 232 nyilvános, 92 magán és 2 zsidó. Ezeket kerékszámban 190,500 mindkét nembeli tanuló látogatta. A királyi gimnáziumokba járt 2357 evang., 500 zsidó, 116 kath.; a városiakba 4205 evang., 1322 zsidó, 175 kath.; a kir. reálgimnáziumba 565 evang., 61 zsidó, 19 kath.; a kir. felsőbb leányiskolákba 735 evang., 205 zsidó, 5 kath.; a városi f. leányiskolákba 2373 evang., 1318 zsidó, 55 kath. A városi elemi iskolákba járt 132,958 evang., 7837 kath., de csak 2269 zsidó, a 2 zsidó iskolát 943 zsidó, 1 evang.

Az orosz zsidók támogatása Londonban valóban rendkívül volt. A Mansion-house-bizottság összesen 110,000 fontot gyűjtött, tehát körülbelül egy millió és négyzázezer forintot. Ebből egy milliót fordítottak 8569 orosz zsidónak Amerikában és 1000-nek Londonban való letelepitésére.

A zsidók Görögországban. A legfőbb két millió lakost számláló Görögországban négyféle zsidó lakik, kik négyféle nemzetiséghez tartoznak és négyféle ritust követnek. A kevés számú athéni zsidóság Németországból és Ausztriából Görögország első királya alatt vándorolt csak be; görögül tud, de műveltek családi nyelve a német és franczia. *Corfuban* s általában a *jóniai szigeteken* olasz zsidók laknak, kik nemzetiségre tiszta olaszok. *Thessaliában* és *keleti Epirusban* spanyol zsidók laknak, kik törökül is tudnak, de családi nyelvük a ladino; ezek azonban most nagyban görögösödnek. *Euböa* szigetét, Chalcis városát, tiszta görög zsidóság lakja, kik azt tartják, hogy őseik már a templom lerombolása előtt vándoroltak be; egészen a görögök módjára öltözködnek s nekik is külön ritusuk van. Kevesen vannak s mint elődeik, földművelők és baromtenyésztők; csupán maguk közt házasodnak.

Zsidó statisztika, 1851-ben *Jeruzsálemet* 23,324 ember lakta, köztük 12,556 mohamedán, 7,488 keresztény. 3580 zsidó. 1858-ban a szent város lakosságát 30,000-re becsülték. Azóta mintegy 5000-nyi szaporodást konstataáltak és — ha az adatok megbízhatók — a moh. elem 5600-ra esökkent, a keresztényen változatlan maradt, míg a zsidók 20,000-en volnának. — *Konstantinápolyban* 45,000 zsidó lakik.

Kütfő. A főt. dr. *Friedlieb* által 92. sz. a. közölt kütfő, ugyan csak általa eszközölt magyar fordításban így hangzik: »Ezen országban lakó zsidók az összesek nevében keservesen panaszkodtak ezen kir.

helytartótanácsnál, hogy azon a legtöbb kereszténynél megújult előítélet miatt, mintha a zsidóknak a husvétii ünnepek tartásához keresztény vérré volna szükségük, különösen az alsó nép részéről terhes, súlyos üldözéseket tapasztalni kénytelenítettnek és ezen dolognak bizonyosságául több példát említettek, hoztak fel.

Hogy tehát ezen nemzet alaptalan előítélettel megingatótt bizton-sága iránt gondoskodva legyen, ezen kir. helytartótanács ezimzett irasá-gtoknak köteleességükké teszi, hogy a nép lelkéből a helyi viszonyokhoz alkalmazott és czélszerűnek vélt módon, felhasználva a lelkészeket is, azon előítéletet, mintha a zsidók szertartásaiknál embervérrel áldoznának, kiírtani igyekezzenek, és azt oktassák, hogy azon utálatra méltó bűn Mózes törvényeivel, a próféták irataival és az összes ó-testamentombeli törvényekkel, melyekkel a zsidók vallása leginkább ékeskedik, nem külön-ben más vallások törvényeivel ellenkezik, következőleg emberölés esete, melylyel egyik v. másik zsidó, habár valamely különös czélt burkolma is, az egész zsidó népnek alig nagyobb joggal számítható be, mint hasonló esetek, melyek, ha keresztények közt történnének, ezek mindnyájának gyűlöletévé fajulnának.

Egyébiránt komolyan ügyeljenek Uraságtok arra, nehogy a zsidók a legujabb, nevezetesen a 38-ik czikk ellenére bosszantassanak, sőt a szo-kásos körlevelek utján is a népet szigoruan, valamint súlyos büntetéssel való fenyegetés mellett is meggátolják, és valamely üldözés vagy a zsidókon elkövetett méltatlanság esetében, a vétkest mások példájára is szigoruan megfenyítsék

Kelt a m. kir. helytartó tanácstól Budán, 1791. év június 24-én.

Gróf Csáky József.

Kihirdettetett Ungvárt 1791. év Sz. Mihály havának 13-ik napján folytatólag tartott közgyűlésben.

Erre vonatkozó megyegyűlési határozat a következő:

Mely rendelés magyarra fordíttatván a járásbeli szolgabírnaknak ki-hirdetés végett ki fog adatni. — (Fasc. 9-o Act. No. 109. — Mutató-könyvben: J. betű 44. sor sz. a. in statisticiis 1791. Protocol XXXVIII. ex anno 1791 folio 145. kötet IX. 101—120.) 1791.

TUDOMÁNY.

A szombatosok.

Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

NEGYEDIK FEJEZET.

VI.

A szombatosok nézetei zsidókról és zsidóságról. — A zsidókat isten népének tekintik, hitüket az egyedül igaznak. — Vallásos gyakorlatuk a zsidókéét követi. — Önnömagukat megtért pogányoknak tekintik. — A zsidó törvény alatt még csak Mózes öt könyvét értik; ennek törvényeit azonban a zsidó hagyomány szerint teljesítik. Étekezési törvények. — A szombat jelentősége és ünneplése. — Isteni tisztelet. — Az újhöld ünnepe. — A három zsidó főünnep. — Újév és engesztelő nap. — A zsidó ünnepeket Jézus meghagyásából tartják. Halottas rituale. Temetési szertartások. — Urvacora és keresztelés.

A fennebb (373. l. ff.) ismertett dogmatika teremtette és szabályozta az első szombatosok felekezeti életét. Vallásos gyakorlatuk vallásos elméletikből folyt, kivált abból a felfogásból, melyet zsidókról és zsidóságról alkottak maguknak.

Egyedüli zsinórmértéknek, mint láttuk, istennek az ó-szö-vetségben letett törvényét ismerték, azt >éjjel nappal tanulják, keresik és erősen tudakozzák, < hogy teljesíthessék minden hiány s minden hozzáadás nélkül valójában s egész terjedelmében. >¹⁾ Úgy tudták, hogy:

Krisztus urunk is arra igazít, hogy Mózeset hallgassuk.

Hamis hit mind az és utálatos, mely ez kívül vagyon

És dögleletes lelküsméret, ki ez ellen vagyon.²⁾

Pedig épen e hamis hit, úgy találták, uralkodik mindenütt.

¹⁾ 110., IV. 18—19.

²⁾ 109., XI. 11—12.; v. ö. fejt. 377. l.

Széles e világon csak egyetlen egy nép él Mózes törvénye s így igazán Jézus tanítása szerint:

Csak zsidó nemzet tégedet, Uram, ez világban ismer! ¹⁾

Mind a többi, a mint az akkor szokásos nyers türelmetlenséggel kereken kimondták, hitetlen és vak, ostoba és bolond; minden egyéb vallás merő pogányság és bálványimádás: ²⁾

Sohol zsidók kívül ³⁾ nem látunk igazat,
Sem törvényed kívül üdvösségnek utat,
Annak igaz módját
Csak *nólok* találjuk örökös jutalmát. ⁴⁾

Igaz, a zsidók Jézust nem ismerték el, mint megváltót, s ez hibájuk és károka is volt: de azért nem szabad »hamisan hitetlennek szidalmazni isten népét, kit az isten szeme fényének nevez.« Hisz megmaradt nála a régi igaz törvény, melylyel, »ha Jézusról irás nem volna is, az üdvösségnek módja mind megvolna.« Hogy pedig Jézust megölték, csak az akkorebeli zsidók bűne volt, mert »nem viselik az fiak az atyjok álnokságát, nem hogy utánok valók.« ⁵⁾

Azért még a száműzetésben sem vetette meg isten a zsidókat. Bizonyítja azt isten szaván és ígéretén kívül egyebek közt az a nevezetes körülmény, hogy a zsidók annyira segítik és támogatják egymást, hogy sanyarú állapotuk daczára »csak egy is köztük nem lesi más ajtaját,« míg a keresztény népek — mint a szegény erdélyiek elég fájdalmasan tapasztalták — egymás ellen áskálódnak és háborút viselnek és egymást kölcsönösen károsítják. Tehát, azt mondja egy szombat napjára való szombatos ének:

Térjen magában csak itélettel pogány, zsidót közel sem éri.
Egyiket másikkal az szent úr rontatja, vesznek pogány országi
Szörnyű romlás után mint zsidó talpokra nem állnak földnek népi;
Mentől inkább tehát jövendő életet nem tudom mint remélni. ⁶⁾

A szombatosok a korukbeli zsidókban is látták isten választott népét. Föltétlenül elismerték:

¹⁾ U. o. I., 2. rész, 18.

²⁾ 37., 8., 9., 11.; 41., 4.; 43., 5.; számos példát l. még a következő idézetekben.

³⁾ I-ben: *sohol* (= *sehol*) és hibásan: *zsidó közül*.

⁴⁾ 43., 6.

⁵⁾ 103., XII. 45—56.; v. 5. u. o. I., 2. rész 18—19.

⁶⁾ 36., 10.

Nincs ég alatt ember, nép, sem nemzetiség,

Kit Úr mint zsidókat látott volna meg. ¹⁾

Nekik adta szent tanát és rájuk bízta annak magyarázatát, és ők, megbízható hagyományok alapján, helyesen értelmezték azt:

Mózesből fogva egész szent írást mind megmagyarázták,
Az szent próféták és zsidó bölcsek azt mind megértették. ²⁾

és magyarázatuk helyes voltát elismerte maga Jézus, ki »a Mózes székében ülő írástudók minden tanításokat javallotta.« ³⁾

Ezen helyesen magyarázott törvényt pedig megóvták és még mai napság tartják a zsidók, a kiknél »megmarad örökké isten kötése, Ábrahámmal megkötött frigye.« ⁴⁾ Azért »üdvösség zsidóktól vagyon és ők vakoknak vezéri;« ⁵⁾ vallás dolgában, a Jézusban való hiten kívül, mindent tőlök kell tanulni:

Az ki üdvözülni akar és élni,
Annak zsidó hitet kell tartani, nem egyebet.
Mostani zsidóktól különbözni kell
Ez czikkelyben, hogy az Jézust Krisztusnak ismerjük,
De az üdvösségnek az ő útiban
Ez egy czikkely kívül, mondom, most is egység kell.
Jó pogánynak úgy kell mint jó zsidónak
Hinni, élni és érteni üdvössége felől. ⁶⁾

Ilyen felfogások mellett a régi szombatosok kiadták a jel-szót: »Zsidókkal együtt féljük istenünket!« ⁷⁾ Nyíltan kimondták, hogy Izrael zászlajához szegődtek és zsidóknak érzik magukat, egy szombatnapi himnuszban ezeket énekelték:

Törvényed tartását azért választottuk,
Izrael táborát kedveltük, javaltuk,
Magunk ahhoz adtuk,
Nyomorult sorsával semmit nem gondoltunk.

Ezen szabadságban hagytlál mindeneket:
Valaki ökjéjen ⁸⁾ felveszi frigyedet.

¹⁾ 64., 1.

²⁾ 109., XII. 64.; v. 5. u. o. I., IV. 16.

³⁾ 109., XII. 64.; v. 5. u. o. I., 2. rész 31—4., továbbá 110., IV. 16. v. 5. fent. 378. l.

⁴⁾ 2., 2.

⁵⁾ 60., 17.

⁶⁾ 109., III. 17—20.; v. 5. u. o. XII. 57—8. és fent. 378. l.

⁷⁾ 60., 17.

⁸⁾ III-ban: *önkéjen* (= önként).

Igaz kötésedet,
Egyaránt zsidóval örököt az vehet. ¹⁾

Az utóbbi versszakban oly gondolatot látunk kifejezve, melyre a szombatosok minden alkalommal szeretnek visszatérni. Számtalanszor nyomatékosan ismétlik, hogy isten a zsidóknak adta ugyan a törvényt, de »ennek tartására, mint zsidót úgy pogányt nagy szeretettel hija« ²⁾ és hogy:

Kedveli isten azt a megtért pogányt
Az ki felveszi, megtartja kötését
És ki megüli az ő szent ünnepét,
Szereti őket. ³⁾

Vallásos énekeikben a legkülönbébb fordulatokban erősen kiemelik, hogy ők az ilyen megtértek, kik »válva pogányból« elfogadták a zsidók törvényét, s így szent néppé lettek. Istén ő benők »pogányból magának szerzett lelki zsidókat.« ⁴⁾

Mi — nem Ábrahám volt nekünk atyánk,
Sem maradéki vagyunk ő magvának,
De nemzetségi Jáfet ⁵⁾ házának
Vagyunk, fiai tudatlan pogányoknak.

Ennek vakságát, nagy bolondságát
Már megösmertük nemzetünk mivoltát,
Kiknek ezentúl ostobaságát
Nem részeltetjük velünk gonosz utát.

Te csak te benned kegyelmes atyánk
Vigad, örvendez szívünk, elménk és szánk;
Pogány voltunkra tértél mihozzánk
Tettél fiaivá az nagy Ábrahámnak. ⁶⁾

Áradozó hálával elismerik isten előtt:

Te hoztál ki minket e világi vakságból,
Kiszabadítottál tévelygések poklából,

¹⁾ 43., 7—8.

²⁾ 36. I.; v. ő. u. o. 5. és 22.; 2., 1.; 23., 17.; 41., 3—4.; 58., 7.; 110., III. 24. stb.

³⁾ 51., 3.

⁴⁾ 71.

⁵⁾ A régi hagyomány tudvalevőleg a bibliai Jáfet faitól származtatja a magyarokat.

⁶⁾ 27., 8—10.; v. ő. 36., 4.; 37., 8.; 41., 3.; 54., 24.; 56., 3—4.; 60., 10.; 62., 28.; 71., 4—5.; 93., 6. stb.

Az veszedelemből, bűnből, az halálból,
Tüzes pokol kénjából, ¹⁾

és himnusaikat sürűen azzal végzik, hogy más-más szavakkal felkiáltanak:

Adjunk hálát ezen szent istenünknek,
Hogy törvényét adta zsidó híveknek,
Tőlök minékünk is szegény népeknek,
Kit ²⁾ eltig háláljunk drága nevének! ³⁾

Az általuk elfogadott zsidó törvény alatt akkoriban még csak Mózes öt könyvét értették. A benné foglalt parancsokat, legáltalában elvben, mind kötelezőknek ismerték és a zsidó hagyomány szerint teljesítették, köztük olyanokat is, melyeket mai napság már érvényen kívül helyezett a zsidó vallásos gyakorlat. Így például hitelezőknek tekintették Mózes örökösödési törvényét. ⁴⁾ Azt tanították, hogy:

A hamis vádlónak úgy legyen dolga,
Az mint ő gondolt volt atyja fiára,
Visszatérjen ő reá, mint gonoszra. ⁵⁾

Végre pedig azt tartották, hogy »ki holt embert vagy koporsót illet, avagy embercsontot, vagy halottas házban a ki bemegeyen, hét nap fertelmes leszén«, azután pedig »megmosódjék az törvény szerint.« S kivált ezen oknál fogva tilosnak tekintették, keresztény templomba menni, melyet különben is kerültek, mint »isten ellen csinált bálványoknak házát.« Holtakat temetnek és isten ígését tetemek között hirdetik ott; már pedig »A ki isten népe, jól eszébe vegye, hogy magát evvel is meg ne fertőztesse.« ⁶⁾

A zsidók azon vallásos intézkedéseit vagy szokásait ellenben, melyek Mózes könyvében elő nem fordulnak, egyáltalán nem fogadták el. Egyebek közt csak a Mózes által parancsolt ünnepeket ülték, de elvetették a zsidók többi bőjt- és ünnepnapjait. Ebben az egész korszakban még nem ismerték a templom fel-

¹⁾ 35., 4.; v. ő. 23., 13. és 21—24.; 29., 1.; 44., 3.; 51., 7.; 62., 26—27.; 93., 6. stb.

²⁾ I-ben tévesen: *kik*.

³⁾ 64., 13.; v. ő. 11., 11—16.; 19., 13.; 23., 23—7.; 29., 11.; 100., 13. stb.

⁴⁾ 110., III. 16.

⁵⁾ 110., IV. 7.; v. ő. Móz. V. k. 19., 19.

⁶⁾ 109., XV. 1—2.; 110., III. 5—6.

szentelési ünnepet (*Chanukká*), de még a sorsvetési ünnepet¹⁾ s az azt megelőző bűntnapot sem, bár Eszter könyvében mind a kettő világosan meg van parancsolva.

Mindazáltal azon törvényt, melynek elfogadása miatt »Ábrahám fiai«-nak és »zsidó nép«-nek mondták magukat, bizonyára még nem teljesítették egész terjedelmében, még kevésbé szorosán a zsidó hagyomány szerint. Maguk beismerték, hogy nem élhetnek mindenben a törvény szerint és himnusaikban gyakran ilyképen fordultak istenhez:

Ha mi részéből szent törvényedet
Nem követhettük te rendelésidet:
Bocsásd meg, kérünk, ily bűneinket,
Fogyatkozási nagy félszűrségünket.

Nem gonoszságból cselekszik, hanem mint »tudatlan pogányok fiai,« kikben még »pogány kovász« van.²⁾ A körülmetélést például még nem gyakorolták.³⁾ A zsidó étkezési törvényeket, a mennyiben Mózes könyvében előírva, megtartották és tartózkodtak az abban tisztátalanoknak mondott állatoknak, a döglött, beteg és valószínűleg a késsel le nem vágott állatok élvezetétől is. De bár kiemelik, hogy ők »disznóhúst nem esznek«, és egyik tanközlteményük arra int:

Megóvd magadat fertelmes eladétól,
Irtózzál annak minden mocskjától.
Isten törvényében tiltott ételtől
Eltávozzál, mondom, mint undokságtól;⁴⁾

mégis feltehető, hogy az idetartozó törvényeket, legalább a nyilvánosság előtt, nem tarthatták mindig egész terjedelmükben, legkevésbé azok, kik a fejedelem udvarán éltek, vagy sűrűbben meg-

¹⁾ Így nevezi a fent (532. l.) említett szombatos »Kalendárium« a *pürim* ünnepét. A naptárnak azon része, mely ez ünnepről beszél, a Münster könyvéből veit idézetben fordul elő, tehát a *pürim* tényleges megtartása mellett semmit sem bizonyít. A *pürim*ra vonatkozó valamely éneknek, vagy imának, vagy csak utalásnak is e korszakban sehol semmi nyoma.

²⁾ 27., 7—12.

³⁾ Az e korszakból való szombatos és nem-szombatos források sehol sem említik még. E hallgatásnál tán többet bizonyít a szombatosoknak a budai vezérhez intézett levele, melyben kiemelik a maguk, még a törökök vallása közös szokásait, de hallgatnak a körülmetelésről; I. fent. 449. l.

⁴⁾ 110., IV. 3.; v. ö. 109., IV. 14. és fent. 449. l.

fordultak. Azonnal látni fogjuk, hogy így volt az a szombatos szenteltartásával is.

Bizonyosnak tekintendő, hogy ebben az első korszakban beérték néhány fontosabb zsidó szertartás gyakorlatával, első sorban a bibliában előirt ünnepnapok megülésével.

Kivált a szombatosok jutott nagy szerepe vallásos életükben. Nem tulajdonítottak neki valami szokatlan jelentőséget vagy szentséget, hanem maguk kiemelték, hogy Jákob nemzetével tartják az Ur törvényét »többi között szombatját.«¹⁾ De ezen hetenkint ismétlődő ünnepnap természetesen leggyakrabban foglalkoztatta vallásos érzületüket és gyakorlatukat, azonkívül pedig mindig újra és szembeszökően feltűntette a köztük s a kereszténység közt fennálló ellentétet.

Inné van, hogy vallásos költészetük oly kiválóan foglalkozik e nappal, s hogy régi énekeskönyvük nem kevesebb, mint *negyvennégy* szombatra való éneket tartalmaz. S innét van az is, hogy épen szombatosoknak szokták őkelt mondani, s ez idővel majdnem kiszorította a helyesebb és jellemzőbb *zsidózók* elnevezést, mely régebben a szokásosabb volt.

»Isten nagyságos napjá«-t, a szombatos, a biblia értelmében megülték, mint »a világteremtésnek említő szent napjá«-t,²⁾ továbbá, mint ünnepet, melyet »népe — értsd: Izrael — közt és önközte *jegyül* isten adott,«³⁾ végre mint nyugalomnapot, melyet »az szegény szolgálkért, rabokért, barmokért« már »Ádámnak és Éva asszonyának törvényül szerze,« isten, hogy

Mind pereputiostól azt neki szentelné
Ót azon emlegetné.⁴⁾

Miként tartották a szombatos nyugalmat? Milyen munkától tartózkodtak és milyent végeztek? Erre nézve e korszakból nincsenek tudósításaink. A körülmények természetszerűen úgy hozták magukkal, hogy a szombatos nyugalmat, mely egyszer hetenként egészen felforgatta volna eddigi életmódjukat, nem tarthatták meg szigorúan, már csak azért sem, mivel mind az idevágó számos törvényt és szokást akkor még nem ismerhették. Hozzájárult még

¹⁾ 36., 12.

²⁾ 36., 24.; 28., I. L. Móz. I. k. 2., 3. és II. k. 31., 17.

³⁾ 18., 2.; I. Mózes II. k. 31., 17.

⁴⁾ 36., 13—14.

az, hogy könnyen elárulhatták magukat, ha szombat napján szembeülően tartózkodtak volna a szokásos munkáktól. Ezen önárulást pedig minden áron kerülniök kellett, kivált azon időközönkénti hevesebb üldözések napjaiban, a mikor szigorúbban végrehajtották az ellenök hozott végzéseket. S így maguk is jól tudták, hogy a nyugalomnapot nem ilik meg kellően; mit himnusaikban gyakran beismernek, például, ha éneklük: »Eltöltöttük az szent szombatot:«

Kit ha valahogy te kedved szerint,
Mint tartja törvényed, minden czikkelyét
Nem teljesítettük te kívánatodkint
Bocsánatot abból kérünk fejenkint. ¹⁾

A szombatra »víg énekszóval, imádsággal és tisztasággal« készültek; mosakodtak, vagy épen megfürödtek és »menyegzői ruhában« készültek a napra, melynek megünneplését, ismeretes zsidó felfogás szerint, »lelki menyegző«-nek mondták. ²⁾

Szombatonként, zsidók módjára, négyszer tartottak isteni tiszteletet, melyben részt vett a nép apraja-nyagja:

Férfiai, asszony népi és szép szüzei,
Ifjú sereg és kisebb rend, szenteknek magvai. ³⁾

Imát végeztek a szombat bejövetelekor, vagy mint énekeskönyvük mondja: péntek idején; azután reggel, valószínűleg ide értvén a sajátképi reggeli, valamint az úgynevezett »muszáf«-imádságot, továbbá délután (déleesti ima) és végre este (szombat végére való ima). ⁴⁾

Minden egyes isteni tisztelet alkalmával volt »tanítás«, azaz prédikáció, melyet ének megelőzött és bezárt. ⁵⁾ A sajátképi imát a zsidók imakönyvéből vették, a melyből már nagyon korán fordítottak kiválóbb darabokat. ⁶⁾ Azonkívül, úgy látszik, mondtak vagy énekeltek még egyes zsoltárokat is, hihetőleg a Bogáthi

¹⁾ 8., 1—2.; v. 5. 4., 4.

²⁾ 44., 2.; 28., 7.; 15., 23—4.; v. 5. a zsidók péntek esti énekét, melynek refrainje: (*lecho dódi*) »Jer, barátom, az ara elejébe, fogadjuk a szombatot:«

³⁾ 33., 1.

⁴⁾ Ezen négyféle isteni tiszteletre nézve I. a szombatra való énekek felírásait fent. 118. l. ff.

⁵⁾ I. h., u. o.

⁶⁾ I. alatt... 1... jegyz. és az e korszak irodalmáról szóló fejezetet.

fordításában. ¹⁾ Vajjon a délelőtti és déleesti ima alkalmával, zsidó szokás szerint, már akkor felolvasták-e egyes szakaszokat Mózes könyvéből, az bizonytalan. ²⁾

De nem csak isteni tisztelettel és pihenéssel ülték meg a szombatot. Nagyjában a zsidókéval egyező felfogásuk szerint még sok egyéb dolgot követel a nyugalomnap szentsége. Hallgassuk szombati himnusaik néhány idevágó nyilatkozatát!

A szombatot illeti:

Szent törvény tanulása, szegény táplálása,
Életnek józansága, elme vidámsága.

Tiszta, igaz és esendes elme kell ez naphoz,
Szeretet és igazság vonjon kit-kit ahhoz!
Víg elme, józan lakás illik az szombathoz,
De fő ezéjja nyugovás, kit szent ige hordoz. ³⁾

Az ember »szentelje először magát, annak utána az Úr szombatját.« ⁴⁾ E napon:

Felfuvalkodott elme, belső negédség szennyje,
Igazság erejével menjen te tőled messze;
Az dicsőséget Istennek adjad mindenbe; ⁵⁾

az ember magába térjen, nemesbüljön, javuljon:

Elmélkedjél te büneidről,
Hat napi sok esetidről,
Azokon fogyatkozásaidról
Gyarlóság miatt tettekről. ⁶⁾

A szombatosok, mint énekeskönyvük bizonyítja, nagy buzgalommal megülték az *újhold* ünnepét is, a melyből, mint fennebb (532. l.) láttuk, az időszámításban kiindultak. Hisz:

Isten elrendelte az idő folyását;
Így hagyta, hogy az hold hasítson hónapot,
Hetet és napokat az ő változásával,
És hogy az hold által számláljuk azokat. ⁷⁾

¹⁾ I. alatt. u. o.

²⁾ »A szent törvény tanulása«, mely szombaton kötelesség (20., 6.) ép úgy vonatkozhatik a magán ájtatosságra, mint a nyilvános isteni tiszteletre.

³⁾ 20., 7—8.

⁴⁾ 10., 4.

⁵⁾ 41., 12.

⁶⁾ 19., 4.

⁷⁾ 109., XV. 24.

Megtartották továbbá a Mózes törvényében előirt három főünnepet: »*pesáh*«-t, a *hetek ünnepét* és végre a *sátoros ünnepet*.

Kivált a *pesáh*t tartották nagy tiszteletben, és kovásztalan kenyeret ettek azon, »noha ők nem jöttek ki Miczrájimból a zsidókkal együtt.« A *pogányok hét*-nek első és hetedik napját, mint nagy ünnepet, a közbeeső napokat, vagy, mint a megfelelő héber elnevezést szószerint fordították: *pesah napja hetét*, mint félünnepet. A zsidóknál szokásos nyolczadik napot, mint a szentírás által nem parancsoltat, nem ünnepelték.¹⁾ Ezen ünnep, bibliai jelentőségén kívül, számukra még megemlékezésül szolgált a »jövendő váltásra«, az általuk várt felszabadításra«, melyet Jézus hozand, ha újra eljő, hogy felállítsa ezer éves birodalmát,²⁾

Az *újévet*, mint a zsidók, őszkor, a zsidó naptár *tisri*; havának elsején, úgy látszik, csak *egy* napon ünnepelték. A szentírás, mely *megemlékezés* vagy *harsogás napjának* nevezi e napot, ugyan még nem mondja azt *újév* napjának, de a szombatosok azért csak elénekeltek:

Új esztendőt az nagy Urnak ki szentel igazán,
Tisri hónap, törvény szerint, tartsa első napján,
Hátra vetvén kis-karácsonyt, mert pápa-találmány.³⁾

Hogy ez az újév csakugyan az igazi, azzal a zsidó hagyományval bizonyítják, hogy:

Ez nagy világ teremtése mert ez időkor lett,
Teremtőtől minden állat életet akkor vett,⁴⁾

azután pedig a következő okadatolással:

Szép bizonyosság erre nekünk természet folyása,
Mert épségét mindeneknek ez időre adja,
Küljebb, beljebb soha nem jár, mint Úr elbocsátja.

Tavaszi idő az⁵⁾ mit kihoz szép gyenge szelekkel,

Azt meleg nyár fölneveli csuda hőségével,

Az hűvös ősz, ha érkezik, megérnek szép renddel.⁶⁾

¹⁾ 60., 5—18.; 109., XIII. 1—8.; 1. még az 54. ének felírásáról fent. 321. l. A »*Praesterian* (vagy mint III. írja: *Pressian*) nemzet«, melyről egy ének (60., 16.) kiemeli, hogy most is tartja a *pesáh*t a »*Priester Johannes* (János pap) népe, tehát az abessiniai *falasák*»; v. ö. *Lugosy*, i. h. CXXXVI. l.

²⁾ 52. és 59. ének; v. ö. 54., 25. és fent. 381—2. l.

³⁾ 75., 1.

⁴⁾ 75., 3.; tudvalevőleg hasonlót állít a zsidók ujévi imája: *hájjón haráth olán*.

⁵⁾ III-ban: *la* = lám.

⁶⁾ 75., 4—5.

Végre pedig megülték az *engesztelő* vagy *sanyargatási* napot,¹⁾ a melyen, sajátzerű állapotukra utalva, a legmélyebb valóság megható hangján esedeztek bűnbocsánatért:

Légy kegyelmes, kérünk, lelkünk hadd örüljön.
Ne öl meg bűneinkben, neved könyörüljön,
Megtérő pogányra kegyelmed térüljön!
Nem fogy bő kegyelmed — reánk is kerüljön!

Lelkünk esedezik keserves bánattal,
Te szent széked előtt óhajtván sirással.
Bűnökért könyörög néped zokogással,
Meghallgasd kérését szomorúsággal.

Kirekesztetted-e pogányt mind kedvedből,
Kik hozzád térnek is, te nagy kegyelmedből?
Ha nem velők kötéd frigyed, szerelmedből
De ígérted: helyt adsz javának házadból.²⁾

Ezeknek is, Uram, mutasd jóvoltodat!
Hozzád, kik megtérnek, ne nézd kik atyok;
Nemzetök rütságát ne nézze nagy voltod,
Mert Te teremtetted — jők lesznek, ha vonzod.³⁾

Ezen különféle zsidó ünnepeket pedig, mint minden alkalmal erősen kiemelik, már azért is, vagy tán helyesebben: kivált azért tartották meg, hogy ezzel Jézus példáját és tanítását kövessék. Megszentelték a szombatot, mivel, a ki azt nem teszi, »Krisztussal együtt nem lesz en örökös;«⁴⁾ megünnepelték »Izraél pesáhját Krisztusunknak ő hagyása szerint,«⁵⁾ s a sátoros ünnepet, mivel, a ki megüli, »Krisztust hallgatja.«⁶⁾

Ezen zsidó-keresztény szellem nyilatkozik abban a három énekben is, melyben elmondja »az istennek kedves emberei, milyen

¹⁾ *Kardos*, i. h. 38. l., mivel csupán a Jancsó-Kódexet használta, tévesen azt állítja, hogy ezen ünnepnek a szombatosoknál »nem találjuk nyomát.« A 76. számú éneken kívül a későbbi énekeskönyv több *Kippur napjára* való éneket tartalmaz, mely részben még ebből a korszakból való, így például a »Szent Mózes próféta« kezdetű, mely világosan szól olyanok nevében, a kik csak a *minap* tértek a szombatosságra. Külömben egy a Jancsó-kódexben is felvett ének (79., 22.) világosan szól a *sanyargatási ünnepről*.

²⁾ L. *Ésajás* 56., 6.

³⁾ 76., 11—14.

⁴⁾ 25., 1.; v. ö. 15., 3.

⁵⁾ 54., 26.

⁶⁾ 68., 11.

szertartással és milyen siralmakkal siratták és temették a halottakat.«

A halottas ritualét megnyitó ének:

Az testi halál, mely Ádám miatt mi reánk szállott,
Keszergét bennünket;
Atyánk fiait, jó embereinket, szerelmesinket
Ő megfőszítja tőlünk

sokat utal Jézusra s az apostolokra, és általában határozottan keresztény színezetű; ellenben a többi kettő a zsidó halottas imáknak szabad, költői átdolgozása.¹⁾ Ezen énekeket, temetés alkalmával, az egész gyülekezet szokta énekelni,²⁾

Hullákat kiásni és másokat temetni helyökre, vagy csak fontos ok nélkül exhumálni és más sírba elhelyezni, vagy pedig »csontokat szélylyel rúttól hajigálni,« súlyos bűnnek, »pogány szerzés«-nek tekintették. A zsidó törvényre hivatkozván, minden hullát külön sírba temettek »renddel egyenként egy helyre, kicsiny tetemet is soha ki nem ástak.«³⁾

A keresztény vallásos gyakorlatból egyáltalán semmit sem fogadtak el. A keresztény ünnepeket, mivel szerintök nem a szent írás parancsolja, hanem csak a pápák költötték azokat, egytől-egyig nem tartották, s ugyanezen oknál fogva, tiltakoztak még a harangozás ellen is.⁴⁾ Az úrvacsorát nem tekintették Jézus új szerzésének, hanem régi zsidó szokásnak, mely szerint a *pesáh* ünnepén a messiásért imádkoznak. Azért nem vették azt a kereszténység által befogadott értelemben és módon, hanem a *pesáh* ünnepe estén a zsidóknál szokásos kovásztalan pogácsában, a

¹⁾ A második ének megfelel a »*Menúchá nekíhónás*« kezdetű zsidó imának; első verszaka ekkép hangzik:

Nyugodjék már az ő lelke — Békességbe, mennybe.
Alvása az föld kebelébe — Legyen csendességbe.
Feküdjék békességbe — Aludjék csendességbe —
Urnak kegyelmébe.

A harmadik, a »*Haccúr támim*«-imának megfelelő ének így kezdődik:

Isten, világ kösziklője, — Kinek igaz minden dolga,
Tökéletes munkája — Ítélet s hűség útja,
Nincsen csalárdság azokba — Mert ő igazságnak atyja.

Mind a három éneket l. fent. 324. l. 103—105. sz. a.

²⁾ 109., XI. 18—20.

³⁾ U. o. XV. 13—15.

⁴⁾ L. fent. 379. l.

»messiás kenyerében« Jézusnak, a már megjött és még egyszer jövőendő megváltónak emlékezetére.¹⁾

Határozottan visszautasították a keresztelést. Szenvedélyesen vitatták, hogy a »mosodással való készüllet, tisztulást«, már az ó-szövetség ismeri ugyan, és »mosogató János« óta számos bűnből megtért embert ily módon kereszteltek is: de ezen szertartást csak az apostolok végezheték, a kikben volt a szent lélek, ellenben »a köz. tanítót, ki nem apostol volt, akkor sem illette.« Mai napság nincsen sem értelme, sem fogantatja, »hanem esztele-nül majmozzák.« Leghevesebben kikelték a gyermekek keresztelése ellen, melyet már Dávid Ferenc elvetett, de utána újra elismert az unitárius egyház:²⁾

Gyermek mosogatást az szent apostolok
Soha nem miveltek, sőt még sem gondoltak,
Még is vagyon írva, mely pápa találta:
Victor annak neve, a ki tudni akarja.³⁾

¹⁾ 109., XIII. 1—14.

²⁾ *Jakab Elek* i. h. 241. l.

³⁾ 109., XIII. 25.; v. ő. u. o. 15—25.

Budapest.

KOHN SÁMUEL.

(Folytatjuk.)

Az áhitatról.

II.

Nem csoda, ha az áhitatot sokan oly csodálatosnak tekintik. De a mint a bensőséggel nem szabad azt azonosítanunk, ép oly kevésbé a képzelgéssel, rajongással és a rajongó magatartással. Annyi bizonyos: ha azt óhajtjuk, hogy Isten bennünk legyen, nem szabad saját megunknak magunkon kívül lenni. A hangos kiabálás és zajongás az imánál már a talmud szerint kishitűségre és pogányságra vall; Maimúni pedig úgy véli, hogy az áhitat csakis nyugalomban és nyugodtságban *בהרה* nyilvánulhat.

Az áhitatot már Kant *hangulatnak* tartja. A hangulat fogalmának bővebb fejtegetésébe itt nem bocsátkozhatunk, mivel-tát illetőleg itt elegendő lesz annyit emlékeztetnie juttatni, hogy beszélhetünk kéjes és kínos hangulatról, továbbá, hogy nem csupán érzéki benyomások, hanem szellemi viszonyok, gondolatok és emlékek is idézhetnek elő hangulatot és végre, hogy viszont a hangulat magának megfelelő gondolatokat és csméket idéz elő. A hangulat a lelket nem egy bizonyos gondolatra, hanem egy bizonyos gondolatsoporra tereli, de sőt gyakran több különböző, sőt ellentétes gondolatsoportot idéz föl, ellentétes érzelmekkel egyesülve, mely érzelmek éppen ezen gondolatsoportokból és azok ellentéteiből erednek.

Az áhitat is oly hangulat, mely a legfeszesebb és legtávolabb fekvő ellentétekből, a legmagasabb lény iránt való megtalálás, fölemelkedés és hálából ered.

Mindnyájan a gondolatok egész csoportjával birunk, melyek Istenre és hozzá való viszonyunkra vonatkoznak. E gondolatsoport éppen úgy érinti legszorosabb egyéni, mint legtágabb és legmagasabb érdekeinket, saját énünkkel egybe van forrva és éppen

azért képes bennünk a harmoniának, valamint, fájdalom, a disharmoniának is legélénkebb érzelmeit kelteni.

Azon kérdések között, melyek a filozófia középpontját képezik, de azok között is, melyek minden erkölcsös érzelmű ember naponkénti gondolkozását foglalkoztatják, a legélesebb ez: Mi vagyok és milyen vagyok. Ez a kérdés feleletre vár, és a felelet csakis Istenre vonatkozó gondolatsoportunkkal egybefűzve adható meg; ez a felelet az ember látogatójegyét képezi Istennel szemben.

Ha az áhitat — miként Kant állítja — hangulat, azon kérdés áll elő: vajjon derült, örvendetes, avagy bús, fájdalmas hangulat-e? A felelet természetesen csak az lehet, hogy mindig komoly ugyan, de éppen úgy lehet derült, mint bús. Látnivaló tehát, hogy a derültség vagy a szomorúság nem tartozik lényegéhez, azaz: nem pathologikus hanem ideális hangulat.

Tudvalevőleg egyéb ideális hangulat is létezik, így pl., ha tudományosan gondolkodunk, ha igaz műremeket szemlélünk, ha nemes tettet visziünk végbe. Ezek bizonyosan rokonok egymás közt és az áhitattal is. Hegel az »abszolút szellem« nevezet alatt egybefoglalja a filozófiát, művészetet és a vallást. Ez bizonyára lényeges rokonosságukat bizonyítja.

Az áhitat elfoghat bennünket önkénytelenül, egy váratlan esemény folytán, melyből Isten és az ember lényét kiválólag szemlélhetjük. Áhitatban vagyunk, midőn figyelmünket Istenre irányítjuk, már pedig gyakran szándék nélkül is, kívülről vagy belülről figyelmessé tétethetünk.

Azonban szándékosan is Istenre irányíthatjuk figyelmünket és erre nézve mindennek előtt szükséges — mint mindig, valahányszor valamire figyelmünket irányítani akarjuk — hogy összeszedjük gondolatainkat, azaz: miként Bachja és Maimúni óhajtják, el kell távolítanunk és el kell üznünk tudatunkból és elménk-ből minden szórakoztató gondolatot, melyek anyagi szükségleteink kielégítésére, érzéki gyönyöreinkre vonatkoznak, mindazon gondolatokat, melyek nem Istenre és a vallásra utalnak, hogy így azon gondolatok, melyek az ima és hitszónoklat által keltetnek, hozzánk juthassanak, elegendő teret és befogadást nyerjenek. Mert éppen úgy, miként kezeinket készen tarthatjuk, hogy valamit, mire várunk, gyorsan megragadhassunk, éppen úgy,

miként szemünket szorosan egy pontra irányíthatjuk, hogy ott valamit mindjárt a megtörténés pillanatában szemlélhessünk: szintúgy készen tarthatjuk szellemi érzéseinket, hogy az általunk várt és a nekünk nyújtott gondolatokat tüstént megragadhassuk. Benső szemünket feszesen és kizárólag azon egy gondolatmenetre irányozhatjuk, mely öntudatunkon végig vonul. Az áhitat tehát bensőnknek, gondolkozásunknak, érzelmünknek és az akarátunkon uralkodó lelki érzéknek megfeszítésében áll, mely által istent és minden emberi nemest, minden igazat, szépet és jót megérthetünk, de nem csak megismerjük, mint elméleti fogalmakat, hanem megjelenítjük, mint legbensőbb óhajunk és legkitartóbb igyekezetünk tárgyait.

Gondolataink összegezésén kívül, mely még csak szándékos előkészület az áhitatra, magában az áhitatban három stadium különböztethető meg: az ima előtt, az ima közben és az ima bevégezése után.

Az áhitat ima előtt még üres, még csak bizonyos vágy, mely teljesülni óhajt. A teljes erejű áhitat ima közben lép elő, melyben a lélek fölemelkedés, megtisztulás és erősítés által azon megelégedéshez és nyugalomhoz jut, melyet *épülésnek* nevezünk. A teljes, tartós áhitat azonban ezen épülés maga, melyet az ima eredményeként nyerünk, mely épen teljessége és tartóssága által bizonyítja igaz voltát és valóságát.

Az áhitat központja tehát az imában van és mint ilyenek — az ima minden képzelhető sokfélesége mellett — egy indító oka van, mely egy gondolatban, egy érzelemben, egy igyekezetben mutatkozik. És ez a gondolat: Isten előtt állok. Azért intenek bölcsünk: »Tudd meg, ki előtt állasz.« »És mi Isten elé léptünk, hogy neki szíveinket megmutassuk.« »Ki mondhatja Istennek: Nézd lelkemet, mily tiszta az?« A költő és nagy gondolkodó Gabirol így énekel: »A te végtelenséged elé lépek és reszketek, mert a te szemed lelkem minden gondolatát ismeri.« Istennel szemben való méltatlanságunk érzete adja meg minden egyes imának alaphangját.

Azonban a már idézett bölcs mondat: »Imád legyen könyörgés, kegyelem és irgalomért,« így végződik: »Ne véd magad soha elveszett bűnösnek, ki az utat Istenhez többé meg nem találhatja.« Szerencsétlenségben ne tartsd magad Istentől elha-

gyottnak, de légy meggyőződve, hogy ő minden fájdalomtól sújtottat fölemel és különösen, hogy minden megtértőt magához fogad, minden megtérni óhajtott erősít és segélyt nyújt mindenkinek, ki a bensejében levő ellenséggel küzd.

Az *akarati momentum* az áhitatban nyilvánul: a bűnbevalásban és a javulás fogadalmában. Panasz közben azon elhatározásban, hogy a fájdalmat eltűrjük és kötelességeinket teljesítjük zúgolódás és vád nélkül. Az igazi áhitat így szól Istenhez: Mi akarunk! Óh, akard Te, hogy mi akarjunk!

És ebben áll az épülés, hogy megösmertük bizonyossággal az utat, mely Istenhez vezet, és eltökéltük magunkat azon haladni. ¹⁾ A kabbalista int, hogy ima előtt ezt gondoljuk és mondjuk: Elismerem és magamra vállalom, hogy legfőbb parancsolat a felebaráti szeretet. Este fekvőhelyünkön pedig imádkozzunk mindazokért, kik velünk rosszul bántak.

Természetesen a legjobb és soha sem nélkülözhető tanítója az erkölcsiségnek az erkölcsös tett. Ha meg akarjuk igazán ismerni, gyakorolnunk kell azt. De maga az áhitat is ezen tanítóhoz, az erkölcsös tethez vezet minket. Ugyanis nem képzelhető, hogy valaki Isten előtt kitarja lelkét naponként, hogy napról-napra ugyanazon durvaságot, ugyanazon szennyet mutassa abban.

Miután megösmertük az áhitat lényegét és célját, nehány szóval a módokról és eszközökről kell megemlékeznünk, melyek által azt szándékosan földézhethetjük. Az áhitat, mint általában a figyelemirányítás, a maga erejéből soká maradni nem képes, szükséges tehát azt bizonyos módon támogatni és hosszabb tartósságra képesíteni.

Nem mindenki egyenlő mértékben képes uralkodni hangulatán. Nevelt gyermek, mihelyt a csengetést hallja, tüstént abbahagyja lármas játékát és megfeszített figyelemmel várja a tanító kérdését. Így mindenki képesítheti magát arra, hogy bizonyos órában szerszámaival félretegye, számadásait, fizetéseit, üzletterveit öntudatából eltávolítsa, hogy ájtatos lélekkel rövid imát mondjon és kell, hogy erre mindenki képes legyen. Ki erre azonban nem

¹⁾ És azon Istenhez vezető út, melyet az áhitat követ, az erkölcsös tett.

képes, avagy azon esetben, ha hosszabb tartamu áhitat kívánatos, egyéb segédeszközök szükségesek. Templomba megyünk. Már maga a templomba való menet, az imára való szándék hat a hangulatra. Ha azonban menet közben még nem értünk el az igaz szellemi magatartáshoz, úgy bizonyára inkább hat hangulatunkra a belépés azon hajlékba, mely kizárólag arra van rendelve, hogy a hívőket áhitatra gyűjtse; az egész berendezés, a szent jelvények mind ezen célra mutatnak. Ezen hely az, hol oly gyakran vig ünnepeket és fájdalmas gyászünnepeket éltünk át. Ezen széken, vagy más, teljesen hasonló házban, atyánkat vagy más tisztelt férfit imádkozni láttunk. Mind ez reánk hat ezen pillanatban, még ha öntudatlan marad is. Majd fölhangzik az ének, egy karnak vagy egy közönségnek éneke, melyet kizárólag csak itt hallhatunk, majd az orgonának az egyesek hangjait egyesítő és csupán ily alkalommal hallott hangja vonul át a templomon. Mennyi hatásos eszköz van befolyással áhitatunkra, hogy a nem létezőt fölkeltsé avagy a hanyatlót fölfrissítse. Az ének és zene általában is a hangulat művészete, de még egy különös egyházi zene is létezik, azaz oly művészet, melynek feladata, dallamok által ájtatos hangulatot kelteni. A hangulat azonban szimpatikus, azaz legbiztosabban támad és megmarad többek jelenlétében, egy társaságban, egy községben.

Mindazt, mit szellemünk által birtoklunk, előbb tanulunk kell és mit megtanultunk, azt szüntelen gyakorolnunk kell, hogy el ne felejtjük. Az Istenszeretetet, felebaráti szeretetet, részvétet és jótékonyságot, alázatot, tiszteletet és hálát, mindezen humánus érzelmeket és erényeket tanulunk és gyakorolnunk kell, hogy azokban bizonyos képességet sajátítsunk el. Épen így vagyunk az áhitattal is.

Az otthoni imának, mely oly közel áll az élet zajos piacához, igen rövidnek kell lennie, mivel az élet lármája által zavarattatik. Azért ajánlatos annyira a templomlátogatás. De mindazon eszközök, melyeket a templom az Istenhez való fölemelkedéshez nyújt, nem lesznek képesek elűzni a gondolatokat, melyek az anyagi haszonra, kéjre és a hiúság kielégítésére vonatkoznak, mi sem lehet képes jobbik magadba szállásra bírni, mi sem készíthet arra, hogy számolj Istennel és magaddal, ha az áhitatban bizonyos fokú képességet el nem sajátítottál.

Ki évenként *egyszer* ájtatos, csakhamar érezni fogja, hogy

ezen egy izben sem képes ájtatos lenni, a legjobb akarat mellett sem. Gondolatai nem akarják őt elkísérni a templomig, és a külső világban kóborolnak. Érezni fogja, hogy énje két felé van osztva: gondolatai nincsenek ott jelen, hol testileg jelen van és a remélt épülés helyett, fájdalmas disharmoniát talál. A ki tehát nem imádkozik gyakran, nem fogja azt megtanulni.

De nem kisebb veszedelem rejlik e tekintetben a legtöbb jámbor számára is. Mindaz, mi gyakoroltatik, mihez hozzászokunk, és mit folyékonyan megtanultunk, elveszti kezdetben birtokát és érdekességét, gondolat nélkül végeztetik. Így van ez a gyakori imával is. Az imát könnyű nélkül tudjuk és az leperreg, mint a nyelv lüktetésének és az ajkak mozgásának egymásutánja. Ez ellen a templom sem nyújt oltalmat. Az ének és orgona fülünk mellett tovaúg és szemünk hidegen tévelyeg a szent jelvényeken és jeleken.

Legkevesébbé segítenek e bajon újonnan költött imák és újonnan szerzett énekek. Egyáltalában nem szabad valami nagy értéket tulajdonítani az istenisztelet esztétikus formájának. Nem az ima szépsége hat, hanem igaz és egyszerű volta. A legegyszerűbb zenehangok a legmélyebben és leginkább ragadják meg kedélyünket. Korántsem akarjuk azt állítani, hogy ma és a jövőben is imák ne lennének szerezhetők; ha az új ima sikerült, elfogadandó és megőrizendő az. Valójában azonban mégis úgy áll a dolog, hogy azon szavak, melyekben atyáink évszázadok és évezredek óta épülést találtak, sajátos erővel hatnak lelkünkre. Nem ma, nem tegnap óta létezők, hanem testileg és szellemileg egy hosszú múlttal vagyunk összefüve. A világ folyton fejlődik. A megismerésben ezredéves atyáinkat messze túlhaladtuk. Mi számunkra, mint új és mély igazság nyújtott, az ma — Istennek hála — köznapivá lett. De vajjon az igazság megszűnt-e magasatos lenni azért, mert köznapivá lett? Avagy azért, mert közbirtokká lett és ma már a gyermek ajkairól is halljuk, megszűnt-e mély igazság lenni? Bizonyára nem! Balga az, ki művészies szóképzés által új alakot óhajt adni az általános megismert igazságnak, mert öröklön-öröklé gyöngítetlen áhitattal fogjuk hallani az ősz igazságot eredeti alakjában, melyben először jelent meg lelkünk előtt; így azt képzeljük, hogy a megszólalott isteni gondolatot közvetlenül nyerjük és elhuny atyáink intelmeit

ajkaikról véljük hallani. Ebben rejlik a régi imák ereje. Üdv nekünk, hogy ős zsoltáraink vannak.

Azon veszély, mely az ima megszokottságából ered, csupán egy módon hátrítható el és pedig az akarati erő által, midőn teljes erővel áhitatosak akarunk lenni. Ezen akarati erőnek azon meggyőződésből kell erednie és erősítenie, hogy az áhitatnak egész életünkre kiterjedő értéke van.

Áhitatban vagyunk *ima előtt*, azaz öntudattal Isten elé óhajtunk lépni. Áhitatban vagyunk *ima alatt*, azaz tudjuk, hogy Isten előtt állunk, hogy előtte kiöntsük lelkünket, mindazt, mi bennünk történik, mi minket örvendeztet, mi busít és a mi gondot ad nekünk. Áhitatban vagyunk *ima után*, azaz visszatérünk az életbe azon épüléssel, melyet ezen magunkbaszállással, ezen leszámolással, és azon elhatározással nyertünk: »mi akarunk.« Az imából azt tanultuk meg, hogy bármerre megyünk és bárhol állunk, Isten előtt vagyunk, bármit tegyünk, benső termeinkben épen úgy, mint a nyílt piacon, a minden szellemek ura előtt állunk, ki a szívet és vesét vizsgálja. A templom és ima csupán előkészít bennünket az életben való istentiszteletre. Vajjon, mit jelent a jámbor ama imája, hogy neki csak egyetlen egy gondja van: a gond Isten miatt, és egyetlen bánat: a bánat Isten miatt? Miféle gond és bánat ez Isten miatt? Egyetlen gondja, a gond saját magának, az emberiségnek és az emberiség intézményeinek erkölcsössége fölött, egyetlen bánata, a bánat a fölött, hogy saját magának és az emberiségnek teljes megerkölsülése oly lassan halad előre és az oly gyakran fennakad. Tehát mégegyszer: Nem az ima az istentisztelet; az újatos élet az istentisztelet és az ima csupán az előkészítés. Mi a templomban fogantatott, az a külvilágban nyilvánosul.

A tudomány és művészet nem fényűzési cikk. Mindkettő az erkölcsös élet fogalmához tartozik. Rendeltetésük üdülést nyújtani, hogy az ember ne váljék munkájának és érzéki szükségleteinek rabszolgájává, hogy megőrizzenek bennünket a bűnös balhittől, az örületes előítéllettől, felebarátaink egyoldalú szeretet nélküli megítélésétől. Ők bemutatják nekünk az embert minden időben és helyen, hogy megtanuljuk céljainak és sorsának különféleségét, munkájának, élvezeteinek, örömteljes szerencséjének és fájdalmas szerencsétlenségének számtalan formáit, hogy így megszeressük a jót ezernyi alakjában és megutáljuk

a rosszat valamennyi hazug alakjában és a nemes iránti nyílt gúnyában.

Nagy szellemektől hallottuk már, hogy a színpad erkölcsi intézet. Vajjon a tudományos előadások helye kevésbé az-e? Már pedig sem az igaz tudomány, sem a valódi művészet áhitat nélkül meg nem érthető. A templom nem csupán azon értelemben bölcsője minden művészetnek, a mennyiben mindannyia az ima szolgálatában keletkezett, hanem örök időkre áll az, hogy csakis az imában nyert épüléssel tápláljuk tudásunkat és képzelőműnkét.

Ki Beethoven zenéjét csak a generalbass szabályai szerint itéli meg, ki Schiller tragédiáit, a képzőművészet s a természet remekeit csupán az esztétika törvényei szerint és az alakok s színek harmoniája szerint érti, az alakokat, hangot és kézzelfogható tárgyakat lát csupán lélek nélkül. A vallásos áhitat, mely a tudomány és esztétikus hangulattal rokon, ezekkel egyesül. Ez az, mely minden szépbe és igazba, természetbe és történetbe az isteni szellemet lehel; a művészet és tudomány által nyert épülés, a vallásos épüléssel együtt, az erkölcsös tettben egyesül.

Berlin.

STEINTHAL.

(Vége.)

IRODALOM.

PALESZTINA ISMERETE.

PAlesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher Ignác*, lev. tagtól. Akadémiai értekezések I. oszt. XXII. k. 3. sz.

Igen jellemző tény, hogy valamint a zsidó nép a monotheizmus megteremtése után, nem csak azon szerep által, mely a kereszténység és iszlám keletkezésében neki jutott, hanem önálló jelenségeként is régi jelentőségét megtartotta és növelte, úgy azon kis ország is, a hol a zsidó nép vallásos és erkölcsi eszméi termetek, ezeknek elterjedésével mindig nagyobb és nagyobb történelmi jelentőséghez jutott, mert mind a három vallás, melyeket monotheizmusoknak nevezünk, oda irányította hiveinek figyelmét s kénytelen volt hozzája fűzni keletkezésének legnevezetesebb mozzanatait. Palesztina nagy vallástörténeti jelentőségének köszönhetjük azonban a mi korunkban a haladást is, melyet annak ismeretében észlelhetünk s a melyet a jelzett munkában szerzője, a sémi filológia, vallás- és kulturtörténelem fāradhatatlan munkása, ismertetett meg velünk.

PAlesztina ismeretében különösen két tényező által nyerhetünk a multakra nézve felvilágosítást: A még élő hagyomány és a talált régiségek által. A legtöbb esetben csak az előbbi tette lehetővé Palesztina régi topográfiájának megismerését, az utóbbiak által érdekes felvilágosítást nyerünk Palesztina nagy multjának változatos kulturális viszonyaira nézve. A tudomány haladását mindkét tekintetben állítja szemünk elé a szerző. — Az első alapvető kísérletek ismertetése után áttér azon munkásság méltatására, melyet társulatok Palesztina földrajzi és archeologiai kutatása céljából kifejtettek. A Jordán keleti partján elterülő területnek ismeretét, mely oly gazdag volt archeologiai tekintetben, az amerikai Palesztina-társulatnak köszönhetjük, de

geografiai tekintetben, különösen a mi az ókori helynevek azonosításait illeti, sokkal gazdagabb volt eredményekben az angol Palesztina-társulatnak (Paelestina Exploration Fund) munkássága. E társulat keletkezését, épügy mint azon társulatok, melyek Angliában Assyriának és Egyiptomnak kikutatása céljából alakultak, azon érdeklődésnek köszönheti, melylyel az angol közvélemény minden vállalatot kísér, mely a szentírás megértését előbbre viheti, mondhatjuk tehát: az angolok vallásos érzületének. A társulat működését az említett tekintetben megkönnyítette azon körülmény, hogy Palesztinának beduin lakosai a legnagyobb szívóssággal tartották meg a legrégibb helyneveket. Egész sorát az érdekesnél érdekesebb példáknak mutatja be a szerzőnk, hogyan maradtak meg a bibliai vagy a talmudi korból való nevek, habár eltorzult, elváltozott alakban is, a nép ajakán. Ugyanazon konzervativizmusa az emberi szellemnek, mely a vallásos nézetek változásával, a régi szent helyeket, ¹⁾ mondákat, a vallásos érzelmek régibb nyilvánulásait megtartva, új jelentőséget kölcsönöz nekik, nyilvánul abban is, hogy a régi helyneveket megtartva, azoknak esetleg új jelentést ad. E körülménynek köszönhetjük oly régi helyeknek, mint a bibliai Siló (Szejlān) meghatározását és 4. századbeli neveknek fennmaradását. — Az arabs történetírók és geográfusok adatainak fontosságát megmutatja a szerző a bibliai *Gezer* helyének meghatározásán, mely Ganneau által ilyen alapon történt s egy későbbi lelet által fényesen igazoltatott.

Megismerteti a szerző azonban a nehézségeket is, melyek ezen kutatásokat kétesekké teszik s azon tendenciákat, melyek a kutatókat balutra vezették. Igen káros volt a buzgalom, melylyel minden, a bibliában előforduló helyet azonosítani akartak. Bővebben megmutatja ezt a szerző a Sámson-monda helyneveinek identifikációinál.

Az értekezés VI. fejezete a palesztinai kutatások archeologiai oldalát mutatja be. Az első ásatásokat lady Stanhope végeztette kincskeresés ürügye alatt. Azóta különösen az angol Palesztina-társaság ásatásai derítettek ki érdekes tényeket. Általuk ismertük meg pontosabban Jeruzsálem topográfiáját, általuk, valamint ókori adatok összevetése által, vált kétséssé több hango-

¹⁾ L. Goldziher. Az iszlám. 230. s. köv. II. Igen érdekes a szerző megjegyzése a 21. l. a szyr kölcsönszokról a vulgáris arabban.

mányos fölvétel. De pontosak az emlékek ömagukban is, a miket ezen ásatások napfényre hoztak. Az építészeti emlékek mintegy tükörben mutatják Palesztina történetét, a különböző kulturális befolyásokat, melyek ott egymásután érvényesültek.

Miután a szerző még a »Palaestina Exploration Society« által nyújtott segédeszközökkel is megismertetett, e vállalat két nagy eredményét vezeti szemünk elé; az egyik az érdeklődés fölbredése palesztinai ókori emlékek iránt, melynek a Mésa király oszlopa fölfedezését köszönhetjük, s vele együtt a hamisítványokkal való szédelgést is, a másik pedig hasonló vállalatok keletkezése Európa más országaiban. A legnevezetesebb ezek közt a Deutscher Palaestina Verein, melynek egyik kiváló érdeme eddig az első templom korából való Siloah-feliratnak megfejtése. A francia kormány által kiküldött Guérin abbénak legnevezetesebb fölfedezése a Makkabéus Simon síremléke. Így a tudomány történetének egy igen érdekes fejezetét nyertük volna, a mely azonban korunk vallástörténelmének egy fejezetét is képezhetné, mert tagadhatlan, hogy azon mozgalmak előidőzésében, melyek Palesztina kikutatását tűzték ki czélul, a tisztán tudományos érdek mellett a vallásos érzületnek is nagy része volt. A vallásos érzület ezen újkori nyilvánulásainak és azok eredményeinek tárgyalásában is láthatjuk a szerző mély szakavatottságát, melyet a legnehezebb filológiai problémák megoldásánál szoktunk látni és észrevehetjük itt is a nagy szempontok hatását, a miket másutt az iszlám nagy vallásos mozgalmainak vagy egész századok irodalmának kutatásában alkalmazni szokott.

M. C. S.

IRODALMI HOLMI.

Magyarországi zsidók külföldön. — Szold héber Jóbkomentárja. — Zirndorf munkája Jostról. — Két értekezés. — Abulvalid arabul írt héber nyelvtanának kiadása.

A ki majdan a magyarországi zsidók részvétéről az újabbkori zsidó tudományos irodalomban fog értekezni, ez mindenesetre munkájának talán legérdekesebb fejezetét ily fölirattal fogja elláthatni: *Magyar zsidók külföldön*. A munka írójának nem lesz nehéz földeríteni azon mélyebb okokat, melyek annyi törekvő zsidó ifjút, ki a zsidó tudományt, vagy az ezen tudományyal

majdnem egyedül folytatható életpályát, a rabbiságot választotta hivatásul, külföldre vezettek, külföldhöz lebilincseltek. Bármennyire sajnálhatjuk a tényt, hogy hazánk zsidósága ily módon tetemes veszteséget szenvedett szellemi erőlkben, haladása biztosítékaiban másrésztől a keblünkben elszakadtakat szem elől nem szabad tévesztenünk, és épen, mert e téren oly szegények vagyunk még, öntudatunk emelése és igyekezeteink buzdítása végett szabad bizonyára azon tőlünk származó elemekre utalnunk, melyekkel más országokat gazdagítottunk.

*

A megelőző megjegyzésekre alkalmat adott egy minap megjelent irodalmi termék, melynek szerzője már régóta él Amerikában, a czímlapon pedig nevéhez mintegy büszkén csatolja magyar eredetének említését. Értem *Szold Benjamin* héberül írt Jóbkomentárját, melynek német címét az októberi füzet irodalmi hírei között közöltük. A pompásan kiállított ötszáz lapnyi nagy oktáv kötetnek héber czímlapján a szerző így jelöli magát: *בנימין סאלד טלירי שאלאון-עשקורט בארץ הונגריא* azaz: »Szold B., a ki született Salgó-Nemeskürtnön, Magyarországon.« Nem példátlan az irodalmunkban, hogy magyar származású írók a czímlapon hazájukra utalnak. 1844. kiadta Stern S. G. Salamon Ibn Parchonnak híres héber szótárát és nem csak a héber czímlapon említette születése helyét, hanem a latin czímlapon is ily módon jelölte meg magát: *Hungarus Rohonczinus*. E vonásban szabad a honvágyának és honszeretetének sajtószere, szinte megható kifejezését látni, melyet a zsidó középkor egy híres, hazájától elszakadt írójánál is megfigyelhetünk, Abraham Ibn Ezránál, ki nevéhez szereti hazája nevét is csatolni, magát »spanyolországinak« (*הספרדי*) jelölve. — Szold munkája, melynek tartalmáról talán még lesz szó e folyóiratban, más tekintetben is érdekes jelenség. A biuristák óta, ha az Oroszországban megjelent ide vágó dolgozatokat nem tekintjük, ez az első héberül írt kommentár egy szentirási könyvről, mely a kor tudományának színvonálára igyekszik emelkedni és külső alakjában is méltán sorakozik a más nyelveken írt exegetikus munkák mellé. Továbbá ez az első nagyobb szabású terméke a héber tipográfiának Amerikában, a mely tekintetben szép betűi és csinos kiállításai által igen kedves benyomást tesz. Csak mellékesen említem a két

illusztrációt a 294. és 300 lapokhoz, színes képeket, melyek kissé furcsa ízlésben az égi testeket ábrázolják.

*

Ugyancsak éjszaki Amerikából vettünk egy munkát, melynek írója nem magyar ugyan, de néhány évig (1857—1859) hazánkban működött, mint a lipót-szent-miklósi izraelita hitközség hitszónoka és iskolai igazgatója, és ottlétének rövidsége dacára sem tudott Magyarországról elfelejtkezni. *Zirndorf Henrik* az, kinek különösen német költeményei szép hírnevet szereztek és a ki jelenleg a cincinnatii rabbiképző intézeten a zsidók történetének és a homiletika tanára. Munkájában, melynek címét jelen füzet irodalmi hireiben találja az olvasó, Jostnak, a zsidó történetírás újkori hittörőjének, kihez személyes barátság kötötte, életrajzi emléket emel, mely épúgy a tudóst és tanítót, mint az embert vonzó jellemzéssel állítja élénk. Zirndorf munkája nyert volna belértékben, ha kevésbbé subjektív s nem helyezi a szerző személyiségét itt-ott nagyon is előtérbe, és ha valamivel rendszerebb és fegyelmezettebb anyaga fölosztásában. De úgy is Jostra és kortársaira vonatkozólag számos érdekes adatot gyűjt össze és a modern zsidó szellem fejlődése ismertetéséhez figyelemre méltó adalékot képez. A 206. lapon találunk egy kitérést, mely a szerző hazánkban folytatott működését illeti és melyet, egyuttal a könyv meleg és emelkedett, néha patetikussá váló írásmódorának példája gyanánt itt eredetiben kinyomatunk: »Konfessionelle Volksschule, du Schmerzenskind der Fünfziger und Sechziger Jahre! wie viel habe ich selbst um deinetwillen schon gelitten in Jahren der Begeisterung, des trunkenen Jugendmuthes und des heiligsten Vertrauens! Des seid ihr Zeugen, schnelle Wogen des reizenden Waagflusses, die ihr meinem unvergesslichen Liptó-Szent Miklós so geschäftig vorüberleitet! Klein war des Liptauer Komitates Hauptort zu allen Zeiten; und dennoch wurde daselbst ein grosser Verrath geübt an einem der Weltsitte unkundigen jungen Manne, der im Schweisse seines Angesichtes lehrte und predigte und sein tägliches Stück Brod brach mit den Nahen und Fernen...«

*

Jelen füzet irodalmi hireiben két értekezést említünk, melyek szintén a magyarországi zsidók külföldi irodalmi működésének fejezetébe valók. A pécsi születésű *Günsz Áron* irodalmi

zsengéjét adja értekezésében, mely aphrodisiaszi Alexandrosnak, a híres aristotelikus bölcsésznek egy művecskéjét adja ki először a XIV. század első felében készült héber fordításban. A kiadást a középkori bölcsészet egyik fontos kérdésének fejtegetése előzi meg. — *Schreiner Márton* értekezése magyar nyelven már megjelent a Philologiai közlönyben. Németül olvasható most az ó-testamentomi tudomány legkiválóbb németországi közlönyében. Zsidó és arab forrásokból, számos adatot nyújt a héber nyelv kiejtése történetéhez.

*

Végül szabad legyen ezen összefüggésben egy külföldön megjelent fontos munkára utalnom, melyben magamnak is része van. Ez az *Abulvalid Merván Ibn Ganáh arab nyelven írt héber grammatikájának kiadása*, melyről a M. Zs. Szemle már egyszer említést tett (l. fent. 8 lap végén). E kiadás címében (l. Irodalmi hírek) csak Derenbourg József, a párisi Institut tagja, nevezetik ugyan kiadónak, de az Előszóban fel van tüntetve azon külső ok, melynél fogva nevemet, mint kiadótársát, a címlapon el kellett hagyni. A munka ugyanis az École des Hautes Études kiadványaihoz tartozik (van egy főcímlapja, mely így szól: Bibliothèque de l'École des hautes Études publiée sous les auspices du ministère de l'instruction publique. Sciences philologiques et historiques. Soixante-sixième fascicule): ezen kiadványok címlapján pedig nem állhat oly szerző neve, ki nem a nevezett főiskola tanári testületének tagja. A fényesen kiállított könyv 388 lapon tartalmazza az eddig csak héber fordításban ספר הרקמה néven ismert klasszikus munkának arab szövegét, héber betűvel, ad továbbá egy 15 lapnyi francia Előszót és a munkában idézett bibliai helyeknek lajstromát, mely 48 négy hasábu lapra terjed és Abulvalid e főmunkája használatát nagyon könnyíti. Az arab szöveg lapjai szélén a héber kiadás megfelelő lapszámjai vannak jelölve. A kiadás alapjául szolgáló kéziratokról bővebb adatokat találni az orsz. rabbiképző intézet múlt évi értesítőjéhez csatolt munkában: Abulvalid élete és munkái, 32. s köv. ll.

MÓZES IBN EZRA KÖLTEMÉNYEIBŐL.

Nagyothallók.

Nagyothallók, nagy dolgokról beszélek,
Hallgassatok, jól figyeljen a lélek!
E világról nagyot mond'ni akarok,
Nézzék meg azt s bámuljanak a vakok!

Szólítom a nagyothallók tömegét,
Ki elhagyja alkotóját és egét,
Kinesbe bizik,
Pénztől hizik;
Ó a kába,
Hiszen abba botlik lába!
De hát hogy is hallhatnátok,
Ha süketség szálla rátok?
Ily zárt fülbe behatok?
Intő szavat halljatok,
Nézzék meg azt s s bámuljanak a vakok!

Hallga, kik itt élve, kéjbe szédülnek
S azt hiszik, hogy soha meg nem vénülnek;
Hogy jö majd vész, vénség, aggság, feledék,
A belátást, okosságot elveték,
Bűnben telnek a napok,
Tévelygés az alapjuk,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

A gondolat hiúságon révedez,
Éltük talán folyton virul, éledez?
E balgákra a sors nyíla száll ma itt.
S ki sines ébren, mind aluszsza álmaikat.
A szemből mi hasznatok,
Ha a jövőt nem látjátok magatokat?
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

A süketek! Intő szótól futnak ők,
Őrik vakok, hej semmitsem tudnak ők.
Azt hiszik, hogy nyugosznak, ám dülöngnek,
Nem hallanak: mi haszna a fülöknek?
Sivár tájra szálljatok,
Nincs koczakó-házatok,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Balgasággal jóllakottak nézzetek,
S az élveknék borától, ti részegek!
Jaj nekik, kik maguk ellen vétkeznek,
Szívük botor, szemükkel nem nézhetnek.

Hogy e világ omlatag
S örömei a bajok,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Besüppedtek tetteiknek sarába
S nem gondoltak előttük a halálra.
Hajtja őket s lakukban nem találom,
Ha megszállja mindet rémes, vak álom.
Palotáik romlakok,
Huhognak ott a baglyok,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Tápot a böles léleknek, mely benned él,
Veszsen ki a sok vad, őrlült szenvedély!
Vigyázní, ne érintsetek ez életet —
Boldog, aki nyílt füleknek beszélhet,
Kinek esze felragyog
S a jövődön andalog,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Figyeljete, e hívságba temetve
S jászlainál barom gyanánt legelve!
Nyugalomra nem itt lenn az óra —
De ki sem ért, ki sem hallgat a szóra.
Láncban lelkök s ők magok,
Dölyfnek verme a lakok,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Vakok, kik e lét gyönyörét élték,
Hogy reá jö némaság, nem értitek?
Szája méze üröm, s méreg ajaka,
S büvös-bájos gyöngye, ha megragada,
Kigyó-mérget, salakot
Köpnék e méz-ajakok,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Nagyothallók, szívbe szavam betalál,
Halandókat gyorsan elér a halál;
Ki gátolja, ha beborul az élet?
Ki viseli el, ha itt az itélet?
Midőn mind, kik itt vagytok,
Számadásra vonattok,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Gyermektokkel laktok? Ti ezt várjátok?
Bizon lakul por, sár, göröngy vár rátok;
Üldözik-e, élhetnek-e nyugodtan.
Vándorolnak? Nem tudjátok ti ottan.

Irigység már nincs amott,
Gyülölség elhallgatott,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Vakok, csúsztok majd remegve mind együtt,
A lét épít s a halál ront mindenütt;
Jő a regg, mely kitár minden rejteket,
S habár porként kineset gyűjt ő s rejteget,
Nem használnak balzsamok,
Le a sirba szálljatok,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Nagyothallók, e lét háló, halljátok,
Ijja feszül s harezra készen les rátok.
Rövid a nap, de a munka tömérdek,
E romlásból el, el, amig ráértek.
Röpüljétek, mint sasok,
Gyorsan, mint a szarvasok,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Figyeljétek, kiknek kincs a támasztok,
S éjjel-nappal pénzgyűjtésben fára'tok;
Mit ér? ki sem önmagának vet s arat,
Dússá nem lesz, vagyona meg nem marad.
Balsorst rejt mind a sarok,
Rátörnek a zavarok,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Ó, ti vakok, derekatok megtörök,
Hagyjátok a kéj rabságát, örömit,
Szívetekbe szálljon halál-félelem,
Hosszú az út, legyen kész az élelem.
Mint nyáj, a mely szomjazott,
Elepedtek ti amott,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Nagyothallók, hajtsatok már a szóra,
Térjétek meg, míg jő ama rémóra,
És a sirba gyermeketekkel leszálltok —
Szíveteket tépjétek, ne ruhátok.
S kiknek szíve úgy sajog,
Hálát, hálát adjatok,
Nézzék meg ezt s bámuljanak a vakok!

Berlin.

KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

A magyar-zsidó ifjuság szelleméről.

Mindenekelőtt jegyezzük meg, hogy az intelligens ifjuságról van szó. Tehát még az intelligens ifjuságot is külön szellem hatja át? — fogják kérdezni némelyek. Tagadhatatlan! Mindaddig, mig a zsidó fiúnak abban a tudatban kell fölnevelkednie, hogy neki jog ellenére ugyan, de nehezen kiirtható szokásnál fogva a társadalom más és kisebb mértékkel mér, mint keresztény kortársainak, semmikép sem lesz elkerülhető, hogy a zsidóhíttű magyar ifjú szívére nehezedő eme lidércnyomás az ő szellemének elütő — nem mondom, hogy ferde avagy káros — irányt ne adjon.

Ha igaz, hogy szolganépek tudják csak érezni a maga teljességében a szent szabadság vágyát, valamint hogy éheznie kellett annak előbb, a ki a jóllakottság kellemes érzetében akar részeseülni: úgy kétségtelen, hogy a zsidóság, az emberi nem legidősebb fia, rabságának sötét századai után százszor mohóbban kap amaz égi fény után, melyet a rohamosan haladó kor szelleme maga körül terjeszt. A modern gondolkodás összes vívmányai hódító utjokban sorra győzik le a műveltebb zsidó ifjuságot. S ha e meghódolásnak a felekezeti túlbuzgalom nem is örül, általános emberi szempontból csak a legszívesebben fogadhatjuk. Hogy világosak legyünk: a magyar-zsidó ifjuság nagy része át meg át van hatva azon szellemtől, mely áttör a felekezet korlátain, a nemzeti chauvinizmuson, s a melynek első jelszava: *humanizmus és felvilágosodottság*.

Ennek megfelelőleg azonban a kozmopolita eszmék terjesztésének vádjával is könnyen vagyunk illethetők. Ámde ezeknek semmi közük az ubi bene, ibi patria-féle elvekhez. Nem ilyen a mi kozmopolitizmusunk, hanem *csupán a humánus érzületnek kiterjesztése a társadalmi és állami élet terén túl*; elvben és, a mennyire lehet és szabad, tettekben való nyilvánítása az általános emberi közérdek elismerésének. De sohasem a hazafiasság rovására. És mondjanak bármit, az intelligens magyar-zsidó ifjuság eléggé hazafias, talán hazafiasabb, mint azok, a kik egyre-másra tüntetnek, a kiknek minden csekélység titulus a lármázásra, a kik

önkényüleg arrogálják maguknak a jogot meghatározni: én magyar vagyok, mert keresztény vagyok (ha mindjárt apja Ósaszlaból jött is); te pedig, bár itt születél, magyarul beszélsz, itt élned, halnod kell —, nem vagy magyar, mert zsidó vagy. Valóban halatlan dolog, mikor egy nemzedék tudja, hogy többségben van, magát erkölcsösnek, hazafiásnak és egy szóval minden erényekkel gazdagnak proklamálja, polgártársainak egy csoportját pedig mindezek ellenkezőjével vádolja és elítéli. És mégis, vajjon jutott-e csak egy intelligens zsidónak is eszébe imígyen gondolkodni: Én jó hazafi akartam lenni. Te, a ki oklevelekkel be tudod bizonyítani, hogy ősed tényleg Árpáddal jött e hazába, és hogy valódi és eredeti magyar vagy, te azt állítod, hogy nékem nincs jogom magamat magyarnak mondani. Jól van tehát. Én majd megfelelek állampolgári kötelességeimnek, sohasem fogok a hazai törvények ellen cselekedni, hanem ezzel aztán vége. Nem ismerek el semmiféle speciális magyarérdeket és kötelességet!... Így zsidó még nem gondolkodott és első sorban nem gondolkodott soha a zsidó ifjúság. Igaz, a szív nem olyan, mint a zseb; azt nem lehet kifordítani, hogy tartalmát megmutassuk. A veséke nem lehet látni; még ha akarunk sem; hát ha nem akarunk?!

És ez fáj, nagyon fáj a zsidó ifjú lelkének. Kétszeresen érzi ártatlanságát, mikor őt hazája, ez a második édes anya, vakhitében kitagadja. Kénytelen a mostoha fiú szerepét játszani. S míg a másik, az elkényeztetett gyermek, gondtalanul tölti életét és látva azt, mily nagy érdem már egymagában is kereszténynek születni, fölöslegesnek tartja magát egyéb érdemek után törni: az alatt a szegény zsidófiú kettőzött szorgalommal munkálódik, tanul, lelkét komoly eszmények töltik el, ezeknek él s ezekkel vigasztalja magát, mikor »szertenéz és nem leli honját a hazában«.

S mégis csodálatos! és ennél nagyobb dicséret alig mondható a magyar-zsidó ifjúságra, hogy nemcsak nem csüggedett el, de sőt az utóbbi évek eseményeinek hatása alatt kettős erővel száll szembe a kisértésekkel, melyekbe őt jó barát és ellenség egyaránt vinni akarják. S bár ősei hitéhez és szokásaihoz, fájdalom, akárhányszor csak gyenge szálak fűzik őt, de önrzete inkább tőr mellőzést és lealázást és nélkülöz kényelmeket, mintsem elve ellenére vesse magát egy más, állítólag egyedül üdvözítő társadalom karjai közé. Igen, inkább hiszünk és higyjünk nyílt ellenségeinknek, mint azon jó barátoknak, kik azt tanácsolják, hogy

hitünket elhagyjuk. Lehetne-e bennünket — egyebet nem is említve, — csak őszinte hazafiának is tartani, ha mi ezt megtennők?

És ha ez alkalommal azon kérdés tolna föl, honnan van e szívós ragaszkodás, az összetartozóság napról-napra erősebben nyilvánuló érzete a zsidó ifjúságban? Sem az iskola, sem a család, sem a hit vagy a vér ereje nem lehet e különös jelenség forrása!

Hanem igenis az élet és ennek küzdelmei idézik föl és táplálják a magyar-zsidó ifjúságban ennek sajátos szellemét. Az élet, mely letörli róla hitének és fájának külső mezét és az egyik perczen a többiekkel egyenlővé teszi, kiszorítja, kiközösíti őket egy másik perczen. Tehát nem a zsidók izolálják magukat s nem is együttesen zárják ki őket, hanem úgy szépen egyenként, s mikor a sorompón túl találkoznak, akkor veszik csak észre, hogy együvé tartoznak. Csak természetes, hogy ezt az érzetet szövetkezés követi. Igenis, mi szövetkezünk, mert kényszerítve vagyunk rája, kivált az utóbbi idők eseményei folytán. S míg ez által bennünk egy részről bizonyos kellemetlen érzés támad, másrésztől annak is öröndetes tudatára jutottunk, hogy nem vagyunk, nem lehetünk és nem is leszünk hasonlók holmi értéktelen kis fémdarabhoz, melyet úgy szép szerével kell beleolvasztani egy nagyobb és állítólag értékesebb érczömegebe. Az emberiség és szűkebb körben a haza életének nagy munkájában becsülettel akarjuk kivenni a magunk részét, de arra azután azt a bélyegyet is szeretnők sütni, hogy a *mienk*. Ha lehet speciális keresztény szellem, legyen speciális zsidó szellem is. Ki merné állítani, hogy nem jogosult e kívánság?

És ez óhajítás, mely — mint már mondók — épen a zsidóellenes törekvések egészséges visszahatása, ma már mindinkább tudatos cél gyanánt jelentkezik, mely köré a zsidó ifjúság, és főleg a műveltebb része, napról-napra nagyobb mértékben tömörül. Ha kereszténység és magyarság összeférő fogalmak, ki mondhatja az ellenkezőt a zsidó és magyar fogalmára?

Sokat tanultunk rövid idő alatt a megpróbáltatás utolsó napjaiban. Első sorban önmagunkat megbecsülni. És erős a hitünk, hogy e tudatban megerősödvé még szilárdabban fog haladni az új nemzedék, mely e javult szellem hatása között nevelkedik föl.

Budapest.

BERÉNYI SÁNDOR.

Az erdélyi kulturegylet és a zsidóság.

Sándor József urnak mult számunkban közölt ily című szép cikke nem maradt hatás nélkül. Elégtétel ez nemcsak a lelkes írónak — kinek mindig legnagyobb jutalom, ha szavai nyomán tettek kelnek — hanem egyuttal a M.-Zs. Szemlének is.

A tudomásunkra jutott tényeket a következőkben közöljük.

Az *Egyetértés* f. évi október 3-án megjelent számában ezeket olvassuk:

»Az erdélyi magyar közművelődési egyesület számára újabban 52 forint érkezett szerkesztőségünkhöz dr. Herzfeld Samu helybeli ügyvéd urtól, kinek lakásán az izr. újévi ünnep alkalmából közös istentisztelet tartatván, az ott egybegyűlt hívek, a házigazda indítványához képest, az ilyenkor szokásos adakozások közt — megemlékezve arról, mint Herzfeld úr a hozzánk intézett kísérő levélben mondja, hogy felekezeti és erkölcsi intézményeinken kívül még — és talán első sorban — édes hazánkról sem szabad megfeledkeznünk, a fentebb említett magyar kulturális célra. Részünkről nem hagyhatjuk itt említés nélkül, hogy a kitűnően szerkesztett *Magyar-Zsidó Szemle* épen legutóbbi számában intézett a hazai zsidósághoz lelkes felhívást, hogy templomi adakozásaik sorában vegyék föl a magyar közművelődési egyesület támogatását; remélhető, hogy ugy e fölhívásnak, mint a fentebbi szép példának üdvös hatása nem fog elmaradni. Az említett összeghez adományaikkal járultak a következők: König Vilmos 4 frt, Weinberger Miksa 5 frt, Neuberger Miksa 4 frt, Feuchtmann Adolf 6 frt, Schlesinger N. 2 frt, Glatler N. 3 frt, Klein N. 1 frt és dr. Herzfeld Samu 27 frt, összesen 52 frt.«

*

A *czeglédi* zsidó hitközség tisztelt előljárójától a következő sorokat vettük:

A Magyar-Zsidó Szemle nagytekitetű szerkesztőségének.
Budapest.

A magyarhoni zsidóság minden érdekeit oly kitűnően szolgáló b. folyóiratuk ez évi októberi száma igen meglehetősen hangon szerkesztett felhívást tartalmaz a magy. közművelődési egyesületek nagyobb mérvű támogatása tárgyában. Engedje meg a nagytek. szerkesztőség, hogy hitk. választmányunk ez ügyben még 1885. évi október hó 1-én hozott határozatát jknyvi kivonattal bemutathassam. Ezen elhatározásunkat annak idején azért nem közöltük, nehogy némely körök ezt félremagyarázzák s ennek holmi tündöklési viszketeget tulajdonítsanak. Most azonban, hogy hathatós felszólításuk széles Magyarországon elhangzott, azon megjegyzés kapcsán vagyunk bátrak e körülményt a nagytek. szerkesztőség b. tudomására hozni, hogy az ünnepek elmúltával csinos kis összeggel leszünk képesek e hazafias cél eléréséhez hozzájárulni.

A »kiddus hassém« érdekében tett b. intézkedéseiknek meglesz méltó jutalma.

Kiváló nagyrabecseléssel vagyunk

Czepléd, 1886. évi október hó 7-én.

Az izr. hitközség előljárósága:

Váradí Dávid, m. k.

hitk. elnök.

Kivonat a *czeglédi* izr. hitközség választmányának 1885. évi okt. hó 1-én tartott ülési jegyzőkönyvéből.

III. Országszerte megindult a mozgalom, a hazában élő idegen ajku lakosok megmagyarosítására. Erélyesen küzdenek e hazának minden lakosát e honnak valósággal meghódítani s lélekemelő látvány, mint sietnek egyesek és testületek a honszerzés dicső művéhez anyagilag és szellemileg hozzájárulni. Különösen az erdélyrészi földek megmagyarosítása járna nagy erkölcsi haszonnal s minden jó hazafi nemes dolgot követ el, ha az ott működő »közművelődési egyeslet« czéljaira tehetségéhez képest áldoz.

Indítványozza azért elnök, hogy a templomi adakozások közt az erdélyi magy. közművelődési egyeslet javára is fogadtassanak el ajándékok s a befolyt pénz a hitközség által kezeltessék mindaddig, míg nagyobb összeggé nem növi ki magát, a

mikor is e pénzek az erdélyi magy. közm. egylet rendelkezésére bocsáttassanak.

Elnök ezen indítványa egyhangulag elfogadtatván, határozatott:

a) az egylet javára a tóra felolvasásánál ajánlatokat elfogadni,

b) a templom előcsarnokában »erdélyi nagy. közm. egylet« felirattal perselyt elhelyezni,

c) esketések alkalmával ezen egyesület részére a templomban adományokat gyűjteni.

A befolyandó pénzek kezelésével és ideiglenes elhelyezésével hitk. jegyző bizatik meg.

K. m. f.

Az izr. hitközség előljárósága:

Weisz Gábor, m. k.

hitk. jegyző

Váradî Dávid, m. k.

hitk. elnök.

*

Melegen óhajtjuk, hogy a zsidó községek és templomok előljárói a czeglédi hitközség hazafias példáját minél sürűbben kövessék és a maguk részéről is hozzájáruljanak a hazánk minden felekezetét egyaránt érdeklő ügy anyagi előmozdításához.

A zsidóanyakönyvek rendezése.

Tekintetes szerkesztőség! Kérem, sziveskedjék fölvilágosítást adni, vajjon a szolgabírák, tanfelügyelők, árvaszékek, stb. hatóságok nem kötelesek-e a rabbikat mint anyakönyvvezetőket bármely hivatalos ügy elintézésére közvetlen fölszólítani, avagy tehetik közvetve falusi közigyűzőjük által is? A kettő közt lényeges különbség van, mert a falusi jegyzők az embert a legutolsó pillanatban terhelik bizományaikkal. Az 1924. sz. magas miniszteri rendelet C) pont 9. §-a szerint »az illetékes hatóság«, »megyékben a szolgabíró, városokban a polgármester« — de hogy az anyakönyvvezetőket a szolgabíróságnál alacsonyabb foku hivatalok is fölszólíthatják, arról ott nincsen szó.

Becsés válaszát kéri

Szent-Grót, 1886. október.

alázatos szolgálja

Dr. Klein Jakab,

ker. főrabbi.

Azt hisszük, bármely rangu hivatalos egyének van joga az anyakönyvvezetőt fölszólítani. Mindazáltal nem lesz fölösleges, ha az anyakönyvvezetők utána járnak, hogy megtudják: minő rendbeli hivatal és mily módon szokta a *többi felekezetek* anyakönyvvezetőit fölszólítani? S csak ha eltérés volna konstatálható, tehetnénk, sőt kellene tennünk valamit a saját felekezetünk méltóságának megővására.

Szerkesztőség.

*

Tek. szerkesztőség! Helyben lakik egy kereskedő, kinek neje Lugosra utazott, hogy ott néhány hetet rokonai körében töltsön. Ezen időn alatt fiut szült. Hol tartoznak a szülők ezen gyermeket bevezettetni, a lak- vagy a születési helyen-e?

Megjegyzem, hogy a két községben anyakönyv van.

Maradtam stb.

Karánsebes, 1886. október.

alázatos szolgálja

Szörényi Benő.

A gyermek a születési hely anyakönyvébe iktatandó be.

Szerk.

*

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium tudomásul vette:

(Folytatás.)

260. *Szepesváralja* (Szepes m.) Elnök: Maibaum Miksa. Anyakönyvvezető: Singer Péter rabbi.
261. *Nagy-Berezna* (Bereg m.) Elnök: Rothmann Izrael. Ideiglenes anyakönyvvezető: Glück Adolf.
262. *Berezánfalva* (Máramaros m.) Elnök: Kahan Ezekiel. Anyakönyvvezető: Teitlbaum Jakab rabbi.
263. *Sepsi-Szent-György* (Háromszék m.) Elnök: Kupferstich József. Anyakönyvvezető: Ehrenkranz Salamon rabbi helyettes.
264. *Tasnád* (Szilágy m.) Elnök: Frankovits Ignác. Anyakönyvvezető: Rosenfeld Salamon rabbi.
265. *Olasz-Liszka* (Zemplén m.) Elnök: Lefkovits Róbert. Anyakönyvvezető: Lefkovits Ignác rabbi helyettes.
266. *Bodrog-Keresztúr* (Zemplén m.) Elnök: Fuchs Izrael. Anyakönyvvezető: Weinberger Salamon rabbi.
267. *Tarcal* (Zemplén m.) Elnök: Stein Ármin. Anyakönyvvezető: Spira Jakab rabbi. (Új kerület.)
268. *Erdő-Bénye* (Zemplén m.) Elnök: Feldmesser Simon. Ideiglenes anyakönyvvezető: Trattner Lipót vallástanító. (Új kerület.)
269. *Szerednye* (Ung m.) Elnök: Berkovics Mózes I. Andrasócson. Anyakönyvvezető: Adler Salamon rabbi. (Új kerület.)
270. *Torda* (Torda-Aranyos m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Salamon Farkas.
271. *Aranyos-Maróth* (Bars m.) Elnök: Mittelmann János. Ideiglenes anyakönyvvezető: Steiner Adolf hitk. jegyző.
272. *Szalárd* (Bihar m.) Elnök és ideiglenes anyakönyvvezető: Schleifer Sámuel.
273. *Kis-Kőrös* (Pest m.) Elnök: Heisler Fülöp. Anyakönyvvezető: Rubinstein Salamon rabbi.
274. *Assód* (Pest m.) Elnök: Schlesinger Flóris. Anyakönyvvezető: Schreiber J. L. rabbi.
275. *Maros-Ujvár* (Alsó-Fehér.) Elnök: Mandel Mór. Ideiglenes anyakönyvvezető: Rosenbaum Adolf. (Új kerület.)
276. *Ó-Besztercze* (Trencsén m.) Elnök: Kugel Salamon. Ideiglenes anyakönyvvezető: Dr. Novacek Gyula. (Új kerület.)

Bözöd-Ujfalu.

Ujabbban adakoztak:

Dr. Goldfahn bács-topolyai főrabbi gyűjtése *Bajszán*: Goldberger József 50 kr. Kriszbáber Ign. 20 kr. Steiner Mihály 20 kr. Stern Simon 20 kr. N. N. 50 kr. Trebitsch Gyula 20 kr. Wamoscher Géza 1 frt; *Kernyaján*: Kohn Lipót 20 kr. Kohn Adolf 30 kr. Hoffmann Vilmos 30 kr. Összesen 3 frt 60 kr. — *Dr. Telegdi Miksa* gyűjt. Eyingen, „Sommenberg Lipót ur Siófokon a szegény bözöd-ujfalusiaknak“ 3 frt. — *Flesch Armin* az orsz. rabbiképző intézet növendékének gyűjtése *Zenta*: dr. Flesch Miksa ügyvéd 1 frt, Schacherl G. H. 50 kr. Kohn Sámuel 50 kr. Mohol: Kronstein Adolf 50 kr. N. N. 1 frt. *Ó-Kanizsa*: Kráhl Adolf 1 frt. Hacker Antal 1 frt. Grüner Jakab 1 frt. Deutsch Ferencz 1 frt. Deutsch Simon 1 frt. Herz Ede 1 frt. Löwinger S. 1 frt. Weiszberger Ignác 1 frt. 20 kros bárczák útján Ney József *Pest* 20 kr. Berger Jakab, Vig Lajos, Kohn Ernő *Zenta* 20—20 kr. Kronstein Márk *Mohol* 20 kr. Összesen 12 frt 50 kr.

Október óta összesen befolyt 19 frt 10 kr. A M.-Zs. Sz. 566. lapján közölt utolsó kimutatás szerint az eddig gyűjtött összeg tett 979 frt 81 krt. Az összes adakozás tesz e szerint eddigelé 998 frt és 91 krt.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A jesibák.

Tisztelt szerkesztőség!

A M.-Zs. Szemle októberi számában Ungár Izsák úr néhány megjegyzést tesz a júniusi füzetben a fenti cím alatt közlött czikkemre, melyre, a szerkesztőség engedelmével, röviden a következőkben válaszolok.

U. nr megbotránkozik, mivel a jesibát mint valami rég kimúlt intézményt mutattam be. Bocsnátot kérek! Azt hiszem, sőt meg vagyok győződve, hogy a Magyar-Zsidó Szemlében is olvasgatják, a hol a jesibákról mit sem tudnak. Ezt tartottam szem előtt és ezért időztem oly sokáig a bemutatásnál. Továbbá az volt czélom, hogy feltüntessem az előbbi és a mostani jesibák közti ellentétet.

Különös, hogy U. nr, a ki lándzsát akar törni az orthodoxia érdekében, mit sem említ, a mi a jesibák életrévalóságát igazolná. Dicséri »a theologiai akadémiákat«, elmondja, hogy ott éjjel-nappal tanulnak. Én is megfordultam ezen »akadémiákban.« Megismerkedtem a leghiresebbekkel és előttem egész más színben tűntek fel.

Én csak azt mondtam, hogy a jesibák, a mint most megvannak, nem viszik előbbre a zsidóság fejlődését: nem teszik arra képpé, hogy helyét mindenütt derekasan megállhassa. Nem akarjunk mi a jesibák eltörését; ép az a zsidók mozgalmainak egyik fővonása, hogy soha sem törekedtek a régi intézmények kiirtására, hanem csak ezeknek a kornak megfelelő reformálására.

Az általános haladás elől nem lehet kitérni. A jesibák látogatói elzárkóznak és elzáratnak előle, miveletlenek maradnak; az tény. Micsoda nyelvet tudnak ott a jargonon kívül? Tán ismerik ott a zsidók történelmét? Hány báchur lett az utolsó évtizedekben rabbivá, ha csak nem rabbi sarjadéka?

A mit »a Choriuok, Löwök, Zipserek, Hochmuthok« művelődéséből következtetve mond, alig állhat meg. Ezek, nagy tehetségök dacára, csak ügygyel-bajjal tudtak felvergődni. A mit a kiválóak keresztül visznek a kedvezőtlen körülmények ellenére is, arra hiába utaljuk az emberek átlagát.

Második vádja: »A neologizmustól már rég el lehetne temetve a legutolsó héberül író olvasó laikus!« Súlyos vád, habár nem egészen alaptalan. Magyarországon csakugyan azt hiszi a neologizmus számos híve, a műveltség a vallás és a héber irodalom megvetésében áll. Egybeült össze tudják egyeztetni a kettőt. Itt rohamosan csapnak át egy végtelből a másikba. De reméljük, itt sem fog ez örökké tartani.

U. nr fennen dicséri a rabbikat, hogy ingyen tanítanak. Az nagyon szép volna, ha a tanítás rendes és ellenőrzéssel összekötve volna.

Lehet-e büszke az orthodoxismus ily fegyelmet nem ismerő és eredményt nem biztosító intézményekre?

Végül csak egy szót, viszonzásul arra, hogy Ungár nr folyton lenézleg emlegeti a »neologizmust.« Azt hiszem, ennek nagy érdemei vannak a zsidóság körül. Ő vele van összekötve a zsidótudomány ujabbkori virágzása, multunk ismerete, a zsidó vallásnak a jelenkor eszméihez való közeledése, s végül a zsidóság társadalmi föl szabadulása Európaszerte. — Tisztelettel maradtam

Budapest.

ZEMPLENI JAKAB.

A zsidók helyzete Romániában az 1878-iki berlini kongresszus óta.¹⁾

A berlini szerződés XLIV. czikk a következőképen szól:

»En Roumanie, la distinction des croyances religieuses et des confessions ne pourra être opposée à personne comme motif d'exclusion ou d'incapacité en ce qui concerne la jouissance des droits civils et politiques, l'admission aux emplois publics, fonctions et honneurs, ou l'exercice des différentes professions et industries, dans quelque localité que ce soit.

»La liberté et la pratique extérieure de tous les cultes seront assurées à tous les ressortissants de l'État roumain, aussi bien qu'aux étrangers, et aucune entrave ne sera apportée soit à l'organisation hiérarchique des différentes communions, soit à leurs rapports avec leurs chefs spirituels.

»Les nationaux de toutes les puissances, commerçants ou autres,

¹⁾ Ez előkelő és föltétlenül hivatott oldalról származó nagyérdékű memorandumot — mely most és itt jelenik meg először — szükségtelen külön is ajánlani olvasóink figyelmébe. Hogy szerző nevét el kell hallgatnunk, mélyen sajnáljuk. A memorandum írójának ebbeli határozott kívánását eléggé motiválja már az az egy körülmény is, hogy ő maga romániai zsidó.

Szerk.

ségének elismerését megnyerje, nem pedig azon szándékkal, hogy a zsidók helyzetét javítsa. A már említett memorandumban ezt mondja Boerescu: »Les juifs qui n'obtiendront pas immédiatement la naturalisation, resteront-ils étrangers? Non, ils resteront ce qu'ils ont toujours été, des sujets Roumains.« (Vajjon azon zsidók, kik nem közvetlenül kapják a honosítást, idegenek maradnak-e? Nem, ők maradnak, a mik mindig voltak, román alattvalók). Sem a törvényhozás, sem a gyakorlat nem ismer ma »román alattvalót«; minden nem honosított idegen, ótalom alatt nem álló zsidó »külföldi ótalom nélküli idegennek« tekintetik, és velők Boerescu ígéretei ellenében, nemcsak hogy nem jobban, de még rosszabbul is bántanak, mint a tulajdonképi idegenekkel, kik valamely hatalom ótalma alatt állanak. Mert ez utóbbiakat csak törvényes uton lehet megszorítani, önkényes cselekedetek és bántalmazások ellen az illető állam képvisellete védelmezi, míg a külföldi protekció nélküli zsidók büntetlenül bántalmaztatnak, rendszabályoztatnak, adásban-vevésben megszorítatnak és rendőrileg kiutasítatnak, a nélkül, hogy valaki pártjukat fogná. Ha Európa a romániai zsidók helyzetét Boerescu ígéretei szerint képzele, akkor azt semmiképen nem ismeri, mert amaz a nem honosított zsidóknak az alkotmány módosítása után oly előnyöket helyezett kilátásba, hogy hálátlanság volna azokkal be nem érni. Hogy mutassuk, mennyire különbözik a romániai zsidók mai helyzete attól, melyet nekik akkor Boerescu egész Európa előtt megígért, előbb az ő szavait tesszük ide, hogy aztán némely 1879. óta a zsidók ellen kibocsátott törvényeket felsoroljunk.

A már többször említett memorandumban ¹⁾ Boerescu a következőt mondja: »Az új rend alatt (azaz a román alkotmány 7. cikkének módosítása után), a zsidók első helyen mind azon jogokat bírják, melyek az idegeneket általában illetik. Mint román alattvalók az idegeneknél több jogot is bírnak: a hadseregben és a nemzeti őrségben való szolgálat jogát, a városi ingatlanok vagy telkek vételének jogát, az ügyvédi gyakorlat, a városokban a kisajátítási esküdtszék tagtségének, s minden kézmű, minden ipar szabad gyakorlatának jogát; törvényes személyes helyzetük ugyanaz, mint a románoké; ugyanazon módon védeni fogják őket a törvények és a hatóságok; ... nyerhetik a nagy és a kis honosítást; ... végül mind azon polgári jogaik lesznek, melyeket a honosítási törvény részletesen felsorol.«

A román kormány nem tiltakozott soha formászerűleg Boerescu

¹⁾ L. Documente oficiale prezentate corporilor legiaitoare in sesiune anului 1880—1881. Bucaresti 1880. pag. 111—124.

ezen fölfogása ellen, valószerűleg attól félvén, hogy ily megtagadás a függetlenség elismerését veszélyeztethetné, de midőn ez tényré lett, hozzá kezdtek oly helyzetet teremteni a zsidók számára, mely egyenesen ellenében van azzal, melyet Boerescu ígért nekik.

Mikép bántanak a zsidók honosítási kérvényeivel, azt már mutattuk. Hogy Boerescu ígéretei ellenében, a zsidók könnyebben nem kapják a polgárjogot, hanem hogy a szenátus és a kamara tagjainak többsége abban állapodott meg, hogy zsidónak azt meg nem adják: ezt egy St. Bellu nevű képviselő a múlt évi márczius 3.(15.) ülésben nyíltan kimondta. Egy volt képviselő, G. Panu, saját lapjában — Lupta, 1884. augusztus 7.(19.) — saját tapasztalatából elmondja azon tény, hogy keresztény vallású németek honosítási kérvénye is visszautasított, mert zsidósan hangzó neveik miatt zsidóknak vélték.

Kétféle honosítást: nagyot és kicsit, melyről Boerescu beszél, a román törvényhozás nem ismer: mert csak egy van és ebből a zsidók, nem de jure, azonban de facto, ki vannak zárva.

Hogy a zsidóknak kevesebb joguk van, mint a tulajdonképi idegeneknek, azt szintén már említettük, valamint azt is, hogy a mai törvényhozás a nem honosított zsidóknak nem lát »román alattvalókat« (sujets Roumains).

Ezen állítás megerősítéséül arra utalok, hogy a központi kormány már 1879. óta parancsolta, két év óta pedig még szigorubbán elrendelte, hogy zsidóknak külföldre szóló utileveleket ne szolgáltatassanak ki, azon okadatolással, hogy ezek mint idegenek semmi viszonyban nincsenek az államhoz, ennél fogva ily okiratokat tőle nem igényelhetnek. Míg tehát az idegen ótalom alatt álló zsidók ugy, mint keresztény nemzetársaik, konzulatusuktól nehézség nélkül kapnak utilevelet a külföldre, addig a többi romániai zsidók abban megakadályoztatnak, hogy külföldre üzleti, fűrdői vagy más czélból való utazást tegyenek, ha csak közelebb ismeretségük nincs a rendőrség organumaival, vagy az itten szokásos borraivalókhöz nem folyamodnak. Mily káros befolyással van az utilevek megvonása a forgalomra és az élet sok más viszonyaira, azt nem szükséges bővebben fejtegetni. Kivándorlási utileveleket kiszolgáltattak ugyan, ámbar azokat sem némi nehézségek legyőzése nélkül; de kivétel nélkül azon határozott megjegyzést is tartalmazták, hogy csakis az országból való távozásra, nem pedig a visszatérésre jogosítanak, a miért is Oroszország és Törökország ily utilevelek tulajdonosait nem hagyják határukon átlépni. Azért ily utilevelekkel a Palesztinába való kivándorlás is lehetetlen.

A városokon kívül a falukban tartózkodni és letelepedni minden

idegenek hitvallási különbség nélkül meg van engedve, ha idegen hatalom oltalma alatt áll és rendes utilevéllel el van látva. A román hatóságok itt-ott megkísérlik ugyan az idegen zsidókat a letelepedésben meggátolni, de abban hagyják a kísérletet, míhelyt az illető állam képviselője alattvalója érdekét fölkarolja. Az idegen protekció nélküli zsidók pedig évenként nagy számban és irgalmatlan módon kiűzetnek hajlékaikból, még olyanok is, kik a megelőző években az illető helyi hatóságtól a letelepedési jogot nyerték és azt soha el nem veszítették, vagy a kik saját házákkal bírnak. Ilyen kiutasítások, melyekkel rablás, fosztogatás, kínzás és mindennemű undok tett össze volt kapcsolva és melyek alkalmával több zsidó életét is veszítette, az utolsó nyáron is előfordultak különösen Dorohói, Botosani, Jászváros és Roman kerületeiben. Akkor szüntek meg, midőn tudomásra jutott azon felelet, melyet lord Salisbury az érdekünkben hozzá fordult angol notabilisoknak adott. Még oly román lapok is, melyek korántsem szoktak kedvezően írni rólunk, szemére lobbantották a kormányt az ezen kiűzéseknél előfordult kegyetlenkedéseket.

Az utolsó nyáron ezen kiűzéseket a belügyi miniszter rendelte el és mindazon zsidókra — keresztényeket soha sem űznek el, se nem utasítanak ki, ha csak, mint az minap történt, politikai üzemekbe nem bonyolódtak — kiterjesztette, kiknek nincsen tartózkodási levelük (bilet de liberá petrecere.) Ily leveleket pedig csak utilevél alapján szolgáltatnak ki; de miután idegen, protekció nélküli zsidók utlevelet sem kapnak, a rendőrség vagy minden más hatóság hatalmában áll, azokat hajléktalannokká tenni.

»A zsidóknak joguk lesz — mondja Boerescu — a hadseregben vagy nemzeti őrségben szolgálni.« Ez utóbbit csak az imént törölték el. Ami a hadseregben való szolgálatot illeti, e tekintetben páratlan önkény, valóságos kháosz uralkodik. A kik önkéntesen katonai szolgálatra jelentkeznek, azok idegenek gyanánt — ezen kifejezésen mindig a zsidókat értik — visszautasíttatnak; másrésről olyanokat soroznak be, kik nem alkalmasok szolgálatra. Az 1882. évi katonasorozási törvény így szól: »Idegen államok alattvalói a román hadseregben nem szolgálhatnak. Az idegeneknek az országban született fiai a katonai szolgálat alól nem menthetők föl, ha csak nem képesek kimutatni, hogy más országban elegendő hadikötelezettségüknek.« Mindazonáltal azon zsidók — és ezeket első sorban veszi szemügyre az idézett törvény — kik írásban kijelentik, hogy a román polgári jogról lemondanak, a katonai szolgálat alól fölmentefenek, ámbar nem mutathatják ki, hogy azt máshol teljesítették. A hivatalos köz-

löny minden évben közzé tesz ilyen kijelentéseket, a melyek azonban nem egyszer kierőszakoltak.

Az 1881. április 12—24-i törvény azt határozza, hogy tisztí ran- got — a hadnagyitól kezdve — csak született vagy honosított románok vi- selhetnek; ugyanazon évi szeptember 24-én kelt egy másik törvény a zsidó érlelektől elveszi a hat havi önkéntes szolgálat jogát.

Ha a zsidóknak Romániában azon joguk van, hogy a városokban házakat bírjanak, azt nem — mint Boeresen memorandumában állítja — a román alkotmány 7. cikkének a berlini szerződés következtében történt módosításának köszönik, hanem egyes-egyedül az 1875-ben Osztrák-Magyarországgal kötött kereskedelmi szerződésnek. Ez ugyanis az osztrák és magyar zsidóknak, ugy mint a többi osztrák-magyar alattvalóknak, azon jogot adja, hogy a városokban ingatlan birtokot szerezhessenek. Ez által kényszerítve lett Románia, hogy a romániai zsidóknak is megadja ezt a jogot.

Az ügyvédséget 1879 előtt sohasem gyakorolhatták a zsidók, most is csak azok gyakorolhatják, kik honosítást nyertek. — Az 1864. december 6—18-i törvény határozza, hogy »senki sem gyakorolhatja az ország különböző törvényszékeinél az ügyvédi hivatást, a ki nem született vagy honosított román;« ezen törvény még most is érvényes, és midőn az imént a törvényhozó testületek — a képviselőház május 30. — június 11-én, a szenátus június 2—14-én tartott ülésében — az ügyvédi kamarák képzéséről szóló törvény módosításával foglalkoztak, nem emlékezett meg senki azon ígéretéről, melyet Boerescu 1879-ben adott Európának. Még Gradisteanu Péter szenátor is, ki az ügyvédi kamarák eltörlését és az ügyvédség szabad gyakorlatát javasolta, határozottan úgy nyilatkozott, hogy soha sem jutott eszébe másnak mint született vagy honosított románnak engedni meg az ügyvédség gyakorlatát.

Boerescu a zsidóknak, az új kormányrendszer következménye gyanánt, minden hivatás és mesterség szabad gyakorlatát helyezte kilátásba. Ezen kilátás sem valósult meg. A régi korlátozó törvények ezental is a legnagyobb szigorral kezeltettek, de még újak is nagy számban hozattak.

Az 1873. április 1—13-i törvény a szezses italokkal való kereskedést csak a falvakban, falusi községekben stb. lakó zsidóknak tiltotta meg; az 1881. október 1—13-án kelt miniszteri rendelet ezen tilalmat a mezővárosokban (terguoare) lakó zsidókra is kiterjesztette. Hogy ezen törvény kizárólag a zsidókat akarja sújtani, azon nyilvánvaló tény bizonyítja, hogy ezer számban minden falun és tanyán oly keresztények bírnak kocsmákat, kik nincsenek a községi választó jog birtokában, ámbar erre őket is — épügy mint a zsidókat — a törvény kötelezi. Hason-

löképen meg van tiltva a zsidóknak falun és városban dohányt és sót árulni. Azelőtt még voltak a városokban zsidó dohányárusok, de most ezektől is megvonták e jogot.

A legújabb időben teremtett intézeteknek tisztviselői a szabályzatok értelmében kell, hogy honosított románok legyenek, p. o. a nemzeti bank kormányzója, igazgatói és ezenzori. Az 1881. június 4—16-i börze-törvény határozza, hogy az alkuszok és prokuristák s a börze alkalmazottjai és szolgálói honosított románok legyenek. Az ezen törvény által kenyérvesszettekké lett zsidók száma sok ezerre megy, a kik különösen Bukarest és Jászváros fővárosokra és Galacz, Braila és egyéb kikötővárosokra osztódnak föl.

Hivatalos alkalmazást, mint első- és másodrangú orvos a kerületekben, városokban és fegyházakban csak honosított román nyerhet az 1885. április 2—14-i törvény értelmében, mely az 1884. február 16—28-i törvény korlátozásait még erősítette.

De legkeményebben sújtotta a zsidókat az 1884. évi márcziusban kiadott házalási törvény, mert általa vagy 4000 család lett koldussá. Azon ijedséget és megdöbbenést, azon inséget és nyomort, melyet a nagy sietséggel a házaló kereskedés ellen hozott törvény előidézett, lehetetlen leírni, és fölfoghatatlan, hogy bánhat egy állítólag hazafias kormány ily embertelen keménységgel alattvalóival. Jóllehet, a korábbi korlátozó törvények nyilván magukon hordják a zsidóellenesség bélyegét, semmiképen sem lehet azokat összehasonlítani az üldözés és boszú vágyának ezen szüleményével. Ámbár sehol sem említi a zsidókat, ezen törvény elejétől végig ellenök fordul, és a ki tendenciája iránt még kétségben maradhatott, azt kezelésének módja meggyőzhette, hogy a kamarákat és a kormányt ezen törvény alkotásánál egyes-egyedül azon szándék vezette, hogy 20,000 zsidót koldusbotra juttassanak. A házalásról szóló törvény megtiltja az oly árucikkkel való kereskedést, melyek majdnem kizárólag zsidók által vétetnek és eladatnak, míg minden más cikket szabadon bocsát. Oly városokban, hol a zsidók a törvény által világosan megengedett cikkekkel, mint a földmivelés, a kertészet, a házi ipar termékeivel és a mindennapi használat egyéb tárgyaival kereskednek, tehát Jászváros, Roman, Botosani, Bacau s más városokban, ezen kereskedésükben is meggátoltattak, míg keresztények — benszülöttek épúgy mint idegenek — ezen és más a törvény által világosan megtiltott árukat szabadon és akadálytalanul vehetnek és eladhatnak. Lehetetlen még a legcsekélyebb részét is felsorolni azon eseteknek, melyekben a zsidók a házalásról szóló törvény állítólagos megszegése miatt megbüntettetettek. Egy rendőr lát egy zsidót, a mint megren-

delt fehéreműt, lábbelit vagy hasonló tárgyat csomagolva visz egy házba, rögtön megfogja s a rendőrszobába kíséri, a hol sommásan 100—150 franknyi bírságra elítélik. Ha nem képes azt a bírságot nyomban megfizetni, 25 napi fogsággal kell lakolnia, a nála talált áruk természetesen kifiskáltatnak. A törvény ugyan nem oly szigorú, mint e példából látszanék, de a rendőség nem tördök a törvénynyel, jól tudván, hogy zsidók, különösen szegény zsidók irányában büntetlenül lehet minden jogtalanságot elkövetni.

Midőn a törvényről még tanácsoztak, az ijedt házalók mindent megkísérlettek, hogy a képviselőket és szenátorokat kegyelemre bírják és a hozandó törvény szomorú következményeire figyelmeztessék; de folyamodványaik és kérelmeik nem használtak semmit, maga a kereskedelmi miniszter buzdította a szenátust, hogy a törvényt mielőbb szavazza meg, mert nem tudja — így mondá — vajjon másképp lehet-e szerencsés-jük a törvényt készen látni, és ha az jelen alakjában hiányos is, majd későbbben ráérnek javítására. Midőn a törvény meg volt szavazva, nagy számu özvegyek, kik eddig a házaló kereskedésből éltek, a királynéhoz mentek, hogy a nemes fejedelemnő irtalmát felkeltsék. Ez nem használt, valamint a királyhoz a házalók által benyújtott folyamodvány sem. Ép oly sikertelen maradt a helybeli hitközség két tagjának kihallgatása a királynál, midőn a törvény már közzé volt téve a hivatalos lapban. E kihallgatásnak az volt a czélja, hogy a törvény hat havi elhalasztását eszközöljék ki, vagy, ha ez lehetetlen volna, a kormányt arra indítsák, hogy a kenyérűfék vesztett sok ezerre menő házaló családokat alkalmas rendszabályok által az éhségtől megóvják. Egyet sem érthettek el a kihallgatáson ámbár a szerencsétlenek sajnálандó sorsa a legőszintébb szánalomra gerjesztette a királynak szívét. És így az 1884. április 1—13-i törvény végrehajtatott és a mai napig drákok szigorral kezeltetik.

A házalási törvény által előidézett kétségbeesés és ijedség leirhatatlan volt. Az életfenntartási módjuktól hirtelen megfosztott családfeők mintegy örülten rohantak az utcákra és ostromolták a gazdagokat és jómódukat, hogy segítsék, hogy ezeket megmentsenek az éhhaláltól. Mielőtt a keletkező segélybizottságok megkezdhették tevékenységüket, Jászvárosban Dávid Hajim házaló öngyilkossá lett, Romanban Meran Lebu az utczán megbalt, mert öt napig nem vett magához táplálékot, Bacauban szintén éhen halt Nute házaló, egy öreg Koller nevű asszonyt, ki vak férjét és több gyermekét házalás által tartott fen, inség és kétségbeesés betegágyra vetett. Ez csak néhány, a napi sajtó által köztudomásra jött eset.

A segélyző bizottságok feladatul azt tűzték ki maguknak, hogy

részint a pillanatnyi inséget enyhítsék, részint a kivándorlásra szerezzenek eszközöket. A házalási törvény által sújtott családok mind örömmel kivándoroltak volna, ha olláhatták volna a szükséges eszközökkel. Fájdalom, az összegyűjtött pénzüsszegek sokkal csekélyebbek voltak, hogy sem mindnyájának megmentésére elég lett volna. És így a legtöbb házalócsalád visszamaradt, hogy életüket inség és szűkölködések közt tengessék. A városokban — mert falun ma napság csak kevés zsidó él már — iszonyu módon terjed a szegénység, a foglalkozás és kereset nélküliek száma napról napra nő, a számos korlátozó törvények a zsidók korábbi jólétét teljesen tönkre tették, Romániának minden nagyobb zsidó községe ma ezeket számít keblében, kik alamizsnából élnek, Romániában vannak még tágas, műveletlen földek, melyeknek művelése a szerencsétleneknek elegendő élelmet, az államnak pedig a jólét új forrásait megszerezhetnék, de a zsidók iránti gyűlöletből ezen földeket sivataggá változni engedik és nyugodtan nézik, hogy süllyed ezer meg ezer munkára hajlandó és képes ember koldussá. A nem honosított zsidó Romániában nem lehet földművelő, minthogy még a városban kívüli tartózkodás is meg van neki tiltva.

Tényleg nincs hivatás, nincs foglalkozás, melyet a romániai zsidó szabadon és akadályozatlanul gyakorolhatna. Önkény vagy törvény minden vállalatában meggátolják és így megmagyarázható, hogy mindenki kész elhagyni Romániát és útvét más országban keresni. Szerencse volna a távozókra és a maradókra, ha oly magasságban lehetne pénztökéket szerezni, hogy azzal a kivándorlás nagy mértékben organizálható. Alapítalan az attól való félelem, hogy csak a munkára képes elemek hagynak el az országot és csak a munkára képtelenek maradnának hátra, a miből az következnék, hogy a jelen nyomor-állapot terjedelemben csökkenne ugyan, de intenzíve gyarapodnék. Azért alapítalan, mert a kivándorlók bizonyára — már most is sok példa van rá — miután az új hazában biztos existenciát alapítottak maguknak, hátramaradt rokonaikat vagy ismerőseiket maguk után vonnák, hogy valamely módon, tulságosan nagy áldozatok nélkül, gondoskodjanak róluk. De ha ez utóbbi feltevés nem is valósulna meg, mindazonáltal egy nagyobb arányokban organizált kivándorlás tagadhatatlan hasznosságu volna ránk nézve. A románok mindig azt állítják, hogy közöttük aránylag több zsidó él, mint minden más európai államban és hogy számuk inkább növekedik mint fogy. Ha azt vetjük ellenükbe, hogy hiszen naponta számos család kivándorol, ezt kereken tagadják. Már most ily tagadás csak addig lehetséges, míg egy városból évente 30 — 50 család kivándorol, minthogy a hiány a születések, házasságok stb. által pótolatik. De máskép állna a dolog, ha arra volna-

nak meg az eszközök, hogy egy városból egyszerre 200 — 300 vagy több családot kivándorolni segíthessünk. Az ország, mely sem tökébben sem munkaerőben nem bővelkedik, csakhamar érezné az adófizetők fogyatkozását és kényszerülne, emberségesebben bánni a zsidókkal, hogy mindenféle önkénykedések és korlátozó törvények által kivándorlásra ne késztesse. Célzatos és az említett módon létesített kivándorlás lényegesen járulhatna mai helyzetünk javításához.

A berlini szerződés által bennünk ébresztett azon remény, hogy a romániai kormány majd általa indítva érzi magát, vallásunk iránt jóakaró figyelemmel viselkedni, szintén nem teljesedett. Igaz, hogy vallásos szokásaink gyakorlatában semmi módon nem gátoltunk, mert csak kivételképen történik, hogy a hatóság néha vallásos szabadságunkat is megsérti, mint ez tavál Darabaniiban (a dorohói kerületben) történt, hol az *engesztelő napon* a zsidók egy részét arra kényszerítették, hogy a városka körül árkot és töltést készítsenek, állítólag a marhavész ellárítása végett, az imaházban gyülekezett részt pedig kifistöltették s kiáltás és lármá által az áhítatlan háborították. Nagyjában mondhatjuk, hogy akadálytalanul gyakorolhatjuk zsidó vallásunkat, de nagyon sajnálandó, hogy a kormány nem segít bennünket elő községeink szervezésében s jótékonsági intézeteink, valamint iskoláink oly fölszerelésében, hogy ezúljuknak teljesen megfelelhessenek. A zsidó község Romániában nem jogi személy, emellegva nincs joga ingatlanokat szerezni és eladni, hagyományokat elfogadni, kölcsönöket fölvenni; tagjaitól sem közvetlen, sem közvetett adót nem szedhet; nagy nehezen fenntartott iskolái, még akkor is, midőn az állam minden követelményeinek megfelelnek, magánintézeti jelleggel bírnak. Az egyetemi, a gimnáziumok, liceumok, konzervatóriumok és elemi iskolák kivételével a zsidók teljesen ki vannak zárva mindazon speziallis és szakiskolákból, melyeket az állam fenntart, és melyekben minden keresztény ingyen vétetik föl. Szintügy nem vehetők föl internátusba és soha stipendiumot nem kaphatnak. Jóllehet tehát az állam a zsidó ifjuság kiképzéséről vajmi keveset gondoskodik, sőt annak mellé jobban meguehezíti a tanulást, mindazonáltal nem akar bennünket abban segíteni, hogy saját iskolákat alapítsunk és fenntartsunk, a melyek annál nélkülözhetetlenebbek, mivelhogy némely városban még az elemi iskolák sem vesznek fel zsidót, és a zsidó tanulóknak egy nyilvános iskolában sem nyujtatik alkalom, hogy vallásukban nyerjenek oktatást. Ha arra volna eszközök, hogy az elemi iskolákon kívül még ipar- és kézműiskolákat is alapítsunk és ha legalább képesek volnaik gyermekeinket külföldön mesterségre taníttatni — a bécsi Allianz újabb időben több Romániából oda vándorolt ifju

utasított 5, ismétlésre 1, a mi kedvező eredmény; bajai volt 32, vidéki 26. Az iskolában szombatoként isteni tisztelet és szóoklat tartatik, melyen a zsidó tanulók megjelenni tartoznak. A hit- és erkölestan tanterve szintén közöltetik; föltűnő, hogy a bibliát a 4. osztályban németre fordítják, alkalmasint a német nyelv gyakorlására, pedig ez helytelen; erre való a német 5 tanóra hetenként; ha ennyi időből nem futja ki, toldják meg a tanidőt egy órával. Gyanakszunk, hogy a bajaiak eljárása a bibliai tanítás kárára van; a gondos statisztikai táblázatból ugyanis kitéjük, hogy 48 tanuló csupán magyarul beszél, csak 10 magyarul és németül. Ehhez nem kell egyéb magyarázat. Az iskolai könyvtár az idén vétel után nem gyarapodott, ugy látszik, kellő alap híján. Szükséges volna, hogy az iskolaszék minden tanulótól kivétel nélkül 30—50 kr. díjat követelne a beíráskor ifjúsági könyvtár gyarapítására. Más polgári iskolában így tettek hasonlóan. Az igazgató Stekler Samu, a tanárok Gerlóczy Gyula, Kohn Lajos, Walder Jakab. Sem a franczia, sem a latin, mint rendkívüli tantárgy nem tanítatik, pedig mindkettőre szükség van a polgári iskolában.

A nagy-kanisai izr. hitközségnek kereskedelmi iskolája is van két osztálylyal, melybe járt 41 + 35 = 76, két katolikust kivéve, mind zsidó. Az 1. osztályban bukott 8, a 2-ban 3. Tanterv nincs közölve, a mi jövőre reméljük, pótolva lesz. Az iskola belső életéből alig tudunk meg valamit — igaz, volt iskolai takarékpénztára s az 1. oszt. az év végén bennbagyott 37 frt 97 krt. Van áruminta-gyűjtemény. — Igazgató Bún Samu, tanár Kellert Lajos.

A régnyehelyi izr. reáliskola egyetlen zsidó középiskolánk. Ha tehetéseink is ugy akarják: foglaló a jövőre, minden esetre élő emlékjele egy vidéki kis zsidó község ritka áldozatkészségének és még ritkább kulturális és hazafias ambíciójának. Urain, le a kalappal! . . .

Miön czuttal először mutatjuk be a zsidó középiskolát olvasóinknak, alig tehetünk jobbat, mintha őket és magunkat dr. Mahler igazgató szakavatott kalauzolására bizzuk.

»Közel 25 éve, írja dr. Mahler az Értesítő bevezetésében, hogy hitközségünk intéző körei oly iskola felállításához fogtak, mely a kereskedelmi pályára készülő gyermekeiknek a megkívánt ismereteket nyújtja, és ne kényszerüljenek serdülő fiaikat távoli nagy városokba küldeni, mi a tetemes költségek mellett még bajjal és fáradtsággal is járt, mert akkor vasutat, sőt rendes postai összeköttetést is csak hírből ismertek. Alapítottak tehát reáliskolát, előbb 1 majd 2, és később három osztálylyal, alapították, — de alap nélkül, mert az iskolának nem volt semminemű

anyagi basisa, a tanulóktól szedett tandíjak képezték az egyedüli bevétel és fedezeti forrást. De nem is szorult egyéb segélyforrásokra, mert az iskolai budget nagyon csekély volt, a tanárok, kik egyszersmind népiskolai tanítók is voltak, hetenként 36—42 órán át izzadtak a túltömött osztályokban. Ezen mizeriákon kívül még sokkal nagyobb és szomorítóbb baj volt, hogy magyar szó és magyar nyelv a tanulók és a tanítók többsége előtt barbar nyelv volt, melynek megtanulása áruság lett volna az akkori Bachimádók szemében. Ezen sívár és magyar nemzetellenes állapotok tartottak egészen a hatvanas évek végeig, mikor a bár nem magyar ajkú, de magyar érzelmű hitközségi tagok az iskolát jobb és magyar irányba terelték, a reáliskola részére magyar tanárt acquiráltak, a tanárok heti óraszámát 30-ra szállították le és fizetésüket is itt eddig nem ismert horribilis összegre: 700 frtra emelték.

»Ezen átalakuláshoz fűződött később 1877-ben a reáliskola teljes elválasztása a népiskolától. A tanárok heti óra száma újra leszállítottott, de fizetés tekintetében nem állt be javulás. Ujra következett egy 6 évi lassu fejlődés, míg az 1883-ban hozott országos középiskolai törvény az iskola fejlődésének új hatalmas lendületet adott. Az addig fennállott 3 osztályt kellett a negyedikkel megtoldani, hogy mint középiskola fennmaradhasson, ezen kiegészítés új tanerőket is igényelt, ezek alkalmaztatását csakis egyes jötevők kegyes adományai és a magas kormány által nyújtott segély tették lehetővé.

»Ma az iskola el van látva kellő számu és kellő minősítéssel bíró tanerőkkel, tanszerek dolgában sem panaszkodhatunk, a tanári és ifjúsági könyvtár folytonosan gyarapszik, a tanárok már nem roskadnak le a túlterhelhetés által, mert a heti órák száma már csak 1—2 órával haladja túl a törvényes maximumot.

»A tanterv ragaszkodik híuen a törvények, ministeri rendeletek és utasítások által előirt szabványokhoz, a tanmód a pedagogia legujabb módszereit követi, egyszóval iskolánk szellemileg bátran kiállhatja a versenyt más hasonrangu intézettel, magyarság tekintetében vetekedhetik bármely felvidéki középiskolával, hazafias érületben pedig Debreczen sem mulja felül. Rá nem tudna ismerni az ezen 20 év előtt «iskolának esufolt» germanizált és germanizáló intézetre, ki két évtized óta községünk állapotáról és szellemi haladásáról nem szerzett tudomást.

»Egyben hanyatlott községünk, t. i. jólét dolgában, a vagyonosabb elemek a fővárosokba szedtek, helyüket elfoglalták a vidékről beözönlött szegények, kik az iskola kedveért ide telepedtek és új teherrel sújtják a hitközséget és az iskolát.

»Egy tekintetben pedig ma is ott vagyunk, a hol 24 évvel ezelőtt ma sincs az iskolának semmi nemű fundusa, ma is tanpénzekből felezi évi szükségletét, melynek java részét, vidéki Mózes-vallású és helybeli keresztény tanulók fizetik. Nem a hitközség előjáróságának és iskola bizottságának jó akaratán múlt az iskolaalap elő nem teremtése, a hitközség, mely a nép- és polgári leányiskola szükségleteinek fedezéséről is gondoskodik, nem képes nagyobb áldozatot hozni a reáliskolának, mint a mennyit a hitközségi tagok iskolánkat látogató gyermekeik után tandíj (50—60 frt) fejében fizetnek. Ez az oka, hogy hazánk egyedüli Mózes-vallású középiskolája tanpénzekből tengődik, ez az oka, hogy sem iskola sem nyugdíj alapunk ninesen, ez az oka, hogy buzgó, önfeláldozó, honszerető és hazafiasan működő okleveles középiskolai tanáraink évi 600-700 frtnyi javadalmazásban részesülnek, mely fizetés a többi hazai középiskolánknál a szolgát illeti, ha a lakást, fittést és világitást számításba vesszük, eltekintve még attól, hogy tanáraink hiven teljesített kötelesség által munkaképtelenné vált korukban csak koldusbotra támaszkodhatnak.

»A mily szépnek és fényesnek eseteltem intézetünk szellemi állapotát, oly ridegnek és sötétnek mutattam be anyagi oldalát. De korántsem estem túlzásba, hanem inkább takargattam némely kirívóbb foltot, nehogy szíves olvasóim, kiknek legnagyobb része csak «*értesítőnk*»ből ismeri iskolánkat, már előre mondják ki a bajt gyógyíthatatlannak, még mielőtt kísérlet történt volna annak orvoslására. Az én szerény javaslatom volna: Alakuljon helyben egy „*középiskolai-egyesület*“, melynek célja volna az itt 24 év óta fennálló reáliskolának pénzalapot teremteni. Álljanak ezen alakítandó egyesület élére községünk tagjai, szólítsák fel pártolásra intézetünk volt tanítványait, kiknek száma ezerre megy, és kik közül számosan intézetünknek köszönik jólétük alapkövét, hívják fel országszerte lakó gazdagabb hitsorsosaink figyelmét ezen egyetlen hazai zsidó középiskolára, mely annyira érdemi a pártolást és annyira szorult segítségre. Biztos meggyőződéseim, hogy ha értelmiségünk előadott javaslatomat magáévá teszi, és alapító, rendes és pártoló tagokból álló középiskolai egyesületet alakít, akkor rövid egy év alatt oly alapot terem, mely iskolánknak létét függetlenülé a tanpénzek fluctuációjától.«

Az igazgató egyszerű és ezért praktikus terve méltán megérdemli az illetők osztatlan figyelmét. Nem hiszszük ugyan, hogy egyetlen év elég volna a szükséges alap megteremtésére; de bizonyos, hogy elég a komoly akció megindítására. Az intézet volt növendékei, de Magyarország zsidósága általában nem fogja magára hagyni e derék hitközséget, mely midőn

erejét meghaladó áldozatok árán az egyetlen zsidó középiskolát immár negyed század óta fönntartja, nemcsak a nemzeti, de a felekezeti ügynek is tesz szolgálatot.

Wiedermann kir. tan. és tankerületi főigazgató hivatalos látogatása után »az intézet hazafias működése és szellemi haladása fölött teljes megelégedését nyilvánítá.«

Az iskolaszék tagjai: dr. Bortstieber Lajos elnök, Donáth József, dr. Éliás Armin, Felbert Lipót, Fischhof M. H., Herzfeld Mór, Herzog J. K., Lieblieh Mór, Lövinger Armin, dr. Somenfeld Bernát, Sonnenfeld Dániel, Weisse József, Wister Lipót. — A tanszemélyzet: dr. Mahler Miksa igazgató; rendes tanárok: Davidson Lajos, Endrei Árpád, Frankl Ignác, Perényi Vilmos, helyettes tanár: Gáspár Károly.

A közlött tananyaghoz érdemileg nines észrevételünk. Sajnálunk, hogy még Arany Toldiját sem olvassák egészen, de fájdalom, az ország legtöbb középiskolájában ragaszkodnak még a dirib-darab olvasmányhoz. Hogy miért használják az I. osztályban Ihszt, a II. és III. ellenben már Szvorényit, holott az I-ben is Szvorényit, vagy a II. és III-ban is Ihszt használhatnák — a mi a szülőkre megtakarítással is járna — nem értjük. Hittanból nemcsak a zsidó, hanem a r. kath. tananyag is közölve van, a mi felek. intézet részéről nálunk Magyarországon páratlan eljárás. Nem mintha nem helyeselnők; sőt épen. Csak az a kár, hogy nem tölünk tanulnak felekezeti türelmességet világszerte.

A jelentés az ifjusági könyvtárról a maga velős rövidségében mintaszerű. Elmondja a könyvtár gyarapodását s az olvasók számát és megemlíti névszerint a legszorgalmasabb olvasókat és a legolvasottabb műveket. A tanári könyvtár alapításához csak taval fogtak s az idén rá 90 frtot költöttek, ugyanennyivel gyarapították a tanszergyűjteményt.

A jótékonyági rovat, ugy emlékszünk, taval gazdagabb volt. A Felsőmagyarországi Közmivelődési Egylet 25 frt és 4 db. könyvajándékának hovaforditása e rovat egyetlen tárgya.

Beiratkozott a 4 osztályba összesen $35 + 32 + 17 + 10 = 94$, a mi tavallhoz képest 7% gyarapodás: év végén maradt 87. *Vallásra* nézve volt: zsidó 80, r. kath. 11, ágost. 3. (ezek miért nem tanultak hittant?). *Anyanyelvre* nézve volt magyar 4, német 80, tót 10. *Nyelcisméretre* nézve év elején: csupán német 10, tót 3, magyar-német 20, német-tót 21, m.-n.-tót 40; év végén: magyar-német 23, m.-n.-tót 64. *Honos-ságra* nézve: vágújhelyi 45, nyitraimegyei 16, más megyebeli 25, osztrák 1, a mi világosan mutatja, hogy ez iskola nemcsak helyi jelentőségű. — Tandíjmentes volt 5, fél tandíjmentes 18, oly nagy szám, hogy azt csupán

csak a felekezeti könyörületesség mentheti. — Javító vizsgálatra utasított 13, ismétlésre 8: igen közepes eredmény, mi azonban a soknyelvűséggel küzködő intézetekben rendes jelenség.

Az országos tanítóképző-intézet nem szokott értesítőt kiadni; tavali kivételt tett, mert az intézet jubileumot tilt.

A *budapesti országos rabbiképző-intézet*, mint minden évben, most is terjedelmes tudományos dolgozattal lép a világ elé, szerzője ezuttal Bloch Mózes tanár. Az értesítő biztos haladás gazdag képét tárja elénk. Három ifju rabbi lépett ki tavali, kik máris állásban vannak: Nagy-Átádon, Tapolczán, Debreczenben. Alkalmi és ünnepnapi szónokot az ország több hitközsége az intézettől kért: Czegléd, Győr, Kaposvár, Nagy-Abony, Szegszárd; a budapesti állami fegyintézetnél szeminarista vezet az istenitiszteletet. Az intézetnek az alsó tanfolyamban 87, a felsőben 21, összesen 108 növendéke volt, s így a budapesti, tudtukkal, a világ leglátogatottabb szemináriuma. Két ok magyarázza, úgy hisszük, az ifjúságnak a szemináriumba tódulását. Az egyik az, hogy ez idő szerint szegénysorsu zsidó ifju a siker reményével hazánkban tudományos pályára másra nem léphet, mint teológiára. A másik meg az, hogy e pálya ez idő szerint már magában is elég biztos kilátással keesgetet, a mennyiben Magyarország akárhány nagy hitközsége rabbi nélkül szükölködik.

A vezérlő bizottságba a miniszter dr. Rosenberg aradi és Pollák pesti rabbit választotta. — A tanári kar mult évi elnöke volt Bloch Mózes, jegyzője Bacher Vilmos, könyvtárnoka Kaufmann Dávid. — Érettségít 4 tanuló tett, három jó sikerrel. — A felső tanfolyambelieknek van theologiai egyletük, az alsóbelieknek önképző-körük.

Az »Écz-Chájim«-segélyegylet kiadása tett 3072 frt 05 krt, az egylet vagyona 18,452 frt 62 kr., tavali gyarapodás 584 frt 71 kr. Egyes nevezetesb tételek: a *köszökt. miniszter* 1500 frtot engedélyezett a zsidó iskolaalapból; a *pesti hitközség* 2 hallgatónak egyenkint 100 frt ösztöndíjt adott; a *bécsi hitközség* az egyik Königsvarter-ösztöndíjat, 467 frt, szeminaristának adta; *Steinfeld* Debreczenben 2 tanulóknak 50—50 frt ösztöndíjt adott; *Hochmuth* a veszprémi chevra kaddisa által az ő jubileuma alkalmából tett 400 frt alapítvány évi kamatait (20 frt) a segélyegyletnek küldte be. Új alapítványok: *Reismann Nátán* Budapest 100 frt, *Krakauer Jakob* Budapest 100 frt, *Weiner Márk* Pohrlitz, Morvaországban 200 frt; rendkívüli adományok: *dr. König* Budapest 9 frt, *Kirchheim* Frankfurt 12.20 frt, pesti chevra kaddisa 200 frt. Az országos ösztöndíj-egylet 5 hallgatónak összesen 300 frtot szavazott meg; a *bajai hitközség* 30 frtot adott egy növendéknek. Végül megemlítendő a *szegedi hitközség* évi

300 forintnyi ösztöndíj-alapítása 10 évre, melyről lapunk egy ízben már megemlékezett. Hozzá kell most tennünk, hogy kár, miszerint a *szegedi község* arról is nem gondoskodik, hogy szegedi születésű tényleg föl is járjon az intézetbe; különben a nagylelkű ajánlat a praxisban — pusztá ajánlat marad. E megjegyzés annál jogosultabb, mert az alapítás értelmében a *szegedi község* 1886—1896-ig adja az ösztöndíjat; így hát egy év már el is volna veszve, ha ugyan — a mi föl sem tehető — a szegediek alapítványuk betűjéhez ragaszkodnának, és nem a szellemhez, melyben ajánlatukat tették s mely akkor széles Magyarországnak joggal tett oly nagy hatást.

Az intézet templomában Bloch tanár és a felső tanfolyam érettebb hallgatói tartottak hitszónoklatokat. *Tiszegi Freund* 50 frtot boesított a tanári kar rendelkezésére azon hallgató részére, ki a legjobb magyar hitszónoklatot tartja. A díjat Blau Lajos nyerte el, ugyanaz, ki a báró Schey-Fülöp-féle pályadíjra is érdemesnek találtatott. A mult évi pályakérdés volt: »Dávid Ibn Abi Zimra. Egy monografia.« Erre egy dolgozat érkezett be, melyről az ítélet a jövő értesítőben fog közzététetni.

A könyvtárról még mindig nem tudjuk, hány kötetből áll. Meddig folyik még majd a rendezés munkája, a jövő titka. Összegezõ statisztikai kimutatások, mint minden évben, az idén is hiányzanak az értesítőből.

KÜTFÖK.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

106. sz.

Vallás és közoktatásügyi magyar kir. miniszter.

28,895. sz.

Hajdu vármegye közigazgatási bizottságához egyidejűleg intézett rendelettel megengedtem, hogy Földes és Tetétlen községek az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a kiadott szabályrendelet mellékletének 374. száma alatt felvett püspökladányi kerülettől elkülönítve Földes székhelyvel külön önálló izr. anyakönyvi kerületet képezzenek.

Budapest, 1886. szeptember 21.

Trefort, s. k.

107. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

28,597 szám.

Szepesmegye közig. bizottságához.

Múlt évi nov. hó 13-án 1924. eln. sz. a kiadott szabályrendelet mellékleteként közölt kimutatás 279. és 282. sorszám alatt a *poprádi* izr. anyakönyvi kerületbe osztott következő községeket: u. m. Szepes-Szombat, Nagyszalók, Ujleszna, Batizfalu, Jánosi, Szt.-András, Felka, Luzsione, Gerlachfalu, Miklósfalu, Stohla, Mengusfalu, Mahalfalu, Sunyava, Felső-Alsó-Hozelesz, Küssőcz, Sztrabócz, Horko és Primőcz községeket, e részbeli indokolt kérelmük folytán a nevezett anyakönyvi kerületből kikebelezendőknek és a *hanfalvi* izr. anyakönyvi kerülethez, hová a beosztás előtt is tartoztak, visszacsatolandóknak találtam.

Miről ezemmel, hivatkozva f. évi július 13-án 467. sz. a. kelt jelentésére, további intézkedés végett tudósítom.

Budapest, 1886. október 1.

Trefort, s. k.

B. Eötvös József levele.

108. sz.

A zemplénmegyei összes izr. hitközségek képviselői által 1868-dik évi ápril 22. és 23-án tartott értekezlet folytán a vallás- és közoktatási miniszter ur Ó Excellentiájához intézett hálá- s bizalmi feliratra, válaszul a következő kegyes leirat érkezett:

Vallás- és közoktatási magyar kir. miniszter. 452. eln.

Örömmel olvastam, uraim, folyó évi ápril hó 23-án hozzám intézett szíves bizalmi feliratukat, mert nagy sulyt fektetek azon körülményre, hogy önöknel is erős azon meggyőződés, hogy a haza izraelita honpolgá-

rainak közügyei sűrűsége miatt a rendezést megkívánják, s hogy önök is akként nyilatkoznak feliratukban, hogy az egyenjogúsítás nagy elvének győzelme után a befejezetlen maradt mű csak akkor válhatik gyümölcsözővé és az egészre nézve üdvössé, ha egyszersmind oly alap találhatik, melyre a haza mózes vallásu lakosai hitfelekezeti életük épületét szilárdan megvetthetik.

Teljesen osztom én is azon meggyőződésüket, hogy a vallásosság a hazafiság és polgáriassalással igen jól megfér és örülök, hogy önök is bizalommal üdvözlik a rövid idő múlva egybegyűlendő izraelita congressust, melynek az lesz czélja és munkaköre, hogy a hazai izraeliták »az alkotmányzat alkotmányos elve szerint magukat hitközségileg szervezni, községi, tanodai és köznevelési intézményeik felett a kor és a haza igényeinek megfelelőleg rendelkezni fognak.«

A haza, a törvényhozás és az alkotmányos kormány a polgári kötelességnek teljesítésén kívül csakis ezt várja az izraelitáktól és az ezeket törvényesen képviselő congressustól, melynek a megoldandó feladatok természeténél fogva csakis ez lehet jog- és működési köre.

Miön az alkotmányos kormány a törvényhozás által elébe szabott feladat megoldására az első lépést megtette, tisztában volt magával az iránt, hogy a hazai izraeliták hitközségi, közoktatási és alapítványi ügyeinek önkormányzati közigazgatási rendezésével a vallásos meggyőződés, a hitélet és a vallás tanulni kapcsolatlan hozni egyáltalán nem lehet, minthogy e dolgok sem az állam, sem a törvényhozás, sem a congressus intézkedési körébe soha nem tartozhatnak.

Annál kevésbbé jöhetnek e dolgok kérdés alá, mentül kétségtelenebbül áll az, hogy épen e hazának törvényei a vallásos meggyőződésnek és hitéletnek mindennemű pressio kizárásával való teljes szabadságát biztosítják.

Én részemről azon reményben vagyok, uraim, hogy a hazai izraeliták, megértve nagy és szép feladatuk természetét és abból kifolyólag azt is, hogy közügyeik szervezésénél vallásról nincs szó, a férfiúhoz és szabad polgárhoz illő türelem és tapintatosság mellett meg fogják találni azon önként találkozó alapot, melyen a vallásos érület és hitbeli meggyőződés legkisebb sérelme nélkül az izraeliták administratív közügyei a törvény által szentesített autonomia alapján a kor és a hazai polgári igények szem előtt tartásával nemcsak megoldhatók, de főleg az izraeliták érdekében meg is oldandók.

Szíves üdvözlettel,

Budán, 1868. évi május hó 9-én.

Br. Eötvös József, m. k.

Közl.: NEMETHY MENYHÉRT.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Le livre des Parterres fleuris. Grammaire hébraïque en Arabe d'Aboul Walid Merwan Ibn Djanah de Cordue publiée par Joseph Derenbourg membre de l'Institut. Paris, 1886.* (Arab czime: *كتاب العربى*). — *Schreiner Márton*, Zur Geschichte der Aussprache des Hebräischen (külön lenyomat a Stade kiadta Zeitschrift für Alttestamentliche Wissenschaft czimü folyóiratból.) Giessen 1886. — *Grünz Áron*, Die Abhandlung Alexanders von Aphrodisias über den Intellekt. Aus handschriftlichen Quellen zum ersten Male herausgegeben und durch die Abhandlung: »Die Nüslehre Alexanders von Aphrodisias und ihr Einfluss auf die arabisch-jüdische Philosophie des Mittelalters« eingeleitet. Berlin, 1886. — *Zirndorf H.*, Isaak Markus Jost und seine Freunde. Ein Beitrag zur Culturgeschichte der Gegenwart. Mit dem Bilde Jost's. Cincinnati, 1886. — *Groszmann S. L.* Rabb. in Baranya-Szt.-Lőrincz, Moadim l'simchah. 8. füzet. Pécs. — *The Menorah*, a monthly magazine. Official Organ of the B'né Brith. Ed. by Benj. P. Peisotto. New-York, 1886. — 25. Jahresbericht des Vereines zur Unterstützung mittelöser israelitischer Studirender in Wien. Bécs. 1886. — *A veszprémi* keresk. társ. alsófoku keresk. iskolának első értesítője az 1885/6. év végén. Az elnökség megbízásából közli *Szép Lipót*.

Hitoktatás Bécsben. Az osztrák főváros nem-zsidó iskoláiban összesen 45 zsidó hitoktató működik és pedig a népiskolákban 23, a polgári iskolákban 13, a középiskolákban 9.

Zsidók külföldön. *Dr. Gabriel* a chemia tanárává neveztetett ki a *berlini* egyetemen, *Kronecker* meg ugyanitt a filozofiai kar dékánjának választott. — *A szerb* király Ozerovicsot a skuptinár tagjává nevezte ki. — *Dr. Weigert* ügyvéd Kasselben és *dr. Cohn* tanár Heidelbergában Tokio, *Japán*, egyetemének jogi karához tanárokl meghívtattak. — *Elszászban* az új választásoknál több zsidó lett városi képviselő, nevezetesen *Strassburgban* 2, *Colmarban* 2, *Mühlhausenben* 2, *Bischweilerben* 1, *Hagenauban* 2, *Saarburgban* 3, *Pfalzburgban* 2, *Weissenburgban* 1, *Ingweilerben* 2, *Petersheimben* 2, és *Schirrhofenben* 1. — *Traube M.* Boroszlóban a *berlini* tudós akadémia tagja lett. — *Franziországban* a becsületrend parancsnokává lett *Hendlé*, Seine Inférieur-megye prefektusa; a rend tisztjei lettek: *Sac* vasuti igazgató, és *Naquet* fő-államügyész; a rend lovagjai lettek: *Sevel*, az államvasutak szindikusa; *Wormser*, a 3. gyalog vadász-álj

kapitánya; *B. D. Lévy*, 1. oszt. hadsegéd; *Cohen*, közlekedésügyi szaklap szerkesztője; *Aimé Dreyfuss*, posta-igazgató; *Spielmann*, telegraf-hivatalnok; *Lang*, utász-kapitány; *G. Ollendorf*, a szépművészetek főillyelője; *J. Bloch*, hírlapíró; *Darius Allatini* kereskedő Marseilleben. — *Az angol* királyné serjeant *John Simon*, a parlament tagját és *Philip Maynard*, a technikai intézet igazgatóját lovagi rangra emelte. — *Dr. Pringsheim* a *müncheni* egyetemen rendkívüli tanár lett.

A budapesti középiskolák tanulóinak e tanévi létszámáról pontos adatokat tett közzé az *Egyetértés* tanügyi rovata. E rovat szerkesztője, *Alexander B.* tanár szíveségből az adatsornak az említett helyen nem közölt két érdekes felekezeti mozzanatát itt közölhetjük. Az egyik ez: az *V. ker. kir. kath.* főgimnázium 571 tanulója között r. kath. 279, zsidó 257; a *VI. A-ba* jár 46, köztük 39 kath., 2 zsidó, a *VI. B-be* 57, csupa zsidó; a zsidó tanulók abszolút szétválasztása még két osztályban van keresztül vive: a *III. A-ba* egy zsidó sem jár, a *III. B-be* csupa zsidó; a *II. A-ba* (52 fű) egy zsidó sem jár, a *II. B-be* (64) csupa zsidó. — *A VII. ker. állami* gimnázium 448 tanulója között 167 a r. kath. és 268 a zsidó; a szétosztás itt nem történt felekezeti szempont szerint.

Franck Adolf levele. A híres francia író és filozófus egy oláh tudóshoz levelet intézett a zsidók ügyében, melyet a bukaresti *Revista Israelita* egész terjedelmében közöl. Franck többek között ezeket írja: »Büszke vagyok rá, hogy azon ősi fajhoz tartozom, mely a világot megajándékozta a bibliával, az evangéliommal, az apostolokkal, sőt magával Jézussal Krisztussal... A zsidók csak ott élnek erkölcsi és fizikai piszokban, a hol őket bepiszkították. Azon államokban ellenben, mely őket befogadá, egyetlen erkölcsi vagy hazafias erény nélkül sem szűkölködtek... Az oláh zsidók ugyanezt bizonyítanak, ha önök lemondanának a barbarizmus, jogtalanság és gyűlölet hagyományairól, és e helyett a jog, szabadság és az igaz kereszténység útjára térnének — hisz a keresztény erkölcsiség fölve: szeressétek egymást!«

Institut de France. Az I. d. Fr.-nak 10 zsidó tagja van és pedig a fölíratok és széptudományok akadémijának tagjai: *Michel Bréal*, *Joseph Derenbourg*, *Jules Oppert* és *Henri Weil*; a tudományok akadémijának tagjai: *Halphen*, *Lipmann*, *Levy* és *Loewy*; az erkölcsi és politikai tudományok akadémijának tagja: *Adolphe Franck*; végül a szépművészetek akadémijának tagja: báró *Alphonse Rothschild*.

Doctor theologiae. Mint a *J. Chronicle*-ben olvassuk, az alabamai egyetem — Egyesült-Államok — *S. Hecht* rabbít Montgomeryben doctor theologiae (Doctor of Divinity) czimmet ruházta föl. Az egyetemenk e

mindenesetre példa nélkül való eljárását helyeselte Amerikában mindenki, csak Birmingham Ala, egyik felekezeti lapja, a Christian Advocate, tiltakozott ellene, fölhíván egyuttal a rabbit, hogy a ezímet ne fogadja el.

Zsidó történeti kiállítást rendeznek az angol zsidók Londonban. A kiállítás a jövő tavasszal fog megnyitni s hivatva van lehető nagy részét bemutatni annak, a mit a századok rombolása a zsidóság multjából megkimélt. Érthető, hogy az eddig páratlan kezdeményezés elé sokfelől a legnagyobb érdeklődéssel és várakozással tekintenek.

Zsidó statisztika. *Afganisztánban* a zsidó lakosság száma meghaladja a 40,000-et; a fővárosban, Kabulban, 2000 zsidó él, többnyire kereskedők; az egész országban 60 zsidó község van. A talmudi-rabbini irodalmat nem ismerik, egyébként mindenben megegyeznek európai hit-sorsosaikkal. — *Kokandban*, ország Turkesztán és Kína határán, Mangilan nevű városban 8—900 zsidó él, külön negyedben; van három templomuk s egy jesibájuk, melyet 50 tanuló látogat; kereskedők, selyemgyártók és földmivelők. A turkomannak módjára öltözködnek. — *Baku* kaukázusi tartomány fővárosában, Kubában, 5000 zsidó lakik, kik a szefárdi ritust követik és azon mohammedának szokása szerint öltözködnek, a kiknek nyelvét beszélik. Ősi hagyományaik szerint azon zsidók utódai, kiket Tiglat-Piléser a VIII. században Kr. e. fogságba vitt.

Rabbiképző-intézet Rómában. Olaszországban Alatri Sámuel kezdeményezésére 1882 óta a zsidók között nagyobb mozgalom foly, melynek ezélja egy rabbiképző föllállítása Rómában. Most Marco *Mortura* főrabbi, báró Giuseppe *Treves dei Bonfili*, Samuel *Alatri* a római hitk. elnöke és dr. *Romanin-Jacur* urakból álló bizottság alakult, mely körlevélben szólít föl adakozásra. Még csak 4—5000 lire biztos évi jövedelemre van szükség s az intézetet meg lehet majd nyitni. A szeminárium fölvételi vizsgálat alapján fogadná be növendekéit, kik három évi kurzusban befejeznék tanulmányaikat.

Az áhitatról. Steinthal H. berlini egyetemi tanár ily ezimű értekezését, melynek befejezését e számunk közli, *Vajda Béla* fordította magyarra.

Helyreigazítás. Az októberi füzet 564. lapján az utolsó sorban »4, 5«, helyett olvasandó: »36,5;« az 5. sorban alulról »Genesis« helyett olv. »Szentírás.«

TUDOMÁNY.

A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.

NEGYEDIK FEJEZET.

VII.

A szombatosok erkölestana. — Isten iránti kötelességek. — Az ember rendeltetése. — Aszketikus nézetek. Bünbánás. — Emberek iránti kötelességek. — Felebaráti szeretet. Szerénység. Alamizsnálkodás. — Az állatkinzás és részegség kemény elítélése. — Polgári kötelességek. — Szombatos eschatologia. — A lélek halhatatlansága. — Pokol és paradicsom. — A halottak első és második feltámadása. Utolsó ítélet.

A szombatosok erkölestana a legtisztább és legnemesebb, mondhatni: fenséges. Igaz, nagyjában nem indul ki új szempontokból. Főbb elvei olyanok, melyek már régóta a zsidóságnak és kereszténységnek közös tulajdona, és csak kevés benne az önálló és eredeti elem. De azért tisztelettel meghajlunk azok előtt, kik ezt az erkölestant felállították, még inkább azok előtt, kik a XVI. század vége felé azt elfogadták és szerinte éltek, vagy csak élni akartak.

Isten iránt »fő parancsolat«-nak ismerték:

Az istent teljes lélekből szeretni.
Csak azt, a mit hagyott, mind megtartani.
Szeretettel, vig kedvvel betölteni.¹⁾

Erélyesen elítélték azt az álszenteskedést, mely beéri imádkozással s egyéb külsőségekkel. Az isteni tiszteleten mindenkinek

¹⁾ 110., III. 44.; v. 5. Móz. V. k. 6., 5. és 10., 12.

»szüből legyen jelenléte«; az ott hallott isteni igének »cselekedet-
tel mutassák bizonyosságát és szeretettel,« mert:

Nem kell Istennek rest és szines szolgál,
Sem késedelmes, sem kedvetlen szolgál.
Buzgó és serény, figyelmes fiakat
Kedvez az Isten.

A ki bűnben imádkozik, ő imádsága bűntől leszen neki. ¹⁾
Isten szent nevét:

. nemesak az esküvésben,
Hanem minden szólásban, említésben
Hiába ne vegyük egyszer is szánkban,
Méltó igaz okból csak igazságban. ²⁾

Az embernek rendeltetését abban látták, hogy igazán szent
életet folytasson, azaz mindig és mindenben járjon isten útján,
még pedig:

Vigasságban kell abban forgolódni,
Félve, rettegve kell járni,
Mindholtig abban öregbülni
És napról napra növekedni. ³⁾

Mivel azonban az ember »igen gyarló sáredény, az gonosz-
ságra hajlandó«, ⁴⁾ tanuljon uralkodni szenvedélyein. Kerülje a
bujaság utálatos bűnét, legyen szemérmes még hitvestársával
szemben is ⁵⁾ és óvakodjék a földi gyönyörök túlságos élvezetétől.
Örüljön isten adományainak és

Étel-italtól legyen jó kedve,
Csakhogy ne éljen gonoszul vele. ⁶⁾

Azon komoly, több tekintetben aszketikus nézet szerint,
melyet a szombatosok az élet felől maguknak alkottak, az igazán
jámbor, »ez világot megutálja, nála mint semmi.« ⁷⁾ Az ember
tudjon nélkülözni, túrni és elviselni, és kivált a vallásért szenvedni
is, mert »bódog az az ember, ki az igazságért nyavalyát, háborút

¹⁾ 109., VIII. 1—4. és u. o. IX. 9.

²⁾ 110., I. 4. és u. o. II., 14—16.

³⁾ 2., 8.; v. ö. a *Szombatosok régi könyvét*, Kereszt. Magv. XXI. évf. 9. l.

⁴⁾ 10., 5.

⁵⁾ 110., I. 8. és 25—6.

⁶⁾ 87., 13.

⁷⁾ 41., 9.

vall. ¹⁾ A földi élet múlt árnyék; az igazi életre a túlvilágon
ébredünk, annak boldogsága pedig csak lemondással és szenved-
déssel szerezhető:

Tűrj és szenvedj isten fia,
Hogy juthass nagy bódogságba,
Lehess részes drága jóba,
Isten országába.

Azt kell sok háborúsággal
Venned vagy nyavalyák által,
De meglásd, ne zúgólódjál
Se ne sápolódjál!

Mit gondolsz testi inséggel,
Mely úgy múlik mint árnyék el,
Bánjál csak híven lelkeddel
Igaz örökséggel. ²⁾

Hogy szabadulhasson minden földi salaktól és büntől, az ember:

Testének is ő megenyhítésével
Lelkét szentelje gyakran bűjtöléssel. ³⁾

Még biztosabb és üdvösebb eszköz erre nézve a bűnbánás és
megtérés.

A ki az igazság útjára térni s azon haladni akar, annak
»poenitentián kell azt elkezdeni.« A szombatosok a zsidó hagyomá-
nynyal azt tanították, hogy isten, látván az emberek gyarlóságát,
kik természeti hajlamaiknál fogva a bűnben elmerülének, »or-
vosságul az poenitentiát teremtette.« Ennek pedig igaz módja:

Minden bűnnek elhagyása,
Egyszersmind megutálása,
Holtig való megbánása.

Csak az üdvözülhet, a ki így megbánja bűneit és azokat sohasem
ismétli. ⁴⁾

A felebaráti szeretetet, egészen zsidó felfogás szerint, oda
magyarúzták: »Mi neked jó, azt mással is kell művelni« és:

¹⁾ 106., 6.

²⁾ 5., 8—9. és 11.

³⁾ 110., III. 22.

⁴⁾ I. 109., IV. 4—8. valamint a megtérésről szóló éneket u. o. VI.;

v. ö. Babil. talm., *Peszahim* 54a.

Mit én mástól magamnak nem kívánok
Másnak is olyannal adós nem vagyok.

Azt a keresztyén tant ellenben, mely a biblia parancsát: »Szeresd *felebarátodat* mint tenmagadat« az *ellenségre* is kiterjeszti, határozottan visszautasították, még pedig a zsidók által is felhozott azon oknál fogva, hogy e parancsnak ily messze-menő értelmezése lehetetlent, mivel olyasmit követel, mit gyarló ember nem teljesíthet. Már pedig »*törvény fölött való képtelen dolgot* nem hagy isten senkinek.«¹⁾

Azért az ellenségre nézve csak annyit véltek jogosan követelhetni, hogy az ember ne gyűlöljön, ne legyen haragtartó, boszúálló, hogy inkább kárt valljon és szenvedjen, semmint pörlekedjék, vagy rosszat rosszal megtoroljon,²⁾ és hogy tudja elmondani:

Könyörögjünk azért tiszta, buzgó szívből
Azokért, kik üldöznek.³⁾

Az ember óvakodjék, hogy valamiképen okot ne adjon felebarátja megkárosítására, »sőt mindennek igazán jót kívánjon« és lépjen »minden jó segítségre gyors legyen.«⁴⁾ Szerényen és igénytelenül fel, s nyájas és előzékeny legyen bárki irányában:

Felfuvalkodott elme, belső negédség szennyje
Igazság erejével menjen te tőled messze;
Az dicsőséget istennek adjad mindenbe.

Sziligy, alázatos légy, ha szintén büles volnál is,
Együgyű emberekhez, kik térendők bűnből is,
Emberséggel szabd magadat, adj példát úgy is.⁵⁾

Azon erény azonban, melyet a legnagyobbra becsül a régi szombatosok erkölcstana: az emberszeret, mely tettekben nyilvánul. A jótékonytságot nem győzi eléggé magasztalni. Ráutal minden alkalommal, még a hol legkevésbé várjuk is; mindig újból ajálja és dicsőíti és mint a legfontosabb és legszentebb köteles-

¹⁾ 110., III. 46—48.

²⁾ U. o. I. 6. és III. 42.; v. ü. Mózes III. k. 19., 17—18., Babil. tálmud, *Bábá-Kammá* 93a, *Sábbát* 88b, *Jómá* 23a stb.

³⁾ 86. 9.

⁴⁾ 110., II. 22—23.

⁵⁾ 41., 12—13. Sziligy-szelíd.

ségek egyikét mutatja be híveinek. Szerinte súlyos bünt követ el »az ki jól tehetne és elmulatja«¹⁾ a ki pedig szűkkeblűségből, fősvénységből nem segít az ügyefogyottakon, az tolvaj, ki istentől és embertől »ellopja azt, az mivel tartozik.«²⁾ Azt tanítja, hogy minden ünnepnek egyebek közt az is a rendeltetése, hogy jótékonyúságra emlékeztessen, hogy nincsen ünnep, melyet kellően megülhet az ember, ha egyúttal nem végez jótékony tetteket is. A szombat »illeti szegények táplálása« (fent. 591. l.). A három főünnepen a zsidó hagyomány szavával mindenkitől követeli:

Örvendjen ő is, mást is örültessen,
Minden javiból szegényt részeltessen!³⁾

Vagy, mint a sátoros ünnepen énekelték:

Most az sátor mellett zsidókkal egy úton
Járván, szegényt segéljünk;
Ruhátalan, rongyos, hideg tétre kelve,
Ne láttassék közöttünk!⁴⁾

Hasonló hathatós intéseket olvasunk mind a többi ünnepekre való himnusaikban.⁵⁾

Versbe szedett kátéjok külön énekben szól »az alamizsnálkodásról, annak igaz módjáról, rendiről.«⁶⁾ Isten előtt legkedvesebb áldozat az alamizsna, melyet kész elméből és vig orczával adnak, és melyet kell adni mindenkinek, a ki rászorult, jönnek és gonosznak, »csak hogy inkább az istenfélőnek.« A bűnös csak akkor várhat bocsánatot, ha vétkeit megbánva, tiszta szívből bőségesen osztogat alamizsnát, s ennek olyan nagy az ereje, hogy elhárítja a rossz végzetet.⁷⁾ Tanköltevényök ilyképen foglalja össze az ebbeli kötelességeket:

Tiszteld istent minden jószágodból,⁸⁾
Annak javát, zsengejét, kövérít

¹⁾ 110. II. 27.

²⁾ U. o. 29.; v. 5. 109., X. 10.

³⁾ 70., 8.; v. ü. Misná *Mászér-séni* V, 12. és *Szifré*, Móz. V. k. 26., 14. verséhez.

⁴⁾ 71., 13.

⁵⁾ 67., 12.; 65., 8.; 73., 17. stb.

⁶⁾ 109., X.

⁷⁾ Egy szombatos újvi ének (73., 17—19.) felhozza a zsidó újvi ima e tételét: »Megtérés, ima és jótékonytság elhárítják a rossz végzetet.«

⁸⁾ *Salamon Példab.* 3., 9.

Osztozassad gyakran szegényeknek;
Gyűjts kincset magadnak mennybe vele.

El ne fordítsd szegényről orczádat!
Az sántákat és erőtlenekeket,
Vakokat és minden félzsvegeket,
Segíts árvákat és özvegyeket.

Mind beszéddel és cselekedetted,
Jó tartással és mind ruházattal,
Tanácsoddal, gondviseléssel,
Fáradtsággal és szabadtíssal. 1)

Az emberszeretettel kapcsolatosan tanították az állatokkal való szelid, jó bánást. Az irgalom terjedjen ki isten minden teremtményére, az oktalan állatra is. Vallásos irodalmuk oly gyakran ismétli e követelést; annyiszor s oly hathatósan inti az embert, ne legyen irgalmatlan barmokhoz és madarakhoz, hanem »mindenféle állatokhoz könyörülő szívű legyen»: 2) hogy e feltűnően sűrű ismétlésben alig csupán elméleti, hanem inkább gyakorlati erkölcsstanra kell ismernünk. Környezetükben, úgy látszik, gonoszúl szoktak bánni a barommal s az állatkinzás napirenden volt.

Valószínűleg szintén helyi viszonyokból magyarázható ki az az előbbihez hasonló jelenség, hogy a szombatos énekeskönyv ismételve, erősen kikel az étel- s italban való mértéktelenség ellen, nyomatékosan ajánlja a józanságot és mint halálos bűnt keményen elítéli a tobzódást és részegséget. Híveivel elmondhatja:

Mérték tartja asztalunk javát,
Józan, szent emberség éli te jódat,
Részegség, tobzódás távol jár onnat,
Mint oly utálat. 3)

Más helyen pedig elénekelte velök, hogy ünnepnapján

Nem testi módra vígadunk,
Sem hiúságokban nem gyönyörködünk,

1) 109., X. 20—22.

2) 109., VI. 15.; v. 8. u. o. X. 11.; 110., II. 23.; 36., 12—15.
82., 4. stb.

3) 32., 4.

Ajándékkiddal józanul és szentül élünk,
Távol tobzódás részegség tőlünk,
Lelki módra inkább mi örvendeztünk. 1)

A vallás nevében követelték a polgári kötelességek teljesítését, a fejedelem és a hatóságok iránti tiszteletet s az általuk kibocsátott törvények és rendeletek iránti engedelmességet. Ezen kötelességnek azonban, épen mivel a vallás parancsolja, ezzel nem szabad összeütköznie; megszűnik, hol a lelkiismeretbe, isten akaratába vág. A szentírás parancsát ugyanis, hogy a szülöket tiszteljük, a *tanítók* tiszteletére is magyarázzák, valamint arra, hogy:

Fejedelmünket féljük és tiszteljük,
Az bírakat és nevöket tiszteljük,
Isten szerént szavokat megfogadjuk,
De *isten ellen* őket ne tiszteljük. 2)

Világos, hogy ezen megszorítással saját álláspontjukat akarták megvédeni és igazolni azt, hogy oly vallást követnek, melytől fejedelmi rendeletek és országos törvények ismételve eltolták őket.

Lugossy megjegyzése, hogy az általa ismertetett Jancsó-kódexben nem talált »semmi kifejezett vonatkozást nemzeti öntudatra, önérzetre s haza iránti rokonszenvre«, 3) nem éri magát a szombatoságot, hanem azon *egy*, hozzá még csonka szombatos énekgyűjteményt, a melyből merített. A szombatosok keblében is égett a nemzeti tudatnak és a hazaszeretetnek szent lángja; nem is képzelhetni okot, mely azt elfojtotta volna. Láttuk, milyen keservesen elpanaszolják:

El kell vallásunkért atyánkat, anyánkat
Hagynunk, *édes földünket* — 4)

s hogy énekeskönyvükbe fölvtették és abban eredeti alakjában megóvták azt a hatalmas, megkapó éneket, mely Jeremiás siralmait költői átdolgozásban bemutatja, mint a magyar nemzet siralmát. 5) A szombatosok voltaképi *imákönyvének* ismertetése alkal-

1) 40., 4.; v. 5. 28., 7.; 67., 13.; 110. III. 23. stb.

2) 110. I. 18—19.

3) *Lugossy*, i. h. CXXXVII. l.

4) *L.* fent. 443. l.

5) *Fent.* 242. l.; v. 5. *Kardos*, i. h. 47. l.

mával kimutatjuk majd, milyen buzgón tudtak ők imádkozni hazáért és fejedelmért.

Végül még néhány szót a szombatosok eschatológiájáról.

Már Lugossy erélyesen visszautasította Geleji Katona állítását, hogy a szombatosok között »még olyak is találtak, a kik sem feltámadást, sem mennyországot, sem poklot s talán még istent sem hittek.«¹⁾ E vád csakugyan nem más, mint a »felekezetiesség méltánytalan megrohanása.«

Ördög, sátán, pokol (Gehenna) és mennyország, az utóbbi néha a zsidóknál szokásos héber nevén *gán-éden*²⁾ (paradicsom kertje) nagy szerepet játszanak, mint az e korbéli összes vallásos irodalomban, úgy a szombatosokéban is.³⁾

A szombatosok ugyanis teljes meggyőződésből hittek a lélek halhatatlanságában s ennek kapcsán a túlvilágban:

Ott adatik meg mindennek zsoldja,
Az híveknek szentséges jutalma,
Gonoszoknak romlott kárhozatja.
Boldog az, mely szolgát az úr vigyázva találja!⁴⁾

Miben áll a kárhozottak földöntúli büntetése, arról közelebbről nem nyilatkoznak. Annál többet foglalkoznak a jámborok jutalmával, melyet azonban mint tisztán szellemi gyönyört szoktak feltüntetni, mint »oly életet, kit emberi elme soha nem gondolhatna«⁵⁾

Rettegés, búbáinat, fáradság, félelem,
Gond embert ott nem bántja;
Élete végtelen, fényes, dicsőséges,
Csaknem mint úr anygala.⁶⁾

S azért azt tanítják a zsidó hagyományyal, a »jó halottakon nem kell felettebb sírni, rajtok keseregni.«⁷⁾

Sajátszerű az első szombatosok tana a holtak feltámadásáról, a mint a chiliazmus befolyása alatt keletkezett. Hittek ugyanis *két különféle* feltámadásban.

Midőn másodizben eljő Jézus, hogy felállítsa ezeréves birodalmát: a halottak feltámadnak, de nem mindnyájan, hanem csak az isten szentjei, az igaz törvénynek hűséges őrzői, kik »Ábrahámval és Izsákkal való társaságban« új életre ébrednek. S ez az *első* feltámadás, mely együtt jár Jeruzsálem dicsőséges felépítésével és Izraél felszabadulásával. Róla azt hitték a szombatosok, hogy abban ők is fognak részesülni. Az ezer év lefolyta után beáll a *második* feltámadás, mely általános és meghozza a nagy világítéletet. Akkoron feltámadnak mind az elhúnytak, jók is, gonoszak is, hívők úgy, mint hitetlenek; az előbbiek örök jutalomra, az utóbbiak örök kárhozatra.¹⁾

¹⁾ 15., 3—5.: 41. 15.; 36., 6.; 67., 19—19.

Budapest.

KOHŒ SÁMUEL.

¹⁾ *Geleji Katona István*, Titkok Titka, ajánló elő-beszéd; hogy a feltámadást tagadják u. o. 271. l.

²⁾ Így például 105., 4.

³⁾ 17., 9.; 37., 4.; 43., 3. és számos más helyen; v. ö. *Szombatosok régi könyve*, i. h. 12. l.

⁴⁾ 4., 12.

⁵⁾ 36., 5.; v. ö. *Jezsajás* 64., 3.

⁶⁾ 36., 6.; v. ö. 2., 21.; 41., 7. és 16.; 109., V. 11—13.

⁷⁾ 103., 21.; v. ö. *Babil. talm.*, *Móéd-Káton* 27b.

Adalékok a zsidók történetéhez Magyarországon 1790—1840.

II.

1815-ben megszűntek ugyan a francia háborúk s beállott a nyugalom, a béke korszaka, mely a »szent szövetség« felfogása szerint abban állott, hogy a kormány atyailag gondoskodik a népek békéjéről s nyugalmaról, ezek pedig aludjanak szép csendesen; a ki pedig aludni nem akart, gondoskodott a kormány annak elaltatására. Szóval, a következő korszak, melyben Metternich örködött Ausztria és Magyarország alattvalóinak jóléte és jámborsága fölött, a politikai s szellemi tespedés korszaka volt.

Az általános csüggedés azonban sokáig nem tarthatott, a pezsdlő életerőt tartósan visszafojtani nem lehetett. Ihletett költők kis, de lelkes csoportja felrázta a nemzetet lethargiájából, a nemzet felébredett s sürgette a félbeszakadt reformmunkák folytatását. Ilyen volt a hangulat, midőn a kormány végre meg-unván a megyék passiv ellentállását s folytonos feliratait az 1825/7-ki országgyűlést összehívta. Ujra az a szabadelvű szellem lengette át a rendeket, melyet 1790 körül ott fellobbanni láttunk s így újból fölmerült a zsidó kérdés is.

Az 1792-ki elaboratum az 1825/7-ki országgyűlésen egy újabb deputációnak adatott át megvizsgálás végett, azon utasítással, hogy azt a legközelebbi országgyűlésre elkészítse.

Ismét a kereskedői osztály volt az, mely a zsidók nyერendő jogai ellen agitált s újból a pesti kereskedői testület áll a mozgalom élére s egy országos kereskedői gyűlés megtartását javasolja, melynek célja volna az országos deputáció által tervezett javaslat törvénybe iktatását megakadályozni. Jellemző erre nézve a pesti polgári kereskedő testületnek 1829. márczius 24-én kelt levele Seb. Musch 1-ső előljáró és Johann Trifonowits 2-ik előljáró aláírásával. Tudatja a debreczeni kereskedői testülettel, hogy az 1792-ki deputáció egy törvényjavaslatot készített, mely szerint a zsidók minden polgári jogokban részeltetnének, sz. kir. városokban bírtokot vehetnek, stb. Jelezi továbbá, hogy ezen javaslat újabb véleményadás végett egy újabb deputációnak van kiadva, azután így folytatja: »Bárha ezen deputáció határozata még nem

ismeretes, tudhatni mindazáltal tapasztalásból, hogy a magyar fő- és alsóbb nemesség, kikből az országgyűlésen jelenlevő személyek főképen állanak, *igen kedvezőleg gondolkoznak a zsidók felől* s ezért nagyon lehet tartani, hogy a zsidóságnak a legközelebbi országgyűlésen oly kedvezmények fognak engedtetni, mely a kir. városok polgáira nézve igen káros, a polgári kereskedőkre nézve pedig még károsabb befolyással lehetne.« Szükségeseznek tartja tehát a pesti kereskedői társulat, hogy a nagyobb városok kereskedői együttesen nyújtsanak be ez ellen kérvényt a legközelebbi országgyűléshez, továbbá az ország Nádora útján pedig a királyhoz, mint a szab. kir. városok tulajdonosához. Felszólítja tehát az egyes városok kereskedőit, nyilatkozzanak, hajlandók-e a mozgalomban résztvenni, tudassák azon elnyomatásokat, melyeket városukban a zsidók miatt éreznek s küldjenek a legközelebbi Medard vásárra (június hó) egy meghatalmazottat, hogy egy közös ülésben a további eljárás módozatait megállapítsák.

Ezen körirat, a mint előre látható volt, megtette hatását s pl. a debreczeni privilegált nemes kereskedő Társaság a német köriratra magyar nyelven már ápril 29-ikén tudatja: »hogy a tegnapi napon tartott gyűlésünknek határozásánál fogva, addig is, míg a tudunkra adott nagyfontosságú tárgyról bővebben értekezhetnénk, nevezetesen pedig a Zsidók által való nyomatattársunkat minél előbb közölhetnénk ezen közös veszedelemnek mind a pesti, mind más nagyérdemű kereskedő Társaságokkal egyetértőleg lejendő meggátlására és eltávoztatására teljes készségünket ajánljuk.« Az ország többi városai is magukévá tették az eszmét, bizonyítja ezt, hogy a kereskedők gyűlése létesül s Pozsony kérésére annak ideje János fővétele vásárkor (augusztus) tüzetett ki.

Debreczen kereskedő társasága július 3-án tudatja, hogy követet választott és meghatároztuk, »hogy azon nagy mételeyen elhárítására, mely bennünket végveszedelemmel fenyeget, semmi áldozatot nagyinak nem tartunk s készebbek leszünk el nem ért czélunk omladéka alá temettetni, mint mindeneket, valami tsak emberek tehettségében áll, telljes erőből el nem követni.« Bizottságot is küldött, mely július hó 29-én összeülvén »azon tárgyra nézve, mitsoda terhelteéseink s nyomattatásaink vagnak a Zsidóság által«, a következő észrevételeket adja elő a küldöttség:

»A mi városunkba ugyan lakás képpen Zsidók nintsenek, hanem éppen a Város mellet a Határ kellő közepénn van két

Nemesi Fundus, a melyekenn épült Vendégfogadókat Zsidók bírák Arendába. Ezen két Funduson Bor és Pálinka mérésen kívül, alaminuta Só áruló Bóltok és Mészárszékek is állítottak fel és a városi jövedelmet tetemesen károsították, ezen felül naponként számtalan Zsidóság tanyázik benne, kik onnét mint egygy közép pontból a Speculatiót a Városom kezekbe ragadják és alattomba Kalmári Portékákat is árulgatnak, e mellett ezen a helyen az Erdélyi Örményeknek is a tilalmasan való Cordovány árulásra a Privilegiumunk ellenére szabad út van nyitva.«

Debreczenhez hasonlóan az ország többi városainak Kalmári társaságai megállapítván gravamenjeiket, meghatalmazottakat küldöttek a Pesten tartandó kereskedői gyűlésre.

A gyűlés az augusztus havi vásárkor csakngyan megtartatott s pedig Mutsch Sebastian a kereskedői Társaság akkori elnökének házánál (Josephi Platz Nr. 192). A gyűlésen a következő városok vettek részt képviselőjük által: Pozsony, Ujbánya, Nagy-Szombat, Győr közös képviselőjük: Stangemann Dániel úr. Igló képviselője: Liedemann Sámuel; Kassáé: Mutsch Sámuel; Szegedé: Schopp Tóbiás; Ujvidéké: Póhl János; Debreczené: Vass István; Eszéké: Tsögel János. Pest város képviselői: Liedemann Sámuel, Mutsch Sebastian és Hatén-Stab urak.

A gyűlés lefolyásáról egy későbbi levélből értesülünk, melyet a debreczeni kalmári társaság elnöksége 1829. okt. 5-én a pesti kereskedői társasághoz intéz, mely így hangzik:

Kegyes Jó Uraink, Atyánkfiai, Barátink!

A múlt Jánosfőveteli Pesti Vásárkor kinevezett követünkkel második Elölljárónk Nemes Vass István Úrral együtt tartott Gyűlésekben azt méltóztattak meghatározni, hogy minekutána a több rendbeli Ns. szabad Királyi Városokban levő Kereskedői Társaságoknak irásban foglalt Nehézségeit felolvasták s meghányták vetették, azoknak egy Summába való összefoglalására közös költségünkön egy ahoz értő tudós férjfiat fognánk megkérni, ki közös nehézségeinkből egy velős Felírást készítsen és azt szabad Postán mindegyik résztvevő Kereskedői Társasággal közölvén és ezek eziránt Vélekedéseket adván úgy Osztán egy Deputatio által mind Ő császári Királyi Hgségének, Országunk szeretett Nádor Ispánjának mind annak idejében Ő Cs. K. Feltségének, Hazánk Édes Attyának és az Ország rendjeinek alázatosan bemutatódjon.« Értesíti őket továbbá, hogy az országos depu-

táció, mely a zsidók dolgában van hivatva jelentést tenni, már f. é. november hóban összeül s így kéri a pesti kereskedői társaságot, hogy az említett feliratot minél előbb készíttesse el s nekik véleményadás végett küldje be. A felmerülő költségek arányos viselésére szívesen vállalkoznak.

Még ugyanazon év november havában elkészült a terjedelmes memorandum, mely német fogalmazásban és magyar fordításban az egyes kalmár társaságoknak megküldetett.¹⁾ Ezen emlékirat rövid tartalma a következő: Mindenekelőtt reámutatnak a zsidók rohamos szaporodására, mely részben szaporaságuknak, részben a beözönlésnek tulajdonítatik. Jöllehet a helytartótanács 1806. aug. 18-án 16,270. sz. a., 1819. évben 19,340. sz. a. és 1829-ben 10,417. sz. a. kelt rendeletében a zsidók bevándorlását szigoruan ellenőrizni parancsolja, a zsidók mindig találnak módot ezen rendelet kijátszására s nem vél túlozni, ha állítja, hogy Magyarországon 30,000 zsidó család telepedett le, azon kívül pedig mintegy 150,000 kóborol az országban. »Mi valójában a Zsidóságnak ellenségei nem vagyunk s ennél fogva nem is kívánjuk az ő eltöröltetésüket vagy a polgári társaságból való kiszorításukat.« — folytatja az emlékirat. — »Mi, a mi több, betsüljük, tiszteljük és szeretjük azon keveseket közüllök, kik a nállok szokásban levő nevelésbeli salakos principiumokról lemondottak, s közöttünk okos, törvényes, békességes és rendes életmódját követnek, és a kik magok is keservesen panaszolkoznak a pallerozatlan Zsidóságnak ily számos betolakodásokonn.« Czáfolja azon nézetet, mint ha a zsidóság azért volna ily erkölcsileg sülyedt, mivel emberi jogai nincsenek, mert hiszen minden államban voltak ily jog nélküli osztályok, a nélkül, hogy erkölcsi sülyedéseket lehetne kimutatni. A bajt a zsidók »nevelési törvény reguláikban« találja. »Ennél fogva egy jobb nevelést kell előbb is az ő megpolgárosodások talpkövéül letenni, mely az ő esméreteket bővítse, sziveiket az erköltség által nemesítse és az ő Zsidó Nyelveket s iratokat elnyomja; akkor a zsidógyermek nem fog többé oly szurtosan, rendetlenül és dolognélkül szerte-széllyel szaladgálni, nem leszsz alkalmatossága, hogy a hasonló módonn felnőttek társaságában azon sok alávaló tsalásokat s fogásokat meg-

¹⁾ Ideen zur Bearbeitung der jüdischen Verhältnisse auf dem nächsten Landtag.

tanulja, sőt inkább azokat legalább részszerént megátálja, a Nagyobbakat is ezáltal megtartoztatja vagy felfedezi.« Részlete-sen kifejti, hogy a lakosság egy osztályának sincs hasznára a zsidóság, sőt inkább, úgy a gazdának, mint az iparos és kereskedő-nek csak ártalmára van, fel van hozva itt mindennemű visszaélés, melyet a zsidók elkövetnek, hogy úgy a bor, mint a dohánykereskedést megrontják, stb. Végül a kereskedői társaságok kívánalmait 11 pontban foglalja össze az emlékirat, melyek közül az első pont részletesen foglalkozik a házaló kereskedés szabályozásával s részletezi, mily feltételek mellett szabadna a zsidóknak a városokban házalniok. A második pontban kérelmezik, hogy a zsidóknak a sz. kir. városokban ne legyen megengedve a ház és földbirtok szerzése, »mivel a zsidó a maga vallásánál fogva több rendbeli kötelességeknek és kötelezettségeknek, melyeket a Polgár teljesíteni tartozik, eleget nem tehetne«, de a »pallérozottabb« zsidóknak a sz. kir. városban való tolerantiáját megengedné, sőt bizonyos föltételek mellett (az emlékiratban ezek fel vannak sorolva) még a ház és fundus vételét is megengedné ezeknek. A többi pontok leginkább a kereskedelem egyes ágaira vonatkoznak, melyekre nézve a kereskedő társaságok orvoslást kívánnak. Így pl. a nagykereskedelemre, a dohány, tokaji- s hegyaljai borok kereskedésére vonatkozólag, stb.

A kereskedő társaságok tehát megkapván az emlékiratot, megjegyzéseiket megtehették. Debreczen városa priv. kereskedői Társasága névében, Koncz Gergely első előljáró és Wass István második előljáró még 1829. december 16-án tették meg észrevételeiket a beküldött munkára. Különösen annak két első pontja ellen van kifogásuk, melyek szerint a zsidók bizonyos feltételek mellett a városokban házalhatnak, lakhatnak, sőt birtokot is szerezhetnek. Hivatkozván privilegiumjaikra, ebbe semmiképen sem egyezhetnek. »A mi Városunk Törvényhatóságának, ezen Város régtől fogva való Rendtartásához s Constitutiójához képest mindenkor nagy gondja volt arra, hogy itten a Zsidóságnak letelepedése ne legyen. Melynek bizonyosságául, mai Napig is az olyan esetben, a hol kinyilatkozik, hogy valamely lakos házánál a Zsidóknak csak kevés ideig való tartózkodás engedődött is, mind a lakos érzékenyen megbüntetődik, mind a Zsidó megbüntetődvén a Városról kitiltódik. A városi tanács ezen »bölcs rendtartásait s intézéseit« tehát nem szabad megváltoztatni a zsidók érdekében.

Az emlékirat többi részeivel nagyon meg elégedve s ezért »terhes fáradozásait, melyeket ezen fontos Társágban oly böltsen, oly kimerítőleg tettek a Ns. kereskedői Társaság Úri Tagjai az egész kereszténység nevében alázatosan köszönjük. A háládatos Maradék szívében eltörölhetetlen betűkkel lesznek betses Neveik feljegyezve.« Végül kérik, hogy reflexióikat figyelembe véve, készítsék el minél előbb az országgyűléshez szóló recursust a költségekhez arányosan hajlandók hozzájárulni.

A hév azonban, melyely ezen mozgalmat felkarolták, úgy látszik, lohadni kezd, s a szab. kir. városok kereskedői társulatai távolról sem voltak oly mozgékonyak, mint Debreczen városáé. Ezt bizonyítja, hogy 1830. áprilisban még nem történt semmi további lépés. Oka ennek, a mint ez a pesti keresk. társulat elnökének, Musch Seb. 1830. ápril 8-án kelt leveléből kitanik, hogy a legtöbb keresk. társulat még nem küldötte be véleményét az említett emlékiratra. Mindamellet idejét látja, hogy az országgyűléshez beadandó felírás készítésével egy szakavatott egyén bizasék meg, a miért is a költségek fedezésére a társulatokat felhívja. Az összes költségek 3000 váltó frtban van előirányozva, a mely összeg a társulatok nagyságához képest, a következőképen vetetett ki:

Pest 400, Debreczen 400, Pozsony 400, Soprony 200, Győr 200, Temesvár 200, Buda 200, Nagy-Szombat 100, Eszék 100, Kassa 100, Eperjes 100, Lőcse 100, Pécs 100, Igló 100, Szék-Fehérvár 100, Nagy-Várad 100, Ujvidék 100.

A pénzkérdés azonban — úgy látszik — a kereskedői társulatok lelkesedését végképen megszüntette, a nagy tüzzel megindult mozgalom épen e miatt sikertelenné vált. Debreczen csak 200 frtot gyűjtött és a többi kereskedői társulatok, Pozsony, Soprony, Győr, Nagy-Szombat s Buda kivételével az összeghez hozzájárulni nem akartak. 1830. máj. 8-án tudatja tehát Musch a megindított mozgalom eredménytelenségét, s kéri, hogy az összegyűlt pénzeket ne küldjék be. De azért még sem mond le tervéről s tudatja, hogy a pozsonyi kereskedő társasággal egyetemben elhatározták, hogy ő Felsőge Ferencz királyhoz, továbbá József főherczeg nádorhoz, továbbá Rudnay esztergomi érsekhez fognak ez ügyben deputációit küldeni s ez úton remélik kérelmük teljesíttetését.

Vajjon ezen küldöttségek eljárak-e ügyökben s milyen

eredményvel, arra nézve semmi fölvilágosítást nem találtam, de a zsidók ügyének további fejlődésére vonatkozólag az országgyűlési naplók és iratok nyújtanak némi tájékozást. Az 1830. évben tartott rövid országgyűlés (szept. 8-ától decz. 12-ig) egyik főtárgya Ferdinand trónörökös megkoronáztatása lévén, ezen az országos bizottságok munkálatai nem tárgyalattak. Az országos sérelmek tárgyalása alkalmával azonban a zsidók ügye ismét szóba került. Kézsmárk követe kért törvényhozási intézkedést a zsidó házalók ellen. Továbbá a zsidók beköltözése ellen, valamint tiltakozott az ellen, hogy a zsidók ingatlanokat vásárolhassanak. Veszprém sérelmesnek találta, hogy a zsidók keresztény cselédek tartanak. De mindezen sérelmek az országos deputációhoz utasítottak, mely a zsidók ügyére vonatkozólag javaslatot fog betérjeszteni.¹⁾

1832. december 16-ára hivatott össze az új országgyűlés, mely kevés megszakítással 1836. május 2-ig tartott. Az országos reformpárt, mely egy Kölcey, egy Deák Ferenczet mondhatott magáénak, ezen országgyűlésen már hatalmasan lépett fel s ha valami fényes eredményt nem is mutathatott fel, de mindenesetre a későbbi eredmények útját egyengette. A szabadelvű irány, mely ezen országgyűlésen mutatkozott, a zsidók kérdésére is csak kedvező lehetett s a rendek, kik a vallásszabadság, a jobbágytság ügyéért tudtak lelkesülni, a zsidók ügyében sem lehettek elfogultak. A türelmi taxa eltörléséről folyt a vita, a rendek ennek eltörlését elfogadták, de a főrendek 1833. szept. 22-én érkezett válaszában azt az 1790-ki 38. tvcz. értelmében meghagyandónak tartották, s midőn a főrendek 1833. okt. 22-én újra visszavetették a rendek kedvező határozatát, a rendek nov. 23-án tartott ülésökben harmadszor is ragaszkodtak álláspontjukhoz: »Mintán minden adó nemének meghatározása a dolog természeténél fogva a törvényhozó hatalomhoz tartozik, az 1790. évi 38. tvcz. pedig ellenkezőt nem rendelvén, csupán csak a zsidóknak az országban levő maradások felől lehet szó, annak minden alkotmányos jus publicum szabályaival ellenkező magyarázatot adni nem lehet.«²⁾ A főrendek végre megúván a rendekkel folytatott harcot, nov. 27. küldött válaszukban megengedik ezen sérelem fölterjesztését,

¹⁾ Magy. országgyűlésének jegyzőkönyve 310. Iratok II. k. 352., 371., 377., 378., 382. és 535.

²⁾ Jegyzőkönyv az 1832—36. országgyűl. VI. 383-ik ülés irásai.

jöllehet — mint hozzá tevék — az előbbi viszontválaszaikban felhozott fontos okaikat gyengítve nem látják.¹⁾

A hosszú küzdelem eredménye, hogy a rendek decz. 29-én tartott ülésökben következő javaslatot fogadták el: »A hazában lakozó Izraeliták által eddig türelmi taksa fejében viselt adózási teher megszüntettetik és az Izraeliták mindennemű közterhek viselésére nézve az ország egyéb adózóival egyforma lábra állítatnak.«

De nemcsak a türelmi adó ügyében tétettek javaslatok. Temes-megye és Krassó-megye követei a zsidók részére polgárosítást kértek,²⁾ és a midőn ápril 11-én Temes követe indítványát megtette, Bars első követje jelenti, hogy utasítása értelmében ő a temesi követ indítványát támogatja. Baranya 3-ik követje nemcsak vallási, hanem polgári szabadságot is kíván adni és Bihar és Szathmár 2-ik követjei ugyanezen indítványukat jegyzőkönyvbe kérik vétetni. Mindezen indítványok tárgyalását azonban az előlülő a zsidók sorsának szabályozására készitendő rendszeres munkálatok betérjesztéseig elhalasztotta.³⁾

Csak az 1840-ki országgyűlésen lőn ezen hosszadalmas ügy egyelőre eldöntve. Az országos sérelmek s óhajok 22-ik pontját Vas-megye azon kívánata képezte, »hogy az izraelitáknak a magyar hazában szabad lakás és azon polgári jogok, melyekkel egy nem nemes bir, megadassanak.«⁴⁾

De ezen szabadelvű indítvány nem igen talált tetszésre, sőt maga a zsidók jövőjére vonatkozó törvényjavaslatot készítő bizottság sem óhajtott ennyire menni. 1840. márczius 24. került a zsidók polgárosodására vonatkozó izenet és törvényjavallat tárgyalás alá. Az előlülő nádori ítélőmester szavaiból, a melylyel a javaslatot elfogadás végett ajánlá, kitünteti, hogy az országos rendek a zsidók egyenjogusításának idejét még nem látják elérkezettnek. »Ő részéről ezen nemzetség kifejlődését és jobb létét szívből óhajtja, midőn azonban felette rendelkezni kelletik, a dolgot minden oldalról megfontolulni kívánja. Már a nemzetek történetei bizonyítják, hogy minden fennálló nemzet megkívánta azt, hogy törvénye oltalma alatt élni kívánó nemzetségek a nemzet szokásaihoz

¹⁾ U. o.

²⁾ 1832/6. jegyz. I. 332. Iratok II. 136., 57.

³⁾ U. o. a megfelelő Jegyzőkönyvben.

⁴⁾ 1840. országgyűl. Jegyzőkönyve 160. old. febr. 26. ülés.

és Törvényeihez alkalmaztassák magukat s minden más a nemzet jóllétét akadályozó szokásokat szorgalmasan elhárítsák. Már hogy ezen nemzetségnek sok olyatén szokásai vannak, melyek a nemzet jóllétét akadályoztatják, a többiek javával ellenkeznek, tagadni nem lehet. Mik legyenek ezen szokások okai, nem tudja, lehet, hogy talán az elnyomatás . . . »A mi már a vallás szabadságát illeti, tudva vagyok, hogy már nálok is két felekezetet vagyok, mielőtt ez pedig nekik megengedtetnék, szükséges, hogy bevett babonáságoztól kitisztíttassék» — úgy hiszi, hogy ezen nemzetségnek nálunk panasza most nem lehet, különösen most, midőn az úrbéri telkek birhatása nekik megengedtetik, ezek lesznek lépések, hogy hozzá simulván a nemzet szokásaihoz, művelődések által magokat a polgárosodás jogaira érdemesíthetik.« Hosszú vita fejlődött ki és a javaslat ellen beszéltek: Kachelmann János, Selmecz követe; Olgyay Tivadar Pozsony, Vághy Ferencz Sopron, Sötér Ferencz Mosony követe, a horváthországi, továbbá az egyházi követe. Végül a rendek elfogadták és a javaslatot megállapították. Ilyen hosszú vajadás után jutott létre az első törvény 1840. 29. tcz., mely megengedi, hogy 1. a belföldön született zsidók, vagy az itteni lakásra törvényen engedelmet nyertek, ha erkölcsi viseletök ellen kifogás nincsen, az országban és kapcsolt részekben bárhol szabadon lakhatnak, a bányavárosok és a bányászati helyek kivételével. 2. Gyárat állíthatnak, kereskedést és mesterségeket hitsorsosaik segítségével fűzhetnek, az eddig gyakorolt tudományokat s szépművészeteket folytathatják. 3. Kötelesek állandó vezeték és tulajdonnevekkel élni és a születendőkről anyakönyvet vezetni. 4. Okmányokat a hazában és kapcsolt részeiben divatozó élnyelven folytatni. 5. Polgári telkeket ott szerezhetnek, hol eddigéle annak gyakorlatában voltak.

Hosszú századok után ez volt az első törvény, mely a zsidókról kedvező értelemben intézkedik, ez volt jóformán az első lépés, mely a későbbi egyenjogúsításhoz vezetett.

Debreczen.

SZÁNTÓ SÁMUEL.

IRODALOM.

ZSIDÓ PRÉDIKÁCIÓK.

Sermons et Allocutions par *Zadoc Kohn* Grand Rabbin de Paris. Deuxième série (»Szónoklatok és beszédek, tartotta *Zadoc Kohn*, párisi főrabbi, II-ik sorozat.«) Páris, 1886.

»Ce que j'ai à coeur, c'est de rappeler sans cesse à mes frères les grandes destinées du judaïsme dans le passé comme dans l'avenir« (288. l.) »Szívenem fekszik, hogy testvéreimet mindig újra meg újra emlékeztessem a zsidóság nagy rendeltetésére multban és jövőben.« Bátran állíthatjuk a nagy szónok eme szavait ez ismertetés elé s alig találhatnánk illőbb szavakat e prédikációk szellemének feltüntetésére. Vörös fonalként húzódik ez eszme *Zadoc Kohn* minden egyes beszédén keresztül, ez kiinduló pontja és e gondolathoz tér mindig vissza. Meg is mondja e törekvésének okát »Az izraelita prédikáció« című gyönyörű beszédében. Egy ízben beszédet tartott egy más nagy községben. Hallgatói közt egy kiváló szellemű keresztény pap is volt. A beszéd után hozzámment a pap és egyéb megjegyzések közt mondá: »Önök mindig csak önnönmagukat esodálják!« Mire ő felelt: »Midőn egy vallás annyira félreismerve, rágalmazva, lenyomva lett, mint a miénk; midőn anyai századnak szenvedései, gonoszságai a hazugságok, hamis rágalmazások egész épületét emelték körülöttünk, akkor annak, ki e vallás nevében beszél, első kötelessége, hogy tanait hirdesse, hogy hűséget, engedelmességet iránta követeljen, hogy szétoszlassa a ködöt, mely körülveszi, hogy senki előtt se legyen hasonló a hűtelen képhez, mely nem igazi, hanem csak torzkép. Ez a gyermeki pietás kötelessége, egyszersmind hatalmas eszköz a lélekre hatni. Ne féljünk, ha igaz büszkeséget terjesztünk. Jó és kívánatos, hogy a zsidó tudja megbecsülni a zsidóságot érdeme szerint.« Azért akarja ő mutatni »vallásunk

szépségeit, institúcióinak nagy erkölcsi hatalmát, multja dicsőségét, jövője reményeit (164. l.) Alarja, hogy büszkék legyünk ünnepeinkre, büszkék arra, hogy Isten gyermekei vagyunk, büszkék ősi tanunkra. E tanokra emlékezteti hallgatóit, megtartásukra inti őket, ezekre tanítja az ifjakat is. És ha valakinek, úgy ő neki sikerülnie kell hallgatóinak szívébe szeretetet a zsidósághoz ültetni. Mert igaz lelkesedés, rajongó szeretet lüktet szavaiban, érezni, hogy lelke mélyéből beszél, magával ragadja még az olvasó szívét is. Mikép tudja ő leírni a biblia egyszerű történeteit, mily elragadóan ecseteli a zsidó élet egyes mozzanatait, mily ihlettel festi szokásait, ceremóniáit! De e lelkesedés közepetté sem veszíti el nyugodtságát, higgadtságát, soha szenvedélyes kifakadásra nem ragadtatja el magát, ha szenvedéseinkről beszél — hisz rég elmúlt állapotokról beszél, az ő hazája jóvá tette százados hibáit. Soha túlaradozó nem lesz, nemcsak a szívhez, hanem az értelemhez is beszél s azért szónoklatai institúcióink szelleméről rendszeren történeti alapból indulnak ki. Midőn az erkölcsök tisztaságáról beszél (155. l.), kiindul a tizparancsolat utolsójából és vezeti hallgatóit az egész szentírásan keresztül és bizonyítja, hogy az erkölcsök tisztaságát a mi vallásunk parancsolatai hangoztatták először. »Az izraelita prédikáció« című beszédében (141. s. k. ll.) kimerítatja, hogy a hitszónoklat alapítói a próféták, folytatói a ziferok és a darsának és így a különböző hitfelekezetek istentiszteletének egyik legkiválóbb része, a beszéd mi tőlünk származott és terjedt tovább. »A zsidó család« című beszédében (175. s. k. ll.) bizonyítja, hogy a család szentsége a mi törvényeinkben találja legnemesebb és legszigorúbb védőjét, egész multunkat rajzolja le előttünk, mikép lett a nő tisztelve, mily szent volt a család eszméje a bibliai kortól fogva egész a zsidó költők legkésőbbi koráig. »A zsidók istene« című prédikációjában (201. s. k. ll.) történetünkől meríti bizonyítékát annak, hogy a jótékonyság nem máshonnan jutott hozzánk, hanem vallásunk egyik főkövetelése. Ily módon vezeti a lelkeket mindig vissza az ősköz, rajzolja történetünket, buzdító multunkat.

De a zsidóság eszméinek terjesztése nem egyedüli feladata a szónoknak, más kötelessége is van, mely ugyan nem oly fontos, mint az előbbi, de az élet viszonyaiban nem kevésbé szükséges, mint amaz. A remény, a béke, a vigaszt szavait kell hirdetni a sorscsapások által elszomorított, ingadozó lelkeknek (167. l.)

hogy bizalmukat Istenhez el ne veszítsék, hogy az élet küzdelme kétségbe ne ejtse. És Zadóh Kahn szavaiból vigaszt meríthet a szenvedő kebel! Ilyenkor leszáll a szónok a szegény szenvedőkhöz és úgy beszél hozzájuk, mint az atya gyermekeihez, mint testvér testvérhez, ilyenkor nem okadatul, hanem csak szívével beszél. Mily megható, megindító »Az ima« című beszéde! Mily közvetlenséggel ecseteli az ima hatását a balsorstól sujtott lélekre, mennyi bensőséggel festi a reményt, a vigaszt, melyet egyedül az ima nyújthat. Ugyanezen közvetetlen egyszerűség mutatkozik, midőn hallgatóit inti, gáncsolja. Nem ostor a szava, nem dül-fül nem tör ki szenvedélyesen beszéde, ilyenkor inkább elégikus színezetű; nem mér ostorcsapásokat a kor hibái ellen — jól ismeri az életet, tudja, hogy így nem javíthat, — hanem szomorú tényeknek vére, kéri hallgatóit, hogy jobb utra térjenek (l. »Az ima,« »Az élet becse.« »Az izraelita ifjuság és a zsidóság« című beszédeit). A szónok ezen természetének meg is felel a nyelvezete: egyszerű, nyugodt és nemes, lehetne mondani, méltóságos, de soha nem keresett; e mellett szónoki fordulatokban, gyönyörű körmondatokban gazdag. Nyelvezetre nézve legkiválóbb »Az ima« és »Israél hegyei« című beszédei, mely utóbbiban oly lelkesülten, oly ihlettel beszél, mint többi prédikációinak egyikében sem.

Az eddig említett beszédeken kívül még többi ünnepi és alkalmi beszédet találunk e kötetben. Ugyanazon szellem mutatkozik ezekben is. Lelkesedésre, szeretetre tanítanak a zsidóságért és tanaiért; vigaszt és reményt nyújtanak, hogy Istenbe helyezett bizalommal küzdjünk az életben.

Budapest.

ZIEGLER IGNÁCZ.

IRODALMI HOLMI.

Neubauer nagy katalogusa. — Wünsche talmudfordítása.

A külföldön élő magyar zsidók irodalmi működése, melyről a novemberi füzetben megemlékeztünk, egy fényes munkával, valóságos irodalmi tettel gazdagodott. *Neubauer Adolf*, kitől a M.-Zs. Szemle is hemutatott tavál egy érdekes értekezést, végre kiadta az *oxfordi héber kéziratok angol nyelven írt katalogusát*, melynek teljes címét az irodalmi hírekben közöljük. Ezen katalogus, mely méltóan csatlakozik az Oxfordban őrzött héber

nyomatott műveknek Steinschneider által irt nagy katalogusához, először ismerteti teljesen azon kézirati kincseket, melyeket a Bodleyana könyvtár a zsidó irodalom minden szakából páratlan bőkezűséggel összehalmozott, melyekből már annyit meríthetett eddig is a zsidó tudomány és melyeknek remélhetőleg — épen Neubauer művének segítségével — még sokkal sürűbben és könnyebben fogja ezentul vehetni hasznát. Épen száz éve annak, hogy először adta ki a szintén magyar Uri e világhírű könyvtár héber kéziratainak — melyek alatt nemcsak a héber nyelvű, hanem a más, főleg arab vagy araméus nyelvű, de héber betűkkel irt kéziratok értendőek — lajstromát, és ezen száz év alatt annyira gyarapodott e tekintetben, hogy míg Uri csak 500 kézirat leírását adja, Neubauer katalogusa 2602 kéziratnak ismerteti a tartalmát. Mily gazdag és változatos e tartalom, arról fogalmat adhat azon szakok lajstroma, melyek szerint N. az összes kéziratokat osztályozta. El lajstrom alapján készült a következő áttekintet, mely számokban mutatja az egyes szakok képviseltségét a világnak ezen legnagyobb héber kéziratgyűjteményében. Bibliái kézirat van Neubauer katalogusában leírva 174, bibliafordítás (araméus, arab, német, olasz) 25, midrás és kommentárjai 30, szentírásmagyarázatok és azoknak magyarázatai 216, talmudi kézirat és a halákhához való munka 471, az agádához való 115, liturgiához való 255, theologiai, bölcsészeti és ethikai munka 241, maszórai, grammatikai és szótári 113, kabbalisztikus 456, költészeti és rimes prózai 48, matematikai, asztromiai, asztrológiai, kozmografiai 86, orvostani 69, stb. Megjegyzendő, hogy a kimutatott számok nem teljesek, mert nincs meg bennök azon művek száma, melyek a több szakhoz való iratokat tartalmazó gyűjteményes kéziratokban foglaltatnak. — A katalogus, melynek használatát nagyon könnyítik a kimerítő lajstromok, 1168 hasázból álló igen diszes kvart kötet, melynek nagyszerű mellékletét képezi 40, a legnagyobb fólió alakban kiállított facsimile-lap, a leirt kéziratokból vett és a különféle héber írások mutatóványul szolgáló fotolitografikus utánzatokkal, e nemben páratlan gyűjtemény, mely magában minden könyvtárnak diszül szolgálhat.

*

Az utolsó Bécsben tartott orientalista gyűlekezeten egyik hátrózata a talmud szövegének kritikai kiadását és élő nyelvre fordítását a tudomány fontos és mielőbb valószínűsítendő céljának

tüzte ki. E cél még soká nem lesz elérhető. De azalatt a talmudnak irodalmi szempontból legérdekesebb és legkönnyebben hozzáférhető részének, az agádának nem sokára meg lesz teljes német fordítása. Egy ernyedetlen szorgalmu tudós, segítve egy fáradságtalan kiadó által, fogott e nagy munkához. *Wünsche Ágoston*, a midrás-irodalom legnagyobb részét, valamint a jeruzsálemi talmud agádáját lefordítván, kezdte a talmud agádai részeinek fordítását. Alig egy éve, hogy megjelent — Schulze Ottónál Lipszéban — e fordítás első kötete (a talmud Zeraim és Móéd részeire) s máris a második kötet első felét vettük, mely a Násim rész traktátusainak agádáját tartalmazza (I. Irodalmi hírek). Ezen kötet nagyon örvendetesen különbözik az első kötetétől. Emez valódi fészke volt a legsajátosabb félreértéseknek és hibáknak, mint a Monatschrift f. évi februári és márciusi füzetében volt alkalom bővebben kimutatni. Az új kötet értelemzavaró botlásoktól és tévedésektől tisztítva került a nyilvánosságra és a fordító igéri, hogy az egész munka befejezése után az első kötetet újra és teljesen javítva fogja kiadni. Az Előszóban említi, hogy ezen új kötet javításában két zsidó tudós munkálkodott közre: *Hoffmann David*, a berlini rabbiszeminárium tanára és *Löw Immánuel*, szegedi főrabbi. Az utóbbi, mint ez alkalommal említjük, a Gesenius-féle Héber Szótár legújabb kiadásában is lényeges részt vett.

NÁCHUM KÖLTEMÉNYEIBŐL.

TAVASZ.

I.

Nardus hajt a kertben szárat,
Bogács fonyad, kóró szárad,
Csergő esermely partjairul
Mirtus-szag kél; kihajt, virul.

A fa özvegy fátyolt letesz,
Díszben, fényben áll, lengedez.
Jertek, jertek, hívek,
Örüljön a szívek!

A pacsirta csicsereg,
Ott a féske fiesereg;
Hogy helyükön vannak újra,
Teli torkuk zengi, fújja.

Istent dallják,
Magasztalják,
Ez esattogva,
Az pattogva.
Árny a hol van,
Fűzfá-lombban
Dalra kelnek,
Énekelnek.

A rózsának fénylik ágya,
Pirosló, szép díszrohába;
Ott virul a gránát,
Lepel fűdi ágát;

Ez ragyog fehérbe,
 Az pirul megérve.
 Társim ennek úgy örülnek,
 Ha fenn vannak, ha ledülnek.
 Az est-szellő
 Mihelyt eljő,
 Harmat száll a
 Virágszálra;
 Űdit bágyadt
 Virágágyat,
 A gyöngyharmat
 Nyugalmat ad.
 Kelet tájról szemeimbe
 Ragyog a nap, sugárt hintve.

Fénylik kertem bája,
 S egy balzsamos fája
 Zöld gallyait tárja ki,
 Messzenyúlnak ágai. . .
 Kéjjel a hír mikor tölt el:
 »Jisájból egy ág kizöldel?«
 Látta hivem
 Szegény szívem
 S öslakába
 Kegygyel szállva,
 Szent áldását,
 Megváltását
 Látni fogja
 A vágy foglya!

II.

Vége a télnek,
 Búm tovaszálla,
 Fű-fa kikelnek
 S szűmnek a bája.

Jó szagot áraszt
 Ámbra s a tömjén,
 Bimbaja fénylik
 Kertnek a földjén;
 Ott ha leülnek,
 Társim örülnek.

Jer, te negédes!
 Futsz lugasomból?
 Végy te ez édes
 Tejből, e borból.

Szállnak a gondok,
 Díszlík az ágyba
 Tarka csoportban
 Mirtus és ámbrá.
 Fénye, ha villan,
 Kínom elillan.

Zöld takaróba
 Mirha-szag árad,

Berlin,

Áll a diófa
 S nyujtja az ágat.

Balzsamos ágak
 Nyúlnak az árnyba,
 Kassia s ottan
 Áló, ámbrá
 Fényes opálban
 Itt a pohár van.

Benne rubin-bor,
 Telve egészen,
 Szűmnek is imhol
 Búja kivészen.

Mért hagyod el, hív,
 Itt e kesergőt?
 S futva a várost,
 Járod az erdőt?
 Jöjj e kebelre
 S dallok esengve.

Gyujtsd fel a lángom,
 Kedves, e búba,
 Cherubi szárnyon
 Jöjj s ragyog újra!

KECSKEMÉTI LIPÓT.

ZSIDÓ KÖLTŐKBŐL.

I.

Chalfon.

- Szivem beteg szerelmben, utánad, hű barát!
 Vágyón feléd eped esupán, oh, enyhítsd bánatát!
 Dalom hallgasd meg, oh, hivem és vedd el szenvedésem,
 Én Istenem, oltalmazóm és légy menekülésem.
 5. Az én barátom volt, lakom ki sebtben elhagyá,
 Kerestem őt mindenfelé, de nem lelék reá.
 Hogy merre tiint? Én nem tudom. Kiálték — s hallgat ő:
 Mert hozzá hűtelen valék, azért hagyott el ő.
 Mentem keresni hivemet, szorongva lépdelék.
 10. De örökkel találkozám s ök leplem elvevék.¹⁾
 Czion leányi, szóljatok, esküdjetek az égre!
 Láttátok fénylakában őt, az Urat dícsben égve? —
 S az én barátom szól: »Emeld fejed magasra fel!
 Erős oltalmazód vagyok, ne félj s hozzám jövel!
 15. Esdő szavad meghallgatám s te is kedveimre voltál;
 A szentélyt újra alkotom, hozzá zarándokolnál.
 Fülemlnek tetszett éneked; váljék dalod vidámra!
 Megörzöm őseid frigyét. Muljék el könnyű árja!
 Lépted mi szép s édes szavad, ha csengve hallatod,
 20. Vidám kebelből vidoran zendüljön hát dalod!«²⁾

II.

Gabirol.

- Téged kereslek, reggel, este én,
 Imára hozzád kulcsolom kezem,
 Lelkem eped, szerelmem lánggal ég
 S könyörgök, mint koldús ajtófelen.
 5. A tér be nem fogadhat, oh, Úram,
 Te bennem élsz, ha felfog szellemem.
 Neved szivembe rejtem, vágyam ég,
 Keblem' feszíti — szólni kell nekem.
 S míg áthat éltetön lehelleted,
 10. Téged dícsér, magasztal énekem.³⁾

¹⁾ V. ö. Énekek éneke 5, 7. Az egész költemény ezézésókkal van telve az »Énekek éneke«-nek 5. fejezetére.

²⁾ Eredetije Sachs A. művében: Die religiöse Poësie der Juden in Spanien. Berlin 1845. Héber rész, 39. l. ³⁾ Eredetije u. o. 8. l.

Veszprém.

CSEBÉATI MIHÁLY.

TÁRSADALOM.

A biblia új magyar fordítása.

A magyar zsidóságnak még nincs bibliája. Hovatovább megmagyarosodott községi életünk, iskolánk, zsinagógánk. A szószéken magyarul hirdetik Isten igéjét s magyarul foly a hitoktatás. De a mi mindkettőnek alapja: a szentírásnak még mindig hiányzik oly magyar fordítása, melyet rabbi és hitoktató, község és ifjúság édes mienknek vallhatna.

Minden művelt ország zsidósága ebben rég megelőzött benünket. Németországban, Mendelssohn óta több teljes bibliafordítás készült a zsidóság kebelében. Másutt is, ahol a zsidók sokkal csekélyebb számban élnek, mint Német- vagy Magyarországon, kötelességükben állónak nézték, hogy az eredeti szövegnek oly fordítását eszközöljék, melyet övéknek tekinthetnek.

Itt az ideje, hogy Magyarország zsidósága is valahára e rég érzett hiányt pótolja s régi kötelességét leróván, elejét vegye a jogos szemrehányásnak, hogy hazánk felekezetei közt éppen ő az, mely saját bibliafordítást még mindig nem tudott megteremteni.

Igaz, nem a jóakaraton múlt, hogy e czél még nincs elérve. A teljes bibliafordítás eszméje rég foglalkoztatott egyeseket jeleseink közül s megvalósításának foganatba vett munkáját is nem egy töredékes kísérlet bizonyítja.

1847-ben történt erre nézve hazánkban az első fölszólás A magyar zsinagóga cz. füzetében ¹⁾ így ír a felejtethetlen emlékü *Löv Lípót*:

»Felszólítás a Szentírás magyar fordítására.

A hittant honi nyelvünkön tanítván, s az ekkép kikerülhetlen szentírási kimondatokat a héberből fordítani kénytelenítettven, számtalanszor vala alkalmas tapasztalni, miként az eddig létező fordítások, minden becsük mellett, az eredeti szavak értelmének sokszor meg nem felelnek, a biblia bájos egyszerűségét

¹⁾ A *Magyar Zsinagóga*. Felvilágosodott vallásosság, tiszta erkölcsösség és buzgó hazafiság az izraeliták közti elterjesztésére, Kiadja Löw Lípót főrabbi Pápán. I. (egyetlen) füzet. Pápán, 1847. 53. l. s ff.

vissza nem tákróztetik, a magyar nyelv tisztaságát fen nem tartják. Ehhez járul még, hogy nálunk izraelitáknál, kik vallásbeli elveinkhez képest a szentírást iskoláinkban, mint nélkülözhetlen s legnagyobb fontosságú tantárgyat használjuk, ennek csak kisebb része vagyon még fordítva, nagyobb része pedig a közkívánatokat kielégítő fordításra várakozik.

Mindezen okoknál fogva megvitázhatlanul kívánatos marad, hogy az egész szentírás hű és a bibliai tudomány mostani állapotának megfelelő magyar fordítása újra bocsáttassék közre s pedig nem tudós apparatussal, hanem igen egy-, s népszerű népi iskolákban alkalmazható módon, a külföldön megjelent Salamon s Zuz bibliáinak mintáját követvén. Olyan munka azonban nem lehet egyes emberé, legalább honunkban nem, hol ilyen vállalatok részvét hiányában, a kezdeten már akadályokra találhatnak; czélszerűnek gondolnók tehát, ha a szentírás ilyen fordítására minél előbb *társaság alakulna*.

E társaság alakulását ezennel megpendítvén, teljes tisztelettel szólítom fel a szentírás tudós barátait, hogy ezen vállalathoz segédtelesen járulni szíveskednének. Mindenek előtt pedig kívánatos volna, ha »az izraeliták között a magyar nyelvet terjesztő pesti egyesület« ezen indítványt nagybecsült figyelmére méltatná.

Addig is, míg az óhajtott átalakulás megtörténik, a Magyar Zsinagóga, mind egész czikkek, mind egyes versek, mind egyes (nehezebb) szavak magyarra fordítását s fejtegetését szívesen felveszi.«

Csak tizenöt év mulva ragadja meg az itt fölvetett eszmét az *Izraelita Magyar Egylet*,¹⁾ melynek iskolai bizottsága 1862. márczius 13-án tartott üléséből a következő jelentést terjesztette az egylet választmánya elé:

»Nem csekély meglegedésére és benső örömére válik a bizottságnak, midőn oly javaslattal léphet a választmány elé, melynek valósítása nemcsak az egylet tekintélyét emelné mérhetlenül, minden értelmes »zsidó magyar« előtt, hanem nagyhorderejű szolgálat volna egész hitfelekezeteinkre nézve.

¹⁾ Az »Izraelita Magyar Egylet« választmánya iskolai bizottságának a szentírás magyarra fordítása kiadásának és tanító értekezlet tartásának tárgyában. »Kézirat. Az eredetit a M.-Zs. Szemle szerkesztőségének rendelkezésére bocsátotta főt. Löw Imánuel. — A szövegben közlött bizottsági jelentés alá ez van írva: »Jegyzette: *Mészé Mór* m. k. biz. jegyző.«

E javaslat nem más, mint a szentírás teljes és tökéletes magyar fordításának kiadása!

A tekintetes választmány iskolai bizottsága nem igényli magának azon dicsőséget, mintha e nagyszerű eszme tőle származna. Ft. Lőw Lipót szegedi főrabbi úr tette első ez indítványt, mely már azóta hírlapi megvitatásban is részesült, de épen ez is újabb próbája annak, hogy e vállalat csakugyan közszükséget leszen pótolandó. Midőn tehát önök iskolai bizottsága egyértelmű lelkesedettséggel tette magáévá ft. Lőw Lipót főrabbi ur indítványát, ezt azon fölbátorító meggyőződésben tette, hogy egyértelműsége hasonló egyhangúsággal, lelkesedettsége hasonló buzgalommal fog találkozni a választmányban is.

Mi már a javaslat foganatosításának egyes módozatait illeti, némely részben eléagztak ugyan a vélemények, de a bizottság nagy többsége a következőkben állapodván meg, azokat bizottsági indítványként bátorkodunk a választmány elé terjeszteni.

A bizottság czélszerűnek nem tartván a nyilvános pályázat útját, ajánlja, hogy a fordítások megbirálásával és az egész mű szerkesztésével egy öt tagból álló *bizottmány* bizassék meg.

Az itt követendő elvekre nézve, azon kérdés tétetvén föl, vajjon a hitbeli tradícióknak megfelelő, szószerinti hű, vagy pedig az iskolai használatra idomított fordítás legyen-e, a bizottság nem akarván a vállalatot törpíteni, s hogy a mindkét irányban nyilvánuló közszükségnek eleget tegyen, abban egyezett meg, hogy a kiadandó fordítás a közhasználatra szánt szószerint hű legyen, de egy külön iskolai is rendeztessék.

Ekképpen három főérdekre kellend majd a szerkesztésnél ügyelni, a vallási érdekre, az iskolai érdekre és a magyar nyelv tisztaságára. — E három tényezőre kell tehát a szerkesztő bizottmány összeállításánál tekintettel lenni, mely indokból a bizottság indítványozza, hogy e szerkesztő-bizottmány elnökül ft. Lőw Lipót szegedi főrabbi ur, tagjaiul pedig a lelkési karból dr. Steinhart Jakab aradi és dr. Zipser Májor rohonci főrabbi, a tanítói karból Groszmann Ignác és a magyar irodalommal foglalkozók közül Mezei Mór urak kéressenek föl.

Mihelyt ezen urak a választást elfogadták és a bizottmány megalakult, felszólítandók lesznek mindazok, kik e munkára képesek, hogy az egyes bibliai részeknek fordítását, előlegesen megállapítandó ívenkénti díjazás mellett, vállalják el. A munkának

az egyéb fordítók közötti kiosztása a szerkesztő-bizottmánynak fogván hatásköréhez tartozni. Ugyanezen felszólítással egyidejűleg szólíttassanak fel a hazai hitközségek és egyes hitrokaink arra is, hogy e vállalat anyagi költségeihez adakozásaikkal járuljanak, maga az egylet is egy, tehetségéhez mért összeggel gyámolítván ez ügyet. A begyűlendő összegek, elkülönözten az egyleti pénztártól lesznek, mint külön bibliai alap egy, e végre kinevezendő bizottmány által kezelendők.

A bizottság többsége bizton hiszi, hogy ekkép e nagyszerű vállalat ez egylet erejét túlhaladó áldozat nélkül fog sikeresen keresztül vitethetni; s hogy e vállalat véglegesen elhallgattatná mindazon rosszakaratu megjegyzéseket, melyeket ez egylet nyilvános és titkos ellenei tétlenségéről és életképességi hiányáról tenni meg nem szűnnek. Hiszi továbbá a bizottság, hogy ezen vállalat fogja csak teljesen megnyitni a vallásbeli és erkölcsi életünk kapuit a magyar nyelv számára, lehetségessé teszi iskoláink teljes és kivétel nélküli megmagyarosítását! — Végtelenül is sajnálná a bizottság, ha a kezdeményezés érdeme nem ez egyleté, hanem talán kevésbbé hivatott egyeseké volna s ezért hiszi, hogy a választmány is hason érzelmektől indítva, egész odaadással és áldozatkészséggel fogja felkarolni ezen szent ügyet!!!

Csak hét év mulva pendítik meg újra nyilvánosan a bibliafordítás eszméjét. A magyar és erdélyhoni izraeliták *egyetemes gyűlése* 1869. február 20-án tartott XXX. ülésében az iskolai alap hovaforítását illetőleg egyebek közt azt határozta, hogy ez alapból zsidó tankönyvek kiadása fog segélyeztetni »különösen pedig a magyar bibliafordítás veendő tekintetbe« (»wobei besonders die ungarische Bibelübersetzung zu berücksichtigen ist.«)

A kongresszus e határozatával a bibliafordítás nyilvános szöbáhozatalának aktái be vannak fejezve.

Még mielőtt azonban a teljes bibliafordítás eszméjét megpendítették volna, egyes hitsorsosaink a szentírás némely könyveit már lefordították. Ez egyes kísérletek mind a negyvenes évek elejére esnek s kiemelkedő pontjai a zsidóság magyarosodása első mozgalmának.

Megjelentek: Bloch Móricztól (azóta Ballagi Mór): *Mózes öt könyve*. Magyarra fordította és jegyzetekkel fölvilágosította Bl. M. Budán. I. és II. k. 1840. III., IV. és V. k. 1841. Hatodik kötetül ugyanattól: *Első jósok, Jósua*. Budán 1842.

Rosenthal Móricztól יִשְׂרָאֵל הַמֶּלֶךְ vagy Dávid király énekei. Fordította (Mendelssohn után) R. M. Első és második rész. Budán 1841.

*Bauer Márkfi Henrik*תל. משה סלמון hasonlatai, magyarítá B. M. H., a szegedi izr. község jegyzője. Budán, 1844. (Héber szöveggel.)

Mózes öt könyve. Izraelita iskolák használatára. Az orsz. m. izraelita tanító-egyesület megbízásából és kitűnő szakférfiak közreműködésével magyarra fordították *Führer Ignác*, *Stern Mór*. Budapest, 1881. (héber szöveggel.)

Deutsch Henrik, Mózes öt könyvének új fordítását most adja sajtó alá. (L. fönt 545. l.)

Ime bibliafordításunk vajadásának teljes története és az eddig megjelent töredékes kísérleteknek — tudunkkal — teljes bibliografiája. Mindkettő szemrehányó ösztökéléssel konstatálja a szomorú tény: nincs bibliafordításunk.

Lőw Lipót »társaságot« akart; a társaság nem alakult meg. Tizenöt évvel később a Izr. Magyar Egylet »bizottmányt« tartott célravezetőnek; a bizottmány megalakult, de a munka — hírünkkel — komolyan meg sem indult. 1869-ben a kongresszus az országos zsidó-alapra utalva, elhatározta, hogy legyen magyar biblia; de a szükséges alap megléte egyetlen arra való emberünknek sem adott tollat a kezébe.

Azóta megint elmúlt tizenhét év. A porondra ezóta egy új nemzedék lépett, mely már nyelvre is egészen magyar. Most a bibliafordítás nem a magyarosítás eszköze többé, hanem a meglévő, az eleven szükség követelménye. S nem az iskolában kell egyedül: nagy részünket egy új áramlat visszasodort a nevelésünk által elhagyogatott vagy elfelejtett ösvényekre és felekezeti közösségünk érzete élénkebb, mint negyven év óta bármikor. Eléggé magyarok vagyunk már arra nézve, hogy zsidók is merjünk lenni. Nekünk a biblia kell mint taneszköz az iskolában, mint olvasmány a családban; tartozunk vele nemzeti irodalmunknak, mert magyarok vagyunk és tartozunk vele felekezetünknek, mert zsidók vagyunk.

E teljesen megváltozott viszonyok közepette a Magyar-Zsidó Szemle szerkesztősége újra fölvette az annyiszor elejtett fonalat és bizik magához s mindenek fölött: a nagy mű kiszemelt munkatársaihoz, hogy kezdeménye nem lesz eredménytelen. A mennyire emberi előrelátás egyáltalán megállhat: annyí nyoma-

tékkal és határozottsággal ki merjük ezuttal jelenteni: a magyar zsidók bibliafordítása nemsokára meglesz.

A M.-Zs. Szemle szerkesztősége mindenek előtt a földadat nehezebb részéhez kezdett. Nem azt kérdezte, honnan vesszük majd a pénzt a kiadásra? hanem ezt: honnan a kiadandó munkát? Mert bizonyos, ha meg lesz a bibliafordítás kéziratban, meglesz csakhamar nyomtatásban is. Nem fog a magyar zsidóság pénzével fukarkodni, a midőn szellemi munkásai önzetlen odaadással fölajálják a felekezetnek fáradságos munkájakat.

Ezért fordultunk mindenek előtt hazánk zsidó papjaihoz és tudósaihoz: hajlandók-e a rájuk bízott munkarész elvállalására? Egyetlen kivétellel, nem volt senki, ki a legnagyobb készséggel, nagyrészt igazi lelkesedéssel ne csatlakozott volna. Itt-ott fölmerült az aggodalom a kiadás lehetőségére nézve; de nem volt a társul szegődöttök közt egy sem, ki fáradsága leendő díjazása iránt kérdést tett volna. Nem láthatjuk-e vajjon e tényben magában már a siker egyik legnagyobb biztosítékát?

Huszonhatan vannak a fordítók. Mind született magyar, köztük néhány külföldi is. Azt akartuk, hogy a magyar zsidóság maga készítse el a nagy művet, mely mint első teljes kísérlet is önalkotta mértéke lesz a mostan élők tanultságának és egyuttal késő utódokra szóló emlékjele a mai nemzedék buzgóságának.

A munka fölosztását, e fölosztás elveit, valamint a fordítók neveit ezuttal — mint tisztán az elintézés belső ügyére tartozót — mellőztük. De ha az általános érdeklődés úgy kívánna, készséggel nyílvanosságra adunk minden erre vonatkozó részletet.

A fordítás általános elveinek s némely szükséges külsőségeknek megállapítása elodázhatatlan volt. A szerkesztőség ebbeli eljárását elmondja a következő közlés, melyet annak idején minden munkatársunknak nyomtatásban megküldöttünk:

Irányelvek, melyek hivatvák a fordítás egyöntetűségét biztosítani.

1. A tervezett bibliafordítással nem annyira a tudomány, mint a zsinagóga, iskola és család céljait, érdekeit kívánjuk szolgálni.

2. A fordítás a masszói szöveghez ragaszkodik, a szöveghez lehetőleg hű s az egyeni fölfogást teljesen mellőzi.

3. Kerülve kerüljük a fordításban az archaizmusokat: a kihalt vagy érthetetlen lett vagy szokatlan kifejezéseket s

fordulatokat; valamint a neologizmusokat is, melyek nem csak hibássá, hanem tulságosan modernné tennék a nyelvezetet. Hanem fordítunk a mai nyelvtudomány orthologus elvét valló, a különböző részek tartalmához alkalmazkodó, méltó nyelven. Szó- mint mondat szerkezetben a szöveghűség mellett is főszempont: kifogástalan magyarosság. (A mondat p. o. nem kezdődik mindig »és«-sel a magyarban is; a vav consecutivum nem mindig »és«.)

4. A tulajdon- (földrajzi és személy-) nevek átírásában a következő elv biztosítja az egyöntetűséget: a mely nevek nyelvünkben honosak, magyarosan iratnak, tehát: Egyiptom, Jordán, Jeruzsálem, Eufrates, Mózes, Áron, Jób, Ezsajás, stb. A nem-honos neveket keleti (szefárdi) kiejtés szerint írjuk.

5. Állandó kitételek magyarosítását a fordító legjobban eltalálja ugyan munka közben s a revízióknak lesz föladata a legjobbal helyettesíteni a többi. Mindazáltal szükségesnek látszik néhánynak eleve való meghatározása. Ilyenek: a tetragrammaton = Örökkévaló; דְּבַר (prófétai) = ige; מִשְׁפָּחָה (mint műszó) = tóra, különben = tan.

6. Nagyobb szakaszok elé lehetőleg általános fölíratot teszünk — de nem fejezet, hanem tartalom szerint.

7. A szöveg versei folytatólag iratnak, kivéve a hol az értelem új kikezdést kíván; a versszámok a magok helyén kiiratnak.

8. A gyér soru írás a közönséges nagyságu folio-papíron félhasábon foly.

9. Az átvállalt munkának egy-egy ötöde szerkesztőségünkhez külön beküldetik.

10. Minden fölmerülhető kérdésre vagy kétségre nézve a szerkesztőség, a mennyire teheti, a fordítónak szíves készséggel áll rendelkezésére.

Budapest, 1886. február 9-én.

Bacher Vilmos és Bánóczy József.

A munka e szerint, mint e sorok keltéből látni, immár kilenc hónap óta folyik, a fordítások egy része már be is küldött. Midőn tehát csak most lépünk e fontos ügygyel a közönség elé, látni való, hogy többet nyújtunk pusztá igéretnél.

A bibliafordítás készül s nemskára meglesz — a közreműködők dicsőségére, felekezetünk hasznára.

A haladásról.

Tekintetes szerkesztőség! Végül magyar írónak csapat fel a t. szerkesztőség készsége; még akadémiai kandidátusnak is elhíresztelnek irigyeim: olyannyira reám szállt az írói viszketeg démonja. Olyannak érzem magam, mint Mahomet, ki írni olvasni nem tudott, és negyven éves korában — a mint a minap Mikes Kelemennél olvastam — prófétának szegődött. De bocsánatot kérek olvasóimtól. Ide s tova három év óta olvasom a M.-Zs. Szemlét és csak most akadtam benne legelőször arra a nagy igazságra, hogy »az általános haladás elől nem lehet kitérni.« Erre nékem, mint a ki »lándzsát akar törni az orthodoxia érdekében« reflectálok és mivelhogy az ügyes szerkesztői keze alatt virágzó Szemlében még nem történt meg eddig, szólnom kell egy pár szót a haladásról, mely »elől nem lehet kitérni.«

Nem ismerik Pesten az öreg Ungár Izsákok, a kik azt fogják rá, hogy ő »lándzsát tör,« és ha egyáltalán tör, hogy az »orthodoxia érdekében« tör. De azért ő be nem állhat *neológusnak*, a míg néki e rendszer czélját tisztán, értem frázis nélkül, igazán elő nem mutatják. Eddigelé az urak nem foglalkoztak a vallásos haladás meghatározásával; azokkal az általános frázisokkal pedig, melyeket hébe-hóba kiraknak a piacra, foghatnak hívőt azok körében, kik — mint minapi levelemben jelzém — a »legutolsó héberül írni-olvasni tudó laikus« elpusztulna után haladó magként visszamaradnak, de nem azok körében, kik — mint csekélységem — világleleleikben nem sajnálták éjjeleiket a talmudtól és Isten akaratának megfelelően, szabad idejüket a szent tanba mélyedéssel töltik. De lát mi, kik minden emberi erőttől kitelhetőleg egyöntű kiművelése és gyermekeink nevelése által utját akarjuk állni azon idő bekövetkezésének, midőn a minden vezérlő igazság nélkül szűkölködő, a meggyőződés melegétől nem hevített »neologizmus«

— jó, hogy e szót fábrikálták — a »legutolsó héberül irni-olvasni tudó laikus« fejfáját elkészíti, a mint ez a M.-Zs. Sz. 623. oldalának 2. és 3. sorában legalább Magyarországra nézve részben beismerve volt — mondom mi, kik a zsidóság és tanának fenmaradását prófétáink hirdetésére esküdvén, dogmatikus nyomatékkal valljuk, mi ellenségei vagyunk-e a zsidóság haladásának? Nem-e mondanánk ki reá halálos ítéletet, ha a haladásra való képességét és hivatottságát tagadjuk, ha azt tanítjuk róla, hogy csak középkori formulázása szerint állhat fenn és eloszlik mint a buborék, a mint századunk napsugarai világítják meg őszbe csavarodó arczatát?

Itt a bökkenő, tekintetes szerkesztőség! Kiállunk a világ elé és ezt kiáltjuk fenhangon, egyenesen, őszintén, frázis nélkül: Mi *haladni* akarunk, mert *elő* igazságokat vallunk; de nem kérünk abból az úgynevezett »neologizmusból,« mely nem vall, nem tanít, nem hirdet, hanem a benső vallásos fejlődésre mi súlyt sem vetve, azt mellékesnek hiszi, és mindenkori állapotát, úgy látszik, paktumnak tekinti, a zsinagóga életmozzanatait pedig e paktumon alapuló *külső* ténynek, melyet a tömeg kedvéért — mi az ily szédületes magaslatokon lebegő szellemeknek az öntudat *belső* világa? — igazgat. Nem olvastam még sehoh, bár keresve kerestem, a »neologizmus« rendszerének előadását, és ezért hiába törekedném, megczafolásába bocsátkozni; nem tudom, mily viszonyban áll a zsidóság ősrégi tanához, melynek tanujául nevelt engem édes apám és melynek hiveitül képezem én magam gyermekeimet. Nem állíthatok tehát meggyőződést meggyőződés ellenébe és azért nem bocsátkozhatom hittani polémiába. Én éppen a *haladást* nem látom a »neologizmusban« a mint azt itten ez idők szerint sokan értik, vitatják és nem csekély fanatizmussal védik azon merész eretnekek ellenében, kik értékét elismerni vonakodnak.

Kik velem együtt értenek, nem a *haladásnak* ellenségei, hanem annak a *nem haladó* semminek, a miről azt híresztelik, hogy századunk igaz gyermeke.

Mi a vallásos haladás? Kérdés, tisztelt szerkesztőség, mely mint a híres vakparádés-kérdés, feleletre nem szorul, mert magában foglalja a feleletet. Kétségkívül nem lehet egyéb, mint a vallástól tanított örök eszmék fejlődése és mind magasabb színre emelkedése azon igazságok mértéke szerint, melyeket a haladó gondolkodás menete századról-századra létesít. Ny értelemben fejlődött: a pró-

féták hirdetése magasabb színre, mint a melyre a vallást az őket megelőző formális vallásélet helyezte; ily értelemben haladott a középkori zsidó filozofusok tanítása az őket megelőző egyoldalúsággal szemben stb. A mi »neologizmus«-unk fejlesztette-e a zsidóságot ily értelemben? A kik haladásnak nevezik azt, hogy most a kántorok szögletes pipkát hordanak, hogy az imádságos könyvet most kivonatos koncentrációban nyomtatják, és a lechó dódit orgonaszóval éneklik el a kongó zsinagógákban; a kik haladásnak tartják, hogy a rabbik most épp oly frázisokat köszörülnek, mint a lutheránus pásztorok, és hogy ily frázisok elsajátítására külön iskolákban készülnek: hát azok feleljenek *igennel*. Én nem szánhatom el magam az ily szemfényvesztésre.

Máris hosszúra nyult e levelem, tisztelt szerkesztő ur! Nem szoktam a nyilvános pennaforogtatáshoz és félek, hogy az olvasót hosszas fejtegetéseim által érdemesebb olvasmánytól ütöm el. Ha megengedi, és érdemesnek tartja, hogy a zsidóság haladásáról bővebben legyen szó a Szemle hasábjain, folytatom eszméim előadását és remélem, hogy akad gondolkodó zsidó, ki szívesen veszi tőlem.¹⁾ Maradtam a t. szerkesztőség kész szolgája

¹⁾ A legnagyobb készséggel boesátjuk rendelkezésére Ungár Izák annak a M.-Zs. Szemle hasábjait. Szerk.

Ó-Budán, 5647. marchesván hó 2-ik napján,

UNGÁR IZSÁK.

A szombat a középiskolákban.

Tekintetes szerkesztőség! Minthogy a M.-Zs. Szemle ismételve megbeszélte e kiváló fontosságú ügyet, bizonyára helyesléssel vesz majd tudomást az idezárt folyamodásról, melyet, velem együtt, hazánk negyvenhárom rabbija a mai napon intézett a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter urhoz. A folyamodást, közlés céljából, ide mellékelem. Maradtam stb.

Jászberény.

BÜCHLER ÁRON

*

Nagyméltóságú magy. kir. vallás- és közoktatásügyi
Miniszter urnak

Budapestben.

Nagyméltóságú Miniszter ur!

Kegyelmes urunk!

Nagy örömmel vette a honi zsidóság Nagyméltóságod mult év december 12-én 49,225. szám alatt kelt ama kegyes rendeletét, mely szerint a középiskolákba járó rabbi-pályára készül izr. tanulók a szombati irás és rajzolás alól felmentenek. Fogadja Nagyméltóságod ezuttal is e nemes tetteért hálánkat és szívből eredő köszönetünket.

Felekezetünk s vallásunk iránt Nagyméltóságod által oly gyakran s leginkább ezen kegyes rendeletével tanúsított jóindulata ad némi bátorságot Nagyméltóságodhoz következő alázatos esdésünkkel fordulni.

Miután szent vallásunk ihletett törvényei nem tesznek különbséget a rabbi s laikus között, egy s ugyanazon törvény s szabály megtartására kötelezvék a papok és a közemberek is, tehát ami meg van tiltva a papnak, tiltva van felekezetünk valamennyi hiveinek is, és mivel a szombati irást szent törvényünk — kivétel nem ismerve — mindnyájunknak szigoruan megtiltja s tekin-

tettel végre arra, hogy Nagyméltóságod említett kegyes rendelete szerint, kivételesen csak rabbik fiai és rabbi-pályára készül tanulók mentetnek fel a szombati irás és rajzolás alól; alólírt 43 hazai rabbi azon alázatos kérelemmel fordul esdve Nagyméltóságodhoz, miszerint méltóztassék szent törvényünk eme kivételt nem ismerő parancsát tekintetbe venni és kegyeskedjék a középiskolákba járó izr. tanulókat *kivétel nélkül* a szombati irás és rajzolás alól felmenteni.

Nagyméltóságod határtalan kegyelmességét ismerve, merjük remélni, hogy ezen alázatos esdésünknek eleget méltóztatik tenni.

Jászberény, 1886. november 4.

Alázatos szolgálói

BÜCHLER ÁRON,

izr. lelkész Jászberényben

mint az alólírt rabbi meghatalmazottja

Adler Lipót	rabbi	Baja.
Baum Jakab	»	Vörösvár.
Büchler Dávid	»	Pásztó.
Büchler Pinkász	»	Moór.
Büchler Zsigmond	»	Irsa.
Deutsch Mózes	»	S.-Tarján.
Fischer Hermann	»	Dévaványa.
Fleischmann Jon.	»	Zsámbék.
Fried Áron	»	Böszörmény.
Friedmann Károly	»	Nyiregyháza.
Friedmann Simon	»	Galantha.
Groszmann Gyula	»	Ipolyság.
Grünvald Jakab	»	Mohács.
Jungreis Ábrahám	»	Csenger.
Jungreis Sámuel	»	Fehérgyarmat.
Dr. Klein Gyula	»	Szigetvár.
Klein Salamon	»	Zenta.
Kohn Eliezer H.	»	B.-Csaba.
König Adolf	»	Zsolca.
Kutna Mór	»	Szabadka.
Leitner József	»	Marosvásárhely.
Liebermann Károly	»	Kassa.

Lichtenstein A. J.	rabbi	Nagykáta.
Müller Nathan	»	Szécsény.
Perlesz M.	»	Nagy-Károly.
Plaut Fülöp	»	Nagy-Surány.
Dr. Piskó Henrik	»	Malaczká.
Dr. Ransburg Salamon	»	Győr.
Reichenfeld M.	»	Jánosháza.
Reichhard Majer	»	Kolta.
Schön Mózes	»	Soroksár.
Schük Salamon	»	Karczag.
Schreiber József	»	Aszód.
Schreiber Simon	»	Eger.
Sidon Simon	»	Nagyszombat.
Singer S. Leó	»	Rimaszombat.
Ulmann Frigyes	»	Vác.
Veisz Fülöp	»	Torda.
Dr. Veisz Ignác	»	Esztergom.
Veisz Kálmán	»	Gyulaféhérvár.
Veisze József	»	Vág-Ujhely.
Volf József	»	Kalocsa.

Hitközségi élet.

Zárzó.

Midőn cikksorozatomat befejezni készülök ¹⁾, egy régi tartozásomat sietek leróni *Friedmann Mór* budapesti főkantort ur iránt, ki indítványom ellenében még ezen lapok f. é. junius havi füzetében tette megjegyzéseit; őszinte sajnálatomra, magánügyek következtében csak most jutottam azon kellemes helyzetbe, hogy válaszolhatok. Sajnálom pedig kétszeresen, minthogy eddigi hallgatásomat F. ur talán megjegyzései helybenhagyására magyarázhatta, ettől pedig távol állok.

Friedmann ur azzal fejezi be hivatkozott cikkét, hogy: »ezzel csak annyit akarunk W. ur tudtára adni, hogy az indítványokban foglalt dolgok már valóságban léteznek.«

Bocsánat! ezen mondat csak onnét ered, hogy indítványaimat felszínesen olvasta, különben *feltűnő* különbséget talált volna F. ur a már létező és az általam indítványozott dolgok között, mert ad 1) Általánosán és már legfelsőbb helyen is elismertettek Friedmann ur kitűnő érdemei, melyeket magának a zene- és énektanítás körül szerzett. Ismeretes továbbá F. ur atyai odaadása, melylyel a tanulni vágyó »vad kántorokat« felkarolja, tanítja, támogatja, szóval nemesíti. De mindezen elért eredmények egyedül *személyes jóságának* köszönhetők. De, hogy léteznék egy *kizárólagos kántoriskola*, melynek rendes helyisége, rendszerezített tanszéke, megállapított és valamelyik forumtól jóváhagyott tanterve, meghatározott tanfolyama, statisztikai kimutatása, számokban kifejezett »budget«-je volna; kántoriskola, melyre nézve a tanulók előképzettsége és osztály szerinti rangfokozata volna meghatározva, arról, azt hiszem, nemcsak én, de Friedmann ur maga sem bir tudomással. Az általam indítványozott kántoriskola feladata nem volna az eddig már a »természet« jóvoltából működött kántorok korrigálása, sem a tanítók vagy szeminaristák

¹⁾ L. M.-Zs. Sz. I. k. 461. és 513; II. k. 51., 181 és 225; III. k. 352. és 472.

énekben való oktatása, hanem egy bizonyos héber- és világi előkészítéssel bíró s kizárólag magyarországi származású ifjak felvétele, kik itt rendes tanári kar vezetése alatt, a zene és énekben, az egész éven át előforduló imák és püjtök fordításában, mindennemű templomi szokásokban (minhág) a tóra hibátlan felolvasásában (kóré) s első sorban a vallás és erkölcsben, alapos oktatást nyerjenek s *kizárólag kántorokká* készüljenek.

Ad 2) azt írja F. ur, hogy én indítványoztam volna, miként az *izr. hivatalnokok* nyugdíjintézetet létesítsenek. Bocsnát! ezt sohasem jutott eszembe indítványozni, mert ilyen »önsegélyző egyesület« már csakugyan létezik b. elnöksége alatt. Az én indítványom oda terjedt, hogy a *hitközségek* teremtsenek egy országos alapot *hivatalnokaik nyugdíjaztatására*. A különbséget a kettő között, azt hiszem, felesleges fejtegetni.

Ezzel remélem, eléggé bobizonyítottam Friedmann urnak, hogy az indítványaimban foglalt dolgok a valóságban, fájdalom, még nem léteznek.

*

Cikkisorozatom befejezvé, legyen szabad zárszóként tett indítványaimat röviden s minden további kommentár nélkül rekapitulálom. Indítványoztam:

a) *A hitközségek pénzügye szilárdítására:*

1. Közös pénztárt, közös kezelést, egyöntetű adónemet és kivetési arányt valamennyi árnyalatu, de *egy* helységben létező *izr.* lakosra nézve.

2. Türekvést azon cél után, hogy az *izr.* hitközs. normális kiadásai is, mint a többi felekezetekéi, a *hitközségi pótadókból* fedeztessenek.

3. Egy bizottság kinevezését, mely a hitközségek mindenmü pénzügyeiben felelősségi és döntő forumot képezzen. (M.-Zs. Szemle 1884. 513—516. lap.)

b) *A tanügy érdekében:*

1. A felekezeti iskolák reorganizálását egészséges anyagi alap megteremtése; a tanítók jogai csorbitatlan elismerése s azok *ténylegesen* állandósítása; szakavatott bugzó s lelkes férfiak általi vezetése s felügyelése s végre a héber oktatás és a vallásos szellem fejlesztése által. (M.-Zs. Szemle 1885. 51, 52. l.)

2. A hittan érdekében. 1.) Hazánk valamennyi ily intézeteire nézve kötelező, egyöntetű tanterv kidolgozását; 2.) kerületi

hittanfelügyelők felállítását az oktatás és a vizsgák ellenőrzésére; 3) törvény kieszközlését arra, hogy a hittan minden iskolában a tanulók anyanyelvén tanítsák; 4) hogy csakis az orsz. rabbiszeminárium által képsített hittanítók és tanárok oktathassák a hittant. (M.-Zs. Szemle 1885. 181—184. l.)

c) *A rabbik hatáskörének szilárdítására:*

Országos rabbigyülekezetet, melyben egyes külsőségek és adminisztratív dolgok egyöntetívé tétessenek, s a kisebb helységek rabbijainak állása s tekintélye megszilárdítása beható tanácskozást tárgyává tétessék.

d) *A hitközségi hivatalnokok szakképzettsége, tekintélye és állandósítása ügyében:*

1. Kántoriskola szervezését.

2. Zsidó hivatalnoki kongresszus összehívását a zsidó hivatalnokok állandósítására irányuló kellő lépések megvitatására.

3. A hitközségeket, egy orsz. *izr.* hitközs. hivatalnoki nyugdíjalap megteremtésére, a kellő és legcélszerűbb módon rábírn. (M.-Zs. Sz. 1886. 352—355. l.)

e) *A hitközségek belviszonyai ügyében:*

Az *izr.* egyleteknek a hitközségekbe való olvasztását. (M.-Zs. Sz. 1886. 472—476. l.)

Ezen cikkisorozatban hitközségi életünket óhajtottam leplezetlenül bemutatni. Hogy annyi hiányt és ferdeséget kellett konstatálnom, magam fájdalom leginkább a szent ügy érdekében, melyet szolgálni legfőbb törekvésem. Remélem, olvasóim sokban egyetértenek velem, ha nem is helyeslik minden indítványomat; hiszem, hogy a nagyfontosságú kérdésekhez fognak még hozzászólni mások is, jobban és ügyesebben nálamnál; meggyőződésem végül, hogy nagyon itt az ideje, hogy ne csak írjunk, hanem tegyünk is valamit: mozogjunk és mozgassunk, javaljunk és javítsunk. Nem engedhetjük, hogy ősi örökünk elkallódjék, hogy ősi intézményeink széthulljanak, s hogy a kor követelményei és a méltányosság elől fülünket és szivünket elzárjuk. Mindezeknek éltető gyökere és központja pedig a zsidó hitközség — egységünknek ez egyetlen szemmel látható maradványa — s már azért is hálás és méltó tárgya a legjobbabb ambíciójának.

Gyöngyös.

A zsidó anyakönyvek rendezése.

Tekintetes szerkesztőség! Látna, mily készséggel felel anyakönyvi ügyekben tett kérdésekre, bátorkodom én is néhány nem éppen lényegtelen kérdést intézni a tek. szerkesztőséghez:

1. Az érvényben levő m. miniszteri rendeletek értelmében minden 3-ik korosztályt meghaladott ifju nőülhet a nélkül, hogy ez iránt valamely más hatóság megkérdeztetnék. Áll-e ez most is mióta a 4-ik korosztály is sor alá kerül?

2. Egy Facseton született, egy év óta Budapesten lakó, Nagyváradon nősülő fiatal ember, hol hirdettessék ki? Okvetlen szükséges, hogy születése helyén is kihirdettessék?

Facset.

LÖWY LIZDOR.

Válasz:

Ad 1. Nem áll, mert az illető még, akár a 3. korosztályba eső, hadköteles.

Ad 2. Csupán tartózkodási helyén hirdetendő ki.

*

Tek. szerkesztőség! Engedje meg, hogy egy, az anyakönyvi szabályrendeletet illető elvi kérdéssel terheljem:

Az anyakönyvvezető kvalifikációjához a teljeskorúság is kívántatik. Kérdésem ebből kifolyólag oda irányul, hogy a nagykorúsított egyén lehet-e anyakönyvvezető, nem mint rabbi, hanem mint vallásanitó, vagy éppen ideiglenes alkalmazásban? Teljes tisztelettel maradtam, stb.

S.-A.-Ujhely.

NÉMETHY MENYHÉRT.

Válasz:

Ha a törvényhatósági közigazgatási bizottság, illetve a valás- és közokt. miniszterium egy anyakönyvvezetőnek valamely kerületben történt megválasztását jóváhagyó tudomásul vette, akkor az ilyképen állásában bár ideiglenesen is megerősített anyakönyvvezető a tisztjével járó jogokat föltétlenül gyakorolhatja.

*

Nagytekintetű szerkesztőség! Tudván azt, hogy folyóiratában helyt ad a zsidó anyakönyvek ügyében előforduló fontosabb kérdéseknek, bátorkodom én is a következő kérdéseimmel fordulni a nagytek. szerkesztőséghez:

1. Ha az anyakönyvi kerületben nincs más rabbi vagy rabbi-helyettes, mint az anyakönyvvezető: kötelessége-e ennek a felek kívánatára idegen rabbit az esketési szertartás végrehajtásával megbízni? S ha van más rabbi, de a felek egészen idegen rabbit kívánnak, kötelessége-e az anyakönyvvezetőnek az idegen rabbit is a szertartás végzésével megbízni?

2. Vajjon az úgynevezett *רבי* rabbi-helyettesnek tartható-e? *Ó-Gyalla.*

HOLLÄNDER ÁRON.

Válasz:

Ad 1. Nem köteles; de az illendőség megkívánja, hogy a felek által kért idegen rabbi fontos okok nélkül az esketés végrehajtásától szintén el ne tiltathassék. Minden esetre köteles azonban a fél, ha idegen rabbival akar esketni, az anyakönyvvezető rabbinak az illetményeket fizetni; holott az anyakönyvvezető, ha a kerületben alkalmazott rabbit vagy rabbi-helyettes kötelességerősen delegál, esketési díjakra igényt nem tarthat.

Ad 2. Igen.

*

Tekintetes szerkesztőség! Miután a helybeli ügyvédek és világi hatóságok a zsidókra vonatkozó törvényekben nem igen jár-tasok, bátorkodom a tek. szerkesztőséghez azon alázatos kérelem-mel folyamodni, sziveskedjék nekem e fölött felvilágosítást adni, vajjon köteles-e a rabbi olyan esetekben is a kötetendő házasságot kihirdetni, a hol a gátló akadályok már előre tudomására jutot-tak, de a felmerült akadályok olyan formák, hogy alaposáguk ki nem deríthető és tekintetbe vételük csak az illető rabbi vallási és erkölcsi lelkiismeretétől függ — de akadhat más rabbi, kinek lelkiismerete tán nem oly érzékeny és a kérdésben forgó házasság iránti aggályokat legyőzvé, a jegyeseket összeadná; avagy mond-hatja-e az illető rabbi, minthogy ez a házasság nézete szerint tilos, a kihirdetést sem végzem és nem engedem, hogy a házasság más által köttessék meg? Maradtam stb.

Csáktornya.

SCHWARZ I.
kerületi rabbi,

Válasz:

Mint hogy a kihirdetés polgári tény és a zsidó vallástörvények által meg nem kívántatván, csakis az udvari kancelláriai rendelet követeléseként eszközöndő, a szerkesztőség nézete szerint a kihirdetés meg nem tagadható ugyan, de az annak megtörténtéről szóló bizonyítványban főlemlítendő azon házassági akadály, mely bejelentetett, vagy a rabbi véleménye szerint fönnforog.

*

Figyelmztetés. Főt. kollegáimat és az anyakönyvvezetéssel ideiglenesen megbízott egyéb közegeket figyelmeztetem a következő visszaélésre. Nehány helyen azt az eljárást hozták divatba, hogy az újszülött törvényességének kimutatásához szükséges esketési kivonatot vagy valamely ezt helyettesítő hivatalos nyilatkozatot az anyakönyvvezető rabbik *hivatalból* kéri kiadatni. Ez által a bélyegtől az államkincstárt, a kiállítási díjtól pedig a rabbit megfosztják. *Én ilyes megkeresésre mindig elutasítólag válaszoltam* és figyelmeztetem az illető közegeket, hogy magukat ilyen hivatalos használatra kiadott esketési kivonatokkal vagy értesítésekkel igen érzékeny *letelezéseknek* teszik ki. A törvényesség bizonyítása a szülőnek kötelessége, nem pedig a hivatalnak. Ha az apa a rendes esketési kivonatot be nem mutatja, akkor a következőképpen lássa ő. Az ily nyilatkozatkérés kezdeményezése igen tekintélyes község hivatalától indult ki, s most már széltől-*fen* utánozzák, azért láttam e figyelmeztetést helyén valónak. Végül megemlítem, hogy e visszaélésre már 1883. aug. 22-én figyelmeztetem az orsz. irodát, s hogy az teljesen egyetértve velem, 1883. szept. 30-áról 8370. sz. a. kelt válaszában értesít, hogy az illető hivatalokat a szóban forgó visszaélés abbahagyására fölhívta.

Szeged.

*

LÖW IMMÁNUEL.

Jegyzéke azon izraelita anyakönyvi kerületeknek, melyek megalakulását a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium tudomásul vette.

(Folytatás.)

277. *Torna* (Abauj-Torna m.) Elnök: Klein Lajos. Anyakönyvvezető: Groszmann Fábán rabbi helyettes.

278. *Topolya* (Bács m.) Elnök: Buchwald Simon. Anyakönyvvezető: Dr. Goldfahn Sándor Henrik rabbi.

279. *Zenta* (Bács m.) Elnök: Deutsch Farkas. Anyakönyvvezető: Klein Salamon rabbi.

280. *Ercsi* (Fejér m.) Elnök: Fehér Dávid. Anyakönyvvezető: Hallasch Simon rabbi.

281. *Bártfa* (Sáros m.) Elnök: a bártfai izr. hitközség elnöke. Anyakönyvvezető: Zelmanovits Mór rabbi helyettes.

282. *Siroka* (Sáros m.) Elnök: a siroka izr. hitközség elnöke. Anyakönyvvezető: Fáber Leo rabbi helyettes.

283. *Bánffy-Hunyad* (Kolozs m.) Elnök: Judavics Jakab. Ideiglenes anyakönyvvezető: Grünbaum Viktor.

284. *Téleány* (Pest m.) Elnök: Schermann Albert. Anyakönyvvezető: Ungár Rezső rabbi.

285. *Zsámbék* (Pest m.) Elnök: Steiner Miksa. Anyakönyvvezető: Fleischmann Joachim rabbi.

286. *Költha* (Komárom m.) Elnök: Reichfeld Fülöp. Ideiglenes anyakönyvvezető: Reichhandt Mayer rabbi.

287. *Szobatiszt* (Nyitra m.) Elnök: Schwarcz Márk. Anyakönyvvezető: Grünwald Juda rabbi.

288. *Veszprém* (Veszprém m.) Elnök: Dr. Steiner Kálmán. Anyakönyvvezető: Hochmuth Ábrahám rabbi.

289. *Várpalota* (Veszprém m.) Elnök: Kohn Adolf. Anyakönyvvezető: Singer Ábrahám rabbi.

290. *Nagy-Vászony* (Veszprém m.) Elnök: Idősb Deutsch Ignác. Anyakönyvvezető: Krausz Mór rabbi helyettes.

291. *Nemes-Szalók* (Veszprém m.) Elnök: Hoffmann Henrik. Anyakönyvvezető: Link Mózes rabbi. (Uj kerület.)

292. *Bzdán* (Bács m.) Elnök: Jusztyicz Károly. Anyakönyvvezető: Blitz Adolf rabbi.

293. *Nagybánya* (Szatmár m.) Elnök: Löv Jakab. Anyakönyvvezető: Horovicz Lipót rabbi.

294. *Ada* (Bács m.) Elnök: Fischer Lipót. Anyakönyvvezető: Prager Jakab rabbi.

295. *Mohol* (Bács m.) Elnök: Ofner Lipót. Anyakönyvvezető: Spitzer Márk rabbi helyettes.

Az 1886. kimutatott 295 helyen, a 7 kettős kerületet hozzászámítva, összesen: 302 tudomásul vett kerületben az anyakönyvvezetők közt

rabbi: 158

rabbi helyettes: 43

rabbi funkcz. végző vallástanító: 2

ideiglenes minőségben: 99.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A jesibák.

A fenti cím alatt három czikk jelent meg e b. folyóirat füzetében. Kettő Zempléni úr tollából contra, egy pedig pro Ungár Izsák úrtól. Ki a jesibákat nemcsak hallásból, mende-mondából, hanem tapasztalásból is ismeri, ki a jesibákat frequentálta és a jesibai életet átélte, hacsak előítélet vagy elfogultság erőt nem vett rajta, kénytelen a Z. úr állításait egy »Amen«-nel megerősíteni. Mert akárhogy ragaszkodunk is az orthodoxismushoz, nolens-volens be kell vallanunk, hogy miből sem találunk kevesebbet a jesibákban, mint rend- és ellenőrzésből. A jesibák mintaintézete a pozsonyi jesiba, és valóban, mi a tanítást illeti, a legszigorúbb követelményeket is kielégíti — de rend és fegyelem ott sem honol. Az ott tanuló báchur könnyen talál módot a vizsgák alóli emanczipálásra, a hanyag a dorgáltatást megszokja és ezzel beszámolt. Eredményt sem biztosít e jesiba. Mert minden oadaadás mellett is, ha hajnali szürkülettől késő éjjig gőnyedve tanul is, hacsak »jichusz-levelet« nem tud felmutatni, hogy apja, nagyapja, de még dédapja is rabbik voltak, rabbi-állásra nem számíthat minden képzettsége mellett is. Első sorban azért nem, mert képesítési okiratot nem nyerhet, másodsor pedig azért nem, mert a hitközségekben, még manapság is sok helyütt az a procedúra divik a rabbi-választásnál, hogy a jelölt maga sokszor meg sem jelenik, hanem apja ipája vagy sógora, kik rabbik, tekintélyük által installálják rokonukat, a község pedig azt sem tudja, hogy tulajdonképen kit választott. Annyit tud csak, hogy például a paksi rabbinak vejét, a pozsonyi pap sógorát választotta. Ugy választják a rabbit, mint az alföldi matyó-paraszt fiát házassítja, ugy, hogy tudta nélkül eljegyez neki egy leányt, és csak utólagosan közli vele: »Fiam, megházasodtál!« Erre fia kérdi: »Apám, kit

vettem el?« Ki pedig nemes származását nem tudja kimutatni, vagy csak laikus apától származik, ki ötet nagy áldozatokkal taníttatta, számíthat egy »samesz«-állásra, ha a természet csengő hanggal áldotta meg, egy sakteri állásra, és ha még nagyobb kedveltje Fortunának, viheti fel egészen a ludbegy-kaparóig — *לודבג קפארויג* — de itt van a netovább. Profán tudomány szerzéséről szó sem lehet, mert erre semmi intézmény nincsen. A gimnáziumi tanárok pedig nem zsebben hordozzák a tudományt, hogy esetleg elveszithetnék ezt és báchurok meglelhetnék.

Ungár úr szép cikkében a Löw és Hochmuthokra utal. Ha valaki Budapesten a lutrin tetemes összeget nyer, abból még korántsem lehet ám azt következtetni, hogy Budapesten meg lehet gazdagodni. De egy szavunk volna Z. úrhoz: Ha már a jesiba-test belsejébe tekintet, látta, hogy ez nem egészséges, a kór nemét is konstatálta, miért nem írta meg mindjárt a receptet is, miért nem jósolt valamit, hogy mikép lehetne e testnek egészségét visszaadni? A jesibák rendezése és reformálása a kor követelményeinek megfelelőleg valóban égető szükség.

Jász-Árokszállás.

WALLESZ ÁRON,
rabbihelyettes.

Löw Salamon.

(1826—1886.)

Nagyvárad, 1886. nov. 14.

A nagyváradai zsidóság egyik legkiválóbb díszének, Löw Salamomnak neve e hó 10-én kitérülte a jelesek és az élők sorából.

Elköltözött s kitölthetetlen irt hagyott maga után családjában, a társadalomban és a községben. Mert ő mindenütt számot tett. Áldásos életének nem mult el napja, a melyen jót ne cselekedett volna, szerényen, feltűnési vágy nélkül haladt azon az ösvényen, a mely a becsületes emberek útja; törhetetlen akarattal a jóra, végtelen jóssággal a jóhoz. Élt, boldogított és meghalt.

Életét úgy tölté be, mint csak a legjobban lehet: munkában. A tevékenység, mely éltető eleme volt s mely őt a tisztelet, becsülés és szeretet legmagasabb polczára helyezte, jellemzé Löw Salamont. Tevékenységénél csak szívének nemessége volt nagyobb.

Fáradhatatlansága, kitaró szorgalma idejekorán meghozták számára a földi áldást is. Bőség uralkodott házában s e bőséget megosztotta az

inésgekkel. Szegény rokonok, védtelen özvegyek, apátlan árvák, éhezőkoldusok százai tudnának tanubizonyoságot tenni áldozatkészségéről.

Szelleme fenkölségét nemcsak ezeket érő könyvtára mutatja, hanem az is, hogy alig van hitfelekezeti lap, melyet ne járattott volna. Hítsorsosai iránt különösen nagy részvételt viseltetett. Az »Alliance Israélite«-nek egész életén át buzgó apostola volt.

Mint a haladó izr. hitközségnek éveken át alelnöke, az igazi vallásos meggyőződést igyekezett községében meghonosítani. S midőn megrongált testi ereje lemondásra kényszeríté, akkor is derék tagja maradt a községnek. Munkásságának legnemesebb és legnagyobb részét a Chevra-kaddisa ezúljaira fordítá, melynek régi idő óta elnöke volt. S itt mutatta meg különösen, hogy mit tehet egy gazdag zsidó hítsorsosaiért.

Azt kellene most emondanunk, hogy milyen volt a boldogult mint férj és apa. De nem akarunk halvány képet nyújtani.

... Futó tüzként terjedt a megdöbbentő halálhír az egész városban s az osztatlan részvét kísérte mindenütt lépteit. E hamisítatlan, igazi részvét nyilatkozott a temetésén is. Ezekre menő tömeg, melynek sorában a város s megye legelőkelőbbjei voltak jelen, vett részt a végtesztéségen. A városi törvényhatósági bizottság, melynek az elhunyt tagja volt, a hitközségek s egyletek testületileg jelentek meg elhalt derék tagtársuk temetésén.

Nem írjuk le a hatást, melyet dr. *Rosenberg* Sándor, aradi főrabbi gyászbeszéde kelteit. A tudós főrabbi a megboldogultnak mokaöcsése volt, kit kora gyermekégtől fogva apailag segített és gyámolított s mondhatni, jó részben ő tette azzá, a mi. *Schneckendorff* Bernát rabbi tartalmas, szép gyászbeszéde után a halottat kézen vitték a temetőbe. Előbb azonban *Schwarz* Antal, kereskedő bucsuzott el a halottól az izr. kórház udvarán a Chevra-kaddisa nevében. Azután letették a legderékabb férfiak egyikét a családi sírboltba örök álmora. — Részvételeket küldtek a boldogult családjaához: Hajdu Lajos kir. kuriai bíró, dr. Hildesheimer, szem. igazgató Berlin, Nagyvárad városa, dr. Gudemann Bécs, dr. Löw Szeged, dr. Spitzer Eszék, dr. Kayslering Budapest, dr. Ulteumann egyet. tanár Bécs, Berlini magyar egyet., Lázár László kir. ügyész Budapest, stb. Hír szerint a szentegylet lefesterli volt elmökét.

AUSPITZ ÁRMON.

Tanügy.

A budapesti hittanárok tantervjavaslata.

A M.-Zs. Szemle f. évi V., VI és VIII. füzetében közzé tett Schön Dávid ur három cikket a középiskolai hitoktatásról. Az első két elméleti cikkben fejtegeti az elveket, a módszert és a pedagógiai szempontokat, melyekből a hitoktatásnak kiindulnia kellene, továbbá a ezért, mely legalább megközelítendő legyen; a harmadikban előadja az arra kinevezett bizottságban megállapított tantervjavaslatot, mely részben mint szerző bevallja (573. l.), kompromisszum eredményének tekintendő. Ez utolsó őszinte nyilatkozat már magában öröndetes tény, mivel abból látjuk, hogy az illető bizottság nem könnyen vette az elébe kitűzött feladat megoldását, hanem a tárgy fontosságához képest, behatólag megvitatta, és miután a szétágazó vélemények és nézetek összeegyeztethetők nem valának, kompromisszumban állapodtak meg. De ennél még öröndetes tény az, hogy a legnagyobb és legtekintélyesebb izraelita hitközség hittanári kara valahára állást foglalt a többször már megpendített, ezen s külföldi szaklapokban tárgyalt égető kérdéssel szemben: mikép volna a középiskolai hitoktatás szervezendő, mi a ezúlj a mely tananyag s módszer segítségével érhetjük azt el?

Nem tagadható, hogy vallásunk főforrásának, a szentírásnak ismerete, mely még nem rég elmúlt évtizedekben minden, bár csak némileg tanult zsidó osztályrésze vala, kiapadó félben van, hogy a vallási élet gyakorlása, az egyéni erkölcsiesség nagy hanyatlásnak indulnak, kiváltképp ilt nagy mértéket ezen szomorú jelenség tanult ifjúságunk közt, melynek majdani bivatása leendő, a zsidóságot szellemileg képviselni. Bár igaz, hogy az antisemitizmus, ez a divatos reakció, miről nem is áldomott, a vallási öntudatot a nem gyenge és szilárd elmékben felébresztette és harcképessé tette, mégis ezzel magával nem orvosolhatjuk a nevezett bajokat. E ezülből más eszközöket kell megragadnunk. Mivel pedig a családokra nem parancsolhatjuk rá, hogy vallási nevelésben részesítsék az ifjúságot, — mi persze a legjobb óvoszernek válna be, a mint ezrednek kereszttől ilyenek bevált — egyéb szer a mondottnál a hitoktatásban nem áll rendelkezésünkre, azt pedig a lehető legjobb módon és sikert ígérő uton kell felhasználnunk. Azért köszönettel, elismeréssel tartozunk ugy a bizottságnak, hogy az önkénynek s rögtönzésnek, melyek eddig a hitoktatásban uralkodtak, véget vetvén és e nagyfontosságú és közérdekeltségű ügyet behatólag tárgyalván, egy rendszer szervezésében s a tanrend menetében megállapodott, valamint Sch. D. urnak, hogy e megállapodásokat közzé is tette e lapokban.

Vajjon elhatározta-e a bizottság, hogy az elfogadott rendszernek és tanfolyamnak megfelelő, a tanuló kezébe adandó könyveket is meg fogja írni, avagy az egész hit s történelmi oktatás csupán szóbeli lesz-e, mint Sch. D. ur ezt nyomtatékosan kiemeli s előtérbe állítja, azt nem tudjuk.

A III. czikk, mely csak általánosan körvonalozza a nyolcz osztály számára kimért tananyagot, nem nyújt elegendő tájékozást például arra nézve, mely alakban lesznek értelmezve a hit elvei — a dogmatikai rész —, mely terjedelemben adatik elő az ethika, e leggyakorlatibb része s főcélja a hitoktatásnak. Míg ezt nem tudjuk, e tantervezet kimerítő megbeszélésbe nem bocsátkozhatunk s meg nem ítéltethetjük: fog-e megfelelni ezen taurendre fektetett hitoktatás céljának, korunk vallási tudatának? Azonban addig is, míg Sch. D. ur sziveskedik mindezekről is tudósítani az érdeklődő köröket, bátorkodom a három czikk ugy elméleti, mint gyakorlati részét bírálatt alá venni, s némely állításait szerény észrevételeimmal kísérni. Nem csak azért, mivel oly közérdekű, a nyilvánosságra került tantervezethez szólni minden olvasónak joga van, hanem mivel igénytelen személyiséget kihivottnak is kell tekintenem, miután szerző megjelenésékor a bel- s külföldi szaklapok által tetszéssel fogadott »Istenismeret és Istenisztelet« című tankönyvem megtámadja, kifogásolja és használhatatlannak deklarálja. Köszönetemet érdemlő gyöngédséggel nem teszi ki ugyan szerény nevemet, de az irodalmunk ezen ágában tájékozott olvasó már az okból is tudja, hogy könyvemre ezélok, mivel én voltam az első, ki vallásbölcselőinkkel ellentétben, a próféták által hirdetett s követett »Istenismeret« fogalmát a tiszta ethikára, azaz: az embernek Istenhez való viszonyának meghatározására szorítottam, és az »Istenisztelet« fogalmától, mely a zsidónak Istenhez való viszonyát szertartási törvényekkel meghatározza, elkülönítettem, és ez új alakba öntött két fogalom átment az újabb keletű hittanokba is. Előbb tehát a három czikk tárgyához, mi főintenczióm, és végül pro domo is fogok szólni.

Abban, a mit szerző az első czikk bevezetésében a hitoktatásról általában mond, hogy nem tartható fenn jelen alakjában, rendszertelenségében, hogy nem lehet azt egyedül a héber oktatásra szorítani és inkább a szellemre, az észületre kell hatni, hogy az erkölcsi cselekvésre vezesse a tanulókat — mind abban egyet értünk vele; jóllehet hogy érdemtellenül ócsárolja a mult századokat, mivel nem tudták a hit »sarkalatos elveit«. Hát Mendelssohn nem volt jó zsidó, mivel kereken tagadta, hogy a zsidó hitnak vannak ilyen »sarkalatos elvei«? Avagy nem voltak elődeink igaz-hívó zsidók, tiszta erkölcsűek, nem tudtak lelkesülni vallásukért és érte-
életüket is feláldozni? Az sem áll, a miiben a lényeges különbséget »az

orthodox és neolog« közt, megállapítja hogy emez az eszméket hangsúlyozza. Miesodák ezek? Talán propagandát akarnak velők apostolokként csinálni? Hitünk eszméi a zsidó ethikában, a vallás-törvényekben vannak megtestesítve; a ki amaz szerint cselekszik, ezeket követi, abban élnek tudatosan vagy tudattalanul a szentírás eszméi. Az eszmékkel mámorítsák magukat azok, kik a szentírás örökké parancsoló tekintélyét vagy tagadják, vagy nem bírják az önuralmat, azt tettekkel hebizonítani. A kétféle kultuszbeliek közt nincs más különbség, mint az eszhetika külön fokozata. Ne ámitsuk tehát magunkat ily üres, nagyszájú beszédekkel!

Épügy tartom tulságnak, ha szerző a hitoktatás feladatáról mondja: »hogy minden hívő teljes tudatával bírjon vallásunk hivatásának« stb. Hát az elemi iskolai tanuló, a ki tizenkét éves kórában az iskolából kilép s valamely mesterségre adja magát, ugyanazon fokú műveltséggel s meggyőződéssel bírjon a hittant illetőleg, mint az érettségi vizsgát letévő ifjú? Amaz is bírjon oly világnézettel, mint emez? Az ilyféle törekvésekről mondják régi bölcsőink: ha sokat akarsz egyszerre markolni, markod üres marad; vagy magyarul: ki sokat markol, keveset fog.

Ha pedig szerző maga, feladatának megoldhatására nézve, azért is kételkedik, mivel *theológiának nincs*, azt őszintén mondvá, semmiképen nem érthetem, kivált a budapesti izr. hitközség egyik hittanárának részéről nem. Ki merészkedik állítani, hogy nincs theológiának? Vagy nem szerettek efféle klasszikus műveket Száádjá Gáon, Abraham-ibn-Daud, Júda Halévi, Abraham-ibn-Ezra, Maimonides, Lévi b. Gerzon, Kreskás Chaszdaí, Albo József és Mendelssohn nagy részben a »Jeruzsálem« nevű nagy-hírű munkájában? Az ethikára, a zsidóság büszkeségére, a vallási törvények magyarazatára, tehát a hitoktatás lényeges részeire nézve nincs nézetkülönbség a felsorolt művek szerzői közt. Csak némely alapelvek — dogmák — értelmezésében térnek el egymástól, mivel a zsidóság közt uralkodó gondolat-szabadság folytán soha sem létezett oly zsinatféle fórum, mely a szellemeket bilincsekbe verő és a legesekélyebb eltérést anathema alá tevő theológiát dekretálta volna, és reméljük, hogy soha nem is fogja dekretálni. Schön ur hivatkozik állításával *Goldsheerre* (M.-Zs. Sz. 1884. 89—97. l.), a ki e különnezetét azzal véli hebizonítani, hogy korunk tudományos tudatának megfelelően, a *reveláció* voltát nem magyarázhatni az eddigi szokott módon, hanem Geigernek magasztalt nézete értelmeben. Eltekintve attól, hogy tudós s nagyon tisztelt barátunk sókkal magasabb és radikális szempontból indul ki értekezésében, ezen eltérés is csak a dogmát érinti, s arra nézve is régi vallásbölcselőink elég tágas tért hagytak a kutató szellemnek (I. Istenismeret, stb. 6. §. 2. jegyz.). Meglehet

hogy Maimonides s Albo elég szabadelvű nézete nem elégti ki Goldziherét; de bocsinatot kérek, szerény nézetem szerint, Albónak a reveláció természetes voltának értelmezését s magyarázatát hozzáférhetőbbnek s érthetőbbnek tartom, mint Geigerét, a melyhez hasonló a régiéknél is található e kifejezés: ragaszkodás a legfőbb intelligenciához. Egyébiránt nem itt a helye, hogy ily vitába bocsátkozzam. Csak Schön urat, mint hittanárt, akartam figyelmeztetni, hogy a kellően képesített hittanárnak nem kell új teológiát teremteni; a meglévőből is bő anyag áll rendelkezésére. Sőt a nélkül, hogy a szerénységet sérteném, merem mondani, hogy nevezett könyvem elég teológiát nyújt a hittanárnak, csak hogy nem akartam a mélyreható kérdéseket eldönteni. Azért utaltam a tanárt a forrásokra, hogy tanulmányozza azokat s válaszában meggyőződése szerint.

Abban pedig, a mit Sch. D. ur ezen cikk végén mond, hogy jó és czélszerű a tananyagot — nem pedig ő szerinte a teológiát — előbb meggondolni s megállapítani az egész középiskola számára, s hogy nem kell az eretekség vádjától tartani, egyetértek s nagyon kell öt diésnérem, hogy addig is sikerült neki tanulói némelyikével a héber nyelvet annyira megkedveltetni, hogy otthon tanulták. Ez alkalommal nem titkolhatom el, hogy az erkölcsi s a vallásra nézve gazdagabb eredményeket várhatni, ha a hittanár arra buzdítja tanítványait, hogy otthon a szentírást, jó fordításban, elejétől végig olvassák és így az egészszel megismerkedjenek. Ez többet érne, mint egy pár verset elemezni tudni; többre ugy is alig vihetik azok, kik nem járnak a talmud-tóra-ba, hol a héber nyelvnek alapos s bővebb ismeretét szerezhetik meg. Hogyha ekkép a bibliát a család szentélyében meghonosítjuk, a hová való, ez volna a legnagyobb vívmány. A talmud szerint (j. Megilla I.) Ezra azáltal tette magát érdemessé, hogy Mózes mellé állítottassék, mivel korában a bibliát, aram nyelvre fordításával, hozzáférhetővé tette az eredeti héber nyelvet már nem értő nagy közönség számára. Nem a héber nyelvnek nagy fáradsággal és idővesztégetéssel elsajátított töredékes ismeretével lehet a tanulóban föléleszteni a zsidó szellemet, hanem jó magyar fordítás segítségével s annak bevezetésével a családi körökbe. Nincs tagadás benne, hogy mi zsidók elidegenedünk a bibliától, a mi örökséginktől, és szőgyenpir futja el arcunkat, ha történetesen tapasztaljuk, hogy egy református eszmadia a bibliát — mivel vasárnapoként benne olvas — jobban ismeri, mint múlt zsidóink.

Áttértek most a II. cikkre, melyben fejtegeti nézeteit a hittan módszeréről. Főlöleszenek tartom annak bizonyítását, hogy a hittan főzédja legyen, a tanulókat az erkölcsi s vallási cselekvésre binni. Ki nem tudja

azt s mélyik az a hittan, amely nem hangsúlyozná a hitnek ezen alapötletét? Hisz maga a szentírás nem beszél másról, mint az erkölcsi cselekvésről! A fölhozott idézetek, melyek azt bizonyítanák, sincsenek szerencsésen megválasztva. Abóth I. 17-nek az az értelme, hogy maguk a tudósok ne élégedjenek meg a tanulmányozással, hanem jó példával is kell hogy előljárjanak. A másik idézet II., 5. egészen félre van érve. »Am háárecz« nem jelent tudatlant, hanem oly embert, kinek foglalatossága nem a tudomány, hanem valamely anyagi ügy. Nyenről állítja a misna, hogy ez nem szokott tulságos vallásos s jószívű lenni — chászid — (I. Wessely Kommentárját az idézett helyhez). Sehol sincs itt a tanítás czéljáról szó. A tanulás maga felülmulja a legjobb cselekvést (Sabbat 127, a) és szavazatbővséggel is fogadták ezen elvet, mivel a tanulás nem erkölcsi cselekményre vezet, hanem az egész életet teszi erkölcsiössé.

De hagyjuk ezt, valamint azt is, mit szerző a középiskola nevelő czéljáról mond. Elég az hozzá, hogy szerinte a hittannak *nevelni* kell. Én is elfogadom, de azon hozzátétellel, hogy *tanítani* is kell, ezt pedig a IV. osztályból fölfelé, rendszeresített tankönyv nélkül nem lehet. De ugy látszik, szerző rendkívül iszonyodik minden rendes hitankönyvtől. Hát mikor tanulja s ismerje a középiskolai tanuló a zsidó etikát s a vallás pozitív törvényeit, nem drib-darabként, hanem összefüggésében és rendszeresen? Vagy lehet-e elvárni, hogy mint egyetemi hallgató fogja tanulmányozni? Szerző azt állítja, hogy csak akkor lehet gyakorlati eredménye az efféle oktatásnak, ha példákon alapszik s példákból indul ki. Ezért előnyösebbnek tartja, hogy a bibliai s későbbi zsidó történeten alapuljon. Ez szerzőnek alapnézete. Én pedig nézetében nem osztozom s okadatoltam is két évvel ezelőtt a »Neuzet«-ban, hogy miért, Tegyük fel, hogy Schön D. ur egyik értelmes s tudásigó tanuló kezébe kerül Goldziher érdekes munkája: »Der Mythos bei den Hebräern, etc.« melyben a szerző előadja, hogy Ábrahám, Izsák, Jákob mihikus személyek. Hát mi lesz az azokon alapult erkölcsiségtanból? Nem esik-e az egész dugába? De nem is kell oly messze keresni a czáfólo példákat. Ha a bibliai történetet minden részében, mint azt az igazhívótól feltehetjük, valónak s igaznak tartjuk, nem lehet például Dávidnak, tehát a bibliai hősök egyikének erkölcsi jellemét többféleképp föltüntetni, ugy hogy nemesak jó, de rossz példát is lehetne életéből levonni? Avagy csak fény- de nem árnyoldalait mutassa a hittanár? Ez a történet hamisítása volna. Véleményem szerint, példákon csak addig lehet eredményre nevelni, míg a növendék nem ismeri a rosszakat is; mihelyt pedig olyanokat is ismer, ész- vagy vallásbeli határozott *törvényekre* kell fektetni az erkölcs s hitoktatást. Valamint a hazai

szabott törvény a legnagyobb tekintéllyel bír a jó polgár szemében, egy bír azzal az erkölcsi s vallási törvény az igazhívő szemében. Egyébiránt nem tudjuk, hogy miért ne bírjon valamely szentírás, hagyományi vagy talmudbeli törvény azon tekintéllyel, mint valamely történeti személy életéből levont tanulság? Azzal nincsen kizárva, hogy a bibliai s későbbi zsidó történet ne nyújtson segédkezet a hit és erkölcstan támogatására; de egyes egyedül a történetre alapítani azt, tévesztett irányuk tartom, melyet egy hitfelekezet sem követ.

Hogy a kiválogatott mondások s prófétai beszédek magyarázata s a bennük kifejezett eszmék kiemelése jó hatással lehet a tanulókra, nem tagadhatni. Azonban a rendes hitoktatás sem zárja azt ki. Másodszor az a kérdés, nem lesz-e biztosabb eredmény annak a bibliából, talmudból, midrásból s böleselőink munkáiból válogatott 2—300 klasszikus idézetnek, mint azok a jó hittanban előfordulnak, hol az idézet a törvényre s a törvény az idézetre mutat? Akkor úgy az egyik, mint a másik mélyebben bevésszük a tanuló elméjébe.

Abban igaza van Sch. D. urnak, hogy azon tanárok elhibázzák a célt, kik a tanórákban egyebet sem tesznek, mint majd az egyik, majd a másik téma fölött szónokolni, hogy lelkesítsék a tanulókat eszmékért. Ily módszernek semmi pozitív, maradó eredménye sincs. A pillanatnyi lelkesítés s felhevítés szép dolog, s a hittanár, ki arra is képes, mondjuk: hozzá kapcsolhatja előadásához, de ez magában nem elég az akarat fekézésére és irányítására, s nem szülhet maradó meggyőződést s tudatot.

Most nézzük, mikép alkalmazza Sch. D. ur az ő induktív módszerét, és vizsgáljuk közelebbről a III. cikket, melyben a tananyagot s menetét előadja.

Az első három osztályban az egész oktatás csekély kivétellel, a történetre szorítkozik és e levont erkölcs s hitvallás elveire. Mik s melyeknek lesznek ezen elvek s kizárják-e a részletezéseket s a Mózes ötkönyve főbb törvényeit, e tervezetből nem tudhatjuk meg; azt sem, mily terjedelmű s tartalmu lesz a III. osztály bevégeztével a hittani elvek összegezését a negyedik évre halasztani, a mikor rendszeren több tanuló szokott kilépni a középiskolából, hogy bevégezzék szellemi képét magával a vallásannak.

A IV. s V.-ben a tananyag válogatott zsolttárok s prófétai beszédek és az azokban foglalt vallásos és erkölcsi elvek ismertetése. Elvek és ismét elvek! Hol maradnak a részletezések, melyek az elvek apró pénze a mindennapi élet számára? A tapasztalathól is tudjuk, hogy elég ember van, kik a legszebb elveket szájukon hordják, de az erkölcsiéget koplaltatják.

Jobb tájékozathatás céljából kívánatos lett volna, hogy szerző azt is elmondja nekünk: a zsolttárok s prófétai beszédek eredeti héber nyelven adatnak-e elő, vagy fordításban? Mert e szerint kell az anyag mértékét meghatározni. Más kérdés volna az: képesek-e a mi V. osztálybeli tanulóink a prófétai beszédeket, melyek számtalan elzárásokat tartalmaznak a zsidó s külföldi államok politikai viszonyaira alaposan megérteni? Azt pedig én sem értem, hogy mit ért szerző: »a próféták ethikai nézeteinek ismertetése« alatt. Vagy talán voltak-e a prófétáknak más ethikai elvei, mint a melyenket Mózes ötkönyve tartalmaz?

A VI. és VII. osztályban a tananyag tisztán történeti; csak a VIII.-ban oszlik két részre: A) rendszeres összefoglalása a vallásos és ethikai elveknek, B) rövid áttekintése a zsidó vallás történeti fejlődésének. Tehát ismét elvek! De mikor tanulja a növendék azon ethikai s vallási kötelességeket, melyek az egyéni, társasági s állami oly sokféle viszonyokban teljesítendőek, nem tudjuk. Még egy szóm volna a VI. és VIII. tananyaga kijelölésében előforduló kifejezéshez, tudniillik: »a vallás fejlődése« vagy »a vallás történeti fejlődése«-hez. Ha szerző ezen kifejezés alatt egyebet nem ért, mint annak előadását, mikor s mikép keletkeztek s fejlődtek a vallás külön-külön intézményei, például: az imarend, az iskola vagy későbbi szabványok, semmi kifogásom sincs ez ellen. Ha pedig ezen más-honnan elabert kifejezés alatt azon törekvés lappang: a mélyen megárgo reformoknak az ifjúságban utat egyengetni és az utánok való vágyást felbreszteni, akkor igenis van kifogásom ellene. Óvakodjék a hittanár attól, a mihez nincs hivatása, s mire nem vette a hitközségtől a megbízást. Akkor túllépné jogkörét, működése célját, mely más nem lehet, mint az általános elfogadott és érvényben levő vallástörvényeket növendékeivel megismertetni, azokat értelmen s megtartásukra buzdítani.

Záradékol legyen szabad egy pár szóval megtámadott könyvemem védelmezni. Sch. D. urnak két kifogása van ellene: 1. hogy az ethikát elválasztottam a szertartási résztől; 2. hogy az ethikai részben az elveket előbb tárgyaltam, és azután az ezekből kifolyó gyakorlati kötelességeket. Az első kifogást illetőleg, bocsássa meg Sch. D. ur, hogy azt merem mondani, hogy nem fogta fel jól könyvem alapeszméjét, ámbár az előszóban s könyvem egyéb helyein világosan fejtegettem. Én azon szempontból indultam ki, hogy felvilágosodott korunk egyik fővirványa az, hogy az ethika a pozitív vallástól való független parancsoló hatalommal bír az emberre nézve. Ezen eszmét a modern állam is képviseli, mivel polgárait, hitfelekezeti különbség nélkül, sőt a magukat felekezetnélkülieknek vallókat is egy testbe forrasztja, mindegyiktől feltevéen, hogy erkölcsös ember. Az

ethika tehát ugyanaz és általános minden emberre nézve, mivel az *embernek* Istenhez való viszonyát határozza meg. Ezt akartam kitüntetni a hit-tanban is és azért külön tárgyaltam az ethikát. Ezen nézetben követtem imarendünk alapítóinak nyomdokait, kik az imákban előbb az embert szőlítják Istenhez és azután az izraelitát; továbbá a bibliamagyarázók s bölcseleink utmutatását is, kik szintén műveikben az ethikát általános érvényűnek mondják (1. könyvem bevezetését, 25. §., 1. jegyz.) Az »Istentisztelet«-et pedig, mely az izraelitának Istenhez való viszonyát határozza meg s csak ő reá bír parancsoló erővel, külön tárgyaltam. Egyébiránt elég utmutatás s utalás van könyvemben, hogy az istentiszteleti törvények főcélja, az erkölcsiséget előmozdítani és az ethikai cselekvésre a hívőket serkenteni. Azért az ethikai részben is többször utaltam a második részre. Így a megbánás fejtegetése alkalmával az 1. jegyzetben (78. l.) az engesztelési napra utaltam, hogy egyik a másikat jobban magyarázza. Alaptalan tehát a kifogás, hogy nem hoztam érintkezésbe a szertartási részt az ethikai részszel. Mi a másik kifogást illeti, hogy az ethikai részben az absztrakt elveket és erkölcsi eszméket előbb tárgyaltam és csak azután a gyakorlati részt, nem tehetek róla, de jónak tartottam a tudománynak ezen útját, módját követni, a mely minden tantárgyban alkalmaztatik. Hányszor szól Sch. D. ur elvekről! Én is a fejtegett elvek mellett idézett bibliai versekről vontam le azokat. — Ennyit szegény könyvem védelmezésére. Egyébiránt nincs számdékom, sem tekintélyem Sch. D. urnak könyvem használatát feloktroynálni. Több ut vezet az égbe. Maradjon ő az óvén, s ha ezen úton a budapesti izr. ifjuságot az erkölcsiségre s a vallásosságra fogja vezetni, elismerést s dicséretet fog aratni.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

KÜTFÖK.

Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében.

109. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. minister.

23,466 szám.

Bács-Bodrogh megye közigazgatási bizottságának indokolt előterjesztése folytán megengedem, hogy az 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 38. folyószám alatt felsorolt apatini izraelita anyakönyvi kerület felosztása mellett az ahhoz beosztott apatini járásbeli községek közül Monostorszegh község a *bedáni*, — Kapuzsina, Priglevicz-Sz.-Iván, Ó-Sztapár, Bresztovác, Doroszló, Bogojeva, Szonta s Apatin községek pedig a *zombori* izraelita anyakönyvi kerülethez csatoltassanak.

Budapest, 1886. július 1.

A minister meghagyásából
Tanárky Gedeon s. k.,
államtitkár.

110. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. miniszter.

35,751. sz.

Temes megye közig. bizottságához egyidejűleg intézett rendelet-mel megengedtem, hogy az izr. anyakönyvi ügy rendezése tárgyában 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet mellékletében 423. és 424. folyó számok alatt előforduló *verscezi* és *féhly-templomi* izr. anyakönyvi kerületek egyesítve *Verscez* székhelyvel *egy* izr. anyakönyvi kerületet képezzenek.

Budapest, 1886. november 17.

Trefort, s. k.

111. sz.

Vallás és közoktatási magyar kir. minister.

36,975. sz.

Ung megye közig. bizottságának felterjesztése alapján megengedem, hogy az ungvári járásban fekvő Szerednye, Andrasócz, Antalócz, Árok, Bacsava, Csertész, Dubroka, Gojdos, Hluboka, Horlyó, Iglincz, Kis-Szlatina, Köblér, Lehócz, Nagy-Szlatina, Orljava, Orosz-Komorócz, Putka-Helincez, Rahoneza, Sztripa s Vajkala községek az ungvári izr. kerülettől elkülönítve, **Szerednye** székhelyvel önálló izr. anyakönyvi kerületet képezzenek.

Budapest, 1886. október hó 21-én.

Trefort, s. k.

Vallás és közoktatásügyi magyar kir. minister.

41,682. sz.

Abauj-Torna megye közigazgatási bizottságához egyidejűleg intézett rendeletimmé megengedtem, hogy az 1885. évi nov. hó 13-án 1924. éln. sz. a kiadott szabályrendelet mellékletében a 270. folyó szám alatt megállapított kassai izr. anyakönyvi kerülethez beosztott kassai járás községei közül: Báresa, Bernátfalva, Boesárd, Buzafalva, Bölzse, Csány, Csontosfalva, Enyiczke, Geese, Gönyű, Kenyhecz, Koksó-Bakcsa, Koksó-Mindszent, Miglecz, Hidasnémeti, Tornynosnémeti, Szakaly, Szina és Zsebes községek Szina székhelylyel, — továbbá Baska, Bukocz, Buzinka, Hilyó, Nagy-Ida, Kis-Ida, Lőrinczke, Miszlóka, Polyi, Sacza, Alsó- s Felső-Tökés községek Nagy-Ida székhelylyel külön-külön anyakönyvi kerületet képezzenek.

A nevezett járásban fekvő: Benyék, Beszter, Kassa-Béla, Haraszti, Kassa-Hámor, Királyszip, Lengyelfalva, Alsó- s Felső-Olcsvár, Raás, Rozgony, Széplak, Széplak-Apáti, Szilvás-Apáti, Tihany, Kassa-Ujfalu, Vajkócz és Zsolna községek czentul is a kassai izr. anyakönyvi kerületben megmaradnak.

Budapest, 1886. nov. 15.

Trefort, s. k.

A nemzeti muzeum alapításához.

113. sz.

I.

Es haben Sr. Kaiserlichen Hoheit der Erz-Herzog, und des Königreichs Ungarn vielgeliebter Palatin mich eines Auftrages gewürdigt, welchen vollziehen zu können, mich um so glücklicher schätzen werde; je mehr mir schmeichle, dass die Hoffnung mich nicht wird getäuscht haben, wenn mir von einer ehrsamem Gemeinde verspreche, dass Sie sich auch an jene rechtschaffene Bürger anschliessen wird, welche ein Institut zu befördern sich bestreben, das zur Ehre, und zum Ruhm der ungarischen Nation, zur vollkommenen Kenntniss des Landes, zur Aufnahme der Künste, Wissenschaften, und Sprache, auch zum Vortheil des Handels nächstens solle errichtet, einstens von Innländern benutzt, und von Fremden bewundert werden. Sr. K. K. Hoheit haben auf dem Reichstag im Jahre 1807 zu Ofen den Plan, oder Entwurf der ganzen Einrichtung vorgelegt, und die Land-Stände haben in folgenden Jahre 1808 darauf zu Presburg denselben durch den 8-ten Artikel nicht nur gesetzmässig genehmiget, sondern auch zu dessen schleinigem Ausführung die gehörigen Veranstaltungen angeordnet.

Ganz Europa ist in der Erwartung bald ein ungarisches Museum in Pest aufgestellt zu sehen, welches die allgemeine Aufmerksamkeit auf sich ziehen, und sein Entstehen bloss der Einsicht, Grossmuth, und Freygebigkeit der Landeseinwohner verdanken wird.

Der Grund dazu ist glücklich schon gelegt worden durch den Beytrag von 3 xr welche die Land-Stände einen jeden Subsidional Gulden beyzusetzen sich freywillig angeboten haben: Wie auch wirklich von den Blöblichen Comitaten die Contingente schon eingesamlet, und an die Landes-Casse nach Ofen richtig sind übersendet worden.

Allein da es leicht einzusehen ist, dass das prachtvolle Gebäude bey den demaligen theuren Zeiten mehrere hunderttausend Gulden verschlingen wird, kann es Niemandem befremden, wenn man benöthiget ist, auch andere Weege zur Errichtung eines Fond's zu suchen, dessen jährliche Zinsen die erforderlichen grossen Unkosten zur Erhaltung dieses unschätzbaren vaterländischen Institut's darbioten sollen.

Es wurde wirklich schon ein Versuch mit den besten Erfolg gewagt, und die öffentlichen Blätter, die in Ofen wochentlich erscheinen, haben namentlich die grossmüthigen Patriote angezeigt, deren ausnehmende Bereitwilligkeit zu diesem Ziele, und Ende bey nahe 80,000 Rhs. Gulden zusammengetragen hat.

Mit Vergnügen ernehme ich hier die Vaterlandsiebe der Königl. Frey-Städte Pest, Ofen, Segedin, Fünf-Kirchen, Theresiopel, und Kosmark, wie auch der Grafen Rhédei, Hunyadi, Beleznay, des K. K. Kämmerers Jekelfalusi, des Torontaler Vice Gespanns Kiss, Stephan v. Niezky, Johann v. Fejes, Andreas v. Prusinezky, und des verstorbenen Magistrat-Raths Doleviczényi. Denen man diese Summe zu verdanken hat.

Die Ausgaben aber, welche auf Brennholz, Schreib-Materialien, Wachslichter, Anschaffung verschiedener Geräthschaften, und Auszügl. jährlich erfordert werden, übersteigen noch weit die Zinsen, welche das obervehnte Capital zu 6. pro Cento abwirft. Es bleibt also nicht anders übrig, als noch mehrere rechtschaffene Bürger und Einwohner des Landes zu milden Stiftungen aufzufordern, bey denen das Gefühl mit wahren Eifer für das Gute spricht, nämlich sich willfährig nach Vermögens-Kräften einer Aufforderung zu unterziehen, und ihren Namen zu verewigen.

Meine Herren! ich mache Ihnen die Umstände, so wie sie sind bekannt, und fordere Sie zwar auf, doch aber wünsche von Ihnen weder etwas wider ihren Willen zu erzwingen, weder etwas vielleicht zu erbetteln. Einen jeden stehet es frey etwas zu geben, oder nichts zu geben. Ihr eigenes Gewissen muss Sie über das ermahnen, was Sie einen Lande schuldig sind, in dem Sie das Glück haben, ohne aller Bedrückung ruhig zu handeln, und zu wandeln. Sie leben unter dem Schutz der ungarischen Krone, und mehrere Familien unter Ihnen in einen sehr blühenden Zustand mit einen ansehnlichen Vermögen, das Sie in Ungarn erworben haben. Die Aufklärung muss es Ihnen sagen, dass Sie durch den Handel Gelegenheit geniessen, leicht Beyträge zu liefern, die Ihnen zur besondern Ehre gereichen werden. Nicht der Arme, sondern nur der vermögende wird hiemit aufgefordert, und folglich kann nur der, dem nie der Wille war, wohlthätig zu seyn; seine Entschuldigung in dem Vorwand misslicher Zeiten suchen. Doch mehrere Beyspiele die Ihr Volk schon gegeben hat, lassen mich hoffen, dass Sie sich auch bey dem National-Institut auszeichnen

werden. Ich erwarte nächstens Ihre Erklärung, damit mich über den vor-
gelegten Gegenstand ferner besprechen, die Sache Ihnen noch deutlicher
erörtern, und Sr. K. K. Hoheit meinen Bericht darüber abstaten könne.
Indessen bin ich

Einer ehrsamten Gemeinde!

Pest den 19-ten April 1810.

Bereitwilligster

Jakob Ferdinand Meller Edler v. Brassó
Gerichts-Beysitzer in mehreren köbl. Co-
mitaten, und des Königreichs Ungarn
National-Bibliothekär.

A pesti izr. hitközség irattárából.

114. sz.

II.

Egregii Prudentes item, ac Circumspecti!

Gremiales Judaei Quaestores Pesthienses in Consignatione hic in
paribus advoluta, specificè nominati, et patriotico suo, quo in erectionem
Musaei Nationalis feruntur, Zelo, ad rationem utilis hujus Instituti liberam
oblationes universim Summam 4005 fnos exportantes fecerunt, ac jam
effective deposuerunt.

Quod ipsun Civico huic Magistratu ea cum Inviatione significan-
dum duxi, ut memoratis offerentibus super laudabili isthoc Bonum Patriae
Publicum promovendi studio peculiarem meam Complacentiam significet.
Budaë 2 Julii 1810. Josephus Palatinus mp.

Ex Cancellaria Palatina. Egregiis Prudentibus item ac Circum-
spectis N. N. Consuli Judici, et Senatoribus, ceterisque Juratis Civibus Lrae.
Reacq. Cittis. Pesthiensis. *Ex Offiò* Pesthini (L. S.)

5046, pzent. 3a Julii 810. Designati in specificatione Judaei
Quaestores pro proxima Sessione Magtuali personaliter constituentur.
Decret. in Senatu Pesthini 4a Julii 1810. Per Magistrum Cittis ibidem.

A pesti izr. hitközség irattárából.

Közli: GOLDHEIM LIPÓT.

VEGYES.

Irodalmi hírek. *Neubauer Ad.*, Catalogue of the Hebrew Manu-
scripts in the Bodleian library and in the College libraries of Oxford.
Oxford. 1886. — *Wünsche A.*, Der babylonische Talmud in seinen haggadi-
schen Bestandtheilen, wortgetreu übersetzt und durch Noten erläutert.
II. Halbband. I. Abth. (Jebamoth-Sota). Lipsce. 1887. — *Dereubourg*
Hartwig, La science des religions et l'islamisme. Deux conférences. Paris
1886. — *Nossig Alfred*, Materialien zur Statistik des jüdischen Stammes.
Bécs 1887. — *Friedlieber Ignác*, Die Symbole des Sukkoth-Festes und
die »Isr. Allianz.« Predigt. Ungvár. — *A kolozsvári izr. hitközség* tem-
plomalapkö letétel ünnepélyének lefolyása. Kiadatott a templomépitési
alap gyarapítására. Ára 20 kr. — *Barna Jónás*, A földrajzi oktatás tau-
anyaga és módszere a népiskolában. Jutalmazott pályamű. Budapest. —
Az *Athenaeum* nagy képes naptára 1887. (zsidó naptárral.) Ára 1 frt. —
Ipar és kereskedelmi közlöny. Magyar, francia és német nyelven megie-
lenő szaklap nov. 15-iki száma. Felelős szerk. *Oroszy Antal*, kiadóhivatal
főnöke *Némethi Armin*.

A bözödujfalviak számára beérkezett adományok kimutatását tén-
szüke miatt csak a jövő számban közölhetjük.

A pesti zsidó nőegylet. Azt is tehetjük volna e pár sor élére:
«Megjelent, de be nem küldetett.» Olvasóink már kitalálták, hogy a pesti
zsidó nőegylet ez évi jelentéséről van szó, melyet a t. nőegylet beküldött
minden nagy lapnak, beküldött minden kis lapnak, csak a M. Zs. Szemlének
nem volt szerencséje e jelentéshez. Ószinte szívvel mondhatjuk, jól meg-
vagyunk mi e jelentés nélkül is s cseppet sem érezzük magunkat kiesi-
nyítve az által, hogy a pesti zsidó nőegylet nem méltóztatik a M. Zs. Sz.
megléteről tudomást venni. De a felekezeti sajtónak ignorálása felekezeti
egyesület részéről oly eljárás, hogy méltán érdemel megrovást.
Följegyeztük e tényt annak a számára, ki majdan a pesti zsidó nőegyletnek

nem külső, hanem belső történetét fogja meg írni; hadd tudjon meg valamit ez egylet nem hivatalos dolgaiból is.

Dr Schiller-Szinessy hazánkfa az 1886/7. tanévben a cambridgei egyetemen a következő előadásokat tartja. Az első harmadban (Michaelmas term.) 1. Én Jákób. Sabbath. 2. Maimonides. Misné tóra I. k. 3. Pirké Ábóth (Taylor kiadása). 4. Bevezetés a talmudba és az újszövetség megvilágítva a talmud és midrás által. 5. Targum a bírákhoz és Kőhélethez. A második harmadban: (Lent term.) 1. Zohar. 2. Targum folyt. 3. Tauchuma (Buber kiad.) 4. Talmud folyt. 5. Kinchi a zsoltárokhoz. A harmadik harmadban (Easter term.) 1. Én Jákób. Sabbath. 2. Maimonides, Misné tóra. I. k. 3. A zsidó irodalom története. 4. Talmud folyt.

Mendelssohn szobrára eddigelé 25,000 márka gyűlt össze; ez összeg, igen csekély kivétellel, mind a Németországban rövid idő óta folyó gyűjtés eredménye.

A kolozsvári zsidó hitközség templom alapkö-letétele ünnepe alkalmából kiadott füzetet fölemlítettük e számunk irodalmi hírei között. A haladópartíi község szép ünnepéről már azért is érdemes e helyen külön megemlékeznünk, mert az örvendés tanubizonyoságot szolgáltatott a felekezeteknek békés együttéléséről kincses Kolozsvár városában. Az ünnepen ugyanis nemesak a zsidóság előkelői vettek nagyszámban részt *Farkasházi Fischer Vilmos* elnökük vezetése alatt, hanem ott volt Ferencz József unitárius püspök, a főkapitány a hatóság képviselőiben, az alispán, a póstatonök, a keresk. akadémia, ev. ref. főiskola és a polgári iskola igazgatói, stb. Közölve van még a füzetben az alapköletétel ünnepének lefolyása s a rögtönzött villásreggeli alkalmából mondott pohárköszöntök egymásutánja; a zsidókon kívül mondottak toaszott Deák Pál főkapitány a kolozsvári zsidó községre, Sigmond orsz. képviselő F. Fischer elnökre, Gyarmathy alispán a hitközség intelligenciájára, Ferencz J. püspök a vallás tisztá tanaira, Boros tanár a zsidók küzdelmeire és győzelmükre, stb. Közölve van továbbá a tartalmas és emelkedett szellemű alkalmi beszéd, melyet F. Fischer elnök az ünnepen mondott. Végül az új templom története a »Magyar Polgár« tudósításából, melyből megtudjuk, hogy a 12000 frtnyi költséggel épülő templom Hager Izidor m. kir. államvasuti mérnök szép terve szerint készül, melyet ez a hitközségnek minden díj nélkül följánlott.

Zsidó statisztika. A legújabb statisztikai adatok szerint *Trientalban* 5,570 zsidó lakik, *Rómában* 5,600, *Nizzában* 1000, *Finnországban* mindössze 619 zsidó család él. — *Württemberg* lakosságának a zsidók 0.65^o/_o-át teszik, de a különböző iskolákban 4.5^o/_o

arányban vannak képviselve. — Ázsia legnagyobb községe *Bagdad*, hol 40,000 zsidó lakik, nem kevesebb, mint 20 templomuk van; föntartanak egy jesibát, melynek 200 hallgatója van, köztük sokan már korosak. Számos iskolájuk van, de a legjobb az, melyet az Alliance tart fön. A zsidók közt a soknejűség meg van engedve, de azért nincs igen elterjedve. — *Cairóban* 1000 zsidó lakik, többnyire oláh, orosz vagy osztr.-magyar eredetűek. Intézményeik, iskoláik stb. mind egyaránt gyarlók.

Zsidók külföldön. A *berlini* községtanács *dr. Strassmann* érdemeinek elismeréséül ennek a család által ajándokozott mellszobrát a városház egyik termében helyezte el. — *Mocatta F. D.* Grätz nagy történetét a zsidókról a saját költségén fordíttatja angolra. — A francia közlekedésügyi miniszterium gépészeti szakbizottságába tagokul kinevezettek: *Hirsch* és *Beckmann* mérnökök; az elektromossági szakbizottságba: *Lévy M.*, *Lippmann G.* és *Löwy M.* az institut tagjai, *Fribourg* a posta és telegraf-miniszterium szerelvényeinek igazgatója, *Rothschild Edmond* báró és *Sciama Gaston* a Brégnét-ház főnöke. — Az *amsterdami* zsidó község kebelében több énekparti egyesület áll fön. Ezek egyike az *Oefening Bart Kunst*, a *Verviersben*, Belgiumban, nemrég tartott nemzetközi zenésversenyen az első díjat nyerte el — *Hirsch* báró az Alliance idei defezitjét is a sajátjából pótolta: a hiány 52,000 frankot tett. — *Franciaország* mostani kereskedelmi minisztere *Millaud*, zsidó. — *Dr. Gutstadt Albert* a kir. statisztikai hivatalban, rendk. tanárrá nevezetett ki a *berlini* egyetemen.

Kivándorló zsidók. Legújabb hírek szerint 1886-ban aug. 10-ig 18,658 zsidó vándorolt ki Amerikába; ezek között oroszországi volt 12,048, német 689, — osztrák-magyar 5161, romániai 687. A kivándorlottak közül 13,928 New-Yorkban telepedett le.

Az angol misszió, mely a zsidóknak keresztény hitre térítését tűzte ki céljául, a minap tartotta Londonban 78. közgyűlését. A társaság évi bevételé közel 520,000 frtot tett, a kiadás 35,000 frttal kevesebb volt. 141 ügynöke van és 35 tértő állomása: 4 Angliában, 21 Európá kontinensén, 6 Ázsiában és 4 Afrikában. Midőn a társaság megalakult, legfőlebb 50 kitért zsidó volt Angliában és Irlandban, ma van 3000, köztük 100 fölszentelt pap. A társaság eredményei évről-évre különben nem valami nagyok; tavaly mindössze 32 zsidót nyert meg a kereszténységnek. Egy felekezeti lap ez adatok alapján kiszámítja, hogy így minden áttért zsidó közel 25,000 frtjába kerül a missziónak. — Érdekes fölemlíteni azt is, hogy ugyanevak az angol misszió Londonnak Szt. Pálus ez. egyházában héber nyelven végezteti az istenítiszteletet.

Kollegáink. Há! Isten, fölszaporodtunk. Három magyar közlönyö

van már a zsidóságnak: az Egyenlőség, a Magyar-Zsidó Ifjúság Lapja s a M.-Zs. Sz. Hogy két társunk hébe-korba hasznát veszi közleményeinknek, igaz örömiünkre szolgál. Esetleg mi sem fogjuk röstelleni belőlük venni valamit, mihelyt arra való akad. Ezzel tehát tisztában voltunk. De egy másik dolog föltünőbb. A minap olvastunk egy szép cikket a M. Zs. Ifj. Lapjában, hogy immár két közlönye van a magyar zsidóságnak: ő és az Egyenlőség. Nemsokára rá olvastunk egy szép cikket az Egyenlőségben, hogy immár két közlönye van a magyar zsidóságnak: ő és a M.-Zs. Ifj. Lapja. Kíváncsiak vagyunk, miért nincs t. kollegáinknak tudomásuk rólunk akkor is, a mikor nem szerkesztő-olló, hanem csak író-toll van a kezükben?

A M.-Zs. Szemle munkatársainak statisztikája. Harmadik év-olyamunk munkatársainak lajstroma 82 nevet mutat föl, tavál 65 volt. Az előbbi számból volt külföldi 5 (tavál 16), belföldi 77 (tavál 49), az utóbbiak között budapesti 28 (tavál 29). A tavali munkatársak közül az idén elmaradt 32, ennél fogva újonnan jött 50. A harmadik évfolyam azon munkatársainak száma, kik betűjellel vagy álnévvel írták alá cikkeiket, összesen 8. — Eddigi három lajstromunk 18 oly munkatársat nevez, ki minden évben járult hozzá a M.-Zs. Szemle tartalmához.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

A M.-Zs. Szemle III. évfolyamának munkatársai	Lap. III.
---	--------------

TUDOMÁNY.

<i>Goldziher Ignác.</i> Abulvalid	1—8
<i>Kayserling M.</i> Mendelssohn Mózes halálának századik évfordulója	9—12
<i>Bloch Henrik.</i> Két ókori zsidóellenes vád eredete	13—18
<i>Kohn Sámuel.</i> A szombatosság, történelmük, dogmatikájuk és irodalmuk.	
Első fejezet. Biblia, héber nyelv és zsidóság a reformáció korszakában	85—97
Második fejezet. A reformáció Erdélyben s az unitárius hit Dávid Ferencz haláláig	165—175
Harmadik fejezet. Az erdélyi szombatosság keletkezése.	229—245
Negyedik fejezet. A szombatosság történetének első korszaka. 1588—1621.	309—326
373—382, 441—450, 526—534, 583—595, 647—655	
<i>Vajda Béla.</i> Nágara Izrael	98—106, 246—254
<i>Kaufmann Dávid.</i> A kutyajutalom, Deut. 23, 19	107—108
<i>Beck Móricz.</i> Maradjunk a réginnél. Hósea 8, 7 értelmezéséhez	176—177
<i>Kaufmann Dávid.</i> A számfű. Egy régi rágalom története.	327—334
<i>Bloch Henrik.</i> Egy érdekes lelet	383—384
<i>Steinthal.</i> Az áhitatról	437—440, 596—603
<i>Szántó Sámuel.</i> Adalékok a zsidók történetéhez Magyarországon, 1790—1840.	519—525, 650—664

IRODALOM.

<i>Bacher Vilmos.</i> A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1885-ben	19—29
<i>Flesch Ármin.</i> A zsidók történetének házikönyve magyarul.	29—33
<i>Pillitz Dániel.</i> Egy kis helyreigazítás	33—34
<i>Stern Ábrahám.</i> A hittanítás és irodalma	109—114
MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1886. X. FÜZ.	46

	Lap.
<i>Klein Mór.</i> Emlékezés Löw Lipótra	114—118
<i>Löwe Immanuel és Kulinyi Zsigmond.</i> Válasz	118
<i>Schwarz Adolf.</i> Predikációk	178—179
<i>Herzog Manó.</i> Utazás Magyarországon a múlt században	180—181
<i>Fischer Gyula.</i> Héber lant	255—257
<i>Hofmann Mór.</i> Zsidó ifjúsági iratok	335—338
<i>Bárany József.</i> Imakönyvek	485—390
<i>Bárany József.</i> Geiger Lázár	451—458
<i>Herzog Manó.</i> Egy irodalmi emlék a múlt századból	458—461
<i>Bein Károly.</i> A kalendárium-számításról	535—540
<i>Klein Mór.</i> Héber bölcsészet	541—545
<i>M. C. S.</i> Palesztina ismerete	604—606
<i>Ziegler Ignác.</i> Zsidó prédikációk	665—667

*

<i>Kecksteméti Lipót.</i> Júda Halévi utazása a szent földre	35—39
— — Charizi költeményeiből. Epigrammák	118—119
— — Júda Halévi költeményeiből	184—257
339, 391, 462—463, 548—549	
— — Mózes Ibn Ezrá költeményeiből	610—612
— — Nachum költeményeiből	669—670
<i>Cserháti Mihály.</i> Chalfon és Gabirol	671

*

Irodalmi helmi. A »gádesi Herakles«. — A »kozarak áttérése a midrásban.« — A színek Zakariás próféta látomásaiban. — Balti istennő a szentírásban. 181—184. — A színek, mint világtájak jelképei. — Gáza városa Ibn Abi Zimra rezponumaiban. — A »szamárvidék« 392—393. — Mózes ötkönyvének új magyar fordítása. — Egy költeményből Budavár megvételéről. — Héber kézirat a történelmi kiállításon. 345—347. — Magyarországi zsidók külföldön. — Szold héber Jóbkommentárja. — Zirndorf munkája Jostrol. — Két értekezés. — Abulvalid arabul írt héber nyelvtanának kiadása 606—609. — Neubauer nagy katalogusa. — Wiusche tanulmányfordítása 667—669.

TÁRSADALOM.

<i>Kaufmann Dávid.</i> Az antisemitizmus újévi mérlege	40—44
<i>Neumann Ede.</i> Országos rabbi-egyesület	45—45
<i>Kardos Albert.</i> Gubernatis a magyar zsidókról	49—53
<i>A zsidó anyagszervek rendezése.</i>	54—60, 124—131, 190—207,
267—280, 346—351, 404—410.	
476—482, 558—571, 619—620, 688—691	
<i>Böszöl-Ujjalu</i>	61—63, 131—133, 208—210, 282,
356, 562—566, 621	

Lap.

<i>Perl Ármán.</i> A reformált izr. egyház	120—123
<i>Klein Gyula.</i> Oetroy és autonómia	185—187
<i>Hochmuth Ábrahám.</i> A szombat és a középiskolai oktatás	188—189
<i>Büchler Áron.</i> A szombat a középiskolákban	258—259
<i>Dávid Gyula.</i> A halothlamvasztás	259—262
<i>Klein Gyula.</i> Zsidó prozeliták eltakarítása	262—264
<i>Mezey Ferencz.</i> Autonómia és anyakönyv	265—267
<i>Klein Jakab.</i> Válaszul	281
<i>Steinherz Jakab.</i> A magyar nyelv a zsinagógában 340—342, 394—396	
<i>Klein Jakab.</i> Az indítványozott rabbi-egyesületről	343—345
<i>Weissmann N.</i> A hitközségek és a tisztviselők	352—355
<i>Pollákné Frisch Adél.</i> A visszahatás	396—397
<i>M. C. S. és Klein Salamon.</i> Két miniszteri rendelet	397—402
<i>Friedmann Mór.</i> Kántoriskola és hivatalnoki nyugdíjintézet	402—404
<i>Csanógyi Béla.</i> Országos zsidó-árvaház	464—469
<i>Berényi Sándor.</i> Magyarország felekezetei az 1883-ik év népmozgalmában	469—472
<i>Weissmann N.</i> A hitközség és az izr. egyletek	472—476
<i>Sándor József.</i> Az erdélyi kulturegylet és a zsidóság	550—554
<i>Berényi Sándor.</i> Foglalkozás és felekezet	555—557
<i>Berényi Sándor.</i> A magyar-zsidó ifjúság szelleméről	612—615
<i>Az erdélyi kulturegylet és a zsidóság</i>	616—618
<i>A biblia új magyar fordítása</i>	672—678
<i>Ungár Izid.</i> A haladásról	679—681
<i>Büchler Áron.</i> A szombat a középiskolákban	682—684
<i>Weissmann N.</i> Hitközségi élet	685—687

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Zsidó halottak 1885-ben	64—66
<i>V. B. Dr. Strassmann Farkas</i>	66—68
<i>y. z. Klein Ignác</i> emlékezete	69—70
<i>Adler Lipót és Laufer Lajos.</i> Ungar Joél emlékezete	134—139
<i>Rosenzpit Sándor.</i> Amerikai levél	139—144
—f. Két költségetés	211—214
<i>V. B. Zuz Lipót</i> temetése	283—284
<i>Rosenzpit Sándor.</i> Amerikai levél	285
<i>Kardos Albert.</i> A debreczeni hitközségről	286—287
<i>Schwarz Sámuel.</i> Veszeprémi levél	288
<i>Vajda Béla.</i> Steinschneider Móricz 70 éves jubileuma	357—359
<i>Rosenzpit Sándor.</i> Amerikai levél	359—362
<i>Eisler Mátyás.</i> A pesti izr. nőegylet	411—415
<i>Zempléni Jakab.</i> A jesibák állapota hazánkban	415—419
<i>Rosenzpit Sándor.</i> Amerikai levél	419—420
<i>Friedmann Albert</i> és <i>S. Vidéki</i> levelek	420—421

	Lap.
—f. A pesti zsidó kórház 1885-ben	483—484
<i>Friedmann Adolf</i> . Vidéki levél	484—485
<i>Ungár Iszák</i> . A jesibák	567—568
<i>Rosenspitz Sándor</i> . Amerikai levél	569
—f. A német-zsidó községek szövetkezete	570—571
<i>Zempléni Jakab</i> . A jesibák	622—623
A zsidók helyzete Romániában az 1878-ki berlini kongresszus óta	623—635
<i>Wallasz Aron</i> . A jesibák	692—693
<i>Auspitz Armin</i> . Löw Salamon	693—694
Tanügy.	
<i>Löwy Mór</i> . A középiskolai hitoktatás kérdéséhez	70—77
<i>Goldziher Ignác</i> . Talmud-tóra, hittanítás, proszeminarium, szeminarium	214—219
—f. Egy mintaiskola	219—221
<i>Alexander Bernát</i> . A magyar közoktatás állapota 1884/85-ben	288—299
<i>Barna Jónás</i> . Reflexiók	297—293
A budapesti hitoktatói testület ügyrendje	299—300
<i>Schön Dávid</i> . A középiskolai hitoktatás 362—365, 421—424, 572—576	
—f. Az orsz. magyar izr. tanítóegyesület közgyűlése	365—366
<i>Flesch Armin</i> . Ifjusági istentisztelet a fővárosban	415—426
<i>Schön József</i> . A zsidó népiskola fejlődése történetéhez Magyarországon	485—493
z. Az orsz. izr. tanítóegyesület közgyűléséről	494—496
Zs. P. Zsidó népiskolák értesítői 1885—86	496—500
—é. Az állami felsőbb leányiskolák az 1885—86. iskolaévben	574—575
<i>Barta Lajos</i> . A losonci értesítő	575—576
—r. A fővárosi talmud-tóra tanulóanyaga	635
—f. Iskolai értesítők	635—641
<i>Hochmuth Ábrahám</i> . A budapesti hittanárak tanterjevaslata	695—702

KÜTFÖK.

51. A szombat a középiskolákban	78
52. Zsidó alapítvány a pápai főiskola részére (1835)	79
53—56. A reformált izr. egyház	145—154
57—65. Anyakönyvi kerületek	154—158
66. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében	222
67. A gabellatgyet szabályozó rendelet (1875.)	222—223
68. A husvéti liszt eladását szabályozó rendelet (1876)	224
69. A hitközségi jövedelem adómentességéről (1878).	224
71—72. Miniszteri rendeletek a portomentesség ügyében	301—302
73—86. Miniszteri rend. az anyakönyvi kerületek ügyében	303—305
87. Kihirdetési bizonyítványok helyegkötelezettsége	367—369
88—90. Miniszteri rend. az anyakönyvi kerületek ügyében	369
427—428	

	Lap.
91. A hegyaljai bor és a zsidók (1798)	429—431
92—97. Miniszteri rend. az anyakönyvi kerületek ügyében	501—502
98. A paksi zsidók szabadsalomlevele a mult századból (1781)	502—503
99. Rendelet portomentesség tárgyában	577
100—104. Miniszteri rend. az anyakönyvi kerületek ügyében	577—579
105. B. Eötvös József levele a szegedi hitközséghez (1868.)	579
106—107. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében	642
108. B. Eötvös József levele (1868)	642—643
109—112. Miniszteri rendeletek az anyakönyvi kerületek ügyében	703—704
113—114. A nemzeti muzeum alapításához (1810)	704—706

VEGYES.

Irodalmi hírek 80, 159, 225, 306, 370, 433, 504, 580, 644, 707.
Zsidók külföldön 83, 308, 372, 504, 644, 709. — Zsidó statisztika 84, 372, 435, 508, 581, 646, 708. — Zirndorf Henrik. Uj rabbi-képző-intézet. Két kandidáció. Az antverpeni kiállítás. Mendelssohn-ünnep. Uj egylet. Hochmuth Ábrahám. Montefiore szállóháza. A Sárospataki Lapok. Zsidó zsrnalisztika. Nagylelkű adományok. Porosz kiüzések. A cambridge egyetem. Zsidó polgármesterek. Német katonák. eskütelétele. 80—84. — A szombatosok. Strachun Mátyás. Salamon Ibn Gabirol. A Fgyelő. Mendelssohn-ünnep. Dr. Rosenberg Sándor. Kivándorlók. A windsori uj pap. A budapesti szent egylet. Az angol parlament. A zsidók kiüzése Poroszországban. Zsidó zsrnalisztika. Helyreigazítás. 159—164. — A pesti izr. hitközség és a M.-Zs. Szemle. Revista Israelita. A Kisfaludy-Társaság. Mendelssohn és Mirabeau. Uj folyóirat. Kunos Ignác. Két levél. Rabbivatási ünnep. Kolhidré a hangversenyteremben. Nyílt kérelem. 225—228. — A Sárospataki lapoknak. Követendő példa. Máramaros megye népoktatási állapota. Utbaigazításul. Az angol misszió. Kivándorlás Amerikába. Pest megye iskolái. Katonai statisztika. 306—308. — Zsunz-ünnep. A Mendelssohnok. Dr. Hirschler Ignác. A pesti izr. hitközség hitoktatói testülete. Zsunz temetéséről. Steinschneider köszönete. Tisza Kálmán mint prenumeráns-gyűjtő. Dr. Kunos Ignác. A zsidók Württembergben. 370—372. — Az országos rabbi-képző. Zsunz-alapítvány. A haj színe mint faji jelleg. A pesti szentegylet. Fabiny Teofil. A rabbisági hivatal felszerelése az uj anyakönyvi rendelet szerint. A Benai Brith rend. Zsidó iskolák Elzász-Lotharingiában. A zsidó iskolák apadása 1884-ben. Kivándorlás Amerikába. 433—436. — Steinthal H. Rabbik mint szabadkőművesek. A hitfelekezetek a budapesti egyetemen. Kitért zsidók. A berlini egyetemen. Budai templom-alap. Orgona német zsinagógákban. Vizsgálati tervezet a ref. egyházban A Sárospataki Lapok. 504—508. — Az erdélyi kultúregylet és a zsidóság. Az orsz. rabbi-képző intézet. Zsidó hitoktatás. Pályakérdés. Berlin iskolái. Az orosz zsidók támogatása Londonban. A zsidók Görögországban. Kütfő 580—582. — Hitoktatás Bécsben. A budapesti középiskolák. Franck Adolf levele. Institut de France Doctor theologiae. Zsidó történeti kiállítás. Rabbiképző intézet Romában

Az ábitatról. Helyreigazítás. 644—646. — A bőződnifalviak. A pesti zsidó nőegylet. Dr. Schiller-Szinessy, Mendelsohn szobra. A kolozsvári zsidó hitközség. Kivándorló zsidók. Az angol misszió. Kollegáink, A Magyar-Zsidó Szemle munkatársainak statisztikája. 707—710.

A megbeszélt munkák lajstroma.

	Lap.
Bacher Vilmos. Abulvalidra vonatkozó több értekezés	1
Csakási Fülöp és Schön József. A zsidók története stb.	29
Derebourg J. Abulvalid Merván Ibn Ganáh arab nyelven írt héber grammatikájának kiadása	609
Feitel M. Reminiscenzen aus meinem Umgang mit Leopold Löw vom Jahre 1829 bis zu seinem Lebensende.	114
Goldziher J. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.	604
Gross G. Machané Israel. Történet, liturgia, időszámítás és hittan	110
Gubernatis A. La Hongrie politique et sociale	49
Halász N. Zsidó hittani katechizmus	112
— — Magyar-Zsidó Ifjuság Lapja	335
Kohn Z. Sermons et Allocutions	665
Loeb J. Tables du calendrier juif depuis l'ère chrétienne jusqu'au XXX-e siècle etc.	535
Lehmann. Elbeszélések a múltból és jelenből, ford. Grosz V.	335
Neumann E. Hitzónoklatok és beszédek	178
Neubauer A. Catalogue of the Hebrew Manuscripts of Oxford	667
Rosenthal A. L. Lazarus Geiger. Seine Lehre vom Ursprunge der Sprache und Vernunft und sein Leben	451
Schön D. Imakönyv szombat és ünnepnapj istentiszteletre	385
Spiegler Gy. Héber bölcsészet	541
Szohi B. Das Buch Hiob nebst einem neuen Commentar	607
Vogl Ign. Hit- és erkölestan	110
Weisz G. Technoth. Imák izr. nők számára	385
Wünsche A. Der babylonische Talmud in seinen haggadischen Bestandtheilen II. Halbband	669
Zirndorf H. Isaak Markus Jost und seine Freunde	608

Előfizetési felhívás

a

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE

negyedik évfolyamára.

Folyóiratunk gyökeret vert. Immár három év óta teljesíti azon feladatokat, melyeket alapításakor eléje tűztünk; helyet foglalt a hazai zsidóság életében s állandó és elismert képviselője lett felekezetünk érdekeinek.

Ez, a mi viszonyaink között, már magában is eredmény. A Magyar-Zsidó Szemle főnnállása bizonyítja, hogy nagy kör érdeklődik tudományos, irodalmi és társadalmi kérdéseink iránt és hogy elég nagy számban vannak íróink is, kik tehetségüket és buzgalmukat ez érdekek szolgálatának szentelik.

E kettős siker jutalom nekünk és munkatársainknak egyaránt — jutalom, de egyuttal buzdítás is közhasznu munkánk folytatására.

A Magyar-Zsidó Szemle harmadik évfolyamának nével jelölt munkatársai a következők:

Ábrahám Lipót Erdő-Szent-György, Adler Lipót Baja, Alexander Bernát Budapest, Auspitz Ármin Nagy-Várad, Bárány József Debreczen, Barna Jónás Budapest, Barta Lajos Losonc, Beck Móricz Bukarest, Bein Károly Budapest, Berényi Sándor Budapest, Bloch Henrik Budapest, Büchler Áron Jászberény, Büchler P. Moór, Csajági Béla Budapest, Cserháti Mihály Veszprém, Dávid Gyula Pozsony, Eisler Mátyás Budapest, Feleki Alajos Tapolca, Fischer Gyula Budapest, Flesch Ármin Budapest, Friedlieber Ignác Ungvár, Friedmann Adolf Orosháza, Friedmann Mór Budapest, Goldfahn S. H. Topolya, Goldheim Lipót Budapest, Goldziher Ignác Budapest, Grün Ignác Dicső-Szt-Márton, Herzog Manó Budapest, Hirschler Dávid N.-Vázsony, Hochmuth Ábrahám Veszprém, Hoffmann Mór N.-Kanizsa, Hollaender Áron B.-Gyarmat, Kardos Albert Budapest, Kaufmann Dávid Budapest, Kayserling M. Budapest, Kecskeméti Lipót Berlin, Klein Albert Szilas-Balhas, Klein Gyula Szigetvár, Klein Jakab Zala-Szt.-Gróth, Klein Mór Nagy-Becskerek, Klein Salamon Zenta, Kohn Sámuel Budapest, Kulinyi Zsigmond Szeged, Laufer Lajos Paks, Lippe Vilmos Hatvan, Löw Immanuel Szeged, Löwinger József Keszthely, Löwy Izidor Facset, Löwy Mór, Temesvár; Mezey Ferencz Budapest,

Némethy Menyhért S.-A.-Ujhely, Neumann Antal Budapest, Neumann Ede N.-Kanizsa, Perls Ármin Kecskemét, Pillitz Dávid Budapest, Polákné Frisch Adél Tapolca, Reiser László Vác, Rosenspitz Sándor Birmingham-Alabama, Sándor József Kolozsvár, Schnábel József Fehértemplom, Schön Dávid Budapest, Schön József Budapest, Schwarz Adolf Karlsruhe, Schwarz I. Csáktornya, Schwarz Sámuel Veszprém, Singer Ábrahám Vár-Palota, Spitzer Ignác Battonya, Steiner Ede Zala-Lövő, Steinherz Jakab Nagy-Atád, Steinthal H. Berlin, Stern Ábrahám Budapest, Szántó Sámuel Debreczen, Szörényi Benő Karánsebes, Vajda Béla Budapest, Váradi Dávid Czepléd, Wallesz Áron Jász-Árokszállás, Weisz Salamon Lugos, Weiszmann N. Gyöngyös, Wurmfeld Ignác Körmen, Zempléni Jakab Budapest, Ziegler Ignác Budapest.

Bizalommal reméljük, hogy folyóiratunk növekvő erkölcsi sikerének a negyedik évben meg fog felelni az előfizető közönség részvéte is.

A Magyar-Zsidó Szemle szerkesztői

Bacher Vilmos és Bánóczy József.

A Magyar-Zsidó Szemle ezentúl is eddigi diszes kiállításában fog megjelenni, a nagy szüneteket kivéve minden hónap elsején, legalább négy ivnyi tartalommal, s előfizetési ára egész évre 6 frt, rabbiknak, tanároknak és tanítóknak 3 frt.

Azon anyakönyv-kerületi központok, melyek folyóiratunk negyedik évfolyamára előfizetnek, összesen 10 frt kedvezményi áron kapják :

1. a negyedik évfolyamot,
2. a második évfolyam deczemberi füzetét, mely szó szerint közli az anyakönyvi kerületi beosztásra vonatkozó összes miniszteri rendeleteket,
3. az egész harmadik évfolyamot, mely az összes anyakönyvi-kerületi kinevezéseket és a kerületek változásaira és új beosztására vonatkozó összes miniszteri rendeleteket tartalmazza.

E kinevezések és rendeletek csupán csak a Magyar-Zsidó Szemlében jelentek meg.

Előfizetések és hirdetések a Magyar-Zsidó Szemle kiadóhivatalába, Budapest, Athenaeum Ferencziek-tere küldendők.

A Magyar-Zsidó Szemle kiadóhivatala.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY